

ปฏิมาสถานวรรณคดี

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิพนธ์สังวรธรรม

ลักษณะและคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ลักษณะและคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖,

ISBN 978-616-7821-18-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ

ออกแบบปก : พระศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

พิมพ์ที่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด สาละพิมพ์การ

๙/๖๐๙ ต.กระทุ่มล้ม อ.สามพราน จ.นครปฐม ๗๓๒๒๐

โทร ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒, ๐๘-๖๕๗๑-๑๖๘๕

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และมีได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็นที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจน้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรงพระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยประโยชน์สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ

ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาแสดงให้ปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การเผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า “**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุกฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษายิ่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

ญาณสังวรธรรม เล่ม ๗ คือ ลักษณะและคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยพระนิพนธ์ ๓ เรื่อง คือ หลักพระพุทธศาสนา หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา และ ลักษณะพระพุทธศาสนา

หลักพระพุทธศาสนา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ทรงเรียบเรียงขึ้น เพื่อใช้เทศน์ที่สำนักงานนิตยสารศรีสัปดาห์ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๐๒-๒๕๐๔ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระธรรมวราภรณ์ โดยได้รับอาราธนาให้ไปเทศน์เดือนละ ๒ ครั้ง เพื่ออบรมนักเรียนนิสิตนักศึกษาจำนวนหนึ่ง ซึ่งประสงค์จะได้รับทุนช่วยการศึกษา นักเรียนนิสิตนักศึกษาที่เข้ารับการอบรมเป็นประจำ มีจำนวนประมาณ ๒๐๐ คน อยู่ในระดับการศึกษาตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาตอนต้นจนถึงอุดมศึกษาปีสุดท้าย มีอายุระหว่าง ๖ ถึง ๒๒ ปี แต่ส่วนมากเป็นนักเรียนตั้งแต่ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ คือมีอายุประมาณ ๑๓-๑๔ ปีขึ้นไป จุดหมายในการเรียบเรียงคือมุ่งจะให้ความรู้ในพระพุทธศาสนาที่เข้าใจง่าย ปฏิบัติตามได้ไม่ยากเกินไป ทั้งที่เกี่ยวกับพระพุทธประวัติและพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เพราะผู้เข้ารับการอบรมเป็นเยาวชน มีอายุและระดับการศึกษาแตกต่างกันดังกล่าว

เรื่องหลักพระพุทธศาสนานี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย สมเด็จพระญาณสังวร ในการฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทศ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เป็นครั้งแรก พร้อมกับเรื่องทศพิธราชธรรม สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ถวายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เมื่อวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๓ เรียกว่า “ทศพิธราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา”

ต่อมาได้พิมพ์ในโอกาสต่างๆ อีกหลายครั้ง ในการพิมพ์บางครั้ง ได้ตัดหัวข้อย่อในเครื่องหมายวงเล็บออก สำหรับการพิมพ์ในครั้งนี้พิมพ์ตามฉบับที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวาย สมเด็จพระญาณสังวร ในการฉลองชนมายุครบ ๖๐ ทัศ เมื่อวันที่ ๓ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ ครั้งแรก

เรื่อง หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา เป็นธรรมบรรยายสอนนวกภิกษุ ในพรรษา ๒๕๑๘ รวม ๒๙ ครั้ง พระ ม.ร.ว. สุรวุฑ ศรีอวัช อุปสมบทนาคนหลวง ในปีนั้น ได้บันทึกไว้และได้โรเนียวแจกแก่นวกภิกษุ ๙๑ รูป ที่อุปสมบทในพรรษานั้น ต่อมา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ได้ตรวจแก้แล้วอนุญาตให้มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในการพระราชทานเพลิงศพ ม.ล. เดช สนิทวงศ์ อดีตผู้จัดการมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘ นับเป็นการพิมพ์ครั้งแรก

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๑๙ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ เรียกว่า ธรรมโมวาท นับเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ แต่เป็นการพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพ.ศ. ๒๕๕๔ มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้พิมพ์ซ้ำเป็นครั้งที่ ๒ และได้เปลี่ยนชื่อเป็น หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาของหนังสือ

ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ใช้ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๕๔ ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้นฉบับในการพิมพ์

เรื่อง ลักษณะพระพุทธศาสนา เป็นธรรมบรรยายสอนนวกภิกษุ ในพรรษา ๒๕๒๖ รวม ๓๖ ครั้ง มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘ และได้พิมพ์ต่อมาอีกหลายครั้ง ทั้งได้มีผู้ขออนุญาตจัดพิมพ์ในโอกาสต่างๆ อีกหลายครั้ง ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ใช้ฉบับพิมพ์ ครั้งที่ ๕/๒๕๔๐ ของมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นต้นฉบับ

เนื้อหาของพระนิพนธ์ทั้ง ๓ เรื่องนี้ ประกอบด้วยคำสอนที่สำคัญของพระพุทธศาสนา คือ

หลักพระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่องพระรัตนตรัย ไตรสรณคัมภ์ เบญจศีล เบญจธรรม กรรม การศึกษาคือไตรสิกขา ประโยชน์ ๓ และการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่อง การรู้จักพระพุทธศาสนา ความเป็นมาของพระพุทธศาสนา ไตรลักษณ์ โมกขธรรม นิพพาน สังสารวัฏ และ ปฏิจจสมุปบาท

ลักษณะพระพุทธศาสนา ว่าด้วยเรื่อง คำสอนนาค ลักษณะพระพุทธศาสนา อริยสัจสี่ กายและจิต สังสารวัฏ สังขตธรรม อสังขตธรรม จิต กิเลส จิตตภาวนา คือวิสุทธิ ๗

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ลักษณะและคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนา

สารบัญ

หลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้า	๓
ประสูติ คำทำนายคติ	๓
ศึกษา อภิเษก	๔
คุณลักษณะของมหาบุรุษโพธิสัตว์	๔
พระคุณสมบัติที่ควรถือเป็นแบบอย่าง	๕
ถึงเวลาจะทรงผนวช ทรงเห็นเทวทูต	๖
ผนวช ตรัสรู้	๗
ความไม่ยอมแพ้ และความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่	๘
ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ	๙
นิพพาน	๑๐
สรูปพระคุณ	๑๑
พระธรรม	๑๒
อะไร?	๑๒
ทำไม? เพื่ออะไร?	๑๖
เกี่ยวข้องกับอะไร?	๑๗
ผลอย่างไร?	๒๐
พระสงฆ์	๒๑
เวไนย = ดอกบัว ๓ จำพวก	๒๑
พรหม	๒๒
นิยามศัพท์	๒๓
โปรดโลก	๒๔

ดอกบัวจะบาน = เวไนย บานแล้ว = พระสงฆ์	๒๕
เหตุที่เรียกว่าสงฆ์	๒๖
บริษัท ๔	๒๖
สระบัวมีห้า คือโลก	๒๗
พระรัตนตรัย	๒๙
ไม้ ๓ อันพึงกัน	๒๙
รัตนะ	๒๙
ปัญญาที่รู้จักคุณค่า	๓๐
รัตนะดวงที่ ๑	๓๑
รัตนะดวงที่ ๒	๓๒
รัตนะดวงที่ ๓	๓๓
เป็นรัตนะสูงสุดอย่างไร?	๓๔
พระพุทธศาสนา	๓๖
ลำดับความเกิดแห่งพระรัตนตรัย	๓๖
ปัญจวัคคีย์	๓๖
ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนา	๓๗
พระพุทธศาสนา	๓๙
ลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา	๓๙
พุทธศาสนิกชน	๔๓
พุทธศาสนิกชน	๔๓
หลักฐานบทย่อยคำศักดิ์ดาบรรพ์	๔๓
บุพพศาสนา	๔๔
อาจริยศาสนา	๔๔
รัฐศาสนา	๔๖
ธรรมศาสนา	๔๖

จบจริงหรือ	๔๘
ศาสนาที่ดี	๔๘
คนแปลกประหลาด	๔๘
คนหลักลอย	๔๙
ศาสนาที่สอนให้รู้	๔๙
พุทธศาสนิกชนแก่	๕๐
สรีระ	๕๑
สรีระกับคน	๕๑
สรีระกับความกลัว	๕๑
กลัวเจ็บกับกลัวตาย	๕๒
สิ่งที่กลัวต่าง ๆ	๕๓
กลัวที่หลอกเด็ก	๕๓
กลัวที่หลอกผู้ใหญ่	๕๔
กลายมานับถือวัตถุ	๕๕
ทวิภยกรรม	๕๕
ภยและวิธีระงับภยที่แท้จริง	๕๖
สรีระ ๓	๕๗
สรูปสรีระ	๕๙
ไตรสรณคมน์	๖๐
ไตรสรณคมน์	๖๐
ไตรวัตถุ	๖๑
วิธีถึง	๖๒
การถึงสรีระ	๖๔
ตัวอย่าง	๖๕
วันแรม ๕ ค่ำเดือน ๘	๖๖

ย่อความเดิม	๖๘
นับถือมาก่อนเกิด	๖๙
สรณคมน์ที่อ่อนแงนและไม่อ่อนแงน	๗๐
สรณคมน์ขาด	๗๑
สรณคมน์เศร้าหมอง	๗๑
พุทธานุภาพ	๗๒
ศรัทธา - ปสาทะ	๗๕
เบญจศีล - เบญจธรรม	๘๒
เบญจศีล	๘๓
คำขอสรณะและศีล ๕	๘๓
คำขอที่มีระบุงรักษาแยกกัน	๘๔
คำขอที่มีระบุงรักษาเป็นนิจศีล	๘๔
สรณะและศีลที่พระให้	๘๔
เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๑	๘๙
ศีลข้อที่ ๑	๘๙
หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๑	๙๑
ทำร้ายร่างกายและทรกรรมสัตว์	๙๒
การล่าสัตว์	๙๓
อติวินิบาตกรรม	๙๓
ธรรมคู่กับศีลข้อ ๑	๙๔
เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๒	๙๖
ศีลข้อที่ ๒	๙๗
หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๒	๑๐๐
ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๒	๑๐๒

เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๓	๑๐๓
หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๓	๑๐๗
ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๓	๑๐๗
เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๔	๑๑๐
หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๔	๑๑๓
ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๔	๑๑๔
เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๕	๑๑๗
หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๕	๑๒๐
ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๕	๑๒๑
ปกติภาพ - ปกติสุข	๑๒๓
กรรม	๑๓๐
กรรม-กิริยา	๑๓๐
กรรมคืออะไร	๑๓๑
กรรมดี-กรรมไม่ดี	๑๓๒
กรรมบถ	๑๓๒
หลักสมภาพ	๑๓๓
ประมวลหลักกรรม	๑๓๕
หลักกรรมในลัทธิอื่น	๑๓๖
พิสูจน์กรรม	๑๓๘
การพิสูจน์ทางโลก	๑๓๘
การพิสูจน์ตามหลักเหตุผล	๑๔๐
กรรมและวิบาก	๑๔๑
ที่ลับไม่มี	๑๔๒
ลัทธิ ๔ อย่าง	๑๔๒

กรรมปัจจุบันสำคัญ	๑๔๔
เกณฑ์กรรม	๑๔๖
สาเหตุไม่เชื่อกรรม ๒ อย่าง	๑๔๖
ส่วนประกอบของการให้ผลของกรรม ๔ อย่าง	๑๕๐
ตัวอย่างการให้ผลของกรรม	๑๕๒
เวรและวิธีป้องกันระงับเวร	๑๕๔
การผูกเวร	๑๕๔
เวรคืออะไร	๑๕๕
เวรเกิดจากอะไร	๑๕๕
เวรระงับเพราะอะไร	๑๕๕
เวรเกี่ยวกับกรรมอย่างไร	๑๕๖
ผลเวรต่างจากผลของกรรมอย่างไร	๑๕๖
เรื่องที่มาวุฑุมาร	๑๕๗
ใจไทย	๑๖๐
วิธีระงับเวรและป้องกัน	๑๖๐
ธรรมเนียมไทย	๑๖๑
ศึกษา หรือ ไตรสิกขา	๑๖๒
การศึกษาจำเป็นแก่ชีวิต	๑๖๒
ศึกษาในหลักสูตรและบอกหลักสูตร	๑๖๒
ครูบอกกล่าว	๑๖๓
หลักไตรรงค์	๑๖๔
เสริมฐานหลักไตรรงค์	๑๖๔
ความเจริญก้าวหน้ากับหลักไตรรงค์	๑๖๕
ความเป็นอารยชน	๑๖๕

การศึกษานั้นเพื่ออะไร	๑๖๕
การศึกษาธรรมทำให้คนสมบูรณ์	๑๖๖
ปฐมศึกษา	๑๖๙
ความมีระเบียบ	๑๖๙
ความมีระเบียบของธรรมชาติ	๑๗๐
ความมีระเบียบของธรรมดา	๑๗๑
ความมีระเบียบเป็นป่อเกิดของวัฒนธรรมอารยธรรม	๑๗๑
ศีลและวินัย	๑๗๓
วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย	๑๗๓
ความหมายของศีลและวินัยอย่างกว้าง	๑๗๕
ปฐมศึกษาของคน	๑๗๕
คนดีมีสิริ	๑๗๖
มัธยมศึกษา	๑๗๗
หลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา	๑๗๗
ครูสอนวิธีอบรมใจ	๑๗๗
สามเณรตีพระเถระ	๑๘๐
หัวใจนักปราชญ์	๑๘๑
นิเวรณ	๑๘๒
สรูป	๑๘๔
อุดมศึกษา	๑๘๕
ศึกษาทุกอย่างเพื่อให้เกิดปัญญา	๑๘๕
ศึกษาปัญญา	๑๘๕
ปัญญาต้องเป็นความรู้ทั่วถึงความจริง	๑๘๖
ลับปัญญา	๑๘๗

ปัญญาช่วยตน	๑๘๘
ลักษณะความฉลาด	๑๘๙
หลักปัญญาของพระพุทธเจ้า	๑๙๐
สรุปการศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญา	๑๙๑
สรุปเรื่องการศึกษา	๑๙๓
ไตรสิกขา	๑๙๓
หลักการศึกษาทางตะวันตก	๑๙๔
อริยสัจ ๔	๑๙๕
ผลของการศึกษา	๑๙๘
ความเข้าใจผิดในผล	๑๙๙
คนชนิดต่าง ๆ	๒๐๐
พระพุทธศาสนาสอนเด็ก	๒๐๒
คนกับผู้ใหญ่	๒๐๒
เด็กกับความอ่อนน	๒๐๓
เด็กกับการเลี้ยง	๒๐๓
เด็กกับพระพุทธเจ้า	๒๐๔
สามเณรกับภิกษุ	๒๐๕
เรื่องพระราหุลสามเณร	๒๐๕
พระพุทธโฆษาทแก่เด็ก ๗-๑๐ ขวบ	๒๐๖
พระพุทธโฆษาทแก่เด็กอายุ ๑๘	๒๐๘
พระพุทธโฆษาทแก่เด็กใหญ่	๒๐๙
ความดี ความชั่ว	๒๑๐
ความดี ความชั่วคืออะไร	๒๑๐
ทุก ๆ คนเป็นหนี้ความดีของท่านผู้มีความดี	๒๑๑

บุญบาป	๒๑๒
ทานมัย	๒๑๒
ศีลมัย	๒๑๔
ภาวนามัย	๒๑๔
ผลของบุญ	๒๑๔
กฐิน	๒๑๕
ผ้าป่า	๒๑๗
ประโยชน์ปัจจุบัน	๒๑๘
ประโยชน์ปัจจุบัน	๒๑๘
ทางเกิดประโยชน์	๒๒๐
คนใช้กลายเป็นเศรษฐี	๒๒๒
พระเจ้าฟ้ารั่ว	๒๒๒
พิธีลอยกระทง	๒๒๓
ประโยชน์ภายนอก	๒๒๔
ความหมายของประโยชน์ภายนอก	๒๒๔
ทางเกิดของประโยชน์ภายนอก	๒๒๗
ประโยชน์ภายนอกทำให้คนอยู่เป็นสุข	๒๒๘
การกรวดน้ำ	๒๒๙
ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่	๒๓๐
ปรมาตถประโยชน์	๒๓๐
สอนประโยชน์ทั้ง ๓	๒๓๑
จะใช้ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ให้เป็นประโยชน์ทั่วไปได้อย่างไร	๒๓๑
ประโยชน์ของวิชาวิมุตติในทางคติโลก	๒๓๒
ผู้ประสบความสำเร็จ	๒๓๓

ประโยชน์ของวิชาวิมุตติในทางศีลธรรม	๒๓๔
พระพุทธเจ้าตรัสรู้	๒๓๖
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร	๒๓๖
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม	๒๓๗
พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจ	๒๓๗
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ	๒๓๘
พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ	๒๓๘
พระสัพพัญญู	๒๓๘
อาหารสังสอน ๓ อย่าง	๒๔๐
ใจความปฐมเทศนา	๒๔๒
ทางสุดโต่ง ๒ ข้าง	๒๔๒
มรรคมืองค์ ๘	๒๔๒
อริยสัจ ๔	๒๔๔
ญาณ ๓	๒๔๔
อริยสัจข้อที่ ๑	๒๔๗
ความหมายของคำว่า อริยสัจ	๒๔๗
ทุกข์ประจำ	๒๔๙
ทุกข์จร	๒๕๐
อริยสัจข้อที่ ๒	๒๕๓
สมุทัยสัจ	๒๕๓
ตัณหา ๓	๒๕๕
ที่ตั้งของตัณหา	๒๕๖
อริยสัจข้อที่ ๓	๒๕๙
นิโรธสัจ	๒๕๙

สันโดษ ๓	๒๖๐
โลกียสุขเป็นทุกข์	๒๖๑
เรื่องนางปฐาจารา	๒๖๒
อริยสัจข้อที่ ๔	๒๖๔
มรรคสัจ	๒๖๕
ทรงช่วยให้เกิดความเห็นชอบ	๒๖๗
เรื่องกุมภไสสก	๒๖๘

หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา

ครั้งที่ ๑ อารัมภบท	๒๗๓
ครั้งที่ ๒ การรู้จักพระพุทธศาสนา	๒๗๗
ครั้งที่ ๓ ศาสนาและพระไตรปิฎก	๒๘๔
ครั้งที่ ๔ พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร	๒๙๐
ครั้งที่ ๕ หน้าที่ปฏิบัติในอริยสัจมี ๔	๒๙๖
ครั้งที่ ๖ อนิจจะ ทุกข์ตามธรรมชาติวิทยา	๓๐๒
ครั้งที่ ๗ อนัตตา ธาตุแท้ของสังขตธรรม	๓๐๗
ครั้งที่ ๘ โมกขธรรมเมื่อก่อนตรัสรู้	๓๑๔
ครั้งที่ ๙ โมกขธรรมเมื่อตรัสรู้	๓๑๙
ครั้งที่ ๑๐ บ่ายหน้าไปสู่นิพพาน	๓๒๖
ครั้งที่ ๑๑ นิพพาน	๓๓๐
ครั้งที่ ๑๒ นิพพานมี ๒	๓๓๕
ครั้งที่ ๑๓ นิพพานเป็นสัจจธรรม	๓๓๙
ครั้งที่ ๑๔ สังสารวัฏ	๓๔๔
ครั้งที่ ๑๕ กรรมวัฏ	๓๔๘

ครั้งที่ ๑๖	ตายเกิดหรือตายสูญ	๓๕๒
ครั้งที่ ๑๗	กฎแห่งความจริงปัจจุสมุปบาท	๓๕๖
ครั้งที่ ๑๘	กลไกแห่งการสืบเนื่องกันอวิชชา	๓๖๑
ครั้งที่ ๑๙	ปัจจัยการ ๑๒	๓๖๕
ครั้งที่ ๒๐	อัทธา คือระยะเวลา ๓	๓๖๙
ครั้งที่ ๒๑	๑๒ ลูกโซ่ ๑๑ ห่วง	๓๗๓
ครั้งที่ ๒๒	สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑,๒	๓๗๖
ครั้งที่ ๒๓	สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๓,๔,๕,๖,๗	๓๘๐
ครั้งที่ ๒๔	สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๘,๙	๓๘๕
ครั้งที่ ๒๕	สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑๐,๑๑ กับปัจจุสมุปบาทคืออริยสัจจ์พิสดาร	๓๘๙
ครั้งที่ ๒๖	อนุโลม ปฏิโลม วัฏฏะ ๓ อริยสัจจ์ ๒ สายสมุทัย	๓๙๓
ครั้งที่ ๒๗	อริยสัจจ์ สายนิโรธ	๓๙๗
ครั้งที่ ๒๘	อัทธาแห่งปัจจุสมุปบาท	๔๐๒
ครั้งที่ ๒๙	นิพพาน เหนือเหตุผล	๔๐๗

ลักษณะพระพุทธศาสนา

ครั้งที่ ๑	ทบทวนคำสอนนาค	๔๑๗
	พระรัตนตรัย	๔๑๗
	สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา	๔๑๙
	สมณะ - ผู้สงบ	๔๒๐
	มูลกรรมฐาน	๔๒๐
ครั้งที่ ๒	นิสสัย ๔	๔๒๓
	อธิบายนิสสัย ๔	๔๒๓
	ข้อที่ ๑ เทียบวินยบาท	๔๒๔

	ข้อที่ ๒ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล	๔๒๕
	ข้อที่ ๓ อยู่โคนไม้	๔๒๖
	ข้อที่ ๔ ฉันทาตองด้วยน้ำมูตรเน่า	๔๒๖
	สรุพนิสสัย ๔	๔๒๗
	ปาริสุทธิศีล	๔๒๘
ครั้งที่ ๓	ปาริสุทธิศีล ๔	๔๓๐
	พิจารณาขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔	๔๓๐
	พิจารณาขณะที่บริโภคปัจจัยทั้ง ๔	๔๓๑
	แสวงหาปัจจัยทั้ง ๔ โดยสมควร	๔๓๑
	การบริโภค ๔ ประการ	๔๓๓
ครั้งที่ ๔	ลักษณะพระพุทธานุภาพ	๔๓๖
	๑. สัจจะ - ความจริง	๔๓๖
	๒. ความดี	๔๓๘
	๓. ความงาม	๔๓๙
ครั้งที่ ๕	ลักษณะพระพุทธานุภาพ (ต่อ)	๔๔๒
	ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก	๔๔๓
	ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์	๔๔๔
	ทรงแสดงปัจจุบันธรรม	๔๔๖
ครั้งที่ ๖	ลักษณะพระพุทธานุภาพ - อริยสัจจ์	๔๔๘
	ปัญหาของสัตว์โลก	๔๔๙
	ตัณหา - ลุกครเสียบแทงใจ	๔๔๙
	นิพพาน - ความสิ้นตัณหา	๔๕๐
	ทรงสอนให้ใช้ปัญญาถอนลูกครหรือตัณหา	๔๕๑

ครั้งที่ ๗	ลักษณะพุทธศาสนา - อริยสัจจ์ (ต่อ)	๔๕๓
	ญาณในอริยสัจจ์ ๔	๔๕๓
	สัจจญาณ	๔๕๓
	กัจจญาณ	๔๕๔
	กตญาณ	๔๕๕
	อธิบายอริยสัจจ์	๔๕๕
	กิจในอริยสัจจ์ ๔	๔๕๗
ครั้งที่ ๘	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา - พระรัตนตรัย	๔๖๑
	พระพุทธรูปคุณ	๔๖๑
	พระธรรมคุณ	๔๖๓
	พระสังฆคุณ	๔๖๖
ครั้งที่ ๙	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนาที่เกี่ยวข้องกับกายและจิต	๔๖๗
	จิตเป็นธาตุรู้	๔๖๗
	จิตไม่มีสรีระสังขาร	๔๖๘
	จิตเป็นวิญญาณธาตุ	๔๗๑
ครั้งที่ ๑๐	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนาที่เกี่ยวข้องกับกายและจิต (ต่อ)	๔๗๒
	อธิบายลักษณะ ๓ ประการของจิต	๔๗๒
	จิตตัวเดิมและจิตที่เป็นตัวอาการ	๔๗๓
	ความอุปบัติและจติของจิต	๔๗๔
	สัตว์โลกหรือสัตตภาวะ	๔๗๖
ครั้งที่ ๑๑	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา - สังสารวัฏ	๔๗๘
	วิญญาณธาตุ - จิตที่เป็นตัวเดิม	๔๗๘
	จิต - อัตตภาวะหรือสัตตภาวะ	๔๗๙
	อารมณ์คืออาการที่ปรากฏของจิต	๔๘๐

	อารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่งของจิต	๔๘๑
	ธรรมะเป็นอาหารของจิตโดยตรง	๔๘๒
	พระพุทธศาสนาไม่แสดงว่าตายเกิดหรือตายสูญ	๔๘๓
ครั้งที่ ๑๒	ลักษณะพระพุทธศาสนา	๔๘๔
	สังสารวัฏ (ต่อ)	๔๘๔
	กิเลส กรรม วิบาก	๔๘๔
	ดับตัณหา ดับทุกข์	๔๘๘
	เมื่อพุทธภาวะปรากฏ สัตตภาวะก็ดับ	๔๘๙
ครั้งที่ ๑๓	ลักษณะพระพุทธศาสนา	๔๙๐
	สังสารวัฏ (ต่อ)	๔๙๐
	สุคติและทุคติ	๔๙๐
	สรุปผลของกรรม	๔๙๒
	ทรงตรัสรู้เหตุและผลในอริยสัจจ์	๔๙๔
ครั้งที่ ๑๔	ลักษณะพระพุทธศาสนา - สังสารวัฏ (ต่อ)	๔๙๗
	อธิบายสังสารวัฏเพิ่มเติม	๔๙๘
	วิชา วิมุตติ	๔๙๙
	ทรงสอนให้ฝึกจิตอบรมจิตที่เป็นตัวเดิม	๕๐๐
	อนุสสติญาณเกิดจากสมาธิ	๕๐๑
ครั้งที่ ๑๕	ลักษณะพระพุทธศาสนา	๕๐๔
	สังฆธรรมและอสังฆธรรม	๕๐๔
	สังฆธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง	๕๐๕
	สังฆตลักษณะ	๕๐๗
	ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์	๕๐๗
	โอกาสโลกและสังขารโลก	๕๐๘
	ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ	๕๐๙

ครั้งที่ ๑๖	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๑๑
	สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)	๕๑๑
	ความหมายของธาตุในธาตุกรรมฐาน	๕๑๑
	ปฐวีธาตุ ธาตุดิน	๕๑๒
	อาโปธาตุ ธาตุน้ำ	๕๑๒
	เตโชธาตุ ธาตุไฟ	๕๑๒
	วาโยธาตุ ธาตุลม	๕๑๒
	อากาศธาตุ ธาตุอากาศหรือช่องว่าง	๕๑๓
	พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ	๕๑๓
	ทรงแสดงว่าอากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด	๕๑๔
	อธิบายธาตุ และสังขาร	๕๑๕
ครั้งที่ ๑๗	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๑๗
	สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)	๕๑๗
	รูปกายและนามกาย	๕๑๗
	เวทนา	๕๑๘
	สัญญา	๕๑๙
	สังขาร	๕๑๙
	วิญญาณ	๕๑๙
	อธิบายทบทวนสังขารและวิญญาณในความหมายต่างกัน	๕๒๐
	กายมีความหมายอย่างเดียวกับชั้น	๕๒๑
	อุปาทานชั้น	๕๒๑
ครั้งที่ ๑๘	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๒๔
	สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)	๕๒๔
	สังขตธรรมฝ่ายวัตถุ	๕๒๔

	สังขารฝ่ายวัตถุมิเกิดมีดับ	๕๒๕
	เมื่อรูปกายดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนไปตามกรรม	๕๒๖
	วิญญาณธาตุอุปบัติหรือจติเพราะกิเลส	๕๒๘
ครั้งที่ ๑๙	ลักษณะพระพุทธานุสสา	๕๓๐
	การรับรู้อารมณ์ของจิต	๕๓๐
	อธิบายความหมายของสภาพกับภาวะ	๕๓๐
	กระบวนการของกาย	๕๓๑
	กระบวนการของจิต	๕๓๒
	รูปนามหรือนามรูป	๕๓๔
	จิตน้อมออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖	๕๓๕
ครั้งที่ ๒๐	ลักษณะพระพุทธานุสสา	๕๓๘
	การรับรู้อารมณ์ของจิต (ต่อ)	๕๓๘
	อินทรีย์ หรืออายตนะภายใน หรือทวาร ๖	๕๓๘
	จิตรู้ได้เพราะต่อกับอายตนะภายในภายนอก	๕๔๐
	จิตรับอารมณ์ด้วยความรู้หรือน้อมไปรู้	๕๔๓
ครั้งที่ ๒๑	ลักษณะพระพุทธานุสสา	๕๔๖
	กระบวนการของจิต (ต่อ)	๕๔๖
	ธรรมชาติแท้ของจิตประภัสสรคือผุดผ่อง	๕๔๗
	จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส	๕๔๘
	อารมณ์และกิเลสตกตะกอนพอกพูนในจิต	๕๕๐
ครั้งที่ ๒๒	ลักษณะพระพุทธานุสสา	๕๕๒
	กระบวนการของจิต (ต่อ)	๕๕๒
	อาสวะอนุสัย - กิเลสอย่างละเอียด	๕๕๒
	นิวรณ์ - กิเลสอย่างกลาง	๕๕๔

	อภุศลมูล - กิเลสอย่างหยาบ	๕๕๕
	กิเลสกองราคะ	๕๕๖
	กิเลสกองโทสะ	๕๕๗
	กิเลสกองโมหะ	๕๕๗
	อริยสัจ ๒ สาย	๕๕๗
ครั้งที่ ๒๓	ลักษณะพระพุทธานุศาสน	๕๕๙
	กิเลส	๕๕๙
	กิเลสเป็นเรื่องของโลก	๕๖๐
	ปัญญาในสัจจะทำให้เกิดหิริและโอตตปปะ	๕๖๑
	รู้จักทานรู้จักศีล	๕๖๒
	มีเมตตาแผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ	๕๖๓
	บารมี ๑๐ หรือมรรค ๘ - เครื่องทำลายตะกอนในจิต	๕๖๓
ครั้งที่ ๒๔	ลักษณะพระพุทธานุศาสน	๕๖๕
	กิเลส (ต่อ)	๕๖๕
	จิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงเพราะสิ้นอาสวะ	๕๖๖
	จิตสั่งสมทั้งบารมีและอาสวะอนุสัย	๕๖๖
	ทุกสังขารมีวิภูฏะคือความวน	๕๖๗
	พิจารณาวิภูฏะในวงนอกหรือส่วนหยาบ	๕๖๙
	พิจารณาวิภูฏะในวงในหรือส่วนละเอียด	๕๗๐
ครั้งที่ ๒๕	ลักษณะพระพุทธานุศาสน	๕๗๒
	วิภูฏะของกิเลส	๕๗๒
	รู้จักทุกข์ และเหตุเกิดทุกข์	๕๗๒
	นิพพาน - ความดับวิภูฏะ	๕๗๔
	มรรคมืองค์ ๘ เป็นยอดของสังฆตธรรม	๕๗๖

ครั้งที่ ๒๖	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๗๘
	จิตตภาวนา	๕๗๘
	ความหมายของจิตตภาวนา	๕๗๘
	ศีลเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา	๕๗๙
	ศีลมุ่งความงดเว้นจากอกุศลเจตนา	๕๘๐
	มีความสำรวมใจคู่กับศีล	๕๘๒
	มีหิริและโอตตปปะ	๕๘๒
	มีอินทริยสังวร	๕๘๓
ครั้งที่ ๒๗	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๘๕
	จิตตภาวนา (ต่อ)	๕๘๕
	สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน	๕๘๕
	อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา	๕๘๗
	สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาติเสสนิพพาน	๕๘๘
	ประโยชน์สุขที่บริสุทธิเกิดจากจิตที่บริสุทธิ	๕๙๐
ครั้งที่ ๒๘	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๙๒
	วิสุทธิ ๗ ข้อสี่ลวิสุทธิ	๕๙๒
	แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา	๕๙๒
	ศีลและวินัย	๕๙๓
	อริยกัณฑ์ศีล	๕๙๕
	ปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส	๕๙๖
	ปฏิบัติในศีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ	๕๙๗
	สรุปลวิสุทธิ	๕๙๗
ครั้งที่ ๒๙	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๕๙๙
	ธรรมบรรยายพิเศษ เรื่องชาติ - ความเกิด	๕๙๙

	ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์	๕๙๙
	นิพพาน - ภาวะที่พ้นสมมติบัญญัติ	๖๐๐
	สรุปเรื่องความเกิดในพุทธศาสนา	๖๐๓
ครั้งที่ ๓๐	ลักษณะพระพุทธรูป	๖๐๕
	วิสุทธิ ๗ ข้อจิตวิสุทธิ	๖๐๕
	อารมณ์ ๖	๖๐๕
	นิวรรณ์ ๕	๖๐๖
	กรรมฐานสำหรับแก้จิต ๖	๖๐๘
	จิต ๔ และสติปัญญา ๔	๖๐๙
ครั้งที่ ๓๑	ลักษณะพระพุทธรูป	๖๑๑
	จิตวิสุทธิ (ต่อ)	๖๑๑
	กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐	๖๑๑
	การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า	๖๑๓
	สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ	๖๑๕
ครั้งที่ ๓๒	ลักษณะพระพุทธรูป	๖๑๘
	ทิวาสวิสุทธิ	๖๑๘
	การชำระทิวาสเป็นวิปัสสนากรรมฐาน	๖๑๘
	รู้ขั้น ๕ หรือนามรูป	๖๑๙
	รู้อายตนะ ๑๒	๖๒๐
	รู้ธาตุ ๑๘	๖๒๐
	รู้สภาพหรือสภาวะธรรม	๖๒๑
	รู้สามัญลักษณะ	๖๒๒
	สรุปการชำระทิวาส	๖๒๓

ครั้งที่ ๓๓	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๖๒๕
	กัณฑ์ไตรปิฎก	๖๒๕
	ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น	๖๒๕
	ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา	๖๒๖
	พิจารณาจับเหตุปัจจัยของขั้นที่ ๕ หรือนามรูป	๖๒๗
	รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย	๖๒๙
ครั้งที่ ๓๔	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๖๓๓
	มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๖๓๓
	กำหนดพิจารณานามรูป	๖๓๓
	วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา	๖๓๕
	วิปัสสนูปกิเลส	๖๓๖
ครั้งที่ ๓๕	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๖๓๙
	ปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ	๖๓๙
	ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง	๖๓๙
	พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์	๖๔๑
	วิปัสสนาญาณ ๙	๖๔๓
ครั้งที่ ๓๖	ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา	๖๔๗
	ญาณทัสสนวิสุทธิ	๖๔๗
	วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก	๖๔๗
	อริยมุคคผล	๖๔๘
	โลกุตตรธรรม	๖๔๙
	วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น	๖๕๑
	โลกุตตรธรรมเป็นธรรมะที่บรรลุถึงได้	๖๕๓

หลักพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้า

(ประสูติ คำทำนายคติ)

ในชมพูทวีป ซึ่งเป็นประเทศอินเดีย ปากีสถาน และเนปาลในบัดนี้ ในรัชสมัย-
ชนบท คือในภูมิภาคส่วนกลางของชมพูทวีปนั้น เมื่อก่อนพุทธศก ๘๐ ปี
ศาสดาเอกของโลกได้ประสูติแล้ว ที่อุทยานลุมพินีวัน ตั้งอยู่ในกึ่งกลางแห่งนครกบิลพัสดุ์
และนครเทวทหะเมื่อ ณ วันบุรณมี (วันเพ็ญ) เดือนเวสขะ (ตรงกับวันเพ็ญเดือน ๖
ในปีปกติ เดือน ๗ ในปีมีอธิกมาส ตรงกับเดือนพฤษภาคมเป็นพื้น) เป็นโอรสแห่ง
พระเจ้าสุทโธทนะ ศากยะ กับพระนางมยา กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ เป็นพระราชกุมาร
ในศากยราชตระกูล โคตมโคตร อยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาทแห่งพระราชบิดา

พระราชกุมารทรงมีพระรูปลักษณะงามสง่า ต้องด้วยมหาบุรุษลักษณะตาม
ตำรับของพราหมณ์ ซึ่งมีทำนายไว้ว่า มหาบุรุษผู้ประกอบด้วยลักษณะเหล่านี้จักมี
คติเป็น ๒ คือถ้าอยู่ครองฆราวาส จักได้เป็นจักรพรรดิราช พระราชาเอกในโลก
ถ้าออกผนวช จักได้ตรัสรู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก
ดังกล่าวว่า เมื่อพระราชกุมารประสูติใหม่ มีดาบสองคมหนึ่งชื่ออสิตะ ผู้อาศัยอยู่
ข้างเขาหิมพานต์ ผู้คั่นเคยและเป็นที่นับถือของราชตระกูล ได้เข้าไปเฝ้าเยี่ยม ได้เห็น
พระลักษณะนั้นแล้ว ไม่อาจยอมให้พระราชกุมารนมัสการตน กลับกราบลงที่พระบาท
ของพระราชกุมารเอง แล้วกล่าวทำนายลักษณะของพระราชกุมารดังกล่าวนั้น

(ศึกษา อภิเษก)

เมื่อประสูติแล้วได้ ๕ วัน พระราชบิดาได้ประกอบพระราชพิธีขนานพระนาม พระราชกุมารว่า *สิทธัตถะ* แปลว่า *ผู้สำเร็จประโยชน์ที่ประสงค์* เมื่อประสูติแล้วได้ ๗ วัน พระนางมายา พระมารดาสิ้นพระชนม์ พระเจ้าสุทโธทนะจึงทรงมอบพระราชโอรส แก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระมาตุจฉา (น้า เป็นพระน้องนางของพระนางมายา) บำรุงเลี้ยงต่อมา พระนางได้ทรงรับทำนุบำรุงเลี้ยงเป็นอย่างดี แม้ในต่อมาทรงมี พระราชบุตร ทรงพระนามว่า *นันทะ* และพระราชบุตรี ทรงพระนามว่า *รูปนันทา* ก็ทรงทำนุบำรุงไม่ยิ่งกว่าพระสิทธัตถกุมาร จึงทรงได้รับทะนุถนอมบำรุงเลี้ยงอย่างดี ยิ่งมาโดยลำดับ เมื่อมีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาตรัสให้ชุดสระโบกขรณี ๓ สระ ปลูกบัว ๓ อย่าง อย่างละสระในพระราชนิเวศน์ตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระมหุทัย และจัดประทานเครื่องเล่น เครื่องทรง เครื่องประดับตกแต่ง ล้วนเป็นของประณีต มีคนคอยปฏิบัติทะนุถนอมระแวดระวังตลอดเวลา ครั้นมีพระชนมายุเจริญควรจะศึกษา ศิลปวิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงมอบให้ศึกษาในสำนักครุวิศวามิตร พระสิทธัตถกุมาร ทรงเรียนได้ว่องไวจนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้ปรากฏในที่ประชุมเป็นที่รับรอง ว่าทรงมีความรู้ความสามารถเป็นอย่างดียอดเยี่ยม ครั้นมีพระชนมได้ ๑๖ ปี พระราชบิดา โปรดให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู ตรัสขอ พระราชบุตรีแห่งพระเจ้าสุปปพุทธะในเทวทहनคร มีพระนามว่า *ยโสธรา* หรือ *พิมพา* อันประสูติแต่พระนางอมิตา พระกนิษฐภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็น พระชายา พระราชกุมารทรงเสวยสุขสมบัติตามฆราวาสวิสัยบริบูรณ์ตลอดมาจนมี พระชนมายุได้ ๒๙ ปี มีพระโอรสประสูติแต่พระนางยโสธราองค์หนึ่ง ทรงพระนาม ว่า “*ราहुล*”

(คุณลักษณะของมหาบุรุษโพธิสัตว์)

พระสิทธัตถกุมารแม้จะทรงถูกผูกพันด้วยอภิมภยมสมบัติต่าง ๆ เพื่อให้เสด็จ อยู่ครองฆราวาส มิให้เสด็จออกทรงผนวช แต่พระองค์ทรงเป็นมหาบุรุษคือบุคคล ชั้นยอด เป็นโพธิสัตว์ คือผู้พอใจรักในการแสวงหาความรู้ความจริง พร้อมทั้งพอใจรัก

ในความดี ความบริสุทธิ์ และในสรรพสัตว์ด้วยเมตตากรุณา ทรงมีพระปัญญา มีความดีความบริสุทธิ์ และมีพระกรุณาสูงกว่าสามัญชน จะกล่าวว่าทรงเป็นผู้มีกำหนดจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าก็ได้ จึงไม่ทรงลุ่มหลงไปในเครื่องอภิมรณะต่าง ๆ อย่างมงาย ทรงเห็นประโยชน์ที่ควรทำว่าค่าสูงกว่า ทั้งทรงเข้มแข็ง สามารถเพื่อที่จะสละอภิมรณะสุขต่าง ๆ เพื่อประกอบประโยชน์กิจ แม้จะทำได้ยากสักเพียงไรก็ตาม พระคุณสมบัติดังกล่าวนี้ พึงเห็นได้จากพระประวัติตั้งแต่ต้น

(พระคุณสมบัติที่ควรถือเป็นตัวอย่าง)

เมื่อทรงอยู่ในวัยศึกษาศิลปวิทยา ก็ทรงบากบั่นศึกษาจนสำเร็จเป็นอย่างดีเยี่ยม เพราะทรงสละความเกียจคร้านและการเล่นการสนุกตลอดถึงอภิมรณะสุขต่าง ๆ ที่เป็นอุปสรรคอันตรงต่อการศึกษามีอยู่อย่างพุ่มเฟียช มีพระหฤทัยรักในการศึกษา และพากเพียรแสวงหาความรู้เพียงอย่างเดียว ไม่พะวัภวะวนแหวะเวียนไปเสียในเรื่องอื่น ข้อนี้จึงควรเป็นตัวอย่างของผู้ที่กำลังอยู่ในวัยหรือสมัยศึกษาทั่วไป ที่จะมีแต่ความพอใจรักเรียนรักศึกษา แสวงหาความรู้จนสำเร็จ

เมื่อทรงเจริญพระวัยขึ้นเป็นพระอรุณ ถึงคราวควรอภิเษก จึงทรงอภิเษกด้วยพระราชกุมารีที่คู่ควรกัน ประกอบพิธีการตามพระราชประเพณี ไม่มีข้อพึงครหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้ประสงค์จะมีคู่ครองทั่วไป ในอันที่จะรอให้ถึงกาลเวลาอันสมควร และปฏิบัติในทางที่ถูกที่ควร ยอมให้มีการพิจารณาโดยรอบคอบ ทั้งทางฝ่ายตนเอง ทั้งทางฝ่ายผู้ใหญ่ที่เกี่ยวข้อง ไม่ทำผลุนผลันไปตามลำพังใจที่ว่องไวแรงของคนตรุณวัย ซึ่งจะเหตุนให้เสียใจภายหลัง

เมื่อทรงอภิเษกมีพระชายาแล้ว ก็ทรงปฏิบัติหน้าที่ระหว่างกันด้วยดี ไม่ปรากฏว่ามีการร้ายฉาน มีความสมัครสามัคคี มีความสุขสมบูรณในฆราวาส ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้ครองเรือนทั่วไป ในอันที่จะครองเรือนให้ดี ให้มีความเรียบร้อยสงบสุข ในครอบครัวด้วยทุกฝ่ายต่างปฏิบัติชอบในหน้าที่ต่อกัน ไม่นอกใจกัน อะลุ่มอล่วยสมัครสมานกัน

พระสิทธัตถกุมาร แม้จะไม่มีแสดงไว้โดยตรงว่า ได้ทรงปกครองแคว้นแคว้น แต่ก็พึงเห็นว่าได้ทรงช่วยพระราชบิดาในการปกครองเป็นแน่ เพราะทรงเป็นเจ้านายในราชตระกูล ซึ่งมีหน้าที่ปกครองประชาชน ทรงตั้งอยู่ในฐานะเป็นทายาทของพระราชบิดา เหตุอีกประการหนึ่งที่สำคัญ คือทรงเป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ผู้มีพื้นเพฉลาดหลักแหลม มีพระอัธยาศัยดีบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยเมตตากรุณา จึงทำให้อยู่มีดี ๆ มิได้ต้องคิดให้เห็นเหตุผลจนสว่างกระจ่างแจ้ง และเมื่อเห็นใครเป็นทุกข์เดือดร้อน อย่างน้อยในที่เฉพาะตาแล้ว ก็ทนเฉยอยู่มิได้ ต้องชวนช่วยอย่างใดอย่างหนึ่ง อันอัธยาศัยที่ทนอยู่จะไม่ช่วยทุกข์ใครมิได้นี้เป็นลักษณะของมหาบุรุษโดยแท้ ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้มีหน้าที่ปกครองตั้งแต่ส่วนน้อย เช่น ภายในครอบครัว ภายในวงธุรกิจย่อย ๆ ต่าง ๆ จนถึงในส่วนใหญ่ขึ้นไปโดยลำดับ ในอันที่จะสำเหนียกให้มีความรอบรู้เพียงพอทำความดี มีความบริสุทธิ์สะอาด ประกอบด้วยเมตตากรุณา นำผู้อยู่ในปกครองไปสู่ความสว่าง ความสุข ความเจริญ ทำให้อยู่ด้วยกันเป็นสุข ไม่ขาดแคลนคับแค้น ไม่หวาดระแวงนอนสะดุ้ง เหมือนอย่างอยู่ด้วยกันในระหว่างญาติมิตรเป็นที่รัก

(ถึงเวลาจะทรงผนวช ทรงเห็นเทวทูต)

พระราชกุมารได้ประทับเสวยสุขสำราญในท่ามกลางสุขสมบัติอันพึงอภิรมย์ต่าง ๆ ล่วงปีมาโดยลำดับ ความบริบูรณ์ต่าง ๆ มิได้บกพร่อง คงมีบำรุงบำเรออยู่อย่างพรักพร้อม แม้อย่างนั้นทุกอย่างก็ไม่อาจผูกพันกันทางบุคคลผู้เป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ไว้ได้ เวลาตั้งกล่าวได้มาถึงเช้าแล้ว เมื่อพระสิทธัตถกุมารได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูต ๔ คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ในระหว่างทางเมื่อเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ๔ วาระโดยลำดับกัน พระโพธิสัตว์ทรงสังเวชพระหฤทัยเพราะได้ทอดพระเนตรเห็น ๓ เทวทูตข้างต้น ทรงพอพระหฤทัยในบรรพชาเพราะได้ทอดพระเนตรเห็นสมณะ จนถึงน้อมพระหฤทัยจะเสด็จออกไปบรรพชา

เทวทูต แปลว่า ทูตเทพยดา อย่างที่พูดกันว่าทูตสวรรค์ ท่านจึงแสดงตามศัพท์ว่าทูตที่เทพยดาสร้างนิมิตไว้ เพื่อให้พระราชกุมารทอดพระเนตรเห็น แต่ท่านก็แสดงไว้โดยความว่า พระโพธิสัตว์ทรงปรารถนาถึงความแก่ เจ็บ ตาย อันครอบงำมหาชน

ทุกคน ทรงดำริแสวงหาทางพ้น อันเรียกว่าโมกขธรรม (ธรรมเป็นเครื่องพ้น) ทรงเห็นว่าสภาพทั้งปวงย่อมมีของแก่กัน เช่น มีร้อนแล้วก็มีเย็นแก่ มีมืดแล้วก็มีสว่างแก่ บางทีจะมีทางแก่ทุกข์ ๓ อย่างคือ แก่ เจ็บ ตาย นี้ได้ แต่ถ้ายังอยู่ในฆราวาสก็ไม่มีโอกาสปฏิบัติแสวงหา ส่วนบรรพชาเป็นโอกาสแสวงหาได้ จึงมีพระดำริจะเสด็จออกบรรพชา ไม่ยดในฆราวาสสมบัติ ในเวลาอื่นเมื่อทรงเห็นคนแก่ เจ็บ ตาย และสมณะ ก็มีได้ทรงปรารภจนเห็นจริง ส่วนในเวลาสุดท้ายนี้ทรงปรารภจนเห็นความจริง จึงเรียกว่า ได้ทรงเห็นเทวทูต

(ผนวล ตรัสรู้)

เมื่อพระโพธิสัตว์ได้ทรงปรารภเห็นประโยชน์ของการบรรพชา ก็ตัดพระเหตุที่ยรักในพระชายา และพระโอรสซึ่งประสูติใหม่ กับทั้งบุคคลและวัตถุที่รักทั้งปวง แล้วเสด็จออกผนวชเที่ยวจาริกไปแต่พระองค์เดียวเมื่อมีพระชนมายุได้ ๒๙ ปี ด้วยพระเหตุที่ยมุงมั่นจะได้โมกขธรรม อันเป็นประโยชน์ยิ่งใหญ่แก่โลก ไม่ยดสิ่งอื่นทั้งหมด ตามวิสัยของมหาบุรุษโพธิสัตว์ ได้เคยประทับอยู่บนปราสาท แวดล้อมด้วยบุคคลและวัตถุที่พึงอภิรมย์ ก็ต้องมาประทับอยู่องค์เดียว แวดล้อมไปด้วยต้นไม้ภูเขา และสัตว์ป่านานาชนิด เคยเสด็จด้วยพระราชนยานต่าง ๆ ก็ต้องเสด็จด้วยพระบาทบนภาคพื้นตามธรรมชาติ เคยมีผู้ตั้งเครื่องเสวยถวายบริบูรณ์ ก็ต้องเสด็จภิกขาจารได้อาหารพอเสวยบ้าง ไม่พอบ้าง ตามแต่เขาจะถวาย แต่พระโพธิสัตว์ก็ไม่ทรงย่อท้อ ทรงปฏิบัติแสวงหาโมกขธรรมเรื่อยไป

ในขั้นแรกได้เสด็จไปสู่สำนักของดาบส ๒ ท่าน คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และอุททกดาบส รามบุตร ทรงศึกษาจนสิ้นความรู้ของอาจารย์ทั้ง ๒ โดยลำดับแล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงเสด็จหลีกออกไปปฏิบัติในทางทรมานพระกายให้ลำบาก อันเรียกว่าทุรกักริยา (การทำให้ทำได้ยาก) โดยลำพังพระองค์ ทรงทดลองเปลี่ยนไปให้ลำบากยิ่งยวดเข้าทุกที จนถึงขั้นยิ่งยวดอย่างที่สุด ไม่มีโยคีอื่นจะทำให้เกินขึ้นไปกว่าได้แล้ว ทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงทรงเลิก ทรงบำรุงพระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้น

แล้วทรงเริ่มปฏิบัติทางจิต ซึ่งเรียกในภายหลังว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ จึงได้ตรัสรู้ธรรม หรือเรียกว่าตรัสรู้หรือริสัจ ๔ ณ ควางโทธิพฤกษ์ในตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ในราตรีวัน**บุรณมี** เดือนเวสสาขะ เช่นเดียวกับเมื่อประสูติ เมื่อมีพระชนมายุ ๓๕ ปี เมื่อตรัสรู้แล้วได้พระนามว่า **พุทธะ ผู้ตรัสรู้** เรียกกันว่า **พระพุทธเจ้า** ทรงได้โมกขธรรมเมื่อได้ตรัสรู้นั้นแล

(ความไม่ยอมแพ้ และความเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่)

พระสิทธัตถกุมารทรงเป็นมหาบุรุษโพธิสัตว์ จึงทรงมีความคิดสูงก้าวล่วงสามัญชน สิ่งที่คนธรรมดาได้ยินได้เห็นแล้วไม่คิด ก็ทรงคิด และคิดจนพบเหตุผล คิดจนไม่ติด ในเหตุผล ถ้าไม่เช่นนั้นพระพุทธรเจ้าและพระพุทธรศาสนาก็คงไม่เกิดขึ้นในโลก ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของบุคคลทั่วไป ในอันที่จะใช้ความสังเกตและคิดหาเหตุผลในสิ่งที่ประสบพบผ่าน ให้เหมือนอย่างคนตาดีดูรูป มิใช่เหมือนคนตาบอดดูรูป และเมื่อมองเห็นทุกข์หรืออุปสรรคอันตรายต่าง ๆ ก็ไม่ยอมอับจนพ่ายแพ้ เพราะต้องมีสิ่งที่แก้กันได้ อย่างแน่นอน จึงต้องพยายามหาสิ่งที่อาจแก้กันได้นั้นให้ได้ ผู้ประสบความสำเร็จทุกคนในกิจการทุกอย่างไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ก็เพราะมองเห็นเหตุผล เมื่อพบอุปสรรคก็ไม่ยอมแพ้พยายามแก้ไขจนสำเร็จ ในการแก้ไขหรือในการปฏิบัติเพื่อให้สำเร็จ ประโยชน์จำต้องมีการเสียสละ แต่การเสียสละที่ถูกต้องนั้นหมายถึงเสียสละสุขส่วนน้อยเพื่อสุขที่ไพบูรณ์ เช่น สละสุขเฉพาะตนเพื่อสุขส่วนรวม หรือสละดังที่ท่านแนะนำไว้ว่า “พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ พึงสละอวัยวะเพื่อรักษาชีวิต พึงสละทั้งทรัพย์ทั้งอวัยวะตลอดถึงชีวิตเพื่อรักษาธรรม” ในประการสุดท้ายนี้ พึงเห็นพระโพธิสัตว์เป็นตัวอย่าง เพราะในเย็นวันที่ตรัสรู้ เมื่อประทับนั่งลงบนฟ่อนหญ้าคาที่ทรงเกลี้ยเป็นที่ประทับนั่ง ณ ภายใต้โพธิพฤษแล้ว ก็ได้ทรงตั้งพระหฤทัยเด็ดเดี่ยว ความว่า **เนื้อและเลือดจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนัง เอ็น กระดูก ก็ตามที ยังไม่บรรลุถึงธรรมเพียงใด ก็จักไม่ลุกขึ้นเพียงนั้น** จึงชื่อว่าได้ทรงยอมสละทุกอย่างเพื่อธรรม ข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของบุคคลผู้มุ่งบำเพ็ญคุณประโยชน์ทั่วไปในอันที่จะไม่มุ่งสุขประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น แต่ให้มุ่งกว้างออกไป และยอมเสียสละประโยชน์สุขส่วนน้อยนั้นเพื่อ

ส่วนใหญ่ คนที่สามารถทำคุณประโยชน์แก่หมู่ชนก็เพราะสามารถสละเพื่อหมู่ชน ถ้าไม่สามารถสละก็ไม่สามารถสร้างคุณประโยชน์อะไรได้เลย แต่ทั้งนี้ก็ต้องยึดธรรมเป็นหลัก ไม่เช่นนั้นก็จะกลายเป็นสละทางถูกไปถือเอาทางที่ผิด ตรงกันข้ามกับ พระพุทธจรรยา

(ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ)

พระพุทธเจ้า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ เรียกว่าพระโพธิสัตว์ ผู้เฝ้ามองรู้ ครั้นตรัสรู้แล้วจึงเรียกว่าพระพุทธรู้ ผู้รู้แล้วบริบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงรู้แล้วบริบูรณ์ด้วย บริสุทธิบริบูรณ์ด้วย มีพระกรุณาบริบูรณ์ด้วย ฉะนั้น เพราะพระกรุณาจึงทรงดำริเพื่อแสดงธรรมโปรดโลก ทรงอธิษฐานพระหฤทัยจะดำรงพระชนม์อยู่จนกว่าจะตั้งพระพุทธศาสนา และมีบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ลงมั่นคงสำเร็จประโยชน์แก่หมู่ชนทุกเหล่า ครั้นทรงดำริอธิษฐานพระหฤทัยจะทรงดำรงอยู่ก่อนเพื่อโปรดโลกดังนี้แล้ว จึงเสด็จเที่ยวจาริกไปในแคว้นแคว้น จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้านนั้น ๆ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนคนที่ควรสั่งสอนแนะนำที่เรียกว่า เวไนย ให้ได้รับประโยชน์อย่างสูงบ้าง อย่างกลางบ้าง อย่างต่ำบ้าง ไม่เลือกชาติ ชั้น วรรณะ ยากดีมีเงิน ทรงสามารถประกาศพระศาสนาให้คณาจารย์เจ้าลัทธิผู้มีชื่อเสียงมีศิษย์มาก ให้คนชั้นสูงผู้มีกำลังอำนาจ คือ กษัตริย์ อำมาตย์ มนตรี เป็นต้น ให้คนคงแก่เรียน คนฉลาด เช่น พรหมณ์ผู้มีชื่อเสียงต่าง ๆ ตลอดจนถึงเศรษฐีคฤหบดี มีศรัทธาเลื่อมใสยอมรับนับถือ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นที่เครื่องชักจูงคนอื่น ๆ ให้เข้านับถือได้ง่าย อย่างน้อยก็ทำให้เกิดสนใจ และเป็นวิธีให้เกิดความสวัสดิภาพแก่การเมืองเป็นต้นทั่วกัน เพราะผู้ปกครองบ้านเมืองก็ได้นับถือแล้ว

กล่าวโดยสรุป ได้ทรงบำเพ็ญพุทธจริยาบริบูรณ์ คือ *โลกัตถจริยา* ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่โลก ได้แก่ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่มหาชนที่นับว่าเป็นสัตว์โลกทั่วไป เช่น ทรงแผ่พระญาณเลี้ยงดูสัตว์โลกทุกเข้าคำ ผู้ใดปรากฏในชายพระญาณก็ได้เสด็จไปโปรดผู้นั้น *ญาติัตถจริยา* ทรงประพฤติเป็นประโยชน์แก่พระญาติ หรือโดยฐานะ

เป็นพระญาติ เช่น เสด็จไปโปรดพระญาติ ณ นครกบิลพัสดุ์ เสด็จไปห้ามพระญาติ ฝ่ายศากยะและโกถิยะผู้วิวาท ถึงกับจะรบกันด้วยเหตุแห่งน้ำเข้านา พุทธัตถจริยา ทรงประพฤติประโยชน์โดยฐานะเป็นพระพุทธเจ้า เช่น ทรงแสดงธรรม ทรงบัญญัติพระวินัย ประดิษฐานพระพุทธศาสนาและบริษัท ๔ ให้ยั่งยืนสืบมา กล่าวสั้น ๆ ว่า ทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้า เหตุฉะนี้ จึงทรงได้รับยกย่องเป็นพระศาสดาเอกของโลก

(นิพพาน)

พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปด้วยพระบาทเปล่า โปรดมหาชนในแคว้นแคว้นต่าง ๆ ประดิษฐานพระพุทธศาสนาและบริษัท ๔ ให้ตั้งมั่นแพร่หลาย สำเร็จดังที่ได้ทรงอธิษฐานพระหฤทัยไว้แล้ว จึงทรงปลงอายุสังขาร กำหนดพระหฤทัยว่าจะปรินิพพาน แม้เช่นนั้น ก็ได้เสด็จจาริกไปโปรดมหาชนต่อไป จนถึงวันบูรณมี เดือนเวสสาขะ ก่อนพุทธศก ๑ ปี แม้กำลังประจวบลงพระโลหิตก็ได้เสด็จดำเนินด้วยพระบาทต่อไปจนถึงสาละวินทยาน เมืองกุสินาราที่ได้ทรงกำหนดพระหฤทัยว่าจะเป็นที่ปรินิพพาน ได้เสด็จมทตะแคง เบื้องขวาอันเรียก สีหไสยา บนพระแท่นระหว่างไม้สาละทั้งคู่ ประทานโอวาทอนุศาสน์ ภิกษุสงฆ์จนสิ้นสงสัยทั้งปวงแล้ว ได้ตรัสปัจฉิมพจน์ (คำสุดท้าย) ความว่า บัดนี้ เราขอก้าวเดือนท่านทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ท่านทั้งหลาย จงทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อมเถิด ดังนี้แล้วไม่ตรัสอีกต่อไป ทรงมทเพ่งพระหฤทัย นิ่งสงบแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพานในราตรีวันบูรณมี เดือนเวสสาขะนั้น นับพระชนมายุ ได้ ๘๐ ปี ทรงประกาศพระศาสนาได้ ๔๕ ปี นับรัฐใหญ่ที่เสด็จจาริกไปประกาศพระศาสนาได้ ๗ รัฐ ตรงกับที่กล่าวว่า เมื่อประสูติเสด็จดำเนินไปด้วยพระบาท ๗ ก้าว

ปฏิบัติของพระพุทธเจ้าแม้ตั้งแต่ตรัสรู้จนถึงนิพพาน เป็นเนติที่พึงนำไปปฏิบัติ ตามได้เป็นอันมาก เป็นต้นว่า ควรเมื่กรุณาช่วยเหลือทุกข์แก่ผู้อื่นตามที่สามารถ ควรฉลาดในอุบาย คือวิธีการที่จะทำให้สำเร็จประโยชน์ ควรปฏิบัติหน้าที่ให้สมบูรณ์ ควรตั้งใจว่าจะทำอะไรให้ได้สักเท่าไรในวิสัยของตนแล้วทำให้สำเร็จ ข้อสำคัญคือ ควรทำความไม่ประมาทอยู่เสมอ

(สรูปพระคุณ)

สรูปกล่าวโดยพระคุณ พระพุทธเจ้าทรงบริบูรณ์ด้วยพระปัญญาคุณ (พระคุณคือปัญญา) พระวิสุทธิคุณ (พระคุณคือความบริสุทธิ์) พระกรุณาคุณ (พระคุณคือกรุณา) ดังบทสวดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พุทฺโธ ผู้รู้จริง สุตฺตฺโธ บริสุทธิจริง กรุณามหณฺณโว มีกรุณาจริงดังห้วงทะเลหลวง

เพราะฉะนั้น ทุก ๆ คนพึงตั้งใจนอบน้อมพระพุทธเจ้าตามบทนโมว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ขอนอบน้อมแต่ พระผู้มีพระภาค (คือพระเจ้า) จำแนกแจกธรรมสั่งสอนประชุมชน - กรุณาคุณ) พระอรหันต์ (คือพระผู้ควรบูชาสักการะเป็นต้น - วิสุทธิคุณ) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า (คือพระผู้ตรัสรู้ชอบเอง - ปัญญาคุณ) พระองค์นั้น ด้วยประการฉะนี้

๔ เมษายน ๒๕๐๒

พระธรรม

เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมแล้ว ก็ได้มีพระกรุณาแสดงพระธรรมสั่งสอน
แก่อโลก พระธรรมจึงเป็นสมบัติเลิศล้ำที่พระพุทธเจ้าประทานแก่อโลก ยังมีอยู่จนถึง
ทุกวันนี้

พระธรรมเป็นสมบัติสำหรับประดับใจให้งดงามบำรุงใจให้วัฒนะ (เจริญ) ทำให้
คนเป็นคนโดยสมบูรณ์ ให้เป็นกัลยาณชน (คนงาม) ให้เป็นอารยชน (คนเจริญคน
ประเสริฐ) และให้อยู่เป็นสุขสงบ ถ้าเทียบอย่างสมบัติภายนอกก็เทียบได้กับโภคสมบัติ
เครื่องบำรุงร่างกายและชีวิตให้เจริญเติบโต ให้ดำรงอยู่ และอารมณ์สมบัติ เครื่องประดับ
ตกแต่งร่างกายให้งดงาม

เพื่อกำหนดง่าย จักได้แสดงพระธรรมเป็นข้อ ๆ ไปตามปัญหาว่า อะไร อย่างไร
ทำไม เพื่ออะไร เป็นต้น

(อะไร?)

๑. คำว่า *ธรรม* แปลว่าอะไร และพระธรรมคืออะไร ? คำว่า *ธรรม* แปลว่า
ทรงไว้ หมายถึงทรงตัวเองคือคงตัวอยู่เสมอและหมายถึงทรงคือรักษาคนที่มีธรรมไว้
ให้เป็นตามธรรม ฉะนั้น *ธรรม*จึงเป็น*กฎธรรมดาคงตัวอยู่เสมอ* ใครจะค้นพบหรือ
ไม่ธรรมก็คงเป็นธรรม คือเป็นกฎธรรมดานั่นเองตลอดไปเทียบอย่างกฎธรรมชาติ

ต่าง ๆ ที่นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายได้ค้นพบ กฎธรรมชาติเหล่านี้คงมีอยู่คู่กับโลก ใครจะค้นพบหรือไม่ก็คงมีอยู่อย่างนั้นนั่นเอง

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม ก็คือได้ทรงค้นพบกฎธรรมชาติของโลกที่นำไป ออกไปหรือให้พ้นไปจากความทุกข์ทั้งปวงได้ กล่าวแต่เพียงส่วนหนึ่ง คือทรงค้นพบ กฎธรรมชาติที่เป็นไปในชีวิตของคน ว่าคนประสบผลต่าง ๆ ในชีวิตอย่างนี้เพราะเหตุ อย่างนี้หรือเพราะทำเหตุนี้จึงได้รับผลอย่างนี้ เหมือนอย่างสอบไล่ได้เพราะตั้งใจเรียนดี หรือเพราะทำดีจึงได้รับชมว่าเป็นคนดี

ปรากฏการณ์หรือทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่ปรากฏในโลกดังเช่น ตะวัน เดือน ดาว ที่มองเห็นเมื่อแหงนขึ้นไปดูบนฟ้า พื้นแผ่นดินที่มองเห็นเมื่อทอดตาดู พืชพันธุ์ ผู้คน สัตว์ นานาชนิดอาคารบ้านเรือนและสิ่งต่าง ๆ ที่มองเห็นเมื่อเหลียวดูรอบ ๆ ตลอดทั้งความสว่าง ความมืด ความหนาว ความร้อน เป็นต้นที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ไปอยู่ ล้วนมีเหตุผล มีกฎเกณฑ์คือเป็นไปตามกฎธรรมชาติธรรมดาที่แน่นอนฉันใด ความเป็นไปแห่งชีวิตของคน หรือที่เรียกวิถีชีวิต ก็มีเหตุผลมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนฉันนั้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้กฎธรรมชาติเหล่านี้ทั้งหมด จึงมีคำเรียกพระนามว่า พระสัพพัญญู แปลว่า พระผู้รู้สิ่งทั้งปวง แต่ถึงแม้จะรู้ทุกสิ่งทุกอย่าง แต่ก็ทรงเลือก แสดงสั่งสอนแก่โลกเฉพาะที่จะให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังเท่านั้น ฉะนั้น พระธรรมที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน จึงจำกัดเฉพาะข้อที่อาจนำไปปฏิบัติให้เกิดเป็นประโยชน์ ขึ้นได้เท่านั้น

ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระธรรม หมายถึงเฉพาะธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง สั่งสอนคืออะไร ก็พึงตอบได้โดยย่อว่า คือกฎธรรมชาติ หรือ ธรรมดา คือความจริง ที่ประกอบด้วยประโยชน์ต่าง ๆ ความจริงเหล่านี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเอง ก็ตาม ที่ท่านผู้รู้อื่น ๆ แสดงตามพระพุทธเจ้าก็ตาม เรียกว่าพระธรรมทั้งนั้น พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงพระธรรมดังกล่าวในรูปของศาสนาที่แปลว่า คำสั่งสอน คือวางเป็นสูตร สำหรับปฏิบัติได้ทีเดียว ดังเช่นทรงแสดงว่า "ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องแผ้ว" นี้เป็นรูปศาสนา คือคำสั่งสอนที่วางเป็นรูปสูตร ปฏิบัติได้เลย

ใครมีเพียงศรัทธา คือความเชื่อเพียงอย่างเดียวก็สามารถปฏิบัติให้สำเร็จประโยชน์ของตนได้ และถ้าประสงค์จะใช้ปัญญา คือพิสูจน์เหตุผลต้นปลายของสูตรสำเร็จนี้ ก็ทำได้แต่ต้องตั้งใจศึกษาพระพุทธศาสนาทั้งด้านพระปริยัติ คือแบบแผนตำรับตำรา ทั้งด้านปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็จะได้ข้อพิสูจน์ ได้ความชัดเจนขึ้นทุกที จนหมดสงสัย ตัวศาสนาคือคำสั่งสอนนี้ทั้งหมดก็เรียกว่าพระธรรม

อันที่จริงตัวธรรม คือธรรมดา คือความจริง กับศาสนาคือคำสั่งสอน ต้องประกอบกัน กลมกลืนรับรองกัน จึงจะจริงแท้ถูกต้อง เหมือนอย่างธรรมชาติหรือกฎธรรมชาติ และทฤษฎีว่าด้วยธรรมชาติ ถ้าทฤษฎีนั้นยังผิดพลาดบกพร่องจากธรรมชาติที่ปรากฏเป็นไปจริง ก็ยังไม่เป็นทฤษฎีที่บริสุทธิ์สมบูรณ์ยังไม่อยู่ตัว ต้องแก้ไขกันไป แต่ถ้าทฤษฎีนั้นไม่มีผิดที่จะต้องแก้ ไม่มีที่บกพร่องที่ต้องเพิ่มเติม จึงเป็นทฤษฎีที่บริสุทธิ์บริบูรณ์เป็นทฤษฎีที่อยู่ตัว ไม่ต้องแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไปฉันทใด ในเรื่อง of ความจริงและคำสั่งสอนก็ฉันทนั้น ถ้าคำสั่งสอนยังผิดพลาดบกพร่องจากความจริง ก็ยังเป็นคำสั่งสอนที่ไม่บริสุทธิ์บริบูรณ์ยังไม่อยู่ตัว ต้องแก้ไขกันต่อไป แต่ถ้าคำสั่งสอนนั้นไม่มีผิดที่จะต้องแก้ ไม่มีบกพร่องที่จะเพิ่มเติม ถูกต้องกับความจริงตลอดไปหมด จึงเป็นคำสั่งสอนที่อยู่ตัว ไม่ต้องแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป

คำสั่งสอนที่อยู่ตัวบริบูรณ์ดังกล่าวนี้แหละ คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่าพระพุทธศาสนา แปลว่าศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า (พระผู้รู้แล้ว บริบูรณ์) พระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่บริสุทธิ์บริบูรณ์ ดังมีคำกล่าวไว้แปลความว่า พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด (คือถูกต้องกับความจริงตลอดไปทั้งหมด) กล่าวแสดงข้อที่ควรต้องประพฤติปฏิบัติอย่างประเสริฐ พร้อมทั้งอรรถ (ความ) พร้อมทั้งพยัญชนะ (ถ้อยคำ) บริบูรณ์ (ไม่มีข้อบกพร่องที่จะต้องเพิ่มเติม) บริสุทธิ์ (ไม่มีข้อผิดพลาดที่จะต้องแก้ไข) สิ้นเชิง เพราะเหตุนี้จึงมีบทสวดสรรเสริญพระธรรมว่า สุวากขาโต ภคฺวตา ธมฺโม ธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว ดังนี้

๒. พระธรรมดังกล่าวนั้นเป็นอย่างไร ? พระธรรมดังกล่าวนั้นเป็นความจริงในตนเองของทุก ๆ คน ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนว่าควรจะทำอย่างไรกับความจริงนั้น

ความจริงตรงข้ามกับความเท็จ เหมือนอย่างสัจจาจา (วาจาจริง) ตรงกันข้ามกับมุสาวาทา (วาจาเท็จ) อย่างไรก็ตามเรียกวาจาจริงหรือพูดจริง อย่างไรก็ตามเรียกว่ามุสาหรือพูดเท็จคงเข้าใจกันดีแล้ว แต่เพื่อทบทวนและกระชับความเข้าใจเข้าอีก จักกล่าวโดยสมมติให้เป็นคน ๒ คน ชื่อนายกุลศลกับนายอกุลศล วันหนึ่งเวลาเย็น บิณฑามบุตร ทั้ง ๒ ว่า วันนี้ได้ไปโรงเรียนหรือเปล่า นายกุลศลได้ไปโรงเรียนจึงตอบว่าไป ส่วนนายอกุลศลไม่ได้ไปโรงเรียน แต่ก็ตอบว่าไป ถ้าตั้งปัญหาว่า ทั้ง ๒ คนนี้ใครพูดจริง ใครพูดเท็จ ทุกคนคงตอบได้ทันทีว่า นายกุลศลพูดจริง นายอกุลศลพูดเท็จ คราวนี้ตั้งปัญหาต่อไปว่า พูดจริงเพราะอะไร พูดเท็จเพราะอะไร ปัญหานี้จะต้องคิดสักหน่อยหนึ่ง ก็คงตอบได้ว่า พูดจริงเพราะตรงกับเรื่องที่เป็นจริง พูดเท็จเพราะพูดผิดจากเรื่องที่เป็นจริง

คราวนี้จะย้อนมากล่าวถึงพระธรรม ความจริงในตนเองก็คือเรื่องที่เป็นจริงในตัวเอง เกี่ยวแก่ที่ตัวเราเองทำอะไรบ้าง พูดอะไรบ้าง คิดอะไรบ้าง ซึ่งบางที่ตัวเราเองต้องการปกปิด จึงปฏิเสธคนอื่น แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธตนเองได้ เรื่องของตัวเราเองนี้แหละที่พระพุทธเจ้าแสดงเป็นธรรมสั่งสอนว่าควรทำอย่างไรโดยครบถ้วนทุกเรื่อง ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่น

ในเวลาเช้า ถึงเวลาควรจะออกจากที่นอน ก็ยังนอนซบเซาต่อไป ควรจะช่วยกันทำอะไรบ้าง ก็ไม่ช่วย ควรจะรีบทำกิจต่าง ๆ ให้สำเร็จทันเวลา ก็ไม่รีบทำ พระธรรมจักสอนว่า “*อถ ปจฺจนา กุรุเต โยคํ กิจฺजे อาวาสุ สีสฺติ ถ้าทำความเพียรในกิจการล่าหลัง จะจมอยู่ในวิบัติ*”

เมื่อจะไปโรงเรียน ไปทำงาน เกิดคร้านที่จะไปคิดจะหนีจะเลียงหลบ หรือในเวลาเรียนเวลาทำงานคิดท้อแท้ คิดมักง่ายสักแต่ว่าเรียน สักแต่ว่าทำไปหยุดไป พอให้สิ้นเวลาหมดความตั้งใจให้ก้าวหน้าในการเรียนในการงาน พระธรรมจักสอนว่า “*วายเมเถว บุริโส ยาว อตถสฺส นินฺนปทา คนพึงพยายามไปจนกว่าสำเร็จประโยชน์*”

เมื่อเกิดความรักต้องการในวัตถุ (ที่ตั้งของความรักเป็นบุคคลหรือสิ่งของก็ได้) ที่ไม่สมควร ในกาลสมัยที่ไม่สมควร พระธรรมจักสอนว่า “*เปมโต ชายเต ภยํ ภยํ เกิดจากรัก*”

เมื่อเกิดความชิงชังโกรธแค้นขัดเคือง พระธรรมจักษ์สอนว่า “ทุกข์ สยติ โภโธโนคนโกรธนอนจมทุกข์”

เมื่อควรจะให้การศึกษา แต่กลัวจะสิ้นเปลืองทรัพย์ พระธรรมจักษ์สอนว่า “ปัญญาเสวยโย ปัญญาเที่ยวประเสริฐกว่าทรัพย์”

เมื่อปล่อยตัวไปตามใจ พระธรรมจักษ์สอนว่า “วิญญติ จิตตวานุตตี ผู้ประพฤติตามอำนาจจิตย่อมลำบาก” และสอนให้ห้ามใจด้วยสติ ให้หักใจด้วยปัญญา

รวมความว่า พระธรรมจักษ์สั่งสอนในเรื่องตัวเราทุกเรื่องทุกราวไป ว่าข้อนี้ ๆ เป็นอกุศลไม่ดี อย่าทำ ข้อนี้ ๆ เป็นกุศลดีงาม ควรทำ ใจของตนนี้ให้หมั่นชำระให้สะอาด อย่าเที่ยวพล่านไปเพราะรักชังและหลงจนเสียหาย และพระธรรมสอนให้หมั่นศึกษาให้เป็นคนสมบูรณ์ ให้มีความเพียรพยายาม ให้มีความอดทนเป็นต้น พระธรรมที่ยกมานี้เพียงเล็กน้อย เป็นตัวอย่างพอสาธกให้เห็นว่าพระธรรมเป็นอย่างไร ฉะนั้นเมื่อพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว จึงอาจกล่าวได้ว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเพียงพอกับเรื่องของตนทุกแง่ทุกมุมโดยครบถ้วน พระธรรมจึงเป็นประมวลระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นประทีปส่องให้เห็นความจริงของชีวิตให้เห็นความจริงของตนเองตลอดของโลกทั้งหมด

(ทำไม? เพื่ออะไร?)

๓. ทำไมพระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงพระธรรม และทรงแสดงเพื่ออะไร? พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมมิใช่ด้วยทรงมุ่งหมายให้เขาชอบให้เขาชม แล้วจักได้บูชาพระองค์ต่าง ๆ คือมิได้ทรงมุ่งผลตอบแทนอะไรสำหรับพระองค์เองเลย

แต่ทำไมจึงทรงแสดงพระธรรม? ทรงแสดงก็เพราะทรงมีพระกรุณาอนุเคราะห์จำแนกแจกพระธรรมให้แก่โลก

เพื่ออะไร? ก็เพื่อให้โลกหรือสัตว์โลกทุก ๆ ผู้ทุก ๆ คนประสบประโยชน์ประสบสันติสุขถ้วนทั่วหน้า เหมือนพ่อแม่มีเมตตากรุณาอนุเคราะห์ลูก ๆ อย่างบริสุทธิ์

จึงทนยากลำบากทนอมเสียดสังเสริมลูก ๆ มิได้มุ่งผลอะไรตอบแทนจากลูก เพียงแต่หวังจะได้เห็นความสำเร็จ ความสุข ความเจริญของลูก แล้วพลอยปีติยินดีด้วยเท่านั้น บางที เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรม ผู้ฟังไม่ชอบใจหาว่าทรงสาปแช่งเขาก็มี แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงยับยั้งที่จะแสดงในเมื่อทรงเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ เหมือนอย่างผู้พยาบาลไข้ที่ดีพยายามให้ยาแก่คนไข้แม้ว่าคนไข้ไม่ชอบ ทั้งไม่ยอมตามใจให้ของแสลง แม้คนไข้จะเรียกร้อง บางทีถูกคนไข้บริภาษด่าว่าต่าง ๆ ก็ทนได้ด้วยเมตตากรุณา คิดปลงใจว่า ถ้าเป็นคนดีไม่เป็นคนไข้ก็คงไม่เป็นอย่างนี้ โฉนคนดีจะถือคนไข้

มีเรื่องในสมัยพระพุทธเจ้าที่เล่าไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า พระราชาโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ มครรัฐ มีพระนามว่า อภยราชกุมาร กราบทูลถามพระพุทธเจ้าว่าตรัสพระวาจาเช่นไร พระพุทธเจ้าทรงตอบว่า พระองค์ตรัสวาจาแต่ที่ทรงทราบว่าเป็นจริงแท้ และประกอบด้วยประโยชน์ และทรงรู้กาลเวลาเพื่อที่จะตรัสวาจาดังกล่าว จะเป็นที่ชอบใจหรือไม่ก็ตาม เพราะทรงอนุเคราะห์เท่านั้น ในขณะที่นั้น พระราชกุมารกำลังทรงประคองกุมารน้อยให้นอนอยู่บนเปล พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามว่า ถ้ากุมารน้อยนั้นอมเสี้ยนไม้หรือเศษกระเบื้องในปากเพราะพี่เลี้ยงหรือพระราชกุมารเผลอไป จะทรงทำอย่างไร พระราชกุมารกราบทูลว่า จะต้องทรงบีบศีรษะกุมารน้อยให้อ้าปากแล้วเสี้ยนไม้หรือเศษกระเบื้องนั้นออกให้จงได้ แม้จะต้องถึงเลือดออก เพราะเป็นวิธีเดียวที่เป็นการอนุเคราะห์ ฉะนั้น พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง จึงเต็มเปี่ยมด้วยพระกรุณาอนุเคราะห์ทุกบท ได้ฟังพระธรรมเมื่อใด ก็ได้รับพระกรุณาของพระองค์ที่ประทับอยู่ในพระธรรมเมื่อนั้น ทุกครั้งทุกครั้งไป

(เกี่ยวข้องกับอะไร?)

๔. พระธรรมเกี่ยวข้องกับอะไรกับคน ? คนควรจะทำอย่างไรกับพระธรรม ? เพราะพระธรรมเป็นความจริงของคนที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงสั่งสอนชี้ทางปฏิบัติของคน เพื่อให้บรรลุถึงประโยชน์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว พระธรรมจึงเกี่ยวข้องกับคนโดยตรง

กล่าวให้ใกล้ที่สุด พระธรรมนั้นเกี่ยวข้องกับตัวเราทุก ๆ คน จะกล่าวว่า พระธรรมคือตัวเราเอง ที่พระพุทธเจ้ายกขึ้นแสดงก็ได้ และทรงแสดงแก่ใคร ทรงแสดงแก่ตัวเราเองนี้แหละข้อสำคัญให้ตัวเราเองนี้:-

(๑) เจียหู่ให้ได้ยินพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงอันเรียกว่าพระปริยัติธรรม คือคำสั่งสอนที่ควรเรียนควรฟังทั้งหมด

(๒) เดินเข้าไปหาพระธรรม เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “จงมานี้” แล้วก็เดินเข้าไปเฝ้าพระองค์ นี่เป็นภาคปฏิบัติ คู่กับปริยัติเทียบดั่งภาคทฤษฎี การเดินเข้าไปหาพระธรรมเรียกว่าปฏิบัติธรรม กล่าวโดยสรุป คือ:-

ก. ศีล ประพฤติดีงาม เว้นจากประพฤติเสียหายต่าง ๆ เป็นต้นว่า ศีล ๕

ข. สมာธิ ตั้งใจมั่นคงดี

ค. ปัญญา รอบรู้ดีในเหตุผล บาบบุญ คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ และในวิธีนำตนให้พ้นจากทุกข์ภัยพิบัติ บรรลุถึงความสวัสดิ์

ทุก ๆ คนไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ ชายหรือหญิงประพฤติดีตั้งใจมั่นคงดี รู้จักเหตุผลและรู้จักช่วยตนได้ดีเมื่อใด ก็ชื่อว่าเดินเข้าไปหาพระธรรมเมื่อนั้น นี่ก็คือเดินเข้าไปหาทางที่ถูกหรือเดินไปในทางที่ถูกนั่นเอง

การฟังพระธรรม และการปฏิบัติพระธรรม ดังกล่าวมานี้แหละ เป็นกิจอันทุก ๆ คนควรทำกับพระธรรม แต่ก็ควรน้อมมาปฏิบัติให้พอเหมาะแก่ภาวะของตน ดังพระธรรมคุณบทว่า “โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา” ดังที่เรียกว่าประยุกต์กับตน แต่ให้รักษาแนวของพระธรรม คือให้ดำเนินไปในทางที่ชอบ การน้อมพระธรรมมาประยุกต์กับตนโดยชอบนั้น เช่น:-

สำหรับนักเรียน ศีล คือประพฤติดี เพราะเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ สมာธิ คือตั้งใจเรียนดี ปัญญา คือจำได้ เข้าใจดี มีความรอบรู้

สำหรับผู้ประกอบการงาน ศีล คือประพฤติดี เว้นอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น สมာธิ คือ ตั้งใจทำดี ปัญญา คือรอบรู้ฉลาดสามารถในการงาน

สำหรับคนวัยรุ่น ศิล คือระมัดระวังตนให้ประพฤติอยู่ในขอบเขตที่ชอบ ไม่ปล่อยตนให้เหลวแหลก สมာธิ คือตั้งใจมั่นคงดี ไม่ให้ตกจมลงไปในช่วงรัก ช่วงซัง ช่วงหลง ที่มีเหตุซุกงูยั่วเย้าอยู่มากมาย ปัญญา คือคิดให้รู้ตลอดเหตุผล ตลอดปัจจุบัน ตลอดภายหน้า คิดให้กว้างให้ยืดยาว ไม่คิดแคบ ๆ สั้น ๆ

คนวัยรุ่นกำลังเจริญด้วยพลัง กำลังทะยานกายทะยานใจ เหมือนน้ำตกแรง เมื่อไม่สมหวังก็มักจะทำอะไรแรง ๆ จึงมักพลาดง่าย และถ้าพลาดลงไปในช่วงอะไรที่แรง ๆ แล้ว ก็อันตรายมาก เหมือนอย่างไปเล่นสนุกกับน้ำตก ผลพลาดตกลงไปกับน้ำตกที่โจนลงไปจากหน้าผาสูงชัน ฉะนั้น ถ้าหันมาสนใจพระธรรมบ้างก็จะมีพระธรรมคุ้มครองรักษา เป็นเครื่องป้องกันแก้ไขมิให้เป็นอันตรายดังกล่าว ข้อสำคัญควรป้องกันไว้ก่อนดีกว่าแก้ หรือถ้าจะต้องแก้ ก็แก้เมื่อยังเล็กน้อยง่ายกว่าแก้เมื่อโตใหญ่ เหมือนอย่างดับไฟกองเล็กง่ายกว่าดับไฟกองโต และไม่ควรเชื่อใจตนเองเกินไปเพราะอาจไม่มีเหตุผล ถ้าใจนั้นถูกบังหรือท่วมทับเสียแล้ว จึงควรหารือกับท่านผู้ที่สามารถจะให้เหตุผลที่ถูกต้องได้ ทั้งเมื่อสนใจในพระธรรมอยู่พระธรรมอาจให้เหตุผลแก่ตนได้กระจ่าง พร้อมกับชี้ทางปฏิบัติได้ถูกต้อง พระธรรมจึงเป็นกัลยาณมิตร (มิตรดี) ของใจ เทียบอย่างบุคคลที่เป็นกัลยาณมิตรซึ่งเป็นผู้ชี้เหตุผลให้แก่ตนดังกล่าวนี้

อีกอย่างหนึ่ง พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเปรียบเหมือนกระจกเงาสำหรับส่องดูตัว หรือภาพยนตร์ฉายเรื่องของตน โดยปกติ ตัวเราเห็นหน้าของคนอื่นยิ้มย่องบ้าง มินตึงเกรี้ยวกราดบ้าง เห็นแล้วก็ชอบใจบ้าง ไม่ชอบใจบ้าง แต่ไม่เห็นหน้าของตนเอง ครั้นเมื่อยืนอยู่หน้ากระจกเงา จึงอาจเห็นหน้าของตนเองว่าเป็นอย่างไร น่าเกลียดหรือไม่ น่าเกลียดอย่างไร บางทีก็อาจรู้สึกไม่ชอบหน้าของตนเอง จึงต้องตกแต่งแก้ไขให้งดงาม ฉนใด โดยปกติคนเราก็มองไม่เห็นตนเอง ฉนนั้น ต่อมาได้ศึกษาพระธรรมที่ส่องย้อนเข้ามาหาตนเอง จึงจักษมองเห็นตนเองว่าเป็นอย่างไรดีไม่ดี ถูกผิด ตามเหตุผลที่เป็นจริงอย่างไร เมื่อมองเห็นตนเอง รู้จักตนเองตามเป็นจริงแล้ว จึงสามารถแก้ไขตนให้ได้ดีได้ ภาพยนตร์ก็เหมือนกัน เห็นตัวแสดงเป็นคนร้ายคนดีต่าง ๆ เมื่อนำพระธรรมมาฉายดูตน ก็จักเห็นตนเป็นเช่นไร

ฉะนั้น ศึกษาพระธรรม (อันหมายถึงปริยัติคือเรียน กับปฏิบัติพระธรรม) จึงเป็นการศึกษาตนเอง ข้อเตือนใจสั้น ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ คือ นึกถึงอะไร ๆ ก็ให้หวน นึกถึงพระธรรม มองอะไร ๆ ภายนอกก็ให้มองย้อนดูตน กำหนดสิ่งใดที่ใจดูให้ดี จักเห็นทางสว่าง

(ผลอย่างไร?)

๕. เมื่อศึกษาพระธรรมอย่างนี้แล้ว จะรับผลอย่างไร ? กล่าวอย่างสั้นจะได้ รับผลคือความไม่ตกต่ำ เพราะเมื่อรักษาพระธรรม พระธรรมก็ย่อมรักษา สมดัง พระพุทธภาษิตว่า “ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม” คือ รักษาไว้มิให้ตกต่ำ ดังบทสวดพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่า “ธมฺโม กุโลกปตนา ตถาริธารี พระธรรมทรงผู้ทรงธรรมไว้มิให้ตกไปอยู่โลกที่ชั่ว” ด้วยประการฉะนี้

ในที่สุตนี้ ขอกล่าวความที่ควรกำหนดโดยย่อแล้วประมวลลงในบทพระธรรม-คุณว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน เปรียบเหมือนกระจกสำหรับส่องดูตน เปรียบเหมือนภาพยนตร์ที่ฉายเรื่องของตน เปรียบเหมือนไฟฉายที่ฉายแสงย้อนมาที่ตน เพื่อให้เห็นตนเองตามเป็นจริง หรือให้เห็นความจริงทุก ๆ อย่างที่ตนแล้ว พระธรรม ก็เป็นดังประทีปส่องทางให้ตนทุก ๆ คนดำเนินไปในทางที่ถูก

สุวากุขาโต ภควตา ธมฺโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสดีแล้ว

สนทิจฺจิกโก อันผู้ได้บรรลุพึงเห็นเอง

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล

เอหิปสฺสิโก ควรเรียกให้มาดู

โอปนยิโก ควรน้อมเข้ามา

ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวินฺญู (ผู้รู้) พึงรู้เฉพาะตน

พระสงฆ์

(เวไนย = ดอกบัว ๓ จำพวก)

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมแล้วใหม่ ๆ ได้ทรงพิจารณาพระธรรมที่ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงเห็นว่าเป็นคุณอันลึกซึ้ง ยากที่โลกซึ่งยุ่งยากอยู่นี้จะรู้ได้ เกือบจะทอดพระหุคยว่าจะไม่ทรงแสดงธรรม จะประทับเสวยสุขอย่างสงบที่สุดอยู่เฉพาะพระองค์เดียว หากแต่ทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณาแก่โลก จึงทรงกลับทวนพิจารณาอีกว่า ถ้าจะเสด็จเที่ยวไปทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน พุดง่าย ๆ ว่าเสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรด จะมีใครรู้พระธรรมที่ทรงเทศน์โปรดบ้างหรือไม่ ก็ได้ทรงทราบด้วยพระญาณว่า คนในโลกนี้มีมากหลายจำพวก บ้างก็เลสบาง บ้างก็เลสหนา บ้างมีพื้นดี บ้างมีพื้นไม่ดี บ้างมีอาการดี บ้างมีอาการไม่ดี บ้างสอนง่าย บ้างสอนยาก บ้างสามารถจะรู้ บ้างไม่สามารถจะรู้ เปรียบเหมือนดอกบัวขาบ (สีเขียวขาบ) ดอกบัวหลวง (สีแดง) หรือดอกบัวขาว บรรดาที่เกิดสระพรั่งอยู่ในสระบัว บ้างก็ยังจมอยู่ในน้ำ บ้างก็อยู่เสมอน้ำ บ้างก็ชูขึ้นพ้นน้ำ ดอกบัวเหล่านี้ จำพวกที่ชูขึ้นพ้นน้ำแล้ว พอดต้องแสงพระอาทิตย์ ก็จักบานในวันนี้ทีเดียว จำพวกที่อยู่เสมอน้ำพรั่งนี้ก็จะบาน จำพวกที่ยังจมอยู่ในน้ำ ก็ยังหวังจักไผ่ลขึ้นบานในวันถัดต่อไป สัตว์โลกผู้เป็นเวไนยนิกรคือหมู่แห่งผู้ที่ควรรับแนะนำ ก็คล้ายกับดอกบัว ๓ จำพวกนั้น คือจำพวกที่มีคุณสมบัติพิเศษ ก็อาจจะรู้พระธรรมได้โดยฉับพลันทันที จำพวกที่มีคุณสมบัติปานกลาง เมื่อได้รับแนะนำอบรมเพิ่มเติมก็อาจรู้พระธรรมได้ไม่ช้านัก จำพวกที่มีคุณสมบัติอ่อน เมื่อได้รับอบรมเสมอ ๆ เรื่อย ๆ ไปถึงจะซ้าสักหน่อย ก็ยังอาจรู้พระธรรมได้ในที่สุด ทั้งนี้เว้นแต่สัตว์โลก

ชนิดที่ไม่ใช่เวไนย คือไม่รับแนะนำ จะเป็นเพราะมีปัญญาที่บเลื่อประมาณ ทำบาปมาหนักหนา หรือถือทิฏฐิมานะรั้นอย่างเหลือเกินก็ตาม สัตว์โลกจำพวกนี้เปรียบเหมือนดอกบัวอันนอกจากดอกบัว ๓ จำพวกนั้น ซึ่งกลายเป็นอาหารปลาอาหารเต่าในสระหมดโอกาสที่จะบานได้

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ว่า มีหลายชนิดหลายจำพวก หมู่สัตว์ที่เป็นเวไนยอันจะโปรดได้ก็มีอยู่ จึงทรงตกลงพระหฤทัยว่า จะเสด็จเที่ยวเทศน์โปรดโลก และได้ตั้งพระหฤทัยว่า จะทรงดำรงพระชนมายุเที่ยวเทศน์โปรดไปจนกว่าคนทั้งหลายจะได้รู้จักพระธรรม สามารถเป็นธรรมทายาท คือเป็นทายาทรับพระธรรมจากพระพุทธเจ้าสืบกันต่อไปให้เป็นอมตสมบัติของโลกตลอดกาลนาน

(พรหม)

พระโหราณาจารย์ (พระอาจารย์เก่าแก่) ได้เล่าเรื่องพระพรหมมากราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าแทรกเข้ามา มีความว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเกือบจะทอดพระหฤทัยว่าจะไม่ทรงแสดงพระธรรมนั้น พระพรหมมีนามว่าสหัมบดี ที่มักเรียกกันว่าท้าวสหัมบดีพรหม ได้ลงมาจากพรหมโลก กราบทูลอาราธนา ดังคำฉันท์คาถาว่า

พรหฺมา จ โลกธิปีตี สหฺมปติ

กตญฺชลี อนุธิर्वิ อฺยาจถ

สนฺตีธ สตฺตาบฺปรชฺขชชาติกา

เทเสตุ ธมฺมํ อนุกฺมปิมี ปชฺ

องค์โลกธิปีตีสหัมบดีพรหม ยอกรประนมหูลขอพรประเสริฐ

หมู่สัตว์เกิดมาในโลกนี้ ที่มีมกิลเลสเข้าตาแต่น้อยมีอยู่

ขอจงทรงเอ็นดู แสดงธรรมโปรดสัตว์นี้ เทอญ

พระพุทธเจ้าได้ทรงสดับคำอาราธนาที่ ทรงพิจารณาเห็นหมู่สัตว์ว่ามีต่าง ๆ กัน เปรียบได้ดั่งกับดอกบัวต่าง ๆ ชนิดดังกล่าวแล้ว จึงทรงรับอาราธนาของท้าวสหัมบดีพรหม

ในเมืองไทยเรานิยมใช้คำฉันทคาถาบทนี้ (ที่กล่าวกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นคำอาราธนาธรรมเป็นประเพณีนิยมโดยทั่วไป เมื่อพระภิกษุได้ฟังคำอาราธนาแล้ว จึงเริ่มแสดงพระธรรม

เรื่องพระพรหมอาราธนา เป็นเรื่องประกาศพระกรุณาคุณของพระพุทธเจ้า เพราะเมตตากรุณาเป็นธรรมประจำใจของท่านผู้เป็นพรหม คนที่มีเมตตากรุณาเป็นอันมาก เช่น พ่อแม่ ก็เรียกว่าเป็นพระพรหมของลูก ฉะนั้น จึงอาจถือถือเอาแต่ใจความจากเรื่องนี้ได้ว่า ท้าวสหัมบดีพรหมก็คือพระกรุณาอย่างใหญ่หลวงของพระพุทธเจ้า อาราธนา คือพระกรุณาที่เอื้อเหมือนมาขอร้องให้ทรงช่วยโลก ทรงรับอาราธนา ก็คือทรงพิจารณาเห็นว่า จะทรงช่วยโลกจำพวกที่เป็นเวไนยสัตว์ได้ จึงทรงตกลงพระเหตุที่ยว่าจะทรงแสดงพระธรรมโปรดด้วยพระกรุณา

(นิยามศัพท์)

คำว่า โปรดโลก หมายความว่า ช่วยโลกให้พ้นจากความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ คำว่า โลก หมายความว่า สัตว์โลก คือหมู่สัตว์ตามที่นิยมพูดกัน เมื่อพูดกันว่าสัตว์ ก็มักหมายถึงสัตว์ดิรัจฉานต่าง ๆ ไม่หมายถึงคน แต่ในทางพระธรรมทั้งคนทั้งดิรัจฉานรวมเรียกว่าหมู่สัตว์ หรือรวมเรียกว่าสัตว์โลก เรียกสั้น ๆ ว่า โลก เพราะทั้งหมดต่างก็เกี่ยวข้องพันพัวยุ่งเหยิงอยู่กับโลก หรือถ้าพูดให้ทันสมัยก็ว่าทั้งหมดต่างก็ตกอยู่ในความดึงดูดของโลก ทั้งทางกายทั้งทางใจอย่างเดียวกัน ฉะนั้น เมื่อได้ฟังเทศน์ว่าหมู่สัตว์ ก็ให้เข้าใจว่าหมายถึงทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน ซึ่งรวมตัวเราเองอยู่ด้วยผู้หนึ่ง เมื่อได้ฟังเทศน์ว่าพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์ ก็ให้เข้าใจว่าโปรดตลอดถึงตัวเราเองด้วยผู้หนึ่ง แต่ใครจะเป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดได้หรือไม่ได้ ก็สุดแต่ว่าตัวเองจะเป็นเวไนยหรือไม่เป็นเวไนย ถ้าตัวเองเป็นเวไนย คือรับแนะนำอบรม ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดได้ เทียบกับดอกบัว ๓ เหล่าที่มีหวังจะบานได้แน่ ไม่เร็วก็ช้าดังกล่าวแล้ว หรือเทียบกับคนไข้ที่รับการรักษาของหมอ ถ้าตัวเองไม่เป็นเวไนยคือไม่รับแนะนำอบรม ก็เป็นผู้ที่พระพุทธเจ้าโปรดไม่ได้ เทียบกับดอกบัวที่เป็นอาหารปลาอาหารเต่าในสระเสียแล้ว ไม่มีโอกาสบานได้เลย หรือเทียบกับคนไข้ที่ไม่รับการรักษาของหมอ

(โปรดโลก)

ครั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงตกลงพระเหตุที่จะทรงแสดงพระธรรมโปรด และได้ตั้งพระเหตุที่จะครองพระชนมชีพอยู่เพื่อสัตว์โลกแล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาหาคนพึงเทศน์ ซึ่งมีลักษณะเป็นเวไนยดังกล่าวก่อนแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าคนเช่นนั้นมืออยู่ในถิ่นที่ใดก็เสด็จไปในถิ่นที่นั้น ทรงเทศน์โปรดไปโดยลำดับ ในตอนแรก ต้องเสด็จไปเองโดยมาก เพราะคนยังไม่รู้จักพระองค์ บางทีเขารู้จักแต่เพียงว่า พระองค์คือเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกทรงผนวช ยังไม่รู้จักและยังไม่เกิดศรัทธา (เชื่อ) ว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้ว หรือจะเรียกว่าเป็นผู้สำเร็จวิชาแล้วก็ได้ เมื่อเขายังไม่รู้จักยังไม่เชื่อเช่นนั้น จึงต้องเสด็จไปเทศน์ให้เขาฟัง จนเขาเห็นจริงในธรรม ดังที่เรียกว่าได้ธรรมจักขุ ดวงตาเห็นธรรม เขาจึงเริ่มรู้จักว่าพระองค์เป็นพระพุทธเจ้า บางทีเขาถึงกับพูดออกมา “โอ พระพุทธเจ้าจริง!” ถ้าจะพูดอย่างไทย ๆ ก็ว่า “โอ รู้วิเศษจริง” เมื่อเป็นเช่นนั้น เขาจึงมีศรัทธา (ความเชื่อ) ปสาทะ (ความเลื่อมใส) ในพระองค์ นับถือพระองค์เป็นพระศาสดา คือเป็นยอดครูยอดอาจารย์ของตน และพากันบอกกล่าวเล่าลือกันจนข่าวกระฉ่อนออกไปว่า พระองค์เสด็จออกบวชจากศากยราชตระกูล เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วแต่ใครเห็นอย่างไร เชื่อ เลื่อมใสอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น

บทพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ที่สวดกันอยู่ทุกวันนี้ ก็เป็นคำบอกกล่าวเล่าลือกันนั่นเอง จึงไม่มีใครเป็นผู้แต่งขึ้นอย่างบทสวดดีทั่ว ๆ ไป

เมื่อคนพากันรู้จักพระองค์ตามข่าวที่ลือกันกระฉ่อนไปเช่นนี้ จะเสด็จไปประทับพักในที่ใด เขาก็ทราบกันและพากันมาเฝ้าฟังเทศน์ของพระองค์ถึงในที่ประทับพักเหมือนอย่างคนพากันไปฟังเทศน์ในวัดในวันพระ หรือในวันสำคัญในศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา และก็มีไม่น้อยที่ไปเฝ้าเพื่อสังเกตหรือเพื่อไล่เลียงประลองภูมิ แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงพระธรรมโต้ตอบ จนคนเหล่านั้นเห็นจริงหรือต้องนิ่งอันไปในตอนหลัง มีคนนับถือพระพุทธเจ้ามาก พระองค์จะประทับอยู่ในที่ไหนคนที่ประสงค์พระธรรมก็พากันมาเฝ้าเอง ถึงอย่างนั้น พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงหยุดประทับอยู่ประจำที่เดียว คงเสด็จเที่ยวเทศน์โปรดเรื่อยไปจนกระทั่งในวันสุดท้ายของพระชนมชีพ

(ดอกบัวจะบาน = เวไนย บานแล้ว = พระสงฆ์)

เรื่องพระพุทธเจ้าเทศน์โปรดโลกตามทีเล่ามาถึงเพียงนี้ ดูเป็นการเล่าแต่เรื่อง
ของพระพุทธเจ้า ยังไม่มีกล่าวถึงพระสงฆ์เลย แต่ถ้ากำหนดดูให้ดีแล้วก็จะเห็นว่า
ได้เล่าถึงเรื่องพระสงฆ์ควบคู่มาแล้วตั้งแต่ต้น คือบรรดาคนที่อาจรับแนะนำอบรม
ที่เรียกว่าเวไนย อันเปรียบกับดอกบัว ๓ จำพวก ที่มีหวังจะบานได้แน่ พระสงฆ์ออก
มาจากคนเหล่านั้นเอง เพราะพระสงฆ์ ก็คือหมู่ของคนผู้บานแล้ว เพราะได้รับ
แสงสว่างจากพระธรรมของพระพุทธเจ้า ได้เห็นพระธรรม ได้บรรลุพระธรรมตาม
พระพุทธเจ้าตามลำดับขั้น เหมือนอย่างดอกบัวที่บานแล้วเพราะต้องแสงอาทิตย์
รวมความสั้น ๆ ว่า หมู่คนที่เหมือนดอกบัวอันมีหวังจะบานได้ เมื่อยังไม่บานก็เรียกว่า
เวไนยนิกร เมื่อบานแล้วก็เรียกว่าพระสงฆ์ และดอกบัวจะบานได้ก็เพราะต้องแสงอาทิตย์
ฉนั้นใด หมู่ของเวไนยจะบานก็เพราะต้องแสงพระธรรม ฉนั้นนั่น

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรด ก็เท่ากับทรงฉายแสงพระธรรมไป
ยังคนฟัง เมื่อคนฟังเป็นเวไนย ซึ่งอาจโปรดได้ ก็จะมีหวังจะบานเพราะแสงพระธรรม ถ้าพระพุทธเจ้า
ไม่เสด็จเที่ยวไปเทศน์โปรด ประชุมชนก็ไม่อาจบานขึ้นได้เอง เหมือนอย่างถ้าอาทิตย์
ไม่อุทัย ดอกบัวชนิดที่ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ก็ไม่อาจจะบานขึ้นได้เองฉนั้น

ลองนึกดูถึงดอกไม้บานว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร ? อันดอกไม้บาน ย่อมเผย
กลีบ เผยเกสร เผยกลีบ เผยความงามความสดชื่นอย่างเต็มที่ สิ่งที่เผยนั้นล้วนเป็น
สิ่งที่น่าดูชม คนที่บานแล้วเพราะต้องแสงธรรมของพระพุทธเจ้า ก็พอเทียบกันได้ คือ
เป็นผู้ที่เผยออกแต่ความประพฤติปฏิบัติที่น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส เป็นต้นว่า เผยกลีบ
คือปฏิบัติดี เผยเกสรคือปฏิบัติตรง เผยกลีบ คือปฏิบัติถูก เผยความงามสดชื่น คือ
ปฏิบัติชอบเหมาะ

หมู่ของคนทีเหมือนอย่างดอกบัวบานเหล่านี้ล้วนเป็นสาวก คือผู้ฟัง โดยความ
คือเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น ดังบทสังฆคณว่า ภควโต สาวกสงฺโฆ หมู่แห่งสาวก
ของพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้า และบทแสดงข้อปฏิบัติว่า สุปฏิปนฺโน ปฏิบัติดีแล้ว
อุชฺฐปฏิปนฺโน ปฏิบัติตรงแล้ว ฃายปฏิปนฺโน ปฏิบัติถูกแล้ว สามิจฺฉิปฏิปนฺโน ปฏิบัติ

ชอบเหมาะแล้ว นี่แล คือพระสงฆ์ หมู่ของคนผู้บานแล้ว เหมือนอย่างดอกบัวบาน เพราะได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้า

(เหตุที่เรียกว่าสงฆ์)

ในชั้นแรก เมื่อยังไม่มีใครรู้จักพระพุทธเจ้าหรือรู้จักแต่น้อย เว้นพระพุทธเจ้าเสียแล้ว ก็ไม่มีดอกบัวบานในหมู่ชน หรือจะมีก็ยังมีน้อย แต่ในกาลต่อมา ดอกบัวบานในหมู่ชนได้มีมากขึ้นโดยลำดับ เพราะได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่เสด็จไปเที่ยวเทศน์โปรดอย่างไม่หยุดยั้ง ฉะนั้น จึงเรียกว่าสงฆ์ ที่แปลว่าหมู่ หมายความว่า มีรวมกันอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งโดยชั้น ทั้งโดยจำนวน อย่างหมู่เด็กๆ หมู่คนศึกษา ก็หมายความว่าถึงนักเรียนนักศึกษามากขึ้นมากจำนวนรวมกัน ดอกบัวบานในหมู่ชน คือ คนผู้บานแล้วเพราะต้องแสงธรรมดังกล่าว เรียกว่าอริยะ หรืออารยะ ที่แปลว่า คนประเสริฐ คนเจริญ เรียกกันในคำไทยว่า พระอริยะ เรียกรวมกันทั้งหมดว่าพระสงฆ์ เรียกในฐานะเป็นหมู่ของคนประเสริฐว่าพระอริยสงฆ์ เรียกในฐานะเป็นสาวก (คนฟังเทศน์) หรือศิษย์ของพระพุทธเจ้าว่าพระสาวกสงฆ์ หรือพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า

(บริษัท ๔)

อนึ่ง คนที่รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้าแม้แต่น้อย ถึงจะยังไม่บาน ก็ย่อมจะเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า และแสดงตนนับถือพระพุทธเจ้าเป็นพระศาสดายอดครูยอดอาจารย์ของตน บางพวกสละออกบวชเป็นพระภิกษุหรือพระภิกษุณี ถ้าเป็นเด็กก็บวชเป็นสามเณรหรือสามเณรี บางพวกแสดงตนเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ผู้มีใจใกล้ชิดพระหรือแสดงตนเป็นพุทธมามกะหรือพุทธมามิกา ผู้นับถือเฉพาะพระพุทธเจ้าเป็นของตน ในฝ่ายฆราวาส ถ้าเทียบอุบาสกอุบาสิกากับภิกษุภิกษุณี ก็พอเทียบพุทธมามกะพุทธมามิกากับสามเณรสามเณรี

รวมพุทธบริษัท (บริษัทคือหมู่ของผู้แสดงตนนับถือพระพุทธเจ้า) เป็น ๔ คือ ภิกษุบริษัท ๑ ภิกษุณีบริษัท ๑ อุบาสกบริษัท ๑ อุบาสิกาบริษัท ๑ (บัดนี้ภิกษุณีบริษัทตลอดถึงสามเณรีไม่มีแล้ว)

ในบริษัท ๔ นี้ ภิกษุบริษัท ย่อมจะเป็นหลักเป็นประธานในการสืบธำรงรักษา พระธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งไว้ (ในพระวินัย) ให้พระภิกษุประชุมโดยพร้อมเพรียงกัน ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ทำการงานของหมู่ที่เรียกว่า สังฆกรรม ความประชุมแห่งพระภิกษุ ตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไปนี้ เรียกว่าพระภิกษุสงฆ์ แปลว่าหมู่แห่งพระภิกษุ เรียกสั้น ๆ ว่า พระสงฆ์เหมือนกัน พระภิกษุสงฆ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งไว้ว่าให้ประชุมกันเป็นสงฆ์ จึงมีคำเรียกกันว่า พระสมมติสงฆ์ พระสงฆ์โดยสมมติ คือโดยพระบัญญัติสั่งไว้ว่า ให้เป็นสงฆ์ของพระพุทธเจ้า และก็นับว่าเป็นพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าเหมือนกัน

(สระบัวหมีมา คือโลก)

เราทุกคนที่เกิดมาในโลกนี้ ถ้าจะเทียบกับดอกบัวดั่งที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเทียบกับหมู่สัตว์ แต่ละคนก็เป็นดอกบัวแต่ละดอกในสระบัวหมีมาคือโลก แต่ใครจะเป็นดอกบัวชนิดไหน ก็จะเป็นดอกบัวที่มีหวังโผล่ขึ้นมาเหนือน้ำ หรือจะจมอยู่แต่ใต้น้ำต้องเสียแก่ปลาเต่า ก็แล้วแต่ตนเอง คือถ้าตนเองทำตนเองให้เป็นอเวไนยแนะนำไม่ได้ พ่อแม่แนะนำก็ไม่ได้ ครูอาจารย์แนะนำก็ไม่ได้ ประเทศนั้นก็ไม่น่าฟัง การเล่าเรียนศึกษาก็ไม่ตั้งใจ การงานก็ไม่เอาธุระ ไม่รักตัวสงวนตัว ปล่อยตัวปล่อยใจ ก็ต้องเข้ากลุ่มดอกบัวที่จมอยู่ใต้น้ำ เป็นอาหารของปลาเต่า ชีวิตต้องเสื่อมเศร้า ครั้นได้คิดแต่ก็สายเสียแล้ว ก็ยังเป็นทุกข์ เข้าที่อับจนหาทางออกไม่ได้ ก็ยังเป็นทุกข์ หรือเห็นคนอื่นเขารุ่งเรืองกลับมาดูตน ก็ยังเป็นทุกข์ ส่วนคนที่ทำตนเองให้เป็นอเวไนยแนะนำได้ ตรงกันข้ามกับที่กล่าวมาแล้ว ขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษา เอาการเอางาน รู้จักรักตัวสงวนตัว ไม่ปล่อยตัว ไม่ปล่อยใจ ก็ได้เข้ากลุ่มดอกบัวที่มีหวังจะชูดอกขึ้นมาบนเหนือน้ำ เมื่อประสบความสำเร็จในขั้นหนึ่ง ๆ แม้ว่าสอบไล่ได้ขั้นหนึ่ง ๆ ก็เป็นดอกบัวบาน

ในชั้นหนึ่ง ๆ ฉะนั้น จะเข้ากลุ่มดอกบัวชนิดไหน ก็ให้คิดดูให้ดี คิดให้ดีตั้งแต่เวลาที่ยังไม่เข้าเกินไป

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าล้วนเป็นผู้ที่ได้คิดแล้ว เพราะได้รับแสงพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอน บางท่านได้คิดเร็ว บางท่านได้คิดไม่เร็วไม่ช้านัก บางท่านได้คิดเข้าไปหน่อย แต่ก็ยังได้คิดและกลับตัวได้ทันก่อนที่จะเหลือแก้ว จึงเป็นดอกบัวที่ชูดอกขึ้นมาบานเหนือน้ำได้ด้วยปัญญา ที่ทำให้ได้คิดเพราะกระทบแสงพระธรรม สมดังพุทธภาษิตว่า “อติโรจติ ปญญา สมมาสมุพุทธสาวโก สาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมรู้งเรื่องล่วงพวกปุถุชนคนบอด ด้วยปัญญา” ดังนี้

เราทุกคนเมื่อได้ฟังเทศน์ที่แสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า ก็ควรตั้งใจฟังให้ดี ให้ได้รับแสงพระธรรมเข้าไปสะกิดใจให้ได้คิด เพื่อจะได้ไม่พลัดเข้ากลุ่มดอกบัวจม หากจะเผลอพลัดเข้าไปบ้าง ก็จะได้รับถอนตนออก และนำตนให้เข้ากลุ่มดอกบัวลอยบาน เพื่อให้ตัวเราเป็นดอกบัวที่มีหวังจะลอยบาน และเป็นดอกบัวลอยบานดอกหนึ่งอยู่ในสระมहिมา คือโลกนี้

พระรัตนตรัย

(ไม้ ๓ อันพึ่งกัน)

พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตามที่ได้แสดงมาแล้วในภพที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ โดยลำดับ แม้มี ๓ แต่ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ คือพระพุทธเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน พระธรรมอัน พระสงฆ์ได้ฟังได้ปฏิบัติแล้วดำรงรักษาไว้ พระสงฆ์ก็เป็นสาวกหรือศิษย์ของพระพุทธเจ้า ทั้ง ๓ นี้ จึงต่างอิงอาศัยกัน เหมือนอย่างไม้ ๓ อันตั้งพึ่งกันอยู่ จะขาดเสียสักอันหนึ่ง หาได้ไม่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้จึงรวมเรียกว่า พระรัตนตรัย แปลว่า หมวด ๓ แห่งพระรัตนะ เรียกว่าพระไตรรัตนังก็ได้ แปลว่าพระรัตนะ ๓

(รัตนะ)

ทุกคนคงมีความยินดีปลาบปลื้มใจ เมื่อได้รับของที่ชื่นชอบใจ หรือเมื่อได้รับความสำเร็จ เช่น สอบไล่ได้ จะยินดีปลาบปลื้มใจน้อยหรือมากก็แล้วแต่จะเป็นที่ชื่นชอบใจ น้อยหรือมาก สิ่งที่ทำให้ยินดีปลาบปลื้มใจนี้แหละ ทำให้เกิดคำว่า รัตนะ ที่แปลว่า สิ่งที่ทำให้ยินดีปลาบปลื้มใจนั่นเอง แต่นิยมใช้เรียกของดีของวิเศษต่าง ๆ สัตว์พิเศษต่าง ๆ ตลอดจนคนดีพิเศษต่าง ๆ ก็เรียกว่า รัตนะ เพราะเป็นที่ยินดีปลาบปลื้มใจได้เป็นอย่างมาก ฉะนั้น รัตนะจึงเป็นสิ่งที่นิยมชมชอบ เป็นสิ่งมีค่ามาก ยอดเยี่ยมไม่มีสิ่งอื่น ที่มีใช้รัตนะเสมอ ยากที่จะเห็นได้ เป็นของที่มีใช้คนต่ำ ๆ จะใช้สอย ใครได้รัตนะมา จึงยินดีปลาบปลื้มใจ

ในภาษาไทยเรา มีคำแปลรัตนะที่เหมาะสมมากเหมือนกัน ว่าแก้ว และมีนพรัตน์ (แก้ว ๙) ดังคำที่ผูกเรียกพระพุทธรูปสี่อย่างคล้องจองกันมานานแล้วว่า เพชรดี (เพชรที่ ๑) มณีแดง (ทับทิม) เขียวใสแสงมรกต เหลืองใสสดบุษราคัม แดงแก้วน้ำ โภเมนเอก สีหมอกเมฆนิลกาฬ มุกดาหารหมอกมัว แดงสลัวเพทาย สัງวาลัยสาย ไพฑูรย์ ถึงไม่ใช่เครื่องประดับ แต่เป็นส่วนยอดของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง บางที่ไทยเราก็เรียกว่าแก้ว เช่น แก้วตา แก้วหู

รัตนะทั้งหลายในโลกนี้มีมาก ตามแต่จะนิยมเรียกกันในจำพวกสิ่งที่มีค่าสูงดังกล่าว ตั้งแต่ชนิดที่ยังมีเป็นสาธารณะทั่วไปได้ จนถึงชนิดที่เป็นสาธารณะ (ไม่ทั่วไป) และที่เป็นของตีวพิเศษอย่างสูงสุดในโลกก็คือจักรพรรดิรัตนะ รัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ๗ ประการ คือ จักรรัตนะ จักรแก้ว หัตถิรัตนะ ช้างแก้ว อัสนรัตนะ ม้าแก้ว มณีรัตนะ มณีแก้ว อิตถิรัตนะ นางแก้ว คหปติรัตนะ ขุนคลังแก้ว ปริณายกรัตนะ นายกแก้ว รัตนะ ๗ ประการนี้ เป็นเครื่องทำให้ท่านที่มีอยู่เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ โดยความก็คือเป็นเจ้าโลก และเป็นเครื่องรักษาบำรุงบำเรอพระเจ้าจักรพรรดิให้เป็นสุข สมบูรณ์เป็นอย่างที่สุด จึงเป็นยอดรัตนะในทางโลก แม้ในปัจจุบันตลอดถึงโลกอนาคต ใครจะเป็นเจ้าโลกได้แต่ผู้เดียวก็ต้องมีองค์อำนาจเป็นวัตถุ เป็นพาหนะ เป็นบุคคล ที่เป็นอย่างวิเศษยิ่งจนคนทั้งโลกพากันยินยอม ถ้ามีก็พอนับว่าเป็นจักรพรรดิรัตนะได้

(ปัญหาที่รู้จักคุณค่า)

กล่าวโดยทั่วไป รัตนะทั่ว ๆ ไปทุกอย่างจะมีประโยชน์เป็นที่ยินดีพอใจเฉพาะ แก่ผู้ที่รู้จักคุณค่าเท่านั้นถ้าไม่รู้จักคุณค่า จะเป็นรัตนะชนิดไหน ก็สิ้นความหมาย เหมือนอย่างยื่นแก้วให้วานร โยนไข่มุกให้แก่สุกร ประดับอาภรณ์ให้แก่ตุ่น หรืออย่างไ้ได้พลอย ซึ่งสู้ได้ข้าวสารเม็ดเดียวไม่ได้ บางทีคนเราประดับอาภรณ์ให้แก่สัตว์เลี้ยง ที่น่ารัก ก็เพื่อให้เราเองนั้นแหละเห็นว่างาม มิใช่เพื่อให้สัตว์เลี้ยงเห็นตัวเองว่างาม โดยที่แท้จึงเท่ากับประดับอาภรณ์เข้าที่ตัวเจ้าของเอง ฉะนั้น ความสำคัญของรัตนะ ทั้งปวงจึงอยู่ที่ปัญหาที่รู้จักคุณค่าของรัตนะ ปัญหาจึงเป็นรัตนะเองด้วย เป็นเหตุให้

รู้จักรัตนะอื่น ๆ อีกด้วย จึงมีพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า *ปณฺญา นรานํ รัตนํ ปณฺญาเป็น รัตนะของนรชน*

มนุษย์เราเป็นสัตว์โลกชนิดที่มีปัญญาสูงกว่าสัตว์โลกด้วยกันชนิดอื่น จึงรู้จักว่าอะไรเป็นรัตนะ และรู้จักใช้รัตนะ เช่นรู้จักใช้เป็นอารมณ์สำหรับประดับกายให้งดงาม และรู้จักรัตนะที่ยิ่งไปกว่าอารมณ์ประดับกาย คือรัตนะที่อำนวยประโยชน์และความสุขที่ยิ่งไปกว่า เมื่อรู้จักรัตนะที่มีคุณค่าสูงขึ้นไปกว่า ก็อาจสละรัตนะที่ต่ำกว่าได้ ทั้งนี้ก็สุดแต่ใครจะมีปัญญารู้จักว่าอะไรเป็นรัตนะที่อุดม คือสูงสุดของตน

(รัตนะดวงที่ ๑)

พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ตรัสรู้พระธรรม ได้ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้รักความรู้ ใฝ่หาความรู้ แม้จะได้ทรงรับทำนายว่า ถ้าอยู่ครองฆราวาส จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ และทรงบริบูรณ์ด้วยรัตนะของฆราวาส ก็ทรงมีพระปัญญาเห็นว่า ยังมีรัตนะที่พิเศษกว่า คือพระธรรม ซึ่งเป็นเครื่องปลดเปลื้องทุกข์ของพระองค์เองและของโลก อันจะให้ประสบสุขอย่างยิ่ง จึงทรงสละรัตนะอื่น ๆ ทั้งหมด ตลอดถึงจักรพรรดิรัตนะที่จะทรงได้รับ ทรงแสวงหาพระธรรมรัตนะจนทรงได้พบกับพระปัญญา แล้วทรงจำแนกธรรมรัตนะ แก่โลกด้วยมีพระกรุณา เพื่อให้โลกได้พลอยหลุดพ้นจากทุกข์ประสบสุขอย่างยิ่ง อย่างที่พระองค์ได้ประสบนั้น ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเป็นรัตนะ คือแก้วดวงที่หนึ่งของโลก

ชาวโลกซึ่งมีส่วนได้รับพระธรรมรัตนะ พวกเขานิยมนับถือพระองค์ว่าเป็นรัตนะ ทั้งในส่วนพระกาย ทั้งในส่วนพระจิต ในส่วนพระกายนั้น ปรากฏว่ามีคนเป็นอันมาก นิยมในพระรูปลักษณะมหาบุรุษของพระองค์ จนถึงกล่าวทำนายไว้ ดังแสดงแล้ว ในกัณฑ์ที่ ๑ บางคนหลงใหลจนถึงออกบวช เพื่อจะได้ติดตามไปคอยเฝ้าดูอยู่อย่าง ใกล้ชิดเสมอ จนถึงพระพุทธเจ้าต้องตรัสอบรมว่า “ประโยชน์อะไรด้วยกายอันเน่านี้ ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา” แม้เมื่อเสด็จปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุ (กระดูก) พระศรีรังคาร (ถ่านเถ้าแห่งพระสรีรกาย) ก็เป็นพระธาตุเจดีย์ที่เคารพบูชาอย่างสูง

สถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระองค์ เป็นต้นว่า ที่ประสูติ ที่ตรัสรู้ ที่ทรงแสดงเทศนาครั้งแรก ที่เสด็จปรินิพพาน ตลอดถึงบริหารที่เคยทรงใช้สอย ก็เป็นบริโศคเจดีย์ที่เคารพบูชาอย่างสูงเหมือนกัน และยังพากันสร้างพระพุทธปฏิมาเป็นอุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์ที่สร้างอุทิศเฉพาะ) เป็นที่เคารพบูชาอีกมากมาย ด้วยเหตุนี้ พระกายจึงเป็นรัตนะ แต่เหตุที่สำคัญก็คือ เพราะพระกายเป็นที่อาศัยของพระจิต อันบริบูรณ์ด้วยพระคุณทั้งปวง กล่าวโดยย่อคือ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ พระกรุณาคุณ ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๑ ด้วยเหตุนี้ พระจิตจึงเป็นรัตนะ พระพุทธเจ้าทรงมีพระกายและพระจิตบริบูรณ์ด้วยพระคุณทั้งปวง ในส่วนพระองค์เองแล้ว ทรงแผ่พระคุณเหล่านี้ออกไปแก่โลกพร้อมด้วยพระธรรมที่ทรงสั่งสอน ยังโลกที่เป็นเวไนยนิกรให้ยินดีปลาบปลื้มในพระธรรมและพากันได้รับสุขประโยชน์ จึงทรงเป็นพระพุทธรัตนะของโลกดวงที่ ๑

(รัตนะดวงที่ ๒)

แท้ที่จริง พระธรรมควรจะเป็นรัตนะดวงที่ ๑ เพราะพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นกฎธรรมดาที่คงตัวอยู่เสมอ ใครจะค้นพบหรือไม่ ธรรมก็คงมีเป็นธรรมคือเป็นกฎธรรมดาอยู่นั่นเอง ดังที่ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ แต่เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบพระธรรมก่อนใคร ๆ แล้วทรงนำพระธรรมออกแสดงเปิดเผย ชาวโลกจึงได้พลอยรู้พระธรรมตามพระพุทธเจ้า จึงนับพระธรรมเป็นรัตนะดวงที่ ๒ ของโลก

พระธรรมเป็นรัตนะ เพราะมีสาระ (แก่นสาร) ล้วน ๆ ไม่มีสักหน่อยหนึ่งในพระธรรมที่ไร้สาระ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมดังกล่าวในรูปศาสนา คือคำสั่งสอนเป็นสูตรปฏิบัติอย่างมีระเบียบ เป็นประมวลระบบของชีวิตทั้งหมด เป็นประทีปส่องให้เห็นความจริงทุกแง่ทุกมุมของชีวิตของตนเอง เป็นคำสั่งสอนที่เพียงพอกับเรื่องของชีวิตของคนทุก ๆ คนอย่างครบถ้วนถูกต้อง และทุก ๆ บทของตัวพระธรรมเปี่ยมไปด้วยพระกรุณาของพระพุทธเจ้า ได้ฟังพระธรรมเมื่อใด ก็ได้รับพระกรุณาของพระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ในพระธรรมเมื่อนั้นทุกครั้งทุกคราวไป เพราะเหตุดังกล่าวนี้

พระธรรมจึงเกี่ยวข้องกับตัวเราเองโดยตรง เพราะเรื่องของตัวเราเองนี่แหละที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นแสดงเป็นพระธรรมสั่งสอนกลับไปให้แก่ตัวเราทุก ๆ คน เหมือนอย่างประธานกระจกเงาให้ส่องดูตัวเพื่อจะได้เห็นภาพตัวแล้วแก้ไขตกแต่งตัว หรือเหมือนอย่างประธานประทีปโคมไฟสำหรับส่องให้มองเห็นทาง ดังที่ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าเหมือนได้ทรงมีพระเนตรมองเห็นตลอดหมด ใครจะทำ พูด คิดอย่างไร ทรงเห็นตลอด และทรงสั่งสอนว่า อย่างนี้ไม่ดีอย่าทำนะ อย่างนี้ดีให้ทำเถิด ดังนี้ เป็นต้น เหตุฉะนั้น ใครประพฤติตามพระธรรมที่ทรงสั่งสอนจึงไม่มีที่ที่จะเสีย ไม่มีจะตกต่ำ มีแต่จะดีขึ้นเจริญขึ้นโดยส่วนเดียว พระธรรมล้วนมีสาระ (แก่นสาร) อย่างบริสุทธิ์บริบูรณ์ทุก ๆ ด้าน ไม่มีเลยที่จะไร้สาระจึงเป็นที่ยินดีปลอบปล้ำใจของคนที่ได้ฟังพระธรรม ได้ปฏิบัติพระธรรม ได้ประสบสาระในพระธรรม พระธรรมจึงเป็นรัตนะของโลกดวงที่ ๒

(รัตนะดวงที่ ๓)

พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า เป็นหมู่ของคนที่เป็นิกษานแล้วเพราะได้รับแสงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เหมือนอย่างดอกบัวที่บ้านแล้วเพราะต้องแสงอาทิตย์ เป็นรัตนะดวงที่ ๓ ของโลกเพราะเป็นหมู่ของผู้บริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติอันดีงาม มีศีล คือความประพฤติดี มีวิญญู คือความเห็นดีเห็นชอบถูกต้องตามพระธรรมเฉพาะตนแล้วยังแสดงออกซึ่งความประพฤติและความเห็นดีตามพระธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่โลกอีกด้วย จึงมีบทสรรเสริญว่า *สุปฏิปันโน ปฏิบัติดีแล้ว* เป็นต้น ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๓ เพราะเหตุดังกล่าวมา พระสงฆ์จึงเป็น *ธรรมเขต (นาธรรม)* เพราะเป็นผู้สืบรักษาพระธรรมของพระพุทธเจ้า เป็น *บุญเขต (นาบุญ)* เพราะเป็นที่เพาะปลูกบุญ คือความดีต่าง ๆ ของโลก ดังเช่นพระภิกษุสงฆ์ แม้จะเป็นเพียงพระสมมติสงฆ์ ดังกล่าวแล้วในกัณฑ์ที่ ๓ ก็ยังเป็นธรรมเขตเป็นบุญเขตของโลก ใครจะขอศีลฟังธรรม โดยปกติก็ขอที่ฟังในสำนักพระภิกษุสงฆ์ เพราะเป็นผู้มีศีลที่จะให้ มีธรรมที่จะจำแนกแจกแสดง ถ้ามาขอบาปทุศีล มาอาราธนาให้แสดงธรรม (ไม่ใช่ธรรม) พระภิกษุสงฆ์จักไม่ให้ จักไม่แสดงแน่นอน เพราะไม่ใช่เขตของพระภิกษุสงฆ์ เขตพระภิกษุสงฆ์

มีแต่พระธรรม มีแต่บุญคือคุณงามความดีเท่านั้น ส่วนพระอริยสงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่ของคนดอกบัวบานแล้ว ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึง เป็นธรรมเขตเป็นบุญเขตโดยแท้ คนที่ไม่ต้องการพระธรรม ไม่ต้องการบุญ จึงไม่เข้าหาพระสงฆ์ แต่ไปเข้าหาตามที่ต้องการ ส่วนคนที่ต้องการพระธรรม ต้องการบุญ ย่อมเข้าหาพระสงฆ์ เมื่อเข้าหาแล้วขอศีลก็ได้ศีล ขอฟังธรรมก็ได้พระธรรม หรือไม่ขอก็ได้ปฏิสันถารต้อนรับด้วยศีลธรรม ได้รับความนิยมนิคุณงามความดี พระสงฆ์จึงเป็นเครื่องทำให้ยินดีปลาบปลื้มใจของผู้จำนงพระธรรมจำนงบุญทั่วไป จึงเป็นพระสังฆรัตนะของโลกดวงที่ครบ ๓

(เป็นรัตนะสูงสุดอย่างไร?)

พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะ พระสังฆรัตนะ ทั้ง ๓ นี้เป็นที่นิยมนับถือบูชา เป็นอุดมรัตนะ (รัตนะสูงสุด) ในโลก ข้อที่ทำให้เห็นได้ว่าสูงสุด ก็เช่นเป็นที่นิยมนับถืออย่างสูงสุด ที่นิยมนับถือ นั้น ย่อมมีกันอยู่คนละหลายอย่าง แต่ก็ยกพระรัตนตรัยเป็นที่นับถืออย่างสูงสุด เพราะนิยมนับถืออย่างสูงสุด เพราะนิยมนับถือมากจึงเห็นว่ามีค่ามากหรือหาค่ามิได้ จึงไม่ยอมกำหนดราคาอย่างรัตนะอื่น ๆ ไม่ยอมพูดว่าซื้อขายกันด้วย จึงหารัตนะอื่นที่ฟังนับถือเสมอเหมือนมิได้ รัตนะอื่นเป็นของเฉพาะบุคคลเป็นพื้น ไม่เป็นประโยชน์แก่โลกทั่วไป ไม่มีใครครอบครองเป็นเจ้าของอยู่ตลอดเวลา นานเป็นพัน ๆ ปี ส่วนพระรัตนตรัยเป็นประโยชน์แก่โลกทั่วไป และดำรงอยู่ยั่งยืนเป็นพัน ๆ ปี ผู้ที่นับถือย่อมนำรัตนะอื่น ๆ มาเป็นเครื่องบูชาพระรัตนตรัย แม้เช่นนี้ ผู้ที่ไม่เห็นคุณค่าก็ยากที่จะได้พบเห็น ส่วนผู้ที่เห็นคุณค่าว่าไม่ต่ำต้อยเท่า นั้น จึงได้พบเห็นว่าเป็นอุดมรัตนะโดยแท้

ฉะนั้น จึงมาถึงรัตนะที่สำคัญที่สุด คือปัญญารัตนะ ดวงแก้วคือปัญญาของเราเองทุก ๆ คน ที่เราเองทุก ๆ คนก็มีอยู่และกำลังฝึกฝนอบรมดวงแก้วของเราขึ้นอยู่กับการศึกษาต่าง ๆ ปัญญาของเราเอง เป็นเครื่องชี้บอกว่าอะไรเป็นรัตนะ คือเป็นสิ่งที่ควรยินดีปลาบปลื้มใจ ควรนิยมชมชื่น ควรเห็นดีเห็นงาม อะไรไม่ใช่ ถ้าขาดปัญญาเสียแล้ว ก็จะเป็นเหมือนไก่ที่เลือกเอาข้าวเปลือกไม่เอาพลอย ยิ่งในโลกปัจจุบันนี้มีสิ่ง

ต่าง ๆ หลังไหลไปมาถึงกันอยู่เป็นอันมาก เป็นของจริงก็มี ของเทียมก็มี มีประโยชน์
ก็มี มีโทษก็มี มิใช่แต่บนพื้นดิน แม้บนท้องฟ้าก็ยังมีของเทียม จึงจำต้องศึกษาอบรม
ปัญญาให้เพียงพอ เพื่อมิให้เห็นดีเห็นงามนิยมชมชื่นในวัตถุหรือในบุคคลที่ชั่วทราม
เหมือนอย่างเห็นกงจักรเป็นดอกบัว แต่ให้คงเห็นคุณค่าในรัตนะของตน ให้รู้จักรักษา
ไว้และรู้จักถือเอาประโยชน์จากรัตนะของตน โดยเฉพาะคือให้มีความยินดีปลาบปล้ำ
ใจในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ นับถือเป็นรัตนะ คือแก้ว ๓ ดวงของชีวิต

อรหํ สมมาสมพุทโธ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

อุตฺตมํ ธมฺมชฎคา

ได้ทรงบรรลुพระธรรมอันสูงสุดแล้ว

มหาสงฆ์ ปโทเถสิ

ทรงยังพระสงฆ์หมู่ใหญ่ให้รู้ทั่วแล้ว

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

นี้เป็นพระรัตนตรัยอย่างนี้

พระพุทธศาสนา

(ลำดับความเกิดแห่งพระรัตนตรัย)

พระรัตนตรัย แก้ว ๓ ดวงของโลก คือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังแสดงแล้วในภักดิ์ที่ ๔ ย่อมมีขึ้นบริบูรณ์ในโลก เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประกาศพระพุทธศาสนา คือเทศน์แสดงพระธรรมสั่งสอน ที่แรกก็มีแต่พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้พระธรรม และมีพระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ซึ่งประจักษ์แจ้งอยู่แก่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น ยังไม่มีใครอื่นได้ทราบด้วย ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าได้แสดงพระธรรมนั้นสั่งสอน อันเรียกว่าพระพุทธศาสนา จึงมีคนอื่นได้ทราบพระธรรมตามพระพุทธเจ้า และได้รู้จักพระพุทธเจ้าขึ้นด้วยว่าเป็นผู้ตรัสรู้จริง คือเป็นพระพุทธเจ้า พวกคนที่ได้ทราบพระธรรมตามนี้คือพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่ดอกบัวที่เบิกบานแล้วในโลก ดังแสดงแล้วในภักดิ์ที่ ๓ จึงเกิดพระสงฆ์ขึ้น ครบพระรัตนตรัย ฉะนั้น จึงควรทราบเรื่องเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นของพระพุทธศาสนา และความหมายที่สัมพันธ์กันต่อไป

(ปัจจุวัคคิยะ)

พระพุทธศาสนาได้เกิดขึ้นในโลกที่แรกที่สวณกวาง (มิคทายวัน) ชื่ออสิปตนะ แขวงเมืองพาราณสี ในบัดนี้เรียกว่าสารนาถ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนาครั้งแรกแก่ฤๅษี ๕ รูป มีเรื่องสืบมาตั้งแต่ต้นว่า เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าประสูติแล้วได้ ๕ วัน พระเจ้าสุทโธทนะ พระราชบิดา โปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อมกัน เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารประกอบมงคลรับลักษณะและขนานพระนามว่า "สิทธัตถกุมาร" พราหมณ์เหล่านั้นได้ทำนายพระลักษณะตามตำราว่า พระราชกุมาร

จักมีคติเป็น ๒ คือถ้าเสด็จอยู่ครองฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ถ้าเสด็จออกทรงผนวชจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระศาสดาเอกในโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๑

เว้นอยู่แต่พราหมณ์หนุ่มคนหนึ่ง ซึ่งเป็นเด็กกว่าทั้งหมด ได้ทำนายพระลักษณะ แต่เพียงคิดเดี่ยวว่า จักเสด็จออกทรงผนวชตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พราหมณ์หนุ่มคนนั้นชื่อว่าโกณฑัญญะ เมื่อได้ทำนายอย่างกล้าด้วยความมั่นใจเป็นอย่างนั้นแล้ว ก็ได้คอยสดับรับฟังข่าวพระราชกุมารตลอดมา ครั้นได้ทราบข่าวพระราชกุมารเสด็จออกทรงผนวชแล้ว ก็ตั้งใจในการทำนายอย่างแม่นยำของตน เพิ่มความเชื่อมั่นขึ้นว่าจะได้ตรัสรู้แน่ จึงได้ออกบวชตามพร้อมกับลูกพราหมณ์พวก ๑๐๘ นั้นอีก ๔ คน ซึ่งได้ยืมเล้ามาจากบิดา รวมเป็น ๕ คนด้วยกัน เรียกรวมกันว่า ปัญจวัคคิยะ แปลว่ามีพวก ๕ ได้คอยติดตามพระโพธิสัตว์ในระหว่างที่พระองค์ทรงทำทุกรกิริยา ทรมานพระกายให้ลำบากต่าง ๆ ได้คอยเฝ้าปฏิบัติอยู่ตลอดเวลาด้วยหวังจะได้พลอยมีส่วนแห่งพระธรรมที่ได้ทรงบรรลุ

ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงเลิกทุกรกิริยา เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ก็พากันเลิกปฏิบัติพระองค์ เพราะเห็นว่าทรงท้อถอยเสียแล้ว และได้พากันหลีกไปพำนักอยู่ที่สวนนาถังกกล่าวแล้ว ทั้งพระโพธิสัตว์ให้ประทับอยู่แต่พระองค์เดียว แต่ก็เป็นการเหมาะกับเวลาที่พระองค์จะทรงบำเพ็ญเพียรทางจิตใจในทางใหม่ ซึ่งต้องการความสงบสงัดส่วนที่ได้มาคอยเฝ้าปฏิบัติเมื่อทรงทำทุกรกิริยานั้น ก็ได้เป็นพยานรู้เห็นด้วยว่า ได้ทรงทำแล้วอย่างยิ่งยวดที่สุดอย่างไร ทำจนถึงอย่างนั้นแล้วยังไม่ได้ผลอะไร ก็เป็นหลักฐานอันเพียงพอแล้วที่จะทรงชี้บอกว่า การทรมานตัวอย่างนั้น ไม่มีผลที่จะให้เกิดปัญญา ตรัสรู้พระธรรมได้เลยทีเดียว เช่นเดียวกับความติดสุขจากรูป เสียง เป็นต้นที่นำพาใจต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นอันตรายแก่ปัญญาเหมือนกัน

(ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนา)

ครั้นพระโพธิสัตว์ได้ตรัสรู้พระธรรม เป็นผู้รู้แล้วบริบูรณ์ ที่เรียกว่าพระพุทธเจ้า และได้มีพระกรุณาจะแสดงพระธรรมโปรดโลกแล้ว ก็ได้ทรงพิจารณาหาผู้ที่เสด็จไป

เทศน์โปรดเป็นครั้งแรก ได้ทรงนึกถึงดาบสทั้ง ๒ คือ อาฬารดาบส กาลามโคตร และ อุททกดาบส รามบุตร ที่พระองค์ได้เสด็จไปศึกษาลัทธินิปฏิบัติเมื่อเสด็จออกทรงผนวชใหม่ ๆ แต่ทรงเห็นว่า ไม่ใช่ทางตรัสรู้จึงเสด็จหลีกออกไป ก็ได้ทรงทราบว่าดาบสทั้ง ๒ นั้นเสียชีวิต (ตาย) แล้ว จึงได้ทรงพิจารณาหาผู้อื่นที่จะเป็นเวไนยที่แรกของพระองค์ต่อไป ก็ได้นึกถึงฤษีทั้ง ๕ ซึ่งได้ปฏิบัติพระองค์เมื่อทรงทำทุกรกิริยา ทรงเห็นว่าเป็นเวไนยที่พระองค์ควรจะโปรดก่อนได้ จึงเสด็จจากตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แขวงเมืองมคธ ที่บัดนี้เรียกว่าพุทธคยา อันเป็นตำบลที่ตรัสรู้ ไปสู่ตำบลสารนาถ ที่ฤษีทั้ง ๕ นั้นพำนักอยู่

ในระหว่างทางได้ทรงพบกับอาชีวก (นักบวชจำพวกหนึ่ง) ชื่ออุปกะ อุปกะอาชีวกได้เห็นพระองค์มีพระฉวีวรรณผ่องใส จึงถามว่า ใครเป็นครูของพระองค์ พระองค์ชอบใจธรรมของใคร พระองค์ตรัสตอบว่าไม่มีใครเป็นครูของพระองค์ พระองค์เป็นสยัมภู ผู้เป็นเอง คำถามคล้ายกับว่านับถือพระเป็นเจ้าองค์ไหน พระพุทธดำรัสตอบคล้ายกับว่าทรงเป็นพระเป็นเจ้าเอง อาชีวกนั้นสั่นศีรษะเดินหลีกไป

พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปถึงที่พำนักของฤษีทั้ง ๕ ในเวลาเย็นวันโกนของวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ ตรัสแก่ฤษีทั้ง ๕ ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรม แล้วได้เสด็จมาจะทรงแสดงพระธรรมแก่พวกเขา ที่แรกฤษีทั้ง ๕ ไม่ยอมเชื่อ พระองค์ต้องตรัสเตือนให้ระลึกว่าจำได้อยู่หรือว่า วาจาเช่นนี้พระองค์ได้เคยตรัสในคราวก่อนแต่นี้ ฤษีทั้ง ๕ จึงนึกขึ้นได้ยินยอมจะฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า ครั้นทรงทำให้ฤษีทั้ง ๕ ยินยอม ทรงเห็นว่าพากันน้อมใจจะรับพระธรรม มีความตั้งใจจะรับฟังพระธรรมดีแล้ว จึงทรงแสดงปฐมเทศนา (เทศน์ครั้งแรก) ในวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะนั้น อันตรงกับวันเพ็ญกลางเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธศาสนาจึงได้เกิดขึ้นในโลกจำเดิมแต่นั้นมา

ทางราชการคณะสงฆ์ได้ประกาศกำหนดวันเพ็ญกลางเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษาเป็นวันบูชาเพิ่มขึ้นอีกวันหนึ่ง เรียกว่าวันอาสาฬหบูชา เริ่มตั้งแต่ศกที่แล้ว (พ.ศ.๒๕๐๑) เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงวันเริ่มเกิดขึ้นแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มเทศน์แสดงพระธรรมเป็นครั้งแรก เป็นอันได้ทรงเริ่มประกาศพระพุทธศาสนาได้เริ่มมีพระสงฆ์ขึ้น จึงเป็นอันได้เริ่มมีพระรัตนตรัยครบทั้ง ๓ ตั้งแต่วันนั้นมา นับปีได้ว่า เมื่อก่อนพุทธศก ๔๕ ปี หลังจากตรัสรู้แล้วได้ ๒ เดือน

(พระพุทธศาสนา)

พระพุทธศาสนา แปลว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แปลว่าการสั่งสอนของพระองค์ก็ได้ โดยความก็ได้แก่พระธรรมเทศนา คือเทศน์แสดงพระธรรมของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมนั่นเองเป็นพระศาสนา คือเป็นคำสั่งสอนแนะนำฝึกอบรมเวไนยนิกร เพื่อให้มีความเข้าใจชัดยิ่งขึ้น จักแสดงเน้นในความหมายของคำว่าพระศาสนา ซึ่งเป็นความหมายเฉพาะของพระพุทธศาสนา ดังต่อไปนี้:-

(ลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา)

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงเทศน์โปรดโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๒ นั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเทศน์เป็นพระศาสนา คือเป็นการสั่งสอนหรือเป็นคำสั่งสอนแนะนำฝึกอบรมแก่ทุก ๆ คนโดยตรง คือโดยตรงจากพระพุทธเจ้ามาถึงตัวของทุก ๆ คน โดยตรง เหมือนอย่างมาประทับรับสั่งอยู่เฉพาะหน้าเฉพาะตัว ด้วยเรื่องของผู้รับพระธรรมนั่นเอง

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนา ที่ตรงจากพระพุทธเจ้าถึงผู้ฟังโดยตรงที่สุดดังกล่าว พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงจึงมิใช่เป็นคำหรือเป็นการต้องผ่านจากท้าวหรือมนุษย์ซึ่งเป็นบุคคลที่สาม จึงไม่มีข้อผูกพันกับท้าวหรือมนุษย์อื่นอะไรทั้งสิ้น ไม่มีข้อผูกพันแม้กับพระองค์เองที่จะบังคับให้ต้องเชื่อต้องนับถือพระองค์ จึงไม่ต้องอ้อนวอนสรรเสริญให้ใครโปรดปราน นอกจากจะอ้อนวอนตนเองให้โปรดตนเอง ด้วยวิธีให้ละชั่วให้ทำดีด้วยตนเอง

อนึ่ง พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดสักว่าใช้โวหาร และเหตุผลแวดล้อมให้คนฟังให้คนตื่นตื่น เชื่อถือ อย่างนักพูดที่เก่งในวิธีพูดใช้เหตุผลให้คนหลงไหล มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดเก็งหรือเดาความจริงอย่างนักคิดที่มีความรักจะรู้จักอะไรต่างๆ มิใช่เป็นคำพูดหรือการพูดที่ตั้งข้อสมมติขึ้นเพื่อแสวงหาความจริงต่อไป มิใช่เป็นคำพูดหรือเป็นการพูดเล่นหัวยั่วยิ้มหรือพูดพล่อย ๆ ไร้สาระประโยชน์

ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะเป็นคำสั่งสอนหรือการสั่งสอน ซึ่งแสดงความจริงในตัวของผู้คน โดยตรง จากพระพุทธเจ้าโดยตรง ถึงตัวผู้ฟังโดยตรง ประกอบด้วยสาระประโยชน์อย่างบริบูรณ์บริสุทธิครบถ้วน และพระพุทธเจ้ามิได้ทรงฟังพระธรรมมาจากใคร มิได้ทรงรับคำสั่งสอนพระธรรมมาจากใคร จะเป็นเทวะหรือมนุษย์ก็ตาม ทรงเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมเอง ถ้าจะว่าต้นเดิมของพระธรรมหรือของศาสนาเป็นเทวะก็ทรงเป็นเทวะนั่นเอง ตามเค้าที่ตรัสตอบแก่อุปกะอาชีวก พระองค์จึงเป็นผู้สมกับคำทำนายพระลักษณะว่าจักเป็นพระศาสดาเอกในโลก เพราะทรงเป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนที่เป็นเอกคือเป็นหนึ่งจริง ๆ คือเป็นที่ ๑ ไม่เป็นที่ ๒ ของเทวะหรือมนุษย์ใด ๆ เพราะมิได้ทรงรับสั่งสอนมาจากใครดังกล่าว โดยตรงกันข้าม ทรงเป็นพระศาสดาของเทวะและมนุษย์ทั้งหลาย จึงทรงเป็นมนุษย์คนแรกที่หลุดพ้นจากความผูกพันในโลกทั้งสิ้น ไม่มีใครในโลกทั้งสิ้นที่จะต้องทรงบูชาเช่นสรวงอ้อนวอน ตามความต้องการยึดถือผูกพัน แต่ทรงเป็นผู้ที่โลกทั้งสิ้นบูชา และทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนาสั่งสอนเพื่อให้ทุก ๆ คนเป็นไท พ้นจากความเป็นทาส ในการปฏิบัติชอบแก่ตนด้วยตน เพื่อตน มิใช่ต้องถูกผูกพันให้ต้องปฏิบัติเพื่อใครอื่น การปฏิบัติชอบเพื่อตนดังกล่าว มิได้หมายความว่าให้เห็นแก่ตัว ซึ่งเป็นการคับแคบ แต่หมายความว่าปฏิบัติเพื่อให้ตนไม่เป็นคนทำชั่วทำผิด แต่ให้เป็นคนทำถูกทำชอบตามควรแก่ภาวะของตน

ฉะนั้น จึงกล่าวได้อย่างไม่ต้องกลัวผิดว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของมนุษย์ที่สั่งสอนมนุษย์ หรือตลอดถึงเทวะ ด้วยความจริงอันเรียกว่าสัจธรรม ธรรมคือความจริงตามเหตุผลตั้งแต่ชั้นธรรมดาสามัญนี้แหละขึ้นไป ที่ปัญญามนุษย์ธรรมดาสามัญอย่างเรา ๆ นี้แหละพึงรู้เห็นได้ด้วยตนเอง และอาจนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์แก่ตนได้ด้วยตนเอง ไม่ต้องพึ่งใครอื่นมาเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทให้ พระพุทธเจ้ามิได้ทรงสั่งสอนให้หย่อนหรือยิ่งไปกว่าความจริงที่คนอย่างเรา ๆ ควรจะรู้ควรจะเข้าใจ หรือเกินกว่าที่จะทำได้ในข้อไหน ๆ เลย ฉะนั้น จึงมีคำกล่าวถึงอาการหรือลักษณะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ทรงแสดงพระธรรมมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ทรงแสดงพระธรรมมีปฎิหาริย์ คือผู้ฟังอาจปฏิบัติให้ได้รับผลจริงได้ตามสมควรแก่ความปฏิบัติ เพราะเหตุดังเช่นที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ทุก ๆ คนจึงสวดบทพระธรรมคุณได้

อย่างสนิทใจว่า สุวาทาโต ภควตา ธมโม พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวดีแล้ว เพราะพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงกล่าวเองบอกเอง มิได้ทรงฟังคำสั่งสอนมาจากใครให้บอกต่อ และทรงกล่าวเป็นพระศาสนา คำสั่งสอน หรือการสั่งสอนแสดงความจริงที่มีสาระประโยชน์อย่างบริบูรณ์บริสุทธ์ครบถ้วน เป็นข้อน่ารู้ มีเหตุผล และปฏิบัติได้จริง

ถ้าจะแย้งว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนาสั่งสอนแก่คนในครั้งพุทธกาลโน้น เป็นต้นว่าทรงแสดงแก่ฤๅษี ๕ รูปนั้น มิได้ทรงแสดงเป็นพระศาสนาสั่งสอนแก่พวกเราบัดนี้ พระพุทธศาสนาจึงเหมาะแก่คนในครั้งโน้น ไม่เหมาะแก่คนในบัดนี้ ก็ฟังตอบชี้แจงว่า ถ้าได้กำหนดความเรื่องพระธรรมดังที่ได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๒ และในกัณฑ์นี้มาโดยลำดับแล้ว ก็จะเห็นว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเป็นกฎธรรมดา หรือเป็นความจริงที่อยู่ตัวที่คงตัว เมื่อครั้งทรงแสดงเป็นจริงฉันใด ในกาลต่อมาจนถึงบัดนี้และในกาลต่อไปก็เป็นจริงฉันนั้น ไม่มีกลับกลายเปลี่ยนแปลง ถ้ากลับกลายเปลี่ยนแปลงไปได้ ก็ไม่ใช่พระธรรมที่อยู่ตัวคงตัว และพระธรรมดังกล่าวก็เป็นจริงที่เป็นกฎธรรมดาของโลก กล่าวคือของทุก ๆ คนทุก ๆ สิ่งในโลกทั้งหมดในเวลาทุกกาลทุกสมัย บรรดาผู้ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนเอง มีฤๅษีทั้ง ๕ เป็นต้น ก็เป็นไปตามพระธรรมหรือกฎธรรมดาอันใด บรรดาคนอื่น ๆ ในเวลาก่อนแต่นั้นก็ดี ในเวลานั้นก็ดี ในเวลาต่อมาจนถึงบัดนี้ตลอดถึงเวลาต่อไปไม่มีที่สิ้นสุดรวมทั้งเราทั้งหลายในบัดนี้ด้วย ก็เป็นไปตามพระธรรมหรือกฎธรรมดาอันนั้นเสมอกันหมด ฉะนั้น พระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ใคร เมื่อไรก็ตาม ก็เหมือนทรงแสดงแก่คนอื่นด้วยทั้งหมด โดยเฉพาะเหมือนทรงแสดงแก่เราทั้งหลายด้วยเหมือนกัน และคนในครั้งพุทธกาลซึ่งได้เฝ้าฟังพระธรรมจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้าเอง ได้รู้เข้าใจได้ปฏิบัติจนบรรลุถึงผลได้ด้วยตนฉันใด คนในต่อมาจนถึงในบัดนี้ และในต่อไป แม้ไม่มีโอกาสอย่างนั้น แต่ได้ตั้งใจฟังพระธรรม ตั้งใจเรียนพระธรรม ตั้งใจปฏิบัติพระธรรม ก็อาจรู้เข้าใจ อาจปฏิบัติจนบรรลุถึงผลได้เช่นเดียวกันฉันนั้น ข้อสำคัญให้เป็นเวไนย คือรับแนะนำ คือรับพระศาสนา คำสั่งสอน หรือการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พระพุทธศาสนาจึงเหมาะแก่คนทุกคนทุกกาลสมัย ฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงสวดบทพระธรรมคุณต่อไปนี้ได้อย่างสนิทใจว่า

สนททิจิโก อันผู้ได้ผู้บรรลุพึงเห็นเอง เช่นอย่างเรียนเองก็รู้เอง บริโภคเอง ก็รู้สเอง

อกาลิโก ไม่ประกอบด้วยกาล เพราะอยู่ตัวคงตัวดังกล่าวแล้ว จึงใช้ได้ ทุกกาลสมัย

เอหิปสฺสิโก ควรเรียกให้มาดู คือมาดูหรือมาพิสูจนได้ที่ตน ด้วยตน และบอก คนอื่นให้มาปฏิบัติดูได้ด้วย

โอบนยิโก ควรน้อมเข้ามา คือควรปฏิบัติได้ เพราะทุก ๆ คนสามารถปฏิบัติ ให้ได้ผลจริง

ปัจจุตตํ เวทิตพฺโพ วิญญูหิ อันวิญญู (ผู้รู้) พึงรู้เฉพาะตน เช่นอย่างคนไหน เรียนคนนั้นก็รู้ คนไหนปฏิบัติคนนั้นก็ได้ประสบผล มิใช่ว่าคนหนึ่งเรียน คนหนึ่งรู้ คนหนึ่งปฏิบัติ คนหนึ่งประสบผล หรือคนหนึ่งบริโภค คนหนึ่งอิม

พระธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว อันผู้ได้บรรลุพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้เข้ามาดู ควรน้อมเข้ามา อันผู้รู้พึงรู้เฉพาะตน นั้นแลคือพระพุทธศาสนา โดยลักษณะทั่วไป แต่พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสจำแนกแจกแจงไว้ให้เหมาะแก่อุปนิสัยของแต่ละคนไว้เป็นอันมาก ซึ่งเมื่อสรุปรูปเข้าอย่างย่อที่สุดแล้ว ก็คือตรัสสอนให้ละชั่ว ให้ทำดี ให้ทำจิตใจให้ผ่องสะอาด เพื่อให้เป็นผู้พ้นทุกข์ ประสบความสุขตามภูมิชั้น

บัดนี้ พระพุทธศาสนาซึ่งได้ดังก้องออกมาจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะเมื่อเกิน ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว ก็ยังดังก้องอยู่ด้วยเสียงของบรรดาผู้ที่ได้ฟังได้ยินแล้วบอกประกาศกันต่อ ๆ มา

ใครฟังได้ยินเสียง ได้ซาบซึ้งในพระธรรมแม้แต่น้อย ก็จะมีความสุขเหมือนอย่าง ได้เฝ้าพระพุทธเจ้าแม้แต่หน้อยหนึ่ง ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า “โย รมมํ ปสฺสตีโส มํ ปสฺสตี ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา”

พุทธศาสนิกชน

(พุทธศาสนิกชน)

เมื่อแสดงเรื่องพระพุทธรูปแล้ว ก็ควรแสดงเรื่องพุทธศาสนิกชนต่อไป เพราะเป็นเรื่องที่เนื่องถึงกัน อาจจะไม่แยกออกจากกันเสียมิได้ เหมือนอย่างกายกับใจ คำว่าพุทธศาสนิก เป็นคำที่ผูกเรียกกันขึ้น แปลว่า ผู้นับถือพระพุทธรูป ใครก็ตามที่นับถือพระพุทธรูป และนับถือด้วยวิธีใดก็ตาม คือเป็นพุทธบริษัทจำพวกไหน หรือเป็นพุทธมามกะ พุทธมามีการก็ตาม ก็รวมเรียกว่าพุทธศาสนิกหรือพุทธศาสนิกชนทั้งหมด แต่ก่อนที่จะแสดงเรื่องของพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะ จะกล่าวถึงคนที่นับถือศาสนาโดยทั่ว ๆ ไปก่อน:-

(หลักฐานบทถ้อยคำคัมภีร์)

คนในโลกเริ่มนับถือศาสนาขึ้นมาแต่เมื่อไร ? เป็นที่รับรองกันแล้วว่าคนเริ่มนับถือศาสนาขึ้นมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ก่อนมีประวัติศาสตร์ ได้มีนักค้นคว้าชุกชุม ชากศพและสิ่งต่าง ๆ ในสมัยเก่าแก่นั้นลงสันนิษฐานถึงลัทธิศาสนาที่คนเก่าแก่นับถือกันต่าง ๆ เป็นการพิจารณาวัตถุแล้วลงสันนิษฐาน คราวนี้ลองมาพิจารณาถ้อยคำเก่าแก่แล้วลงสันนิษฐานดูบ้าง คำเก่าแก่นั้นขอยกขึ้นมาพิจารณาเพียงคำเดียว คือคำว่า ศาสนานี้เอง คำนี้เป็นคำคัมภีร์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะตามหลักฐานปรากฏว่าได้พูดกันมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธรูปเกิดขึ้นนานไกลและยังใช้พูดกันต่อ ๆ มาอยู่จนถึงบัดนี้

(บุพพศาสนา)

ในภาษามครว่า สาสนะ ในภาษาสันสกฤตว่า ศาสนะ ในภาษาไทยนำมาใช้ว่า ศาสนา แปลว่าคำสั่งสอน การสั่งสอน คำแปลนี้ถึงยังไม่หมดความหมาย ก็ได้ความหมายที่สำคัญ ซึ่งอาจอธิบายให้กว้างครอบคลุมความหมายทั้งหมดได้ ฉะนั้น ลองยกคำแปลนี้ขึ้นพิจารณาว่าคนเราเริ่มสั่งสอนกันมาตั้งแต่เมื่อไร อาจตอบตามเหตุผลว่าคนเริ่มสั่งสอนกันตั้งแต่เริ่มรวมกันอยู่ในโลกตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป คือตั้งแต่เริ่มมีคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป หรือตั้งแต่เริ่มมีบิดามารดา มีบุตรธิดาขึ้นในโลก หรือพูดตามสมัยว่า ตั้งแต่มีสังคมมนุษย์หน่วยแรกขึ้น เพราะในเบื้องต้นพ่อแม่ก็ต้องสั่งสอนลูก อย่าวว่าแต่ในหมู่มนุษย์ แม้ในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน ก็มีสั่งสอนกันตามวิธีของสัตว์ เช่น แม่นกก็มี การสอนลูก พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงยกย่องมารดาบิดาว่าเป็นอาจารย์คนแรก เรียกว่า บุรพอาจารย์ของบุตรธิดา เป็นอันว่าอาจารย์อื่น ๆ เป็นอาจารย์ในภายหลัง ฉะนั้น คำสั่งสอนของพ่อแม่ผู้เป็นบุรพอาจารย์ จึงเป็นบุพพศาสนา (ศาสนาแรก) ของลูก

(อาจารย์ศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของพ่อแม่ที่ให้แก่ลูกโดยมาก เพียงพอแก่ลูกในวัยเล็ก เมื่อโตขึ้นแล้วจึงต้องส่งเข้าโรงเรียน มอบภาระให้แก่ครูอาจารย์สั่งสอนศิลปวิทยาสืบต่อไป ครูอาจารย์ที่ดีย่อมเป็นทั้งผู้ประสาทศิลปวิทยาดี เป็นทั้งผู้ปกครองศิษย์ดี คำสั่งสอนหรือการสั่งสอนของครูอาจารย์เพื่อผลดังกล่าวนี้ แม้มีการลงโทษเพื่อให้ศิษย์เป็นคนดี ท่านก็เรียกว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่งของอาจารย์ ดังในชาดกเรื่องหนึ่งในดิกนิบาตเล่าไว้ มีความว่า

ในอดีตกาลล่วงมานาน พระเจ้ากรุงพาราณสี ได้ทรงส่งพรหมทัตตกุมาร พระราชโอรสไปเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักกศิลา เพราะตามนิยมของโบราณพระราชชาติทั้งหลายย่อมทรงปรารถนาให้พระราชโอรสได้รับอบรมให้ละมานะ ให้อดทน ให้เปรี๊ยะปราดสามารถในศิลปวิทยา ให้รอบรู้ในโลกจาริตทั้งปวง แม้จะมีอาจารย์อยู่ในประเทศ ก็โปรดส่งพระราชโอรสไปศึกษาในสถานที่ไกล พรหมทัตตกุมารได้เดินทางไปศึกษาอยู่กับอาจารย์ทศปาโมกข์ท่านหนึ่งในเมืองตักกศิลานั้น

วันหนึ่ง ได้ไปอาบน้ำกับอาจารย์ เห็นหญิงชราคนหนึ่งกำลังนั่งร่อนงา เห็นงาเป็นมันย่อง ก็อยากเสวยจึงหยิบมาเสวยกำมือหนึ่ง หญิงชราก็มีได้ว่าอะไร เพราะคิดว่าคงหิว วันรุ่งขึ้น พรหมทัตตกุมารได้ทำอย่างนั้นอีก หญิงชราก็คงไม่ว่าอะไร ในวันที่ ๓ พรหมทัตตกุมารได้ทำอย่างนั้นอีก หญิงชราจึงร้องขึ้นว่า อาจารย์ที่ศิปาโมกษ์ ปล่อยให้พวกลูกศิษย์ยื้อแย่งของของตน อาจารย์ได้ยินจึงหยุดสอบถาม ได้ทราบเรื่องตลอดแล้วก็รับจะใช้มูลค่าให้ หญิงชราบอกว่าไม่ประสงค์มูลค่า แต่ขอให้อาจารย์ให้กุมารนี้ศึกษาว่าจะไม่ทำอย่างนั้นอีก อาจารย์พูดว่าถ้าอย่างนั้นจงคอยดู สั่งให้ศิษย์หนุ่ม ๒ คนจับกุมารที่แขนทั้ง ๒ ไขว้ แล้วหยิบเรียวไม้ไผ่เขียนหลัง ๓ ครั้ง สั่งสอนว่าอย่าทำอย่างนั้นอีก พรหมทัตตกุมารถูกเขียน มีเนตรแดงกำด้วยความโกรธ มองดูอาจารย์ตัวตัว ผูกอาฆาตว่าได้ราชสมบัติแล้ว จักให้ตามอาจารย์ไปฆ่าเสียให้จงได้

ครั้นเรียนสำเร็จแล้ว ก็เข้าลาอาจารย์ แสดงอาการอย่างมีความเคารพรัก ขอให้อาจารย์รับว่าจะไปกรุงพาราณสีเมื่อให้มาเชิญ แล้วลาอาจารย์กลับกรุงพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสีทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสเรียนสำเร็จกลับมา มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดี ทรงปรารภจะทอดพระเนตรเห็นพระโอรสเป็นพระราชชาติตั้งแต่นั้น พระองค์ยังมีพระชนมชีพอยู่ จึงมอบราชสมบัติพระราชทาน

ครั้นพรหมทัตตกุมารได้ราชสมบัติแล้ว ทรงระลึกขึ้นได้ถึงโทษที่อาจารย์ทำแก่พระองค์ จึงทรงส่งทูตไปเชิญอาจารย์ให้มา ฝ่ายอาจารย์คิดว่าพระราชายังหนุ่ม ตนยังไม่อาจจะพูดให้ยินยอมได้จึงยังไม่ไป ครั้นกาลล่วงไป พระราชาเจริญพระชนม์ขึ้นจนถึงมัชฌิมวัยแล้ว อาจารย์จึงเดินทางไปกรุงพาราณสี ให้กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาทรงยินดีโปรดให้อาจารย์เข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ ก็ทรงรู้สึกเหมือนกำลังถูกเขียน มีพระเนตรแดงกำขึ้นด้วยโทสาคติ (ไฟโทสะ) ทันทัน ตรีสว่า วันนี้ อาจารย์ของเรามาถึงที่ตายแล้ว นำมาจจุราชติดมากับหน้าผากของตนแล้ว ตรีสแก่อาจารย์ว่า ท่านระลึกได้ไหมถึงวันที่ท่านเขียนเราด้วยเรียวไผ่ ท่านไม่ยินดีในชีวิตแล้วหรือจึงมาวันนั้นท่านเขียนเรา วันนี้เราจะฆ่าท่าน

ฝ่ายอาจารย์ไม่แสดงครั้นคร้าม กล่าวตอบด้วยท่วงท่าของอาจารย์ว่า อารยชน (คนเจริญ) ย่อมห้ามปรามคนที่ทำอนารยกรรม (กรรมไม่ดี) ด้วยการลงโทษให้เข็ดหลาบได้ นั่นเป็นศาสนา (การสั่งสอน) มิใช่เป็นเวร ปวงบัณฑิตย่อมเข้าใจกัน

อย่างนี้ มหาราช ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำให้พระองค์ศึกษาอย่างนั้น ต่อไปพระองค์ประพาศติผิด ยิ่งขึ้น ทรงประสพมหันตภัยเสียแล้ว จักทรงได้ราชสมบัติเห็นปานฉะนี้จากที่ไหนเล่า

พวกอำมาตย์ที่เฝ้าอยู่ได้สดับเรื่องนั้น ก็พากันกราบทูลสนับสนุนคำของอาจารย์ พระราชาทรงพิจารณาทบทวนแล้ว ทรงเห็นจริงตามคำอาจารย์ ทรงหายพิโรธสิ้นอาฆาต กลับทรงระลึกถึงคุณของอาจารย์จึงพระราชทานสิ่งปฏิการต่าง ๆ และทรงตั้งไว้ในที่เป็น บูโรหิตผู้ถวายอนุสาสน์

เรื่องนี้มีคนคิดอยู่มาก แต่โดยเฉพาะแสดงว่า การสั่งห้ามปรามมิให้ทำผิดแม้ของ อาจารย์ ก็ถือว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่ง ๆ มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

(รัฐศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของอาจารย์ก็เพียงพอสำหรับการศึกษาเล่าเรียน และเป็นไปในวงการเรียน หรือภายในโรงเรียน ยังไม่เพียงพอสำหรับคนทั่วไปที่รวมกันอยู่เป็น ประเทศชาติ จึงต้องมีคำสั่งสอนของประมุขผู้ปกครองหมู่ชน คำสั่งสอนของผู้ปกครองนี้ เรียกในคัมภีร์แต่เก่าก่อนว่าศาสนาเหมือนกัน ดังมีคำเรียกธุรการฝ่ายปกครองว่า ปสาสนธุระ ศาสนะในคำนี้ก็คือศาสนานั้นเอง ท่านแล้วว่า พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็น เจ้าโลกแต่พระองค์เดียวทรงปกครองชาวโลกทั้งสิ้นด้วย ทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติในศีล ๕ ศีล ๕ จึงเป็นจักรวรรดิศาสนา พระราชามหากษัตริย์หรือท่านผู้ปกครองผู้ตั้งอยู่ใน ราชธรรม หรือในธรรมของผู้ปกครอง ย่อมสั่งสอนประชาชนด้วยวิธีต่าง ๆ แม้ในประเทศไทยสยามนี้เองก็มีเล่าไว้ในศิลาจารึกในรัชสมัยพระเจ้าขุนรามคำแหงกรุงสุโขทัย ว่า ถ้าไม่ใช้วันอุโบสถ “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัยขึ้นนั่งเหนือขดาร หิน” พระราชทานราโชวาทแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป

(ธรรมศาสนา)

แต่คำสั่งสอนของผู้ปกครอง ให้สำเร็จประโยชน์เป็นเครื่องปกครองทางกาย เป็นพื้น และประกอบด้วยการลงโทษผู้ละเมิดต่าง ๆ ยังไม่เป็นเครื่องปกครองจิตใจได้

อย่างเพียงพอ จึงมีผู้แสดงคำสั่งสอนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง มุ่งสำหรับปกครองจิตใจ ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่าศีลธรรมหรือศาสนา

การยกศัพท์ว่าศาสนาขึ้นสันนิษฐานในทางว่า คือคำสั่งสอนที่มีในสังคมมนุษย์ ตั้งแต่ต้นเดิมมา และในหมู่มชนทั่วไปนี้ เมื่อกำหนดใจไว้ว่า ศาสนาคือคำสั่งสอนหรือ การสั่งสอนอย่างธรรมดา ๆ นี้เองเท่านั้น ก็จะเข้าใจตามที่แสดงมาโดยตลอด ว่าคำสั่งสอนได้ขยายตัวกว้างออกไปเพื่อให้เป็นเครื่องปกครองคนอย่างเพียงพอโดยลำดับอย่างไร และอาจสรุปคำสั่งสอนทั้งหมดลงได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบ
๒. คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว

ประเภทที่ ๑ คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบนั้น เช่น คำสั่งสอนของบิดามารดาในชั้นต้น เช่น บิดามารดาสอนให้ลูกหัดพูด หัดนั่ง ยืน เดิน วิ่ง และหัดในกิจอื่น ๆ แต่ยังไม่พอ เมื่อลูกโตขึ้น จึงต้องส่งไปโรงเรียน แม้คำสั่งสอนศิลปวิทยาต่าง ๆ ในโรงเรียนก็ไม่จบ ศิลปวิทยาแต่ละอย่างก็ยังคงค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติม กันเรื่อยไป และมีมากมาย จึงต้องจัดหลักสูตรกำหนด ว่าจะเรียนเพียงไหนในชั้นไหน และเมื่อถึงชั้นไหนก็ให้สำเร็จเสร็จการเรียนกันเสียที แม้วิชาที่เรียกว่าปรัชญาก็เป็นเรื่องไม่จบเหมือนกัน ยังค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป คำสั่งสอนของท่านผู้ปกครองที่เรียกในปัจจุบันว่ากฎหมายเป็นต้นก็คงไม่จบสิ้น ไม่เพียงพอ ดังกล่าวเหมือนกัน น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ คำสั่งสอนประเภทนี้จึงไม่นิยมเรียกว่าศาสนา

ประเภทที่ ๒ คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว ได้แก่คำสั่งสอนที่เรียกว่าศาสนาในบัดนี้ เพราะทุกศาสนาต่างก็แสดงคำสั่งสอนถึงที่สุดตามลัทธิของตน เช่น บางศาสนานับถือเทวดาประจำธรรมชาติต่าง ๆ ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทวดาเหล่านั้นเท่านั้น บางศาสนานับถือเทพเจ้าผู้สร้างมากองศ์บ้างองค์เดียวบ้าง ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทพเจ้าเท่านั้น บางศาสนานับถือธรรมก็แสดงธรรมที่สูงที่สุด ที่บุคคลพึงเข้าถึงได้ด้วยปัญญาของตน

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ เช่นคำสั่งสอนของมารดาบิดาดังกล่าวแล้ว สั่งสอนอยู่ในเหตุผลใกล้ ๆ ตัว แม้ที่ไกลออกไปดังศิลปวิทยาต่าง ๆ ตลอดถึงปรัชญาต่าง ๆ ผู้แสดงที่เป็นต้นเดิมเองก็ไม่ปรากฏว่าใครบัญญัติตนเองว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

ส่วนคำสั่งสอนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนา สั่งสอนในเหตุผลที่กว้างที่ไกล ตัวออกไปจนถึงที่สุด ดังเช่นเมื่อสอนเรื่องโลก ที่สุดโลกในด้านอดีตก็คือการสร้างโลก หรือกำเนิดโลก ที่สุดในด้านอนาคตก็คือเรื่องความสิ้นสุดของโลก และผู้แสดงก็ปฏิญาณว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

(จบจริงหรือ)

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ ไม่มีปัญหาต่อไป ส่วนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนา นั้นมีปัญหาต่อไปว่า ผู้แสดงเป็นผู้รู้จบจริงหรือไม่ คำสั่งสอนนั้นเพียงพอแล้วจบลงแล้วจริงหรือไม่ ปัญหานี้ ภูมิปัญญาของคนเรานี่เองเป็นผู้ตอบได้ คือถ้าถูกต้องกับความจริงอย่างบริบูรณ์ บริสุทธิ์แล้ว ก็เป็นศาสนาที่บริบูรณ์บริสุทธิ์คือเพียงพอแล้ว จบลงแล้ว มีลักษณะดังที่แสดงมาแล้วในเรื่องพระธรรม

(ศาสนาที่ดี)

ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเว้นส่วนที่เป็นปรมาตนะหรือส่วนที่สูงสุดของแต่ละศาสนาเสีย กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตปัจจุบัน ศาสนาที่ดีทุกศาสนาย่อมสั่งสอนให้คนทุกคนประกอบด้วยศีลธรรม มีศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองจิตใจและความประพฤติ ไม่มีศาสนาที่ดีศาสนาไหนสั่งสอนให้คนทอดทิ้งศีลธรรม ฉะนั้น ศาสนิกชน คนที่นับถือศาสนา แม้ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ล้วนเป็นผู้ที่นับถือหลักศีลธรรมในโลก มีศีลธรรมเป็นหลักปกครองใจและความประพฤติ แม้นับถือศาสนาต่างกัน แต่ต่างเคารพอยู่ในหลักศีลธรรมด้วยกัน จึงอยู่รวมกันได้โดยสงบสุข

(คนแปลกประหลาด)

คนเราที่อยู่ร่วมครอบครัว ร่วมหมู่ ร่วมถิ่นฐานบ้านเมือง จนถึงอยู่ร่วมโลกกัน โดยปกติเมื่อพบกันเข้าก็รู้จักกันว่า คนไทย คนจีน คนแขก คนฝรั่ง เป็นต้น เพราะมีลักษณะหน้าตาผิวพรรณเป็นต้น เป็นเครื่องบอกให้รู้ แต่ถ้าจะมีใครสักคนหนึ่งไม่มี

ลักษณะบอกได้ว่าเป็นชาติไหนปรากฏตัวเข้ามา ใครจะรู้ได้หรือว่าเขาเป็นคนอะไรมาจากไหน ดูเป็นคนแปลกประหลาดในโลก ฉันทใด คนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ ก็ฉันทนั้น เมื่อพบกันก็ย่อมจะรู้จักกันได้ว่า ใครเป็นคนอย่างไร มีหลักเชื่อถือปฏิบัติอย่างไร หรือมีศีลธรรมอย่างไร ถึงจะถืออย่างคร่ำครืออย่างไร ก็ยังดูรู้จักกันได้ เพราะทุกศาสนาย่อมแสดงหลักธรรมของตนไว้ทั้งนั้น เป็นเครื่องชี้ให้ทราบได้ว่า ศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ เป็นอย่างไร คือมีทางปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ อย่างไร แต่ถ้าจะมีใครที่ไม่นับถือศาสนาอะไรมาปรากฏตัวขึ้น ใครจะรู้ได้ว่าเขาเป็นคนอะไร มีหลักเชื่อถืออย่างไร ดูเป็นคนแปลกประหลาดอันจะต้องฟังระมัดระวัง เพราะไม่รู้ว่าจะมาทำอะไร มีความคิดเห็นนับถืออะไรอยู่ เพราะตามธรรมดาทุกคนจะต้องนับถือหลักอันใดอันหนึ่งอยู่ทั้งนั้น ดังได้แสดงแล้วตั้งแต่ต้นว่า ศาสนาคือคำสั่งสอนนั้น มีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ คนนับถือคำสั่งสอนก็มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน ฉะนั้น จึงไม่มีใครที่ไม่มีหลักอะไรเป็นที่นับถือเลย ถ้าไม่เป็นศาสดาตั้งหลักของตนขึ้นสั่งสอนเอง ก็ต้องนับถือรับฟังคำสั่งสอนจากผู้อื่น คนเช่นนี้ จึงต้องตรวจสอบให้แน่ใจว่าเขาเป็นศาสดาองค์ใหม่ขึ้น หรือนับถือศาสนาของศาสดาองค์ใหม่อื่นองค์ไหน

(คนหลักลอย)

บางคนอาจลังเลใจในศาสนาต่าง ๆ ที่แสดงตรงกันมาบ้าง ชัดกันบ้าง จึงยังไม่ปลงใจนับถือจริงลงได้ ถ้ายังไม่นับถือเพราะเหตุเช่นนี้ ก็ยังไม่ควรตำหนิ เพราะมีเหตุผลที่สมควรอยู่ แต่ถ้าไม่ศึกษาสอบสวน ปล่อยให้ลังเลใจอยู่เรื่อยไป ก็กลายเป็นคนหลักลอยทางจิตใจ ถ้าศึกษาสอบสวนตามเหตุผลให้ตลอด ก็จะเป็นประโยชน์มากกว่า เชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผล

(ศาสนาที่สอนให้รู้)

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนเชื่อถือตามเหตุผลด้วยปัญญาของตน ทรงแนะนำให้พากันมาดูให้เห็นประจักษ์ด้วยตนเอง ดังบทพระธรรมคุณว่า “เอหิภิกขุสสิโก ควรเรียกให้มาดู” เมื่อทรงแสดงปฐมเทศนาใน

วันอาสาฬหบูชาบูรณมี ก็มีได้ทรงขอให้ฤๅษีทั้ง ๕ เชื่อก่อน เพียงแต่ตรัสให้ตั้งใจฟัง เมื่อทรงแสดงปฐมเทศนาจบลงแล้ว พระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรม คือเห็นจริงขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสอุทานว่า “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” (จึงเกิดมีคำเรียกท่านว่า พระอัญญาโกณฑัญญะสืบมา) มิได้ตรัสว่าโกณฑัญญะได้เชื่อพระองค์แล้วเลย พระโกณฑัญญะนี้เอง ได้เป็นปฐมอริยพุทธศาสนิกชนในโลก ตั้งแต่เมื่อเกิดดวงตาคือ ปัญญาเห็นธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมฤๅษีอีก ๔ รูปให้ได้ดวงตาเห็นธรรม ในต่อมาได้ทรงอบรมฤๅษีทั้ง ๕ ให้ได้ปัญญาเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ทั้งหมดเหมือนพระองค์ ได้เสด็จจาริกประกาศพระพุทธศาสนา แสดงหนทางที่ชอบแก่โลกโดยลำดับ จึงมี พุทธศาสนิกชน คือพระสงฆ์สาวก หรือพุทธบริษัท พุทธมามกะ พุทธมามีกา ต่อมา จนถึงทุกวันนี้

(พุทธศาสนิกชนแท้)

พระพุทธเจ้าได้ทรงยังล้าพระธรรมให้หมุนไปในโลกตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนา เป็นต้นมา จึงเรียกชื่อปฐมเทศนาโดยเฉพาะว่า “ธรรมจักร” แปลว่าล้าคือธรรม จะเรียกวันที่ทรงแสดงคือวันอาสาฬหบูชาว่ามีว่า วันธรรมจักรก็ได้ เมื่อล้าพระธรรม หมุนไปในที่ใดทิศใด ก็ปรากฏมรรคาคือทางที่ชอบขึ้นในที่นั้นทิศนั้นเป็นสายเดี่ยว ประกอบด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ใครเดินทางชอบมีองค์ประกอบ ๘ รวมกันเป็นทางเดียวกันแล้ว คือพุทธศาสนิก พระพุทธเจ้าตรัสว่า

เอตถุหิ ตุมฺเห ปฏิปชฺชถ มารเสนปปโมหนํ ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติเดินทาง
ที่ทำการและเสนาให้หลงนี้แล

เอตถุหิ ตุมฺเห ปฏิปณฺนา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสถ ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติเดินทาง
นี้แล้ว จักทำทุกข์ให้สิ้นสุดได้ ดังนี้

สรณะ

(สรณะกับคน)

คนในโลกนี้ ส่วนมากทำไม่จึงนับถือศาสนา นำตอบอย่างสั้น ๆ ว่า เพราะคนส่วนมากเห็นว่าศาสนาอาจเป็นสรณะคือที่พึ่ง หรือเป็นสรณะของตนได้ เมื่อใดคนเห็นศาสนาใดไม่อาจเป็นสรณะคือที่พึ่งของตนได้แล้ว ก็จะเสื่อมหรือเลิกนับถือศาสนานั้น เมื่อนั้น ฉะนั้น ศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ จึงต้องเป็นศาสนาที่อาจเป็นสรณะของคนได้จริง แต่ก็ต้องเกี่ยวแก่คนด้วยเหมือนกัน คือแม้จะเป็นศาสนาที่เป็นสรณะได้จริง ถ้าคนไม่นับถือไม่ถึงเป็นสรณะจริง หรือนับถือถึงเป็นสรณะในทางผิด ก็ทำให้ศาสนาเสื่อมไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างเอกราชหรืออิสรภาพของประเทศชาติ ซึ่งเป็นของดี ถ้าคนในประเทศชาติไม่รักษาไว้ให้ดี ก็อาจเสียไปได้ การที่เสียไปนั้นมิใช่เป็นเพราะเอกราชหรืออิสรภาพนั้นไม่ดี แต่เป็นเพราะรักษาไว้ไม่ได้เอง ฉะนั้น ศาสนิกคือคนที่นับถือศาสนาเอง จึงเป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อมไปได้ รวมความว่า ศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะศาสนาเป็นสรณะได้จริง ๑ คนนับถือหรือถึงเป็นสรณะจริง ๑ ฉะนั้น ในภังค์นี้จะแสดงเรื่องสรณะสืบต่อไป

(สรณะกับความกลัว)

สรณะ แปลว่า ที่พึ่ง ที่พึ่งพำนัก ที่พึ่งกำจัดภัย คือที่พึ่งที่ช่วยให้พ้นภัยได้ เมื่อเกิดภัยขึ้น ที่ใดช่วยให้พ้นภัยให้ปลอดภัยได้ ที่นั้นแหละเรียกว่าสรณะ คือ

ที่ฟังของตน ภัยได้แก่สิ่งที่ฟังกลัว ความกลัวที่เกิดขึ้นในสิ่งที่ฟังกลัวนั้นก็เรียกว่าภัย ความกลัวเกิดขึ้นจากอะไร ความกลัวเกิดขึ้นจากความรักหรือสิ่งที่รัก รักในสิ่งใดมาก ก็กลัวมากกว่าสิ่งที่รักนั้นจะเป็นอันตราย และถ้าเห็นว่าอะไรจะทำอันตรายแก่สิ่งที่รัก ซึ่งมีอำนาจเหนือตนอยู่ ก็จะกลัวต่อสิ่งนั้นมาก ยอดแห่งสิ่งที่รักของคนและสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปนั้นคือชีวิตของตนเอง สิ่งที่รักอื่น ๆ ก็เป็นที่รักรอง ๆ ลงมา จึงพากันกลัวอันตรายของชีวิตมากที่สุด สิ่งที่รักที่เนื่องกับชีวิตอีกอย่างหนึ่งคือ ที่ตั้งอาศัยของชีวิต อันหมายถึงร่างกายประกอบด้วยจิตใจ จึงพากันกลัวอันตรายที่จะมาบั่นทอนร่างกาย เมื่อรักในชีวิต รักในร่างกาย ก็พลอยรักในคน ในทรัพย์สินสมบัติและสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ (เครื่องอุดหนุน) หรือเป็นปัจจัย (เครื่องอาศัย) ให้เกิดความสุขแก่ชีวิตและร่างกายอีกมากมาย จึงพากันกลัวอันตรายที่จะเกิดแก่สิ่งอุปกรณ์เหล่านี้ มากบ้างน้อยบ้างตามแต่จะรักมากหรือรักน้อยเพียงไร รวมความว่า โดยปกติคนกลัวภัยที่จะเกิดแก่ชีวิต คือกลัวตายมากที่สุด ต่อลงมาก็กลัวภัยที่จะเกิดแก่ร่างกายและแก่ทรัพย์สินเป็นต้นคือกลัวเจ็บและกลัวขาดสุข ดังจะยกตัวอย่างว่า งูพิษ แขนหัก ของหาย ๓ อย่างนี้ ใครกลัวอะไรมากเป็นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ตามตัวอย่างนี้ คนทั่วไปจะกลัวงูพิษมากเป็นที่ ๑ เพราะอาจจะกัดตาย กลัวแขนหักเป็นอันดับ ๒ เพราะทำให้ร่างกายเจ็บหรือพิการ กลัวของหายเป็นที่ ๓ เพราะทำให้ขาดของใช้สอยทำให้ขาดความสุขความสะดวก จึงรวมพูดสั้น ๆ ว่า รักมากก็กลัวมาก รักน้อยก็กลัวน้อย ไม่รักอะไรเลยก็ไม่ต้องกลัวอะไรเลย

(กลัวเจ็บกับกลัวตาย)

ทุกคนคงเคยมีความกลัวอยู่ด้วยกัน เพราะต่างก็มีความรักในชีวิตร่างกายและความสุขเหมือน ๆ กัน จึงกลัวสิ่งที่จะเป็นภัยแก่ชีวิตเป็นต้น เมื่อยังเป็นเด็กเล็กมากยังไม่เดียงสา อาจยังไม่รู้จักกลัวตาย แต่ก็สังเกตได้ว่ากลัวเจ็บ นักสังเกตบางท่านกล่าวว่า สัตว์ดิรัจฉานจำพวกที่มีความรู้น้อยไม่รู้จักกลัวตาย แต่แสดงว่ารู้จักกลัวเจ็บ สัตว์ดิรัจฉานจำพวกที่มีความรู้มากจึงรู้จักกลัวตาย คำกล่าวนี้อาจเป็นไปได้ เพราะอาจเทียบได้กับเด็กดังกล่าวแล้ว น่าสังเกตว่า เด็กเล็ก ๆ ค่อยรู้จักกลัวเจ็บในเมื่อได้ผ่านเจ็บมาบ้าง

แล้วและค่อยรู้อะไรบ้างแล้ว ดังเช่นเด็กเล็ก ๆ มองเห็นไฟยังไม่รู้จักไฟจึงเอื้อมมือไปจับ ถ้าจับถูกไฟ ไฟก็จะลนมือให้เจ็บให้ร้อน เด็กก็จะร้องเพราะมีความรู้สึกเจ็บ ทำให้ไม่กล้าจับไฟเพราะกลัวเจ็บ ส่วนอาการหลบภัยอาจมีตามระบบของร่างกายตามธรรมชาติ เช่นเมื่อมือถูกไฟมือก็ชักกลับหรือกำมือ ตากะพริบเมื่อผงเข้าตา เด็กเล็ก ๆ ก็แสดงอาการดังกล่าวได้ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เคยสาอะไร ต่อเมื่อรู้จักเพียงสาขึ้น โดยเฉพาะคือเมื่อรู้จักกลัวขึ้น จึงรู้จักกลัวเจ็บ กลัวสิ่งที่ทำให้เจ็บ และรู้จักกลัวตาย ต่อเมื่อเริ่มรู้จักรักชีวิตและรู้ว่าความตายคือความสิ้นสุดของชีวิต จึงกลัวสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต นอกจากนี้ยังกลัวในสิ่งอื่น ๆ อีก

(สิ่งที่กลัวต่าง ๆ)

สิ่งที่กลัวนั้น โดยลักษณะทั่ว ๆ ไป คือสิ่งที่มีอำนาจสามารถให้โทษให้ทุกข์ได้ เป็นสิ่งที่มองเห็นตัวได้ก็มี เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวก็มี สิ่งที่มองเห็นตัว เช่น คนที่สามารถลงโทษได้ สัตว์ดิรัจฉานที่อาจทำอันตรายได้ เครื่องประหารต่าง ๆ รถที่อาจวิ่งชนหรือทับเอาได้หรือภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ลมไต้ฝุ่น พายุ ส่วนที่มองไม่เห็นตัวนั้น เช่นผีสังเทวดาที่คิดกลัวกันตั้งแต่เด็กดำบรรพ์

(กลัวที่หลอกเด็ก)

บางที เมื่อเด็กเริ่มรู้จักเพียงสามมากขึ้น ก็ถูกอบรมด้วยวิธีหลอกให้กลัว เช่น บอกว่าตุ๊กแกจะกินตับ งูเขียวจะกินตับ จะนำไปขายให้แก่แขก เป็นต้น เพื่อให้เด็กหยุดร้อง บางทีเมื่อเด็กไปยืนในที่หมิ่นจะพลัดตกลงไป ก็บอกว่าหยุดชน อย่าไปยืนที่นั่น ผีจะผลัก เมื่อเด็กจะลงเล่นน้ำ ก็บอกว่าอย่าลงไป ผีจะจูดขา เมื่อเห็นเด็กน่ารัก ก็ต้องพูดว่าน่าเกลียด เพื่อให้ผีพลอยเกลียด จะได้ไม่นำเด็กไป ถ้าพูดน่ารัก ผีจะพลอยรัก และนำเอาเด็กไป ผู้ที่บอกหรือพูดเช่นนั้น บางทีก็เชื่ออย่างนั้น หรือไม่เชื่อที่เดียวก็กริ่งเกรงอยู่บ้าง หรือเกรงคนที่เชื่อจะไม่สบายใจจึงพูดเพื่อรักษาใจคนที่เชื่อ แต่ผู้ที่มุ่งเหตุผลย่อมไม่อบรมเด็กด้วยวิธีหลอก แต่อบรมด้วยเหตุผล เช่น

ห้ามเด็กมิให้ยืนในที่หมิ่น ด้วยชี้แจงว่าอาจจะตกลงไปเป็นอันตราย ห้ามเด็กมิให้ลงเล่นน้ำ ด้วยชี้แจงว่าถ้าว่ายน้ำไม่เป็นจะจมลงไปอย่างไร และไม่ชักนียายหรือชักนำให้เด็กกลัวผี เด็กที่ได้รับอบรมด้วยเหตุผลจะรู้จักใช้เหตุผลขึ้นโดยลำดับ บางทีเมื่อถูกผู้ใหญ่ให้ไปหยิบอะไรในห้องมืด ถ้าจะบ้ายเบี่ยงก็อ้างว่ากลัวมืด แทนที่จะอ้างว่ากลัวผี

(กลัวที่หลอกผู้ใหญ่)

ความกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว เช่น กลัวผีนี้ เป็นที่รับรองกันว่าได้มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ นอกจากกลัวยังนับถือผีบางประเภท เช่น ผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า หรือเทพต่าง ๆ เพราะเชื่อว่านอกจากมีพระเดชให้โทษให้ทุกข์ได้แล้ว ก็ยังมีพระเดชป้องกันโทษทุกข์ และมีพระคุณเกื้อกูลให้เกิดความสุขความเจริญอีกด้วย เมื่อเห็นว่าผีเหล่านี้สิ่งสถิตย์อยู่ในที่ใด เช่น ที่ภูเขาใหญ่ ที่ป่า ที่สวน ที่ต้นไม้ใหญ่ ก็ไปบูชาที่นั่น ขอพึ่งให้ช่วยบำบัดภัยอันตราย ให้ช่วยบอกโชคลาภ สมดังพระพุทธภาษิตบทหนึ่งแปลความว่า “มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขา ป่า สวน ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลายว่าเป็นสสรณะคือที่พึ่ง กันเป็นอันมาก” ผีที่ขอพึ่งถึงเป็นสสรณะเหล่านี้มองไม่เห็นตัว แต่ก็ยังมองเห็นที่สิ่งสถิตย์ มีภูเขาเป็นต้น นับว่าเป็นพวกผีดิน หรือภูมเทวดา ผู้อาศัยอยู่บนดิน หรืออาศัยอยู่บนสิ่งที่ตั้งอยู่บนดิน นอกจากนี้ยังนับถือพวกผีฟ้า หรือเทวดาที่เป็นเจ้าแห่งลม ฝน เป็นต้น ที่ปรากฏอยู่บนฟ้า หรือที่ตกลงมาจากฟ้า เพราะเชื่อว่าลมฝนเป็นต้นเหล่านี้ คงมีเจ้าทุก ๆ อย่างผู้อาศัยอยู่บนฟ้า เป็นอันว่าขอพึ่งถึงเป็นสสรณะในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ทั้งเทพทั้งถิ่นที่อาศัยของเทพนั้น ๆ เมื่อนับถือเทพต่าง ๆ แข่งขันกันมากขึ้น ไม่ยอมลงกัน ผู้นับถือเองก็ชักล้างเลใจในเทพที่ตนนับถือ จึงเกิดนับถือเทพผู้สูงสุดแต่น้อยองค์หรือแต่องค์เดียว และเชื่อว่าเป็นผู้สร้างผู้ทำในสิ่งที่คนไม่รู้ทั้งหมด แม้เทพเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตลอดทั้งที่อยู่อาศัย แต่ก็มีความเชื่อที่รวมความเชื่อของคนให้เป็นกลุ่มเป็นก้อนไว้ได้ตามคราวตามสมัย ความเชื่อถือในสิ่งที่มองไม่เห็นตัวทั้งหมดนี้ น่าจะเติบโตมาจากกลัวผีอย่างธรรมดาตัวเอง ซึ่งได้รับการส่งเสริมขึ้นโดยลำดับ การอบรมสั่งสอนด้วยวิธีให้กลัวผีอย่างธรรมดาใช้สำหรับเด็กดังกล่าวแล้ว แม้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่แล้วก็คงสั่งสอนให้กลัวอยู่นั่นเอง เป็นอันไม่พ้นจากกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว

(กลายมานับถือวัตถุ)

สิ่งที่มองไม่เห็นตัวเหล่านี้ เป็นต้นว่าเทพประจำลม เทพประจำฝน เป็นต้น ในสมัยที่มนุษย์พบเหตุผลของธรรมชาติมากขึ้น ก็กลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ ไปเป็นอันมาก และเมื่อพบหลักของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ หลักของการสร้าง สำเร็จรูปก็กลายเป็นการเปลี่ยนแปลง รวมความว่า สิ่งที่มองไม่เห็นตัวที่คิดว่าเป็นอะไร ต่าง ๆ เมื่อความรู้เจริญขึ้นก็ทำให้มองเห็นตัวขึ้น คือมองเห็นเหตุผล เมื่อมองเห็น เหตุผลมากขึ้นเช่นนี้ ความนับถือในสิ่งที่มองไม่เห็นก็น้อยลง เปลี่ยนมานับถือในเหตุผล ความรู้ในเหตุผลที่เจริญขึ้น โดยมากเป็นเหตุผลทางวัตถุ จึงมีวัตถุที่ประดิษฐ์ขึ้นมากมาย เป็นเครื่องบำรุงสุขก็มี เป็นเครื่องก่อทุกข์ก็มี เช่น เครื่องประหารต่าง ๆ ทำให้ คนมิใช่น้อยคิดพึ่งวัตถุ เหมือนอย่างวัตถุเป็นสรณะและตีราคาวัตถุสูงกว่าสิ่งอื่น ๆ บางทีตีราคาวัตถุสูงกว่าคน ฉะนั้น เมื่อยังนับถือสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ถ้าจะกล่าวว่าเป็น ทาสของสิ่งนั้นก็ไม่ได้ ครั้นเปลี่ยนมานับถือวัตถุก็อาจกล่าวว่าเป็นทาส ของวัตถุ ต้องทำงานเพื่อวัตถุเท่านั้น

(ทวิภยกรรม)

โลกในสมัยที่เจริญด้วยความรู้ในเหตุผลทางวัตถุและเจริญทางวัตถุนี้ อดภัย ทางธรรมชาติลงได้มาก เช่น ใช้สายล่อฟ้ากันฟ้าผ่า ทำทึบกันน้ำ และลดภัยทาง ไข้เจ็บลงได้มาก จนปรากฏว่าคนในโลกบัดนี้คิดเฉื่อยแล้วมีอายุยืนขึ้น มีไฟฟ้าใช้เพื่อ กิจการต่าง ๆ มีรถต่าง ๆ ใช้บนพื้นดิน มีเรือต่าง ๆ เดินในแม่น้ำมหาสมุทร มีเรือบิน ในอากาศ มีสิ่งต่าง ๆ อีกมากมาย แม้จะลดภัยทางธรรมชาติได้มาก แต่ก็ทวิภยที่เกิด จากกรรม (การที่กระทำ) ของคนด้วยกันมากขึ้น ในส่วนใหญ่ เช่น ได้เกิดสงครามโลก ๒ ครั้งมาแล้วในระยะหลังที่ห่างกันไม่นานนัก ในสงครามโลกแต่ละครั้ง คนได้ทำลาย ชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของกันและกันมีจำนวนมากมาย ภริยาสามีต้องตายจากพลัดพรากกัน ลูกต้องกำพร้าพ่อ ทหารและประชาชนต้องล้มตายหรือพิการเหลือที่จะนับ เมื่อสงครามโลก สงบลงแล้วความทุกข์ยากคับแค้นขาดแคลนก็ยังไม่สงบยังมีต่อไปอีก จิตใจคนส่วนมาก

กระด้างขึ้น ระวังระสายมากขึ้น การกระทำของคนก็กระด้างขึ้น ความโอบอ้อมอารีกันอย่างบริสุทธิ์ใจน้อยลงไป ความเห็นแก่ตัวมีมากขึ้น หวาดระแวงกันมากขึ้น ฉะนั้นแม้สงครามทางกายสงบ แต่สงครามทางใจยังไม่สงบ ยังตระเตรียมเพื่อรุกรานหรือเพื่อป้องกันกันต่อไป และใช้ความรู้ในเหตุผลภายนอกหรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ประดิษฐ์เครื่องอาวุธสำหรับประหารกัน จนถึงอาจทำลายคนทั้งโลกได้ ฉะนั้น สิ่งที่มีมองไม่เห็นตัว เช่น ฝั่จั่วพวกต่าง ๆ ที่กั้ลวักัน ฝั่ฟ้า เช่น เทพแห่งดิน น้ำ ไฟ ลมต่าง ๆ เป็นต้น มาเป็นที่พึ่งของคนในบัดนี้ไม่ได้ เพราะกลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสีย มีเข้่น้อย คนกลับเป็นผู้ควบคุมปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสียเอง จะพึ่งวัตถุก็ไม่ได้ เพราะวัตถุระงับการเบียดเบียนกันของมนุษย์ไม่ได้ วัตถุกลับเป็นนายของคน เป็นเครื่องมือใช้เบียดเบียนกันแรงยิ่งขึ้น ฉะนั้น คนโดยมากจึงมีใจรวนระสาย ระวังระสาย คิดสั้นเข้ามา แคมเข้ามา คิดแก้ปัญหาแต่เฉพาะหน้า ปล่อยวันพรุ่งนี้ให้เป็นเรื่องของวันพรุ่งนี้ ปล่อยคนอื่นให้เป็นเรื่องของคนอื่น ทำนองให้เราเป็นสุขใครจะทุกข์ไม่ใช่เรื่องของเรา วันนี้ใช้ให้เป็นสุขพรุ่งนี้คิดหาใหม่ คิดแคบ ๆ สั้น ๆ อะไรทำนองนี้ ดีชั่วไม่ต้องคำนึง ดูก็ใกล้กับความคิดของเพื่อนสัตว์ร่วมโลกเข้าไป ใกล้กับวัตถุที่ไม่มีจิตใจเข้าไป ความทุกข์เดือดร้อนและความเสื่อมโทรมต่าง ๆ เหล่านี้เป็นภัยแก่คนทั้งที่เป็นส่วนย่อย ทั้งที่เป็นส่วนรวม เป็นภัยแก่ชีวิตที่ทุก ๆ คนรัก เป็นภัยแก่ร่างกายและจิตใจ เป็นภัยแก่ความสงบสุขที่ทุก ๆ คนสงวนต้องการ และเป็นภัยที่คนสร้างขึ้นเอง

(ภัยและวิธีระงับภัยที่แท้จริง)

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ภัยที่คนสร้างขึ้นเองเหล่านี้พร้อมทั้งเหตุและวิธีระงับภัยไว้อย่างบริบูรณ์ ด้วยทรงแสดงให้เห็นตามเหตุผลตามหลักอริยสัจจ (ความจริงอย่างประเสริฐแน่แท้) ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ อันเป็นผลที่คนทำให้แก่กัน ในเรื่องส่วนตัว หรือในส่วนรวม เช่น ในการสงครามดังเช่นกล่าวมาแล้ว คือตัวทุกข์ โดยปกติชีวิตร่างกายของคนต้องประสบภัยตามธรรมชาติ ที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้อยู่แล้ว คือ แก่ เจ็บ ตาย ยังต้องประสบภัยที่คนกันเองทำให้แก่กันอีก

ความทะยานอยากของตน อันเรียกว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวบงการให้คนประกอบกรรมเบียดเบียนกันต่าง ๆ เป็นตัวสมุทัยเหตุให้ทุกข์เกิด คนที่เป็นทาสของความทะยานอยากย่อมจะทำอะไรเพื่อสนองตัณหาคือความอยากนั้นได้ทุกอย่าง เหมือนอย่างคนใช้ที่ซื่อสัตย์ รับใช้นายได้ทุกอย่าง สุดแต่นายจะสั่ง คนที่เป็นทาสของความอยากนี้แลเป็นตัวก่อกวนความสงบสุขสร้างทุกข์ภัยต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าเป็นคนที่มีความน้อย มีวิถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือหน่อย ก็สร้างทุกข์ภัยได้น้อย ถ้าเป็นคนที่มีความมาก มีวิถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือมากและร้ายแรง ก็สร้างทุกข์ภัยได้มากและร้ายแรง มีตัณหาความทะยานอยากนี้เองเป็นมูลเหตุ

ความดับตัณหา คือดับความอยากเสียได้ เป็นนิโรธ ความดับทุกข์ ดับภัย

ทางที่ขอบมืองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังระบุไว้แล้วในกัณฑ์ที่ ๖ เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับภัย องค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น จะกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง คือ สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมาภิมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ รวมกันเป็นทางเดียว มีชื่อ ๘ ทาง จึงเป็นมรรค คือทางดับทุกข์ ดับภัยได้จริง

(สรณะ ๓)

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรม ซึ่งสัจจะคือความจริง เหตุและผล ตามหลัก อริยสัจ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ว่า ได้มีผู้ฟังเป็นอันมากเกิดความรู้อะไรเห็นจริงตามพระธรรม มีความเลื่อมใส กล่าวสรรเสริญว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยปริยาย คือกระแสดความหลายอย่าง ทำให้เห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก่ปัญญา อุปมาเหมือนบุคคลหลงทางที่คว่ำ หรือเหมือนเปิดของที่มิสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเหมือนอย่างตามประทีปไว้ในที่มืด ด้วยหวังว่า คนมีตาดีจักได้เห็นรูปณะนั้น แล้วกล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาถึงสรณะจนตลอดชีวิต

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะทรงเป็นผู้ชี้บอกทางพ้นทุกข์พ้นภัย
ได้จริง

พระธรรมเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะรักษาผู้ปฏิบัติไว้มิให้ตกต่ำ

พระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะเป็นผู้ช่วยชี้บอกทางตามที่พระพุทธเจ้า
ได้ทรงชี้บอกไว้ และเป็นผู้กำลังเดินทางนั้น หรือได้ผ่านทางนั้นแล้ว เป็นพยานที่อ้าง
ได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสจริง เพราะได้ตรัสบอกทางไว้ถูกต้อง และเป็นตัวอย่างชักนำให้
คนอื่นเดินทางต่อไป

กล่าวโดยย่อ เพราะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นรัตนะ คือแก้ว
อันอุดมในโลก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๔ (พระรัตนตรัย) จึงเป็นสรณะที่พึ่งของผู้ตั้งใจ
ได้อย่างแท้จริง

ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์อาจฟังได้ ในทางเพื่อรู้เหตุผลแห่งธรรมชาติภายนอก
เพื่อประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เพื่อป้องกันแก้ไขภัยธรรมชาติภายนอก ตลอดจนถึงเพื่อประดิษฐ์
อาวุธนานาชนิดเป็นต้น แต่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถช่วยป้องกันภัยธรรมชาติของ
ร่างกาย คือแก่ เจ็บ ตาย คือจะทำให้คนไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายหาได้ไม่ ได้เพียงบำบัด
บำรุงรักษาไว้ชั่วคราวหนึ่งคราวหนึ่ง และไม่สามารถป้องกันแก้ไขภัยที่เกิดจากการ
ก่อขึ้นของคนซึ่งมีต้นเหตุความทะยานอยากเป็นเหตุ โดยตรงกันข้าม ภัยอย่างนี้
ย่อมทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ยิ่งสามารถประดิษฐ์ยวดยานไปจนถึงโลกอื่น ก็ยังจะไป
ก่อภัยขึ้นที่โลกอื่นอีก โดยมากคนเรามักกลัวภัยจากภายนอก คอยหลบภัยภายนอก
ในขณะที่เดียวกัน ก็ปล่อยภัยในตนเองออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น คือประพฤติดนไปตาม
อำนาจใจที่ปรารถนาทะยานอยาก จึงทำร้ายเขาบ้าง พุดว่าร้ายเขาอย่างที่เราเรียกว่า
ตั้งนินทาสมุสรับ้าง คิดมุ่งร้ายเขาบ้าง เหล่านี้ เป็นภัยที่น่ากลัวอันเกิดขึ้นที่ตัวเองทั้งนั้น
และออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น แล้วก็ย้อนกลับมาเป็นภัยเป็นเวรแก่ตนเอง ฉะนั้น เมื่อฟัง
พระรัตนตรัย ฟังพระพุทธศาสนา คิดหาความจริงตามเหตุผลที่ตนเอง คอยจับตัว
ความปรารถนาทะยานอยากไว้ให้อยู่ในอำนาจของตน ไม่ให้ตนอยู่ในอำนาจของ
ความปรารถนาทะยานอยาก และคอยควบคุมความประพฤติให้อยู่ในขอบเขตที่ชอบ
ภัยที่เกิดจากตนเองก็จะสงบ ตัวของเราเองก็ไม่เป็นภัยแก่ตัวเราเอง และไม่เป็ภัย
แก่ใครอื่น

(สรุปสภาวะ)

ทุกยุคทุกสมัยมา เมื่อเหตุการณ์เดือดร้อนอย่างยิ่งเกิดขึ้นในโลก เช่น เกิดสงครามโลก คนก็พากันตื่นตระหนกตกใจ พากันเกิดความลังเลสงสัย เมื่อมุ่งประหัตประหารกันก็ทำให้ใจแข็งกระด้างขึ้น และเมื่อต้องช่วยตัวเองให้รอดก็ทำให้ใจคับแคบเห็นแก่ตัวมากขึ้น และทำให้สงสัยในสภาวะต่าง ๆ ว่าช่วยไม่ได้ หรือน่าจะช่วยไม่ได้ เพราะต้องช่วยตัวเอง ฉะนั้น จึงปรากฏความเสื่อมโทรมทางจิตใจทั่ว ๆ ไป และความนับถือในสภาวะทั้งหลายก็เสื่อมโทรมลงด้วย เพราะคนพากันสงสัยลังเลใจเสียแล้ว เหตุฉะนี้ จึงจำต้องร่วมมือกันแก้ไขความเสื่อมโทรมเช่นนี้ เพื่อให้จิตใจกลับเข้าสู่ภาวะปกติ เมื่อป่วยหนัก รอดตายหายไข้แล้วก็ต้องพักผ่อนบำรุงร่างกายอีกระยะหนึ่ง ร่างกายจึงกลับมีสุขภาพเป็นปกติ ทางจิตใจก็เหมือนกัน เมื่อกระทบเหตุการณ์อย่างแรงก็เหมือนเป็นไข้หนัก ต้องเยียวยารักษาบำรุงให้พอสมควรจึงกลับเป็นปกติได้ และข้อที่ต้องช่วยตัวเอง ต้องพึ่งตัวเองนั้น เป็นการถูกต้อง ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ช่วยตน ให้พึ่งตน ในการปฏิบัติทั้งปวง พระพุทธเจ้าเป็นเพียงตรัสบอกทางปฏิบัติให้รู้ เมื่อฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า รู้ทางปฏิบัติแล้ว ก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ในการปฏิบัติจึงต้องพึ่งตน แต่ต้องพึ่งพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทางให้ พึ่งพระธรรมเป็นทางเดินพึ่งพระสงฆ์เป็นผู้เดินทางไปเบื้องหน้าหมู่ พวกเราทั้งหลายก็เหมือนอย่างเดินทางแถวต่อพระสงฆ์ไป เมื่อพึ่งในสภาวะให้ถูกทางดังนี้ พระรัตนตรัยก็เป็นสภาวะได้จริงอย่างไม่ต้องสงสัยแคลงใจ คนที่มีพระรัตนตรัยเป็นสภาวะ ย่อมเป็นคนทำอะไรด้วยรู้เหตุผลผิดชอบ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้ว่า *อดตทীปา...วิหฺรถ อดตฺสฺรณฺวา อนฺนฺยฺสฺรณฺวา ทํานํทํหฺลายนฺจเป็นํผู้มิตนเป็นเเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ธมฺมทীปา...วิหฺรถ ธมฺมสฺรณฺวา อนฺนฺยฺสฺรณฺวา จมฺอิธฺรณฺมเป็นเเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีอื่นเป็นที่พึ่งอยู่*

ไตรสรณคมน์

(ไตรสรณคมน์)

ได้แสดงแล้วว่า พระพุทธศาสนาเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง คนอาจพึ่งพระพุทธศาสนาเป็นหลักดำเนินชีวิตให้พ้นภัย อย่างน้อยก็พ้นภัยที่เกิดจากตนเอง เพราะตนไม่ประพฤติก่อภัยเวรขึ้นตามหลักพระพุทธศาสนา ฉะนั้น คนที่ต้องการสรณะ ที่พึ่งที่ถูกต้องที่แท้จริง เมื่อได้พบพระพุทธศาสนา จึงมีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และนับถือพระพุทธศาสนา ด้วยการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันรวมเรียกว่า พระรัตนตรัยหรือพระไตรรัตน์ เป็นสรณะของตน การถึงดังกล่าวนี้เรียกว่า ไตรสรณคมน์ ไตรสรณะ แปลว่า สรณะ ๓ คมน์ แปลว่า การถึง ไตรสรณคมน์ แปลว่าการถึงสรณะ ๓ อธิบายว่า ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะครบทั้ง ๓

บทบาลีสำหรับตั้งใจถึง หรือสำหรับเปล่งวาจาพร้อมด้วยตั้งใจถึง ว่าดังนี้

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ทุติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ทุติยมุปี ธมมํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ทุติยมุปี สงฺขมํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ตติยมุปี พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ

ตติยมุปี ธมมํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ

ตติยมุปี สงฺขมํ สรณํ คจฺฉามิ

แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ

ไตรสรณคมนีนี้เป็นสาเหตุทำให้คนเป็นพุทธศาสนิก ผู้นับถือพระพุทธศาสนาทุกประเภท ทั้งเด็กผู้ใหญ่ ทั้งหญิงชาย ทั้งคฤหัสถ์ บรรพชิต ใครมีไตรสรณคมน์ก็เป็นพุทธศาสนิกชนขั้นทันที เมื่อไตรสรณคมน์ขาด ความเป็นพุทธศาสนิกชนก็ขาดทันทีเหมือนกัน ฉะนั้น จึงเป็นข้อสำคัญข้อแรกที่ต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง

ในการถึงสรณะ ๓ นี้ ควรทำความเข้าใจในวัตถุ (ที่ตั้ง) ที่ถึง ๑ วิธีถึง ๑ การเป็นสรณะ ๑

(ไตรวัตถุ)

ข้อ ๑ วัตถุที่ตั้ง คำว่าวัตถุในที่นี้มิได้หมายความว่าพัสดุสิ่งของ แต่หมายความว่าที่ตั้งของการถึงหรือที่ตั้ง เพราะการถึงทุก ๆ อย่างนั้นต้องมีที่ตั้ง เหมือนอย่างทุก ๆ คนมาที่บ้านหรือวัด บ้านหรือวัดก็เป็นวัตถุ คือที่ตั้งของการถึง แม้ในการทำอะไรทุก ๆ อย่างก็มีวัตถุที่ตั้งของการทำเพื่ออะไร ดังที่เรียกว่าวัตถุประสงค์ วัตถุที่ตั้งของการถึงสรณะ ก็คือพระรัตนตรัย ได้แก่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังได้แสดง

แล้วในกัณฑ์ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ และที่ ๔ โดยลำดับ คำว่าพระรัตนตรัย หรือพระไตรรัตน์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรวัตถุ วัตถุ ๓ พระรัตนตรัยเป็นวัตถุที่ควรถึงเป็นสรณะ โดยแท้ แม้เช่นนี้ คนที่ไม่รู้จักพระคุณว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐที่มีคุณค่าเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง ก็ผ่านเลยไปเปล่า ๆ ถึงจะได้พบพระองค์พระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงดำรงอยู่ก็ชื่อว่าไม่ได้พบ เหมือนอย่างอุปกะอาชีวก ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕

ส่วนคนที่รู้พระคุณว่าเป็นพระรัตนอันประเสริฐจริง จึงจะรู้จักว่าเป็นวัตถุที่พึ่งถึงเป็นสรณะ เหมือนอย่างพระปัญจวัคคีย์เป็นต้น ทางที่จะรู้พระคุณนั้นในบัดนี้ก็ยังมีอยู่ไม่แตกต่างจากเมื่อครั้งพุทธกาล คือจะรู้ได้ด้วยวิธีศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนามุ่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕ ที่ ๖ เมื่อศึกษาให้เข้าใจพระพุทธศาสนา จนรู้สึกว่าเป็นผู้ตรัสรู้จริงบริสุทธิ์จริง มีพระกรุณามากจริง พระธรรมทรงบอกแสดงดีจริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีจริง ก็ชื่อว่าได้รู้พระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐจริง เป็นวัตถุที่ควรถึงเป็นสรณะได้จริง ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงเป็นรัตนารบ่อเกิดแห่งรัตนอันประเสริฐทั้งปวง มีสาระแก่นสารบริบูรณ์ เพียงพอที่จะเป็นสรณะที่พึ่งของชีวิตได้ ผู้ที่ได้สดับศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้งแล้ว ย่อมอดอยู่มิได้ที่จะต้องเกิดความเคารพนอบน้อมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนา ดังบทนโมว่า นโมตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ขอนอบน้อมแต่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น บางทีคนที่ไม่รู้จักพระองค์ของพระพุทธเจ้า ไม่รู้จักพระประวัติ แต่เมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนาจนเห็นจริง ที่เรียกว่าเห็นพระธรรม ก็ชื่อว่าเห็นพระพุทธเจ้า คือเห็นว่าท่านผู้บอกแสดงได้อย่างนี้แหละ เป็นพระพุทธเจ้าคือผู้ตรัสรู้จริง และเกิดความเคารพนอบน้อมแต่ท่านผู้บอกแสดงผู้เป็นต้นเดิม ผู้นั้นจะเป็นใครก็ตาม การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นทางให้ทราบวัตถุที่พึ่งถึงเป็นสรณะอย่างนี้

(วิธีถึง)

ข้อที่ ๒ วิธีถึง วิธีถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น โดยตรงคือศึกษาพระพุทธศาสนา ให้มีความซาบซึ้งถึงคุณของพระพุทธเจ้า ถึงคุณของพระธรรม ถึงคุณของพระสงฆ์

แสดงตนเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งอย่างสูงสุด และนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติของตนตามภูมิตามชั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาให้มีความรู้ซาบซึ้งถึงคุณของวัตถุทั้ง ๓ เป็นหัวใจของการถึง เพราะการถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์นั้น มิใช่เป็นการถึงด้วยกาย แต่เป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ ยกตัวอย่างเช่น

ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้ายังทรงดำรงพระชนม์อยู่ ถ้าจะมีใครคอยตามเสด็จ ใกล้ชิดพระองค์จนถึงจับผ้าสังฆาฏิของพระองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ผู้มีศรัทธาได้สร้างพระพุทธปฏิมาไว้เป็นอันมาก ใครที่ใกล้ชิดพระพุทธปฏิมาที่ประดิษฐานตั้งไว้บูชาในที่ต่าง ๆ หรือห้อยพระพุทธปฏิมาไว้ที่คอของตน เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ใครที่เข้าไปในหอพระไตรปิฎก เข้าไปใกล้ตู้พระธรรม หรือหยิบหนังสือพระธรรมถือไว้ด้วยมือ หรือสักพระธรรมเป็นยันต์ต่าง ๆ ไว้ตามตัว เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระธรรม หรือใครที่เข้าไปหาพระสงฆ์ ดังเช่นเข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ผู้กำลังประชุมกันอยู่ก็ดี เข้าไปหาพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ดี เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระสงฆ์

ต่อเมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนา จนคุณของพระพุทธเจ้าซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรมซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระสงฆ์ เห็นคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์ปรากฏชัด เหมือนอย่างเข้าไปถึงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มองเห็นองค์พระพุทธรูปงามนิรันดร์ตามปฏิมากรประจักษ์ชัดแก่ตา อย่างนี้จึงชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ ต้องถึงอย่างนี้ก่อนแล้วจึงจักถึงท่านเป็นสรณะที่พึ่งอย่างสูงสุดของตนได้โดยถูกต้อง ถ้าไม่ถึงอย่างนี้ก่อน การถึงท่านเป็นสรณะก็ไม่ถูกท่าน คือถึงไม่ถูกพระพุทธเจ้า ถึงไม่ถูกพระธรรม ถึงไม่ถูกพระสงฆ์ จึงถือเป็นสรณะในทางที่ผิดกันไปต่าง ๆ

การถึงด้วยจิตใจด้วยปัญญา มิใช่มีเฉพาะการถึงพระรัตนตรัย แต่มีในการถึงทางใจทั่ว ๆ ไป ดังเช่นความเป็นมิตรหรือความเป็นศัตรูก็เกิดจากจิตใจของฝ่ายหนึ่ง จนไปปรากฏถึงในจิตใจของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงจะเกิดเป็นมิตรหรือเป็นศัตรูของกันขึ้น ถ้ายังไม่ปรากฏถึงในจิตใจของกันแล้วก็ไม่รู้จักกัน ยังไม่เกิดเป็นอย่างไรแก่กัน แม้จะ

ไปในที่ใดโดยปกติ จิตใจก็ไปถึงก่อน เช่น จะมาฟังเทศน์ ใจก็คิดมาก่อนแล้ว เมื่อกำลังฟังเทศน์ ถ้าจิตใจไม่คิดถึงเทศน์ คือหูฟังแต่จิตใจไม่ฟัง แต่คิดไปถึงเรื่องอื่น ก็ชื่อว่าไม่ถึงเทศน์ ต่อเมื่อจิตใจฟังเทศน์ด้วยจึงชื่อว่าถึงเทศน์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าการถึงทางใจมีประกอบอยู่ในเรื่องทั่ว ๆ ไป

โดยเฉพาะ การถึงพระรัตนตรัยต้องเป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ซาบซึ้งในคุณพระรัตนตรัย อันเกิดจากต้นทางคือศึกษาให้รู้ให้เข้าใจซาบซึ้งพระพุทธศาสนา ดังกล่าวแล้ว การถึงด้วยจิตใจด้วยความรู้ดังนี้ เป็นรากแก้วของการถึงพระรัตนตรัย แต่ก็เป็นเรื่องในจิตใจของแต่ละคน ยังไม่แสดงออกให้ประจักษ์แก่ใคร ถึงเช่นนั้นเมื่อศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส และความเคารพนับถือ มีท่วมท้นอยู่ในจิตใจแล้ว ก็อดอยู่มิได้ที่จะแสดงออกมาให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น ว่าตนเป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้าถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันสูงสุด ด้วยวิธีต่าง ๆ

(การถึงสรณะ)

ข้อที่ ๓ การถึงเป็นสรณะ การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น ประสงค์ว่าถึงเป็นสรณะที่พึ่งอันสูงสุด จึงมาถึงปัญหาว่าทำอย่างไรจึงเรียกว่าถึงเป็นสรณะ คำว่าถึงเป็นสรณะคือถึงเป็นที่พึ่ง พุดอย่างไทย ๆ ว่าเข้าไปพึ่ง การถึงเป็นสรณะนั้นพิจารณาดูพุทธศาสนประวัติทั่วไปแล้วประมวลลงโดยย่อได้เป็น ๒ คือ:-

- ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้
- ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะ

การถึงทั้ง ๒ ประการนี้ มีประกอบกันอยู่ จึงเป็นการถึงที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะข้อ ก. เมื่อมีขึ้นจริงแล้วก็เป็นที่เหตุให้มีข้อ ข. ตามกันมา ส่วนข้อ ข. อาจมีเพราะทำตาม ๆ กันก็ได้ แต่ถ้าไม่มีข้อ ก. ก็เหมือนต้นไม้ไม่มีแก่น ปรากฏในประวัติพระพุทธศาสนา ว่าท่านที่พึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะย่อมถึงด้วย ๒ ประการนี้ประกอบกัน

(ตัวอย่าง)

เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม เมื่อราตรีวันวิสาขปุณณมี ณ ควางไม้พระมหาโพธิแล้ว ได้ประทับนั่งเสวยวิมุตติสุข (สุขอันเกิดแต่วิมุตติ ความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวง) ณ ภายใตร่มไม้พระมหาโพธิ์นั้น ๑ สัปดาห์ ในสัปดาห์ที่ ๒ ได้เสด็จไปประทับนั่งภายใตร่มไม้ไทร ในสัปดาห์ที่ ๓ ได้เสด็จไปประทับนั่งภายใตร่มไม้จิก ในสัปดาห์ที่ ๔ ได้เสด็จไปประทับนั่ง ณ ภายใตร่มไม้เกต ในระหว่างสัปดาห์นี้พาดิษ ๒ คนชื่อ ตปุสสะ ๑ ภัลลิกะ ๑ เดินทางมาจากอุกกชชนบทถึงที่นั้น ได้เห็นพระพุทธเจ้า จึงนำข้าวสัตตุงม ข้าวสัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระพุทธเจ้า ทรงรับเสวยเสร็จแล้ว พาดิษ ๒ คนกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสกถึงพระพุทธเจ้า กับพระธรรมเป็นสรณะ เป็นปฐมอุบาสกผู้เปล่งวาจาถึงรัตนะ ๒ คือพระพุทธเจ้า กับพระธรรมเป็นสรณะ เพราะยังไม่มีพระสงฆ์ พระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงแสดงพระธรรม แต่ก็ได้ทรงบรรลुพระธรรมแล้ว และพาดิษทั้ง ๒ คนนั้นก็น่าจะคิดว่าได้ทรงบรรลुพระธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง การถึงสรณะของพาดิษทั้ง ๒ คนนี้ ถึงด้วยข้อ ก. คือด้วยใจที่เลื่อมใส เพราะได้เห็นพระฉวีวรรณและอากัปกิริยาเป็นต้นของพระพุทธเจ้า ทำให้เห็นว่าต้องทรงบรรลุธรรมอย่างสูง แต่ยังไม่มีความรู้ เพราะพระพุทธเจ้ายังมีได้ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน และถึงด้วยข้อ ข. คือแสดงตนออกมาว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต

ในสัปดาห์ที่ ๕ ได้เสด็จกลับไปประทับนั่ง ณ ร่มไม้ไทรอีก ได้ทรงพิจารณาถึงพระธรรมที่ได้ตรัสรู้ว่าเป็นพระคุณอันลึก ยากที่คนจะรู้ตามได้ เกือบทอดพระเหตุที่ยที่จะทรงสั่งสอน แต่อาศัยพระกรุณาจึงทรงพิจารณาอีก ได้ทรงเห็นหมู่มสัตว์ว่าเป็นต่าง ๆ กัน หมู่มสัตว์ที่เป็นเวไนยผู้รับแนะนำก็มี เหมือนอย่างดอกบัว ๓ เหล่า จึงทรงอธิษฐานตั้งพระเหตุยเพื่อจะทรงแสดงพระธรรม ทรงพิจารณาหาผู้ที่เป็นเวไนยสมควรจะรับเทศนาครั้งแรก จึงเสด็จไปทรงแสดงปฐมเทศนา อันเรียกสั้น ๆ ว่าพระธรรมจักรโปรดฤษิปัญจวัคคีย์ในวันอาสาฬหปุณณมี ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๕ (พระพุทธศาสนา) เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาจบแล้ว ฤษิโกณฑัญญะได้ธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) จึงขอบรรพชาอุปสมบทในสำนักพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระพุทธดำรัสว่า “เอहि ภิกขุ ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด สุวากขาโต ธมโม

ธรรมอันเรากล่าวดีแล้ว จร พรหมจรรย์ ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ สมมา ทุกขสส
อนตกิริยาย เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” พระโกณฑัญญะหรือพระอัญญาโกณฑัญญะ
ได้เป็นพระอริยบุคคลผู้บรรลุอริยภูมิขั้นแรก (ที่ท่านกล่าวว่าโสดาปัตติผล) เป็นพระโสดาบัน ผู้ถึงกระแสพระธรรมแล้ว และเป็นปฐมภิกษุในพระพุทธศาสนา
ในวันอาสาฬหปุณณมีนั้น ส่วนฤๅษีอีก ๔ รูปยังไม่ได้ธรรมจักขุ พระพุทธเจ้าได้ทรง
แสดงพระธรรมเบ็ดเตล็ดอบรมต่อมา จนได้ธรรมจักขุทั้งหมดและได้ขอบรรพชาอุปสมบท
เป็นพระภิกษุทั้งหมดแล้ว พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเทศนาที่ ๒ เรียกสั้น ๆ ว่าอนัตตลักขณะ
(ลักษณะอนัตตา) โปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ผู้เป็นพระโสดาบันแล้วทั้งหมด ในวันแรม
๕ ค่ำ นับแต่วันอาสาฬหปุณณมี เมื่อจบเทศนา พระภิกษุปัญจวัคคีย์ได้มีจิตพ้นจาก
กิเลสทั้งปวง เป็นพระอรหันต์ผู้สิ้นอาสวกิเลส (กิเลสที่หมักดองอยู่ในดวงจิต) จึงเกิด
มีอริยสงฆ์ผู้บรรลุอริยภูมิขั้นสูงสุด (อรหัตตมรรคอรหัตตผล) เป็นพระอรหันต์ขึ้นใน
โลกจำนวน ๕ รูป และทั้ง ๕ รูปนั้นก็เป็นผู้มีพระภิกษุสงฆ์ จึงเกิดมีพระสงฆ์อย่างสมบูรณ์
ครบพระรัตนตรัยบริบูรณ์ในวันแรม ๕ ค่ำนั้น รวมพระอรหันต์ที่มีในโลกในวันนั้น
ทั้งพระพุทธเจ้าด้วย เป็น ๖ รูป พระบัญญัติวัคคีย์ได้ถึงสรณะด้วยข้อ ก. คือได้
ธรรมจักขุดวงตาเห็นพระธรรมเป็นขั้นแรก ได้ตรัสรู้พระธรรมตามเมื่อฟังเทศนาที่ ๒
จบเป็นขั้นที่สุด และด้วยข้อ ข. คือแสดงตนขอบรรพชาอุปสมบท พุทธสั้น ๆ ว่าขอบวช
ในสำนักพระพุทธเจ้า

(วันแรม ๕ ค่ำเดือน ๘)

เรื่องเกี่ยวกับวันแรม ๕ ค่ำนี้ ที่ควรเล่าแทรกไว้ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แรกเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ถึงเทศกาลเข้าพรรษาเสด็จ
ถวายพุ่มที่วัดบวรนิเวศวิหาร อันเป็นวัดที่เสด็จประทับปกครองอยู่ในขณะที่ทรงผนวช
พระศิษย์หลวงเดิมผู้เคยถวายสักการะในกาลเช่นนั้น ได้จัดสักการะไปตั้งไว้ที่ชุกชีหน้า
พระพุทธชินสีห์ เพื่อได้ทรงจบพระราชหัตถ์เป็นพุทธบูชา ทรงทราบความประสงค์แล้ว
ตรัสว่า พระผู้ระลึกถึงพระองค์ ถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ให้ไปทำวัตรสวดมนต์ที่
วัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อถวายพระราชกุศล พระสงฆ์ในวัดบวรนิเวศวิหารและ

วัดอื่น ๆ ที่เนื่องกัน จึงได้ไปประชุมทำวัตรสวดมนต์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๘ ทุกปีตลอดมาจนบัดนี้ วันแรม ๕ ค่ำนี้ตรงกับวันที่มีพระรัตนตรัยเกิดขึ้นในโลกบริบูรณ์ดังกล่าวแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงจำพรรษาที่ ๑ ที่สวนท้าวอสิปัตนะ แขวงเมืองพาราณสีนั้น ในระหว่างพรรษานั้นได้ทรงให้อุปสมบทพระยสะ บุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี ซึ่งได้ฟังพระธรรมเกิดดวงตาเห็นธรรมและทูลขออุปสมบท และได้ทรงแสดงพระธรรมโปรดเศรษฐี ผู้บิดาของพระยสะ ซึ่งเกิดดวงตาเห็นธรรมแล้วแสดงตนเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต เป็นอุบาสกคนแรกผู้เปล่งวาจาถึงทั้ง ๓ รัตนพระยสะฟังพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่บิดา ได้สำเร็จพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ขึ้นอีกองค์หนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปทรงบิณฑบาตที่เรือนเศรษฐี ทรงแสดงพระธรรมโปรดมารดาและภริยาเก่าของพระยสะให้เกิดดวงตาเห็นธรรม สตรีทั้ง ๒ นั้นได้กราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสิกาผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตลอดชีวิต เป็นอุบาสิกาคนแรกในพระพุทธศาสนา ต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงให้อุปสมบทสหายของพระยสะอีก ๕๔ คน พระทั้ง ๕๔ ได้สำเร็จพระอรหัตตผลทั้งหมด จึงบรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์

บุคคลดังกล่าวมาแล้วนี้ ได้ถึงสรณะด้วยข้อ ก. คือด้วยใจ ด้วยความรู้ และด้วยข้อ ข. คือด้วยแสดงตนออกเป็นภิกษุบ้าง อุบาสกอุบาสิกบ้าง เมื่อพระสาวกมีมากขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาในทิศทางต่าง ๆ กัน และต่อมาได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกอุปสมบทกุลบุตรได้เอง ด้วยสอนนำให้ว่าบทไตรสรณคมณ์ดังกล่าวแล้วแล

(ย่อความเดิม)

ไตรสรณคมณ์ การถึงสรณะ ๓ ได้จำแนกอธิบายเป็น ๓ ข้อ คือ ข้อที่ ๑ วัตถุที่ถึง ข้อที่ ๒ วิธีที่ถึง ข้อที่ ๓ การถึงเป็นสรณะ ในข้อที่ ๓ ได้เล่าประวัติของบุคคลผู้ถึงสรณะในพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้น จนถึงพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้พระสาวกให้อุปสมบทกุลบุตรได้เอง ด้วยวิธีสอนนำให้ว่าบทไตรสรณคมณ์

ดำเนินความต่อไปว่า ต่อมา เมื่อพระสาวกมีมากขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เลิกวิธีที่พระสาวกให้อุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ ทรงสั่งให้สงฆ์เป็นผู้ให้อุปสมบทด้วยวิธีเสนอญัตติแล้วสวดประกาศ ๓ จบ (ญัตติจตุตถกรรมวาจา สวดประกาศกรรม ๔ จบ รวมทั้งญัตติ) เมื่อสงฆ์รับรองแล้วก็เป็นภิกษุขึ้น และทรงสั่งให้ใช้วิธีรับไตรสรณคมน์เป็นวิธีบรรพชาสามเณร แต่ในทางปฏิบัติจะอุปสมบทเป็นภิกษุได้ก็ต้องบรรพชาเป็นสามเณรก่อนด้วยรับไตรสรณคมน์

การถึงเป็นสรณะตามที่เล่ามานี้ ประมวลลงได้โดยย่อเป็น ๒ คือ

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะ

ก่อนที่จะแสดงต่อไป จะกล่าวสรุปในข้อทั้ง ๒ นี้ก่อน

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้นั้น รวมความว่าตั้งใจถึงความเชื่อ ความเลื่อมใส ประกอบด้วยความรู้ซาบซึ้งในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันเกิดจากการศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา ถ้าเพียงใจศรัทธาเลื่อมใสแต่ขาดปัญญา รู้คุณพระรัตนตรัย ใจที่ถึงก็ยังไม่มั่นคง ยังอาจสงสัยลังเลใจ อาจเปลี่ยนแปลงได้ ต่อเมื่อมีปัญญารู้คุณพระรัตนตรัย เพราะรู้พระพุทธศาสนา ใจที่ถึงจึงจะหยั่งลงถึงราก หรือเข้าถึงแก่นของไตรสรณคมน์

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะนั้น รวมความว่าแสดงตนเข้าเป็นพุทธบริษัท หรือเป็นพุทธศาสนิกชน คือเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแสดงความนับถือฝากใจในพระรัตนตรัย ในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยย่อคือ

พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต (นักบวช) เป็นด้วยการอุปสมบทตามวิธีที่พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย

พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ (ชาวบ้าน) เป็นด้วยการปฏิญาณตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแม้ไม่ปฏิญาณตนอย่างนั้น แต่ตั้งใจสมาทาน คือรับ

ไตรสรณคมน์ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้น เมื่อรับไตรสรณคมน์ก็เป็นพุทธศาสนิกชนขึ้น การรับสรณคมน์นี้จะรับจากผู้มีสรณคมน์เช่นพระภิกษุก็ได้ ตั้งใจสมาทานคือตั้งใจถึงด้วยลำพังตนเองเมื่อไรก็ได้ ไม่มีจำกัด

อีกอย่างหนึ่ง แม้มิได้สมาทานคือรับไตรสรณคมน์อย่างนั้น แต่แสดงอาการว่านับถือพระรัตนตรัย นับถือพระพุทธศาสนา ก็ใช้ได้เหมือนกัน เช่น ทำความเคารพ ทำการบริจาต ฟังพระธรรมโดยเคารพ ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย สวดมนต์ ภาวนา ปฏิบัติพระพุทธศาสนา

วิธีตามที่แสดงมา ต่างเป็นวิธีแสดงตนออกว่าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การถึงสรณะ ๓ ในชั้นต้นมักถึงด้วยข้อ ก. คือถึงด้วยใจด้วยความรู้ก่อน กล่าวคือเมื่อได้ฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า เกิดความรู้สึกลึกซึ้งในพระธรรมขึ้นแล้ว จึงถึงด้วยข้อ ข. คือแสดงตนเป็นพุทธบริษัท

(นับถือมาก่อนเกิด)

แต่ในชั้นหลัง เมื่อพระพุทธศาสนาตั้งมานานเข้าจนเป็นศาสนาประจำตระกูลประจำท้องถิ่น ประจำประเทศชาติ คนที่เกิดมาในภายหลังมักถึงไตรสรณคมน์ด้วยข้อ ข. คือแสดงตนว่าเป็นพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนก่อนที่จะรู้พระพุทธศาสนา รู้คุณพระรัตนตรัย อาจเรียกว่าเป็นพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่ก่อนเกิดก็ได้ มีตัวอย่างตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล ดังที่มีเล่าไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า โปธิราชกุมาร พระราชโอรสของพระเจ้าอุเทน กรุงโกสัมพี ได้ทรงฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว กราบทูลมีความว่า พระพุทธเจ้าน่าอัศจรรย์จริง พระธรรมน่าอัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้าตรัสบอกพระธรรมน่าอัศจรรย์จริง มหาเดเล็กผู้ตามเสด็จชื่อสญชิกาบบุตรได้กราบทูลขึ้นว่า พระราชกุมารทรงประกาศอย่างนั้นจึงเป็นอันว่าทรงถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระราชกุมารตรัสห้ามว่า อย่าพูดอย่างนั้น แล้วได้ตรัสประกาศว่า ทรงได้ฟังมาจากพระราชมารดาว่า สมัยหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โฉมิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระราชมารดาทรงคร่ำครวญพระองค์อยู่ ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า พระราชกุมารหรือ

พระราชกุมาริในพระครรภ์ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงจำไว้ว่า พระราชกุมารหรือพระราชกุมาริในพระครรภ์เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ถึงสรณะตั้งแต่ บัดนี้ไปจนตลอดชีวิต นี่เป็นการถึงสรณะครั้งที่ ๑ อีกครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับ อยู่ในมิกทายวัน ในภาคคชนบท พระราชกุมารยังทรงพระเยาว์ พระพีเลียงได้อุ้มนำ เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลแทนพระราชกุมารว่า พระราชกุมารถึงสรณะ เหมือนอย่างนั้น นี่เป็นครั้งที่ ๒ ครั้นทรงเล่าเรื่องนี้แล้ว ได้ทรงประกาศพระองค์ถึง พระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสก ถึงสรณะตลอดชีวิต โภทราชกุมาร ได้ถึงสรณะ ๓ ครั้งอย่างนี้ ในครั้งที่ ๑ ตั้งแต่ยังไม่ประสูติ ยังอยู่ในพระครรภ์ พระราชมารดาทรงประกาศถึงแทน ในครั้งที่ ๒ เมื่อทรงพระเยาว์ พระพีเลียงประกาศ ถึงแทน ในครั้งที่ ๓ เมื่อได้ทรงฟังพระธรรมแล้ว ประกาศถึงด้วยพระองค์เอง

(สรณคณท์ที่อ่อนแ่งงและไม่งอ่อนแ่งง)

ผู้ที่ถึงไตรสรณะ เป็นพุทธศาสนิกชนตามสายตระกูลเป็นต้น ดังเรื่องเล่ามานี้ บางทีไม่รู้จักพระพุทธศาสนา หรือรู้่น้อยมาก เพราะมิได้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนา จึงเป็นการนับถืออย่างหลับตา ไม่รู้ว่าสิ่งที่นับถืออยู่นั้นเป็นอย่างไร อาจจะไม่ปล่อยหรือ เปลี่ยนเสียเมื่อไรก็ได้ ถึงไม่ปล่อยหรือเปลี่ยนก็นับถืออยู่สักแต่ว่าชื่อเท่านั้น เพราะไม่มี ความรู้และการปฏิบัติพระพุทธศาสนา ต่อเมื่อสนใจศึกษา ให้มีความรู้พระพุทธศาสนา ให้รู้คุณพระรัตนตรัย จึงจะเป็นการนับถืออย่างลิมตา คือรู้เห็นว่าวัตถุที่นับถือนี้เป็น ดวงรัตนะอันเอกอุตมแท้จริง เหมือนอย่างลิมตาดูสิ่งที่กำลังถืออยู่ในมือมาตั้งแต่เกิด เห็นว่าเป็นเพชรแท้ก็จักไม่ทิ้ง หรือเปลี่ยนแลกกับเพชรเทียมอะไรอื่น ๆ พุทธศาสนิกชน หรือพุทธบริษัทประเภทใดก็ตาม คือจะเป็นภิกษุหรือสามเณรก็ตาม จะเป็นอุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม ที่ยังไม่มั่นคง ยังคลงแคลงอยู่ในพระรัตนตรัยที่เป็นสรณะของตน ก็เพราะยังไม่รู้ซาบซึ้งในคุณพระรัตนตรัย เพราะมิได้ศึกษาให้รู้ซาบซึ้งในพระพุทธศาสนา ถ้ารู้ซาบซึ้งดังกล่าวแล้วก็จักมั่นคง ไม่คลอนแคลนในสรณะของตน เพราะเป็นการถึง ด้วยข้อ ก. คือด้วยใจด้วยความรู้ ซึ่งเป็นการที่ยังลงถึงรากหรือถึงแก่นพระรัตนตรัย เมื่อประกอบด้วยการถึงในข้อ ข. คือแสดงตนเป็นพุทธบริษัทประเภทใดประเภทหนึ่ง

ก็สำเร็จเป็นไตรสรณคมนี่สมบูรณ์ เป็นพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนที่สมบูรณ์ เช่น เป็นภิกษุสามเณรที่สมบูรณ์ เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่สมบูรณ์

(สรณคมนี่ขาด)

ผู้ที่ถึงไตรสรณะแล้วจะขาดจากไตรสรณคมนี่เพราะไปเข้าศาสนาอื่น อันเรียกว่า อัญญัสตถุทเทส แปลเข้าใจง่าย ๆ ว่าการขึ้นครุอื่น ผู้ที่ถึงไตรสรณะนั้นเป็นผู้ขึ้นครุ พระพุทธเจ้าคือนับถือพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาหรือบรมครู แต่เมื่อประมาทเปลี่ยนไปขึ้นครุอื่นเสีย ไตรสรณคมนี่ขาด

นอกจากนี้ เมื่อให้ความเคารพนับถือสิ่งอื่นผู้อื่น ยิ่งกว่าพระรัตนตรัย ไตรสรณคมนี่ขาด เมื่อกกล่าวติ กล่าวตู่พระธรรมวินัยด้วยความตั้งใจ ไตรสรณคมนี่ขาด

(สรณคมนี่เศร้าหมอง)

ไตรสรณคมนี่อาจเศร้าหมอง แต่ไม่ถึงขาด เพราะเหตุดังต่อไปนี้

อญาณะ ไม่รู้ไม่เข้าใจในพระรัตนตรัย ในพระพุทธศาสนา แสดงตนเป็นพุทธบริษัท หรือพุทธศาสนิกชนไปอย่างไร้รู้ ทั้งไม่ศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา

สงสัย เคลือบแคลง ลังเลใจ โลเลใจ ไม่แน่นอน ในการถึงสรณะของตน

มิจฉาญาณะ รู้ผิดเข้าใจผิด เช่น เข้าใจพระรัตนตรัยหรือวัตถุที่เนื่องด้วยพระรัตนตรัยเป็นอย่างเทพเจ้าหรือของขลัง และเข้าใจการถึงสรณะอย่างการไปขอให้ช่วยอำนาจโชคกลาง บัดรั้งความ รักษาโรค เป็นต้น

มิจฉาปวัตติ ปฏิบัติผิดไปจากพระพุทธเจ้า คือปฏิบัติไปในทางอื่น เช่น ในทางไสยศาสตร์ ที่เสียหลักพระพุทธศาสนา

อนาถะ ประพฤติอย่างไม่เอื้อเพื่อเป็นต้นในพระรัตนตรัย เช่น ไม่เอื้อเพื่อเคารพนับถือ แสดงอาการอย่างเฉยเมย คล้ายรังเกียจ หมั่นแคลน คล้ายไม่เห็นเป็นสำคัญ และประพฤติอย่างประมาท ล่วงเกินอื่น ๆ ที่เป็นการขาดความเคารพ

ผู้ที่ขาดจากไตรสรณคมน์ ก็ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัท แต่ก็อาจมาเข้าเป็นพุทธบริษัทอีกได้ด้วยกลับมาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แต่มีเว้นบางจำพวก คือภิกษุที่ไปขึ้นครุอื่น คือไปเข้ารีตถือศาสนาอื่นทั้งที่เป็นภิกษุ ก็ขาดจากภิกษุภาวะทันที และจะกลับมาอุปสมบทอีกไม่ได้ตลอดชีวิต แต่ถ้าไม่บวชเพียงแต่ขอถึงไตรสรณคมน์อีก ท่านไม่ห้าม

ส่วนไตรสรณคมน์ที่เศร้าหมอง เมื่อแก้เหตุที่ทำให้เศร้าหมองได้ ก็จักหายเศร้าหมอง กลับบริสุทธิ์ผุดผ่อง คือสนใจศึกษาพระพุทธศาสนา ให้รู้ซาบซึ่งเข้าไปถึงคุณพระรัตนตรัย แก่ความเคลือบแคลงลังเลใจ มั่นคงในสรณะของตน และเมื่อศึกษารู้พระพุทธศาสนาว่า พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้ทำอะไร ให้เว้นอะไร ก็แก้การปฏิบัติที่ผิด ให้ถูกตามพระพุทธศาสนา มีความเอื้อเพื่อ เคารพในพระรัตนตรัยให้พอเหมาะสมควร การกระทำความที่กล่าวมานี้ เป็นเหตุทำให้ไตรสรณคมน์บริสุทธิ์ผุดผ่อง ย่นย่อลงคือ ศึกษาให้รู้ และปฏิบัติให้ถูกต้องกับพระพุทธศาสนา พระรัตนตรัยเป็นสรณะของตนได้จริงก็ด้วยเหตุนี้

(พุทธานุภาพ)

คนทั่ว ๆ ไปที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอรหันต์บุคคล ยังนับถือมงคลและอานุภาพต่าง ๆ ภายนอกอยู่ เมื่อมานับถือพระพุทธศาสนา ก็นับถือพระรัตนตรัยเป็นมงคลและนับถือในอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ถึงจะเรียนรู้เท่าไรก็ยังนับถือกันอยู่ เป็นเหมือน ๆ กัน เช่นนี้ทุกกาลสมัย ดังมีเรื่องที่พระอาจารย์ในภายหลังเขียนเล่าไว้ว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ มคธรัฐ ได้เกิดภัย ๓ ประการขึ้นในกรุงไพสาลี รัฐวัชชี ที่อยู่ห่างจากกรุงราชคฤห์ประมาณ ๘ โยชน์ คือ ทุพภิกขภัย ภัยเกิดจากขาดแคลนอาหาร เพราะฝนแล้ง ทำนาไม่ได้ คนจึงพากันอดอยากล้มตาย อมฤตสภัย ภัยเกิดจากอมฤตสภัย เพราะเมื่อคนพากันล้มตายทิ้งซากศพ

ไว้ ก็เชื่อกันว่ามีมนุษย์คือพวกผีปีศาจมากินซากศพ จึงเกิดภัยที่ ๓ ตามมา คือโรคภัย ภัยเกิดจากโรค เพราะได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้นแก่ประชาชน ประชาชนได้พากันร้องต่อคณะ ผู้ปกครองรัฐ อันเรียกว่าราชาเสมอกันว่าภัยเหล่านี้จักเกิดขึ้น เพราะปกครองโดยไม่ เป็นธรรม คณะเจ้าผู้ปกครองได้ยอมให้ประชาชนได้สวน ประชาชนได้สวนแล้ว ไม่เห็นโทษของคณะเจ้าผู้ปกครอง จึงร่วมกันคิดหาวิธีระงับภัย บางคนแนะนำให้เชิญ ศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ บางคนแนะนำให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรง แสดงพระธรรมเกื้อกูลสุขแก่สัตว์โลกทั้งปวง ทรงมีพระพุทธานุภาพมาก ในที่สุดที่ ประชุมได้ตกลงพร้อมกัน ให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า จึงส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ และเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเชิญเสด็จมายังกรุงไพสาลี พระพุทธเจ้า ทรงรับอาราธนา เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ครั้น เสด็จถึงแม่น้ำคงคา ที่เป็นแม่น้ำบนเขตรัฐทั้ง ๒ ได้เสด็จขึ้นเรือพระที่นั่งขนานข้าม แม่น้ำ เมื่อเรือพระที่นั่งถึงฝั่งรัฐวัชชี พอเสด็จลงจากเรือ เหยียบพระบาทลงบนฝั่ง รัฐวัชชี ฝนได้ตกลงมาทำให้ภูน้ำนองแผ่นดิน พัดพาซากศพและสิ่งปฏิกูลทั้งหลายลง แม่น้ำคงคา ชำระพื้นแผ่นดินให้สะอาดหมดจดทั่วกรุงไพสาลี ภัยต่าง ๆ ก็สงบโดย ฉับพลัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้ากรุงไพสาลี ได้ทรงแสดงพระรัตนสูตร ได้ประทับอยู่ ในกรุงไพสาลี ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนประชาชนประมาณกึ่งเดือน จึงเสด็จกลับ

เรื่องนี้ พระอาจารย์ได้เล่าเป็นตำนานของพระรัตนสูตร แสดงพระพุทธานุภาพ นำพระสูตร ใจความของพระรัตนสูตร ก็แสดงพระรัตนตรัยนั่นเอง แม้ในปัจจุบันนี้คน ทั่ว ๆ ไปก็ยังนับถือในมงคล ในอานุภาพต่าง ๆ ตามปกติวิสัยของสามัญชน แต่ถ้า นับถืออยู่ในภายนอกก็อาจนำไปปฏิบัติผิดจากพระพุทธศาสนา ไกลไปในทางนับถือ พระเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลต่าง ๆ ทางที่จะแก้ไขมีทางเดียว คือศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา จนเปลี่ยนจากนับถือสิ่งภายนอกต่าง ๆ มานับถือเหตุผลตามที่เป็นจริง หรือนับถือ ความจริงตามเหตุและผล ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ ดังที่แสดงแล้วข้างต้น กล่าวโดยสรุปคือตามหลักอริยสัจตามที่แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๗ ว่าด้วยเรื่องสรวง เมื่อนับถือหนักมาทางเหตุผลหรือความจริงตามเหตุผล เพราะรู้ตระหนักในพระพุทธ ศาสนาขึ้น การปฏิบัติก็เข้าทางที่ขอบประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ

ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๖ ว่า "ใครเดินทางขอบเมืองค์ประกอบ ๘ รวมกันเป็นทาง
เดี๋ยวนี้แล คือพุทธศาสนิก"

เห็นชอบ ก็คือเห็นถูก เพราะรู้จักจริงตามเหตุผลหรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง
เมื่อมีเห็นชอบ ดำริชอบเป็นต้นก็มีตามกัน แต่ดำริชอบเป็นต้นก็อาจช่วยให้เห็นชอบ
ขึ้นได้ ตกกว่าองค์ประกอบทั้ง ๘ ต้องอาศัยพึ่งพิงกันจะขาดเสียสักข้อหนึ่งมิได้ ต้องใช้
ในกิจทั้งปวง เช่น จะทำเลขก็ต้องมีเห็นชอบจึงจะทำได้ถูก จะตอบปัญหาทุกอย่างได้
ถูกต้องก็ต้องมีเห็นชอบ จะรู้ดีชั่ว ผิดถูก เท็จจริงเทียมหรือแท้ ก็ต้องมีเห็นชอบ
จะรู้ซาบซึ่งพระพุทธศาสนาตลอดจนถึงคุณพระรัตนตรัยก็ต้องมีเห็นชอบ การศึกษา
ทุกอย่างจนถึงการศึกษาพระพุทธศาสนาด้วยวิธีพึ่งพระธรรมเทศนาเป็นต้น ก็เพื่ออบรม
ให้เห็นชอบนี้เอง

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่พูดเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ว่า การเข้าพึ่งพระรัตนตรัย
โดยตรงคือเข้าพึ่งพระพุทธศาสนาที่ชี้ทางที่ถูกให้แก่ตน เมื่อเห็นทางที่ถูกแล้วก็ต้อง
ปฏิบัติไปในทางที่ถูกนั้นด้วยตนเองจึงจะได้รับผล เหมือนอย่างต้องเรียนเองจึงจะรู้
ต้องบริโภคเองจึงจะอิ่ม เมื่อพึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างนี้ ก็จะกลับเป็นผู้พึ่งตนเองได้
เพราะตนเองจะทวีความดีขึ้นทุกที จนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไตรสรณคมนั้นจึงสัมฤทธิ์ผล
อย่างนี้แล

โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ สงฺฆญฺจ สรณํ คโต ผู้ใดถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม
พระสงฆ์ เป็นสรณะ

จตตาริ อริยสัจจานิ สมฺมปฺปญฺญา ย ปสฺสตี เห็นอริยสัจ ๔ ด้วยปัญญาชอบ

เอตํ โข สรณํ เขมํ เอตํ สรณมฺมุตฺตมํ สรณคฺคณฺนีของผู้นั้น เป็นสรณะอันเกษม
เป็นสรณะอันอุดม

เอตํ สรณมฺมาคฺคมฺ สพฺพทฺทุกฺขา ปมฺุจฺจติ ผู้นั้นอาศัยสรณะนี้จะพ้นจากทุกข์
ทั้งปวงได้

ศรัทธา - ปสาทะ

เครื่องชักนำอันแรกให้เกิดไตรสรณคมน์ หรือให้เป็นพุทธศาสนิกชนผู้นับถือพระพุทธศาสนา คือสิ่งที่เกิดขึ้นในใจ ๒ อย่าง ได้แก่ศรัทธากับปสาทะ ศรัทธา แปลว่าความเชื่อ ปสาทะ แปลว่าความเลื่อมใส

ทุกคนคงเคยได้ยินคำว่าศรัทธา หรือศรัทธापสาทะ เพราะนิยมพูดกันในทางศาสนาหรือในการทำบุญ เช่น มีศรัทธาบูชาพระรัตนตรัย มีศรัทธาฟังพระธรรม มีศรัทธาบริจาคทาน เป็นต้น เห็นใครทำบุญทำกุศลทุกอย่าง ก็มักพูดว่า เขามีศรัทธา การพูดอย่างนี้ก็เป็นความจริง เพราะจะทำอะไรทุกอย่างต้องมีศรัทธาชักนำให้ทำ แต่มีปัญหว่า ศรัทธาที่มีเครื่องชักนำนั้นคือเชื่ออย่างไร ดังเช่นในที่นี้ ถ้าจะตั้งปัญหาถามทุก ๆ คนว่ามีศรัทธาในพระพุทธศาสนาหรือไม่ ทุก ๆ คนที่เป็นพุทธศาสนิกชน ก็คงตอบว่า มี คราวนี้ถามต่อไปว่า มีว่าอย่างไร ให้ทุก ๆ คนตั้งปัญหานี้ถามตนเอง และตอบให้ได้ด้วยตนเอง ว่าบัดนี้ เรามีศรัทธา คือมีความเชื่ออย่างไรในพระพุทธศาสนา

เชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธปฏิมาซึ่งเป็นที่นับถือว่าศักดิ์สิทธิ์ใช่หรือไม่

เชื่อในความขลังของคาถาอาคมใช่หรือไม่

เชื่อในอาจารย์ผู้เสกคาถาใช่หรือไม่

เชื่อในการบนบานอ้อนวอนใช่หรือไม่

ถ้ามีความเชื่อดังเช่นที่กล่าวข้างบนนี้ ก็พึงรู้ว่ายังมีใช่ศรัทธาที่ถูกต้องในพระพุทธศาสนา และอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนา ดังเช่นเมื่อบนบานอ้อนวอนแล้วไม่ได้สมประสงค์ หรือต้องพลาดพลั้งวิบัติเสียหาย ก็เลยมหาว่าพระพุทธศาสนาช่วย

อะไรไม่ได้ พระพุทธศาสนาในประเทศอินเดียเสื่อมสิ้นไป ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา บางประเทศต้องเสียเอกราช และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศหนึ่งในขณะนี้ ผู้ที่เชื่อทางศักดิ์สิทธิ์ หรือผู้ที่มุ่งกล่าวปรักปรำ ก็อาจกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาช่วยอะไรไม่ได้ บางทีก็กล่าวหาว่าเป็นเครื่องถ่วงให้ล่าช้า ไม่เจริญเร็วเหมือนประเทศนอกพระพุทธศาสนา ศรัทธาที่ไม่ถูกต้องอาจเป็นอันตรายแก่การนับถือพระพุทธศาสนาอย่างนี้ เมื่อศรัทธาไม่ถูกต้องปสาทยาก็ไม่ถูกต้องเหมือนกัน ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องปรับปรุงศรัทธาให้เหมาะสมให้ถูกต้องก่อน ว่าควรทำความเชื่อในพระพุทธศาสนาอย่างไร

ศรัทธาอย่างถูกต้องในพระพุทธศาสนามี ดังนี้

เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

เชื่อว่าบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตนจริง

ข้อที่ ๑ เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในพระปัญญาของพระพุทธเจ้า ไม่สงสัยลังเลใจในพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนเป็นพระพุทธศาสนา ไม่สงสัยลังเลใจในพระสงฆ์ โดยตรงกันข้าม ยิ่งเกิดความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ความเชื่อความเลื่อมใสนี้ เกิดเพราะตั้งใจสงบฟังพระธรรม หรือศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้ง โดยเฉพาะให้รู้จักบุญบาปหรือกรรม ตีกรรมชั่ว ยิ่งฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า พิจารณาให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ยิ่งเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เหมือนอย่างฟังคำสั่งสอนของครูเข้าใจแจ่มแจ้ง ก็ทำให้เชื่อในภูมิรู้ของครู ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า ตถาคตโพธิสัตถา แปลว่า ความเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าคือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริงนั่นเอง เป็นเหตุให้เชื่อในคำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงบุญบาปคุณโทษเป็นต้น เหมือนอย่างเมื่อเชื่อภูมิรู้ของครูแล้ว ครูจะแนะนำอะไรก็ย่อมจะเชื่อ

ข้อที่ ๒ เชื่อว่าบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจในเรื่องบุญและบาปหรือกรรม ตีกรรมชั่ว สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่า เป็นบุญเป็นกรรมดี ก็เชื่อว่าเป็นบุญ เป็นกรรมดีจริง เช่น ความมีใจเมตตา เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ สงเคราะห์ช่วยเหลือ เป็นต้น

สิ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่ว ก็เชื่อว่าเป็นบาปเป็นกรรมชั่วจริง เช่น ความมีใจละโมภโหดร้ายหลงใหล ประพฤติชั่วร้ายต่าง ๆ มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมสัทธา เชื่อกรรม กรรมแปลว่า การงานที่บุคคล ทำด้วยเจตนา คำว่ากรรม เป็นกลาง ๆ มิใช่หมายความว่าไม่ดีจึงเรียกว่ากรรม ทำดีหรือไม่ดีเรียกว่ากรรมทั้งนั้น เมื่อต้องการจะให้อุบัติหรือไม่ดีก็เติมคำนั้นเข้าไป ว่ากรรมดีหรือบุญกรรม กรรมชั่วหรือบาปกรรม ฉะนั้น เชื่อกรรมก็คือเชื่อว่าบุญบาป หรือกรรมดีกรรมชั่ว มีจริง ตามที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงสั่งสอนไว้

ข้อที่ ๓ เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่า บุญบาปที่ทำ จะไม่มีผลสนองตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว ไม่สับสนกัน เหมือนอย่างว่าหว่านพืชเช่นใดก็ได้รับผลเช่นนั้น ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือเชื่อว่าบุญบาปที่ทำให้ผลจริงตามประเภท บุญก็ให้ผลดี บาปก็ให้ผลไม่ดี

ข้อที่ ๔ เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำก็เป็นของตนจริง ทำให้ไม่สงสัยลังเลใจว่า ตนจะต้องรับผลของบุญบาปที่ตนเองทำไว้หรือไม่ ตามที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ทุก ๆ คนนึกคิดอยู่เสมอว่า เรามีกรรมเป็นของของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม เราทำดีจักได้ดี เราทำชั่วจักได้ชั่ว ความเชื่อข้อนี้เรียกว่า กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์ มีกรรมที่ตนทำไว้เป็นของของตน เหมือนบริโภคน้ำองุ่นเองก็อิมเอง เรียนเองก็รู้อเอง

ศรัทธาทั้ง ๔ ข้อนี้ สำคัญอยู่ที่ข้อ ๑ คือเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง เพราะตั้งใจศึกษาพระพุทธศาสนา จนเกิดความรู้สึกว่า พระธรรมที่พระพุทธเจ้า ตรัสสอนไว้เป็นความจริงทุกอย่าง ความเชื่อและความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยก็จะเกิด ตั้งมั่นขึ้นทุกที ที่ทำให้เชื่อมั่นว่า บุญบาปที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ มีจริง ผลของ บุญบาปตามที่ตรัสสั่งสอนไว้มีจริง บุญบาปที่ผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นจริงตามคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า รวมความว่าทำให้เชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

ศรัทธา ความเชื่อในพระพุทธศาสนา เมื่อมีลักษณะดังกล่าว จึงเป็นศรัทธา ที่ถูกต้อง ผู้ที่มีศรัทธาที่ถูกต้องจึงจะเป็นพุทธศาสนิกผู้ถึงไตรสรณคมน์ที่ถูกต้อง การปลุกศรัทธาที่ถูกต้อง หรือการปรับปรุงศรัทธาให้ถูกต้อง

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา

ข. ตนเอง

ก. บุคคลผู้ชักจูงศรัทธา เริ่มตั้งแต่บิดามารดาอบรมบุตรธิดาตั้งแต่เล็ก ๆ ด้วยวิธีสอนให้เชื่อฟังอย่างมีเหตุผลเท่าที่เด็กจะเข้าใจ มิใช่ด้วยวิธีหลอกให้เข้าใจผิด หรือขู่ให้กลัว เช่น ขู่หรือหลอกด้วยเรื่องผีต่าง ๆ และโดยที่แท้ที่ว่าผีหลอกนั้นคนหลอกต่างหาก เมื่อเด็กถูกหลอกหรือขู่ให้เชื่อผิด ๆ มาตั้งแต่เล็ก ความเชื่อก็จะฝังแน่นติดเป็นสันดาน เป็นการแก้ยากในภายหลัง เมื่อโตขึ้นแล้ว ถึงจะมีความรู้ใหม่มากขึ้นอย่างไร ความเชื่อในสันดานก็ยังไม่หมด จึงยังมักกลัวผี ๆ อยู่ ฉะนั้น เมื่อจะห้ามมิให้เด็กทำอะไร ก็พยายามแนะนำให้เด็กรู้เหตุผลถูกผิด หรือใช้วิธีแก้ร้ายให้กลายเป็นดีอย่างมีเหตุผล ดังเช่น

มารดาบิดารายหนึ่งส่งบุตรไปศึกษา ฝากไว้กับครอบครัวหนึ่ง บุตรแจ้งไปว่า รู้สึกไม่ค่อยชอบลูกของเจ้าของบ้าน ทั้งที่เด็กนั้นก็มิได้ทำอะไรให้ มารดาบิดาจึงแนะนำไปให้บุตรของตนหาอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปให้ลูกเจ้าของบ้าน ต่อมาบุตรก็แจ้งมาว่า ได้ปฏิบัติตามแล้ว และหายความรู้สึกไม่ชอบแล้ว นี่เป็นการสอนให้สร้างมิตรจิตมิตรใจต่อกันให้เกิดขึ้นนั่นเอง เมื่อมีจิตใจเป็นมิตรต่อกันแล้ว อื่น ๆ ก็เรียบร้อย เมื่อจะสอนพระพุทธศาสนาแก่เด็กก็สอนอย่างถูกต้อง ปลูกความเชื่อที่ถูกต้องให้แก่เด็ก

ต่อมาถึงวาระครูอาจารย์สั่งสอนอบรมศิษย์ และพระภิกษุสามเณรอบรมกุลบุตร กุลธิดาเป็นต้น เมื่อผู้อบรมเหล่านี้ อบรมให้เกิดความเชื่ออย่างมีเหตุผลในทางต่าง ๆ ทั้งในทางโลกและทางธรรม ก็จะทำให้เกิดศรัทธาที่ถูกต้อง เป็นความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพราะเชื่อด้วยความรู้ความเข้าใจตามความจริง กล่าวโดยเฉพาะ ทางศรัทธาทางพระพุทธศาสนา เมื่ออบรมให้รู้ให้เข้าใจว่า พระพุทธศาสนามีใช้เวทมนต์คาถาขลังอย่างทางไสยศาสตร์ มิใช่เป็นตำราทำนายโชคชะตาอย่างโหราศาสตร์ มิใช่เป็นตำราเล่นแร่แปรธาตุผสมธาตุสร้างรถสร้างเรือ สร้างปรมาณูเป็นต้นอย่างวิทยาศาสตร์ แต่คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแสดงทางแห่งความบริสุทธิ์ไว้อย่างถูกต้องครบถ้วน ซึ่งทุก ๆ คนต้องปฏิบัติด้วยตนเองจึงจะได้รับผลดีตามแต่จะปฏิบัติได้ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่ได้รับผล หรือไปทำชั่วทำผิดที่ตรงกันข้าม ก็จักได้ผลชั่ว เพราะทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตนเอง พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วตรัสบอกเปิดเผยพระธรรมนั้น มิได้เป็นเทพเจ้าผู้สร้างผู้ดลบันดาลให้ใครเป็นอะไร พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดีแล้วตามพระธรรม

และช่วยบอกเปิดเผยพระธรรม มิใช่บอกให้อะไรอื่น เมื่อรู้เข้าใจพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและปลูกศรัทธาอย่างถูกต้องให้เกิดขึ้นแล้วก็จักไม่หวังอะไรผิด ๆ จากพระพุทธศาสนา เช่น หวังความศักดิ์สิทธิ์ป้องกันภัยต่าง ๆ ภายนอก อำนาจโชคกลาง เป็นต้น เมื่อหวังอะไรผิด ๆ แล้ว ไม่ได้สมหวังก็จักเสื่อมความนับถือลงไป

ฉะนั้น เมื่อมีศรัทธาที่ถูกต้อง เมื่อหวังจะพ้นชั่วได้ดีก็ไม่ต้องเสียเวลาไป อ่อนนอนบนบานอะไรที่ไหน ถ้าจะอ่อนนอนก็อ่อนนอนตนเองให้เว้นจากการทำชั่ว ให้ทำความดีก็จักเป็นคนดีขึ้น และจักได้รับผลดีด้วยตนเอง บุคคลผู้มีหน้าที่ชักจูงศรัทธา แม้จะพยายามอบรมปลูกหรือปรับศรัทธาให้ถูกต้อง แต่ความสำเร็จจะมีได้ ก็ต้องอาศัยบุคคลอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอบรมที่ถูกต้องนั้น คือ

ข. *ตนเอง* ได้แก่ตัวเราเองทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ เพราะตัวเราเองจำต้องคอยตรวจสอบดูศรัทธาของตัวเองว่าเป็นอย่างไร ถูกต้องหรือไม่ ถ้ายังไม่ถูกต้องก็ต้องปรับปรุงแก้ไขให้ถูกคือให้

เชื่อว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง

เชื่อว่าบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าผลของบุญบาปมีจริง

เชื่อว่าบุญบาปที่ตนทำเป็นของตนจริง

พยายามคิดทำความเข้าใจในหลักของความเชื่อเหล่านี้ เพราะตัวเราเองต้องเห็นจริงด้วย ความเชื่อจึงจะตั้งมั่น เมื่อมีความเชื่ออย่างนี้ สิ่งที่อยู่ว่าเป็นบาปเป็นความชั่วก็จักไม่ทำ จักทำแต่สิ่งที่เป็นบุญเป็นความดี ใครมีศรัทธาอย่างนี้ก็พึงหวังได้ว่า จักเป็นคนดีได้จริง ๆ ในขั้นต้น เมื่อยังไม่อาจเห็นจริงได้ด้วยตนเอง ในหลักของศรัทธา ดังกล่าว ก็ทำความเข้าใจไปก่อนไม่ต้องถือมั่น ความถือถือมั่น ไม่อยู่ในโอวาทของมารดา บิดาครูอาจารย์ ตลอดถึงของพระพุทธเจ้า เป็นการไม่ดี ดังเรื่องเห็นกงจักรเป็นดอกบัว ในคัมภีร์ชาดก เรื่องมีว่า

ในกาลของพระกัสสปพุทธเจ้า บุตรของเศรษฐีคนหนึ่งในกรุงพาราณสี ชื่อว่า มิตตวินทุกะ เป็นเด็กไม่มีศรัทธา ฝ่ายมารดาบิดาเป็นผู้มีศรัทธา เป็นพระโสดาบัน ต่อมาบิดาถึงแก่กรรม มารดาจึงเป็นผู้จัดแจงทรัพย์สมบัติ วันหนึ่ง จึงแนะนำบุตรว่า

เจ้าเกิดมาเป็นมนุษย์มีโช่ง่าย จงไปรักษาศีลฟังธรรม มิตตวินทุกะตอบว่า ไม่มีประโยชน์อะไรในการรักษาศีลฟังธรรม แม้อย่าพูดอะไรอีกเลย ผมจะไปตามกรรม

ในวันอุโบสถวันหนึ่ง มารดาได้ กล่าวแก่บุตรว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ เจ้าจงไปฟังธรรม กลับมาแล้วแม่จะให้ทรัพย์แก่เจ้าพันหนึ่ง มิตตวินทุกะรับคำ จึงสมทานอุโบสถศีล บริโภคอาหารเช้าแล้วก็ไปวัด แต่ไปหลบนอนเสียในที่แห่งหนึ่ง ไม่ได้ฟังธรรม กลับมาแล้วก็รับทรัพย์จากมารดา ในวันอุโบสถต่อมา ก็ได้ปฏิบัติอย่างนี้จนรวบรวมทรัพย์ได้เป็นอันมาก จึงคิดจะโดยสารเรือข้ามทะเลไปทำการค้าขาย ได้บอกلامารดา ฝ่ายมารดาก็ห้าม มิให้ไป เพราะว่ามีบุตรอยู่คนเดียวและทรัพย์ก็มีอยู่มาก มิตตวินทุกะก็ไม่ยอม จะออกไป มารดาก็จับมือดึงไว้ มิตตวินทุกะก็ทำร้ายมารดาให้ล้มลง แล้วโดยสารเรือออกทะเลไป

เมื่อเรือออกทะเลไปได้ ๗ วันก็หยุดนิ่งอยู่ ในสมัยนั้น เชื่อกันว่า เมื่อเกิดเหตุเช่นนี้ ต้องมีคนกาลกิณีอยู่บนเรือ และต้องจับสลากกันทุกคน ใครจับถูกสลากกาลกิณีก็ต้องถูกปล่อยลงแพให้ลอยไปตามยถากรรม ฉะนั้น จึงมีการจับสลากกัน สลากกาลกิณีได้ตกแก่มิตตวินทุกะถึง ๓ ครั้ง จนทั้งหลายจึงกล่าวว่าคน ๆ เดียวอย่าทำให้คนเป็นอันมากต้องวินาศเสียเลย จึงให้มิตตวินทุกะลงแพ ปล่อยไปในทะเล เรือก็แล่นต่อไปได้ในขณะนั้น

ฝ่ายแพที่มิตตวินทุกะลงไปอยู่ได้ลอยไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง มิตตวินทุกะขึ้นไปอยู่บนเกาะนั้น ปรารถนาจะเที่ยวต่อไป ก็ลงแพต่อไปอีกจนถึงเกาะหนึ่ง ได้ขึ้นไปบนเกาะนั้น พบเมืองเข้าเมืองหนึ่งมี ๔ ทวาร ได้ยินว่าที่นั่นเป็นนรกของสัตว์นรกจำพวกหนึ่ง แต่มิตตวินทุกะเห็นเป็นเมืองที่สวยงาม จึงเข้าไปในเมืองนั้น ได้เห็นสัตว์นรกตนหนึ่งสวมกัจจกรคมกริบเหมือนมีดโกนหมุนบดอยู่บนศิระะ มิตตวินทุกะได้เห็นกัจจกรบนศิระะของสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างดอกบัว ได้เห็นไซ้ตรวนที่รัดตรึงตัวสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างเครื่องประดับ ได้เห็นโลหิตที่ไหลจากศิระะของสัตว์นรกนั้นเหมือนอย่างแบ่งลูบไล้สีแดง ได้ยินเสียงคร่ำครวญเหมือนดังเสียงร้องเพลงไพเราะ จึงเข้าไปหาสัตว์นรกนั้น พุดขอดอกบัวที่สวมอยู่บนศิระะ

สัตว์นรกนั้นจึงบอกว่า นี่ไม่ใช่ดอกบัวแต่เป็นกัจจกร มิตตวินทุกะก็ไม่เชื่อ ยังยืนยันขอให้ได้ สัตว์นรกจึงคิดว่าชะรอยบาปของเราจักสิ้นแล้ว ชายคนนี้จะทุบตี

มารดาเหมือนกับเรา มารับผลกระทบต่อไป จึงถอดงจักรจากศีรษะ กล่าวว่า อยากได้ดอกบัวนี้ก็จงรับเอาไป แล้วก็สวมงจักรบนศีรษะของมิตตวินทุกะ งจักรนั้นก็หมุนบดกระหม่อมของมิตตวินทุกะ ในขณะที่นั้น มิตตวินทุกะก็รู้ว่าเป็นงจักร ไม่ใช่ดอกบัว แต่ก็ไม่สามารถถอดออกได้ ต้องได้รับทุกข์ต่อไปบนเกาะนั้นจนสิ้นกรรม

นิทานในชาดกตามที่เล่ามานี้ เป็นนิทานสุภาสิต แสดงให้เห็นโทษของความไม่มีศรัทธาที่ถูกต้อง มีความดื้อถือมั่นไม่อยู่ในโอวาทของท่านที่สมควรเชื่อฟัง ประพฤติดีดั้นไปตามใจของตนเอง หรือเรียกว่าเชื่อใจของตนเองหรือเชื่อตนเองไปอย่างผิด ๆ ซ้ำยังทำร้ายผู้มีพระคุณที่ตนควรเชื่อฟังเคารพนับถือ จึงต้องประสบความทุกข์เดือดร้อน และเมื่อเห็นงจักรเป็นดอกบัวนั้นก็เชื่อว่าเป็นดอกบัวจริง ๆ ซึ่งเป็นความเชื่อที่ผิดอย่างฉกรรจ์ จึงอ่อนวอนขอเอางจักรมาสวมศีรษะ เป็นการอ่อนวอนขอเอาทุกข์มาให้แก่ตนเอง คนที่มีความเชื่ออย่างผิด ๆ และมีความดื้อถือมั่น เอาแต่ใจตนเอง ต้องประสบความทุกข์วิบัติเหมือนเช่นนี้ บางที่ได้คิดเมื่อสายไปเสียแล้ว ก็เหลือที่แก้ไขอย่างมิตตวินทุกะรู้ว่างจักร ก็ต่อเมื่อสวมอยู่บนศีรษะแล้ว ไม่สามารถถอดออกได้

ส่วนผู้ที่อยู่ในโอวาท แม้ที่แรกจะยังไม่มีศรัทธา แต่ภายหลังอาจมีศรัทธาได้ ดังเรื่องในอรรถกถาธรรมบทว่า ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันารามใกล้กรุงสาวัตถี นายกาละ บุตรอนาถปิณฑิกเศรษฐีไม่มีศรัทธาจะฟังธรรม บิดาจึงว่ากล่าวให้ไปฟังพระธรรม อย่างเดียวกับมารดาของมิตตวินทุกะ และให้เรียนจำพระธรรมบทให้ได้บทหนึ่ง นายกาละจึงตั้งใจฟัง เมื่อจำได้ก็ได้รับความรู้ความเข้าใจพระธรรม จนได้ธรรมจักขดวงตาเห็นธรรม สำเร็จประโยชน์ตามที่บิดาประสงค์

ผู้ที่เข้าใจพระธรรมซาบซึ้งดังนั้น ย่อมมีศรัทธาอย่างถูกต้องและตั้งมั่น ดังบุรุษโรคเรื้อนผู้ยากจนชื่อสุปปพุทธะ ทำวสัฏกเทวราช คิดจะทดลองศรัทธา จึงมาตรัสว่า “เจ้าเป็นคนยากจนขัดสน เอาเถิด เราจักให้ทรัพย์มหาศาลแก่เจ้า เจ้าจงกล่าวว่า พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ไม่ใช่พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เลิกกันที” สุปปพุทธะกล่าวว่า ทำวสัฏกจะเป็นอันธพาล ตนมิใช่คนขัดสน แต่เป็นคนมีสุข มีทรัพย์ มีศรัทธาเป็นต้น ศรัทธาที่ตั้งมั่นให้สำเร็จประโยชน์ดังเช่นที่กล่าว พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ว่า *สทฺธา สาธุ ปตฺถิจิตฺตา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยังประโยชน์ให้สำเร็จแล*

เบญจศีล - เบญจธรรม

ศรัทธาที่ถูกต้องนำไปได้ไตรสรณคมน์ ซึ่งนำไปตั้งอยู่ในศีลธรรมในพระพุทธศาสนา ดังได้แสดงแล้วว่า ศรัทธา คือความเชื่อว่าพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้จริง และเชื่อในบุญบาป เป็นเหตุให้ถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะครบทั้ง ๓ วิธีถึงเป็นสรณะได้ แสดงแล้วในกัณฑ์ที่ ๗ (สรณะ) ในตอนท้ายว่า “ฟังพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทางให้ ฟังพระธรรมเป็นทางเดิน ฟังพระสงฆ์เป็นผู้เดินนำไปในเบื้องหน้าเป็นหมู่” และได้แสดง ในกัณฑ์นั้นว่า “ให้ฟังตนในการปฏิบัติทั้งปวง พระพุทธเจ้าเป็นเพียงตรัสบอกทางปฏิบัติ ให้รู้ เมื่อฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้ารู้ทางปฏิบัติแล้ว ก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ในการ ปฏิบัติจึงต้องฟังตน” ในกัณฑ์ที่ ๘ (สุดอนไตรสรณคมน์) ได้แสดงโดยสรุปว่า “การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่พูดเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ว่า การเข้าฟังพระรัตนตรัย โดยตรงคือเข้าฟังพระพุทธศาสนาที่ชี้ทางที่ถูกให้แก่ตน เมื่อเห็นทางที่ถูกแล้ว ก็ต้อง ปฏิบัติไปในทางที่ถูกนั้นด้วยตนเอง จึงจะได้รับผล เหมือนอย่างต้องเรียนเองจึงจะรู้ ต้องบริโภคเองจึงจะอิม เมื่อฟังพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างนี้ก็จะกลับเป็นผู้ฟังตนเองได้ เพราะตนเองจะทวีความดีขึ้นทุกที จนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไตรสรณคมน์จึงสัมฤทธิ์ ผลอย่างนี้” การปฏิบัติในทางที่ถูกดังกล่าวได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๘ นั้นว่า “เมื่อนับถือ หนักมาทางเหตุผลหรือความจริงตามเหตุผล เพราะรู้ตระหนักในพระพุทธศาสนาขึ้น การปฏิบัติก็เข้าทางที่ขอบประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ คือเห็นชอบ ดำริชอบ ฯลฯ” และได้แสดงในกัณฑ์ที่ ๖ ว่า “ใครเดินทางชอบมีองค์ ๘ ประการรวมกันเป็นทางเดียว นี้แลคือพุทธศาสนิก” ฉะนั้น ทางสายเอกนี้จึงเป็นทางปฏิบัติของผู้มีศรัทธาถึงพระไตรสรณะ

ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสประกาศไว้ตั้งแต่ปฐมเทศนา แต่จะพักไว้อธิบายเมื่อถึงคราวแสดง อริยสัจจ์ในกัณฑ์นี้จะแสดงเบญจศีลเบญจธรรมก่อน ให้ต่อไปจากศรัทธา เพราะ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเป็นข้อปฏิบัติที่เป็นพื้นฐานสำหรับคนทั่วไป และนับเข้าไปใน ทางที่ขอบสายเอวกันนั้น

(เบญจศีล)

เบญจศีล แปลว่า ศีล ๕ ตามประเพณีนิยมของพุทธศาสนิกชนทั่วไป เมื่อจะบำเพ็ญกุศลหรือประกอบพิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่เกี่ยวแก่พระภิกษุสงฆ์ นิยมขอสรณะและศีล โดยปกติเบญจศีลก่อน พระภิกษุหรือแม่สามเณรก็ว่าค่านมัสการ คือ นโมฯ ๓ จบ ต่อไปก็สรณะ ต่อไปก็ศีล เป็นการให้สรณะและศีล คฤหัสถ์ผู้ขอ ก็ว่ารับ หรือกำหนดใจรับตามไป จบแล้วพระบอกอานิสงส์ศีลต่อท้าย

(คำขอสรณะและศีล ๕)

มยํ ภนฺเต ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลาณิ ยาจาม. ทุตฺติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลาณิ ยาจาม. ตุตฺติยมฺปิ มยํ ภนฺเต ติสฺรเณน สห ปญฺจ สีลาณิ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอศีล ๕ พร้อมกับสรณะ ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แม้วาระที่ ๒ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสรณะ ๓ ข้าแต่ ท่านผู้เจริญ แม้วาระที่ ๓ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสรณะ ๓

คำดังกล่าวนี้ เป็นคำขอกกลาง ๆ จะรับรักษาแยกกัน คือเมื่อรับศีลแล้วไปทำ ศีลข้อใดขาด ก็ขาดไปเฉพาะข้อนั้น ข้ออื่นไม่พลอยขาดไปด้วย หรือจะรับรักษารวมกัน คือเมื่อรับศีลไปแล้ว ไปทำศีลข้อใดข้อหนึ่งขาด ข้ออื่น ๆ ก็พลอยขาดไปด้วยทั้งหมด จะรักษาอย่างไรใน ๒ อย่างนี้ก็แล้วแต่จะตั้งเจตนา แต่ถ้าต้องการจะระบุไว้ในคำขอ ให้ชัดก็ได้ ดังต่อไปนี้

(คำขอที่มีระบุงรักษาแยกกัน)

มยั ภนุเต วิสุั วิสุั รุกุขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.

ทุติยมปิ มยั ภนุเต วิสุั วิสุั รุกุขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.

ตติยมปิ มยั ภนุเต วิสุั วิสุั รุกุขนตุถาย ติสรเณน สห ปญจ สีลานิ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอศีล ๕ พร้อมกับสรวง ๓ เพื่อรักษาแยกกัน ในวาระที่ ๒ และที่ ๓ ก็มีคำแปลอย่างเดียวกัน

(คำขอที่มีระบุงรักษาเป็นนิจศีล)

มยั ภนุเต ติสรเณน สห ปญจกุสมนุณาคตึ นิจจสีลึ ยาจาม.

ทุติยมปิ มยั ภนุเต ติสรเณน สห ปญจกุสมนุณาคตึ นิจจสีลึ ยาจาม.

ตติยมปิ มยั ภนุเต ติสรเณน สห ปญจกุสมนุณาคตึ นิจจสีลึ ยาจาม.

แปลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนิจศีลอันประกอบด้วยองค์ ๕ พร้อมกับสรวง ๓ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ แม้วาระที่ ๒ - ๓ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนิจศีลอันประกอบด้วยองค์ ๕ พร้อมกับสรวง ๓ ในคำขอ ถ้าคนเดียวเปลี่ยน มยั เป็น อหึ เปลี่ยน ยาจาม เป็น ยาจามิ

(สรวงและศีลที่พระให้)

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมุทฺทสฺส (๓ จบ)

(นอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า อรหันต์ ตรัสรู้ชอบเอง พระองค์นั้น)

พุทฺธิ สรวงิ คจฺฉามิ

(ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรวง)

ธมฺมิ สรวงิ คจฺฉามิ

(ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

สงฆ์ สรรณ คจฺฉามิ

(ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

ทุติยมฺปิ พุทฺธํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ)

ทุติยมฺปิ ธมฺมํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

ทุติยมฺปิ สงฺฆํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๒ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

ตติยมฺปิ พุทฺธํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ)

ตติยมฺปิ ธมฺมํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นสรณะ)

ตติยมฺปิ สงฺฆํ สรรณํ คจฺฉามิ

(แม่ในวาระที่ ๓ ข้าพเจ้าถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ)

เมื่อจบสรณคมนแล้ว ถ้าพระผู้ให้บอกว่า *สรณคมนํ นิฏฺฐิตํ* (ถึงสรณะเสร็จแล้ว) ผู้รับฟังว่า *อาม ภนฺเต (ขอรับ เจ้าข้า)* ถ้าพระผู้ให้ไม่ได้บอกอย่างนั้นก็ไม่ต้องรับ ต่อจากนี้ก็พึงรับศีลต่อไป

ปาณาติปาตา เวรมณี สิกฺขาบํ สมาทियามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต)

อทินฺนาทานา เวรมณี สิกฺขาบํ สมาทियามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิต คิดลัก)

กาเมสุ มิฉฺฉาจารา เวรมณี สิกฺขาบํ สมาทियามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการประพฤตินอกใจ)

มุสาวาทา เวมณี สิกขาบทที่ สมาதியามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการกล่าวคำเท็จ)

สุราเมรยมชฺชุปมาทภูจฺจนา เวมณี สิกขาบทที่ สมาதியามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท)

เมื่อสมาทานองค์สิกขาบทจบ ถ้าประสงค์จะสมาทานรวม พระก็นำให้ผู้รับว่า

อิมานิ ปญฺจ สิกขาบทานิ สมาதியามิ

(ข้าพเจ้าสมาทานสิกขาบท ๕ เหล่านี้)

ถ้าสมาทานเป็นนิจศีล พระผู้ให้จักบอกว่า

อิมานิ ปญฺจ สิกขาบทานิ นิจฺจสีลวเสน สาธุกํ รกฺขิตพฺพานิ

(สิกขาบททั้ง ๕ เหล่านี้ พึงรักษาให้เป็นนิจศีล ด้วยดี)

ผู้รับศีลที่ประสงค์รักษาให้เป็นนิจศีลพึงรับว่า อาม ภนฺเต (ขอรับ เจ้าข้า) เมื่อไม่แน่ใจว่าจะรักษาให้เป็นนิจศีลได้ก็ไม่ต้องรับ คำที่พระบอกนั้นก็ถือว่าเป็นคำแนะนำ ถัดจากนี้พระจะบอกอานิสงส์ของศีลต่อไปว่า:-

อิมานิ ปญฺจ สิกขาบทานิ (สิกขาบททั้ง ๕ เหล่านี้)

สีเลน สุคฺติ ยนฺติ (ชนทั้งหลายไปสู่สุคติด้วยศีล)

สีเลน โภคสมฺปทา (ความถึงพร้อมด้วยโภคสมบัติมีด้วยศีล)

สีเลน นิพฺพตฺติ ยนฺติ (ชนทั้งหลายถึงความดับทุกข์ร้อนด้วยศีล)

ตสฺมา สีลํ วิโสธฺเย (เพราะฉะนั้น ควรชำระศีลให้บริสุทธิ์)

ศีล แปลว่า ปกติ หมายถึง ปกติกาย วาจา ใจ เพราะมีใจคิดงดเว้นจากโทษทางกาย ทางวาจา ที่ควรงดเว้น ดังเช่นที่ระบุไว้ในศีล ๕ ศีลจึงสำเร็จด้วยวิริติเจตนา แปลว่า เจตนาคิดงดเว้น คำว่า วิริติ กับคำว่า เวมณี แปลว่า งดเว้นเหมือนกัน วิริติ โดยทั่วไปมี ๓ คือ:-

๑. *สัมปัตตวิริตี* ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า คือไม่ได้รับถือศีลมาก่อน แต่เมื่อได้พบสัตว์มีชีวิตที่จะฆ่าได้ ไปพบทรัพย์ที่จะลักได้ แต่ก็เว้นได้ ไม่ฆ่า ไม่ลัก เป็นต้น ความคิดงดเว้นได้อย่างนี้ก็เป็นที่ศีลเหมือนกัน แต่ถ้างดเว้นเพราะไม่ได้โอกาส ไม่จัดว่าเป็นศีล

๒. *สมათานวิริตี* ความงดด้วยอำนาจการถือเป็นกิจวัตร การรับถือศีลที่เรียกว่าสมათานศีล เพราะคำว่าสมათานแปลว่าการรับถือ จะสมათานด้วยตนเองคือตั้งใจที่จะงดเว้นจากโทษข้อนั้น ๆ เองได้ จะสมათานด้วยรับจากผู้อื่นซึ่งเป็นผู้มีศีล เช่นจากพระภิกษุสามเณรก็ได้ ถึงแม้จะรับจากผู้อื่นก็มีใช้จะรับแต่ปาก ต้องตั้งใจรับจึงจะได้ศีล ก่อนแต่รับศีลจากผู้มีศีล มีธรรมเนียมขอสวณะและศีลดังกล่าวแล้ว

๓. *สมุจเฉทวิริตี* ความเว้นด้วยตัดขาด มีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ ตามภูมิของตนผู้ปฏิบัติ ท่านกล่าวว่า เป็นวิริตีของพระอรหันต์ แต่เมื่อจะอธิบายให้ฟังทั่ว ๆ ไป ก็อาจอธิบายได้ว่า คือเว้นจนเป็นปกติของตนจริง ๆ

สรุปเบญจศีล คือ

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต

๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก

๓. เว้นจากการประพฤตินิन्दในกาม

๔. เว้นจากการกล่าวเท็จ

๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

เบญจธรรม แปลว่า ธรรม ๕ ประการ คำว่า ธรรม แปลว่า ทรงไว้หรือดำรงรักษาไว้ ในที่นี้ หมายถึงส่วนที่ดี จึงมีความหมายว่า ทรงคือรักษาไว้หรือดำรงรักษาไว้ ๕ ประการ ในที่นี้ หมายถึงธรรมที่คู่กันกับศีล ๕ เรียกกันว่า กัลยาณธรรม แปลว่า ธรรมงาม เป็นเครื่องบำรุงจิตใจให้งดงาม สร้างอหยาตยนิสัยที่ดี ศีลเป็นเหตุให้งดเว้นไม่ทำสิ่งที่เป็นโทษ ถ้ามีเพียงศีลก็มีเพียงงดเว้นได้จากโทษ แต่ก็ยังมีได้ทำคุณความดี ต่อเมื่อมีธรรมอยู่ด้วยจึงจะเป็นเหตุให้ทำคุณความดี ยกตัวอย่างเช่น รักษาศีล ไม่ฆ่า

สัตว์ตัดชีวิต เดินไปพบคนนอนหลับอยู่ในทางรถไฟ มีรถไฟแล่นมาแต่ไกล ควรจะปลุกบอกเขาได้แต่ไม่ปลุกบอก อย่างนี้ คีลไม่ขาดเพราะมิได้ไปฆ่าเขา แต่ขาดธรรมคือเมตตา ต่อเมื่อปลุกให้เขารีบหลีกเลี่ยงออกเสียจากรางด้วยเมตตาจิต จึงจะชื่อว่า มีธรรม ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสทั้งศีลทั้งธรรมคู่กันไว้ในที่หลายแห่งว่า “สีลวา กุลยาณธมโม มีศีล มีกัลยาณธรรม” ดังนี้

๑. เมตตาการุณา คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๑
๒. สัมมาอาชีวะ คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๒
๓. ความสำรวมในกาม คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๓
๔. ความมีสัจจะ คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๔
๕. ความมีสติรอบคอบ คู่กับศีลสิกขาบทที่ ๕

เบญจธรรมนี้ไม่ต้องขออย่างขอศีล ให้ปฏิบัติอบรมบ่มเพาะปลุกให้มีขึ้นประจำจิตใจด้วยตนเอง ได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า

ธมฺมญฺจเร สุจฺริตํ	พึงประพฤติสุจริตธรรม
น ตํ ทุจฺจฺริตํ จเร	ไม่ประพฤติทุจริตธรรม
ธมฺมจารี สุขํ เสติ	ผู้ประพฤติธรรมโดยปกติย่อมอยู่เป็นสุข
อสมิ โลกเ ปรมฺหิ จ	ทั้งในโลกนี้ ทั้งในโลกอื่น

เบญจศีล เบญจธรรม ที่ได้จำแนกเป็นข้อ ๆ เหล่านี้ จักได้แสดงเป็นคู่ ๆ ในกัณฑ์สืบต่อไปแล

เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๑

ในโลกนี้ มีหมู่มนุษย์และดิรัจฉานนานาชนิดสืบทอดกันมาอยู่ เพราะอาศัยความไม่ล้างผลาญชีวิตกัน และความมีเมตตาต่อกัน ส่วนสัตว์บางชนิดที่ดุร้ายและอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ไม่ได้เพราะความดุร้าย ปรากฏว่าได้สูญพันธุ์ไปแล้วก็มี เช่น สัตว์ไดโนเสาร์ และที่เห็นกันว่ากำลังจะสูญพันธุ์ไปก็มี เช่น เสือ มีคำกล่าวยกเสือเป็นข้อเปรียบเทียบว่า เสือสองตัวอยู่ถ้ำเดียวกันไม่ได้ ก็แสดงถึงความดุร้ายของเสือที่ทำลายแม้พวกเดียวกัน มีบางคนเห็นว่า สัตว์ที่มีกำลังมากจะคงอยู่ได้ในโลก ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อยจะหมดไป เพราะสัตว์ที่มีกำลังมาก เบียดเบียนสัตว์ที่มีกำลังน้อยเหมือนปลาใหญ่กินปลาเล็ก ฉะนั้น เมื่อต้องการจะดำรงอยู่ก็ต้องทำให้ตนมีกำลังมาก ความเห็นนี้ยกเหตุผลคัดค้านได้ว่า มีกำลังมากอย่างเดียวไม่อาจดำรงอยู่ได้ ดังสัตว์บางจำพวกที่กล่าวมานั้น ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อย แต่อยู่รวมกันได้เป็นหมู่ใหญ่ ไม่เบียดเบียนทำลายล้างชีวิตกัน มีเมตตาต่อกัน สามารถดำรงอยู่ได้ พึงเห็นหมู่มนุษย์ตลอดจนถึงในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน แม้ชนิดเล็ก ๆ เช่นมด ปลวก เป็นต้น ฉะนั้น ความไม่ทำลายล้างชีวิตกันตามศีลข้อที่ ๑ ของพระพุทธเจ้า และความมีเมตตากรุณาตามธรรมของพระพุทธเจ้า ที่คู่กับศีลข้อที่ ๑ นั้น จึงเป็นเหตุเพื่อความดำรงอยู่ของชีวิตทั้งหลายในโลก

(ศีลข้อที่ ๑)

ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่าสัตว์มีชีวิต แปลจากคำว่า ปาณาติปาตา คำว่าปาณะ คืออินทรีย์ที่หายใจ ที่มีชีวิตเป็นอยู่ หมายถึงมนุษย์และ

ดิรัจฉานทั่วไปทุกชนิด เพราะเมื่อมีชีวิตเป็นอยู่ ก็ต้องหายใจเหมือนกันหมด การหายใจ หมายถึงความมีชีวิต หรือความมีชีวิตก็หมายถึงการหายใจ คำว่าปาณาจึงแปลฟังง่าย ๆ ว่าสัตว์มีชีวิต ซึ่งหมายถึงทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉานที่ยังหายใจได้อยู่ดังกล่าวนั้น การฆ่าคือ การทำให้ตายด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม ตลอดจนถึงการทำให้แห้งลูก ก็ถือว่าเป็นการฆ่า เหมือนกัน เว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิตคือความตั้งใจดเว้นจากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด ความตั้งใจดเว้นหรือความงดเว้นได้ไม่ฆ่านี้ ถ้าไม่ได้รับศีลไว้ก่อน แต่เมื่อพบสัตว์มีชีวิต พอจะฆ่าได้ก็คิดดเว้นขึ้นได้ เช่นเมื่อยุงกัดจะตบให้ตายก็ได้ แต่ไม่ตบเพียงแต่ บัดให้ไป อย่างนี้เป็นสัมปัตตวิริติ (ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า) ถ้างดเว้นได้ด้วยรับศีลไว้ก่อน หรือตั้งใจถือศีลไว้ก่อน เป็นสมาทานวิริติ (ความเว้นด้วยการถือเป็นกิจวัตร) ถ้างดเว้นได้เป็นปกตินิสัยของตนจริง ๆ ก็เป็นสมุจเจตวิริติ (ความเว้นด้วยการตัดขาดมือนั้นไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ) ความตั้งใจดเว้นดังกล่าวมีเมื่อใด ศีลข้อนี้ ก็มีเมื่อนั้น มีปัญหาว่า เด็ก ๆ ไม่รู้เดียงสา ไม่ได้ฆ่าสัตว์อะไร จะชื่อว่ามีศีลหรือไม่ คนที่ยังไม่ฆ่าสัตว์เพราะยังไม่มีโอกาสจะฆ่าจะชื่อว่ามีศีลหรือไม่ ก็อาจตอบได้ด้วย อาศัยหลักวิริติว่า ไม่ชื่อว่ามีศีล เพราะไม่มีวิริติเจตนา คือความตั้งใจดเว้น เช่น เด็กไม่รู้เดียงสานั้นยังไม่รู้จักตั้งใจดเว้น คนที่ยังไม่มีโอกาสจะฆ่า ก็ไม่มีความตั้งใจดเว้น

การล่วงศีลข้อนี้ มีขึ้นในเมื่อสิ่งที่จะฆ่าเป็นสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต มีเจตนาคิดจะฆ่า พยายามฆ่าด้วยเจตนา นั้น ด้วยการทำเองก็ตาม สั่งใช้ให้คนอื่นทำ ก็ตาม และสัตว์ก็ตายด้วยความพยายามนั้น เมื่อประกอบด้วยองค์ลักษณะดังกล่าว ศีลก็ขาด มีปัญหาว่า ไม่ได้เจตนาเหยียบมดตาย ศีลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะไม่รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ยุงกัดตบยุง แต่ยุงบินหนีไปเสียก่อน ศีลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะว่าสัตว์ไม่ตาย

การฆ่าสัตว์ ท่านแสดงว่ามีโทษมากและน้อยต่าง ๆ กัน คือ ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณมาก มีเจตนาฆ่าแรงมาก มีความพยายามมาก ก็มีโทษมาก ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณน้อย มีเจตนาอ่อน มีความพยายามน้อย ก็มีโทษน้อยลงมาตามส่วน

ผู้ทำศีลข้อนี้ขาดแล้ว เมื่อรับศีลใหม่ หรือไม่รับจากใคร แต่ตั้งใจถือศีล ขึ้นใหม่ด้วยตนเอง ศีลก็กลับขึ้นใหม่ เพราะหลักอยู่ที่วิริติเจตนา คือความตั้งใจดเว้น

ดังกล่าวแล้ว ตั้งใจตวันขึ้นเมื่อใด ศิลก็เกิดเมื่อนั้น ฉะนั้น ถึงจะรับศีลจากพระแต่รับเพียงด้วยปาก ใจไม่ได้คิดตวันอะไร ก็ไม่เกิดเป็นศีลขึ้น ถึงไม่ได้รับศีลจากพระแต่มีใจตวันก็เกิดเป็นศีลขึ้นได้ มีข้อที่แตกต่างกันอยู่ว่า การรับจากพระเป็นการแสดงตนและเป็นการกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณ ซึ่งทำให้ต้องสำนึกตนในคำสัตย์ปฏิญาณนั้น เป็นเครื่องช่วยทำให้ศีลมันเข้า และการรับศีล เมื่อไม่ได้ตั้งใจรับเป็นนิจ ถึงจะไปล่วงศีลเข้าในภายหลังเพราะความพลั้งเผลอ หรือเพราะเหตุจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่เสียสัตย์ปฏิญาณอะไร ทั้งนี้ ก็สุดแต่จะตั้งเจตนาไว้อย่างไร

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๑)

พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีความว่า ตนรักชีวิตของตนสะดุ้งกลัวความตายฉันใด สัตว์อื่นก็รักชีวิตของตน ๆ และสะดุ้งกลัวความตายฉันนั้น ฉะนั้น จึงไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า อนึ่ง ตนรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นรักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น จึงไม่ควรสร้างความสุขให้แก่ตนด้วยการก่อทุกข์ให้แก่คนอื่น อาศัยหลักพระพุทธภาษิตดังกล่าวนี้จึงเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ ด้วยอาศัยหลักกฤษฎีธรรมและหลักเมตตากฤษฎี

หลักกฤษฎีธรรมคือหลักการให้ความยุติธรรม คุ่มครองชีวิตสัตว์ทั้งหลายโดยเที่ยงธรรมเสมอหน้ากันทั้งหมด ทั้งมนุษย์สัตว์ดิรัจฉานทุกชนิด มิใช่บัญญัติด้วยลำเอียงเข้ากับมนุษย์ ว่ามนุษย์ควรจะฆ่าสัตว์ดิรัจฉานกินได้ หรือลำเอียงเข้ากับสัตว์ดิรัจฉาน เพราะทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉาน เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องหายใจเหมือนกัน และต่างก็รักชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์อยู่เหมือนกัน ฉะนั้น การให้ความคุ้มครองชีวิตโดยเสมอหน้ากันหมด ไม่เลือกว่าเราว่าเขา ไม่เลือกว่าตนว่าผู้อื่น ไม่เลือกว่ามนุษย์ว่าดิรัจฉานชนิดไหน จึงเป็นการยุติธรรม ปราศจากความลำเอียงอย่างแท้จริง แต่มนุษย์เรามีปกตินิสัยเข้ากับตัวด้วยอำนาจความโลภ โกรธ หลง จึงพอใจบัญญัติอะไรให้อนุโลมกับปกตินิสัยและอ้างปกตินิสัยอันมีกิเลสนี้แหละให้เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ที่บัญญัติให้มนุษย์มีสิทธิ์ตัดชีวิตดิรัจฉานเพื่อใช้เนื้อทำอาหารได้โดยไม่ผิด ทั้งเป็นการชอบธรรมด้วย ลองนึกดูว่า ถ้าเสียอ้างว่าคนเกิดมาเป็นอาหารของเสือ คนก็คงไม่ยอมเป็นแน่ โดยทำนองเดียวกัน

ถ้าปลาเนื้อพูดได้ก็คงไม่ยอมให้ถือว่าเป็นอาหารของคนเหมือนกัน ข้อที่คนเรากล้าเอียงเข้ากับตัวนี้ มีตัวอย่างให้เห็นได้อีกมากมาย เช่น ในบางคราว สัตว์ดิรัจฉานทำร้ายคน คนก็พูดกันเป็นข่าวว่า สัตว์นั้น ๆ ดุ แต่คนทำร้ายสัตว์ดิรัจฉานทั่ว ๆ ไป ไม่พูดกันว่าคนดุ ในคราวหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว ปลาฉลามกินคนที่ลงเล่นน้ำที่ศรีราชา เกิดเป็นข่าวเกรียวกราว สมเด็จพระสังฆราชเจ้าในพระโกศ (สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์) รับสั่งเป็นเชิงประทานแง่คิดว่า “ปลากินคนเป็นชาวอะอะกันใหญ่ แต่คนกินปลาเจียบ ไม่มีใครพูด” เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่า คนเรามีความกล้าเอียงเข้ากับตัวอยู่มากมายนักดังกล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตัดความกล้าเอียงได้หมด ประทานความยุติธรรมแก่ทุก ๆ ชีวิตสัตว์เสมอเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาแก่สัตว์ทุกถ้วนหน้า เหมือนอย่างมารดาบิดามีเมตตากรุณาแก่บุตรธิดา มารดาบิดาผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ไม่อาจจะฆ่าเองหรือยอมให้ใครฆ่าบุตรธิดาของตนได้ฉันทิ พระพุทธเจ้าก็ฉันทิ เพราะทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

(ทำร้ายร่างกายและทรกรรมสัตว์)

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ เพื่อมิให้เบียดเบียนชีวิตของกันและกันด้วยเมตตากรุณา ฉะนั้น จึงมิใช่ควรเว้นจากการฆ่าสัตว์เพียงอย่างเดียว ควรเว้นจากการทำร้ายร่างกายกันและการทรมาณสัตว์ให้ลำบากด้วย แม้การทำร้ายร่างกายอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ควรเว้น เช่น คนที่โตกว่าชกต่อชกข่มเหงคนที่เล็กกว่า พี่รังแกน้อง การทรกรรมคือการทำสัตว์ให้ลำบาก แม้เพื่อเล่นสนุกก็ควรเว้น เช่น เล่นเผาหนูทั้งเป็น ใช้น้ำมันราดตัวให้ชุ่มจุดไฟ ปล่อยให้วิ่งไฟติดโหลงไป เป็นการ เล่นสนุกตลอดถึงการเล่นกัดจิ้งหรีดเป็นต้น สำหรับผู้ใหญ่บางทีก็เล่นทรกรรมสัตว์ เช่น ชนวัวชนไก่ เป็นการสนุกบ้าง เป็นการพนันบ้าง เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำทั้งสิ้น การใช้งานสัตว์จนเกินกำลังเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำเหมือนกัน การทำเหล่านี้เป็นการก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น แสดงว่าผู้ทำมีใจขาดเมตตากรุณา ไม่ได้คิดย้อนมาดูตัวว่าถ้าถูกทำเช่นนั้นบ้างจะเป็นอย่างไร

(การล่าสัตว์)

การเล่นสนุกอีกอย่างหนึ่งของคน คือการล่าสัตว์ในป่า บางคนถือว่าเป็นการฝึกฝนจักษุ ทำให้ใจกล้า แต่ก็ฝึกจนอย่างเอาเปรียบ เพราะใช้อาวุธและหลบอยู่บนห้างบนต้นไม้หรือในที่กำบัง และสัตว์มากชนิดไม่มีทางจะต่อสู้ด้วยเลย สัตว์บางชนิดยังไม่คุ้นกับความมีใจดำอำมหิตของคน เห็นคนเข้าก็คงไม่คิดว่าเป็นเพชรฆาต ริริอมองดูอย่างทึ่ง สงสัยว่า คนคงเป็นเพื่อนสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งความจริงก็เป็นอย่างนั้น จึงถูกยิงอย่างสะดัก บางสัตว์ที่ถูกยิงเป็นแม่มีลูกอ่อนติดตาม ครั้นถูกยิงแล้วก็พยายามปิดบาดแผล อดกลั้นความเจ็บปวด มิให้ลูกเห็น แสดงอาการเศร้าโศก และแสดงความรักอาลัยลูกอย่างสุดซึ้ง แล้วก็ตกลงมาตาย คนที่ยิงแม่ที่แรกจะไม่คิดอะไร ครั้นเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว เห็นสายตาสัตว์ผู้แม่ที่มองตนอย่างละห้อยเหมือนจะถามสาเหตุ เกิดสงสารสังเวชจนเลิกการล่าสัตว์ตั้งแต่บัดนั้นก็มี บางที ในฤดูแล้งสัตว์ป่าจำต้องกระเสือกกระสนมาดื่มน้ำในสระที่มีคนไปคอยดักยิงอยู่ แม่น้ำจะรู้ว่ามิภัยก็ต้องมาเพราะความระหายน้ำแล้วถูกยิงอย่างยอมให้ยิง การยิงสัตว์เป็นการกีฬาในคราวสัตว์เผชิญทุกข์เช่นนี้ เป็นการแสดงความโหดร้ายยิ่งนัก ผู้ที่มีใจอำมหิตโหดร้ายนี้แหละคือยักษ์ในหมู่มนุษย์และในหมู่ดิรัจฉาน ผู้ที่ใช้ความคิดให้ถูกต้องสักหน่อย จักทำอย่างนั้นไม่ได้เลย ในฐานะนับถือพระพุทธเจ้าก็ยิ่งไม่ควรทำ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นึกเปรียบเทียบ ระหว่างตัวเรากับผู้อื่นสัตว์อื่นว่า ต่างรักชีวิตกลัวตายเหมือนกัน แล้วควรเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน ควรปลูกเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

(อัฐวินิบาตกรรม)

มิใช่แต่การฆ่าสัตว์มีชีวิตอื่นเท่านั้น ถึงการฆ่าตัวเองตายที่เรียกว่าอัฐวินิบาตกรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามมิให้ทำ การฆ่าตัวเป็นการแสดงความอับจน พ่ายแพ้ หมดทางแก้ไข หมดทางออกอย่างอื่น สิ้นหนทางแล้ว เมื่อฆ่าตัวก็เป็นการทำลายตัว เมื่อทำลายตัวก็เป็นการทำลายประโยชน์ทุก ๆ อย่าง ที่พึงได้ในชีวิต ในบางหมู่เห็นว่า การฆ่าตัวในบางกรณีเป็นเกียรติสูง แต่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่า เป็นโมฆกรรม คือกรรมที่

เปล่าประโยชน์ เรียกผู้ที่ทำว่า โมฆบุคคล คือ คนเปล่า เท่ากับว่าตายไปเปล่า ๆ ควรจะอยู่ทำอะไรให้เป็นประโยชน์ต่อไปได้ทั้งหมดโอกาสเสียแล้ว ตรงกับคำที่พูดกันว่า เสียไปเสียแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สงวนรักษาตนให้ดีตลอดเวลาทั้งปวง ทรงห้ามมิให้มอบตนให้แก่ใครและไม่ให้ฆ่าตัวเอง เช่นเดียวกับมิให้ฆ่าสัตว์อื่น โดยปกติคนทุกคนรักชีวิต รักตัวกลัวตาย แต่เพราะเหตุบางอย่างบางครั้งอาจเกิดการคิดสละชีวิตก็เมื่อเกิดความคิดเช่นนั้นขึ้นได้ โฉนจะทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งขึ้นไม่ได้ คือ คิดอยู่ต่อไป เว้นไว้แต่จะแพ้แก่ความคิด แพ้แก่ใจตนเอง ฉะนั้น เมื่อมีสติระวังมิให้เป็นผู้พ่ายแพ้อย่างหมดประตุเช่นนั้น แต่ให้เป็นผู้ชนะตนเอง ชนะใจตนเองได้แล้ว จะไม่ก่อกรรมนั้นให้แก่ตนได้เลย

(ธรรมคຸกับศีลข้อ ๑)

คือ เมตตา กรุณา เป็นกัลยาณธรรม ธรรมที่งามหรือธรรมที่ทำให้เป็นกัลยาณชน คนงาม เมตตากุณานี้ เป็นมูลฐานให้เกิดศีลข้อที่ ๑ และทำให้จิตใจงาม เป็นเหตุก่อการกระทำเกื้อกูลขึ้นอีก ดังเช่นไม่ฆ่าสัตว์ ด้วยมีศีล และเกื้อกูลสัตว์ด้วยมีธรรม คือความเมตตากุณา การไม่เกื้อกูลใคร ไม่ทำให้เสียศีล เพราะไม่ได้ฆ่าใคร แต่ขาดธรรมคือกรุณา ฉะนั้น จึงควรปลูกเมตตากุณาให้มีคู่ไปกับศีล

เมตตา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข คำว่าไมตรีจิต หรือมิตรจิต ก็คือจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา คนที่มีมิตรจิตเรียกว่ามิตร ตรงกันข้ามกับศัตรูหรือไพรี ซึ่งมีจิตพยาบาทมุ่งร้าย เมตตาจึงตรงข้ามกับโทสะพยาบาท เมตตาเป็นเครื่องอุปถัมภ์ โทสะพยาบาทเป็นเครื่องทำลายล้าง ฉะนั้น เมื่อมีเมตตาต่อกันย่อมคิดจะเกื้อกูลกัน ให้มีความสุข ถึงจะประพฤติผิดพลั้งพลาดต่อกันบ้างก็ให้อภัยกันไม่ถือโทษ เหมือนอย่าง มารดาบิดา ผู้เปี่ยมด้วยเมตตา ไม่ถือโทษด้วยโทสะพยาบาทในบุตรธิดา แต่ถ้าขาดเมตตาต่อกันแล้วก็ตรงกันข้าม สถานที่และสิ่งของเป็นเครื่องเกื้อกูลที่มีอยู่ทั่วไป เช่น วัด โรงเรียน และที่ศึกษาอบรมต่าง ๆ เป็นต้น ล้วนประกาศเมตตาจิตของผู้จัดตั้งหรือจัดทำเพื่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่คนทั้งหลาย

กรุณา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นสัตว์อื่นปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิดแก่ผู้อื่นก็พลอยหวั่นใจสงสาร เป็นเหตุให้คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน กรุณานี้ตรงกันข้ามกับวิหิงสาความเบียดเบียน สิ่งที่เป็นเครื่องช่วยเปลื้องช่วยบำบัดทุกข์ภัยทั้งหลาย เช่น โรงพยาบาล เป็นต้น ล้วนประกาศกรุณาของท่านผู้สร้าง

ชีวิตของทุกคนดำรงอยู่ได้ก็ด้วยอาศัยความเมตตากรุณาของผู้อื่นมาตั้งแต่เบื้องต้นคือตั้งต้นแต่บิดามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์ และรัฐบาล ญาติ มิตรสหาย เป็นต้น ไม่เช่นนั้นถึงไม่ถูกใครฆ่า ก็ไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้เลย เหมือนอย่างมารดาบิดา ทิ้งทารกไว้เฉย ๆ ไม่ถนอมเลี้ยงดู ไม่ต้องทำอะไร ทารกก็จะสิ้นชีวิตไปเอง ฉะนั้น เมื่อทุก ๆ คนมีชีวิตเจริญมาด้วยความเมตตากรุณาของท่าน ก็ควรปลูกเมตตากรุณาในชีวิตอื่นสืบต่อไป

วิธีปลูกเมตตา คือคิดตั้งใจปรารถนาให้เขาเป็นสุข นี่เป็นเมตตา และคิดตั้งใจปรารถนาให้เขาปราศจากทุกข์ นี่เป็นกรุณา ที่แรกท่านแนะนำให้คิดไปในตนเองก่อน แล้วให้คิดเจาะจงไปในคนที่รักนับถือซึ่งเป็นที่ใกล้ชิดสนิทใจ อันจะหัดให้เกิดเมตตากรุณาได้ง่าย ครั้นแล้วก็หัดคิดไปในคนที่ห่างใจออกไปโดยลำดับ จนในคนที่ไม่ชอบกัน เมื่อหัดคิดโดยเจาะจงได้สะดวก ก็หัดคิดแผ่ใจออกไปด้วยเมตตากรุณาในสรรพสัตว์ ไม่มีประมาณทุกถ้วนหน้า เมื่อหัดคิดตั้งใจดังกล่าวบ่อย ๆ เมตตากรุณาจะเกิดขึ้นในจิตใจ เหมือนอย่างหวานพีชลงไปแล้วหมั่นปฏิบัติตามวิธีเพาะปลูก เช่น รดน้ำเป็นต้นเนื่อง ๆ พีชก็งอกขึ้นฉนั้น ฉะนั้น ควรเริ่มเพาะปลูกเมตตากรุณาในพีชในน้อง ในมารดาบิดา ตลอดถึงในเพื่อนที่ไม่ค่อยชอบ เป็นต้น เมื่อพีชคือเมตตากรุณาออกขึ้นแล้ว ตัวเรานี้แหละจะเป็นสุขก่อนใครหมด

โลโกปตฤมภิกา เมตตา

เมตตาเป็นธรรมคำจุนโลก

เบญจศิลป์ - เบญจธรรม คู่ที่ ๒

ในสมัยหนึ่ง ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเขตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี โภคตรัฐ มีพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนคนหนึ่ง เป็นผู้ที่พระราชาแห่งรัฐนั้นทรงยกย่องนับถือยิ่งกว่าพราหมณ์คนอื่น ๆ จึงคิดว่า ในหลวงทรงเห็นเราว่าเป็นผู้มีศิลป์หรือมีสุตะ (คือมีวิชาความรู้เพราะได้เรียนมาแล้ว) จึงทรงนับถือเป็นราชครู เราจะทดลองให้รู้แน่ว่าศิลป์หรือวิชาความรู้จักสำคัญกว่ากัน

วันหนึ่ง เมื่อเข้าไปเฝ้าพระราชาในพระราชวัง จึงลงหยิบเอาเงิน ๑ กหาปณะ จากที่เก็บของราชหเรญญิก (ผู้รักษาเงินหลวง) ราชหเรญญิกก็ยังไม่พูดว่าอะไรเพราะเคารพ ในครั้งที่ ๒ พราหมณ์ก็ลองทำอย่างนั้นอีก ราชหเรญญิกก็ยังนิ่ง ครั้นพราหมณ์นักทดลองนั้นลงหยิบเอาอีกเป็นครั้งที่ ๓ ราชหเรญญิกจึงร้องขึ้นว่า โจรลักพระราชทรัพย์ จับตัวพราหมณ์ผู้กผันนาการไปแสดงต่อพระราชา กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาได้ทรงสดับแล้วไม่สบายพระราชหฤทัย ได้ตรัสสอบถามความจริงแก่พราหมณ์

พราหมณ์ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์มิได้มีเจตนาลักพระราชทรัพย์ มีเจตนาเพียงเพื่อจะทดลองดูให้หายสงสัยเท่านั้น เพราะข้าพระองค์สงสัยอยู่ว่า ศิลป์กับวิชาความรู้ ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะสำคัญกว่ากัน จึงลองทำเหมือนผิดศิลป์ คือทำแก้งหยิบฉวยทรัพย์หลวง ดังที่ราชหเรญญิกได้กราบทูลนั้น บัดนี้ ข้าพระองค์สิ้นสงสัยแล้ว เห็นชัดแล้วว่าศิลป์สำคัญ

เมื่อพระราชาได้ทรงทราบเรื่องการทดลองศิลป์ของพราหมณ์แล้ว ก็ไม่ทรงถือว่าเป็นความผิด พราหมณ์ได้กราบทูลขอพระราชนุญาตบวชในสำนักพระพุทธเจ้า พระราชาได้พระราชทานอนุญาต พราหมณ์นั้น จึงได้เข้าบรรพชาอุปสมบทอยู่ในพระพุทธศาสนาสืบมา

เรื่องนี้พระอาจารย์ได้เขียนเล่าไว้ ตั้งชื่อว่าเรื่องทดลองศีล เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงว่า ศีลนั้นเป็นข้อสำคัญในทางความประพฤติตัว คู่กับวิชาความรู้ที่เป็นข้อสำคัญในการ เลี้ยงชีวิต เป็นต้น จะหมิ่นศีลเสียว่ามีวิชาความรู้อย่างเดียวกันพอ ดังนี้หาชอบไม่ จำต้องมีศีลด้วยจึงจะได้รับความยกย่องนับถือให้ดำรงฐานะตำแหน่งต่าง ๆ แม้จะดำรงฐานะ ตำแหน่งสูง มีวิชาสามารถ ถ้าประพฤติเป็นการผิดศีลเป็นที่ปรากฏดังพราหมณ์ราชครู หิบบทรัพย์หลวง ก็จะต้องเสื่อมเสีย และต้องได้รับโทษตามความผิด และตามกฎหมาย ในเวลานั้น ลักทรัพย์เพียง ๑ บาทก็มีโทษถึงประหารชีวิต

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ได้รับโทษการลักทรัพย์ตั้งแต่ ๑ บาท ขึ้นไปเป็นปาราชิก คือขาดจากเป็นภิกษุ จะอุปสมบทอีกไม่ได้ เท่ากับเป็นโทษประหาร ในทางศาสนา อนุโลมตามกฎหมายบ้านเมือง และตามมาตราเงินในเวลานั้น ๕ มาสก เป็น ๑ บาท ๕ บาท เป็น ๑ กหาปณะ

พราหมณ์นักทดลองศีลได้หิบบทรัพย์หลวงเกิน ๑ บาทมากมาย ฉะนั้น แม้จะเป็นการทำเพื่อทดลองดู แต่ถ้าพระราชาไม่ทรงเชื่ออย่างนั้น ก็มีหวังว่าจะได้รับ มหันตโทษ ใคร ๆ จึงไม่ควรทดลองศีลอย่างพราหมณ์ตามที่เล่า และใครจะเชื่อ เมื่อไปหิบบของอะไรของใครเจ้าของอะอะขึ้นจึงพูดแก้ว่าลองหิบบดูเล่น ๆ เท่านั้นไม่ใช่ หิบบเอาจริง ๆ เพื่อให้ทราบหลักเกณฑ์ของศีลข้อที่กล่าวนี้ จะได้แสดงเรื่องศีลข้อนี้ โดยเฉพาะต่อไป

(ศีลข้อที่ ๒)

อทินนาทานา เวมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก คำว่าสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ หมายถึงของทุก ๆ อย่างที่มีเจ้าของยังหวงแหนยึดถือ กรรมสิทธิ์อยู่ สิ่งของหรือวัตถุทุกอย่างที่บุคคลสามารถเข้ายึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ เรียกรวมว่าทรัพย์ แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ คือ

สังหาริมทรัพย์ ได้แก่ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ ไม่ว่าจะตัวทรัพย์นั้นเคลื่อนที่ได้เอง เพราะเป็นสิ่งมีวิญญาณ (สวิญญาณกทรัพย์) เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หรือเป็นสิ่ง ที่คนทำให้เคลื่อนเพราะเป็นสิ่งไม่มีวิญญาณ (อวิญญาณกทรัพย์) เช่น สมุด ดินสอ ปากกา เงิน ทอง เป็นต้น

อสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ทรัพย์สินที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ได้แก่ที่ดินและบ้านเรือนที่ปลูกอย่างถาวรบนที่ดิน ถ้าแบ่งทรัพย์สินออกเป็นสวัญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์สินที่มีวิญญาณ) และอวิญญาณกทรัพย์ (ทรัพย์สินที่ไม่มีวิญญาณ) อสังหาริมทรัพย์ก็จัดเข้าในอวิญญาณกทรัพย์ (สัตว์บางชนิดได้ยินว่าเกิดติดที่ เช่น หอยนางรม ถ้าเป็นอย่างนั้นก็เป็นสวัญญาณกะที่เป็นอสังหาริมะ)

ทรัพย์สินเหล่านี้ ที่มีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์อยู่ เรียกว่าอทินนะ สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คำว่า ไม่ได้ให้ ก็หมายความว่ายังถือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของอยู่ ยังไม่สละกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ และคำว่าเจ้าของ หมายถึงคนใดคนหนึ่งก็ได้ หมายถึงส่วนกลางก็ได้ เช่น ถ้าเป็นของของใครคนไหน คนนั้นก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของสมาคมไหนองค์การไหน สมาคมนั้นองค์การนั้นก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของหลวง หลวงก็เป็นเจ้าของ ถ้าเป็นของสงฆ์ของศาสนา สงฆ์และศาสนาก็เป็นเจ้าของเป็นต้น

การถือเอา (สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้) ด้วยจิตคิดลักมาจากศัพท์ว่า อาทานะ ในคำว่า อทินนาทานา (อทินนะ+อาทาน) หมายความว่า ถือเอาทรัพย์สินซึ่งเป็นของผู้อื่นไปจากความครอบครองของเขา ด้วยเจตนาทุจริต คือด้วยเจตนา (เจตนาลักขโมย) เรียกสั้น ๆ ว่า ลัก

การลักทุกอย่างที่ผิดศีลข้อที่ ๒ นี้ มีโทษน้อยและมากตามวัตถุที่ลัก เจตนาที่ลัก และกิริยาที่ประกอบโจรกรรม ถ้าวัตถุที่ลักเล็กน้อย เจตนาอ่อน กิริยาที่ทำการลักไม่ร้ายแรง ก็มีโทษน้อย ถ้าวัตถุที่ลักมาก เจตนาแรง กิริยาที่ทำการลักแรง ก็มีโทษมากขึ้น คือเป็นบาปมากขึ้นตามส่วนกัน และจะลักเองหรือสั่งใช้ให้ผู้อื่นลัก ก็เป็นการลักอันผิดศีลข้อนี้เหมือนกัน

ถ้าจะถามว่า อทินนาทาน เป็นศีลข้อที่ ๒ ใช่ไหม ตอบว่าไม่ใช่ เพราะอทินนาทาน แปลว่า การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก อทินนาทานจึงไม่ใช่ศีล แต่เป็นการทำที่ผิดศีล ถ้าถามว่าอะไรเป็นศีลข้อที่ ๒ ตอบว่าเวรมณี คือความเว้นจากอทินนาทานหรืออวิริติ เจตนางดเว้นนี้แหละเป็นศีล ถ้าตั้งใจไว้ว่าจะไม่ลักของของใคร

ด้วยรับศีลไว้หรือด้วยตั้งใจเอาเอง ก็เป็นสมათานวิริติ ถ้าไม่ได้ตั้งใจไว้ก่อน ไปพบของ
ใครวางเผลอไว้ จะลักก็ได้ แต่ก็เกิดตั้งใจขึ้นเดี๋ยวนั้นว่าไม่ลัก เป็นสัมปัตตวิริติ ถ้าเว้น
ได้เป็นปกตินิสัย ไม่มีเกิดความคิดจะลักขึ้นเลยทุกสิ่งทุกอย่าง ก็เป็นสมุจเจทวิริติ
เช่นเดียวกับที่แสดงแล้วในศีลข้อที่ ๑

การลวงศีลข้อนี้ มีขึ้นในเมื่อของที่ลักเป็นของที่มีเจ้าของหวงแหน ตนก็รู้ที่อยู่
ว่าเป็นของที่มีเจ้าของหวงแหน มีเจตนาลัก ทำการลักเองหรือสั่งให้คนอื่นลักและ
ได้ของนั้นมา ใครมือไวใจเร็ว ประพฤติผิดศีลข้อนี้ เมื่อตั้งใจดเว้นขึ้นใหม่เมื่อใด
ก็เกิดเป็นศีลขึ้นอีกเมื่อนั้น เพราะศีลมีขึ้นด้วยวิริติเจตนา ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน

อนึ่ง ควรเว้นจากลักทรัพย์โดยอ้อม คือไม่ใช่โจรกรรมหรืออทินนาทานโดยตรง
แต่ว่าอนุโลมโจรกรรม เช่น

สมโจร คือเป็นใจรับซื้อของโจรของขโมย

ปกอลอก คือคบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาทรัพย์ถ่ายเดียว
หาวิธีให้เขาจ่ายทรัพย์ให้ บางทีจนถึงเขาต้องสิ้นตัว ต้องตกยาก

รับสินบน คือถือเอาทรัพย์ที่เขาให้ เพื่อช่วยทำธุระให้แก่เขาในทางที่ผิด

อีกอย่างหนึ่ง ควรเว้นจากการทำทรัพย์ของผู้อื่นให้สูญที่ตนจะต้องรับใช้
อันนับว่าเป็นฉายาโจรกรรม ฉายาแปลว่าเงา ฉายาโจรกรรมก็ได้แก่เงาโจรกรรม คือ
ใกล้จะเป็นโจรกรรมทีเดียว เช่น

ผลาญ คือทำอันตรายแก่ทรัพย์ของผู้อื่นด้วยโทสะพยาบาท เช่น ผูกโกรธ
เขาจึงลอบฟันต้นไม้ของเขา ลอบทำของอะไรของเขาให้เสีย

หยิบฉวย คือถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นด้วยความมักง่าย เช่น บุตรหลานผู้ประพฤติ
มักง่ายไม่บอกขออนุญาตก่อน หยิบฉวยสิ่งของมารดาบิดาปู่ย่าตายายไปใช้ ด้วยถือว่า
เป็นของมารดาบิดาและญาติ มิตรสหายหยิบฉวยสิ่งของของมิตรไปใช้ไม่ได้บอกให้
เจ้าของรู้

อันคนที่คุ้นเคยไว้วางใจกัน เช่น เป็นญาติกัน เป็นมิตรสหายกัน เรียกว่าคนวิสาสะกัน คำว่าวิสาสะแปลว่าคุ้นเคยกัน ไว้วางใจกัน คนที่มีวิสาสะกันนี้อาจถือวิสาสะคือถือเอาสิ่งของของกันไปใช้ มิได้บอกให้เจ้าของรู้อ่อน แต่การถือวิสาสะนี้มีโทษถ้าถือไม่ถูกต้องลักษณะ เมื่อถือให้ถูกต้องตามลักษณะของการถือวิสาสะ จึงจะไม่มีโทษลักษณะของการถือวิสาสะที่ถูกต้องคือ

เจ้าของเป็นผู้สนิทกับตน เมื่อถือวิสาสะแล้ว จะไม่มีใครสนเท่ห์
 เจ้าของได้สั่งอนุญาตไว้ หรือเป็นสิ่งที่เขาไม่หวง หรือพอให้แก่ตนได้
 เมื่อถือเอาแล้ว เขารู้เข้าเขาจะพอใจหรือไม่ว่าอะไร

การถือวิสาสะไม่ถูกต้องลักษณะมีโทษทำความไม่พอใจแก่เจ้าของ ทำให้เขาสิ้นรักสิ้นไว้วางใจในตน และทำให้เป็นที่สงสัยของคนอื่นว่า ตนเป็นโจรเป็นขโมย ฉะนั้นยิ่งคุ้นเคยกันมากก็ควรระวังระวัง เพื่อมิให้เกิดความประมาทถือเสียว่าคุ้นเคยกันพาให้ประพฤติดีผิดต่อกัน เช่น ถือวิสาสะกันอย่างมั่งง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ความคุ้นเคยก็จะกลายเป็นเหตุก่อความกินแหนงแตกร้าง ถ้าไม่คุ้นเคยกันยังดีกว่า

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๒)

พระพุทธเจ้า ทรงบัญญัติศีลข้อนี้ต่อจากข้อที่ ๑ พิจารณาเห็นว่า ทรงบัญญัติขึ้นด้วยอาศัยหลักคุณธรรมและเมตตากรุณาเช่นเดียวกัน เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีทรัพย์ไว้สำหรับบริโภคใช้สอย และไม่ปรารถนาให้ใครลักขโมยช่วงชิงไป บางคนต่อสู้เพื่อป้องกันทรัพย์จนถึงต้องบาดเจ็บล้มตาย เมื่อตนไม่ชอบให้ใครมาลักทรัพย์ของตน ก็ไม่ควรลักทรัพย์ของคนอื่น ฉะนั้น การไม่ลักทรัพย์ของกันจึงเป็นการละเว้นที่ยุติธรรมในทรัพย์ เพราะเป็นการละเว้นความลำเอียงเห็นแก่ตัวเสียได้ ด้วยนึกเห็นใจคนอื่นที่มีความหวงแหนรักษาทรัพย์เหมือนกับตน และคนเราจะอยู่ด้วยกันเป็นสุข ก็เพราะไม่เบียดเบียนในทางต่าง ๆ ในทางหนึ่งคือไม่เบียดเบียนทรัพย์ของกัน ละเว้นการเบียดเบียนกันได้ก็ด้วยปลูกเมตตากรุณาในกัน คอยยับยั้งหักห้ามใจที่อยากได้หรือโกรธเกลียดเมื่อมีเมตตาหวังดีมีกรุณาหวังช่วยกันอย่างจริงใจแล้ว ก็จะไม่คิดขโมยของกัน

ฉะนั้น ศิลข้อนี้จึงเป็นศิลปะโดยปกติของคนที่มีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่ต้องไปปรับมาจากที่ไหนเลย แต่เกิดจากใจเมตตากรุณาเอง ดังเช่นมารดาบิดาและผู้ที่มีเมตตาทั้งหลายไม่ได้ไปรับศิลปะจากที่ไหน แต่ก็มีศิลปะในบุตรีธิดาและในผู้ที่ตนเมตตา ไม่มีศิลปะที่จะเบียดเบียนทรัพย์ของบุตรีธิดาและในผู้ที่ตนเมตตา มีแต่คิดให้อาศัยหลักเมตตากรุณาดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศิลปะข้อนี้ และด้วยศิลปะข้อนี้ เป็นอันรับรองความมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์ของเจ้าของทรัพย์ทุกคน มีบางคนกล่าวอ้างว่า พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้ยึดถือทรัพย์ ถ้ามีก็ให้รวมเป็นกองกลางคือเป็นของสงฆ์ คำอ้างนี้ผิดหลักศิลปะข้อนี้และผิดหลักสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ)

ในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศิลปะข้อนี้ เป็นอันทรงรับรองความมีทรัพย์ยึดครองอยู่ จึงห้ามมิให้ลักทรัพย์ของกัน และทรงสอนให้ประกอบอาชีพแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ เมื่อได้มาก็ให้รักษาไว้ให้ดี และใช้จ่ายให้พอสมควรแก่กำลัง

ส่วนของสงฆ์นั้นเกี่ยวแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อมีวัดขึ้น ก็ต้องมีของกลางสำหรับวัด เรียกว่าเป็นของสงฆ์ สำหรับวัดเป็นวัด ๆ ไป เช่นเดียวกับในฝ่ายอาณาจักรก็มีของหลวง ขององค์การ ของสมาคมนั้น ๆ พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้ต้องรวมของบุคคลเข้าเป็นของสงฆ์ และในคำสอนที่ให้สละบริจจาค ก็สอนให้รู้จักเลือกให้ มิได้สอนให้สละเรื่อยไป แต่เมื่อจะออกบวชต้องสละสมบัติฆราวาสอยู่เอง และต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของผู้บวช เป็นคฤหัสถ์ก็ควรปฏิบัติตามฆราวาสธรรม (ธรรมของคฤหัสถ์) เป็นพระจะปฏิบัติอย่างชาวบ้านหรือชาวบ้านจะปฏิบัติอย่างพระหาได้ไม่

ในธรรมข้อเดียวกัน บางข้อก็มีวิธีปฏิบัติต่างกัน เช่น สัมมาอาชีวะ เป็นพระบิณฑบาตเป็นสัมมาอาชีวะ ไปประกอบการค้า ไม่เป็นสัมมาอาชีวะ เป็นคฤหัสถ์ประกอบการค้าในทางชอบ เป็นสัมมาอาชีวะ แต่จะเที่ยวบิณฑบาตไม่ได้ ฉะนั้น การอ้างเอาพระพุทธศาสนาต่าง ๆ นั้น บางทีเป็นการอ้างเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งนอกพระพุทธศาสนา

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๒)

คือสัมมาอาชีวะ ความเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เป็นข้อที่ควรมีให้คู่ไปกับศีลข้อนี้ คนมีศีลที่ยากจนขัดสนและคนที่เป็นโจรขโมย ก็เพราะขาดสัมมาอาชีวะ ถ้ามีสัมมาอาชีวะ ก็จะไม่ยากจน จะไม่เป็นขโมย การอาชีพเป็นกิจจำเป็นของทุก ๆ คน เพราะทุก ๆ คนต้องบริโภคที่แปลว่ากิน เครื่องบริโภคที่จำเป็นก็ได้แก่ปัจจัย (เครื่องอาศัย) ๔ คือ ฝ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข้ และบางที่แยกเรียกของกินคืออาหารว่าเครื่องบริโภค ของใช้นอกจากนี้ว่าเครื่องอุปโภค กิจการเพื่อให้มีของกินของใช้มาเคยเรียกว่า โภคกิจแล้วเปลี่ยนเรียกว่าเศรษฐกิจเป็นเรื่องปากท้อง หรือเป็นเรื่องยังชีวิตเลี้ยงชีพ คือการอาชีพ ทุกคนต้องหาปัจจัยมาบริโภคเลี้ยงตนและผู้อื่นที่จะต้องเลี้ยง พระพุทธเจ้า จึงตรัสสอนให้ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบให้พอเพียง เมื่อหาเลี้ยงชีพเองยังไม่ได้ เช่น ยังเป็นเด็กกำลังเล่าเรียนศึกษา ต้องอาศัย มารดาบิดาหรือผู้อื่นที่มีเมตตากรุณาเลี้ยงดู ก็ควรประพุดิอนุโลมสัมมาอาชีวะ เช่น ช่วยมารดาบิดาหรือผู้ที่ตนอาศัยอยู่ทำการงานที่พอควรแก่กำลังและเวลาของตน ไม่ใช่ ทรัพย์ที่ท่านให้ในทางที่ผิด เช่น ไปเล่นการพนัน ใช้จ่ายในทางที่เป็นประโยชน์ ให้รู้จัก ค่าของทรัพย์ ให้รู้ว่าท่านได้ทรัพย์มาด้วยความเหนื่อยยาก รู้จักประหยัด ออมทรัพย์ ไม่หลอกลวงขอทรัพย์ท่าน เช่น ขอด้วยอ้างว่าจะไปชำระค่าเล่าเรียน แต่ไปใช้ดูภาพยนตร์ เสีย และเมื่อท่านอุปการะเพื่อให้เรียน ก็ตั้งใจเรียนให้ดีที่สุด ให้สมกับความเมตตา กรุณาของท่านแล

สุขี ยาว ชรา สีล

ศีลนำความสุขมาให้ตราบเท่าชรา

๑๗ ตุลาคม ๒๕๐๒

เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๓

ในอดีตล่วงมานานแล้ว ได้มีมานพชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง เรียนศิลปะทั้งปวง ในเมืองตักศิลา สำเร็จวิชาธนู ได้มีชื่อปรากฏว่า จุลธนูคหบดีบัณฑิต คือเป็นบัณฑิต เรียนสำเร็จวิชาธนู แต่ยังเป็นหนุ่มน้อย (อย่างได้ปริญญาบัณฑิตศาสตร์ในบัดนี้) อาจารย์ของธนูคหบดีนั้น พอใจว่าธนูคหบดีเรียนศิลปะได้เหมือนตน จึงยกธิดาของตน ให้เป็นภรรยา ธนูคหบดีพาภริยาเดินทางกลับเมืองพาราณสี เมื่อเดินทางไปถึงทาง ป่าช้าตำบลหนึ่งที่ไม่มีใครกล้าจะเดินผ่านไป เพราะมีช้างดุร้ายคอยทำร้ายคนเดินทาง ธนูคหบดี ผู้แม่นธนูไม่กลัว จึงพาภริยาเดินทางผ่านเข้าไป ก็พบช้างดุวิ่งเข้ามา จึงยิง ลูกศรไปดอกหนึ่งต้องตรงช่องข้างดุร้ายทะลุหลัง ช้างร้ายก็ล้มลงในที่นั้น ตำบลนั้น จึงเป็นที่ปลอดภัยของคนเดินทางทั้งปวง ธนูคหบดีพาภริยาเดินทางต่อไปถึงทางป่าช้า อีกตำบลหนึ่งอัน เป็นแหล่งโจร ๕๐ คนส่องสุ่มอยู่คอยฆ่าปล้นคนเดินทาง ธนูคหบดี ผู้แม่นธนูไม่กลัวได้เดินทางเข้าไป พบพวกโจรกำลังนั่งปิ้งเนื้อเสียบไม้บริโภคนั่งอยู่ พวกโจรเห็นธนูคหบดีเดินมากับภริยาผู้ประดับตกแต่งกายจึงจะพากันลุกขึ้นจับตัว แต่นายโจรเป็นผู้ฉลาดดูลักษณะคน สังเกตรู้ว่า ชายนี้เป็นคนเอกอุตม จึงห้ามโจร บริวารทั้งปวงมิให้ลุกขึ้นสักคนหนึ่ง ธนูคหบดีส่งภริยาเข้าไปหาพวกโจรให้ขอเนื้อมา บริโภคสักเสียบไม้หนึ่ง นายโจรจึงสั่งให้บริวารให้ พวกโจรได้ให้เสียบไม้เนื้อดิบที่ยัง มีได้ปิ้ง เพราะคิดว่าพวกเราก็ต้องปิ้งกินกันเอง ฝ่ายธนูคหบดีเป็นผู้ยกตน จึงโกรธพวก โจรว่าให้เนื้อดิบ พวกโจรก็โกรธว่าบุรุษนี้คนเดียวเท่านั้นมาแสดงหมิ่นเหมือนพวกเรา เป็นสตรี จึงลุกฮือขึ้นพากันวิ่งเข้าไป ธนูคหบดีจึงยิงพวกโจรล้มลง ๔๙ คนด้วยเกาทัณฑ์ ๔๙ ดอก ก็หมดเกาทัณฑ์ เพราะวางเกาทัณฑ์บรรจุเกาทัณฑ์หรือลูกศรทั้งหมด ๕๐ ดอก

ธนุคคะหะได้ยิงข้างเสียดอกหนึ่งจึงเหลือ ๔๙ ดอก เมื่อยิงโจรอีก ๔๙ ดอก ฆ่าโจร ๔๙ คนก็หมดลูก ยังเหลือนายโจรอีก ๑ คน ธนุคคะหะจึงผลักนายโจรให้ล้มลงแล้วทับอยู่บนอกของนายโจร ฝ่ายภริยาของธนุคคะหะซึ่งถือดาบอยู่ในขณะนั้น ได้เกิดสึเนหานายโจรโดยฉับพลัน จึงยื่นด้ามดาบให้ในมือของนายโจร นายโจรก็จับด้ามดาบกระชากออกตัดศีรษะของธนุคคะหะ ครั้นฆ่าธนุคคะหะแล้วก็พาหญิงนั้นไป พลาถมาถึงชาติตระกูลเรื่องราว นางก็บอกเล่าโดยตลอด จนถึงว่านางได้เกิดสึเนหานายโจร จึงให้ฆ่าสามีของตนเสีย นายโจรเมื่อได้ฟังเรื่องตลอดแล้วคิดรังเกียจว่า หญิงนี้ให้ฆ่าสามีของตนเสียได้ เห็นชายอื่นเข้าก็จักทำเราอย่างนั้นอีก เราควรทิ้งเสียเถิด

ครั้นพานาง ไปจนถึงแม่น้ำสายหนึ่งขวางทางอยู่ จึงหลอกว่าน้ำนี้มีพระเซ็ดุจะทำอย่างไร นางกล่าวขอให้นายโจรห่อเครื่องประดับของนางนำข้ามพากไปไว้ที่ฝั่งโน้นก่อน แล้วกลับมารับนางข้ามพากไป นายโจรรับคำฉวยห่อเครื่องประดับทั้งหมดข้ามพากไปถึงฝั่งแล้วเดินไป นางเห็นอาการดังนั้น จึงร้องคร่ำครวญขอให้นายโจรกลับมารับ ฝ่ายนายโจรก็ร้องตอบมาว่า หญิงเช่นนี้จะไปให้ไกลสุดไกล แล้วถือห่อเครื่องประดับหนีไป นางจึงถูกทอดทิ้งอยู่เดียวดายในกลางป่า ลงนั่งร้องไห้อยู่ใกล้กอตะไคร้น้ำกอหนึ่ง ณ ที่นั้น ในขณะนั้น นางได้เห็นสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง คาบก้อนเนื้อวิ่งมาในเบื้องหน้าทันใดนั้น ก็ได้มีปลาตัวหนึ่งกระโดดขึ้นจากน้ำตกอยู่ข้างหน้าสุนัขจิ้งจอก สุนัขจิ้งจอกก็ก้มเนื้อที่คาบไว้แล้ววิ่งไปเพื่อจะได้ปลา ฝ่ายปลาก็ดิ้นตกลงไปในน้ำ ในขณะนั้น มีนกตัวหนึ่งโฉบลงมาจิกคาบก้อนเนื้อนั้นบินไป สุนัขจิ้งจอก จึงไม่ได้ทั้งเนื้อทั้งปลา ลงนั่งหน้าเศร้า

ฝ่ายนางเห็นเหตุการณ์ที่ทำหน้าที่เทพดาอาเพศโดยตลอด จึงหัวเราะเยาะขึ้นด้วยเสียงอันดังว่าปรารถนาส่วนเกิน จึงพลาดหมดทั้งเนื้อทั้งปลา ต้องจับเจ้าชบเซา ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกซึ่งเทพดาอาเพศได้กล่าวเย้ยหยันว่า โทษของคนอื่นเห็นง่าย ส่วนโทษของตนนั้นเห็นยาก นางเองก็เสื่อมสิ้นทั้งสามีทั้งชายชู้ ชบเซามากกว่า นางได้ยินดังนั้น กลับย้อนคิดได้ถึงกรรมของตนก็ยิ่งเสียใจ กล่าวว่าถ้าเราอดพ้นไปได้จากที่นี่แล้วและถ้าได้สามีอีก ก็จะไปซื้อตรงต่อสามีแน่นอน สุนัขจิ้งจอกเทพดาอาเพศได้กล่าวสาทักในที่สุดว่า คนทำบาปครั้งหนึ่งแล้วก็จักทำบาปอีกได้ แล้วก็หายไป ทิ้งนางนั้นซัดเซไปตามยถากรรม

เรื่องที่เล่ามานี้ เก็บความมาจากนิทานชาดกชื่อว่า จุลลธนูคคชาดก เป็นคำของบทละครไทยเรื่องจันทโครพ แสดงให้เห็นโทษของหญิงผู้ประพฤติผิดในทางกาม ส่วนเรื่องแสดงโทษของผู้ชายประพฤติผิดดังนั้นก็อีกมาก ดังเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เจ้ากรุงลงกา ได้ไปลักพานางสีดาพระชายาของพระรามไปไว้ยังกรุงลงกา เป็นเหตุให้พระรามยกทัพวานรไปตีตีพันกรุงลงกา ฆ่าญาติวงศ์ยักษ์ของทศกัณฐ์ตายไปโดยลำดับ จนถึงองค์ทศกัณฐ์เองตลอดถึงพลยักษ์และชาวเมืองก็ต้องพลอยพินาศไปทั้งสิ้น เพราะความประพฤติผิดในกามของทศกัณฐ์ผู้เดียวเป็นเหตุ

ความประพฤติผิดในกามเป็นเหตุให้เกิดโทษมีตัวอย่างให้เห็นได้อยู่ทุกกาลสมัย ในปัจจุบันนี้ ก็มีตัวอย่างให้เห็นอยู่ไม่น้อย สามภรรยาแตกร้างกันเพราะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประพฤตินอกใจกัน บ้างก็เพียงแตกแยกกัน บ้างก็ทำลายกัน ฝ่ายหญิงทำลายฝ่ายชายก็มี ฝ่ายชายทำลายฝ่ายหญิงก็มี เป็นอันว่าเมื่อความประพฤติเช่นนี้เกิดขึ้นในที่ใด ก็เป็นเหตุเปลี่ยนรักให้เป็นความชิงชัง เปลี่ยนมิตรสหายให้เป็นศัตรู เปลี่ยนความไว้วางใจให้เป็นความกินแหนงแคลงใจ ให้ร้ายฉานแตกแยก ให้ทำลายล้าง ทำสุขให้เป็นทุกข์ โดยเฉพาะทำให้เกิดความทุกข์ใจอย่างยิ่งแก่ผู้ที่เป็นฝ่ายเสีย ฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติศีลข้อ ๓ คือ

กาเมสุ มิจุฉาจารา เวมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม ศีลข้อนี้บัญญัติห้ามมิให้ประพฤติผิดในกาม แต่ไม่ห้ามความประพฤติชอบในกาม คำว่าในกามนั้น หมายถึงในเรื่องเกี่ยวกับความใคร่ระหว่างชายกับหญิง ที่เรียกในบัดนี้ว่า ความรักเกี่ยวกับเพศ ทุก ๆ คนเมื่อเป็นเด็กย่อมพอใจในการเล่นต่าง ๆ อย่างเด็ก แต่เมื่อร่างกายเติบโตขึ้น ก็เกิดมีความรู้สึกเป็นอย่างชายหญิงแรกหนุ่มสาว และโดยปกติก็มีการครองคู่เป็นสามีภริยาเกิดบุตรหลานสืบตระกูลกันต่อ ๆ มาและจักสืบกันต่อ ๆ ไป เชื้อสายของมนุษย์และสัตว์โลกทุกชนิดจึงไม่สิ้นสูญ แต่ในการครองคู่ของคนนั้น ยังต้องการเหตุอุปถัมภ์ต่าง ๆ ทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้อยู่ด้วยกันยั่งยืนตลอดและมีความสุขความเจริญ จะเกิดเป็นผลไปดังกล่าวได้ก็ต้องมีการปฏิบัติในเรื่องนี้ในทางชอบ ในเมื่อถึงวัยถึงเวลาอันสมควร เมื่อไปประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรก็ตีประพฤติในทางที่ผิดก็ตี หรือเมื่อมีคู่ครองแต่งงานแต่งการแล้วยังประพฤตินอกใจกันอยู่ก็ตี รวมเรียกว่าประพฤติผิดในกามอย่างกว้าง ๆ

ประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยถึงเวลาอันสมควรนั้น เช่น ในเวลาเล่าเรียนศึกษา ซึ่งเป็นเวลาหาวิชาความรู้ใส่ตน ไม่ใช่เป็นเวลาหาคู่ครอง ถ้าจะต้องการมีความรักก็ต้อง

ทุ่มเทความรักไปในการศึกษาเล่าเรียน คือให้รักเรียน แต่ถ้าปล่อยใจปล่อยกายเคลิบเคลิ้มหลงไหลไปในเรื่องเพศก็เรียกว่าประพฤติผิด จะประพฤติผิดน้อยหรือมากเพียงไรก็สุดแต่จะปล่อยใจปล่อยกายให้ผิดไปเท่าไร ความประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรเช่นนี้ โดยปกติเกี่ยวแก่เยาวชน มีโทษทำให้เรียนไม่สำเร็จหรือเสียหายไปมิใช่น้อย และเป็นจารีกริคร่ำหอมงติดอยู่กับตนเอง เยาวชนทั่วไปจึงสมควรงดเว้นและป้องกันตนมิให้ทำผิดไปในเรื่องนี้ตั้งแต่ต้น

อนึ่ง ประพฤติในทางที่ผิดนั้น คือเมื่อไม่ถึงเวลาอันสมควร แต่ประพฤติในทางลักลอบ หรือละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิด คือถ้าเป็นฝ่ายชายละเมิดในภรรยาท่าน (เขา) หรือหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของท่าน หรือในหญิงที่จารีตห้าม เช่น หญิงที่เป็นเทือกเถาของตนตั้งที่ระบุไว้ในกฎหมาย ซึ่งรวมเรียกว่าหญิงซึ่งอยู่ในพิทักษ์รักษาของตระกูล หรือในหญิงผู้อยู่ใต้บัญญัติในพระพุทธศาสนา ซึ่งรวมเรียกว่าหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของธรรมเนียม หรือในหญิงที่กฎหมายบ้านเมืองห้าม ถ้าเป็นหญิงประพฤติล่วงละเมิดหรือร่วมประพฤติละเมิดในชายที่ไม่ควรคล้ากราย เช่น ผู้อยู่ภายใต้บัญญัติห้ามเป็นต้น หญิงหรือชายผู้ประพฤติละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำดังกล่าวเรียกว่าประพฤติผิดในกาม เขตที่ไม่ควรละเมิดอันเป็นเหตุให้บังเกิดความประพฤติผิดเช่นนี้ ถึงไม่จำแนกไว้ก็เป็นที่น่าเข้าใจกันได้ เพราะรวมลงว่าเป็นเขตที่หวงห้าม คือนอกจากเจ้าตัวทั้งสองแล้วยังมีบุคคลที่สามรักษาหวงห้าม หรือเจ้าตัวนั่นเองอยู่ใต้ธรรมเนียมหรือบัญญัติที่ห้ามไว้ ฉะนั้น ต้องมีการลักลอบ เหมือนอย่างทรัพย์ที่มีเจ้าของหวง ต้องลักขโมยจึงจะได้ แม้แมวเมื่อเข้าไปลักปล่าอย่างในครัวก็แสดงว่า รู้ตัวว่าเป็นแมวขโมยจึงลอบเข้าไปและลอบวิ่งออก หรือเมื่อมีคนเห็นก็รีบวิ่งหนีออกไปโดยเร็ว และถ้าการประพฤติผิดนั้นเป็นการใช้กำลังบังคับ ก็ยังเป็นการประพฤติผิดโดยแท้

อนึ่ง แม้ผู้มีคู่ครองแต่งงานแต่งงานแล้ว ยังประพฤตินอกใจตนนอกใจกันอยู่ ก็เป็นประพฤติผิดในกาม เพราะเป็นความประพฤติผิดในกันและกัน และยังเป็น การประพฤติผิดในเมื่อไปละเมิดในภรรยาท่านดังกล่าวแล้ว

ลักษณะสำหรับกำหนดว่า เป็นการประพฤติผิดในกามซึ่งเป็นการผิดศีลนั้น คือเป็นวัตถุหรือเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำ กล้ากราย ไม่ควรได้ไม่ควรถึง มีจิตประสงค์

งานจะได้วัตถุหรือเขตนั้น ปฏิบัติสำเร็จได้ตั้งประสงค์ ความประพฤติดังกล่าวนี้มีโทษเบา ปานกลางและหนัก ตามระดับแห่งเขตที่ละเมิดกับทั้งเจตนาและการกระทำดังมีตัวอย่างให้เห็นอยู่ทุกกาลสมัย ความงดเว้นจากประพฤติดังกล่าวได้เป็นศีล งดเว้นได้ด้วยตั้งใจถือศีลเป็นสมาทานวิริติ ไม่ได้ตั้งใจงดเว้นก่อน พบโอกาสที่จะประพฤติดิได้ แต่งเว้นได้ เป็นสัมปัตตวิริติ งดเว้นได้เป็นปกตินิสัยทีเดียว จัดเป็นสมุจเฉตวิริติ เทียบอย่างวิริติระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดาทั่วไป

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๓)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ เพื่อป้องกันชีวิต ข้อที่ ๒ ป้องกันทรัพย์สมบัติที่จะต้องใช้ดำรงชีวิต และข้อที่ ๓ นี้เพื่อความสงบสุขในครอบครัว ด้วยอาศัยหลักกุติธรรมและเมตตากรุณาเช่นเดียวกัน อาศัยหลักกุติธรรมนั้นคือเมื่อตนเองมีความรักและห่วงใยในสิ่งซึ่งเป็นที่รักของตนนั้นใด คนอื่นก็มีความรู้สึกฉันนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อไม่ปรารถนาให้ใครมาละเมิดล่วงล้ำในสิ่งซึ่งรักที่ห่วงใยของตน ก็ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำในของของคนอื่น เหมือนอย่างทุกคนก็ย่อมมีญาติพี่น้องต่างเพศของตน และไม่ปรารถนาให้ใครมาประพฤติละเมิดล่วงล้ำ เมื่อเป็นเช่นนี้ โฉนจึงจักไปประพฤติอย่างที่ท่านไม่ชอบในญาติพี่น้องของคนอื่น ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยยุดิธรรมแล้ว จึงไม่ควรประพฤติดิในเรื่องนี้ในทางใดทางหนึ่งเลยทีเดียว อาศัยหลักเมตตากรุณานั้นคือเมื่อมีเมตตากรุณาต่อกันโดยจริงใจแล้วก็ไม่ประพฤติดิต่อกันเลย เพราะการประพฤติดิเช่นนั้นเป็นการทำลายด้วยอำนาจความใคร่ความปรารถนา มิใช่วิสัยของคนที่มีเมตตากรุณากันจะทำได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติศีลข้อนี้ การปฏิบัติตามศีลข้อนี้ จะสำเร็จได้ดีก็ต้องมีธรรมที่คู่กัน คือความสำรวมในกาม

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๓)

กามสังวร ความสำรวมในกาม สังวร แปลว่า สำรวม คือระวังควบคุมตนไม่ให้ประพฤติดิ แต่ให้ประพฤติในทางที่ชอบ เมื่อเป็นเยาวชนก็ระวังควบคุมใจ ระวัง

ควบคุมกายไม่ให้ออกไปนอกทาง เว้นเหตุชักจูงต่าง ๆ เช่น หนังสือและภาพยนตร์ เป็นต้นที่เป็นเหตุช่วย รักษาประเพณีอันดีงามของไทยตามที่ผู้ปกครองของตนได้อบรม แนะนำอยู่โดยมากแล้ว การป้องกันเป็นการดีกว่าแน่นอน และต้องป้องกันไว้แต่ต้น เหมือนอย่างป้องกันไฟไม่ให้เกิดขึ้นย่อมดีกว่าดับไฟ และดับไฟกองน้อยย่อมดีกว่าดับไฟกองโต ซึ่งอาจจะดับไม่ได้ต้องปล่อยให้ไหม้ไปเอง และไฟอย่างนี้เป็นไฟละเอียดอย่างไฟฟ้า ซึ่งเมื่อถูกไฟฟ้าอย่างแรงดูแล้วอาจทำให้หัวใจหยุดได้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบไว้ว่าเหมือนอย่างครุสลักมีพิษที่รักษาได้ยาก เมื่อยังไม่ถึงวัยถึงเวลา จึงควรที่จะป้องกันไว้ก่อน ส่วนในระหว่างสามภรรยา ทางพระพุทธศาสนาสอนให้สามีสันโดษ คือยินดีพอใจอยู่แต่ในภรรยาของตน ส่วนภรรยาให้มีความซื่อตรงในสามีของตน เพื่อให้อยู่ครองกันเป็นสุขตลอดไป เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้จะเกิดอันตรายขึ้นก็อาจช่วยกันได้ และเป็นตัวอย่างเป็นที่ควรสรรเสริญ ดังเรื่องของกนิษฐและกนิรี ในจันทกนิษฐชาดก ที่จะนำมาเล่าในสุดท้ายนี้ มีความว่า

ในสมัยดึกดำบรรพ์โน้น เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครอบครองราชย์สมบัติในกรุงพาราณสี มีหมู่กนิษฐเกิดอยู่ในป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) อาศัยอยู่บนเขาเงินชื่อว่า จันทบรรพต ครั้งหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จประพาสป่าหิมพานต์แต่พระองค์เดียว ทรงล่าเนื้อเสวยไปโดยลำดับ จนถึงแม่น้ำเล็กสายหนึ่งก็เสด็จขึ้นไปทางต้นน้ำ โดยปกติหมู่กนิษฐไม่ลงจากเขาในฤดูฝน เมื่อถึงฤดูแล้งจึงพากันลงมา ครั้งนั้น กนิษฐและกนิรี สามภรรยาคนหนึ่งพากันลงมาจากภูเขา เกือบเคล้าของหอมในที่นั้น ๆ เคี้ยวกินเกสรดอกไม้ นุ่มนวลไปไม่เล่นพลางขับร้องพลาง จนถึงแม่น้ำเล็กนั้นก็ร่อนลงเกลียดดอกไม้ลงในน้ำ ลงเล่นน้ำเป็นที่สนุกสบายแล้วก็พากันขึ้นนั่งบนกองดอกไม้ ฝ่ายจันทกนิษฐ (เรียกชื่อตามภูเขาคู่ที่อยู่นั้น) ก็คิดไม่ไผ่ขับร้อง จันทกนิรีได้พอรำขับร้องประสานเสียง ฝ่ายพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับเสียงก็แอบเสด็จเข้าพระองค์เข้าไป ทรงเห็นกนิษฐ กนิรีทั้งสองก็มีพระหฤทัยปฏิพัทธ์ในนางกนิรี ทรงปรารถนาจะได้นางกนิรี จึงทรงยิงธนูศรไปต้อนจันทกนิษฐล้มลง จันทกนิษฐต้องศรเป็นบาดแผลเจ็บปวดรวดร้าวโลหิตไหลพรั่ง ก็ร้องคร่ำครวญขึ้นว่า “จันทาเราจะตาย เมาเลือดเต็มที จะหมดลมบัดนี้ เจ็บปวดเหลือเกิน เมื่อเราตายแล้วเจ้าก็ต้องเศร้าโศก เราก็ยิ่งเศร้าใจเพราะสงสารเจ้ายิ่งกว่าทุกข์ภายในบัดนี้” จันทกนิษฐพรวดไปจนถึงวิสัยวิญญูภาพสลบลง

ฝ่ายจันทกนิรীগำลังผลิตเพลิน ทีแรกจึงยังไม่รู้ว่าจันทกนิรฤกกิง ครั้นเห็นจันทกนิรล้มสลบลง จึงเข้าไปดู เห็นโลหิตไหลโชกจากบาดแผลที่ร้องขึ้น พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงคิดว่ากนิรคงตายแล้ว จึงเสด็จออกแสดงพระองค์ จันทกนิรเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสี จึงคิดว่ามนุษย์ผู้นี้แน่ละยังสามีของเรา มีความกลัวก็บินหนีขึ้นไปจับบนยอดเขา แล้วร้องปรึกษาพระเจ้ากรุงพาราณสีโดยความว่า โจไรร้าย ซ่าสามีของเราเราโคกใจนัก ขอให้มารดาของท่านชายาของท่านจงได้โคกเหมือนเช่นนี้ และจงอย่าเห็นบุตรเห็นสามี ท่านได้ทำร้ายสามีของเรา ซึ่งไม่ได้ทำร้ายอะไรท่านเลย พระเจ้ากรุงพาราณสีได้ตรัสปลอบโยน ทรงรับรองว่าจะยกย่องนางกนิรให้เป็นพระราชชายา นางจันทกนิรได้กล่าวบันลือเสียงอย่างองอาจหนักแน่นว่า ถึงเราจักตายก็จักไม่ยอมเป็นของท่านซึ่งได้ฆ่าสามีของเราผู้ไม่ได้ทำอะไรให้ท่านอย่างแน่นอน พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับดังนั้นก็สิ้นปฏิพัทธ์ ตรัสว่าเจ้านางกนิรชอบอยู่กนิรฤกกิงและของหอมอยู่กนิรหมูกนิร ไม่ชอบอยู่ในบ้านในเมืองก็แล้วไป ทรงสิ้นอาลัยเสด็จกลับไป

จันทกนิร ครั้นเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จไปแล้วก็บินลงมานำร่างกนิรขึ้นไปบนยอดเขาคร่ำครวญอยู่ช้านาน ในที่สุด ได้ลองคลำดูตัวของจันทกนิร รู้สึกว่ายังอ่อนอยู่ก็คิดว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงร้องฟ้องเทวดาขึ้นว่า ท้าวโลกบาลไม่มีหรือ หายไปไหนหรือตายไปหมดแล้ว จึงไม่มาช่วยรักษาสามีของเรา จึงร้อนถึงท้าวสักกเทวราช ต้องเสด็จจำแลงเป็นพราหมณ์ลงมา ถือกุกุณี (คนโท) นำมารดจันทกนิร พิษศรก็สิ้นไปในขณะนั้น จันทกนิรกลับฟื้นขึ้น หายเป็นปกติ ต่างยินดี ไหว้ท้าวสักกเทวราช ท้าวสักกเทวราชก็ให้อิวาทสั่งสอนมิให้ลงจากภูเขาจันทบรรพตล่วงล้ำไปในทางของมนุษย์อีก

กนิรกนิรทั้งสองก็รับอิวาทและอยู่ด้วยกันเป็นสุขสวัสดิ์สืบไปแล (ได้ทราบ
ว่าจันทกนิรชาดกนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑาธุช อินทราชา ได้ทรงนิพนธ์เป็นละครแบบ
ดึกดำบรรพ์)

ปุตตา วตฺถุ มนุสฺसानํ
บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย

เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๔

อันแก้วแหวนเงินทองสิ่งของต่าง ๆ ทุก ๆ คนคงต้องการของจริงของแท้ ไม่ต้องการของเทียมของปลอม แม้ถ้อยคำที่พูดกันก็เป็นเช่นเดียวกัน คือต้องการถ้อยคำที่จริง ไม่ต้องการฟังคำเท็จ เว้นไว้แต่จะพูดฟังกันเล่น เช่น เล่านิทานเรื่องเท็จแข่งกัน ถ้าเป็นถ้อยคำพูดกันโดยปกติแล้ว ก็ต้องการถ้อยคำที่พูดกันตามความจริงเท่านั้น ถ้าใครพูดเท็จอยู่เนื่อง ๆ จนเป็นที่จับได้แล้ว ถึงจะพูดจริงสักครั้งก็ไม่ไม่มีใครเชื่อ เหมือนนิทานเรื่องเด็กเลี้ยงแกะ ซึ่งชอบพูดหลอกคนว่าหมาป่ามากินลูกแกะ เพื่อให้คนแตกตื่นกันไปช่วย เห็นเป็นสนุก เมื่อพูดหลอกเขาอยู่อย่างนี้บ่อย ๆ ครั้นมีหมาป่ามากินลูกแกะจริง ๆ จึงวิ่งมาบอกเพื่อให้คนไปช่วยก็ไม่ไม่มีใครเชื่อ ต้องเสียลูกแกะไป เพราะโทษของมูสา เรื่องเช่นนี้มีเล่าไว้ในนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนามากเรื่อง เช่นเรื่องหนึ่งเล่าว่า

มีหมอรักษาพิษงูผู้ขาดแคลนคนหนึ่ง ไม่ได้การรักษาอะไรในละแวกบ้าน จึงออกเดินเรื่อยไปถึงต้นไทรต้นหนึ่งใกล้ประตูบ้าน เห็นงูตัวหนึ่งกำลังนอนหลับใหลใต้ศีรษะออกมาทางคาคบไม้ ในขณะนั้นมีเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังเล่นกันอยู่ในที่นั้น หมองูจึงคิดจะลวงเด็กให้จับงูเพื่อให้งูกัดแล้วรักษาเอาค่าจ้าง จึงพูดแก่เด็กว่าเห็นลูกนกสาธิกานั่นไหม จับเอาซิ เด็กคนหนึ่งซึ่งเป็นเด็กฉลาดมองไปเห็นศีรษะที่คาคบไม้ ยังไม่รู้ว่าเป็นงู จึงปีนต้นไม้ขึ้นไปจับเข้าที่คอจึงรู้ว่างู แต่ก็จับให้แน่นไม่ให้งูกลับศีรษะมากัดได้ แล้วเหวี่ยงไปโดยเร็ว งูนั้นปลิวไปตกที่คอของหมอเข้าพอดี พันคอของหมอแน่นกัทำให้ล้มลงสิ้นชีวิตในทันทีนั้น เข้าภาษิตที่ว่า หมองูตายเพราะงู ให้ทุกข์แก่ท่านทุกข์นั้นถึงตัว

อีกชาติหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่ง ได้มีการมหรสพครั้งใหญ่ในกรุงพาราณสี เป็นที่นำตื่นเต้นยินดีในหมู่มนุษย์ ตลอดถึงเทพก็พากันมาดู ได้มีเทพบุตร ๔ องค์ประดับเทริดดอกไม้แดงทิพย์มาชมมหรสพ หมู่มนุษย์เห็นเทริดนั้นซึ่งสวยสดงดงามและมีกลิ่นหอมตลบก็พากันร้องขอ เทพบุตรตอบว่าดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มีอาณูภาพมาก ควรเฉพาะแก่ทวยเทพ ไม่ควรแก่คนประพฤติชั่วในหมู่มนุษย์ แต่ว่าก็สมควรแก่มนุษย์ที่ประกอบด้วยคุณงามความดีเหมือนกัน ครั้นกล่าววนำร่วมกันอย่างนี้แล้ว เทพบุตรองค์ที่ ๑ กล่าวว่า คนใดไม่ลักของเขาด้วยกาย ทางวาจาก็ไม่พูดเท็จ ได้ยศก็ไม่มัวเมา คนนั้น ควรประดับดอกไม้แดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวว่า คนใดแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ตักตวงทรัพย์ด้วยวิธีหลอกลวง ได้บริโภคทรัพย์แล้วก็ไม่มัวเมา คนนั้น ควรประดับดอกไม้แดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๓ กล่าวว่า คนใดมีจิตไม่เลื่องดังขมื่นด้วยกามราคะ มีความเชื่อตั้งมั่นไม่หน่ายง่าย ไม่กินดี (อยู่ดี) แต่คนเดียว คนนั้นควรประดับดอกไม้แดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๔ กล่าวว่า คนใดไม่บริภาษด่าว่าคนดีคนสงบทั้งต่อหน้าทั้งลับหลัง มีปกติพูดอย่างใดทำอย่างนั้น คนนั้นควรประดับดอกไม้แดงทิพย์

ฝ่ายบุโรहितในนครนั้น ได้ยินแล้วคิดว่า คุณเหล่านี้ แม้สักข้อหนึ่งไม่มีอยู่ในตน แต่ว่าจักพูดประกาศว่ามี เพื่อว่าจักได้รับดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มาประดับแล้ว มหาชนจักได้นับถือยกย่อง จึงได้กล่าวแก่เทพบุตรทั้ง ๔ องค์โดยลำดับว่า ตนประกอบด้วยคุณเหล่านี้ ๆ เทพบุตรเหล่านั้น ก็ถอดเทริดดอกไม้แดงทิพย์ออกให้แก่บุโรहित บุโรहितก็รับมาสวมประดับที่ตนที่ละเทริดโดยลำดับ เทพบุตรทั้ง ๔ ครั้นให้ดอกไม้ทิพย์แก่บุโรहितแล้วก็กลับไปสู่เทวโลก ครั้นเทพบุตรพากันไปแล้ว ก็เกิดความเจ็บปวดอย่างยิ่งที่ศีรษะของบุโรहित เหมือนอย่างถูกบดด้วยหินอันคม เหมือนอย่างถูกบีบด้วยแผ่นเหล็ก บุโรहितนั้นเจ็บปวดรวดร้าวกลิ้งเกลือกไปมา ร้องครวญครางด้วยเสียงอันดัง เมื่อมหาชนพากันถามว่าเป็นอะไรก็บอกว่า ข้าพเจ้าพูดเท็จแก่เทพบุตรว่า มีคุณต่าง ๆ ขอเทริดดอกไม้นี้มาสวม ช่วยถอดออกจากศีรษะที ชนทั้งหลายพากันพยายามถอด ก็ถอดออกไม่ได้ เหมือนอย่างถูกผูกไว้แน่นด้วยแผ่นเหล็ก จึงนำไปบ้าน บุโรहितร้องครวญครางอยู่ถึง ๗ วัน พระราชาจึงทรงปรึกษากับหมู่อำมาตย์ แล้วจัดให้มีมหรสพขึ้นใหม่ เพื่อเทพบุตรมาอีก เทพบุตรทั้งหลายก็พากันมา มหาชนก็นำพราหมณ์ทุศีลมา พราหมณ์นั้นก็อ่อนวอนขอชีวิต เทพบุตรเหล่านั้นก็กล่าวว่า ดอกไม้ทิพย์เหล่านี้ไม่ควรแก่ท่าน

ซึ่งเป็นคนไม่ดี ท่านเข้าใจว่าจักลงเทพดาฟ้าดินได้ จึงได้รับผลของมุสาวาทของตน แล้วได้กล่าวตำหนิโรหิตนั้นต่าง ๆ ในท่ามกลางมหาชน แล้วก็ถอดเทริดออก กลับไปสู่สถานของตน ฝ่ายบุโรหิตก็หายจากความเจ็บปวด แต่ก็ได้รับความอภัยศเป็น อย่างมาก เพราะโทษของการอาศัยยศตำแหน่งหน้าที่ทำชั่ว แล้วยังมุสาวาททำดีเพื่อจะ ได้ทิพยบุพผาภรณ์ (เครื่องประดับดอกไม้ทิพย์) จากพากฟ้าซึ่งไม่ควรแก่คนชั่ว การพูดเท็จมีโทษดังเช่นเรื่องที่เล่าเป็นนิทานสุภาษิตสอนใจดังกล่าว พระพุทธเจ้า จึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ ว่า

มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากกล่าวเท็จ เท็จหรือมุสาคือไม่เป็นความจริง กล่าวเท็จ ก็คือพูดไม่จริงหรือพูดปดเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เช่น ไม่รู้ไม่เห็นพูดว่ารู้ได้เห็น ไม่ได้ทำ พูดว่าทำ หรือได้รู้เห็นได้ทำพูดปฏิเสธเสีย ไม่ใช่แต่พูดด้วยปากเท่านั้น เขียนหนังสือ เท็จปดเขาหรือแสดงอาการให้เขาเข้าใจผิด เช่น เมื่อเขาถามว่าเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ไหม ความจริงก็เห็น แต่สั่นศีรษะเพื่อให้เข้าใจว่าไม่เห็น เรียกว่ากล่าวเท็จหรือมุสาวาทเหมือนกัน การแสดงความเท็จนั้นมักใช้กันเป็นส่วนมาก จึงเรียกว่ามุสาวาท แต่ก็หมายถึงทุก ๆ วิธีที่ทำให้คนอื่นเข้าใจผิดจากความจริง เช่นที่เรียกว่า

ปด ได้แก่มุสาจ้ง ๆ เพื่อให้แตกกัน เพื่อหลอก เพื่อยอก เพื่อบริจาคสอพลอ เป็นต้น

ทนสบบสาบาน เพื่อให้เขาเชื่อในคำเท็จ ทำมารยา เช่น ไม่เป็นอะไรแก่งทำ เป็นไข้ ทำเลศนัย เช่น ทำกลอุบายลวงหลอกหรือล่อให้เขาตายใจเชื่อผิด ๆ หรือทำ แยมพรายให้เขาคิดต่อไปผิด ๆ

เสริมความ คือขยายให้มากไปกว่าความจริง เช่น คนที่ ๑ พูดเพียงว่า ไปเยี่ยมเพื่อนป่วย คนที่ ๒ พูดต่อไปว่าเพื่อนคนนั้นป่วยมาก คนที่ ๓ พูดต่อไปอีก ว่าเพื่อนคนนั้นป่วยมีอาการร้าย

อำความ คือพูดไม่หมด เว้นความบางตอนไว้เสียเพื่อปกปิด เช่น กลับบ้านผิด เวลา ผู้ปกครองถามว่าไปไหนมา ก็ตอบว่าไปบ้านเพื่อน ไปบ้านเพื่อนจริงเหมือนกัน แต่ก็ได้พากันไปเที่ยวที่อื่น ๆ อีกด้วย

มุสาวาททุกวิธีเช่นที่กล่าวนี้ มีโทษน้อยปานกลางหรือมากตามระดับแห่งเรื่อง ที่มุสาจะก่อให้เกิดขึ้นได้เพียงไร และเจตนา (ความจงใจ) แรงเท่าไร กิริยาที่ประกอบ มุสาวาทใช้ความพยายามเท่าไร เวมณี คือความเว้นจากมุสาทุกอย่างเป็นศีลข้อที่ ๔ นี้ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจรับศีลไว้ก่อน เป็นสมათานวิริติ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจขึ้นเดี๋ยวนั้นเอง ในขณะที่พบโอกาสจะพูดเท็จได้ เป็นสัมปัตตวิริติ ถ้าเว้นได้จนเป็นปกตินิสัยจริง ๆ ก็เป็นสมุจเจทวิริติ เมื่อรับศีลข้อนี้ไว้แล้วทำอย่างไรศีลจึงจะขาด ให้กำหนดมองดู ลักษณะดังนี้ คือจิตคิดจะพูดให้ผิดไปจากความจริงทั้งรู้้อยู่ มีความพยายามเกิดจาก จิตนั้น และคนอื่นรู้เข้าใจความ เช่น พูดกันด้วยภาษาไทยแก่คนที่รู้ภาษาไทย เขาฟังออกว่าพูดว่าอย่างไร หรือใช้กิริยาสันตริษะ เขาเห็นแล้วเข้าใจความประสงค์ว่า ปฏิเสธ ใช้กิริยาพยักหน้า เขาก็เข้าใจว่ารับรอง ถ้าคนอื่นไม่รู้เข้าใจความ เหมือนอย่าง พูดปิดด้วยภาษาไทยแก่คนที่ไม่รู้ภาษาไทย เขาฟังไม่รู้ว่าจะไร ศีลก็ยังไม่ขาด

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๔)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ อาศัยหลักยุดิธรรมและเมตตากรุณา เช่นเดียวกับข้ออื่น ๆ คือทุก ๆ คนปรารถนาจะได้รับความจริง ไม่ต้องการถูกหลอกลวง ด้วยความเท็จ จึงไม่ควรจะกล่าวเท็จหลอกลวงคนอื่นให้เข้าใจผิด เมื่อพูดอย่างยุดิธรรม ไม่ลำเอียงไปทางตนและทางผู้อื่น ก็ต้องพูดอย่างนี้ แต่เมื่อพูดอย่างลำเอียงเข้ากับตน ก็ต้องพูดอีกอย่างหนึ่งว่าหลอกลวงเขาได้เป็นดี แต่ถูกเขาหลอกลวงไม่ดี

อนึ่ง ทุก ๆ คนถ้ารักเมตตากรุณากันก็หลอกลวงกันไม่ลง แต่ทุก ๆ คนก็ ควรจะรักเมตตาปรารถนาสุขต่อกัน กรุณาปรารถนาจะช่วยกันจากความทุกข์เดือดร้อน ต่าง ๆ มิใช่หรือ ตัวเราเองก็ปรารถนาให้คนอื่นให้ความปรารถนาดีด้วยเมตตา ไม่ ต้องการให้ใครมุ่งร้าย ปรารถนาให้คนอื่นให้ความช่วยเหลือเมื่อทุกข์ ไม่ต้องการให้ใคร ก่อทุกข์เพิ่มทุกข์ให้มิใช่หรือ จึงไม่เป็นการสมควรหรือที่จะทำจิตใจให้มีเมตตา กรุณา แก่คนอื่น เหมือนอย่างที่คุณต้องการให้คนอื่นมีแก่ตน และคนที่มิจิตเมตตา กรุณา ต่อกันจะพูดมุสาลอกทำลายกันได้หรือ นอกจากจะพูดความจริงที่ควรพูดแก่กัน

พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณาเที่ยงธรรมในสรรพสัตว์จึงทรงบัญญัติศีลข้อนี้เพื่อให้เว้นจากมุสาวาท ผู้ที่ตั้งใจรักษาวาจาตามศีลข้อนี้ควรเว้นจากมุสาวาทโดยตรงดังเช่น

ที่กล่าวแล้ว ควรเว้นจากมุสาวาทโดยอ้อมด้วย เช่น พูดส่อเสียด พูดเสียดแทง ประชดหรือด่า พูดสับปลับเหลวไหล เมื่อทำสัญญากันไว้แล้ว ก็รักษาสัญญา ไม่บิดพลิ้วทำให้ผิดสัญญา เมื่อให้สัตย์แก่กันไว้แล้วก็รักษาสัตย์ ไม่กลับสัตย์หรือเสียสัตย์ เมื่อรับคำแล้วไม่คืนคำ รวมความมาให้รักษาสัจจวาจา คือให้พูดจริงและให้ทำจริง ดังพูดการพูดจริงนั้นง่ายกว่าพูดเท็จ เพราะไม่ต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลงเรื่อง พูดตรงไปตามเรื่องเท่านั้น แต่การพูดเท็จต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลง ยากที่จะโกหกได้สนิท มักมีพิรุณให้จับได้ไม่เร็วก็ช้า แต่การทำจริงดังพูดอาจยากสำหรับคนที่ชอบพูดอะไรพล่อย ๆ แต่ไม่ยากสำหรับคนที่ไตร่ตรองแล้วจึงพูด ใครก็ตามจะรักษาสัจจวาจาได้ต้องมีธรรมที่คู่กันกับศีลข้อนี้ในจิตใจ คือความมีสัตย์

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๔)

คือความมีสัตย์ ได้แก่มีความจริงความตรง คนที่มีความจริง จะเป็นเด็กก็ตามผู้ใหญ่ก็ตาม ย่อมเป็นคนซื่อตรงต่อมิตรสหาย สวามีภักดี คือจงรักภักดีในเจ้าของตน มีความกตัญญูกตเวทีในท่านผู้มีคุณ มีความยุติธรรมหรือเที่ยงธรรม รู้จักผิดรู้จักถูก และว่าไปตามผิดตามถูกในบุคคลในเรื่องทั่วไป กล่าวโดยเฉพาะก็เป็นคนมีวาจาสัตย์พูดเป็นที่เชื่อถือได้

ศีลคือมุสาวาทา เวรมณี (เว้นจากกล่าวเท็จ) และธรรมคือความมีสัตย์นี้ จำเป็นแก่สังคมมนุษย์ทุกสังคม เป็นต้นว่าในระหว่างเพื่อน ในระหว่างสามีภรรยาหรือครอบครัว ขึ้นไปจนถึงในระหว่างประเทศ เมื่อต่างมีศีลและธรรมคูนั่งอยู่ด้วยกันเป็นปกติเรียบร้อย เชื่อถือกันได้ ไว้วางใจกันได้ ผู้ปกครองประชาชนตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อรักษาศีลและธรรมคูนั่งอยู่เป็นที่เชื่อถือได้ทั้งในประเทศต่างประเทศคือภายในประเทศก็ไม่พูดหลอกลวงประชาชน รักษาสัตย์ต่อประชาชน สำหรับที่เกี่ยวกับต่างประเทศก็รักษาสัญญาที่ทำไว้ต่อกันเป็นต้น พระมหากษัตริย์ตั้งแต่โบราณกาลมาปรากฏในเรื่องต่าง ๆ ว่าได้ทรงรักษาวาจาสัตย์อย่างกวดขัน บางพระองค์แม้จะรับสั่งพลั้งพระโอษฐ์ออกไปก็ไม่ทรงคืนคำ ด้วยทรงถือเป็นพระราชธรรมว่า เป็นกษัตริย์ดรัสแล้วไม่คืนคำ ดังนิทานชาดกเรื่องหนึ่งว่า

พระราชารองค์หนึ่งมีพระราชโอรสประสูติแต่พระอัครมเหสี ๒ พระองค์ มีพระนามว่า มหิสสาสกุमारองค์หนึ่ง จันทกุมารองค์หนึ่ง พระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ พระราชาทรงตั้งพระอัครมเหสีขึ้นใหม่ พระนางประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า สุริยกุมาร พระราชาทอดพระเนตรเห็นสุริยกุมารซึ่งประสูติใหม่ มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดี ตรัสแก่พระอัครมเหสีองค์ใหม่ว่า พระองค์พระราชทานพรแก่พระราชโอรสที่ประสูติแต่พระนาง คือพระราชทานให้พระนางทูลขออะไรให้แก่พระราชโอรสของพระนางได้ตามปรารถนา พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสของพระนาง ในเวลาเมื่อพระราชโอรสคือสุริยกุมารนั้นทรงเจริญวัยขึ้นแล้ว พระราชาไม่อาจทรงปฏิบัติ เพราะได้ตรัสพระราชทานพรไว้แล้ว จึงทรงส่งมหิสสาสกุमारและจันทกุมารซึ่งประสูติแต่พระอัครมเหสีองค์แรก ให้ออกไปประทับอยู่ในป่า ทรงสั่งให้กลับมาถือเอาราชสมบัติต่อเมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไปแล้ว พระกุมารทั้งสองกราบถวายบังคมลาพระราชบิดาลงจากปราสาท เสด็จดำเนินออกไป สุริยกุมารซึ่งพระราชมารดาทูลขอราชสมบัติให้ทรงเห็น ทรงทราบเรื่องนั้นแล้ว เสด็จออกไปกับพระเชษฐาทั้งสอง พระกุมารทั้งสามได้เสด็จเข้าป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) ได้หยุดพักในที่ไม้ไกลจากสระบัวแห่งหนึ่ง มหิสสาสกุमारสั่งสุริยกุมารให้ไปที่สระ อาบ ตีมน้ำ แล้วให้ใช้ใบไม้ทำกรวยใส่น้ำมา

สระนั้นมีผีเสื้อน้ำตนหนึ่งรักษาอยู่ ผีเสื้อน้ำนั้นได้รับอนุญาตจากท้าวเวสสุวรรณ ให้จับคนที่ลงไปในสระกินได้ เว้นแต่คนที่รู้เทวธรรม ผีเสื้อน้ำได้จับคนที่ไม่รู้กินเสียเรื่อยมา สุริยกุมารก็ถูกจับและถูกถามถึงเทวธรรมเช่นเดียวกัน จึงตอบว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ชื่อว่าเทวธรรม ผีเสื้อน้ำกล่าวว่า ท่านไม่รู้เทวธรรม แล้วจับไปขังไว้ในที่อยู่ของตน

มหิสสาสกุमारเห็นสุริยกุมารชักช้า ก็ส่งจันทกุมารไปอีก จันทกุมารได้ถูกจับถามเช่นเดียวกัน ตอบว่าทิศทั้ง ๔ ชื่อเทวธรรม จึงถูกขังไว้อีก ฝ่ายมหิสสาสกุमारเห็นจันทกุมารยังชักช้าอยู่อีก ก็คิดว่าน่าจะมีอันตราย จึงไปยังสระนั้นเอง ทรงตรวจดูเห็นแต่รอยลงไม่เห็นรอยขึ้น ก็ทรงทราบว่าผีเสื้อน้ำรักษา จึงทรงผูกสอดพระขรรค์ถือธนูยืนระวังอยู่ ผีเสื้อน้ำเห็นมหิสสาสกุमारไม่ลงสระ จึงจำแลงเพศเป็นคนทำงานป่ามาชักชวนให้ลง มหิสสาสกุमारเห็นแล้วก็รู้ว่าเป็นยักษ์ จึงถามว่าท่านจับน้องชายของเราไปหรือ จับไปเพราะเหตุอะไร จับทั้งหมดหรือเว้นใครบ้าง

ยักษ์ก็ทุลรับว่าได้จับกุมารทั้งสองไป เพราะได้รับอนุญาตให้จับคนที่ลึงสรนี้ทุกคน เว้นไว้แต่ผู้รู้เทวธรรม และตนต้องการเทวธรรม มหิสสาสกุมารก็รับว่าจะกล่าวเทวธรรมให้ฟัง แต่จะต้องชำระกายให้สะอาดก่อน ยักษ์ได้ปฏิบัติพระราชกุมารให้สรองสนานเสวยน้ำเรียบร้อยแล้ว ได้นั่งเพื่อจะฟังเทวธรรมใกล้พระบาทกุมาร

มหิสสาสกุมารตรัสเตือนให้ฟังโดยเคารพแล้ว จึงกล่าวเทวธรรมดังมีคำแปลว่า “คนดีทั้งหลายถึงพร้อมด้วยหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) และโอตตปัปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ตั้งอยู่ในธรรมอันขาว สงบแล้ว เรียกว่า ผู้มีเทวธรรมในโลก” ยักษ์ได้สดับแล้วเลื่อมใสก็กล่าวว่าจะคืนอนุชาให้องค์หนึ่ง จะให้นางองค์ไหนมา มหิสสาสกุมารตรัสให้นางองค์เล็กมา ยักษ์จึงกล่าวติเตียนว่าพระกุมารรู้แต่เทวธรรมเท่านั้น แต่ไม่ประพฤติในเทวธรรม เพราะควรที่จะให้นางอนุชาของคโตะมาจึงจะชื่อว่าทำความนับถือคนที่เจริญ

มหิสสาสกุมารตรัสว่า ทรงรู้เทวธรรมและประพฤติด้วย แล้วก็ตรัสเล่าเรื่องให้ยักษ์ฟังมีความว่า พระองค์ ๒ พี่น้องต้องเข้าป่าก็เพราะพระอนุชาขององค์เล็ก พระราชบิดาประทานพรแก่อนุชาองค์เล็ก แต่มิได้ประทานพรแก่พระองค์ทั้งสอง เมื่อมารดาเลี้ยงทูลขอราชสมบัติให้แก่นุชาองค์เล็กซึ่งเป็นโอรสของพระนาง พระราชบิดาก็จำต้องทรงอนุญาต เพราะได้ลั่นพระวาจาไว้แล้ว และก็ต้องทรงอนุญาตอรัญวาส (การอยู่ป่า) แก่พระองค์ทั้งสอง ฝ่ายอนุชาองค์เล็กไม่ยอมกลับขอมาด้วย ฉะนั้นเมื่อพระองค์กล่าวว่าอนุชาองค์เล็กถูกยักษ์ตนหนึ่งกินเสียในป่าแล้ว ใครเล่าจักเชื่อถือ ฉะนั้น พระองค์จึงให้นางอนุชาองค์เล็กมาเพื่อมิให้เป็นที่ฟังดำหนิตีเตียนได้

ยักษ์ได้ฟังเหตุผลมีความเลื่อมใส จึงคืนอนุชาให้ทั้งสององค์ ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ มหิสสาสกุมารจึงกลับมาทรงรับราชสมบัติในกรุงพาราณสี ประทานตำแหน่งอุปราชแก่จันทกุมาร ประทานตำแหน่งเสนาบดีแก่สุริยกุมาร และได้ทรงนำยักษ์ซึ่งได้กลับตัวเป็นผู้มีศีลไม่ดุร้ายเยี่ยงยักษ์ทั้งหลายแล้วมาบำรุงไว้ในบ้านเมืองให้เป็นสุขสืบไป

สจฺจํ เว อมตา วาจา

คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย

เบญจศีล - เบญจธรรม คู่ที่ ๕

อันน้ำดื่มธรรมดาเพื่อแก้กระหาย เป็นสิ่งจำเป็นแก่ร่างกาย แต่น้ำดื่มอีกชนิดหนึ่งไม่ใช่เพื่อแก้กระหาย ไม่เป็นสิ่งจำเป็นต้องหัดดื่ม เมื่อดื่มติด ๆ เรื่อย ๆ ไปจนติดเข้าแล้ว ก็ทำให้กระหาย ทำให้เหมือนเป็นของจำเป็น ที่แรกคนดื่มน้ำครั้งหนัก ๆ เข้าน้ำนั้นดื่มคน พูดอย่างสามัญพียงง่าย ๆ ว่าที่ต้นคนกินน้ำที่หลังน้ำกินคนอันน้ำกินคนนี้ก็คือน้ำเมา เป็นของกลั่นเรียกว่าสุรา เป็นของดองเรียกว่าเมรัย มีชนิดต่าง ๆ คนรู้จักดื่มน้ำเมามาแต่สมัยดึกดำบรรพ์ จะกล่าวว่าตั้งแต่ก่อนพระอินทร์เกิดก็ได้ ที่กล่าวดังนั้นเพราะมีเรื่องที่ท่านแต่งแสดงไว้ว่า

เมื่อมขมานพทำกรรมดงามในมนุษย์โลก ไปเกิดในเทวโลกเป็นท้าวสักกเทวราช คือพระอินทร์นั้น เทวโลกที่พระอินทร์ไปเกิดมีเทพเจ้าพวกหนึ่งครอบครองเป็นเจ้าถิ่นอยู่ก่อน เทพเจ้าถิ่นเห็นพระอินทร์กับบริวารเป็นอาคันตุกะมา ก็เตรียมน้ำดื่มมีกลิ่นหอมเพื่อเลี้ยงต้อนรับ ในขณะที่ประชุมเลี้ยงต้อนรับ พระอินทร์ได้ให้สัญญาณแก่บริษัทของตนไม่ให้ดื่ม ให้แสดงเพียงอาการเหมือนดื่ม เทพเจ้าถิ่นจึงพากันดื่มเพียงฝ่ายเดียว พากันเมาอนหมดสติ พระอินทร์และเทพบริวารก็ช่วยจับเทพเจ้าถิ่นเหวี่ยงทิ้งไปยังเชิงเขาสิเนรุ พวกเทพเจ้าถิ่นเมื่อถูกจับเหวี่ยงตกลงไปสร้างเมาหลับฟื้นคืนสติขึ้นแล้ว ก็กล่าวแก่กันว่า พวกเราไม่ดื่มสุราอีกแล้ว จึงเกิดเป็นชื่อขึ้นว่าอสุระ เพราะกล่าวว่าไม่ดื่มสุรา แต่เข้าไป เพราะเมาจนเสียเมืองไปแล้ว ต้องสร้างอสุรภาพขึ้นใหม่ นับแต่นั้น หมู่เทพบนยอดเขาสิเนรุมีพระอินทร์เป็นประมุขและหมู่สุรเทพที่เชิงเขาสิเนรุได้ทำสงครามขับเคี่ยวกันอยู่เนื่อง ๆ แต่เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถอยเข้าเมืองของตน อีกฝ่ายหนึ่งก็ตามเข้าไปไม่ได้ เมืองทั้งสองจึงเรียกว่าอยุธมบูร คืออยุธยา ใครรบไม่ได้ตีไม่แตก

เรื่องนี้บางท่านเห็นว่ามีเค้าทางด้านานของอินเดียโบราณอยู่บ้าง (ไม่ใช่พระพุทธศาสนา) นำมาเล่าเพียงเพื่อให้ทราบเรื่องเก่า ๆ มีคติเกี่ยวกับน้ำเมาอยู่บ้างว่า เรื่องน้ำเมามีมาเก่าแก่และเมามายกันจนเสียบ้านเสียเมืองมาแล้ว

เรื่องเช่นนี้ในศาสนาอื่นก็มีเล่าไว้ เช่นคัมภีร์หนึ่งเล่าว่า โนอาห์ทำไร่่อ่งุ่นและดื่มสุราอ่องุ่น เมื่อดั้งแต่สมัยหลังน้ำท่วมโลก ไม่กี่ร้อยปี อีกคัมภีร์หนึ่ง เมื่อเทวดาพากันเสื่อมฤทธิ์เพราะถูกพระฤๅษีผู้มีนามว่าทุรวาสสาปกัดื่มน้ำอมฤต เรื่องมีว่า

พระอินทร์ทรงช้างไอยราพตไปในวิถิอากาศ พบฤๅษีทุรวาสซึ่งถือพวงมาลัยดอกไม้สวรรค์อันนางฟ้าองค์หนึ่งถวาย พระฤๅษียื่นถวายพระอินทร์ ท้าวเธอรับมาพาดบนศีรษะช้าง ช้างสुकกลืนดอกไม้ซึ่งอวลอบแรงหนักหนาทำให้เป็นบ้าคลั่ง จึงพาดวงเอี่ยมจับพวงดอกไม้จากกระพองข้างลงเหยียบย่ำ พระฤๅษีทุรวาสโกรธว่าพระอินทร์ดูหมิ่น จึงสาปให้เสื่อมฤทธิ์และให้พ่ายแพ้แก่หมู่อสูร นับแต่นั้นมาพระอินทร์และเทพบริวารก็อ่อนฤทธิ์รมิใครชนะหมู่อสูร พากันอยู่ไม่เป็นสุข ก็พากันไปเฝ้าพระนารายณ์ขอให้ช่วย พระนารายณ์ก็แนะนำให้ทวยเทพไปชวนเลิยกุทธสงครามกับหมู่อสูร ผูกพันไมตรีร่วมกันตั้งพิธีกวนสมุทรมุ่เทพก็ปฏิบัติตาม ไปชวนอสูรเลิกรบ และชวนไปเก็บโอสถโยนลงไปในเกษียรสมุทร (ทะเลน้ำนม) เอาภูเขามาเป็นไม้กวน เอาภูษานาคมาเป็นเชือก พระนารายณ์มาช่วยพิธี บันหน้ำที่ให้หมู่อสูรถือทางศีรษะนาค ให้หมู่เทพถือทางหางนาค พระนารายณ์เองอวดาร (แบ่งภาคลงมา) เป็นเต่า ลงไปรองรับภูเขาคที่เป็นไม้กวน เมื่อช่วยกันกวน หมู่อสูรอยู่ทางหางนาคก็ถูกไฟที่พุ่งจากนาคเผาเผาจนอ่อนฤทธิ์ลงไป หมู่เทพอยู่ทางหางนาคก็ถืออย่างสบาย ครั้นกวนสมุทรมุ่ได้ก็เกิดสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสุราและอมฤต (น้ำที่กินแล้วไม่ตาย) ในที่สุดทวยเทพซึ่งดื่มน้ำอมฤตได้ก่อนจนหมด จึงกลับคืนฤทธิ์ และได้ชื่ออามร (ผู้ไม่ตาย)

เรื่องเหล่านี้ไม่ใช่พระพุทธศาสนา เห็นมีเรื่องเกี่ยวกับน้ำเมาจึงนำมาเล่าไว้เพื่อแสดงว่า คนในทุก ๆ ส่วนของโลกเชื่อว่าสุราได้เกิดมีมานานตั้งแต่สมัยนิยาย ในชาดกก็มีเล่าไว้ด้วยเหมือนกันว่า

ในอดีตกาลนานนักแล้ว มีพรานป่าคนหนึ่งชื่อสุระ ได้เข้าป่าหิมพานต์มาถึงต้นไม้ต้นหนึ่ง ต้นไม้นั้นคาบแยกออกเป็น ๓ ในที่สูงขนาดชั้วบุรุษ ในระหว่างคาบทั้ง ๓ มีเป็นบ่อขนาดตุม ในฤดูฝนมีน้ำขังเต็มและมีผลสมอ มะขามป้อม และพริก

ตกลงไปรวมอยู่จากต้นที่เกิดอยู่รอบ มีหมุ่นกแซกเต้าจิกข้าวสาลีที่เกิดเองในที่ไมไกลกันมาทำตกลงไปผสมอยู่ด้วย เมื่อถูกแดดเผา น้ำนั้นก็แปรรสมีสีแดง หมูสัตว์มีนิกเป็นต้นต้มเข้าไปแล้วก็พากันเมตอกอยู่ที่โคนต้นไม้ สร้างเมมาแล้วจึงพากันบินไปได้นายพรานสุระเห็นดังนั้น เห็นว่าไม่เป็นพิษจึงลองต้มดูบ้าง ต้มเข้าไปแล้วก็เมมาและอยากบริโภคเนื้อ จึงฆ่าสัตว์มีนิกเป็นต้นที่เมตตกลงบึงบริโภคกับน้ำเมมา ครั้นเมมาแล้วก็พอรำขับร้อง ชวนดาบสรูปหนึ่งชื่อว่าวรุณะ ให้ลองต้มดูบ้าง ก็พากันต้มเมมาขายไปทั้งคู่ แล้วนำมาแพร่หลายในบ้านเมือง ต่อมาก็คิดวิธีทำน้ำเมมาขึ้น และได้เริ่มเรียกชื่อว่าสุรา หรือวรุณี ตามชื่อของนายพรานสุระและดาบสวรุณะ แต่เมื่อดูตามศัพท์สุรา แปลว่ากล้า อาจหมายความว่า เพราะต้มแล้วทำให้ใจกล้ามุทะลุก็ได้ และวรุณี อาจหมายถึงวรุณคือฝน เพราะตามเรื่องนั้นเกิดจากน้ำฝนตกลงมาซึ่งหมักดองกับสิ่งต่าง ๆ ในคาคบไม้ก็ได้

น้ำเมมานี้เป็นสิ่งที่ชาวโลกมิใช่น้อยมักจะโปรดปราน เมื่อมีงานรื่นเริงอะไรก็มักจะทิ้งไม่ได้ ถ้าขาดไปมักจะบ่นว่าแห้งแล้งเจียบเหงา บางแห่งมีนังงานเทศกาลต้มสุราก็แต่บัดนี้คิดทั้งหลายในโลกตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบันไม่สรรเสริญยกย่องการต้มสุราว่าเป็นของดี มีแต่แสดงโทษไว้ต่าง ๆ โดยตรงบ้างทางอ้อมบ้าง โดยตรงนั้น เช่น แสดงว่าการดื่มน้ำเมมาเป็นอบายมุข และชี้โทษไว้ ๖ สถาน คือเสียทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เกิดโรค ต้องติเตียน ไม่รู้จักอาย ทอนกำลังปัญญา ส่วนโดยอ้อมนั้น เช่นที่ผูกเป็นนิทานไว้ต่าง ๆ ดังเรื่องกำเนิดสุราในทางตะวันตกว่า

ได้มีเทวดาองค์หนึ่งไปพบต้นองุ่นเข้าก็มีความพอใจ จึงนำมา ที่แรกเมื่อนำมานั้นปลูกมาในห้วงะโหลกนก ต้นองุ่นโตเร็วเต็มห้วงะโหลกนก ต้องเปลี่ยนไปปลูกในห้วงะโหลกลา แล้วต้องเปลี่ยนไปปลูกในห้วงะโหลกเสื่อ ตามนิทานนี้เข้าใจความหมายว่า ต้มเหล้า (องุ่น) ที่แรกรื่นเริงอย่างนุก มากเข้าอีกก็โง่ซิมเซาอย่างลามกเข้าอีกก็ดูร้ายอย่างเสื่อ

ส่วนอีกเรื่องหนึ่งแสดงกันมาว่า สุราผสมด้วยเลือดของสัตว์หลายชนิด คือเลือดนก เลือดสุนัข เลือดเสื่อ เลือดหมู เลือดงู และเมื่อต้มเข้าไปแล้วทำให้พูดมากคะนองสนุกอย่างนุก ทำให้เอะอะอย่างสนุก ทำให้ดูร้ายอาละวาดอย่างเสื่อ ทำให้เดินเปะปะไม่ตรงอย่างงูเลื้อย ทำให้หมดสตินอนจมอย่างหมู

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโทษของสุราโดยตรงดังกล่าวแล้ว เพราะการดื่มสุรากับทั้งเมรัยอันรวมเรียกว่าน้ำเมา เป็นฐานะ คือที่ตั้งของความประมาท ฉะนั้น จึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ ว่า

สุราเมรัยมชฺชปมาทภูฏานา เวมณิ เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท น้ำเมาเป็นของดอง เช่น น้ำตาลเมาต่าง ๆ ชื่อเมรัยเมรัยนั้นกลั่นอีกชั้นหนึ่งเพื่อให้เข้มข้นขึ้น เช่น เหล้าต่าง ๆ ชื่อสุรา สุราเมรัยนี้เป็นของทำให้ผู้ดื่มแล้วเมาเสียสติอารมณ์แปรปรวนของคนที่เป็นคนดีให้ชั่วไปได้ จนถึงกระทำการที่ไม่ดีซึ่งในเวลาปกติทำไม่ได้ แต่ครั้นเมาแล้วก็ทำแทบจะทุกอย่าง น้ำเมาจึงได้ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ความเว้นจากการดื่มน้ำเมาเรียกว่าเวมณิ หรือวิริติ เป็นตัวศีลในข้อนี้ วิริติมี ๓ เหมือนกับข้ออื่น ๆ คือเว้นด้วยตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อนด้วยวิธีรับศีล หรือคิดตั้งใจด้วยตนเอง เรียกว่าสมาทานวิริติ (เว้นด้วยการสมาทาน) ไม่ได้ตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อน เมื่อไปพบน้ำเมาที่อาจจะดื่มได้แต่ดื่ไม่ได้ไม่ดื่ม เรียกว่าสัมปัตตวิริติ (เว้นจากวัตถุอันถึงเข้า) ถ้าเว้นได้เด็ดขาดจริง ๆ จัดเป็นสมุจเจทวิริติ (เว้นด้วยตัดขาด) วิริติข้อใดข้อหนึ่งมีขึ้นเมื่อใด ศีลก็มีขึ้นเมื่อนั้น วิริติขาดเมื่อใด ศีลก็ขาดเมื่อนั้น ลักษณะสำหรับตัดสินว่าศีลขาดนั้นคือ ๑. เป็นน้ำเมาจากมีสุราเป็นต้น ๒. จิตใคร่จะดื่ม ๓. พยายามคือทำการดื่ม ๔. ดื่มน้ำเานั้นให้ไหลล่องลำคอเข้าไป

อนึ่ง ห้ามน้ำเมาเพราะเป็นของทำให้เมาประมาท จึงห้ามตลอดถึงของทำให้เมาเช่นเดียวกันชนิดอื่น มี ฝิ่น กัญชา เป็นต้นด้วย

(หลักแห่งการบัญญัติศีลข้อที่ ๕)

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ นี้โดยตรง เพื่อมิให้มัวเมาประมาทเป็นหลักคนเราที่เป็นคนธรรมดาสามัญ โดยปกติก็ประมาทกันอยู่แล้ว เพราะมักขาดสติมากบ้างน้อยบ้าง ต้องระมัดระวังกันอยู่เสมอ จนถึงมีภาสิตเป็นต้นว่า “สี่เท่ายังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง” “ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์” “คนที่ไม่เคยทำอะไรผิด คือคนที่ไม่เคยทำอะไรเลย” ฉะนั้น เมื่อเพิ่มเติมน้ำเมาให้เมาประมาทยิ่งขึ้น ก็ยิ่งทำให้ผิดมากขึ้น เพราะคนที่เมาประมาทเป็นคนขาดสติ (ความระลึกรู้ได้) ขาดสัมปชัญญะ

(ความรู้ตัว) อาจผิดพลาดได้ทุกข้อ อาจทำชั่วทำได้ทุกอย่าง และเมื่อประมาทเสียแล้ว ก็เป็นคนหลงอย่างเต็มที่ ไม่รู้จักเหตุผลควรไม่ควร ไม่รู้จักดีชั่วผิดถูก จะพูดชี้แจงอะไร กับคนกำลังเมาหาได้ไม่ คนเมาประมาทจึงเป็นผู้ที่ควรเมตตากรุณาหรือควรสงสาร เหมือนคนตกน้ำที่ทิ้งตัวเองลงไป ช่วยตัวเองก็ไม่ได้ ใครช่วยก็ไม่ได้ หรือเหมือนคนดื่ม ยาพิษฆ่าตัวเอง ทั้งที่ไม่เห็นว่าเป็นยาพิษ จึงดื่มอย่างสนุกสนานรื่นเริง ใครบอกว่ายายาพิษก็ไม่เชื่อ แต่เห็นเหมือนน้ำอมฤตของเทวดา เพราะดื่มแล้วทำให้อกอาก ให้ร่าเริง ไม่มีทุกข์ ไม่มีกลัว แต่หาจริงไม่ เพราะสิ่งที่ทำให้ฤทธิ์สุราของคนเมาเสื่อมได้ดีนั้นคือ ความกลัว คนเมาอาละวาด เมื่อประสบเหตุอะไรที่ทำให้เกิดรู้สึกกลัวขึ้นได้แล้ว ความเมาก็เสื่อม เว้นแต่จะเมาจนสลบไสล ซึ่งก็หมดฤทธิ์ที่จะอาละวาดอะไรได้ คนเมาอาละวาดเมื่อไปทำร้ายใครเข้า มักรู้จักหลบหนี เพราะเกิดรู้สึกกลัวขึ้นได้แล้ว ความเมาก็เสื่อม เว้นแต่จะเมาจนสลบไสล ซึ่งก็หมดฤทธิ์ที่จะอาละวาดอะไรได้ เป็นความเมาต่างหาก เหมือนอย่างที่พูดกันว่า เห็นช้างเท่าหมู ก็เป็นเรื่องของความเมาที่แก่กล้าอันจะพาให้พินาศ เว้นไว้แต่ช้างจะเล็กลงมาเท่าหมูได้จริง ๆ โดยมากความรู้สึกกลัวที่ทำลายฤทธิ์เมาให้เสื่อมมักมาซ้ำกินไป เพราะมักมาในเมื่อ คนเมาไปทำผิดเสียแล้ว ต่างจากคนไม่เมา เพราะความรู้สึกกลัวเกิดขึ้นได้ง่ายกว่ามาก คนไม่เมาจึงรักษาตัวได้ดีกว่ามาก

อีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าศีลนั้น โดยตรงคือปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ คือ ความที่มีกาย วาจา ใจ เป็นปกติ ได้แก่เรียบร้อยดีงาม เมื่อตมึมน้ำเมาเข้าไปเมาประมาท ขึ้นเมื่อใด ก็เสียปกติกาย วาจา ใจ เมื่อนั้น เพราะน้ำเมาทำให้กายของคนเมา วาจาของคนเมา ใจของคนเมา เสียปกติ ถึงจะยังมีได้ไปประพฤติผิดศีลข้ออื่น ๆ แต่ศีลทางใจ คือความมีใจเป็นปกติเรียบร้อย ก็เสียไป คนเมาที่พูดว่าใจยังดีไม่เมานั้น ถ้าเป็นความจริงก็ไม่ใช่คนเมา ถ้าเป็นคนเมา คำที่พูดเช่นนั้นก็พูดไปตามความเมา เท่านั้น

(ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๕)

คือความมีสติรอบคอบ ตรงกันข้ามกับความประมาท สติคือความระลึกรู้คิด ขึ้นได้ ประกอบกับสัมปชัญญะ ความรู้ตัว สติต้องมีสัมปชัญญะอยู่ด้วยจึงเป็นสติที่

ถูกต้อง เช่น เมื่อกำลังเดินอยู่ในถนน นึกถึงบทเรียนจนลืมตัวว่ากำลังเดินอยู่ในถนน ถึงจะนึกถึงบทเรียนได้ก็ไม่ไช้สติ เมื่อรู้ตัวอยู่ว่ากำลังเดินอยู่ในถนน และระลึกได้ว่า จะเดินอย่างไรจะหลีกเลี่ยงหลบรถอย่างไร จึงเป็นสติ คนเราทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต้องทำต้องพูด อยู่ทุก ๆ วัน เด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีสติ เมื่อทำอะไรพูดอะไรไปแล้ว ก็ระลึกได้ว่าได้ทำหรือพูดอะไร ผิดหรือถูก เรียบร้อยหรือไม่เรียบร้อยเป็นต้น จะทำอะไรพูดอะไรก็มีความระลึก นึกคิดก่อนว่าดีหรือไม่ดี อย่างที่โบราณสอนให้นับสิบก่อน คือให้นึกให้รอบคอบก่อน นั้นเอง ในขณะที่กำลังทำกำลังพูดก็รู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ลืมหลงในเรื่องที่ทำที่พูด ไม่ลืมตัว ไม่เผลอตว์ บางคนมีปัญหาความรู้ดี แต่ขาดสติ ทำพูดอะไรผิดพลาดได้ อย่างที่กล่าว กันว่า ฉลาดแต่ไม่เฉลียว จึงสมควรหัดให้มีสติรอบคอบ เพราะทุก ๆ คนทั้งเด็กและ ผู้ใหญ่อาจทำสติได้ วิธีหัดเช่น

๑. หัดนึกย้อนหลัง เป็นการฝึกความกำหนดจดจำ
๒. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะทำอะไร
๓. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะโกรธใคร มิใช่โกรธเสียก่อน จนหายโกรธแล้วจึงนึกได้
๔. หัดให้มีความรู้ตัวอยู่ในเรื่องที่กำลังทำกำลังพูด ตลอดถึงกำลังคิดอยู่เสมอ ไม่ปล่อยให้ลืมตัว เผลอตว์
๕. หัดให้มีความยับยั้งในการที่ไม่ควรทำ ไม่ควรพูด ไม่ควรคิด ให้มีอุตสาหะ ในการที่ควร อันตรงกันข้าม

การหัดทำสติ เมื่อหัดอยู่เสมอ สติจักเกิดมีทวีขึ้นตามลำดับ จนถึงเป็นสติ รอบคอบ ถ้าไม่หัดทำจะให้มีสติขึ้นเองนั้นเป็นการยากที่จะมีสติพอใช้ เหมือนอย่างเมื่อ ประสงค์ให้ร่างกายมีอนามัย ก็ต้องทำกายบริหารให้ควรกัน

สติ เตลั นีวารณั

สติเป็นเครื่องกันกระแสดัณฑา

ปกติภาพ - ปกติสุข

ข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ประเภทหนึ่ง คนมักจะอ่านไม่ปล่อยให้ผ่านไป แต่ไม่มีใครอยากเป็นข่าว คือข่าวฆาตกรรม ข่าวโจรกรรม ข่าวเกี่ยวกับผิดศีลข้อที่ ๓ ข่าวหลอกหลวง ข่าวคนเมาเกะกะอาละวาด เป็นต้น คนที่เป็นตัวการในข่าวล้วนเป็นคน กวนบ้านกวนเมืองให้เดือดร้อน ใครประพฤติก่อกรรมอย่างนั้น ถึงไม่ปรากฏเป็นข่าว ก็ทำเชิญให้เดือดร้อนเช่นเดียวกัน ในบ้านทุกบ้านมีใครก่อกรรมทำเชิญเช่นนั้นเข้า สักคน ก็พากันเดือดร้อนไปหมด จนอาจถึงบ้านแตกสาแหรกขาด และเมื่อทำให้เดือดร้อน ถึงส่วนรวม ก็เป็นการบ่อนทำลายความสงบสุขของเมืองคือประเทศชาติ คนที่เป็น ตัวการก่อความเดือดร้อนดังกล่าวมิใช่ใครที่ไหน คือแต่ละคนที่ประพฤติผิดศีล ๕ นั้นเอง ใครอยากเป็นตัวข่าวในเรื่องเช่นนี้บ้าง ถ้าไม่อยากก็อย่าประพฤติให้ผิดศีล ๕ และต้องคอยหลบหลีกคนที่ประพฤติผิดศีล ๕ ให้ดีด้วย เพราะเมื่อตนเองไม่ทำแก่เขา เขาอาจจะคิดทำแก่ตนก็ได้ จึงต้องไม่ประมาท ระวังระวังตนเองให้ปลอดภัย เพราะ ภัยอันตรายอันเป็นเครื่องทำลายความปกติสุขทุกอย่างเกิดจากคนไม่มีศีลทั้งนั้น ในด้านตรงกันข้าม ความปกติสุขทุกอย่างเกิดจากคนมีศีล เหมือนอย่างในบ้านทุกบ้าน อยู่กันเป็นปกติสุขเรียบร้อย (ไม่เกิดวิกฤตการณ์ตรงกันข้ามกับปกติการณ์หรือปกติการณ์) ในเมื่อไม่มีใครบันดาลโทสะทำร้ายใคร จนถึงไม่มีใครตีมสุราอะอะอาละวาด ฉะนั้น ศีลจึงจำเป็นเพื่อความปกติสุขเรียบร้อยแก่ทุกคน

ยังอาจมีผู้เข้าใจว่า ศีลเป็นข้อห้ามข้อบังคับทางพระศาสนาที่ต้องรับจากพระ เป็นข้อห้ามที่ผิดปกติวิสัยไม่อาจจะทำได้

อันที่จริง ศีลคือปกติภาพ ความเป็นปกติของคน คือโดยปกติคนเราก็ไม่ได้ฆ่าใคร ไม่ลักขโมยใคร จนถึงตีมน้ำเมาก็ยังไม่เป็น ต่อเมื่อเกิดโลภอยากได้ขึ้นมา บันดาลโทสะขึ้นมา มัวเมาหลงใหลขึ้นมา จนถึงยังใจไว้ไม่อยู่ทำลงไป บางอย่างก็ต้องหัดเหมือนอย่างตีมน้ำเมา เมื่อจิตใจยังเป็นปกติที่อยู่ยังไม่โลกโกรธหลง หรือเมื่อโลกโกรธหลงสงบลงแล้ว ก็ไม่มีใครทำลงไปได้ ฉะนั้น ศีลจึงเป็นตัวปกติภาพของคนโดยแท้ แต่คนโดยมากมักควบคุมตนเองไว้ไม่ได้ ยังใจไว้ไม่อยู่ จึงรักษาปกติภาพของตนไว้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลเป็นขอบเขตของความประพฤติไว้ เพื่อช่วยให้คนรักษาปกติภาพของตนไว้นั่นเอง ส่วนที่ต้องรับจากพระนั้นก็เพียงวิธีชักนำอย่างหนึ่ง เพราะโดยตรงศีลนั้นต้องรับจากใจของตนเอง คือใจของตนเองต้องเกิดวิริทิตั้ง ๓ ข้อใดข้อหนึ่งขึ้น จึงจะเกิดเป็นศีล เพื่อทบทวนความจำ จะนำวิริทิตั้ง ๓ มากล่าวไว้อีกครั้งหนึ่ง คือ

๑. สัมปัตตวิริติ ความเว้นได้ในทันทีที่เผชิญหน้ากับวัตถุ
๒. สมาทานวิริติ ความเว้นได้ด้วยตั้งใจถือศีลไว้
๓. สมุจเฉทวิริติ ความเว้นได้เด็ดขาดทีเดียว

เมื่อใจมีวิริติขึ้น ก็มีศีลขึ้นทันที คำว่าใจมีวิริติมีได้หมายความว่าต้องคิดว่าเราจะเว้น ๑ อยู่ทุกวินาที แต่หมายความว่าคิดตั้งใจไว้ จะรับจากพระมาตั้งใจไว้ก็ได้ จะตั้งใจด้วยตนเองก็ได้ ในเวลาไหนก็ได้ เมื่อคิดตั้งใจไว้แล้วจะทำพฤติกรรมอะไรที่ไม่ผิดข้อห้ามที่ให้เว้นนั้นแล้วก็ได้ทั้งนั้น และจะตื่นอยู่หรือหลับไป ศีลก็มีอยู่ทุกเวลา

ส่วนที่ว่าเป็นข้อห้ามที่ผิดปกติวิสัยนั้น เป็นการว่าที่ผิด เพราะศีลเป็นข้อห้ามเพื่อรักษาปกติภาพของคนดังกล่าวแล้ว จึงถูกต้องกับปกติวิสัยอย่างที่สุด ถ้าจะแย้งว่าคนสามัญทุกคนก็ต้องมีโลภ โกรธ หลง อยู่ด้วยกัน จึงไม่อาจปฏิบัติได้ ข้อแย้งนี้ถ้าคิดสักหน่อยก็จะเห็นว่าแย้งไม่ถูก พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลก็เพื่อให้คนสามัญนี้แหละรักษา ถ้าไม่มีคนสามัญดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องทรงบัญญัติศีลข้อไหน ๆ ขึ้นเลย และเมื่อใครอยากได้ขึ้นมา โกรธขึ้นมา ก็ทำร้ายเขา ลักขโมยเขา เป็นต้น จะอยู่กันได้อย่างไร ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลขึ้นไว้ควบคุมความประพฤติของคนให้อยู่ในขอบเขตที่ดี มิให้เบียดเบียนกันให้เดือดร้อน เป็นการคุ้มครอง

ปกติภาพของทุก ๆ คน เพื่อได้อยู่ด้วยกันเป็นปกติสุข เมื่อคนรักษาศีลตลอดไปถึง สัตว์ดิรัจฉาน คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตลอดถึงในสัตว์ดิรัจฉาน ก็ชื่อว่าได้แผ่ ความปกติสุขให้กว้างออกไปถึงในสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปด้วย เรียกว่าเป็นการให้อภัยทาน แก่สัตว์ทั่วไป

มีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่มิใช่น้อยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ แต่ ทำไมจึงไม่ทรงห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ได้ก็ต้องมีการฆ่าสัตว์ ไม่เป็นอันอำนวยการให้ฆ่าสัตว์โดยอ้อมหรือ ในการเฉลยปัญหานี้ ควรแสดงข้อที่เป็น มูลฐานก่อนว่า การทำอะไรแก่สัตว์ที่ตายแล้ว จะบริโภคก็ตาม จะนำไปเผาไปฝังก็ตาม ไม่เป็นปาณาติบาตคือฆ่าสัตว์ เพราะไม่เป็นการทำร้ายแก่ร่างที่ปราศจากชีวิตแล้ว ไม่มีภาวะเป็นสัตว์มีชีวิตเหลืออยู่

เมื่อได้ความจริงชัดเจนดังนี้แล้ว จึงมาถึงปัญหาว่าถึงไม่เป็นปาณาติบาตแต่ก็ ควรบริโภคหรือไม่ ปัญหานี้ตอบตามพระวินัยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุบริโภค อุทิสสมังสะ แปลว่าเนื้อเจาะจง คือเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงเพื่อปรุงอาหารถวายพระภิกษุ เมื่อภิกษุได้เห็น ได้ยิน หรือรังเกียจสงสัยว่าเป็นเนื้อเช่นนั้น ห้ามมิให้ฉัน ทรงอนุญาต ให้ฉันได้แต่ปวัตตมังสะ แปลว่าเนื้อที่เป็นไปทั่วไป คือเนื้อที่เขาทำไว้สำหรับคนทั่วไป บริโภค ถึงภิกษุจะฉันหรือไม่ฉัน เขาก็ทำบริโภคกัน แม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตให้ฉัน ได้แต่เนื้อสุก ไม่ให้ฉันเนื้อดิบ เป็นอันห้ามตลอดถึงกะปิดิบ น้ำปลาดิบ (ผู้รู้วินัยเมื่อจะใช้ กะปิหรือน้ำปลาดิบ ประกอบอาหารเพื่อพระภิกษุ จึงทำให้สุกก่อน) และทรงห้ามมิให้ ฉันเนื้อ ๑๐ จำพวกที่ชาวโลกเขารังเกียจกัน คือเนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสีหะ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี เนื้อเสือดาว การที่ทรงห้าม อุทิสสมังสะเป็นอันตัดทางมิให้อำนวยการปาณาติบาต

ถ้ามีปัญหาคือต่อไปว่า ถ้าห้ามปาณาติบาตไม่สำเร็จ จะบัญญัติศีลห้ามไว้ทำไม จะไม่เหมือนบัญญัติห้ามไว้เล่น ๆ และผู้รับก็รับกันเล่น ๆ ไป หรือจะบัญญัติไว้อย่างไร ในศาสนาอื่นคือห้ามบ้าง อนุญาตบ้าง เช่น ห้ามฆ่าคน อนุญาตให้ฆ่าสัตว์ดิรัจฉานได้ ข้อนี้ตอบได้ง่ายว่า พระพุทธเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณาในสัตว์โลกเสมอกัน จะทรง บัญญัติดั่งนั้นไม่ได้ นึกดูถึงคนเรารวมตาทุกคน เมื่อมีสัตว์เลี้ยงก็ฆ่าไม่ได้ เพราะ อำนาจเมตตากรุณานั้นเอง

ฉะนั้น เมื่อเมตตากฤณาแผ่ออกไปยังสัตว์ใด ๆ ก็ฆ่าสัตว์นั้น ๆ ไม่ได้ เมื่อแผ่ออกไปในสัตว์ทั้งปวงทั่วโลก ก็ฆ่าไม่ได้ทั่วโลก ไม่ต้องมีใครห้าม คนที่มีเมตตากฤณานั้นทำไม่ได้เอง เหมือนอย่างพ่อแม่ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากฤณาในลูก ๆ ไม่อาจทำร้ายลูกได้ ไม่มีใครห้าม แต่ทำไม่ได้เอง ข้าคอยป้องกันอันตรายมิให้เกิดแก่ลูกด้วยประการทั้งปวง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากฤณาในสัตว์โลกทั่วหน้าเสมอกัน เหมือนอย่างพ่อแม่ของโลก จึงไม่ทรงเบียดเบียนแม้ด้วยความคิดแก่สัตว์โลกไหน ๆ เลย และประทานความคุ้มครองทั่วหน้าเสมอกันหมด ปราศจากอคติในทุก ๆ ชีวิต จึงไม่มีข้ออ้างเพื่อประโยชน์ตนอย่างเรื่องหมาป่าอ้างเพื่อจะกินลูกแกะในนิทานอีสปอยู่ในพระพุทธศาสนาเลย ส่วนที่จะเป็นการบัญญัติไว้เล่น ๆ เพราะห้ามไม่สำเร็จนั้น ก็ไม่เป็นดังนั้น เพราะผู้ที่ถือศีลข้อนี้และข้ออื่น ๆ ทั้ง ๕ ข้อ หรือยิ่งกว่า ช่วงระยะเวลาบ้าง เป็นนิตยบ้าง ก็มีอยู่มิใช่น้อย แม้ผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่นบางลัทธิศาสนาถือไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงก็มี ฉะนั้น ถ้าไม่มีศีลข้อนี้หรือมีอย่างยกเว้น ศีลในพระพุทธศาสนาก็จักขาดตกบกพร่อง แสดงว่าด้อยด้วยคุณธรรม และแม้มีข้อยกเว้นก็ยังไม่จำเป็น เพราะไม่ยิ่งไปกว่ากฎหมายของบ้านเมืองซึ่งบัญญัติในแบบยกเว้นอยู่แล้ว ส่วนผู้ที่ไม่ถือปฏิบัติ ก็ต้องมีตามกระแสโลก มิใช่เฉพาะศีลเท่านั้น แม้หลักธรรมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มิใช่เฉพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มีคนปฏิบัติบ้าง ไม่ปฏิบัติบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จะหาว่ามีคนปฏิบัติได้น้อยแล้วเลิกเสียหาควรไม่ เหมือนอย่างการตั้งโรงเรียนชั้นสูงจนถึงมหาวิทยาลัย มีชั้นของการศึกษาตลอดถึงปริญญาต่าง ๆ จะหาว่ามีคนเข้าเรียนสำเร็จได้น้อยแล้วเลิกล้มเสีย ก็หาควรไม่เช่นเดียวกัน เพราะคนที่สามารถปฏิบัติสามารถเรียนสำเร็จได้มีอยู่ ถึงจะน้อยคนก็เป็นประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นอันมาก เพราะโลกยังต้องการคนดี ต้องการคนฉลาดที่เรียกว่าคนชั้นมัธยมนอง อยู่ทุกเมื่อ

ส่วนที่มีบางคนกล่าวว่า ถ้ารักษาศีลกันเสียหมดประเทศชาติจะไปไม่รอดนั้น ข้อนี้ไม่ต้องกลัว ควรจะกลัวว่าจะไปไม่รอดถ้าไม่รักษาศีลกันให้มากกว่านี้ คิดดูง่าย ๆ ถ้าต่างทำร้ายชีวิตร่างกายกัน ต่างลักขโมยฉ้อโกงกันไปหมด เพียงเท่านี้ก็ไปไม่รอดแล้ว ถึงในหมู่วิชาที่ไม่มีศีลแก่คนอื่น ก็ต้องมีศีลในพวกของตน ถ้าไม่มีศีลในพวกของตน คือฆ่ากันเอง คดโกงกันเอง ก็คุมกันอยู่ไม่ได้ เป็นโจรไปไม่รอดเหมือนกัน ฉะนั้น

คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะอยู่ด้วยกันได้เป็นปกติสุข ก็เพราะมีศีลในกันและกัน เมื่ออยู่รวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองก็เหมือนกัน ความเดือดร้อนไม่เป็นปกติสุขเกิดจากคนไม่มีศีลหรือคนทุศีล (ศีลทราวม) ทั้งนั้น จึงต้องมีการปราบปรามป้องกันตามควรแก่เหตุ บ้านก็ต้องมีรั้วรอบขอบชิดและเครื่องป้องกันอื่น ๆ เมืองก็มีตำรวจทหารเป็นต้น มีชาดกเป็นอันมากทางพระพุทธศาสนาเล่าถึงความฉลาดในการรักษาตนให้ปลอดภัย เช่นเล่าถึงวานรโพธิสัตว์ในชาดกหนึ่งว่า

มีนางจระเข้ตัวหนึ่งแพ่ท้อง อยากจะกินเนื้อหัวใจของวานรตัวหนึ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ จึงบอกแก่จระเข้ผู้สามี จระเข้ผู้นั้นจึงคิดอุบายเชื่อเชิญวานรให้ขึ้นหลังของตนเพื่อจะนำไปยังเกาะในระหว่างแม่น้ำ ให้บริโภคมะม่วงบนเกาะนั้น วานรเชื่อก็ขึ้นหลังจระเข้ ครั้นจระเข้ช็อกไปไกลตกลงแล้ว ก็เริ่มจมลง วานรถามว่าจมลงทำไม จระเข้ก็แจ้งว่าจะฆ่าวานรหว่าเนื้อหัวใจให้แก่ภริยาของตน วานรระงับความกลัวคิดอุบายช่วยตัวได้ทันที จึงถามว่า ท่านคิดว่าเนื้อหัวใจของเราอยู่ในทรวงอกหรือ เรากระโดดโลดเต้นอยู่เสมอ หัวใจเราต้องแตกเสียเป็นแน่ เราจึงต้องถอดเก็บไว้นอกตัว จระเข้ถามว่าเก็บไว้ที่ไหนเล่า วานรตอบว่าห้อยอยู่บนต้นมะเดื่ออันไม่เห็นหรือ จระเข้หน้าโง่มองขึ้นไปเห็นผลมะเดื่อ จึงเชื่อว่าเป็นหัวใจวานร จึงให้วานรสัญญาว่าจะปลิดหัวใจนั้นให้แล้ววานรไปส่งที่ฝั่งข้างโคนต้นมะเดื่อ วานรขึ้นฝั่งได้แล้วก็กระโดดขึ้นต้นมะเดื่อ ปลิดผลมะเดื่อโยนไปให้จระเข้

คนที่มีศีลและฉลาดดังเช่นวานรโพธิสัตว์ในชาดกนี้เฉฉนจะไปไม่รอด เมื่อเป็นหัวหน้าหมู่ก็นำหมู่ให้ปลอดภัยได้ด้วย ส่วนคนไม่มีศีลเป็นผู้ทำลายทั้งศีลของตน ทั้งศีลของผู้อื่น เพราะทำให้ผู้อื่นต้องลุกขึ้นป้องกันต่อสู้ เสียปกติภาพและปกติสุขไปด้วยกัน อย่างวานรต้องทำกลอุบายลวงจระเข้เพื่อป้องกันตนตามความจำเป็น

เรื่องตามความจำเป็นนี้ควรกล่าวย่ออีกสักหน่อย ว่าตามความจำเป็นจริง ๆ อย่าให้เป็นการตามใจ หรือตามความโลภ โกรธ หลงของตนในฐานะเป็นฝ่ายก่อเหตุ เพราะที่มักจะอ้างว่าจำเป็นอย่างพรั้าเพื่อนั้นเป็นการตามใจมากกว่า คนที่ประพฤติผิดศีลโดยมากมักประพฤติโดยไม่จำเป็น เช่น ฆ่าสัตว์โดยไม่จำเป็น ลักทรัพย์โดยไม่จำเป็น เพราะไม่ทำก็ได้ ดังนี้เป็นการปล่อยตนไปตามใจที่ต่ำทรามนั่นเอง

พระพุทธเจ้าได้ประทานหลักธรรมสำหรับคุ้มครองใจมิให้ต่ำทรามดังกล่าว คือ หิริ ความละอายใจต่อความประพฤติชั่ว รังเกียจความชั่ว โอตตัมปะ ความเกรงกลัวต่อความประพฤติชั่ว โดยปกติเราก็รังเกียจเกลียดกลัวคนอื่น ๆ อยู่แล้ว เช่น รังเกียจเกลียดกลัวคนโหดร้ายและโจรเป็นต้น แต่มักลืมรังเกียจเกลียดกลัวตนเองที่จะเป็นคนชั่วอย่างนั้นบ้าง ฉะนั้น ก็ให้ย้อนมานึกถึงตนให้ดี จะมีหิริโอตตัมปะขึ้นไม่ยากนัก และธรรมคุณนี้แหละจักเป็นตำรวจประจำใจที่ตื่นัก

อนึ่ง เมื่อพระให้ศีลแล้วก็บอกอานิสงส์คือ ผลที่ดีของศีลว่า *สีเลน สุขตี ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพุตี ยนฺติ* แปลว่า ไปสู่สุคติ (การไปทางไปที่ดี) ด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์มีด้วยศีล ถึงความดับทุกข์ด้วยศีล อานิสงส์ศีลนี้ คิดดูง่าย ๆ ว่า ทุก ๆ คนไปไหน ๆ ไปโรงเรียน มาที่นี่ ไปบ้านเป็นต้น โดยสวัสดิ์ เพราะไม่มีใครทำร้าย ทรัพย์สิ่งของจะเก็บไว้หรือจะนำไปไหนก็ปลอดภัยเพราะไม่มีใครลักขโมย อยู่เย็นเป็นสุขเพราะไม่มีใครทำร้ายลักขโมยเป็นต้น นี่แหละเป็นอานิสงส์ของศีลที่เห็นได้ง่าย ๆ และทุก ๆ คนต้องการศีล คนไม่มีศีลแก่คนอื่น เช่น ทำร้ายเขาลักของเขา ก็ยังปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือ ปรารถนาไม่ให้ใครทำร้ายตน ลักของของตน เป็นต้น

ส่วนข้อวิตกว่าถือศีลไม่ร่ำรวยนั้น ไม่ร่ำรวยในทางทุจริตจริง ถ้าคิดดูโดยรอบคอบ จักเห็นว่าศีลเป็นข้อเว้นจากการถือเอาในทางทุจริต จึงไม่ได้ในทางนั้นตรงตัวอยู่แล้ว แต่ก็ไม่ได้ทำให้ใครต้องเสีย ต้องยากจนเพราะสุจริตของตน ทั้งส่วนตัวทั้งส่วนรวม และเมื่อตั้งใจประกอบอาชีพโดยชอบด้วยความไม่ประมาท ก็จักตั้งตนได้โดยลำดับ อันโภคทรัพย์นั้นเกิดจากอาชีพในทางชอบของคน เช่น ข้าวที่บริโภคนั้น ก็เกิดจากการกสิกรรมของชาวนา จึงมีข้าวให้บริโภคนตลอดถึงให้ขโมย ถ้าไม่มีใครทำนามีแต่คอยจะขโมยข้าวเท่านั้น ก็คงไม่มีข้าวจะขโมย ฉะนั้น ผู้ที่ถือเอาในทางทุจริต ถึงจะร่ำรวยขึ้นก็เหมือนปลวกอ้วนเพราะกัดเสากัดฝาเรือน ปลวกกัดเรือนยิ่งมากยิ่งอ้วนเท่าไร เรือนก็ใกล้พังเข้าไปเท่านั้น จนอาจพังครืนลงไป ฉะนั้น โภคทรัพย์จะสมบูรณ์พูนเพิ่มก็เพราะพากันประกอบกระทำในทางที่ชอบสุจริต และไม่ทำตนเป็นปลวกอ้วนดังกล่าว

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแนะนำให้รักษาศีล แต่ไม่ทรงบังคับใคร เพราะเกี่ยวแก่จิตใจ เมื่อใครมีใจศรัทธาก็ต้องคิดเว้นให้เป็นวีริตด้วยตนเอง จึงมีธรรมเนียมต้องขอศีลก่อน พระจึงให้ศีลแก่ผู้ขอ ตลอดถึงผู้ที่จะนับถือพระพุทธศาสนาก็ต้องแสดงประกาศตนเองตามจิตใจศรัทธาของตน นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงให้ปฏิบัติขัดขวางกับทางบ้านเมือง เช่น ผู้ที่มาบวชก็ต้องได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา ถ้าเป็นข้าราชการก็ต้องได้รับอนุญาตให้ลาบวชได้ เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีสังกัดอยู่กับบ้านบ้าง กับเมืองบ้าง แปลว่าคนหนึ่ง ๆ มีหน้าที่หลายอย่าง เมื่อรู้จักหน้าที่ของตนดีอยู่ และปฏิบัติให้เหมาะแก่หน้าที่ ก็จะรักษาไว้ได้ทั้งบ้าน ทั้งเมือง ทั้งศาสนา ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่น สามารถรักษาปกติภาพซึ่งเป็นศีลตามวัตถุประสงค์และรักษาปกติสุขซึ่งเป็นอานิสงส์ของศีลโดยสรุป และศีลนี้แหละเป็นมโนษยธรรม เพราะทำให้ผู้ที่มีศีลได้ชื่อว่าเป็นมโนษย โดยธรรม คิดดูว่าคนไม่มีหิริโอตตัมปะ ไม่รู้จักผิดชอบ ประพฤติตนต่ำทราม จะควรเรียกว่ามโนษยได้อย่างไร

การทำตนให้อยู่ในระเบียบอาจอึดอัดลำบากในขั้นแรก เมื่อทำจนเป็นปกติแล้วจักมีความสุข ทำตนให้อยู่ในศีลก็เหมือนกันอาจอึดอัดที่แรก เมื่อเป็นปกติแล้วจักมีความสุขความเป็นปกตินี้แหละเป็นตัวศีล ทำจนเป็นปกตินิสัยได้ก็ยิ่งดี เป็นศีลนิสัยไปทีเดียว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แผ่เมตตาความปรารถนาสุขให้กว้างออกไป คนมีใจเมตตาจักไม่อึดอัดเพราะศีลเลย เพราะใจยอมวิริตังตเวณด้วยอำนาจเมตตาเป็นปกติภาพเป็นปกติสุข

ตสุมา สิลั วิโสธเย

เพราะฉะนั้น ควรทำศีลให้บริสุทธิ์แล

กรรม

(กรรม-กิริยา)

การศึกษาพระพุทธศาสนา ถ้าไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจในหลักกรรม ก็ชื่อยังมิได้ศึกษาในข้อหลัก และการนับถือพระพุทธศาสนา ถ้ายังมีได้นับถือหลักของกรรมตามพระพุทธศาสนา ก็ชื่อยังมิได้นับถืออย่างเข้าถึงหลัก คล้ายกับการนับถือมารดาบิดา ถ้าขาดความกตัญญูกตเวทิตีเสียแล้ว ก็ไม่ชื่อย่านับถืออย่างจริงใจ ฉะนั้น ศรัทธาในพระพุทธศาสนาจึงมุ่งให้เชื่อในหลักกรรม ประกอบกันไปกับความเชื่อในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ต้น ๆ

คำว่า กรรม มีใช้ในภาษาไทยมาก เช่น กรรมกร กรรมกร กรรมวิธีการ แต่ในภาษาที่พูดกัน เคารพหิริยามักตกอยู่แก่กรรม เคารพหิริยามักตกอยู่แก่บุญ ดังเมื่อใครประสบเคราะห์ร้ายคือทุกข์ภัยพิบัติต่าง ๆ ก็พูดว่าเป็นกรรม แต่เมื่อใครประสบเคราะห์ดีมักพูดว่าเป็นบุญ และมีคำพูดคู่กันว่าบุญทำกรรมแต่ง เกณฑ์ให้กรรมเป็นฝ่ายดำ ให้บุญเป็นฝ่ายขาว ความเข้าใจเรื่องกรรมและคำที่ใช้พูดกันในภาษาไทยจักเป็นอย่างไรให้ดังไว้ก่อน ควรทำความเข้าใจให้ถูกต้องตามความหมายในพระพุทธศาสนา

คำว่า กรรม แปลว่า กิจการที่คนกระทำ คำว่า ทำ หมายถึงทั้งทำด้วยกาย อันเรียกว่ากายกรรม ทั้งทำด้วยวาจาคือพูด อันเรียกว่าวจีกรรม ทั้งทำด้วยใจคือคิด อันเรียกว่ามโนกรรม บางทีเมื่อพูดกันว่าทำ ก็หมายถึงทำทางกายเท่านั้น ส่วนทางวาจาเรียกว่าพูด ทางใจเรียกว่าคิด แต่เรียกรวมได้ว่าเป็นการทำทุกอย่าง เพราะจะพูดก็ต้องทำ คือทำการพูด จะคิดก็ต้องทำ คือทำการคิด จึงควรทำความเข้าใจว่า ในที่นี้

คำว่า ทำ ใช้ได้ทุกทาง เมื่อได้ฟังว่าทำทางกายก็ให้เข้าใจว่าทำอะไรด้วยกายที่เข้าใจอยู่แล้ว เมื่อได้ฟังว่าทำทางวาจาก็ให้เข้าใจว่าพูดอะไรต่าง ๆ เมื่อได้ฟังว่าทำทางใจก็ให้เข้าใจว่าคิดอะไรต่าง ๆ ก็การฟังคำพูดอธิบายหลักวิชาอาจขวางหูอยู่บ้าง แต่เมื่อเข้าใจความหมายแล้วก็จักสิ้นชัตขวาง กลับจะรู้สึกกว่าสะดวกเพราะเป็นคำที่มีความหมายลงตัวแน่นอน

คำว่ากรรม มักแปลกันง่าย ๆ ว่า การทำ แต่ผู้เพ่งศัพท์และความแปลว่ากิจการที่บุคคลทำ ดังกล่าวแล้ว ถ้าแปลว่าการทำ ก็ไปพ้องกับคำว่ากิริยา คำว่ากิริยาแปลว่าการทำโดยตรง ส่วนคำว่ากรรมนั้นหมายถึงตัวกิจหรือการงานที่กระทำ ดังคำที่พูดในภาษาไทยที่ถูกต้อง เช่น กสิกรรม พาณิชยกรรม และคำอื่นที่ยกไว้ข้างต้น คำเหล่านี้ล้วนหมายถึงกิจการอย่างหนึ่ง ๆ ที่สำเร็จจากการทำ (กิริยา)

(กรรมคืออะไร)

กรรมคืออะไร กรรมแปลว่าอะไรได้กล่าวแล้ว แต่กรรมคืออะไร จำต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งเข้าไปอีก พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า “เรากล่าวเจตนา (ความตั้งใจ) ว่า เป็นกรรม เพราะคนตั้งใจ คือมีใจมุ่งแล้วจึงทำทางกายบ้าง ทางวาจบบ้าง ทางใจบ้าง” ฉะนั้น กรรมคือกิจที่บุคคลตั้งใจทำหรือทำด้วยเจตนา ถ้าทำด้วยไม่มีเจตนาไม่เรียกว่ากรรม อย่างเช่นไม่มีเจตนา เหยียบมดตาย ไม่เป็นกรรมคือปาณาติบาต ต่อเมื่อเจตนาจะเหยียบให้ตายจึงเป็นกรรมคือปาณาติบาต แต่เมื่อจัดอย่างละเอียด สิ่งที่ทำด้วยไม่มีเจตนาทำนั้นก็จัดเป็นกรรมชนิดหนึ่งเรียกว่ากรรมสักว่าทำ เพราะอาจให้โทษได้เหมือนกันเหมือนอย่างที่ถูกหมายถือว่าผิดในฐานะประมาท

กรรมเกี่ยวกับคนเราอย่างไร กรรมเกี่ยวกับคนเราหรือคนเรานั้นแหละเกี่ยวกับกรรมอยู่ตลอดเวลา เพราะคนเรานั้นตั้งแต่ตื่นนอนขึ้นจนถึงหลับไปใหม่ก็มีเจตนาทำอะไรต่าง ๆ พูดอะไรต่าง ๆ คิดอะไรต่าง ๆ อยู่เสมอ โดยปกติไม่มีใครหยุดนิ่งอยู่เฉย ๆ ได้ ถึงมือไม่ทำปากก็พูด ถึงปากไม่พูดใจก็คิดถึงเรื่องต่าง ๆ การต่าง ๆ ที่ทำนี้แหละเรียกว่ากายกรรม คำต่าง ๆ ที่พูดนี้แหละเรียกว่าวจีกรรม เรื่องต่าง ๆ ที่คิดนี้แหละเรียกว่ามโนกรรม

(กรรมดี-กรรมไม่ดี)

กรรมนั้นดีหรือไม่ดี กรรมจะดีหรือไม่ดีก็สุดแต่ผลที่เกิดขึ้นจากกรรมนั้น ๆ ถ้าให้เกิดผลเป็นคุณแก่ตนเองและผู้อื่น ก็เป็นกรรมดี เรียกว่ากุศลกรรม แปลว่ากรรมที่เป็นกิจของคนฉลาด หรือบุญกรรม กรรมที่เป็นบุญ คือความดีเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว เช่น การรักษาศีล ประพฤติธรรมคู่กับศีล หรือแม้กิจการที่ดีที่ชอบที่เป็นตามที่ได้แสดงมาแล้วที่เป็นสุจริตต่าง ๆ เช่น การตั้งใจช่วยมารดาบิดาทำการงาน การตั้งใจเรียน การตั้งใจประพฤติตนให้ดี การช่วยเหลือเกื้อกูลมิตรสหาย การทำสาธารณะสงเคราะห์ต่าง ๆ ส่วนกรรมที่ให้เกิดผลเป็นโทษเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ให้เดือดร้อน เป็นกรรมชั่ว ไม่ดี เรียกว่าอกุศลกรรม แปลว่ากรรมที่เป็นกิจของคนไม่ฉลาด บาปกรรม กรรมที่เป็นบาป เช่น การประพฤตินิสัยในศีลธรรม ประพฤติทุจริตต่าง ๆ ที่ตรงกันข้ามกับกุศลกรรม

(กรรมบถ)

ตัวอย่างของกรรมดีและกรรมไม่ดีข้างต้นนั้น กล่าวตามแนวพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงจำแนกแสดงเป็นทางปฏิบัติไว้ชัดเจน เรียกว่ากรรมบถ แปลว่าทางของกรรม เรียกสั้นว่าทางกรรม ทรงชี้แจงไว้เพียงพอและเข้าใจง่ายว่าทางไหนดี ทางไหนไม่ดี คือ

กายกรรม (กรรมทางกาย) นั้น ข่มเขา ๑ ลักของเขา ๑ ประพฤติผิดในทางกาม ๑ เป็นอกุศล ไม่ดี เว้นจากการทำอย่างนั้น และอนุเคราะห์เกื้อกูลเขา ๑ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบ ๑ สวรรในกาม ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

วจีกรรม (กรรมทางวาจา) นั้น พุดมุสา ๑ พุดส่อเสียดเพื่อให้เขาแตกกัน ๑ พุดคำหยาบด้วยใจมีโทสะเพื่อให้เขาเจ็บใจ ๑ พุดเพ้อเจ้อเหลวไหล ๑ เป็นอกุศล ไม่ดี เว้นจากการพูดอย่างนั้น และพูดแต่คำจริง ๑ พุดสมัคสมาน ๑ พุดคำสุภาพ ระรื่นหูจับใจ ๑ พุดมีหลักฐานถูกต้องชอบด้วยกาลเทศะ ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

มโนกรรม (กรรมทางใจ) นั้น คิดเพ่งเล็งอยากได้ของเขามาเป็นของของตนเอง ๑ คิดพยาบาทมุ่งร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากคลองธรรม ๑ เช่น เห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว ๑ เป็นอกุศล ไม่ดี ไม่คิดอย่างนั้น และคิดเผื่อแผ่จิตใจให้เขาอยู่เป็นสุข ๑ คิดเห็นชอบตามคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ๑ เป็นกุศล เป็นส่วนดี

(หลักสมภาพ)

คนที่เว้นจากทางกรรมเป็นอกุศลดำเนินไปในทางกรรมที่เป็นกุศลเรียกว่า ธรรมจारी แปลว่าผู้ประพฤติธรรม สมจारी แปลว่าผู้ประพฤติเรียบร้อยสม่ำเสมอ ความประพฤติดังนี้เรียกว่าธรรมจริยาหรือธรรมจรรยา สมจริยาหรือสมจรรยา สมจริยา ดังนี้แหละคือหลักสมภาพในพระพุทธศาสนา

สมภาพคือความเสมอกันนั้น อาจทำให้เสมอกันได้ในทางที่อาจจะทำได้ แต่ไม่อาจทำให้เสมอกันได้ในทางที่ไม่อาจจะทำ ในทางที่ไม่อาจจะทำนั้น เช่น คนเกิดมา มีเพศต่างกัน มีรูปร่างสูงต่ำดำขาวต่างกัน เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครจะทำให้เสมอกันได้ เช่น ทำให้สูงต่ำเท่ากันหมด แม้ในคนเดียวทุกนิ้วทั้ง ๕ ก็ไม่เท่ากัน จะทำให้เท่ากันได้อย่างไร สิ่งที่ไม่อาจจะทำให้เท่ากันได้ ถ้าใครไปพยายามจัดทำเข้า ก็เหมือนกับนิทานเรื่องเปรตจัดระเบียบ เรื่องมีอยู่ว่า

มีคนเดินทางหลายคนเข้าไปนอนพักอยู่ในศาลา ซึ่งเป็นที่พักของคนเดินทางหลังหนึ่ง เมื่อพากันนอนหลับแล้ว มีเปรตเจ้าระเบียบตนหนึ่งเข้าไปในศาลา เห็นคนนอนอยู่เป็นแถว จึงไปตรวจดูทางเท้า ก็เห็นเท้าของคนนอนหลับไม่เสมอกัน จึงดึงเท้าของคนเหล่านั้นลงมาให้เสมอกัน ครั้งตรวจดูเห็นเท้าเป็นแถวเสมอรียบร้อยดีแล้ว ก็ไปตรวจดูทางด้านศีรษะ เห็นศีรษะของคนเหล่านั้นไม่อยู่ในแถวเสมอกันอีก จึงดึงศีรษะให้ขึ้นมาเสมอกันเป็นแนวเดียวกันหมด แล้วก็ย้อนกลับไปตรวจดูทางเท้าอีก ก็เห็นเหลื่อมล้ำไม่เสมอกันอีก ก็ดึงเท้าให้เสมอกันใหม่อีก คนก็ไม่เป็นอันได้หลับได้นอนเป็นสุข เพราะต้องถูกดึงเท้าบ้าง ดึงศีรษะบ้าง ขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่รู้จักแล้ว ทั้งเปรตเจ้าระเบียบนั้นก็ไม่สามารถจัดให้เสมอกันได้

การจัดให้เสมอกันในทางที่ไม่อาจจะจัดได้เช่นนี้เป็นการจัดที่ไม่สำเร็จ รังแต่จะให้เกิดความเดือดร้อนวุ่นวายไม่สงบสุขอย่างเดียว ส่วนการจัดให้เสมอกันในทางที่อาจจัดได้นั้น พระพุทธเจ้าทรงจัดด้วยหลักสมจริยานี้ คือเว้นจากทางกรรมฝ่ายอกุศล ดำเนินในทางกรรมฝ่ายกุศลตามที่ทรงสั่งสอนไว้นั้น

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า เมื่อปฏิบัติในสมจริยานั้นเป็นสมภาพได้อย่างไร สมภาพ แปลว่าความเสมอกัน คือตัวเราเองกับผู้อื่นหรือผู้อื่นกับตัวเราเองเสมอกัน ตัวเราเอง รักสุขเกลียดทุกข์ ผู้อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์เหมือนกัน ตัวเราเองไม่ปรารถนาให้ผู้อื่น มาก่อกรรมที่ไม่ดีแก่เราทุก ๆ ข้อ พอใจแต่จะให้เขามาประกอบกรรมที่ดีแก่เราทั้งนั้น ถึงผู้อื่นก็เหมือนกัน เขาก็ไม่ประสงค์ให้เราไปก่อกรรมที่ชั่วร้ายแก่เขา ประสงค์แต่จะให้เราไปประกอบกรรมที่ดีแก่เขาเท่านั้น เมื่อทั้งเราทั้งเขาต่างมีความชอบและไม่ชอบ เสมอกันอยู่เช่นนี้ ทางที่จะให้เกิดสมภาพได้โดยตรงก็คือ ทั้งสองฝ่ายต่างดำเนินเข้าหา จุดที่เสมอกันนี้ คืองดเว้นจากทางกรรมที่ชั่วร้ายซึ่งต่างก็ไม่ชอบให้ใครมาทำแก่ตนด้วยกัน และดำเนินไปในทางกรรมที่ดีซึ่งเกื้อกูลกันที่ต่างก็ชอบจะให้ใครมาทำแก่ตนด้วยกัน เมื่อประพุดัตถ์นี้ สมภาพที่ถูกต้องก็เกิดขึ้น และเป็นสมภาพคือเป็นความเสมอกัน จริง ๆ และเมื่อมีสมภาพดังนี้ ภราดรภาพคือความเป็นพี่น้องกันหรือเป็นญาติที่ คู่กันเคยไว้วางใจกันได้ก็เกิดขึ้น เสรีภาพคือความมีเสรีในอันที่จะไปไหน ๆ ได้ทำอะไรก็ได้ โดยที่ไม่ถูกใครเบียดเบียนและไม่เบียดเบียนใครด้วยก็เกิดขึ้น

สมจริยาของพระพุทธเจ้าอันยังให้เกิดสมภาพ ภราดรภาพ เสรีภาพ ดังกล่าวมานี้ เป็นธรรมจรรยาความประพฤติธรรมประกอบอยู่ด้วยหลักยุดิธรรมและศีลธรรมต่าง ๆ บริบูรณ์ ถ้ามีปัญหา ประพฤติธรรมคือประพฤติอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ประพฤติให้เป็นสมจริยาดังกล่าวนั่นเอง และเมื่อเข้าใจความดังนี้แล้ว คำว่าสมจริยาจะแปลว่า ความประพฤติเรียบร้อยสม่ำเสมอได้ ความประพฤติสมควรหรือเหมาะสมก็ได้ ความประพฤติโดยสมภาพก็ได้ เป็นคำแปลที่ถูกต้องกับความหมายทั้งนั้น ดังนี้แหละเป็น ธรรมจรรยา

ฉะนั้น หลักธรรมจรรยาของพระพุทธเจ้าก็เป็นหลักที่เป็นแม่บทของหลักทั้งหลาย แห่งความสุขสงบของชุมชนทุกคนทั่วไปนั่นเอง ถ้าไม่อยู่ในแม่บทนี้แล้ว จะเกิดความสุข

สุขขึ้นไม่ได้ สมภาพ ภราดรภาพ เสรีภาพก็จกมีขึ้นไม่ได้ จะมีได้ก็เช่นเสรีภาพของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และผู้ที่จัดทำไปนอกแม่บทก็จะเป็นเหมือนเปรตจัดระเบียบดังกล่าวแล้ว ซึ่งต้องจัดกันไม่รู้จักเสร็จ ทั้งเป็นการก่อกองก่อเวร ก่อศัตรูและความวุ่นวายเดือดร้อนจัดกันไปจนโลกแตกก็ไม่เสร็จ

(ประมวลหลักกรรม)

กรรมตามที่กล่าวมานี้ ที่ชี้ระบุงไปว่า กรรมคืออะไร และทำอะไรเป็นกรรมดี ทำอย่างไรเป็นกรรมไม่ดี เป็นทางกรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้วก็พอประมวลเป็นหลักใหญ่ ๆ ได้เป็น ๓ ข้อคือ

๑. พระพุทธศาสนาแสดงว่ามีกรรม ใครทำดีก็เป็นกุศลกรรมติดตัวอยู่ ใครทำชั่วก็เป็นอกุศลกรรมติดตัวอยู่

๒. พระพุทธศาสนาแสดงว่ามีกรรมวิบาก คือผลของกรรม ผลที่ดีเกิดจากกรรมที่ดี ผลที่ชั่วเกิดจากกรรมที่ชั่ว ไม่สับสนกัน เหมือนอย่างผลมะม่วงเกิดจากต้นมะม่วง ผลขนุนเกิดจากต้นขนุน หวานพืชเช่นไรก็ได้ผลเช่นนั้น

๓. พระพุทธศาสนาแสดงว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน คือตัวเราเองทุก ๆ คนเป็นเจ้าของกรรมที่เราทำ และเป็นเจ้าของผลกรรมนั้น ๆ ด้วย เมื่อตัวเราเองทำดีก็มีกรรมดีติดตัวและต้องได้รับผลดี เมื่อตัวเราเองทำไม่ดีก็มีกรรมชั่วติดตัวและต้องได้รับผลชั่วไม่ดี จะปิดกรรมที่ตัวเราเองทำให้พ้นตัวออกไปและจะปิดผลของกรรมให้พ้นตัวออกไปด้วยหาได้ไม่ ต้องเป็นผู้รับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง

เมื่อหลักกรรมของพระพุทธศาสนามีอยู่ดังนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ทุก ๆ คนหมั่นนึกคิดอยู่เสมอ ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตน เป็นกรรมทายาทคือเป็นผู้รับผลของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่อาศัยเฉพาะ (ตนเป็นคน ๆ ไป) นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสไว้ว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและดีต่าง ๆ กัน เป็นต้น

(หลักการในลัทธิอื่น)

ส่วนในลัทธิอื่น บางลัทธิปฏิเสธกรรมเสียเลย บางลัทธิรับรองหลักการบ้าง ปฏิเสธบ้าง แต่การระบุว่าทำอะไรเป็นกรรมดีทำอะไรเป็นกรรมไม่ดีก็มีกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน ลัทธิที่ปฏิเสธหลักการเสียเลยนั้น คือปฏิเสธกรรมดีชั่วไม่มี ผลของกรรมดีชั่วก็ไม่มี เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีการเป็นของของใคร ไม่มีใครเป็นเจ้าของของกรรม เพราะเมื่อใครทำอะไรทำแล้วก็แล้วไป ไม่เห็นมีอะไรที่เรียกว่ากรรมเหลือติดตัว และที่ว่าดีไม่ดี นั้นก็เป็นการว่าเอาเอง ใครชอบก็ว่าดี ใครไม่ชอบก็ว่าไม่ดี เหมือนอย่างฝนตกแดดออก ใครชอบก็ชม ใครไม่ชอบก็ติ โดยที่แท้เป็นเรื่องของดินฟ้าอากาศ เป็นไปตามธรรมชาติ เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่มีผลอะไรของกรรมอะไร ส่วนผลต่าง ๆ ที่ได้รับนั้นเกิดขึ้นตามคราว ตามสมัย เหมือนอย่างผลไม้ต่าง ๆ ถึงคราวจะมีผลก็มีผลขึ้นตามชนิด

ลัทธิที่รับบ้างปฏิเสธบ้าง เช่น รับว่าเมื่อทำอะไรไปก็เป็นบุญเป็นบาป ทำนองรับรองว่ากรรมมี แต่เมื่อคราวจะต้องรับผลของกรรม ก็อยากจะรับแต่ผลของกรรมดี ไม่อยากรับผลของกรรมชั่ว จึงแสดงวิธีทำให้หายบาป เมื่อเป็นเช่นนั้นผู้ทำเองจึงมิใช่เป็นเจ้าของของกรรมที่ทำอย่างแน่นอน แต่มีเจ้าของอยู่อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นผู้บันดาลผลอะไรให้เกิดแก่ใครก็ได้ อาจเป็นผู้ยกบาปเพิ่มบาปให้ก็ได้ มีเรื่องเล่าไว้ในพงศาวดารลังกาว่า ในระหว่างพระพุทธศตวรรษที่ ๒๒ โอรสของเจ้าผู้ครองรัฐที่อยู่กลางเกาะนามว่าราชสิงหะ ได้ทำปิตุฆาต (ปลงพระชนม์พระบิดา) แล้วเกิดกลัวบาป จึงได้ประชุมพราหมณ์ถามหาวิธีล้างบาป ฝ่ายภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาตอบว่า เป็นอนันตริยกรรม (กรรมหนักที่ให้ผลในอันดับสืบไปทีเดียว ไม่มีอะไรมาคั่นได้) ไม่มีทางล้างบาปได้ พวกรพราหมณ์ตอบว่ามีวิธีล้างบาป ราชสิงหะจึงขัดเคืองภิกษุสงฆ์ ไปนับถือศาสนาพราหมณ์ เรื่องนี้เป็นตัวอย่างของคนที่ยากจะรับแต่ชอบ ไม่อยากรับผิดชอบของตน

อนึ่ง ลัทธิใด ๆ แม้จะรับรองหลักการอยู่บ้าง แต่ก็แสดงว่าทำอะไรดีอะไรไม่ดีต่าง ๆ กัน เพราะถือหลักต่าง ๆ กัน เหมือนอย่างการฆ่าสัตว์ ที่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นบาป แต่ลัทธิอื่นแสดงว่าเป็นบุญก็มี หลักในการชี้ว่าอะไรเป็นบุญอะไรเป็น

بابในพระพุทธศาสนานั้น ควรทำความเข้าใจให้ชัดเจนว่าเป็นหลักกรรมจริยา สมจริยา ดังกล่าวแล้วข้างต้น หรือหลักเมตตา หลักอุทิศธรรม ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ว่าด้วยเบญจศีลเบญจธรรมโดยลำดับ ฉะนั้น ที่พูดว่าทุกลัทธิศาสนาสอนให้คนละชั่วทำดี จึงนับถือได้เหมือน ๆ กัน อาจจะเป็นคำพูดเพื่อประนีประนอม หรือเพื่อแสดงมรรยาทว่าไม่ยกตนข่มท่าน เจตนาที่ดีอยู่ แต่ถ้าจะต้องนับถือกันจริง ๆ และต้องพิจารณาดูแล้วก็จะเห็นว่าไม่เหมือนกัน ปฏิบัติกันไปคนละอย่าง เพราะเห็นว่าเป็นการถูกผิด เป็นบุญบาป หรือดีชั่วกันไปคนละอย่าง เหมือนอย่างการฆ่าสัตว์ดังกล่าวแล้ว ได้ทราบข่าว คราวหนึ่ง สมเด็จพระสังฆราชเจ้าในพระโกศ^๑ ได้รับสั่งถามท่านเจ้าคุณพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (สิริจันท) วัดบรมนิวาสว่า เห็นว่าฆ่าสัตว์บุญช้ายัญไปสวรรค์เป็นสัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) หรือมิจนาทิฐิ (เห็นผิด) ท่านเจ้าคุณอุบาลีฯ ตอบว่า เป็นสัมมาทิฐิแยก ดังนี้ ท่านตอบเพียงเท่านี้ จะพูดกลับอีกทีหนึ่งก็ว่าเป็นมิจนาทิฐิต่างพระพุทธศาสนา เรื่องนี้เป็นตัวอย่างว่ามีได้นับถือได้เหมือนกันจริง

ไม่ต้องกล่าวถึงผู้นับถือลัทธิศาสนาอื่น แม้พุทธศาสนิกชนเอง ซึ่งมีศรัทธาในกรรมอยู่บ้าง ก็ยังแคลงกันอยู่โดยมากกว่า ผู้ทำกรรมจะได้รับผลเมื่อไร เพราะตามทีปรากฏเห็นกันอยู่ บางคนทำดีแต่ไม่เห็นว่าได้ดี บางคนทำชั่วแต่ไม่เห็นว่าได้ชั่ว บางทีกลับได้รับผลตรงกันข้าม จะมีอะไรมาพิสูจน์ให้เห็นได้ว่าทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว ตามที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น เรื่องกรรมจึงยังไม่จบ จักได้แสดงในกัณฑ์ต่อไป

กมมํ สุตเต วิภชชติ ยทิตฺถํ หีนปฺปณิตตยา

กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้ดีเลวต่าง ๆ กัน

๒๓ มกราคม ๒๕๐๓

^๑ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (สุจิตฺโต ม.ร.ว.ชื่น นนวงค์) วัดบวรนิเวศวิหาร

พิสูจน์กรรม

(การพิสูจน์ทางโลก)

เดี๋ยวนี้เมื่อพูดว่าอะไรเป็นอะไร ก็มักจะถูกถามว่าพิสูจน์ได้หรือไม่ เหมือนอย่างวิธีพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ อันทุก ๆ สิ่งที่ปรากฏขึ้น หรือดังที่เรียกว่าปรากฏการณ์นั้น ต้องเป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้แน่ ในเมื่อมีเครื่องพิสูจน์ที่เพียงพอ แต่จะเป็นเครื่องพิสูจน์ชนิดไหน ก็สุดแต่สิ่งที่จะพิสูจน์ ถ้าสิ่งที่พิสูจน์นั้นเป็นวัตถุหรือสสารก็พึงพิสูจน์ด้วยเครื่องพิสูจน์สำหรับวัตถุหรือสสารนั้นทางวิทยาศาสตร์ ดังนี้ เป็นต้น ถ้าสิ่งที่พิสูจน์เป็นอย่างอื่น จะใช้เครื่องพิสูจน์สำหรับวัตถุหรือสสารนั้นหาได้ไม่ ถ้าจะพึงใช้เครื่องพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ ดังกล่าวได้ทุกอย่างแล้ว ศาลหลวงก็ไม่ต้องตั้งขึ้น เพราะเมื่อใครถูกกล่าวหาฟ้องร้องว่าทำผิด ก็จับตัวมาเข้าห้องวิทยาศาสตร์พิสูจน์ ไม่ต้องขึ้นศาล ในบัดนี้แม้จะมีเครื่องจับเท็จก็ใช้เป็นเพียงเครื่องมือประกอบเท่านั้น ใช้เป็นเครื่องวินิจฉัยเด็ดขาดหาได้ไม่ ฉะนั้น จะพิสูจน์อะไรก็ต้องมีเครื่องพิสูจน์ที่ควรกัน กล่าวอย่างสรุป เมื่อสิ่งที่พิสูจน์เป็นวัตถุหรือสสารก็ใช้เครื่องพิสูจน์ในทางนั้น เมื่อสิ่งที่พิสูจน์เป็นความจริงที่ออกไปจากวัตถุหรือสสาร ก็ต้องใช้เครื่องพิสูจน์อย่างอื่นที่จะชี้ถึงความจริงนั้น ๆ ได้ ดังวิธีที่ทั่วโลกก็ใช้กันอยู่แล้ว เป็นต้นว่า

การพิสูจน์ความผิด เมื่อบุคคลถูกกล่าวหาฟ้องร้องว่าทำผิดกฎหมายก็ต้องพิสูจน์กันตามวิธีที่บัญญัติไว้ในกฎหมาย เช่น สืบสวน สอบสวน ไต่สวน พิจารณา วินิจฉัยโดยยุติธรรม ตามกฎหมาย

การพิสูจน์ภูมิรู้สติปัญญา เรื่องนี้จะชั่งตวงวัดอย่างวัตถุ หรือจะคำนวณด้วยวิธีคณิตศาสตร์ ให้อันใดอันหนึ่งมีภูมิรู้สติปัญญาเท่าไรหาได้ไม่ เพราะมิใช่เป็นสิ่งที่มีส่วนกว้างบางตื้นลึกหนกเบาอย่างสิ่งของ ฉะนั้น จึงต้องใช้วิธีให้แสดงออกเหมือนอย่างในครั้งโบราณ ผู้ที่ไปเรียนสำเร็จศิลปศาสตร์มาแล้ว ก็แสดงศิลปศาสตร์นั้นในที่ประชุมชน ในบัดนี้ ก็ใช้การสอบต่าง ๆ ตั้งข้อสอบให้ตอบ เมื่อตอบได้ตามเกณฑ์ก็รับรองว่าสอบได้ มีภูมิรู้ชั้นนั้นชั้นนี้ แม้การวัดภูมิสติปัญญาที่เรียกว่าไอคิวของฝรั่ง ก็เป็นวิธีตั้งปัญหาให้ตอบ เช่นเดียวกัน แล้วก็ตัดสินว่ามีสติปัญญาขนาดนั้นขนาดนี้ วิธีพิสูจน์ด้วยการสังเกตจากการแสดงออกนี้ ก็กลายเป็นการทำนายอย่างหมอดู ซึ่งทำนายไปตามหลักเกณฑ์ มิใช่เป็นความจริงอย่างเต็มที่เหมือนอย่างรู้ด้วยญาณ (ความหยั่งรู้จริง) แต่เรียกว่าเป็นญาณสมมติก็พอได้ คือต่างว่าเป็นญาณ เมื่อใช้วิธีซึ่งเป็นที่ยอมรับกันแล้ว เช่น วิธีสอบดังกล่าว ก็เป็นใช้ได้

การพิสูจน์มิติและจิตใจ เมื่อต้องการจะรู้ว่าใครมีความคิดเห็นอย่างไร จะใช้เครื่องชั่งตวงวัดเป็นต้น ก็ไม่ได้เหมือนกัน ต้องใช้วิธีให้แสดงออกมา ในทางการเมือง เช่น ออกเสียงเลือกตั้ง ออกเสียงแสดงประชามติ ในการประชุม เช่น การอภิปราย การลงมติ และในส่วนปลีกย่อย เฉพาะเรื่อง เฉพาะบุคคล ก็ใช้วิธีหยั่งให้บุคคลนั้นแสดงออกมา และสังเกตจากอาการที่เขาแสดงออกมานั้น แต่ถ้าเขาไม่แสดงอาการอะไรออกมาแล้ว ก็จะไม่รู้ได้ เว้นไว้แต่จะมีญาณหยั่งรู้จิตใจของเขาเท่านั้น

การพิสูจน์ต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ แสดงว่าเครื่องพิสูจน์นั้นมีต่าง ๆ เมื่อเป็นวัตถุก็นำเข้าห้องวิทยาศาสตร์ เมื่อเป็นความผิดก็นำเข้าโรงศาล เมื่อเป็นภูมิรู้ก็นำเข้าสอบไล่ เมื่อเป็นจิตใจก็หยั่งให้แสดงออก ดังนี้เป็นต้น คราวนี้เป็นกรรมจะนำเข้าวิธีไหน? จะนำเข้าโรงศาลหรือจะนำเข้าห้องสอบไล่ดังกล่าวแล้วเป็นต้น ก็คงไม่ได้ผล จึงต้องนำเข้าพิสูจน์ตามหลักเหตุผล อันเป็นเหตุผลอย่างธรรมดาสามัญที่สามารถจะเข้าใจได้ด้วยสามัญสำนึกของทุก ๆ คน ดังจะกล่าวต่อไปนี้

(การพิสูจน์ตามหลักเหตุผล)

ทุก ๆ คนเมื่อตากแดดก็ร้อน เมื่ออาบน้ำก็เย็น เมื่อได้รับความร้อนเย็นตามที่ต้องการก็เป็นสุข เมื่อได้รับเกินต้องการก็เป็นทุกข์ สิ่งที่ทำให้เป็นสุขหรือเป็นทุกข์ เหล่านี้เรียกว่าเหตุ ส่วนความสุขหรือทุกข์ที่ได้รับเรียกว่าผล ถ้าเป็นเหตุผลในทางให้เกิดสุขก็เรียกว่าดี ถ้าเป็นเหตุผลในทางให้เกิดทุกข์ก็เรียกว่าชั่วร้าย เหตุผลที่เกิดจากการทำของบุคคลก็เช่นเดียวกัน เช่น เมื่อผู้ใดมารังแกตัวเราให้เดือดร้อนเราก็เห็นว่าคนนั้นไม่ดีเกเร เมื่อมีผู้ใดมาช่วยเหลือก็อภิลิขิตตัวเราให้เป็นสุขสบาย เราก็เห็นว่าคนนั้นเป็นคนดีเป็นคนมีคุณก็อภิลิขิต ตัวอย่างง่าย ๆ ดังกล่าวนี้นี้เป็นเครื่องแสดงว่าทุก ๆ คนต่างก็มีสามัญสำนึกบอกตัวเองอยู่ว่า ความดีและความชั่วมีจริง เพราะเรารู้สึกตัวของเราเองว่าคนนั้นทำดีแก่เรา คนโน้นทำชั่วร้ายแก่เรา และในทำนองเดียวกันตัวเราเองก็มีความรู้สึกเหมือนกันว่า ตัวเราเองทำดีหรือไม่ดีอย่างไร จนถึงบางทีรู้สึกภูมิใจในความดีของเรา หรือเสียใจในความชั่วของเรา ในเมื่อเกิดรู้สึกตัวขึ้น อันความดีหรือความชั่วที่ตัวเราเองทำหรือที่คนอื่นทำซึ่งปรากฏในความรู้สึกของเรานั้น คืออะไรเล่า? ก็คือกรรมนั่นเอง เป็นกุศลกรรม (กรรมดี) บ้าง เป็นอกุศลกรรม (กรรมชั่ว) บ้าง

ฉะนั้น กรรมจึงมีจริง และมีตัวอยู่จริง เพราะติดอยู่ในความรู้สึก ในจิตใจของตัวเราเอง ท่านผู้ทำความดีให้แก่ตัวเรา เช่น มารดาบิดา และผู้มีอุปการคุณทั้งหลาย พระคุณของท่านเหล่านี้ย่อมติดอยู่ในจิตใจของตัวเรา เกิดเป็นความกตัญญู (รู้พระคุณที่ท่านได้ทำ) และกตเวทิตะ (ประกาศพระคุณที่ท่านได้ทำแล้ว คือการตอบแทนพระคุณท่าน) ในทางตรงกันข้าม เมื่อใครทำไม่ดีต่อเรา ก็มักจะติดใจตัวเรา กลายเป็นผูกเวรกันต่อไปได้เหมือนกัน กรรมของคนอื่นยังติดใจตัวเราเองอยู่ได้ถึงเช่นนี้ โฉนกรรมของเราเองจะติดใจตัวเราเองอยู่ไม่ได้ เราไม่สามารถจะแกล้างกรรมของเราได้ ถึงจะลืมนไปแล้วก็ยังฝังอยู่อย่างลึกซึ้งในจิตใจ เพราะกรรมเกิดจากเจตนาของเรา จึงเป็นรอยจารึกของจิตใจ

(กรรมและวิบาก)

เมื่อรู้สึกว่าการกรรมมีจริง ทำดีเมื่อใดเป็นกรรมดีเมื่อนั้น ทำไม่ดีเมื่อใดเป็นกรรมชั่วเมื่อนั้น ปัญหาต่อไปจึงมีว่า กรรมวิบากคือผลของกรรมมีหรือไม่และมีอย่างไร คิดดูง่าย ๆ ในเวลาสอบไล่ได้ การที่ตอบได้สอบไล่ได้เป็นผลดี เกิดจากความตั้งใจเรียนดี นี่แหละคือกรรมดี ทำให้เกิดผลดีคือสอบไล่ได้ ถ้าตรงกันข้าม เรียนอย่างเหลวไหล จนถึงสอบไม่ได้ นี่เป็นกรรมชั่ว ทำให้เกิดผลชั่วคือสอบตก ฉะนั้น ผลของกรรมจึงมีอยู่จริง และมีตามชนิดของกรรม คือผลดีเกิดจากกรรมดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว เพราะกรรมดี ย่อมให้ผลดี กรรมชั่วย่อมให้ผลชั่วเสมอ ไม่สับสนกัน เหมือนอย่าง ต้นมะม่วงให้ผลเป็นมะม่วง ต้นขนุนให้ผลเป็นขนุน เป็นไปตามชนิด

แต่ยังมีปัญหาต่อไปอีก กรรมและกรรมวิบากนั้นเป็นของใคร คิดดูง่าย ๆ อย่างการเรียนการสอบดังกล่าวแล้ว คนไหนเรียนคนนั้นรู้ คนไหนไม่เรียนคนนั้นก็ไม่รู้ ถ้าไม่เรียน ใครจะมาบันดาลให้ใครรู้ขึ้นเองหาได้ไม่ ฉะนั้น กรรมและกรรมวิบากจึงเป็นของของคนที่ทำกรรมนั่นเอง ผู้ใดทำกรรมอย่างใดก็ย่อมได้ผลกรรมอย่างนั้น เหมือนอย่างหวานพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ทุก ๆ คนจึงต้องรับผิดชอบต่อกรรมของตนเอง จะป้ายไปให้คนอื่นไม่ได้ คนที่ทำดี เช่น ประพฤติตนเรียบร้อย ช่วยทำกิจที่เป็นประโยชน์เป็นต้น จะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ก็ตาม ก็เป็นคนดีขึ้นเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะชมหรือไม่ก็ตาม ตัวผู้ทำเองก็รู้สึกตัวเองว่าทำดี คนที่ทำไม่ดี เช่น ประพฤติตนเกะกะระราน เป็นคนห้าวขโมยเป็นต้น ก็เป็นคนชั่วขึ้นเพราะกรรมของตน ใครจะรู้จะติหรือไม่ก็ตาม ตัวผู้ทำเองก็รู้สึกว่าตัวของตัวทำชั่ว อาจจะป้ายความผิดให้ผู้อื่น ด้วยการหลอกให้คนอื่นเข้าใจผิด แต่จะหลอกตัวเองไม่ได้ ตัวเองย่อมรู้สึกสำนึกตัวเองอย่างเต็มที่ ฉะนั้น เมื่อทำดีทำชั่วแล้วจึงบัดดีบัดชั่วออกไปให้พ้นตัวเองไม่ได้ เพราะรู้สึกตัวเองอยู่ทางจิตใจของตน ใครจะแย้งจะไปใส่ชั่วให้ก็ไม่ได้ นอกจากหลอกให้คนอื่นเข้าใจผิดเท่านั้น ซึ่งไม่เป็นความจริง

สรุปความว่า เมื่อคิดพิสูจน์ด้วยสามัญสำนึกตามเหตุผลอย่างง่าย ๆ ในเรื่องความดีความชั่วทั่ว ๆ ไปที่มีอยู่เฉพาะหน้า ก็จะได้เห็นได้แล้วว่า

๑. กรรมมี คือมีความดีความชั่วในการทำของทุก ๆ คน
๒. กรรมวิบากมี คือมีผลดีของความดี มีผลชั่วของความชั่ว
๓. กรรมเป็นของผู้ทำ คือใครทำกรรมอย่างใดก็ได้รับผลกรรมอย่างนั้น

เมื่อกล่าวเฉพาะตัวของเราเองแล้ว เมื่อเป็นกรรมของเราเองยิ่งพิสูจน์ได้ง่าย คือนำเข้าพิสูจน์ในหัวใจของเราเอง เพราะเรารู้ตัวเราเองได้ดี แต่ข้อสำคัญเราต้องมี ยุติธรรม คือไม่ลำเอียง เหมือนอย่างการพิสูจน์วัตถุหรือสสารในห้องวิทยาศาสตร์ เครื่องพิสูจน์ต้องใช้ได้ หรือการพิสูจน์ความผิดในโรงศาล โรงศาลก็ต้องสถิติยุติธรรม

(ที่ลับไม่มี)

คำเก่า ๆ มีกล่าวว่า “ถึงคนไม่เห็นเทวดาก็เห็น” เดียวนี้อาจเห็นว่าทันสมัย แต่ถ้ารู้จักคิด คำนี้ก็ยิ่งใช้ได้ คือเทวดาในดวงใจของเราเอง หมายความว่าความมีหิริ (ละอายใจ) และโอตตปปะ (เกรงบาป) ซึ่งท่านเรียกว่าเป็นเทวธรรม (ธรรมของเทวดา หรือธรรมที่ทำให้เป็นเทวดา) ใจที่มีละอายมีเกรงต่อบาปคือความชั่วช้าต่าง ๆ นี้แหละ คือเทวดา แต่ใจกระด้าง ดันน หยาบช้า แข็งกร้าว ชั่วร้าย อาจมองไม่เห็น ภาชิตมอญ มีกล่าวว่า “เมื่อกัจจที่ไบตันหญ้า ด้วยคิดว่าไม่มีใครเห็น ถึงกระนั้นก็มีผู้เห็นอยู่ถึง สองเป็นอย่างน้อย” ผู้เห็นทั้งสองในภาชิตมอญนี้คือใคร ขอให้คิดเอาเอง ถ้าคิดไม่เห็น ก็ให้ส่องหน้าในกระจก ก็จะเห็นผู้ที่เห็นกา แม้พระพุทธภาชิตก็มีกล่าวไว้ว่า “ชื่อว่าที่ ลับย่อมไม่มีแก่ผู้ทำชั่ว”

(ลัทธิ ๔ อย่าง)

ในมหาโพธิชาดกตอนหนึ่ง เล่าว่า พระราชาแห่งรัฐหนึ่งมีอำมาตย์อยู่ ๔ คน เป็นผู้แสดงลัทธิต่าง ๆ แก่พระราชา อำมาตย์คนที่ ๑ แสดงลัทธิว่า ผลทุก ๆ อย่าง ไม่มีเหตุ อำมาตย์คนที่ ๒ แสดงลัทธิว่า พระอิศวร (พระเป็นเจ้า) สร้าง อำมาตย์คนที่ ๓ แสดงลัทธิว่า ทุก ๆ อย่างเป็นเพราะบุญกรรม (กรรมในปางก่อน) อำมาตย์คนที่ ๔ แสดงลัทธิว่า ชาตสุญ ยังมีชีปะขาวอีกคนหนึ่งซึ่งพระราชาเคารพนับถือ ประรณา

จะโศกโศกกับอำมาตย์เหล่านั้น จึงไปขอหนังสือของวานรจากชาวบ้านมาตาก ทำให้หมดกลิ่น ให้เรียบร้อยดีแล้ว จึงนุ่งห่มหนังวานรและใช้เป็นอย่างผ้าพาดบ่า เข้าไปในพระอุทยาน พระราชาได้ทรงทราบ ได้เสด็จพร้อมกับอำมาตย์ทั้ง ๔ ทอดพระเนตรเห็นท่านชีปะขาว กำลังนั่งสนใจอยู่กับหนังวานร จึงตรัสถาม ชีปะขาวก็ทูลตอบว่า วานรนี้มีอุปการะแก่ อาตมามาก ช่วยนำน้ำมาให้บ้าง กวาดที่อยู่ให้บ้าง ทำการปฏิบัติให้ต่าง ๆ อาตมาจะ ไปไหนก็ขึ้นหลังวานรนี้ไป แต่คราวหนึ่งอาตมาเกิดมีจิตใจทราวมัจฉินเนื้อของวานรนั้น นำหนังมาตากให้แห้งใช้นุ่งห่ม ตลอดถึงปูนั่งนอนเพราะคิดถึงบุญคุณว่ามีอุปการะ แก่อาตมามาก ฝ่ายอำมาตย์ทั้ง ๔ ได้ยินดังนั้นก็พากันกล่าวเย้ยหยันว่า ตาชีปะขาว นี้เป็นคนอกตัญญู ทรมานมิตร ทำปาณาติบาต

ฝ่ายชีปะขาวจึงกล่าวโต้แก่อำมาตย์คนที่ ๑ ซึ่งถือลัทธิทุก ๆ อย่างไม่มีเหตุ ว่าเมื่อผลทุก ๆ อย่างไม่มีเหตุ เกิดขึ้นเอง ความชั่วอะไร ๆ จะมีได้อย่างไร เพราะตาม ลัทธิของท่าน ย่อมไม่มีเหตุที่จะทำให้ใคร ๆ ในโลกเศร้าหมองหรือบริสุทธิ์ โลกนี้เป็น ไปตามคติและภาวะของตนเอง แปรปรวนวิวัฒนาการไปเอง มีสุขมีทุกข์ไปเอง จะทำ อะไรก็ทำไป ไม่จำเป็นต้องประสงค้จะทำดีหรือทำชั่ว ทำ ๆ ไปก็แล้วกัน ทำอะไรก็ทำได้ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมีใครทำบาปหรือทำบุญอะไรเล่า ฉะนั้น ถीलัทธิของท่านเป็นจริง ถึงอาตมาจะฆ่าวานรกินเนื้อเสีย อาตมาก็ไม่มีโทษไม่มีบาป อำมาตย์คนที่ ๑ เมื่อถูกโต้ เช่นนั้นก็นิ่งนิ่ง

ชีปะขาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๒ ซึ่งถือลัทธิพระเป็นเจ้าสร้าง ว่าถ้าพระ เป็นเจ้าสร้างชีวิตแก่โลกทั้งหมด เที่ยจัดแจงให้คนนี้ทำกสิกรรม ให้คนนั้นเลี้ยงโค เป็นต้น เป็นผู้สร้างความเจริญความเสื่อมความดีความชั่วทั้งปวง เป็นผู้บันดาลสิ่ง ทั้งหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครทำบาปก็ทำเพราะพระเป็นเจ้าสั่งให้ทำ พระเป็นเจ้าจึง ต้องรับบาปนั้นไปเอง ถึงอาตมาจะฆ่าลิงหรือใครจะทำบาปอะไร ๆ ก็ไม่ต้องรับบาป เพราะทำตามคำสั่งของพระเป็นเจ้าต่างหาก อำมาตย์คนที่ ๒ ถูกโต้ดังนั้นก็นิ่งไป

ชีปะขาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๓ ซึ่งถือลัทธิกรรมในปางก่อน ว่าถ้าใคร ๆ พากันถึงสุขทุกข์เพราะกรรมในปางก่อนเป็นเหตุเท่านั้นแล้ว ใคร ๆ ที่ต้องได้รับทุกข์ ในบัดนี้ เช่น ถูกเขามา ถูกเขาลักขโมยทรัพย์ ถูกเขาเบียดเบียนต่าง ๆ ก็เพราะกรรม ในปางก่อนของตนเอง เหมือนอย่างกู่หนี่เขามาแล้วก็ใช้หนีเขาไป ฉะนั้น ถीलัทธิของ

ท่านเป็นจริง วานรนี้ก็คงเคยฆ่าอาตมามาแล้วในชาติปางก่อน เหมือนอย่างเป็นหนี้อาตมาอยู่ มาชาตินี้อาตมาจึงฆ่าเสียบ้าง สิ่งนี้จึงถูกฆ่าเป็นการใช้หนี้กรรมเก่าให้สิ้นไป อาตมาซึ่งเป็นผู้ฆ่า จึงเท่ากับเป็นผู้ช่วยสิ่งนี้ให้พ้นจากหนี้ จึงไม่เป็นบาปอะไร กลับจะเป็นการช่วยไปเสียอีก และใคร ๆ จะฆ่าหรือทำร้ายใคร เมื่ออ้างว่าเป็นกรรมเก่าของเขา ๆ ก็ทำได้ทั้งนั้น และอาจอ้างเอาบุญคุณเสียอีกก็ได้ ว่าช่วยฆ่าเขาเป็นการช่วยเปลื้องหนี้กรรมให้แก่เขา อำมาตย์คนที่ ๓ ถูกโต้เช่นนี้ก็ยิ่งไป

ชีปะขาวจึงกล่าวโต้อำมาตย์คนที่ ๔ ซึ่งถือลัทธิขาดสูญ ว่าถ้าใคร ๆ ขาดสูญเสียหายคือตายสูญไปเลยไม่ต้องเกิดอีก จะทำอะไรก็มุ่งประโยชน์เดี๋ยวนี้เท่านั้น แม้ว่าจะต้องทำมาตุฆาตพิตุฆาตเพื่อประโยชน์ของตนก็ทำได้ ไม่มีภาระหน้าที่จะต้องไปรับผล ฉะนั้น ถ้าลัทธิของท่านดังกล่าวเป็นความจริง แม้ว่าอาตมาจะฆ่าวานรก็ไม่เป็นบาปอะไรที่จะต้องไปรับ ตัวเราเองก็ขาดสูญ บาปและสิ่งทั้งหลายก็ขาดสูญไปด้วยกัน อำมาตย์คนที่ ๔ เมื่อถูกโต้ดังนั้นก็จึงเงียบไป

ชีปะขาวที่ท่านกล่าวว่าเป็นพระโพธิสัตว์ จึงถวายโอราบทพระราชามิให้เชื่อลัทธิของ ๔ อำมาตย์เหล่านั้น และให้ทรงประพฤติธรรม ปกครองแคว้นแคว้นโดยธรรม

เรื่องในชาดกที่เล่ามานี้แสดงว่า แม้ผู้ที่ถือลัทธิว่าไม่มีความดีความชั่ว ก็ยังมีสามัญสำนึกอยู่ในความดีความชั่ว ซึ่งเป็นหลักความจริง จึงได้กล่าวตำหนิชีปะขาวโพธิสัตว์ไปโดยที่ไม่ทันนึกถึงลัทธิของตนที่ถืออยู่

ฉะนั้น เรื่องของกรรมจึงเป็นเรื่องของความจริงที่เป็นไปอยู่โดยธรรมดาสามัญ พระพุทธเจ้าก็ทรงยกเอาความจริงนี้แหละมาสั่งสอน มิได้ทรงแต่งเรื่องของกรรมขึ้นเองทั้งมิได้ทรงยกย้ายเปลี่ยนแปลงบิดผันไปจากความจริง ทรงชี้แจงแสดงเปิดเผยไปตามหลักความจริงเท่านั้น

(กรรมปัจจุบันสำคัญ)

ข้อที่ควรกล่าวย้ำอีกก็คือ มักจะเข้าใจกันอีกอย่างหนึ่งว่า เรื่องของกรรมเป็นเรื่องอดีตคือล่วงมาแล้ว ในปัจจุบัน เรามักมีหน้าที่ปล่อยตนให้เป็นไปตามกรรมที่เรียก

กัน้วยถากรรมเท่านั้น จึงไม่คิดจะทำอะไร ถ้าเห็นดังนี้เป็นความเห็นผิด ดั่งลัทธิของ อามาศย์ที่ถือว่าอะไร ๆ เกิดเพราะกรรมปางก่อน (ปุพเพกตเหตุ) ดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนมิให้เชื่อลัทธินี้ ถือว่าเป็นลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา และ ตรีศยท เวทนา สุข ทุกข์ ที่ทุก ๆ คนได้รับอยู่เป็นตัวอยาง ว่าเกิดเพราะโรคต่าง ๆ ในปัจจุบันก็มี เกิดเพราะกรรมเก่าก็มี ฉะนั้น เมื่อโรคเกิดขึ้นก็ต้องเยียวยา และต้อง ป้องกันรักษาตัวไม่ให้เกิดโรค ในด้านความประพฤติต่าง ๆ ก็เช่นเดียวกัน ให้ละกรรม ที่ชั่วทำกรรมที่ดี กรรมปัจจุบันนี้แหละเป็นข้อสำคัญแห่งชีวิตของทุก ๆ คน คือ การที่เราทำอยู่เดี๋ยวนี ถ้อยคำที่เราพูดอยู่เดี๋ยวนี เรื่องที่เราคิดอยู่เดี๋ยวนี เป็นหน้าที่ ของเราจะต้องคอยตรวจตราดูให้ตัวเราเอง ทำ พูด คิดแต่ในทางที่ถูกต้อง ก่อให้เกิด คุณประโยชน์โดยส่วนเดียวเท่านั้น อย่าเอาเรื่องกรรมเก่ามาเป็นเครื่องตัดรอนคุณ ประโยชน์ มาทำให้อนรอนโชคกลาง

ดั่งมีเรื่องเล่าเป็นคดีไว้ว่า มีชาย ๒ คนไปให้หมอดู หมอทำนายทายคนหนึ่ง ว่า จะได้เสวตฉัตร ทำนายอีกคนหนึ่งว่าจะลำบาก ชายคนที่ได้รับทำนายว่าจะได้ เสวตฉัตรก็ดีใจ นั่งนอนรอไม่ทำมาหากินอะไร ในที่สุดก็สิ้นทรัพย์สมบัติ ไปนอนเจ็บ อยู่อย่างอนาถในป่าทุ่ง มีพระรุดงค์เดินผ่านมาพบเข้า มีจิตสงสารจึงเอากลดปักให้ ชายผู้นั้นก็สิ้นใจในกลดของพระรุดงค์ ก็ได้เสวตฉัตรเหมือนกัน เพราะคำว่าเสวตฉัตร แปลว่าร่มขาว กลดของพระรุดงค์ก็เป็นร่มขาวชนิดหนึ่ง ส่วนชายอีกคนหนึ่งซึ่งได้รับ ทำนายว่าจะลำบาก เกิดความกลัวลำบากจึงตั้งหน้าขวนขวายพากเพียรทำมาหากิน เก็บออมทรัพย์สินอยู่เรื่อย ๆ มา จึงมีหลักฐานเป็นสุขสบายขึ้นโดยลำดับ แต่ก็ลำบาก มาก่อนเป็นอันมาก เรื่องนี้เป็นคติสอนใจว่า หน้าที่ของเราทุก ๆ คนก็คือทำกรรม ปัจจุบันนี้แหละให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปแล

อชเชว กิจจมาตปปี

ควรทำความเพียรในวันนี้ทีเดียว

เกณฑ์กรรม

(สาเหตุไม่เชื่อกรรม ๒ อย่าง)

ในจิตใจที่มีสามัญสำนึกของทุก ๆ คน ย่อมมีความรู้สึกว่ามีคุณค่า มีความดี ความชั่ว มีผลของความดีความชั่ว และผู้ทำนั่นเองเป็นผู้มีความดีความชั่วติดตัวอยู่ เพราะใครทำกรรมอันใด กรรมอันนั้นย่อมจารึกอยู่ในจิตใจ และผู้ทำนั่นเองต้องเป็นผู้รับผล คือรับผิดชอบต่อการกระทำของตน ความพิสดารในเรื่องนี้ได้แสดงแล้ว แต่การที่คนไม่น้อยยังไม่มีความเชื่อตั้งมั่นลงไปในกรรมตามหลักที่กล่าว ซึ่งรวบรัดโดยย่อว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” ก็เพราะเหตุ ๒ ประการคือ

๑. ความลำเอียงเข้ากับตนเอง หรือถือเอาแต่ใจตน
๒. ไม่เห็นผลสนองที่สาสมทันตาทันใจ

๑. ความลำเอียงเข้ากับตนเองนั้น คือมุ่งประโยชน์ตน หรือมุ่งจะได้เพื่อตนเองเท่านั้น ไม่คำนึงถึงความเสียหายทุกข์ยากของผู้อื่น ดังเช่นเมื่อโกรธขึ้นมากก็ทำร้ายเขา เมื่ออยากได้ขึ้นมากก็ลักของเขา เมื่อทำได้สำเร็จดังนั้นก็มีความยินดีและอาจเข้าใจว่าทำดี แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่อยากให้ใครมาทำร้ายตัวเรา มาลักของเรา ถ้าใครมาทำเข้าเราก็ต้องว่าเขาไม่ดี ถึงเราจะไปยั่วให้เขาโกรธ เมื่อเขาโกรธขึ้นแล้วมาทำร้ายร่างกายเราก็มองว่าเขาไม่ดีอยู่นั่นเอง การกระทำอย่างเดียวกัน จะดีบ้างไม่ดีบ้างอย่างไรได้เหมือนอย่างการทำร้ายร่างกาย การลักทรัพย์ เมื่อเราทำแก่เขาได้ก็เป็นดี แต่ถ้าเขาทำแก่เราเป็นไม่ดี จะเป็นดังนี้หาถูกต้องไม่ เพราะเป็นการที่เราพูดเอาเองอย่างไม่

ยุติธรรม แต่การลำเอียงเข้ากับตนเองข้อนี้แหละเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ทำให้คนเป็นอันมากยังประกอบกรรมชั่ว เพื่อประโยชน์แก่ตนเอง หรือประโยชน์แก่ผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตน ถึงจะมีกรรมศรัทธาอยู่อย่างผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนามีอยู่ทั่ว ๆ ไปก็ตาม เมื่อความมุ่งจะได้ (โลภะ) ความโกรธแค้นขัดเคือง (โทสะ) ความหลงผิด (โมหะ) มีกำลังแรงกล้ากว่ากำลังศรัทธา คนก็ประกอบกรรมที่ชั่วได้ สุดแต่ใจที่อยากได้ที่โกรธ ที่หลง จะจุดชักนำไป ที่เป็นเช่นนี้ไม่ใช่เพราะไม่มีความรู้สึกสำนึกรู้ในความดี ความชั่ว ก็มีความรู้สึกสำนึกรู้เหมือนกัน แต่ไม่มีกำลังใจในฝ่ายสูงที่จะห้ามกำลังใจในฝ่ายต่ำ จึงยับยั้งตนเองไว้ไม่ได้ มีคนเป็นอันมากเมื่อทำไปแล้วเกิดเสียใจในภายหลัง ดังเช่นเมื่อทำอะไรลงไปในขณะที่อยากได้ หรือรักชอบอย่างจัด ในขณะที่โกรธจัด ในขณะที่หลงจัด อย่างที่เรียกว่าหลงอย่างไม่ลืมหูลืมตา หรือในขณะที่กำลังเมาสุราอันเรียกได้ว่าหลงเหมือนกัน ครั้นเมื่อสร้างรัก สร้างชัง สร้างหลง สร้างเมาแล้วก็กลับเสียใจในกรรมที่ตนได้ประกอบไปแล้ว ในขณะที่ใจวิปริตเช่นนั้น บางทีทำให้เป็นรอยแผลจารึกอยู่ในจิตใจ คอยสะกิดให้เจ็บซ้ำเดือดร้อนอยู่ตลอดเวลา และทำให้เกิดความเกลียดตนเองหรือรังเกียจตนเองจนถึงต้องหลบหน้าเพื่อนฝูงมิตรสหายไปก็มี แต่ถึงจะหลบหน้าคนอื่นเป็นส่วนมากได้ แต่หลบตนเองไม่พ้น เมื่อเกิดความเกลียดหรือรังเกียจตนเองมากขึ้นจนไม่สามารถจะทนอยู่ในโลกได้ ต้องพยายามทำลายตนเองไปก็มี

ฉะนั้น เมื่อเกิดแผลในใจขึ้นก็มักเป็นชนิดโรคเรื้อรังที่รักษาหายยาก สู้ป้องกันไม่ให้มีขึ้นไว้ก่อนไม่ได้ ทั้งนี้ด้วยวิธีปลูกกรรมศรัทธาคือความเชื่อกรรมนี้แหละให้ตั้งมั่นขึ้นในใจ ให้มีเป็นกำลังใจจนพอที่จะเชื่อใจได้ว่าจะไม่ประกอบกรรมที่ชั่วที่ผิดอะไร ๆ ถ้ายังกลางแคลงสงสัยไม่เชื่อใจตนเองว่า จะยับยั้งใจไว้ได้ ก็ต้องเว้นจากสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ

ฉะนั้น ทางบิดามารดาหรือผู้ปกครองและทางโรงเรียนจึงได้คอยแนะนำสั่งสอนห้ามปราม ไม่ให้อ่านหนังสือบางชนิด ไม่ให้ดูภาพยนตร์บางชนิด ที่เป็นเครื่องยุแหย่ยั่วเย้าให้ประพฤติผิดศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดี คำแนะนำห้ามปรามนั้นก็สมควรที่จะเชื่อฟังและปฏิบัติตาม เป็นการป้องกันตัวเราเองไว้ตั้งแต่เบื้องต้น ท่านผู้ใหญ่ที่กรุณาให้คำแนะนำตักเตือนก็ดี พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนก็ดี ท่านก็ได้แต่เป็น

เพียงผู้บอกกล่าวแนะนำ ส่วนความเชื่อฟังเป็นหน้าที่ของเราเอง เพราะเป็นสิ่งที่มียู่ในใจของเรา ถ้าใจของเราเกิดดื้อดั่งขัดแย้งไม่เชื่อฟังเสียแล้ว คำแนะนำตักเตือนต่าง ๆ ก็ไม่มีประโยชน์ หรือมีประโยชน์น้อยมาก ฉะนั้น จึงควรที่จะคอยตรวจดูใจของเราเองว่า มีความเชื่อฟังต่อคำแนะนำสั่งสอนอยู่เพียงไร มีความดื้อดั่งขัดแย้งอยู่เพียงไร และคิดต่อไปว่าเพราะเหตุไร เมื่อหมั่นคิดอยู่ดังนี้แล้ว จะเห็นผลเทียบเคียงได้เอง หรือถ้ายังไม่เห็นได้เองก็ต้องซักถาม และท่านผู้แนะนำอบรมก็มักจะชี้แจงให้รู้ให้เข้าใจ ถ้าคิดตั้งใจฟังคำชี้แจงของท่าน ไม่ตั้งป้อมดื้อดั่งเสียก่อนแล้ว ก็คงจะได้ความกระจ่างในคำแนะนำของท่าน และจะได้ความซาบซึ้งในเมตตากรุณาของท่าน

การหัดมีความเชื่อฟังอย่างมีเหตุผลนี้ เป็นวิธีแก้ความลำเอียงเข้ากับตนเอง ที่เป็นเหตุให้ทำอะไรตามใจตนเอง โดยส่วนเดียว ผู้ใหญ่ที่ดีจึงไม่ตามใจเด็กในทางที่ผิด คอยแนะนำห้ามปราม หรือแม้ต้องปราบเอาบ้างตามสมควร เป็นการหัดไม่ให้ลำเอียงเข้ากับตนเอง หรือถือเอาแต่ใจตนเองมาตั้งแต่อ่อน เข้าในคำว่าดัดไม้ตั้งแต่อ่อน เพราะดัดเมื่อแก่นั้นเป็นการดัดยาก เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นการสั่งสอนให้เป็นคนรู้ผิดรู้ถูกอย่างมีเหตุผล ในเรื่องที่เกี่ยวข้องทุก ๆ วัน ทำให้รู้จักเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เชื่อว่ามีถูกมีผิด มีเหตุมีผล ซึ่งเมื่อเป็นความผิดแล้ว ตัวเราเองทำก็ผิด คนอื่นทำก็ผิด เมื่อเป็นความถูกแล้ว ตัวเราเองทำก็ถูก คนอื่นทำก็ถูก ข้อนี้แหละเป็นกรรมศรัทธาที่ผู้ใหญ่สมควรปลูกฝังให้แก่เด็กมาตั้งแต่ต้น และผู้ใหญ่ก็ควรเว้นจากการทำสิ่งที่ไม่เหมาะสมไม่งามให้เด็กเห็นและอ้างได้ว่า ทำไม่ผู้ใหญ่ทำได้ เช่น ห้ามไม่ให้เด็กทะเลาะวิวาทกัน แต่ผู้ใหญ่เมาสุราทะเลาะวิวาทกัน ห้ามไม่ให้เด็กเล่นการพนันเที่ยวเตร่ แต่ผู้ใหญ่เล่นการพนันเที่ยวเตร่ เหล่านี้เป็นต้น เมื่อทำให้เห็นเป็นตัวอย่างไม่ดี ก็ทำให้เด็กอยากเอาอย่าง ทำให้น้ำหนักในคำอบรมห้ามปรามน้อยลงไป จนเกือบจะไม่มีจุดหมายอะไร และจะเข้าทำนองคำว่า “จงทำตามคำที่ฉันพูด แต่อย่าประพฤติอย่างที่ผมทำ”

๒. ไม่เห็นผลสนองที่สาสมทันตาทันใจ โดยมากต้องการเห็นผลของกรรมเกิดสนอง ให้เห็นอย่างสาสมทันตาทันใจ เช่น เมื่อทำกรรมดี ก็อยากเห็นกรรมดีให้ผลเป็นรางวัลอย่างมากมายทันตาทันใจ เมื่อเห็นหรือได้ทราบว่ามีใครทำกรรมชั่ว และไม่เห็นว่าเขาเสื่อมเสียอย่างไรหรือกลับเจริญรุ่งเรือง ก็สงสัยว่า ทำชั่วไม่ได้ชั่วจริงกระมัง

อันที่จริงกรรมดีต้องให้ผลดี กรรมชั่วต้องให้ผลชั่ว ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้อย่างไม่ผิดโดยแน่นอน และผลที่สนองนั้นจะเรียกว่าเป็นผลที่สาสมก็ได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นตัวอย่างในพระสูตรหนึ่งว่า กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย (หมายถึงทั้งคนทั้งดิรัจฉานเป็นต้น ที่เกี่ยวข้องอยู่ในโลกทั้งหมด) ให้เลวและดีต่าง ๆ กัน คือการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้มีอายุสั้น การเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตทำให้มีอายุยืน การเบียดเบียนเขาให้ลำบากทำให้มีโรครมาก การไม่เบียดเบียนเขาให้ลำบาก ทำให้มีโรคน้อย ความมักโกรธahunหันซึ่งเคียดคับแค้นขัดเคืองกระแง้ากระงอด ทำให้ผิวพรรณเศร้าหมองไม่งดงาม ความไม่มักโกรธเคียดแค้น ทำให้ผิวพรรณผ่องใสงดงาม ความมักริษยาผู้อื่น ทำให้มีศักดิ์ต่ำต้อยน้อยหน้า ความไม่ริษยา ทำให้มีศักดิ์สูงใหญ่ ความไม่เผื่อแผ่เจือจาน ทำให้มีโภคสมบัติน้อย ความเผื่อแผ่เจือจาน ทำให้มีโภคสมบัติมาก ความแข่งกระด้างถือตัวดูหมิ่นท่าน ทำให้เกิดในสกุลต่ำ ความไม่แข่งกระด้างถือตัวดูหมิ่นท่าน มีความอ่อนน้อมเคารพนับถือผู้ที่ควรอ่อนน้อมเคารพนับถือ ทำให้เกิดในสกุลสูง ความไม่เข้าหานักปราชญ์หรือผู้รู้ศึกษาไต่ถาม ทำให้มีปัญญาทรม การเข้าหานักปราชญ์หรือผู้รู้ศึกษาไต่ถาม ทำให้มีปัญญามาก

ผลที่สาสมกันของกรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเป็นตัวอย่างดังที่กล่าวมานี้ เป็นผลของกรรมเก่าคือกรรมที่ทำไว้แล้วในอดีตกาล ส่วนกรรมใหม่คือกรรมที่ทำในปัจจุบันนี้ ท่านแสดงว่าจักให้ผลในชาติปัจจุบันนี้ เหมือนอย่างในวันนี้ ในเดือนนี้ ในปีนี้อีกก็มี จักให้ผลในชาติหน้า เหมือนอย่างในวันพรุ่งนี้ ในเดือนหน้า ในปีหน้าก็มี จักให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป เหมือนอย่างในวันมะรืนนี้ หรือในเดือนโน้น ในปีโน้นเป็นต้นก็มี

ฉะนั้น การให้ผลของกรรมจึงเกี่ยวแก่กาลเวลาเป็นสำคัญ การกระทำทุก ๆ อย่างที่ให้ผลนั้น ต้องเกี่ยวแก่กาลเวลาทั้งนั้น เช่น การปลูกต้นไม้มีผล ก็มีไว้ว่าต้นไม้ นั้นจะให้ผลทันที ต้องรอจนต้นไม้เจริญเติบโต และถึงฤดูกาลให้ผลจึงจะให้ผลตามชนิด การเรียนหนังสือก็มีไว้ว่าจะเรียนให้สอบไล่ได้ในวันเดียว ต้องเรียนเรื่อยไปจนถึงกำหนดสอบไล่จึงเข้าสอบไล่ บางทีก็ต้องเรียนซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เมื่อไม่ละความพยายามก็อาจจะสอบไล่ได้ การทำการค้าประกอบการอุตสาหกรรมต่าง ๆ รัฐบาล หรือประกอบ

อาชีพทุกอย่างก็เหมือนกัน จะได้รับผลก็อาศัยกาลเวลาทั้งนั้น และผลที่ได้รับนั้นจะดีหรือไม่ดีอย่างไร จะรวดเร็วหรือช้าอย่างไร ก็สุดแต่สถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แม้ในเรื่องกรรมให้ผล ท่านก็แสดงว่าเกี่ยวแก่สถานการณ์ ๔ อย่างคือ (๑) คติ (๒) อัตภาพ (๓) กาลสมัย (๔) การประกอบ

(ส่วนประกอบของการให้ผลของกรรม ๔ อย่าง)

(๑) คติ คือที่ไป แสดงในปัจจุบัน คือไปทุก ๆ แห่ง จะไปเที่ยวไปพักอาศัยชั่วคราวหรือไปอยู่ประจำก็ตาม คนที่ทำดีมาแล้ว ถ้าไปในที่ที่ไม่ดี ความดีที่ทำไว้ก็อาจจะยังไม่ให้ผล เหมือนอย่างนักเรียนที่เรียนมัธยม ๖ มาแล้วจากต่างจังหวัด เรียกว่าได้ทำความดีมาแล้วถึงขั้นนั้น และเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ แต่ไปอยู่ในหอพักที่ไม่ดี เมื่อควรจะไปโรงเรียนก็ไม่ไป แต่ไปเถลไถลเสียที่อื่น อย่างนี้เรียกว่ามีคติที่ไปไม่ดี ความดีเท่าที่ทำไว้คือที่เรียนมาจนจบมัธยม ๖ ในต่างจังหวัด ก็ไม่ส่งเสริมให้เจริญวิद्यฐานะขึ้นต่อไป ส่วนนักเรียนที่เรียนมาไม่สู้ดี ไม่จบถึงชั้นไหน แต่เกิดความตั้งใจดี ไปพักอาศัยอยู่ในที่ดี และไปเรียนกวดวิชาอย่างจริงจัง ก็อาจจะสอบขึ้นชั้นสูงได้ ตัวอย่างนี้เป็นเพียงตัวอย่างเฉพาะเรื่องเท่านั้น เมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว คนที่มีกรรมเก่าไม่ดี แต่ว่ามีคติใหม่ดี อย่างที่เรียกว่ากลับตนดำเนินทางใหม่ คือเว้นจากทางไม่ดีเก่า ๆ ที่เคยดำเนินมา มาเปลี่ยนดำเนินทางใหม่ที่ดีอันตรงกันข้าม กรรมชั่วที่ทำไว้แล้วแต่ก่อนก็อาจยังไม่ให้ผล ได้ในคำว่ามืดมาสว่างไป ถ้าทางเก่าก็ไม่ดี ทางใหม่ก็ไม่ดี ได้ในคำว่า มืดมามีมืดไป ก็เป็นอันเอาดีไม่ได้เลย ส่วนคนที่ทำความดีมาแล้วเรียกว่าเดินทางถูกมาแล้ว แต่ต่อมากลับไปเดินทางผิด กรรมดีที่ทำไว้แล้วก็อาจยังไม่ให้ผลไม่ได้ในคำว่าสว่างมามีมืดไป ฝ่ายคนที่มาดีคือเดินทางมาถูกแล้วและก็เดินทางถูกต้องไป เป็นอันว่าความดีที่ทำไว้สนับสนุนให้ดีอีกต่อไปไม่ขาดสาย ได้ในคำว่าสว่างมาสว่างไป

ฉะนั้น คติที่ไปหรือการไป คือทางที่ทุก ๆ คนดำเนินอยู่ในปัจจุบันนี้แหละ สำคัญมาก ในส่วนที่ล่วงมาแล้วจะผิดหรือถูกเราก็ได้ดำเนินมาแล้ว ฉะนั้น ให้ถือว่า

เป็นอันแล้วไป หรือให้ถือเป็นบทเรียน ถ้าเดินทางดีมาแล้วก็จงเดินทางดีนั้นต่อไป ถ้าทางที่เดินมาแล้วไม่ดีก็เปลี่ยนทางใหม่ เลือกเดินไปในทางที่ดี นับว่าเป็นผู้ที่กลับตัวได้ เข้าในคำว่ามีตมาสว่างไป พระพุทธเจ้าโปรดปรานบุคคลเช่นนี้ ดังเช่นองค์คุณิลมาโจร เป็นตัวอย่าง เพราะทุก ๆ คนย่อมมีผิดพลาดมาแล้วมากบ้างน้อยบ้าง ยิ่งผ่านชีวิตมามาก ยิ่งมีโอกาสผิดพลาดได้มาก จนถึงมีคำพังเพยว่า ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์ ข้อสำคัญจึงอยู่ที่เมื่อทำผิดไปแล้วก็ให้รู้ตัวว่าทำผิดและตั้งใจไม่ให้ทำผิดอีก เป็นอันนำตัวให้เข้าทางที่ถูก นี่แหละคือคติที่ดีของชีวิตปัจจุบัน

(๒) *อัฐภาพ* หมายถึงความมีร่างกายสมบูรณ์ประกอบด้วยพละนามัย สามารถทำสิ่งที่ควรทำได้ตามต้องการ พละนามัยของร่างกายนี้เป็นสิ่งสำคัญ ความดีจะให้ผลเต็มที่ต่อเมื่อร่างกายสมบูรณ์ด้วย เช่น เรียนหนังสือมาได้ถึงชั้นใดชั้นหนึ่ง นับได้ว่าทำความดีมา จะเรียนต่อไปได้จนสำเร็จ ก็ต้องมีร่างกายสมบูรณ์ที่สามารถจะเรียนต่อไปได้ ถ้าป่วยเป็นโรคกระเสาะกระแสะ การเรียนต่อก็ขัดข้องไม่สะดวก หรือคนที่กำลังทำงาน ถ้าล้มป่วยลงความเจริญก็จะชะงัก ในทางตรงกันข้าม คนที่เคยประพฤติดีผิดพลาดเหลวไหลมาแล้ว แต่ต่อมาได้คติของชีวิตที่ดีดังกล่าวแล้วในข้อคดี ก็อาจประกอบกรรมที่ดีสืบต่อไปได้ ความเหลวไหลที่แล้วมาก็อาจยังไม่มีโอกาสให้ผล ความมีอัฐภาพร่างกายสมบูรณ์เป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินชีวิตทุกอย่าง เพราะเครื่องบั่นทอนต่าง ๆ นั้นมีเป็นอันมาก กล่าวโดยเฉพาะในทางการแพทย์ปัจจุบันนี้ก็แสดงว่ามีเชื้อโรคต่าง ๆ ในที่ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกโดยรอบร่างกายมากมายหลายชนิด เมื่อร่างกายมีกำลังต้านทานเชื้อโรคเพียงพอ ก็ไม่เกิดอาการเจ็บป่วย ร่างกายอ่อนแอลงเมื่อใด เชื้อโรคก็ได้ช่องเมื่อนั้น ฉันทไคก็ดี กรรมดีกรรมชั่วต่าง ๆ ที่บุคคลทำไว้ในปางหลังก็มีมากมาย ถ้าเราตั้งตัวไว้ดี กรรมชั่วมิมีโอกาสให้ผล กรรมดีมีโอกาสนส่งเสริม แต่เมื่อเพลิงพล้ำลงเมื่อใด กรรมชั่วมิมีโอกาสให้ผลซ้ำเติมเมื่อนั้น

(๓) *กาลสมัย* หมายถึงว่า ในกาลสมัยที่สมบูรณ์ มีผู้ปกครองดี มีหมู่ชนที่ดี กรรมดีก็มีโอกาสให้ผลได้มาก กรรมชั่วมิอาจสงบผลอยู่ก่อน เพราะในกาลสมัยเช่นนี้จะพากันยกย่องอุดหนุนคนดี ไม่สนับสนุนคนชั่ว ทำให้คนดีมีโอกาสปราภฏตัว ประกอบกรรมที่ดี อำนวยให้เกิดประโยชน์สุขแก่ส่วนรวมยิ่งขึ้น แต่ในกาลสมัยที่บกพร่อง

มีผู้ปกครองไม่ดี มีหมู่ชนไม่ดี กรรมดีที่ตนทำไว้ก็ไม่มีโอกาสให้ผล กรรมชั่วกลับมี
โอกาสให้ผล เพราะเป็นสมัยที่กตคนดี ยกย่องคนชั่ว นับว่าเป็นกาลวิบัติ

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลสมัยที่มีการกดขี่เบียดเบียนกันจนถึงทำสงครามกัน
ดังเช่นสงครามโลกที่แล้ว ๆ มา คนในโลกได้รับภัยสงครามกันเป็นอันมาก นี้เรียกว่า
เป็นโอกาสที่กรรมชั่วซึ่งต่างได้กระทำไว้ในอดีตให้ผล ทำให้ต้องประสบภัยต่าง ๆ ตลอดถึง
ความทุกข์ยากขาดแคลนกันทั่ว ๆ ไป แต่ในกาลสมัยที่มีความสงบเรียบร้อย ก็เป็นไป
ตรงกันข้าม ต่างไปเล่าเรียนศึกษาประกอบการทำงานกันได้ตามปกติ

(๔) การประกอบกรรม หมายถึงการประกอบกระทำในปัจจุบัน ถ้าประกอบ
กระทำกรรมที่ดีที่ชอบอยู่ในปัจจุบัน กรรมชั่วที่ทำไว้ในอดีตก็อาจยังระงับผล หรือ
แม้กำลังให้ผลอยู่แล้วก็อาจเบาลงได้ ดังเช่นผู้ที่ต้องถูกกักขังจองจำ เมื่อประพัตติตัวดี
ก็ย่อมได้รับผ่อนผันและลดเวลากักขังจองจำนั้นให้น้อยเข้า ถ้ากรรมเก่าดีอยู่แล้วก็ยิ่ง
จะส่งเสริม เหมือนอย่างนักเรียนที่ตั้งใจเรียนดีมาแล้ว และตั้งใจเรียนดีอยู่ในปัจจุบัน
ก็ช่วยกันให้เรียนดียิ่งขึ้น แต่ถ้าในปัจจุบันนี้ประกอบกรรมที่ชั่วเสียหาย ก็จะตัดผลของ
กรรมดีที่เคยทำมาแล้วด้วย เหมือนอย่างข้าราชการที่ทำงานมาโดยสุจริตแล้ว แต่มา
ทำทุจริตขึ้น ก็อาจตัดผลของกรรมดีที่ทำมาแล้ว ในเมื่อการทำทุจริตในหน้าที่นั้นปรากฏขึ้น

(ตัวอย่างการให้ผลของกรรม)

การให้ผลของกรรม ย่อมเกี่ยวแก่กาลเวลา ประกอบกับสถานการณ์ทั้งสิ้น
ดังกล่าวมานี้ ท่านเล่าเรื่องเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งรับ
ราชการ ได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองแห่งหนึ่ง แต่บุรุษผู้นั้นมิได้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ
ไปข่มขู่ถือเอาทรัพย์สินต่าง ๆ ของประชาชนในเมืองที่ปกครองโดยพลการ แต่ก็ยังไม่มี
ใครอาจจะฟ้องร้องว่ากล่าว เพราะกลัวอำนาจ บุรุษผู้นั้นกำเริบยิ่งขึ้น ถึงกับไปผิดใน
บุคคลที่เป็นใหญ่กว่าตนมีอำนาจยิ่งกว่าตน จึงถูกจับไปเข้าเรือนจำ และมีประกาศให้
ประชาชนที่ถูกข่มเหงร้องทุกข์กล่าวโทษ จึงมีเสียงร้องทุกข์กล่าวโทษขึ้นตั้งร้อยตั้งพัน
บุรุษนั้นจึงถูกลงโทษไปตามความผิด เรื่องนี้พึงเห็นความเปรียบเทียบดังนี้ เวลาที่บุรุษ

นั้นได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองกำลังรุ่งเรือง ก็เท่ากับเวลาตั้งอยู่ในคติคือตำแหน่งมีอำนาจ ประกอบด้วยมีฐานะของตนสูงทำอะไรได้ตามต้องการ อยู่ในสมัยที่ตนมีอำนาจ ทั้งอยู่ในหน้าที่เป็นโอกาสให้ประกอบกระทำอะไรก็ได้ อกุศลกรรมจึงยังไม่มีโอกาสจะให้ผล ต่อเมื่อถูกจับเข้าเรือนจำ เสียงร้องทุกข์กล่าวโทษเกิดขึ้นตั้งร้อยตั้งพันเรื่อง ก็เท่ากับถึงกาลวิบัติของตน สถานการณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวที่เคยดีก็กลับเลวลง เข้าในคำว่าน้ำลดตอผุด อกุศลกรรมที่ตนทำไว้จึงมีโอกาสนำผล

รวมความว่า ทุก ๆ คนทำกรรมใด ๆ ไว้ กรรมนั้น ๆ ย่อมให้ผลในปัจจุบันบ้าง ในภายหน้าบ้าง ในเวลาต่อ ๆ ไปบ้าง ตามแต่กรรมนั้น ๆ จะหนักเบาอย่างไร ท่านเปรียบเหมือนอย่างยืนอยู่บนที่สูงและโยนสิ่งของต่าง ๆ มีก้อนหิน ก้อนดิน กิ่งไม้ใบหญ้า เป็นต้น ลงมา ของที่มีน้ำหนักมากย่อมตกลงสู่พื้นดินก่อน ส่วนของที่มีน้ำหนักน้อยกว่า ก็ตกถึงพื้นดินภายหลังโดยลำดับ กรรมก็ฉนั้น กรรมที่หนักให้ผลก่อน ส่วนกรรมที่หนักน้อยกว่าหรือเบากว่าก็ให้ผลตามหลัง การให้ผลของกรรมจึงเกี่ยวกับกาลเวลา ประกอบกับสถานการณ์สี่อย่างคือ (๑) คติ (๒) อัตภาพ (๓) กาลสมัย (๔) การประกอบกรรมในปัจจุบัน แต่กรรมย่อมให้ผลแน่นอนตามพระพุทธานุชาตินิยามว่า

กल्याณการี กल्याณิ ทำดีได้ดี

ปาปการี จ ปาปกิ ทำชั่วได้ชั่วแล

เวรและวิธีป้องกันระงับเวร

(การผูกเวร)

“ฝากไว้ก่อนเกิด รอให้ถึงที่เราบ้าง” นาย ข. คิดผูกใจไว้เมื่อถูกนาย ก. ช่มเหลงคะเนงร้าย ต่อมาเมื่อนาย ข. ได้โอกาสก็ทำร้าย นาย ก. ตอบแทน นาย ก. ก็ทำร้ายนาย ข. ตอบเข้าอีก แล้วต่างก็ทำร้ายตอบกันไปตอบกันมา ตัวอย่างนี้แหละเรียกว่าเวร บางรายผูกเวรกันไปชั่วลูกชั่วหลาน บางรายผูกผู้ใหญ่ผูกเวรกันแล้วยังห้ามไม่ให้บุตรหลานของตนผูกมิตรกันอีกด้วย ถือว่าไปผูกมิตรกับลูกหลานศัตรู มิใช่แต่ต้องร้ายแรงจึงเรียกว่าเวร ถึงร้ายย่อย ๆ ดังการตอบโต้กันในวงด่าวงชกต่อย ก็เรียกว่าเวร เช่น นาย ก. ด่า นาย ข. ชกต่อยนาย ข. ก่อน นาย ข. ก็ด่าตอบชกต่อยตอบ แล้วต่างก็ด่าและต่างก็ชกต่อยกันออกตลอด บางทีวงวิวาทขยายออกไป คือเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเปลื้องปล้ำ ก็ไปบอกพรรคพวกพร้อมคณะร่วมโรงเรียนให้พลอยโกรธ แล้วยกพวกไปชกต่อยต่อสู้กัน ขยายวงเวรออกไป บางรายเด็กทะเลาะกันแล้วไปฟ้องผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ทั้ง ๒ ฝ่ายเข้ากับเด็กที่เป็นบุตรหลานของตนก็ออกต่อว่าต่อปากวิวาทกัน เврวงเด็กก็ขยายออกเป็นเวรวงผู้ใหญ่ เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องทะเลาะวิวาทกันรายใหญ่ ๆ มิใช่น้อยเกิดจากมูลเหตุที่เล็กน้อย ดั่งนิทานเรื่องน้ำผึ้งหยดเดียวทำให้เกิดสงครามกลางเมือง

วงเวรในระหว่างบุคคลให้เกิดความเสียหายในวงแคบ ส่วนวงเวรในระหว่างหมู่คณะให้เกิดความเสียหายในวงกว้างออกไป ยิ่งวงเวรในระหว่างประเทศชาติ ในระหว่างค่ายของชาติทั้งหลาย ยิ่งให้เกิดความเสียหายกว้างขวางตลอดจนถึงทั่วโลก เหล่านี้เป็นเรื่องของเวรทั้งนั้น ฉะนั้น จึงควรทำความเข้าใจควบคู่กันไปกับเรื่องกรรม

(เวรคืออะไร)

เวรคือความเป็นศัตรูกันของบุคคล ๒ คนหรือ ๒ ฝ่าย เพราะฝ่ายหนึ่งก่อกรรมเสียหายแก่อีกฝ่ายหนึ่ง ฝ่ายที่ได้รับความเสียหายนั้นก็ผูกใจเจ็บและคิดแก้แค้นตอบแทน เวรจึงประกอบด้วยบุคคล ๒ คนหรือ ๒ ฝ่าย คือ ผู้ก่อความเสียหาย ๑ ผู้ได้รับความเสียหาย ๑ บุคคลที่ ๒ นี้ผูกใจเจ็บแค้น จึงเกิดความเป็นศัตรูกันขึ้น นี้แหละคือเวร

(เวรเกิดจากอะไร)

เวรเกิดจากความผูกใจเจ็บแค้นของบุคคลที่ ๒ คือผู้ได้รับความเสียหาย พระพุทธเจ้าตรัสแสดงไว้ว่า “ชนเหล่าใดผูกใจเจ็บแค้นว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา ได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้นไม่สงบ” ดังนี้ ทั้งนี้เพราะลำพังบุคคลที่ ๑ ฝ่ายเดียวก็ยังไม่เป็นเวรสมบูรณ์ ต่อเมื่อบุคคลที่ ๒ ผูกใจเจ็บไว้จึงเกิดเป็นเวรสมบูรณ์ แต่ถ้าบุคคลที่ ๒ นั้นไม่ผูกใจเจ็บ ก็ไม่เกิดเป็นเวรขึ้นเหมือนกัน ฉะนั้น ความเกิดเป็นเวรขึ้นจึงมีเพราะบุคคลที่ ๒ เป็นสำคัญ เห็นอย่างง่าย ๆ ในเรื่องเวรสามัญ เมื่อมีใครทำควมล่วงเกินอะไรเล็ก ๆ น้อย ๆ ต่อเรา เมื่อเราไม่ผูกอาฆาต เขาและเราก็ไม่เกิดเป็นศัตรูกัน คือไม่เกิดเป็นคู่เวรกันนั่นเอง เหมือนอย่างตบมือข้างเดียวไม่เกิดเสียง

(เวรระงับเพราะอะไร)

เวรระงับเพราะบุคคลที่ ๒ ไม่ผูกอาฆาตดังกล่าแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้โดยความว่า “ส่วนชนเหล่าใดไม่ผูกใจเจ็บแค้นว่า คนนี้ได้ด่าเรา ได้ฆ่าเรา ได้ชนะเรา ได้ลักของของเรา เวรของชนเหล่านั้นย่อมสงบระงับ เวรไม่ระงับด้วยเวรในกาลไหน ๆ เลย แต่ย่อมระงับลงด้วยความไม่ผูกเวร” ดังนี้ นาคิดว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ บุคคลที่ ๒ เป็นผู้ที่น่าตีมากกว่าบุคคลที่ ๑ เพราะทำให้เป็นเวรขึ้น ในเรื่องเวรก็เป็นความจริงอย่างนั้น ยกตัวอย่างง่าย ๆ เหมือนอย่างเป็นความกันในโรงศาล เมื่อมีใครเป็นโจทก์ฟ้องใครเป็นจำเลยขึ้น จึงเกิดเป็นความ คดีถึงที่สุดหรือโจทก์ถอนฟ้องเสียเมื่อใด ความก็ระงับ

เมื่อนั้น แต่ถ้าจำเลยไม่เป็นตัวการก่อกรรมเสียหายแก่โจทก์ เมื่อกล่าวโดยปกติมิใช่
แก่งกันแล้ว โจทก์ก็คงไม่ฟ้อง ฉะนั้นได้ดี บุคคลที่ ๑ นั้นเองเป็นมูลเหตุของเวร
เพราะเป็นตัวการก่อกรรมเสียหายขึ้นก่อน

(เวรเกี่ยวกับกรรมอย่างไร)

เวรเกี่ยวกับกรรมของบุคคลที่ ๑ ซึ่งทำความเสียหายให้แก่บุคคลที่ ๒ และ
เกี่ยวกับกรรมของบุคคลที่ ๒ ซึ่งทำตอบด้วย ดังเช่น นาย ก. ฆ่า นาย ข. ลักทรัพย์
ของ นาย ข. นาย ข. จึงผูกใจอาฆาต เกิดเป็นเวรกันขึ้น นี้ก็เพราะกรรมของ นาย ก.
นั่นเอง ซึ่งทำแก่นาย ข. และ นาย ข. ก็ผูกใจทำตอบ ฉะนั้น เวรจึงเกี่ยวแก่กรรมของ
บุคคลนั่นเอง ที่ยังให้เกิดความเสียหายเจ็บแค้นแก่คนอื่น กรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่ง
สอนให้ละเว้นในศีล ๕ คือการฆ่าสัตว์ ๑ การลักทรัพย์ ๑ การประพฤติผิดประเพณี
ในทางกาม ๑ การพูดเท็จ ๑ การดื่มน้ำเมา ๑ เรียกว่าเวร ๕ หรือภัย ๕ อย่าง
เพราะเป็นกรรมที่ก่อเวรก่อภัยทั้งนั้น เช่น การฆ่าสัตว์ ก็มีผู้ฆ่าฝ่ายหนึ่ง ผู้ถูกฆ่าอีก
ฝ่ายหนึ่ง เป็นคู่เวรคู่ภัยกัน การลักทรัพย์ก็มีผู้ลักฝ่ายหนึ่ง ผู้ถูกลักอีกฝ่ายหนึ่ง
เป็นคู่เวรคู่ภัยกัน ดังนี้เป็นตัวอย่าง เมื่อกล่าวโดยรวบรัด เวรเกิดจากกรรมที่ก่อความ
เสียหายให้แก่ใคร ๆ นั่นเอง

(ผลเวรต่างจากผลของกรรมอย่างไร)

ผลของกรรมได้แสดงแล้วว่า ผลดีต่าง ๆ เกิดเพราะกรรมดี ผลชั่วต่าง ๆ
เกิดเพราะกรรมชั่ว ส่วนผลของเวร คือความทุกข์ที่บุคคล ๒ ฝ่ายผู้เป็นศัตรูคู่เวร
ก่อให้แก่กัน กรรมเมื่อให้ผลแล้วก็หมดไป เหมือนอย่างผู้ต้องโทษครบกำหนดแล้ว
ก็พ้นโทษ ส่วนเวร เมื่อบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นยังผูกใจเป็นศัตรูกันอยู่ตราบใด
ก็ยังไม่ระงับตราบนั้น แต่เมื่อบุคคลทั้ง ๒ ฝ่ายเลิกเป็นศัตรูกันเมื่อใด เวรก็ระงับเมื่อนั้น
ฉะนั้น เวรจึงอาจยาวก็ได้ สั้นก็ได้ สุดแต่บุคคล ๒ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง สัตว์บางชนิดพบ
กันเข้าไม่ได้ เป็นต้องทำร้ายกัน เช่น กากับนกเค้า บัณฑิตผู้ฉลาดในการสอนยกเป็น

ตัวอย่างของเวรที่ผูกกันยืดยาวไม่รู้จบเหมือนกับผูกกันมาตั้งแต่ปฐมกัลป์ และผูกกันไปไม่สิ้นสุด ในหมู่มนุษย์ บางชาติบางเหล่าก็คล้าย ๆ กัน อย่างนั้น

(เรื่องที่ฆราวกุมาร)

นิทานเรื่องระงับเวร ท่านเล่าเป็นเรื่องสอนให้ระงับเวร ดังจะเล่าโดยย่อต่อไป มีเรื่องที่เคยเกิดขึ้นแล้วว่า พระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี ในรัฐกาสิ ได้เสด็จกรีธาทัพไปย้ายพระเจ้าที่ซีติ แห่งแคว้นโกศล พระเจ้าที่ซีติทรงประมาณกำลัง เห็นว่าจะต่อสู้ไม่ได้ จึงทรงพาพระมเหสีเสด็จหนีออกจากพระนคร ปลอมพระองค์เป็นปรีชาชก (ชีปะขาว) ไปทรงอาศัยอยู่ในบ้านของนายช่างหม้อที่ชานเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นนครของราชศัตรู ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตก็ทรงยกทัพเข้าครอบครองแคว้นโกศล ต่อมาพระมเหสีของพระเจ้าที่ซีติทรงพระครรภ์ เกิดอาการแพ้พระครรภ์ ด้วยทรงอยากทอดพระเนตรกองทัพประกอบด้วยองค์ ๔ คือ กองช้าง กองม้า กองรถ และกองราบ ในเวลาอาทิตย์ขึ้น และอยากจะทรงดื่มน้ำล้างพระชรรค์ จึงกราบทูลพระราชสวามี พระเจ้าที่ซีติพระราชสวามีได้ตรัสห้าม พระนางก็ตรัสยืนยันว่าถ้าไม่ทรงได้ก็จักสิ้นพระชนม์ ครั้นนั้นพราหมณ์บุโรหิตของพระเจ้าพรหมทัตเป็นพระสหายของพระเจ้าที่ซีติ พระเจ้าที่ซีติจึงเสด็จไปหาตรัสเล่าความให้ฟัง ฝ่ายพราหมณ์บุโรหิตก็เข้าไปเฝ้าพระเทวีก่อน พระเจ้าที่ซีติทรงนำไปยังบ้านที่พักอาศัย พราหมณ์บุโรหิตได้เห็นพระมเหสีของพระเจ้าที่ซีติเสด็จดำเนินมาแต่ไกล ก็ยกมือพนมบอบน้อมไปทางพระนาง เปล่งวาจาขึ้นว่า “พระเจ้าโกศลประทับอยู่ในพระครรภ์” แล้วกล่าวรับรองจะจัดการให้พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นกองทัพทั้งสิ้นเหล่า และได้ดื่มน้ำล้างพระชรรค์ พราหมณ์บุโรหิตจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าพรหมทัตกราบทูลว่า ได้เห็นนิมิตบางอย่าง ขอให้ทรงจัดกองทัพสี่เหล่าให้ยกออกตั้งขบวนในสนามในเวลารุ่งอรุณวันพรุ่งนี้ และให้ล้างพระชรรค์ พระเจ้าพรหมทัตทรงอำนวยการตาม พระมเหสีพระเจ้าที่ซีติจึงได้ทอดพระเนตรเห็นกองทัพ และได้ทรงดื่มน้ำล้างพระชรรค์สมอาการที่ทรงแพ้ครรภ์

ต่อมาได้ประสูติพระโอรส ตั้งพระนามว่า ที่ฆาวุ เมื่อที่ฆาวุกุมารเติบโตขึ้น พระเจ้าที่ซีติทรงส่งออกไปให้ศึกษาศิลปศาสตร์อยู่ในภายนอกพระนคร เพราะทรงเกรงว่า ถ้าพระเจ้าพรหมทัตทรงทราบจักปลงพระชนม์เสียทั้ง ๓ พระองค์ ต่อมานายช่าง

กัลบกของพระเจ้าที่ซิติซึ่งมาอาศัยอยู่ในราชสำนักของพระเจ้าพรหมทัต ได้เห็นพระเจ้าที่ซิติที่ชานพระนครก็จำได้ จึงไปเฝ้ากราบทูลพระเจ้าพรหมทัตให้ทรงทราบพระเจ้าพรหมทัตจึงมีรับสั่งให้จับพระเจ้าที่ซิติพร้อมทั้งพระมเหสีมาแล้ว รับสั่งให้พันธนาการ ให้โกนพระเศียร ให้นำตระเวนไปตามถนนต่าง ๆ ทั่วพระนคร แล้วให้นำออกไปภายนอกพระนคร ให้ตัดพระองค์เป็นสี่ท่อน ทิ้งไว้สี่ทิศ พวกเจ้าพนักงานได้ปฏิบัติตามพระราชบัญชา ในขณะที่เขานำพระเจ้าที่ซิติกับพระมเหสีตระเวนไปรอบพระนครนั้น ที่ชาวกุมารได้ระลึกถึงพระราชมารดาบิดา จึงเข้ามาเพื่อจะมาเยี่ยม ก็ได้เห็นพระราชมารดาบิดากำลังถูกพันธนาการ เขากำลังนำตระเวนไปอยู่ จึงตรงเข้าไปหา ฝ่ายพระเจ้าที่ซิติทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสกำลังมาแต่ไกลก็ตรัสขึ้นว่า “พ่อที่ซิวู เจ้าอย่าเห็นยาว อย่าเห็นสั้น พ่อที่ซิวู เสร็จทั้งหลายยอมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ยอมระงับด้วยความไม่ผูกเวร” พอพวกเจ้าหน้าที่เหล่านั้นได้ยินพระดำรัสนั้นก็พากันกล่าวว่าพระเจ้าที่ซิติเสียพระสติรับสั่งเพื่อไป พระเจ้าที่ซิติก็ตรัสว่า พระองค์มิได้เสียสติ ผู้ที่เป็นวิญญูจักเข้าใจ แล้วได้ตรัสซ้ำ ๆ ความอย่างนั้นถึง ๓ ครั้งเมื่อพวกเจ้าหน้าที่นำตระเวนแล้วก็นำออกนอกพระนคร ตัดพระองค์ออกเป็นสี่ท่อนทิ้งไว้สี่ทิศ แล้วตั้งกองรักษา

ที่ชาวกุมารได้นำสุราไปเลี้ยงพวกกองรักษาจนเมาพุบหลับหมดแล้ว เก็บพระศพของพระมารดาบิดามารวมกันเข้าถวายพระเพลิง เสร็จแล้วก็เข้าป่า ทรงกันแสงคร่ำครวญจนเพียงพอแล้วก็เข้าสู่กรุงพาราณสี ไปสู่โรงช่างหลวง ผากพระองค์เป็นศิษย์นายหัตถาจารย์ ในเวลาใกล้รุ่ง ที่ชาวกุมารมักตื่นบรรทมขึ้น ทรงขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะและดีดพิณ พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงสดับเสียง รับสั่งถามทรงทราบแล้วตรัสให้หาที่ชาวกุมารเข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นที่ชาวกุมารก็โปรดให้เป็นมหาดเล็กในพระองค์ ที่ชาวกุมารได้ตั้งหทัยปฏิบัติพระเจ้าพรหมทัต เป็นที่โปรดปรานมากในไม่ช้าก็ได้รับการแต่งตั้งให้อยู่ประจำในตำแหน่งเป็นที่วางพระราชหฤทัยในภายใน

วันหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสด็จทรงรถออกไปทรงล่าเนื้อ ที่ชาวกุมารเป็นนายสารถีรถพระที่นั่ง ได้นำรถพระที่นั่งแยกทางไปจากพวกทหารรักษาพระองค์ ครั้นไปไกลมากแล้ว พระเจ้าพรหมทัตทรงเหน็ดเหนื่อย มีพระราชประสงค์จะบรรทมพัก จึงโปรดให้หยุดรถ แล้วทรงบรรทมหนุนบนเพลลา (หน้าตัก) ของที่ชาวกุมาร ครู่เดียวก็บรรทมหลับ

ฝ่ายที่ฆาฏกุมารคิดถึงเวรขึ้นว่า “พระเจ้าพรหมทัตนี้ ได้ทรงประกอบกรรม ก่อความเดือดร้อนให้เป็นอันมาก จนถึงปลงพระชนม์พระราชมารดาบิดาของตน บัดนี้ถึงเวลาจะสิ้นเวรกันเสียที” จึงชักพระขรรค์ขึ้นจากฝัก ในขณะที่นั้นพระดำรัส ของพระราชบิดาก็ผุดขึ้นในหทัยของที่ฆาฏกุมาร เตือนให้คิดว่าไม่ควรละเมิดคำของ พระราชบิดา จึงสอดพระขรรค์เข้าฝัก ครั้นแล้วความคิดที่เป็นเวรก็เกิดผุดขึ้นใหม่เป็น ครั้งที่ ๒ ที่ฆาฏกุมารก็ชักพระขรรค์ขึ้นจากฝัก แต่เมื่อระลึกถึงพระดำรัสของพระ- ราชบิดาก็สอดพระขรรค์เก็บอีก

ในครั้งที่ ๓ ก็เหมือนกัน ที่ฆาฏกุมารชักพระขรรค์ขึ้นแล้วด้วยอำนาจเวรจิต แล้วก็สอดพระขรรค์เก็บด้วยอำนาจดำรัสของพระราชบิดา ในขณะที่นั้น พระเจ้าพรหมทัต ทรงสะดุ้งเสด็จลุกขึ้นโดยฉับพลัน มีพระอาการตกพระทัยกลัว ที่ฆาฏกุมารจึงกราบ บังคมทูลถาม จึงรับสั่งแล้วว่าทรงพระสุบินเห็นที่ฆาฏกุมารโอรสของพระเจ้าที่ขีติแห่ง พระองค์ให้ล้มลงด้วยพระขรรค์ ทันใดนั้นที่ฆาฏกุมารก็จับพระเศียรของพระเจ้าพรหมทัต ด้วยพระหัตถ์ซ้าย ชักพระขรรค์ออกด้วยพระหัตถ์ขวา ทูลว่า “เรานี้แหละคือ ที่ฆาฏกุมารโอรสของพระเจ้าที่ขีติ ซึ่งพระองค์ได้ทำความทุกข์ยากให้อย่างมากมาย จนถึงปลงพระชนม์พระราชมารดาบิดาของเรา บัดนี้ถึงเวลาที่เรามาทำให้สิ้นเวรกัน เสียที” พระเจ้าพรหมทัตจึงทรงหมอบลงขอชีวิต “ข้าพระองค์อาจจะถวายชีวิตแก่ พระองค์ได้อย่างไร พระองค์นั่นเองพึงประทานชีวิตแก่ข้าพระองค์” “พ่อที่ฆาฏ ถ้าอย่าง นั้นเจ้าจงให้ชีวิตแก่เรา และเราก็ให้ชีวิตแก่เจ้า” พระเจ้าพรหมทัตและที่ฆาฏกุมาร ทั้งสองจึงต่างให้ชีวิตแก่กันและกัน ต่างได้ทำการสวดสาบานว่าจะไม่คิดทรยศต่อกัน

ครั้นแล้วพระเจ้าพรหมทัตก็เสด็จขึ้นประทับรถ ที่ฆาฏกุมารก็ขับรถมาบรรจบ พบกองทหารแล้วเข้าสู่พระนคร พระเจ้าพรหมทัตรับสั่งให้ประชุมอำมาตย์ตรัสถามว่า ถ้าพบที่ฆาฏกุมารโอรสพระเจ้าที่ขีติจะพึงทำอย่างไร อำมาตย์เหล่านั้นกราบทูลว่าให้ ตัดมือตัดเท้าตัดหูตัดจมูกบ้าง ให้ตัดศีรษะบ้าง พระเจ้าพรหมทัตจึงตรัสว่า “ผู้นี้แหละ คือที่ฆาฏกุมาร โอรสพระเจ้าที่ขีติ แต่ใครจะทำอะไร ๆ ไม่ได้ เพราะกุมารนี้ให้ชีวิต แก่เราแล้ว และเราก็ให้ชีวิตแก่กุมารนี้แล้ว” แล้วทรงหันไปตรัสขอให้ที่ฆาฏกุมารอธิบาย พระดำรัสของพระราชบิดาในเวลาที่ปลงพระชนม์ ที่ฆาฏกุมารจึงกราบทูลอธิบายว่า “คำว่าอย่าเห็นยาว คืออย่าได้ทำเวรให้ยาว คำว่าอย่าเห็นสั้น คืออย่าด่วนแตกกับมิตร คำว่าเวรทั้งหลายย่อมไม่ระงับด้วยเวรเลย แต่ย่อมระงับด้วยความไม่ผูกเวร คือ

ถ้าข้าพระองค์คิดว่าพระองค์ทรงปลงพระชนม์พระราชมารดาบิดาของข้าพระองค์ จึงปลงพระชนม์ของพระองค์เสีย พวกคนที่จงรักภักดีต่อพระองค์ ก็จะพึงปลงชีวิตข้าพระองค์ ส่วนพวกคนที่ชอบข้าพระองค์ก็จะพึงปลงชีวิตพวกคนเหล่านั้น เรายังไม่ระงับลงได้ด้วยเวรอย่างนี้ แต่ว่าบัดนี้พระองค์ได้ประทานชีวิตแก่ข้าพระองค์และข้าพระองค์ ก็ได้ถวายชีวิตแก่พระองค์แล้ว เวนั้นจึงเป็นอันระงับลงด้วยความไม่ผูกเวร” พระเจ้าพรหมทัตตรัสสรรเสริญแล้ว พระราชทานคิณราชสมบัติของพระเจ้าที่ซิติ และได้พระราชทานพระราชธิดาแก่ที่ฆาตุกุมาร เรื่องนี้สมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้ทรงพระนิพนธ์เป็นคำฉันท์เรียกว่า ที่ฆาตุคำฉันท์

(ใจไทย)

นิทาน เรื่องระงับเวรที่เล่านี้เป็นเรื่องโบราณ ยังมีนิทานเรื่องระงับเวรในระยะเวลาใกล้ ๆ นี้ คือในสงครามโลกคราวที่แล้ว เมื่อญี่ปุ่นเดินทัพผ่านประเทศไทย จับฝรั่งเศสมาเป็นเชลยกำหนดให้ทำงานต่าง ๆ คนไทยก็พากันสงสารเชลยฝรั่งเศสและแสดงเมตตาจิตสงเคราะห์ จะเห็นพวกชาวบ้านหอบคอนผลไม้ไปคอยให้ พากันช่วยเจือจานต่าง ๆ ไม่ได้ถือว่าเป็นคู่เวรคู่ศัตรู ครั้นเมื่อญี่ปุ่นแพ้สงครามกลับเป็นเชลย คนไทยก็กลับสงสารญี่ปุ่น อำนวยเมตตาจิตของคนไทยส่วนรวมนี้เชื่อกันว่าเป็นเครื่องผูกมิตรในจิตใจของทั้งฝรั่งเศสทั้งญี่ปุ่น ซึ่งได้ช่วยประเทศไทยไว้อย่างมากมาย ถ้าคนไทยมีนิสัยผูกเวรมากกว่าผูกมิตรแล้ว เหตุการณ์ก็น่าจะไม่เป็นเช่นนี้

(วิธีระงับเวรและป้องกัน)

อาศัยการปฏิบัติตามคำที่ทุกคนคงได้ฟังจนคุ้นหู คือ “ขออภัย” กับคำว่า “ให้อภัย” เมื่อใครทำอะไรล่วงเกินแก่คนอื่นก็กล่าวคำขออภัยหรือขอโทษ ฝ่ายผู้ที่ถูกล่วงเกินก็ให้อภัยคือยกโทษให้ คนเราต้องอยู่รวมกันเป็นหมู่ คือร่วมบ้านเรือนร่วมโรงเรียน ร่วมประเทศชาติ เป็นต้น ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ก็อาจจะประพุดติล่วงเกินกันบ้าง เพราะความประมาทพลั้งเผลอต่าง ๆ ถ้าต่างไม่รู้จักขออภัยและไม่รู้จักให้อภัยแก่กัน

และกันแล้ว ก็ทะเลาะวิวาทกัน แลกญาติแตกมิตรแตกสหายกัน ไม่มีความสุข
นี้แหละคือเวร อันได้แก่ความเป็นศัตรูกัน หรือที่เรียกอย่างเบา ๆ ว่าไม่ถูกกันนั่นเอง

อนึ่ง จะคิดว่าล่วงเกินเขาแล้วก็ขอโทษเขาได้ ดังนี้แล้ว ไม่ระมัดระวังใน
ความประพฤติของตนก็ไม่ถูก เพราะโดยปกติสามัญ ย่อมให้อภัยกันในกรณีสมควร
ให้อภัย ซึ่งผู้ประพฤติกว้างเกินแสดงให้เห็นได้ ว่าทำไปด้วยความประมาทหรือด้วย
ความโง่เขลาเบาปัญญาและให้เกิดโทษไม่มากนัก คนที่มีจิตใจสูงเป็นพิเศษเท่านั้น
จึงจะให้อภัยในเรื่องที่ร้ายแรงได้ ซึ่งก็มีเป็นส่วนน้อย และถึงแม้จะให้อภัยในส่วนตัว
แต่กฎหมายของบ้านเมืองไม่ยอมอภัยให้ก็มี และโดยเฉพาะเมื่อเป็นบาป หรืออกุศล
กรรมแล้ว กรรมที่ตนก่อขึ้นไม่ให้อภัยแก่ผู้ก่อกรรมนั้นเลย ฉะนั้น ทางที่ดีจึงควรมีสติ
ระมัดระวัง มีขันติ คือความอดทน มีโสรจจะ คือความสงบเสงี่ยม คอยเจียมตน
ประหยัดตน ไม่ให้ก่อเหตุเป็นเวรเป็นภัยแก่ใคร พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนไว้ว่า “*สญฺญมโต
เวรํ น จียติ ผู้ระมัดระวังอยู่ย่อมไม่ก่อเวร*”

(ธรรมเนียมไทย)

ธรรมเนียมที่คนไทยเรานิยมกัน นาคผู้จะบวชนิยมไปลาญาติมิตรขออภัยโทษ
คือ ขอโทษในกรรมที่ตนได้ประพฤติกว้างเกินไปแล้ว และเมื่ออุปสมบทแล้ว ในพิธีเข้า
พรรษาซึ่งในศก ๒๕๐๓ นี้ ตกวันที่ ๙ กรกฎาคม ก็มีธรรมเนียมขอขมากันในหมู่สงฆ์
เป็นการแสดงว่าพร้อมที่จะระมัดระวังความประพฤติของตนไม่ให้ล่วงเกินกัน พร้อมทั้ง
จะขอขมาคือขอโทษและพร้อมที่จะให้อภัยโทษแก่กัน เป็นวิธีผูกมิตรสามัคคีในหมู่คณะ

บัดนี้ ก็ใกล้เทศกาลเข้าพรรษา ทุก ๆ คนจึงสมควรร่วมทำพิธีเข้าพรรษากับ
พระสงฆ์บูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการ (๑) ตั้งใจระมัดระวังความประพฤติของตนไม่ให้
ล่วงละเมิด ก่อให้เกิดความเสียหายแก่ใคร ๆ ทั้งในบ้าน ทั้งในโรงเรียน ทั้งในสถานที่อื่น
(๒) ตั้งใจว่าพร้อมที่จะขอภัย ขอโทษ ในเมื่อไปล่วงเกินต่อใคร ๆ (๓) ตั้งใจว่าพร้อม
ที่จะให้อภัยแก่ใคร ๆ ตามควรแก่กรณี ฉะนั้นแล

ศึกษา หรือ ไตรสิกขา

(การศึกษาจำเป็นแก่ชีวิต)

“บุตรที่ยังไม่เกิด ๑ บุตรที่ตายไปแล้ว ๑ และบุตรที่โง่เขลา ๑ บุตร ๒ จำพวกข้างต้นยังดีกว่าจำพวกท้าย เพราะ ๒ จำพวกข้างต้นให้เกิดความทุกข์ชั่วคราว ส่วนจำพวกหลังคือ บุตรที่โง่เขลาให้เกิดความทุกข์อยู่ทุกระยะเวลา”

คำข้างบนนี้ เป็นคำแปลภาษิตในหิโตปเทศ แสดงเป็นพระราชดำริของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงปรารถนาถึงพระราชบุตรผู้ยังมีได้ศึกษา จึงโปรดจัดให้มีพระอาจารย์ถวายการศึกษาแก่พระราชบุตร การศึกษาเป็นเรื่องสำคัญของชีวิต ทำชีวิตให้มีคุณค่าขึ้น จนถึงเห็นกันมาตั้งแต่โบราณแล้วว่า ผู้ที่ยังไม่เกิดมาหรือผู้ที่ตายไปแล้ว ยังดีกว่าผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาซึ่งยังมีชีวิตอยู่ มารดาบิดาและผู้มีเมตตาทั่วไปจึงอุปการะให้การศึกษาแก่เด็กของตน ถึงจะให้อย่างอื่นไม่ได้ก็พยายามให้การศึกษา เพราะวิชาเป็นทรัพย์ที่ติดตัว ทำให้สามารถดำรงตนได้

(ศึกษาในหลักสูตรและนอกหลักสูตร)

ในบัดนี้ การศึกษากำลังก้าวหน้ามาก แบ่งเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา เหมือนอย่างต้นไม้แบ่งเป็นโคนต้น กลางต้น และยอด ทุก ๆ คนกำลังขึ้นศึกษาทุกชั้นคือต้นไม้การศึกษาที่อยู่ จึงได้รับความรู้ซึ่งแปลกหูแปลกตาแปลกใจขึ้นทุกวัน การรับความรู้ตามหลักสูตร เป็นสิ่งที่ทางรัฐบาลเลือกสรรแล้วตามควรแก่สมัย

ส่วนการรับความรู้นอกหลักสูตรหรือนอกโรงเรียนซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก เป็นเรื่องที่ต้องระมัดระวัง เพราะความรู้บางอย่างเมื่อไปรับมาแล้ว ทำให้เกิดความหลงเข้าใจผิด คิดเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีที่เป็นชีวิตเนื้อหาของชาติ ความรู้บางอย่างทำให้ใจแตก ไม่ประพฤติตนอยู่ในทางที่ดี ความรู้บางอย่างก็มีประโยชน์

(สรุปบทแถว)

ทางมาของความรู้เหล่านี้มาโดยตรงก็มี มาโดยแอบแฝงก็มี และบัดนี้มีเครื่องสื่อความรู้กันได้อย่างรวดเร็วตลอดทั้งโลก มีวิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ มียานพาหนะที่วิเศษต่าง ๆ และมีหลายฝ่ายหลายพวก แต่ละฝ่ายก็ชักจูงให้รับรู้ไปปฏิบัติกันไปในทางหนึ่ง ๆ เรียกว่ามีทิสปาโมกข์ หรือมีครูมากพวกมากฝ่าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางซ้าย บางพวกก็สอนให้เดินไปทางขวา บางพวกก็สอนให้เดินตรงกลาง ผู้ที่เชื่อฟังก็จะพากันเดินชนกันเองกลุ่มไปหมดเท่านั้น เหมือนอย่างในโรงเรียนหนึ่ง นักเรียนทั้งหมดมาขึ้นเข้าแถวอยู่กลางสนาม ครูคนหนึ่งบอกให้นักเรียนซ้ายหัน ครูอีกคนหนึ่งบอกให้นักเรียนขวาหัน แล้วบอกหน้าเดินพร้อม ๆ กัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ลองคิดมองดูภาพ นักเรียนทั้งโรงเรียนจะเดินชนกันอย่างยุ่งเหยิงกันไปหมดเท่านั้น เพราะเมื่อขึ้นเข้าแถวกัน ฝ่ายหนึ่งซ้ายหัน ฝ่ายหนึ่งขวาหัน ก็คือหันหน้าชนกัน แล้วเดินชนกันอย่างอลหม่าน ส่วนฝ่ายที่หันหน้ากลาง ๆ นั้นก็จะพลอยถูกชนด้วย เว้นไว้แต่จะเดินออกไปเสียจากสนาม เมื่อยังอยู่ในสนามแล้วก็ไม้อาจจะพ้นจากการถูกชนให้วิ่งเร่ไปในทางใดทางหนึ่ง นี่เป็นตัวอย่างสมมติในสนามโรงเรียน ซึ่งน่าจะยังไม่เคยมี แต่ก็เห็นข้อที่น่าแปลกที่ปรากฏว่ามีในสนามนอกโรงเรียน เช่น ในถนนหนทางในประเทศต่าง ๆ คนหลายพวกได้รับความรู้ตามคำสั่งสอนของครูต่าง ๆ ออกมาเดินชนกัน ปะทะกันสับสนวุ่นวายอยู่ตามถนนหนทาง ดังที่ปรากฏในบางประเทศแม้ในเร็ว ๆ นี้

(หลักไตรรงค์)

ส่วนในประเทศไทยไม่ปรากฏเหตุการณ์เช่นนั้น เพราะรัฐบาลและประชาชนเคารพยึดมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์ คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งธงชาติ และพากันบำรุงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ทั้งส่วนมากแม้จะได้รับความรู้จากครูเป็นอันมาก แต่ก็ยังเคารพนับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นครูที่เยี่ยมยอดเพียงพระองค์เดียว ไม่นับถือว่าครูไหนเยี่ยมยอดกว่า ทั้งมีความรักเคารพในพระมหากษัตริย์เป็นอย่างยิ่ง เมื่อตั้งมั่นอยู่ในหลักไตรรงค์เช่นนี้จึงไม่หันเหไปทางไหนอื่น นอกจากทางหลักไตรรงค์นี้เท่านั้น จึงควบคุมกันอยู่อย่างสงบเรียบร้อย แสดงว่ามีหลักของตนเองอยู่ ส่วนผู้ที่รับเอาหลักอื่นให้กวัดแกว่งไขว่เขวแสดงว่าตนเองไม่มีหลักของตนเองอยู่ ดังที่เรียกว่าคนหลักลอย ไม่เป็นที่นับถือไว้วางใจของใคร ผู้ที่เยาว์ความคิดอาจมีความคิดผิดทางไปได้ง่าย เป็นเยาวชนอาจจะเยาว์ความคิดเพราะยังเยาว์วัย เป็นผู้ใหญ่อาจจะเยาว์ความคิดเพราะไม่ฉลาดขาดการศึกษา หรือเพราะหลงเชื่อไปในทางที่ผิด จึงจำเป็นต้องวางรากฐานหรือเสริมฐานของหลักไตรรงค์ให้มั่นคงทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ จึงควบคุมกันอยู่โดยสงบสุขเรียบร้อยได้ตลอดไป

(เสริมฐานหลักไตรรงค์)

วิธีวางรากฐานหรือเสริมฐานหลักไตรรงค์ คืออบรมปลูกความเคารพรักในองค์ ๓ นั้น ลงไปในจิตใจของทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ รักษาธรรมเนียมประเพณีเกี่ยวกับองค์ทั้ง ๓ นี้ไว้ นับถือเป็นสิ่งสำคัญไม่ทอดทิ้งละเลย เมื่อรักษาส่งเสริมหลักของตนให้มั่นคง เรียกว่าคนมีหลักร่วมกันอยู่เป็นอันเดียวกัน ก็เกิดความสามัคคีอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นโอกาสให้ได้ศึกษารับความรู้ต่าง ๆ ทันท่อความรู้และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และรับความเจริญในด้านวัตถุต่าง ๆ มาทะนุบำรุงบ้านทะนุบำรุงเมืองให้มั่งคั่งเป็นสุข โดยเฉพาะเยาวชนก็ตั้งใจเล่าเรียนศึกษาในโรงเรียน ในมหาวิทยาลัย ให้มีความรู้ความก้าวหน้ายิ่งขึ้น เว้นรับความรู้ที่จะชักพาให้เสียหาย เว้นสิ่งเย้ายวนที่เป็นอันตรายแก่การศึกษาและความดี

(ความเจริญก้าวหน้ากับหลักไตรรงค์)

เมื่อเป็นดังนี้ องค์ที่เป็นหลักทั้ง ๓ นั้น จึงไม่ขัดอะไรกับความเจริญก้าวหน้า กลับเป็นเครื่องรักษาส่งเสริมให้เจริญก้าวหน้าขึ้นโดยสวัสดิ เพราะมีหลักเป็นที่พึ่งอาศัย ให้เกษมสวัสดิ ไม่ใช่เจริญก้าวหน้าไปอย่างหลกลอย ซึ่งมีหวังว่าจะล้มลงอย่างง่ายดาย และทำให้เจริญก้าวหน้าไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อย

(ความเป็นอารยชน)

ทั้งนี้เป็นข้อที่ควรภูมิใจได้ว่า ได้มีหลักที่ดีที่เจริญแล้วของตนเองเป็นที่ยึดเหนี่ยว มาแต่โบราณกาล ถึงจะยังด้อยอยู่ในด้านวัตถุและในด้านความรู้สาขาต่าง ๆ แต่ในด้านหลักยึดเหนี่ยวที่ดีทางจิตใจแล้วไม่ด้อยเลย ชื่อว่าเป็นอารยะ คือเป็นคนเจริญได้ ที่เดียว ส่วนผู้ที่หมิ่นแคลนทอดทิ้งหลักของตนเสียนั้นแหละแสดงว่าเป็นผู้ด้อยเป็นผู้ที่หมิ่นตนเอง ไม่ควรแก่การนับถือไว้วางใจ

(การศึกษานั้นเพื่ออะไร)

คำว่า “ศึกษา” ตามพจนานุกรมให้ความหมายไว้ว่า “การเล่าเรียนฝึกฝนอบรม” ในตำราศัพท์อีกฉบับหนึ่งให้ความหมายไว้ว่า “การถือเอาวิชา” ทางบ้านเมืองได้วางแผน การศึกษาของชาติไว้เป็น ๔ ส่วน คือ จริยศึกษา พลศึกษา พุทธิศึกษา และหัตถศึกษา ตามที่โรงเรียนทั่วไปได้สอนอยู่แล้ว เมื่อพิจารณากล่าวอย่างสรุป การศึกษาก็เพื่อ

(๑) ให้มีความรู้ความสามารถในการประกอบกิจการงาน และในการสังคมเป็นต้น ได้เป็นอย่างดี

(๒) เพื่อให้มีความเป็นคนโดยสมบูรณ์

ความประสงค์ของการศึกษาข้อแรกมีความชัดเจนอยู่แล้ว ส่วนข้อ ๒ หมายความว่า คนที่ถือกำเนิดเป็นคนนั้น ยังไม่จัดว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์เพราะเหตุเพียงที่เกิดมามีรูปร่างเป็นคน ต่อเมื่อมีการปฏิบัติประกอบด้วยความรู้สึกผิดชอบชั่วดีสมกับความเป็นคน จึงจะเรียกว่าเป็นคนโดยธรรม เมื่อมีธรรมของคนบริบูรณ์จึงจะชื่อว่าเป็นคนโดยสมบูรณ์ แม้คำในหิโตปเทศก็กล่าวว่า “การกิน การนอน ความกลัว และการสืบพันธุ์ของคน และสัตว์ดิรัจฉานเสมอกัน แต่ธรรมของคนและสัตว์ดิรัจฉานเหล่านั้น แปรกกว่ากัน เว้นจากธรรมเสีย คนก็เสมอกับสัตว์ดิรัจฉาน”

(การศึกษาธรรมทำให้คนสมบูรณ์)

การศึกษาที่มีความรู้ความสามารถ แต่ขาดธรรม ยังเป็นเหตุใช้ความรู้ความสามารถนั้นไปในทางที่ผิด ดังเช่นเป็นโจรจำพวกต่าง ๆ ดังเรื่องต่อไปนี้ ในสมัยพุทธกาล บุตรของนางพราหมณ์มีนตานี ภริยาของพราหมณ์บุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล กรุงสาวัตถี ได้เกิดในราตรีวันหนึ่ง เมื่อเกิดนั้น อารูตต่าง ๆ ได้สว่างโพลงขึ้นทั่วพระนคร ตลอดถึงพระแสงหอกพระแสงดาบของพระราชา พราหมณ์บุโรหิตออกดูดาวนักษัตร เห็นว่าบุตรของตนเกิดในโจรฤกษ์ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา กราบทูลถามความผาสุกในการบรรทม พระราชาตรัสว่าจะบรรทมเป็นสุขจากที่ไหน มงคลอารูตสว่างโพลงขึ้น ชะรอยจะมีอันตรายแก่พระราชสมบัติหรือแก่ชีวิต พราหมณ์บุโรหิตกราบทูลว่าบุตรของตนเกิด อารูตเหล่านั้นสว่างโพลงขึ้นด้วยอำนาจของเด็กนั้น เด็กนั้นจะเป็นโจรต่อไป แต่ว่าจักเป็นโจรผู้เดียว มิใช่เป็นโจรราชสมบัติ ตนจะให้ฆ่าเสีย พระราชาตรัสว่าเมื่อเป็นโจรผู้เดียวจักทำอะไรได้ จงเลี้ยงไว้เถิด ฝ่ายพราหมณ์บุโรหิตพร้อมกับพวกญาติชานานามเด็กนั้นว่า อหิงสกะ แปลว่า ผู้ไม่เบียดเบียน ด้วยถือเป็นนิมิตว่าอารูตทั้งหลายสว่างขึ้น แต่ก็ไม่เบียดเบียนใคร เมื่ออหิงสกะเติบโตขึ้นถึงวัยเล่าเรียนก็ส่งไปเรียนในกรุงตักกศิลา อหิงสกะตั้งใจเรียนศิลปวิทยา และตั้งใจปฏิบัติอาจารย์เป็นอย่างดีจนเป็นที่รัก เป็นศิษย์ก้นกุฎิของอาจารย์

ฝ่ายศิษย์อื่นซึ่งพากันด่าต้อยถอยเป็นศิษย์ภายนอกก็พากันริษยา คิดจะทำลายอหิงสกะ จึงปรึกษากันเห็นว่า “จะไปยุแหย่อาจารย์ว่า อหิงสกะโกงเลาหรือประพฤติไม่ดีหรือมีชาติด่าต้อยหาได้ไม่ เพราะอหิงสกะมีปัญญา มีความประพฤติดีมีชาติดีพร้อม มีอยู่ทางเดียวคือหาวิธียุแหย่ให้อาจารย์กินแค้นระแวงใจอหิงสกะ” จึงแบ่งกันออกเป็น ๓ พวก เข้าไปหาอาจารย์ที่ละพวก ยุแหย่ว่าอหิงสกะคิดร้ายอาจารย์ ที่แรกอาจารย์ไม่เชื่อ ชับไล่พวกศิษย์ที่มายุแหย่ออกไป พูดส่าหับว่า “อย่ามายุแหย่ให้เราแตกกับบุตรของเราเลย” ครั้นถึงพวกที่ ๒ - ๓ อาจารย์ก็ชักแคลงใจ จนถึงเชื่อว่าเป็นความจริง จึงคิดจะฆ่าอหิงสกะเสีย แต่ครั้งจะฆ่าโดยเปิดเผยก็เกรงจะเกิดโทษ เกิดเสื่อมเสียชื่อเสียงและลามผลต่อไป จึงคิดหาวิธีฆ่าให้แนบเนียน ครั้นคิดได้แล้วจึงเรียกอหิงสกะ

มากล่าวว่า การเรียนศิลปะใกล้จะสำเร็จแล้ว แต่จักเข้าเขตสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อไปฆ่าคน ให้ครบพัน คืออาจารย์คิดเห็นทางว่า เมื่ออหิงสกะไปฆ่าคนเป็นอันมาก จักมีคนหนึ่ง ต่อสู้ฆ่าอหิงสกะเสีย ฝ่ายอหิงสกะที่แรกตอบปฏิเสธอาจารย์ แต่ครั้นอาจารย์อ้างว่าจะไม่ได้รับผลของศิลปะ ด้วยความรักจะได้ศิลปะจึงถืออาวุธไปดักฆ่ามนุษย์อยู่ในดง ครั้นฆ่า ได้หลายคนเข้าก็จำไม่ได้ว่ากี่คน เพราะโดยปกติอหิงสกะเป็นคนมีปัญญา ไม่ตั้งใจใจ ต่อเรื่องปาณาติบาต ฉะนั้น ต่อมาจึงตัดนิ้วไว้หนึ่ง หนึ่ง ๑ เก็บไว้ ครั้นนิ้วเหล่านั้นหาย ไปเสียอีก จึงนำมาเสียบเป็นพวงนิ้วแขวนไว้กับตน จึงเกิดเรียกชื่อขึ้นว่า องคุลิมาล แปลว่า ผู้มีพวงมаланิ้วมือ หรือมีนิ้วเป็นพวงมาลา ชื่อเสียงขององคุลิมาลโจรได้ กระฉ่อน เป็นที่กลัวเกรงของคนทั่วไป จนไม่มีใครกล้าเข้าป่า องคุลิมาลโจรจึงเข้าไป จับคนฆ่าในบ้านในตำบลภายนอกกรุงสาวัตถี ประชาชนต้องอพยพเข้าไปในกรุงสาวัตถี ประชุมกันที่ท้องพระลานหลวง กราบทูลร้องทุกข์ ฝ่ายพราหมณ์บุโรหิตทราบข่าวจึง กลับไปบอกนางมันตานีผู้เป็นภรรยาว่า “โจรองคุลิมาลเกิดขึ้น ไม่ใช่คนอื่น คงเป็น อหิงสกะกุมาร บัดนี้ พระราชาจักปราบปราม จะควรทำอย่างไร” นางมันตานีบอกว่า ตนจะออกไปนำบุตรกลับ พราหมณ์บุโรหิตก็กล่าวห้ามมิให้ออกไป อ้างว่าไม่ควรทำ วิสาสะคือความไว้วางใจชน ๔ จำพวก คือไม่ควรไว้วางใจในโจรว่าเป็นสหายเก่า ในเพื่อนว่าเป็นคนซัดขอมมาเก่า ในพระราชาว่าทรงนับถือ และในสตรีว่าอยู่ในอำนาจ แต่ใจของมารดาเป็นของอ่อนด้วยความรักในบุตร จึงออกไปจากบ้านเพื่อจะนำบุตรของตนกลับ เข้าวันนั้น พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูโลก ทรงทราบว่าถ้าไม่เสด็จไปโปรด องคุลิมาลก็จะทำมาตุฆาต ถ้าเป็นเช่นนั้นก็จะเป็นผู้ที่โปรดไม่ขึ้น ครั้นเสด็จเข้าไปบิณฑบาต ในกรุงสาวัตถี ทรงทำภักติกแล้ว จึงเสด็จไปยังที่อยู่ขององคุลิมาลโจร แม้มีพวกคน เลี้ยงโคพวกชวานาเป็นต้นห้ามมิให้เสด็จ ก็คงเสด็จต่อไปโดยคุษณี

ฝ่ายองคุลิมาลโจรได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกลก็มีความแปลกใจ ว่าโฉน สมณะนี้มาได้เพียงผู้เดียว คนอื่น ๆ ต้องมากันเป็นพวก ๆ ถึงเช่นนั้นก็ยังแพ้เรา ชะรอยว่าจะมาวางข่ม จะต้องปลงชีวิตเสีย จึงวิ่งตามพระพุทธเจ้าอย่างเต็มกำลัง แต่ก็ไม่อาจจะทัน จึงร้องให้พระพุทธเจ้าหยุด พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า “เราหยุดแล้ว องคุลิมาล ฝ่ายท่านจงหยุด” องคุลิมาลคิดว่า “สมณะเหล่านี้เป็นผู้พูดจริง แต่พระองค์

นี่เดินอยู่พูดว่าหยุด ควรจะต้องถามดู” จึงร้องถามว่าพูดอย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เราวางอาชญาในสัตว์ทั้งปวง จึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านยังเที่ยวฆ่าฟันประหัตประหาร จึงชื่อว่ายังไม่หยุด” พองอคุลิมาลได้ยินพระพุทธเจ้าดำรัสเป็นคำสะกิดใจ ก็กลับได้สติ ขึ้นทันที จึงกราบพระบาทของพระพุทธเจ้าทูลขอบวช พระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้อุปสมบทด้วยตรัสว่า จงเป็นภิกษุมาเถิด ออคุลิมาลใจจึงกลับเป็นภิกษุพุทธสาวก ตามเสด็จพระพุทธเจ้ากลับสู่พระเชตวันาราม เมื่อท่านเป็นพระภิกษุแล้วก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษ ต่อมาได้บำเพ็ญเพียรจนได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ท่านเป็นตัวอย่างของบุคคลประเภทมีตมาสว่างไป ซึ่งเป็นผู้ที่เคยผิดไปแล้วกลับตัวได้ และเรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า เชื่อครูผิดที่สั่งให้หันไปต่าง ๆ ก็ทำให้หันไปผิดจนกว่าจะได้พบครูที่ถูกต้อง และแสดงว่าการศึกษาให้มีความรู้ความสามารถอย่างเดียวอาจกลายเป็นโง่งมไปก็ได้ และสามารถทำความชั่วร้ายเสียหายได้มากกว่าคนที่ไม่มีความรู้ความสามารถ ต่อเมื่อได้ศึกษาให้เป็นคนโดยสมบูรณ์อีกส่วนหนึ่ง การศึกษาของตนจึงจะสมบูรณ์ ดังเช่นออคุลิมาลใจ เมื่อพบพระพุทธเจ้าจึงได้พบทางที่ถูกต้องของชีวิต

การศึกษาเพื่อให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ต้องศึกษารวมตามหลักสิกขา ๓ ของพระพุทธเจ้าคือ

๑. ศีลสิกขา ศึกษาศีล

๒. จิตตสิกขา ศึกษาจิต

๓. ปัญญาสิกขา ศึกษาปัญญา

สนฺติเมว สิกฺขเญย พิงฺคิสิกฺขาสนฺติแล

ปฐมศึกษา

(ความมีระเบียบ)

ดอกไม้ที่จัดไว้ในพานและแจกันอย่างเป็นระเบียบงดงามบนโต๊ะบูชาพระ เมื่อมองดูจะรู้สึกว่เรียบร้อยงดงามน่าดูน่าชม ในห้องที่อยู่อาศัย เมื่อวางสิ่งของต่าง ๆ ไว้ตามที่โดยเรียบร้อยก็จะดูเรียบร้อยงดงาม ได้ประโยชน์ ดังคำว่าของใช้ไว้เป็นที่หาย ก็รู้ดูก็งามตา บ้านเรือนเมื่อจัดวางสิ่งต่าง ๆ ให้เป็นระเบียบ รักษาความสะอาดให้ทั่วถึงตลอดถึงบริเวณบ้าน ก็จะดูงดงามอยู่น่าอาศัย อาหารที่บริโภค ภาชนะสำหรับใช้ตลอดถึงเครื่องปรุงอาหารต่าง ๆ เครื่องนุ่งห่มต่าง ๆ ที่หลับที่นอน ตลอดถึงที่ที่นั่งที่ถ่ายสิ่งที่ไม่สะอาด เมื่อจัดให้เรียบร้อยให้สะอาดและถูกต้องด้วยหลักสุขลักษณะอนามัย ก็จะนำดูน่าชมให้เกิดความสุข แม้ภายนอกบ้านออกมา ถนนหนทางบ้านเรือนทั่วไปตลอดถึงโรงเรียนและสถานที่ต่าง ๆ ที่ใช้ร่วมกัน เมื่อช่วยกันรักษาความเรียบร้อย ความสะอาด ไม่ทำให้สกปรกรกรุงรัง ก็จะแลดูเรียบร้อยงดงาม และให้เกิดความสุขร่วมกันโดยทั่ว ๆ ไป แม้สิ่งของของตนเองที่นอกจากนี้ เช่น หนังสือเรียน สมุด ดินสอ ก็รักษาความสะอาดและทะนุถนอม เมื่อจะเขียนก็เขียนเฉพาะเรื่องที่ควรเขียนลงไป ในสมุด และเขียนให้เรียบร้อยให้มีระเบียบและถูกต้อง หนังสือที่เขียนสำหรับอ่าน ก็ต้องเขียนให้อ่านออก และสำเนียงกึ่งเกิดวิธีใช้ตัวอักษรสะกดการันต์เพื่อเขียนให้ถูก หนังสือเมื่อเปิดอ่านก็ไม่เปิดพลิกโดยแรงและไม่เปิดแบะเกินไป จะเป็นเหตุให้ฉีกขาดเสียหาย บางทีหนังสือยับไปเสียก่อน เหล่านี้เป็นต้น แม้กิริยามารยาทก็เช่นเดียวกัน การพูดจา การแสดงกิริยาทางกาย เมื่อใช้วาจาที่ถูกต้องเรียบร้อย จะยืนเดินนั่งนอนก็เรียบร้อย

มีมารยาทดี รู้จักแสดงความเคารพในผู้ที่ควรเคารพ ไม่แสดงกิริยาชนิดไม่มีมารยาท หรือชนิดล่วงเกินต่อผู้หลักผู้ใหญ่และบุคคลทั่ว ๆ ไป ปฏิบัติตนให้เป็นผู้มีสมบัติของผู้ดีคือสมบัติของคนดี คนที่มีกิริยามารยาทดีทั้งทางกายทั้งทางวาจาเช่นกล่าวมานี้ ย่อมเป็นคนเรียบร้อย น่านิยมชมชอบ นี้แหละคือความมีระเบียบ เมื่อมีระเบียบเพราะจัดให้ถูกที่เหมาะสม ก็ย่อมเกิดความเรียบร้อยงดงาม

(ความมีระเบียบของธรรมชาติ)

ความมีระเบียบนี้ ย่อมมีอยู่แม้โดยธรรมชาติ ดังเช่นมีในต้นไม้และในร่างกายของสัตว์ดิรัจฉาน ในต้นไม้มีลำต้น กิ่งใบ ดอก มีรูปและสีต่าง ๆ ประกอบกันอยู่ตามทีไร่างกายของสัตว์ดิรัจฉานเล่า มีรูปพรรณสัณฐาน มีขนสีต่าง ๆ ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่น นกต่างชนิด แม้ร่างกายของคนเราเองอวัยวะต่าง ๆ ก็ประกอบกันอยู่อย่างมีระเบียบ เช่น ส่วนศีรษะ ส่วนลำตัว ส่วนแขนขา อวัยวะภายในต่าง ๆ เช่น ม้ามสมอง ประสาทต่าง ๆ หัวใจ ปอด เป็นต้น ก็ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีระเบียบทั่วถึงกัน ถ้าร่างกายประกอบกันไม่ถูกที่ เช่น หู ตา จมูก ปาก ของใครประกอบอยู่ผิดที่ ก็จะดูพิกลพิการพิลึกพิลั่นแปลกผู้แปลกคนไป และเมื่อหัวใจปอด เป็นต้น ไม่ปฏิบัติหน้าที่ไปอย่างมีระเบียบ ก็หมายความว่าเกิดเป็นโรคขึ้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งจะต้องรีบแก้ไขรักษา แม้ธรรมชาติก็ยังมีความเป็นระเบียบเช่นนี้ ถึงส่วนที่ใหญ่กว่านี้ก็มีความเป็นระเบียบเช่นเดียวกัน เช่น การหมุนของโลก ของดวงจันทร์และของดาวพระเคราะห์ทั้งหลายที่หมุนไปรอบตัวเองและรอบดวงอาทิตย์ ก็หมุนไปอย่างมีระเบียบเรียบร้อยมีเกณฑ์ที่แน่นอน ฉะนั้น กำหนดวันเดือนฤดูและปีจึงเป็นไปสม่ำเสมอแน่นอนอาจคำนวณเวลาได้โดยถูกต้อง ถ้าไม่มีระเบียบ เวลาต่าง ๆ ก็จะคลาดเคลื่อนไปหมด และจะเกิดอันตรายอย่างมหาศาล คิดดูง่าย ๆ เฉพาะโลกนี้เท่านั้น ผู้ที่เรียนภูมิศาสตร์ย่อมจะทราบได้ว่าบนพื้นผิวของโลกก็มีบริเวณที่เป็นน้ำมากกว่าพื้นดิน ถ้าโลกหมุนผิดท่าไปอย่างไร คือเอียงผิดระเบียบไป น้ำในมหาสมุทรก็จะบ่าพังลงมาท่วมโลกที่เป็นส่วนพื้นดิน ทำลายชีวิตคนและสัตว์ดิรัจฉานที่อาศัยอยู่บนพื้นดินให้หมดไปทั้งโลกก็อาจจะได้ หรือหมุนเข้าไปใกล้ดวงอาทิตย์จนเกินไปก็จะเกิดไฟไหม้โลกขึ้นได้ หรือมิฉะนั้นถ้าหมุน

เคว้งคว้างไปอย่างไม่มีระเบียบก็จะไปชนกับดาวดวงอื่น ๆ ที่เป็นโลกแต่ละโลก จนทำให้โลกแตกไปด้วยกัน แต่เหตุการณ์ดังกล่าวนี้จะไม่เกิดขึ้นในเมื่อโลกหมุนไปอย่างมีระเบียบ ด้วยอำนาจของแรงถ่วงหรือแรงดึงดูดซึ่งรักษาความเป็นระเบียบที่เป็นดุลยภาพไว้ได้

(ความมีระเบียบของธรรมดา)

มิใช่แต่ในธรรมชาติเท่านั้น แม้ในธรรมดาก็มีความเป็นระเบียบเหมือนกัน เป็นต้นว่าหลักของกรรมดังที่ได้แสดงแล้ว คือสัตว์โลกทั้งปวงทั้งมนุษย์และดิรัจฉาน ย่อมหมุนไปตามกรรม กรรมเป็นแรงถ่วงหรือแรงดึงดูดให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปในระเบียบเดียวกัน คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อันนี้แหละเป็นหลักยุดิธรรมหรือดุลยภาพของธรรมดา ทำให้เกิดระเบียบเป็นอันเดียวกัน ถ้าไม่มีหลักกรรมดังกล่าว ก็จะไม่ดุลยภาพหรือยุดิธรรมในธรรมดา ก็จะเกิดสับสนวุ่นวายดังที่เรียกว่า เป็นไปตามพระมโน (คือใจ) ของใครก็ได้ที่เข้าใจว่าเป็นผู้บันดาลต่าง ๆ แต่ความสับสนวุ่นวายอย่างนั้นไม่มี ก็เพราะมีหลักกรรมทำให้เกิดดุลยภาพดังกล่าวเช่นเดียวกับมีหลักแรงความถ่วงหรือแรงดึงดูดทำให้เกิดดุลยภาพในการหมุนของโลกเป็นต้น ความเป็นระเบียบของสิ่งต่าง ๆ จึงมีอยู่โดยทั่วไป

(ความมีระเบียบเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมอารยธรรม)

คนเรามีสติปัญญาสูงกว่าสัตว์ดิรัจฉาน จึงรู้จักสร้างความเป็นระเบียบให้เกิดขึ้น แก่ตนและสังคมยิ่งกว่าพื้นเพเดิม พึงมองดูเทียบกับสัตว์ดิรัจฉาน สัตว์ดิรัจฉานตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนบัดนี้ ไม่มีปัญญาสร้างความสำเร็จให้เกิดขึ้นแก่ตน การกิน การอยู่อาศัย และกิริยา อากาารต่าง ๆ เป็นต้น เดิมเป็นอย่างไร บัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ทำอะไรได้เท่าที่ธรรมชาติอำนวยให้มาเท่านั้น ส่วนหมู่มนุษย์มีสติปัญญาปรับปรุงให้ดีขึ้นเจริญขึ้นโดยลำดับ ดังจะเห็นได้ว่าอาหารก็ปรับปรุงให้ดี เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย เป็นต้น ก็จัดสร้างให้เพียงพอแก่ความต้องการและให้วิจิตรสวยงามให้เป็นสุขสบาย

และรวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองเป็นประเทศชาติ มีพระเจ้าแผ่นดิน มีรัฐบาล มีโรงเรียน โรงพยาบาล มีอาชีพต่าง ๆ มีเครื่องทะนุบำรุงความสุขต่าง ๆ มีทหารตำรวจ ตลอดจนถึงมีศาสนาสำหรับเป็นที่พึ่งทางจิตใจ เหล่านี้แหละรวมเรียกว่าวัฒนธรรม หมายถึงเพาะปลูกความเจริญให้เกิดขึ้น หรือเรียกว่าอารยธรรม หรือนาครธรรม หมายถึงรู้จักสร้างให้เป็นบ้านเป็นเมืองที่มีความเจริญเพียบพร้อมด้วยสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม วัฒนธรรมและอารยธรรมนี้ หาไม่ได้หรือหาได้ยากในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน และในพวกคนป่าที่ยังประพฤติดูตามเดิมอย่างสมัยดึกดำบรรพ์ เมื่อมองหมู่มนุษย์เทียบกับหมู่สัตว์ดิรัจฉานหรือคนป่าแล้ว ย่อมจะเข้าใจความหมายของคำว่าวัฒนธรรม และอารยธรรม เพราะคนเรามีวัฒนธรรมและอารยธรรมอยู่ จึงเจริญก้าวหน้าไปไกล ต่างจากสัตว์ดิรัจฉานมากมาย ดังที่เป็นไปอยู่นี้ แต่วัฒนธรรมและอารยธรรมโดยมาก มีอยู่เพียงผิวเผิน เหมือนอย่างเพียงผิวหนัง พันผิวหนังไปแล้วก็ไม่พบวัฒนธรรมหรืออารยธรรม หมายความว่า มีแต่ภายนอกเท่านั้น ส่วนภายในเต็มไปด้วยหายนธรรม (เหตุของความเสื่อม) หรืออนารยธรรม (ความเป็นป่าเถื่อนไม่เจริญ) ฉะนั้น คนเรา โดยมากจึงมีภายนอกและภายในไม่ตรงกัน เช่น ภายนอกรักษามารยาทอันดีต่อกัน แต่ภายในคิดไม่ดีต่อกัน เช่น คิดทำร้ายประหัดประหารกัน คือบางทีภายในใจไม่มีวัฒนธรรมเลยทั้งที่ภายนอกแสดงว่ามีวัฒนธรรมต่อกัน เป็นกรณีหน้าซื่อแต่ใจคด เรื่องเช่นนี้มีมานานแล้ว จนถึงมีคำกล่าวมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ว่า สัตว์ดิรัจฉานอ่านง่าย ส่วนมนุษย์อ่านยาก เพราะมีชั้นเชิงมากนัก เหมือนอย่างป้ารกชัฏ ไม่รู้ว่าสังสารสัตว์ จะซ่อนอยู่ที่ไหนบ้าง แม้ค่างกลอนในโลกนี้ก็มีว่า

พระสมุทรสุดลึกลั่น	คณนา
สายดั่งทิ้งทอดมา	หยั่งได้
เขาสูงอาจวัดวา	กำหนด
จิตมนุษย์นี้ไซ้ไร	ยากแท้หยั่งถึง ๗

(ศีลและวินัย)

พระพุทธเจ้าทรงเสริมความมีระเบียบให้เข้าถึงจิตใจ เริ่มด้วยศีลและวินัย ท่านผู้ที่ยังจิตมนุษย์ได้โดยถูกต้องและวางหลักการอบรมกายวาจาพร้อมทั้งจิตใจไว้ อย่างบริบูรณ์ก็คือ พระพุทธเจ้า หลักแรกที่ทรงวางไว้ก็คือศีล คำว่า ศีล แปลตามศัพท์ ว่า ปกติ หมายความว่า ความเป็นปกติเรียบร้อย อย่างหนึ่ง ความเคยชิน ลงรูปลงตัว ติดอยู่ ประจำอยู่เป็นปกติอย่างหนึ่ง ความปกติเรียบร้อยนั้น หมายถึงความปกติ เรียบร้อยของความประพฤติ เพราะเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ จะเว้นอะไรจะทำอะไร เมื่อก้าวโดยทั่วไปก็สุดแต่ระเบียบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น ระเบียบของตระกูล ระเบียบของโรงเรียน ระเบียบราชการ ระเบียบของทหาร ดังที่ เรียกว่าวินัยข้าราชการ วินัยทหาร เป็นต้น เมื่อเป็นพุทธศาสนิกก็ต้องถือวินัยของ พระพุทธเจ้า คือเว้นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามไว้ ทำตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรง บัญญัติอนุญาตไว้ ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้เหล่านี้แหละเรียกว่าวินัย ซึ่งเป็นคำสั่ง คู่กับพระธรรมซึ่งเป็นคำสอน พระธรรมและพระวินัยนี้รวมเป็นพระพุทธศาสนา คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

(วัตถุประสงค์ของการบัญญัติพระวินัย)

ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาเป็นพระธรรมคือคำสอน ต่อมาเมื่อมีพุทธบริษัทขึ้น คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา กล่าวโดยเฉพาะภิกษุ บริษัท เมื่อมีผู้เข้ามาบวชมีเชื้อชาติ วรรณะ ตระกูลต่าง ๆ กัน มีศรัทธาต่าง ๆ กัน เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีผู้ที่บวชมานานมากขึ้น ใพบูลย์มากขึ้น ลากติ ๆ มากขึ้น ทำให้ เกิดความไม่เรียบร้อยในสงฆ์ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติพระวินัยคือคำสั่งเป็นเครื่อง ปกครองพระสาวก เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยบริสุทธิ์สะอาดเสมอกันในสงฆ์ อำนาจ ประโยชน์ คือวัตถุประสงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้น

เพื่อให้เป็นสงฆ์คือเป็นหมู่กันด้วยดี

เพื่อให้สงฆ์มีผาสุก

เพื่อนิคหะ (ชม) บุคคลที่ดำเนินดี

เพื่อให้ภิกษุที่มีศีลเป็นที่รักอยู่เป็นผาสุก

เพื่อป้องกันมิให้มีความหมักหมมอยู่ในปัจจุบัน

เพื่อกำจัดความหมักหมมมิให้มีต่อไปภายหน้า

เพื่อให้บุคคลผู้ยังไม่เลื่อมใสมีความเลื่อมใสขึ้น

เพื่อให้บุคคลผู้เลื่อมใสอยู่แล้วมีความเลื่อมใสยิ่งขึ้น

เพื่อให้พระสัทธรรมคือพระศาสนาดำรงอยู่

เพื่อช่วยให้มีวินัย ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความบริสุทธิ์เรียบร้อยขึ้นในสงฆ์

วินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) เรียกอนาคาริกวินัย (วินัยของผู้ไม่ครองเรือน) ได้แก่ศีลของภิกษุสามเณรในบัดนี้ ส่วนศีลของคฤหัสถ์ ฆราวาส คือ ศีล ๕ ศีล ๘ เรียกอนาคาริกวินัย (วินัยของผู้ครองเรือน) อันที่จริงศีลมีจำนวนต่าง ๆ นั้น เรียกตามจำนวนสิกขาบท คือจำนวนข้อหรือมาตราในพระวินัยนั่นเอง ดังเช่นปฏิบัติตามวินัยบัญญัติ ๕ สิกขาบท คือ ๕ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๕ ๘ ข้อ ก็เรียกว่ามีศีล ๘ ลำพังตัวศีลไม่มีจำนวนเพราะมีลักษณะอย่างเดียวกัน คือความเป็นปกติเรียบร้อยเท่านั้น

เหมือนอย่างกฎหมายมีมากข้อ แต่ก็เพื่อผลรวมกันอย่างเดียวเท่านั้น คือความสงบสุขเรียบร้อยของประชาชน และเมื่อปฏิบัติเป็นปกติแล้วก็ เป็นศีลที่อยู่ตัว คือคงเว้นได้เป็นปกติทีเดียว ผู้ที่ปฏิบัติได้เป็นปกติดังกล่าว ย่อมไม่รู้สึกอึดอัดลำบาก เพราะทำได้จนอยู่ตัวหรือคงตัวแล้ว ทั้งไม่ต้องคำนึงว่ามีกี่ข้อ แต่ก็อาจปฏิบัติได้โดยไม่ผิดเหมือนอย่างการปฏิบัติตามระเบียบของโรงเรียน เมื่อปฏิบัติอยู่เป็นปกติก็ไม่ต้องคำนึงว่าระเบียบมีกี่ข้อ บางทีถูกถามก็ตอบไม่ได้ แต่เมื่อจะทำอะไรก็ไม่ผิดระเบียบ หรือผิดเข้าก็รู้ได้ นี่สำหรับผู้ปฏิบัติจนอยู่ตัวแล้ว เมื่อกกล่าวโดยทั่ว ๆ ไป ก็ต้องศึกษาให้รู้วินัยของตนให้ทั่วถึง

(ความหมายของศีลและวินัยอย่างกว้าง)

เรื่องศีล ๕ กับธรรมอีก ๕ ข้อได้แสดงแล้วพร้อมทั้งอานิสงส์คือผลที่ดีของศีล ในที่นี้ต้องการจะกล่าวถึงวินัย และประสงค์จะแนะนำให้เข้าใจเรื่องศีลให้กว้างออกไปอีกว่า ถึงความประพฤติเรียบร้อยในทุก ๆ ทางดังที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด อันแสดงถึงความมีวัฒนธรรมและอารยธรรม รวมเรียกว่าเป็นศีลทั้งหมด

อนึ่ง ควรเข้าใจคำว่าวินัยให้กว้างออกไปด้วย ว่าหมายถึงคำสั่งและระเบียบวินัยในทางต่าง ๆ ตลอดถึงกฎหมายบ้านเมืองและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามเหล่านี้ เมื่อตนอยู่ในหมู่ที่มีวินัยอย่างใด ก็เคารพปฏิบัติในวินัยอย่างนั้น เช่น ทุก ๆ คนในฐานะที่อยู่ในตระกูลก็ประพฤติในวินัยของตระกูล ในฐานะที่อยู่ในโรงเรียนก็ปฏิบัติตามวินัยของโรงเรียน เมื่อรับราชการหรือทำงานอะไรก็ปฏิบัติตามวินัยของทางราชการหรือขององค์กรนั้น ๆ ในฐานะเป็นพลเมืองก็ปฏิบัติตามกฎหมายของบ้านเมือง ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกก็ปฏิบัติตามวินัยของพระพุทธเจ้า วินัยนี้แลเป็นเส้นบรรทัดของศีล เป็นถนนของศีล ศีลมีวินัยเป็นเส้นบรรทัดหรือเป็นทางดำเนิน เหมือนดั่งยวดยานพาหนะวิ่งไปตามถนน จึงจะยังให้เกิดผลดีคือความมั่งคั่งดังกล่าวแล้ว

(ปฐมศึกษาของคน)

ศีลหรือวินัยนี้แหละเป็นปฐมศึกษา คือข้อที่พึงศึกษาเป็นขั้นแรก ศึกษาในเรื่องนี้เรียกว่าศึกษาศีล เมื่อมองดูอย่างกว้าง ๆ ทุก ๆ คนได้เริ่มศึกษามาตั้งแต่เกิด มารดาบิดาได้เริ่มสอนให้ศึกษา คือฝึกหัดให้รู้จักใช้อวัยวะร่างกาย ให้รู้จักใช้ภาษาพูด ให้รู้จักวินัย คือระเบียบมารยาทต่าง ๆ ต่อมาครูอาจารย์เป็นต้นก็ช่วยให้ศึกษาวินัยต่าง ๆ ควบคู่กันไปกับศิลปวิทยา จนถึงพระพุทธเจ้าทรงให้ศึกษาวินัยในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เมื่อก้าวประมวลกันเข้าทั้งหมด ก็เพื่อให้มี

ศีลสมบัติ   ถึงพร้อมด้วยศีล คือความประพฤติดี

อาจารย์สมบัติ   ถึงพร้อมด้วยมารยาทดี

มัธยมศึกษา

(หลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา)

อบรมจิตให้มีระเบียบงดงามเป็นมัธยมศึกษา ความมีระเบียบอันหมายถึง มีศีล (คือความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยหรือประพฤติเรียบร้อยเป็นปกติ) เพราะรักษาวินัย (คือระเบียบสำหรับให้ปฏิบัติให้เกิดเป็นศีลดังกล่าว) รวมถึงทั้งมีวัฒนธรรม อารยธรรมประมวลเป็นสมบัติผู้ดี คือสมบัติของคนดี ดังแสดงแล้วในกัณฑ์ปฐมศึกษา จำต้องเกี่ยวเนื่องกับจิตใจเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจิตใจไม่รักความมีระเบียบ และภาวะของจิตใจก็ยังไม่ระเบียบ อาการภายนอกก็ต้องยังไม่ระเบียบไปด้วย ยากที่จะปกปิดซ่อนเร้นได้ ฉะนั้น จึงควรศึกษาเรื่องการอบรมจิตใจต่อไป พูดย่าง ๆ คือรักษาจิตใจอย่างไรไม่ให้ยุ่งเหยิง แต่มีระเบียบเรียบร้อย ให้สงบให้ตั้งมั่นในหน้าที่ซึ่งต้องปฏิบัติของตน อันนี้แหละเป็นหลักสูตรใหญ่ของจิตตสิกขา ศึกษาจิต อันเป็นมัธยมศึกษา ซึ่งจะแสดงในกัณฑ์นี้ แต่เพื่อเข้าใจง่าย จะสมมติเป็นเรื่องครูสอนนักเรียน

(ครูสอนวิธีอบรมใจ)

ในห้องเรียนแห่งนี้ ครูกำลังสอนนักเรียนอยู่ แต่สังเกตเห็นนักเรียนหลายคนขาดความตั้งใจฟัง เพราะมีอาการตามที่ครูสังเกตเห็นต่าง ๆ กัน บางคนกำลังนั่งเหม่อ บางคนนั่งหน้าบึ้ง บางคนนั่งโงกหงุดหงับ บางคนดูกระสับกระส่าย บางคนดูสงสัยไม่เข้าใจ ครูจึงเรียกนักเรียนเหล่านี้ออกมาหน้าชั้น ถามว่ามีจิตใจเป็นอย่างไรไปหรือ

สังเกตดูว่าไม่ได้ตั้งใจฟังครูอธิบาย ขอให้บอกตามความจริง ครูจะได้ให้คำแนะนำไปที่
ละคน คำบอกเล่าของนักเรียนและคำกล่าวอบรมของครูมีดังต่อไปนี้

นักเรียนคนหนึ่งซึ่งนั่งเหม่อบอกเล่าว่า กำลังคิดเพลินไปถึงละครโทรทัศน์ที่
แสดงสนุกสนานเมื่อคืนนี้ และวันนี้ก็นัดจะไปดูภาพยนตร์เมื่อออกจากโรงเรียนแล้ว

ครูกล่าวอบรมว่า เวลานี้กำลังเรียนจะคิดอะไรเพลินเพลินไปอย่างอื่นไม่ถูกต้อง
ต้องปล่อยความคิดอื่น ๆ ให้หมด รวมใจมาตั้งใจเรียนเท่านั้นจึงจะถูก สิ่งสนุกสนาน
สวยงามต่าง ๆ ทุก ๆ คนก็ย่อมชอบใจ แต่ก็ต้องเลือกเฉพาะสิ่งที่เหมาะสมและรู้จักเวลา
เช่น เล่นในเวลาสมควร เล่นพักผ่อนในเวลาสมควร พักผ่อนในเวลาสมควร เรียนในเวลาสมควร
ทำการบ้านทบทวนวิชาในเวลาสมควร ถ้าใช้เวลาดูโทรทัศน์หรือเล่นสนุกเพลิน
อะไรเสียหมด ไม่ทำการบ้านทบทวนวิชาอะไรกัน ก็ทำให้การเรียนอ่อนลง ยิ่งในเวลา
เรียนยังติดใจมาคิดเพลินไปเสียอีก ก็ยิ่งเป็นโทษอันตรายต่อการเรียน นี่แหละที่
พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า กามฉันท์ แปลว่า ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา สำหรับ
ขั้นนี้หมายความว่าพึงใจปรารถนา หรือในเวลาที่ไม่ควรพึงปรารถนา นี่แหละเป็น
อสุภะ คือไม่งาม เพราะในเวลาควรตั้งใจเรียน แต่กลับมานั่งเหม่อคิดถึงละครโทรทัศน์
เพลินไปอย่างนี้ก็ไม่งาม เหมือนอย่างเมื่อมาโรงเรียนก็ควรแต่งเครื่องแต่งกายนักเรียน
แต่กลับแต่งอย่างอื่นมา เป็นการไม่งาม เพราะไม่ถูกต้อง แม้ในเวลาควรจะมี
ความเพลิดเพลินพักผ่อน กลับไปคิดจจ่ออยู่กับตำรับตำราปวดศีรษะ ก็ไม่งามเหมือนกัน
ฉะนั้น ให้ควรรู้จักควรไม่ควร ให้รู้จักเวลา อย่างในเวลาเรียนเช่นนี้อย่าไปคิดอะไรอย่าง
อื่นเพลินไป จงข่มใจ ทำความตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาแต่อย่างเดียว

นักเรียนคนที่สองบอกเล่าว่า กำลังโกรธเพราะผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว

ครูกล่าวอบรมว่า ไม่ได้ไปเที่ยวไม่เห็นจะเสียหายอะไร ไปเที่ยวเสียอีกอาจจะ
ต้องเสียหาย ผู้ปกครองจึงไม่อนุญาต ผู้ปกครองท่านมีหน้าที่ปกครองดูแล ท่านต้อง
รับผิดชอบในเรื่องนี้ ส่วนนักเรียนมีหน้าที่ควรจะต้องเชื่อฟัง ไม่เช่นนั้นก็ไปเป็นผู้ปกครอง
เสียเอง แต่เป็นยังไม่ได้ เพราะยังต้องพึ่งท่านอยู่ ท่านต้องเลี้ยงดูส่งเสีย และข้อสำคัญ
ต้องปกครองใจตนเองให้ได้ อย่าเอาแต่โกรธ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า โกรธ โทสะ บ้าง
พยาบาท บ้าง อยู่ด้วยกันมากก็ต้องกระทบกระทั่งกันบ้าง ผิดใจกันบ้าง เมื่อเขาไม่ทำ

ตามใจเรา เราก็โกรธ ทำไมไม่คิดว่าเพราะเราไม่ทำตามใจเขาต่างหาก จะให้เขาเอาใจเราข้างเดียวอย่างนี้ไม่ยุติธรรม ควรหาทางกลางเพื่อปรองดองกัน คือเขาหย่อนใจมาให้เราบ้าง เราก็อ่อนใจไปให้เขาบ้าง ทุกฝ่ายไม่เอาแต่ใจของตนข้างเดียว ก็จะไม่โกรธกัน และควรคิดตั้งปรารถนาดีต่อกันด้วยเมตตาจิต นี่แหละเป็นวิธีผูกมิตร หรือผูกไมตรีจิต ทำให้เกิดมิตรภาพระหว่างกัน ทำให้เกิดความรักความเคารพนับถือกัน พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้แผ่เมตตาต่อกัน เป็นเครื่องป้องกันความโกรธ หรือความพยาบาทเคียดแค้น เฉพาะนักเรียนผู้นี้ ซึ่งโกรธผู้ปกครองไม่อนุญาตให้ไปเที่ยว ก็เพราะท่านไม่ตามใจ ทำไมเราจึงไม่ทำตามใจท่านบ้างเล่า อย่างนี้แหละเรียกว่าคิดเอาแต่ใจตนเองข้างเดียว จึงไม่ยุติธรรม โกรธท่านไม่ถูก ท่านมีเหตุผลของท่าน ซึ่งเราควรที่จะเคารพเชื่อฟัง จงคิดให้เห็นเหตุผล ให้เห็นความรัก ความเมตตาของท่าน ให้รู้สึกว่โดยที่แท้ท่านรักเมตตาเราต่างหาก จงคิดระงับโกรธเสียอย่างนี้ มาตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาดีกว่า

นักเรียนคนที่สามซึ่งนั่งโงกหงุบหงับ บอกแล้วว่า เมื่อคืนดูโทรทัศน์จนดึก

ครูกล่าวอบรมว่า นี่เอาเวลาที่ควรจะทำนบถนวิชาไปดูละครเสียอีกเป็นแน่ ร่างกายจำต้องหลับนอนพักผ่อนให้เพียงพอ จึงจะมีสุขภาพอนามัย ให้รู้จักใช้เวลาให้ถูกต้อง ดังที่ได้สอนคนที่หนึ่งแล้ว *ความโงกง่วง* พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า *ถีนะ* เป็นอาการซึมเซาของร่างกาย บางที่ร่างกายไม่เป็นอะไรนัก แต่จิตใจเคลิบเคลิ้มซึมเซาทำอะไรก็จืดจาง พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า *มัทธา* เรียกรวมกันว่า *ถีนมัทธา* แปลว่า *ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้มทำให้ซึมทึบโง่* อย่ายปล่อยให้ซึมเซาจะเคยตัว ต้องหัดให้ร่างกายและจิตใจกระปรี้กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ พระพุทธเจ้าตรัสสอนวิธีแก้ง่วงแก่พระโมคคัลลานะสรุปว่า ให้คิดถึงเรื่องที่จะทำให้หายง่วง ให้ตรึกตรองถึงสิ่งที่ได้ฟังได้เรียนมา ให้อ่านท่องบททวน ให้ยอนหูทั้งสอง ลูบตัวด้วยฝ่ามือ ให้ลุกขึ้นยืน ลูบตาด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูดาว ให้คิดทำให้สว่างกำหนดให้ปรากฏเหมือนอย่างกลางวันในจิตใจ ให้เดินกลับไปกลับมาสำรวจใจ ในที่สุดก็ให้นอนพักผ่อน และถ้าเกิดทำอะไรก็จืดจางก็อย่ายอม ต้องปลุกใจให้เข้มแข็งขะมักเขม้น เราทุกคนสามารถแก้ไขตนเองได้ เมื่อแก้ง่วงงุนเคลิบเคลิ้มได้แล้วจึงจะมีกำลังตั้งใจฟังครูอธิบายวิชาได้ไม่เช่นนั้นก็จะซึมเซาที่มโง่ ไม่รู้เรื่องอะไร

นักเรียนคนที่สี่นั่งกระสับกระส่าย บอกเล่าว่า มีเรื่องกลุ้มใจเพราะเรื่องทางบ้าน ได้ไปเที่ยวเขาดินวนาเพื่อเปลี่ยนอารมณ์ เทียวดูสัตว์ต่าง ๆ ก็ตื่นเต้นใจดี แต่ครั้งนี่ถึงเรื่องที่ขัดข้องก็กลุ้มใจ

ครูกล่าวอบรมว่า ครูควรจะรู้ต้นเหตุทางบ้าน และบางทีจำเป็นต้องปรึกษากับผู้ปกครองเพื่อแก้หรือป้องกันมิให้มีเหตุเช่นนั้น เหตุทางบ้านที่ทำให้เด็กกลุ้มใจนั้นมีมาก บางทีมิใช่เป็นความผิดหรือบกพร่องของเด็ก และเด็กก็โตขึ้นทุกวัน รู้จักคิดขึ้นทุกวัน เหมือนกัน เห็นพฤติกรรมอะไรบางอย่างที่สับสนวุ่นวายเข้าก็กลุ้มใจ แต่บางทีก็เป็นเพราะเด็กเองคิดระแวงมากเกินไป เช่น ระแวงไปว่าตนถูกดูหมิ่นว่าต่ำต้อยอย่างไรอย่างหนึ่ง หรือน้อยหน้าใคร หรือบางทีก็ตรงกันข้าม ำรงใจมากที่เรียกว่าหลง ทำให้คิดฟุ้งซ่านอย่างที่เรียกว่าสร้างวิมานในอากาศ นั่งยิ้มอยู่คนเดียวก็มี ถ้าตรงกันข้ามก็นั่งหน้าเศร้าหรือนั่งร้องไห้อยู่คนเดียว

(สามเณรตีพระเถระ)

มีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า สามเณรหนุ่มหลานของพระเถระผู้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง มีความน้อยใจในพระเถระ เพราะไม่รับผ้าสาฎกที่นำไปถวายด้วยความตั้งใจอย่างยิ่ง ในขณะที่กำลังยืนพัดท่านอยู่ด้วยพัดใบตาล ก็คิดว่าจะลาสิกขา และคิดต่อไปว่า จะลาสิกขาไปทำอะไร จึงคิดว่าจะขายผ้าสาฎกที่พระเถระไม่รับนั้นซื้อแม่แพะสักตัวหนึ่ง แล้วขายลูกของแม่แพะ รวบรวมทรัพย์ไว้ให้มากพอแล้วก็จักมีภริยา ภริยาก็จะคลอดบุตรชายคนหนึ่ง ตนก็จักนำภริยาและบุตรนั่งเกวียนมาเพื่อไหว้หลวงลุง ครั้นมาในระหว่างทางก็จะร้องบอกให้ภริยาส่งบุตรน้อยมาให้ตนอุ้ม ภริยาก็ไม่ยอมส่งให้ อุ้มไปเอง แต่มีกำลังไม่พอ บุตรน้อยก็ตกลงไป ถูกล้อเกวียนทับ ตนจึงเกิดความโกรธ ดีหลังภริยาด้วยด้ามปฏัก สามเณรหนุ่มกำลังยืนพัดพระเถระ คิดปรุ้งเป็นเรื่องไปถึงตอนตีภรรยา ก็ตีศีรษะพระเถระด้วยพัดใบตาล ต่อมาความทราบถึงพระพุทธเจ้า จึงตรัสเรียกไปอบรม และตรัสเป็นพระคาถาแปลความว่า “จิตเป็นธรรมชาติไปไกล ไปดวงเดียว ไม่มีสรีระ อาศัยอยู่ในอ้ากาย ผู้ที่สำรวมรักษาได้จะพ้นจากเครื่องผูกของมาร”

เรื่องที่เกิดไปคล้ายกับเป็นจริงเช่นนี้ โดยมากไม่มีเหตุผล หรือบางทีมีอยู่บ้าง ก็เพียงเล็กน้อย นี่แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน กุกกุกจะ รำคาญใจ อย่าปล่อยให้เกาะกุมใจอยู่ได้ จะทำให้เป็นคนใจลอยหรือทำให้คับใจไม่มีสุข ต้องพยายามสงบใจให้ได้ ด้วยวิธีนับสับ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก หรือใช้วิธี เปลี่ยนอารมณ์อย่างอื่น ๆ นั่นก็คืออยู่เหมือนกัน แต่ต้องรู้จักเลือกเปลี่ยนให้ดี บางที เปลี่ยนไปหาอารมณ์ที่เลวกว่า เช่น ไปเที่ยว ต้มสุรา เล่นการพนัน ซึ่งเป็นอบายมุข ต่ำลงไปอีก มาโรงเรียนนี้ก็เปลี่ยนอารมณ์เหมือนกัน ไปเปลี่ยนอารมณ์ที่เขาดีขึ้นมา ได้ ก็มาเปลี่ยนอารมณ์ที่โรงเรียนได้ คือมาตั้งใจฟังครูอธิบายวิชานี้แหละ พักความคิด ฟุ้งซ่านต่าง ๆ ไว้เสีย มีเรื่องอะไรครูจะหารื้อกับผู้ปกครองแก้ไขต่อไป

นักเรียนคนที่ ๕ ซึ่งนั่งสงสัยไม่เข้าใจ บอกแล้วว่า คิดสงสัยในวิชาที่เรียนและ คิดสงสัยไปว่าจะเรียนจบหรือไม่ จึงทำให้ลังเลใจ

(หัวใจนักปราชญ์)

ครูกล่าวอบรมว่า อย่าปล่อยความสงสัยไว้ ต้องคิดทบทวนไต่ถาม เป็นนักศึกษา ต้องมี สุ. จิ. ปุ. ลิ. สุ. (สุตะ) คือฟัง จิ. (จินตา) คือคิด ปุ. (ปุจฉา) คือถาม ลิ. (ลิขิต) คือเขียน ต้องเรียนให้เข้าใจตั้งแต่ต้นเพราะมาเรียนสมัครมาเรียนสมัครมาทำความเข้าใจเพิ่มเติมติดต่อกันตามที่เรียนถึง หรือเตรียมให้เข้าใจล่วงหน้าไปจากที่สอนก็ยิ่งดี อันที่จริงมีความสงสัยยังแสดงว่ามีความรู้ในเรื่องนั้นอยู่บ้างจึงรู้จักสงสัย ถ้าไม่มีความรู้ อยู่เลยในเรื่องใด ก็จะไม่รู้จักสงสัยในเรื่องนั้น ถ้าอย่างนี้ก็ไม่ไหว ต้องตั้งต้นเรียนกันใหม่ เหมือนอย่างสอบไล่ตก ฉะนั้น ต้องคอยเร่งกวาดวิชาที่เรียน สงสัยไม่เข้าใจที่ไหนก็ต้อง คิดทบทวนไต่ถามให้เข้าใจหายสงสัย ไม่พอกความไม่เข้าใจไว้อย่างดินพอกหางหมู หน้าที่ของนักเรียนก็คือตั้งใจเรียนให้ดี ตั้งใจประพฤติให้ดีทุก ๆ วัน อย่าไปทำหลังเล รวนเรไม่แน่นอน พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า วิจิกิจฉา แปลว่า ความลังเลใจไม่แน่นอน เกิดจากความสงสัยต่าง ๆ ตรัสสอนให้แก้ด้วยความรู้ คือเมื่อสงสัยในเรื่องใด ก็ต้อง สืบสาวหาความรู้ในเรื่องนั้นจนถึงต้นเหตุ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ แปลว่า ใส่ใจคิด สืบสาวถึงต้นเหตุ โดยความก็คือ ทำไว้ในใจโดยแยบคาย ข้อสำคัญให้รู้จักจริง ไม่ใช่หลง ว่ารู้ ดังคนที่เข้าใจผิดหรือถูกล่อลวงต่าง ๆ มีความสงสัยเสียยิ่งดีกว่าหลงว่ารู้แล้ว

เพราะยังมีทางระมัดระวังตัวและค้นคว้าหาความรู้จริงต่อไป ครูจะชี้แจงข้อสงสัยในวิชาต่าง ๆ ให้และจะติดต่อให้ผู้ปกครองทางบ้านช่วยอีกทางหนึ่ง และจะหารือกับผู้ปกครอง เพื่อให้เด็กของตนมีความมั่นใจในการเรียน ไม่สงสัยจนเร็วจะไปไม่ตลอด ซึ่งทำให้ใจท้อ แต่ว่าเฉพาะในบัดนี้ อย่าไปสงสัยล้งเลอะไอย่างอื่น ให้ตั้งใจฟังครูอธิบายให้เข้าใจในวิชาเฉพาะหน้าในบัดนี้ก่อน สงสัยอะไรก็ให้รีบถามทันที

ครูกล่าวสรุปว่า เท้าที่ครูอบรมมานี้ ก็เพื่อให้นักเรียนทำความสงบใจจากอันตรายของความตั้งใจ เพื่อให้รวมใจตั้งใจฟังครูอธิบาย และขอชี้แจงว่าความตั้งใจนี้ ต้องใช้ในกิจที่ทำทุกอย่าง ในเวลาอ่านหรือเขียนหนังสือก็ต้องมีความตั้งใจอ่านตั้งใจเขียน จะทำการงานอะไรก็ต้องมีความตั้งใจทำ นี่แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า *สมาธิ* แปลว่า *ความตั้งมั่นใจ* หรือเรียกว่า *สมถะ ความสงบใจ* หมายถึงตั้งใจไว้หมั่นในเรื่องที่ทำทุกอย่างด้วยความสงบใจจากความคิดยุ่งยากสับสนต่าง ๆ ดังที่ครูได้ชี้แจงมาแล้ว ซึ่งล้วนเป็นอันตรายหรือเป็นโทษของความตั้งใจหรือความสงบใจทั้งนั้น เครื่องทำให้ยุ่งยากใจเหล่านี้ พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า *นิวรณ์* แปลว่า *เครื่องกั้น* จิตใจ คือกั้นไว้ไม่ให้ตั้งมั่น ไม่ให้สงบ ไม่ให้บรรลุคุณความดี นิวรณ์เหล่านี้ ขอกกล่าวสรุปเพื่อจำง่าย พร้อมทั้งศัพท์ที่เป็นชื่อเรียก คือ

(นิวรณ์)

๑. *กามฉันท* ความพึงพอใจในสิ่งปรารถนา ต้องแก้ด้วยคิดเปลี่ยนให้เห็นว่าไม่งาม ไม่ดี ไม่น่าปรารถนา เพราะเป็นอันตรายแก่ความตั้งใจเล่าเรียนให้สำเร็จ เป็นต้น

๒. *พยาบาท* ความโกรธแค้นขัดเคือง แก้ด้วยคิดขโลมใจด้วยเมตตา ไม่ตรีจิต

๓. *ถีนมิทธะ* ความง่วงงุนเคลิบเคลิ้ม แก้ด้วยคิดทำให้ตาสว่าง ทำใจให้สว่าง ให้ร่างกายและจิตใจกระปรี่กระเปร่าว่องไวอยู่เสมอ ไม่ยอมให้ทิ่มทื่อ

๔. *อุทธัจจกุกกุจจะ* ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ แก้ด้วยวิธีทำให้ใจสงบ ใช้การนับสิบหรือกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นการเปลี่ยนอารมณ์ที่ทำให้ใจสงบ

๕. วิจิติจณา ความลึกลับใจไม่แน่นอน ต้องแก้ด้วยศึกษาให้รู้ในเรื่องที่สงสัย ไม่พอกความสงสัยเอาไว้ ทำความมั่นใจให้แก่ตัวเอง

วิธีอบรมจิตใจเหล่านี้ ครูสอนตามหลักของพระพุทธเจ้า ครูก็ได้แต่นำมาสอนเท่านั้น นักเรียนทุกคนต้องรับไปใช้ด้วยตนเอง ถ้านักเรียนไม่รับไปใช้เองแล้ว ครูก็ไม่สามารถจะบังคับให้นักเรียนตั้งใจของนักเรียนได้ ต้องตั้งใจของตนเอง ต้องรวมใจของตนเอง บางคนมักเข้าใจว่า สมานธิของพระพุทธเจ้าใช้ได้เฉพาะผู้ใหญ่ที่ไม่ทำงานอะไรนั่งหลับตาภาวนาอยู่เท่านั้น แต่ที่จริงเข้าใจผิด เพราะสมานธิคือความตั้งใจ ต้องใช้ในการทำอะไรทุก ๆ อย่าง แต่จะต้องมีการฝึกหัดเหมือนอย่างการลับมีดที่หินลับมีด ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อลับมีดแล้วก็วางมีดทิ้งไว้บนหินลับมีดเท่านั้น ลับเพื่อให้มีคมแล้วจะได้ใช้มีดทำประโยชน์ต่าง ๆ การหัดทำสมานธิคือหัดทำความตั้งใจก็เหมือนกัน ก็เพื่อจะใช้จิตใจที่รวมเข้าจนมีพลังดีแล้วไปใช้ในการทำอะไรต่าง ๆ

จิตใจของเรานี้ก็เหมือนอย่างดวงไฟ ถ้ามีเครื่องหุ้มห่ออยู่และไม่มีเครื่องรวมแสง ก็จะปรากฏแสงสว่างน้อยและพร่าไป ถ้านำเครื่องหุ้มห่อออกเสียและมีเครื่องรวมแสงสว่างก็จะมากและพุ่งไปทางเดียวกัน อันเทียบกันได้กับความตั้งใจที่แน่วแน่ ไม่มีอันตรายของใจต่าง ๆ มารบกวน ดังที่กล่าวแล้ว คือไม่เพลนคิด จิตไม่โกรธ ไม่โง่งว่งซึ่มเซา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่กัลลัดกลุ้ม ไม่ลึกลับใจ เมื่อเป็นเช่นนี้ จิตใจก็มุ่งจะไปทางเดียว นี่แหละคือสมานธิ ความตั้งใจพร้อมที่จะใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้ทุกอย่าง จะฟังจะอ่านจะเขียนเล่าเรียนวิชาอะไรก็ได้ทั้งนั้น จะทำงานอะไรก็ได้ทั้งนั้น แต่ขอให้ใช้ในทางที่ดีก็แล้วกัน พระพุทธเจ้าทรงทราบจิตตานุภาพคืออำนาจจิต และทรงแสดงวิชาทางจิตไว้เป็นอันมาก ในบัดนี้ก็มีผู้สนใจมากขึ้น ได้มีนายแพทย์หลายคนศึกษาวิชาสะกดจิตตามตำราต่างประเทศเพื่อบำบัดโรค และมาทดลองผสมกับวิธีทำสมาธิจนปรากฏอำนาจพิเศษของจิตบางอย่าง เช่น ผูกตาและเปิดหน้าส่วนที่สงสัยว่าจะใช้แทนประสาทตาได้ แล้วให้อ่านหนังสือตามที่ผู้มาส่งให้อ่าน ก็ปรากฏว่าอ่านได้ เป็นเครื่องสนับสนุนว่า อำนาจจิตที่นอกเหนือไปจากมันสมองนั้นก็มีจริง

(สรุป)

ในที่สุดครูได้กล่าวว่า เครื่องแวดล้อมของนักเรียนต่าง ๆ นั้นสำคัญมาก คำทางศาสนาเรียกว่าอารมณ์ ทางบ้านและทางโรงเรียนจะต้องร่วมมือกันจัดให้นักเรียน ได้รับเครื่องแวดล้อมที่ดี ที่ถูกต้องเหมาะสม และต้องร่วมกันอบรมดูแลอย่างใกล้ชิด เมื่อมีอะไรผิดสังเกตต้องสอบสวนสอบถาม กับให้คำแนะนำในทางที่ถูก ไม่ใช่บังคับกันเรื่อยไป ต้องยกบ้าง ชมบ้าง ปล่อยบ้าง ปล่อยบ้าง ตามแต่จะควรทำอย่างไร ให้พอเหมาะพอดี

เรื่องที่แต่งเล่ามานี้ ที่จริงเป็นเรื่องของทุก ๆ คน และเมื่อแต่ละคนเป็นทั้งนักเรียนเป็นทั้งครูด้วยตนเอง จึงจะแก้ไขภาวะแห่งใจของตนเองได้ดี

ในโอกาสที่ “ศรีสัปดาห์” ได้มีอายุเจริญก้าวหน้ามาด้วยความมั่นใจ อย่างเข้าปีที่ ๑๐ ในบัดนี้ ขออำนาจคุณพระรัตนตรัย อภิบาลรักษา “ศรีสัปดาห์” ให้มีความมั่นใจไม่คลอนแคลนเพราะนิรโทษข้อใดข้อหนึ่ง ดำเนินกิจการบำเพ็ญประโยชน์ให้ก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป

ขอให้แก่นักเรียนนักศึกษาทั้งหลาย ซึ่งได้รับทุนการศึกษาจาก “ศรีสัปดาห์” จงมีจิตประกอบด้วยความกตัญญูกตเวที และตั้งจิตคิดปรารภนาดีให้ “ศรีสัปดาห์” พร้อมทั้งผู้บริจาคทุนอุปการะทั้งหลาย มีความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นและจงสนองเจตนาดีของ “ศรีสัปดาห์” ด้วยทำความตั้งใจให้แน่วแน่นมั่นคงศึกษาเล่าเรียน ตั้งใจประพฤติดี ตั้งใจบำเพ็ญประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ด้วยความซื่อสัตย์ สุจริตจงรักภักดีสืบต่อไปทุก ๆ คนเทอญ

จิตตสุส ทมโถ สารุ การฝึกจิตเป็นความดี

๒๐ สิงหาคม ๒๕๐๓

อุดมศึกษา

(ศึกษาทุกอย่างเพื่อให้เกิดปัญญา)

การศึกษาทุกอย่างเพื่อให้ขึ้นถึงขั้นสูงสุด คือ ปัญญา ปัญญาศึกษาได้แก่ศึกษา ปัญญาจึงเป็นอุดมศึกษาของคน ที่จะแสดงในภพนี้ ข้อที่ควรทราบก่อนคือ ปัญญา ได้แก่อะไร? ศึกษาปัญญา นั้นศึกษาอย่างไร?

ปัญญา คือความรู้ทั่วถึงความจริงของสิ่งที่ควรรู้อันหลาย คำว่า ปัญญา ซึ่งเป็นภาษามคธ กับคำว่า ปรัชญา ซึ่งเป็นภาษาสันสกฤต เป็นคำเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสว่า “แสงสว่างเสมอด้วยปัญญาไม่มี” เพราะไม่มีแสงอะไรที่จะส่องให้เห็นความจริงทั้งหลายได้เหมือนอย่างแสงปัญญา เพียงแต่จะคิดเลขสักข้อหนึ่ง จะใช้แสงอะไรส่องให้เห็นได้ นอกจากใช้ปัญญาคิด

(ศึกษาปัญญา)

ศึกษาปัญญาอันหมายถึงศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญานั้น คือ ศึกษาด้วยการเรียน ๑ การคิด ๑ การทำ ๑

การเรียน ดังที่เรียกว่า *โสตศึกษา* ศึกษาด้วยการฟังทางหู ดังที่ฟังครูอธิบาย หรือฟังเทศน์นี้ *ทัศสนศึกษา* ศึกษาด้วยการดูทางตา เช่น ดูหรือเทียบดูสิ่งต่าง ๆ โดยมากศึกษาด้วยทางทั้งสองนี้ แต่ก็อาจศึกษาได้ทางอื่นอีก คือ *ขายนศึกษา* ศึกษา

ด้วยการสูดกลืนทางจมูก *สายนศึกษา* ศึกษาด้วยการลิ้มรสทางลิ้น *มุสนศึกษา* ศึกษาด้วยการถูกต้องทางกาย รวมความว่า ศึกษาด้วยอาศัยประสาททั้งห้า คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การเรียนอาศัยทางหูทางตามากกว่าทางอื่น เพราะบุคคลมีภาษาสำหรับพูดถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน มีตัวหนังสือสำหรับเขียนอ่านแทนภาษา จึงอาจฟังหรืออ่านให้เกิดความรู้ขึ้นได้ ปัญญาที่เกิดจากความรู้ดังกล่าวเรียก *สุตมยปัญญา* แปลว่า ปัญญาที่เกิดจากการฟัง คือยกโสตศึกษาขึ้นเป็นที่ตั้ง เพราะส่วนใหญ่เรียนด้วยการฟัง ถึงจะดูหนังสือนั้น ๆ ก็ใช้แทนภาษาที่พูดกันนั่นเอง จึงอาจนับเข้าในโสตศึกษาได้

การคิด คือคนเรามีจิตใจ และมีมันสมองซึ่งเป็นเครื่องมือของจิตใจ สำหรับคิดอ่านต่าง ๆ จึงอาจใช้คิดให้เกิดปัญญาได้ ดังที่มีนักคิดพบความจริงต่าง ๆ และตั้งเป็นศาสตร์ต่าง ๆ มาโดยลำดับ ปัญญาที่เกิดจากการคิดนี้ เรียก *จินตามยปัญญา* แปลว่า *ปัญญาเกิดจากการคิด*

การทำ คือทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เรียกว่า *ภาวนา* แปลว่า *การทำให้มีให้ขึ้น* เช่น เมื่อเรียนการค้าเรียนการทำนาทำสวนแล้ว ก็ทำการค้าทำนาทำสวนขึ้น เมื่อทำขึ้นเองดังนี้ ก็ได้ความรู้เกิดจากการที่ลงมือปฏิบัติตนเองโดยลำดับ เรียกว่า *ภาวนามยปัญญา* แปลว่า *ปัญญาเกิดจากภาวนา* คือการทำให้มีให้เป็นขึ้น

สรุปวิธีศึกษาให้เกิดปัญญาเป็นสาม คือ *สุตะ* การฟังหรือการเรียน ๑ *จินตา* การคิด ๑ *ภาวนา* การลงมือทำ ๑ เรียกสั้นว่า *สุ จิ ภา*

(ปัญญาต้องเป็นความรู้ทั่วถึงความจริง)

ได้กล่าวแล้วว่า ปัญญาคือความรู้ทั่วถึงความจริง ฉะนั้น ถ้ายังไม่รู้ทั่วถึงในสิ่งใด ก็ชื่อก็อยังไม่มีปัญญาสมบูรณ์ในสิ่งนั้น ดังที่มีเล่าถึงเด็กผู้เกิดในสกุลมั่งคั่งสามคน ซึ่งไม่เคยเห็นการทำนา กล่าวสนทนากันเรื่องที่เกิดของข้าว คนที่ ๑ กล่าวว่า ข้าวเกิดในยุ้ง เพราะเคยเห็นแต่คนโกยข้าวออกจากยุ้ง คนที่ ๒ กล่าวว่า ข้าวเกิดในหม้อข้าว เพราะเคยเห็นแต่คนคดข้าวออกจากหม้อ คนที่ ๓ กล่าวว่า ข้าวเกิดในขามข้าว เพราะเคยเห็นแต่ข้าวในขามที่เขาคดมาตั้งเทียบไว้เสร็จ อีกเรื่องหนึ่ง เรียกว่าคนตาบอดคลำช้าง

คือมีคนตาบอด ๖ คน พวกกันไปดูช้าง แต่เมื่อไม่เห็นจึงใช้มือลูบคลำดู คนที่ ๑ เข้าไปคลำถูกที่สี่ข้างข้าง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนกำแพง คนที่ ๒ เข้าไปคลำถูกที่งา ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนหอก คนที่ ๓ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนงู คนที่ ๔ เข้าไปคลำถูกที่ขา ร้องบอกว่า รูปร่างเหมือนต้นไม้ คนที่ ๕ เข้าไปคลำถูกที่ใบหู ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนพัด คนที่ ๖ เข้าไปคลำถูกที่หาง ร้องบอกขึ้นว่า รูปร่างเหมือนเชือก

เรื่องที่เล่ามานี้เป็นตัวอย่างของความรู้ที่ไม่ทั่วถึง รู้เพียงแต่ตอนใดตอนหนึ่ง จึงทำให้เข้าใจผิด คำโบราณก็มีว่าฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียด ต่อมาเมื่อรู้ทั่วถึงจึงจะเข้าใจถูก ดังเช่นเมื่อมองเห็นช้างทั้งตัวจึงจะรู้ว่าช้างมีรูปร่างเช่นไร ข้อที่ว่ารู้ทั่วถึงความจริงนั้นยังเป็นคำพูดรวม ๆ อาจจะอธิบายออกไปได้อีกว่า คือรู้ทั่วถึงความจริงตามเหตุและผล พูดสั้นว่ารู้เหตุผลนั่นเอง เช่นในเรื่องการเรียน ก็มีความรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้การเรียนไม่ได้ผล อะไรเป็นเหตุให้การเรียนได้ผล และไม่ได้ผลหรือได้ผลอย่างไร

โดยปกติ คนเราย่อมปลุกปัญญาได้เท่าที่มีโอกาสได้เรียนหรือได้ฟังได้เห็นเท่าที่สามารถคิดค้น และเท่าที่ได้ลงมือกระทำ เหมือนอย่างเรื่องเด็กสามคนนั้นรู้เรื่องที่เกิดของข้าวเท่าที่ได้เห็นมาเพียงเท่านั้น และเท่าที่คิดได้ในวัยเด็กเพียงเท่านั้น ถึงทุก ๆ คนที่มีปัญญากันอยู่มากบ้างน้อยบ้าง ก็เช่นเดียวกัน คงมีความรู้เท่าที่ได้ฟังได้เห็นมาเป็นต้นดังกล่าว ฉะนั้น จึงมีสิ่งที่ยังไม่รู้อีกมากมาย เพียงแต่สิ่งที่คนไม่อาจเห็นได้ด้วยตาไม่อาจได้ยินได้ด้วยหู โดยปกติก็มีอยู่เป็นอันมาก ไม่ต้องกล่าวถึงสิ่งที่ละเอียดลึกซึ้งอย่างอื่น เรื่องของความรู้จึงเป็นสิ่งที่เรียนกันไม่จบ ต้องจัดเป็นหลักสูตรไว้สำหรับเรียนในโรงเรียน เท่าที่ควรจะเรียนเพื่อเป็นหลักวิชาสำหรับออกไปประกอบกิจการงาน เพื่อครองชีวิตและเพื่อฝึกให้เกิดความฉลาดสามารถเป็นต้น

(ลัทธิปัญญา)

หลักสูตรที่เรียนในโรงเรียนดังกล่าวมานั้น ข้อที่ว่าฝึกหัดให้เกิดความฉลาดสามารถนั้นพูดสั้นๆ เพื่อลัทธิปัญญา เหมือนอย่างลัทธิมิดให้คมเพื่อจะได้ใช้ในการครองชีวิตต่อไป

เพราะมีความรู้หลายอย่างที่ไม่ได้นำไปใช้ในการครองชีวิตโดยตรง เช่น วิชาคำนวณ เป็นต้น เรียนไปมิใช่เพื่อว่าจะทำอะไรจะต้องตั้งโจทย์เลขคิดคำนวณไปเสียทุก ๆ อย่าง ทั้งนี้เว้นไว้แต่กิจการที่ต้องใช้หลักวิชาตามที่เรียนมาโดยตรง แต่การที่เรียนวิชาต่าง ๆ หลายอย่าง ก็เพื่อฝึกปัญญาหรือฝึกสมอง ให้เกิดความรู้กว้างขวาง ให้รู้จักใช้ความคิดอ่าน ให้รู้จักเหตุผล ให้มีความสามารถ ให้มีความเฉลียวฉลาด อันสมองหรือปัญญาก็คล้าย ๆ กับร่างกาย ถ้าไม่มีการบริหารร่างกาย ไม่ใช้ร่างกายให้เคลื่อนไหวตามที่ควร ร่างกายก็จะอ่อนแอและติดขัด สมองหรือปัญญาของคนก็เหมือนกัน ถ้าไม่บริหารด้วยการให้การศึกษาอยู่เสมอ ด้วยวิธีดังกล่าวก็จะงอที่บลงไป ไม่ฉลาดเฉลียว คิดอะไรไม่ค่อยออก รู้อะไรไม่ทันท่วงที การฝึกฝนสมองหรือปัญญาเพื่อให้เกิดความเฉลียวฉลาด จึงเป็นกิจที่ควรทำอยู่เสมอ

(ปัญญาช่วยตน)

ปัญญาที่จะต้องนำไปใช้สำหรับชีวิตโดยตรงนั้น คือปัญญาที่สามารถใช้ช่วยตนได้ในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริงแก่ชีวิต คือสามารถใช้ปัญญาแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ เป็นไปโดยเรียบร้อย ทำความสวัสดิให้เกิดขึ้นแก่ตนและผู้อื่น ในเวลาเช่นนี้ ถ้าไม่สามารถช่วยตนได้ถึงจะได้ร่ำเรียนมามาก ก็เข้าลักษณะแห่งคำว่า “ความรู้ท่วมหัวเอาตัวไม่รอด” ดังมีเรื่องเล่าเปรียบเทียบว่า

มีนักเรียนนอกผู้หนึ่งเรียนสำเร็จจากต่างประเทศ กลับเข้ามาทำงานในที่แห่งหนึ่งซึ่งต้องข้ามแม่น้ำไปกลับทุกวัน และโดยปกติก็นั่งเรือจ้างของคนแจวเรือจ้างแก่คนหนึ่งเป็นประจำ ในขณะที่นั่งเรือข้ามฟาก ได้ถามคนแจวเรือจ้างว่า ลุงรู้ภาษาอังกฤษหรือเปล่า คนเรือจ้างตอบว่าไม่รู้ คราวต่อมาก็ถามว่า ลุงรู้ภาษาฝรั่งเศสหรือเปล่า คนเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ในคราวต่อ ๆ มาก็มักถามว่า ลุงรู้แอลิบรา (พีชคณิต) หรือเปล่า รู้ยี่ออร์เมทรี (เรขาคณิต) หรือเปล่า คนแจวเรือจ้างก็ตอบว่าไม่รู้ ๆ ครั้นต่อมาวันหนึ่ง เกิดมีคลื่นจัดจนถึงเรือจ้างจมนล่มลง นักเรียนนอกผู้นั้นว่ายน้ำไม่ถนัดก็ร้องขอให้คนแจวเรือจ้างช่วย คนแจวเรือจ้างจึงตอบว่า ตนไม่มีความรู้อะไรสักอย่าง ให้นักเรียนนอกผู้นั้นเอาอังกฤษฝรั่งเศสมาช่วยซิ นักเรียนนอกผู้นั้นรู้สึกว่าคุณจะจมน้ำตายแน่

ก็หมดความทะนงตน พุดอ้อนวอนขอให้คนแจวเรือจ้างช่วยแล้วจะกราบไหว้ขอโทษ ฝ่ายคนแจวเรือจ้างก็เกิดความสงสาร จึงว่าอย่าไปช่วยพญงให้เข้ามาเกาะเรือจ้างไว้

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า คนเรามีความสามารถในทางต่าง ๆ กันไม่ควรจะหมิ่นแคลนกัน คนแจวเรือจ้างมีความรู้ความสามารถในทางแจวเรือและในทางว่ายน้ำ อาจจะช่วยตนเองและผู้อื่นในทางนั้น ดังที่อาจช่วยนักเรียนนอกให้พ้นจากการจมน้ำ แม้หนูก็ยังช่วยราชสีห์ได้ในนิทานอีสป และนักเรียนนอกผู้นั้นเมื่อถึงคราวคับขัน ดังกล่าว ก็ต้องใช้วิธีขอโทษและวิธีกราบไหว้ ซึ่งเป็นความอ่อนน้อมและอ่อนโยนซึ่งผู้ปกครองได้สอนมาแต่เด็ก ๆ นั่นเอง เป็นเครื่องช่วยตน

(ลักษณะความฉลาด)

ปัญญาเป็นเครื่องช่วยตนในการดำเนินชีวิตจริง ๆ ดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสเรียก นิปกปัญญา แปลว่า ปัญญาเป็นเครื่องปกปักรักษาตน กล่าวโดยทั่วไปได้แก่ ความฉลาดที่มีลักษณะสามอย่างคือ

(๑) ความฉลาดรู้ในทางเจริญ คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเจริญ เรียก อายโกศล

(๒) ความฉลาดรู้ในทางเสื่อม คือรู้ว่าอะไรเป็นเหตุเป็นผลในทางเสื่อมเสีย เรียก อปายโกศล

(๓) ความฉลาดรู้ในอุบาย คือวิธีนำตนเข้าไปสู่ทางเจริญ รอดพ้นจากทางเสื่อมเสีย เรียก อุบายโกศล

โกศล คือความฉลาดรู้ทั้งสามนี้ เมื่อมีรักษาตัวอยู่ ย่อมจะดำเนินชีวิตไม่ผิดพลาด แม้เป็นผู้ปกครอง เช่น เป็นมารดาบิดา ก็จำต้องมีให้กว้างขวางออกไปจึงสามารถจะให้คำแนะนำที่ถูกต้องแก่บุตรธิดาเป็นต้นได้ โดยเฉพาะโกศลข้อสามจำเป็นต้องมีอย่างยิ่ง เป็นต้นว่าการศึกษาในบัดนี้ สามัญศึกษาจำต้องเรียนทั่วไปทุกคน ส่วนวิสามัญศึกษามีมาก ซึ่งก็ล้วนเป็นทางเจริญทั้งนั้น จึงมีปัญหาว่าจะเรียนต่อไปทางไหน และ

ควรจะเรียนต่อไปจนถึงอุดมศึกษาหรือไม่ ถ้าเรียนต่อไปได้จะเรียนต่อไปในสาขาไหน และเมื่อเรียนสำเร็จแล้วจะทำงานอะไร งานที่จะพึงทำมีมาก ล้วนเป็นทางเจริญต่าง ๆ กัน ปัญหาเหล่านี้ ต้องใช้โกศลข้อสามตัดสินคือความฉลาดรู้ในอุบาย หมายถึงวิธีนำตนเข้าไปหาทางเจริญ โดยความคือ ความเจริญใด ๆ ก็ตามถ้าตนไม่สามารถจะเข้าไปหาได้ ทางเจริญนั้น ๆ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรแก่ตน ส่วนทางเจริญที่เป็นประโยชน์แก่ตนนั้น ก็เฉพาะที่ตนสามารถเข้าไปหาได้เท่านั้น การนำตนเข้าไปหาทางเจริญที่ตนสามารถจะเข้าไปหาได้นี้เรียกว่า *อุบาย* ในที่นี้แปลว่า เข้าไปหาทางเจริญ ฉะนั้น ความฉลาดรู้ในข้อนี้ จึงจำต้องรู้เหตุแวดล้อม เป็นต้นว่า (๑) *รู้เหตุ* (๒) *รู้ผล* ของเรื่องที่เกี่ยวข้อง (๓) *รู้จักตน* ว่ามีกำลังสามารถเท่าไรเป็นต้น (๔) *รู้จักประมาณ* (๕) *รู้จักกาลเวลา* (๖) *รู้จักประชุมชน* หรือหมู่คนที่เกี่ยวข้อง (๗) *รู้จักบุคคล* ที่เกี่ยวข้อง เมื่อมีความรู้เหตุแวดล้อมต่าง ๆ ดังกล่าว จึงจะสามารถตัดสินลงไปได้ว่า จะควรเรียนหรือให้เรียนอะไรแค่ไหน จะควรทำงานอะไร ซึ่งเมื่อเรียนและเมื่อทำไปแล้วจะเกิดความสำเร็จและความเจริญนี้แหละคืออุบายโกศล ฉะนั้น ปัญญาที่จะนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตจริงนั้น ๆ จึงต้องเป็นปัญญาประยุกต์ คือที่ใช้ได้พอเหมาะแก่ตนและสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ไม่ใช่ที่ว่าทุก ๆ คนจะสามารถทำอะไรไปได้ตามที่อยาก จะทำได้ก็เท่าที่ตนสามารถจะทำได้ตามที่เหตุต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วอันวย แต่คนที่มีความฉลาดมาก ย่อมสามารถปรับตนให้เข้ากับเหตุการณ์หรือปรับเหตุการณ์ให้เข้ากับตนได้ดีกว่าคนที่มีความฉลาดน้อย

(หลักปัญญาของพระพุทธเจ้า)

หลักปัญญาในพระพุทธศาสนา มุ่งให้รู้ตามหลักกว้าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อกกล่าวโดยเฉพาะก็อาจสรุปได้ว่า

- (๑) มุ่งให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ ควรไม่ควร
- (๒) มุ่งให้รู้คติ คือความดำเนินไปของธรรมดา
- (๓) มุ่งให้รู้จักความจริงตามเหตุผล หรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง ดังที่เรียกว่า รู้สัจจะคือความจริงนั่นเอง

(๔) มุ่งให้เห็นความเห็นชอบถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เป็นต้นว่าให้ท่านรักษาศีล มีผลดีจริง ทำดีได้ผลดีจริง ทำชั่วได้ผลชั่วจริง โลกนี้โลกอื่นมีจริง มารดาบิดามีคุณจริง สัตว์ที่ผูกเกิดตามกรรมมีจริง สมณะที่ประพฤติปฏิบัติชอบจนถึงรู้แจ้งเห็นจริง ดังเช่นพระพุทธเจ้ามีจริง ตลอดถึงคำสั่งสอนของท่านก็เป็นจริง

หลักปัญญาเหล่านี้เป็นหลักที่ควรเชื่อ และควรศึกษาให้เกิดความรู้ทั่วถึง เมื่อยังรู้ไม่ได้เอง ก็เคารพเชื่อฟัง ไม่ลบหลู่ดูหมิ่น เหมือนอย่างบุตรธิดาเคารพเชื่อฟังโอวาทของมารดาบิดา หรือนักเรียนเคารพเชื่อฟังครูผู้ประสาทวิชา จะอวดเก่งกล้าไม่เชื่อท่านก็จะกลายเป็นคนดื้อรั้นไม่เข้าทาง เมื่อมีความเคารพอยู่ในหลักปัญญาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็จะมีความเห็นและการปฏิบัติเข้าทางที่ถูก ไม่เตลิดออกไปนอกทาง ใคร ๆ จะมาหลอกลวงลบล้าง ดังที่เรียกว่าล้างสมอง แล้วบรรจุหลักอะไรที่ผิดทางลงไปแทนหาได้ไม่

(สรุปการศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญา)

การศึกษาเพื่อให้เจริญปัญญาดังกล่าว สรุปอย่างสั้นว่า สำเนียงเพื่อให้มีความรู้เฉลียวฉลาด คือรู้จักเฉลียว ไม่ประมาทไว้วางใจ ดังที่เรียกว่ามีสติเฉลียวใจและมีความฉลาดสามารถปกป้องรักษาตนได้ ปัญญาอย่างนี้ประกอบด้วยสติสูงกว่าความรู้ทั่ว ๆ ไป ผู้ที่มีปัญญาดังกล่าวสามารถปกครองตนและผู้อื่นให้สวัสดิ์ได้ ดังเช่นพระมหากษัตริย์โดยลำดับรัชกาลมา ได้ทรงดำเนินพระราชกุศโลบาย (กุศล + อุบาย คืออุบายโกศลนั่นเอง) นำประเทศชาติให้ผ่านพ้นอุปสรรคอันตราย รักษาสถาบันทุกอย่างของชาติไว้ได้โดยสวัสดิ์ ดังที่ปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์และในเหตุการณ์ในปัจจุบัน กล่าวเฉพาะในบุคคลแต่ละคน ใครจะเชื่อว่ามีปัญญาหรือไม่ มิใช่พิสูจน์ได้ด้วยใบประกาศนียบัตร แต่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุการณ์ที่ชีวิตของแต่ละคนได้ประสบจริง ๆ คือเมื่อประสบเหตุการณ์อะไรทุกอย่าง

- (๑) ต้องรู้ว่ามิเหตุผลอย่างไร ผิดหรือถูกอย่างไร ควรหรือไม่ควรอย่างไร
- (๒) ต้องสามารถหลีกเลี่ยงการที่มีควร ทำแต่การที่ชอบที่ควร
- (๓) ต้องรู้วิธีที่จะปฏิบัติให้บังเกิดผลที่ดี โดยสวัสดิเรียบร้อย

ทั้งนี้ต้องอาศัยมีจิตใจตั้งมั่นแน่วแน่ ไม่อ่อนแอคลอนแคลนไปเพราะนิรวณข้อใดข้อหนึ่ง ดังที่แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ซึ่งสรุปลงในความรัก ความชอบ ความขัง ความหลงนั่นเอง สิ่งใดที่จิตใจมีนิรวณเกี่ยวเกาะอยู่ สิ่งนั้นก็ชื่อว่าเกี่ยวข้องกับตน ทำให้เกิดความลำเอียงไปตามภาวะของจิตใจ ดังเช่นเมื่อมีความชอบในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นดี เหมือนอย่างสวมแว่นสีแดงก็เห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีแดง เมื่อมีความขังในสิ่งใดก็ย่อมเห็นว่าสิ่งนั้นชั่ว เหมือนอย่างสวมแว่นสีเขียว ก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีเขียว เมื่อมีความหลงในสิ่งใดก็ย่อมชอบเขาอยู่ในสิ่งนั้น เหมือนอย่างสวมแว่นสีดำ ก็ย่อมเห็นรูปต่าง ๆ เป็นสีดำ จึงไม่อาจตัดสินได้ถูกต้องตามเป็นจริง ต่อเมื่อสงบใจได้จากนิรวณดังกล่าว มีจิตใจตั้งมั่นไม่คลอนแคลนแล้วพินิจดูใหม่อีกครั้งหนึ่ง จึงจะเห็นความจริงได้ โดยถ่องแท้ เหมือนอย่างถอดแว่นสีออกแล้วจึงจะเห็นรูปต่าง ๆ ได้โดยถูกต้อง ท่านสอนให้ทำสมาธิละนิรวณก็เพื่อเหตุนี้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสโอวาทไว้ว่า

สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาติ ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย จงทำจิตให้ตั้งมั่นเป็นสมาธิ เพราะว่าผู้มีจิตตั้งมั่นแล้ว ย่อมรู้ตามเป็นจริงแล

สรุปเรื่องการศึกษา

(ไตรสิกขา)

เมื่อครูอธิบายเรื่องอะไรให้ฟัง จะต้องมีส่วนที่ครูก็บอกหัวข้อให้ทราบ เมื่อได้ฟังอธิบายของครูเข้าใจดีแล้ว ก็จำไว้เพียงหัวข้อเท่านั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนให้คนปฏิบัติชอบ ก็มีหัวข้อเป็นที่รวมความ หัวข้อใหญ่คือสิกขา ๓ อันเรียกว่าไตรสิกขา ได้แก่ สीलสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือ ศีลสิกขา ศีลสิกขาจิตตสิกขาปัญญา ซึ่งนับว่าเป็น ปฐมศึกษา มัชฌิมศึกษา อุดมศึกษา ในพระพุทธศาสนา โดยลำดับ ธรรมที่พระพุทธเจ้าสอนให้ปฏิบัติทุกประการรวมลงในหลักไตรสิกขานี้ สीलสิกขา เกี่ยวกับความประพฤติทั้งปวง จิตตสิกขา เกี่ยวกับภาวะทางจิตใจทุกอย่าง ปัญญาสิกขา เกี่ยวกับความรู้ความเห็นทุกประการ คนเราทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ต้องมีความประพฤติของตน ต้องมีจิตใจของตน ต้องมีความรู้ความเห็นของตน จึงมีหน้าที่หรือมีความสมควรจะฟังศึกษาในเรื่องเหล่านี้ ซึ่งเป็นการศึกษาเรื่องของตนแท้ ๆ และต้องศึกษาอยู่เรื่อยไปจึงจะมีความเฉลียวฉลาดต่อตนเองอยู่เสมอ ๆ ไม่เช่นนั้นก็จะโง่เขลาต่อตนเอง ฉะนั้น ไตรสิกขาของพระพุทธเจ้าจึงจำเป็นแก่ชีวิต เหมือนอย่างลมหายใจที่จำเป็นแก่ชีวิตร่างกาย หยุดหายใจเมื่อใดก็ตายเมื่อนั้น หยุดศึกษาเมื่อใดก็ตายจากความดีและความรู้เมื่อนั้น คนตายย่อมไม่มีความรู้สักตัว คนที่ไม่รู้จักตนเองจึงเหมือนคนตายโดยแท้

(หลักการศึกษาทงตะวันตก)

หลักความคิดของฝ่ายตะวันตก ในเรื่องของคนและโลกเป็นต้น ดังที่เรียกว่า จริยธรรม (เอธิค) จิตวิทยา (ไซโคโลยี) ปรัชญาหรืออภิปรัชญา (ฟิโลโซฟี หรือ เมตาฟิสิก) ก็มีหลักเค้าเดียวกันกับสิกขา ๓ คือ จริยธรรมเค้าเดียวกับศีลสิกขา จิตวิทยาเค้าเดียวกับจิตตสิกขา ปรัชญาหรืออภิปรัชญาเค้าเดียวกับปัญญาสิกขา แต่ก็ เป็นเพียงมีเค้า ๆ เท่านั้น เพราะผู้ที่แสดงหลักเหล่านั้นก็กำลังศึกษาอยู่ บางทีแสดง เรื่องที่ยังศึกษาไม่ถึง จึงแสดงไปอย่างเดาหรือเก็งความจริง เหมือนอย่างกำลังเรียนอยู่ ชั้นมัธยมหนึ่ง แต่ไปแต่งตำราชั้นมัธยมปลายหรือชั้นอุดมศึกษา ส่วนพระพุทธเจ้าได้ ทรงสำเร็จการศึกษาหรือศึกษาจบ ดังที่เรียกว่าได้ตรัสรู้เองชอบแล้ว จึงทรงสั่งสอน วางหลักสิกขาทั้ง ๓ เพื่อให้ชาวโลกศึกษาปฏิบัติ ไตรสิกขาของพระองค์จึงเป็นหลักที่ บริสุทธิ์บริบูรณ์ และรวบรัดเข้าใจง่าย มีเหตุผลปฏิบัติให้สำเร็จผลได้จริง

หลักในการศึกษาในปัจจุบันอีกอย่างหนึ่ง (อีกนัยหนึ่งจาก ๔ หลักที่แสดงแล้ว ในกัณฑ์ที่ ๒๑) ในบางสำนักจำแนกไว้ ๗ ข้อ (เรียกว่า ๗ ฮ.) คือ

(๑) แสบบิท	ฝึกสอนอบรมให้มีนิสัยดีงาม
(๒) (ฮ) ออนเนอร์	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักรักเกียรติยศชื่อเสียงของตนเอง ของหมู่คณะประเทศชาติ
(๓) ฮาร์ด	ฝึกสอนอบรมให้มีน้ำใจและอริยาธยันต์ดีงาม เข้าสังคมเป็น
(๔) เฮด	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้หัว คือรู้จักคิดและใช้สมอง
(๕) แฮนด์	ฝึกสอนอบรมให้รู้จักใช้มือทำงานให้เป็นประโยชน์มากที่สุด
(๖) ฮาร์ดเวอร์ค์	ฝึกสอนอบรมให้มีความอดทน ทำงานหนักเป็น เพื่อ ให้นิสัยที่อ่อนแอหายไป
(๗) เฮลธ์	ฝึกสอนอบรมให้เป็นคนดี มีพลานามัยสมบูรณ์

หลักเหล่านี้ก็แสดงปลีกย่อยออกไปจากหลักที่กล่าวมาแล้ว

(อริยสัจจ ๔)

ถ้ายังไม่ได้กล่าวถึงอริยสัจจ ๔ ก็รู้สึกว่าจะแสดงเรื่องการศึกษายังไม่จบ โดยเฉพาะยังไม่จบอุดมศึกษา เพราะการศึกษาให้เกิดปัญญาในพระพุทธศาสนานั้น โดยตรงมุ่งให้เกิดปัญญาในอริยสัจจ ๔ คำว่าอริยะหรืออารยะเป็นคำเดียวกัน หมายถึงคนที่ประเสริฐคนที่เจริญ มีบางคนพูดว่า อารยชน อารยประเทศ บางทีชอบพูดว่าทำประเทศไทยเจริญให้อย่างนานาอารยประเทศ ถ้าจะตั้งปัญหาถามว่า นานาอารยประเทศนั้นคือประเทศที่มีความเจริญอย่างไร? คำตอบปัญหานี้เข้าใจว่าน่าจะมีว่า คือเจริญด้วยความรู้ความสามารถในวิชาการ ในการสร้างสรรค์ประดิษฐ์กระทำการต่าง ๆ ทั้งในด้านบำบัดทุกข์บำรุงสุข ทั้งในด้านทำลายล้าง มีความก้าวหน้าจนถึงเป็นผู้จัดการโลกอยู่ในปัจจุบันนี้ อาจทำให้โลกสงบก็ได้ อาจทำให้โลกยุ่งเหยิงจนถึงเป็นสงครามโลกขึ้นก็ได้ อันที่จริงผู้ที่สามารถบันดาลโลกให้เป็นไปดังกล่าวได้นั้น ก็นับว่าเก่งอยู่ เมื่อก่อนนี้ก็มักเข้าใจว่ามีใครหรืออะไรเป็นผู้บันดาล แต่บัดนี้เข้าใจกันทั่วไปแล้วว่า มนุษย์นั่นเองเป็นผู้บันดาล โดยมากก็ในประเทศที่เราชอบยกย่องว่านานาอารยประเทศนั่นเอง การเรียกคนที่เจริญว่าอารยะ หรืออริยะ ก็เป็นการใช้เรียกที่ถูกต้องตามประวัติศาสตร์อยู่ ดังที่เรียกหมู่ชนที่อพยพเข้าไปอยู่ในประเทศอินเดียเมื่อก่อนพุทธกาลว่าอารยัน หมายความว่า เป็นพวกที่เจริญ และยังมีการเรียกว่าอารยะเพราะเหตุอย่างอื่นอีก ดังที่พระอาจารย์ได้ประมวลแสดงไว้ ๔ ประเภทคือ

- (๑) *อาจารย์อารยะ* เป็นอริยะด้วยความประพฤติ
- (๒) *ทาสสนอริยะ* เป็นอริยะด้วยความเห็น หรือด้วยมีรูปร่างและอิริยาบถ น่าดูน่าชม
- (๓) *ลึงคอริยะ* เป็นอริยะด้วยเพศหรือด้วยชาติกำเนิด
- (๔) *ปฎิเวธอริยะ* เป็นอริยะด้วยปัญญารู้ทั่วถึงในอริยสัจจ

กล่าวเฉพาะในพระพุทธศาสนา นิยมเรียกบุคคลประเภทที่ ๔ นี้เท่านั้นว่า *อริยะ* หรือ *อารยะ* อันได้แก่พระพุทธเจ้าและพระอริยสาวกทั้งหลาย *สัจจ* แปลว่า

ความจริง รวมกันเข้าว่า อริยสัจจ์ แปลว่า ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ หรือความจริงอย่างประเสริฐ อริยสัจจ์นี้ ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา โดยมากมักจะจำหัวข้อได้ คือ

(๑) ทุกข์ แปลว่าความไม่สบายก็ได้ แปลว่าความทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนไปก็ได้ ในภาษาไทยเมื่อพูดว่าทุกข์ ก็มักหมายกันว่า คือความไม่สบายกายความไม่สบายใจ แต่ในทางพระพุทธศาสนายังหมายถึงความที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปด้วย ในโลกนี้มีอะไรเล่าที่ตั้งคงที่อยู่ได้โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง ดวงอาทิตย์และดวงดาวทั้งหลายตลอดถึงโลกก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ปีเดือนวันคืนก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ชีวิตก็ไม่หยุดอยู่คงที่ ทุก ๆ คนเกิดมาแล้วก็เติบโตขึ้นเรื่อย เป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาวโดยลำดับ และก็ไม่หยุดอยู่เพียงเท่านั้น ยังเปลี่ยนแปลงต่อไป เป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ จนถึงที่สุดของชีวิต

ฉะนั้น พระพุทธเจ้า เพื่อจะทรงชี้ว่าทุกข์คืออะไรให้เห็นอย่างประจักษ์ชัด จึงทรงชี้ว่าความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นทุกข์ คือทรงชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของชีวิตหรือของโลกดังกล่าวมานั่นเอง ข้อนี้เรียกว่าเป็นทุกข์ประจำชีวิตหรือประจำโลก เมื่อยังมีชีวิตหรือยังมีโลก ก็ต้องมีทุกข์ คือความเปลี่ยนแปลงไปดังกล่าว ไม่ใช่เป็นสิ่งแปลกประหลาดอันใด เมื่อจะสรุปกล่าวให้สั้น ความเกิดแก่เจ็บตายทั้งสี่นี้ย่อลงเป็นสอง คือความเกิดและความดับ ซึ่งเป็นสิ่งสกดหน้าสกดหลังของโลกหรือของชีวิตทุกชีวิต นี้แหละเรียกว่าคติธรรมดา แปลว่าความเป็นไปตามธรรมดา สิ่งที่เป็นไปตามธรรมดาดังกล่าวเรียกว่าสภาวะ คือสภาพ แปลว่ามีภาวะของตนเอง หรือเป็นไปเอง หรือจะเรียกว่าสภาวะธรรมก็ได้ ชีวิตร่างกายเรียกว่าเป็นสภาวะทั้งนั้น

อีกอย่างหนึ่ง ความไม่สบายใจทุก ๆ อย่างพระพุทธเจ้าก็ทรงชี้ว่าเป็นทุกข์ทุก ๆ คนคงเคยประสบกับสิ่งไม่เป็นที่รัก พลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ปรารถนาไม่ได้สมหวัง แล้วเกิดความทุกข์โศกต่าง ๆ นี้แหละพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นทุกข์ โลกหรือชีวิตประกอบด้วยทุกข์ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้น ทุกข์จึงเป็นความจริงที่โลกหรือทุก ๆ ชีวิตจะต้องเผชิญ

(๒) *ทุกข์สมุทัย* เหตุให้เกิดทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่าต้นเหตุ คือความดิ้นรนทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ต้นเหตุมี ๓ คือ *กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อจะได้สิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ๑ *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อเป็นนั่นเป็นนี่ ๑ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากเพื่อให้สิ่งหรือภาวะที่ไม่ชอบเสื่อมสิ้นไป ๑ ต้นเหตุ ดังกล่าวนี้เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว และเป็นเหตุให้ประกอบกรรมที่เป็นทุจริต ทำให้ประสบความทุกข์เพราะทุจริตอีกส่วนหนึ่ง

(๓) *ทุกข์นิโรธ* ความดับทุกข์ พระพุทธเจ้าทรงชี้ว่า ดับต้นเหตุเสียได้เป็นความดับทุกข์

(๔) *มรรค* คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ทางสายหนึ่งที่มีองค์ประกอบ ๘ ประการคือ *สัมมาทิฐิ* เห็นชอบ (คือเห็นอริยสัจจ์ ๔) *สัมมาสังกัปปะ* ดำริชอบ (คือดำริออก ดำริไม่พยายาบท ดำริไม่เบียดเบียน) *สัมมาวาจา* เจรจาชอบ (คือเว้นจากพูดเท็จ เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อเหลวไหล) *สัมมากัมมัฏเฐ* การงานชอบ (คือเว้นจากฆ่าสัตว์ เว้นจากลักทรัพย์ เว้นจากประพฤติผิดในกาม) *สัมมาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตชอบ (คือเว้นจากการเลี้ยงชีวิตในทางที่ผิด ทำการเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) *สัมมาวายามะ* พยายามชอบ (คือเพียรพยายามป้องกันมิให้ความชั่วเกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีให้เกิดขึ้น เพียรรักษาส่งเสริมความดี) *สัมมาสติ* ระลึกรู้ชอบ (คือระลึกไปในที่ตั้งของสติ) *สัมมาสมาธิ* ความตั้งใจชอบ (คือตั้งใจให้เป็นสมาธิจนถึงอย่างแน่วแน่) มรรคมองค์ ๘ นี้รวมเป็นทางเดียวไม่ใช่แปดทาง แต่แบ่งออกเป็นองค์ประกอบเป็น ๘ และสรุปรวมลงในสิกขา ๓ คือ *สัมมาทิฎฐิ* *สัมมาสังกัปปะ* รวมเป็นปัญญาสิกขา *สัมมาวาจา* *สัมมากัมมัฏเฐ* *สัมมาอาชีวะ* รวมเป็นศีลสิกขา *สัมมาวายามะ* *สัมมาสติ* *สัมมาสมาธิ* รวมเป็นจิตตสิกขา มรรคมองค์ ๘ หรือไตรสิกขานี้ เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อริยสัจจ์ ๔ ประการนี้ รวมลงเป็นเหตุและผล คือ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธเป็นผล มรรคเป็นเหตุ นี้เป็นฝ่ายดับทุกข์

การศึกษาอบรมปัญญา โดยตรงมุ่งให้รู้ทั่วถึงอริยสัจ ๔ เหล่านี้ และที่เรียกว่า ปัญญาหรือรู้ทั่วถึงนั้น ต้องรู้ในความจริง ต้องรู้ในกิจคือหน้าที่จะพึงทำ ต้องรู้ในกิจที่ ได้ทำไปแล้ว จึงจะเป็นปัญญาสมบูรณ์ การศึกษาก็สมบูรณ์

(ผลของการศึกษา)

ผลของการศึกษาในไตรสิกษาดังกล่าวโดยตรง คือความสวัสดิ ได้แก่ความ ปลอดภัย ความผ่านพ้นปลอดภัย

ศีลสิกขา ศึกษาปฏิบัติให้เป็นคนมีศีล คือมีความประพฤติดี ไม่เบียดเบียน ใครให้เดือดร้อน ทำให้เกิดความสวัสดิ คือผ่องพ้นจากความเป็นคนชั่วเสียหาย และ จากภัยเวรจากความทุกข์เดือดร้อนเพราะความชั่วร้ายเสียหาย

จิตตสิกขา ศึกษาปฏิบัติอบรมจิตให้ตั้งมั่นในความดี ทำให้เกิดความสวัสดิ คือ ผ่องพ้นจากบรรดาเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุความดี

ปัญญาสิกขา ศึกษาอบรมปัญญา ทำให้เกิดความสวัสดิ คือผ่องพ้นจากความ โง่เขลาเข้าใจผิด

ความสวัสดิผ่องพ้นดังกล่าว ท่านเรียกว่าวิมุตติ แปลว่าความหลุดพ้น ปฏิบัติ พระธรรมของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะคือไตรสิกษาดังกล่าวเมื่อใด ก็ได้วิมุตติคือ ความหลุดพ้นเมื่อนั้นทันที ดังเช่นทุก ๆ คนเมื่อรักษาศีล เช่น ไม่ลักขโมยใครเมื่อใด ก็หลุดพ้นจากความเป็นขโมยเมื่อนั้นทันที และพ้นจากภัยเวรที่เกิดจากความเป็นขโมย

ส่วนผลโดยอ้อม คือผลดีต่าง ๆ ที่เกิดจากความดีตามคราวที่ความดีนั้น ๆ จะพึงอำนวยให้ เทียบอย่างเมื่อตั้งใจเรียนดี ครูหรือผู้ปกครองก็ให้รางวัลเป็นบางครั้ง บางคราว แต่ความจริง ผลของการเรียนดีโดยตรงก็คือความรู้ที่ได้จากการเรียนนั่นเอง ส่วนรางวัลต่าง ๆ ที่ได้รับเป็นผลโดยอ้อม หรือเป็นผลพลอยได้เท่านั้น

(ความเข้าใจผิดในผล)

คนโดยมากมักเข้าใจผิดในผลของความดี คือมักไปเข้าใจผลพลอยได้ว่าเป็นผลโดยตรง และมักไปมุ่งผลพลอยได้เป็นสำคัญ ดังเช่นเมื่อไม่ได้ผลที่เป็นวัตถุประสงค์อะไร ๆ ในเมื่อทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็มักบ่นว่าทำดีไม่เห็นจะได้อะไร รักษาศีลก็ไม่เห็นร่ำรวยอะไร ทั้งนี้ เพราะไม่เข้าใจว่าผลของความดีคืออะไร เช่น ความดีดังที่กล่าวแล้ว ผลของศีลก็คือความหลุดพ้นจากภยเวรเพราะความประพฤติชั่วเป็นต้น วิมุตติคือความหลุดพ้นหรือความสวัสดิ์ดังกล่าวนี้นั้นแหละเป็นผลแห่งความดีดังกล่าวกว้างขวาง ผู้ที่ทำความดีได้อย่างมากย่อมแสดงถึงว่า เป็นผู้ที่มีจิตใจหลุดพ้นจากความเห็นแก่ตัว มีจิตใจกว้างขวาง เห็นแก่ผู้อื่นเป็นส่วนรวมที่กว้างขวางออกไปโดยลำดับ และย่อมเห็นว่าการให้สำคัญกว่าการรับ และย่อมบำเพ็ญความดี เพื่อความดี มิใช่เพื่อผลตอบแทนใด ๆ เป็นสำคัญ ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาผู้ที่บำเพ็ญประโยชน์ทั้งหลายซึ่งเรียกว่าเป็นผู้มีคุณทั้งสิ้นล้วนเป็นผู้ให้ เช่น มารดาบิดาเป็นผู้ให้ทุก ๆ สิ่งแก่บุตรธิดา ครูอาจารย์เป็นผู้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้ให้การปกครองโดยทศพิธราชธรรม ให้ความปรากฏด้วยเกียรติและศรีสง่า ความเป็นขวัญใจ ความอ่อนใจ และความรวมใจแห่งประชาชน

พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ให้แสงสว่างแห่งชีวิต ผู้มีอุปการะอื่น ๆ ก็ล้วนเป็นผู้ให้ อย่างใดอย่างหนึ่ง ด้วยจิตใจประกอบด้วยการเสียสละ ท่านผู้ใหญ่เหล่านี้แหละชื่อว่าเป็นผู้มีคุณ ท่านผู้มีคุณทั้งปวงย่อมบำเพ็ญความดีเพื่อความดี อันแสดงถึงจิตใจที่หลุดพ้นหรือปล่อยพ้นจากความชั่วตลอดถึงความเห็นแก่ตัว มากหรือน้อยตามภูมิชั้น ทั้งนี้ก็ต้องอาศัยอบรมปัญญาให้รู้จักเหตุผลทั้งสองฝ่าย คือทั้งฝ่ายก่อทุกข์และทั้งฝ่ายดับทุกข์ เทียบเคียงกันให้ประจักษ์ชัด และให้รู้จักคุณค่าของความดีให้รู้จักติราคาของความดีว่า สูงกว่าความชั่วและผลต่าง ๆ ที่จะพึงได้เพราะความชั่ว ให้รู้จักว่าความดีทำให้เกิดเกียรติ การรักษาเกียรติก็คือรักษาความดีเอาไว้ ทั้งความดีเสียเมื่อใดก็เป็นอันทิ้งเกียรติเสียเมื่อนั้น เมื่อศึกษาอบรมให้มีความประพฤติมีจิตใจมีความรู้มีความเห็นเข้าทางแห่งเหตุผลที่ถูกต้องดังกล่าว ก็จักบรรลุถึงความเป็นคนโดยสมบูรณ์ ซึ่งเป็นผลสรุปยอดของการศึกษาของพระพุทธเจ้า

(คนชนิดต่าง ๆ)

คนที่เกิดมาท่านแสดงว่ามีหลายชนิดคือ

มนุสฺสเนรยโก แปลว่า *คนนรก* หมายถึงคนที่ร้อนรนอยู่เสมอเพราะมีโลก โกรธ หลง ประกอบทุจริตต่าง ๆ อยู่เป็นอาจิน ซึ่งเหมือนเป็นไฟเผาให้ร้อนอยู่เรื่อย บางทีดูเหมือนเป็นสุขสมบูรณ์ แต่ความจริงถูกเผาอยู่เสมอ ที่แรกอาจเป็นไฟเย็น แต่เมื่อความชั่วปรากฏก็เป็นไฟร้อนขึ้นมาทันที

มนุสฺสติรจฺฉาน แปลว่า *คนเดียรฉาน* คือคนที่ทำอะไรไม่มีความละเอียดไม่มีความเกรงกลัวต่อความชั่วอะไร ทำชั่วได้อย่างเปิดเผยหรืออย่างหน้าตาเฉย

มนุสฺสเปโต แปลว่า *คนเปรต* คือคนที่มีโลภอยากได้อยู่ไม่รู้จักอึดจักพอมุ่งที่จะอาศัยเบียดเบียนผู้อื่นอยู่เท่านั้น

มนุสฺสมนุสฺโส แปลว่า *คนมนุษย์* คือคนที่รู้จักการควรการไม่ควร รู้จักละอายใจ รู้จักยับยั้ง และศึกษาอบรมตนให้มีศีลธรรมตามฐานะ

มนุสฺสเทโว แปลว่า *คนเทวดา* คือคนที่ถึงพร้อมด้วยhiri (ละอายรังเกียจความชั่ว) โอตตปปะ (เกรงกลัวความชั่ว) มีความประพฤตีสะอาด มีความสงบ

มนุสฺสวิสุทฺโธ แปลว่า *คนผู้บริสุทธิ์แล้ว* คือท่านผู้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ หรือในไตรสิกขาตั้งกล่าว จนดับตัณหาเสียได้ บรรลุถึงความดับทุกข์ ดังเช่นพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย

คนนรกคนเดียรฉานและคนเปรตนับว่าเป็นคนบกพร่อง มีความเป็นคนไม่สมบูรณ์ ส่วนคนมนุษย์คนเทวดาและคนบริสุทธิ์แล้วเป็นคนสมบูรณ์โดยลำดับ การศึกษาของพระพุทธเจ้ามุ่งให้เป็นคนโดยสมบูรณ์ ดังแสดงมา

ประเทศไทยเราเรียกว่าเป็นประเทศนับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็ปรากฏว่ามีบุคคลที่บกพร่องอยู่มิใช่น้อย บางประเทศที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาปรากฏว่าคนที่ประพฤติดีอย่างสามัญ เช่น ไม่ลักขโมยไม่ต้องระวังรักษาสิ่งของกันเท่าไรมีอยู่มาก

ดูก็น่าอายเขาอยู่บ้าง แต่ทั้งนี้เป็นเพราะไม่ได้ศึกษาและตั้งใจปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามสมควร ฉะนั้น แม้จะจัดการกับบุคคลอื่นไม่ได้ ก็ควรจะจัดการกับตนเอง แต่ละคนนี่แหละให้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา ทำตนให้เป็นคนดี ให้เป็นคนสมบูรณ์เท่าที่จะทำได้ ก็จะเกิดความสวัสดิสมกับที่ต้อนรับกันด้วยสวัสดิ

บุญถมเวว โส สิทธิเขย

ควรศึกษาทำความดีแล

๑๗ กันยายน ๒๕๐๓

พระพุทธศาสนาสอนเด็ก

(คนกับผู้ใหญ่)

ทุก ๆ คนเมื่อเกิดมาก็เป็นเด็กก่อนแล้วจึงเป็นผู้ใหญ่ แต่ที่ไม่ค่อยจะเป็นผู้ใหญ่สักทีก็มี อย่างคนที่มีอายุมาก ๆ ถูกตำหนิว่าทำอย่างเด็ก พูดอย่างเด็ก หรือคิดอย่างเด็ก ในทางตรงกันข้าม คนเล็ก ๆ คือเด็กบางคนได้รับชมว่ามีความคิดอย่างผู้ใหญ่ เหตุฉะนี้ ตามที่เข้าใจกัน ภาวะเป็นเด็กและผู้ใหญ่จึงเนื่องด้วยภาวะทางจิตใจอีกส่วนหนึ่ง โดยปกติทั่วไป คนเรามีภาวะทางจิตใจเติบโตขึ้นตามส่วนที่ควรกันกับความเติบโตของส่วนร่างกาย จนถึงกำหนดเป็นหลักเกณฑ์ทั่วไปได้ เช่น อายุเท่าไรเข้าโรงเรียน อายุเท่าไรเป็นทหาร อายุเท่าไรบรรลุนิติภาวะ อายุเท่าไรบวชเรียนได้ เป็นต้น เหล่านี้ถือเกณฑ์ความเติบโตทางร่างกายกำหนดด้วยอายุ ส่วนความเติบโตทางจิตใจ อาจมาช้ากว่าอายุหรือมาเร็วกว่าอายุก็ได้ ด้วยถือเอาลักษณะที่ควรเป็นโดยทั่วไปเป็นหลักเทียบเคียง ที่มาช้ากว่าอายุ เช่น มีอายุสิบขวบแต่มีภาวะทางจิตใจขนาดเด็กอายุห้าขวบ ส่วนที่มาเร็วกว่าอายุ เช่น มีอายุสิบขวบแต่มีภาวะทางจิตใจเท่ากับเด็กอายุสิบห้าขวบ ทั้งนี้เป็นเพราะความทึบหรือความฉลาดที่เป็นพื้นเพมาแต่กำเนิดก็มี เพราะขาดการศึกษาอบรมหรือมีการศึกษาอบรมดีเป็นพิเศษก็มี พื้นเพเป็นข้อสำคัญในทางเป็นบ่อเกิดและเป็นที่รองรับ เหมือนอย่างเป็นตัวพืชและเป็นที่นาพืช การศึกษาอบรมเป็นข้อสำคัญในทางเป็นการเพาะปลูกพืชให้เกิดเจริญ จึงต้องมีเป็นคู่กัน พื้นไม่สู้ดีแต่ตั้งใจศึกษาอบรมให้ดีก็อาจไปได้ เด็กบางคนที่มีอายุมากแต่ยังเรียนอยู่ชั้นต่ำจึงไม่ควรทำใจไปอย่างเต่า แต่ไปเรื่อยจนถึงที่หมาย ดีกว่าไปเร็วอย่างกระต่ายซึ่งวิ่งไปได้หน่อยหนึ่งแล้วก็ไปหยุดนอนเสีย ไม่ถึงที่หมาย

(เด็กกับความอ่อน)

เด็กโดยปกติมีร่างกายและจิตใจอ่อน ไร้เดียงสา ในขณะที่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ เมื่อหิวหรือง่วงนอน ก็ร้องหรือออกฤทธิ์ต่าง ๆ ไม่ค่อยกลัวอะไร ๆ เอื้อมมือจะหยิบไฟก็ได้ จะปาดคมมีดก็ได้ นักคิด (ทางตะวันตก) บางคนจึงกล่าวว่า เด็กทุกคนเป็นอาชญากรที่ยังไม่อาจประกอบอาชญากรรม เพราะร่างกายยังอ่อน ไม่อำนวยให้ทำอะไรได้ ถ้าร่างกายแก่กล้า ทั้งที่มีจิตใจไร้เดียงสาดังนั้น เด็กจะประกอบอาชญากรรมเพื่อให้ได้ตามปรารถนาด้วยความไร้เดียงสา ในภาษาบาลีมีคำเรียกเด็กอ่อนว่า พาลกะ แปลกันว่า เด็กอ่อน แต่ตามศัพท์คือคนพาลเล็ก ๆ ในภาษาไทยก็พูดกันถึงอาการโยเยของเด็กว่าพาลโยเยต่าง ๆ เป็นต้น คำของนักคิดผู้นี้กล่าวด้วยมองแง่เดียว เด็กอาจเป็นคนดีเป็นวีรบุรุษที่ยังไม่สามารถประกอบความดีหรือวีรกรรมก็ได้ อยากรู้ก็ดี เมื่อมุ่งถึงความไร้เดียงสาอันหมายถึงความยังไม่รู้จักใช้ความคิดให้รู้เหตุผล ความยังไม่รู้จักผิดชอบ ไม่รู้จักยับยั้งชั่งใจ เป็นต้น ก็น่ากลัวว่า ถ้าร่างกายสามารถก็น่าจะเป็นอาชญากรเพราะไร้เดียงสาตามสิ่งแวดล้อมได้ ความไร้เดียงสาดังกล่าวนี้คือความเป็นเด็ก เด็กที่มีความเป็นเด็กหรือไร้เดียงสาไม่น่าต้องกลัว เพราะยังไม่สามารถประกอบอาชญากรรมความชั่วอะไรได้ ทั้งไม่สามารถประกอบความดีได้ ส่วนเด็กที่โตขึ้นมาควรจะรู้เดียงสาแล้ว หรือเป็นคนโต ๆ เป็นหนุ่มสาวเป็นผู้ใหญ่เป็นคนแก่ยังไม่รู้เดียงสาคือยังมีภาวะเป็นเด็กอยู่ เป็นบุคคลที่น่ากลัว เพราะอาจเป็นอาชญากรที่ประกอบอาชญากรรมได้ที่เดียว

(เด็กกับการเลี้ยง)

การเลี้ยงดูเด็กให้เติบโต ควรทำความเข้าใจว่ามี ๒ อย่าง คือเลี้ยงดูร่างกาย ๑ เลี้ยงดูจิตใจ ๑ เพราะความเติบโตของเด็กมีทั้งทางร่างกายและทั้งทางจิตใจ จะมุ่งเลี้ยงแต่ทางร่างกายทอดทิ้งทางจิตใจ ย่อมเป็นความบกพร่องอย่างสำคัญ ไม่ควรถือตามคำพูดว่าเลี้ยงกันได้แต่กาย ใจเลี้ยงไม่ได้ ใจที่อาจเลี้ยงไม่ได้คือใจที่แข็งหรือเติบโตเป็นตัวของตัวเองในทางที่ถูกก็ตามผิดก็ตามเสียแล้ว แต่จิตใจที่ยังอ่อนยังเติบโตไปถ้าผู้ปกครองบำรุงเลี้ยงให้อาหารใจที่ดีอยู่เสมอแล้ว ภาวะทางจิตใจของเด็กก็จะเติบโต

ขึ้นในทางที่ดี ทั้งนี้ก็เกี่ยวแก่การอบรมดี ให้เด็กได้เสวนาคือสร้อยเสพบคาคันเคยกับบุคคลและสิ่งแวดล้อมที่ดีที่ชอบถูกต้อง เมื่อเด็กได้รับการเลี้ยงดูให้มีร่างกายและจิตใจเติบโตขึ้นสมดุลกันก็จะเติบโตดีขึ้นเรื่อย ๆ ฉะนั้น เสวนาของเด็กจึงควรได้รับความเอาใจใส่ และไม่ควรมองออกไปแต่ภายนอก แต่ควรมองเข้ามาดูภายในด้วย คือภายในครอบครัว เพราะเด็กต้องจำใจอยู่ในครอบครัว จึงเสวนากับบุคคลและสิ่งแวดล้อมในครอบครัวเป็นส่วนมาก ถ้ามีพี่เลี้ยงเป็นต้นก็ควรเลือกพี่เลี้ยงที่ดี โดยเฉพาะพวกผู้ใหญ่ของเด็ก เช่น บิดามารดา ต้องประพฤติตนให้เป็นตัวอย่างที่ดีของเด็ก เด็กย่อมเฝ้าดูปัญหาสงสัยและคิดแก้ปัญหาในบุคคลและสิ่งรอบ ๆ ตัวอยู่เสมอ และคอยลอกเลียนดำเนินตามสิ่งที่ตนได้เห็น การดำเนินตามสิ่งที่ได้เห็นนี้ เรียกว่า ทิฏฐานุกติ (ทิฏฐิสิ่งที่ได้เห็น + อนุคติ ดำเนินตาม หรือไปตาม) ผู้ใหญ่นั้นเองเป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐานุกติอันสำคัญของเด็ก เมื่อประสงค์จะให้เด็กดี จึงจำต้องทำตนให้เป็นที่ตั้งแห่งทิฏฐานุกติที่ดีของเด็กด้วย เพราะเสวนาเป็นเหตุแห่งทิฏฐานุกติดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงตรัสแปลความว่า การไม่เสวนาพาลชนคนชั่วโหด การเสวนาบัณฑิตคนดีมีปัญญา เป็นมงคลอันอุดม

(เด็กกับพระพุทธเจ้า)

โดยปกติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนแก่ผู้ที่อาจเข้าใจได้ เพราะทรงมุ่งให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นราย ๆ ไป แต่พระธรรมที่ทรงสั่งสอนทุกข้ออาจนำมาใช้ได้ทั้งผู้ใหญ่ทั้งเด็กตามควรแก่ภูมิชั้น บางคราวทรงแสดงแก่เด็กโดยตรง ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวันารามใกล้กรุงสาวัตถี โภศลรัฐ เข้าวันหนึ่ง เสด็จออกบิณฑบาต ทอดพระเนตรเห็นเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังตีธนูด้วยท่อนไม้ ตรัสถามว่า “ทำอะไรกัน” “ฐุพระเจ้าข้า กำลังตีด้วยท่อนไม้” “เพราะเหตุอะไร” “เพราะกลัวจะกัศพระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนแปลความว่า “ผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมไม่ได้สุข ส่วนผู้ที่แสวงหาสุขเพื่อตน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายที่รักสุขด้วยท่อนไม้ ต่อไปย่อมได้สุข” เด็กกลุ่มนั้นฟังเข้าใจซาบซึ้ง เลิกเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลายโดยเด็ดขาดตั้งแต่นั้นมา

(สามเณรกับภิกษุ)

บรรพชิต คือผู้บวชในพระพุทธศาสนา ที่แรกมีแต่ภิกษุ คือชายที่มีอายุ ๒๐ ปี บริบูรณ์ขึ้นไปอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ต่อมา พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชเด็กชาย ที่มีอายุต่ำกว่านั้นเป็นสามเณร เมื่อทรงอนุญาตให้สตรีผู้มีอายุ ๒๐ ปีบริบูรณ์ขึ้นไป อุปสมบทเป็นภิกษุณี ได้ทรงอนุญาตให้บวชเด็กหญิงเป็นสามเณรี สามเณรีที่จะอุปสมบท เป็น “ภิกษุณี” ต้องเป็น “สิกขมานา” แปลว่า “ผู้กำลังศึกษา” มีกำหนด ๒ ปี (เท่ากับชั้นเตรียมอุดมในบัดนี้) สามเณร แปลว่าเหล่ากอของสมณะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงแปลว่า “ลูกพระ” การมีสามเณรสามเณรี แสดงว่าพระพุทธเจ้าโปรดเด็กเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ แต่ทรงลดหย่อนข้อปฏิบัติทางวินัย ลงมาให้พอเหมาะกับภาวะของเด็ก ได้มีสามเณรหลายองค์มีชื่อเสียงติดอยู่ในพระคัมภีร์ สืบมาจนทุกวันนี้ จะเล่าเรื่องพระราหุลสามเณรเป็นตัวอย่างแห่งเด็กของพระพุทธเจ้า

(เรื่องพระราหุลสามเณร)

พระราหุลเป็นพระโอรสของพระโพธิสัตว์เจ้า คือพระสิทธัตถราชกุมาร (พระพุทธเจ้า เมื่อยังมีได้เสด็จออกทรงผนวช) และพระพิมพาเทวี ประสูติในพระราชนิเวศน์ กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ ในวันที่พระโพธิสัตว์เจ้าเสด็จออกทรงผนวช เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ประทับประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาได้ทรงส่งทูตมาอัญเชิญเสด็จไป กรุงราชคฤห์หลายครั้ง ครั้นทรงเห็นว่าถึงคราวควรเสด็จไปโปรดพระญาติ จึงเสด็จจาก กรุงราชคฤห์ไปสู่กรุงกบิลพัสดุ์ พร้อมกับพระสงฆ์สาวกหมู่ใหญ่ ประทับอยู่ในนิโครธาราม เวลาเช้าทรงอุมบาตรเสด็จเข้าไปในกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์ เสด็จเข้าไป สู่พระราชนิเวศน์ของพระพุทธบิดา ประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ต้อนรับ พระเทวี พระมารดาพระราหุล ได้ทรงสอนพระราหุลกุมารให้เข้าไปเฝ้ากราบทูลขอมรดก พระราหุลกุมารได้เข้าไปยืนเบื้องพระพักตร์พระพุทธเจ้า กราบทูลอย่างฉลาดว่า พระฉายา (ร่มเงา) ของลั่นเกล้าลั่นกระหม่อมพระเป็นสุขยิ่งนัก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ พระราหุลได้เสด็จตามพระปฤษฎางค์ติด ๆ ไป กราบทูลขอมรดกที่องค์ท่ายาทพึงได้

พระพุทธเจ้าจึงตรัสสั่งพระสารีบุตรเถระให้บรรพชาพระราหุลกุมารเป็นสามเณร พระราหุลสามเณรได้เป็นสามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธบิดาทรงทราบแล้วทรงโหม่นสพระหฤทัยอย่างยิ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จออกทรงผนวชได้ทรงโหม่นสมากเป็นครั้งแรก ต่อมา เมื่อพระนันทกุมาร พระราชโอรสองค์ที่สอง ประสูติแต่พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระน้องนางของพระนางมายาพระพุทธรมารดา ทรงผนวชอีก ได้ทรงโหม่นสมาก อีกเป็นครั้งที่สอง แต่ก็ยังทรงหวังว่ามีพระราชนัดดาคือพระราหุลกุมาร ครั้นเมื่อพระราหุลกุมารทรงผนวชอีก จึงทรงโหม่นสอย่างยิ่งอีกครั้งหนึ่ง ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลขอพรข้อหนึ่ง เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสห้ามว่า “พระตถาคตทั้งหลาย ล่วงพ้นพรหมได้แล้ว” ตรัสว่าทรงขอเฉพาะพระที่สมควรไม่มีโทษ เมื่อพระพุทธเจ้าทูลให้ตรัสขอแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้ตรัสเล่าถึงความทุกข์ที่ได้ทรงประสบมานับแต่พระพุทธเจ้า พระนันทกุมาร เสด็จออกทรงผนวช จนพระราหุลกุมารเสด็จออกทรงผนวชในครั้งนี้ โดยลำดับ ตรัสว่า ความรักในบุตร ในคราวพลัดพรากเช่นนี้ ดัดผิวหนัง เนื้อเอ็นกระดูกเข้าไปจนถึงเยื่อในกระดูก จึงขอให้พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงให้วชบุตรที่มารดาบิดามีได้อนุญาต

พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมีกถาให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงเห็นจริง จนถึงทรงมีพระหฤทัยตั้งมั่นอาภยารู้นเริง คลายโหม่นสพระหฤทัย ครั้นเสด็จกลับแล้ว ได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุมิให้อุปสมบทบุตรที่มารดาบิดามีได้อนุญาต

(พระพุทธโอวาทแก่เด็ก ๗-๑๐ ขวบ)

เมื่อพระราหุลสามเณรทรงผนวชแล้ว ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไปสู่กรุงราชคฤห์ ปรากฏว่าเป็นเด็กฉลาด เป็นสิกขกามะ คือใคร่การศึกษา หรือรักการศึกษา พระพุทธเจ้าได้ประทานพระโอวาทอบรมด้วยพระองค์เองเนื่อง ๆ ตั้งแต่เมื่อแรกผนวช ดังมีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ณ พระเวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ บ่ายวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปเยี่ยมพระราหุลสามเณร ประทับนั่งบนอาสนะ ล้างพระบาทด้วยน้ำที่พระราหุล

สามเณรจัดถวาย ทรงเหลือน้ำไว้ในภาชนะน้ำเล็กน้อย ตรัสถามให้พระราหุลสามเณร
ตอบ ดังต่อไปนี้

“ราหุล เห็นหรือไม่ น้ำเล็กน้อยเหลืออยู่ในภาชนะน้ำนี้” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นเหลือความเป็นสมณะ
อยู่เพียงเล็กน้อย” ทรงเห็นว่าเหลือออกจนหมด ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ น้ำที่เหลือเล็กน้อยนี้เททิ้งหมดแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ผู้นั้นทิ้งความเป็นสมณะ
เสียหมดสิ้น” ทรงคว่ำภาชนะน้ำ ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ถูกคว่ำเสียแล้ว” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้น
ถูกคว่ำเสียแล้ว” ทรงหงายภาชนะน้ำขึ้น ตรัสถามว่า

“ราหุล เห็นหรือไม่ ภาชนะน้ำนี้ว่างเปล่า” “เห็นพระเจ้าข้า”

“ราหุล ผู้ใดไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ ความเป็นสมณะของผู้นั้น
ว่างเปล่า”

“ราหุล ช่างทรงของพระราชา มีงามอย่างงอนไกล ขึ้นระวางเป็นพญาช้าง
ออกสงคราม เข้าสนามรบแล้ว ทำการรบด้วยเท้าหน้า เท้าหลัง ศีรษะ หู งา แม้ด้วยหาง
แต่ยังรักษางวง ก็ชื่อย่างยังไม่สละชีวิตเพื่อพระราชา ต่อเมื่อทำการรบด้วยอวัยวะทั้งปวง
ดังกล่าวตลอดถึงด้วยวง จึงชื่อว่าได้สละชีวิตเพื่อพระราชา ไม่มีอะไรที่ช่างศึกนั้นยัง
มิได้ทำฉันทใคร่ใคร่ผู้นั้นก็ฉันทนั้น ไม่มีความละอายในการกล่าวเท็จทั้งรู้ เราไม่กล่าวว่า
ผู้นั้นจะไม่พึงทำกรรมชั่วอะไร ๆ เพราะฉะนั้น ราหุล ฟังศึกษาว่าเราจักไม่กล่าวเท็จ
แม้เพื่อหัวเราะเล่น”

“ราหุล แวนส่อง (กระจกส่อง) มีประโยชน์อย่างไร” “มีประโยชน์สำหรับส่อง
ดูพระเจ้าข้า”

“ราहुล อย่างนั้นแหละ ควรส่งตรวจดูหลาย ๆ หน จึงทำด้วยกาย พุดด้วยวาจา คิดด้วยใจ” ต่อจากนี้ ได้ตรัสอธิบายโดยพิสดาร มีใจความว่าเมื่อใครจะทำจะพูดจะคิด อะไรให้คิดดูให้ดีให้รู้ก่อน

(๑) ถ้าเป็นเหตุเบียดเบียนตนและผู้อื่น ก็เป็นอกุศล ให้ผลเป็นทุกข์เดือดร้อน ไม่ควรทำโดยส่วนเดียว ต่อเมื่อเป็นไปตรงกันข้ามจึงควรทำ

(๒) ถ้ากำลังทำกรรมที่ไม่ดี ก็ให้เลิกเสีย ถ้าทำกรรมที่ดี ก็ทำเพิ่มเข้าอีก

(๓) ถ้าทำกรรมที่ไม่ดีไปเสียแล้ว ก็ให้แสดงเปิดเผยในพระศาสนาหรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ และตั้งใจสังวรระวังเพื่อไม่ทำอีกต่อไป ถ้าทำกรรมที่ดีแล้ว ก็พึงมีปิติปราโมทย์ ใฝ่ใจศึกษาอยู่ในกุศลกรรมทั้งหลายทั้งกลางวันกลางคืน สมณพราหมณ์ ทุกกาลสมัยล้วนพิจารณาตรวจชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์

ในที่สุดตรัสเตือนว่า “ราहुล พึงศึกษาว่า เราจักพิจารณาตรวจตราชำระกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ให้บริสุทธิ์ดังนี้เถิด”

พระพุทธโฆษาทนี พระอาจารย์แสดงว่า ตรัสสอนพระราहुลสามเณรเมื่อมีพระชนม์ ๗ พรรษา แต่อนุมาณอย่างกว้างคงอยู่ในระหว่าง ๗ ถึง ๑๐ พรรษา ดูตามความคือตรัสสอนให้รักษาศีลให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เป็นอันทรงอบรมในศีลสิกขาหรือปฐมศึกษา

(พระพุทธโฆษาทแก่เด็กอายุ ๑๔)

ต่อมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปสู่กรุงสาวัตถี โภศลรัฐ ประทับ ณ พระเชตวันาราม ได้ประทานพระโฆษาทแก่พระราहुลสามเณร ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุในกาย มิให้ยึดถือมาเป็นเครื่องข่มใจ ทรงสอนวิธีอบรมจิตใจมิให้หวั่นไหว ให้ตั้งมั่น ตามควร แก่เด็กวัยรุ่น พระอาจารย์แสดงว่า ขณะที่ประทานพระโฆษาทนี้พระราहुลสามเณร มีพระชนม์ ๑๘ พรรษา เป็นอันทรงอบรมในจิตตสิกขา หรือมัชฌมศึกษา

(พระพุทธโฆษาทแก่เด็กใหญ่)

ต่อมา ณ พระเชตวันารามนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระราहुลซึ่งได้อุปสมบทแล้วได้กึ่งพรรษา ไปประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ในป่าใกล้เคียงกับพระเชตวัน ได้ตรัสสอนอบรมปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริงในลักษณะที่มีทั่วไปแก่สิ่งทั้งหลายในโลก จนพระราहुลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นอันทรงอบรมในปัญญาสิกขา หรืออุดมศึกษา นับว่าจบการศึกษาเพียงนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมพระราहुลด้วยพระโฆษาทอื่น ๆ นอกจากข้อใหญ่ ๆ ที่ยกมานี้อีกมาก แต่ก็รวมลงในไตรสิกขาดังกล่าว เป็นอันได้ทรงทำกิจที่บิดาพึงทำแก่บุตรอย่างบริบูรณ์ ทั้งในฐานะเป็นพระบิดาในทางโลก ทั้งในฐานะเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นพระพุทธรบิดาของพระสาวก ซึ่งเป็นพระพุทธรบุตรทั้งปวง พระราहुลได้ตั้งใจศึกษา คือตั้งใจฟังพระโฆษาทแล้วรับมาปฏิบัติจริง ๆ จนสำเร็จในที่สุด พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้เป็น “สิกขกามะ” คือใคร่การศึกษา หรือรักการศึกษา เป็นบุตรดีที่ควรถือเป็นตัวอย่าง

เด็กชายหญิงทุกคนกำลังเติบโตต่อไปทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ กำลังศึกษา ศิลปวิทยาต่าง ๆ จึงควรเป็น “สิกขกามะ” ผู้รักการศึกษาอย่างพระราहुล และควรหัดใช้แว่นส่องหรือกระจกส่องของพระพุทธเจ้าบ้าง คือแว่นใจหรือกระจกใจ ใช้ส่องตรวจตรา ดูกรรมของตนให้รู้แล้วชำระให้บริสุทธิ์สะอาด เหมือนอย่างอาบน้ำชำระกาย ส่องกระจก แต่งกายให้สะอาดเรียบร้อย รักษาความสะอาดไว้ทั้งทางกายและใจ ให้สะอาดกาย เจริญวัย สะอาดใจเจริญสุข ทั่วกันทุกคน

ปุตตา วตถุ มนุสฺसानิ

บุตรเป็นที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย

ความดี ความชั่ว

(ความดี ความชั่วคืออะไร)

ใครเคยเห็นหน้าตาของความดีและความชั่วบ้าง เป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ มีบ้านเรือน ภูมิฐานะอยู่ที่ไหน อันความดีความชื่อนั้นไม่มีตัวตน แต่มีคนทำดีหรือทำชั่ว และมีผลของการทำ เหมือนอย่างความร้อนความหนาวไม่มีตัวตน ความหิวกระหายความอึดหิวหิว สำราญไม่มีตัวตน แต่มีคนที่ร้อนหรือหนาว มีคนที่หิวกระหายหรืออึดหิวหิวหิว คนที่ร้อนเพราะมีความร้อน คนที่หนาวเพราะมีความหนาว ฉนั้นใด คนดีจะเป็นเด็กชายดี เด็กหญิงดี นายดี นางดีก็ตาม เพราะมีความดี คนชั่วจะเป็นเด็กชายชั่ว เด็กหญิงชื่อนายชั่ว นางชั่ว ก็ตามเพราะมีความชั่ว ฉนั้นนั้น ฉะนั้น ต้องการจะเห็นหน้าตาของความดีจะดูหน้าตาของคนดีแทนก็ได้ ต้องการจะเห็นหน้าตาของความชั่วจะดูหน้าตาของคนชั่วแทนก็ได้ คนดีเพราะมีความดีนั้น คือคนที่ทำดีต่าง ๆ ส่วนคนชั่วเพราะมีความชื่อนั้น คือคนที่ทำชั่วต่าง ๆ ยกตัวอย่างตัวของเราเองทุก ๆ คน เมื่อช่วยทำการในบ้านในโรงเรียนหรือการที่เป็นประโยชน์ทั่วไปต่าง ๆ ก็เป็นที่สรรเสริญยกย่อง เพราะการทำนั้นก่อให้เกิดสุขประโยชน์ นี่คือการดีมีอยู่ที่ตัวเราเองซึ่งเป็นคนดีขึ้นเพราะทำดี เมื่ออยากจะดูหน้าตาของความดีก็จงส่องกระจกดูหน้าของตัวเราเอง จะรู้สึกความภาคภูมิใจซึ่งแฝงอยู่ในใบหน้า ในสายตา อันสอดเข้าไปถึงจิตใจที่ดี อาจมีความอึดใจในความดีของตนเป็นอย่างมากก็ได้ แต่ถ้าตัวของเราเองทุก ๆ คนทำไม่ดีต่าง ๆ ในบ้านบ้าง ในโรงเรียนบ้าง ในที่ต่าง ๆ บ้าง ก่อให้เกิดความทุกข์ร้อนเสียหายแก่ใคร ๆ ก็เป็นที่ติฉินนินทา เพราะการทำนั้นก่อให้เกิดโทษ นี่คือการชั่วมีอยู่ในที่ตัวเราเองซึ่งเป็นคนชั่ว

ขึ้นเพราะทำชั่ว เมื่ออยากจะดูหน้าตาของความชั่ว ก็จงส่องกระจกดูหน้าตาของตัวเอง จะรู้สึกความอับยศอดสูความปิดบังซ่อนเร้นแฝงอยู่ในใบหน้า ในสายตา อันส่อเข้าไป ถึงจิตใจที่ไม่ดี อาจมีความสร้อยเศร้าตำหนิตนเองรังเกียจตนเองเป็นอย่างมาก เพราะ รู้สึกสำนึกขึ้นบ้างก็ได้

สรุปความว่า การกระทำทุกอย่างที่น่านิยมชมชอบ ก่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่ตนเองแก่ผู้อื่น คือความดี ส่วนการกระทำทุกอย่างที่น่าตำหนิตึ่เดียวน ก่อให้เกิดทุกข์ โทษแก่ตนเองและผู้อื่น คือความชั่ว

(ทุก ๆ คนเป็นหนี้ความดีของท่านผู้มีความดี)

ทุก ๆ คนที่มีความสุขความเจริญอยู่ ดังเช่นที่เป็นอยู่เดี๋ยวนี้ เพราะได้รับความดีจากท่านผู้มีความมั่งคั่งทั้งหลาย เป็นต้นว่าได้รับการบำรุงเลี้ยงด้วยความรักทะนุถนอมของมารดาบิดาหรือของญาติ หรือของผู้รับอุปการะ ตั้งแต่เกิดมาโดยลำดับ ได้รับการสั่งสอนอบรมศิลปวิทยาจากครูอาจารย์ ได้รับการปกครองเป็นส่วนรวมจากประเทศชาติ ท่านผู้เกี่ยวข้องเหล่านี้ล้วนได้ประกอบความดีให้แก่ตัวเราทุก ๆ คน ทำให้เราทุก ๆ คนสามารถดำรงชีวิตเติบโตขึ้นมาด้วยความสุขความเจริญจนถึงเพียงนี้ได้ ถ้าท่านเหล่านี้ ล้วนก่อความชั่วร้ายเสียหายให้ หรือแม้ไม่ก่อให้เกิดแต่เหตุอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำความดีให้ตัวเรา ทุก ๆ คนเกิดมาแล้วก็คงไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ได้ หรือแม้ดำรงชีวิตอยู่ได้ก็คงไม่ได้รับการศึกษาให้ได้ความรู้ เป็นอันขาดทางที่จะให้เกิดความเจริญ ฉะนั้น จึงกล่าวได้อย่างเต็มที่ว่า ทุก ๆ คนเป็นหนี้ความดีของท่าน ซึ่งได้ประกอบก่อเกื้อให้แก่ตนมา โดยลำดับ ความดีและความชั่วที่ตรงกันข้ามจึงเป็นสิ่งที่มิได้อยู่จริง และความดีของคนดีทั้งหลายเป็นเครื่องเกื้อกูลตัวเราทุก ๆ คน ความชั่วก็เป็นเครื่องตัดรอนตัวเราทุก ๆ คน เฉพาะตัวเราเองนี้แหละสำคัญนัก ถ้าทำดีก็เป็นความดีเป็นศรีมงคลแก่ตัว ถ้าทำชั่ว ก็เป็นความชั่วเป็นกาลกิณีเป็นอัปมงคลแก่ตัว เมื่อกกล่าวให้กว้างออกไป โลกต้องพึ่งความดีของคนดีทั้งหลายจึงเกิดความสุขความเจริญ ส่วนความชั่วของคนชั่วทั้งหลายเป็นเครื่องทำลายโลก

(บุญบาป)

ความดีดั่งที่กล่าวมานั้นคือบุญ ส่วนความชั่วที่ตรงกันข้ามคือบาป คำว่าบุญ แปลตามศัพท์ว่า ชำระ ฟอก ล้าง ท่านแสดงว่าแบ่งเป็น ๒ ก่อน คือบุญที่เป็นส่วน เหตุ ได้แก่ความดีต่าง ๆ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระฟอกล้างความชั่ว ๑ บุญที่เป็นส่วนผล คือความสุข ดั่งที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แปลความว่า “ท่านทั้งหลาย อย่างลัวต่อบุญเลย เพราะคำว่าบุญนี้เป็นชื่อของความสุข” ดั่งนี้ ๑ บุญที่เป็นส่วนเหตุ คือความดีนั้น เกิดจากการกระทำ ถ้าอยู่เฉย ๆ ไม่ทำก็ไม่เกิดเป็นบุญขึ้น การกระทำ บุญเรียกว่า บุญกิริยา จำต้องมีวัตถุ คือสิ่งเป็นที่ตั้ง หรือเรื่องของการกระทำ ซึ่งเรียกว่า บุญกิริยาวัตถุ แปลว่า สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำบุญ หรือเรื่องแห่งการกระทำบุญ ทางพระพุทธศาสนาท่านแสดงไว้โดยย่อ ๓ อย่างคือ

- (๑) ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
- (๒) สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
- (๓) ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

บุญคือความดีทั้ง ๓ ข้อนี้นี้ เรียกว่าเป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว ตลอดถึงรากเงาของความชั่ว รากเงาของความช่วนั้นเรียกว่าอกุศลมูล (รากเงาของ อกุศล) มี ๓ อย่าง คือ โลภะ อยากได้ ๑ โทสะ คิดประทุษร้ายเขา ๑ โมหะ หลง ไม่รู้จริง ๑ ชำระล้างได้อย่างไร จักแสดงต่อไปโดยย่อ

(ทานมัย)

ทาน แปลว่า เจตนาเป็นเหตุให้ก็ได้ การให้ก็ได้ สิ่งของที่ให้ก็ได้ การให้ทาน ทางพระพุทธศาสนาประสงค์ให้รู้จักเลือกให้ คือเลือกบุคคลผู้รับว่าเป็นผู้สมควร เลือกวัตถุ สิ่งของให้เหมาะสม และตั้งเจตนาให้ดีว่าเพื่อบุชาหรือเพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์ และให้รู้จักประมาณ ให้เกิดความสุขทั้งแก่ผู้ให้ทั้งผู้รับ มิใช่ว่าเมื่อให้ไปแล้วผู้ให้เองกลับ ขาดแคลนเป็นทุกข์ หรือให้สิ่งที่มีโทษไปผู้รับไปใช้เป็นทุกข์

เดี๋ยวนี้เมื่อพูดกันว่าให้ทาน มักเข้าใจกันว่าคือให้แก่คนขอทานต่าง ๆ เมื่อให้แก่พระหรือแก่ทางศาสนาหรือแก่วัดเรียกว่าทำบุญ ความจริงก็เป็นการให้ทานทั้งนั้น การให้ทานมีความหมายอย่างกว้าง ๆ ว่าการสละบริจาควัตถุสิ่งใดแก่ใคร ๆ หรือแก่องค์การอะไร ๆ ด้วยการให้เปล่า มิใช่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนหรือให้เช่า และมีความหมายตลอดถึงการให้กำลังกาย กำลังวาจา กำลังใจ กำลังความคิด ความรู้ ช่วยในทางต่าง ๆ

สรุปลงแล้วก็มี ๒ อย่างคือ *อามิสทาน* ให้พัสดุสิ่งของอันเป็นกำลังทรัพย์และกำลังภายนอกต่าง ๆ ๑ *ธรรมทาน* ให้ธรรมอย่างบอกศิลปวิทยาให้ บอกทางของความดีความชั่วต่าง ๆ ให้ ๑ ตามความหมายนี้ทานจึงมีครอบคลุมอยู่โดยทั่ว ๆ ไป มารดาบิดาให้ชีวิตเลือดเนื้อและการอุปการะเลี้ยงดูบุตรธิดามาโดยลำดับ ครูอาจารย์ได้ให้ศิลปวิทยาแก่ศิษย์ พระมหากษัตริย์พร้อมทั้งรัฐบาลได้ให้การปกครองบำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ประชาราษฎร์ พระพุทธเจ้าได้ให้พระธรรมแก่โลก และในทางตอบสนอง บุตรธิดาก็ให้แก่มารดาบิดาด้วยการปฏิบัติตอบแทนพระคุณท่านต่าง ๆ ศิษย์ให้แก่ครู อาจารย์ด้วยการตั้งใจเรียนดีประพฤติดีและตอบแทนอย่างอื่น ๆ ตามโอกาส ประชาราษฎร์ก็ให้ภาษีอากรถวายเป็นราชพลีและประพฤติตนให้ชอบด้วยหน้าที่ของพลเมืองดีมีความซื่อสัตย์สุจริตจงรักภักดีในพระมหากษัตริย์และประเทศชาติ พุทธศาสนิกชนก็บริจาคอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและปฏิบัติพระพุทธศาสนาตามสามารถ เมื่อทุกฝ่ายต่างให้แก่กันและกันในทางที่ชอบจึงเกิดความสุขความเจริญ

การให้ทานนี้ขัดกับโลภะความอยากได้และมีจริยะความตระหนี่เหนียวแน่น เพราะความโลภเป็นเหตุให้รวบรวมเข้ามา ความตระหนี่เป็นเหตุให้หวงแหนไว้ ถ้าทุก ๆ ฝ่ายต่างรวบรวมเข้ามาและหวงแหนไว้แต่อย่างเดียว ก็จะทำให้เกิดความขาดแคลนอย่างยิ่งแก่ผู้ที่ไม่สามารถซึ่งมีอยู่เป็นอันมาก แต่การขาดแคลนนั่นจักหายไปเมื่อทุก ๆ ฝ่ายต่างให้ทานแก่กันและกันตามฐานะ และการให้ทานนั้นก็แสดงว่าเป็นการชนะใจ คือชนะความโลภ ความตระหนี่ ให้ทานออกไปคราวหนึ่ง ก็ชำระล้างความโลภความตระหนี่ในสิ่งที่ให้นั้นได้คราวหนึ่ง

(ศีลมัย)

เรื่องศีลได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน ๆ เป็นความดีที่สูงกว่าทานขึ้นมาอีกชั้นหนึ่ง มีความหมายกว้าง ๆ ว่า ความประพฤติงดเว้นจากการเบียดเบียนกันและกันให้เดือดร้อน เรียกว่า *อภัยทาน* แปลว่าให้อภัย คือให้ความไม่มีเวรมีภัยแก่ใคร ๆ เรียกว่า เป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโทษคือความคิดประทุษร้าย เพราะศีลคือความเว้นจากความประทุษร้ายเขา เมื่อรักษาศีลไว้ได้ ก็เป็นอันชำระใจในข้อนี้

(ภาวนามัย)

คำว่า *ภาวนา* ไม่ใช่หมายถึงการท่องบ่นอะไรเบา ๆ ในใจอย่างไม่รู้เรื่อง ดังที่เข้าใจกันอยู่โดยมาก ตามศัพท์แปลว่า การทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น จึงมีความหมายถึงการปฏิบัติให้บังเกิดผลได้อย่างจริงจัง เหมือนอย่างเรียนมาแล้วทำไม่ได้ ไม่เรียกว่า ภาวนา ต่อเมื่อมาปฏิบัติหรือทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นจึงเรียกว่า ภาวนา คำว่าภาวนา จึงมีความหมายแข็งแรง เป็นภาคปฏิบัติโดยตรง ในที่นี้หมายถึงการอบรมจิตใจให้ตั้งมั่น จัดเป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ ตามที่แสดงแล้ว ๑ อบรมความรู้ความเห็นที่ถูกชอบ ให้มีขึ้น จัดเป็นปัญญาสิกขา ตามที่แสดงแล้ว ๑ รวมความแล้วว่า อบรมใจให้บริสุทธิ์ สะอาดให้สว่างไสวด้วยสมาธิและปัญญา เรียกว่าเป็นบุญคือความดีที่สูงกว่าศีลขึ้นมา เพราะเป็นเครื่องชำระล้างโทษคือความหลงไม่รู้จริงให้หมดไป

(ผลของบุญ)

บุญคือความดี อันได้แก่ทานศีลและภาวนาดังกล่าวมานี้ เป็นบุญส่วนเหตุ ให้บังเกิดผลคือความสุข ซึ่งท่านจัดเป็นบุญอีกเหมือนกัน เรียกว่าบุญส่วนผล ซึ่งเกิดจากความบริสุทธิ์ใจ จิตใจที่กลุ่มรวมอยู่ด้วยอกุศลมูลคือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นจิตใจบาป เมื่อจิตใจบาปไปเสียแล้ว ก็เป็นเหตุให้ทำบาปต่าง ๆ ส่วนจิตใจที่ชำระโลภะ โทสะ โมหะ ออกเสียได้ หรือจะพูดว่าเป็นจิตใจที่ประกอบด้วยอโลภะ ไม่อยากได้ อโทสะ

ไม่คิดประทุษร้ายเขา อโมหะ ไม่หลง ก็ได้ เป็นจิตใจบุญ เมื่อมีจิตใจเป็นบุญก็เป็นเหตุให้ทำบุญต่าง ๆ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ทั้ง ๓ นี้ ท่านเรียกว่า กุศลมูล แปลว่ารากเง้าของกุศล ตรงกันข้ามกับอกุศลมูล โดยความคือจิตใจบาปและจิตใจบุญนั่นเอง กุศล แปลว่ากิจของคนฉลาด หมายถึงความดีเช่นเดียวกับบุญ อกุศล แปลว่ากิจของคนไม่ฉลาด หมายถึงความชั่ว เช่นเดียวกับบาป

สรุปความว่า ผลของบุญคือความดีนั้น คือความสุขที่เกิดจากความบริสุทธิ์ใจ เพราะการทำบุญคือความดีโดยตรง มุ่งชำระพอกล้างจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากโลภะ โทสะ โมหะ ซึ่งเป็นอกุศลดังกล่าวมาแล้ว นี้เรียกว่า ทำบุญเพื่อบุญ หรือ ทำความดีเพื่อความดี แต่ละคนถ้ามองหัดทำบุญเพื่อบุญดังกล่าว จะได้ความสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งเป็นความสุขอย่างบริสุทธิ์ในปัจจุบันที่ทำนี้เอง ทางพระพุทธศาสนา มุ่งผลดีที่เป็นปัจจุบันเช่นนี้ มิใช่มุ่งผลแก่คนที่ตายไปแล้วคือผลในโลกหน้า แต่ความดีทั้งหลายนั้นย่อมให้ผลยั่งยืน ดังเช่นความดีที่บรรพบุรุษบรรพสตรีของชาติได้บำเพ็ญมาแล้วในอดีต ก็ยังอำนวยผลแก่คนรุ่นเราในปัจจุบันนี้ ถ้าคนรุ่นเราในปัจจุบันนี้ ไม่ช่วยกันทำลายความดีที่ท่านสร้างไว้ ช่วยกันสร้างความคิดสืบต่อไป ไม่เอาแต่โลก โกรธ หลง ซึ่งเป็นอกุศลมูลขึ้นหน้า ก็จะได้ความสุขแต่ละคน และจะสืบความสุขต่อไปถึงอนุชนภายหน้า ไม่ต้องเสียชื่อว่าเสื่อมสันติ ยังมีความดีให้คนรุ่นต่อไปประลึกและนับถือ

(กฐิน)

ออกพรรษาแล้วเป็นฤดูกาลทอดกฐิน มีกำหนด ๑ เดือนทางจันทรคติ คือ ตั้งแต่แรมค่ำ ๑ เดือน ๑๑ จนถึงวันเพ็ญเดือน ๑๒ เป็นกำหนดตายตัวทุกปี ในปีนี้ตรงกับตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม ถึงวันที่ ๓ พฤศจิกายน คนไทยถือการทอดกฐินเป็นการบำเพ็ญกุศลทานครั้งสำคัญมาตั้งแต่โบราณกาล ดังมีในศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี พระมหากษัตริย์ตั้งแต่สมัยสุโขทัยดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสืบมาจนถึงสมัยปัจจุบัน ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินในวัดที่สำคัญต่าง ๆ ทุกปี พระราชวงศ์

ข้าราชการพ่อค้าประชาชนผู้มีกำลัง ก็ได้ทรงทอดและได้ทอดกฐินในวัดต่าง ๆ วัดโดยมากไม่ตกค้างกฐิน แต่ถ้าวัดใดกฐินตกค้าง ทายกทายิกาใกล้เคียงวัดนั้น ก็มักเรียโรกันทอดเพื่อให้พระสงฆ์จำพรรษาในวัดได้รับกฐินตามพระวินัย

คำว่า กฐิน เป็นชื่อของไม้สะดึงที่วางทอดลงเพื่อชิงผ้าเย็บจีวร เหมือนอย่างไม้สะดึงสำหรับชิงผ้าปัก คำว่า ทอดกฐิน จึงหมายถึงนำผ้าไปถวายพระสงฆ์ เพื่อให้พระสงฆ์ทอดไม้สะดึงลง ชิงผ้าที่ถวายนั่นเย็บทำจีวร ผ้าที่นำไปถวายนั่น จึงหมายถึงผ้า เช่น ผ้าขาวเป็นผืนเป็นพับยังมีได้ทำเป็นจีวร พระสงฆ์เมื่อรับผ้านั้นแล้วต้องรีบช่วยกันตัดเย็บย้อมจนถึงครอง คือนุ่งห่มได้ในวันนั้นทีเดียว หมายความว่า ต้องให้เสร็จทุกอย่างก่อนที่อรุณจะขึ้นในที่สุดของคืนวันนั้น

ธรรมดาพระภิกษุสงฆ์ช่วยกันเย็บจีวรใช้เองเป็นกิจธรรมดาในพุทธกาล เพราะไม่มีผ้าฟุ่มเฟือยเหมือนอย่างในปัจจุบันนี้ และพระพุทธเจ้ามีพระพุทธรูปประสงค์ให้พระมีผ้าใช้เพียงที่จำเป็นโดยเฉพาะคือ ผ้านุ่ง (อันตราวาสก หรือสบง) ผืน ๑ ผ้าห่ม (อุตตราสงค์ หรือจีวร) ผืน ๑ ผ้าซ้อนกันหนาว (สังฆาฏิ) ผืน ๑ เรียกว่าไตรจีวร แปลว่า จีวร ๓ ผืน เรียกสั้น ๆ ว่าไตร ปีหนึ่งทรงอนุญาตให้พระภิกษุเที่ยวแสวงหาผ้ามาทำจีวรเปลี่ยนชุดเก่าครั้งหนึ่งมีกำหนด ๑ เดือนทำยถุฎุฝน คือกำหนดที่กล่าวมาข้างต้น เรียกว่าจีวรกาล แปลว่ากาลเวลาทำจีวร พระภิกษุสงฆ์ผู้ได้อยู่จำพรรษาในที่ใดที่หนึ่งตลอด ๓ เดือนแล้ว มีจำนวนตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป ทรงอนุญาตให้รับกฐินได้ เมื่อได้รับกฐินแล้วกาลเวลาทำจีวรขยายออกไปได้อีก ๔ เดือน ที่จริงในเวลารั้งจาก ๕ เดือนทั้งหมดนี้ก็ทำจีวรได้ แต่ในระหว่าง ๕ เดือนนั้นได้รับผ่อนวินัยบางข้อเพื่อให้เที่ยวไปหาผ้ามาทำจีวรกันได้สะดวก แต่ผ้ากฐินนั้นช่วยกันทำให้เสร็จได้ในวันเดียวนั้นเพียงผืนเดียว จึงต้องพร้อมกันยกให้แก่พระภิกษุเพียงรูปเดียว พระอาจารย์ในภายหลังได้แก่ให้รับผ้าที่ทำจีวรมาเสร็จแล้วเป็นกฐินได้ จึงมีฝ่ายที่ถือตามมติของพระอาจารย์นั้นก็มิ ถือตามธรรมเนียมเดิมในพระวินัยก็มี บางที่ชวนกันทอดจุลกฐิน คือปลูกฝ้ายอย่างสมมติ เก็บฝ้ายมาปั่นเป็นด้าย ทอเป็นผ้าเป็นผืนพอแล้ว ถวายแล้วตัดเย็บย้อมจนถึงครองสำเร็จในวันเดียว เป็นการไกลาหลออยู่

(ผ้าป่า)

คือผ้าที่ทอดทิ้งไว้ในป่า หรือตามต้นไม้ หรือตัดกิ่งไม้มาพาดไว้ เพื่อให้พระ
มาชักเอาไป นิยมทอดผ้าป่ากันในวัดที่มีพระจำนวนไม่พอจะรับกฐินได้ หรือในวัดที่รับ
กฐินแล้ว นิยมทอดกันภายใน ๕ เดือนนั้น บางที่พากันไปทอดกฐินในวัดหนึ่งแล้ว
ก็แวะทอดผ้าป่าในวัดต่าง ๆ ตามระยะทางที่ไปอีกด้วย ทอดผ้าป่าไม่ต้องถวาย
เพียงนำผ้าไปทอดทิ้งไว้ และทำสัญญาอะไรให้พระรู้ พระก็ลงไปฝ้านั้น อธิษฐาน
ในใจว่า “อิมิ จีวรํ อสฺสามิกํ มยฺหิ ปาปฺพนาคู ฝ้านี้ไม่มีเจ้าของ จงถึงแก่เรา” แล้วก็ชัก
เอามา การทอดผ้าป่าเป็นการทำให้เข้ากับธรรมเนียมเข้ากาลเวลาที่พระเที่ยวแสวงหาผ้า
โดยปกติเที่ยวแสวงหาจากญาติหรือคนปวารณาคือที่บอกอนุญาตไว้ หรือเที่ยวเก็บผ้า
ที่เขาทิ้งในที่ต่าง ๆ จนถึงผ้าห่อศพนำมาชกย้อมทำจีวร นี่คือผ้าบังสุกุล แปลว่า
ผ้าเปื้อนฝุ่น ผ้าเก่า และบางรูปถือไม่รับผ้าที่ใครถวาย เที่ยวเก็บผ้าบังสุกุลมาใช้เพียง
อย่างเดียว ผู้มีศรัทธาจึงทำเป็นนាំมาวางไว้สมมติว่าเป็นผ้าที่ทิ้งเสียแล้ว บางทีก็วางไว้ใน
ในกองขยะให้พอมองเห็นชายแลบออกมา พาดไว้ที่ศพหรือหีบศพก็มี จึงเกิดธรรมเนียม
ชักผ้าบังสุกุลเวลาทำศพในทุกวันนี้ และถ้าทอดไว้ที่หีบศพก็เรียกให้หนักขึ้นว่าชกมหา
บังสุกุล เดิมใช้ผ้าห่อศพจริง ๆ บัดนี้ทำพอเป็นธรรมเนียมอย่างสมมติ แต่ก็เป็นการ
ทำบุญอย่างหนึ่ง ๆ แล

สุโข ปุณฺณสุส อัจฉโย

ความสังสมความดี ให้เกิดสุข

๑๕ ตุลาคม ๒๕๐๓

ประโยชน์ปัจจุบัน

(ประโยชน์ปัจจุบัน)

สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดสุข เรียกว่าประโยชน์ ประโยชน์สำหรับเวลาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเรียกว่าประโยชน์ปัจจุบัน (จากศัพท์ ทิฏฐธัมมิกัตถะ อรรถที่เป็นไปในปัจจุบัน คำว่าอรรถะ แปลว่า สิ่งที่ต้องการเพราะเป็นสิ่งจำเป็น แต่นิยมแปลกันว่า ประโยชน์) คนที่ต้องการสิ่งใด ๆ มาเกื้อกูลจึงอาจดำรงชีวิตให้เป็นสุขและตั้งตนได้โดยชอบ สิ่งนั้น ๆ เป็นประโยชน์ทุกอย่าง มีเป็นต้นว่า

(๑) ทรัพย์ ชีวิตร่างกายของทุกคนดำรงอยู่ได้ด้วยอาศัยได้เครื่องอุปโภคบริโภคหรือของกินของใช้มาเป็นปัจจัย (เครื่องอาศัย) เกื้อกูลทะนุบำรุง ของกินของใช้เหล่านี้รวมเรียกว่า โภคทรัพย์ (ทรัพย์ แปลตามศัพท์ว่าของที่ใช้ได้ โภคทรัพย์ คือของที่ใช้สำหรับกิน) เป็นประโยชน์ที่ต้องการอย่างหนึ่ง จำเป็นแก่ชีวิตตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย เครื่องประดับตกแต่งเรียกว่า อติเรกทรัพย์ แต่ที่เกินต้องการไม่จำเป็นเป็นประโยชน์ทองเงินตราหรือของที่ใช้แทนเรียกว่า ธนทรัพย์ มีไว้สำหรับใช้ซื้อหาของกินของใช้เป็นต้น จึงกลายเป็นประโยชน์ขึ้น ทรัพย์เหล่านี้ โภคทรัพย์เป็นสิ่งจำเป็นโดยตรง ทุกอย่างเป็นของต้องกินต้องใช้ จึงหมดสิ้นไปได้ จึงต้องแสวงหาอยู่เสมอ การแสวงหาเป็นการทำงานอย่างหนึ่งเรียกว่าอาชีพ เพราะเป็นวิธีเลี้ยงชีวิต การอาชีพก็มีหลายอย่าง เป็นอาชีพในทางผิดอันเรียกว่ามิจฉาชีพก็มี เป็นอาชีพในทางชอบที่เรียกว่าสัมมาชีพก็มี พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แสวงหาทรัพย์ด้วยสัมมาชีพ

(๒) ศิลปวิทยา การแสวงหาทรัพย์ โดยปกติต้องอาศัยศิลปวิทยาอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงจำต้องศึกษาเล่าเรียนให้มีความรู้ในศิลปวิทยาต่าง ๆ ความรู้ศิลปวิทยาเป็นเหตุให้เกิดสมรรถภาพในธุรกิจ เป็นแสงสว่างให้รู้ทางของธุรกิจนั้น ๆ เมื่อรู้เข้าใจของแม้อย่างหนึ่งก็ให้สำเร็จประโยชน์ได้ สมด้วยภาษิตในชาดกบทหนึ่งว่า “ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้เช่นใดเช่นหนึ่ง ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จได้”

(๓) ยศ ผู้มีศิลปวิทยาค้นคว้าได้แล้ว ทำการงานอันเป็นหน้าที่ดี ย่อมเลื่อนฐานะให้สูงขึ้นโดยลำดับ ย่อมได้ความเป็นใหญ่ในการงาน บริวารคือผู้นิยมนับถือและเกียรติคือชื่อเสียงก็ตามมา เหล่านี้เป็นยศแต่ละอย่าง ยศนี้ที่เป็นภายนอกเนื่องจากได้รับแต่งตั้งยกย่อง แต่ก็ต้องสืบเนื่องมาจากหลักภายในของตน พระพุทธเจ้าทรงนิยามให้มียศคือความเป็นใหญ่เหนือความชั่ว สามารถบังคับตนให้ดีได้

(๔) ไมตรี การประกอบอาชีพเป็นต้น โดยปกติย่อมเนื่องด้วยหมู่คณะและถ้อยทีอาศัยซึ่งกันและกัน จึงจำต้องมีการปลูกไมตรีผูกมิตรไว้ในคนดี ๆ ด้วยกันทั้งหลาย เมื่อมีไมตรีมีมิตรก็เชื่อว่ามีผู้สนับสนุน ทำให้ได้รับความสะดวกในกิจที่พึงทำ ผู้ขาดไมตรีขาดมิตรก็เท่ากับขาดผู้สนับสนุน แม้จะมีทรัพย์มีความรู้สามารถ แต่ก็คับแคบเหมือนอย่างมีแต่ตนผู้เดียว ยากที่จะได้รับความสะดวกในกิจการ อย่าวว่าแต่บุคคลต่อบุคคลเลย แม้ประเทศต่อประเทศก็จำต้องมีไมตรีต่อกัน

(๕) ผาสุก แต่การประกอบกิจการทุกอย่าง แม้ในการศึกษาเล่าเรียน ต้องอาศัยร่างกาย ถ้าร่างกายมีความผาสุก คือแข็งแรงไม่มีโรค ก็สามารถประกอบกิจการกระทำหรือศึกษาเล่าเรียนให้สำเร็จได้ด้วยดี แต่ถ้าอ่อนแอมีโรค ก็ไม่สามารถ เป็นอันตัดประโยชน์ต่าง ๆ ที่จะพึงได้ เหตุฉะนี้ ความมีร่างกายแข็งแรงมีความผาสุกไม่มีโรค จึงเป็นอุปการะให้ได้ประโยชน์ที่จะพึงได้ทุกอย่าง ชื่อว่าเป็นยอดดลาก ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้แปลความว่า ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

ทรัพย์ ศิลปวิทยา ยศ ไมตรี และความผาสุก ดังกล่าวมาเหล่านั้น ชื่อว่าประโยชน์ปัจจุบันแต่ละอย่าง นอกจากนี้ในการดำรงชีวิตปัจจุบันจำเป็นต้องการสิ่งใด ๆ อีก สิ่งนั้น ๆ ก็เป็นประโยชน์ในที่นี้

(ทางเกิดประโยชน์)

ประโยชน์ทั้งปวงเหล่านี้เป็นผลที่เกิดจากการประกอบเหตุให้ถูกทางของประโยชน์แต่ละอย่าง พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักทั่วไปแห่งทางประกอบประโยชน์ไว้ ๔ ประการคือ

(๑) *อุฏฐานสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยความหมั่น คือหมั่นศึกษาเล่าเรียนหมั่นทำภาระงานเลี้ยงชีวิต หมั่นทำธุระหน้าที่ของตน ที่เรียกว่าหมั่นหรือหมั่นขยัน หมายความว่าเพียรจัดทำตั้งแต่เริ่มต้นและดำเนินให้ก้าวหน้าเรื่อยไปให้สำเร็จ ไม่ย่อท้อถอยหลัง ไม่ยอมให้เกียจคร้านเสียการงาน เมื่อหมั่นขยันประกอบกระทำให้เหมาะกับประโยชน์ที่ต้องการต่าง ๆ ดังกล่าวแล้วจักเห็นมืออยู่ใกล้ภายในเอื้อมแขนนี้เอง คำเก่ามีกล่าวไว้ว่า “ทรัพย์นี้มีมือไกล ใครปัญญาไว หาได้บ่นาน แวนแคว้นแดนดิน มีสิ้นทุกสถาน ถ้าใครเกียจคร้าน บ่พานพบเลย” แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ แปลความว่า “ผู้ประกอบธุรกิจขยันหมั่นเพียร ทำให้เหมาะ ย่อมได้ทรัพย์”

อาจกล่าวได้ว่า ร่างกายนี้ก่อกำเนิดมาเพื่อทำการงาน อย่ะบางส่วน เช่น หัวใจปอดทำงานภายใน บางส่วน เช่น มือเท้าสำหรับทำงานภายนอก ถ้ามิใช่เพื่อทำการงานแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีรูปสัณฐานเหมือนอย่างที่เป็นกันอยู่นี้ เป็นก้อนกลมเหมือนอย่างลูกฟักก็พอแล้ว แม้ที่เป็นคนคิดคนชั้วก็เพราะทำ กล่าวคือเพราะทำดีจึงเป็นคนดี และทำชั่วจึงเป็นคนชั่ว ถ้าไม่ทำการงานหยุดเฉย ๆ ร่างกายก็จักเกิดความติดขัดและเกิดโรค เหมือนเครื่องจักรที่เก็บจนเกิดสนิม แต่ถ้าทำการงาน ร่างกายก็จักคล่องแคล่ว สลสะลวย เป็นการออกกำลังตามหลักอนามัยอยู่ในตัว

(๒) *อารักขสัมปทา* ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาความรู้ที่ได้เล่าเรียนศึกษามา รักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วยความหมั่นขยันไม่ให้เป็นอันตราย รักษาการงานและหน้าที่ของตนไม่ให้เสื่อมเสีย ถ้าขาดการรักษา เช่น เล่าเรียนมากก็ลืมไป ทำการงานได้ทรัพย์มากก็หมดไป ก็เป็นวิทายสมบัติทรัพย์สมบัติขึ้นไม่ได้ เพราะไม่รวมพอกพูนต่อเมื่อรักษาไว้ได้จึงจะเกิดความรวมพอกพูนที่เรียกว่าสมบัติ แปลว่าความถึงพร้อม

(๓) *กัลยาณมิตรตทา* ความมีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว คือเมื่ออยู่ในที่ใด ก็สมาคมคบหากับคนดี ๆ ในที่นั้น คอยศึกษาสำเหนียกทำความดีเหมือนอย่างคนดีทั้งหลาย ไม่คบคนชั่วและเอาอย่างคนชั่ว

(๔) สมชีวิตา ความเลียงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคื่องนั้ก ไม่ให้พุ่มพายนั้ก ซึ่งเรียกว่ามัธยัสถ์ แปลว่าความเป็นกลาง ๆ และมีความประหยัด คือแบ่งเก็บไว้ในส่วนที่ควรแบ่งเก็บไว้เพื่อเวลาข้างหน้า บางคนเข้าใจคำว้ามัธยัสถ์เป็นความเหนียวแน่น แต่ความจริงแปลว่าความเป็นกลาง ๆ ระหว่างผิดเคื่องและพุ่มพาย คือไม่ใช่ผิดเคื่องนั้กไม่ใช่พุ่มพายนั้กดังกล่าวแล้ว ทั้งนี้ก็ต้งรู้จ้านวนรับจ้านวนจ่ายหรือทางได้ทางเสียแล้วกำหนดให้พอเหมาะ ไม่ให้จ่ายท่วมรายรับ

อนึ่ง พึงเว้นอบายมุข คือทางเป็นเหตุแห่งความฉิบหาย ๔ อย่าง คือ ๑. ความเป็นนั้กเลงหญิงหรือความเป็นผู้ม้กมากปล่อยตนในทางกาม ๒. ความเป็นนั้กเลงสุราหรือยาเสพติดต่าง ๆ ๓. ความเป็นนั้กเลงเล่นการพนัน ๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตร โทษ ๔ ประการนี้ไม่ควรประกอบ เป็นทางให้เกิดฉิบหายได้จริง ๆ

ประโยชน์ดังกล่าวมาล้วนเป็นสิ่งจำเป็นแก่ความครองชีวิตอยู่ในปัจจุบัน พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แสวงหามาเป็นอันดับแรก ด้วยทรงแสดงทางเป็นหลักปฏิบัติทั่วไปไว้ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว คนโดยปกติถ้าบกพร่องด้วยประโยชน์ปัจจุบันจะบำเพ็ญประโยชน์ให้ยิ่งขึ้นไปก็เป็นการยาก เพราะตนเองจะต้องอ้มปากอ้มท้องของตนก่อนแล้วจึงสามารถจะเฉลี่ยไปถึงผู้อื่น

ฉะนั้น จึงน้ากล่าวย้ำในที่นี้อีกว่า เรื่องการกินเป็นเรื่องสำคัญอันดับหนึ่งตั้งแตเด็กดำบรรพ์มาจนถึงบัดนี้ และจักสำคัญต่อไปตลอดเวลาที่คนยังกินอยู่ ดังมีคำเรียกว้าโภคะหรือโภคะทรัพย์ ก็แปลว้ากิน ของกิน และการทำมาหากินก็เรียกว่าโภคกิจ ซึ่งบัดนี้เรียกกันว้าเศรษฐกิจ โภคะนี้ เมื่อได้มาเสนอสนองตามทีจ้าต้องการของแต่ละคนหรือของส่วนรวม ชีวิตของแต่ละคนและของส่วนรวมจึงจะดำเนินไปด้วยผาสุก การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลดังกล่าวในทางโลกได้มีวิธีจัดกันต่าง ๆ จนถึงเกิดระบอบการปกครองแบบต่าง ๆ ซึ่งมีปฐมเหตุสำคัญมาจากเรื่องปากท้องหรือเรื่องกินอยู่เป็นประจำของทุก ๆ คน พระพุทธเจ้าก็ทรงวางวิธีจัดไว้ ด้วยทรงวางหลักสั้น ๆ ง่าย ๆ ๔ ประการดังกล่าวแล้ว แต่ทุก ๆ คนต้องรับปฏิบัติด้วยตนเองและชักน้าให้คนอื่นปฏิบัติ จนถึงเมื่อปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปจึงจะเห็นผลได้โดยประจักษ์ในปัจจุบันเดี๋ยวนี้อเอง มีเรื่องตัวอย่างอยู่มกเรื่อง ดังเช่นเรื่องของศิษย์รับใช้เศรษฐีผู้หนึ่ง มีว้า

(คนใช้กลายเป็นเศรษฐี)

ในอดีตกาล ศิษย์รับใช้ของเศรษฐีคนหนึ่งเป็นคนขยันหมั่นเพียร มีความคิดทำสิ่งที่ดูไม่น่าจะเป็นประโยชน์ให้เป็นประโยชน์ขึ้น วันหนึ่งพบหนูตายตัวหนึ่งจึงไปจำหน่ายให้แก่คนเลี้ยงแมว ได้มาหนึ่งสตางค์แล้วไปซื้อน้ำตาล นำน้ำตาลกับน้ำดื่มไปแลกดอกไม้กับคนเก็บดอกไม้ ได้ดอกไม้มากำมือหนึ่งแล้วขายดอกไม้นั้นมาซื้อน้ำตาล นำน้ำตาลกับน้ำดื่มไปแลกดอกไม้มาขาย เก็บทรัพย์สินรวมไว้โดยลำดับ แล้วไปเก็บกิ่งไม้แห้งในสวนหลวงที่คนรักษาไม่ต้องการนำไปขายที่โรงหม้อ นำน้ำดื่มไปเลี้ยงคนตัดหญ้า ขายผูกไม้ตรีไว้ และผูกไม้ตรีไว้กับพวกพ่อค้าทั้งทางน้ำและทางบก ต่อมาได้ข่าวว่าจะมีพ่อค้าม้านำมาขาย จึงไปซื้อผูกขาดหญ้าจากคนตัดหญ้าขาย พ่อค้าม้าก็ต้องมาซื้อหญ้าจากเขาเพียงแห่งเดียว ต่อมาได้ทราบว่าได้มีเรือเข้ามาสู่ท่า จึงเช่ารถพร้อมกับบริวารไปยังเรือ วางมัดจำซื้อเหมาสินค้ามาจำหน่ายแต่ผู้เดียว จึงมั่งมีทรัพย์สินจนเป็นเศรษฐีในที่สุด

(พระเจ้าฟ้างาว)

อีกเรื่องหนึ่งมีเล่าไว้ในเรื่องราชาธิราชว่า มะกะโทบุตรพ่อค้าบ้านเกาะวาน แขวงเมืองเมาะตะมะ เมื่ออายุ ๑๔ - ๑๕ ปี เข้ามาค้าขายยังกรุงสุโขทัยสมัยสมเด็จพระร่วงเจ้า แล้วฝากตัวอาศัยอยู่กับนายช่างสมเด็จพระร่วงเจ้า มะกะโทอุตสาหกรรมมีได้เกียรจรรัน ช่วยชำระมูลช่างและทำการงานต่าง ๆ นายช่างเกิดกรุณาจึงอุปการะไว้

วันหนึ่งสมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จไป ณ โรงช่าง ทอดพระเนตรเห็นมะกะโทกวาดหญ้าช่างอยู่ ได้ทรงกายพระสลา บ้วนพระโอษฐ์ทอดพระเนตรเห็นเบี่ยง ๆ หนึ่ง จึงตรัสว่า ลูกรามัญน้อยจงเก็บเอาเบี่ยงไว้ มะกะโทได้เบี่ยงพระราชทานมีความยินดี จึงนำไปซื้อพันธุ์ผักกาดมาปลูก แล้วเลือกเก็บถวายสมเด็จพระร่วงเจ้าเมื่อเสด็จมาทอดพระเนตรช่างอีกครั้งหนึ่ง สมเด็จพระร่วงเจ้าทรงโปรดปรานทรงรับมาชุบเลี้ยง แต่งตั้งขึ้นจนเป็นขุนวัง มะกะโทก็ตั้งใจรับราชการเป็นอย่างดี ต่อมาได้หนีกลับไปเมืองวาน รวบรวมสมัครพรรคพวกจนตั้งตัวเป็นใหญ่ขึ้นในเมืองเมาะตะมะ แล้วส่งทูตคุมเครื่องราชบรรณาการมาเฝ้าสมเด็จพระร่วงเจ้าขอพระราชทานนามและเครื่องราช-

กกุภณท์ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ได้พระราชทานนามว่าพระเจ้าฟ้ารั่ว และพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ พระราชทานพรแก่พระเจ้าฟ้ารั่วและพระราชธิดาของพระองค์ ซึ่งได้ไปกับพระเจ้าฟ้ารั่ว ให้มีความสุขสถาพรสืบไป

(พิธีลอยกระทง)

วันเพ็ญเดือน ๑๒ ได้มีนิยมในประเทศไทยและประเทศใกล้เคียงเช่นลาว เขมรมาแต่โบราณกาล เดิมได้มีพระราชพิธีจองเปรียง เป็นนักขัตฤกษ์ชกโคมลอยโคม คำว่าเปรียง แปลว่าน้ำมัน โดยเฉพาะใช้สำหรับน้ำมันไขข้อของวัว คำว่าจองเปรียง จึงหมายถึงไขไฟน้ำมันเช่นนั้น เดิมเป็นพิธีอย่างหนึ่งของพราหมณ์ ใช้จุดโคมรับพระเจ้าทำในวันเพ็ญเดือน ๑๒ แต่ในฝ่ายผู้นับถือพระพุทธศาสนา ได้แสดงตำนานเนื่องมาในทางพระพุทธศาสนา ดังในหนังสือเรื่องนางนพมาศที่เล่าถึงพระราชพิธี ๑๒ เดือน สมัยสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย แสดงว่าชกโคม (มาแขวนตามแนวโคมชัยเสาระหง) เพื่อบูชาพระเศวตาคุฑามณีในชั้นดาวดึงส์ ลอยโคมเพื่อบูชาพระพุทธรบาท ณ นัมมทานที (ในอินเดีย) มีเรื่องเล่าในอรรถกถาว่า เมื่อพระศาสดาเสด็จไปถึงฝั่งแม่น้ำนัมมทานที อนุชาต้อนรับให้เสด็จเข้าไปสู่ภพของนาค ทรงแสดงพระธรรมแล้วเสด็จออก พญานาคกราบทูลขอให้ทรงแสดงรอยพระบาทเจดีย์ พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงรอยพระบาทไว้แล้ว ณ ฝั่งนัมมทานที เมื่อกระแสน้ำมากก็ปิด เมื่อกระแสน้ำไปแล้วก็เปิดปรากฏในหนังสือพระราชพิธี ๑๒ เดือน พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงว่าการลอยพระประทีปลอยกระทงนี้เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวงทั่วไป ไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับเป็นราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้อง ในบัดนี้ การลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน ๑๒ ก็ได้ถือเป็นเพียงนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริง ดังกล่าวในพระราชนิพนธ์นั้นโดยทั่วไปแล

ปฏิรูปการี ฐรวา อุฎฐาตา วินุเต ธนั

ผู้ประกอบธุรกิจ ชยันหมั่นเพียร ทำให้เหมาะ ย่อมได้ทรัพย์

ประโยชน์ภายนอก

(ความหมายของประโยชน์ภายนอก)

ได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อนว่า สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดสุข ได้ชื่อว่าประโยชน์ ประโยชน์เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเป็นประโยชน์ปัจจุบัน มีเป็นต้นว่าทรัพย์ ศิลปวิทยา ยศ ไม้ตรี และความผาสุกไม่มีโรค ประโยชน์เหล่านี้พึงได้มาด้วยสมบัติ ๔ ประการ มีถึงพร้อมด้วยความหมั่นเป็นต้นและเว้นจากอบายมุขต่าง ๆ มีปัญหาต่อไปว่า ทุก ๆ คน ต้องการประโยชน์ทั้งหลายมีทรัพย์เป็นต้นเฉพาะในปัจจุบันเท่านั้นหรือ? ส่วนอนาคตหรือกาลข้างหน้าไม่ต้องคำนึงถึง พุทธขยายความออกอีกสักหน่อยก็ว่าได้ว่า วันนี้เดือนนี้ ปีนี้หรือชาตินี้ทรัพย์สำหรับกินอยู่ใช้สอยบริบูรณ์ก็แล้วกัน ไม่ต้องคำนึงถึงว่าวันพรุ่งนี้หรือเดือนหน้าปีหน้า เป็นต้นจะเป็นอย่างไร ผู้ที่มีความคิดเช่นนี้อาจจะมีบ้าง แต่เรียกว่าเป็นคนมีความคิดสั้น ส่วนคนที่ฉลาดย่อมมีความคิดยาวออกไปถึงกาลข้างหน้า และทำสิ่งที่ให้เกิดประโยชน์ดังกล่าวสืบไปถึงกาลข้างหน้า สำหรับเด็ก ๆ โดยปกติย่อมมีอนาคตของชีวิตอยู่อีกมาก การศึกษาเล่าเรียนในบัดนี้ก็เพื่อสร้างอนาคตของชีวิตให้มีความสุขความเจริญ

อันความสุขความเจริญในอนาคตคือในกาลข้างหน้าของชีวิตนี้แหละ เป็นความหมายประการที่หนึ่งของคำว่าประโยชน์ภายนอก ถ้าทุก ๆ คนไม่มีอนาคตภายนอก ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องศึกษาเล่าเรียนหรือทำอะไรไปขุนวายเหมือนอย่างนี้ แต่เพราะทุก ๆ คนต่างมีอนาคตจึงต้องพากันศึกษาเล่าเรียนและทำกิจต่าง ๆ เพื่อให้มีความสุขความเจริญในอนาคต โดยเฉพาะก็อนาคตของชีวิตนี้นั่นแหละ

อีกอย่างหนึ่ง อนาคตของเด็กก็คือความตั้งตนได้เป็นหลักฐาน มีความสุขความเจริญ เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ คราวนี้ เมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว อนาคตของชีวิตนี้ก็น้อยเข้าสั้นเข้า หน้าที่ในการเตรียมสร้างตนเองสำหรับโลกนี้ก็จะมีน้อยลง แต่ก็ช่วยอุปการะผู้อื่นตามที่ เกี่ยวข้องเช่นเมื่อเป็นมารดาบิดา เป็นพี่เลี้ยงบ้านอา เป็นปู่ย่าตายาย หรือเป็นญาติเป็นมิตร เป็นผู้อุปการะ ก็ต้องทำการสงเคราะห์บุตรหลานญาติมิตรและผู้อยู่ในอุปการะต่าง ๆ บางทีถึงมิใช่เป็นญาติมิตร แต่เมื่อมีจิตเป็นกุศลก็ทำการสงเคราะห์อนุเคราะห์ผู้อื่นด้วย วิธีต่าง ๆ จนถึงตั้งเป็นสมาคมหรือองค์การก็มีเป็นอันมาก ทั้งนี้เพราะคนย่อมอยู่รวมกันเป็นครอบครัวเป็นกลุ่มเป็นหมู่ ตลอดจนถึงเป็นประเทศชาติ แต่ละประเทศก็ยิ่ง รวมกันเป็นฝ่าย จึงต่างต้องอาศัยกันและกัน คนที่มุ่งประโยชน์สุขเฉพาะตนเท่านั้น ไม่เกื้อกูลใคร โดยที่สุด เป็นพ่อแม่ไม่อุปการะลูก ซึ่งเป็นจำพวกคนที่เห็นแก่ตนโดย ส่วนเดียว เป็นคนคับแคบ ไม่ประพฤติกายเป็นคุณประโยชน์แก่ใคร อาจเจริญด้วย ประโยชน์ปัจจุบันมีทรัพย์เป็นต้นเฉพาะตน แต่ก็เป็นคนไม่มีประโยชน์แก่คนอื่นหรือ แก่หมู่คณะ เรียกว่าเป็นคนมีความคิดแคบสั้น เพราะฉะนั้น คนฉลาดจึงมีความคิด ยาวและกว้างออกไป เมื่อตนเองได้รับประโยชน์มีความสุขความเจริญ ก็ทำการที่เป็น ประโยชน์แผ่ความสุขความเจริญให้แก่ผู้อื่นตามที่เกี่ยวข้องและตามสามารถ

ประโยชน์ที่แผ่ออกไปถึงคนอื่นดังกล่าวมานี้เป็นความหมายประการที่สองของ คำว่าประโยชน์ภายนอก เพราะประโยชน์ปัจจุบันเท่ากับเป็นประโยชน์ตน ซึ่งต้องทำ ก่อน เมื่อตนมีประโยชน์ขึ้นแล้ว จึงสามารถแผ่ประโยชน์ไปถึงคนอื่นได้ ประโยชน์ ผู้อื่นจึงนับเป็นประโยชน์ภายนอก ซึ่งถัดไปจากประโยชน์ตน เหมือนอย่างไรที่จะ บริจาคทรัพย์ให้แก่คนอื่น ตนก็ต้องมีทรัพย์ขึ้นก่อน ถ้าตนไม่มีทรัพย์จะบริจาคได้อย่างไร ใครจะเป็นครูอาจารย์สั่งสอนศิลปวิทยาให้แก่คนอื่น ตนก็ต้องศึกษาเล่าเรียนมีความรู้ ในศิลปวิทยานั้นก่อน ถ้าไม่มีความรู้จะสอนเขาได้อย่างไร

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกล่าวถึงประโยชน์ปัจจุบัน มีทรัพย์เป็นต้น คนย่อมต้องการ อยู่ด้วยกัน เพราะจำเป็นแก่การครองชีวิตประจำวัน และอาจใช้จ่ายอำนวยความสะดวก ต่าง ๆ แต่การแสวงหาของคนนั้นต่าง ๆ กัน บางคนพากเพียรประกอบอาชีพเพื่อให้ได้ ทรัพย์มาในทางที่ชอบ เป็นชวานาชาวสวนก็ทำนาทำสวน เป็นพ่อค้าก็ทำการค้า เป็นข้าราชการก็ตั้งใจรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริต แต่บางคนไม่เป็นเช่นนั้น

ทำการแสวงหาในทางไม่ชอบ เช่น ลักขโมยปล้นสะดมและทำการทุจริตต่าง ๆ ก็อาจได้ทรัพย์มาเหมือนกัน และบางทีก็ได้มาก ทั้งนี้เพราะความคิดเห็นตลอดถึงนิสัยสันดานของคนต่าง ๆ กัน คนที่แสวงหาในทางสุจริตไม่ยอมทำในทางทุจริต ก็เพราะเห็นว่าทางสุจริตดีทางทุจริตไม่ดี ส่วนคนที่แสวงหาในทางทุจริต ก็เพราะเห็นว่าทางทุจริตดีทางสุจริตไม่ดี ฉะนั้น ความเห็นที่เป็นพื้นฐานว่าอะไรดีอะไรไม่ดี จึงเป็นข้อสำคัญ เพราะคนโดยปกติย่อมทำไปในสิ่งที่ตนเห็นว่าดี ไม่ทำในสิ่งที่ตนเห็นว่าไม่ดี คนที่ทำทุจริตก็เพราะเห็นว่าทุจริตดี ด้วยอาจได้ทรัพย์มาโดยง่าย ไปขโมยเขาเพียงครู่เดียว ก็อาจได้มาแล้ว ในเวลาเขียนบันทึกหรือสอบ คอยลอกเขาถามเขาสบายกว่า ส่วนที่ทำสุจริตก็เพราะเห็นว่าสุจริตดีอย่างตรงกันข้าม ถึงจะได้ทรัพย์ได้วิฆามาทีละเล็กละน้อย ในทางสุจริตก็มีความเย็นใจสบายใจ บุคคลทั้งสองจำพวกนี้ เมื่อพิจารณาดูแล้วก็เห็นว่า ผู้ที่เห็นว่าทางทุจริตดีนั้นยังเป็นผู้ติดแน่นในวัตถุ คือเห็นแก่จะได้เป็นประมาธ ให้ได้มาแล้วก็แล้วกัน ไม่คำนึงถึงทางที่จะได้ ไม่ยอมรับนับถือความดีความชั่วตามหลักกรรม แต่ถือหลักของวัตถุที่จะพึงรวบรวมได้มาเป็นใหญ่ จะเรียกว่าเป็นคนไม่มีศานนาก็ได้ คนที่นับถือวัตถุเป็นใหญ่ จะทำอะไรก็ต้องมุ่งจะได้วัตถุ เพื่อวัตถุ ชื่อว่าเป็นทาสของวัตถุ ส่วนผู้ที่นับถือหลักกรรม ย่อมมีเลือกเฟ้นว่าอะไรดีอะไรชั่ว ไม่ยอมตีราคาวัตถุสูงกว่าความดี ย่อมเสียสละวัตถุเพื่อประพฤติกความดี ดังเช่นผู้บริจาคทรัพย์อุปการะคนอื่น หรือผู้ทำเพ็ญประโยชน์แก่คนอื่นในทางใดทางหนึ่ง ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งไม่มีวัตถุอะไรตอบแทน ทั้งนี้ก็เพราะเห็นว่าการบำเพ็ญประโยชน์แก่คนอื่นนี้เป็นความดี

อันความดีดังกล่าวมานี้เป็นความหมายประการที่สามของคำว่าประโยชน์ภายหน้า อันที่จริงก็เป็นประโยชน์ปัจจุบัน คือทำความดีเมื่อใดก็เกิดความสุขเมื่อนั้น คือเป็นสุขใจขึ้นก่อน ส่วนผลสะท้อนของความดีนั้นซึ่งเป็นผลทางกายหรือทางวัตถุอาจเกิดตามมาภายหลัง จึงเรียกว่าเป็นประโยชน์ภายหน้า

รวมความว่า คำว่าประโยชน์ภายหน้า มีความหมายถึงประโยชน์จะพึงได้ในอนาคตก็ได้ ประโยชน์แผ่ไปถึงคนอื่นก็ได้ หมายถึงความดีก็ได้ แต่ก็มี ความหมายรวม ๆ กันทั้งสามอย่าง คือความดีที่ทำให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น ตั้งแต่บัดนี้สืบไปจนถึงภายหน้า

(ทางเกิดของประโยชน์ภายนอก)

ประโยชน์ภายนอก พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางเกิดไว้ ๔ อย่าง คือ

(๑) สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ คือเชื่อในเรื่องความดีความชั่ว สำหรับทางพระพุทธศาสนาคือเชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อหลักกรรมตามคำสั่งสอนของพระองค์ เช่น ตรัสว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น เพราะใครก็ตามที่นับถือความดี ก็ต้องมีความเชื่อในหลักของกรรมตามพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และเชื่อพระพุทธเจ้าด้วย คือเชื่อว่าพระองค์ได้ตรัสรู้จริง คำของพระองค์ต้องจริงแท้แน่นอน

(๒) สีสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล คือรักษากายวาจาเรียบร้อยดี ไม่มีโทษ เพราะงดเว้นจากโทษนั้น ๆ เมื่อมีศรัทธาในหลักของกรรมดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมงดเว้นจากความชั่วได้ตามความเชื่อของตน

(๓) จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยการบริจาค คือสละให้ปัน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น ได้แก่การบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น ซึ่งเป็นการทำความดีอย่างหนึ่งดังกล่าวมาแล้ว

(๔) ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จักบาปบุญคุณโทษหรือความดีความชั่ว มีประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น ปัญญาทำให้รู้จักเปรียบเทียบว่าอะไรเป็นอะไรดังกล่าวและให้รู้จักค่าของบุญหรือคุณความดี ทำให้รู้จักเลือกเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ และทำให้รู้จักเลือกเว้นการที่ควรเว้น เลือกประพฤติกการที่ควรประพฤติ

ทางเกิดประโยชน์ภายนอก ๔ อย่างนี้ เป็นบุญกุศลคือความดีโดยตรง เป็นเหตุสนับสนุนประโยชน์ปัจจุบันให้มั่นคงถาวร และความดีที่แต่ละคนได้ทำไว้แล้วคราวหนึ่ง ๆ เรียกว่าเป็นพุพเพตบุญญตา (ความมีบุญที่ทำไว้ก่อน) ย่อมเป็นคุณสมบัติประจำตน ดังที่เมื่อเราเจอะติดต่อกับใครเป็นต้น ก็ต้องพิจารณาถึงคุณสมบัติประการหนึ่ง จึงเป็นตัวโชควาสนาอำนวยประโยชน์ให้ตามที่ต้องการ ในปัจจุบันนี้คนบรรลุถึงฐานะแห่งประโยชน์ต่าง ๆ กัน เพราะอำนาจความดีที่ทำไว้แต่ก่อนต่างกัน เมื่อความดีกำลัง

ให้ผล ก็เป็นสิริที่หลังไหลมาแห่งสมบัติทั้งหลาย เมื่อสิ้นดีดังที่เรียกว่าสิ้นบุญ สมบัติ
ทั้งปวงย่อมพินาศ

(ประโยชน์ภายหน้าทำให้คนอยู่เป็นสุข)

ประโยชน์ภายหน้าดังกล่าว ยังเป็นเหตุทำให้ประชาชนที่อยู่รวมกันเป็นสุข เพราะเมื่อต่างเว้นจากการทำร้ายเบียดเบียนกัน ต่างช่วยเหลือเกื้อกูลกัน จึงพากันประกอบอาชีพได้โดยสะดวก ทำให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขในบ้านเมือง จึงเป็นหลักสำคัญแห่งการปกครองด้วย ดังมีเรื่องเล่าในกुरुธัมมชาดกว่า

ในอินทปัทมนคร ในกुरुรัฐ พระเจ้ากुरुและประชาชนตั้งอยู่ในศีลธรรมจึงมีสุขสมบูรณ์ ส่วนในทันตปุระนคร ในกาลิงครัฐ เกิดฝนแล้งจึงเกิดภัย ๓ ประการ คือ ความอดอยาก โรค และความขาดแคลนอาหารขึ้นโดยทั่วไป ประชาชนจึงพากันร้องขอให้พระเจ้ากาลิงคะส่งทูตไปทูลขอช้างมงคลพระเจ้ากुरु ด้วยพากันคิดว่าเมื่อได้ช้างมงคลมาฝนจะตก พระเจ้ากาลิงคะจึงทรงส่งพราหมณ์ ๘ คนเป็นทูตไปสู่กुरुรัฐ เพื่อไปทูลขอช้างมงคล พราหมณ์ทั้ง ๘ คนนั้นได้เดินทางไปยังกुरुรัฐ ได้คอยดักขอพระราชทานช้างมงคลเมื่อพระเจ้ากुरुทรงช้างมงคลเสด็จเที่ยวไปในพระนครในเวลาเช้าวันหนึ่ง พระเจ้ากुरुเสด็จจากหลังช้าง ทรงจับวงวางไว้ในมือของพวกพราหมณ์แล้วทรงหลั่งน้ำพระราชทานด้วยพระสุวรรณภิงคาร (พระเต้าทองคำ) พวกพราหมณ์ก็นำช้างไปสู่กรุงทันตปุระแคว้นกาลิงคะ เมื่อได้ช้างมาแล้วฝนก็ยังไม่ตกอยู่นั่นเอง พระราชาทรงพระดำริว่า ในแคว้นกुरुพระราชาทรงรักษาพระกुरुธรรมคือศีล ๕ ฝนจึงตกเสมอด้วยอานูภาพของศีล จึงควรจะไปทูลขอกุรุธรรมมาดีกว่า ครั้นทรงพระดำริดังนี้ จึงโปรดให้นำช้างมงคลไปถวายคืน แล้วให้ทูลขอกุรุธรรม พระเจ้ากुरुก็โปรดให้จาริกกุรุธรรมลงในพระสุพรรณบัฏ (แผ่นทอง) มอบแก่พราหมณ์ให้นำไปถวาย พราหมณ์ก็นำพระสุพรรณบัฏกลับมาถวายพระเจ้ากาลิงคะ พระเจ้ากาลิงคะพร้อมทั้งประชาชนก็พากันรับกุรุธรรมนั้นมาปฏิบัติ คือตั้งอยู่ในศีล ๕ ฝนก็ตกบริบูรณ์ ภัยทั้งปวงก็สงบ บ้านเมืองก็เกิดความผาสุกสมบูรณ์

ชาดกนี้แสดงอานุภาพของศีล แม้ไม่เชื่อในอานุภาพเหนือธรรมดา คิดดูตาม เหตุผลตามธรรมดานี้แหละก็จะเห็นได้ว่าเมื่อพากันมีศีล คือไม่ทำร้ายกัน ไม่ลักขโมย ฉ้อโกงกันเป็นต้น และพากันมีธรรมคือประพฤติประโยชน์เกื้อกูลกันโดยทั่วไป แล้วก็ จะเกิดความสุขสมบูรณ์แน่นอน นี่คืออานุภาพของศีลหรือพุทธรวม ๆ กันว่าศีลธรรม สามารถระงับภัยต่าง ๆ ได้แน่ โดยเฉพาะคือภัยที่คนก่อให้แก่ตนเอง ภัยที่คนก่อขึ้น นี้้อาจทำให้ดินฟ้าอากาศแปรปรวนไปได้ด้วย เช่น เมื่อตัดทำลายป่าเสียโดยมาก ไม่ปลูกขึ้นทดแทนให้พอกัน ก็ทำให้เกิดความแห้งแล้งเป็นต้น ฉะนั้น คนเรานี่เอง เมื่อไม่มีศีลธรรมก็เป็นผู้ก่อภัยให้เกิดขึ้นแก่กัน ตลอดถึงเป็นผู้ก่อความวิปริตแปรปรวน แห่งธรรมชาติได้ด้วย ต่อเมื่อพากันตั้งอยู่ในศีลธรรม ความปกติสุขย่อมเกิดขึ้นตลอด ถึงธรรมชาติดินฟ้าอากาศก็ย่อมเป็นไปโดยปกติ ทั้งคนอาจปรับปรุงธรรมชาติให้เกิด ประโยชน์ขึ้นได้ด้วย แต่ทั้งนี้ต้องพากันนับถือความดี ประพฤติความดีหรือศีลธรรม กล่าวโดยเฉพาะคือทางเกิดประโยชน์ภายนอก ๔ อย่าง ซึ่งโดยแท้ก็คือประโยชน์ปัจจุบัน นั้นเอง แต่ยั่งยืนไปนานดังกล่าวแล้วแล

(การกรวดน้ำ)

วิธีให้ด้วยการหลั่งน้ำ ดังเล่าในชาดกนี้หรือในเรื่องอื่น เท่าที่สังเกตดูเห็นว่าใช้ ในการให้ของใหญ่ที่ไม่สามารถจะยกให้ได้ ดังเช่นให้ช้างหรือให้ที่ดินบ้านเรือน ดังเช่น พระเจ้าพิมพิสารทรงหลั่งน้ำถวายสวนไผ่หลวงเป็นวัด อีกอย่างหนึ่ง ให้สิ่งที่มีมองไม่ เห็นตัว เช่น ให้ส่วนบุญก็ใช้หลั่งน้ำให้ ดังวิธีกรวดน้ำที่ใช้กันอยู่ หรือประกาศที่สำคัญ เช่นพระนเรศวรมหาราชเจ้าทรงหลั่งน้ำประกาศอิสรภาพ พระพุทธเจ้าเมื่อจะตรัสรู้ทรง เสียพระบารมีผจญมาร ท่านก็ได้แสดงว่าได้ทรงชี้พระธรรณี (แผ่นดิน) เป็นพยาน ดังพระพุทธรูปปางมารวิชัย (ชนะมาร) พระหัตถ์ขวาพาตพระเพล่า บางท่านอธิบาย ว่าคือทรงชี้พระธรรณี อาจอธิบายว่าให้หนักแน่นอย่างแผ่นดินก็ได้แล

ธมฺมจาร์ สุกฺขิ เสติ

ผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข

ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่

(ปรมัตตประโยชน์)

ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ หมายถึงประโยชน์ที่เป็นยอดของประโยชน์ทั้งปวง จากศัพท์ว่า *ปรมัตตะ* (*ปรม + อัตตะ*) คำว่า *ปรมะ* ใช้ในภาษาไทยว่า *บรม* ดังคำว่า พระบรมมหาราชวัง มีความหมายว่า อย่างยิ่ง ยิ่งใหญ่ ประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า ตามที่แสดงมาโดยลำดับ เป็นประโยชน์ที่จำกัดกาลเวลา เทียบเหมือนอย่างว่าประโยชน์สำหรับใช้ในวันนี้เป็นประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์สำหรับใช้ในวันหน้าเป็นประโยชน์ภายหน้า จึงยังไม่นับว่าเป็นประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ส่วนประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่นั้น ต้องเป็นประโยชน์ที่เกื้อกูลให้เกิดความสุขอย่างยิ่ง โดยไม่จำกัดกาลเวลาว่าจะเป็นปัจจุบันหรือภายหน้า พระพุทธเจ้าเมื่อยังมีได้เสด็จออกทรงผนวช ยังเป็นพระสิทธัตถราชกุมารประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ ได้ทรงบริบูรณ์ด้วยประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายหน้า คือทรงมีทรัพย์บริบูรณ์ มีวิชาความรู้เป็นอย่างดีเยี่ยมเป็นต้น อันนับว่าประโยชน์ปัจจุบันและทรงประกอบด้วยคุณงามความดีอันนับว่าประโยชน์ภายหน้า เพราะทรงดำเนินในทางของประโยชน์ทั้ง ๒ นั้น แต่ก็ทรงเห็นว่าประโยชน์ดังกล่าวเกี่ยวกับกาลเวลาที่ล่วงไปอยู่เสมอ ปัจจุบันก็จะล่วงไปเป็นอดีต อนาคตก็จะเลื่อนมาเป็นปัจจุบัน กาลเวลา ย่อมล่วงและเลื่อนกันเรื่อย ๆ ไป ชีวิตพร้อมไปกับประโยชน์ทั้งหลายก็ล่วงไปเรื่อย ๆ ฉะนั้น จึงเสด็จออกทรงค้นหาประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่กว่านั้น ซึ่งพ้นจากปัจจุบันและภายหน้า ไม่อยู่ในอำนาจแห่งความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะให้เกิดความสุขที่จริงแท้แน่นอน ในที่สุดก็ได้ทรงพบประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่เช่นนั้น คือพระองค์ได้ตรัสรู้ธรรม ทรงถอน

พระองค์จากความทุกข์ของโลกได้หมดสิ้น ความตรัสรู้พระธรรมดังกล่าวเรียกว่าวิชา คือความรู้แจ้งจริง ความถอนพระองค์จากความทุกข์ของโลกได้ทั้งหมดเรียกว่าวิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งสิ้น นี่คือประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ ทรงประสพ สูงกว่าประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้าทั้งหมด เพราะประโยชน์ทั้ง ๒ ดังกล่าวนั้นยังเจือด้วยความทุกข์ในโลก ถึงใครจะมั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยอะไรสักเท่าไร ก็ยังต้องมีทุกข์ ยังไม่พ้นจากอำนาจของความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง

(สอนประโยชน์ทั้ง ๓)

ปรากฏตามประวัติพระพุทธศาสนาว่า ในชั้นแรก พระพุทธเจ้าทรงสอนประโยชน์ ที่ยิ่งใหญ่โดยมาก เพราะทรงมุ่งจะประกาศก่อตั้งพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวแก่บรรพชิต คือนักบวช เพราะโดยปกตินักบวชย่อมออกบวชด้วยมุ่งประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ แต่ต่อมา เมื่อพระพุทธศาสนาแผ่ถึงชาวบ้าน ก็ทรงสอนผ่อนลงมาถึงประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้า เพราะชาวบ้านย่อมมุ่งประโยชน์ทั้ง ๒ ดังกล่าวอันนับว่าเป็นประโยชน์ทางโลก ฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนประโยชน์ครบทั้ง ๓ เหมือนอย่างเป็นแหล่งศึกษาแห่งใหญ่ มีทั้งปฐมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา ครบทุกสาขาทุกแผนก อาจที่จะปฏิบัติ ให้บังเกิดประโยชน์ได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์

(จะใช้ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ให้เป็นประโยชน์ทั่วไปได้อย่างไร)

ประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้า เห็นได้ชัดว่าชาวโลกต้องใช้ เพราะจำต้องพึ่ง ทรัพย์เป็นต้น และจำต้องพึ่งคุณความดี ส่วนประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่หรือประโยชน์อย่างยิ่ง คือวิชา วิมุตติดังกล่าวนั้น ดูไม่เกี่ยวกับชาวโลก น่าจะเป็นประโยชน์เฉพาะหมู่บรรพชิต หรือนักบวชซึ่งต้องการคุณธรรมที่สูงกว่าคติโลก ปัญหาตามที่กล่าวมานี้ โดยตรงก็น่า เป็นเช่นนั้น แต่ถ้าพิจารณาอีกทางหนึ่งว่า ชาวโลกก็จำต้องมีความรู้จริงและความหลุดพ้น เป็นหลักของใจในการเผชิญเหตุการณ์ทั้งหลายในโลก จึงจะนำตนให้รอดพ้นทุกข์ต่าง ๆ ได้ ความรู้จริงและความหลุดพ้นนี้ก็ป็นวิชาวิมุตติเหมือนกัน แต่ลดความหมายให้หย่อน

ลงมาตามควรแก่คติโลก แปลวิชาว่า *ความรู้* แปล *วิมุติ* ว่า *ความรอด* แปลรวมกัน
อย่างสั้น ๆ ว่า “*ความรู้รอด*” ตามความหมายนี้ จึงอาจใช้ประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ได้โดย
ทั่วไป ดังจะยกตัวอย่างดังต่อไปนี้

(ประโยชน์ของวิชาวิมุติในทางคติโลก)

ความเผชิญความอยากได้ชอบใจ ทุก ๆ คนเมื่อไปเกิดความอยากได้ชอบใจ
ในสิ่งที่ยังไม่ควรอยากได้ชอบใจ เช่น ไปพบเครื่องแต่งกายหรือเครื่องประดับที่มีค่า
สวยงาม หรือไปพบคนที่พึงใจ ก็เกิดความอยากได้ชอบใจหรือต้องใจขึ้น แต่ก็ยังไม่เป็น
ฐานะหรือเวลาที่ควรจะอยากได้ชอบใจหรือพึงใจเช่นนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำอย่างไร
จะปล่อยไปตามใจ หรือจะห้ามปรามใจ ถ้าปล่อยไปตามใจก็อาจจะตัดประโยชน์
ทั้งปัจจุบันทั้งภavnหน้า เช่น เมื่อกำลังศึกษาเล่าเรียนอยู่ ก็จะไม่สำเร็จทั้งในปัจจุบัน
ทั้งในขั้นข้างหน้า ฉะนั้น ทางที่ถูกจึงต้องห้ามปรามใจ จะห้ามปรามด้วยอะไร โดยตรง
ก็คือ ห้ามด้วยความรู้สึกสำนึกในผิดชอบให้เป็นความรู้จริงขึ้น และเมื่อเกิดความรู้สึก
ขึ้นได้จริง ๆ แล้ว ใจก็จะพ้นได้จากความอยากได้ชอบใจหรือพึงใจนั้น นี่คือการรู้รอด
ที่ทุกคนจำต้องมีสำหรับใช้ผจญใจของตัวเองดังกล่าว ส่วนคนอื่น ๆ เช่น มารดาบิดา
ครูอาจารย์ก็อาจตักเตือนให้สติ แต่ตัวของเราเองจำต้องรับเอาคำตักเตือนของท่าน
มาเตือนใจของตนเองให้เกิดความรู้รอดขึ้นเอง

ความเผชิญความไม่ชอบใจ ในทางเกลียดไม่ชอบใจก็เหมือนกัน เมื่อไปเกิดความ
เกลียดไม่ชอบใจขึ้นในใครหรือในสิ่งอะไร จะทำอย่างไร ถ้าปล่อยไปตามใจก็อาจจะมีเรื่อง
เพราะอาจจะต้องเป็นปากเสียงทะเลาะวิวาท ก่อให้โกรธเกลียดกันมากขึ้น จึงควร
ต้องระงับใจด้วยวิธีทำความรู้สึกตัวว่า เรากำลังโกรธเสียแล้ว ความโกรธไม่ดี และ
พยายามใช้ความรู้สึกตัวนี้คอยป้องกันไม่ให้โกรธมากขึ้น และคอยระงับผ่อนความโกรธ
ให้น้อยลง ใจก็จะพ้นจากความโกรธไปได้ นี่ก็คือการรู้รอด ที่ทุกคนจำต้องมีสำหรับ
ใช้ผจญใจต่อความเกลียดโกรธ คนที่ยับยั้งใจไว้ไม่ได้ ทำไปตามโกรธอย่างผุนผ่าน
เกิดเป็นเรื่องราวขึ้นอย่างที่ไม่น่าจะมีเรื่อง บางที่เป็นเรื่องใหญ่โต ก็เพราะไม่มีความรู้
รอดอย่างสามัญธรรมดานี้แหละเป็นหลักของใจ

ความเผชิญความหลง เรื่องของความหลงนี้มีบ่อย ๆ บางทีเกิดจากความเชื่ออย่างง่าย ๆ อย่างที่ดูเขาหลอกลวงจนเชื่อ บางทีเกิดจากความสะเพร่า ไม่พิจารณาตรวจตราให้รอบคอบ อย่างนักเรียนที่ตอบข้อสอบผิดด้วยความสะเพร่า บางทีเกิดจากใ้วางใจในคนอื่นหรือแม่ในตัวเองมากเกินไป คำที่พูดกันว่าเข้าใจผิด รู้มาผิด เห็นผิด เหล่านี้แสดงถึงความหลงทั้งนั้น แต่ว่าในขณะที่รู้ตัวว่าเข้าใจผิดก็หมายความว่าหายหลงแล้ว ในขณะที่ยังหลงอยู่นั้นย่อมเข้าใจตนเองว่าเข้าใจถูก รู้ถูก เห็นถูก เพราะผู้หลงเองนั้นไม่รู้รู้สึกตัว บางทีเมื่อรักในสิ่งที่ไม่ควรรัก ชังในสิ่งที่ไม่ควรชัง ก็เรียกกันว่าหลงรัก หลงชังเหมือนกัน และที่กำลังหลงอยู่นั้นก็เพราะขาดความรู้จริงในสิ่งนั้น ๆ ถ้ามีความรู้จริงอยู่แล้วจะไม่เกิดความหลงไปได้เลย ฉะนั้น คนที่มีปกติสอบสวนพิจารณาโดยรอบคอบเพื่อให้เกิดความรู้จริงในเรื่องต่าง ๆ อย่างถ่องแท้จึงยากที่จะหลงเข้าใจผิดไปในเรื่องเหล่านั้น คนที่มีความรู้จริงจึงเป็นคนพ้นหลงในสิ่งที่รู้จริงนั้น วิชาคือความรู้จริง และวิมุติคือความพ้นหลง หรือรวมเรียกว่าความรู้รอด จึงเป็นหลักผจญใจต่อความหลงในสิ่งต่าง ๆ ที่จะต้องเผชิญอยู่ในชีวิต คนที่มีหลักดังกล่าวนี้ย่อมสมควรยอมสามารถนำชีวิตให้ดำเนินไปในทางที่ถูก ยากที่ใคร ๆ หรือสิ่งอะไรจะหลอกลวงได้

(ผู้ประสบความสำเร็จ)

ท่านผู้ประสบความสำเร็จในทุก ๆ ทางต้องมีความรู้รอดเป็นหลักประจำใจ จึงสามารถทำการงานที่เป็นประโยชน์ทั้งหลายให้สำเร็จไปได้ ยกตัวอย่างในทางคดีโลก เมื่อทุก ๆ คนผ่านไปที่ลานหน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม จะไปพบพระบรมรูปทรงม้า เป็นอนุสรณ์ถึงสมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ และเมื่อผ่านไปที่สวนลุมพินี จะได้พบพระบรมรูปรัชกาลที่ ๖ สมเด็จพระปิยมหาราชเจ้า รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงใช้พระบัญชาในการทรงดำเนินรัฐประศาสนนโยบายและได้ทรงหักห้ามพระราชหฤทัยเป็นอย่างมากในคราวที่ทรงเผชิญเหตุการณ์อันร้ายแรงบางครั้ง ถ้าจะทรงปล่อยให้เกิดความโกรธและทำไปตามโกรธแล้ว ก็น่าที่จะทรงรักษาเอกราชอธิปไตยของชาติไว้ไม่ได้ และในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตัดสินพระราชหฤทัยในราชการสงครามครั้งนั้นโดยถูกต้อง ทั้งที่ปรากฏว่าคนส่วนมากไม่เห็นด้วย ฉะนั้น

ด้วยอาศัยพระปริชาญาณอันถูกต้องของพระมหากษัตริย์เจ้าทั้งสองพระองค์นี้ ประเทศชาติจึงรอดพ้นจากภัยพิบัติ นับว่าเป็นความรอด ซึ่งเป็นความรอดที่คนไทยทั้งปวงมีส่วนได้รับ ท่านผู้ทำประโยชน์อันยิ่งใหญ่อื่น ๆ นอกจากนี้ก็ต้องอาศัยหลักดังกล่าวมา เช่นเดียวกัน

(ประโยชน์ของวิชาวิมุตติในทางศีลธรรม)

ส่วนในทางศีลธรรม พระพุทธเจ้าเมื่อยังไม่ได้ตรัสรู้เรียกกันว่าพระโพธิสัตว์ แปลว่า ผู้ซึ่งติดอยู่ในความรู้ คือเป็นผู้รักความรู้หรือรักเพื่อจะรู้ จึงไม่ยอมเชื่อถือติดอยู่ในลัทธิคำสอนที่มีอยู่แต่เดิม ทรงค้นคว้าหาความรู้จริงยิ่งขึ้นไปเสมอ ฉะนั้น พระองค์จึงทรงเจริญด้วยความรู้ และทรงหลุดพ้นจากความหลงผิดอันนับว่าวิชาวิมุตติยิ่งขึ้นโดยลำดับ จนได้ทรงประสพวิชาวิมุตติอย่างสูงสุด อันเป็นปรมัตถะ คือประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่ในพระพุทธศาสนา พระพุทธสาวกทั้งหลายก็เช่นเดียวกัน แต่ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอบรมด้วยวิธีต่าง ๆ บางที่พระพุทธเจ้าทรงอบรมด้วยวิธีที่เรียกว่าหนามยอกเอาหนามบ่ง ดังเรื่องพระนันทะพุทธอนุชา

พระนันทกุมารเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระพุทธมารดา พระนันทะจึงเป็นพระพุทธรอนุชาต่างพระมารดาของพระพุทธเจ้า ในคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระพุทธรบิดา ณ กรุงกบิลพัสดุ์ วันหนึ่งได้มีพิธีวิวาหมงคลอภิเษกของพระนันทกุมาร พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาต ได้ทรงมอบบาตรประทานให้พระนันทกุมารถือตามเสด็จส่งได้เสด็จกลับพระวิหารโดยไม่ทรงรับบาตรคืนจากพระนันทกุมาร ฝ่ายพระนันทกุมารก็ไม่กล้าจะกราบทูลให้ทรงรับบาตรคืน ได้แต่คิดว่าจักทรงรับบาตรคืนที่หวั่นไต่ที่พระลานหลวง แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรับบาตรคืน พระนันทกุมารจึงจำต้องถือบาตรตามเสด็จออกไป ในขณะที่เสด็จออกจากตำหนัก นางสาภิยานีผู้งามเลิศคู่อภิเษกได้ทูลเตือนพระนันทกุมารให้รีบกลับ คำของนางได้เข้าไปฝังใจอย่างลึกซึ้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงรับบาตรคืน เสด็จนำไปจนถึงวิหารแล้วตรัสว่า จักบวชหรือ พระนันทะไม่กล้า

ทูลปฏิเสธ ทูลรับว่าจักบวช ด้วยความคารวะในพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงสั่งให้
สงฆ์บวชพระนั้นทฤมารเป็นภิกษุรูปหนึ่งแล้ว

ฝ่ายท่านนันทะ ครั้นบวชแล้วก็ได้ตามเสด็จพระพุทธเจ้า จากกรุงกบิลพัสดุ์ไป
กรุงสาวัตถี อยู่ในพระเชตวันวิหาร แต่ก็ไม่มีความสุข คิดจะลาสิกขาอยู่ตลอดเวลา
พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบ ได้ตรัสเรียกไปถาม ท่านพระนันทะก็กราบทูลสารภาพว่ามี
จิตใจระหัดถึงสาภิยานีงาม ไม่อาจจะอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป พระพุทธเจ้า
จึงทรงแสดงให้พระนันทะเห็นว่า นางที่งามยิ่งกว่าสาภิยานีคือภิกษุของพระนันทะมีอยู่
ในตอนี้พระอาจารย์ได้แสดงเรื่องประกอบด้วยฤทธิ์ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงนำพระนันทะไป
เที่ยวโลกสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้ทรงแสดงให้พระนันทะเห็นนางลิงหุจุมุกและนางชาตตัว
หนึ่งในระหว่างทาง และทรงแสดงให้เห็นนางอัปสรเป็นอันมากในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ตรัสถามว่าสาภิยานีคือภิกษุกับนางอัปสรเหล่านี้ใครจะงามกว่ากัน พระนันทะกราบทูล
ว่านางอัปสรเหล่านี้งามกว่ามากนัก เทียบกันไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า จงยินดี
ประพฤติพรหมจรรย์ต่อไปเถิดทรงเป็นผู้รับประกันจะให้นางอัปสรเหล่านี้ พระนันทะ
ก็ถอนใจได้จากความรักในสาภิยานีคือภิกษุ กลับตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์ด้วยศรัทธา
ในพระพุทธเจ้าองค์ประกัน

แต่เมื่อตั้งใจประพฤติพรหมจรรย์อย่างเต็มที่ ในที่สุดก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์
คือได้ประสบวิชาและวิมุตติอย่างสูงสุด จึงพ้นจากความปรารถนาต้องการทุกอย่าง
ตลอดถึงนางอัปสร พระพุทธเจ้าจึงทรงพ้นจากความเป็นผู้รับประกันไปโดยธรรมดาเอง
เรื่องนี้ควรเป็นตัวอย่างสำหรับผู้ใหญ่ ผู้ปกครอง ในการที่จะฉลาดหาวิธีแนะนำเด็กให้
ดำเนินไปในทางที่ถูกอย่างแยบยลนุ่มนวลแต่เข้มแข็ง

ทางปฏิบัติให้บรรลุประโยชน์ที่ยิ่งใหญ่นี้ คือมรรคมงคล ๘ อันย่อลงในไตรสิกขา
ดังแสดงแล้วแล

ปณณาย ปริสุทฺธมติ

คนย่อมนปริสุทฺธิด้วยปัญญา

พระพุทธเจ้าตรัสรู้

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร)

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษา ได้มีหนังสือหลายเล่มเขียนแสดงเรื่องนี้ เฉพาะบางเล่ม เช่น พุทธประวัติเล่ม ๑ ตอนพระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ของรัชกาลที่ ๖ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ เรื่องพระพุทธศาสนา และพระรัตนตรัย ส่วนที่เป็นหนังสือสำนวนเก่า เช่น ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาธิบดีชินโรส ฉบับหนึ่ง พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสสเทว สา) ฉบับหนึ่ง ส่วนพระสูตร (คือเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่พระอาจารย์ดั้งเดิมได้ร้อยกรองไว้ อ้างว่าได้สดับฟังมาจากพระพุทธเจ้าโดยตรง) เล่าถึงพระพุทธเจ้าได้ตรัสเล่าเรื่องความตรัสรู้ของพระองค์เอง ได้มีหลายพระสูตร พระสูตรแรกที่สุดคือ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร (พระสูตรแสดงเรื่องพระพุทธเจ้าหมุนจักรคือพระธรรม (ล้อธรรม) ให้แล่นไป) พระสูตรนี้เป็นปฐมเทศนา คือเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ที่ทรงแสดงแก่พระปัญจวัคคีย์ (พวกพระ ๕ รูป) ซึ่งจะถือเป็นหลักแสดงในกัณฑ์นี้

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” มีคำที่เป็นเสมือนคำตอบหลายคำ เช่น “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้อริยสัจจ์” “พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ” หรือคำเต็มว่า “ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ” คำเหล่านี้ถูกตั้งทั้งนั้น

แต่เป็นคำตอบที่กว้างอย่างไม่ผิดเหมือนอย่างถามว่ารู้อะไร ก็ตอบว่ารู้วิชา ยังมีปัญหาต่อไปอีกว่า วิชาอะไร และคำตอบนั้น ก็ยังเป็นคำศัพท์อยู่ แปลไม่ออก ไม่รู้ความหมาย ก็ยังไม่รู้ผู้นั้นเอง ฉะนั้น จะอธิบายความหมายของคำศัพท์ในคำตอบสั้น ๆ นั้นก่อน เพราะเป็นคำที่จะต้องพบเสมอในหนังสือพระพุทธศาสนา

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม)

คำว่า ธรรม แปลตามศัพท์ว่า ทรงไว้ คือดำรงอยู่ ไม่เปลี่ยนแปลง คำนี้ใช้ในความหมายมากมาย เฉพาะในที่นี้ ท่านว่าหมายถึงสัจจะ คือความจริง เพราะความจริงที่เป็นความจริง มิใช่เป็นของเท็จของปลอม ย่อมทรงหรือดำรงความจริงอยู่เสมอ ความจริงที่แน่แท้ จึงมีลักษณะของธรรม คือทรงหรือดำรงอยู่นั่นเอง และคำว่าสัจจะที่แปลว่าความจริง ก็แปลตามศัพท์ว่าสภาพที่มีอยู่เป็นอยู่ อันสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ได้ก็ต้องเป็นสิ่งที่ยั่งยืนหรือดำรงตัวอยู่ได้ เหมือนอย่างชีวิต ทรงชีวิตหรือมีชีวิตก็หมายถึงยังเป็นอยู่ยังไม่ตายเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมจึงได้แก่ความจริง เรียกควบกันเป็นศัพท์ว่าสัจจธรรม พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม คือตรัสรู้ความจริง

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้อรียสัจจ์)

คำว่าอรียะ ตรงกับคำว่าอารยะ แปลกันว่า ประเสริฐ อรียสัจจ์ แปลว่าความจริงอย่างประเสริฐ (คือจริงอย่างแน่แท้หรือแน่นอน) ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นพระอรียะ (ผู้ประเสริฐ) ความจริงที่พระอรียะพึงรู้ ความจริงของพระพุทธเจ้าผู้อรียะ ข้อนี้เท่ากับเป็นข้ออธิบายของข้อก่อน คือข้อก่อนว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมคือความจริง ข้อนี้ชี้ลงไปชัดว่าธรรมคือความจริง (สัจจธรรม) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้นั้น คืออรียสัจจะ ไม่ใช่สัจจะทั่ว ๆ ไปของปุถุชน (คนที่ยังหนา)

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ)

คำว่า โภธิ แปลว่า ตรัสรู้ ญาณ แปลว่า หยั่งรู้ ทั้ง ๒ คำแปลว่ารู้ ด้วยกัน แต่โพธิมีความหมายสูงกว่า รวมกันว่าโพธิญาณ แปลว่า ญาณคือความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ เมื่อแปลเข้าก็คงซ้ำ ๆ กันว่า ตรัสรู้พระญาณคือความตรัสรู้ มีความหมายว่ารู้จนตรัสรู้ความจริงแจ่มแจ้งหมดทุกอย่าง สัจธรรมหรืออริยสัจแจ่มแจ้ง อยู่ในความรู้อันเรียกว่า พระโพธิญาณของพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระโพธิญาณ จึงมีความหมายง่าย ๆ ว่าตรัสรู้ความรู้ในสัจธรรม

(พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ)

คำว่า อนุตตระ แปลว่า อย่างยิ่ง ไม่มียิ่งกว่า สัมมา แปลว่า โดยชอบ สัมแปลว่า เอง โภธิ ก็ตรัสรู้ ญาณ ก็หยั่งรู้ รวมกันว่า อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ญาณคือ ความตรัสรู้เองโดยชอบไม่มียิ่งกว่า เป็นคำขยายออกไปจากบทก่อนว่าพระโพธิญาณนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้วด้วยพระองค์เอง ตรัสรู้แล้วโดยชอบ ไม่มีอะไรจะยิ่งไปกว่าอีกแล้ว คือรู้ถึงที่สุดแล้ว ไม่มีใครจะรู้ยิ่งขึ้นไปกว่า ไม่มีอะไรจะพึงรู้ยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว

(พระสัพพัญญู)

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” ได้ยกคำที่พบกันอยู่เสมอมาแสดง เหมือนอย่างคำตอบอย่างสั้น ๆ ดังกล่าวมานั้น แต่ความรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นอนุตตระ ไม่มีที่จะยิ่งไปกว่าดังบทที่แสดงแล้ว จึงเป็นความรู้สิ่งทั้งหมด เรียกว่า สัพพัญญุตญาณ (สัพพัญญู ทั้งหมด ญุต ความรู้ ญาณ ก็ความหยั่งรู้ รวมกันว่า ญาณคือความรู้สิ่งทั้งหมด) พระพุทธเจ้าจึงเป็นพระสัพพัญญูผู้รู้สิ่งทั้งหมด แต่มิใช่ว่าทรงรู้เท่าไรทรงแสดงทั้งหมด ทรงแสดงตามควรแก่ภูมิชั้นของผู้ฟังเท่านั้น เพราะทรงมุ่งสอนให้ผู้ฟังรู้เข้าใจ ถ้าสอนเกินภูมิไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์เหมือนอย่างมีภูมิรู้ขนาดชั้นมัธยม ๓ ก็สอนขนาดที่นักเรียนชั้นนั้นจะเข้าใจได้ แต่เมื่อทรงสอนแก่คนที่มีภูมิรู้ชั้นสูง ๆ

ขึ้นไปก็ทรงสอนสูงขึ้นไปตามชั้น ข้อสำคัญที่เป็นพิเศษนั้น คือได้ทรงศึกษาจับทางคติโลกเหมือนอย่างเป็นดุชฎิบัณฑิตมาก่อนแล้ว และมาทรงค้นคว้าจนรู้จับทางคติธรรมจึงทรงรู้โลกรู้ธรรมแจ่มชัดหมด อาจสั่งสอนคนได้ทุกชั้น อาจได้วาทะกับใคร ๆ ที่เลื่องลือว่าเป็นนักปราชญ์ได้ทั้งนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงไว้จึงมีหลากหลาย ซึ่งพระสาวกได้ฟังจำกันไว้ต่อ ๆ มาจนถึงจดเป็นอักษร แล้วพิมพ์เป็นหนังสือพระไตรปิฎกจำนวนหลายสิบเล่มเหมือนอย่างรวมหลักสูตรตั้งแต่ชั้นอนุบาล ชั้นประถม ชั้นมัธยม จนถึงชั้นอุดมไว้พร้อมเสร็จ

ฉะนั้น เมื่อศึกษาพระพุทธศาสนาไปโดยลำดับย่อมนจะเข้าใจได้ดี และจะยิ่งรู้ความจริงยิ่งขึ้นทุกที แต่ถ้าเริ่มศึกษาผิดขั้นจะเข้าใจยากหรืออาจไม่เข้าใจ เหมือนอย่างยังไม่รู้เลขชั้นประถมไปจับเรียนเลขชั้นมัธยมสูง ๆ ที่เดียว จะเข้าใจได้อย่างไร และพระธรรมของพระพุทธเจ้าทุกข้อทุกบทมีเหตุผลที่ผู้ศึกษาอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ และทรงแสดงส่องเข้ามาที่ตัวของเราเองทุก ๆ คน มิได้ทรงแสดงไกลออกไป ๆ จนมองไม่เห็น ฉะนั้น เมื่อมีใครถามพระองค์ถึงเรื่องที่ไกลออกไปเช่นนั้น เช่น เรื่องโลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุดเป็นต้น ก็ไม่ได้ตรัสตอบ เพราะตรัสตอบไปก็ไม่สำเร็จประโยชน์อะไร ผู้ถามเองก็มองไม่เห็น คนอื่นก็มองไม่เห็น ได้แต่เชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น ถึงจะเชื่อก็เป็นเรื่องอย่างหลับตาเชื่อ ไม่มีทางจะเกิดปัญญาให้เห็นได้เอง ทางที่ถูกควรจะไม่เชื่อมากกว่า พระพุทธเจ้าทรงมุ่งให้คนเชื่อด้วยความรู้ จึงทรงงดแสดงเรื่องที่คนไม่อาจจะรู้จะเห็น ทรงแสดงแต่เรื่องที่คนอาจจะรู้จะเห็นได้ คือเรื่องส่องเข้ามาที่ตัวของเราเอง ดังกล่าวแล้ว ใคร ๆ ที่มีจิตใจมีสติปัญญาอย่างสามัญอาจรู้เข้าใจพระธรรมของพระองค์ได้ทั้งนั้น และไม่ต้องไปรู้ไกลออกไปที่ไหน รู้ที่ตัวของตัวเองนี้แหละอย่างมีเหตุผลตามเป็นจริง ทั้งสามารถจะปฏิบัติได้ทำได้ตามที่ทรงสั่งสอนด้วย เมื่อทำได้แล้วก็ได้รับผลดีจริงเช่นทรงสอนไม่ให้ทำความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด นี่ก็คือทรงสอนแก่ตัวของเราทุก ๆ คน เราทุก ๆ คนสามารถไม่ทำความชั่ว สามารถทำความดี สามารถชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์สะอาด ไม่ใช่ไม่สามารถแต่บางอย่างไม่สามารถจริง ๆ เช่น ถ้าจะมีใครสอนให้กลั่นลมหายใจเรื่อยไป สอนไม่ให้กิน สอนไม่ให้นอน เช่นนี้ไม่มีใครสามารถปฏิบัติตามได้แน่ ใครขึ้นปฏิบัติตามเป็น

ตายแน่ ส่วนคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไม่เป็นเช่นนั้น ไม่มีใครต้องตายต้องเสียหาย เพราะปฏิบัติตาม มีแต่จะดีขึ้น มีสุขมีเจริญขึ้นไปทุกที และยิ่งจะรู้จักความจริงที่ตัวเราเองของตัวเราเองมากขึ้นทุกที เพราะดีชั่วของตัวเราเองใครเล่าจะทำให้ได้ ตัวของเรานั้นแหละทำให้แก่ตัวเราเอง และตัวเราเองเป็นอย่างไรเราก็รู้ ถึงจะปกปิดคนอื่นได้ ก็ปกปิดตัวเราเองไม่ได้ ปกปิดพระพุทธเจ้าก็ไม่ได้ เพราะเข้าอยู่ในพระธรรมของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนไว้ทั้งนั้น

แต่พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณายิ่งใหญ่ ใครทำอะไรไม่ดีน้อยหรือมากอย่างไร ใครเสียใจว่าไม่มีใครคบใครรัก ใครคิดว่าถูกใคร ๆ พากันเกลียดหรือรังเกียจ หรือเกิดเกลียดตนรังเกียจตนเอง ใครมีทุกข์ร้อนน้อยหรือมากต่าง ๆ ขอให้รู้สึกสำนึกตน รับรองความจริงของตน และระลึกถึงพระพุทธเจ้าเกิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงเกลียดรังเกียจใคร ๆ ไม่ทรงสาปแช่งใคร มีแต่พระกรุณาเปี่ยมอยู่เสมอ และได้ประทานทางออกให้แก่ทุก ๆ คนไว้แล้ว คือละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เดิมทำมาไม่ดีก็ตั้งต้นใหม่ตามทางออกนั้น พระพุทธเจ้าไม่ทรงทิ้งผู้ที่ตั้งต้นทำความดี ขอให้ตั้งต้นเกิด ขอให้ตั้งใจฟังพระพุทธเจ้าเป็นกำลังใจเกิด พระพุทธเจ้าไม่ทรงทอดทิ้งผู้ที่ตั้งใจฟังพระองค์จริง ๆ เลย และผู้ที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งพระธรรมที่ทรงสั่งสอนตามภูมิชั้นของตน ก็ไม่มีพลาดผิดไปจากผลดีต่าง ๆ เลย ตามที่กล่าวเย็นเยื่อออกมานี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นชัดในหลักเกณฑ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมสั่งสอน ซึ่งสรุปลงอย่างย่อสำหรับเป็นข้อกำหนด ๓ ประการ

(อาการสั่งสอน ๓ อย่าง)

- (๑) ทรงสั่งสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
- (๒) ทรงสั่งสอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
- (๓) ทรงสั่งสอนธรรมที่ปฏิบัติได้ผลสมจริง เรียกว่ามีปฏิหาริย์ คือเป็นจริงทั้งเหตุผลอย่างเห็น ๆ ตลอดหมด เป็นอัครรยที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้ประโยชน์โดยสมควรแก่ความปฏิบัติจริง

ฉะนั้น พระธรรมที่ทรงแสดงสั่งสอนจึงเป็นเพียงส่วนหนึ่งเสียหนึ่งแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้เช่นนั้น ดังที่พระอาจารย์เล่าไว้ว่า สมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในป่าไม้สีเขียวดใกล้กรุงโกสัมพี ได้ทรงกำไบไม้สีเขียวที่หล่นเรียรายอยู่เพียงเล็กน้อยด้วยพระหัตถ์ ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ไบไม้สีเขียวที่ทรงกำไว้ กับไบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมด ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไบไม้สีเขียวในป่าสีเขียวทั้งหมดมากกว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า สิ่งที่ทรงรู้อยู่แล้วมิได้บอกแสดงก็มากกว่าฉันนั้น เพราะเหตุอะไรจึงไม่ทรงบอกแสดง เพราะเหตุว่าไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นข้อปฏิบัติชอบ ฉะนั้น จึงไม่ตรัสบอก ส่วนที่ตรัสบอกนั้นคือ อริยสัจ ๔ เพราะประกอบด้วยประโยชน์ ตามพระพุทธดำรัสที่เล่ามานี้ จึงแสดงว่า นอกจากที่ทรงบอกแสดงไว้แล้ว ยังมีเรื่องที่ทรงรู้อยู่แล้วมิได้บอกอีกมากมาย แต่ก็เป็นที่พึงยินดีว่า สิ่งที่มีประโยชน์อันเป็นข้อควรรู้ควรเห็น ตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวมาแล้ว ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งหมด ไม่มีข้ออะไรที่ทรงซ่อนเร้นไว้ สมดังที่ตรัสไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า พระองค์ไม่ทรงมีกำมือของอาจารย์ คือซ่อนเร้นศิลปวิทยาไม่บอกแก่ศิษย์ ข้อที่ควรรู้ควรเห็นอันเป็นประโยชน์ได้ทรงบอกแสดงแล้วทั้งหมด

“พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร” อาจตอบได้ด้วยคำตอบกว้าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว ซึ่งเมื่อจะตอบอย่างกว้างขวางที่สุด ก็ตอบว่า ตรัสรู้ทั้งหมด เพราะพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เมื่อตอบในฐานะเป็นผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา ก็พึงตอบได้ตามพระพุทธศาสนา คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งท่านก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นเพียงเสียหนึ่งชนิดหนึ่งของความตรัสรู้เท่านั้น แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีพระสูตรต่าง ๆ แสดงเรื่องนี้ไว้มากหลายเหมือนกัน จะเลือกมาแสดงเป็นหลักแต่เพียงพระสูตรเดียว ซึ่งเป็นเทศน์ครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ตรัสแสดงถึงพระองค์เองว่า พระองค์ได้ตรัสรู้อะไรจึงพอพระทัยว่าตรัสรู้แล้ว ในลำดับต่อไป

อรหัง สมมาสมพุทโธ	พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
อุตตมัม ฐมมมชฌคคา	ได้ทรงบรรลุธรรมอันสูงสุดแล้ว
มหาสงฆ์ ปโพเธสิ	ทรงยังสงฆ์หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตามแล้ว
อิจฺเจตํ รตนตตยํ	นี่คือพระรัตนตรัย ดังนี้

(ใจความปฐมเทศนา)

ณ วันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนอาสาฬหะ ซึ่งโดยปกติตรงกับวันเพ็ญเดือน ๘ หน้าวันเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงเทศนาครั้งแรกโปรดพระปัญจวัคคีย์ ณ สวนลี้ียงกวาง กรุงพาราณสี พระพุทธเจ้าได้ทรงประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ พร้อมทั้งทางแห่งความตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้ทรงประกาศว่าได้ทรงตรัสรู้จตุราริยสัจจ์ (จตุร + อริยสัจจ์ แปลว่าอริยสัจจ์ ๔) พระปฐมเทศนานี้ นับถือกันทั่วไปว่าเป็นเทศนาที่แสดงหลักสำคัญ เป็นการเริ่มต้นพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาควรทราบ ฉะนั้น จะย่อความของปฐมเทศนานี้เพื่อเป็นที่กำหนดง่าย ดังต่อไปนี้

(ทางสุดโต่ง ๒ ข้าง)

ตอนที่ ๑ พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทาง ๒ ทาง ที่นักบวชผู้มุ่งความตรัสรู้ไม่ควรดำเนินคือ

(๑) ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในทางกาม

(๒) ความประกอบการทรมานตนให้ลำบากเดือดร้อน (เช่น วิธีทรมานตนของพวกโยคีต่าง ๆ)

หนทางทั้งสองนี้เรียกว่าหนทางสุดโต่ง ๒ ข้าง ครั้นแล้ว พระพุทธเจ้าทรงแสดงหนทางที่ควรดำเนินเพื่อตรัสรู้ คือ

(มรรคมีองค์ ๘)

(๑) สัมมาทิฎฐิ ความเห็นชอบ

(๒) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ

(๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ

(๔) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ

- (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
 (๖) สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ
 (๗) สัมมาสติ ความระลึกชอบ
 (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ

หนทางนี้เรียกว่าเป็นทางกลาง เรียกเป็นศัพท์ว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ข้อปฏิบัติหรือทางปฏิบัติ หรือทางดำเนินสายกลาง มีข้อที่ควรซ้อมความเข้าใจไว้ก่อน คือ หนทางนี้เรียกว่าสายกลาง หมายความว่าอยู่ในระหว่างหนทางทั้งสองดังกล่าวแล้ว คือเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดก็เหมือนเป็นทางสามสาย หนทางทั้งสองดังกล่าวแล้วอยู่สุดโต่งสองข้าง ส่วนทางนี้อยู่ตรงกลาง ขาดตอนกันไม่เกี่ยวกับกับทางทั้งสองนั้น ไม่มีทางชอยหรือทางเล็กอะไรที่สัมพันธ์กันได้เลย มิใช่เป็นทางกลางชนิดที่จะสัมพันธ์กับทางโน้นก็ได้ทางนี้ก็ได้อย่างทางการเมือง เพราะทางในธรรมเมื่อเป็นทางไหนก็เป็นทางนั้น แยกกันคนละทางทีเดียว และคำว่าหนทางสุดโต่งทั้งสองข้างก็ดี คำว่าทางสายกลางก็ดี ต้องมีความหมายดังที่กล่าวแล้ว มิใช่เอาชื่อไปอ้างว่าทางสายกลางแล้วตั้งข้ออธิบายเอาเอง ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าหรือทางสายกลางในพระพุทธศาสนา แต่เป็นทางสายนอกพระพุทธศาสนา ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าต้องมีองค์ประกอบ ๘ ประการดังกล่าวแล้ว อีกอย่างหนึ่ง ทางสายกลางของพระพุทธเจ้าเป็นทางอันเดียวมิใช่ ๘ ทาง แต่มีองค์ประกอบกันอยู่ ๘ ประการเท่านั้น เหมือนอย่างถนนราชดำเนินซึ่งเป็นถนนสายหนึ่งสร้างขึ้นด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่นเหล็ก กรวด ปูน ทราย มาเทเป็นถนนคอนกรีตและประดับด้วยสิ่งต่าง ๆ เช่นเสาโคมไฟฟ้า ต้นไม้ เป็นต้น ถ้าจำแนกออกไปก็มากมายหลายอย่างแต่รวมเป็นถนนสายเดียว

อนึ่ง เมื่อเทียบกับถนนหนทางเช่นนี้ ก็อาจจะนำองค์ประกอบทั้ง ๘ นั้นไปเทียบความยาวของถนนว่าเหมือนถนนยาว ๘ กม. สัมมาทิฏฐิ เป็น กม.ที่ ๑ จนถึงสัมมาสมาธิ เป็น กม.ที่ ๘ ถ้าเทียบเช่นนี้ก็ไม่ได้ตรงกับความจริง เพราะองค์เหล่านี้ต้องประกอบรวมกันอยู่ตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างเหล็ก ปูน กรวด ทราย ก็ต้องรวมเป็นคอนกรีตตั้งแต่ต้น ไม่ใช่ กม.ที่ ๑ เป็นเหล็กโครงใน กม.ที่ ๒ เป็นทราย กม.ที่ ๓ เป็นกรวด กม.ที่ ๔ เป็นปูน กม.ที่ ๕ เป็นน้ำ เป็นต้น ทุกสิ่งต้องรวมกันหล่อเป็น

คอนกรีตตั้งแต่ต้นทีเดียว ทางสายกลางก็เหมือนเช่นนั้น ต้องประกอบด้วยองค์ทั้ง ๘ รวมกันเป็นทางเดียวและเป็นอันเดียวกันทุกระยะ

อันสิ่งต่าง ๆ โดยมาก เรียกว่าเป็นสิ่งอันหนึ่ง ๆ แต่ประกอบด้วยเครื่องประกอบหลายอย่าง เช่น คน ๆ หนึ่งก็มีร่างกายประกอบด้วยอวัยวะภายนอกภายใน เป็นอันมาก รถคันหนึ่ง ๆ ก็มีเครื่องประกอบมาก แต่ก็เรียกเป็นคน ๆ เดียว เป็นรถคันเดียว เมื่อคนจะเดินไปไหน รถจะวิ่งไปไหน ร่างกายของคนทุกส่วนก็ต้องไปพร้อมกัน รถก็ต้องไปทั้งคัน ทางสายกลางก็เช่นเดียวกัน องค์ประกอบทั้ง ๘ อย่างนั้นต้องรวมกันไป ถ้าแยกกันก็เป็นทางแตก ให้เกิดความตรัสรู้ไม่ได้ เหมือนอย่างรถที่แยกเครื่องประกอบออก เช่น ถอดล้อถอดเครื่องออก ก็วิ่งไปไม่ได้

(อริยสัจจ ๔)

ตอนที่ ๒ พระพุทธเจ้าทรงประกาศอริยสัจจ ๔ ซึ่งพระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในเมื่อทรงเว้นทางสุดโต่งทั้งสอง ทรงดำเนินไปในทางสายกลางนั้น คือ

(๑) ทุกข์

(๒) ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

(๓) ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

(๔) มรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คือทางมีองค์ ๘ ได้แก่ทางสายกลางดังกล่าวแล้ว อริยสัจจทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสอธิบายไว้ในพระปฐมเทศนานั้นด้วย แต่ในที่นี้จะงดไว้ก่อน

(ญาณ ๓)

ตอนที่ ๓ พระพุทธเจ้าได้ตรัสลักษณะของความตรัสรู้ของพระองค์ดังต่อไปนี้

(๑) รู้ในความจริง โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ ตามเป็นจริงอย่างชัดเจน ไม่คลุมเครือว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ เรียกเป็นศัพท์ว่า *สัจญาณ* แปลว่ารู้ในความจริง

(๒) รู้ในกิจ คือหน้าที่ซึ่งควรกระทำโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น คือควรทำอย่างไรกับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับเหตุให้เกิดทุกข์ ควรทำอย่างไรกับความดับทุกข์ ควรทำอย่างไรกับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้ตรัสแสดงไว้ว่าหน้าที่ซึ่งควรทำกับทุกข์ก็คือการกำหนดให้รู้จัก กับเหตุให้เกิดทุกข์ก็คือการละเสีย กับความดับทุกข์ก็คือการทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้น กับทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ก็คืออบรมให้มีขึ้นโดยบริบูรณ์ รู้ดังนี้เรียกว่ารู้จักคือหน้าที่ เรียกเป็นศัพท์ว่า *กิจญาณ* แปลว่ารู้ในกิจ

(๓) รู้ในความสำเร็จ โดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือเมื่อรู้หน้าที่แล้วก็ปฏิบัติในหน้าที่นั้นจนสำเร็จโดยตลอดในอริยสัจทั้ง ๔ คือกำหนดรู้ทุกข์แล้ว ละเหตุให้เกิดทุกข์แล้ว ทำความดับทุกข์ให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว อบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์บริบูรณ์แล้ว ครั้นทำหน้าที่สำเร็จแล้วก็รู้ว่าได้ทำแล้ว เสร็จกิจที่จะทำต่อไป เรียกเป็นศัพท์ว่า *กตญาณ* แปลว่ารู้ในความสำเร็จ

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งรู้ในอริยสัจทั้ง ๔ แต่ละข้อด้วยพระญาณทั้ง ๓ นั้นโดยตลอดครบทุกข้อ ในอริยสัจข้อหนึ่ง ๆ จึงต้องรู้ ๓ อย่าง คือรู้ในความจริง รู้ในกิจคือหน้าที่ รู้ในความสำเร็จ เรียกว่ารู้ ๓ รอบ รวมอาการที่รู้ในอริยสัจทั้ง ๔ ทั้งหมดจึงเป็น ๑๒ (๓ x ๔)

ความรู้ ๓ รอบ รวมอาการ ๑๒ เรียกทางเทศนาโวหาร (ถ้อยสำนวนเทศน์) ว่า “พระญาณมีปริวิตถุ (วนรอบ) ๓ มีอาการ ๑๒” ของพระพุทธเจ้า ได้เกิดผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ โดยที่ไม่ได้เคยทรงสดับตรับฟังมาก่อน ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า *จกฺขุ อุตฺปาที* จักษุเกิดผุดขึ้น *ฌาณํ อุตฺปาที* ญาณเกิดผุดขึ้น *ปญฺญา อุตฺปาที* ปัญญาเกิดผุดขึ้น *วิฑฺฒา อุตฺปาที* วิชชาเกิดผุดขึ้น *ฮาโลโก อุตฺปาที* ความสว่างเกิดผุดขึ้น ในธรรมทั้งหลายที่พระองค์มิได้เคยทรงสดับมาแต่ก่อนว่า นี่เป็นทุกข์ ทุกข์ควรกำหนดรู้ ทุกข์ได้กำหนดรู้แล้ว นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ควรละ เหตุให้เกิดทุกข์ละได้แล้ว นี่เป็น

ความดับทุกข์ ความดับทุกข์ควรทำให้ปรากฏแจ่มแจ้ง ความดับทุกข์ได้ทำให้ปรากฏแจ่มแจ้งแล้ว นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ควรอบรมให้มี ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้อบรมให้มีแล้ว และในตอนท้ายได้ตรัสว่า เมื่อพระญาณดังกล่าวยังไม่บริสุทธ์ พระองค์ก็ไม่พอพระเหตุที่ยว่าได้ตรัสรู้ ต่อเมื่อพระญาณดังกล่าวบริสุทธ์ จึงพอพระเหตุที่ยว่าได้ตรัสรู้แล้ว ผู้ที่เรียนรู้เรื่องอริยสัจจ์จำได้ เรียกว่ารู้จำมิใช่รู้จริง ต่อเมื่อเกิดญาณในอริยสัจจ์ดังกล่าว จึงชื่อว่ารู้จริง

โดยมากคงเคยได้ยินว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้เอง ไม่มีครูอาจารย์ แต่ก็อาจไม่ทราบจะอธิบายว่าตรัสรู้เองได้อย่างไร หรืออาจสงสัยว่า ในเบื้องต้นก็ได้ศึกษาเป็นอย่างไรมาก่อนจนเมื่อทรงออกผนวชแล้ว ที่แรกก็ได้ศึกษาในสำนักของ ๒ ดาบส ซึ่งน่าจะทรงมีครูอาจารย์เหมือนกัน การแสดงลักษณะของความตรัสรู้ในพระปฐมเทศานี้เป็นการอธิบายและเป็นการแก้ปัญหาดังกล่าว คือที่เรียกว่าตรัสรู้เอง เพราะได้ทรงพบทางสายกลางนั่นเอง ได้ทรงดำเนินไปจนความรู้ในอริยสัจจ์ดังกล่าวแล้วได้เกิดผุดขึ้นแก่พระองค์เอง โดยที่มีได้ทรงเคยสดับตรับฟังมาก่อน อย่างที่เรียกว่าต้นคิด จึงได้พระนามว่า พระสัมมาสัมพุทธะ แปลว่าพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เรียกสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้า วิชาที่เคยทรงเรียนนามมิใช่วิชาทางสายกลาง มิใช่ใช้อริยสัจจ์ และลักษณะความรู้ก็ไม่เหมือนกัน ยังไม่เรียกว่า “ตรัสรู้” (ตรัส แปลว่า แจ่ม สว่าง รวมกับรู้ ก็คือรู้แจ่ม รู้สว่าง) เทียบอย่างในปัจจุบัน คนที่ค้นพบวิชาอะไรขึ้นก่อน เช่น ค้นพบวิชาไฟฟ้า ประดิษฐ์เครื่องกำเนิดไฟฟ้าขึ้นใช้ได้ เรียกว่าเป็นต้นคิด อาจกล่าวเพื่อเข้าใจได้ง่าย ๆ ว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นต้นคิดวิชาทางสายกลาง วิชาอริยสัจจ์ ทรงรอบรู้ในความจริง ในกิจ ในความทำกิจสำเร็จ ในอริยสัจจ์ทุกข้อโดยครบถ้วนบริสุทธ์บริบูรณ์ วิชาและความรู้นี้เกิดขึ้นเองแก่พระพุทธเจ้า ไม่มีใครเป็นครูอาจารย์ มีเป็นพิเศษเฉพาะในพระพุทธศาสนาแล

สุโข พุทธานมูปาโท

ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธรูปทั้งหลายให้เกิดสุข

อริยสัจข้อที่ ๑

(ความหมายของคำว่า อริยสัจ)

หลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา คือหลักอริยสัจซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ เป็นหลักที่สรุปรวมพระพุทธศาสนาทั้งหมด เมื่อเข้าใจหลักอริยสัจดีแล้วก็เข้าใจหลักธรรมอื่น ๆ ได้โดยง่าย ในปลายปีการศึกษาที่แล้วได้แสดงเรื่องพระพุทธเจ้าตรัสรู้ตามความในพระสูตรที่ชื่อว่าธรรมจักร แต่ได้เว้นอธิบายอริยสัจ ๔ เพราะกำหนดไว้ว่าจะแยกไปอธิบายกันทีละ ๑ ข้อ ฉะนั้น จะได้แสดงอริยสัจข้อที่ ๑ เป็นกัณฑ์เริ่มในต้นปีการศึกษาใหม่นี้ ในเบื้องต้นจะได้ให้คำแปลและนิยามศัพท์เป็นการทบทวนความจำก่อน

อริยสัจ ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ คือ อริยะ กับ สัจจะ คำว่า อริยะ แปลกันว่า ประเสริฐ เจริญ ถ้าเป็นคุณบทของบุคคล แปลว่า ผู้ประเสริฐเจริญทางพระพุทธศาสนาแบ่งบุคคลเป็น ๒ จำพวก คือ อริยบุคคล ๑ ปุถุชน ๑ อริยบุคคล หมายถึงบุคคลผู้ละกิเลสได้ ตั้งแต่บางส่วนจนถึงทั้งหมด มี ๔ จำพวกคือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี (๓ จำพวกนี้ อาจเป็นคฤหัสถ์ก็ได้) พระอรหันต์ รวมเรียกว่าพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสรณะที่ ๓ ส่วนปุถุชน แปลว่าคนกิเลสหนา หมายความว่ายังละกิเลสอะไรไม่ได้ อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าคนหนาแน่น ความหมายดังกล่าวนี้หมายความว่ามีความหมายว่ามีจำนวนมาก เพราะมีจำนวนมากมากกว่าอริยบุคคล คำว่า อริยะ ตรงกับคำสันสกฤตว่า อวริยะ เป็นคำเก่าแก่ ตามประวัติศาสตร์อินเดียโบราณแสดงว่าชาวอารยันได้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศอินเดีย ครอบครองชาวพื้นเมืองเดิมที่เรียกว่า

ทัสสุหรือทาสซึ่งด้อยความเจริญกว่า พระพุทธเจ้าได้ประสูติในราชตระกูลศากยวงศ์ ซึ่งเป็นอารยันเผ่าหนึ่ง เมื่อทรงประกาศศาสนาได้ทรงใช้คำนี้เรียกบุคคลผู้บรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนาตั้งกล่าว แม้พระองค์เองก็เรียกว่าพระอริยะด้วย

สัจจะ แปลว่า จริง รวมกันเข้าเป็นอริยสัจจ์ แปลว่าความจริงที่พระอริยะตรัสรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้เป็นอริยะ หรือแปลว่าความจริงที่เป็นอริยะ คือแน่นอนโดยส่วนเดียว อริยสัจจ์มี ๔ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ *ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค* จะแสดงข้อที่ ๑ ต่อไป

ทุกข์ สัจจ์ ความจริงคือทุกข์ข้อที่ ๑ คำว่าทุกข์ แปลว่าสิ่งที่ดำรงคงทนอยู่ได้ยาก แต่มีความหมายเป็นปฏิเสธว่าดำรงคงทนอยู่ไม่ได้ทีเดียว คือต้องเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย คำว่าทุกข์ตามความหมายสามัญ หมายถึงความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ตรงกันข้ามกับความสุข ฉะนั้น เมื่อพูดว่าทุกข์จึงมักเข้าใจตามความหมายสามัญดังกล่าว บางทีกล่าวหาว่าพระพุทธศาสนาสอนให้มองโลกในแง่ร้าย แต่แท้ที่จริงเมื่อแสดงธรรมสามัญก็แสดงทั้งสุขทั้งทุกข์ตามที่เข้าใจกันในโลก แต่เมื่อแสดงธรรมอย่างละเอียดก็ต้องใช้ปัญญาอย่างละเอียด เหมือนอย่างเมื่อมองดูกันด้วยตาโดยปกติ ก็จะมองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างปกติธรรมดา ศิลปวัตถุต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องตกแต่งร่างกายบ้านเรือนก็สำหรับดูกันด้วยตาธรรมดา แต่ถ้าใครมีตาเป็นเอกซเรย์หรือเป็นกล้องจุลทรรศน์ก็จะต้องมองเห็นสิ่งต่าง ๆ เป็นอีกอย่างหนึ่ง เช่น แทนที่จะมองเห็นคนเดินไปเดินมา จะต้องเห็นเป็นโครงกระดูกเดินได้เต็มถนนหนทางไปหมด หรือจุลินทรีย์ต่าง ๆ เต็มไปหมดในที่ทุกแห่ง หรือในขณะที่ไม่ได้ยินเสียงอะไรด้วยหูธรรมดา เหมือนอย่างนั่งอยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว แต่ถ้ามีหูรับคลื่นเสียงได้อย่างเครื่องรับวิทยุ ก็คงจะได้ยินเสียงต่าง ๆ ทั่วโลก หนวกลงไปหมดวันยังค่ำ สิ่งที่เห็นที่ได้ยินแม้ทางประสาทตาหูเพียงเท่านี้ก็ยังมีหยาบและละเอียดกว่ากันหลายชั้น สัจจะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็เช่นเดียวกัน สำหรับที่เป็นชั้นสามัญทั่วไป ก็เหมือนอย่างรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตาสามัญ ส่วนที่เป็นชั้นอริยสัจจ์ ก็เหมือนอย่างที่จะต้องเห็นได้ด้วยเอกซเรย์หรือกล้องจุลทรรศน์ คือจะต้องมองดูในความหมายอีกอย่างหนึ่ง ทั้งความหมายสามัญไว้ก่อนทั้งหมด ดังคำว่าทุกข์ ก็จะต้องวางความเข้าใจอย่างสามัญไว้ก่อน มาทำความเข้าใจใหม่ ว่าคือทุก ๆ สิ่งที่ไม่คงทน ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา แต่ในทุกขสัจจ์นี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอธิบายไว้ให้เห็นอย่างง่าย ๆ เป็นหมวด ๆ ดังนี้

๑. ทรงแสดงว่า ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์
๒. ทรงแสดงว่า ความแห้งใจ (โสก) ความคร่ำครวญ (ปริเทว) ความทุกข์กาย (เจ็บป่วย) ความโทมนัส ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์แต่ละอย่าง
๓. ทรงแสดงว่า ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งที่เป็นที่รัก ล้วนเป็นทุกข์
๔. ทรงแสดงว่า ความปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์
๕. ทรงแสดงทุกข์ทั้งหมดสรุปลงว่า ชันธ (กอง) ที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ คือรูป (รูปร่าง) เวทนา (ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือกลาง ๆ) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (ความคิดแต่งเป็นเรื่องราวต่าง ๆ) วิญญาณ (ความรู้สึกเห็นรูปได้ยินเสียง เป็นต้น) ทั้ง ๕ นี้รวมเรียกนามรูป

ต่อไปนี้จะได้อธิบายด้วยวิธีต่างให้เป็นเรื่องวามารดาเป็นผู้อธิบายแก่นบุตรีธิดา ซึ่งมีชื่อว่าเด็กชายสัจจะ และเด็กหญิงสัจจา

(ทุกข์ประจำ)

ชาติ ความเกิด บิดานำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมมารดา ซึ่งไปคลอดบุตรอยู่ที่โรงพยาบาล เด็กทั้งสองเห็นน้องใหม่ก็รู้สึกตื่นเต้น คล้ายเป็นแขกแปลกหน้า แต่ก็เกิดความรักเอ็นดู พร้อมทั้งระแวงเล็กน้อย บิดาได้พูดชี้แจงว่าน้องเกิดมาใหม่ ที่แรกหนูทั้งสองก็เกิดมาใหม่ เป็นคนแปลกหน้าของพ่อแม่เหมือนกัน แต่พ่อแม่ก็รักเท่า ๆ กัน และจะรักน้องที่เกิดใหม่ด้วยเท่า ๆ กันทั้งสามคน จะไม่ลดให้น้อยลงแม้สักหน่อยหนึ่งเลย

ชรา ความแก่ บิดาได้นำเด็กทั้งสองไปเยี่ยมสถานสงเคราะห์คนชราที่บางแค เด็กทั้งสองก็ถามว่า คนแก่เหล่านี้มาจากไหน บิดาก็ชี้แจงว่า ก็มาจากคนเกิดนั้นแหละ เหมือนอย่างหนูทั้งสองไปเยี่ยมน้องที่เกิดใหม่ที่โรงพยาบาล ทุก ๆ คนที่แรกก็เกิดขึ้นอย่างนั้นก่อน แล้วก็เติบโตกันเรื่อย ๆ มา เป็นเด็กเล็ก เด็กใหญ่ เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่เต็มที่ ตั้งแต่เกิดมาจนถึงตอนนี้เรียกกันว่าวัยเจริญ แต่ท่านเรียกว่าแก่เหมือนกัน

คือเรียกว่าแก่ขึ้น มีลักษณะอย่างเดียวกับที่เรียกว่าผลไม้แก่ ต่อจากนั้นก็เป็นแก่ลง
อย่างทีเรียกว่าแก่กันโดยทั่วไป

มรณะ ความตาย วันหนึ่งบิดาพาเด็กทั้งสองไปเฝ้าศพญาติ ที่วัดมกุฏกษัตริยาราม
เดินผ่านสุสานทีเก็บศพซึ่งสร้างเป็นกุฎิเล็ก ๆ เรียงกันแถวยาวเหยียด เด็กก็ถามขึ้น
ว่าอะไรอยู่ในนั้น บิดาก็ตอบว่า ศพ คือคนตายไปแล้วสิ้นลมหายใจ ร่างกายก็กลายเป็น
ศพ ต้องนำมาเก็บมาเผา เด็กก็ถามว่า ทำไมจึงต้องตาย บิดาตอบว่า ก็เพราะเกิดมานะ
ซึ่งต้องตาย เด็กถามว่า เกิดมาแล้วไม่ตายไม่ได้หรือ ไม่อยากตายเลย บิดาตอบว่า
ไม่ได้ เมื่อไม่อยากตาย ก็อย่าเกิดมา เด็กพูดขึ้นว่า ก็เกิดมาแล้ว บิดากล่าวว่า จงตั้งใจ
เรียนให้เก่ง และเรียนให้รู้ร้อยสัจจ์ของพระพุทธเจ้าด้วย เวลานี้เลิกพูดเรื่องตายกันเสียที
เพราะจะทำให้หมดเรื่อง พูดถึงเรื่องชีวิตกันต่อไปก่อนดีกว่า

(ทุกข์จร)

ความเศร้าโศก ฯลฯ วันหนึ่งบิดามารดาพาเด็กทั้งสองไปดูภาพยนตร์ เมื่อกลับ
มาแล้ว เด็กชายสักจะถามว่า ทำไมจึงต้องมีผู้ร้ายมีคนโกงมาคอยก่อเรื่องขัดขวางทำให้
ต้องต่อสู้จนรู้สึกตื่นเต้นหวาดเสียว บางตอนก็เป็นเรื่องพลัดพรากผิดหวังทำให้ใจ
เศร้าไม่สนุก บางตอนก็จืดเบือรำคาญ บิดาตอบว่า เรื่องของภาพยนตร์โดยทั่ว ๆ ไป
ก็คล้ายเรื่องในชีวิตในโลก ซึ่งมีทั้งคนดีคนชั่ว มีทั้งสุขและทุกข์ มีทั้งผิดหวังและสมหวัง
แต่คนดีในเรื่องก็มักจะต่อสู้อย่างมากมายจึงจะสมหวังในที่สุด ทุก ๆ คนที่ดำเนิน
ชีวิตอยู่ในโลกจึงจำต้องมีกำลังกายกำลังใจเข้มแข็งอดทน เพื่อผจญอุปสรรคอันตราย
ต่าง ๆ เมื่อยังเป็นเด็กซึ่งมีพ่อแม่อุปถัมภ์อยู่ก็ยังไม่รู้สึกรว่าจะต้องผจญกับอะไรนัก
ถึงอย่างนั้นก็ต้องรักษาร่างกายให้มีสุขภาพอนามัยเพื่อต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ ได้
เด็กทีมีความประพฤดิเสียหายก็เพราะมีกำลังใจทีจะเหนียวรั้งไม่เพียงพอ เด็กชายสักจะ
ถามขึ้นอีกว่า ชีวิตจริง ๆ ก็คล้ายกับเรื่องในภาพยนตร์นั้นหรือ บิดาตอบว่า เรื่องใน
ภาพยนตร์เป็นชีวิตเล่น ไม่ใช่ชีวิตจริง คนแสดงรับจ้างมาแสดงไปตามเรื่องทีแต่งขึ้น
ด้วยมุ่งจะจูงใจคนให้มาดูกันมาก ๆ คือมุ่งผลทางการค้า ไม่ค่อยจะได้คำนึงถึงทาง
ศีลธรรม ส่วนเรื่องทีเกิดขึ้นแก่ชีวิตเป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เป็นเรื่องเล่น เกิดขึ้นตามเหตุการ์ณ

ต่าง ๆ เหมือนอย่างในทุก ๆ คนบางครั้งเราก็หน้าตาชื่นบาน บางครั้งก็นั่งหน้าเศร้า เด็กหญิงสัจจาพูดขึ้นบ้างว่า เห็นเพื่อน ๆ ที่โรงเรียนบางคนดูเศร้าโศกร้องไห้ บางคน ลาป่วย บางคนบ่นเสียใจหรือคับใจ เห็นจะต้องมีเรื่องอะไร บิดากล่าวว่า ก็ต้องมี เรื่องซี เรื่องของแต่ละคน แต่ละครอบครัวคงมีมากมาย แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรุป ลงว่าความทุกข์ของจิตใจทุกอย่างมีเพราะเหตุ ๒ อย่าง คือ

๑. ประสบกับสิ่งที่ไม่รักไม่ชอบใจ

๒. พลาดพรากจากสิ่งที่รักที่ชอบใจ

ทั้ง ๒ ข้อนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสเป็นข้อเดียว คือ *ปรารถนาไม่สมหวัง* บิดา ได้กล่าวต่อไปอีกว่า นี่แหละเมื่อเกิดมาในโลก มีชีวิตร่างกายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมาแล้ว ก็ต้องเผชิญโลกที่มีความทุกข์ยากต่าง ๆ พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรุปในที่สุดอีกโดยย่อว่า ทุกข์ก็คือขันธที่ยึดถือไว้ทั้ง ๕ พุดง่าย ๆ ว่าความทุกข์ทั้งปวงรวมอยู่ที่ชีวิตร่างกายตัว ตนเราเอง

มารดาของเด็กทั้งสองได้กล่าวขึ้นบ้างว่า ความทุกข์ต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าได้ ทรงจำแนกไว้เป็นความจริง และเข้าใจได้ง่าย แต่อยากจะสรุปให้ฟังอีกอย่างหนึ่งว่า สรุปลงเป็น ๒ หมวด คือ

๑. ความทุกข์ที่มีขึ้นเองตามธรรมดาของร่างกาย (สภาวะทุกข์) ได้แก่ความเกิด แก่ ตาย

๒. ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในจิตใจในบางครั้งบางคราว (ปกิณณกทุกข์) เช่น ความเศร้าโศก เป็นต้น

แต่พูดกันมาถึงเรื่องทุกข์ จะทำให้เด็ก ๆ ใจคอห่อเหี่ยวหมดความชื่นบาน คล้ายไปอยู่อีกโลกหนึ่งซึ่งล้วนมีแต่ความทุกข์ จะเป็นโลกนรกกระมัง บิดาตอบว่า ไม่ใช่โลกนรก แต่เป็นโลกของความจริง แต่ที่ถูกต้องพูดว่าเป็นความจริงของโลก ซึ่งจะเห็นได้ถนัดจะต้องใช้ตาเอกซเรย์หรือตาก้องจุลทรรศน์ ดูอะไร ๆ เห็นอย่างดู ด้วยเอกซเรย์หรือตาก้องจุลทรรศน์ก็ต้องเห็นไปอีกอย่างหนึ่ง ทะลุความสวยงาม ต่าง ๆ ที่เป็นเปลือกนอก เพราะเห็นเข้าไปอย่างลึกซึ้ง หรือเห็นสิ่งที่เล็กที่สุดอันไม่เห็น

ได้ด้วยตาเปล่า เมื่อไม่รู้รู้สึกสนุกก็เลิกดูเอกซเรย์กันเสียที มาดูกันด้วยตาธรรมดา คราวนี้จะเห็นโลกแห่งสวรรค์หรือโลกแห่งนรกกันด้วยตาธรรมดานี้เอง คือในที่ใด ไม่เบียดเบียนกัน ช่วยเหลือกัน อยู่ด้วยกันมีความสุข ก็เรียกว่าเป็นโลกสวรรค์ ส่วนในที่ใดเบียดเบียนกัน ไม่ช่วยเหลือกัน พากันอยู่เป็นทุกข์เดือดร้อนเช่นอย่างใน คราวสงคราม ก็เป็นโลกนรก ฉะนั้น ความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลกซึ่งเกิดจากการ ก่อกรรมทำชั่วของคนเราเอง พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงว่าเป็นทุกข์สัจจะ ความจริง คือทุกข์อย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากความทุจริตของตน ทำให้โลกนี้เป็นนรกขึ้น อย่างใน ครอบครัวของเรา ถ้าพ่อแม่ประพฤติตัวไม่ดี ไม่บำรุงเลี้ยงลูกตามหน้าที่ของพ่อแม่ ที่รักลูก ลูก ๆ ก็จะต้องเดือดร้อน จะต้องไปนั่งเศร้าในโรงเรียน เหมือนอย่างเพื่อน บางคนที่เราเมื่อกี้ ในชั้นเด็ก ๆ นี้ยังไม่จำเป็นจะต้องไปนึกถึงความทุกข์ต่าง ๆ ในอริยสัจจ์ นึกถึงความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความประพฤติไม่ดีเท่านั้นก็เพียงพอ คือ ให้รู้สึกว่ถ้าประพฤติไม่ดีจะเกิดความทุกข์เดือดร้อน ต้องตั้งใจประพฤติตนให้ดี ตั้งใจ ศึกษาเล่าเรียน และไม่คบคนประพฤติชั่ว เพราะจะชักนำไปประพฤติเสียหายไปตามกัน ส่วนเด็กที่โต ๆ ขึ้นมาแล้วหรือผู้ใหญ่ก็ควรจะใช้ตาเอกซเรย์ดูโลกเสียบ้างเป็นครั้งคราว เหมือนอย่างไปฉายเอกซเรย์เพื่อตรวจสอบร่างกาย หรือเพื่อทราบว่าเป็นโรคอะไร อย่างไร ไม่เช่นนั้นก็รักษาตนให้ถูกต้องไม่ได้ ฉันทิดก็ดี จะรักษาแผลทางจิตใจได้ ก็จำต้องดูให้เห็นทุกข์สัจจะของโลกดังที่กล่าวมา จนถึงปลงใจได้ตก เพราะทุก ๆ คน จะหวังว่าจะได้รับสุขของโลกเสมอไปหาได้ไม่ ยิ่งหวังมากก็อาจจะได้รับทุกข์เพราะผิดหวังได้มาก จึงน่าจะคิดให้เรื่องทั้งหลายผ่านจบไปเป็นเรื่อง ๆ อย่างดูภาพยนตร์ และ ให้เห็นว่าเรื่องในชีวิตจริงที่ผ่านไปก็ผ่านไปเหมือนเรื่องเล่นในภาพยนตร์ ไม่ยึดถือไว้ เป็นจริงจังในเรื่องที่ไม่จริงจัง อันเรื่องที่จริง ก็คือทุกข์สัจจะ ความจริงคือทุกข์ ได้แก่ สิ่งเปลี่ยนแปลงไปอยู่เรื่อย ๆ เท่านั้น

สรรพสุข ทุกขสฺส สุขูปปหานํ

ละทุกข์ทั้งปวงได้เป็นสุข

อริยสัจข้อที่ ๒

(สมุทัยสัจ)

อริยสัจข้อที่ ๒ ได้แก่ทุกขสมุทัย คำว่า ทุกขสมุทัย ประกอบขึ้นด้วยคำ ๒ คำ คือ ทุกขะ แปลว่า ทุกข์ กับ สมุทัย แปลว่า เหตุให้เกิด แปลรวมกันว่าเหตุให้เกิดทุกข์ ทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้วในกัณฑ์ก่อน จำแนกออกไปหลายประเภท ในที่นี้จะกล่าวสรุปทุกข์ลงเป็น ๒ คือทุกข์ทางกาย ๑ ทุกข์ทางใจ ๑ ทุกข์เหล่านี้เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดาที่มี เกิดขึ้นเพราะกรรมและกิเลสของคนก็มี ทุกข์ที่เกิดขึ้นโดยสภาพธรรมดานั้น ได้แก่เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องมีแก่เจ็บตาย ทุกข์ประเภทนี้เรียกว่าสภาวะทุกข์ คือทุกข์ที่เป็นไปตามสภาพธรรมดา จะยกไว้ก่อน จะกล่าวต่อไปเฉพาะทุกข์ที่เกิดเพราะกรรม และกิเลสของคน

ทุกข์ที่เกิดเพราะกรรมและกิเลสของคน ได้แก่ความทุกข์ต่าง ๆ ที่คนเราก่อขึ้นให้เกิดแก่ตัวเราเองและแก่คนอื่น ทุกข์ดังกล่าวนี้จะเห็นได้ทั้งอย่างหยาบและอย่างละเอียดในที่ทั่ว ๆ ไป ยกตัวอย่างเช่นความเดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดจากการทำร้ายร่างกายและชีวิตของกันและกัน การปล้นสะดมลักฉ้อแย่งชิงทรัพย์สินของกันและกัน เป็นต้น รวมความว่า โดยมากเกิดจากการผิดศีล ๕ และเกิดจากการประกอบตนไว้ในอบายมุขต่าง ๆ ความทุกข์เหล่านี้เป็นความทุกข์เฉพาะตน คือเป็นเรื่องส่วนตัว เฉพาะเรื่องเฉพาะรายของแต่ละบุคคลก็มี เป็นความทุกข์ของส่วนรวม คือคนส่วนมาก ร่วมกันรับทุกข์ด้วยกัน เช่น ความทุกข์ยากเดือดร้อนในสมัยที่โบราณเรียกว่าทุพภิกขภัย (ภัยเกิดจากหากินยาก) ที่เรียกกันตามสมัย เช่นว่า เศรษฐกิจตกต่ำ หรือทุกข์ภัยใน

คราวเกิดสงคราม ทุกข์เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นผลซึ่งต้องมีสมุทัย คือเหตุที่ทำให้เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ค้นหาสมุทัยให้ถูกต้อง เพราะเป็นตัวเหตุ เมื่อพบเหตุและแก้ที่เหตุแล้ว จึงจะแก้ความทุกข์ให้ตกไปได้

ยกตัวอย่างเรื่องที่เป็นความทุกข์ของส่วนรวม อันเกี่ยวแก่เยาวชน ซึ่งเป็นปัญหาถกเถียงกันอยู่ว่า อะไรเป็นเหตุให้เยาวชนประพฤติเสื่อมเสีย และจะแก้ได้อย่างไร ปัญหานี้จำเป็นต้องพิจารณารายละเอียดว่าความประพฤติอะไรบ้างเรียกว่าความประพฤติเสื่อมเสีย เพราะให้เกิดผลอย่างไร และเกิดจากเหตุอะไรบ้าง จึงอาจสรุปเรื่องที่จะต้องพิจารณาเป็น ๓ ชั้นก่อน คือ

๑. ผลเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เกิดจากความประพฤติอันเสื่อมเสีย
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ ที่เป็นเหตุให้เกิดผลเช่นนั้น
๓. สิ่งที่เป็นเหตุชักนำให้เกิดความประพฤติเสื่อมเสียดังกล่าว

ในการค้นหารายละเอียดของประเด็นทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว ก็จำเป็นต้องพิจารณาถึงบุคคลผู้เกี่ยวข้องประกอบกันไปด้วย เพราะในสังคมมนุษย์นี้ ทุก ๆ คนต้องสัมพันธ์กัน ดังหลักทิส ๖ ในพระพุทธศาสนา คือทุก ๆ คนเมื่ออยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ตาม ย่อมมีทิสทั้งหลายอยู่รอบตัวฉันใด ก็ต้องมีคนที่เกี่ยวข้องกันอยู่รอบตัวฉันนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสเปรียบเทียบบุคคลผู้เกี่ยวข้องกันเหมือนกับทิส จัดเป็น ๖ ดังนี้ มารดาบิดาเป็นทิสเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรภริยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรสหายเป็นทิสเบื้องซ้าย คนรับใช้หรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาเป็นทิสเบื้องต่ำ สมณพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน เยาวชนหรือใคร ๆ ก็ตามทุกคนต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลต่าง ๆ ดังกล่าว ซึ่งเปรียบเหมือนเป็นทิสทั้งหลายอยู่รอบตัว และอาจจะแบ่งย่อยเป็นทิสเล็ก ๆ ลงไปอีกได้เป็นอันมาก ฉะนั้น ถ้าทิสทั้งหลายดังกล่าวไม่ดีเสียโดยมาก ก็ยากที่จะให้ใคร ๆ ที่อยู่เฝ้าระหว่างกลางได้อยู่เพียงฝ่ายเดียวได้ เช่น เมื่อมองไปเบื้องหน้าก็ไม่พบมารดาบิดาที่จะเป็นที่พึ่งยึดเหนี่ยว มองไปเบื้องขวาก็ไม่พบครูอาจารย์ที่จะอบรมแนะนำ มองไปเบื้องหลังก็ไม่พบญาติพี่น้อง (ยกขึ้นแทนบุตรภริยา) ผู้หวังดี มองไปเบื้องซ้ายก็ไม่พบมิตรสหายที่เป็นกัลยาณมิตร มองไปเบื้องล่างก็ไม่พบผู้รับให้ความช่วยเหลือ (ยกขึ้นแทนคนรับใช้) มองไปเบื้องบนก็ไม่พบสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ซึ่งจะเป็นผู้

ชี้ทางที่ถูกให้ แต่โดยตรงกันข้าม มองไปทางทิศไหนก็พบแต่โรงหนังโรงละครสถาน
อบายมุขต่าง ๆ และบุคคลต่าง ๆ ที่จะชักนำไปในทางเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะ
เหตุชักจูงกันไปในทางเสื่อมเสียต่าง ๆ

แต่ถ้าทิศทั้งหลายคืออยู่โดยมาก ก็ยากที่จะเสื่อมเสียได้ เช่น มารดาบิดาก็ตั้ง
ตนเป็นมารดาบิดาที่ได้อยู่เบื้องหน้า ครูอาจารย์ก็ตั้งตนเป็นครูอาจารย์ที่ได้อยู่เบื้องขวา
ญาติพี่น้องก็ตั้งตนเป็นญาติพี่น้องที่ได้อยู่เบื้องหลัง มิตรสหายก็ตั้งตนเป็นมิตรสหายที่
ได้อยู่เบื้องซ้าย ผู้รับให้ความช่วยเหลือทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นผู้ช่วยที่กำลังที่ได้อยู่เบื้องล่าง
สมณพราหมณ์ทั้งหลายก็ตั้งตนเป็นสมณพราหมณ์ที่ได้อยู่เบื้องบน เมื่อทิศทั้งปวง
แข็งแรงอยู่โดยครบถ้วน หรือโดยมาก ผู้ที่อยู่ในระหว่างกลางก็ยากที่จะประทุติเสื่อม
เสียเล็ดลอดออกไปได้ ฉะนั้น ในการแก้ปัญหาเยาวชน บุคคลที่เป็นทิศสำคัญ ๆ
ทุกฝ่ายของเยาวชนแต่ละคน จึงจำต้องร่วมมือกันตั้งตนของตนเองไว้โดยชอบ ให้เป็น
ทิศที่ดีตามฐานะที่เกี่ยวข้อง และอันที่จริง ไม่ใช่แต่เยาวชนเท่านั้น ทุก ๆ คนทั้งเด็ก
และผู้ใหญ่ เมื่อทิศต่าง ๆ โดยรอบตนคืออยู่ ก็ย่อมจะชักนำกันไปในทางที่ดีได้ แต่มีข้อ
ที่แตกต่างกันอยู่ว่า สำหรับเด็กหรือเยาวชนนั้นยังเป็นผู้เยาว์สติปัญญา จำต้องอาศัย
ทิศรอบตนที่ดี ซึ่งผู้ใหญ่จำต้องทำตนให้เป็นทิศของเด็กและช่วยสร้างทิศที่ดีให้แก่เด็ก
ส่วนผู้ใหญ่เองซึ่งเป็นผู้มีความรู้สึกผิดชอบเพียงพอ ย่อมสามารถสร้างทิศของตนได้

(ตัณหา ๓)

ในการที่บุคคลทุก ๆ ฝ่ายทุก ๆ คนจะตั้งตนไว้ให้ดีได้ ต้องอาศัยเป็นผู้สามารถ
ปกครองใจของตนได้ดี ไม่ให้เป็นทาสของตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ตัณหา
นี้เอง พระพุทธเจ้าตรัสชี้ไว้ว่าเป็นตัวทุกข์สมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ซึ่งเป็นอริยสัจ
ข้อที่ ๒ จำแนกเป็น ๓ คือ

๑. *กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่
ปรารถนาพอใจ หรือด้วยอำนาจกาม คือความรักใคร่ปรารถนาพอใจ

๒. *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่

๓. *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่

คำว่าตัณหา นี้ มักจะเข้าใจกันไม่ถูกต้อง คือมักเข้าใจว่า เป็นความปรารถนา ในทางหนึ่งบ้าง เป็นความอยากหรือความต้องการทุก ๆ อย่างบ้าง แต่อันที่จริง คำนี้มีได้มีความหมายแคบหรือกว้างไปทั้งหมดอย่างนั้น ความอยากที่มีเป็นธรรมดา ของร่างกาย เช่น ความอยากข้าวอยากน้ำ ที่เรียกว่าความหิวกระหาย ความมีฉันทะ คือความพอใจในการศึกษาเล่าเรียน ในการทำงาน ในการทำความดีต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุ ให้เกิดความพากเพียรพยายาม ไม่เรียกว่าเป็นตัณหา แต่ความอยากดังกล่าวที่เป็นไป เกินพอดี หรือความอยากในทางที่ผิด จึงเรียกว่าเป็นตัณหา ความอยากที่เป็นไปเกิน พอดีนั้น เช่น การรับประทานอาหารมีประโยชน์สำหรับทะนุบำรุงร่างกายตามที่ร่างกาย ต้องการ แต่ถ้ารับประทานชนิดกินจุบจิบพร่ำเพรื่อ หรือไม่ได้มุ่งคุณภาพแต่มุ่งอร่อยลิ้น ที่เรียกว่าตามใจปากตามใจท้อง หรือว่ามุ่งหรรษาเพื่อโอ้อวดกัน และเมื่อได้อาหารที่ ไม่อร่อยลิ้นก็รับประทานแต่น้อย เมื่ออร่อยลิ้นก็รับประทานเกินประมาณจนต้อง ทักกันว่าท้องจะแตก ในการเรียน การทำงาน หรือแม้การทำ ความดีต่าง ๆ ก็เช่น เดียวกัน บางคราวมีความตั้งใจแรงก็ทำเกินพอดี เหล่านี้เรียกว่าตัณหา คือความดิ้นรน ทะยานอยาก เพราะเป็นความอยากอย่างทะยานหรืออย่างดิ้นรน อีกอย่างหนึ่ง ความอยากในทางที่ผิดต่าง ๆ เรียกว่าตัณหาทั้งนั้น ในชั้นนี้จึงควรทราบความหมาย จำกัดของตัณหาดังกล่าว และควรทราบลักษณะอาการทั่วไปของตัณหาวามีลักษณะ อาการอยากทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่เสมอ ไม่มีอึด ไม่มีพอ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี” ตัณหาทำให้ใจอยากหรือหิวอยู่ในอะไรบ้าง ในสิ่งเหล่านี้คือ

(ที่ตั้งของตัณหา)

๑. *ในกาม* คืออารมณ์ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ คำว่ากามนี้ก็เช่นเดียวกับ คำว่าตัณหา มักเข้าใจไม่ถูกต้อง ความหมายที่ถูกต้องนั้นได้แก่อารมณ์ที่น่ารักใคร่ ปรารถนาพอใจทุก ๆ อย่างเรียกว่ากาม หรือตัวความรักใคร่ปรารถนาพอใจเองก็เรียก

ว่ากาม คำว่าอารมณ์นั้น ได้แก่เรื่องต่าง ๆ ที่ใจคิดนึกหรือที่เก็บไว้ในใจ หรือที่ใจผูกพันอยู่ โดยเป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็นด้วยตา เสียงต่าง ๆ ที่ได้ยินด้วยหู กลิ่นต่าง ๆ ที่ได้สูดดม ด้วยจมูก รสต่าง ๆ ที่ได้ลิ้มด้วยลิ้น สิ่งต่าง ๆ ที่ได้สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มันอันได้เคยประสบพบผ่านมาแล้วแต่ยังเก็บมาคำนึงนึกถึงอยู่ในใจ เหล่านี้เรียกว่าอารมณ์ทั้งหมด อารมณ์ดังกล่าวที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจเรียกว่ากาม ความดิ้นรนทะยานอยากไปในอารมณ์เหล่านี้เรียกว่า กามตัณหา

๒. ในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี้ ตั้งต้นแต่อยากจะเป็นอะไรที่จะเป็นเจ้าของ แห่งอารมณ์ที่น่าปรารถนาดังกล่าว ความดิ้นรนทะยานอยากในความเป็นนั้นเป็นนี้ ดังกล่าวเรียกว่า ภาวตัณหา

๓. ในความไม่เป็นนั้นเป็นนี้ คือเมื่อเป็นอะไรอยู่ไม่พอใจก็ดิ้นรนทะยานอยาก เพื่อจะเป็นอย่างนั้น เป็นความอยากในด้านทำลายล้างภาวะที่เป็นอยู่ ตลอดจนถึงอยากตาย เรียกว่า วิภวตัณหา บางคนแปลว่าความไม่อยากเป็นนั้นเป็นนี้ ซึ่งเป็นการแปลผิด เพราะมิใช่ไม่อยาก เป็นความอยากเหมือนกัน แต่อยากที่จะไม่เป็นอะไรที่ไม่ชอบ เช่น เป็นเด็กอยู่เป็นนักเรียนอยู่ เมื่อเป็นเด็กเป็นนักเรียน อยากให้พ้นไปเสียเร็ว ๆ หรือเป็นคนแก่แต่อยากไม่เป็นคนแก่

ตัณหาทั้ง ๓ ตามที่อธิบายมานี้ สำหรับเยาวชนและคนทั่วไปควรเข้าใจ คำจำกัดความดังกล่าวมาข้างต้น ฉะนั้น จึงไม่ห้ามความอยากจะได้อะไรที่ควรจะได้ จะเป็นอะไรที่ควรจะเป็น จะไม่เป็นอะไรที่ควรจะไม่เป็น เช่น อยากจะได้หนังสือเรียน และเครื่องเรียนเครื่องใช้ตามที่จำเป็น อยากจะเป็นนักเรียนที่ดี อยากจะไม่เป็นคนเหลวไหลเสียหาย แต่ห้ามความอยากที่เกินพอดีแม้ในทางที่ถูกต้องและความอยากในทางที่ผิด ๆ ความอยากในทางที่ผิดนั้นคืออยากจะทำในทางที่ผิดศีลธรรมที่เรียกว่าเป็นความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม มิได้ทรงขัดความผิดให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แต่ทรงแสดงชี้ให้เห็นความจริงว่า

๑. ทุกข์ต่าง ๆ เป็นผล เกิดจาก -
๒. ความประพฤติเสื่อมเสียต่าง ๆ อันเป็นกรรมชั่วของคน ซึ่งเกิดจาก -
๓. ตัณหา ในจิตใจของตนเอง

จึงทรงชี้สมุฏฐานสำคัญของทุกข์ว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ตัณหามีอยู่ในจิตใจของใคร ก็ก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้นั้นและแก่ผู้อื่น ที่พลอยได้รับความเดือดร้อนเพราะกรรมของผู้นั้น ไม่ว่าจะเด็ก ผู้ใหญ่ หรือใคร ๆ ทั้งนั้น

ตัณหา ทุกขสส สมภาวิ
ตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์

๘ กรกฎาคม ๒๕๐๔

อริยสัจข้อที่ ๓

(นิโรธสัจ)

อริยสัจ ข้อที่ ๓ ได้แก่ *ทุกขนิโรธ* ประกอบขึ้นด้วยคำ *ทุกข* และ *นิโรธ* แปลว่า ความดับ รวมเป็น *ทุกขนิโรธ* แปลว่า ความดับทุกข์ ความทุกข์คืออะไรได้แสดงแล้วในอริยสัจข้อที่ ๑ พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ให้เห็นได้อย่างง่าย ๆ ทุกข้อเริ่มด้วยทรงชี้ความทุกข์ที่เป็นสภาพธรรมดาของร่างกายว่า ความเกิด ความแก่ ความตาย เป็นทุกข์ แล้วทรงชี้ตรงเข้ามาถึงความทุกข์ที่เกิดจรเข้ามาทักใจ เช่น ความเศร้าโศก เป็นต้น ทั้งแก่ร่างกาย เช่น ความป่วยไข้ ต่าง ๆ อันรวมลงในความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักและพลัดพรากจากสิ่งซึ่งเป็นที่รัก รวมลงอีกเป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง รวมลงอีกเป็นชีวิตร่างกายทั้งหมด ฉะนั้น จึงกล่าวอย่างย่อที่สุดว่า ชีวิตทั้งหมดเป็นตัวทุกข์ แต่อย่าเพิ่งเข้าใจว่าทางพระพุทธศาสนา มองชีวิตไปในแง่ร้าย เพราะยังมีอริยสัจข้อที่ ๒ ต่อไป คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ อันได้แก่ต้นหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก เพราะต้นหาคือจิตใจของคนนี่เองทำให้ชีวิตเกิดเป็นทุกข์ขึ้น เพราะชีวิตต้องกลายเป็นทาสของตัณหา ฉะนั้น ถ้าไม่มีตัณหา ชีวิตก็ไม่ต้องเป็นทุกข์ ชีวิตก็คงดำเนินไปตามคติธรรมตาของตน

ทุกขนิโรธ คือความดับทุกข์อันเป็นอริยสัจข้อที่ ๓ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงอธิบายว่า ได้แก่ความดับต้นหาคือเสียได้นี้แหละเป็นความดับทุกข์ ฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงมิได้มองในแง่ร้าย แต่มองในแง่ของความจริง ทั้งชี้เหตุกับผลไว้พร้อมเสร็จซึ่งทุก ๆ คนอาจจะปฏิบัติดับความทุกข์ที่เกิดเพราะต้นหาคือเสียได้ ด้วยการดับต้นหาคือจิตใจของตนเสีย

เมื่อยังเด็กอยู่ก็ยังไม่ค่อยรู้จักความทุกข์ เพราะยังไม่รู้จักปรารถนาต้องการอะไรมากเหมือนอย่างเด็กเล็ก ๆ เมื่อเลี้ยงดูไม่ให้เกิดความหิวกระหาย เป็นต้น และร่างกายไม่เจ็บป่วยอะไร ก็หลับและตื่นเล่นอย่างสบาย ครั้นเติบโตขึ้นรู้อะไรมาก เข้าปรารถนาต้องการอะไรมากเข้า ก็เริ่มรู้จักความทุกข์มากขึ้น โดยปกติเมื่อมีความปรารถนาต้องการและยังได้รับความสำเร็จสมปรารถนาอยู่ ก็ยังไม่ค่อยรู้สึกเป็นทุกข์ แต่เมื่อประสบความสำเร็จสมปรารถนาคือไม่ได้ดังที่ใจหวัง จึงเกิดความทุกข์ขึ้น ถ้ามีความปรารถนาจะได้แรงมากก็เกิดทุกข์มาก แต่ใครเล่าในโลกนี้จะประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนปรารถนาทุกอย่าง บางคนไม่ได้แม้ในสิ่งที่ตนควรจะได้ บางคนได้มาแล้วก็ต้องพลัดพราก และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวมแล้ว ความปรารถนาของคนไม่มีอิม ไม่มีพอ เช่น ความปรารถนาในทรัพย์ไม่มีเพียงพอว่าเท่าไร แม้ในสิ่งอื่นก็เหมือนกัน ย่อมมีความปรารถนาเพิ่มขยายออกไปอยู่เสมอ และเมื่อกล่าวโดยส่วนรวม มักพากันปรารถนาในสิ่งที่ไม่อาจจะสำเร็จได้ เช่น ปรารถนาให้มีชีวิตยืนยาวเรื่อย ๆ ไป เพราะทุก ๆ คนมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง และกลัวต่อสิ่งที่จะมาทำอันตรายต่อชีวิต พุดง่าย ๆ ว่ากลัวตาย ถ้าจะมีใครบันดาลให้เป็นไปได้สมปรารถนา ก็น่าจะมีคนสมัครไม่ตายกันเป็นส่วนมาก ฉะนั้น จึงต้องมีกรรมตาเป็นผู้จัดให้มีกำหนดอายุขัย จะปล่อยไปตามปรารถนาของคนหาได้ไม่

(สันโดษ ๓)

มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่า ตัณหาคือความดิ้นรนปรารถนาเป็นของธรรมชาติของโลก เพราะถ้าโลกปราศจากตัณหาแล้วก็จะดับสูญ ความเข้าใจดังนี้ยังถูกต้องไม่หมดจริงอยู่โลกเกิดขึ้นด้วยตัณหา ดังมีพระพุทธภาษิตว่า ตณฺหยา อุกฺขติโต โลโก โลกอันตัณหาให้เกิดขึ้น และมีพระพุทธภาษิตอีกบทหนึ่งแปลความว่า ให้อาศัยตัณหา แล้วละตัณหาเสีย พระพุทธภาษิตทั้ง ๒ บทนี้แสดงว่า โลกเป็นผลของตัณหา และบุคคลโดยปกติต้องอาศัยตัณหา แต่การอาศัยนั้น ถ้าให้ตัณหามาเป็นนาย ด้วยบุคคลกลายเป็นทาสของตัณหาเสียแล้ว ก็จะประกอบกรรมเป็นเหตุทำลายโลกได้เหมือนกัน ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้อาศัยตัณหาโดยฐานะที่เป็นนายของตัณหา คือทุก ๆ คนจำต้องอาศัยความปรารถนาต้องการ แต่ให้เป็นนายแห่งความปรารถนาของตนเอง คือควบคุม

ความปรารถนาให้ดำเนินไปโดยชอบ และเมื่อประสบความสำเร็จดังที่ปรารถนาโดยชอบแล้วก็ให้ละทิ้งความปรารถนานั้นเสีย วิธีปฏิบัติดังกล่าวเป็นเรื่องธรรมดาที่มีใช้เป็นเรื่องผิดธรรมดาหรือสูงเกินกว่าธรรมดา เพราะต้นหาคือความปรารถนาเป็นสิ่งที่ไม่มีอิมไม่มีพอดังกล่าวแล้ว จะอำนวยตามไปถ่ายเดียวหาได้ไม่ จำต้องควบคุมให้อิมให้พอไปคราวหนึ่ง ๆ เทียบอย่างการบริโภคอาหาร เมื่อบริโภคไปพอสมควรแล้วถึงจะยังเอร็ดอร่อยอยู่ก็ต้องให้หยุด ถ้าจะตามใจความอยากเรื่อยไป ก็คงจะท้องแตกตาย ความรู้จักอิมรู้จักพอดังกล่าวนี้เป็นเครื่องสกัดต้นหานี้แหละคือสันโดษ ซึ่งแปลว่า ความยินดีพอใจ อันหมายถึงความอิมความพอดังกล่าว ท่านจำแนกเป็น ๓ คือ

๑. ยถาลภสันโดษ ความยินดีตามผลที่พึงได้ หรือตามผลที่ควรได้
๒. ยถาผลสันโดษ ความยินดีตามกำลังสามารถ
๓. ยถาสารูปสันโดษ ความยินดีตามรูปเรื่องของตน คือตามสมควร

ถ้าคนไม่มีสันโดษดังกล่าว ก็จะต้องเป็นทาสของต้นหา ได้เท่าไรก็ไม่รู้จักพอ จะทำอะไรก็หักโหมจนเกินกำลังสามารถ ทั้งไม่คำนึงถึงการควรไม่ควร อยากจะทำอะไรก็ทำไปตามปรารถนา ถ้าใครเป็นเช่นนี้ก็เลยร้ายไปยิ่งกว่าอะไร ๆ ในโลก ความเดือดร้อนในโลกเกิดขึ้นเพราะบุคคลจำพวกนี้ แต่เพราะอาศัยสันโดษซึ่งมีลักษณะดังกล่าวคอยสกัดกั้นไว้ให้อิมมีพอบ้างแม้ในเรื่องหนึ่ง ๆ ทั้งคอยสกัดกั้นให้ต้นหาดำเนินไปในทางที่ชอบ จึงเป็นเหตุให้คนที่มิสันโดษประกอบกรรมที่ชอบ และรู้จักอิมรู้จักพอ รู้จักมีรู้จักครวญ โลกจึงอยู่เย็นเป็นสุขเพราะอาศัยสันโดษ จึงควรรู้จักคุณค่าของสันโดษ ถ้าไม่รู้จักคุณค่าของสันโดษ ทั้งสันโดษเสียเมื่อใด ก็จะร้อนเป็นไฟขึ้นเมื่อนั้น

(โลกิยสุขเป็นทุกข์)

ความสุขต่าง ๆ ในทางโลก แม้ความจริงเป็นตัวความทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่คนที่ไม่ได้ต้องเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็เห็นข้อที่เห็นได้ยาก ทั้งในขั้นนี้ก็ยังไม่จำเป็นจะต้องเห็นต้องเข้าใจ ควรยกขึ้นกล่าวเฉพาะความทุกข์ตามเข้าใจกันเพียงข้อเดียว คือ ทุก ๆ คนคงจะรับรองต้องกันว่าความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในจิตใจ ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะต้นหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก คือเพราะปรารถนาไม่ได้สมหวัง

ที่กล่าวดังนี้ อาจจะถูกหาว่าพูดอย่างเอากำปั้นทุบดิน แต่ก็เป็นที่จริงที่ทุก ๆ คนควรจะ
ต้องรับรู้ไว้ และเตรียมป้องกันพร้อมทั้งเตรียมแก้ไขไว้ด้วย ไม่เช่นนั้น ถ้าวิถีชีวิตต้อง
ถูกตีค้นหาพาไปในทางผิดหวังและเกิดทุกข์ทับถมใจขึ้น ก็อาจจะจนทางของตนเองหา
ทางออกไม่ได้ ก็จะต้องอับจนต่อชีวิต เป็นผู้พ่ายแก่ชีวิต ดังที่คนมีใช้น้อยประสบกันอยู่

ทางออกจากความทุกข์นั้นคือ ต้องรับรู้ความจริงดังที่กล่าวแล้ว ต้องป้องกัน
มิให้ล้าลึกลงไปในทางแห่งความทุกข์ คือควบคุมตัณหาหมยอมให้หลุดซัดใจไปได้ และ
ถ้าถลาลึกลงไปแล้ว ก็ต้องพยายามถอนใจขึ้นให้จึงได้ด้วยปัญญา เพราะเมื่อทุกข์เกิด
ขึ้นที่จิตใจ ก็ต้องดับไปจากจิตใจได้ และจิตใจของทุก ๆ คนอาจสมมติกล่าวได้ว่าเป็น
ธรรมชาติกายสิทธิ์ ไม่มีอะไรจะมาทำลายได้ นอกจากจะยอมจนใจของตนเองเท่านั้น
ถ้าทำให้เข้มแข็งก็จะเกิดพลังใจขึ้นจนสามารถต่อสู้ต่าง ๆ ขจัดขับไล่ออกไปให้พ้นจากใจ
แต่ข้อสำคัญต้องรับรู้ความจริงว่าจะต้องขับไล่ตัณหาออกไปเสียก่อน ความทุกข์ต่าง ๆ
ก็จะออกไปพร้อมกัน เพราะความดับตัณหาเสียได้นั่นเองเป็นทุกชนิดโร ความดับทุกข์

(เรื่องนางปฎาจารา)

การปล่อยให้ความทุกข์ต่าง ๆ ทับถมใจเข้าทุกทีโดยไม่รู้วิธีที่จะดับทุกข์ดังกล่าว
อาจทำให้เสียได้ทุกอย่างแม้เสียจรด ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ธิดาของ
เศรษฐีคนหนึ่งในกรุงสาวัตถี ได้หนีไปกับพนักงานปฏิบัติของเศรษฐีผู้บิดา ได้พากันไป
อาศัยอยู่ในบ้านป่าแห่งหนึ่ง ต้องทำงานเหนื่อยยากต่าง ๆ ด้วยตนเอง เมื่อจะคลอด
บุตรคนแรก ได้เดินทางไปหามารดาบิดา แต่เดินทางไปยังไม่ทันถึง ได้คลอดบุตรเสียก่อน
จึงพากันกลับ ต่อมาเมื่อจะคลอดบุตรคนที่สองก็ได้เดินทางไปหามารดาบิดาอีก
ในขณะที่กำลังเดินทางไป ฝนตกหนักและนางก็เกิดเจ็บครรภ์จะคลอดบุตร สามีจึง
เที่ยวไปตัดไม้เพื่อจะทำเพิงเป็นที่พัก ในขณะที่จะตัดไม้บนยอดของจอมปลวกแห่งหนึ่ง
ได้ถูกงูออกมาจากจอมปลวกกัดล้มลงตายในที่นั้น นางคอยสามีไม่เห็นกลับ ได้คลอด
บุตรคนที่สองด้วยความทุกข์อย่างยิ่ง ฝนก็กำลังตกหนัก นางให้บุตรคนแรกและบุตร
คนที่คลอดใหม่ทั้ง ๒ คนอยู่ภายใต้ตน ทำตนเองเป็นเพิงกันฝนของบุตรทั้ง ๒ ตลอดคืน
เมื่อสว่างขึ้นแล้วก็อุ้มบุตรคนหนึ่งจูงคนหนึ่งเดินไปเที่ยวหาสามี พบสามีนอนสิ้นชีวิตอยู่
ก็เกิดความทุกข์โศกอย่างยิ่ง และจำต้องเดินทางต่อไปถึงแม่น้ำหนึ่งซึ่งน้ำกำลังเต็ม

เพราะฝนตกหนัก ไม่อาจจะพาเด็กทั้ง ๒ ข้ามไปพร้อมกันได้ จึงพักบุตรคนโตไว้ที่ฝั่งข้างนี้ อุ้มบุตรคนเล็กข้ามไปก่อน หักกิ่งไม้เล็ก ๆ มาปูให้นอนที่ฝั่งข้างโน้น แล้วข้ามกลับมาเพื่อจะรับบุตรคนโต ครั้นข้ามมาถึงกลางแม่น้ำ มีเหยี่ยวใหญ่ตัวหนึ่งบินผ่านมาเห็นบุตรคนเล็ก จึงโฉบลงมาเฉี่ยวเอาไปด้วยสำคัญว่าขึ้นเนื้อ นางยกมือทั้งสองขึ้นตบร้องไล่เหยี่ยว แต่เหยี่ยวก็ไม่ฟัง ได้โฉบเฉี่ยวเอาเด็กน้อยนั้นไป ฝ่ายบุตรคนโตผู้ยืนอยู่ที่ฝั่งข้างนี้มองเห็นมารดายกมือขึ้นตบร้องเสียงดังอยู่กลางแม่น้ำคิดว่าแม่เรียกก็โดดลงไปในน้ำโดยเร็ว จึงถูกน้ำพัดหายไป นางจึงเกิดทุกข์โศกเพิ่มขึ้นอีกมากมาย เดินร้องไห้คร่ำครวญมุ่งตรงไปกรุงสาวัตถี เพื่อจะไปหามารดาบิดา พบชายคนหนึ่งเดินสวนทางมา ถามทราบว่ามีมาจากเมืองสาวัตถี จึงถามถึงข่าวมารดาบิดาของตน ชายผู้นั้นจึงบอกว่า ไม่เห็นหรือว่าฝนตกตลอดคืน เมื่อคืนนี้ ในขณะที่ฝนตกหนักนั้น เรือนี้ได้พังทับเศรษฐิพร้อมทั้งภริยาและบุตรสิ้นชีวิตหมดทั้ง ๓ คน เขารวมเผาในเชิงตะกอนอันเดียวกัน ยังเห็นควันปรากฏอยู่นั้น นางได้รับข่าวทุกข์หนักอันเหลือกำลังใจของนางจะทนทานไว้ได้ ก็สิ้นความรู้สึกตัว วิกลจริตขึ้นในขณะนั้นเอง เพราะความทุกข์ทับทิวเข้ามาอย่างมากมาย วังพลางพริ้วเพื่อไปพลางถึงบุตรทั้งสองและสามีมารดาบิดา และพี่ชายซึ่งมาประจวบสิ้นชีวิตในคืนเดียวกัน นางวิ่งไปจนถึงพระมหาวิหารเซตวัน

ขณะนั้นพระพุทธเจ้ากำลังทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พวกคนห้ามไม่ให้นางผ่านเข้าไป พระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งมิให้ห้าม และได้ตรัสทักขึ้นเมื่อนางเข้ามาใกล้ว่า *จงกลับได้สติเถิด* นางก็กลับได้สติขึ้นทันที ได้ถวายบังคมแล้ว กราบทูลขอให้พระองค์ทรงเป็นที่พึ่ง และกราบทูลเล่าเรื่องตั้งแต่ต้นมาโดยตลอด พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมีกถาให้นางเห็นคติธรรมตา จนนางคลายความโศก และเกิดดวงตาเห็นธรรม แล้วนางได้ทูลขอบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ได้ทรงอนุญาต นางจึงได้บวชเป็นภิกษุณีมีชื่อว่า ปฏาจารา ต่อมาได้พิจารณาชีวิตเทียบด้วยน้ำล้างเท้าที่ไหลแห้งหายขาดไปตัดความรักและตัณหาในชีวิตกับสิ่งทั้งหลายได้ทั้งหมด จึงดับความทุกข์ทั้งปวงในโลกได้ แล

ตสฺสา นิโรโธ นิพฺพานํ

ดับตัณหาเสียได้เป็นความดับทุกข์

อริยสัจข้อที่ ๔

(มรรคสัจ)

อริยสัจ ข้อที่ ๔ ได้แก่ มรรค แปลว่า ทาง ในภาษาไทยใช้ว่ามรรคา แต่ในที่นี้หมายถึงมรรคาคือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มีทางเดียวมิใช่หลายทาง แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงองค์ประกอบไว้ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

คำว่า ชอบ มิได้หมายความว่า ชอบใจ พอใจ แต่หมายความว่า ถูกต้องไม่ผิดพลาด เหมือนคำว่า เห็นชอบ มิได้หมายความว่าเห็นแล้วก็ชอบใจ แต่หมายความว่าเห็นถูกต้องไม่ผิดพลาด ข้ออื่น ๆ ก็มีความหมายอย่างนี้เหมือนกัน มีอธิบายโดยย่อดังนี้

๑. สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ได้แก่รู้เห็นในทุกข์ ในเหตุให้เกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมความว่ารู้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือรู้ความจริงตามเหตุผล

๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คำว่า ดำริ คือคิดนึกตรึกตรอง เมื่อคิดถูกต้องก็เรียกว่าดำริชอบ ในที่นี้หมายถึงคิดออกจากความใคร่ใจที่ผิด คิดไม่พยายาบาทและคิดไม่เบียดเบียนใคร

๓. *สัมมาวาจา เจรจาชอบ* มิได้หมายความว่าเจรจาคือพูดตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพูดจาถูกต้อง หรือเมื่อไม่พูดก็นิ่ง เพราะเว้นเสียจากการพูดที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากพูดมุสา เว้นจากพูดส่อเสียด เว้นจากพูดคำหยาบ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ ไม่มีประโยชน์

๔. *สัมมากรรมันตะ การงานชอบ* มิใช่หมายความว่าทำการงานอะไรตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าทำการงานถูกต้อง หรือเว้นเสียไม่ทำการงานที่ผิดพลาด ในที่นี้ได้แก่เว้นจากการฆ่า เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤตินิดในทางกาม หรือเว้นจากอพรหมจริยกิจ

๕. *สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ* มิได้หมายความว่าหาเลี้ยงชีวิตตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าเลี้ยงชีวิตในทางที่ถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่เว้นอาชีพที่ผิด ประกอบอาชีพที่ถูกต้อง

๖. *สัมมาวายามะ พยายามชอบ* มิใช่หมายความว่า พยายามตามที่ชอบใจ แต่หมายความว่าพากเพียรพยายามในทางที่ถูกต้อง ได้แก่เพียรระวังความชั่วที่ยังไม่เกิด มิให้เกิดขึ้น เพียรละความชั่วที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำความดีที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นแล้วให้ดำรงอยู่และให้งอกงาม

๗. *สัมมาสติ ระลึกชอบ* คำว่าระลึก หมายถึงความกำหนดจดจำ หรือความนึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง มิใช่นึกขึ้นได้อย่างผิด ๆ ในที่นี้ได้แก่นึกขึ้นได้อย่างถูกต้อง ในเรื่องของตัวเองเช่นว่าร่างกายเป็นอย่างไร สุขทุกข์เป็นอย่างไร จิตใจเป็นอย่างไร ความดีความชั่วของตนเป็นอย่างไร

๘. *สัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบ* มิใช่หมายความว่าตั้งใจตามแต่จะชอบ แต่หมายความว่าตั้งใจไว้อย่างถูกต้อง ในที่นี้ได้แก่ควบคุมใจไม่ให้ฟุ้งซ่าน รวมใจเข้ามา ให้กำหนดแน่วแน่อยู่ในหนังสือที่อ่าน ในเรื่องที่ฟัง หรือในเรื่องที่คิด รวมใจให้พุ่งส่องไปทางเดียวเหมือนอย่างไฟฉายที่รวมแสงฉายกราดไปทางเดียว

องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ รวมเข้าเป็นทางเส้นเดียวสายเดียว เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ ข้อสำคัญขอให้เดินเข้าทางที่ถูกต้องนี้ ถ้าเดินนอกทางนี้

ออกไปเมื่อใด ก็ต้องประสบความทุกข์เดือดร้อนเมื่อนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ทางที่ถูกต้องไว้ให้ พร้อมทั้งทรงแสดงรายละเอียดประทานไว้อย่างเพียงพอ และเข้าใจได้ง่ายไม่พ่นเผื่อ

คราวนี้จะลองตั้งปัญหาถาม และจะตอบแทนไปด้วย *ถามว่า* เห็นชอบ คือเห็นอะไร เห็นแล้วเกิดชอบใจขึ้นใช่ไหม ? เห็นสิ่งของของเพื่อนเกิดชอบใจคิดจะหยิบเอามาเสียเฉย ๆ เมื่อเวลาเขาเผลอ เรียกว่าเห็นชอบหรือไม่ ? *ตอบว่า* ไม่ใช่ เพราะเห็นชอบคือเห็นถูกต้อง ชอบใจสิ่งของของเพื่อนอยากจะหยิบเอาเสียเฉย ๆ เรียกว่าเห็นผิด

ถามว่า ใจหนึ่งอยากจะทำไม่ดีใจหนึ่งคอยห้ามไว้ ใจฝ่ายไหนจะชนะ

ตอบว่า ฝ่ายที่มีกำลังกว่าชนะ เพราะฝ่ายที่มีกำลังกว่านั้นจะลงความเห็นตัดสินว่า จะทำไม่ดีหรือจะยับยั้ง

ถามว่า เรียกว่าเป็นความเห็นผิดหรือเห็นถูก

ตอบว่า ถ้างลงความเห็นให้ทำไม่ดี ก็เป็นความเห็นผิด ถ้างลงความเห็นยับยั้ง ก็เป็นความเห็นถูก

ถามว่า ทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าเดี๋ยวนี้เรามีความเห็นถูกหรือผิด

ตอบว่า ก็คล้ายการสอบไล่ เมื่อเขียนตอบข้อสอบบางทีนึกว่าถูกเสมอ จึงต้องมีกรรมการตรวจข้อสอบ ในเรื่องความเห็นก็คล้ายคลึงกัน ก็อาจจะต้องปรึกษาหารือบิดา มารดา ครู อาจารย์ หรือมิตรสหายผู้หวังดี แต่ทางที่ดีควรคิดหาเหตุผลคิดให้เห็นเหตุผลตามเป็นจริง หรือคิดให้เห็นความจริงตามเหตุผล

ถามว่า เหตุผลคืออะไร

ตอบว่า เหตุคือสิ่งที่เกิดขึ้นก่อน ผลคือสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาภายหลัง เช่นว่า เมื่อเราทำสิ่งนี้ จะมีอะไรเกิดตามมาทีหลัง การทำของเราเรียกว่าเหตุ สิ่งที่เกิดตามมาเรียกว่าผล

ถามว่า เรียนหนังสือก็ดี ช่วยบิดามารดาทำการทำงานต่าง ๆ ก็ดี เป็นการเห็นดีเห็นอยู่ลำบากไม่สนุกสนาน เป็นเหตุผลหรือไม่ และดีหรือไม่ดี

ตอบว่า การเรียนและการทำงานเป็นเหตุให้เหนื่อยยากในขณะที่เรียนในขณะที่ทำงานจริง แต่ก็ทำให้เกิดผลดีสมปรารถนาต่อไปในภายหน้า ฉะนั้น จึงได้สู้เหนื่อยยากเล่าเรียนศึกษาและทำงาน อย่างเช่นนักเรียนทุกคนซึ่งเล่าเรียนอยู่ในบัดนี้ เมื่ออุตสาหกรรมพยายามพร้อมทั้งมีความอดทนเรียนไปจนสำเร็จ ในอีกหลายปีข้างหน้า จึงจะได้รับผลดีสมปรารถนา ฉะนั้น การที่จะดูว่าอะไรดีไม่ดีจึงต้องดูให้ยืดยาวออกไปให้ถึงปลายทาง มิใช่ดูเพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ และไม่มัวพะวงติดอยู่กับสุขทุกข์หรือความสนุกไม่สนุกในระยะสั้น ๆ หรือในระหว่าง ๆ เพราะจะทำให้ก้าวหน้าไปถึงผลเบื้องปลายไม่สำเร็จ คนเราซึ่งเดินทางไปไม่ถึงสุดท้ายปลายทาง ต้องหล่นเรือเสียหายอยู่ในระหว่างทางเป็นอันมากเพราะเหตุต่าง ๆ ดังเช่นที่เรียกว่า ชิงสุกก่อนห่มบั้ง ถืออิสระเสรีบ้าง เป็นต้น ก็เพราะเหตุดังกล่าวมานี้ ฉะนั้น การหัดให้เป็นคนมีเหตุผลที่ถูกต้องจึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับทุก ๆ คน และจะชื่อว่าเป็นคนมีเหตุผล ก็เพราะเป็นสัมมาทิฏฐิ คือมีความเห็นถูก

(ทางช่วยให้เกิดความเห็นชอบ)

ถามว่า มีทางอะไรช่วยให้เกิดความเห็นถูกได้บ้าง

ตอบว่า มี สัมมาสังกัปปะ ความคิดถูก สัมมาสติ ความระลึกถูก และ สัมมาสมาธิ ความตั้งใจไว้ให้ถูก ทั้ง ๓ นี้เอง คือต้องหัดใช้ความคิดพิจารณาอย่าให้ลำเอียง เปลื้องพลาไปแก่ความชอบ ความชัง ความหลง หัดระลึกรกำหนดให้มีสติอยู่เสมอ หัดทำใจให้ตั้งมั่นมีกำลังแข็งแกร่ง จิตใจของเราทุกคนอาจอบรมให้มีกำลังเข้มแข็งขึ้น ได้อย่างน่าอัศจรรย์ แต่ต้องอาศัยสัมมาวายามะ คือความเพียรอันถูกต้อง ทั้งเมื่อพากเพียรให้เกิดมีความเห็นถูกขึ้นได้แล้ว ก็ไม่ต้องกังวลว่าจะพูดไม่ถูก จะทำงานไม่ถูก จะประกอบอาชีพไม่ถูก เพราะเมื่อเห็นถูก ก็ต้องพูดถูก ทำถูก เลี้ยงชีพถูก พร้อมกันไป

วิธีคิดหาเหตุผลให้เกิดความเห็นชอบ ควรคิดไม่ให้พันหลักอริยสัจจ์ คือตั้งหลักทั่วไปไว้ ๔ หลัก หลักที่ ๑ ทุกข์ หลักที่ ๒ สมุทัย (เหตุให้ทุกข์เกิด) หลักที่ ๓

นิโรธ (ดับทุกข์) หลักที่ ๔ มรรค (ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์) อะไรที่เป็นความไม่สบายกายไม่สบายใจทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๑ คือทุกข์ อะไรที่เป็นความไม่ดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๒ คือสมุทัย อะไรที่เป็นความสุขสงบเย็นทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๓ คือนิโรธ อะไรที่เป็นความดีทั้งหมด จับเข้าหลักที่ ๔ คือมรรค เมื่อคิดตั้งหลักใหญ่ไว้ดังนี้ จะทำอะไรก็คิดตรวจดูให้ดีว่า นี่เป็นสมุทัย ก่อทุกข์ หรือเป็นมรรค ทางสุขสงบ หัดคิดหาเหตุผลดังนี้อยู่เสมอ เป็นการหัดให้เกิดสัมมาทิฐิ เห็นชอบ เมื่อเห็นชอบ ก็ชื่อว่าพบทางที่ถูก เข้าทางที่ถูก ใช้ได้ในเรื่องทั่วไป ดังเรื่องเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

(เรื่องกุมภไสสก)

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ ได้มีชายหนุ่มผู้หนึ่งมารับจ้างเป็นผู้เทียวปลุกคนในเวลาเช้า คือตื่นขึ้นแต่เช้าเทียวไปเรียกคนให้ตื่นนอนว่า ลูกขึ้นเถิดพ่อ จงเตรียมเกวียน จงเทียมโค ถึงเวลานำช้างม้า เป็นต้นออกไปกินหญ้าแล้ว ลูกขึ้นเถิดแม่ จงหุงข้าว ต้มแกง ดังนี้เป็นต้น ชายหนุ่มนั้นได้รับจ้างไปปลุกเตือนคนให้ตื่นขึ้นทำงานแต่เช้า ๆ เป็นประจำทุกวันมา

วันหนึ่งพระเจ้าพิมพิสารทรงได้สดับเสียงของชายหนุ่มนั้นได้ตรัสว่า นั่นเป็นเสียงของคนมีทรัพย์มาก ท้าวนางผู้หนึ่งได้ฟังกระแสรบสั่ง จึงส่งคนไปสืบ ผู้ไปสืบนั้นกลับมากล่าวว่าชายหนุ่มนั้นเป็นคนกำพร้าเชษฐาใจรับจ้างเลี้ยงชีวิต พระราชาทรงนี้เมื่อได้ทรงสดับเสียงของเขาก็ตรัสอย่างนั้นอีกบ่อย ๆ จนท้าวนางนั้นสงสัย จึงทูลขอพระราชทานอนุญาตพาธิดาออกไปสืบให้ทราบความจริง ได้ปลอมตนนุ่งห่มผ้าเก่าไปกับธิดา แสร้งเดินไปในถนนคนรับจ้างจนถึงหน้าห้องของชายหนุ่มนั้น จึงเข้าไปขอพักด้วยอ้างว่าเป็นผู้เดินทางไกล แม้ชายหนุ่มนั้นจะปฏิเสธเท่าไรก็ไม่ยอมออกจึงจำต้องยอมให้พักด้วย สัญญาว่าเพียงคืนเดียว ครั้นรุ่งขึ้นมารดาและธิดาทั้งสองได้ช่วยกันปรุงอาหารที่มีรสเป็นอย่างดีให้แก่ชายหนุ่มนั้น ทำให้จิตใจของเขาอ่อนลงจนถึงยอมให้คนทั้งสองพักต่อไปอีก

วันหนึ่งได้มีประกาศพระราชกำหนดให้ทุก ๆ บ้านในถนนคนรับจ้างเล่นมหรสพกันอย่างหนึ่งซึ่งจะต้องใช้เงิน ๑ กหาปณะ ชายหนุ่มนั้นจึงต้องนำเงินจากที่แห่งหนึ่งมามอบแก่สตรีทั้งสองซึ่งเป็นผู้จัด เมื่อมีประกาศให้เล่นมหรสพกันอีกก็ต้องไปนำมามอบให้อีก จนสตรีทั้งสองนั้นเห็นว่ามีความที่ควรเชื่อได้ว่าชายหนุ่มนั้นเป็นผู้มีทรัพย์ จึงกลับเข้าไปเฝ้าพระราชาทูลขอให้ทรงส่งราชบุรุษไปนำตัวเขามา ก็ได้โปรดให้ทำอย่างนั้น

ครั้นเขาไปเฝ้า พระราชาได้รับสั่งถามว่าซ่อนทรัพย์เป็นอันมากไว้ทำไม ที่แรกเขากราบทูลปฏิเสธ ครั้นมองเห็นสตรีทั้งสองยืนเฝ้าอยู่ ก็รู้สึกว่พระราชาได้ทรงส่งไปสืบจนความเปิดเผยแล้ว จึงกราบทูลขอให้พระราชาทรงเป็นที่พึ่งแล้วกราบทูลเล่าประวัติชีวิตของตนว่า ตนชื่อกุมภโมสก ได้เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์นี้ เมื่อเขาเล็ก ๆ อยู่ได้เกิดอุบัติเหตุทั้งตระกูลเพราะอหิวาตกโรค เมื่อบิดาจะตายเพราะโรคนั้นได้สั่งให้เขาหนีออกไป เขาได้หนีออกไปเป็นเวลา ๑๒ ปีจึงกลับเข้ามา ไม่มีใครจำได้

พระราชาเมื่อพระราชหฤทัยสงสาร และทรงรู้สึกเอ็นดูโปรดปรานในความมีสติปัญญา รู้จักรักษาทรัพย์ทั้งไม่หยิ่งลำพองของกุมภโมสก จึงโปรดให้นำทรัพย์ที่ซ่อนไว้มาพระราชทานอาภักขา พระราชทานเคสสถานและธิดาที่เกิดแต่ท้าวนางนั้น กับพระราชทานฐานันดรแห่งเศรษฐีให้กุมภโมสกดำรงสืบแทนบิดาต่อไป

เรื่องนี้เป็นตัวอย่างแสดงว่าชายหนุ่มกุมภโมสกนั้นเป็นผู้มีความเห็นถูก ท้าวนางผู้นั้นซึ่งได้พยายามพิสูจน์ความจริงก็ได้มีความเห็นถูก ทุก ๆ ฝ่าย จึงดำเนินในทางที่ถูก ยังผลที่ดีให้เกิดแก่ทุก ๆ ฝ่ายแล

มคคานฎจุงคิโก เสฎฐใจ

ทางมีองค์ ๘ เลิศล้ำทางทั้งหลาย

หลักธรรมสำคัญ
ของพระพุทธศาสนา

พระโอวาท สอนนวกมิกษุ พ.ศ. ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๑ อารัมภบท

วันนี้เป็นวันแรกเริ่มการให้คำสอนนวกภิกษุในศกนี้ (๒๕๑๘) ท่านทั้งหลาย ได้เข้ามาอุปสมบทอยู่จำพรรษาในวัดนี้ ส่วนใหญ่ก็มาบวชชั่วคราวระยะเวลา ๓ เดือนเศษ เป็นการบวชเรียนตามที่กุลบุตรคนไทยในประเทศไทยนี้ได้ปฏิบัติกันมาตลอดเวลาช้านาน และได้ปฏิบัติกันสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศใกล้เคียงในระยะเวลานี้ ได้ทำให้เกิดความหวั่นเกรงกันขึ้นแม้ในประเทศไทยเรา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศใกล้เคียงนั้น ได้กระทบกระเทือนพระพุทธศาสนา อันหมายถึงคณะสงฆ์ ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ในประเทศไทยเรานี้ยังมีการบวชเรียนปฏิบัติกันได้อย่างอิสระ เสรี จำนวนนวกภิกษุผู้จำพรรษาในวัดนี้ในศกนี้ก็มากกว่า ศกที่แล้ว ๆ มา แสดงว่าประเทศไทยเรายังไม่ถูกกระทบกระเทือน คณะสงฆ์ก็ยังดำรงอยู่เป็นปกติ คือปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาก็คงปฏิบัติได้โดยปกติ ตลอดจนถึงผู้ที่เข้ามาบวชเรียน ก็คงเข้ามาบวชเรียนได้โดยปกติ

ข้อนี้ จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้คิด และลองตั้งปัญหาขึ้นว่า เพราะเหตุอะไร เราจึงดำรงกันอยู่ได้ไม่มีเหตุการณ์กระทบกระเทือน เหมือนอย่างในประเทศใกล้เคียง เหตุนี้ก็ไม่เป็นเหตุที่ปิดข้ออะไร แต่ก็เป็นเหตุที่ปรากฏอยู่ คิดดูสักหน่อยหนึ่ง ก็จะเห็นได้ว่าเป็นด้วยอำนาจของสถาบันทั้งสาม คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันรวมถึงระบบการปกครองทั้งหมด สถาบันทั้งสามนี้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและเป็นอัน

หนึ่งอันเดียวกันซึ่งเรียกว่ามีความสามัคคีเอกภาพ แม้ว่าจะมีกลุ่มที่มีความเห็นขัดแย้ง มีการกระทำที่ขัดแย้งบ่อนทำลายอยู่ แต่ก็ไม่มาก เป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่นั้นยังรวมกันอยู่อย่างมั่นคง และโดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ดำรงอำนาจหน้าที่ในการดำรงรักษาป้องกัน มีความมั่นคงอยู่ในสถาบันทั้งสามดังกล่าว ฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงไม่ได้รับการกระทบกระเทือนอะไรมากนัก และส่วนรวมก็ยังดำรงอยู่ดี

กล่าวโดยเฉพาะสถาบันพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ทางจิตใจ และความประพฤติของคนไทยเราทั้งปวง ได้สถิตอยู่เป็นพุทธจักรในจิตใจคู่กับอาณาจักรของชาติ ซึ่งเป็นจักรทางกาย คนไทยเราได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านาน ได้รับนับถือพระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งทางจิตใจ รับเอาพระธรรมคำสั่งสอนมาประพฤติปฏิบัติ ได้มีกุลบุตรคนไทยเราได้ออกบวชเป็นพระภิกษุสามเณร ดำรงรักษาพระพุทธศาสนา ฝ่ายฆราวาสคฤหัสถ์ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนา ก็ได้สร้างวัดวาและทำนุบำรุงการสร้างวัดขึ้นนั้น นอกจากเป็นที่อาศัยอยู่ของพระภิกษุสามเณรแล้ว ก็ยังเป็นโรงเรียนสำหรับเล่าเรียนศิลปวิทยาของกุลบุตรทั้งหลาย เป็นที่ออกบวชซึ่งเป็นการบวชเรียนชั่วระยะหนึ่งของคนหนุ่ม ๆ ทั้งหลาย เป็นที่ประชุมบำเพ็ญกุศล เป็นที่ประชุมในงานเทศกาลต่าง ๆ ตลอดจนถึงเป็นที่ประชุมเกี่ยวแก่งกิจการของหมู่บ้าน ตลอดจนถึงของบ้านเมือง

พระพุทธศาสนาจึงได้ดำรงมั่นอยู่สืบต่อมาจนถึงบัดนี้ และพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในประเทศไทยเรานี้ ย่อมมีลักษณะบางอย่างบางประการ ที่เป็นลักษณะพิเศษจำเพาะที่เป็นของคนไทย ในด้านวัตถุก็เช่นในด้านศิลปกรรมต่าง ๆ ของโบสถ์วิหาร เป็นต้น ซึ่งเป็นแบบศิลปวัตถุของไทยเรา ในด้านธรรมเนียมปฏิบัติ เช่น ธรรมเนียมการบวชเรียน ก็มีธรรมเนียมการบวชเรียนชั่วระยะกาล เช่น พวกคนหนุ่ม ๆ ทั้งหลายเป็นส่วนมาก เมื่ออายุครบบวชแล้วก็มักจะบวชกันชั่วระยะสามเดือนเป็นการบวชเรียน ซึ่งการบวชเรียนนี้ก็มีความหมายว่า เป็นการเข้ามาบวชเพื่อเรียนแล้วก็สึกออกไปประกอบอาชีพการงานในทางฆราวาส ไม่ใช่มุ่งจะบวชตลอดไป ธรรมเนียมการบวชเรียนชั่วระยะกาลนี้ได้มีในประเทศไทยเรามาตลอดเวลาช้านาน ต่างจากในประเทศอื่น ๆ เพื่อให้มีความรู้ตามความเข้าใจธรรมและความรู้จักเลือกกาลเวลา เลือกธรรมเนียมปฏิบัติ

ความรู้จักปฏิบัติให้พอเหมาะแก่ฐานะของตน เช่นว่า ตนดำรงอยู่ในฐานะอันใด สมควร จะใช้ธรรมข้อใดมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้การปฏิบัติกรรมในฐานะนั้นได้รับผลดีดังนี้ เป็นต้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาที่นับถือปฏิบัติกันในเมืองไทยเรา นี้ จึงไม่มีเลย ที่จะเป็นเหตุทำให้ประเทศชาติวิบัติเสียหาย มีแต่ที่จะสนับสนุนให้บังเกิดความตั้งอยู่ มั่นคงและมีความเจริญขึ้น ดังเมื่อจะย้อนดูถึงในอดีตในบางคราวที่ประเทศชาติบ้าน เมืองประสบความวิบัติเสียหาย เมื่อพิจารณาตามตำนานแล้วก็จะเห็นได้ว่า เพราะผู้ปกครอง เพราะผู้มีส่วนในการรักษาประเทศชาติทั้งหลายพากันอ่อนแอ หมกมุ่นมัวเมาอยู่ใน ความสุขที่เป็นเครื่องยั่ววนทั้งหลาย แตกความสามัคคีกัน เหตุเหล่านั้นล้วนแต่มิได้ ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น คือว่า ย่อหย่อนในการปฏิบัติตาม พระธรรมคำสั่งสอนด้วย เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นเหตุให้บังเกิดความวิบัติเสียหายตั้งแต่ ส่วนย่อยจนถึงส่วนใหญ่ แต่ในขณะที่มีความเข้มแข็งไม่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในเครื่องยั่ววน ทั้งหลาย ในอบายมุขทั้งหลาย มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ก็ย่อมไม่บังเกิดความวิบัติ ย่อมดำรงอยู่ได้และมีความเจริญขึ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะเป็นการปฏิบัติตามพระพุทธศาสนา อยู่ด้วย

อันความเสื่อมโทรมทั้งหลาย ความวุ่นวายทั้งหลาย ความทุกข์เดือดร้อนทั้ง หลายที่บังเกิดขึ้นในบุคคลบางคนหรือบางหมู่ บางกลุ่ม แม้ว่าจะยังไม่เป็นความวิบัติของ ส่วนรวม ก็เพราะไม่ปฏิบัติอยู่ในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะ ก็เพราะ ไม่ปฏิบัติอยู่ในศีล เช่นว่าศีล ๕ ประการ ในธรรมที่คู่กันกับศีล ๕ ประการ เช่น ความ มีเมตตา กรุณา ความประกอบสัมมาอาชีวะ เป็นต้น ถ้าหากว่าได้พากันปฏิบัติอยู่ใน ศีลและธรรม แม้จะเป็นขั้นต้นดังที่กล่าวมานี้ ก็จะเป็นเครื่องแก้ความทุกข์ เดือดร้อน แก่การเบียดเบียนกัน แก้อาชญากรรมต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น แก่ทุจริตต่าง ๆ ที่มีอยู่ได้ และจะทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย แม้ยกตัวอย่างธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า คือศีลธรรมขั้นต้นดังที่กล่าวมานี้ ก็จะได้เห็นว่า ศาสนานี้ได้มีอำนาจช่วยดำรงรักษา ประเทศชาติไทย และคนไทยเราให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกันมาอย่างไร

บัดนี้ท่านทั้งหลายได้เข้ามาบวช ซึ่งส่วนมากเป็นการบวชเรียน เพราะฉะนั้น จึงขอให้ตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติศีลของภิกษุ ตลอดจนข้อปฏิบัติต่าง ๆ ของภิกษุ การเรียนนั้นก็เรียนให้เข้าใจ ให้รู้จักพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปใช้ปฏิบัติให้บังเกิด ประโยชน์ขึ้น อย่าได้ประมาทว่าประเทศชาติไทยเราไม่เป็นอะไร จะกินจะนอนจะเที่ยว สุขสบายก็ทำได้ตามใจ ขอให้คิดดูให้ดี อย่าคิดว่าอานูภาพของพระศาสนาที่ปกป้องให้ บังเกิดความสวัสดิแม้ดังที่กล่าวนั้น หมายความว่า เป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอกเหมือน อย่างอำนาจของเทพเจ้าเป็นต้น ตามที่เชื่อถือกัน ไม่ใช่หมายความว่าอย่างนั้น แต่ว่า หมายความว่าถึงศีลธรรมที่ตั้งอยู่ในทุก ๆ คนนี้เอง เราทั้งหลายก็เป็นคนหนึ่ง ๆ ของ ทุก ๆ คน คนดังกล่าวคือมีศีลมีธรรม เมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่เป็นคณะเป็นประเทศ ชาติ ก็ย่อมมีความมั่นคงดำรงมั่น เพราะฉะนั้น อานูภาพของศาสนานั้นจึงตั้งที่จิตที่ คนเรานี้เอง และพึงปฏิบัติพระพุทธศาสนา มีศีลมีธรรมตามควรแก่ภาวะของตน และ ทุก ๆ คนเรานี้รวมกันเข้าก็เป็นพลังของศีลธรรมอันใหญ่หลวง ซึ่งทำให้บังเกิดความมั่นคง ดังกล่าว นี้แหละคืออานูภาพของพระพุทธศาสนาที่คุ้มครองป้องกัน เราทุก ๆ คนนี้ แหละที่เป็นแดนเกิดของอานูภาพเหล่านั้น

เพราะฉะนั้น จึงขอให้ไม่ประมาท ถ้าหากว่าไม่เรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนา และนำพระพุทธศาสนาไปใช้เป็นข้อปฏิบัติให้พอเหมาะพอควรแล้ว จะบังเกิดความผิดเคือง ขึ้นโดยลำดับ ดังนี้เองจะนำไปสู่ความวิบัติได้ จึงขอให้ไม่ประมาท ตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติ ใช้เวลาที่บวชเรียนนี้ให้เกิดประโยชน์ให้เต็มที่ คือเรียนรู้อย่างหนึ่ง เรียนใช้อีกอย่างหนึ่ง เมื่อรู้และรู้จักนำไปใช้ย่อมได้ประโยชน์จากการบวชเรียน แหะวันนี้ก็เป็นเพียงการ กล่าวแสดงเป็นอารัมภบท ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ไปจะได้เริ่มสอนเข้าหลักพระพุทธศาสนา.

ครั้งที่ ๒

การรู้จักพระพุทธศาสนา

ตั้งสำรวมกาย วาจา ใจ เยียโสตประสาทเพื่อที่จะฟัง ตั้งใจเพื่อที่จะฟัง ต้องการให้ท่านทั้งหลายได้รู้จักพระพุทธศาสนา การรู้จักพระพุทธศาสนานั้น

ขั้นต้น รู้จักด้วยการเรียน คือการฟังการอ่านพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าฟังหรืออ่านพระวินัยให้รู้พระพุทธานุญาตที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ พระธรรมคือคำสอนพุทธประวัติคือประวัติของพระพุทธเจ้า ดังเช่นที่จัดไว้เป็นหลักสูตรของนวกภูมิในขั้นต้น การรู้จักพระพุทธศาสนาก็รู้จักด้วยการฟังหรือการอ่านพระพุทธศาสนาดังกล่าวมา

ขั้นที่สอง รู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง ด้วยการที่ได้พิจารณาพระพุทธศาสนาที่ฟังหรือที่อ่านนั้น นำเข้ามาดูที่ตนเองและปฏิบัติพระพุทธศาสนาขั้นที่ตนเอง ก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง

ขั้นที่สาม รู้จักพระพุทธศาสนาด้วยผลของการปฏิบัติที่ได้รับโดยลำดับ จนถึงความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งในธรรม อันเป็นเหตุชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมอง อุกุศลบาปทั้งหลาย แม้ในขั้นที่สามนี้ก็เป็นการศึกษาพระพุทธศาสนาที่ตนเองอีกเหมือนกัน

การรู้จักพระพุทธศาสนาขั้นแรกเรียกว่าขั้น *ปริยัติ* คือการเรียน ขั้นที่สองเรียกว่าขั้น *ปฏิบัติ* ขั้นที่สามเรียกว่า *ปฏิเวธ* ตามศัพท์แปลว่าความรู้แจ้งแทงตลอด คือความรู้ความเห็นที่เกิดขึ้นแจ่มแจ้งดังกล่าว

พระพุทธศาสนานั้น ตามศัพท์ พุทธ ก็แปลว่าผู้รู้ ผู้ตรัสรู้ ศาสนา แปลว่า คำสอนหรือคำสั่งสอน รวมเข้าเป็นพระพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ คือ คำสอนของพระผู้รู้ หรือว่าคำสั่งสอนของพระผู้รู้ พระพุทธ พระผู้รู้ในคำนี้ก็หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้น ท่านผู้นี้เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนพระพุทธศาสนา เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายซึ่งมีพระประวัติปรากฏอยู่ในพุทธประวัตินั้น

พระองค์ประสูติในชมพูทวีป บัดนี้ เข้าใจกันว่าอยู่ในประเทศเนปาล เมื่อก่อน พุทธศักราช ๘๐ ปี ทรงเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นสักกชนบท ได้ทรงปรารถนา ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีประจำแก่ทุกชีวิตที่เกิดขึ้นมา จึงพอพระเหตุภัยใน บรรพชา คือการบวช ดังที่ท่านได้แสดงว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสิ้น คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสลดพระเหตุภัยในเมื่อทอดพระเนตรเห็น คนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิดมาก็ต้องแก่เจ็บตาย ไม่มีใคร ที่จะพ้นไปได้ จึงทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือความหลุดพ้น จากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเช่นนี้ย่อมมีอยู่คู่กัน เพราะว่าเมื่อมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ก็ต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นคู่กัน และทรงเข้า พระเหตุภัยว่าธรรมที่ทำให้พ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย บรรลุถึงความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นั้นแหละเรียกว่า “โมกขธรรม” ซึ่งทรงเข้าพระเหตุภัยว่าจะต้องมีอยู่ จึงได้ทรงปรารถนา และได้ทรงเห็นว่าการบวชนั้นมีโอกาสที่จะปฏิบัติเพื่อประสบโมกขธรรม นี้ได้ อันเป็นธรรมที่ลุ่มลึก

ทรงปรารถนาเหตุดังกล่าวนี้ จึงเสด็จออกทรงผนวช โดยทรงสละเครื่องผูกพัน ของฆราวาสหมดทุกอย่าง ทรงสละทั้งพระชายา พระโอรส สละปราสาทที่เป็นที่ประทับ อยู่ในฤดูทั้งสาม สามปราสาท สละตำแหน่งรัชทายาท สละพระประยูรญาติ มิตรสหาย ทั้งหมด แปลว่าสละโลกออกทรงผนวช เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปลำพังพระองค์เดียว โดยที่ได้ทรงตัดพระเมาฬีคือพระเกศาที่มุ่นเป็นมวยด้วยพระขรรค์ และทรงเปลื้องเครื่อง ขัตติยาภรณ์ทั้งหมด ทรงนุ่งห่มด้วยผ้ากาสายะ หรือกาสาวะ คือผ้าข้อมน้ำผาด ดังที่ เรียกกันในบัดนี้ว่าน้ำรัก ผ้าข้อมกรัก แล้วก็เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปโดยลำพังพระองค์

เดียว อาศัยอาหารด้วยการบิณฑบาตคือเที่ยวขอเขามาเสวย ต้องทรงดำเนินไปด้วย พระบาทบนแผ่นดิน บรรทมกลางดินกลางทราย นึกถึงภาพแล้วก็รู้สึกว่าจะต้องมี พระเหตุที่ยี่มนคงเด็ดเดี่ยวมาก จึงได้ทรงสละได้ เพราะว่าก่อนที่จะเสด็จออกทรง ผนวชนั้น ประทับอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยบุคลและวัตถุเป็นเครื่องบำรุง ทุกอย่าง ได้เสวยอาหารที่ปรุงมาเป็นอย่างดี ที่มีผู้นำมาทุกเวลาที่ต้องการ ทรงเครื่อง ขัตติยาภรณ์ที่สวยงามประณีต บรรทมบนพระแท่นและเครื่องลาดที่งดงามและอำนวยความสะดวกทุกอย่าง แวดล้อมไปด้วยบริวาร จะเสด็จไปข้างไหนก็มียานพาหนะที่สวยงาม หรือจะทรงม้า ทรงช้าง ก็มีอยู่พร้อมสรรพทุกอย่าง ดำรงอยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาท พระชายาก็ทรงพระสิริโฉม พระโอรสก็เฟื่องจะประสูติ ตามที่แสดงไว้ในพระประวัติ พิจารณาดูแล้วก็น่าที่จะสละออกได้ยาก เพราะการที่สละออกนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า สละออกชั่วคราวอย่างสละมาบวช ๓ เดือน แต่ว่าเป็นการสละออกตลอดไป ด้วยมุ่ง ที่จะได้โมกขธรรมคือความหลุดพ้น ดังกล่าวนั้น

อาศัยที่ได้ทรงมีพระปัญญาที่มองเห็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตอย่างแท้จริง เรียกว่า มองเห็นทุกข์ที่อยู่ในความสุขอันใคร ๆ มองไม่เห็น เพราะนึกคิดว่าผู้ที่อยู่ใน ภาวะที่เป็นสุขเช่นนั้น แวดล้อมไปด้วยอำนาจาสนาเครื่องบำรุงความสุขทุกอย่าง พระชนม์ ก็ยังน้อย พระเกศาก็ยังดำสนิท พระชายาก็อยู่ในพระวัยที่สวยงาม พระโอรสก็เฟื่อง ประสูติ ทุกอย่างอยู่ในความสดชื่นเหมือนอย่างดอกไม้ที่เฟื่องบาน กำลังองกาม ยังไม่ แสดงอาการของความร่วงโรยอะไร สิ่งเหล่านี้ควรจะเป็นเครื่องปกปิดได้จริงสำหรับคน ทั่ว ๆ ไป ใครจะมองเห็น ถ้าว่ากันด้วยตาเนื้อแล้วก็มองเห็นแต่ความสดชื่น ความสมบูรณ์ บริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ว่าอาศัยตาปัญญาซึ่งเป็นตาใน จึงได้ทรงมองเห็นความทุกข์ ทั้งหลายที่ซ่อนอยู่ในเครื่องปกคลุม คือความสุขนั้น อันได้แก่ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตที่โผล่ขึ้นมาปรากฏในพระเหตุอย่างแจ่มชัด เข้าใจว่าอาศัยเหตุนี้ท่านจึงได้ยกแสดงเป็นบุคคลาธิษฐานว่า ทรงเห็นเทวทูตคือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย กับสมณะ เพราะว่าเทวดานั้นปกติมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ ตามที่ เชื่อถือกัน เว้นไว้แต่ว่าต้องการจะมาแสดงกายให้ปรากฏ เพราะว่ากายของเทวดานั้น เป็นกายทิพย์ จะเห็นก็เห็นด้วยตาทิพย์ อันเรียกว่าทิพยจักขุ สัจจะคือความจริงของ ชีวิตทั้งสามก็เหมือนเช่นนั้น ในขณะที่กำลังอยู่ในวัยที่สมบูรณ์ วัยที่สมบูรณ์นี้ย่อม

ปกปิดไม่ให้มองเห็น แปลว่าตาเนื้อมองไม่เห็น มองเห็นแต่ความสวยงาม และสิ่งที่ ตกแต่งไว้อย่างสวยงาม แต่ว่าตาใจคือปัญญามองเห็น ก็เท่ากับว่าเป็นตาทิพย์นั่นเอง มองลอดเข้าไปเห็นสัจจะ คือความจริงที่ซ่อนอยู่ ท่านจึงได้ผูกขึ้นเป็นบุคคลาธิษฐานว่า ได้ทรงเห็นเทวทูต แม้สมณะก็เช่นเดียวกัน จะมองเห็นคุณของสมณะก็ด้วยตาปัญญา ตาเนื้อก็มองไม่เห็น เพราะว่าการเป็นสมณะนั้นเศร้าหมองในสายตาเนื้อ แต่ว่าผ่องใส ในสายตาของปัญญา อาศัยปัญญาและอาศัยพระปณิธาน คือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่น จริง ๆ จึงได้ทรงสละได้

เมื่อทรงสละแล้วก็ทรงดำรงความเป็นอยู่อย่างตรงกันข้ามทันที ดังที่กล่าวมา ข้างต้น อาหารที่มีผู้จัดถวายอย่างประณีตก็เที่ยวขอเขามาเสวย สุดแต่เขาจะให้ เหมือน อย่างที่พระไปบิณฑบาตแล้วก็ได้อาหารจากชาวบ้านนั่นเอง ตีบ้างเลวบ้าง เคยทรง เครื่องขัตติยาภรณ์ ก็มาทรงผ้ากาสาเย หรือผ้ากาสาวะ คือผ้ากรัก ผ้าข้อมน้ำผาด ต้องบรรทมกลางดิน กลางทราย ใต้ต้นไม้ สุดแต่ว่าจะไปนอนแรมลงที่ไหน จะต้อง เสด็จไปด้วยพระบาทเปล่า ต้องช่วยพระองค์เองทุกอย่าง ไม่มีข้าทาสบริวารมาคอย ช่วยเหลืออะไรทั้งนั้น แปลว่าอยู่ในสภาพที่กลับตรงกันข้ามทุกอย่าง คล้าย ๆ กับถูก เขาเนรเทศออกไปจากบ้านจากเมืองแล้วไม่ได้มีสมบัติอะไรติดตัวไปเลย แกรมยังตัด เกสาเสียด้วย การตัดเกสากลายเป็นคนศีรษะโล้นซึ่งถูกดูถูก อย่างไทยเราเรียกว่า อับริยัญไร ไม่เป็นที่นับถืออีกต่อไป และเมื่อทรงผนวชแล้วก็มุ่งที่จะแสวงหาโมกขธรรม ในข้อนี้ได้มีแสดงไว้ในวินัยปิฎกว่า

ในครั้งแรกได้ทรงศึกษาและปฏิบัติกับอาจารย์อาฬารดาบส และอุททกดาบส ได้ทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์ทั้งสอง ก็ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงเสด็จออกไปทำทุกรกิริยา คือการทำตนให้ลำบากหลายประการ ดังที่ท่านแสดงว่ายังไม่มีการ ทำได้เสมอเหมือนมาก่อน แล้วก็ทรงเห็นว่า แม้การกระทำทุกรกิริยา คือการทรมาน ภายให้ลำบากนี้เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาแต่อย่างไร ไม่ใช่ทางของความ หลุดพ้น จึงได้ทรงเลิก แล้วก็ทรงหวนระลึกถึงปฐมฌานคือความเพ่งที่หนึ่ง อันหมายถึงสมาธิอันแน่นแน่ เคยทรงได้เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธี

แรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นหว่า ก็ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตก็เป็นสมาธิจนถึงขั้นปฐมฌาน ทรงได้ปฐมฌานในครั้งนั้น แต่ว่าต่อมาสมาธินั้นก็เสื่อมไป ได้ทรงระลึกถึงสมาธิจิต ที่ทรงได้ ก็ได้ทรงคิดว่า การปฏิบัติทางสมาธินั้นจะพียงนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงได้ ทรงเริ่มจับปฏิบัติทางสมาธิ

เป็นอันว่าได้ทรงเริ่มเข้าทางถูก ทรงปฏิบัติทางสมาธิจนได้อัปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่จนถึงขั้นฌานแล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อรู ก็ได้บังเกิดพระญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นได้โดยลำดับ

พระญาณแรก คือพระญาณที่หยั่งรู้ขั้น ๑ อันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ เรียกว่า ๑ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ ระลึกย้อนถึงชาติหนหลังตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ ออกไปจนถึงนับไม่ถ้วนชาติ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณ คือความหยั่งรู้จตุต คือความเคลื่อนออกไป อุปบัติ คือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง ทำกรรมดีก็ไปเกิดในชาติที่ดีมีความสุข ทำกรรมชั่วก็ไปเกิดในชาติที่ชั่วมีความทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณ คือความหยั่งรู้ที่สาม คือความหยั่งรู้เป็นเหตุสันนิษฐาน คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในใจทั้งหมด อันได้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในทุกข์ รู้ในเหตุเกิดทุกข์ รู้ในความดับทุกข์ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระญาณที่หยั่งรู้ในอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต พระญาณที่หยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในความดับอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

ครั้นทรงได้พระญาณที่สามนี้ จึงเป็นวิชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพล่งขึ้นใน สัจจะทั้งหลาย เมื่อวิชาปรากฏขึ้น วิมุตติ คือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ทั้งปวงก็ปรากฏขึ้น เมื่อทรงได้วิชาวิมุตติดังนี้ จึงทรงเป็น พุทฺโธ คือเป็นผู้ที่ตรัสรู้แล้ว วิสุทฺโธ เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หลุดพ้นแล้ว *กฺรณามหนฺณโว* ต่อจากนั้นก็ให้มีพระกรุณา ตั้งห้วงทะเลหลวง เพราะได้เสด็จจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทขึ้นในโลก

ในตอนนี พึงพิจารณาทำความเข้าใจประกอบอีกเล็กน้อยว่า พระญาณที่หนึ่ง คือพระญาณที่รู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ที่เรียกว่าระลึกชาติได้ดังกล่าวนี้ เป็นเครื่องเปิดโมหะ คือความหลง เข้าใจผิดเห็นผิดในเรื่อง ตายเกิด ตายสูญ เพราะได้ทรงมองเห็นว่า มีชาติคือความเกิดมาแล้วติดต่อกันมาโดยลำดับ นับย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่หนึ่งชาติ จนถึงนับชาติไม่ถ้วน และพระญาณที่หยั่งรู้นี้ได้รู้ถึงรายละเอียดของชาตินั้น ๆ ด้วยว่ามีชื่ออย่างไร มีอายุอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไร ดังนี้ เป็นต้น

พระญาณที่สอง คือความหยั่งรู้ถึงการจุติ คือความเคลื่อนออกไป อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม เป็นเครื่องเปิดโมหะคือความหลง ในเรื่องว่าอะไรเป็นเหตุ เพราะว่าเหตุปรากฏแก่พระญาณว่าเป็นไปตามกรรม คือความเคลื่อนออกไปจากชาติหนึ่ง แล้วเข้าถึงคือเกิดขึ้นอีกชาติหนึ่งนั้นเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง กรรมชั่วก็นำไปเกิดขึ้นในชาติที่ชั่วมีทุกข์ กรรมดีก็ให้ไปเกิดในชาติที่ดีมีสุข ทำให้เกิดความหยั่งรู้แน่นอนลงไปในการกรรมและผลของกรรม ไม่สงสัย เพราะว่าได้มองเห็นเหมือนอย่างเป็นสถิติปรากฏอยู่ทุกชาติ ในตอนนี้พึงทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า จะทำกรรมดีหรือกรรมชั่วมิก็ตาม ก็ต้องทำให้เคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และก็เข้าถึงอีกชาติหนึ่ง คือ ตาย-เกิด ตาย-เกิดอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่ยังกระทำกรรมอยู่ และทำไมจึงยังต้องทำกรรมอยู่ ทั้งกรรมดีบ้างกรรมชั่วมิ ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำกรรม ฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอยู่ตราบใด ก็ต้องกระทำกรรมและก็ต้องตาย ต้องจุติ แล้วก็ต้องเกิด ต้องอุปบัติ คือเคลื่อนและเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะสิ้นกิเลส

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงได้พระญาณที่สาม คือว่าได้หยั่งรู้ลงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในอาสวะ ในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงทรงดับกิเลสได้สิ้นเชิง ความตรัสรู้และความหยั่งรู้ของพระองค์นั้น ก็เป็นความหยั่งรู้ที่ถึงที่สุด ไม่มี ความหยั่งรู้ที่จะยิ่งขึ้นไปอีก ความหยั่งรู้ในทุกข์นั้น ก็ตั้งต้นแต่เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดมนต์กันอยู่ในเวลาเช้า คือได้ทรงเห็นประจักษ์ชัดว่าไม่ใช่

แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้น เป็นทุกข์ เหมือนอย่างที่ทรงเห็นเมื่อครั้งก่อนที่จะเสด็จออกทรง
ผนวชที่ว่าทรงเห็นเหตุตุนั้น คือเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่อย่างไรไม่เห็นเกิด
แต่ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ทรงเห็นเพิ่มว่าแม่เกิดก็เป็นทุกข์ และเกิดนี้แหละ
เป็นความทุกข์ที่เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในปัจจุบันชาติ เพราะว่ามีเกิดจึงมีแก่ มีเจ็บ
มีตาย แก่เจ็บตายนั่นเนื่องมาจากเกิด เมื่อเกิดแล้วต้องแก่เจ็บตายเสมอ จะเกิดขึ้นมา
โดยไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไม่ได้ เมื่อมีชาติแล้วต้องแก่ เจ็บ ตาย เสมอ เพราะฉะนั้น
โดยที่แท้แล้ว ชาติคือความเกิดนี้เป็นตัวทุกข์ เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในชีวิตปัจจุบัน
อันนี้เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระญาณที่สาม และหยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ว่า
ต้นเหตุ คือความดิ้นรนทะยานอยากนี้แหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับต้นเหตุเสียได้คือ
ความดับทุกข์ ทางที่ทรงปฏิบัติมาโดยลำดับจนได้ปัญญาได้ญาณที่หยั่งรู้นี้เป็นทางปฏิบัติ
ให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นญาณที่หยั่งลงไปจนถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมม
อยู่ในจิต เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ เพราะต้นเหตุ
ก็เนื่องมาจากอาสวะมีอวิชชาสวะเป็นต้น

เป็นอันว่า ได้ทรงปฏิบัติดำเนินมาโดยสมบูรณ์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์
ดับอาสวะ จึงได้ความดับทุกข์ ดับอาสวะสิ้นเชิง พระญาณคือความหยั่งรู้นี้เป็นวิชา
ความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพล่งขึ้น กิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปหมด เป็นวิมุตติ
ความหลุดพ้น เหมือนอย่างว่าเมื่อแสงสว่างปรากฏขึ้น ความมืดก็หายไป สิ่งทั้งหลาย
ที่ถูกความมืดปกคลุมหุ้มห่อเอาไว้จึงปรากฏอย่างชัดแจ้งสมบูรณ์ทุกประการ จึงทรง
เป็น พุทโธ ผู้รู้ ผู้เห็น รู้เห็นทุกอย่าง รู้เห็นสมบูรณ์ นี้แหละเรียกว่าผู้ตรัสรู้ วิสุทโธ
เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่า ได้ทรงประสบโมกษธรรม
ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงตามที่ได้ทรงตั้งพระหฤทัยไว้

มีความมุ่งหมายต่าง ๆ กัน และมีจำนวนมากขึ้น มีลักษณะการต่าง ๆ เกิดมากขึ้น เป็นต้น จึงทำให้ภิกษุบางรูปประพฤตินิไม่เรียบร้อยเสียหายจนถึงมีคำติฉินบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามความประพฤติเช่นนั้นเป็นคราว ๆ มา พระวินัยนี้เป็นคำสั่ง ฉะนั้น แต่เดิมมาในชั้นแรกมีแต่คำสอนยังไม่มีคำสั่ง คำว่าศาสนา จึงแปลว่าคำสอนอย่างเดียว แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น คำว่าศาสนา จึงแปลว่าคำสั่งสอน คำสั่งนั้นหมายถึงพระวินัย คำสอนนั้นหมายถึงพระธรรม อันหมายถึงคำสอนเป็นเครื่องอบรมจิตใจดังกล่าว

ขอให้ท่านทั้งหลายทำความเข้าใจว่า คำว่า “ธรรม” นั้นใช้ในความหมายหลายอย่าง ใช้ในความหมายที่กว้างครอบคลุมไปทั้งหมดก็ได้ ใช้ในความหมายที่แคบเฉพาะอย่างใด อย่างหนึ่งก็ได้ คำว่าธรรมที่ใช้ในคำว่าตรัสรู้พระธรรม หรือว่าแสดงพระธรรมสั่งสอน ที่ใช้ทั่ว ๆ ไป ย่อมหมายความครอบคลุมทั้งหมด แต่ว่าเมื่อแยกออกเป็นคำสั่งและคำสอน คำสั่งนั้นเรียกว่าพระวินัย คำสอนก็คงเรียกว่า ธรรม หรือ ธรรมะ ซึ่งในที่นี้เมื่อมาคู่กันกับวินัยว่าธรรมวินัย คำว่าธรรมก็มีความหมายจำกัดจำเพาะที่เป็นคำสอน อันไม่ใช่เป็นคำสั่งคือวินัยเท่านั้น โดยแยกคำสั่งออกไปอีกพวกหนึ่งเรียกว่าวินัย จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจถ้อยคำที่ใช้ดังนี้

พระพุทธศาสนานั้นจึงแยกออกเป็นธรรมที่เป็นคำสอนส่วนหนึ่ง วินัยที่เป็นคำสั่งส่วนหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลก็น่าจะแยกออกเป็นสองส่วนดังนี้ ฉะนั้น ในสมัยที่ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ได้ทรงตั้งให้พระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ ในเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไป ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า “ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย โดยกาลล่วงไปแห่งเรา” ดังนี้

ตามพระพุทธานุญาตนี้ก็แสดงว่า พระพุทธศาสนานั้นแยกเป็นสองคือ เป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าแยกออกเป็นสองปิฎก ในตำนานสังคายนา ครั้งที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ ๓ เดือน และในตำนานสังคายนาครั้งที่สองเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปี ก็ปรากฏว่าพระพุทธศาสนายังคงแยกออกเป็น ๒ ปิฎก คือพระธรรมวินัย หรือว่าวินัย

และธรรม แต่ต่อมาในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามที่แสดงไว้ในตำนานจึงได้แยกออกเป็น ๓ ปิฎก ดังที่ไทยเราเรียกว่าไตรปิฎก คือมาจากคำบาลีว่า *ติปิฎก* คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

คำว่า “ปิฎก” นั้น แปลว่าตะกร้า ที่เป็นวัตถุก็หมายถึงตะกร้าสำหรับใส่ผลไม้ หรือสิ่งของทั้งหลายนี้แหละ มาใช้เป็นชื่อของการจำแนกหมวดหมู่แห่งพระศาสนา คือ คำสั่งสอน คือว่าแยกออกเป็นสามตะกร้า คือว่าแยกออกเป็นสามหมวดใหญ่ ๆ นั่นเอง วินัยนั้นก็คงรวมเข้าเป็นหมวดหนึ่ง หรือว่ารวมใส่ในตะกร้าใบหนึ่งเรียกว่า วินัยปิฎก ธรรมคือคำสอนนั้นแยกออกเป็นสองหมวด หรือว่าแยกใส่ไว้ในสองตะกร้า คือว่าบรรดา คำสอนที่ได้ทรงสอนแก่บุคคลนั้น ๆ ในโอกาสนั้น ๆ เป็นคำสอนที่มีบุคคลเป็นต้นเป็นผู้รับเทศนา รวมใส่เข้าในตะกร้าหนึ่ง หรือรวมใส่เข้าไปในหมวดหนึ่งเรียกว่า สุตตันตปิฎก หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่แสดงแต่ข้อธรรม ไม่กล่าวว่าจะแสดงแก่ใคร ที่ไหน โดยยก หัวข้อขึ้นเป็น ๔ หัวข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แล้วก็แสดงอธิบายแสดงไปตามหัวข้อทั้ง ๔ นี้ ก็รวมใส่ไปในตะกร้าใบหนึ่ง คือ ไว้หมวดหนึ่งเรียกว่าอภิธรรมปิฎก

ในชั้นอรรถกถา ท่านพระอาจารย์ผู้แต่งอธิบายพระคัมภีร์จึงได้กล่าวอธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คำแสดงในชั้นอรรถกถาซึ่งแต่งเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปหลายร้อยปี หรือว่าตั้งพันปี ส่วนในเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกเองนั้น ไม่มีบอกว่าแสดงแก่ใครที่ไหน และคำว่าอภิธรรมนั้น แปลว่าธรรมที่ยิ่ง อันหมายถึงว่าเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมอื่น ๆ หมายความว่า เฉพาะธรรม คือแสดงจำเพาะธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวถึงเรื่องประกอบทั้งหลายดังนี้ก็ได้ หมายความว่า เป็นอธิบายธรรมเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา คือเป็นถ้อยคำที่อธิบาย เนื้อความอย่างหนึ่งดังนี้ก็ได้ บรรดาผู้ที่นับถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นอันมาก มักจะพอใจในคำอธิบายว่า อภิธรรมคือธรรมที่ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่าธรรมทั้งหลาย แต่ว่าผู้ที่ใคร่ครวญ เป็นส่วนมากที่วางใจเป็นกลาง มักจะพอใจในอธิบายว่า คำอภิธรรมหมายถึงเฉพาะธรรม หรือว่าหมายถึงอธิบายธรรม หรือเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา เป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อ ความของธรรมอย่างหนึ่งดังนี้

คำว่า วินัย นั้นแปลว่า แนะนำ แปลว่า กำจัด ที่แปลว่าแนะนำก็คือ แนะนำ ความประพฤติทางกายทางวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ที่แปลว่ากำจัดก็คือ กำจัดโทษ อันเกิดจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

คำว่า สุตตันตะ มีคำแปลหลายอย่าง เช่น แปลว่า เป็นเหมือนอย่างเส้นด้าย ที่ร้อยดอกไม้ กล่าวคือเป็นเครื่องรวบรวมประมวลเข้ามาซึ่งข้อธรรมทั้งหลายจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดีงาม และยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก

คำว่า อภิธรรม นั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว แปลว่าธรรมที่ยิ่งใหญ่ แปลว่าเฉพาะธรรม แปลว่าอธิบายธรรม

พระพุทธศาสนาจึงได้แยกออกเป็น ๓ หมวด ๓ ตะกร้า คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก ดังนี้ ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยภาษาของ ชาวมคธ ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่คนพูดกันเข้าใจง่ายในท้องถิ่นในเวลานั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ใช้ภาษามคธเป็นภาษาของพระพุทธศาสนา หลักฐานที่รับนับถือกันมาจนถึงบัดนี้ นั้นเป็นหลักฐานที่ได้จากลัทธิทวิปหรือประเทศศรีลังกา ดังที่มีเล่าในประวัติพระพุทธศาสนาว่า

ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งชมพูทวีปคืออินเดีย ได้ทรงส่งพระมหินทเถระซึ่งเป็นพระราชโอรส พร้อมทั้งคณะสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในลังกาทวีป พระเจ้าแผ่นดินลังกาพร้อมทั้งประชาชนก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนา มาตั้งแต่ในครั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวีป และได้กระทำสังคายนา ครั้งแรกในลังกาทวีป เป็นการแสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปลงแล้ว นับต่อจากที่ทำลงในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ ๔ และต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ พระสงฆ์ ในลังกาทวีปได้ปรารภกันขึ้นว่า ความทรงจำของบุคคลได้เสื่อมลง การที่จะทรงจำ ปาพจน์คือถ้อยคำที่เป็นประธานคือพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก พุทธวจนะ เป็นการ ยาก จึงได้ประชุมกันทำสังคายนานับเป็นครั้งที่ ๕ จารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษร พระไตรปิฎกจึงได้เป็นตัวอักษรขึ้นตั้งแต่ในพระพุทธศตวรรษที่ ๕ ในลังกาทวีป และได้จารึกด้วยภาษามคธ ซึ่งนับถือว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้สั่งสอน

พระไตรปิฎกที่จารึกเป็นตัวอักษรนั้น ได้เรียกอีกคำหนึ่งว่า “บาลี” คำว่า “บาลี” นั้น แปลว่า เป็นต้นแบบหรือเป็นแบบอย่าง คำนี้ใช้เรียกเป็นชื่อของคัมภีร์ของชาวนา ชาวนาเมื่อทำนาก็ต้องทำคัมภีร์ การทำคัมภีร์นั้นเป็นแนวบอกเขตของนาด้วย เป็นเครื่องกั้นน้ำหรือขังน้ำสำหรับใช้ในนาด้วย จึงนำเอาคำนี้มาใช้เรียกพระไตรปิฎก หรือพระธรรมวินัยที่จารึกขึ้นไว้เป็นต้นแบบนั้นว่า “บาลี” คือเป็นแนวเป็นเขตสำหรับที่จะแสดงว่านี่เป็นพุทธวจนะ นี่เป็นพระธรรมวินัย เป็นพระไตรปิฎก เป็นปาฬจน (พุทธวจนะ) คือคำที่เป็นประธานของพระพุทธเจ้า แสดงแนว แสดงเขตและในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องป้องกันเพื่อมิให้สัทธรรมปฏิรูป คือคำสั่งสอนที่เป็นของปลอมแปลงกลมกล่อมเข้ามา คือว่าถ้านอกจากนี้แล้วไม่ใช่ ถ้าเป็นในนี้แล้วจึงจะใช้ เพราะฉะนั้น จึงได้เรียกว่าเป็นภาษาบาลีอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็พึงทราบคำว่าภาษาบาลีนั้นไม่ใช่เป็นชื่อของภาษาโดยตรง ชื่อของภาษาโดยตรงนั้นคือภาษามคร หรือเรียกว่า “มาครี” ภาษามาครี ภาษาของชาวมคร

เพราะฉะนั้น ภาษามครจึงเป็นภาษาที่จารึกพระพุทธวจนะได้ใช้ศึกษาสืบต่อ มาจนถึงบัดนี้ และก็ยังมีบัญญัติที่นับถือกันว่าเป็นพระพุทธบัญญัติว่า ในสังฆกรรม ทั้งปวงนั้นให้ใช้ภาษามครดังที่เราทั้งหลายได้ใช้ในพิธีอุปสมบท ตลอดจนถึงในการ ท่องบ่นสวดมนต์ทั้งหลายก็ใช้ภาษามครเป็นหลักอยู่ และภาษาไทยเราก็ได้รับเอา ภาษามครมาใช้เป็นอันมาก เช่น คำว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภาษามคร ทั้งนั้น เอามาใช้เป็นคำไทยเพราะว่าจะเอาคำไทยแท้ ๆ มาใช้นั้นก็หายากมากหรือว่า หาไม่ได้ที่จะให้มีความหมายครอบคลุมความหมายเดิมทั้งหมดได้ เช่น คำว่าพระพุทธ จะใช้คำไทยว่าอะไรครอบคลุมไปทั้งหมดก็ยาก คำว่าพระธรรม พระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องนำภาษามครมาใช้กัน

ตามที่กล่าวมานี้ ศาสนาก็คือคำสั่งสอน ได้แก่พระธรรมวินัย ซึ่งเดิมแยกออกเป็นสอง คือธรรมส่วนหนึ่ง วินัยส่วนหนึ่ง และต่อมาก็แยกออกเป็น ๓ เรียกว่า พระไตรปิฎก และใช้ภาษามครหรือที่เรียกต่อมาเป็นภาษาบาลีเป็นหลัก ได้มาจากลังกา ที่วัดตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๕ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวนี้ เหมือนกันหมดในทุกประเทศมาจนบัดนี้ คำว่าศาสนานั้น

จึงหมายถึงดั่งที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่ง อันจะพึงเรียกว่าปริยัติศาสนา ศาสนาคือพระปริยัติ อันหมายถึงพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พึงเล่าเรียนศึกษากัน

เมื่อกกล่าวให้สมบูรณ์แล้ว ยังมีอีกสองคือปฏิบัติศาสนา ศาสนาได้แก่การปฏิบัติ คือการปฏิบัติพระธรรมวินัย ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และปฏิเวธศาสนา ศาสนาคือ การรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายถึงผลการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยตั้งแต่เบื้องต้น จนถึง ความรู้แจ้งแทงตลอดในมรรค ผล นิพพาน จึงรวมศาสนาเบ็ดเสร็จเป็น ๓

๑. ปริยัติศาสนา
๒. ปฏิบัติศาสนา
๓. ปฏิเวธศาสนา

นี่คือพระพุทธศาสนา หากจะเทียบด้วยต้นไม้ พระพุทธศาสนานั้นก็เปรียบ เหมือนอย่างต้นไม้ทั้งต้น ปริยัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนราก ปฏิบัติศาสนานั้นเปรียบ เหมือนต้นพร้อมทั้งแก่น กิ่ง ใบทั้งหมด ปฏิเวธศาสนานั้นเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ รวมทั้งหมดก็เป็นต้นไม้ทั้งต้น คือ ปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา นี่คือพระพุทธศาสนา.

ครั้งที่ ๔ พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร

ขอให้ทำความเข้าใจ วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง วันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ลักษณะแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ดังที่ได้ยกมาแสดงไว้ในติเกคือหมวด ๓ แห่งธรรมวิภาค ใน *นวกอวาท* คือ

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อรู้ ไม่ใช่เพื่อไม่รู้ คือเพื่อให้รู้ยิ่ง เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้
๓. ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ตามลักษณะที่กล่าวนี้จะพึงเห็นได้ว่า มิได้ทรงสั่งสอนทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แต่ว่าทรงเลือกสอนจำเพาะที่ได้ในลักษณะทั้ง ๓ นั้น

ในข้อนี้ได้มีเรื่องเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่ง ได้เสด็จประทับอยู่ในป่าไม้สีสะปา คือ ไม้สีเสียด ได้ทรงกอบเอาใบไม้สีเสียดที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมาทำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์กับใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้นมากกว่ามากนัก พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นก็เหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น

แต่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนอย่างไรไม่เสียหายในกำแพงหัดถ์เท่านั้น แต่ที่ว่าแม้เช่นนั้น ธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นก็เป็นธรรมที่เพียงพอ ซึ่งผู้ฟังจะปฏิบัติเพื่อให้ได้รับผลจนถึงอย่างสูงสุดคือว่าพ้นทุกข์ได้ดังนี้

อนึ่ง เมื่อจะทรงสั่งสอนแก่ผู้ใด ก็ย่อมจะทรงเลือกธรรมสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังนั้น ๆ ด้วย ตามที่แสดงว่าได้ทรงพิจารณาตรวดดูสัตว์โลกทุกเวลาเข้าว่าจะมีผู้ใดสมควรที่จะไปทรงโปรด และจะควรทรงโปรดด้วยธรรมข้อใด อย่างไร เพราะฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงออกไปแล้วแก่ใคร ผู้นั้นก็ได้รับผลเสมอ ไม่มีที่จะไร้ผล ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าพระบรมศาสดา ซึ่งจะต้องทรงแสดงธรรมให้ผู้ฟังได้รับผลเสมอตามควรแก่อุปนิสัย

ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์อันเรียกว่าธรรมจักร หรือธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการยังจักรคือธรรมให้เป็นไปนั้นได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์เองพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และทรงแสดงถึงว่าได้ทรงตรัสรู้อะไรและตรัสรู้อย่างไร ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงสมควรที่จะทราบ ประการแรก

เมื่อก่อนจะตรัสรู้พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาอย่างไร ตามปฐมเทศนาก็กล่าวไว้ว่าอันบรรพชิตคือผู้บวชผู้มุ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง ฟังแว่นจากความประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกามทั้งหลาย และฟังแว่นจากความประกอบตนในการทรมานตนให้ลำบาก เพราะว่าเป็นทางสุดโต่งสองข้างที่ไม่ให้บังเกิดผลตามที่มุ่งหมายนั้น แต่ฟังปฏิบัติตนในทางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องเกี่ยวด้วยทางสุดโต่งทั้งสองนั้น อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฐิ	ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา	เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ

๖. สัมมาวายามะ	เพียรชอบ
๗. สัมมาสติ	ระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ

ทางทั้ง ๘ ประการนี้ ทำให้เกิดจักขุคือดวงตา ทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้ เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นไปเพื่อความรู้อพร้อม เป็นไปเพื่อพระนิพพาน เป็นอันว่า ทรงแสดงว่าได้ทรงเว้นจากทางกาม และเว้นจากทางทรมาณตนให้ลำบาก แต่ว่าทรง ปฏิบัติในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ซึ่งหมายความว่า อยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องเกี่ยวกับทางทั้งสองนั้น อันเป็นเหตุให้ทรงได้ จักขุดวงตาเห็นธรรม ได้ญาณคือความหยั่งรู้

มีปัญหาว่า จักขุดวงตาที่มองเห็น ญาณคือความหยั่งรู้นั้น รู้เห็นในอะไร จึงมาถึงตอนสองของปฐมเทศนาที่แสดงว่าอริยสัจจะ คือความจริงที่พระอริยะคือผู้เจริญ ประเสริฐพึงรู้ ความจริงที่ทำให้ผู้รู้ให้เป็นพระอริยะ คือว่าความจริงอย่างประเสริฐ ความจริง อย่างยิ่ง ๔ ประการ ได้แก่

๑. ทุกข์
๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์
๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์หรือเรียกสั้นว่า มรรค

ทุกข์ นั้น ก็ได้แก่ ความเกิด เป็นทุกข์ ความแก่ เป็นทุกข์ ความตาย เป็นทุกข์ ความโศกคือความแค้นใจ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพราก จากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อแล้ว ชนร์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการเป็นทุกข์

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้แก่ ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันนำไปสู่ภพใหม่ ประกอบกับ นันทิ คือความเพลิน ราคะ คือความติดใจยินดี

มีความบันเทิงยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ ได้แก่ *กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือในสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี่ *วิภวตัณหา* คือความทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั้นเป็นนี่

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ก็ได้แก่ความดับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก ได้สิ้นเชิง ทุกข์จะดับไปหมด

มรรค ข้อที่ ๔ ก็ได้แก่*มรรคมืองค์ ๘* มีสัมมาทิฐิเป็นต้น ดังกล่าวแล้ว

อริยสัจ ๔ นี้เอง เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือได้ทรงรู้ทรงเห็นในตอนที่สาม แสดงว่าตรัสรู้อย่างไร เพราะที่เรียกว่ารู้ ๆ นั้นก็ยังมีลักษณะหลายอย่าง ฉะนั้น ความรู้ของพระองค์ที่เรียกว่าเป็นความตรัสรู้นั้นมีลักษณะอย่างไร จึงได้ทรงแสดงว่า จักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่ว วิชชา คือความรู้แจ่มแจ้ง อาโลกะคือความสว่าง ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อนว่า

นี้ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว

นี้สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้พึงละ สมุทัยนี้ละได้แล้ว

นี้นิโรธคือความดับทุกข์ นิโรธนี้พึงกระทำให้แจ้ง นิโรธนี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว

นี้มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มรรคนี้ควรอบรมทำให้มีให้เป็นขึ้น มรรคนี้ได้อบรมและทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

ญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ ได้ผุดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้เคยทรงสดับมาก่อน ก็คือในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เอง โดยอาการที่เรียกว่ามีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ในสัจจะทั้ง ๔ วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามารถรอบ จึงมีอาการเป็น ๑๒

ในข้อนี้ขอให้ทำความเข้าใจว่า วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามารถรอบนั้น คือวนไปในทุกขสัจจะ สัจจะคือทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะความจริงว่า นี่เป็น

ทุกข์จริง ในสมุทัยโดยเป็นสัจจญาณว่านี่เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง ในนิโรธคือความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี่เป็นความดับทุกข์จริง ในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี่เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็น *สัจจญาณ* ความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริงดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้งสี่ โดยเป็นกิจจญาณ คือความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ หรือข้อที่พึงทำ ข้อที่พึงปฏิบัติว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้หรือว่าควรรู้ให้รอบคอบ สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ควรละ นิโรธความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็น *กิจจญาณ* ความรู้ในกิจคือว่าหน้าที่ที่ควรทำ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละว่า ได้กระทำสำเร็จแล้วว่า ทุกข์ ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ละได้แล้ว นิโรธความดับทุกข์ ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้อบรมให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว วนไปโดยเป็น *กตญาณ* คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้ว ในสัจจะทั้ง ๔ นี้รอบหนึ่ง จึงเรียกว่าเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ ในสัจจะทั้ง ๔ 3×4 จึงเป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังนี้ คือความตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสรู้ อริยสัจจญาณทั้ง ๔ ถ้ามว่า ตรัสรู้อย่างไร ก็ตอบได้ว่าตรัสรู้ญาณคือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในสัจจะทั้งสี่นั้น ที่มีวนรอบ ๓ นั่นก็คือ โดยสัจจญาณ ความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง โดยกิจจญาณความหยั่งรู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำที่พึงปฏิบัติ โดยกตญาณความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละ ว่าได้กระทำสำเร็จแล้ว

ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ แสดงถึงความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และพึงอธิบายได้ในพระนามว่า *สัมมาสัมพุทธโธ สัมมา* ก็แปลว่า *ชอบ สัม* ก็แปลว่า *เอง พุทโธ* แปลว่า *รู้หรือว่าตรัสรู้* รวมกันเป็น *สัมมาสัมพุทธโธ*

แปลว่าผู้รู้เองโดยชอบ หรือว่ารู้ชอบเอง รู้ก็คือตรัสรู้ในสังขะทั้ง ๔ ด้วยญาณ คือ ความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ในสังขะทั้งสี่เอง

ที่อธิบายกันมาว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ก็เพราะว่าญาณคือความรู้ดังกล่าว ได้บังเกิดผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ทรงสดับมาก่อน เมื่อเป็นดังนี้ ความตรัสรู้ในสังขะทั้งสี่ของพระองค์จึงเป็นความตรัสรู้ขึ้นเองโดยไม่ได้ทรงฟังจากใครมาก่อน และโดยชอบ ก็เพราะว่าทรงปฏิบัติมาในมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ความตรัสรู้นั้นเล่าก็เป็นความตรัสรู้ที่ถูกต้อง เป็นความตรัสรู้ที่ชอบ ไม่มีความผิดพลาดบกพร่องแม้แต่ประการใดประการหนึ่ง เพราะฉะนั้น จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทธโธ ผู้ตรัสรู้ชอบเอง หรือผู้ตรัสรู้เอง โดยชอบ

๘ สิงหาคม ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๕ หน้าที่ปฏิบัติในอริยสัจจ์มี ๔

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ส้ารวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง ได้กล่าวแล้วว่า จะแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนา อธิบายคำว่า “พุทธ” และคำว่า “ศาสนา” และรวมกันเข้าเป็น “พุทธศาสนา” แล้วได้อธิบายความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมาเมื่อก่อนตรัสรู้ และลักษณะแห่งการตรัสรู้ตามแนวปฐมเทศนา แม้เรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วก็ล้วนเป็นเรื่องที่ฟังทำความเข้าใจ จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในส่วนที่กล่าวแล้ว

ในวันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมหมวดใหญ่อันเป็นที่ประมวลเข้าแห่งพระพุทธศาสนา ทั้งหมด ธรรมหมวดใหญ่ดังกล่าวตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งก็คืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่ได้กล่าวมาแล้ว เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างฉันทใด ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ฉันทนั้น ย่อมรวมลงในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ เป็นที่รวมเข้าทั้งหมดของศาสนธรรมทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้จากหมวดธรรมใน*ธรรมวิภาคในนวกวาท* หมวดธรรมที่ว่าด้วยขันธ ๕ คือรูปขันธ, เวทนาขันธ, สัญญาขันธ, สังขารขันธ, วิญญาณขันธ พร้อมทั้งหมวดธรรมที่ว่าด้วยสามัญญลักษณะ อภินหปัจจเวกขณะเกี่ยวด้วยแก่ เจ็บ ตาย และความพลัดพรากเหล่านี้รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด

กิลเลสทั้งหมดเป็นต้นว่าอกุศลมูล นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิลเลส ๑๖ และ
ต้นหาที่แสดงในทุกขสมุทัย ในหมวดอริยสัจ ๔ พร้อมทั้งทุจริต ๓ อกุศลกรรมบถ
๑๐ เป็นต้น รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ทั้งหมด

ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นต้นว่า สันติ ความสงบระงับ หรือว่า
อุปสมะ ความเข้าไปสงบระงับ รวมทั้งทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ที่แสดงไว้ในนิโรธสัจจะ
ในหมวดอริยสัจ ๔ รวมเข้าในนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ทั้งหมด

หมวดธรรมที่แสดงเป็นธรรมปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติ ธรรมทั้งหมดตั้งแต่ทุกะ
หมวด ๒ ตั้งต้นแต่ธรรมมีอุปการะ ๒ อย่าง เป็นต้นไป รวมเข้าในมรรคสัจจะ สภาพ
ที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทั้งหมด

คราวนี้จำเพาะในข้อที่ ๔ คือมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค ทางปฏิบัติให้
ถึงความดับทุกข์นั้น ทางปฏิบัติที่แสดงให้โดยตรงก็คือว่ามรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ
ความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด และที่แสดงเป็นธรรม
ปฏิบัติไว้ทั้งหมด ดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งรวมเข้าในมรรคสัจจะนั้น ถ้าว่าถึงข้อธรรมมี
เป็นอันมาก ตั้งแต่ธรรมที่เป็นข้อเดียวกันนี้ แต่ที่ได้แสดงไว้ในนวโกวาทเป็นต้นนั้น
เป็นธรรมที่เป็นสองข้ออันเรียกว่าทุกะหมวดสอง ไปจนถึงโพธิปักขิยธรรมมี ๓๗
ประการคือ ๓๗ ข้อ และก็ไม่ใช่เพียงแค่นี้ ยังมีแสดงไว้ในที่อื่นอีก แต่แม้ว่าจะมีแสดง
ไว้น้อยข้อหรือมากข้อเพียงใดก็ตาม ก็สรุปเข้าได้ในไตรสิกขา คือสิกขาทั้ง ๓ อันได้แก่
ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลก็คือศีลสิกขา สมาธิ
ก็คือจิตตสิกขา ปัญญาก็คือปัญญาสิกขา ธรรมปฏิบัติทั้งหมดย่อมสรุปเข้าได้ใน
สิกขาทั้ง ๓ หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ดังนี้

เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปัจฉิมโอวาท
คือพระโอวาทครั้งสุดท้าย ให้ยังอุปมาหะคือความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม เพราะฉะนั้น
ท่านจึงแสดงอุปมาหะธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทเป็นที่รวมเข้าแห่งกุศลธรรมทั้งสิ้น
ก็คือเป็นที่รวมเข้าของธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนั่นเอง ก็มีอุปมาอย่างเดียวกันกับที่กล่าวมา
ข้างต้น คือว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหมดรวมเข้าในรอยเท้าช้างฉันทไค กุศลธรรมทั้งหมด
ก็รวมเข้าในอุปมาหะธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทฉันทไค

จึงกล่าวได้ว่า แม้ไตรสิกขาที่รวมเข้าได้เป็นหนึ่งในอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาท แต่ก็พึงเข้าใจว่า ไตรสิกขาก็ดี อปมาทธรรมก็ดี อันเป็นที่ประมวลเข้าของกุศลธรรมหรือธรรมปฏิบัติทั้งสิ้น นี้หมายเอาจำเพาะในข้อมรรคสังจะ สภาพที่จริงคือมรรค คือข้อ ๔ ของอริยสังัจเจานั้น คือจำเพาะที่เป็นธรรมปฏิบัติ คือกุศลธรรมทั้งหมด อันรวมเข้าในข้อมรรคสังจะนั้น ย่อมประมวลเข้าได้ในไตรสิกขา และประมวลเข้าเป็นหนึ่งในอปมาทธรรม แต่ว่าเมื่อกล่าวถึงหลักประมวลที่เป็นหลักใหญ่จริง ๆ ก็คือ อริยสังัจทั้ง ๔

อนึ่ง ก็พึงทราบกิจ คือหน้าที่ซึ่งพึงกระทำในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามหลักของอริยสังัจทั้ง ๔ นี้ คือเมื่อธรรมแบ่งออกเป็น ๔ ลักษณะ ก็แบ่งกิจคือหน้าที่ซึ่งพึงปฏิบัติออกเป็น ๔ อย่าง คือ

ธรรมที่รวมเข้าในทุกขสังจะ สภาพที่จริงคือทุกขนั้น มีกิจคือหน้าที่ที่พึงจะกระทำ คือความกำหนดรู้ ความรู้โดยรอบคอบอันเรียกว่า “ปริญญา” ปริญญาแปลว่า ความกำหนดหรือว่าความรู้โดยรอบคอบ พึงทำปริญญาในทุกขสังจะหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ธรรมที่รวมเข้าในสมุทัยสังจะ สภาพที่จริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในหมวดนี้ก็คือ “ปหานะ” การละ เพราะฉะนั้น ก็พึงทำปหานะการละในสมุทัยหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดสมุทัยนี้

ในหมวดนิโรธสังจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำก็คือการกระทำให้แจ้งอันเรียกว่า “สังฉิกิริยา” แปลว่า การกระทำให้แจ้ง ฉะนั้น ก็พึงทำสังฉิกิริยา คือการกระทำให้แจ้งนิโรธ หรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ส่วนในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมทั้งธรรมทั้งปวงที่รวมเข้าในหมวดนี้ก็มีกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำ คือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หมายถึงการปฏิบัติอบรมเรียกว่า “ภาวนา” แปลว่าการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ฉะนั้น ก็พึงทำภาวนาคือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัติอบรมในมรรคหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

จึงรวมกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในศาสนธรรมทั้งหมด ๔ ประการ ได้แก่

๑. ปริญญา ความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ
๒. ปหานะ การละ
๓. สัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้ง
๔. ภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันหมายถึงปฏิบัติอบรม

ปริญญาพึงใช้ในสัจจะข้อที่ ๑ ปหานะในข้อที่ ๒ สัจฉิกิริยาในข้อที่ ๓ ภาวนาในข้อที่ ๔ ฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่าชั้น ๕ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งอัตภาพร่างกายอันนี้ หรือว่าชีวิตอันนี้ พระพุทธเจ้าสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ทรงสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ และถ้าถามว่าทรงสอนให้กำหนดรู้อย่างไร หรือว่ารู้อย่างไรเรียกว่าปริญญา ก็ตอบได้ว่า ให้รู้ว่าเป็นอนิจจะไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนุศาสนีคือคำสั่งสอนไว้เป็นอันมากจนเรียกว่าเป็นพหุอนุศาสนี ก็คือสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้ชั้น ๕ ขึ้นแสดงบ้าง ยกเอานามรูปขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาอายตนะขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาชีวิตขึ้นแสดงบ้าง และทรงแสดงให้พิจารณาให้เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา โดยตรงบ้าง ทรงแสดงให้พิจารณาโดยประการอื่นบ้าง เช่น ให้พิจารณาว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา ดังที่แสดงไว้ในอภิณหปัจจเวกขณะ ๕ พหุอนุศาสนี เราทั้งหลายก็สวดกันอยู่ในปาฐะทำยทำวัตรเช้า อภิณหปัจจเวกขณะ เราทั้งหลายก็สวดแปลกันอยู่ทุกวันทำวัตรเช้าเช่นเดียวกัน เหล่านี้ล้วนเป็นคำสอนให้ทำปริญญา คือความกำหนดรู้ หรือว่าทำความรู้โดยรอบคอบ

เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำในชั้น ๕ เป็นต้นดังกล่าวหรือว่ากล่าวโดยสรุปว่า ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือปริญญานี้เอง ถ้าหากว่าไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด เช่นว่า ถ้ามว่าคนที่ฆ่าตัวตายนี้ ปฏิบัติผิดหรือถูกต้องคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ต้องตอบว่าปฏิบัติผิด เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ฆ่าชั้น ๕ หรือฆ่าชีวิตร่างกายอันนี้ แต่ทรงสอนให้ทำปริญญาในชั้น ๕ หรือว่าในชีวิตร่างกายอันนี้ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เหมือนดังที่เราสวดอยู่ทุกวันในเวลาเช้า นั้น ฉะนั้น เมื่อไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด

ส่วนข้อ ๒ “ปหานะ” ถ้าจะมีปัญหาว่า อุกุศลมูล ๓ ราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ กิเลส ๑๖ บรรดาที่เป็นกิเลสทั้งหมดเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำอะไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือการละ คือให้ละกิเลส หรือจะเรียกว่าให้ทำลาย ให้ฆ่า ให้ประหารก็ได้ ให้ละ ให้ทำลายกิเลส ให้ทำลายราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ให้ทำลายตัณหา เป็นต้น ยกเอาปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นว่า คนฆ่าตัวตาย ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก ก็ได้ตอบไปแล้วว่า ปฏิบัติผิด เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้อยู่ในหมวดทุกขสังขจะ อันสอนให้ทำปริณญา

คราวนี้ถ้าต้องการจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัณหา คือความอยากตาย ความอยากตาย เป็นตัณหาอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิภวตัณหา เมื่อจะฆ่าเมื่อจะทำลายก็ต้องฆ่าทำลาย ตัววิภวตัณหานี้เสีย คือว่าให้ดับความอยากตายอันนี้เสีย เพราะว่าความอยากตายเป็นวิภวตัณหา เมื่อดับความอยากตายเสีย ก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เมื่อต้องการจะฆ่าจะทำลาย ก็ให้ฆ่าให้ทำลายกิเลส ไม่ใช่ฆ่าไม่ใช่ทำลายร่างกาย อันร่างกายหรือวัตถุทั้งหลายนั้นอยู่ในหมวดทุกขสังขจะทั้งหมด แต่ว่า กิเลสนั้นอยู่ในหมวดที่สองคือสมุทัยทั้งหมด อันนี้แหละให้ฆ่าให้ทำลาย

เมื่อปฏิบัติได้รับผลของความปฏิบัติ จะเป็นผลจากศีลก็ตาม จากสมาธิก็ตาม จากปัญญาก็ตาม ให้ปฏิบัติทำสังขจิกิริยา คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ดูผลอันนี้ด้วยใจตัวเอง ดูความสงบที่ใจตัวเองให้แจ่มแจ้ง ให้มองเห็นความสงบให้แจ่มแจ้งแล้วก็พยายามรักษา เอาไว้อย่าให้เสื่อม และพยายามพอกพูนอยู่เสมอ นี่เป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผล ในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผลนี้ทรงแสดงไว้น้อยไม่มากนัก

ส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด หรือจะเรียกว่ากุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ นี้รวมเข้าในข้อ ๔ เช่นว่า ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง เป็นต้น ตั้งแต่หมวด ๒ ขึ้นไป ถ้าจะถามว่าจะให้ทำอะไร ก็ต้องตอบว่าให้ทำภาวนา คือการอบรม ทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น คำว่าภาวนานั้นแปลว่าการทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น อย่างเช่นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทำศีลให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน ทำสมาธิ ปัญญาให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน จะเรียกว่าให้มีศีล หรือให้เป็นศีล ให้มีสมาธิหรือให้เป็นสมาธิ ให้มีปัญญาหรือว่าเป็นปัญญาก็ได้ การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างนี้เรียกว่าภาวนา ภาวนานี้จึงเป็นข้อสำคัญ เป็นการปฏิบัติโดยตรง

เพราะว่าการปฏิบัติโดยตรงนั้นก็คือภาวนานี้เอง ทำให้มีขั้นให้เป็นที่ขั้น นี้เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในสัจจะข้อที่ ๔

เมื่อรู้จักแยกธรรมได้ถูกต้องดังนี้ ก็จะปฏิบัติได้ไม่ผิด การปฏิบัตินั้นก็เรียกว่าเป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมได้ แต่ถ้าปฏิบัติผิดหน้าที่ ก็ไม่ได้รับประโยชน์ ไม่เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๙ สิงหาคม ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๖ อนิจจะ ทุกข์ตามธรรมชาติวิทยา

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง สාරวม กาย วาจา ใจ รวมใจทำสมาธิในการฟัง
วันนี้จะได้แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในอีกประการหนึ่ง คือ ธรรม

คำว่า ธรรม นั้น ตามศัพท์แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หมายถึง ทรงตัวเอง หรือ
ดำรงตัวเอง คือดำรงความจริงอยู่เสมอ ไม่มีเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบาย
โดยปริยายอีกทางหนึ่งว่า ธรรมนั้นก็หมายถึงสัจจะ ที่เราแปลว่า ความจริง คำว่าสัจจะ
ที่เราแปลว่าความจริงนั้น ก็เป็นการแปลตามความหมาย แต่โดยพยัญชนะคือถ้อยคำ
สัจจะแปลว่า สิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ หรือว่าสภาพที่มีอยู่ สภาพที่เป็นอยู่ ก็หมายความว่า
ไม่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง ฉะนั้น โดยความ สิ่งใดที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มีอยู่
เป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่ เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ ดำรงอยู่ โดยนัยนี้คำว่าธรรมกับ
คำว่าสัจจะจึงมีความหมายเป็นอันเดียวกัน ฉะนั้น ธรรมที่มีความหมายว่าทรงอยู่ ดำรงอยู่
คือมีอยู่ เป็นอยู่นี้จึงได้แก่สัจจะ และก็เรียกรวมกันว่า สัจจธรรม แปลว่าธรรมคือสัจจะ

ธรรมคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ อันหมายถึงสัจจะที่เราทั้งหลายแปลกันว่า ความจริง
ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงที่เดิวนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ คือว่าเป็นสิ่งที่ทรงอยู่
ดำรงอยู่ นั่นเอง ธรรมคือสัจจะหรือสัจจธรรมนี้ก็ได้แก่ ธรรมดา เป็นของที่อยู่ประจำโลก
พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้น คือว่าจะมีผู้ตรัสรู้พระธรรม หรือว่า
ไม่ตรัสรู้พระธรรม ธรรมคือธรรมดานี้ก็มีอยู่ เป็นไปอยู่

ในข้อนี้ มีพระสูตรแสดงไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ของธรรม ตั้งอยู่ มีอยู่ พระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายจะ ทรงอุปบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุปบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ก็มีอยู่ดำรงอยู่ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุปบัติขึ้น คือว่าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็จำแนก แจก แสดง เปิดเผย กระทำให้ตื่นซึ่งธาตุนั้น คือธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น ในพระสูตร นี้ได้แสดงชี้ไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ธรรมนิยามที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ว่าอย่างไร ได้แก่ อะไร ก็ได้แก่

สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง

สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์

ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน

ข้อที่ว่ามานี้เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อันเรียกว่าธาตุนั้นที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ เมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงอุปบัติขึ้น คือได้ตรัสรู้ ก็ได้ทรงแสดง ทรงบอก ทรงเปิดเผย ทรงกระทำให้ตื่น คือให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดังนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมคือสังขะหรือที่เรียกใน พระสูตรนี้ว่า “ธาตุ” (ธา-ตุ) นี้แหละคือธรรมฐิติ ธรรมนิยาม เป็นสิ่งที่มีอยู่ ประจำอยู่ สัจจธรรมนี้จึงมีประจำอยู่ ก่อนพระพุทธรเจ้าได้ทรงอุปบัติขึ้น พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้สัจจธรรม ธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่นี้เอง

เมื่อวันก่อนได้แสดงว่า ธรรมที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้คืออริยสัจจ ๔ มาวันนี้ว่า ธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ๓ ข้อไม่ขัดแย้งกันหรือ ก็ตอบว่าไม่ขัดแย้งกัน เพราะธรรมฐิติ ธรรมนิยามทั้ง ๓ ข้อนี้ ก็รวมอยู่ในอริยสัจจ ๔ นั้นเอง และโดยเฉพาะข้อที่สังขารทั้ง หลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ ได้กล่าวแล้วว่า สามัญลักษณ์ะ ๓ อย่าง อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ก็รวมเข้าใน ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ฉะนั้น ในวันนี้จึงจะจับอธิบายธรรมฐิติ ธรรมนิยามทั้ง ๓ ข้อนี้

ทุกกาลทุกสมัย สังขารทั้งหลายย่อมไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายย่อมเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ในนวกวาทแสดงไว้ในหมวดสามัญลักษณ์ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ๓ อย่าง แต่ว่าในที่นี้แสดงโดยชื่อว่า ธรรมลลิตี ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ของธรรม และมีข้อ ๓ ที่แสดงว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่แสดงว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา

ในข้อนี้มีอธิบายว่า คำว่าธรรมทั้งปวงนั้นหมายรวมทั้งสังขารและวิสังขารเป็นอนัตตา จึงกล่าวได้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่าข้อทำยนี้ วิสังขารก็เป็นอนัตตาด้วย ฉะนั้น จึงได้ใช้คำให้คลุมถึงทั้งหมดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะว่าคลุมถึงทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม อสังขตธรรม

คำว่าสังขารนั้น แปลว่าผสมปรุงแต่ง สิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดเรียกว่าสังขาร กล่าวโดยสรุปมี ๒ อย่างก่อนคือสังขารที่มีใจครอง เช่นว่าร่างกายของคนของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย เรียกว่าอุปาทินนสังขาร ที่ไม่มีใจครองเช่นวัตถุทั้งหลาย เรียกว่าอนุปาทินนสังขาร สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏอยู่บรรดาที่ตาเห็นหูได้ยินโดยเป็นรูปเป็นเสียง จมูกได้กลิ่นโดยเป็นกลิ่น ลิ้นได้รสโดยเป็นรส กายได้ถูกต้องโดยเป็นโผฏฐัพพะ แม้ใจคิดนึกถึงปรุงแต่งถึงไปโดยเป็นเรื่องเป็นราวต่าง ๆ คือที่เป็นวิสัยของอายตนะ แต่ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ปรากฏอยู่ อันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตั้งอยู่ ดับไป ดังที่มีแสดงลักษณะของสังขารไว้ ๓ อย่าง คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมดับไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นปรากฏ

สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะมีใจครองหรือไม่มีใจครอง ไม่ว่าจะ เป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น หรือว่าไม่เป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น ไม่ว่าจะ เป็นเหตุ ไม่ว่าจะ เป็นผล เป็นสังขารทั้งหมด คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด สิ่งผสมปรุงแต่งอันเรียกว่า สังขารนี้ไม่เที่ยง ที่เรียกว่าอนิจจัง ความไม่เที่ยงนั้นกำหนดพิจารณาได้ที่ตัวสังขารเอง ดังที่ท่านสอนให้พิจารณาไว้ถึงลักษณะที่เรียกว่าไม่เที่ยง คือเกิดดับ สังขารทั้งหลายมีความเกิดดับ ไม่มีที่เกิดแล้วไม่ดับ มีเกิดมีดับเป็นคู่กัน อนึ่ง มีแล้วก็กลับไม่มี คือว่ามีเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นแล้วและในที่สุดก็กลับไม่มี เหมือนอย่างร่างกายมีชีวิตของทุก ๆ คนนี้ ก่อนจะเกิดก็ไม่มี เมื่อเกิดก็มีขึ้น ในที่สุดเมื่อแตกสลายก็กลับไม่มี จึงเป็นสิ่งที่มีแล้วกลับไม่มี

อนึ่ง เป็นของที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเหมือนอย่างขอยืมเขามา ก็เหมือนอย่างร่างกาย มีชีวิตนี้ของทุก ๆ คน ดำรงอยู่ชั่วคราวไม่นานเท่าไร เหมือนอย่างของที่ขอยืมเขามา คือขอยืมธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม จากโลกมาก่อร่างสร้างอภิญญาขึ้นแล้วก็ต้องส่งคืน ส่งธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม นี้คืนไปแก่อีก เหล่านี้เป็นลักษณะที่มีอยู่ เป็นไปอยู่ แก่สังขารทั้งหลาย กำหนดให้เห็นได้ ฉะนั้น สังขารทั้งหลายจึงไม่เที่ยง และพระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้โดยปริยายเป็นอันมาก เปิดเผย กระทำให้เห็นว่า สังขารไม่เที่ยงอย่างไร แม้โดยนัยที่กล่าวมานี้

อนึ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ คำว่าเป็นทุกข์นั้นไม่ได้หมายความว่า เป็นทุกข์เวทนา เช่น อาการเจ็บปวด เพราะถ้าหมายความว่า เป็นทุกข์เวทนาแล้ว ก็จะเป็นได้แต่เฉพาะอุปาทินนสังขาร คือสังขารที่มีใจครองเท่านั้น คำว่าเป็นทุกข์ในที่นี้จึงมีความหมายว่าเป็นของที่ทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ และคำว่า “ทุกข์” นั้น ตามพยัญชนะก็แปลว่า ทนยาก คือทนอยู่ไม่ได้ จึงมีคำอธิบายไว้ว่า เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลา ลักษณะที่ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อย ๆ ตลอดเวลานี้ คือลักษณะที่เป็นทุกข์ พึงมองเห็นลักษณะที่ถูกบีบคั้นนี้ได้ทั้งสังขารทั้งปวง ที่ร่างกายก็มองเห็นได้ว่าถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ต้นไม้ใบไม้เป็นต้น ก็ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และข้อนี้ย่อมคลุมความไปถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ทั้งหมดอันเนื่องไปจากความถูกบีบคั้นอันมีลักษณะต่าง ๆ

ดังเช่น ที่มีท่านแสดงถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ของร่างกายที่มีชีวิตอันนี้ไว้หลายอย่างหลายประการ แม้กระทั่งการแสวงหาอาหารมาบริโภคก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง การที่ต้องบริโภคอาหารเพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นนั่นเอง ร่างกายอันประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เป็นความเกิด แล้วก็ถูกความดับบีบคั้นให้สิ้นไปหมดไปอยู่ตลอดเวลา ก็ต้องหาธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม เข้ามาเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ก็แปลว่า ความที่มาเพิ่มเติมนั้นก็เป็นการเกิดขึ้นอีก ก็เป็นการบีบคั้นอีก อาหารหยาบก็เห็นกันว่าบริโภควันละมือหนึ่ง สองมือ สามมือ แต่ว่าอาหารที่ละเอียดนั้นต้องบริโภคกันอยู่ทุกขณะ เช่นว่าลมหายใจเข้าออกที่ต้องกินลมกันอยู่ทุกขณะ เว้นขาดไม่ได้ แปลว่าการถ่ายและการกินนั้นมีอยู่ทุกขณะหายใจเข้าออก กินเข้าไปก็เท่ากับเกิด ถ่ายออกไป

ก็เท่ากับดับ เป็นความเกิดความดับของสังขารที่มีชีวิต จึงต้องถูกความเกิดความดับนี้ บีบคั้นอยู่ตลอดเวลา แม้สังขารที่ไม่มีใจครอง เช่น ต้นไม้ ก็ต้องกินอาหารอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน แม้สิ่งทั้งหลาย นอกจากนี้ก็เช่นเดียวกัน แต่ว่ามีลักษณะที่ต่าง ๆ กันออกไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย นี่คือลักษณะที่เป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายจึงเป็นทุกข์ พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดง ชี้แจง กระทำให้ตื่นคือให้เข้าใจง่ายว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างไรไว้ เป็นอันมาก.

๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๓/
อนัตตา
ธาตุแท้ อสังขตธรรม

ขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง คือรวมใจเพื่อฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมที่แสดง วันนี้จะแนะนำให้ผู้รู้จักพระพุทธศาสนา สืบต่อจากที่ได้กล่าวเมื่อวันก่อน

เมื่อวันก่อนแสดงข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

วันนี้จะได้แสดงข้อที่ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน ข้อนี้นับว่าเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างจากศาสนาอื่นทั้งหมด บรรดาศาสนาอื่นทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นศาสนาที่เกิดก่อนพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงอัตตาคือตัวตนทั้งนั้น ดังจะฟังเห็นได้ เช่น ศาสนาพราหมณ์ ก็แสดงโดยคำความว่าทุกคนมีอาตมอันคืออัตตา และเมื่อได้อบรมอาตมหรืออัตตาให้เต็มที่แล้ว ก็เป็นมหาตมอัน (อัตตาใหญ่) ดังที่มีใช้เรียกว่า มหาตมะ และมหาตมอันนี้ ในที่สุดก็เข้าร่วมอยู่ในปรมาตมอันเป็นบรมอัตตา เป็นที่รวมของอัตตาทั้งหมด การแสดงคำนี้ก็คล้ายจะกล่าวเรียกได้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอัตตาหรืออาตมอัน แม้ศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน แสดงถึงสรวงสวรรค์อันเป็นที่สถิตย์อยู่ของพระเป็นเจ้าหรือของเทพ ซึ่งดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ และผู้ที่ได้ปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ ตายไปก็จะได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์อยู่กับพระเป็นเจ้านั้นตลอดนิรันดร์ การแสดงดังนี้ ก็เป็นการแสดงอัตตานั้นเอง และอัตตาที่สถิตย์อยู่นิรันดร์ดังนั้นก็เท่ากับเป็นปรมาตมอัน

ดังแสดงในศาสนาพราหมณ์ หรือที่เป็นอินดูในเวลาต่อมา แม้ในพระพุทธศาสนาเอง ที่เป็นมหายานหรืออักษริยวาทก็ได้แก่หลักพระพุทธศาสนาเป็นอิตตาตัวตนไป เช่นเดียวกัน ดังที่ได้แสดงว่า ได้มีพระอาทิตย์อยู่เป็นนรินทร์ในสรวงสวรรค์ ชั้น ๑ และได้มีพระพุทธรูปอีกเป็นอันมาก ได้มีพระโพธิสัตว์อีกเป็นอันมาก สถิตย์อยู่เป็นนรินทร์เช่นกัน ส่วนพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในโลกนี้เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้าที่ถูกส่งให้มาเป็นคราว ๆ การแสดงอย่างนี้ก็เป็นการแก้หลักของพระพุทธศาสนาเดิม เป็นอิตตามีตัวตนไปอีก ก็เข้าทำนองปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์นั่นแหละ แต่พระพุทธศาสนาสายเดิมนั้นหาได้แสดงเช่นนี้ไม่ได้แสดงว่า *“สหเพ ธมฺมา อนตตา”* ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อิตตาตัวตน ในเบื้องต้นพึงเข้าใจอธิบายทั่วไปโดยสังเขปก่อนว่า คำว่าธรรมทั้งปวงนั้นมี ๒ อย่างคือ

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขาร

อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่วิสังขาร อีกอย่างหนึ่ง

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือว่าสังขารนั้น ก็ได้แก่สังขารดังที่ได้ อธิบายมาแล้วในข้อว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ คือว่าทุก ๆ สิ่ง ทุก ๆ อย่างที่ประกอบด้วยสังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา อันได้แก่ทุกขที่มีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างที่ประกอบด้วยลักษณะดังนี้ เป็นสังขาร หรือกล่าวให้สั้นเข้ามาอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่มีความเกิดขึ้นและความดับไป เป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นสังขารหมด ในข้อนี้ได้อธิบายแล้วในข้อข้างต้นนั้น สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขารคือสิ่งที่มีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาไม่ใช่อิตตาตัวตนดังกล่าวในข้อที่ ๓ นี้ ลักษณะอันจะพึงพิจารณาให้เห็นว่าเป็นอนัตตา มิใช่อิตตาตัวตนนั้น ดังนี้

ไม่อยู่ในอำนาจ คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ว่าขอให้สังขารของเรา จงเป็นอย่างนี้เถิด ขอให้สังขารของเราอย่าเป็นอย่างนั้นเลย ยกตัวอย่างเช่นว่า กายและใจอันนี้เรียกตามศัพท์ธรรมว่า นามรูป นามก็คือใจ รูปก็คือกาย เรียกว่า นามรูป หรือเรียกอย่างง่าย ๆ ว่ากายใจอันนี้ หรือจะเรียกจำแนกออกไปอีกว่าขันธ ๕ คือกองทั้ง ๕ ได้แก่

รูปขันธ์	กองรูป คือรูปกายอันนี้
เวทนาขันธ์	กองเวทนา ได้แก่ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข
สัญญาขันธ์	กองสัญญา คือความจำหมาย
สังขารขันธ์	กองสังขาร คือความคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ
วิญญาณขันธ์	กองวิญญาณ คือความรู้สึก เห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น

ทั้ง ๕ นี้เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ด้วยว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย จะบังคับว่า อย่าให้แก่ อย่าให้เจ็บ อย่าให้ตาย ดังนี้หาได้ไม่ ในบางพระสูตรได้ยกเอาเจ็บขึ้นมาเป็นตัวอย่างว่าเป็นไปเพื่ออาหารคือความป่วยไข้หรือว่าความเจ็บป่วยต่าง ๆ แต่โดยความ ก็หมายรวมทั้งหมด ดังที่กล่าวมา เมื่อบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้จึงเป็นอนัตตาคือมิใช่ตัวตน เมื่อเป็นดังนี้ จึงกล่าวได้อีกว่า ชัดกันกับความเป็นอัตตาคือตัวตน ก็เพราะว่า อันสิ่งที่จะพึงเรียกว่าเป็นอัตตาคือตัวตนนั้นพึงเป็นสิ่งที่เที่ยง ยั่งยืน ไม่แปรปรวน คือเป็นไปตามที่ปรารถนาต้องการ สิ่งที่เป็นอัตตาคือตัวตนพึงเป็นเช่นนี้ แต่ว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ชัดเจนกับความเป็นอัตตาคือตัวตน เมื่อเป็นดังนี้ จึงกล่าวได้อีกว่าเป็นของที่สูญ คือว่างเปล่าจากความเป็นอัตตาคือตัวตนที่แท้จริงนั้น ความรู้สึกว่าเป็นอัตตาคือตัวตนนั้นเป็นเพียงความยึดถือเท่านั้น คือยึดถือว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเรา เราเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตาตัวตนของเราดังนี้ เป็นเพียงความยึดถืออันเรียกว่า อุปาทาน คือความยึดถือของใจ ยึดถือไว้เช่นนี้ แต่อันที่จริงนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หาได้เป็นของเรา เป็นเรา หรือว่าเราเป็น ดังที่ยึดถือนั้นไม่ รูปก็คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็คงเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง กายและใจอันนี้ก็คงเป็นกายและใจ หาได้เป็นเราเป็นของเรา หรือว่าเราเป็น ตามยึดถือไม่ ฉะนั้น จึงไม่มีเรา ไม่มีของเรา

กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีอัตตาคือตัวตนอันแท้จริงอยู่ในขันธ์ ๕ หรือในกายและใจอันนี้ กายและใจอันนี้จึงว่างเปล่าจากความเป็นอัตตาตัวตนโดยแท้จริง ไม่มีอัตตาตัวตนอยู่ในกายและใจ หรือในขันธ์ ๕ อันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า

ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ความเป็นเจ้าเข้าเจ้าของนั้นเป็นความยึดถือเท่านั้น ดังที่กล่าว
ว่า รูปเป็นของเรา เวทนาเป็นของเรา เป็นต้น หรือว่ากายของเรา ใจของเรา เป็นต้น
หรือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ของเรา ดังนี้ เป็นสักแต่ว่าความยึดถือ โดยที่แท้แล้วสิ่งเหล่านี้หาได้
เป็นของเราหรือเป็นของตนโดยแท้จริงไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ

ลักษณะที่พึงพิจารณาดังกล่าวมานี้ คือไม่เป็นไปในอำนาจ ขัดแย้งต่อความ
เป็นอัตตา สลุตคือว่างเปล่าจากความเป็นอัตตา ไม่มีความเป็นเจ้าของที่แท้จริง ดังนี้
เป็นลักษณะแห่งอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน

ตามที่ยกมานี้ ยกมาเป็นตัวอย่างเฉพาะชั้น ๕ หรือรวมเรียกว่านามรูป หรือกาย
และใจอันนี้ แม้สังขารทุก ๆ อย่างในโลกนี้ก็มียุทธลักษณะเช่นเดียวกัน คือเป็นอนัตตา
มิใช่อัตตาตัวตน โดยมีลักษณะอันจะพึงกำหนดพิจารณาได้เช่นเดียวกันดังที่กล่าวมาแล้ว

อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงหรือวิสังขาร ได้แก่อะไร ในข้อนี้เป็นสิ่งที่
พิจารณาเห็นได้ยากสักหน่อย ในบาลีใช้คำเป็นพหูพจน์ คือมีจำนวนมากสิ่ง จึงตรงกัน
ข้ามกับความเข้าใจของบางคนที่ว่า วิสังขารหรืออสังขตธรรมนั้นมีอย่างเดียวได้แก่
พระนิพพาน แต่เพราะท่านแสดงคำไว้เป็นพหูพจน์ว่าอสังขตธรรมทั้งหลายหรือวิสังขาร
พึงพิจารณาเห็นโดยหลักทั่วไปว่า ได้แก่สิ่งที่ปฐกัตถุแท้ที่ไม่มีอะไรผสมปรุงแต่งทั้งหมด
สิ่งที่เป็นธาตุแท้ที่พึงมีได้ทั้งที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปธรรม ทั้งส่วนที่ไม่ใช่เป็นวัตถุหรือ
ขอยืมเรียกว่านามธรรม

กล่าวถึงสิ่งที่เป็นวัตถุก่อน ธาตุแท้ที่เป็นวัตถุนั้นไม่ได้หมายถึงธาตุ ๔ ที่เป็น
อารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังที่แสดงว่า
ส่วนที่แข็งแกร่งมีผมนเป็นต้นเป็นธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบมีน้ำดีน้ำเสลดเป็นต้น
เรียกว่าธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่น เช่น ไฟธาตุในร่างกาย อันนี้เรียกว่าธาตุไฟ ส่วนที่
พัดไหว เช่น ลมหายใจเข้าออกเป็นต้นเรียกว่าธาตุลม ธาตุ ๔ ที่กล่าวมานี้ก็เป็นส่วน
ผสมคือเป็นสังขารทั้งนั้น อย่างผมนเป็นต้นก็เป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง
แต่ว่าเรียกว่าเป็นธาตุ ในที่นี้ก็หมายความว่า เป็นธาตุสำหรับใช้พิจารณา
ทางกัมมัฏฐาน เพื่อที่จะได้มองเห็นว่า ในร่างกายอันนี้มีสักแต่ว่าเป็นธาตุดังกล่าว

ไม่มีสัตว์บุคคลอัตตาตัวตนอยู่ที่ไหน ก็เพื่อให้เห็นเป็นอนัตตาดังที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อให้เห็นว่าเป็นผมเป็นขนซึ่งเป็นธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้น แม้วัตถุตั้งที่เรียกว่า ธาตุ ๔ นี้ก็ยังไม่ใช่เป็นธาตุแท้ ส่วนธาตุแท่นั้นก็จะต้องค้นกันต่อไปจนถึงละเอียดที่สุด ที่แยกออกไปอีกไม่ได้ อันไม่มีสิ่งผสมปรุงแต่งอะไรอีก ถ้ามีก็นั่นแหละเป็นธาตุแท้

คราวนี้มาว่าถึงธาตุแท้ที่ไม่ใช่รูปไม่ใช่วัตถุตั้งที่ขอยืมคำเรียกว่านามธรรมนั้น ธาตุแท้ที่ไม่ใช่วัตถุตั้งนี้ พึงเห็นได้ลักษณะหลายอย่าง ธรรมที่เป็นสัจจะคือเป็นความจริง ที่เป็นกฎธรรมดามีประจำอยู่ ดังเช่นที่แสดงไว้ในธรรมนิยามสูตร ที่กำลังอธิบายนี้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ข้อเหล่านี้ เป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขาร คือไม่ใช่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่มีใครปรุง ไม่มีใคร แต่งขึ้นมา แต่ว่าเป็นความจริง เป็นความจริงที่ดำรงอยู่ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ แม้พระพุทธเจ้า เองก็ไม่ได้ทรงแต่งขึ้น แต่ว่าทรงค้นพบ เมื่อทรงค้นพบแล้วก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงชี้แจงให้รู้เท่านั้น ฉะนั้น แม้สัจจะธรรมดังที่กล่าวมานี้ก็เป็นอสังขตธรรม หรือเป็น วิสังขาร ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือที่ทรงพบทั้งหมด โดยเป็นสัจจะ โดยเป็นความจริง ที่ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ดังนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขารทั้งหมด

คราวนี้ อสังขตธรรมหรือวิสังขารที่ผู้ปฏิบัติพึงบรรลุคือเข้าถึง ก็ได้แก่ภูมิขั้น ที่พึงบรรลุ ที่พึงเข้าถึงโดยลำดับ อันภูมิขั้นเหล่านี้เป็นสิ่งที่มียู่ ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุง ไม่ได้แต่ง สิ่งที่ผู้ปฏิบัติปรุงแต่งนั้นได้แก่การปฏิบัติที่เป็นเหตุและการบรรลุที่เป็นผล การปฏิบัติที่เป็นเหตุนี้กล่าวโดยย่อเป็นตัวอย่างก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ปฏิบัติต้องปรุงต้องแต่ง คือต้องปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นมา ให้เป็นสมาธิ ขึ้นมา ให้เป็นปัญญาขึ้นมา คือต้องทำนั่นเอง ถ้าไม่ปรุงไม่แต่ง คือไม่ทำ ก็ไม่เป็นศีล ไม่เป็นสมาธิไม่เป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทั้งหมดนี้จึงเป็นสังขตธรรม ที่ปรุงแต่ง หรือเป็นสังขาร

คราวนี้ การบรรลุภูมิขั้นด้วยการปฏิบัติไปโดยลำดับ แม้การบรรลุนี้ก็เป็น การปรุงการแต่ง คือต้องทำจึงมีการบรรลุ ถ้าไม่ทำก็ไม่มีการบรรลุ แต่ภูมิขั้นที่ บรรลุขึ้นไปโดยลำดับนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มียู่ ฉะนั้น ภูมิขั้นนั้นก็ เป็น วิสังขาร หรืออสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง

ยกตัวอย่างที่เป็นวัตถุ เช่นว่าการเดินทาง การถึง และภูมิประเทศที่ถึง การเดินทางนั้นผู้เดินทางต้องปรุงต้องแต่งคือต้องทำ คือทำการเดินทาง จะเดินไปด้วยเท้าหรือด้วยยานพาหนะอันใดก็ตาม ต้องมีการปรุงการแต่งคือต้องทำ ทำการเดินทาง การเดินทางนี้จึงเป็นสังขตธรรม หรือเป็นสังขาร คราวนี้เมื่อเดินทางไปก็มีการถึง การถึงนั้นก็เป็นการปรุงการแต่งเหมือนกัน ต้องทำเหมือนกันจึงมีการถึง ฉะนั้น การถึงจึงเป็นสังขตธรรม หรือเป็นสังขาร แต่ว่าภูมิประเทศที่ถึงนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ เหมือนอย่างเช่นเดินทางไปไหว้พระปฐมเจดีย์ การเดินทางไปก็ดี การถึงพระปฐมเจดีย์ก็ดี นี่เป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขาร แต่ภูมิประเทศที่ถึงองค์พระปฐมเจดีย์นั้น ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ แต่ว่าเป็นที่ถึงเท่านั้น ภูมิประเทศที่ถึงนี้แหละเท่ากับเป็นวิสังขารหรือสังขตธรรม นี่เป็นการเปรียบเทียบวัตถุ คราวนี้ทางการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน การปฏิบัติและในการบรรลุนี้เป็นสังขตธรรม เป็นสังขาร แต่ว่าภูมิธรรมที่ถึงที่บรรลุไปโดยลำดับนี้เป็นวิสังขารหรือเป็นอสังขตธรรม ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง

เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีแยกเรียกว่ามรรค ผล นิพพาน มรรคนั้นก็คือการปฏิบัติ ผลนั้นก็คือการบรรลุหรือการถึง มรรคและผลนี้เป็นสังขตธรรมที่ต้องปรุงแต่ง หรือว่าเป็นสังขาร ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติในมรรค คือทำมรรคปรุงมรรคแต่งมรรคให้มีขึ้น จึงจะบรรลุจึงจะถึง การบรรลุ การถึงนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำต้องปรุงต้องแต่ง จึงเป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขารทั้งหมดและก็ต้องอยู่ในลักษณะของความเกิดดับดังกล่าวมาข้างต้น ก็เพราะว่า เกิดก็คือว่าต้องทำให้มีขึ้น ความทำให้มีขึ้นนี้เรียกว่าเกิด คราวนี้เมื่อสำเร็จลงแล้วก็ดับ ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อเริ่มปฏิบัติก็เป็นเกิดไปโดยลำดับ คราวนี้เมื่อบรรลุแล้วก็หยุดการปฏิบัติได้ และการบรรลุนั้นก็เป็นการอันว่าสิ้นสุด หมายความว่า ในขั้นนั้นก็เป็นการดับ เพราะฉะนั้น แม้มรรคและผลก็เป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับดังนี้

แต่ว่าภูมิที่บรรลุคือนิพพานนั้นผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าบรรลุนิพพาน เป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับ คือเป็นธรรมดา หรือเป็นกฎธรรมดา ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้นคือเป็นสัจธรรมที่เป็นตัวความจริง ไม่มีเกิด ไม่มีดับ เป็นสิ่งที่มีอยู่ และท่านเรียกว่าเป็นอายตนะ คือเป็นที่ต่อได้หมายความว่าบรรลุได้ ไม่ไขบรรลุไม่ได้ และนิพพานนั้นก็มิหลายชั้นโดยลำดับ แต่จะยังไม่กล่าวให้พิสดารในวันนี้

เพราะฉะนั้น อสังขตธรรมหรือวิสังขารเมื่ออธิบายดังนี้จึงเป็นสิ่งที่มีมาก และแม้สังขตธรรมหรือวิสังขารนี้ก็เป็นอนัตตา คือมิใช่เป็นอัตตาตัวตนของใคร แต่เป็นกฎธรรมดา เป็นสังขารธรรม ไม่มีใครเป็นเจ้าของทั้งนั้น เป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตาตัวตนอยู่ตามสภาพธรรม

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านจึงสอนให้ปฏิบัติปล่อยวางไม่ยึดถือ พิจารณาสິงอันใดก็พิจารณาเพื่อปล่อยวางสิ่งอันนั้น ไม่ใช่เพื่อยึดถือสิ่งอันนั้น เช่นว่า พิจารณาสติปัฏฐานทั้ง ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือพิจารณานามรูป พิจารณาแล้วก็ปล่อยวาง ไม่ยึดถือ และแม้ธรรมปฏิบัติจะเป็นสติก็ตาม จะเป็นสมาธิก็ตาม เป็นปัญญาก็ตาม ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งพึงยึดถือว่า สติ สมาธิ ปัญญาเหล่านี้เป็นอัตตาตัวตน เพราะว่าสติ สมาธิ ปัญญา เหล่านี้เป็นเครื่องปล่อยวางความยึดถือทั้งหมด จะไปยึดถือเอาเครื่องปล่อยวางความยึดถือก็ไม่ได้ ยึดถือเข้าเมื่อใดก็เป็นอุปาทานเข้าเมื่อนั้น เป็นอันตรายต่อสติ สมาธิ ปัญญาที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด แม้ที่เป็นวิสังขารคืออสังขตธรรม จึงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ถ้าไปยึดพระนิพพานเข้าเมื่อใด ก็บรรลุไม่ได้ ดังที่มีแสดงถึงท่านพระอานนท์ว่า ในวันที่ท่านจะตรัสรู้ นั้น ท่านมีความเพียรแรงกล้า ท่านมุ่งจะบรรลุพระนิพพานให้ได้ ก็แปลว่ายึดพระนิพพาน ก็บรรลุไม่ได้ จนท่านคิดว่าท่านจะพักหยุดการปฏิบัติสักพักจึงได้ เอนองคฺลิ่ง ในขณะที่เอนองคฺลิ่ง เรียกว่าอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ ไม่ใช่ นั่ง ไม่ใช่นอน ไม่ใช่ยืน ไม่ใช่เดิน ความบรรลุนิพพานก็ปรากฏขึ้นในขณะนั้น ก็คือในขณะที่ท่านปล่อยวางนั่นเอง ปล่อยวางความยึดถือ ท่านบำเพ็ญธรรมปฏิบัติมาเต็มเปี่ยมแล้ว แต่ว่ายังยึดถืออยู่ มุ่งอยู่ด้วยตัณหา อยากจะได้อยากจะได้โดยเร็ว ก็บรรลุไม่ได้ ครั้นปล่อยวางใจลงก็บรรลุทันที ดังนี้

เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด คือทั้งที่เป็นสังขตธรรมหรือสังขาร อสังขตธรรมหรือวิสังขาร เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน นี่เป็นหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นสายตรง ไม่มีอัตตาตัวตนทั้งหมด จึงนับว่าเป็นลักษณะพิเศษ ที่ท่านทั้งหลายควรที่จะกำหนดให้ทราบไว้ มีจำเพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น

ครั้งที่ ๘ โมกขธรรมเมื่อก่อนตรัสรู้

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกายวาจาใจพร้อมเพื่อจะฟัง ทำสมาธิ ในการฟังเพื่อให้ได้ปัญญา คือความรู้ในธรรมที่แสดงนี้

ได้แสดงแนะนำให้ท่านทั้งหลายได้รู้จักพระพุทธศาสนา ในวันหลัง ๆ นี้ได้ แสดงถึงธรรมอันเป็นสัจจะ ว่าเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดไม่ดับ ก่อนแต่ที่พระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ ครั้นเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ คือตรัสรู้ธรรมคือสัจจะนี้ เป็นต้นว่า สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงแสดง เปิดเผย กระทำให้แจ้ง กระทำให้ตื่น เพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจได้โดยง่ายว่า สังขาร ทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น ธรรมคือ สัจจะนี้จึงเป็นสิ่งที่มียู่ดำรงอยู่มาก่อนแต่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ความตรัสรู้ของพระองค์ นั้นโดยความก็คือการที่ทรงค้นพบธรรมที่เป็นสัจจะนี้นั่นเอง ยังมีข้อที่ฟังแสดงเกี่ยวแก่ ธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้อีกทางวิปัสสนากัมมัฏฐาน แต่ว่าจะยังไม่กล่าวในวันนี้

วันนี้จะกล่าวถึงโมกขธรรม จักได้แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในข้อนี้ก่อน ผู้ที่ได้ศึกษาพุทธประวัติคงจะระลึกจำได้ว่าก่อนแต่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ได้ทรงเป็น พระราชากุมาร เป็นองค์รัชทายาทแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ของแคว้นสักกะ ได้ทอดพระเนตร เห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงได้ทรงพิจารณาน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิด มากก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ไม่มีใครจะเว้นไปได้ จึงได้ทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น โดยที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มักมีอยู่เป็น

คู่กัน เช่น มีร้อนก็มีเย็น มีมืดก็มีสว่าง ฉะนั้น เมื่อมีแก่ เจ็บ ตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ทรงปรารถนาจะพบกับความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายนั้น อันเรียกว่า โมกขธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หมายความว่าพ้นจากแก่ เจ็บ ตาย เมื่อพ้นจากแก่เจ็บตายได้ก็ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ทรงปรารถนาภาวะเช่นนั้นคือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ซึ่งทรงคาดคิดว่าจะต้องมี เพราะสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีเป็นคู่กันดังกล่าวแล้ว จึงได้มีพระหฤทัยน้อมไปใน การบวช ทรงเห็นว่าผู้บวชมีโอกาสคือช่องว่างที่จะปฏิบัติ เพื่อให้ประสพกับธรรมอันเป็นเครื่องพ้นนี้ ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นของลุ่มลึก ถ้าเป็นฆราวาส อยู่ก็จะไม่สามารถปฏิบัติเพื่อให้พบได้ เพราะฆราวาสมีสิ่งกังวลห่วงใยอาลัยทั้งหลาย เป็นอันมากครอบด้าน จึงได้ทรงสละเครื่องผูกพันทางฆราวาสหมดทุกอย่าง เสด็จออก ทรงผนวช แล้วทรงแสวงหาโมกขธรรม จนถึงได้ทรงพบทางอันเรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง

ได้ทรงปฏิบัติดำเนินไปในทางนี้อย่างสมบูรณ์ แล้วจึงได้ตรัสรู้พระธรรม ทรงพอพระหฤทัยว่า รู้แล้ว อันหมายความว่า ได้ทรงประสพโมกขธรรมแล้ว เพราะได้ตรัสรู้พระธรรมดังกล่าวนี้ เราทั้งหลายจึงได้สวดสดุดีพระคุณของพระองค์ว่า *อรหํ สมมาสมพุทโธ* เป็นต้น กล่าวสั้น ๆ ว่า พระพุทธเจ้า

คราวนี้ก็มีปัญหาว่า ได้เสด็จประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ ๔๕ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วก็ได้มีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ยังเหลืออยู่แต่พระบรมสารีริกธาตุเป็นที่เคารพนับถือบูชาอยู่ในโลก จึงมีปัญหาว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น จะชื่อว่าได้ทรงประสพโมกขธรรมอย่างไร เพราะว่าได้ทรงตั้งพระปณิธานไว้ว่า โมกขธรรมที่ทรงคาดคิดไว้นั้นก็คือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ทรงเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็ทรงสังเวชพระหฤทัย ก็ทรงต้องการที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่ครั้นเมื่อได้ตรัสรู้พระธรรม ทรงพอพระหฤทัยว่ารู้แล้ว ก็คือได้พบกับโมกขธรรมนั้นแล้ว ก็ยังต้องเสด็จดับขันธปรินิพพาน ต้องมีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ เพราะฉะนั้น เมื่อมองดูที่ร่างกายก็ต้องทรงแก่ทรงเจ็บแล้วก็ตาย แต่เรียกว่าดับขันธปรินิพพาน

ฉะนั้น คำว่า โมกขธรรม จะพึงหมายถึงอะไร ข้อนี้นั้นข้อที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาสมควรที่จะใคร่ครวญพิจารณาให้ทราบแม้โดยทางปริยัติ คือทางตำราที่จะพึงอธิบายได้

ขอให้สังเกตว่า ในครั้งนั้นไม่ได้กล่าวถึงคนเกิด กล่าวถึงแต่คนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็ทรงสลดพระหฤทัย แต่ว่าจะว่าไม่กล่าวถึงเรื่องคนเกิดเลยก็ไม่ได้ เพราะตอนที่เสด็จออกผนวชจริงนั้นก็เกี่ยวกับคนเกิดเหมือนกัน ดังที่มีเล่าในพุทธประวัติว่า พระนางพิมพาหรือยโสธรา ซึ่งเป็นพระชายาแห่งพระราชกุมาร ได้ประสูติพระโอรสคือพระราहुล เมื่อได้ทรงทราบข่าวประสูติพระราहुล ก็ได้ทรงมีพระดำริขึ้นอีกว่า ห่วงเป็นเครื่องผูกพันได้บังเกิดขึ้นอีกห่วงหนึ่งแล้ว และได้ทรงตัดสินพระหฤทัยเด็ดขาดว่า จะต้องเสด็จออกทรงผนวชทีเดียว จึงได้เสด็จออกทรงผนวชในวันนั้น ดังนี้ แต่ว่าไม่ได้แสดงคนเกิดในฐานะเป็นเหตุเหตุเหมือนดังคนแก่ คนเจ็บ คนตาย

และก็กล่าวได้ว่า เรื่องคนเกิดก็เป็นเหตุอันหนึ่งประกอบเข้าด้วยในอันที่ทำให้ทรงตัดสินพระหฤทัยเด็ดขาดเพื่อที่จะทรงผนวช แต่ว่าตามพุทธประวัตินั้นแสดงว่าพระดำริถึงเมื่อพระราहुลประสูตินั้นเป็นคนละอย่างกับพระดำริถึงเมื่อทรงพบคนแก่ คนเจ็บ คนตาย อันเรียกว่า เหตุเหตุ ทรงดำริถึงพระราहुลเมื่อประสูติในฐานะที่เป็นห่วงผูกพัน แต่ว่าทรงดำริถึงคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ในฐานะที่เป็นทุกข์ ที่ไม่พึงปรารถนาจริง โดยที่ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย แต่หาได้น้อมเข้ามาว่าต้องเกิดไม่ ทุกคนต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ก็คล้าย ๆ กันว่าในขณะนั้นทรงไม่ต้องการแก่ เจ็บ ตาย แต่คล้าย ๆ กันว่าต้องการเกิด เกิดชนิดที่ดำรงอยู่โดยไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ที่เรียกว่าดำรงอยู่เป็นนิรันดรคือตลอดไป และความคิดอย่างนี้แม้คนในปัจจุบันภายหลังนี้ก็ยังมีเหมือนกัน แต่ว่าเดี๋ยวนี้อาจจะมีน้อย เมื่อไม่สู้นานมานี้ก็ยังพบ คือคนที่เที่ยวแสวงหาสมุณโพรอันเป็นยาอายุวัฒนะที่เมื่อเอามาผสมเป็นยาและบริโภคใช้แล้วจะไม่แก่ และพูดอย่างเกรงใจหน่อยว่าอายุยืนมาก ถ้าเป็นความต้องการอย่างเต็มที่แล้ว ก็ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย และลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ที่เป็นศาสนาก็ดี หรือจะเป็นเพียงลัทธิปฏิบัติกันไม่เป็นศาสนาก็ดี ก็มีแสดงอยู่ทั่วไป ในแบบที่เรียกว่า เกิดแต่ว่าไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร อย่างในศาสนาพราหมณ์ที่บังเกิดขึ้นก่อนพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นลัทธิพราหมณ์ทั่ว ๆ ไป ที่นับถือพระพรหมเป็นสูงสุดมาก่อน ก็แสดงว่าพระพรหมเป็นอมตะ ไม่ตายเหมือนกัน คือไปเกิดเป็นพรหมแล้วก็ไม่ตาย จึงแสดงทางปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อที่จะให้บังเกิดเป็นพรหม

ในลัทธิศาสนาพราหมณ์ ที่เป็นอุปนิษิต แสดงมาทางปรมัตถะทางธรรมาธิษฐาน คือยกเอาธรรมเป็นที่ตั้ง ก็ยังแสดงยืนยันว่า มีอตตหรืออาตมันในทุก ๆ คน อาตมัน หรืออตตเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่ไม่ตายตลอดไป แต่ว่าเป็นชนิดที่เกิดอีกจนกว่าที่จะอบรมอย่างเต็มที่แล้วก็เลื่อนขึ้นเป็นมหาตมัน หรือมหัตตดา ที่ไปเรียกใช้ยกย่องบางคนว่า มหาตมะ เช่น มหาตมะคานธี ก็มาจากมหาตมันหรือมหัตตดา แปลว่า อตตใหญ่ ครั้นเมื่ออตตใหญ่นี้สิ้นชีพในชาตินี้ อตตใหญ่ก็ไปเข้ารูปในปรมาตมัน หรือปรมัตตดา บรมอตตดา อตตดาอย่างยังดำรงอยู่เป็นนิรันดร

ลัทธิปฏิบัติภายนอกอื่น ๆ ก็เป็นค่านิยมมากเหมือนกัน เช่น ลัทธิที่ปฏิบัติทางฤชาโยคี หรือทางจินก็เป็นเซียน เป็นผู้วิเศษ แปลว่าปฏิบัติสำเร็จไปได้ ทั้งที่มีร่างกายเกิดมาเป็นมนุษย์อย่างนี้ ปฏิบัติทางจิตใจอย่างยิ่ง ทางฤชาโยคีหรือทางลัทธิเซียนของจีน จิตใจบรรลุธรรมในขั้นนั้น ๆ แล้วก็กลายเป็นผู้วิเศษ ไปอยู่ในอีกส่วนหนึ่งและก็อยู่เรื่อยไป ทั้งที่มีร่างกายเป็นมนุษย์ ก็มีเชื่อกันมาอยู่อย่างนี้ จนถึงลัทธิที่บังเกิดขึ้นภายหลังพระพุทธศาสนา เช่นว่า ศาสนาคริสต์ ศาสนามะหะหมัด ก็แสดงถึงพระเป็นเจ้าที่ยังดำรงอยู่เป็นนิรันดร ก็แปลว่ามีเกิด เกิดเป็นตัวเป็นตน และเมื่อเกิดแล้วก็ดำรงอยู่เป็นนิรันดร

ในลัทธิพระพุทธศาสนาเอง เมื่อแยกออกเป็นมหายาน ดังที่ชาวทิเบต ชาวจีน ชาวญวน นับถือกันอยู่ มีวชเป็นพระจีน พระญวน ทำงเด็กประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ แม้ในลัทธิมหายานของพระพุทธศาสนานี้ก็แสดงถึงพระอาทิตย์พุทธเจ้า คือที่ไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นนิรันดรอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นหนึ่ง อย่างเช่นที่แสดงว่าในสวรรค์ชั้นสุขาวดีอันอยู่ทางใต้ พระอาทิตย์พุทธเจ้าประทับอยู่เป็นนิรันดร พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์พระอรหันตสาวกทั้งหลาย แล้วยังมีพระพุทธเจ้าที่รอง ๆ ลงมาตลอดถึงที่ส่งลงมา คล้าย ๆ อวตารลงมาเป็นพระมนุษย์พุทธเจ้า และก็แสดงว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย คือเจ้าชายสิทธัตถะ ที่เสด็จออกผนวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประกาศตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้นนี้ ก็เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้า ดังนี้

ในศาสนาพราหมณ์เองนั้นซึ่งในตอนต้นก็นับถือพระพรหมเป็นใหญ่ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงศาสนาพราหมณ์ก็แสดงถึงพระพรหม อันเป็นพระเจ้าของที่นับถือ

ของพวกพราหมณ์ก็แสดงว่าในครั้งนั้นนับถือพระพรหมเป็นใหญ่ แต่ต่อมาในภายหลังก็นับถือพระนารายณ์ขึ้นมาอีกบ้าง พระศิวะขึ้นมาอีกบ้าง และก็มีนับถือพระเป็นเจ้าและเทวดาอื่น ๆ อีกมากมาย ก็มาเป็นฮินดูจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อก้าวโดยสรุปของศาสนาพราหมณ์แล้วก็นับถือพระเจ้าที่เป็นใหญ่อยู่ ๓ องค์ คือพระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ บางหมู่ก็นับถือองค์หนึ่งเป็นใหญ่กว่า เป็นกลุ่ม ๆ กันไป และยังมีนับถือสิ่งที่เนื่องด้วยพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ นี้อีกมาก แต่ว่าก็ล้วนแต่เป็นที่เชื่อว่าเป็นอมตะ คือไม่ตายทั้งนั้น

ตามที่แสดงมานี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า แม้ความดำริของพระโพรสิสตร์ คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ในครั้งนั้น ทรงปรารถนาไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่ไม่ได้กล่าวถึงเกิด ก็พอจะเห็นว่ายังทรงปรารถนาความเกิด แต่ว่าเกิดชนิดที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แค่นี้เดียวกับลัทธิศาสนาทั้งหลายทั้งที่เกิดก่อนและเกิดหลังพระพุทธศาสนาได้เชื่อถือปฏิบัติกันอยู่ ในข้อนี้ก็ขอให้ได้คิดว่า เป็นสันดานธรรมชาติของมนุษย์ที่กลัวตาย จนถึงกับแสดงว่า ความกลัวตายนี้เป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และก็ต้องการอายุยืน เพราะก็ต้องรู้ว่าจะต้องตายแน่ แม้เช่นนั้นก็ต้องการอายุยืน แต่โดยจริงใจแล้ว ถ้าไม่ตายได้ก็ดี คล้าย ๆ อย่างนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อต้องการที่จะไม่ตาย พร้อมทั้งไม่แก่ไม่เจ็บด้วย ก็จึงหาวิธีที่จะให้พ้นไปต่าง ๆ และส่วนใหญ่ก็คล้าย ๆ กับยอมรับกันว่าในชาตินี้เป็นไปไม่ได้ ก็เป็นอันว่าในชาติอื่นก็ได้ เมื่อตายจากชาตินี้แล้วไปเกิดในชาติอื่นที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย อันเต็มไปด้วยความสุขดังนี้ ก็มักจะมีความปรารถนาตรงกันเช่นนี้ เป็นสันดานธรรมชาติของมนุษย์จึงได้บังเกิดเป็นลัทธิศาสนาขึ้นต่าง ๆ แสดงทางที่จะปฏิบัติให้เป็นที่ยอมรับปรารถนาของบุคคลผู้มีความต้องการเช่นนี้

เพราะฉะนั้น พระปรารถนาของพระพุทธเจ้าที่เสด็จออกทรงผนวชก็เป็นไปในค่านี้นั่นเอง คล้าย ๆ กับต้องการเกิด แต่ว่าเกิดแล้วก็ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร และก็ทรงเรียกภาวะเช่นนั้นว่า *โมกขธรรม* นี้เป็นความดำริที่บังเกิดขึ้นในระยะต้นก่อนที่จะตรัสรู้.

ครั้งที่ ๙ โมกขธรรมเมื่อตรัสรู้

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำการสำรวมกาย วาจา ใจเพื่อฟัง ทำสมาธิ ในการฟังเพื่อให้ได้ปัญญา ในการแสดงนี้มุ่งแสดงให้รู้จักพระพุทธศาสนาในลักษณะ นั้น ๆ จะได้แสดงถึงโมกขธรรมต่อ

พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อทรงปรารถนาโมกขธรรมดังแสดงใน พุทธประวัติ ก็เห็นว่าได้ทรงปรารถนาที่จะพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย คล้ายกับว่าเมื่อเกิดมาก็ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร ดังที่เป็นผลสูงสุด แห่งความปรารถนาของผู้นับถือลัทธิศาสนาทั้งหลายที่เกิดก่อนและที่เกิดภายหลัง พระพุทธศาสนา และแม้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ได้แสดงผลสูงสุดอย่างนั้น ดังที่ได้แสดงในวันก่อนแล้ว ในวันนี้จะได้แสดงต่อไป

เมื่อพระองค์ได้ทรงปฏิบัติค้นหาโมกขธรรมดังที่ทรงประสงค์นั้น เมื่อทรงเข้า ศึกษาในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้สอนในลัทธิสมาบัติ ๗ และในสำนัก ของอุทกดาบส รามบุตร ผู้สอนในลัทธิสมาบัติ ๘ ตามที่เล่าว่าได้ทรงศึกษาจบ ความรู้ของอาจารย์และทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์แล้ว ก็ได้ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่เป็น โมกขธรรม ไม่ใช่เป็นทางของความตรัสรู้ จึงได้เสด็จหลีกออก แล้วไปทรงทำทุกรกิริยา คือทรมานกายให้ลำบากต่าง ๆ พิจารณาตามหลักฐานที่แสดงไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็แสดงว่าลัทธิสมาบัติของท่านดาบสทั้งสองนั้นนำไปเกิดในพรหมโลก ซึ่งจะไปดำรง

อยู่ช้านานในพรหมโลกนั้นแล้วก็ต้องกลับลงมาเกิดอีก จึงได้ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่เป็น โมกขธรรม เพราะยังจะต้องมาเกิดอีก คือแปลว่ายังจุดคือเคลื่อนออกมาจากพรหมโลก นั้นแล้วก็มาเกิดอีก ก็ยังไม่ใช่ดำรงอยู่เป็นนิรันดร การแสดงอย่างนี้ก็เป็นการแสดง อธิบายตามลัทธิของฉานสมบัติที่ทางพระพุทธศาสนาก็รับรองไว้เหมือนกันว่า ได้ฉาน สมบัติก็จะไปเกิดในพรหมโลกตามลัทธิของท่านดาบสทั้งสองนั่นเอง ที่แสดงไว้ก็อาจ จะแสดงว่าไปเกิดอยู่เป็นนิรันดร แต่ว่าตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงเมื่อพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้แล้ว แสดงว่าเมื่อมีชาติคือความเกิดแล้ว ไม่ว่าเกิดในที่ไหนจะต้องมีตายทั้งนั้น จะเป็นพรหมเป็นเทพก็ต้องจุดหรือเคลื่อน คราวนี้ตามประวัติที่แสดงไว้ในหนังสืออื่น นอกจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็มีแสดงเป็นเค้าว่าท่านดาบสทั้งสองนั้นก็ถือลัทธิว่า อดดาคือตัวตนนั่นเอง ตามเค้าอุปนิษัตที่ได้อธิบายมาแล้วในวันก่อนว่า ที่แรกก็เป็นอดดา ธรรมดา อาตมัน แล้วก็ปมัตตาหรือมหาตมัน แล้วก็รวมเข้าเป็นปรมัตตาหรือ ปรมาตมัน แล้วก็ดำรงอยู่เป็นนิรันดร

แต่ในครั้งที่พระองค์เข้าไปศึกษานั้น ไม่ทรงเห็นด้วยว่าเป็นโมกขธรรมแล้ว จะเป็นเพราะยังทรงเห็นว่ายังถืออดดาหรืออาตมันอยู่ และไม่ทรงเห็นด้วยที่ว่าเมื่อยังมีอาตมันอยู่ แม้ว่าจะเป็นปรมาตมัน ก็จะต้องดำรงอยู่เป็นนิรันดรได้ อีกอย่างหนึ่งเมื่อยัง ถือว่ามีอาตมันอยู่ก็ต้องยังมีอุปาทานคือความยึดถืออยู่ ยังไม่ปล่อยวางทั้งหมด เมื่อยังมี ความยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ย่อมมีความทุกข์อยู่ในสิ่งนั้น ยังไม่พ้นทุกข์ได้ทั้งหมด เมื่อยังไม่ พ้นทุกข์ได้ทั้งหมดก็ยังไม่เป็นโมกขธรรมที่สมบูรณ์ไม่ได้ ยังทรงเห็นว่ามียุพาทานอยู่ จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาหนทางใหม่ ก็ได้ทรงบำเพ็ญกุศกริยาแล้วก็ทรงเลิก เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์เช่นเดียวกัน

ตอนนี้ในพระประวัติแสดงไว้ว่า ได้ทรงย้อนระลึกถึงสมาธิที่ทรงได้เมื่อเป็น พระราชกุมารเล็ก ๆ และตามเสด็จพระราชบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่ พระราชบิดาประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระราชกุมารได้ประทับพักอยู่ภายใต้ร่มหว่า และขณะนั้นจิตของพระองค์ได้รวมเข้ามา ได้ทรงกำหนดลมหายใจเข้า-ออก ก็ทรงได้ สมาธิจิตถึงขั้นปฐมฉานคือความเพ่งที่หนึ่งในขณะนั้น แต่ว่าต่อมาภายหลังฉานนี้ ก็เสื่อมไป ความระลึกได้ถึงสมาธิจิตที่เคยทรงได้นี้ทำให้พระองค์ทรงนึกขึ้นว่าทางแห่ง

สมาธิอย่างที่ทรงได้นั้นจะพึงเป็นทางนำไปสู่ความบรรลุโมกขธรรมหรือความตรัสรู้ได้กระมัง จึงได้ทรงตกลงพระเหตุที่ยังจะจับปฏิบัติไปตามทางนั้น เมื่อได้ทรงบำรุ้งพระกายให้ดีขึ้นแล้ว จึงทรงปฏิบัติไปตามทางนั้น

ตามนี้ก็แสดงว่าได้ทรงปฏิบัติเริ่มจากสมาธิ คือกำหนดลมหายใจเข้า-ออก นั้นเอง ครั้นทรงได้สมาธิจิตอย่างสูงจนถึงฌานแล้ว ฌานก็คือสมาธิจิตแน่วแน่ แนบแน่น ที่แสดงว่าทรงบรรลุถึงฌานคือความเพ่งที่ ๑ ความเพ่งที่ ๒ ความเพ่งที่ ๓ ความเพ่งที่ ๔ ซึ่งความเพ่งที่ ๔ นี้แน่วแน่นมากจนถึงลมอัสสาสะปัสสาสะไม่ปรากฏ คือว่าละเอียดที่สุด เรียกว่าหยุดลม หยุดหายใจเข้าหายใจออก แต่อันที่จริงนั้นก็ถือว่าละเอียดที่สุด ไม่ปรากฏอาการหายใจ ที่เรียกว่าความเพ่งนั้นก็เพราะว่าจิตเพ่งกำหนด อารมณ์ของสมาธินี้แน่วแน่ เรียกว่ารูปฌาน ความเพ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์ คือหมายความว่าต้องมีอันใดอันหนึ่งเป็นนิมิต คือเครื่องกำหนดทางใจที่เป็นรูปนิมิต นิมิตที่เป็นส่วนรูปขึ้นในจิตใจ แล้วก็ทรงโน้มจิตที่เป็นสมาธินี้ไปเพื่อรู้ จึงได้ปรากฏผุดบังเกิดพระญาณ (บุพเพนิวาสานุสสติญาณ) คือความหยั่งรู้ขึ้นในขันธเป็นทีอาศัยอยู่ในปางก่อนเป็นอันมากที่เรียกว่าระลึกชาติได้ พร้อมทั้งระลึกได้ถึงชื่อ โคตร สุข ทุกข์ เป็นต้น ในชาตินั้น ย้อนหลังไปตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ออกไปตลอดจนถึงไม่มีประมาณ

ต่อจากนั้นก็บังเกิดจุตูปปาตญาณ เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในความเคลื่อนที่เรียกว่า “จุติ” ในความเข้าถึงที่เรียกว่า “อุบัติ” ชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม กระทำกรรมชั่วยังเข้าถึงชาติที่ชั่วคือทุกข์ กระทำกรรมดีก็เข้าถึงชาติที่ดี มีสุข ในตอนนี้ก็อธิบายเพิ่มเติมว่า แม้ว่าจะประกอบกรรมอย่างไรในส่วนดี แม้ว่าจะดีอย่างไรก็ยังมี “จุติ” คือความเคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และ “อุบัติ” คือความเข้าถึงอีกชาติหนึ่งอยู่เรื่อยไป

ต่อจากนั้นก็บังเกิดพระญาณที่ ๓ (อาสวกักขณญาณ) คือความหยั่งรู้ที่บังเกิด ผุดขึ้นว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นความดับทุกข์ นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติแห่งความดับทุกข์ นี่เป็นอัสวะคือกิเลสที่นอนจม นี่เป็นเหตุเกิดอัสวะ นี่เป็นความดับอัสวะ นี่เป็นทางปฏิบัติถึงความดับอัสวะ

นี่เป็นทุกข์ ก็มีอธิบายไว้ว่าชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ และโลกปริเทวะเป็นต้นเป็นทุกข์ ดังที่เราทั้งหลายสวดกัน อยู่ในเวลาเช้า กล่าวโดยย่อ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์

ในข้อนี้ก็เช่นกันได้ตรัสรู้ว่าเมื่อยังมีชาติ คือความเกิด ก็ย่อมมีชรา ความแก่ มรณะ ความตาย เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีชาติ ชรา มรณะอยู่ตราบใด ก็ยังมีทุกข์อยู่ ตราบนั้น และก็ได้ตรัสรู้ว่าที่ยังมีชาติ ชรา มรณะ อยู่ ก็เพราะมีสมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา ดังที่ได้บรรยายกล่าวมาแล้ว ตัณหาเสียได้จึงจะเป็นความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติที่จะดับตัณหาดับทุกข์ได้นั้นก็คือมรรคมืองค์ ๘ หรือว่าย่อย่อเข้าคือ “ศีล สมาธิ ปัญญา” อริยสัจจ์ ๔ นี้ได้กล่าวโดยย่อในตอนแสดงธรรมจักรอันเป็นปฐมเทศนาแล้ว

ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสรู้ถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตอันเป็นกิเลส ส่วนลึก ได้ตรัสรู้ถึงเหตุเกิดอาสวะ ท่านก็แสดงว่าได้แก้ตัณหานั้นแหละ ถึงความดับ อาสวะก็คือดับตัณหานี้ได้หมด ถึงทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะก็คือมรรคมืองค์ ๘ รวมเข้าก็คือศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

เป็นอันว่า พระญาณที่เป็นความตรัสรู้ที่ ๓ นี้ เรียกว่าตรัสรู้ในอริยสัจจ์ ๒ สาย คือสายทุกข์และสายอาสวะ พึงเห็นความว่าการจะเป็นความตรัสรู้ที่สมบูรณ์นั้นจะต้อง เป็นความตรัสรู้ที่เจาะแทง หรือแทงตลอดเข้าไปจนถึงอาสวะคือกิเลสนอนจมหมักหมม อยู่ในจิตหรือว่าถึงจิตส่วนลึกที่สุด เพราะว่ากิเลสที่เรียกว่าอาสวะนั้นเป็นกิเลสที่นอน หมักหมมอยู่ในจิต ได้แก่กาม ภพ อวิชชา ที่จะยกขึ้นมาเป็นหัวข้อแสดง กามก็คือ ความใคร่หรือกิเลสเป็นเหตุใคร่ ภพก็คือความเป็นนั้นเป็นนี่ ตั้งต้นแต่เป็นเรา อวิชชา ก็คือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง มีอยู่อย่างลึกซึ้งในจิตใจ

ได้ตรัสรู้เจาะแทงเข้าไปถึงจุดดับอาสวะไปได้หมด เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้สิ้น กิเลสสิ้นเชิง คือหมดกิเลสจริง ๆ ไม่มีกิเลสหลงเหลืออยู่ แม้แต่เป็นส่วนลึกของจิตใจ และก็เรียกผู้มีกิเลสส่วนลึกสิ้นแล้วว่า *ชีณาสวะ* หรือ *ชีณาสพ* ที่แปลว่า ผู้มีอาสวะ สิ้นแล้ว เป็นคำเรียกพระอรหันต์ทั้งหลาย

อหนึ่ง ตามความตรัสรู้ของพระองค์ตามที่แสดงมานี้ก็ฟังกล่าวได้ว่า พระญาณที่สามนั้นเป็นพระญาณสำคัญเรียกชื่อว่า *อาสวักขยญาณ* ความหยั่งรู้เป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ ที่เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นก็เพราะทรงได้พระญาณที่ ๓ นี้ และโดยพระญาณที่ ๓ นี้เองเป็นอันได้ตรัสรู้ว่าที่จะพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ดังที่ได้ทรงปรารณา มาเบื้องต้นซึ่งทรงปรารณาโมกขธรรม ธรรมคือความหลุดพ้นนั้น จะหาโมกขธรรมคือความหลุดพ้นคือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ในสวรรค์ชั้นไหน ๆ จะไม่พบทั้งนั้น หรือว่าในที่ไหน ๆ จะไม่พบทั้งนั้น ในเมื่อในที่นั้นยังมีชาติ คือความเกิดอยู่ เมื่อมีชาติคือความเกิด จะเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา หรือว่าเกิดเป็นพรหม หรือแม้ในที่ไหน ๆ ก็ตาม เมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่แล้วก็ต้องมีความตาย ดังที่เรียกในพระญาณที่ ๒ ว่า *จฺตฺติ* หรือความเคลื่อน เมื่อมี *อุปฺปตฺติ* คือความเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ แล้วก็ต้องมีจฺตฺติคือความเคลื่อนจากชาตินั้น ๆ คือเมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับ เกิดขึ้นแล้วจะไม่ดับหา มีไม่

เพราะฉะนั้น ในปัจจุสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ที่แสดงว่าทรงพิจารณาถึงผลและเหตุที่สัมพันธ์กันไปโดยลำดับ ก็ได้ทรงเห็นว่า *ชฺรฺว มรณะ* คือความแก่ความตายนั่น มีขึ้นเพราะ *ชาติ* เป็นปัจจัย หรือจะเรียกว่าเป็นเหตุก็ได้ *ชาติ* คือความเกิดนั้นเล่าก็มี *ภพ* ความเป็น เป็นปัจจัย และก็ทรงสาวขึ้นไปลำดับจนถึง *อวิชชา* คือความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง จับเอาเฉพาะใจความในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ที่ทรงแสดงจากความตรัสรู้ของพระองค์และในปัจจุสมุปบาทนี้ก็จะฟังเห็นได้ว่ามีความแก่ ความเจ็บ ความตายนั่นก็เพราะชาติคือความเกิด เมื่อมีชาติคือความเกิดแล้วก็ต้องมีแก่ มีเจ็บ มีตายทั้งนั้น นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้นว่าไม่ใช่แต่แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้นเป็นทุกข์ ชาติคือความเกิดนี้เป็นทุกข์ด้วย และเป็นตัวทุกข์ที่เป็นต้นทีเดียว ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่เป็นประจำ ขึ้นต้นก็ ชาติปิ ทุกฺขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ หาได้สวดข้ามไปว่า ชฺรฺวปิ ทุกฺขา ความแก่เป็นทุกข์เป็นต้นไม่

เพราะฉะนั้น หลักความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในเรื่องทุกข์นี้จึงตั้งต้นที่ชาติที่เดียว เมื่อมีความเกิดแล้วก็ต้องมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ความเกิดนี้

แหละจึงเป็นตัวทุกข์ด้วยและตัวทุกข์ที่เป็นต้นทีเดียว เพราะฉะนั้น เมื่อจะดับทุกข์เสียได้ก็ต้องหมายความว่า ดับชาติคือความเกิดด้วย เมื่อดับชาติคือความเกิดได้แล้ว ก็ดับแก่ ดับเจ็บ ดับตายได้ด้วย แต่ว่าจะดับทุกข์คือว่าดับชาติเสียได้นั้นก็ต้องดับตัวเองคือดับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ตามหลักปฏิจจสมุปปาท ไม่ใช่ตัณหาอย่างเดียว ยังมีอย่างอื่น เป็นต้นว่าอวิชชาความไม่รู้ในสัจจะ ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทาน ความยึดถือ และตามแนวปฏิจจสมุปปาทนั้น อวิชชาเป็นปัจจัยสืบ ๆ มาจนถึงให้เกิดตัณหา และตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ เพราะฉะนั้น ความดับตัณหานี้ก็หมายความว่าความดับอวิชชาด้วย และเมื่อดับตัณหาได้แล้วก็ดับอุปาทานคือความยึดถือได้ และเพราะอุปาทานคือความยึดถือนี้เอง เมื่อมีความยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ย่อมมีความทุกข์อยู่ในสิ่งนั้น เมื่อมีความยึดถืออยู่ในขันธทั้ง ๕ หรือว่าเรียกรวมเข้ามว่านามรูปหรือกล่าวสั้นอีกว่าชีวิตอันนี้ว่า เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดังนี้ เมื่อขันธ ๕ เกิดก็ย่อมเห็นว่าเราเกิด เมื่อขันธ ๕ แก่ก็ย่อมเห็นว่าเราแก่ เมื่อขันธ ๕ ตายก็ย่อมเห็นว่าเราตาย แต่ว่าเมื่อดับความยึดถือได้เพราะว่าดับตัณหาดับอวิชชาได้ เป็นวิมุตติคือหลุดพ้นจากความยึดถือทั้งหลาย ย่อมไม่ยึดถือว่าขันธ ๕ เป็นของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อขันธ ๕ เกิดก็ไม่เห็นว่าเราเกิด ขันธ ๕ แก่ก็ไม่เห็นว่าเราแก่ ขันธ ๕ ตายก็ไม่เห็นว่าเราตาย ดังนี้แหละคือวิมุตติความหลุดพ้น หรือเป็นโมกขธรรมในพระพุทธศาสนา อันเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นจากความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

เป็นอันว่า ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ตรัสรู้ว่าชาติเป็นตัวทุกข์และเป็นตัวต้นของทุกข์ทั้งปวง ตัณหาพร้อมทั้งอุปาทานอันเนื่องมาจากอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความตรัสรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้น เมื่อได้ตรัสรู้ทั่วถึงขึ้นแล้วอวิชชาก็ดับ อวิชชาดับ ตัณหาอุปาทานก็ดับ

เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นวิมุต คือเป็นผู้หลุดพ้นด้วยประการทั้งปวง ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด ไม่ทรงเห็นว่าขันธ ๕ เป็นอัตตาตัวตน เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ปล่อยวางได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงเห็นว่าเราเกิด เราแก่ เราเจ็บ เราตาย เพราะไม่มีเราอยู่ในขันธ ๕ นั้น อันนี้แหละเป็นวิมุตติคือความหลุดพ้น

หรือเป็นโมกขธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น ชั้นที่ ๕ นี้ถือว่าเป็นวิบาก คือ เป็นผลของกรรมเก่าที่เกิดขึ้นมา ไม่ว่าจะเกิดเป็นชั้นของใคร ๆ ก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายไป แต่พระพุทธะคือพระผู้รู้เห็นซึ่งเป็นผู้รู้เห็น ไม่ยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือจึงเป็นผู้ที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย พร้อมทั้งไม่เกิดอีก เพราะว่าไม่มีกิเลส ไม่มีกรรมอะไรที่จะนำให้บังเกิดอีกต่อไป อันนี้เป็นความหมายของโมกขธรรมในพระพุทธศาสนาและโมกขธรรมที่ทรงบรรลุ เมื่อตรัสรู้แล้วย่อมมีอธิบายที่พิเศษแตกต่างจากความเข้าใจเบื้องต้น และในลัทธิศาสนาอื่น ๆ ดังที่กล่าวมา.

๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๑๐ บายหน้าไปสู่นิพพาน

ขอให้ท่านทั้งหลายสำรวจม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง ได้กล่าวมาถึง เรื่องโมกขธรรม ก็จะกล่าวต่อไปถึงนิพพานอันเป็นธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา

อันที่จริง เพราะถ้อยคำที่ใช้พูดถึงนิพพานว่าธรรมสูงสุดและคำอื่นที่มีความหมาย ในทำนองเดียวกันนี้ จึงทำให้เข้าใจกันโดยมากกว่านิพพานเป็นธรรมสุดเอื้อมสำหรับ บุคคลทั่วไป จนถึงเข้าใจว่าเป็นธรรมที่อยู่เกินวิสัยจะได้จะถึง ฉะนั้น ก็ควรทำความเข้าใจ ในเรื่องนี่ว่า ถ้อยคำที่พูดนั้นก็อาจต้องพูดเช่นนั้น เพราะเมื่อว่าถึงขั้นของการ ปฏิบัติของการถึงนิพพาน ก็นับว่าเป็นขั้นสูงสุดดังกล่าว เหมือนอย่างขั้นของบันไดที่จะ ขึ้นไปสู่ตึกสูงหรือที่สูง ก็จะต้องมีขั้นสูงสุด ฉะนั้น เมื่อกกล่าวเทียบดังนี้แล้วจะใช้ความคิด สักหน่อยหนึ่งก็จะมองเห็นว่ามีขั้นต่ำขึ้นไป เหมือนอย่างบันไดนั้นย่อมมีขั้นต่ำขึ้นไป โดยลำดับ เมื่อขึ้นบันไดตั้งแต่ขั้นต่ำไปที่ละขั้นก็ย่อมจะขึ้นถึงขั้นสูงสุด

และเมื่อเป็นดังนี้ จึงมิใช่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยเกินวิสัย มิใช่เป็นสิ่งที่สุดเอื้อม ในเมื่อยังไม่ได้ก้าวขึ้นบันไดสักหนึ่งขั้นแล้วจะเอื้อมให้ถึงบันไดขั้นสูงสุดนั้น ย่อมเป็น ของยาก ย่อมเป็นไปได้ไม่ได้ และเมื่อก้าวขึ้นบันไดไปโดยลำดับแล้ว บันไดขั้นสูงสุดก็จะ อยู่ในระยะเอื้อมถึงขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงขั้นสูงสุดได้โดยไม่ต้องเอื้อม และเมื่อขึ้นไป โดยลำดับแล้ว ก็เป็นการไม่ยาก

คราวนี้ ถ้าบันไดที่ขึ้นนั้นไม่พาดขึ้นไปถึงขั้นสูงสุด หรือว่ามีขั้นบันไดหลุดเสีย ในระหว่าง การขึ้นก็ยอมเป็นการลำบาก จะขึ้นให้ถึงขั้นสูงสุดไม่ได้ การปฏิบัติไปตาม ขั้นของการปฏิบัติให้ถึงนิพพานก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีขั้นของการปฏิบัติไปโดยลำดับแล้ว การที่จะถึงขั้นสูงสุดก็ยอมไม่ได้ ย่อมเป็นของยากเช่นเดียวกัน แต่นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมปฏิบัติเป็นขั้น ๆ ไปโดยลำดับ เมื่อเทียบอย่างบันได ก็เป็น บันไดที่มีขั้นสำหรับก้าวขึ้นไปอย่างสมบูรณ์ ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงสุด เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติไปโดยลำดับแล้ว ก็ยอมจะบรรลุถึงนิพพานอันเป็นขั้นสูงสุดนี้ได้ อันความ ยากหรือไม่ยากขึ้นอยู่กับความนึกคิดของเราเอง เมื่อเป็นทางที่พึงปฏิบัติได้แล้ว ก็ยอม เป็นการไม่ยาก เหมือนอย่างเรื่องของความดีความชั่ว ที่มักจะกล่าวกันว่าคนทำความชั่ว ได้ง่าย แต่ทำความดีได้ยาก แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้ว่าอย่างนี้ ท่านตรัสไว้ว่า ความชั่ว คนชั่วทำง่าย คนดีทำยาก ส่วนความดี คนชั่วทำยาก คนดีทำง่าย ดังนี้

คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ พิจารณาดูแล้วก็ต้องยอมรับว่า เป็นสุภาสิต จริง ๆ คือตรัสดีจริง ๆ เพราะว่าถูกต้อง ส่วนที่พูด ๆ กันดังกล่าวมาข้างต้นนั้นยังไม่ เป็นสุภาสิต ยังไม่เป็นความจริงที่สมบูรณ์ เพราะว่าเป็นการพูดด้วยยกเอาเพียงคน ทั่ว ๆ ไป จึงมักจะเข้าใจว่าเป็นคนที่ยังไม่ดีพอ คือยังมีความชั่วอยู่มากขึ้นเป็นที่ตั้ง เมื่อเป็นดังนี้จึงได้พูดว่าทำดีนั้นยากแต่ทำชั่วง่าย ฉะนั้น ข้อที่ว่าทำยากหรือทำง่าย นั้นจึงอยู่ที่บุคคล อยู่ที่ทางอันจะพึงปฏิบัติกระทำ นึกดูว่า ทุก ๆ คนนี้แหละเมื่อก้าว ขึ้นบันได จะขึ้นกุฎิ จะขึ้นมาโบสถ์หรือจะขึ้นที่ไหนก็ตาม เมื่อก้าวขึ้นขั้นที่หนึ่งของ บันได จะรู้สึกว่ายากหรือไม่ ทุกคนคงรู้สึกว่าไม่ยาก ตอนนีเมื่อก้าวขึ้นขั้นที่ ๑ แล้ว ก็ก้าวขึ้นขั้นที่ ๒ ทุกคนก็คงรู้สึกว่าไม่ยากนั่นเอง ขั้นที่ ๓ ขั้นที่ ๔ ไปโดยลำดับจนถึง ขั้นที่สุด ก็คงรู้สึกว่าไม่ยากเช่นเดียวกัน เพราะก้าวขึ้นไปทีละขั้นโดยลำดับ คราวนี้ที่ จะรู้สึกว่ายากนั้นก็เพราะว่ายังไม่ทันจะก้าวขึ้นไปในขั้นที่ ๑ แล้วก็หงวนดูขึ้นไปถึงขั้น ที่สุด แล้วก็พูดว่ายาก ๆ ยากที่จะถึงขั้นที่สุด โดยที่ไม่ยอมจะก้าวขึ้นไปตั้งแต่ขั้นที่ ๑ ลักขั้นเดียว เมื่อเป็นดังนี้จึงรู้สึกว่ายาก ที่พูดกันว่ายาก ยากนั้นเพราะเหตุนี้

คราวนี้ เมื่อมาเทียบดูถึงสิ่งทั้งหลาย นอกจากที่กล่าวถึงมาจนถึงนี้ ซึ่งต้องมีการ ปฏิบัติกระทำไปทีละขั้น ก็เป็นเช่นเดียวกัน เหมือนอย่างการเรียนหนังสือก็ต้องเรียน

ขึ้นไปตั้งแต่ขั้นต้น เมื่อเป็นเด็กเล็ก ๆ ก็เป็นชั้นอนุบาล แล้วก็มาประถมศึกษา มัธยมศึกษา มาอุดมศึกษา เรื่อยขึ้นมาโดยลำดับดังนี้ ประกอบกับมีความขยันหมั่นเพียร ก็ย่อมจะรู้สึกว่าจะไม่ยาก แต่ว่าถ้ายังไม่ได้เรียนชั้นมาสักชั้นเดียวแล้วก็หงงหงายดูชั้น อุดมศึกษา แล้วก็กล่าวว่า ยาก ยาก สุดวิสัย เอ้อมไม่ถึงอะไรเหล่านี้ ก็ย่อมเป็นความจริง เพราะยังไม่ได้ก้าวขึ้นไปสักชั้นหนึ่งแล้วจะให้ถึงชั้นสุดได้อย่างไร เมื่อก้าวขึ้นไปโดย ลำดับแล้ว คือเรียนไปโดยลำดับแล้ว ก็ย่อมจะถึงนั่นเอง กิจการอย่างอื่นทุก ๆ อย่าง ก็ย่อมเป็นอย่างนี้ และก็ไม่ว่าจำเป็นที่จะต้องดูให้ไกลให้นาน แม้ว่าจะดูเพียงระยะชั้นเดียว จะเป็นอนุบาลก็ตาม ประถมศึกษาก็ตาม เป็นต้น ดูแค่เพียงชั้นเดียวปีเดียว ก็ต้องเริ่ม เรียนไปตั้งแต่ต้นปี ตั้งแต่ต้นหลักสูตร ไปจนจบหลักสูตรของปีของชั้นนั้น ๆ เมื่อทำการ สอบไล่ก็จะรู้สึกว่าจะไม่ยาก จะทำได้ จะผ่านไปได้ แต่ถ้าไม่ตั้งต้นเสียเลยแล้ว ก็สุดวิสัย จริง ๆ สุดเอือมจริง ๆ เหมือนกัน

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาดูตามขั้นของการปฏิบัติดังกล่าวว่า เมื่อปฏิบัติไปตาม ขั้นแล้วไม่ยาก มรรคผลก็ไม่ยาก นิพพานก็ไม่ยาก อยู่ในวิสัย อยู่ในเอือม และเมื่อถึง ขั้นแล้วไม่ต้องเอือมก็บรรลุได้ เหมือนอย่างตัวอย่างที่กล่าวมาโดยลำดับ นิพพานนี้ แม้ว่าจะยังไม่ได้ ยังไม่ถึง และแม้ว่าขั้นของการปฏิบัติจะยังเป็นขั้นต้น ชั้นต่ำ ยังอีก หลายขั้นจึงจะบรรลุถึงนิพพาน แม้เช่นนั้นก็พึงเข้าใจว่าเมื่อได้ตั้งต้นปฏิบัติแล้วก็ชื่อว่า บ่ายหน้าไปสู่นิพพานทั้งนั้น เหมือนอย่างว่าเมื่อขึ้นบันไดขั้นแรกก็ชื่อว่าได้ขึ้นไปสู่นิพพาน นั้นเอง นำตนให้ใกล้นิพพานขึ้นไปโดยลำดับ เรียกว่าบ่ายหน้าไปสู่นิพพานก็ได้

ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ทุกบท ไม่ว่าจะบทไหน ล้วนเป็นคำสั่งสอน ที่เอียงเทลุ่มลาดไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน นำไปสู่นิพพานทั้งนั้น ฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธรักษาที่ตรัสแสดงไว้ว่า ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ทั้งสิ้น มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นรส เหมือนอย่างน้ำในทะเลทั้งสิ้นมีความเค็ม เป็นรส น้ำในทะเลนั้นแม้จะแยกออกมาเพียงหยดเดียวก็มีความเค็มเป็นรส คำสั่งสอน ของพระพุทธองค์ก็เช่นเดียวกัน แม้จะหยิบยกมาเพียงข้อเดียวก็มีวิมุตติคือความหลุดพ้น เป็นรส เพราะว่าเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นทั้งนั้น พระนิพพานนั้นเป็นที่หลุดพ้นโดยสิ้นเชิง

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็ล้วนนำไปสู่ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ความดับทุกข์ดังกล่าว ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในพระโอวาท ๓ ข้อที่นับถือว่าเป็นแม่บทของพระโอวาทที่ตรัสว่าเป็นพระพุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็คือ

สอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวง

สอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม

สอนให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

พระพุทธศาสนา ๓ ข้อนี้อันเป็นที่รวมของพระพุทธศาสนาทั้งหมด เป็นคำสอนเพื่อความหลุดพ้น ดับทุกข์ ดับกิเลส ทั้งนี้ แม้อันในลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ข้อ ก็ยังสื่อให้เห็นความดังที่กล่าวมานี้เป็นทางเดียวกันหมด

ฉะนั้น นิพพานจึงเป็นจุดหมายสำคัญ เป็นหลักใหญ่ เป็นหลักรวมแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด แห่งการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ถ้าไม่มีนิพพานเป็นจุดหมาย เป็นที่ตั้ง เป็นหลักใหญ่แล้ว จะไม่มีที่รวมเลย คำสั่งสอนทั้งหมดก็จะมุ่งไปคนละทาง ไม่รู้ว่ามีจุดหมายใหญ่อะไร ซึ่งไม่ใช่พระพุทธศาสนา และการปฏิบัติก็เป็นการปฏิบัติที่ไร้จุดหมายอันเป็นจุดรวมใหญ่ ฉะนั้น นิพพานจึงเป็นธรรมอันสำคัญที่สุด เป็นจุดรวมใหญ่ เป็นหลัก เป็นประธาน เป็นที่รวมของพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติทั้งสิ้น

ผู้ที่ชื่อว่าปฏิบัติพระพุทธศาสนานั้นจะรู้จักคำว่านิพพานหรือไม่รู้จักคำว่านิพพานก็ตาม เมื่อปฏิบัติให้ถูกจุดพระพุทธศาสนาแล้วก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบ่าหน้าเข้าหา นิพพานทั้งนั้น และจะเริ่มพบรสคือวิมุตติความหลุดพ้นตั้งแต่เริ่มปฏิบัติ น้อยหรือมากก็คล้าย ๆ กับน้ำทะเล น้ำทะเลนั้นแต่เพียงหยดเดียวหรือหยดเล็ก ๆ เอามาแตะลิ้นเข้าก็เค็มชนิดหนึ่ง เมื่อปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่งตามจุดของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็จะมีพบรสคือวิมุตตินิดหนึ่งเป็นอย่างน้อยและต้องพบทั้งนั้น ก็เหมือนกับการก้าวขึ้นบันไดดังกล่าวข้างต้นนั้น เมื่อเริ่มก้าวขึ้นไปแม้แต่ขั้นแรกแล้วก็ชื่อว่าขึ้นไปสู่นิพพาน นำตนให้ใกล้นิพพานขึ้นไปนั่นเอง.

ครั้งที่ ๑๑

นิพพาน

ขอให้ท่านทั้งหลายสรวมกาย วาจา ใจ ตั้งใจฟัง จะแนะนำให้ผู้รู้จักพระพุทธศาสนา เรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กล่าวมาแล้วครั้งก่อนแล้วว่านิพพานนั้นเป็นธรรมที่สูงที่สุดในพระพุทธศาสนา แต่ไม่ควรเป็นที่เข้าใจว่าสุดเอื้อม อันที่จริงนั้น เมื่อปฏิบัติขึ้นไปโดยลำดับแล้ว นิพพาน ก็ย่อมอยู่ในเอื้อม เหมือนอย่างบันไดขั้นสูงสุด เมื่อก้าวขึ้นไปโดยลำดับแล้ว ขั้นสูงสุด นั้นก็ก้าวขึ้นถึงเช่นเดียวกับขั้นต่ำที่สุดเหมือนกัน และพึงทราบไว้ ที่เปรียบกับบันได นั้นเพื่อเป็นที่เข้าใจง่าย นิพพานนั้นเป็นธรรมที่พึงถึง จึงเป็นเหมือนอย่างห้องหรือว่าชั้น อันเป็นที่ต้องการจะขึ้นไปโดยบันได เมื่อขึ้นบันไดไปถึงขั้นที่สุดแล้ว ก็เข้าห้อง หรือว่า ชั้นชั้นซึ่งต้องการจะขึ้นไปได้ตามปรารถนา นิพพานจึงเป็นเหมือนอย่างชั้นหรือห้องซึ่ง ขึ้นไปได้โดยบันได

วันนี้ จะอธิบายศัพท์และความอธิบายของคำว่านิพพาน ศัพท์ว่า นิพพาน นั้น ประกอบด้วยคำว่า “นิ” ที่แปลว่าไม่มีหรือออก กับ “วานะ” ที่แปลว่าเครื่องร้อยรัด เครื่องเสียบแทง ลูกศร ประกอบกันเข้า “นิ กับ วานะ” สันสกฤตว่า “นिरुद्ध” บาลีว่า “นิพพานะ” ซึ่งไทยมาเรียกว่านิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องร้อยรัด ไม่มีเครื่องเสียบแทง ไม่มีลูกศร หรือออกจากเครื่องร้อยรัด หรือออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศร คำนี้เป็นคำเก่ามิใช่มาจากก่อนพระพุทธศาสนายังไม่เกิดขึ้น และก็มี ความหมายถึงจุดมุ่งหมาย

หรือว่าผลอันสูงสุดในทางนั้น ๆ ความหมายที่ใช้มาเก่าก่อนพระพุทธศาสนานั้นดังที่มีปรากฏในพระสูตรบางพระสูตรก็เช่นว่า พวกพราหมณ์บางคนหรือว่าบางพวกมีความเข้าใจว่า ร่างกายที่ปราศจากโรคเป็นร่างกายที่แข็งแรง คือนิพพาน พราหมณ์บางคนหรือบางพวกก็มีความเข้าใจว่า ความที่บุคคลได้รับบำรุงบำเรอด้วยกามสุข มีความสุขสดชื่นอยู่ในกามคุณทั้งปวงเรียกว่า นิพพาน พราหมณ์บางคนหรือบางพวกก็มีความเห็นนิพพานในทางอื่นอีก สุดแต่ว่าลัทธิที่สั่งสอนยึดถือจะกำหนดเอาอะไรเป็นสิ่งสูงสุดของเขาก็เรียกอันนั้นแหละว่าเป็นนิพพาน

คราวนี้ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น ทรงประกาศพระพุทธศาสนาก็ต้องใช้ภาษาที่คนทั้งหลายพูดเข้าใจกัน จึงได้ทรงนำคำว่านิพพานมาใช้ แต่ว่าความหมายของนิพพานในพระพุทธศาสนานั้น ก็หมายถึงจุดสูงสุดหรือว่าธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนานั้นแหละ ฉะนั้น ก็จะต้องทราบว่าธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนานั้นหมายถึงอะไร พิจารณาถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนว่าได้ทรงใช้คำว่านิพพานนี้มาตั้งแต่เมื่อไร

ในพระสูตรที่ ๑ คือ ปฐมเทศนา อันได้แก่ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ยังไม่มีใช้ในพระสูตรที่ ๒ เป็นต้น ก็ยังไม่มีใช้ แต่ว่าในพระสูตรต้น ๆ นี้มีใช้คำว่า “วิมุตติ” คือความหลุดพ้นแล้วได้แก่ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ส่วนคำว่านิพพานนั้น มาพบเข้าที่นี้ก็ได้ตอนในพระโอวาทปาติโมกข์ คือเป็นพระโอวาทที่เป็นหลักเป็นประธาน ซึ่งทรงแสดงในสมัยจาตุรงคสันนิบาต อันแปลว่า ความพร้อมเพรียงอันประกอบด้วยองค์ ๔

ในสมัยต้นพุทธกาลคือ เมื่อตรัสรู้แล้วได้สองสามพรรษา ขณะนั้น พระองค์ได้เสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาในแคว้นมคธ ประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ ที่พระเวฬุวันบ้าง ที่เขาคิชฌกูฏบ้าง ในกรุงราชคฤห์ทรงได้พระสาวกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า พวกชฎิล คือพวกที่ออกบวชเป็นฤๅษีเกล้าผมสูง มีท่านกัสสปะสามพี่น้องเป็นหัวหน้า รวมเข้าก็ถึงจำนวน ๑,๐๐๐ รูป และทรงได้ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ พร้อมทั้งบริวารอีกเป็นจำนวน ๒๕๐ รวมกันเข้า ท่านเหล่านี้ได้มาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสมบททั้งหมด และท่านแสดงว่าในวันที่ท่านพระสารีบุตรได้สำเร็จเป็นอรหันต์นั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จ

มาที่พระเวฬุวัน คือที่ป่าไผ่หรือว่าสวนไผ่ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายเป็นวัดแรก ในพระพุทธศาสนา ก็ได้มีภิกษุรวมกันเข้าจำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาเฝ้าพร้อมกันที่พระเวฬุวัน พระภิกษุทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เสรีจกใจในพระพุทธศาสนา ล้วนอุปสมบท จากพระพุทธเจ้าด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และล้วนมากันเองโดยที่ไม่ได้ทรงเรียกมา และไม่ได้นัดหมายกันมา ต่างคนต่างมา และวันนั้นเป็นวันเพ็ญแห่งเดือนมาฆะ เมื่อประกอบด้วยองค์ ๔ นี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงทำวิสุทธิโบสถ คืออุโบสถอันบริสุทธิ์ ร่วมกับภิกษุสงฆ์ผู้บริสุทธิ์เหล่านั้น ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ คือพระโอวาทอันเป็นหลักเป็นประธาน มีคำแปลว่า

“ขันติ” คือความทนทานเป็นบรมตบะคือธรรมเป็นเครื่องเผือกใจอย่างยิ่ง พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม คือธรรมอย่างยิ่ง ผู้ที่เข้าไปทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ หาชื่อว่าเป็นบรรพชิต คือผู้บวช ผู้เว้นผู้ออก เป็นสมณะ คือผู้สงบไม่

การไม่กระทำบาปทั้งปวง

การยังกุศลให้ถึงพร้อม

ความชำระจิตของตนให้ผ่องใส

นี่คือพุทธานุศาสนหรือพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธทั้งหลาย

การไม่เข้าไปว่าร้าย การไม่เข้าไปทำร้าย ความสำรวมในปาติโมกข์ ความรู้ประมาณ ในภัตตาหาร ที่นอนที่นั่งอันสงบ ความประกอบในอธิจิตคือจิตที่ยิ่ง นี่เป็นพุทธานุศาสนหรือพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธผู้รู้ทั้งหลายดังนี้

ท่านแสดงว่า ในสมัยต้นพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงทำอุโบสถสังฆกรรม ในวันจันทร์เพ็ญ จันทร์ดับ ร่วมกับภิกษุสงฆ์ และพระองค์เองได้ทรงสวดพระโอวาทนี้ ทรงแสดงพระโอวาทนี้เรื่อยมา ฉะนั้น พระโอวาทนี้จึงได้ตั้งชื่อว่า ปาติโมกข์ คือเป็นโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ ทรงปฏิบัติอยู่ดังนี้เรื่อยมาจนกระทั่งได้มีภิกษุสงฆ์จำนวนมากขึ้น

ในครั้งหนึ่ง ได้มีพระภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์เข้ามานั่งปณอยู่ในพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงทราบว่า มีพระที่ไม่บริสุทธิ์เข้ามานั่งอยู่จึงไม่ทรงสวดปาติโมกข์ ไม่ทรงแสดงพระโอวาทนี้ ประทับนั่งเฉยจนล่วงปฐมยาม ก็ได้มีพระเถระกราบทูลเตือนว่า ล่วงปฐมยามแล้ว ขอให้ทรงสวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด จนถึงล่วงมัชฌิมยาม พระเถระกราบทูลเตือนว่า ได้ล่วงมัชฌิมยามแล้ว ให้ทรงสวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด จนถึงล่วงปัจฉิมยาม พระเถระก็ได้กราบทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด พระโมคคัลลานะได้ทราบด้วยอำนาจของฤทธิ์ว่า ใครเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ปณอยู่ในพระสงฆ์ ก็ได้จัดการนำเอาผู้นั้นออกไป แต่ว่าก็เป็นเวลาอรุณรุ่งสว่างขึ้นแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงได้ทรงงดที่จะเสด็จเข้าทำอุโบสถร่วมกับพระภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ก็เป็นอันทรงงดสวดพระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ แต่ว่าทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ได้ประชุมกันทำอุโบสถตามลำพังของภิกษุสงฆ์เอง และทรงบัญญัติให้สวดพระวินัยที่ทรงบัญญัติแล้วอันเป็นส่วนที่เรียกว่า อาทิพรหมจรรย์กาสิกขา คือเป็นข้อที่ควรศึกษาอันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ในชั้นแรกก็ประมาณ ๑๕๐ ข้อ สวดขึ้นเป็นปาติโมกข์ แต่ว่าต่อมาได้มีเพิ่มอนียต ๒ เสดยวัตร ๗๕ จึงรวมเป็น ๒๒๗ ข้อ

ฉะนั้น สิกขาบทบัญญัติ ๒๒๗ ข้อนี้ จึงเรียกว่าเป็นสิกขาบทที่มาในปาติโมกข์ ซึ่งเมื่อถึงวันอุโบสถสังฆกรรมวันจันทร์เพ็ญจันทร์ดับ พระสงฆ์ก็ประชุมกันทำอุโบสถและสวดฟังพระวินัยปาติโมกข์คือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อนี้ สืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ส่วนพระโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงสวดเองในชั้นแรกดังที่เล่ามานั้น จึงเรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ และในพระโอวาทครั้งนั้นเองที่ได้มีคำว่า นิพพาน และอีกคำหนึ่งก็คือคำว่าพุทธศาสนา ซึ่งต่อมาก็ได้ใช้คำว่าพระพุทธศาสนานี้เป็นคำเรียกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ศาสนาของพระพุทธเจ้า ว่าเป็นพระพุทธศาสนาสืบต่อมา

อีกพระสูตรหนึ่งในมหาวิภังคสูตร ได้ทรงแสดงสั่งสอนให้ไม่ประมาทบัญญัติ คือไม่ปล่อยปัญญา และทรงแสดงว่าบรมบัญญัติหรือยอดบัญญัตินั้นก็คือญาณ คือความหยั่งรู้อันเป็นเหตุให้สิ้นทุกข์ได้ ทรงสั่งสอนให้ตามรักษาสังขะ และทรงแสดงว่า

บรมสัจจะหรือยอดของสัจจะนั้นก็คือ นิพพาน ทรงสั่งสอนให้พอกพูนจาคะคือการสละ
ทรงแสดงว่าบรมจาคะคือยอดจากะนั้นได้แก่ความสละอุปธิ อันได้แก่สิ่งที่เข้าไปทรงใจ
ซึ่งพระอาจารย์ได้แสดงไว้ต่อมาว่าได้แก่ขันธคือขันธ ๕ ได้แก่กาม หรือว่ากามคุณ
ทั้ง ๕ ได้แก่กิเลส ได้แก่กรรมคือการงานที่กระทำด้วยความจงใจ ทรงสั่งสอนให้ศึกษา
สันติคือความสงบ ทรงแสดงว่าบรมสันติหรือว่ายอดของสันติก็คือความสงบปราศ
โทสะ โมหะ ดังนี้.

๑ กันยายน ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๑๒ นิพพานมี ๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง นั่งสำรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไปอีก นอกจากที่มาเรื่องนิพพานในพระบาลีที่ยกขึ้นมากล่าวแล้วนั้น ก็ยังมีพระบาลีที่แสดงนิพพานอีกหลายแห่ง จะยกที่ใช้แสดงกันเป็นส่วนมาก ในพระบาลีอีกแห่งหนึ่งได้แสดงถึงนิพพาน ๒ คือ

สุอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ยังมีอุปาทิเหลือ

อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ

เมื่ออธิบายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงแสดงอธิบายไว้ในธรรมวิภาคปริเฉท ๒ โดยความว่า นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีเบญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ ยังเหลืออยู่ คือยังดำรงชีวิตอยู่ เรียกว่าสุอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนนิพพานของพระอรหันต์ ผู้ดับขันธ์คือสิ้นชีวิตเรียกว่าอนุปาทิเสสนิพพาน

นิพพานในที่นี้จึงหมายถึงความดับกิเลสสิ้นเชิง ท่านผู้ดับกิเลสสิ้นเชิงนั้นเรียกว่า พระอรหันต์ พระชีนาสพ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเป็นผู้ดับกิเลสสิ้นเชิง ทรงเป็นพระอรหันต์ ดังที่เราสวดกันว่า *อรหัง สมมาสมพุทโธ* ทรงเป็นพระชีนาสพ คือสิ้นอาสวกิเลสทั้งหมด และบุคคลทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ บรรลุถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมดก็เรียกว่าพระอรหันต์ พระชีนาสพ ดังที่มีประวัติแสดงถึงพระสาวกมีพระเบญจวัคคีย์ พระกัสสปะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น ซึ่งบรรลุถึง

ความสิ้นกิเลส เป็นพระอรหันต์ พระชีณาสพ ในพระพุทธศาสนา ท่านผู้สิ้นกิเลสทั้งหมดนี้ เมื่อบรรลุถึงความสิ้นกิเลสดังเช่นพระพุทธเจ้าทรงบรรลุถึงความสิ้นกิเลสเมื่อตรัสรู้พระธรรมในราตรีที่ตรัสรู้นั้น ก็ถือว่าได้บรรลุสุอุปาทิเสสนิพพาน เพราะว่ายังมีชีวิตอยู่ เหมือนดังพระพุทธเจ้าก็ยังได้ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ประกาศพระพุทธศาสนา สืบต่อไปอีกถึง ๔๕ ปี เมื่อได้เสด็จดับขันธในที่สุดคือถึงความสิ้นชีวิตก็ถือว่าได้บรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ดังที่เรียกว่า เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้ดำรงชีวิตอยู่ก็ถือว่าได้บรรลุสุอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อท่านถึงความสิ้นชีวิตจึงถือว่าได้บรรลุอนุปาติเสสนิพพาน ดังที่เรียกว่านิพพาน

ฉะนั้น คำว่านิพพานนี้จึงเป็นคำที่ใช้ที่หมายถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อท่านดับขันธคือถึงความสิ้นชีวิต เรียกว่านิพพานอีกด้วย คือหมายความว่าตาย คล้ายกับถ้อยคำที่ใช้หมายถึงตายของบุคคลทั้งหลายในโลกที่ใช้ต่าง ๆ กัน ทั่วไปก็ใช้ว่าตาย ถึงแก่กรรม ทำกาลกิริยา และยังมีคำบัญญัติสูงต่ำ เช่น ถึงอนิจกรรม ถึงอสังกรรม สิ้นพระชนม์ ทิวงคล สวรรคต แต่สำหรับพระสงฆ์ก็เรียกว่าถึงมรณภาพ เมื่อเป็นพระอรหันต์ก็ใช้ว่านิพพาน ดังเช่นพระพุทธเจ้าเองเสด็จนิพพานหรือปรินิพพาน หรือเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสาวกก็เรียกว่านิพพาน เช่น พระสารีบุตรนิพพาน พระโมคคัลลานะนิพพาน ในขั้นนี้ก็หมายเอาอนุปาติเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ ฉะนั้น คำว่า “อุปาทิ” ในที่นี้จึงหมายถึงเบญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ เรียกว่า “อุปาทิ” ว่าถึงศัพท์ก็เป็นคำเดียวกับอุปาทาน แต่ว่าพระอรหันต์นั้นสิ้นอุปาทานคือความยึดถือแล้ว จึงใช้คำให้ต่างกันว่า อุปาทิ คือหมายถึงขันธ์ ๕ โดยเฉพาะ เมื่อดับกิเลสที่แรกขันธ์ ๕ ยังดำรงอยู่ก็ชื่อว่าบรรลุสุอุปาทิเสสนิพพาน ดับขันธคือขันธแตกสลายที่เรียกว่าตายในที่สุด ก็เป็นอันบรรลุอนุปาติเสสนิพพาน

แต่ยังมีอธิบายอย่างอื่นอีก ในคัมภีร์ชั้นพระบาลีเองมีอธิบายโดยความว่า พระอรหันต์ที่ดับกิเลสยังมีอินทรีย์ ๕ ยังมีเวทนา คือยังเสวยสุข เสวยทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขอยู่ เรียกว่าสุอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสแล้ว ไม่มีอินทรีย์ ๕ ดับอินทรีย์ ๕ เสียอีกด้วย ดับเวทนาคือความเสวยสุข เสวยทุกข์ หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขเสียด้วย เรียกว่า อนุปาติเสสนิพพาน จึงมีปัญหาว่า ข้อว่า ดับอินทรีย์ ๕ ดับเวทนานั้นหมายถึงอะไร อาจจะหมายถึงการเข้าสัญญาเวทยิตินโรธ

คือเข้าสมาบัติอันหมายถึงสมาธิอย่างลึกซึ้งซึ่งแนบแน่นจนถึงขั้นดับสัญญาเวทนาก็ได้ ในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติขั้นนี้ดับอินทรีย์ ๕ ดับเวทนาทั้งหมด ถ้าหมายอย่างนี้ก็เรียกในขณะที่พระอรหันต์เข้านิโรธสมาบัตินี้ว่า อรูปาทิเสสนิพพาน อีกอย่างหนึ่งหมายถึงดับขันธ์ คือขันธ์ ๕ แตกทำลายที่เรียกว่าตาย ก็ดับอินทรีย์ ๕ ดับเวทนาหมด ถ้าหมายอย่างนี้ก็มีความหมายอันเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น

อีกแห่งหนึ่ง อธิบายสอุปาทิเสสถึงความดับกิเลสของพระอริยบุคคลชั้นต่ำ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นมาถึงพระอนาคามี คือพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านี้ดับกิเลสได้บางส่วนยังไม่สิ้นเชิง ยังมีกิเลสเหลืออยู่ ดังเช่นเมื่อยกเอาสังโยชน์ ๑๐ ขึ้นแสดงพระโสดาบันละสังโยชน์ได้ ๓ พระสกทาคามีก็ละสังโยชน์ได้ ๓ แต่ว่าทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง พระอนาคามีละสังโยชน์ได้ ๕ ฉะนั้น จึงยังมีสังโยชน์เหลืออยู่ที่ยังละไม่ได้ พระโสดาบันก็ยังมีเหลืออยู่ถึงอีก ๗ พระสกทาคามียังมีเหลืออยู่ถึงอีก ๗ แต่ว่าบางข้อก็เบาบางลงไป ส่วนพระอนาคามีนั้นยังเหลืออยู่อีก ๕ ความดับกิเลสของท่านเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ความดับกิเลสที่ยังมีอุปาทิเหลือ ส่วนการดับกิเลสของพระอรหันต์นั้น ดับได้สิ้นเชิงไม่มีเหลือ เพราะว่าละสังโยชน์ได้หมด เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอรูปาทิเสสนิพพาน ความดับกิเลสที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ เมื่ออธิบายอย่างนี้อุปาทิจึงหมายถึงกิเลส เช่น สังโยชน์ เป็นต้น เมื่อดับกิเลสยังไม่หมดยังมีเหลืออยู่ก็เป็นสอุปาทิเสส ดับได้หมดไม่มีเหลือเป็นอรูปาทิเสส แม้ว่าท่านจะดำรงชีวิตอยู่ก็เรียกว่าอรูปาทิเสสได้ เพราะว่ามีถึงดับกิเลสเท่านั้น

นิพพาน ๒ คือ สอุปาทิเสสกับอรูปาทิเสสนี้ เป็นการจำแนกนิพพานที่ใช้กันทั่วไป รู้จักกันโดยทั่วไป และที่ใช้กัน เข้าใจกันในความหมายที่กล่าวมาข้างต้นเป็นที่ตั้งคือดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นสอุปาทิเสส เบญจขันธ์แตกทำลายที่เรียกว่าตายนั่นเป็นอรูปาทิเสส โดยนัยนี้คำว่านิพพานจึงใช้ในความหมายทั่วไปว่าดับกิเลสสิ้นเชิง ดับกิเลสได้ทั้งหมด เมื่อใช้ในความหมายว่าดับกิเลสสิ้นเชิงดับกิเลสทั้งหมดนิพพานจึงเป็นบรมธรรม ธรรมอย่างยิ่ง เป็นบรมสัจจะ สัจจะอย่างยิ่ง ในพระพุทธศาสนา ดังกล่าวมาแล้วเมื่อวานนี้

อนึ่ง ความหมายของคำว่านิพพานที่ใช้ในพระพุทธศาสนาเองยังมีใช้ผ่อนคลายลงมา คือผ่อนคลายลงมาถึงความดับกิเลสได้บางส่วนก็เรียกว่านิพพานได้ ได้แก่การ

ดับกิเลสของพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีตั้งที่กล่าวมาในอธิบายของนิพพาน นัยที่ ๒ ที่ ๓ นั้นแล้ว อนึ่ง ยังได้ใช้ผ่นคลายมาถึงนิพพานฉานอีกด้วย คือหมายถึงว่า เมื่อทำสมาธิจนได้สมาธิแนบแน่นเป็นอัปนาสมาธิเข้าขั้นฉาน อำนาจของสมาธินี้ก็ดับกิเลสให้สงบลงไปได้ชั่วคราวเหมือนดังหินทับหญ้า ในขณะที่ก้อนหินยังทับหญ้าอยู่หญ้าก็ไม่งอก เมื่อยกก้อนหินนั้นออกแล้วหญ้าก็งอกได้ ฉันทิดีดี เมื่อออกจากสมาธินั้นกิเลสก็กลับเกิดได้ ในขณะที่เข้าสมาธิถึงขั้นอัปนา คือแนบแน่นนี้ก็มีเรียกว่านิพพานได้ เรียกย่อ ๆ เพื่อเข้าใจง่ายว่านิพพานฉาน

หรือแม้ปฏิบัติทางปัญญากำหนดทำความรู้จักกิเลสที่บังเกิดขึ้นในใจ เมื่อราคะ โทสะ โมหะ บังเกิดขึ้นในใจก็ทำความรู้วราคะ โทสะ โมหะ บังเกิดขึ้น และทำความรู้วราคะ โทสะ โมหะ ที่บังเกิดขึ้นนี้ทำให้อกกรรมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น ให้เดือดร้อน เป็นไปเพื่อดับปัญญาคือความรู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ดับความรู้ประโยชน์ทั้งสอง เมื่อกำหนดพิจารณาไปดังนี้ ราคะ โทสะ โมหะ ก็ดับสงบ ก็มีความรู้ว่าความดับสงบราคะ โทสะ โมหะ นี้ ไม่เป็นไปเพื่ออกกรรมเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นดังนั้น ไม่เป็นไปเพื่อดับปัญญาดังนั้น ความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นนี้ แม้ในขณะที่กำลังพิจารณาก็เรียกว่าเป็น สันทิฏฐิโก ธมฺโม ธรรมที่บุคคลพึงปฏิบัติเห็นเอง เรียกว่า สันทิฏฐิโกนิพพาน นิพพานที่บุคคลพึงปฏิบัติเห็นเองดังนี้

แม้ข้อนี้ก็มีพระบาลีแสดงไว้ดังนี้ และก็แสดงเป็นกลาง ๆ ไม่จำกัดว่า ความรู้ความเห็นความดับความสงบดังกล่าวเป็นไปอย่างสมบูรณ์สิ้นเชิง หรือว่าไม่สมบูรณ์สิ้นเชิงก็ได้ เป็นไปอย่างเด็ดขาด คือเมื่อสงบเมื่อดับลงไปแล้วก็ดับอันสงบไปและไม่กลับเกิดขึ้นอีก หรือว่าเป็นไปอย่างชั่วคราวแบบหินทับหญ้าดังกล่าวนั้น ไม่มีแสดงจำกัดเอาไว้ ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจว่าแม้นิพพานปัญญาคือความดับความสงบที่เกิดขึ้นด้วยปัญญาพิจารณาดังกล่าวนั้นก็เรียกว่านิพพานได้ นิพพานฉาน นิพพานปัญญา อันหมายถึงว่าเป็นความดับได้บางส่วน เป็นความดับได้ชั่วคราวดังนี้ มีคำเรียกว่าตทังคนิพพาน แปลว่านิพพานด้วยองค์อันนั้น คือดับด้วยฉาน สมาธิ หรือว่าด้วยปัญญาข้อนั้นอันเป็นของชั่วคราว พึงเข้าใจว่าแม้ทางพระพุทธศาสนาเอง คำว่านิพพานก็ผ่นใช้ลงมาได้ดังนี้

ครั้งที่ ๑๓ นิพพานเป็นสังขารธรรม

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแสดงและนำไปให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

นิพพานที่ได้กล่าวและนำมาแล้ว ได้แสดงถึงเนื้อความของศัพท์ และความหมาย ตามที่มีพระพุทธานิพนธ์ไว้ ในวันนี้จะแสดงให้ท่านทั้งหลายทราบว่า นิพพานนั้นเป็นสังขารธรรม ธรรมคือความจริง จึงไม่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยจะได้จะถึง ไม่เหลือวิสัยที่จะรู้ เพราะว่าเป็นสังขารธรรมสำหรับจิตใจภายใน ไม่ใช่ในภายนอก ด้วยจิตใจนี้เท่านั้น จึงจะรู้จะถึงนิพพานได้ และก็เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างหนึ่งนั้นแหละ เมื่อถึงภูมิขั้นอันเดียวกันแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นของแปลก แต่เป็นของธรรมดา เหมือนอย่างว่าผู้ที่กำลังเรียนอยู่ในชั้นอันใด เมื่อได้ตั้งใจเรียนให้สม่ำเสมอ มีความรู้ตามสมควรแก่ชั้นที่เรียนนั้น หลักสูตรต่าง ๆ ก็ไม่เป็นของแปลกประหลาด แต่ว่าเป็นของธรรมดา

ในจิตใจนี้ ได้มีพระพุทธานิพนธ์แสดงถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติไว้ว่า จิตมีลักษณะประภัสสร คือผุดผ่อง แต่ว่าเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา จิตนี้พ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้ ดังนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตไว้ดังนี้ คือว่า “ผุดผ่อง” เพราะเหตุไรจึงเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมาได้ก็เพราะว่ายังมีวิชาคือความไม่รู้ในสังขาร คือความจริงประกอบอยู่ อุปกิเลสทั้งหลายจึงเข้ามาทำให้เศร้าหมองไปได้

ในตอนนี ให้สังเกตคำว่า “อุปกิเลส” ที่แปลว่าเครื่องเข้ามาทำหรือเข้าไปทำให้ เสร้าหมอง ในที่อื่นใช้คำว่า กิเลส คือเครื่องเสร้าหมองแต่คำเดียว ก็เพราะว่าต้องการที่จะชี้ให้เห็นชัดว่ากิเลสคือเครื่องเสร้าหมองทั้งหลายนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิตใจ ไม่ใช่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของจิตใจ แต่ว่าเป็นสิ่งที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไปเท่านั้น เมื่อจรเข้ามาจรเข้าไปแล้วก็เข้ามาหรือเข้าไปนอนจมหมักหมมอยู่ ที่ท่านเปรียบเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม ท่านองว่าเข้ามายึดครองจิตใจไว้ แต่แม้เช่นนั้นกิเลสก็ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้หรือเป็นธรรมชาติธรรมดาของจิตใจอยู่นั่นเอง จึงเปรียบได้กับแขกต่างถิ่นที่จรเข้ามาพักพอาอาศัย แต่พามาพักพอาอาศัยแล้วก็เลยยึดครองอยู่ ไม่ออกไป แต่แม้เช่นนั้นก็ยังไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้านอยู่นั่นเอง ยังเป็นแขกที่เรียกว่าอาคันตุกะ คือผู้ที่จรมา ฉะนั้น จึงอาจปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากกิเลสที่จรเข้ามาดังกล่าวได้ ซึ่งความพ้นนั้นก็เรียกว่า “วิมุตติ” คือความหลุดพ้น เป็นคำที่ใช้ด้วยกันกับคำว่านิพพาน

และก็พึงทราบว่กิเลสที่จรเข้ามาอนจมหมักหมมนั้น เมื่อมุ่งถึงลักษณะที่นอนจมก็เรียกว่า “อนุสัย” แปลว่า กิเลสที่นอนจมหรือนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน เมื่อมุ่งถึงอาการที่หมักหมมก็เรียกว่า “อาสวะ” คือกิเลสที่หมักหมมหรือว่าที่ตองจิตสันดานของสัตว์โลกทั้งหลายอยู่

อาสวะ อนุสัยนี้ เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่มีอยู่ในจิต เป็นกิเลสชนิดที่เรียกว่าติดอยู่ในจิตสันดาน แต่ว่าแม้เช่นนั้นก็ยังหลุดพ้นอยู่ได้นั่นเอง เพราะไม่ใช่เป็นธรรมชาติธรรมดาของจิต

อะไรเป็นธรรมชาติธรรมดาของจิต อาศัยพระพุทธภาษิตที่ตรัสชี้ไว้ ก็เก็บความมาได้ว่า ที่เป็นธรรมชาติของจิตนั้นก็คือ “ประภัสสร” คือผุดผ่องดังกล่าวประการหนึ่ง “รู้” เพราะว่จิตเป็นธาตุรู้ รู้อะไร ๆ ได้ รวมทั้งคิดอะไร ๆ ได้อย่างหนึ่ง จิตเป็นที่เก็บที่ “สั่งสม” เก็บสั่งสมอะไร ๆ ไว้ได้ ทั้งที่เป็นส่วนดี ทั้งที่เป็นส่วนชั่ว ทั้งที่เป็นส่วนกิเลส ทั้งที่เป็นส่วนกรรม ทั้งที่เป็นส่วนวิบาก คือผลของกรรม และเก็บสะสมส่วนดีเป็นบารมี คือความดีต่าง ๆ ไว้ในจิตใจด้วย

จิตมีธรรมชาติธรรมดา “ผูกผ่อง” “รู้” “เก็บสังขม” ดังที่กล่าวมา เพราะฉะนั้น จึงรู้อะไร ๆ ได้ และเมื่อรู้อะไร ๆ ก็ย่อมเพิ่มความรู้ความฉลาดขึ้นอยู่เสมอ ย่อมเก็บสังขมความชั่วบ้าง ความดีบ้างไว้อยู่เสมอ แต่เมื่อยังโง่มาก ก็ย่อมเก็บสังขมความชั่วไว้มาก แต่ว่าเมื่อโง่หน่อยลง ฉลาดมากขึ้น ก็เก็บสังขมความดีไว้มากขึ้น

และตามหลักของสัจจะคือความจริงนั้นก็คือ หลักของเหตุและผลที่สัมพันธ์กันตามควรแก่กัน ที่มาเรียกว่าเป็นความดีหรือความชั่วนั้นก็เป็นการเรียกตามลักษณะเมื่อเป็นความโง่เป็นความไม่รู้ก็ย่อมจะเก็บ ย่อมจะสังขมไว้อย่างไม่รู้ ไร้อย่างโง่ ๆ ก็เรียกเป็น “ความชั่ว” แต่ว่าเป็นความฉลาดก็ย่อมเก็บย่อมสังขมไว้อย่างฉลาด ก็เรียกว่าเป็น “ความดี” ฉะนั้น คำว่า “ดี” หรือ “ชั่ว” นั้น จึงเป็นคำที่ตั้งขึ้นเรียกด้วยมีลักษณะดังกล่าว แต่เมื่อว่าตามหลักเหตุผลแล้ว ก็เป็นไปตามหลักเหตุผลที่สัมพันธ์กันเท่านั้น

และทั้ง ๒ นี้ ย่อมเป็นสิ่งขัดกัน คือระหว่างความฉลาดกับความโง่ ระหว่างความดีกับความชั่ว เพราะเหตุที่จิตมีวิชาคือความรู้ ไม่รู้ในสัจจะ ซึ่งเป็นต้นเดิมของกิเลสทั้งหมดของความชั่วทั้งหมด จึงมีวิชาคือความรู้ในสัจจะที่ตรงกันข้าม แต่ว่าในขณะที่จิตยังไม่พบวิชาอย่างเต็มที่จึงมากไปด้วยอวิชา แต่แม้เช่นนั้นจิตก็เป็นธาตุรู้คือมีธรรมชาติ ธรรมดา รู้ จึงได้สังขมอบรมวิชาคือความรู้ขึ้นอยู่เสมอ เพราะจะต้องประสบพบผ่านสิ่งต่าง ๆ มาเรื่อย จึงได้พบวิชาคือความรู้ขึ้นอยู่เสมอ เมื่อวิชามากขึ้นเพียงใด อวิชาก็ลดน้อยลงเพียงนั้น ในขณะที่เดียวกัน เมื่ออวิชามีมาก ความชั่วมักมีมาก แต่เมื่ออวิชาเริ่มมีขึ้น อวิชาลดลง ความดีก็เพิ่มขึ้น ความชั่วมักลดลง จนถึงเมื่ออวิชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชาดับไปหมด ความดีก็บังเกิดขึ้นเต็มที่ ความชั่วมักดับไปหมด และเมื่อความชั่วมักดับไปหมด ความดีก็พ้นหน้าที่

เป็นอันว่าเมื่อสุดดีก็สุดชั่ว ความบรรลุถึงความสุดดีสุดชั่วนี้ มีในเมื่ออวิชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชาคือความรู้ในสัจจะดับไปหมด เหมือนเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นเต็มที่ ความมืดก็หายไป และเมื่อความมืดหายไป สิ่งทั้งหลายที่เคยถูกความมืด

ปิดบังเอาไว้ก็ปรากฏแจ่มแจ้งเต็มทีนั่น จึงเป็นผู้รู้ผู้เห็นครบถ้วนทุกประการ ไม่มีอะไรบัง เรียกว่า สัจจะ คือความจริงปรากฏขึ้นทั้งหมด ซึ่งเมื่อรวมเข้ามาแล้วก็คือรู้เห็น ใน

ทุกขสัจจะ	ความจริงคือทุกข์
สมุทัยสัจจะ	ความจริงคือสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์
นิโรธสัจจะ	ความจริงคือนิโรธ ความดับทุกข์
มรรคสัจจะ	ความจริงคือมรรค ได้แก่ทางให้ถึงความดับทุกข์

และเป็นผู้รู้ผู้เห็นในอาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ อาสวะก็คือกิเลสที่หมักหมมต้องจิตสันดานอยู่นั่นเอง ดังกล่าวมาข้างต้น

เมื่อถึงขั้นนี้ อาสวะย่อมดับไปหมด ไม่มีเหลือ วิชชาย่อมมองเห็นเจาะทะลุลงไป ถึงอาสวะดังกล่าว พร้อมทั้งเหตุเกิดและดับอาสวะได้ พร้อมทั้งรู้ทางปฏิบัติ เห็นทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับอาสวะครบถ้วน

นี่เป็นสัจจะที่ปรากฏขึ้นเต็มที่ เมื่อเป็นดังนี้ จึงเป็นผู้รู้ผู้เห็นที่ครบถ้วน จิตที่เป็นธาตุรู้ คือมีธรรมชาติธรรมดานั้นสิ้นอวิชชาคือความไม่รู้ คือไม่รู้ในสัจจะ อันหมายถึงว่าเป็นธาตุรู้ก็จริง แต่ว่ายังเป็นรู้หลง ยังรู้ผิด เพราะยังประกอบด้วยอวิชชาอยู่ ครั้นวิชชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชชาดับไปหมด รู้ก็เป็นรู้ที่ถูกต้อง รู้ถูกต้องจึงครบถ้วนทุกประการ และเมื่อรู้ถูก รู้ถ้วนทุกประการแล้ว ก็เลิกเก็บ เลิกสะสมความชั่วต่าง ๆ พ้นจากความชั่วทุกอย่าง และเมื่อเป็นดังนี้ความดีต่าง ๆ ก็หมดหน้าที่ไม่ต้องกระทำอีกต่อไป เพราะการทำความดีนั้นก็เพื่อที่จะชำระความชั่ว เมื่อชั่วหมดก็เป็นอันว่าหมดดีหรือว่าสุดดี ไม่ต้องทำดีอีกต่อไป ก็หยุดเก็บหยุดสะสมทุกอย่าง แต่ว่ามีคุณสมบัติครบถ้วนทุกอย่าง ไม่บกพร่อง ธรรมชาติประภัสสร คือผุดผ่อง ก็เป็นความผุดผ่องอย่างบริสุทธิ

จึงกล่าวได้ว่า เมื่อสิ้นอวิชชาสิ้นกิเลสทั้งหมด สิ้นเก็บสิ้นสะสมความดีความชั่วทั้งหมด มีความสมบูรณ์ทุกอย่าง ไม่บกพร่อง ประกอบอยู่ด้วยความรู้ ด้วยความหลุดพ้น ไม่มีข้อติดอยู่ในสิ่งอันใดอันหนึ่งทั้งสิ้นดังนี้ ก็เป็นอันกลับเข้าสู่สภาพที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างแท้จริง สภาพที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างแท้จริง อันมีความรู้สว่างแจ่มแจ้ง

อย่างเต็มที่ มีความบริสุทธิ์อย่างเต็มที่ดังนี้ คือ “นิพพาน” สิ้นกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด สิ้นกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด ไม่มีกิเลสที่เปรียบเหมือนลูกศรเสียบแทง อยู่ในที่ใดที่หนึ่งเลย

นี่คือนิพพานที่กล่าวว่า ลักษณะที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างเต็มที่ นี้เรียกว่า “อสังขตะ” ไม่มีปัจจัยอะไรปรุงแต่งทั้งหมด ไม่มีปัจจัยอะไรกระทำทั้งหมด เรียกว่า “วิสังขาร” ไม่มีเครื่องปรุงแต่งทั้งหมด เรียกว่าอยู่เหนือเหตุและผล แต่ว่าข้อนี้ก็ต้องกล่าวชี้แจงต่อไปอีก

วันนี้ยุติเท่านี้.

๓ กันยายน ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๑๔ สังสารวัฏ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ให้มีสมาธิในการฟัง จักได้แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนา เรื่องนิพพานต่อ

กำลังกล่าวถึงธรรมที่เป็นเหตุผล หรือเป็นผลเป็นเหตุอันเนื่องจากกรรมและที่เป็นไปตามสภาพของตนเอง ได้กล่าวถึงเหตุและผลที่เป็นภายนอกและที่เป็นภายใน และได้กล่าวชักเข้ามาถึงผลและเหตุ คืออริยสัจ ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรง แสดงสั่งสอน

ในอริยสัจ ๔ นี้ ฟังสังเกตว่า แสดงผลก่อนแล้วจึงแสดงเหตุทั้งฝ่าย สมุทวาระและนิโรธวาระ ก็เพราะว่า ตามประวัติแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเมื่อ เป็นพระโพธิสัตว์ก่อนแต่ตรัสรู้ ได้ทรงจับเอาผลขึ้นมา ค้นคว้าหาเหตุ คือว่าผลเป็นสิ่งที่ปรากฏ ได้แก่ความแก่ ความเจ็บ ความตาย นี่เป็นผล ก็ได้ทรงจับเอาผลนี้ขึ้นมา พิจารณาเพื่อให้พบโมกขธรรม คือให้พ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย นำให้ตรัสรู้ ในสัจจะทั้ง ๔ ซึ่งได้พบว่า สิ่งเหล่านี้เป็นผล เมื่อจะดับผลคือต้องการให้พ้นจากผล เหล่านี้ก็ต้องดับเหตุคือดับเหตุที่ทำให้เกิดผล และจะดับเหตุที่ทำให้เกิดผลนั้นได้ ก็ต้องพบ ทางปฏิบัติเพื่อดับเหตุของผลเหล่านั้น ฉะนั้น เมื่อได้ทรงแสวงหาไปจนพบทางคือ มรรคมืองค์ ๘ ทรงปฏิบัติจนสมบูรณ์จึงได้ทรงพบความดับเหตุของผลเหล่านั้นได้ คือ ดับต้นเหตุ เมื่อดับต้นเหตุซึ่งเป็นต้นเหตุได้ ผลคือทุกข์ก็ดับไปหมด ความพบอริยสัจ

ทั้ง ๔ ดับเหตุของทุกขได้สิ้นเชิง จึงเป็นโมกขธรรมที่ได้ทรงพบ และนี่คือความตรัสรู้ของพระองค์ที่ได้ปรารภกล่าวมาแล้ว อริยสัจทั้ง ๔ คือผลและเหตุ ก็คือธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลนั่นเอง อันเนื่องจากการมด้วย และเป็นไปตามสภาพของเหตุผลเองด้วย

ในตอนนี่ ฟิงกล่าวชี้ถึงหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นส่วนเนื้อหาสำคัญเพิ่มเติมอีกว่า วงล้อของสังสาระคือความท่องเที่ยวอันเรียกว่าสังสารวัฏ ความวอนแห่งการท่องเที่ยวไปของสัตว์บุคคลทั้งปวง หรือกล่าวรวมว่า ของสัตว์โลกทั้งปวง ว่าถึงเบญจขันธ์ หรือภพชาติ ก็ท่องเที่ยวเวียนเกิด-ตาย ตาย-เกิด มานับไม่ถ้วนชาติ จนมีกล่าวไว้ในพระบาลีพระสูตรบางพระสูตรว่า มีเบื้องต้นที่สุดเป็น *อนมตคค* ตามไปไม่รู้ หรือไม่จำเป็นต้องตามไปรู้

ในเรื่องนี้บุคคลสามัญทั่วไปย่อมไม่อาจจะระลึกอดีตชาติหรืออนาคตชาติของตนได้ จึงมีผู้ที่เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้างเพราะว่าเมื่อไม่รู้ จึงอยู่ที่ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ราคาก็คงเท่ากัน คือว่าไม่รู้นั่นเอง เพราะไม่รู้จึงเชื่อ หรือว่าเพราะไม่รู้จึงไม่เชื่อ บางคนนั้นถึงแม้ว่าตนเองจะไม่รู้ ก็ยอมเชื่อผู้ที่ตนเชื่อว่าเป็นผู้ที่รู้ เช่นว่าเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งตนเชื่อว่าเป็นผู้รู้ เพราะว่าแม้พระพุทธเจ้าเองบุคคลสามัญทั่วไปก็ไม่รู้ความตรัสรู้ของพระองค์ก็อยู่อีกนั่นเอง แต่ว่าอาศัยความเชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น จึงเชื่อคำสั่งสอนของพระองค์ และในข้อนี้ได้ทรงสั่งสอนไว้อย่างไรในพระญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ที่แสดงไว้ในพระสูตรซึ่งได้ทรงแสดงเล่าเองถึงว่าในราตรีที่ตรัสรู้นั้น ในปฐมญาณทรงได้พระญาณหยั่งรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติ เป็นอันมาก เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวแสดงมาแล้ว

และในพระสูตรอีกหลายพระสูตรที่แสดงถึงกรรมและผลของกรรม เช่นแสดงว่า ผู้ที่ประกอบกรรมที่ชั่ว ถัดจากที่กายแตกทำลาย ตายไปก็ไปทุกคติ คดีที่ไม่ดี ส่วนผู้ที่กระทำความดี ถัดจากกายแตกทำลาย ตายไป ก็ไปสุคติ คดีที่ดี และแม้ในหลักอริยสัจนี้ที่แสดงว่าเมื่อยังมีสมุทัยคือต้นเหตุอยู่ ยังมีทุกข์ ตั้งต้นแต่ความเกิด อันแสดงว่าเมื่อยังมีต้นเหตุอยู่ก็ต้องเกิดอีก จนกว่าจะดับต้นเหตุเสียได้จึงจะสิ้นชาติดับชาติคือความเกิด ดังนี้

ตามหลักพระพุทธศาสนาที่กล่าวมานี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เองก็แสดงว่า ได้มื่ออดีตชาติ คือชาติหนหลังที่ล่วงมาแล้ว และเมื่อยังมีต้นเหตุอยู่ ก็จะต้องมีอนาคตชาติ คือชาติหน้า และว่าถึงอดีตชาติ ทุก ๆ สัตว์บุคคลได้เวียนเกิดตาย ตายเกิดมานับชาติไม่ถ้วนจนตามไปหาเบื้องต้นไม่พบ อันเรียกว่า *อนมตคฺค* นั้น และจะต้องเวียนเกิด เวียนตาย ตาย-เกิดต่อไปข้างหน้าอีกเท่าไรบอกไม่ได้ เพราะเมื่อยังละต้นเหตุไม่ได้ ก็ย่อมเกิดอีกอยู่รำไป หลักพระพุทธศาสนาแสดงไว้ดังนี้ เพราะฉะนั้น บางคนแม้ไม่รู้ คือคนสามัญทั่วไปไม่รู้ แต่ก็ยอมเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าบางคนก็ไม่ยอมเชื่อ เพราะไม่รู้ บางคนไม่ใช่ไม่ยอมเชื่ออย่างเดียว ยังปฏิเสธ ปฏิเสธว่าอดีตชาติไม่มี อนาคตชาติไม่มี อันที่จริง ถ้าพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการคือพิจารณาโดยแยกคายด้วยปัญญาแล้ว แม้จะไม่เชื่อก็ยังไม่ควรที่จะปฏิเสธ เพราะว่าเมื่อตนเองยังไม่รู้ เมื่อไม่รู้จะปฏิเสธได้อย่างไรว่าสิ่งนั้นไม่มี หรือแม้ว่าจะรับรองก็ย่อมรับรองไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะไม่รู้ สิ่งนั้นอาจจะมึก็ได้ ไม่มีก็ได้ เหมือนอย่างชาติอดีตชาติอนาคต เป็นสิ่งที่สามัญชนทั่วไปไม่รู้ สิ่งที่ไม่รู้นี้อาจจะมึก็ได้ไม่มีก็ได้ เพราะฉะนั้น จะด่วนปฏิเสธได้อย่างไร ถ้าแสดงเสียว่าไม่รู้ ดังนี้จะต้อง

คราวนี้ มาพิจารณาดูว่าทุก ๆ คนนั้นรู้จบหมดแล้วหรือยัง ก็จะต้องกล่าวว่า ยังไม่รู้ไม่จบไม่หมด สิ่งที่รู้นั้นก็ต้องกล่าวว่าน้อยนิดเดียว แต่ว่าสิ่งที่ไม่รู้มีอยู่เป็นอันมาก ว่าถึงสิ่งที่เป็นของสามัญธรรมดา ไม่ต้องละเอียดลึกซึ้งอะไร และในปัจจุบันชาตินี้เอง ที่ทุก ๆ คนไม่รู้ก็มีอยู่มากมาย และจะว่าไม่ต้องอาศัยความเชื่อเลยก็หาได้ไม่ ทุกคนอาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก ยกตัวอย่างเช่น ทุกคนเรานี้เกิดมาเมื่อไหร่ เอาว่าตอนที่คลอดออกมาจากครรภ์มารดาเมื่อไหร่ ทุกคนหาไม่รู้ แต่ที่แสดงว่าเกิดเมื่อวันไหน เดือนไหน ปีนั้น เวลานั้น ก็เชื่อตามที่มารดาบิดาเป็นต้นท่านบอกเท่านั้น แต่ตนเองหาได้รู้ไม่ แม้อาการกิริยาทั้งหลายเป็นต้นที่ทุกคนกระทำในเวลาที่ยังไม่รู้เพียงสา ก็ไม่รู้ก็เหมือนกัน เมื่อมารดาบิดาเป็นต้นท่านบอกว่าเมื่อเล็ก ๆ เป็นอย่างนั้นเป็น อย่างนี้ จึงได้ทราบ แล้วก็ต้องเชื่อไปตามที่ท่านบอกนั้น แม้ว่าเมื่อเติบโตขึ้นมาเล่าเรียน ศิลปวิทยาก็รู้ตามตำรา แต่ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นจริงตามที่ตำรานั้นแสดงหรือไม่ ก็หาไม่รู้ ในประเทศถิ่นของตนเองที่ตนไม่เคยไป แต่ก็รู้ว่ามึอยู่ ในต่างประเทศที่ตนไม่

เคยไป ก็รู้ว่ามียอยู่ แต่ว่าเป็นการรู้ตามที่มีผู้บอก มีตำราแสดง และมีเหตุแวดล้อมต่าง ๆ แสดง ก็ต้องกล่าวว่าเป็นความเชื่ออีกเหมือนกัน เพราะว่าไม่มีประสบการณ์ด้วยตนเอง ทุกคนจึงต้องอาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก สิ่งที่ยืนยันจริง เอาเพียงว่ามีประสบการณ์จริงนั้นน้อย เมื่อพิจารณาดูดังนี้แล้วก็จะเห็นว่า อาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก มากกว่าอาศัยปัญญาคือความรู้เสียอีก และแม้ความเป็นไปของชีวิตเอง อนาคตจะเป็นอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ ชั่วโงมหน้าก็ไม่รู้ วันหน้าตั้งแต่วันพรุ่งนี้ก็ไม่รู้ แต่ว่าอาศัยความเชื่อเอา จึงได้มีกำหนดต่าง ๆ ว่าจะทำนั้นทำนี้ เมื่อนั้นเมื่อนี้ ในเวลาข้างหน้า อันที่จริงก็ไม่รู้เหมือนกัน แต่ว่ากำหนดไว้ตามความเชื่อว่าจะอยู่ไปได้ และจะทำนั้นทำนี้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสเตือนไว้ว่า ทุกคน ควรปฏิบัติในทางที่เรียกว่า *อภินนทกปฏิบัติ* คือข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด

ทรงยกตัวอย่างเหมือนอย่างว่า เรื่องชาติหน้าที่คนทั่วไปไม่รู้ จะควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อ ได้ทรงยกตัวอย่างเปรียบเทียบไว้ว่า ผู้ที่ไม่เชื่อจึงไม่คำนึงถึงผลต่าง ๆ ที่จะไปรับในชาติหน้า จึงประกอบกรรมที่จะทำให้ตนเป็นสุขสนุกสำราญตามใคร่ปรารถนา ในชาตินี้เท่านั้น จึงประกอบกรรมที่ชั่วต่าง ๆ เพราะว่าจะไปประกอบกรรมที่ดีเพื่ออะไร เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อกายแตกทำลาย ตายไป เมื่อชาติหน้ามี สுகติทุกคิตมี ก็จะต้องไปเกิดในสุคติ และแม้ในชาติปัจจุบันนี้เองก็ปรากฏเป็นคนชั่ว เป็นคนไม่ดี ส่วนผู้ที่มีความเชื่อในชาติหน้า ตลอดทั้งเชื่อในสุคติ ทุกคิต ย่อมจะมีความสำรวมในตนเอง ละความชั่ว ประกอบกรรมดี เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อชาติหน้ามี สுகติทุกคิตมี กายแตกทำลาย ตายไป ก็จะไปเกิดในสุคติ และในชาติปัจจุบันนี้เองก็จะปรากฏว่าเป็นคนดี ฉะนั้น ความเชื่อ ว่าชาติหน้ามี สுகติทุกคิตมี อันจะทำให้มีความสังวรระวังตนเอง ละความชั่ว ประกอบกรรมดีดังกล่าว จึงเป็น *อภินนทกปฏิบัติ* ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ดังนี้

ครั้งที่ ๑๕ กรรมวิภว

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง สรรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำ
ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

ธรรมนั้นได้กล่าวแล้วว่า สัจจะ ความจริง และความจริงนั้นก็แบ่งออกเป็น ๒ ชั้น
คือชั้นที่เป็นเหตุผลและชั้นที่เหนือเหตุผล ชั้นที่เป็นเหตุผลนั้นก็ ได้แก่ เหตุผลที่เป็น
กรรมและเหตุผลที่เป็นสภาพ คือเป็นไปเองตามกฎเกณฑ์หรือหลักธรรมดาของตนเอง
เหตุผลที่เป็นกรรมนั้น คือที่เกี่ยวข้องกับการกระทำ เหมือนอย่างเช่นเหตุผลในฝ่ายที่เป็น
อกุศล กรรมคือปาณาติบาต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง หรือว่าการฆ่าสัตว์นี้เป็นเหตุ
ผลของกรรมอันนั้นอันเป็นผลที่เป็นความทุกข์ เช่น ความมีอายุสั้น ตามที่ได้ตรัสแสดง
ไว้ในบางพระสูตรเป็นผลกรรม อทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้
หรือว่าการลักเป็นเหตุ ผลคือผลที่เป็นทุกข์ เช่น ความที่ยากจนขัดสน ความที่ทรัพย์วิบัติ
ตามที่ได้ตรัสไว้ในพระสูตร นี่เป็นผลของอทินนาทานกรรม เหตุและผลดังกล่าวนี้
เนื่องด้วยกรรม คือการงานที่บุคคลกระทำ กรรมคือการงานที่บุคคลกระทำนี้ ก็เนื่อง
ด้วยกิริยาการกระทำ ต้องกระทำจึงจะเป็นกรรมขึ้นมา ต้องทำการฆ่าจึงจะเป็น
ปาณาติบาตกรรม ต้องทำการลักจึงจะเป็นอทินนาทานกรรม

ยกตัวอย่างในฝ่ายดี ทานกรรม กรรมคือทาน การให้ การบริจาคเป็นเหตุ
ผลก็คือการมีทรัพย์เป็นต้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในบางพระสูตร นี่เป็นผลของกรรม

กรรมคือทาน การให้ การบริจาค ศีลกรรม กรรมคือศีล ได้แก่ความตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดข้อนั้น ๆ ผลก็คือสุคติและโภกสมบัติเป็นต้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้เช่นเดียวกัน นี่เป็นผลของศีลกรรม กรรมคือศีล

ยกตัวอย่างในทางที่เป็นกลาง ๆ ไม่จัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เช่น อาชีวะกรรม กรรมที่เป็นอาชีวะต่าง ๆ เช่น กสิกรรมหรือเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอาชีวะกรรมอื่น ๆ นี่เป็นเหตุ ผลก็คือเมื่อเป็นกสิกรรมหรือเกษตรกรรม ก็ได้แก่พืชผลนั้น ๆ เมื่อเป็นพาณิชยกรรมก็ได้แก่ทรัพย์นั้น ๆ และเมื่อเป็นอาชีวะกรรมก็ได้แก่ผลนั้น ๆ นี่เป็นผล แม้กรรมในฝ่ายดีและฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ นี้ก็เช่นเดียวกัน เกิดจากกิริยาคือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องกระทำ เช่น ต้องกระทำการให้ ต้องกระทำความตั้งใจ วิริตังถวน จึงจะเป็นทานเป็นศีลขึ้นมา บุคคลต้องทำนาทำการเกษตร ต้องทำการค้า ต้องประกอบอาชีพอื่น ๆ นั้น ๆ จึงจะเป็นกสิกรรมหรือเกษตรกรรม เป็นพาณิชยกรรม เป็นอาชีวะกรรมนั้น ๆ ขึ้นมา นี่เป็นผลทางกรรมอันเกี่ยวแก่กิริยา คือ การกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำจึงจะเป็นเหตุเป็นผลขึ้นมา ถ้าไม่ทำก็ไม่มีเหตุเป็นผลขึ้นมา

อีกอย่างหนึ่ง เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพดังกล่าว แม้เหตุผลที่เป็นสภาพดังกล่าว บางอย่างก็เนื่องมาจากกรรม อันเนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคล อีกนั่นแหละ คือที่เรียกว่าเป็นสภาพนั้นก็เพราะว่าเมื่อเป็นเหตุขึ้นมาแล้ว ก็ให้ผลไปเอง ตามกฎตามเกณฑ์ธรรมตาของตน บุคคลไม่มีอำนาจมาจัดในการให้ผล แต่ว่าเหตุตัวเอง จัดการให้ผลเอง และที่ว่าเนื่องจากกรรมเนื่องกับกิริยาก็มีนั้น ก็ได้แก่บรรดากรรมทั้งหมดนั่นแหละ เมื่อเป็นกรรมอันเป็นที่ตัวเหตุขึ้นมาแล้ว กรรมนั้นก็จัดให้ผลไปเอง คนผู้ทำไม่ได้เข้ามาจัดในการให้ผลของกรรม เป็นแต่เพียงว่าก่อนแต่ที่จะเป็นกรรมขึ้นมา นั้น ต้องเนื่องมาจากกิริยาคือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำ บุคคลเป็นผู้จัดในการทำ แต่ครั้งทำสำเร็จเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมนั้นก็จัดการให้ผลเอง ยกตัวอย่าง ปาณาติบาตกรรมดังกล่าวแล้ว ก่อนจะเป็นกรรม คนต้องทำ คนต้องจัดในการกระทำ ก็คือต้องจัดในการฆ่า มีคนเป็นใหญ่ ครั้งสำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรมขึ้นมาแล้ว เรียกว่าสำเร็จเป็นเหตุขึ้นมาแล้ว กรรมอันนี้ก็จัดการให้ผลไปเอง คนไม่ได้จัด และกรรมก็จัดการให้ผลแก่ผู้ทำนั่นเอง ผู้ทำจะอยากรับหรือไม่อยากรับ ก็ต้องได้รับผล มานี้ก็ดูว่า

ถ้าเป็นผลที่เป็นทุกข์ ผู้ทำที่ไหนจะอยากรับ ก็ต้องไม่อยากรับ แต่ว่าไม่อยากรับก็ต้องรับ ก็เพราะว่า มาตอนนี้บุคคลที่เป็นผู้ทำนั้นไม่เป็นใหญ่เสียแล้ว กรรมนั้นเองเป็นใหญ่จัดการให้ผลไปเอง

ในฝ่ายกรรมดีก็เช่นเดียวกัน เช่น ทานกรรม ก่อนที่จะเป็นกรรม คนเป็นใหญ่ คือเป็นใหญ่ในการให้ ต้องทำการให้ แต่ครั้งสำเร็จเป็นทานกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมเป็นใหญ่ กรรมจัดการให้ผลไปเอง ก็ให้ผลแก่ผู้ทำนั้นแหละ ผู้ทำจะอยากรับหรือไม่อยากรับ ก็ต้องได้รับผล

ในกรรมเป็นกลาง ๆ ก็เหมือนกัน เช่นว่า กสิกรรม กรรมคือการทำนา ก่อนที่จะเป็นกสิกรรมขึ้นมา คนเป็นใหญ่ คือต้องทำนา ต้องกระทำ เป็นใหญ่ในการกระทำ แต่ครั้งสำเร็จเป็นกสิกรรมขึ้นมาแล้ว คือว่า คราด ไถ เพาะ หว่าน หรือว่าดำนา หรือปลูกต้นข้าวขึ้นมาแล้ว ต้นข้าวที่ปลูกนั่นเองดำเนินการให้เมล็ดข้าวออกรวงข้าวเอง ต้นข้าวที่ปลูกนั้นเป็นใหญ่ในการที่ค่อยๆ เติบโตขึ้นแล้วก็ออกเมล็ดออกรวงข้าวขึ้นเอง คนไม่เป็นใหญ่ แม้คนทำนาจะอยากได้เมล็ดรวงข้าวหรือไม่อยากได้ ก็ต้องได้ เพราะว่า ต้นข้าวนั้นออกเมล็ดออกรวงเอง คือให้ผลขึ้นเอง ต้นข้าวให้ผลขึ้นเอง คนไม่เป็นใหญ่ แม้ในต้นผลไม้อื่นก็เช่นเดียวกัน เช่นว่าปลูกมะม่วง มะปราง คนเป็นใหญ่ในการปลูก ในการรักษาต้นไม้ แต่ว่าต้นไม้ที่เขาให้ผลของเขาเอง ต้นมะม่วงเขาก็ให้ผลเป็นมะม่วง ต้นมะปรางเขาก็ให้ผลเป็นมะปราง นี่ถือเป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพ คือที่มีภาวะความมีขึ้นเป็นขึ้นเป็นไปตามกฎธรรมชาติของตนเอง หรือของสิ่งนั้นนั่นเอง และที่เกี่ยวแก่กรรม อันเนื่องจากกิริยาคือการกระทำของบุคคลก็มี ดังกล่าวมาแล้ว

และจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เหตุผลที่เป็นสภาพ คือมีขึ้นเป็นขึ้นตามกฎเกณฑ์ของสิ่งนั้นเอง หรือตามธรรมชาติธรรมดาดังกล่าวนี้ ย่อมมีอยู่ทั่วไป ทั้งภายในทั้งภายนอก ภายในก็ได้แก่กรรม ดังที่ยกเป็นตัวอย่างมาแล้ว และเรื่องกรรมนี้สืบเนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคล จึงได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า เป็นเหตุผลทางกรรมที่เนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำจึงเป็นเหตุเป็นผลขึ้น และแม้กรรมนั้นเอง เมื่อบุคคลทำให้เป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมก็จัดการให้ผลของกรรมไปเอง คนไม่เป็นใหญ่

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้ละเอียดลงไปแล้ว ก็เห็นว่าแม้กรรมและผลของกรรมนี้ ก็เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพเหมือนกัน ส่วนที่เป็นภายนอกนั้น ก็เช่นต้นไม้กับการให้ผลของต้นไม้ดังกล่าว บางอย่างก็เนื่องกับกรรมเนื่องกับกิริยา คือว่าคนเพาะปลูก บางอย่างก็เป็นต้นไม้ที่บังเกิดขึ้นตามธรรมชาติธรรมดา แต่ว่าเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นชัดว่า เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพจริง ๆ คือต้นไม้กับผลของต้นไม้ดังกล่าวนั้น ต้นไม้เขาให้ผลของเขาเอง

แม้เหตุผลที่เป็นภายนอกอื่น ๆ ที่เป็นธรรมชาติก็มีอยู่เป็นอันมาก และคนเราก็พยายามค้นคิดคิดค้นหาเหตุผลเหล่านี้กันมามากมาย จึงได้เกิดเป็นความรู้ในแขนงต่าง ๆ ขึ้น แม้จนถึงเป็นศาสนาขึ้น.

๘ กันยายน ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๑๖

ตายเกิดหรือตายสูญ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จักได้กล่าวแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป

เหตุผลซึ่งเป็นสภาพมีภาวะความเป็น คือมีเป็นขึ้นมาตามธรรมชาติของตณนั้น ที่เป็นส่วนภายนอกคือที่เป็นส่วนโลกธาตุก็มีอยู่เป็นอันมากทั่วไป ส่วนที่เป็นผลนั้นก็เช่นว่า โลกธาตุนี้เองคือพื้นพิภพที่อาศัยอยู่นี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าดิน ฟ้ำ อากาศ สภาพของดินฟ้ำอากาศที่ปรากฏอยู่ทั่ว ๆ ไป ตลอดจนถึงต้นไม้ ภูเขาทั้งหลาย และต้นไม้ที่ยกตัวอย่างมาในวันก่อน คือการปลูกต้นไม้ให้เป็นขึ้นและต้นไม้ให้ผลเหล่านี้ ก็เป็นเหตุผลตามธรรมชาติธรรมดาของโลกธาตุ ที่เรียกว่าเป็นสภาพหรือเป็นสภาวะอย่างหนึ่ง ๆ สิ่งที่ปรากฏของโลกธาตุดังกล่าวตลอดถึงกลางวัน กลางคืน เดือน ฤดู ปี อันเนื่องด้วยกาลเวลาย่อมเป็นผลอย่างหนึ่ง ๆ ที่จะต้องมีเหตุ

คราวนี้ จึงถึงข้อที่กล่าวว่า ผลและเหตุหรือเหตุและผลที่เป็นสภาพเหล่านี้ย่อมเป็นมูลเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาต่าง ๆ ขึ้น คือก็ได้มีผู้ที่ค้นคิดหาเหตุว่าอะไรเป็นเหตุของสิ่งซึ่งปรากฏขึ้นเหล่านี้ เช่นว่า โลกธาตุนั้นประกอบด้วยดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าดิน ฟ้ำ อากาศอันแสดงลักษณะต่าง ๆ เช่น บางคราวก็ฝนตก บางคราวก็ฝนแล้ง บางคราวก็น้ำท่วม บางคราวก็ฟ้าผ่า เป็นต้น ที่เรียกว่าให้เกิดภัยธรรมชาติ จึงทำให้มนุษย์ทั้งหลายสัตว์ทั้งหลายเกิดความกลัวต่อภัยทั้งหลายเหล่านั้น จึงได้มีความคิด

ที่จะแสวงหาที่พึ่งเพื่อให้พ้นภัย ฉะนั้น จึงได้ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว ว่าได้มีผู้คิดค้นหาเหตุของผลที่เป็นสภาพหรือที่เป็นธรรมชาติดังกล่าวมานี้

เมื่อสมัยก่อนพุทธกาล ผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ก็แสดงว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและได้แสดงว่ามีเทพประจำธาตุต่าง ๆ ประจำสิ่งต่าง ๆ เช่น ฝนก็มีเทวดาของฝน ไฟก็มีเทวดาของไฟ ตลอดจนถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็เป็นเทพเหล่านี้เป็นต้น และเมื่อต้องการที่จะพ้นภัยเช่นภัยธรรมชาติดังกล่าวมา จึงได้ถึงต้นไม้อุทเทยที่เป็นเจดีย์ทั้งหลายบ้าง ถึงเทพทั้งหลายเป็นสรณะ คือเป็นที่พึ่ง และก็ปฏิบัติพิธีกรรมในทางที่จะให้บรรดาที่พึ่งเหล่านั้นโปรดปรานรักษาคุ้มครองบำบัดภัยอันตรายต่าง ๆ ตลอดจนถึงอำนาจโชคลาภต่าง ๆ ให้ จึงได้เกิดลัทธิศาสนาต่าง ๆ ขึ้นตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมา แม้พระพุทธภพชาติเองก็มีแสดงไว้ว่า “มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขาและต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลาย ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งกันเป็นอันมาก และได้ตรัสว่านั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันอุดม บุคคลถึงสิ่งนั้น ๆ เป็นที่พึ่งแล้ว ย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

ภัยคือความกลัวของคนเราที่ถูกภัยต่าง ๆ คุกคาม อันเป็นเหตุให้แสวงหาสรณะคือที่พึ่ง ที่พึ่งให้พ้นภัย นี้คือมูลเหตุให้เกิดศาสนาต่าง ๆ ขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงมองเห็นสัจจะคือความจริงแห่งมูลเหตุที่ทำให้คนต้องแสวงหาที่พึ่ง ตรัสไว้ดังนี้ แม้นักปราชญ์ในภายหลังนี้ก็ได้เห็นตาม รับรองตามพระพุทธภพชาติที่ตรัสเอาไว้ แต่ทางพระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่พิเศษคือมีลักษณะที่พิเศษจากศาสนาอื่น ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วโดยลำดับและดังที่จะกล่าวต่อไป

พระพุทธศาสนานั้นมุ่งแสดงเข้ามาถึงเหตุผลที่เป็นภายใน คือเหตุผลที่มีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน ที่เนื่องด้วยกรรมและที่เป็นสภาพดังที่กล่าวมา พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะได้ตรัสรู้ ได้ทรงปรารถนาถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีอยู่แก่ชีวิตทุกชีวิต ทรงปรารถนาโมกขธรรมจึงได้เสด็จออกทรงผนวช ครั้นเสด็จออกทรงผนวชแล้วก็ได้ทรงค้นคว้าแสวงหาทางเพื่อที่จะประสบโมกขธรรม จนได้ทรงพบทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง จึงได้ทรงปฏิบัติดำเนิน

ไปในทางนี้อ่างเต็มที่แล้ว จึงได้ตรัสรู้สัจจะคือความจริงอันได้แก่สัจจะทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว สัจจะทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุผลภายในที่เนื่องด้วยกรรมและที่เป็นสภาพ ทุกข์กับสมุทัยนั้น เป็นเหตุและผลฝ่ายสมุทวาร คือวาระแห่งสมุทัยคือความเกิด ส่วนนิโรธกับมรรคเป็น เหตุผลฝ่ายนิโรธวาร วาระแห่งความดับ ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อมีทุกข์สมุทัย คือ เหตุให้เกิดทุกข์อันได้แก่ตัณหา ก็ต้องมีทุกข์คือมีชาติ ความเกิด มีชรา ความแก่ มีมรณะ ความตาย โดยนัยนี้ แม้เมื่อตายไปแล้วก็ต้องมีชาติคือความเกิดขึ้นอีก แล้วก็มีความแก่แล้วก็มีความตาย ตายแล้วก็ต้องมีชาติคือความเกิดขึ้นอีก แล้วก็ มีแก่มีตาย จะเรียกว่าต้องมีเกิด ตายหรือจะเรียกว่าต้องมีตาย เกิด ตลอดเวลาที่มี ตัณหาอยู่ดังนี้ก็ได้

เพราะฉะนั้น หากจะถามว่าพระพุทธศาสนาแสดงว่า ตายเกิดหรือตายสูญ ก็จะต้องตอบว่าพระพุทธศาสนาแสดงเป็นวิภาษวาทะ คือมีวาทะที่แบ่งแยกจำแนกแสดง คือแสดงว่าเมื่อยังมีตัณหาอยู่ก็ต้องตาย-เกิด และหากจะถามว่าเมื่อสิ้นตัณหาแล้ว ตายสูญหรือ ข้อนี้ก็ตอบได้ตามหลักนิโรธวารที่จะกล่าวต่อไปว่า เมื่อสิ้นตัณหาแล้วตาย ไม่เกิด แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้แสดงว่าพระอรหันต์ดับขันธไปแล้วสูญ นี่เป็นวาทะ ทางพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น เมื่อมีทุกข์สมุทัยคือตัณหาอยู่ ก็ต้องมีทุกข์คือเกิด-ตาย ตาย-เกิด และทุก ๆ สัตว์บุคคลนี้จะเกิด-ตาย ตาย-เกิดมานานเท่าไรในอดีต ตามหลักพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นอนมตคคะ คือมียอดหรือว่าปลายสุดที่ไม่ตามไปรู้ ซึ่งหมายความว่านานมาก เมื่อเป็นดังนี้ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่ประสงค์จะให้ตามไปรู้ ฉะนั้น คำว่า อนมตคคะ จึงอาจมีความหมายว่า มีปลายหรือยอดอันไม่ประสงค์จะให้ตามไปรู้ เมื่อเป็นดังนี้ หากจะมีปัญหาว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นทางพระพุทธศาสนาประสงค์จะให้รู้ อะไร ก็ตอบได้ว่าประสงค์จะให้รู้เหตุและผล หรือผลและเหตุในปัจจุบันว่าเพราะอะไร จึงต้องเวียนตาย-เกิด หรือว่าเกิด-ตายไม่จบ และจะให้จบลงได้อย่างไร จึงได้มีพระสูตร หนึ่งที่ได้แสดงเป็นอุปมาไว้ว่า

พระพุทธเจ้าเหมือนอย่างหมอที่รักษาคนที่ถูกยิงด้วยลูกศร ทำนองหมอผ่าตัด เมื่อมีผู้ถูกยิงด้วยลูกศร พวกญาติก็นำมาหาหมอ ถ้าว่าหมอจะมัวชักถามรายละเอียด ว่าถูกยิงที่ไหน ใครยิง ยิงด้วยลูกศรอะไร ลูกศรนั้นใครทำ ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น คนไข้ที่อาการไม่มากนักก็จะมาก ที่มากก็จะตายเลย เพราะฉะนั้น หน้าที่ของหมอ ก็คือว่ารีบผ่าตัดนำเอาลูกศรออกทันทีและก็ทายาให้ยา โดยไม่ต้องเสียเวลาไปชักถาม ดังกล่าว พระพุทธเจ้าก็เหมือนอย่างหมอรักษาลูกศร เมื่อคนไข้มาหาหมอ คือเมื่อคน ทั้งหลายผู้ต้องการพ้นทุกข์ต้องการธรรม มาเฝ้าเพื่อฟังธรรม หน้าที่ของพระองค์ซึ่งได้ ตรัสรู้ทรงทราบแล้วว่า ได้มีลูกศรคือตัณหาเสียบจิตใจอยู่อันทำให้ต้องเป็นทุกข์ จึงได้ ทรงทำการผ่าตัดนำเอาลูกศรคือตัณหาออกทันที ไม่จำเป็นที่จะต้องไปสอบถาม รายละเอียดต่าง ๆ ในอดีต ฉะนั้น หน้าที่ของพระองค์คือทรงแสดงมรรคทางปฏิบัติ ให้ถึงทางดับทุกข์คือดับตัณหา เป็นการถอนลูกศรคือตัณหาที่เสียบแทงใจออกเพื่อ ให้พบกับทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือดับตัณหาเสีย นี่เป็นหน้าที่ของพระพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น จึงจะพึงเห็นได้ว่า ทางพระพุทธศาสนานั้นไม่กังวลในเรื่องว่าใคร สร้างโลก ใครสร้างดิน น้ำ ไฟ ลม และทุก ๆ สัตว์บุคคลนี้มาจากไหนตั้งแต่เมื่อไร ในอดีต ไม่กังวลในเรื่องเหล่านี้ และไม่ถือว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญ ถือว่าเป็น อนมตคคะ คือมีปลายสุดที่ไม่จำเป็นที่จะต้องตามไปรู้ ที่ไม่ประสงค์จะไปตามรู้ ซึ่งไม่บังเกิดประโยชน์อันใด หน้าที่ของพระองค์ก็คือว่าแสดงธรรมโปรดในปัจจุบัน ให้พ้นทุกข์ในปัจจุบัน เพราะได้ตรัสรู้เหตุผล เหตุผลสายสมุทยวารและเหตุผลสาย นิโรธวาร คนไข้คือทุกคนที่มีทุกข์ มีเกิด มีแก่ มีตาย มีตัณหา นี่เป็นคนไข้ทั้งนั้น เมื่อมาพบพระองค์เข้า พระองค์ได้ตรัสรู้ในสมุทยวารและนิโรธวารอยู่เต็มที่แล้ว ก็ได้ ทรงรักษา แสดงธรรมผ่าตัดนำเอาลูกศรที่เสียบแทงใจคือตัณหาออกทันที โปรดให้ พ้นทุกข์ทันที เป็นหน้าที่ของหมอคือพระพุทธเจ้า.

ครั้งที่ ๑๗
กฎแห่งความจริง
ปัจจุจสมุขบาท

ขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ทำสมาธิในการฟัง จักแสดงแนะนำให้ผู้รู้จัก พระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป

กำลังแสดงเรื่องเหตุผลและธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล แต่ว่ากำลังแสดงเรื่อง เหตุผล เหตุผลบางอย่างอยู่ไกลเกินขอบเขตความรู้สามัญของคนทั่วไป เช่น ที่เกี่ยวแก่อัตตาชาติ อนาคตชาติ หรือเกี่ยวแก่อัตตา เกี่ยวแก่อนาคต แต่ว่าก็เป็นเหตุผลที่สัมพันธ์กันมาและสัมพันธ์กันไป เหมือนอย่าง เมื่อบานนี้ วันนี้ และพรุ่งนี้ ซึ่งจะต้องอาศัยความเชื่อต่อท่านผู้รู้ที่แสดงไว้ เมื่อเชื่อต่อท่านและปฏิบัติให้ชอบ ก็มักจะได้รับความสุข ได้รับประโยชน์ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนถึงวิธีปฏิบัติที่ไม่ผิดที่ได้แสดงไว้ เมื่อครั้งก่อน

ในวันนี้ จะได้แสดงต่อไปถึงตัวพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวแก่ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมมุ่งเหตุผลที่เป็นสัจจะคือความจริงอันเป็นไปอยู่ทุกกาลสมัย ในอดีตก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ ในปัจจุบันก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ ในอนาคตก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ และเมื่อจับเหตุผลอันเป็นสัจจะปัจจุบัน ซึ่งครอบคลุมทั้งเหตุผลอดีตอนาคตได้แล้ว ก็ปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงผลได้ในปัจจุบันนี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องระลึกย้อนไปถึงอดีตหรือระลึกล่วงหน้าไปถึงอนาคต ความระลึกถึงชาติอดีตได้ หรือว่าความระลึกชาติในอนาคตได้

เป็นวิสัยของญาณ คือความหยั่งรู้อย่างหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติธรรมที่เป็นตัวพระพุทธศาสนา โดยตรงนั้น ไม่จำเป็นต้องระลึกชาติหนหลังได้หรือระลึกชาติล่วงหน้าได้ แต่ต้องการให้หยั่งรู้ถึงสังขะที่เป็นเหตุผลกันครอบคลุมไปทุกกาลสมัยดังกล่าวมาข้างต้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สังขะอันนี้ก็คืออริยสังขะ อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่ได้ยกมากล่าวไว้แล้ว และในที่นี้ นำมากล่าวซ้ำก็เพื่อที่จะเน้นให้เห็นความสำคัญว่าสังขะทั้ง ๔ นี้เป็นกฎธรรมดา จึงเป็นกฎที่จริงแท้แน่นอนครอบคลุมไปทุกกาลสมัย เมื่อมีเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ก็ต้องมีทุกข์ เริ่มต้นแต่ชาติความเกิด ตลอดถึงชรามรณะ ความแก่ความตาย และทุกข์อื่น ๆ เมื่อดับตัณหาเสียได้ ก็ดับทุกข์ได้ และจะดับตัณหาได้ก็ต้องปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ คราวนี้กฎอันนี้ใช้ได้ทุกกาลสมัย หนหลังเป็นอดีต กฎอันนี้ย่อมดำรงอยู่ เป็นไปอยู่ กล่าวคือเมื่อมีเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ก็ต้องมีทุกข์ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด ดับตัณหาเสียได้ก็ดับทุกข์ได้ โดยปฏิบัติตามมรรคมีองค์ ๘ ล่วงหน้าไปในอนาคต กฎอันนี้ก็ยังเป็นอยู่ ดำรงอยู่

ฉะนั้น ความระลึกชาติหนหลังได้หรือความระลึกชาติข้างหน้าได้จึงเป็นสิ่งไม่จำเป็น เหมือนอย่างว่าสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกธาตุของเรานี้ เช่น เมื่อฝนตก อันฝนตกนั้น เริ่มตกมาตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่รู้ หากว่าจะระลึกถึงเรื่องฝนตกว่าเมื่อฤดูฝนปีที่แล้วฝนตกที่นั่นที่นี้เท่านี้เท่านี้ ย้อนหลังไปอีกปีหนึ่งฝนตกที่นั่นที่นี้เท่านี้เท่านี้ ย้อนหลังออกไปทีละปีจนถึงร้อยปีพันปีหมื่นปีแสนปีล้านปี เท่าไรก็ตาม ว่าฝนตกที่นั่นที่นี้เท่านี้เท่านี้ การที่จะระลึกตรวจสอบถอยหลังไปดังนี้ ย่อมไม่มีสิ้นสุด แม้การที่จะทำนายล่วงหน้า ในปีหน้าหรือต่อปีหน้าไปอีกหนึ่งปี ๒ ปี ๓ ปีเรื่อยออกไป ฝนจะตกที่นั่นที่นี้เท่านี้เท่านี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นเรื่องไม่สิ้นสุด แต่ว่าการที่มาค้นหาเหตุผลของฝนตกว่าฝนตกนั้นเป็นผล อะไรเป็นเหตุให้ฝนตก เมื่อค้นพบเหตุผลว่าฝนตกเป็นผล อะไรเป็นเหตุให้ฝนตก ค้นพบเหตุผลดังนี้แล้วก็ย่อมจะทราบตลอดหมดว่าฝนตกเมื่อพันปี หมื่นปี แสนปีที่แล้วมา ก็อยู่ในกฎอันนี้ ฝนตกในทุกวันนี้ก็อยู่ในกฎอันนี้ ฝนที่จะตกต่อไปข้างหน้าก็อยู่ในกฎอันนี้ เมื่อค้นพบเหตุอันนี้เสียอันเดียวแล้วเพียงพอ คือเมื่อรู้เหตุผู้ผลของฝนและมีความสามารถต้องการจะไม่ให้ฝนตก ก็ระงับเหตุที่จะให้เกิด

ฝนตกหรือต้องการจะให้ฝนตกก็ทำเหตุที่ทำให้เกิดฝนตก เพราะฉะนั้น กฎอันนี้เป็นเหตุผลที่ใช้ได้ในปัจจุบัน แต่ก็ครอบคลุมไปได้ทุกกาลทุกสมัย การที่จะระลึกไปถึงฝนตกในอดีต ฝนตกในอนาคต ว่าตกที่นั่นที่นี้เท่านั้นเท่านั้นไปได้นานไกลเท่าไรก็ตาม ก็อาจเป็นประโยชน์ในบางอย่าง แต่ว่าไม่ใช่เป็นเหตุผลซึ่งเป็นกฎธรรมชาติธรรมดา การระลึกถึงอดีตชาติหรืออนาคตชาติก็เช่นเดียวกัน ระลึกไปได้ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ที่ล่วงมาแล้วก็ตามหรือข้างหน้าก็ตาม จะได้เกิดมาหรือจะไปเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ ที่นั่นที่นี้มีสุขมีทุกข์อย่างนี้ มีอายุเท่านั้นเท่านั้นเหล่านี้เป็นต้น ก็อาจเป็นประโยชน์บางอย่าง แต่ก็ได้ประโยชน์ในบางเหตุผลที่เป็นกฎธรรมชาติธรรมดา จึงไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิบัติธรรมดังกล่าว

แม้ในพระสูตรบางพระสูตร พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า ความรู้ระลึกชาติได้ก็ดี ความรู้ถึงจุดคือความเคลื่อนไหว อุปบัติ คือความเข้าถึงชาติอันนั้นของสัตว์ทั้งหลายก็ดี ไม่ใช่เป็นตัวพระพุทธศาสนา ก็เพราะว่าผู้ที่ได้วิชาระลึกชาติได้เป็นต้น ดังนี้ก็ได้เคยมีมาก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น เป็นวิชาอย่างหนึ่งที่บุคคลภายนอกพระพุทธศาสนาก็ได้กัน มีอยู่ แต่ว่าความหยั่งรู้ในสังขจะทั้ง ๔ นี้เป็นตัวพระพุทธศาสนา พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า เพราะว่าเป็นตัวกฎที่เป็นสังขจะ คือความจริงที่ครอบคลุมไปได้ทุกกาลสมัยดังกล่าวมาแล้ว

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเปรียบพระองค์เองเหมือนอย่างหอมผ่าตัด ลูกศรดังที่ได้เคยเล่ามาแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องไปสืบสาวราวเรื่อง ต้องรักษาทันที เพราะว่าเมื่อทราบกฎอันเป็นสังขจะเป็นความจริงดังนี้แล้ว หน้าที่ก็คือรีบปฏิบัติมรรคมืองค์ ๘ เพื่อดับต้นหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ เมื่อดับต้นหาได้แล้วก็ดับอันดับทุกข์ได้หมด ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด เมื่อสิ้นชาติคือความเกิด ก็ไม่ต้องแก้ต้องตาย ไม่ต้องเป็นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง เป็นสังขจะที่เป็นกฎธรรมดาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบ จะเกิดมาก็ร้อยก็พันชาติก็อยู่ในกฎธรรมดานี้ จะเกิดต่อไปข้างหน้าก็อยู่ในกฎธรรมดานี้ บัดนี้ ก็อยู่ในกฎธรรมดานี้ เพราะฉะนั้น เมื่อรู้กฎธรรมดานี้ก็เพียงพอที่จะปฏิบัติดับทุกข์ได้เลยทีเดียว ไม่ต้องไปนึกถึงชาติอดีต ไม่ต้องไปนึกถึงชาติอนาคตอะไรทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาที่เป็นสังขจะเป็นกฎธรรมดานี้ จึงเป็นปัจจุบันธรรม และก็กล่าวได้ว่า เป็นปัจจุบันกาลทุกสมัยคือครอบคลุมในอดีต ในอนาคต ทั้งหมด

เรียกว่าตั้งแต่สร้างโลกมาจนถึงโลกสลาย ก็อยู่ในกฎคืออยู่ในสังขจะอันนี้ ตรัสรู้สังขจะอันนี้เท่านั้นเพียงพอที่จะดับทุกข์ได้ อันนี้แหละเป็นจุดประสงค์และเป็นตัวพระพุทธศาสนาที่แท้จริง อันเป็นขั้นเหตุผล อันหมายถึงว่าทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุผลฝ่ายเกิดและเป็นเหตุผลฝ่ายดับ

คราวนี้ ต่อจากดับขึ้นไปแล้วนั้นแหละเรียกว่าเหนือเหตุผล นิพพานเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ก็คือเหนือเหตุผลฝ่ายเกิดเหนือเหตุผลฝ่ายดับดังกล่าว แต่ว่าในขณะที่ยังอยู่ในเหตุผลฝ่ายเกิด คือยังมีต้นหาอันเป็นสมุทัย มีทุกข์ มีชาติทุกข์ เป็นต้น ก็จะไม่พบธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน เพราะยังวนเวียนอยู่ในเหตุผลฝ่ายเกิด แต่ว่าเมื่อบรรลุดังเหตุผลฝ่ายดับ คือปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคดับต้นหาได้ดับทุกข์ได้เป็นนิโรธ ก็แปลว่าได้พบเหตุผลฝ่ายดับแล้ว และก็ได้ถึงที่สุดของเหตุผลฝ่ายดับแล้วก็บรรลุดังธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน ธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพานนั้น จึงอยู่ในอันดับถัดจากที่สุดของฝ่ายดับคือนิโรธกับมรรคดังกล่าว แต่ในขั้นนี้จะได้กล่าวขยายความในภายหลังต่อไปอีก

ในบัดนี้ จะได้กลับมาถึงความพิจารณาจนถึงความตรัสรู้ดังกล่าวของพระพุทธเจ้าตามเหตุและผล รวมเข้าก็คือเหตุผลฝ่ายเกิดและเหตุผลฝ่ายดับ อันได้แก่อริยสังขทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมา ฟังทราบว่าเป็นการกล่าวแสดงโดยสรุป คือสรุปเข้าเป็นทุกข์ เป็นทุกข์สมุทัย เป็นทุกข์นิโรธ เป็นทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ดังที่กล่าวมา แต่ว่าเมื่อแสดงโดยพิสดารออกไป ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเล่าถึงความพิจารณาจับเหตุจับผลของพระองค์ โดยที่ทรงจับผลพิจารณาย้อนไปหาเหตุ และย้อนกลับไปโดยลำดับจนถึงต้นเหตุ เป็นผลและเหตุสายเกิด และได้ทรงพิจารณาสายดับ เรียกว่า *ปฏิจัสสมุปบาท* คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงโดยย่อทรงจับเอาชรามณะขึ้นมาพิจารณา ว่าชราคือความแก่ มณะคือความตาย พร้อมทั้งทุกข์อื่น ๆ ทั้งหมดมีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็ได้ทรงทราบว่าเป็นชาติคือความเกิดเป็นปัจจัย ก็ทรงจับพิจารณาชาติว่าเกิดมีขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็ทรงทราบว่าเป็นภพความมีความเป็นเป็นปัจจัย ภพเกิดมีขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็เพราะอุปาทานความยึดถือเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะว่าต้นหาเป็นปัจจัย ต้นหาเกิดมีขึ้น

เพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็เพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะ
ผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะสฬายตนะคืออายตนะ ๖
เป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเกิดมีขึ้น
เพราะอะไร ก็เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะสังขาร
เป็นปัจจัย สังขารเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเป็นอันสิ้นสุดอยู่ที่
อวิชชา

ฉะนั้น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิด
วิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดสฬายตนะ
เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เพราะ
เวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทาน
เป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยถึงเกิดชรา
มรณะ และทุกข์อื่น ๆ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ฉะนั้น จึงได้อาการเป็นปัจจัยเนื่อง
กันไปเป็นสายดังนี้ เป็น ๑๒ อาการ และนับโดยเป็นปัจจัยและผลได้ ๑๑ คู่ หรือ
๑๑ ห่วง โดยเทียบกับสายโซ่ ๑๑ ห่วง.

ครั้งที่ ๑๘ กลไกแห่งการสืบเนื่องกัน อวิชชา

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กล่าวถึงเหตุผลที่เป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ และได้สืบโยงมาถึงปฏิจสุมุปบาท ซึ่งได้แสดงอาการที่สืบเนื่องกันไปเป็นสาย โดยจับผลสืบสาวไปหาเหตุและเหตุนั่นเอง ก็เป็นผลสืบสาวไปหาเหตุต่อไปอีกเป็นสาย จนถึง อวิชชา รวมเป็นอาการ ๑๒ หรือ ๑๑ ห่วง แสดงโดยสมุทยวาร คือ วาระแห่งสมุทัยคือความเกิดขึ้น

วันนี้ จะได้กล่าวอธิบายแนะนำให้รู้จักอาการเหล่านี้แต่ละข้อก่อนแล้วจึงจะแสดงอธิบายถึงความที่เป็นปัจจัยสืบเนื่องกันไปเป็นสายอย่างไร แต่ว่าก่อนที่จะอธิบายอาการเหล่านี้ จะได้อธิบายความของคำว่า ปฏิจสุมุปบาท และคำว่าเหตุปัจจัยก่อน

คำว่า ปฏิจสุมุปบาท นั้น แปลว่า ธรรมที่เกิดขึ้นด้วยกันโดยอาศัยกัน คำว่า ปฏิจจ แปลว่า อาศัยกัน คำว่า สมุปบาท แปลว่า เกิดขึ้นด้วยกัน รวมกันเป็น ปฏิจจสมุปบาท จึงแปลว่า เกิดขึ้นด้วยกันโดยอาศัยกัน หรือแปลสั้น ๆ ว่า อาศัยกัน บังเกิดขึ้นด้วยกัน คำว่า บังเกิดขึ้น ก็หมายถึงว่าอาการทั้ง ๑๒ นี้เกิดขึ้น คำว่าด้วยกันก็คือไม่ใช่บังเกิดขึ้นแต่อาการใดอาการหนึ่ง แต่ว่าบังเกิดขึ้นด้วยกันทั้งหมด คำว่า โดยอาศัยกันก็หมายความว่าไม่ใช่ว่าอาการต่างเกิด แต่ว่าต้องอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ฉะนั้น จึงมิใช่ว่าบังเกิดขึ้นแต่อาการใดอาการหนึ่งเท่านั้น และมีใช่บังเกิดขึ้นโดยเอกเทศ

และมีใช้ว่าบังเกิดขึ้นโดยอิสระไม่ต้องอิงอาศัยกัน นี่เป็นความหมายของคำว่า ปฏิจสมุปบาท ส่วนคำว่าเหตุปัจจัย คำว่าเหตุ นั้นแปลว่า สิ่งที่เป็นที่ตั้งลงของผล หรือ สิ่งที่ทำให้ผลบังเกิดขึ้น โดยเราก็นำคำนี้มาใช้เป็นภาษาไทย คำว่าปัจจัยแปลว่าเครื่อง อาศัยหรือว่าเครื่องอาศัยเป็นไป หมายถึงสิ่งที่เป็นเหตุดังกล่าวนั้นก็ไ้ หมายถึงสิ่งที่ไม่ใช่เหตุแต่ว่าเป็นแต่เพียงเครื่องอาศัยเป็นไปเท่านั้นก็ได้ และใช้หมายถึงวัตถุก็มี เช่น ปัจจัย ๔ คือวัตถุเป็นเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต ๔ อย่าง อันได้แก่ อาหาร ฝ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ หมายถึงสิ่งที่เป็นเครื่องอาศัยอันไม่ใช่วัตถุก็มี ในปฏิจสมุปบาทนี้ตามศัพท์ที่ท่านใช้ ท่านใช้ว่าปัจจัย เช่น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยจึง เกิดสังขาร หมายถึง คือที่เป็นเครื่องอาศัยให้เกิดขึ้นโยงกันไปเป็นสาย ไม่ใช่หมายถึง สิ่งที่เป็นเหตุโดยตรง

อาการทั้ง ๑๒ นี้ อวิชชาแปลว่าความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้สัจจะคือความจริง หรือของจริง กล่าวอีกอย่างหนึ่ง หมายถึงรู้เหมือนกัน แต่ไม่รู้ไม่จริง รู้ไม่ถูก หรือรู้ผิด โดยความนั้นจึงหมายถึงรู้ผิด รู้ไม่ถูก รู้ไม่จริง เพราะว่าอันความรู้ นั้นย่อมมีอยู่ใน ทุก ๆ คน เพราะว่าทุก ๆ คนมีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ จึงรู้อะไร ๆ ได้ เช่นว่ารู้อรูปทางตา รู้เสียงทางหู และรู้คิดอะไรต่าง ๆ ได้ ถ้าหากว่าไม่มีความรู้ก็ไม่ใช่บุคคล แต่เป็นวัตถุ เช่น บ้านเรือนหรือวัตถุต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ไม่มีความรู้ ฉะนั้น คำว่า อวิชชาที่แปลว่า ความไม่รู้ จึงไม่ได้หมายความว่า เป็นวัตถุไม่มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ดังกล่าว แต่หมายความว่า มีความรู้เพราะทุก ๆ คนมีจิตใจซึ่งเป็นธาตุรู้ แต่ไม่รู้ผิด รู้ไม่ถูก รู้ไม่จริง ดังนี้ เรียกว่า อวิชชา ก็แปลตามพยัญชนะว่า ความไม่รู้ แต่ที่มีความหมายดังที่กล่าวชี้แจง มานั้น ได้มีพระพุทธภษิตตรัสแสดงอธิบายไว้ว่า อวิชชานั้นคือไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ใน เหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้ในความดับทุกข์ ไม่รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยมาก ตรัสแสดงอธิบายไว้ว่าคือความไม่รู้ในสัจจะทั้ง ๔ แต่ในที่บางแห่งได้มีอธิบายไว้ว่าอวิชชา มีวัตถุ ๘ คือไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่รู้ในความดับทุกข์ ไม่รู้ในทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ไม่รู้ในอดีตหรือในเบื้องต้น ไม่รู้ในอนาคตหรือในเงื่อนปลาย ไม่รู้ในทั้งอดีตทั้งอนาคตหรือในทั้งเงื่อนต้นเงื่อนปลาย ไม่รู้ในปฏิจสมุปบาท คือ ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น เพราะว่าไม่รู้ในสัจจะ ๔ คือว่า ๔ ข้อข้างต้น ก็ได้อธิบาย มาแล้วถึงสัจจะทั้ง ๔ นั้น ส่วนข้อที่ ๕ ไม่รู้ในอดีตหรือในเบื้องต้น ก็หมายถึงว่า

เมื่อได้รับผลอันใดอันหนึ่งในปัจจุบัน แต่ก็ไม่รู้ว่าจะเกิดมาจากเหตุอะไรในอดีต และเมื่อไม่รู้ดังนี้ ก็ชื่อว่า ไม่รู้เงื่อนไขต้นด้วย ข้อ ๖ ไม่รู้ในอนาคตหรือเงื่อนไขปลาย ก็หมายความว่า เมื่อประกอบเหตุอันใดอันหนึ่งอยู่ในปัจจุบัน ก็ไม่รู้ว่าจะให้บังเกิดผลอะไรในอนาคต และเมื่อเป็นดังนี้ ก็ชื่อว่าไม่รู้เงื่อนไขปลายด้วย ข้อ ๗ ไม่รู้ในทั้งสองอย่าง ก็หมายถึงว่า ไม่รู้ในเหตุและผลทั้งสองดังกล่าวนั้น ข้อ ๘ ไม่รู้ในปัจจุสมุพบาท ก็หมายถึงว่าไม่รู้ในธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน ดังที่กำลังแสดงอธิบายอยู่นี้ ข้อ ๕ ถึงข้อ ๘ ก็สรุปเข้าในข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ นั้นเอง แต่ว่าแสดงแยกออกมาโดยยกเอากาลเวลา หรือว่าเงื่อนไขทั้งความเป็นเหตุผลที่อิงอาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกันมาเป็นหลัก เพราะว่าข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ แสดงผลและเหตุที่เป็นสายเกิดและสายดับไว้เป็นกลาง ๆ ข้อ ๕ ถึงข้อ ๘ จึงมาเน้นที่กาลเวลาและที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน โดยที่เหตุผลหรือว่าผลและเหตุทั้งสายเกิดและดับอันเป็นสัจจะทั้ง ๔ นั้น เป็นสิ่งที่เนื่องด้วยกาลเวลา คือเมื่อยกเอาปัจจุบันเป็นหลักก็เนื่องด้วยอดีต เนื่องด้วยอนาคต และเป็นสิ่งที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน คือว่าเนื่องกันไป เช่นเดียวกับวันนี้กับเมื่อวานนี้ กับวันพรุ่งนี้ วันนี้ก็เนื่องมาจากเมื่อวานนี้ และก็จะเนื่องไปถึงวันพรุ่งนี้และทั้งสามวันนี้ ก็อาศัยกันบังเกิดขึ้น ไม่ใช่ว่าจะตัดขาดแยกออกจากกัน

ฉะนั้น สัจจะที่เป็นส่วนผลที่เป็นปัจจุบัน คือ ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ซึ่งทุก ๆ คนได้รับอยู่ ตั้งต้นแต่ชาติ คือความเกิด ชรา คือความแก่ มรณะ คือความตาย และทุกข์ทางใจอื่น ๆ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เมื่อนับว่าทุกข์ดังกล่าวนี้เป็นปัจจุบัน ก็ต้องมาจากเหตุที่เป็นอดีต คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ดังที่ยกเอาต้นเหตุที่แสดง ฉะนั้น เมื่อได้รับทุกข์อยู่ในปัจจุบัน แต่ว่าสาวไปไม่รู้ว่าจะเกิดจากต้นเหตุในอดีต ก็ชื่อว่า ไม่รู้อดีต ทั้งไม่รู้เงื่อนไขต้นด้วย คือจับเงื่อนไขต้นไม่ถูก คราวนี้กำลังทำอะไรอยู่ในปัจจุบัน เป็นต้นว่า ถ้ากำลังเพิ่มพูนตัณหาอยู่ กำลังประกอบอกุศล ทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ โดยที่ไม่รู้ถึงผลในอนาคตว่าจะต้องเป็นทุกข์ ก็ชื่อว่าไม่รู้อนาคต และก็ชื่อว่า ไม่รู้เงื่อนไขปลายด้วย และเมื่อไม่รู้ทั้งสอง ก็เป็นอันว่าไม่รู้ทั้งสอง และก็เป็นที่อันว่าไม่รู้จักรธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

คราวนี้ คำว่าอดีต อนาคตนั้น ก็มีความหมายแต่เพียงว่า เวลาที่ล่วงไปแล้ว กับเวลาที่ยังไม่มาถึง อาจแบ่งให้เป็นระยะยาวก็ได้ ระยะสั้นก็ได้ แบ่งให้เป็นระยะยาว

ก็เห็นว่า อดีตชาติเป็นอดีต อนาคตชาติคือชาติหน้าอนาคต ชาตินี้เป็นปัจจุบัน แบ่งให้สั้นกว่านี้จนถึงสั้นที่สุดก็ได้ และแบ่งให้ยาวออกไปอีกเท่าไรก็ได้ ว่าถึงว่า แบ่งให้สั้นก็เช่นว่าปีที่แล้วเป็นอดีต ปีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามา เดือนที่แล้วเป็นอดีต เดือนหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามา เมื่อวานนี้เป็นอดีต พรุ่งนี้เป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีก ชั่วโมงที่แล้วเป็นอดีต ชั่วโมงหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีกนาทีที่แล้วเป็นอดีต นาทีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีก วินาทีที่แล้วเป็นอดีต วินาทีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีกกว่านี้อีกเท่าไรก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็จะเห็นได้ว่า อดีต อนาคต ปัจจุบันนั้น พิจารณากันลงไปกันจริง ๆ แล้ว ก็อาจจะสั้นที่สุดจนไม่รู้ว่าจะแบ่งอย่างไรถูก เพราะว่ามาตราสำหรับแบ่งอันเป็นวิสัยของคนจะแบ่งกันได้นั้นไม่พอ

เพราะฉะนั้น ความรู้จักหรือความไม่รู้จักอดีต อนาคต หรือว่าเงื่อนไขเงื่อนไขอื่น ๆ เมื่อว่าถึงตามอริยสัจจริง ๆ แล้วก็ไม่จำเป็นที่จะไปหมายถึงให้ไกล แต่หมายถึงให้รู้ปัจจุบันธรรมคือธรรมที่เป็นปัจจุบันนี้แหละ เพราะว่าธรรมที่เป็นปัจจุบันนี้มีอดีตมีอนาคตรวมอยู่ด้วยในปัจจุบันเป็นจุดเดียว คือว่าปัจจุบันนี้แหละที่เป็นตัวอนิจจาคือความไม่เที่ยงอันหมายถึงต้องเกิด ต้องดับ ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อันหมายถึงความที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะ ที่เรียกว่าทุกขณะนาทีและวินาทีนั้นมันก็ยาวไป และอนัตตา ความไม่เป็นตัวตน คือไม่ควรจะยึดถือว่าเป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นตัวตนของเรา เทียบอย่างหยาบ ๆ ก็เหมือนกระแสน้ำที่ไหลไม่หยุดนิ่ง เมื่อเรายืนมองดูจุดเดียวของกระแสน้ำที่กำลังไหล จะมองเห็นอดีตทั้งอนาคตของน้ำ รวมกันอยู่ที่จุดเดียวของน้ำนั้นทั้งหมด จุดที่มาถึงจำเพาะเป็นปัจจุบัน ผ่านไปก็เบ็นอดีต จะมาถึงก็เป็นอนาคต พอมาถึงเป็นปัจจุบันไปอดีตทันที เพราะฉะนั้น เมื่อไม่รู้ไม่เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ดังนี้ ในนามรูปหรือในสังขารทั้งหลาย ก็ชื่อว่าไม่รู้อดีตหรือเงื่อนไขอื่น ไม่รู้อนาคตหรือเงื่อนไขอื่น ไม่รู้ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น และก็เป็นอันว่า ไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักสมุทัย ไม่รู้จักนิโรธ ไม่รู้จักมรรค

ฉะนั้น ท่านจึงแสดงอวิชชามีวัตถุ ๘ เพื่อที่จะขยายความออกไป เพื่อให้จับประเด็นถึงกาลเวลาและถึงความที่ต้องอาศัยกันบังเกิดขึ้นดังกล่าว และเมื่อจับประเด็นได้ถูก ก็จะโยงไปให้รู้จักสัจจะ ๔ ข้อข้างต้นนั้นด้วย เมื่อจับไม่ถูก ก็เป็นอันว่าไม่รู้ไม่เห็นทั้งหมด

ครั้งที่ ๑๙

ปัจฉยาการ ๑๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะได้กล่าวแนะนำให้รู้จักพระพุทธรูปศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กำลังกล่าวถึงปัจฉิมสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน และได้แสดงอาการ ๑๒ ของธรรมหมวดนี้โดยสมุทยวาร คือวาระว่าด้วยการเกิดขึ้น และได้แสดงอธิบายอาการทั้ง ๑๒ นี้โดยลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของอาการเหล่านี้แต่ละข้อ ได้แสดงอธิบายอาการที่หนึ่งคืออวิชชาแล้ว วันนี้จะได้แสดงอธิบายอาการต่อไปทีละข้อ

“สังขาร” ตามศัพท์แปลว่าปรุงแต่งหรือผสมปรุงแต่ง ในที่นี้ตรัสอธิบายไว้ว่า ได้แก่ กายสังขาร ปรุงแต่งทางกาย วจีสังขาร ปรุงแต่งทางวาจา และจิตตสังขาร ปรุงแต่งทางจิต โดยความ หมายถึงกรรมหรือการงานที่กระทำ กายสังขาร จึงหมายถึงกายกรรม กรรมที่กระทำทางกาย วจีสังขาร จึงหมายถึงวจีกรรม กรรมที่ทำทางวาจา จิตตสังขาร จึงหมายถึง มโนกรรม กรรมที่ทำทางใจ ถ้าเป็นกรรมดีก็มีชื่อเรียกว่า ปุณฺณฺยาภิสังขาร ปรุงแต่งบุญ ถ้าเป็นกรรมชั่วก็เรียกว่า อปุณฺณฺยาภิสังขาร ปรุงแต่งสิ่งที่มีโทษบุญคือบาป ถ้าเป็นอเนญชะ คือไม่หวั่นไหว อย่างหนึ่งหมายถึงสมาธิอย่างสูง ก็เรียกว่าอเนญชาภิสังขาร ปรุงแต่งสิ่งที่เป็นอเนญชะคือไม่หวั่นไหว รวมความว่าสังขารในที่นี้หมายถึงกรรมคือการงานที่กระทำ เรียกว่าสังขารก็เพราะว่าต้องปรุงแต่ง คือต้องทำจึงจะเป็นกรรมขึ้นมา ดังเช่นเมื่อปรุงแต่ง คือทำบุญก็เป็นบุญ ปรุงแต่งขึ้น

มาจึงจะเป็นกรรมเป็นบุญหรือเป็นบาปขึ้น ฉะนั้น จึงเรียกว่าสังขาร (อธิบายในที่อื่น ภายสังขาร ได้แก่ลมอัสสาสะปัสสาสะ วจีสังขารได้แก่วิตกวิจารณ์ จิตตสังขารได้แก่ สัญญาเวทนา)

“วิญญาน” ท่านอธิบายไว้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งหมายถึงวิญญาน ๖ คือความรู้สึกทางอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ เมื่อตาจับรูปประจวบกันเกิดความรู้สึกเห็นรูปทางตาขึ้น เรียกว่าจักขุวิญญาน เมื่อหูกับเสียงประจวบกัน เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงทางหูขึ้น เรียกว่าโสตวิญญาน เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกัน เกิดความรู้สึกกลิ่นทางจมูกขึ้น เรียกว่าฆานวิญญาน เมื่อลิ้นกับรสประจวบกัน เกิดความรู้สึกรสทางลิ้นขึ้น เรียกว่าชีวหาวิญญาน เมื่อกายและสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกัน เกิดความรู้สึกสิ่งที่ถูกต้องทางกายขึ้น เรียกว่ากายวิญญาน เมื่อมโนคือใจกับธรรมคือเรื่องราวประจวบกัน เกิดความรู้สึกเรื่องทางมโนคือทางใจขึ้น เรียกว่ามโนวิญญาน รวมเป็นวิญญาน ๖

อีกอย่างหนึ่ง หมายถึงวิญญานที่มาปฏิบัติเมื่อเกิดอันเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาน

“นามรูป” นาม หมายถึง “เวทนา” ความรู้สึกหรือเสวยสุขทุกข์หรือไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข “สัญญา” ความจำหมาย “เจตนา” ความจงใจ “ผัสสะ” ความกระทบ ดังที่ เรียกว่าสัมผัส หมายถึงการกระทบทางใจ “มนสิการ” ความใส่ใจ หรือความกระทำไว้ในใจ รูป ก็หมายถึงรูปกายส่วนที่เป็นธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม อันเรียกว่า มหาภูตรูป แปลว่ารูปที่เป็นใหญ่ ส่วนรูปอาศัยอยู่กับมหาภูตรูปนั้น เช่น ประสาททั้ง ๕ และอื่น ๆ เรียกว่าอุปาทายรูป แปลว่า รูปอาศัย รวมเรียกว่านามรูป

“สฬายตนะ” แปลว่า อายตนะ ๖ หมายถึง อายตนะคือจักขุอันได้แก่ตา อายตนะคือโสตอันได้แก่หู อายตนะคือฆานอันได้แก่จมูก อายตนะคือชีวหาอันได้แก่ลิ้น อายตนะคือกาย และอายตนะคือมโนคือมโนที่แปลว่าใจ ทั้ง ๖ นี้เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ อันหมายถึงเป็นที่ต่อสิ่งที่ เป็นวิสัยของตน คือ จักขุก็เป็นที่อยู่รูป โสตก็เป็นที่อยู่สัททะคือเสียง ฆานก็เป็นที่อยู่กลิ่น ชิวหาก็เป็นที่อยู่รส กายก็เป็นที่อยู่ผัสสะ ส่วนมโนย่อมเป็นที่ต่อวิสัยทั้ง ๕ ข้างต้นนั้นด้วย เป็นที่อยู่ธรรม คือเรื่องราวด้วย รวมเป็นอายตนะ ๖

“ผัสสะ” ได้แก่ความกระทบทางใจ อันหมายถึงเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกัน เกิดความรู้สึกเห็นรูปเป็นต้นทางอายตนะภายในมีตาเป็นต้นขึ้น อันเรียกว่าวิญญาณ แล้วทั้งหมดนี้ก็มาประจวบกันเข้า อันจะพึงกล่าวได้ว่ากระทบถึงจิตแรงขึ้น จึงเรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัส เมื่อเป็นผัสสะทางตาก็เรียกว่าจักขุสัมผัส ผัสสะทางหูก็เรียกว่าโสตสัมผัส ผัสสะทางจมูกก็เรียกว่าฆานสัมผัส ผัสสะทางลิ้นก็เรียกว่าชิวหาสัมผัส ผัสสะทางกายก็เรียกว่ากายสัมผัส ผัสสะทางমনะก็เรียกว่ามโนสัมผัส จึงรวมเป็นสัมผัส ๖

“เวทนา” หมายถึง ความรู้สึกหรือเสวยสุขทุกข์หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เป็นเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสบ้าง ก็รวมกันเป็นเวทนา ๖

“ตัณหา” ได้แก่ความดิ้นรนทะยานอยาก แบ่งออกเป็น *รูปตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในรูป *สัทตตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในเสียง *คันธตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกลิ่น *รสตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในรส *โผฏฐัพพตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในสิ่งที่กายถูกต้อง *ธรรมตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในธรรมคือเรื่องราวทางใจทั้งหลาย

ในที่อื่นได้ตรัสอธิบายไว้เป็น *กามตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม *ภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี้ *วิภวตัณหา* ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั้นเป็นนี้

“อุปาทาน” ในที่ได้ตรัสอธิบายไว้ได้แก่ *กามุปาทาน* ความยึดถือกามคือสิ่งหรืออารมณ์ที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจด้วยอำนาจของกิเลสกามคือกิเลสเป็นเหตุใคร่ *ทิฏฐุปาทาน* ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น อันหมายถึงยึดถือความเห็นผิดอันทำให้เป็นผู้ถือมั่นไปตามความเห็นที่ผิดนั้น *สีลัพพตูปาทาน* ความยึดถือศีลและวัตร คือข้อประพฤติปฏิบัติอันหมายถึง ยึดถือในศีลและวัตรด้วยอำนาจของตัณหาหรือว่ายึดถือว่าเป็นของขลัง *อัตตวาตูปาทาน* ความยึดถืออวาตะตนหรืออวาตะของตน อันหมายถึงความยึดถือตัวตนหรือว่าความยึดถือถ้อยคำของตน เช่น เมื่อตนพูดออกไปว่าผิดก็ต้องผิดเสมอ ว่าถูกก็ต้องถูกเสมอ

“ภาวะ หรือ ภพ” แปลว่า ความเป็น ตรัสอธิบายไว้ว่า ได้แก่ *กามภพ รูปภพ* และ *อรุภพ* คำว่าภพนี้ แม้ตามศัพท์แปลว่าความเป็น แต่ว่าตามความหมายที่ใช้ หมายถึงภพเป็นที่เกิดอันเรียกว่า *อุปัตติภพ* ก็มี เมื่อเกิดในที่เกิดที่เป็นกามาพจรเที่ยวไปในกาม เช่น เกิดเป็นมนุษย์และที่ต่ำลงไปก็เกิดในอบายภูมิ ที่สูงขึ้นก็เกิดขึ้นในที่เกิดอันเรียกว่า *สัคคะ* หรือสวรรค์ อันเป็นชั้นกามาพจรก็เรียกว่า *กามภพ* ที่เกิดที่สูงขึ้นไปกว่าชั้นกามาพจร คือพรหมโลกที่ไปเกิดด้วยอำนาจของรูปฌานสมาบัติก็เรียกว่า *รูปภพ* ที่เกิดที่สูงกว่านั้นอันเรียกว่าพรหมโลกเหมือนกัน แต่ว่าไปเกิดด้วยอำนาจของอรุฌานสมาบัติ ก็เรียกว่า *อรุภพ*

อุปัตติภพดังกล่าวมานี้อย่างละเอียดหมายถึงภพในจิตใจ คือความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในกามก็เป็นกามภพ ความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในรูปฌานก็เรียกว่ารูปภพ ความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในอรุฌานก็เป็นอรุภพ

อีกอย่างหนึ่ง คำว่าภพนี้หมายถึงกรรม เรียกว่า *กรรมภพ* ในที่นี้พึงเข้าใจว่า หมายถึงอุปัตติภพ แต่ก็พึงเข้าใจว่าย่อมเนื่องด้วยกรรมภพก็เพราะว่าเมื่อเป็นกรรมชั้นใดอย่างใด ก็ย่อมส่งผลให้เกิดในชั้นนั้นอย่างนั้น ภพที่เป็นกามก็ส่งผลให้เกิดในภพที่เป็นกาม ภพที่เป็นรูปก็ส่งผลให้เกิดในภพที่เป็นรูป ภพที่เป็นอรุภพก็ส่งผลให้เกิดในภพที่เป็นอรุภพ อันหมายถึงกรรมอย่างใดก็ส่งผลให้เกิดในที่เกิดอย่างนั้น ย่อมมีความสัมพันธ์กันดังนี้ แต่ว่าในส่วนที่เป็นกรรมโดยตรงนั้น ท่านแสดงไว้ในชื่อว่าด้วยสังขารดังกล่าวข้างต้นแล้ว

“ชาติ” ก็ได้แก่ความเกิด อันหมายถึงความเกิดขึ้น ตั้งต้นแต่ความเกิดขึ้นในกรรมของมารดาสำหรับสัตว์ที่เป็นพวกชลาพุชะ คือผู้ที่นอนในกรรมของมารดา อันมีลักษณะเป็นความปรากฏขึ้นของขันธ์ทั้งหลาย ความได้อายตนะคือตา หู เป็นต้น ความเกิดของสัตว์จำพวกอื่นก็มีลักษณะตามควรแก่กำเนิดนั้น ๆ

“ชรามรณะ” ก็ได้แก่ ความแก่ ความตาย

รวมเป็นอาการ ๑๒ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะคืออายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ รวมทั้งทุกข์อื่น ๆ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น.

ครั้งที่ ๒๐ อัทธา คือระยะเวลา ๓

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงถึงเหตุผลที่ปฏิบัติสมุပ္บาท ซึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ได้แสดงอธิบายความหมายสังเขปของอาการทั้ง ๑๒ ของ ปฏิกิจสมุပ္บาทตามที่ท่านกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้

วันนี้จะได้กล่าวถึงวิธีพิจารณาของพระพุทธเจ้าในพระสูตรหลายพระสูตร เช่น ในสังยุตตนิคายและในมหารวรรคินัยปิฎกได้แสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณา ปฏิกิจสมุပ္บาท จากผลสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัย และเมื่อทรงพบเหตุปัจจัยแล้ว แม้เหตุ ปัจจัยนั้นก็เป็ผล ก็ทรงสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยสืบต่อเข้าไปโดยลำดับ นับจากชรา มรณะจนถึงอวิชชา ดังที่ท่านได้แสดงไว้มีความว่า ชรามรณะย่อมมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหา เป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนามีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะมี เพราะสพายตนะคืออายตนะ ๖ เป็นปัจจัย สพายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารมีเพราะ อวิชชาเป็นปัจจัย

ตามที่ท่านแสดงอธิบายไว้นี้มิได้แสดงรายละเอียดมากนัก และแสดงเหมือน อย่งให้เห็นว่าอาการทั้งปวงนี้เป็นผล และเป็นปัจจัยสืบต่อกันเป็นเหมือนอย่างลูกโซ่

อยู่ในปัจจุบันนี้ทั้งหมด และก็แสดงว่าได้ทรงจับผลที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนั้นและสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัย คือจับแต่ชราและมรณะ ข้อนี้ก็สมกับที่มีแสดงไว้ว่า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ขณะที่ทรงเป็นพระสิทธัตถกุมารที่เมื่อย่อนเล่าถึงเหตุการณ์ก่อนแต่ตรัสรู้ นั้นเมื่อทรงเล่าเองก็ทรงเรียกพระองค์ว่าโพธิสัตว์ ว่าเมื่อทรงเป็นโพธิสัตว์อันแปลว่าสัตว์ผู้จะตรัสรู้ หรือผู้ที่ข้งอยู่เพื่อตรัสรู้ ผู้รักความตรัสรู้ ผู้แสวงหาความตรัสรู้ ได้ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะ ซึ่งโดยความก็คือได้ทรงเห็นด้วยตา ปัญญาหรือด้วยใจที่ประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นเหตุให้ทรงสละออกทรงผนวชแสวงหาโมกขธรรม

ฉะนั้น ก็จับเอาความแก่ความเจ็บความตายนี้เอง อันย่อลงเป็นสองคือความแก่ความตาย ซึ่งก็หมายรวมความเจ็บด้วยและความทุกข์ของใจทั้งปวง มีโสกะปริเทวะ เป็นต้นด้วยดังกล่าวแล้ว สาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยว่าชราและมรณะมีเพราะอะไรเป็นเหตุปัจจัย ก็ได้ทรงพบว่ามิใช่เพราะชาติเป็นเหตุปัจจัย และก็ทรงจับเอาชาติสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยต่อไปอีก จนถึงอวิชชาดังกล่าว โดยนัยนี้ทุก ๆ อาการนั้นจึงเป็นผลด้วยเป็นเหตุปัจจัยด้วย ดังเช่นชาติเป็นเหตุปัจจัยแห่งความแก่ความตาย แต่ว่าชาติเองก็เป็นผลเพราะว่าชาติเองก็เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยคือภพ และแม้ภพเองซึ่งเป็นเหตุปัจจัยของชาติก็เป็นผลด้วย คือเป็นผลจากเหตุปัจจัยอื่นต่อไปอีกจนถึงอวิชชา และแม้อวิชชาเองก็เป็นผลด้วย เพราะเกิดจากเหตุปัจจัย ที่ท่านแสดงไว้ก็คืออาสวะ อันได้แก่กาม ภพ และอวิชชา จึงอาจกล่าวได้ว่า อวิชชาเกิดจากอวิชชาเองบ้าง วนกลับลงมาเป็นเกิดจากสังขารบ้างดังนี้ ข้อสำคัญนั้นแสดงว่าเป็นผลและเป็นเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

แต่ว่าในบางพระสูตร เช่น ในมahanิทานสูตร ได้มีแสดงถึงปัจจุสมุปบาท โดยอาการเว้นจากอวิชชา สฬายตนะ จึงรวมเป็นอาการ ๑๐ แสดงอธิบายถึงการพิจารณาของพระพุทธเจ้าก็เป็นอย่างเดียวกันคือ จับเอาชรา มรณะ พิจารณาสาวเข้าไปหาชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ นามรูป วิญญาณ สังขาร จากนั้นก็ย้อนกลับมาว่า แม้สังขารก็เกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ในพระสูตรนี้แสดงวิญญาณเป็นวิญญาณที่มาจากเกิดในอธิบายที่ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูป คือแสดงอธิบายว่า ถ้าวิญญาณไม่ก้าวลง นามรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือ

ว่าแม้เมื่อวิญญูณก้าวลงแล้วแต่เคลื่อนออกไปเสีย นามรูปก็บังเกิดสืบต่อมาเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่ได้ หรือว่าเมื่อวิญญูณก้าวลง นามรูปบังเกิดขึ้นจนถึงเป็นเด็ก แต่แล้ววิญญูณก็เคลื่อนออกไปเสีย เมื่อเป็นดังนี้นามรูปก็ต้องขาดตกจะดำรงจำเรื้อยสืบต่อมาอีกไม่ได้ดังนี้

โดยอธิบายดังนี้ก็แสดงว่า อธิบายวิญญูณเป็นอย่างที่เรียกกันว่า ปฏิสนธิวิญญูณ ส่วนอธิบายนอกจากนั้นเช่น อธิบายสังขารว่าได้แก่สังขาร ๓ อุปาทานว่าได้แก่อุปาทาน ๔ ภพว่าได้แก่ภพ ๓ เป็นต้น ก็เป็นอย่างเดียวกันเหมือนอย่างที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว พระอาจารย์ในภายหลังต่อมา จึงมักเข้าใจในปฏิจจสมุพาทนี้ว่า แบ่งออกเป็น ๓ กาล คือ เป็นอดีต เป็นปัจจุบัน และเป็นอนาคต อวิชชา สังขาร เป็นอดีต วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นปัจจุบัน ภพชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคต และได้แสดงอธิบายโดยเป็นเหตุและผลไว้ว่า อวิชชา สังขาร เป็นเหตุอดีต วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นผลที่เป็นปัจจุบัน หรือเรียกว่าปัจจุบันผล ตัณหา อุปาทาน และภพที่เป็นกรรมภพ คือ ที่หมายถึงกรรมเป็นปัจจุบันเหตุ หรือว่าเหตุที่เป็นปัจจุบัน ภพที่เป็นอุปบัติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตผล หรือผลที่เป็นอนาคต และแสดงอธิบายไว้ว่า อวิชชาและสังขารซึ่งเป็นอดีตเหตุ หรือเหตุที่เป็นอดีตนั้น ก็รวมเอาตัณหาอุปาทานและภพที่เป็นกรรมภพเข้าด้วย ฉะนั้นจึง นับเป็น ๕ ได้แก่อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และภพที่เป็นกรรมภพ จึงได้ออดีตเหตุหรือว่าเหตุที่เป็นอดีต ๕ ปัจจุบันผลคือผลที่เป็นปัจจุบันก็นับได้ ๕ อยู่แล้ว คือ วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา ส่วนปัจจุบันเหตุ คือเหตุที่เป็นปัจจุบัน อันได้แก่ตัณหา อุปาทานและภพที่เป็นกรรมภพนั้น ก็รวมเอาอวิชชาและสังขารเข้าด้วย จึงนับได้ ๕ เหมือนกัน คือ ตัณหา อุปาทาน ภพที่เป็นกรรมภพกับ อวิชชา สังขาร อนาคตผล คือภพที่เป็นอุปบัติภพ ชาติ กับชรา และมรณะ โดยความก็คือวิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะและเวทนานั่นเอง เพราะมีอรรถคือเนื้อความอย่างเดียวกัน จะกล่าววว่า วิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ก็ได้ จะกล่าวภพที่เป็นอุปบัติภพ ชาติ ชรา และมรณะก็ได้ ฉะนั้นเมื่อถือเอาเกณฑ์ ๕ ก็กล่าวเอาวิญญูณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา จึงนับได้

๕ อีก เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็น ๒๐ คืออดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ ดังนี้

พระอาจารย์ทั้งหลายในต่อมาได้แสดงเป็น ๓ กาล หรือเรียกตามศัพท์ สามอัทธา อดีตอัทธา ปัจจุบันอัทธา อนาคตอัทธา โดยจำแนกออกเป็น อดีตเหตุ ปัจจุบันผล ปัจจุบันเหตุ และอนาคตผล ดังนี้ พระอาจารย์ในภายหลังทั้งในฝ่ายเถรวาท ทั้งในฝ่ายอักษรวาท หรือมหายานก็มักอธิบายปฏิจจสมุปบาทนี้เป็น ๓ กาลดังนี้ แต่ว่า ผู้พิจารณาธรรมหลายท่านได้แสดงความเข้าใจว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นปัจจุบัน เป็นผล เป็นเหตุ หรือเป็นเหตุเป็นผลที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพระพุทธเจ้าแม่เมื่อก่อนจะ ตรัสรู้ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท อากาโรทั้งปวงนี้ก็ได้อาศัยอยู่แล้ว

เพราะฉะนั้น จึงเป็นปัจจุบันทั้งหมด แต่ว่าในเรื่องของปัจจุบันดังกล่าว และในเรื่องอัทธาที่ท่านแบ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันนั้นก็มิใช่ที่จะพึงพิจารณาอยู่เหมือนกัน

ครั้งที่ ๒๑ ๑๒ ลูกโซ่ ๑๑ ห่วง

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม ภาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะได้กล่าวแนะนำให้อรรถกถาพระพุทธานุศาสนานี้เรื่องนิพพานสืบต่อไป

กำลังแสดงปฏิจจสมุปปาทอันเป็นเหตุและผลหรือผลเหตุที่สืบเนื่องกันเป็นสาย และได้แสดงอธิบายตามที่ท่านได้แสดงอธิบายไว้ อันแบ่งเป็นอัทธา หรือ ๓ กาล จึงทำให้มีผู้เข้าใจว่าเกี่ยวแก่ออดีตชาติ ปัจจุบันชาติ อนาคตชาติ แต่ก็ยังมีบางท่าน ยังเห็นว่าเป็นปัจจุบันธรรมทั้งหมด จึงนำพิจารณาทำความเข้าใจถึงอัทธาคือกาลเวลา ต่อไปอีก ต่อไปนี้จะได้แสดงวิจารณ์โดยเก็บเอาพระพุทธานุศาสนิตั้งแต่ต้นและอธิบายของพระอาจารย์ พิจารณาตามหลักฐานและเหตุผลที่จะฟังเป็นไปได้อ

ประการแรก ปฏิจจสมุปปาทนี้แสดงเหตุและผลหรือปัจจัยและผลหรือว่าผลเหตุหรือผลและปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยกัน อาศัยกัน เนื่องกันไปเป็นสายตามศัพท์ว่า ปฏิจจสมุปปาท ซึ่งมีความหมายดังกล่าว อาการทั้ง ๑๒ เหล่านี้ จึงต้องเกิดขึ้นด้วยกันและอาศัยกัน ไม่ใช่เกิดขึ้นแยกกันและไม่อาศัยกัน เมื่อเป็นดังนี้จึงต้องทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า จะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตาม ก็ต้องเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นด้วยกันและอาศัยกันเนื่องกันไปเป็นสาย

ประการต่อมา ปฏิจจสมุปปาทมีอาการเป็น ๑๒ โดยเป็นเหตุปัจจัยและผลหรือว่าผลและเหตุปัจจัยของกันและกัน เมื่อเป็นดังนี้ หากจะมีปัญหาว่าในฐานะเป็นเหตุปัจจัยและผลทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันหรือเปล่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดหลัง ก็จะต้องกล่าวว่า เหตุปัจจัยต้องเกิดก่อน ผลต้องเกิดทีหลัง จึงไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน

เมื่อเป็นดังนี้ ก็กล่าวได้ว่า ในขณะที่เหตุปัจจัยกำลังเกิดนั้นก็ เป็นปัจจุบันของเหตุปัจจัยที่กำลังเกิดนั้น ผลที่ยังไม่เกิดก็เป็นอนาคต แต่ว่าในขณะที่ผลเกิด เหตุปัจจัยนั้นก็กลายเป็นอดีต ผลก็เป็นปัจจุบัน ฉะนั้น เมื่อมีเกิดก่อนเกิดหลัง จึงมีอดีต มีปัจจุบัน และมีอนาคต แต่ว่าจะต้องเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคตที่เกิดสืบเนื่องกันเป็นสายเหมือนอย่างสายโซ่ เมื่อจับลูกโซ่ที่ ๑ ลูกโซ่ที่ ๑ เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ที่ ๒ ที่ ๓ ก็เป็นอนาคต เมื่อจับลูกโซ่ที่ ๒ ลูกโซ่ที่ ๑ ก็เป็นอดีต ลูกโซ่ที่ ๒ นั้นเองก็เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เป็นอนาคต ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เมื่อเทียบด้วยห่วงลูกโซ่ ๑๑ ห่วงที่สอดเกี่ยวเนื่องกันเป็นสายดังนี้ อดีต ปัจจุบัน อนาคตก็เหมือนอย่างว่าลูกโซ่ใดลูกโซ่หนึ่ง ที่จับนั้นเป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ข้างหลังก็เป็นอดีต ลูกโซ่ข้างหน้าก็เป็นอนาคต ก็คือลูกโซ่ที่จับอยู่เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ข้างหลังเป็นอดีตของลูกโซ่ที่จับอยู่นั้น ลูกโซ่ข้างหน้าก็เป็นอนาคตของลูกโซ่ที่จับอยู่นั้น ดังนี้ อดีต อนาคต ปัจจุบัน จึงเป็นไปได้ดังนี้

คราวนี้*ประการต่อไป* ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ บังเกิดขึ้นเดี่ยวนี้อันทั้งหมด หรือว่าแบ่งเอาไว้ในอดีตชาติบ้าง ในอนาคตชาติบ้าง ข้อนี้ก็พึงเห็นได้ว่า ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ เกิดขึ้นเดี่ยวนี้อันของทุกกาลเวลา เกิดขึ้นเดี่ยวนี้อันทุกขณะที่สัตว์บุคคลทั้งปวงดำรงอยู่ เมื่อสัตว์บุคคลดำรงอยู่ในอดีตชาติ ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ก็เกิดขึ้นในอดีตชาติ ดำรงอยู่เดี่ยวนี้อันก็เกิดขึ้นเดี่ยวนี้อัน จะดำรงอยู่ในอนาคตชาติก็เกิดขึ้นในอนาคตชาติ คือว่าสัตว์บุคคลนี้ดำรงอยู่เมื่อใด ขณะใด กาลใด เวลาใด ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ก็เกิดขึ้นเป็นไปอยู่เมื่อนั้น ขณะนั้น กาลนั้น เวลานั้น ถ้าหากว่าคำว่าเป็นปัจจุบันธรรมมีความหมายดังนี้ ก็ใช้ได้คือเกิดขึ้นในปัจจุบัน

ประการต่อไป ก็พึงทำความเข้าใจว่า คำอธิบายแม้ตั้งแต่เบื้องต้นที่แสดงว่าเป็นพระพุทธานิยาย ก็อาจจะให้เข้าใจว่าเป็นธรรมที่ไม่ใช่เป็นปัจจุบันธรรมดังกล่าว คือไม่ได้เกิดในขณะที่ปัจจุบันเดี่ยวนี้อันทั้งหมด เช่น อธิบายถึงวิญญานที่กล่าวไว้แล้วว่าแสดงอธิบายเป็น ๒ อย่าง คือเป็นวิญญาน ๖ ซึ่งพึงได้ว่าเป็นความรู้สึกทางอายตนะในปัจจุบัน ก็ไม่มีปัญหา แต่อีกอย่างหนึ่ง อธิบายเป็นปฏิสนธิวิญญานตามที่เข้าใจว่าเป็นวิญญานมาเกิด เป็นวิญญานมาปฏิสนธิ นามรูปจึงก่อเกิดขึ้น ถ้าวิญญานไม่มาปฏิสนธิ นามรูปก็ไม่ก่อขึ้น หรือว่าปฏิสนธิแล้วเคลื่อนออกไปเสีย นามรูปก็ต้องหยุดกันแค่นั้นไม่เติบโตขึ้น หรือแม้ว่ามาปฏิสนธิและอยู่ไปจนเป็นเด็ก แล้วก็เคลื่อนออกไป

เสียอีก นามรูปก็ต้องดับกันแค่นั้น แดกสลายแค่นั้น ไม่สมบูรณ์สืบต่อมาดังนี้ ก็พึงเข้าใจว่า นี่เป็นอธิบายในขณะนั้น คือในขณะที่ถือปฏิสนธิตามหลักพระพุทธศาสนา ที่แสดงไว้นั้น

ความที่สัตว์บุคคลทุก ๆ คนถือกำเนิดเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา มีแสดงไว้ว่า เพราะเหตุปัจจัยคือ ๑ มารดามีระดู ๒ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน และ ๓ คันธัพพะหรือคนธรรพ์ ท่านอธิบายว่าเป็นสัตว์ที่จะมาเกิดมาปรากฏขึ้น คันธัพพะหรือว่าสัตว์ที่จะมาเกิดนั้นก็อาจจะได้แก่ปฏิสนธิวิญญาณดังกล่าวนั่นเอง ในพระวินัยที่แสดงถึงการพรากชีวิตมนุษย์ และในพระวินัยที่แสดงถึงให้นับอายุคือบวชได้ตั้งแต่ในครรภ์ ก็ใช้คำว่านับได้ตั้งแต่ปฐมจิต ปฐมวิญญาณ ก็พึงเห็นว่าตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณดังกล่าวนั่นเอง แต่ความเห็นนี้ก็อาจจะมิได้เหมือนกันว่า ปฏิสนธิวิญญาณนั้นหมายถึงวิญญาณแรกในธาตุขันธ์ที่ถือกำเนิดเกิดมานี้ ไม่ได้หมายถึงวิญญาณมาเกิด แต่ว่าตามพระพุทธาธิบายดังได้กล่าวมาข้างต้นดูคล้าย ๆ กับหมายถึงวิญญาณมาเกิด เพราะวิญญาณเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนามรูป จึงมาก่อนนามรูป เมื่อวิญญาณมา นามรูปจึงมาตามกันไป นั่นก็พึงเห็นว่าเป็นอธิบายวิญญาณในขณะนั้น ในขณะที่วิญญาณถือกำเนิดและเมื่ออธิบายวิญญาณในขณะถือกำเนิดดังนั้น อธิบายชาติก็จึงอธิบายไปในค่านั้น คือความที่นามรูปพร้อมทั้งวิญญาณก่อเกิดขึ้นมา มีความกลับได้ขันธ์ ก็คือรูปขันธ์ นามขันธ์ หรือว่าขันธ์ ๕ ได้อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะ จึงเป็นลักษณะของการก่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาจนถึงคลอดออกมาดังนี้ เป็นลักษณะของชาติที่เรียกว่าการเกิด

แสดงความแก่ความตาย ก็อธิบายในลักษณะของความแก่ความตายทั่วไป ความแก่ก็คือความทรุดโทรมของกาย ความตายก็คือความแตกทำลายของขันธ์ทั้งหลาย ดังนี้ ก็พึงเข้าใจว่าเป็นการแสดงอย่างธรรมดาสามัญ เพราะว่าอาการทั้ง ๑๒ นี้ มีขึ้นได้ในทุกระยะดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ในระยะที่สัตว์บุคคลมาถือกำเนิดตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาก็มีอาการทั้ง ๑๒ นี้เรื่อยมา จนถึงระยะเวลาที่แก่ที่ตายอย่างธรรมดา ก็มีอาการทั้ง ๑๒ นี้ หรือว่ามีทุกระยะดังกล่าวนั้น แต่คราวนี้สำหรับระยะปัจจุบันนี้ จะมีได้อย่างไร จะได้กล่าวต่อไปอีก.

ครั้งที่ ๒๒ สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑,๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จะแสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปัจจุสมุปบาท วันนี้จักได้แสดง อธิบายความเป็นเหตุปัจจัยและผลของอาการทั้งหลายในปัจจุสมุปบาท ซึ่งเนื่องกัน เป็นสาย อันจะพึงเห็นได้ในปัจจุบัน

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอย่างไร กล่าวโดยย่อ อวิชชาแปลว่าความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้ในสัจจะ มีทุกข์ เป็นต้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ รู้ แต่ว่ารู้ไม่จริง รู้ไม่ถูก รู้ผิดจากสัจจะดังกล่าวนั้น

สังขาร กล่าวโดยย่อก็คือ ความปรุงแต่งทางกาย วาจา ใจ หมายถึงกรรมที่เป็นกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง กรรมเป็นกลาง ๆ บ้าง อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความปรุงแต่ง ด้วยว่าเพราะไม่รู้สัจจะ หรือรู้ผิดจากสัจจะ จึงปรุงแต่งสิ่งที่ไม่รู้นั้น ตั้งต้นแต่คิดปรุงแต่งขึ้น เห็นปรุงแต่งขึ้นในทางผิด ปรากฏเป็นมิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด โมหะ ความหลง สืบไปจนถึงปรุงแต่งขึ้นเป็นตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ หรือว่ากล่าวตามสายอาสวะ ๓ อวิชชาดังกล่าวเป็นเหตุปัจจัยปรุงแต่งภพคือความเป็น ตั้งต้นแต่เป็นเราสืบมาเป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ปรุงแต่งกาม คือ ความใคร่ ความปรารถนา ความรัก ตั้งต้นแต่ความใคร่ความปรารถนา ความรักเราหรือรักตน ตลอดจนถึงปรุงแต่งสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย และเมื่อเป็นดังนี้ก็ต้องปรุงแต่งสิ่งที่ขัดกัน อันเป็นที่ขัดใจหรือว่าขัดความรักความใคร่ความปรารถนา

ความพอใจ ให้เป็นสิ่งที่ไม่น่ารักใคร่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ เป็นคู่กัน เหล่านี้เป็นสังขารคือเป็นความปรุงแต่งหรือเป็นเครื่องปรุงแต่งทางจิตใจ อันเกิดขึ้นเนื่องมาจากอวิชชาทั้งหมด และเมื่อได้มีการปรุงแต่งทางจิตใจอย่างนี้ก่อนแล้ว ก็มีการปรุงแต่งทางกาย มีการปรุงแต่งทางวาจา ติดตามมาอีกด้วย ความปรุงแต่งทั้งปวงนี้ ดังที่เรียกว่า กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร หรือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อแสดงทาง *มิจฉัตตะ* หรือ *มิจฉาภาวะ* คือ ภาวะที่ผิด อวิชชา ก็เป็นเหตุปัจจัยให้เกิด *มิจฉาทิฏฐิ* คือความเห็นผิด *มิจฉาสังกัปปะ* คือความดำริผิด นี้เป็นความปรุงแต่งทางจิตใจ และเป็นเหตุปัจจัยให้เกิด *มิจฉาวาจา* เจรจาผิด *มิจฉากัมมันตะ* การงานผิด *มิจฉาอาชีวะ* เลี้ยงชีวิตผิด *มิจฉาวายามะ* เพียรผิด *มิจฉาสติ* ระลึกลับผิด *มิจฉาสมาธิ* สมาธิหรือตั้งใจผิด ตลอดถึง *มิจฉาญาณะ* รู้ผิด *มิจฉาวิมุตติ* พ้นผิด *มิจฉาภาวะ* คือภาวะที่ผิด เหล่านี้เกิดสืบมาจากอวิชชาทั้งนั้น เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสังขาร คือความปรุงแต่ง สิ่งที่ปรุงแต่ง หรือเครื่องปรุงแต่งขึ้น เหล่านี้ ในข้อนี้จะพึงเห็นเป็นตัวอย่างเช่นว่า เพราะอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะหรือรู้ผิดในสัจจะ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสังขาร ความปรุงแต่งดังเช่นปรุงแต่งภพ หรือภาวะ ความเป็น ตั้งต้นด้วยความเป็นเรา ความเป็นตน ดังกล่าวนั้น ก็คือปรุงแต่งอัตตา คือตัวตน ขึ้นในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตน เพราะตามสัจจะคือความจริงแล้วไม่ใช่อัตตาตัวตน แต่ว่าปรุงแต่งขึ้นเป็นอัตตาตัวตนเพราะอวิชชา อัตตาตัวตนนั้นจึงเป็นสิ่งที่อวิชชาปรุงแต่งขึ้น หรือว่าปรุงแต่งมิจฉาภาวะ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น ดังที่กล่าวมานั้น

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ก็คือเห็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นเหตุเกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดสุข เห็นความดับทุกข์ว่าเป็นความดับสุข เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ว่าเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับสุข ดังนี้เป็นต้น คือ สัจจะเป็นอย่างหนึ่ง แต่ว่าเห็นเสียอีกอย่างหนึ่งก็เพราะอวิชชา จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความปรุงแต่ง คือว่าสร้างความเห็นผิดขึ้นนั้น ฉะนั้น สังขาร ที่ว่าความปรุงแต่งนั้นก็คือเป็นความสร้างขึ้น กระทำขึ้นนั่นเอง อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสร้างขึ้น ก็คือสร้างมิจฉาภาวะต่าง ๆ ดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือให้เกิดความปรุงแต่งหรือให้เกิดความสร้างขึ้น กระทำขึ้น

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญานอย่างไร สังขารได้กล่าวมาแล้ว ส่วนวิญญาน ได้แก่วิญญานธาตุ คือธาตุรู้ ดังแสดงในธาตุวิภังคสูตร หรือปฏิสนธิวิญญานดังกล่าวมาแล้วและหมายถึงวิญญาน ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะ ๖ สังขาร คือ ความปรุงแต่งหรือการสร้างขึ้นนั้น ก็ปรุงแต่งหรือสร้างวิญญานขึ้นก่อน เพราะว่าวิญญานนั้นจะโดยเป็นธาตุรู้หรือโดยเป็นปฏิสนธิวิญญานก็ตาม จะโดยเป็นวิญญาน ๖ ก็ตาม ย่อมเป็นประธานในนามรูป หรือเป็นประธานอยู่ในสัตว์บุคคลนี้ ในธาตุวิภังคสูตรนั้น ได้แสดงธาตุ ๖ ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ-ธาตุดิน อาโปธาตุ-ธาตุน้ำ เตโชธาตุ-ธาตุไฟ วาโยธาตุ-ธาตุลม อากาสธาตุ-ธาตุอากาศ คือ ช่องว่าง และวิญญานธาตุ-คือธาตุรู้ ธาตุ ๕ ข้างต้นเป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ แต่ว่าธาตุที่ ๖ เป็นธาตุที่มีความรู้ รวมกันเข้าจึงเป็นบุรุษบุคคลนี้ ฉะนั้น วิญญานจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุรุษบุคคลนี้ ถ้าขาดวิญญานเสียก็เป็นบุรุษบุคคลขึ้นมาไม่ได้ ร่างกายอันนี้ที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๕ ก็กลายเป็นเหมือนอย่างวัตถุ ถ้าขาดวิญญานเสียแล้วก็ค่อมกันอยู่ไม่ได้ ต้องแตกสลาย และแม้หมายถึงวิญญาน ๖ คือความรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ วิญญานก็เป็นสิ่งสำคัญ เป็นเบื้องต้นของความรู้ทางอายตนะทั้งหลาย อนึ่ง แม้ในลำดับของขั้นที่ ๕ ที่มีแสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็แสดงวิญญานถัดไปจากสังขาร อันแสดงว่า สังขารในขั้นที่ ๕ คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนั้นก็ให้เกิดวิญญานคือความรู้สึกสืบต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น วิญญานจึงเป็นสิ่งที่เกิดสกัดหน้านามธรรมและสืบต่อหลังนามธรรม อันเป็นวิถีจิตใจหรือกระบวนการจิตใจที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนา ฉะนั้น สังขารคือความปรุงแต่งหรือการสร้างนั้น จึงปรุงแต่งหรือสร้างวิญญานขึ้นก่อนในบุรุษบุคคลนี้ เพราะวิญญานเป็นสิ่งสำคัญดังกล่าว ฉะนั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อทำความเข้าใจอย่างง่าย ๆ ขึ้นอีก เมื่อปรุงแต่งไปก็ย่อมมีวิญญานคือความรู้สึกไปด้วยกัน สืบต่อกันไป จึงจะสืบต่อไปถึงอาการอื่นได้ ถ้าปรุงแต่งหรือสร้างอะไรขึ้นมา แต่ที่ไม่มีวิญญาน คือความรู้สึกในสิ่งนั้นบังเกิดขึ้นตามไปด้วยแล้ว ก็ไม่อาจจะเกิดอาการอย่างอื่นสืบต่อไปได้ และความปรุงแต่งนั้นเอง ก็จะต้องหยุดจะต้องพักด้วย เหมือนอย่างว่าในขณะที่หลับ วิญญานคือความรู้สึก

ทางอายตนะพัก ดังจะพึงเห็นได้ว่าตามองไม่เห็นอะไร หูไม่ได้ยินอะไร ดังนี้ เป็นต้น ก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ ต่อเมื่อตื่นอยู่ วิญญาณพร้อมที่จะเกิดคือพร้อมที่จะรู้สึก เห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น จึงปรุงแต่งอะไรได้ และเมื่อปรุงแต่งไปในเรื่องอันใด ก็รู้สึกไปในเรื่องอันนั้นด้วย ฉะนั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนี้อย่างง่าย ๆ และถ้าไม่ปรุงแต่ง วิญญาณก็ไม่ต้องรู้อะไร ไม่ต้องรู้สึกอะไร แต่ว่าเพราะปรุงแต่งเข้า วิญญาณจึงรู้สึกอะไร ๆ ขึ้น เหมือนอย่างว่าในขณะที่แม่ตื่นอยู่นี้ กำลังนั่งสมาธิไม่ปรุงแต่ง ออกไปข้างนอก วิญญาณก็ไม่รู้สึกในเรื่องอะไรข้างนอก แต่ว่าในขณะที่กำลังทำสมาธินั้น ปรุงแต่งสมาธิสร้างสมาธิคือทำสมาธิ วิญญาณก็รู้สึกอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณดังนี้ และตามอธิบายนี้ก็พึงเห็นในทางกลับกันว่า แม่วิญญาณเองก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือความปรุงแต่งด้วย ในบาลีพระสูตรก็แสดงอธิบายไว้ดังนี้ด้วยเหมือนกัน.

ครั้งที่ ๒๓ สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๓,๔,๕,๖,๗

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จักแสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงอธิบายปฏิจจสมุปบาท อันเป็นเหตุ และผลหรือผลและเหตุที่สัมพันธ์กันไปเป็นสาย ก็จะได้แสดงอธิบายต่อไป

เพราะวิญญานเป็นปัจจัยเกิดนามรูปอย่างไร วิญญานได้กล่าวอธิบายแล้ว นามรูป “นาม” ก็ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ รูปก็ได้แก่มหาภูตรูปและอุपाทายรูป ดังที่ได้กล่าวแล้วเหมือนกัน แต่ฟังอธิบายเพิ่มเติมว่า นามรูป ซึ่งย่อลงมาจากชั้น ๕ นั้น นามก็ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน รูปก็ได้แก่ รูปคือมหาภูตรูปกับอุपाทายรูปนั้นแหละ ข้อที่แตกต่างกันอยู่ก็คือ นามในที่ทั่วไป อธิบายว่า นามชั้นที่ ๔ ดังกล่าวนั้น แต่ว่าในอธิบายที่ท่านให้ไว้ในปฏิจจสมุปบาทนี้ นามได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ จึงตรงกันสองต่างกันสาม ที่ตรงกันก็คือ เวทนา สัญญา ที่ต่างกันก็คือเจตนา ผัสสะ มนสิการ เพราะในนามชั้นที่ ๔ นั้น อีก ๒ ก็คือ สังขาร วิญญาน ฉะนั้น ก็ฟังทราบว่า แม้ชื่อจะต่างกันก็ตาม แต่รรถคือความหมายก็คงเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าคำว่านามนั้น เป็นคำที่กล่าวครอบคลุมถึงนามชั้นทั้งหมดที่เป็นอาการของจิตใจ คือที่เป็นอาการที่คิดน้อมต่อการรับรู้ อารมณ์ทั้งหลาย ในนามชั้นที่ ๔ นั้น ยกขึ้นแสดงสำหรับแสดงชั้น ๕ ทั่วไป

ฉะนั้น เมื่อย่อชั้น ๕ เข้าหานามรูป รูปจึงคงเป็นรูป ส่วนอีก ๔ ก็ย่อเข้าเป็นนาม ฟังเข้าใจว่า นามชั้น ๔ ตามชั้น ๕ นั้น ก็ยกขึ้นแสดงสำหรับชั้น ๕ ฉะนั้น ในที่อื่นจึงอาจแสดงนามชั้นที่เอานามธรรมอย่างอื่นก็ได้ตามความเหมาะสม

เหมือนอย่างไตรสิกขาเป็นที่ย่อปฏิบัติธรรมเข้ามาทั้งสิ้น เมื่อเอามรรค ๘ ย่อเข้าหาไตรสิกขาก็ได้ชื่อธรรมแต่ละอย่างตามบทรธรรมที่ได้นำเข้ามาย่อนั้น แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความก็เป็นอันเดียวกัน

แต่ก็ยังมีปัญหาว่า วิญญาณเกิดในอันดับไหนในหมื่อนามธรรมเหล่านี้ ผู้ศึกษาธรรมเมื่อศึกษาชั้น ๕ ก็ย่อมพบว่าเรียงวิญญาณไว้ภายหลังว่า เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ แต่ว่าในการแสดงการเกิดของวิญญาณทางอายตนะ คือวิญญาณ ๖ กลับแสดงว่าวิญญาณเกิดก่อน คืออาศัยตาและรูปเกิดจักขุวิญญาณ แล้วก็เกิดจักขุสัมผัส เกิดเวทนา แล้วก็เกิดสัญญา แล้วก็เกิดสัญญาเจตนาเป็นต้นไปตามลำดับที่เกิดทางอายตนะนี้ วิญญาณจึงเกิดก่อน ถัดจากวิญญาณจึงเกิดสัมผัสพึงเว้นไว้ไม่ได้แสดงในชั้น ๕ แล้วก็เวทนา สัญญา แล้วก็สัญญาเจตนาเป็นต้น สำหรับสัญญาเจตนาเป็นต้นนี้ ท่านอธิบายว่าได้แก่สังขารในชั้น ๕ นั้นแหละ แต่ว่าใช้ชื่อต่างออกไป ตามลำดับที่เกิดขึ้นจึงถือว่าวิญญาณเกิดก่อน นำหน้านามธรรมหรือนามชั้นทั้งหมด ข้อนี้ก็สมกับที่ลำดับแสดงในปฏิจสุมุขบาท ที่แสดงว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูปจะต้องมีวิญญาณเป็นปัจจัยขึ้นก่อน นามข้ออื่นจึงบังเกิดขึ้น ฉะนั้น ในอธิบายนามรูปในปฏิจสุมุขบาทจึงตัดวิญญาณยกเอาเวทนาสัญญาและก็ต่อด้วยเจตนาผัสสะกับมนสิการ สำหรับผัสสะนั้นก็อยู่อันดับถัดจากวิญญาณดังกล่าวมาข้างต้น สำหรับเจตนา กับมนสิการนั้นก็พึงสงเคราะห์เข้าในสังขารได้ เพราะว่าคำว่าสังขารนี้สงเคราะห์เอานามธรรมทั้งปวงเข้าได้ ท่านจึงได้จัดย่อลงเป็นกุศลบ้างอกุศลบ้าง ดังกล่าวมาในครั้งก่อนนั้นแล้ว

จึงถึงปัญหาว่า ทำไมในชั้น ๕ จึงเรียงวิญญาณไว้ถัดจากสังขารไม่เรียงวิญญาณไว้ถัดจากรูปตามลำดับที่เกิด ว่ารูป วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ดังนี้ ก็ตอบได้ว่า เพราะในชั้น ๕ นั้นมุ่งสำหรับเป็นข้อที่ยกขึ้นพิจารณาทางวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือเป็นภูมิของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ หมายถึงเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ฉะนั้นจึงจำที่จะต้องยกเอาข้อที่พิจารณาเห็นได้ง่ายเข้าไปหายาก หรือว่าจากหยาบเข้าไปหาละเอียด จึงได้เรียงรูปไว้เป็นอันดับหนึ่ง เพราะว่ารูปร่างนั้นเป็นของหยาบยกขึ้นพิจารณาให้เห็นได้ง่าย มาถึงนามธรรมซึ่งเนื่องเข้ามาถึงจิตใจ เวทนามก็เป็นของหยาบเป็นของคาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างกายและจิต จึงได้ยกเอาเวทนาขึ้นเป็นอันดับสอง แล้วถัดมาก็

เป็นสัญญา เป็นสังขาร ซึ่งเรียงตามลำดับได้ เพราะว่าเป็นของที่หยาบและสัมพันธ์กันกับเวทนา เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขารชัดขึ้น จึงมาถึงวิญญาณซึ่งเป็นของละเอียดเป็นอาการแรกของนามธรรมซึ่งอาศัยอายตนะภายในและภายนอกประจวบกัน ฉะนั้น ในขั้นที่ ๕ จึงได้เรียกวิญญาณไว้ท้าย

อีกอย่างหนึ่ง ได้มีบางพระสูตรได้แสดงวิญญาณไว้เป็นสองสืบต่อทั้งข้างหน้า ทั้งข้างหลังคืออาศัยอายตนะบังเกิดวิญญาณแล้วก็เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เกิดวิญญาณถัดจากสังขารอีก โดยนัยนี้ก็พึงเห็นอธิบายว่า เมื่อถึงสังขารก็เกิดวิญญาณถัดจากสังขารอีกด้วย คือเมื่อเกิดความปรุงขึ้นหรือเกิดความคิดปรุงอันเป็นกองสังขารในขั้นที่ ๕ เมื่อคิดปรุงไปหรือว่าปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วย ความที่รู้ไปด้วยนั้นก็คือวิญญาณ แล้วก็เกิดผัสสะเวทนาเป็นต้นสืบเนื่องกันไปอีก เป็นทำนองเป็นวงกลมในเมื่อกระแสความคิดไม่หยุด ดังเช่นในเมื่อบุคคลคิดถึงอะไรติดต่อกันไปนาน ๆ กระแสความคิดไม่หยุด นามธรรมเหล่านี้ก็บังเกิดสัมพันธ์กันไปเป็นวงกลม ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในความคิดทั้งปวงนั้นก็ต้องอาศัยอายตนะ ในขณะที่นั่งคิดปรุงหรือปรุงคิดเรื่องต่าง ๆ ก็อาจไม่ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เป็นประสาททั้ง ๕ แต่ใช้มโนายตนะ คือคู่ที่ ๖ แล้วก็เกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เกิดวิญญาณขึ้นอีก แล้วก็วนไปเป็นผัสสะเวทนา เป็นต้น เป็นวงกลมไปดังนี้ พึงจะอธิบายดังนี้ด้วย แต่ว่าในเมื่อความคิดที่ขาดกระแสลง ก็พึงเห็นอธิบายตามอภิธรรมที่อธิบายว่า เมื่อวิจิตรดำเนินไปถึงตทาลัมพณจิต จุตติจิต สรุปรูปเข้าไปในสังขารนี้แหละ ก็ตกภวังค์ในอารมณหนึ่ง ๆ ครั้นรับอารมณอื่น จิตก็ขึ้นจากภวังค์มาสู่วิจิตรใหม่แล้วก็ตกภวังค์ไปอีกในอารมณนั้น เป็นอันว่าตามอธิบายในอภิธรรมนี้ ทุกอารมณที่จิตรับ จิตต้องขึ้นจากภวังค์เป็นปฏิสนธิจิตและก็มาถึงจตุตติจิต แล้วก็ตกภวังค์ในทุกอารมณ นี่เป็นอธิบายในอภิธรรม ฉะนั้น จึงจำที่จะต้องแบ่งเขตกันดังกล่าว เพื่อไม่ให้สับสนว่าเมื่อยังไม่สิ้นกระแสความคิด ความคิดยังสืบเนื่องเป็นกระแสไปเป็นสังขาร แล้วก็เกิดวิญญาณขึ้นใหม่ แล้วก็ผัสสะ เป็นเวทนาเป็นต้น เป็นวงกลม แต่ว่าเมื่อสุดกระแสลง ก็สิ้นสุดกันคราวหนึ่ง ๆ เหมือนดังอธิบายในอภิธรรมนั้น เมื่อนามธรรมบังเกิดขึ้นเป็นวงกลม วิญญาณจึงอยู่หน้าก็ได้ อยู่หลังก็ได้ เกิดขึ้นที่แรกอยู่ข้างหน้าแต่ก็เกิดขึ้นต่อจากสังขาร ดังจะเห็นได้ง่าย ๆ ว่าคิดไปก็รู้ไปด้วย ความคิดนั้นเป็นสังขาร ความรู้ไปด้วยนั้นเป็นวิญญาณ

และก็ฟังทราบว่ามีผัสสะมีอยู่ แต่ในขั้นที่ ๕ นั้นก็ไม่แสดงผัสสะ คือตัดผัสสะออกเสีย แต่ก็ฟังทราบว่ามีในกระแสของจิตที่บังเกิดขึ้นนั้นย่อมมีผัสสะอยู่ด้วย และผัสสะนี้ก็เป็นการของจิตข้อสำคัญข้อหนึ่ง ดังที่ยกแสดงในปฏิจกสมุขปาบท เพราะฉะนั้น นามรูปในปฏิจกสมุขปาบท จะแสดงซึ่งเอาอย่างที่ท่านได้แสดงอธิบายไว้ ไม่กล่าวถึงวิญญาณก็ได้ จะแสดงตามขั้นที่ ๕ ก็ได้ คือมีวิญญาณด้วยต่อท้ายสังขาร แต่ว่าจะต้องอธิบาย เพราะฉะนั้น เพื่อตัดกังวลอันจะต้องอธิบายให้เข้าใจ ท่านจึงไม่ยกเอาวิญญาณขึ้นมาว่าไว้อีก ซึ่งก็ฟังทำได้ เพราะนามนั้นครอบคลุมถึงนามธรรมทั้งหมด ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น และเมื่อมีนามขั้นที่ย่อมมีรูป อันหมายถึงรูปที่เป็นอุปาทินนะคือรูปที่มีใจครอง ไม่ได้เป็นรูปที่เป็นอุปาทินนะคือเป็นศพหรือเป็นวัตถุ เมื่อมีนามจึงมีรูปที่เป็นอุปาทินนะนั้น และวิญญาณย่อมเป็นปัจจัยให้รูปเป็นอุปาทินนะดังกล่าวโดยตรง ดังพระพุทธภาษิตที่แสดงไว้แปลความว่า “กายนี้ไม่นานหนอ จักนอนทับถมแผ่นดินปราศจากวิญญาณ อันเขาทิ้งเสียแล้ว เหมือนอย่างท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์” ฉะนั้น รูปกายที่ปราศจากวิญญาณแล้ว จึงกลายเป็นอุปาทินนะคือเป็นศพ แต่เมื่อมีวิญญาณอยู่ย่อมเป็นอุปาทินนะ คือเป็นรูปกายที่มีชีวิตขึ้น วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปดังนี้

เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสฬายตนะ คืออายตนะ ๖ และอายตนะ ๖ นั้นก็ได้แก่ จักขุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ ก็คือกาย มนะก็แปลว่าใจ เหมือนกัน แต่ว่ามนะในที่นี้หมายถึงใจที่เป็นอายตนะ คือเป็นที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ทั้งปวง เป็นอายตนะเช่นเดียวกับจักขุ โสตะ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ของตน จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ นี้หมายถึงที่เป็นประสาทไม่ได้หมายถึงรูปหู รูปตา เป็นต้น ในที่นี้เรียกว่าอายตนะที่แปลว่าที่ต่อ เพราะนามรูปมีขึ้น อายตนะทั้ง ๖ นี้จึงมีขึ้น หมายถึงว่าพร้อมที่จะต่อ พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการต่อวิสัย คือสิ่งที่เป็นอารมณ์ของตน เช่นว่า จักขุก็พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่อรูป ตลอดจนถึงมนะก็พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่คือต่อกับวิสัยคืออารมณ์ทั้งหลาย ท่านอธิบายว่า วิสัยของมนะนั้นต่อกับอารมณ์ได้ทุกอย่าง แต่ว่าวิสัยของจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ทั้ง ๕ นี้ต่อได้เฉพาะวิสัยของตน เช่นว่าจักขุก็ต่อได้เฉพาะรูป โสตะก็ต่อได้เฉพาะเสียง แต่ว่ามนะนั้นต่อได้ทั้ง ๖ อย่าง ส่วนวิสัยที่เป็นเฉพาะของตนของมนะนั้นก็คือธรรมะคือเรื่องราวมีเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น แต่ว่าทั้ง ๖ นี้จะพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการ

ต่อได้ ก็จะต้องมีนามรูปนี้เป็นปัจจัย คือนามรูปต้องเกิดขึ้นก่อนอันหมายถึงว่า นามธรรมที่เป็นอาการของจิตใจและรูปอันเป็นอุปาทินนะ เมื่อนามรูปมีขึ้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดอายตนะ ๖ ขึ้น ดังนี้

เพราะสฬายตนะ คืออายตนะ ๖ เป็นปัจจัยเกิดผัสสะ ในข้อนี้ก็เห็นได้ชัด เพราะเมื่ออายตนะทั้ง ๖ ปฏิบัติหน้าที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ของตน เป็นต้นว่า จักขุก็ต่อรูป จึงเกิดผัสสะขึ้นตามลำดับกระแสจิตนั้น เมื่อยอายตนะต่อกันเกิดวิญญาณขึ้นก่อนแล้วเกิดผัสสะ ดังที่มีแสดงไว้ว่า อาศัยตาและรูปเป็นต้นเกิดจักขุวิญญาณ อาศัยความประชุมกันของสิ่งทั้ง ๓ คือ จักขุ รูป วิญญาณ เกิดผัสสะดังที่เรียกว่า จักขุสัมผัส เป็นต้น แต่ว่าในที่นี้ ได้ตัดเอาวิญญาณออกเสีย ยกเอาผัสสะขึ้นมากล่าวในลำดับ เพราะต้องการแสดงปฏิจจสมุปบาททางอริยสัจจ์ เมื่อเข้าใจดังนี้แล้วย่อมจะเห็นทางสัมพันธ์กันได้ชัดขึ้น เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเกิดผัสสะขึ้นดังนี้

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเกิดเวทนา ข้อนี้ก็เป็นที่ไปตามลำดับสามัญ

เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา ข้อนี้แสดงถึงสายสัมพันธ์ระหว่างวิถีจิตที่ดำเนินไป คือว่า สายวิถีจิตกับสายกิเลสและเป็นสายสัมพันธ์ที่แสดงใช้ในที่ทั้งปวงตรงกัน ก็เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา เวทนานั้นเป็นสุขเวทนามี ทุกขเวทนามี อทุกขมสุขเวทนามี เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นกามตัณหาบ้าง ภาวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง กล่าวอีกอย่างเป็นปัจจัยให้เกิดรูปตัณหาบ้าง สัททตัณหาบ้าง คันธตัณหาบ้าง รสตัณหาบ้าง โผฏฐัพพตัณหาบ้าง ธรรมตัณหาบ้าง คือตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวทั้งหลาย ถ้าเป็นสุขก็ให้เกิดกามตัณหาบ้าง ภาวตัณหาบ้าง ถ้าเป็นทุกข์ก็ให้เกิดวิภวตัณหา อีกอย่างหนึ่ง เมื่อแสดงว่าเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสคือ ราคะ โทสะ โมหะ สุขเวทนามีเป็นปัจจัยให้เกิดราคะ คือความติด ความยินดี ทุกขเวทนามีเป็นปัจจัยให้เกิดโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง อทุกขมสุขเวทนามีเป็นปัจจัยให้เกิดโมหะ คือความหลงเพราะไม่รู้ แต่ว่าในสายปฏิจจสมุปบาทนี้ยกเอาตัณหาขึ้นว่าเมื่อเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ก็พึงเห็นความอธิบายดังกล่าว เวทนาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาดังนี้

ครั้งที่ ๒๔ สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๘,๙

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปัจจุสมุขบาท ถึงความเป็นเหตุ บังคับกันอย่างไรโดยลำดับ จะได้แสดงต่อไป

เพราะตัณหาเป็นปัจจัยเกิดอุปาทานอย่างไร ตัณหาคือความทะยานอยาก ความดิ้นรนของใจ จำแนกออกเป็นตัณหา ๓ หรือตัณหา ๖ ดังกล่าวแล้ว อุปาทาน คือความยึดถือ ท่านแสดงอธิบายอุปาทาน ๔ ดังที่กล่าวแล้วเหมือนกัน กล่าวสั้นเมื่อ มีตัณหาคือความอยากในสิ่งใด ก็ย่อมเกิดความยึดในสิ่งนั้น ฉะนั้น เมื่อแสดงอธิบาย ตัณหา ๖ มีรูปตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากในรูป เป็นต้น ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิด อุปาทานคือความยึดถือในรูป เป็นต้น คือเมื่อมีความอยากในรูป ก็ย่อมมีความยึดในรูป มีความอยากในเสียง ก็ย่อมมีความยึดในเสียง มีความอยากในกลิ่น ก็ย่อมมีความยึด ในกลิ่น มีความอยากในรส ก็ย่อมมีความยึดในรส มีความอยากในโณภูฐัพพะ สิ่ง ที่ ภายถูกต้อง ก็ย่อมมีความยึดในโณภูฐัพพะนั้น มีความอยากในธรรมคือเรื่องราว ก็ย่อม มีความยึดในธรรมคือเรื่องราว

รวมความว่า อยากในสิ่งใดก็ย่อมยึดในสิ่งนั้น หรือว่าเมื่อแสดงอธิบายตัณหา ๓ กามตัณหา ความอยากในกาม ก็ย่อมมีความยึดในกาม อยากในภพ ก็ย่อมมี ความยึดในภพ อยากในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ ก็ย่อมมีความยึดอยู่ในวิภพนั้น

และเมื่อพิจารณาตามที่ท่านแสดง อธิบายอุปาทาน ๔ มี กามุปาทาน ยึดถือในกาม เป็นต้น ก็จะพึงเห็นความสัมพันธ์ดังนี้ เมื่อมีความอยากในรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราว ก็ย่อมมีความยึดในรูป เสียง กลิ่น รส โภกฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวนั้น โดยเป็นกาม คือเป็นสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ดังนี้จึงเรียกว่า กามุปาทาน ความยึดถือในกาม ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีทิวฐิคือความเห็นในรูป เสียง เป็นต้น นั้นว่าเป็นกาม คือเป็นสิ่งที่รักใคร่ปรารถนา พอดี จึงชื่อว่ายึดถือทิวฐิ คือความเห็น อีกด้วย ดังนี้จึงเรียกว่า ทิวฐูปาทาน ความยึดถือในทิวฐิ คือความเห็น และเมื่อเป็น ดังนี้จะปฏิบัติในศีลคือจะงดเว้นอะไรก็ดี จะปฏิบัติในวัตรคือข้อประพฤติปฏิบัติอันใด ก็ดี ก็เพื่อกาม มีกามเป็นที่ตั้ง จึงเป็นอันยึดถืออยู่ในศีลคือข้อที่เว้น ในวัตรคือข้อที่ประพฤติปฏิบัติที่นั้น ๆ ด้วย ดังนี้ จึงชื่อว่า สิลัพพตูปาทาน ยึดมั่นอยู่ในศีลในวัตร และ ก็ย่อมมีวาทะคือการกล่าวด้วยอำนาจแห่งทิวฐิ คือความเห็นว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ในรูปเสียง เป็นต้นนั้น ๆ ด้วย จึงเป็นอันยึดถืออยู่ในวาทะว่าตน เรียกว่า อัตตวาหูปาทาน ความยึดถือในวาทะว่าตน ตัณหา จึงเป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน ดังนี้

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพอย่างไร อุปาทานคืออะไรได้กล่าวแล้ว ส่วนภพหรือภาวะก็ได้กล่าวแล้วว่า หมายถึงกมภพ รูปภพ อรูปภพ อีกอย่างหนึ่ง ได้แก่กรรมภพ อุปัตติภพ คำว่าภพนั้นในภาษาไทยก็นามมาใช้ว่า กามภพ เป็นต้น และ ก็เป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึงโลกหรือพิภพ หรือที่ที่ไปเกิดโดยเป็นโลกหรือเป็นสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง แต่ว่าคำว่าโลกหรือพิภพเป็นอีกคำหนึ่ง ส่วนคำว่าภพในที่นี้ หมายถึงตรง ๆ ตามศัพท์ว่า ความมีความเป็นหรือว่ามีที่ที่เป็นอันตั้งอยู่ในจิตใจ เป็นความมีความเป็นหรือว่ามีที่ที่เป็นของจิตใจส่วนหนึ่ง เป็นความมีความเป็นหรือว่ามีที่ที่เป็นของกายอีกส่วนหนึ่ง ภพของจิตใจนั้นยังเกิดขึ้นตั้งอยู่ในจิตใจเอง แต่ว่าภพของกายนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ที่กายในภายนอก

คราวนี้ เมื่อแสดงอธิบายภพ ว่าได้แก่กรรมภพ ภพคือกรรม และอุปัตติภพ ภพคืออุปัติ และที่แสดงอธิบายว่า ได้แก่กามภพ รูปภพ และอรูปภพนั้น พึงเข้าใจ ได้ดังนี้ กรรมที่บุคคลกระทำเชื่อว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง คือเป็นความมีความเป็นของจิตใจ

อย่างหนึ่ง ดังเช่นเมื่อเป็นกรรมดีก็เป็นกรรมภฝ่ายดีในจิตใจ คือ ปรากฏเป็นความเป็นดีความมีดีของจิตใจ เมื่อทำชั่วคือเป็นกรรมชั่วก็ปรากฏเป็นความเป็นชั่วความมีชั่วของจิตใจ กรรมดีและกรรมช่วนั้นเมื่อเป็นชั้นกามาวจรคือหยั่งลงในกามหรือเที่ยวไปในกาม ก็เป็นกามภ ส่วนความดีหรือว่ากรรมดีอันเป็นขั้นรูปฌาน คือสมาธิที่แน่วแน่มิรูปเป็นอารมณ์อันเรียกว่า รูปฌาน ก็เป็นรูปภ เมื่อเป็นกรรมดีที่เป็นอรุณรูปฌาน คือฌานที่มีรูปเป็นอารมณ์ ก็เป็นอรุณรูปภ นี่เป็นกามภ รูปภ อรุณรูปภ ฝ่ายกรรม คือฝ่ายกรรมภของจิตใจ เพราะว่ากรรมที่เป็นกามาวจร อันมีทั้งความชั่วทั้งความดีที่เป็นรูปาวจร อันเป็นความดีที่เป็นขั้นรูปฌาน ที่เป็นอรุณรูปาวจร คือเป็นความดีที่เป็นขั้นอรุณรูปฌาน เป็นกรรมภที่ตั้งอยู่ในจิตใจ เกิดขึ้นในจิตใจทั้งหมด และก็พึงทราบว่าเป็นภที่ประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน ดังกล่าวมานั้น ดังนี้เป็นกรรมภ

ส่วนอุปัตติภ ภก็คือความเข้าไปถึงนั้น หมายถึงภก็คือความมีความเป็นหรือที่มีที่เป็น อันเป็นวิบากคือเป็นผลของภที่เป็นกรรมภ กรรมภที่เป็นฝ่ายกามภ ก็เป็นเหตุให้เข้าถึงกามภที่เป็นส่วนผล คือเกิดเป็นหรือว่าเกิดมีภาวะที่เป็นกามอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น กรรมภที่เป็นรูปภ ก็เป็นเหตุให้เข้าถึงรูปภที่เป็นผลหรือเป็นวิบาก คือเข้าถึงภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นรูปภขึ้น กรรมภที่เป็นอรุณรูปภ ก็เป็นเหตุให้เข้าถึงอรุณรูปภ ที่เป็นวิบากหรือเป็นผล คือเข้าถึงภาวะอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอรุณรูปภขึ้น เป็นอุปัตติภทางจิตใจก่อน แล้วก็ เป็นอุปัตติภทางกาย ดังจะพึงเห็นได้ ดังที่ท่านแสดงไว้ ภที่เป็นภายนอกคือเป็นความมีความเป็นหรือที่มีที่เป็นของกาย ภาวะเป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน และภาวะเป็นสัตว์นรกเป็นเปรตเป็นอสุรกาย และภาวะที่เป็นเทพ อันเป็นกามาวจรชั้นใดชั้นหนึ่ง อันสรุปว่า ภาวะที่เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นเปรตอสุรกายเหล่านี้เป็นกามภฝ่ายทุกคติ ภาวะที่เป็นมนุษย์ เป็นเทพที่เป็นชั้นกามาวจรทั้งหลาย เป็นภที่เป็นฝ่ายสุคติก็นับว่าเป็นกามภด้วยกัน ภาวะที่เป็นรูปภชั้นต่าง ๆ ก็เป็นรูปภ ภาวะที่เป็นอรุณรูปภต่าง ๆ เป็นอรุณรูปภ เหล่านี้คืออุปัตติภย่อมมีขึ้นเพราะกรรมภ คือเมื่อกรรมภอันหมายถึงกรรมเป็นฝ่ายกามาวจร ถ้าเป็นบาปอกุศล ก็นำไปให้อุปัตติในทุคติ ถ้าเป็นบุญเป็นกุศลก็นำไปให้อุปัตติในสุคติ รูปภที่เป็นอุปัตติภก็เกิดจากกรรมภที่เป็นฝ่ายรูปาวจร อรุณรูปภที่เป็นอุปัตติภก็เกิดจากกรรมภที่เป็นฝ่ายอรุณรูปาวจร คือกรรมภที่เป็นฝ่าย

อรุณภาพนั่นเอง รวมความว่า กรรมอย่างใดก็ให้อุบัติอย่างนั้น คราวนี้มาพิจารณาเข้ามาดูในปัจจุบัน ก็พึงเข้าใจว่าภพทุกชั้นทั้งฝ่ายกรรมทั้งฝ่ายอุบัตีย่อมมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง ในจิตใจด้วยกัน

กล่าวคือ เมื่อเป็นกรรมอันใด ก็ย่อมเป็นอุบัติ คือเข้าถึงอันนั้น เป็นกรรมขึ้นเมื่อใด ก็เป็นอุบัติคือเข้าถึงผลเมื่อนั้น เมื่อทำกรรมดีคือเป็นกรรมดีขึ้น ก็เป็นคนดีขึ้นทันที เมื่อทำกรรมชั่ว ก็เป็นคนชั่วขึ้นทันที กรรมดีหรือกรรมชั่วนี้คือกรรมภพ ความเป็นคนดีหรือความเป็นคนชั่วนี้เป็นอุบัติติภพ กรรมภพและอุบัติติภพมีขึ้นทันทีในปัจจุบัน

และก็อาจแบ่งได้เป็น กามภพ รูปภพ อรูปภพได้ กล่าวคือเมื่อเป็นกรรมชั่ว ก็เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดียรฉานเป็นเปรตเป็นอสุรกายทางจิตใจในปัจจุบันทันที เมื่อเป็นกรรมดี ก็เป็นมนุษย์เป็นเทพทางจิตใจขึ้นทันที เมื่อเป็นกรรมที่เป็นอรุณภาพ ก็เป็นอรุณภาพขึ้นทันทีทางจิตใจ เพราะฉะนั้น ภพจึงมีในปัจจุบันได้ดังนี้ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงอธิบายว่า ภพ คือความมีความเป็นนี้ตั้งต้นแต่ความมีเราความเป็นเรา ภพนี้จึงเป็นกำเนิดของอัตตาหรืออาตมัน ตัวตน เพราะอุปาทานคือความยึดถือในปัจจุบัน จึงมีเราความเป็นเรา คือว่ามีอัตตามีอาตมันตัวตนขึ้นอันสืบไปถึงมีของเรา ดังมีอาการที่แสดงไว้ว่า *เอตฺ มม นี* ของเรา *เอโสหมสมฺมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตฺตา* นี้เป็นอัตตัตวตนของเรา ดังนี้

ความเป็นเราดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเพราะอุปาทาน คือความยึดถือ เมื่อมีความยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ย่อมมีเราความเป็นเรา มีเราความเป็นเราขึ้นอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อมีความยึดถืออยู่ในขั้น ๕ ก็ย่อมมีเราความเป็นเรามีเราความเป็นเราอยู่ในขั้น ๕ ดังนี้เป็นต้น อุปาทานจึงเป็นเหตุให้เกิดภพขึ้นดังนี้

ครั้งที่ ๒๕
สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑๐,๑๑
กับปฏิจจสมุพบาทคืออริยสัจจพิสดาร

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ วันนี้จะได้แสดง
แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปฏิจจสมุพบาท จะแสดง
ต่อไป

เพราะภพเป็นปัจจัยเกิดชาติอย่างไร ภพกับชาติดูเหมือนคล้ายกัน จนถึงยาก
ที่จะแยกออกจากกันได้ แต่อันที่จริงมีลักษณะคนละอย่าง ส่วนความสัมพันธ์อัน
ใกล้ชิดกันนั้นย่อมมีอยู่ ถ้าไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ก็จะจับปนกันไป มิใช่แต่จำเพาะสอง
อาการนี้เท่านั้น แม้อาการอื่นก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

“ภพ” นั้นได้กล่าวแล้วว่า มีความหมายตรงตัวตามคำแปลว่า ความเป็น
ความมี ภพภายในก็ตั้งขึ้นในจิตใจ ภพภายนอกตั้งขึ้นที่กาย แต่ว่าในที่นี้มุ่งถึงภพภายใน
คือตั้งขึ้นที่จิตใจอันได้แก่ความเป็นความมี โดยเป็นกรรมและเป็นอุปบัติคือความเข้าไปถึง
ฉะนั้น จึงมีปัญหาวว่า ความเข้าไปถึงนั้นเข้าไปถึงซึ่งอะไร ก็ตอบได้ว่า เข้าไปถึงซึ่งชาติ
คือความเกิด อุปบัติคือความเข้าไปถึง นี่เป็นภพ ส่วนความเกิดเป็นชาติสืบจากภพ
ดังกล่าว ภพคือความเข้าไปถึงก็คือเข้าไปถึงซึ่งชาติ

“ชาติ” คือความเกิด แสดงโดยทั่วไปก็เช่นว่า ความเกิดโดยเป็นมนุษย์แห่ง
มนุษย์ทั้งหลาย โดยเป็นสัตว์เดรัจฉานแห่งสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายดังนี้ เป็นต้น ธรรมแสดง
อธิบายถึงชาติโดยทั่วไปก็แสดงว่าความเกิด ความเกิดขึ้น ความปรากฏขึ้นของขั้นทั้งหลาย

ความได้อายตนะ ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะของชาติ คือความเกิดที่แสดงโดยทั่วไป ธรรมาธิบายที่เป็นพระพุทธานิยายในพระสูตรหนึ่งได้แสดงว่า ถ้าภพไม่มีชาติคือความเกิดเป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้นก็ย่อมไม่มี และภพนั้นก็ทรงแสดงชี้เอา กามภพ รูปภพ อรูปภพ ดังกล่าวนั้น กล่าวสั้นภพคือความเป็นความมี มีกรรม มีอุปบัติ เป็นกรรมเป็นอุปบัติตั้งขึ้นในจิตใจก่อน เมื่อเป็นดังนี้ ก็มีชาติต่อทันที ภพที่เป็นกรรมนั้นเป็นเหตุแห่งภพที่เป็นอุปบัติ ภพที่เป็นอุปบัตินั้นจะเป็นอุปบัติขึ้นได้ ก็ต้องมีชาติต่อไปทันที เพราะอุปบัติคือความเข้าถึง เข้าถึงซึ่งชาติคือความเกิด ดังกล่าวแล้ว เมื่อมีอุปบัติจึงมีชาติขึ้นทันที โดยเป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น

พิจารณาถึงภพชาติในปัจจุบัน ก็จะพึงเห็นได้ว่าย่อมมีอยู่ เพราะว่า ภพที่เป็นกรรมปัจจุบันก็มีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีภพที่เป็นอุปบัติในปัจจุบัน และก็มีชาติในปัจจุบัน ดังเช่นได้กระทำกรรมชั่ว ก็เป็นภพชั่วขึ้นในปัจจุบัน ตั้งขึ้นในใจทันที เป็นเหตุให้เกิดภพที่เป็นอุปบัติคือความเข้าถึงในปัจจุบันขึ้นทันที คือเข้าถึงชาติที่ชั่ว กล่าวรวมกันว่า เข้าถึงความเกิดขึ้นเป็นคนชั่วทันที เพราะว่ากรรมส่ง เมื่อกระทำกรรมดีก็ตรงกันข้าม กรรมดีก็เป็นกรรมภพตั้งขึ้นในใจ และก็ส่งให้ได้อุปบัติภพคือความเข้าถึงซึ่งชาติของคนดี ได้แก่เข้าถึงความเกิดเป็นคนดีขึ้นทันที ฉะนั้น ความเป็นคนชั่วหรือความเป็นคนดีนี้จึงเป็นภพเป็นชาติที่มีในปัจจุบัน ทุกขณะที่กระทำกรรมชั่วหรือกรรมดี ภพกับชาติย่อมซับซ้อนกันอยู่ดังนี้ และก็พึงเข้าใจว่า ย่อมเนื่องมาจากอุปาทานเนื่องมาจากตัณหาเป็นต้น ตลอดขึ้นไปถึงอวิชชาที่เป็นปัจจัยต้นเดิมเป็นสายเดียวกัน

อีกอย่างหนึ่ง ภพที่มีความหมายดังที่อธิบายว่า ได้แก่ความมีความเป็น คือความมีเราความเป็นเราขึ้น อันเป็นกำเนิดของอัตตาหรืออาตมันตัวตน ซึ่งเป็นที่รวมของกรรมและอุปบัติ สืบไปถึงอวิชชาดังกล่าวแล้ว เมื่อเป็นอัตตาหรืออาตมันตัวตนขึ้นดังนี้ ก็ต้องเป็นชาติขึ้นสืบต่อไปทันที เพราะว่าอัตตาหรืออาตมันนั้น จะต้องเกิดเป็นอะไร คือว่า เป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น หรือกล่าวสรุปอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นคนดีหรือเป็นคนชั่วเป็นต้น จะปรากฏภาวะเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น หรือเป็นคนดีหรือเป็นคนชู้ดังนี้ ก็ด้วยชาติคือความเกิดซึ่งจะต้องสืบมาจากภพทันที คือเมื่อภพเป็นอัตตาหรืออาตมันขึ้นแล้ว ก็ต้องมีชาติว่า อัตตาหรืออาตมันนั้นเกิดเป็นคนดีหรือเกิดเป็นคนชั่วเป็นต้น แม้เพราะเหตุนี้ ภพจึงเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัยเกิดชราและมรณะอย่างไร ข้อนี้ย่อมเห็นได้ง่าย แต่ก็พึงเข้าใจว่า ที่เห็นได้ง่ายนั้นก็คือชราและมรณะที่มีลักษณะดังที่เข้าใจกันทั่วไป คือชราได้แก่ความทรุดโทรมของชั้นของอายตนะ มรณะได้แก่ความแตกสลายของชั้นอีกอย่างหนึ่ง ชรามรณะที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพบชาติที่เป็นปัจจุบัน ชรามรณะก็เป็นปัจจุบันสืบต่อกันไป เพราะเมื่อเป็นชาติคือความเกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็ทรุดโทรมเป็นชราแล้วก็แตกสลายเป็นมรณะ ชรามรณะอย่างละเอียดนั้นย่อมมีอยู่ทุกขณะจิตกับทุกข์ทั้งหลายที่แสดงไว้ได้แก่ โสกะความแห้งใจ ปริเทวะความคร่ำครวญใจ ทุกขะความไม่สบายกาย โทมนัสสะความไม่สบายใจ อุปายาสะความคับแค้นใจ ก็ย่อมเกิดขึ้นรวมอยู่ในหมวดชรามรณะ แม้ทุกข์เหล่านี้ก็ย่อมมีอยู่เสมออย่างละเอียด แล้วก็ย่อมมีอยู่ทุกขณะจิตที่ยังมีอวิชชา เช่นเดียวกัน

ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ และทุกข์ทั้งหลายดังนี้ การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทในปัจจุบันย่อมจะทำให้ได้มองเห็นอริยสัจซึ่งมีอยู่เป็นปัจจุบันธรรม เพราะว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ก็คืออริยสัจโดยพิสดารนั่นเอง ดังจะพึงเห็นได้ว่า อริยสัจคือทุกข์และสมุทัยทั้งสองนี้เรียกว่าเป็นอริยสัจสายสมุทัยวาระ คือเป็นสายเกิดเกิดอะไร ก็คือเกิดทุกข์ เป็นสายเกิดทุกข์ มี ๒ คือ ทุกข์ และสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ๒ นี้เอง มาแสดงโดยพิสดารในปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัยวาระเป็น ๑๒ อาการและทั้ง ๑๒ อาการนี้ก็ให้แก่ทุกข์และสมุทัยนั่นเอง

ในการพิจารณาปฏิจจสมุปบาทนั้นก็จับขึ้นมาพิจารณาทีละคู่ เช่นเดียวกับอริยสัจที่แสดงเป็นคู่ ดังคู่ทุกข์และสมุทัยนี้ จะพึงเห็นได้ว่าแสดงผลก่อน แล้วจึงแสดงเหตุทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ คราวนี้ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติศึกษาก็ย่อมไม่รู้ว่า อะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นสมุทัย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงอธิบายไว้ว่าทุกข์นั้นให้แก่ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น สมุทัยนั้นให้แก่ต้นเหตุทั้งสามดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังที่พึงเข้าใจว่า ได้ทรงให้คำอธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่งสำหรับที่จะให้พอทราบพอเข้าใจ

แต่ว่าตามทางที่ทรงบัญญัติ ทรงพิจารณามาเองตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลายนั้น ทรงจับทุกข์และสมุทัยขึ้นมาพิจารณาโดยอาการ ๑๒ ในปฏิจจสมุปบาทนี้ แต่ว่าจับขึ้นมาพิจารณาทีละคู่แล้วก็สาวเข้าไป และก็จับเอาชรามรณะนี้แหละขึ้นมา

พิจารณาก่อน ก็เป็นเรื่องที่สืบต่อมาจากเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ คือ เป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ได้ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ คนแก่ คนเจ็บ คนตายนั้นก็คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตาย นั้นเอง ก็ทรงจับพิจารณาจนเห็นชัดว่า ชรา มรณะ และโสกะ เป็นต้น เป็นผล คือเป็นทุกข์นั่นเอง ทุกข์เป็นผลชาติเป็นสมุทัย นี่เท่ากับทรงพิจารณาทุกข์และสมุทัยเป็นคู่ที่ ๑ แล้วก็ทรงสืบสาวเข้าไปอีก แม้ชาติก็เป็นผล ภพเป็นสมุทัย นี่เป็นคู่ที่ ๒ แม้ภพก็เป็นผล อุปาทานเป็นสมุทัย นี่ก็เป็นคู่ที่ ๓ และต่อ ๆ กันไป แม้อุปาทานก็เป็นผล ตัณหาเป็นสมุทัย แม้ตัณหาก็คือเป็นผล เวทนาเป็นสมุทัย แม้เวทนามาก็คือเป็นผล ผัสสะเป็นสมุทัย แม้ผัสสะก็เป็นผล สพายตนะเป็นสมุทัย แม้สพายตนะก็เป็นผล นามรูปเป็นสมุทัย แม่นามรูปก็เป็นผล วิญญาณเป็นสมุทัย แม้วิญญาณก็เป็นผล สังขารเป็นสมุทัย แม้สังขารก็เป็นผล อวิชชาเป็นสมุทัย เป็น ๑๑ คู่ ดังนี้ ก็คือทุกข์และสมุทัยนั่นเอง พิจารณาทุกข์และสมุทัยเป็น ๑๑ คู่ คู่แรกก็คือชรา มรณะ กับชาติ คู่สุดท้ายก็คือสังขารและอวิชชา

เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจที่พิสดาร ย่อลงมาเป็น ๒ คือทุกข์และทุกข์สมุทัย ในอริยสัจ ๔ พิศดารก็เป็น ๑๑ คู่ ซึ่งแสดงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาสืบสาวเข้าไปดังนี้

ครั้งที่ ๒๖
อนุโลม ปฏิโลม วัฏฏะ ๓
อริยสัจจ ๒ สายสมุทัย

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงถึงปฏิจสมุปปาท ก็แสดงต่อไป ปฏิจสมุปปาทที่แสดงในสมุทัยวารก็คือ อริยสัจจสายสมุทัย คือทุกข์ และ ทุกขสมุทัย ดังที่ได้กล่าวเมื่อวานนี้

ในพระสูตรก็ได้แสดงถึงวิธีพิจารณาของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ก็จับผล สวเข้าไประเหตุ ดังที่ได้กล่าวแสดงแล้วเมื่อวานนี้และผลนั้นเองก็เป็นเหตุปัจจัยแห่ง ผลต่อไปด้วย คือในการจับผลสวเข้าไประเหตุนั้น เหตุนั้นก็เป็ผลแห่งเหตุที่สืบเข้าไป โดยลำดับจนถึงอวิชชา แม้อวิชชาเองก็เป็นผล ผลของอาสวะซึ่งมีอวิชชาสวะเป็นต้น ดังที่มีแสดงไว้ในบางพระสูตรและแม้จะไม่แสดง แต่ว่าก็เป็นทุกขสัจจะนั่นเอง เพราะเหตุ ที่ทุก ๆ อาการนั้นก็เป็สิ่งที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือ ต้องเกิดต้องดับ ตกอยู่ในลักษณะทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข

รวมความว่า อาการทุกอาการเหล่านั้นเป็ผลด้วย เป็เหตุปัจจัยด้วย หรือ ว่าเป็นเหตุปัจจัยด้วยเป็ผลด้วย โดยที่เมื่อจับขึ้นมาพิจารณาเพียงคู่เดียว ก็เป็ผลอัน หนึ่งเป็เหตุเป็ปัจจัยอันหนึ่ง หรือว่าเป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งเป็ผลอันหนึ่ง แต่เมื่อ พิจารณาให้สืบกันเป็สายไป คือมาถึงห้วงที่ ๒ อันคาบเกี่ยวอยู่กับห้วงที่ ๑ ข้อที่เป็ เหตุเป็ปัจจัยในห้วงที่ ๑ ก็กลายมาเป็ผลในห้วงที่ ๒ หรือว่ากล่าวอีกอย่างหนึ่ง

ข้อที่เป็นผลในห่วงแรกก็กลายเป็นเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๒ สุดแต่ว่าจะจับผลสาวเข้าไปหาเหตุหรือว่าจะจับเหตุสาวไปหาผล ฉะนั้น ในการพิจารณาทุกข์และสมุทัยนี้ จึงเป็นของละเอียดตามนัยในปัจจุสมุปบาท จะได้มองเห็นห่วงลูกโซ่ของกรรมส่วนผลส่วนเหตุหรือส่วนเหตุส่วนผลที่เกี่ยวข้องกันไปเป็นสายอย่างลูกโซ่

ได้มีแสดงไว้ว่า พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงพิจารณาปัจจุสมุปบาทกลับไปกลับมา สำหรับการพิจารณาจับผลย้อนเข้าไปหาเหตุก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ส่วนการพิจารณาจับเหตุไปหาผลนั้นก็ดังที่ได้มีแสดงไว้ ซึ่งได้นำมาสวดสาธยายกันอยู่ขึ้นว่า อวิชชาขบจฺจยา สงฺขารํ เป็นต้น เพราะฉะนั้น เพื่อให้ชัดเจนจึงจะได้กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การพิจารณาจับเหตุไปหาผลดังกล่าวนั้นก็แปลความว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสฬายตนะ คืออายตนะ ๖ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภาวะหรือภพ เพราะภพเป็นปัจจัยเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยเกิดชรา มรณะและโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ในตอนท้ายนี้แสดงว่า กองแห่งทุกข์ทั้งสี่นี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ การพิจารณาดังนี้เรียกว่าพิจารณาโดยอนุโลมตามลำดับ ส่วนการพิจารณาจากผลเข้าไปหาเหตุ ก็คือพิจารณาว่า ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เกิดมีขึ้นเพราะชาติ ชาติเกิดมีขึ้นเพราะภพ ภพเกิดมีขึ้นเพราะอุปาทาน อุปาทานเกิดมีขึ้นเพราะตัณหา ตัณหาเกิดมีขึ้นเพราะเวทนา เวทนาเกิดมีขึ้นเพราะผัสสะ ผัสสะเกิดมีขึ้นเพราะสฬายตนะ สฬายตนะเกิดมีขึ้นเพราะนามรูป นามรูปเกิดมีขึ้นเพราะวิญญาณ วิญญาณเกิดมีขึ้นเพราะสังขาร สังขารเกิดมีขึ้นเพราะอวิชชา พิจารณาดังนี้เรียกว่าพิจารณาโดยปฏิโลมคือทวนลำดับ

จะยกตัวอย่างอนุโลม อวิชชา กับสังขารเป็นห่วงที่ ๑ สังขารกับวิญญาณเป็นห่วงที่ ๒ เป็นต้นไป อวิชชาเป็นสมุทัย หรือว่าเป็นเหตุเป็นปัจจัย สังขารเป็นผล นี่คือสมุทัยและทุกข์ โดยอนุโลมนั้นจึงจับเอาสมุทัยขึ้นเป็นต้น ผลขึ้นเป็นปลาย หรือว่าทุกข์ซึ่งเป็นผลขึ้นเป็นปลาย คราวนี้มาถึงห่วงที่ ๒ สังขารที่เป็นผลในห่วงที่ ๑ นั้น ก็มาเป็นสมุทัยหรือว่าเป็นเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๒ วิญญาณก็เป็นผล หรือเป็นทุกข์ที่เป็นส่วนผล การพิจารณาโดยอนุโลมดังนี้จึงจับสมุทัยหรือเหตุปัจจัยขึ้นก่อน ผลทีหลัง

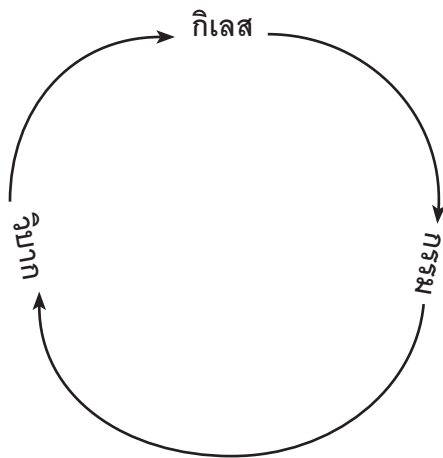
เมื่อจับเข้าอริยสัจจ์ก็เท่ากับพิจารณาสมุทัยก่อนแล้วจึงทุกข์ คือเรียงเป็นสมุทัยและทุกข์ ส่วนโดยปฏิโลมนั้นห่วงสุดท้ายของอนุโลมคือชาติ และชรา มรณะ มาเป็นห่วงที่ ๑ จับเอาชรา มรณะและโสกะ เป็นต้น ซึ่งเป็นผลหรือทุกข์ที่เป็นผลขึ้นพิจารณาก่อนแล้ว จึงถึงเหตุคือชาติ ซึ่งเป็นสมุทัยหรือเหตุปัจจัยห่วงสุดท้ายมาเป็นห่วงที่ ๑ ของปฏิโลม ห่วงถัดสุดท้ายก็มาเป็นห่วงที่ ๒ ของปฏิโลม คือว่า ชาติกับภพ จับชาติที่เป็นผลขึ้น มาพิจารณาก่อน สาวเข้าไปหาสมุทัยหรือเหตุปัจจัยคือภพ การพิจารณาโดยปฏิโลม ดังนี้จึงเป็นการพิจารณาเหมือนอย่างที่เราเรียงไว้ในอริยสัจจ์ คือ ทุกข์ สมุทัย เรียงผลไว้ก่อนแล้วจึงเหตุ แต่โดยนัยปฏิโลมนี้ สมุทัยหรือเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๑ คือ ชาติ ก็มา กลายเป็นผลในห่วงที่ ๒ ซึ่งสาวหาเหตุเข้าไปอีกโดยลำดับ เพราะฉะนั้น การพิจารณา อริยสัจจ์ตามทางปฏิจจสมุปบาทนี้จึงเป็นการหัดพิจารณาอย่างละเอียด ทำได้ทั้งโดย อนุโลมและปฏิโลม

และที่พึงทราบไว้ว่า สิ่งที่เป็นทุกข์เป็นสมุทัย หรือสิ่งที่เป็นสมุทัยเป็นทุกข์นั้น ไม่ได้ยื่นตัวอยู่อย่างเดียว เหมือนอย่างในปฏิจจสมุปบาทที่เปรียบเหมือนดังเป็นลูกโซ่ ๑๑ ห่วงนั้น เมื่อจับพิจารณาห่วงที่ ๑ สิ่งนี้เป็นสมุทัยสิ่งนี้เป็นทุกข์ หรือว่าสิ่งนี้เป็น ทุกข์สิ่งนี้เป็นสมุทัย ครั้นมาถึงห่วงที่ ๒ ก็เปลี่ยนไป กล่าวคือ สิ่งที่เป็นอย่างหนึ่งอัน เป็นปัจจัยนั้น เมื่อปัจจุบันเลื่อนไป สิ่งนั้นกลายเป็นอดีตก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ที่เป็น อนาคตก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าเนื่องกันไปเป็นสายดังนี้ จึงเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทธรรม คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นทั้ง ๑๒ ข้อ เมื่อนับเป็นห่วงก็ได้ ๑๑ ห่วง ย่อมสรุปลง ได้เป็นวัฏฏะคือเป็นวน ๓ ได้แก่กิเลส กรรม วิบาก วัฏฏะ คือวน ๓ นี้คือ กิเลส เป็นเหตุให้กระทำความกรรมกรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีก จึงวน กันไปเป็นวงกลมดังนี้ จึงเรียกว่าวัฏฏะที่แปลว่าวน

ธรรม ๑๒ ข้อ ก็สังเคราะห์เข้าในวัฏฏะทั้ง ๓ นี้ คืออวิชชาเป็นกิเลส สังขาร เป็นกรรม วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบากคือผล อวิชชาที่เป็น กิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรมคือให้สังขารขึ้นมา สังขารที่เป็นกรรมก็เป็นเหตุให้ เกิดวิบากคือผลขึ้นมา อันได้แก่วิญญาณจนถึงเวทนานั้น คราวนี้เวทนาที่เป็นตัววิบาก นี้ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นมาอีกคือตัณหา อุปาทาน ตัณหาอุปาทานก็เป็นเหตุให้กระทำ กรรมขึ้นมาอีก คือภพที่เป็นกรรมภพ ภพที่เป็นกรรมภพก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คือผล ขึ้นมาอีก คือภพที่เป็นอุปปัตติภพและชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น

คราวนี้ เมื่อจะแสดงอธิบายให้เป็นวงกลม ก็แสดงอธิบายได้ต่อไปอีกว่า ภพ ที่เป็นอุปัตติภพ และชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นที่เป็นตัววิบากคือผล นั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นมาอีก ก็วนไปหากิเลสคืออวิชชาขึ้นมาใหม่ อวิชชาก็เป็นเหตุให้เกิดกรรมคือสังขารขึ้นอีก ดังนี้เป็นต้น เป็นอันวนไปเป็นวงกลม และจะพึงเห็น ได้ว่าวนอยู่ในจิตใจนี้เอง แม้ในปัจจุบัน ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นได้ว่า กิเลส เช่นว่า รูปตัณหา ความอยากในรูปซึ่งก็สืบเนื่องมาจากอวิชชาบังเกิดขึ้นก็เป็นเหตุให้กระทำการม ตั้งต้นแต่ก่อเจตนาคือความจงใจเพื่อจะดูรูป จึงได้ทำการดูรูปโดยอาศัยตา ดู นี่ก็เป็น กรรม เพราะว่าจะต้องมีการกระทำ กระทำการดูรูปที่อยากจะดูนั้น ตั้งต้นแต่มีเจตนา อยากจะดู แล้วก็ทำการดู นี่ก็เป็นกรรม คราวนี้เมื่อเป็นกรรมก็ก่อวิบากคือผล ได้แก่ การเห็นรูปแล้วก็ได้เวทนาคือสุขหรือทุกข์จากการเห็นรูปนั้น การเห็นรูปและสุขหรือทุกข์ที่เป็นเวทนาที่เกิดจากการเห็นรูปนั้นก็ก่อกิเลสขึ้นอีก คือว่าก่อรูปตัณหา หรือว่า ก่อราคะ โทสะ โมหะ ขึ้นอีก เพิ่มเติมอวิชชาให้มากขึ้นอีก ซึ่งเป็นฝ่ายกิเลส กิเลส ก็เป็นฝ่ายให้กระทำการมต่อไปอีกดังนี้ จึงพึงเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้เอง วัฏฏะคือ ความวนแห่งกิเลส กรรม วิบาก ย่อมครอบงำจิตใจของบุคคลอยู่ดังนี้เป็นปกติ และ วัฏฏะทั้ง ๓ นี้ เมื่อแยกออกไปโดยพิสดารก็ได้แก่ปฏิจสมุปบาท ๑๒ ข้อนี้เอง ซึ่งจะจับเอาข้อไหนขึ้นมาหรือว่าจะจับเอาห่วงไหนขึ้นมาก่อนก็ได้ จะสาวไปข้างหน้าจะ สาวไปข้างหลังก็ได้ โดยพิสดารก็ ๑๒ ข้อ ย่อออกมาก็เป็นวัฏฏะ ๓ ย่อออกมาอีกก็คือ ทุกข์และทุกข์สมุทัย คืออริยสัจ ๒ สายสมุทัย ซึ่งเป็นอันเดียวกัน

ครั้งที่ ๒๓/ อริยสัจจ์ สายนีโรธ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำ ให้รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปัจจุสมุปปาท ก็จะได้แสดงต่อไป

ปัจจุสมุปปาทสายนีโรธวาร คือ วาระดับนั้น ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อ ตรัสรู้แล้วได้ทรงพิจารณา ก็พึงทราบว่าเป็นขณะที่ทรงพิจารณาสายดับนี้ ทรงดับอวิชชา และอาการอื่นที่เนื่องกับอวิชชาได้ตลอดแล้ว ตามที่ท่านแสดงไว้ว่าทรงพิจารณานั้น คือ ทรงพิจารณาว่า เพราะอวิชชาดับสังขารดับ เพราะสังขารดับวิญญาณดับ เพราะวิญญาณ ดับนามรูปดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะดับ เพราะ ผัสสะดับเวทนาดับ เพราะเวทนาดับตัณหาดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานดับ เพราะ อุปาทานดับภพดับ เพราะภพดับชาติดับ เพราะชาติดับชรามรณะและโสกะปริเทวะ เป็นต้นดับ กองทุกข์ทั้งสิ้นดับอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ ก็มีข้อที่พึงทำความเข้าใจ ดังต่อไปนี้

ปัจจุสมุปปาทสายดับนี้ นับเข้าในนิโรธสัจจะ สัจจะคือนิโรธความดับทุกข์ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ แต่มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับนั้นก็พึงเข้าใจว่าเป็นมรรคที่ พระพุทธเจ้าได้ทรงพบและได้ทรงปฏิบัติเมื่อก่อนจะตรัสรู้ ตั้งแต่ได้ทรงพบมัชฌิมา-ปฏิบัติหาข้อปฏิบัติอันเป็นทางกลางดังแสดงในปฐมเทศนานั้น อันได้แก่มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิฐีความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด ใน มรรคมืองค์ ๘ นี้ สัมมาทิฐิฐีเป็นหัวหน้า ก็ได้แก่ญาณความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔

ที่แสดงโดยทั่วไป หรือญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจ ๒ สาย ได้แก่สายทุกข์และสายสมุทัยดังแสดงในพระญาณที่ ๓ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คืออัสวักขยญาณหรือว่าญาณคือความหยั่งรู้มีวัตถุ ๘ ซึ่งรวมความเข้ามาก็คือญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจที่แสดงโดยทั่วไปนั้นแหละ และญาณในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ก็เกิดขึ้นจากปัญญาที่ทรงพิจารณา แสดงตามนัยปฏิจจสมุปปบาท ก็ทรงพิจารณาจับ ชรา มรณะ และโสกะ เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนผลย้อนไปหาเหตุปัจจัยหรือสมุทัย จึงได้ทรงพบว่าชาติเป็นสมุทัยเป็นเหตุเป็นปัจจัยของชรา มรณะ และโสกะ ประทีทเป็นต้น และก็ทรงพิจารณาจับว่า แม้ชาติก็ยังเป็นผล เพราะยังมีสมุทัยเหตุปัจจัยอื่นอีก จึงได้ทรงค้นพิจารณาไปโดยลำดับตั้งนั้นจนถึงได้ทรงพบอวิชชา ว่าเป็นสมุทัยเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นต้นของผลและสมุทัยหรือเหตุปัจจัยอื่น ๆ ทั้งหมด พระญาณที่ได้หยั่งรู้เป็นปฏิเวธคือความรู้แจ้งแทงตลอดเข้าไปจนถึงอวิชชาดังนี้ ก็จัดเข้าได้ในพระญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจ ๒ สาย คือสายทุกข์และสายอาสวะ สายอาสวะนั้นก็ให้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในอาสวะในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ และก็พึงทราบว่าเป็นอาสวะนั้นก็ให้แก่ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว ฉะนั้น กล่าวโดยความก็คือ ทรงพบอวิชชานั้นเอง

เมื่อได้ทรงค้นคว้าพิจารณารู้แจ้งแทงตลอดเข้าไปถึงสมุทัยหรือเหตุปัจจัยอันเป็นเหตุต้นเดิมที่สุดดังนี้แล้ว จักขุคือดวงตาเห็นธรรม ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชชาคือความรู้อันแจ่มแจ้ง อาโลกะ คือความสว่าง จึงบังเกิดผุดขึ้นในธรรม คือสัจจะอันได้แก่ความจริงทั้งหลาย ปรุโปร่งลู่งทั้งหมด เมื่ออวิชชาบังเกิดขึ้นอวิชชาจึงดับไป เหมือนอย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป สิ่งทั้งหลายที่เคยถูกความมืดปกคลุมไว้ ทำให้ไม่เห็น จึงได้ปรากฏแจ่มแจ้งทั้งหมดไม่บังกัน ว่าเป็นทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ทุกข์นิโรธ นี้มรรค นี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติแห่งความดับอาสวะ เมื่อกล่าวโดยนัยปฏิจจสมุปปบาท ปฏิจจสมุปปบาท คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันมีอาการ ๑๒ นับเป็นเหตุปัจจัยและเป็นผลได้ ๑๑ คู่ เมื่อเทียบกับห่วงลูกโซ่ก็นับได้ ๑๑ ห่วง ก็ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นทั้งสายสมุทัยวารคือสายเกิด และสายนิโรธวารคือสายดับ สายสมุทัยวารนั้นก็ปรากฏแจ่มชัด ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ดังที่ได้แสดงเมื่อวานนี้ สายนิโรธวารนั้นก็ปรากฏแจ่มชัด ความปรากฏ

ขึ้นแห่งสายสมุทัยวารนั้น ก็คือความปรากฏขึ้นแห่งทุกขสมุทัย ความปรากฏขึ้นแห่งสายนิโรธวารนั้น ก็คือความปรากฏขึ้นแห่งนิโรธรวมทั้งมรรค คือทางปฏิบัติที่ได้ทรงดำเนินมา อันได้แก่มรรคมืองค์ ๘ นั้น วิชาที่ปรากฏดังนี้คืออาสาชกษญาณดังที่ท่านได้แสดงไว้ อันทำให้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ คือเป็นพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

และเมื่อวิชาปรากฏขึ้นดังนี้ วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ ทั้งสิ้นก็ปรากฏขึ้น เพราะว่าเมื่อดับอวิชชาได้ก็ดับอาการอื่น ๆ ทั้งหมดจนถึงชาติชรา มรณะ และโสกะปริเทวะเป็นต้น วิชา วิมุตติดังนี้ จึงเป็นโมกขธรรม ที่ได้ทรงปรารถนาจะพบเมื่อก่อนจะตรัสรู้ อันเป็นเหตุให้ได้เสด็จออกทรงผนวช ค้นคว้า แสวงหา เมื่อทรงได้วิชาวิมุตติจึงได้ทรงทราบว่ ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว คือมรรคที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้เสร็จสิ้นแล้ว จบสิกขาคือการศึกษแล้ว อันนับว่าเป็นอเสชะ คือไม่ต้องศึกษาปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป อันเรียกว่าเป็นผู้เสร็จกิจด้วยประการทั้งปวง

ในพระสูตรหนึ่งได้แสดงว่า ได้ตรัสถึงพระองค์ว่า ได้ทรงมีวิชาและวิมุตติเป็นอานิสงส์อยู่ คือเมื่อตรัสรู้แล้ว เวลาที่เหลือแห่งพระชนม์ชีพนั้น ก็ทรงมีวิชาวิมุตติเป็นอานิสงส์ผลอยู่ คือทรงอยู่ด้วยวิชาวิมุตติ และได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก อันท่านแสดงว่า ด้วยอาศัยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระกรุณาคุณ

ในปัจจุสมุปปาทสายนิโรธวารนี้ พิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลมได้ทั้ง ๒ ในบาลีพระวินัยแสดงรวมกันไปทั้งสายสมุทัยวารและสายนิโรธวารว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม โดยอนุโลมนั้นได้แสดงแล้ว ส่วนโดยปฏิโลมพึงพิจารณาดังนี้ ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะเป็นต้น ดับเพราะชาติดับ ชาติดับเพราะภพดับ ภพดับเพราะอุปาทานดับ อุปาทานดับเพราะตัณหาดับ ตัณหาดับเพราะเวทนาดับ เวทนาดับเพราะผัสสะดับ ผัสสะดับเพราะสพายตนะดับ สพายตนะดับ เพราะนามรูปดับ นามรูปดับเพราะวิญญานดับ วิญญานดับเพราะสังขารดับ สังขารดับเพราะอวิชชาดับ ดังนี้ และเมื่อพิจารณาตามวิฎฐะทั้ง ๓ ซึ่งเนื่องกันเป็นวงกลม และปัจจุสมุปปาทก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในวิฎฐะทั้ง ๓ ได้นั้น ก็พึงเห็นว่าแม้

โดยปฏิโลมก็พึงพิจารณาได้เช่นเดียวกัน สำหรับอริยสัจข้อที่ ๔ คือ มรรคสัจจะนั้น พึงเข้าใจว่าประกอบอยู่ในสายนิโรธวารนี้ด้วย ดังที่กล่าวมานั้น เพราะต้องมีมรรคสัจจะ นิโรธสัจจะจึงจะปรากฏขึ้นได้ เพราะเป็นผล

อนึ่ง พึงทำความเข้าใจว่า ในปัจจุสมุปบาททั้ง ๒ สายนี้ มุ่งแสดงถึงธรรมที่เนื่องกันเป็นสาย อาศัยกิเลสมีอวิชชาเป็นต้น และอาการที่บังเกิดสืบเนื่องกันไปเป็นสาย นั้นก็สืบเนื่องมาจากกิเลส เมื่อดับกิเลสแล้ว อาการส่วนที่เป็นวิบากชั้นนั้นก็คงดำรงอยู่ มีอยู่จนกระทั่งดับขั้นนี้ เมื่อยังไม่ดับขั้นนี้ อาการของขั้นนี้ก็ยังมีอยู่ แต่ที่ไม่มีกิเลส

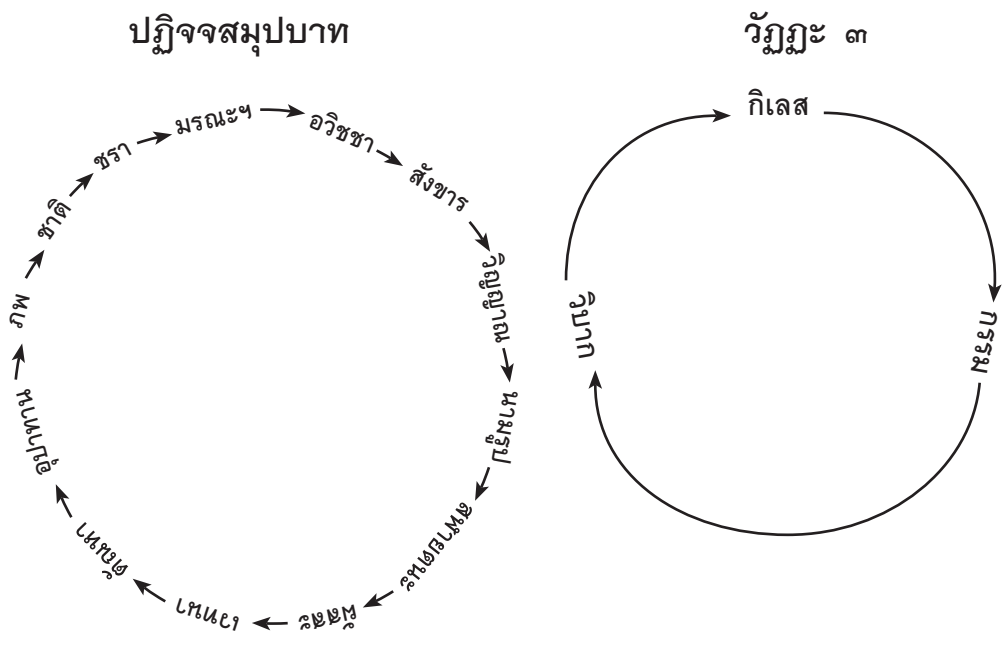
ฉะนั้น อวิชชาดับ สังขารที่เป็นกรรมดับ แต่ว่าสังขารที่เป็นกิริยาอันไม่ใช่กรรม ก็ยังมีอยู่ ดังจะพึงเห็นได้ว่า กายสังขารการปรุงทางกาย วจีสังขารการปรุงทางวาจา จิตตสังขารการปรุงทางใจ ก็ยังมีอยู่ เพราะยังต้องทำอะไรทางกาย ยังต้องพูดอะไรทางวาจา และยังต้องคิดนึกต่าง ๆ แต่ว่ามีอวิชชานั้นสังขารดังกล่าวมานั้นว่าเป็นกายกรรม วจีกกรรม มโนกรรม แต่เมื่อดับอวิชชาได้แล้ว สังขารดังกล่าวก็เป็นเพียง กายกิริยา กิริยาที่กระทำทางกาย วจีกิริยา กิริยาที่กระทำทางวาจา มโนกิริยา กิริยาที่กระทำทางใจ เพราะไม่มีอวิชชา อันหมายถึงว่าไม่มีตัณหาอุปาทาน ไม่มีภพ คือความยึดถือเป็นอัตตาเป็นเราเป็นของเราในสังขารคือการปรุงแต่งทั้งปวงนั้น จึงมี กิริยาไม่เป็นกรรม วิญญาณก็มีอยู่ นามรูปก็มีอยู่ ผัสสะก็มีอยู่ เวทนามีอยู่ แต่ไม่มีตัณหา เวทนาไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา คือยังมีเสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยภาวะเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข แต่ไม่มีตัณหาในเวทนา เพราะไม่มีอวิชชา ไม่มีอุปาทาน ไม่มีภพที่เป็นกรรมภพและอุปบัติภพ และไม่มีชาติ ชรา มรณะ และ โสกะปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งสืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน แต่ยังมีชาติ ชรา มรณะที่เป็นธรรมดาของสังขารคือวิบากชั้นนี้ วิบากชั้นนี้นั้นย่อมมีชาติ มีชรา มีมรณะ ก็พึงทราบความต่างกันว่า ชาติ ชรา มรณะ ที่สืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้น ย่อมมีเรา มีของเรา มีตัวตนของเราอยู่ในชาติ ชรา มรณะนั้น แต่ว่าเมื่อดับอวิชชาได้ ดับตัณหาอุปาทานได้ ก็เป็นอันดับเราดับอัตตาตัวตน ดับเราดับของเราดับอัตตาตัวตนของเราในชาติ ชรา มรณะ ชาติชรามรณะจึงเป็นธรรมลิวติธรรมนิยาม คือเป็นธรรมชาติธรรมดาของวิบากชั้นนี้ แต่ว่าทุกข์คือโสกะปริเทวะเป็นต้นไม่มีดับไปหมด เพราะเป็นอาการของใจที่สืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้น

เพราะฉะนั้น อาการที่เป็นวิบากขั้นต้นจึงยังมีอยู่ คือว่าสังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปและสืบต่อไป ผัสสะ เวทนา

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่า เมื่อดับอวิชชาลงได้ ทรงอยู่ด้วยวิชาวิมุตติ เป็นอานิสงส์ผลดังกล่าวนั้น วิชาวิมุตตินี้ก็เป็นปัจจัยขั้นแทนที่ให้เกิดสังขารวิญญาณ เป็นต้น คือว่าอาศัยวิชาวิมุตติ

กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า พระคุณทั้ง ๓ นั้น ก็ได้ปรุงแต่งกาย วาจา ใจ เป็นสังขาร ในการบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ ก็อาศัยวิบากขั้นต้นซึ่งเป็นวิญญาณ นามรูป ผัสสะ เวทนา ที่เป็นตัววิบากอันนี้แหละปฏิบัติบำเพ็ญพุทธกิจต่าง ๆ ที่แสดงในพุทธประวัติว่า ได้ทรงปฏิบัติอยู่ถึง ๔๕ พรรษา และส่วนที่เป็นวิบากขั้นต้นก็ต้องขระคือชำระดูทรุดโทรม จนถึงต้องมรรณะดับขั้นไปในที่สุด แต่ว่าเพราะว่าสิ้นกิเลส จึงไม่เรียกว่ามรรณะแต่เรียกว่าดับขั้นอธินิพพาน

ครั้งที่ ๒๘ อัทธาแห่งปัจจุสมุปบาท

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะแสดงแนะนำให้
รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงปัจจุสมุปบาทใกล้จะจบ ก็จะแสดงต่อ

ได้แสดงอธิบายปัจจุสมุปบาท โดยอธิบายความหมายของถ้อยคำ ซึ่งถ้อยคำ
ว่า ปัจจุสมุปบาท มีอรรถคือเนื้อความและพยัญชนะคือถ้อยคำหรือถ้อยความ
ได้แสดงอาการทั้ง ๑๒ ของปัจจุสมุปบาท และได้แสดงสมุทัยวาร คือวาระเกิด
ว่ามีความเกิดขึ้นโดยเป็นปัจจัยอาศัยกันไปอย่างไร และโดยสมุทัยวารนี้ได้มีอธิบาย
ที่ท่านอธิบายกันมาเป็นอัทธา คือกาลเวลา ๓ โดยแบ่งเป็นเหตุที่เป็นอดีต ผลที่เป็น
ปัจจุบัน เหตุที่เป็นปัจจุบัน ผลที่เป็นอนาคต และพระอาจารย์ได้อธิบายขยายออก
เป็นเหตุที่เป็นอดีต ๕ ผลที่เป็นปัจจุบัน ๕ เหตุที่เป็นปัจจุบัน ๕ ผลที่เป็นอนาคต ๕
เป็น ๒๐ อาการ และได้นำเอาพระพุทธานิพนธ์ในพระสูตรมาแสดงว่า พระพุทธเจ้าได้
ทรงอธิบายไว้อย่างไร ซึ่งในพระสูตรก็มีคำอธิบายที่เป็นพระพุทธานิพนธ์นั้น อันจะนำ
ให้เข้าใจว่าเป็นอัทธา คือกาลเวลาดังกล่าวนั้น และพระพุทธานิพนธ์ในที่อื่นแสดงถึงความ
บังเกิดขึ้นสืบเนื่องกันเป็นสาย และอธิบายอันจะพึงสงเคราะห์เข้าได้ในวิภูฏะและใน
อริยสัจจ์ กับที่เป็นพระพุทธานิพนธ์อีกหลายแห่ง

ฉะนั้น จะพึงนำไปเข้าใจได้ว่า ปัจจุสมุปบาทเป็นธรรมที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน
เป็นปัจจุบันธรรม เมื่อพิจารณาารวมกันจากอธิบายในที่ทุก ๆ แห่งแล้วก็พึงจับความ

รวมเข้าโดยย่อว่า อริยสัจทั้ง ๔ วัฏฏะทั้ง ๓ เป็นเหตุผลหรือเป็นผลเหตุ จึงเป็นกฎ เป็นธรรม หรือจะฟังเรียกว่ากฎธรรมดา ที่เป็นไปอยู่ทุกกาลสมัย ผลทั้งหลายที่ปรากฏ อยู่ในปัจจุบันนี้ก็ย่อมมีเหตุแห่งผลนั้น ๆ ในอดีตก็เช่นเดียวกัน ในอนาคตก็เช่นเดียวกัน ทุกข์ที่บังเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ก็เพราะมีสมุทัยแห่งทุกข์นั้น ทุกข์ที่เกิดขึ้นในอดีตก็เช่นเดียวกัน ทุกข์ที่จะบังเกิดในอนาคตก็เช่นเดียวกัน เป็นสัจจะ คือความจริงอันเดียวกัน ที่เป็นกฎธรรมดาอยู่ทุกกาลสมัย ฉะนั้น ปฏิจสุมุปบาทที่เป็นการแสดงอริยสัจ อย่างพิสดารขึ้น หรือเป็นการแสดงวัฏฏะ ๓ อย่างพิสดารขึ้น ก็เป็นกฎธรรมดาเหมือนอย่างนั้น เหมือนอย่างว่า ฝนตกแดดออกในวันนี้ ก็มีเพราะมีสมุทัยของฝนและแดด ฝนตกแดดออกเมื่อวานนี้ หรือว่าเดือนที่แล้ว ปีที่แล้ว ย้อนหลังไปนานเท่าไรก็ตาม หรือฝนจะตกแดดจะออกวันพรุ่งนี้ วันมะรืนนี้ เดือนหน้า ปีหน้า สืบไปข้างหน้าอีกเท่าไรก็ตาม ก็เพราะมีสมุทัยของฝนและแดดนั้นอย่างเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวยกมาเป็นตัวอย่างไว้แล้วในการแสดงครั้งก่อน เพราะฉะนั้น จึงเป็นปัจจุบันธรรม หรือจะฟังกล่าวว่าเป็นปัจจุบันปฏิจสุมุปบาททุกกาลสมัย

ชรามรณะที่มีอยู่ในวันนี้ก็เพราะชาติเป็นต้น โดยการเป็นปัจจัย และเป็นผลของปัจจัยไปจนถึงอวิชชา ชรามรณะในวันวานนี้หรือพรุ่งนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นสัจธรรม ที่เป็นผลและเหตุทุกกาลสมัย และซึ่งแสดงเป็นอรรถาคือกาลเวลาดังกล่าว ก็จะมีให้เห็นได้ว่า เมื่อเป็นผลและเหตุหรือเหตุและผลก็จะต้องมีอรรถาคือกาลเวลา เพราะว่าทั้งสองนี้หาได้เกิดขึ้นพร้อมกันไม่ เหตุจะต้องเกิดก่อนแล้วจึงจะมีผล ไม่ใช่เหตุและผลเกิดพร้อมกัน เพราะฉะนั้น โดยปกติเหตุจะต้องเกิดก่อน ผลเกิดทีหลัง

คราวนี้ได้จับเอาเวลาปัจจุบันซึ่งเป็นอยู่นั้น สมมติว่าเดี๋ยวนี้ ผลที่ได้รับอยู่เดี๋ยวนี้เป็นปัจจุบัน แต่ว่าเหตุของผลที่ได้รับอยู่เดี๋ยวนี้เป็นอดีต จึงต้องเป็นสิ่งที่เหตุมีขึ้นก่อน ผลที่เป็นปัจจุบันเดี๋ยวนี้จึงมีขึ้นได้ คราวนี้ถ้าเดี๋ยวนี้กำลังทำเหตุ หรือว่าเหตุบังเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ ผลของเหตุเดี๋ยวนี้ก็ต้องเป็นอนาคต โดยปกติก็จะต้องเป็นดังนี้ เพราะฉะนั้น อรรถาคือกาลเวลาของปฏิจสุมุปบาทจะต้องมี เช่นเดียวกับอรรถาคือกาลเวลาของอริยสัจ ของวัฏฏะ ๓ ก็จะต้องมี ฉะนั้น ในการแสดงอธิบายวิชาว่ามีวัตถุ ๘ จึงได้มีความหยั่งรู้ในอดีตหรือในเบื้องต้น ในอนาคตหรือในเบื้องปลายเป็นต้นอยู่ด้วย เพราะเหตุดังที่กล่าวมา แต่ก็พึงเข้าใจว่าช่วงหรือสมัยของอรรถาคือกาลเวลาอันได้แก่

อดีต อนาคต ปัจจุบัน ดังกล่าว ฟังกำหนดในช่วงที่สั้นก็ได้ ยาวก็ได้ เช่นว่า วินาทีนี้เป็นปัจจุบัน วินาทีที่แล้วเป็นอดีต วินาทีหน้าเป็นอนาคต จะให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ได้อีก ให้เป็นช่วงที่ยาวมากไปกว่านี้ก็ได้อีก เช่นวันนี้เป็นปัจจุบัน เมื่อวานนี้เป็นอดีต พรุ่งนี้เป็นอนาคต เดือนนี้เป็นปัจจุบัน เดือนที่แล้วเป็นอดีต เดือนหน้าเป็นอนาคต ยิ่งขึ้นไปเป็นปี ยิ่งกว่าปีจนถึงเป็นชาติ ชาตินี้ ชาติที่แล้ว ชาติหน้า ดังนี้ เป็นต้น จะทำให้ช่วงสั้นเข้ามาเท่าไรก็ได้ ขยายออกไปเท่าไรก็ได้ เรื่องนี้ก็ได้รับการกล่าวมาแล้วเหมือนกัน แต่เพื่อให้ชัดขึ้น จึงได้ยกกล่าวในที่นี้อีก

จึงฟังเข้าใจว่า เหตุผลหรือผลเหตุที่แสดงในปฏิจสุมุบาทนี้ก็ดี รวมเข้าในอริยสัจจก็ดี หรือที่แสดงเป็นวิภูฏะ ๓ กิติ ก็คลุ้มไปได้ทุกช่วงของอรรถาคือกาลเวลา จะแสดงในช่วงของอรรถาคือกาลเวลาที่ละเอียดที่สุด คือเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันที่ละเอียดที่สุด หรือเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ขยายออกไปมากที่สุดเท่าไรก็ตาม ผลและเหตุหรือเหตุและผลเป็นปฏิจสุมุบาทก็ครอบคลุมอยู่ทั้งนั้น ใช้ได้ทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นช่วงที่ละเอียดที่สุดเท่าไร หรือว่าขยายยาวออกไปเท่าไรและก็ฟังเข้าใจแน่นเข้าไปอีกประการหนึ่งว่า อดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมมีอยู่ในช่วงนั้น ๆ อีกด้วย เป็นต้นว่า เมื่อวานนี้ก็กล่าวกันว่าเป็นอดีต แต่ว่าเมื่อวานนี้นั้นย่อมเป็นปัจจุบันของเมื่อวานนี้ ในขณะที่ทุก ๆ คนดำรงอยู่เมื่อวานนี้ ก็ชื่อว่าได้ดำรงอยู่ในปัจจุบันของเมื่อวานนี้ จะนึกว่าเมื่อดำรงอยู่ในเวลาบ่ายโมงตรงของเมื่อวานนี้ เวลาบ่ายโมงตรงนั้นก็ปัจจุบันของเวลานั้น ก่อนหน้านั้นก็เป็นอดีต ต่อจากนั้นก็เป็นอนาคต ปฏิจสุมุบาทในขณะที่บ่ายโมงนั้นของเมื่อวานนี้ก็ยังเป็นอรรถาคือกาลเวลาของเมื่อวานนี้ ก่อนเมื่อวานนี้ก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีปัจจุบันของตน ๆ อยู่ทุกขณะ และก็ยังมียุติมือนาคตต่อเนื่องกัน พรุ่งนี้ก็เช่นเดียวกัน ก็จะต้องมีปัจจุบันของพรุ่งนี้ เมื่อทุก ๆ คนไปถึงพรุ่งนี้ก็ต้องไปพบกับปัจจุบันของวันพรุ่งนี้ เวลาใดเวลาหนึ่งของวันพรุ่งนี้ที่ไปพบนั้นเป็นปัจจุบัน ก่อนนั้นเป็นอดีต ต่อไปก็เป็นอนาคตสำหรับวันพรุ่งนี้ วันมะรืนนี้เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ปฏิจสุมุบาทที่เป็นอรรถาคือกาลเวลาเป็นปัจจุบัน เป็นอดีต เป็นอนาคต ก็เป็นสำหรับกาลเวลานั้น ๆ ของเมื่อวานนี้ก็ได้อีก ของวันนี้ก็ได้ ของพรุ่งนี้ก็ได้อีก เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของทุก ๆ ช่วงเวลา ฟังเข้าใจดังนี้ ฉะนั้น คำว่าเป็นปัจจุบันธรรมที่กล่าวมาข้างต้น จึงมีความหมายดังกล่าวมานี้

อธิบายทั้งหลายจับตั้งแต่พระพุทธานิยายและอธิบายของพระอาจารย์ทั้งหลาย เมื่อประมวลกันเข้าแล้วย่อมเป็นอธิบายเพื่อที่จะให้มีความเข้าใจในปฏิจจสมุปปาต และเมื่อได้อาศัยอธิบายทั้งปวงนั้นทำความเข้าใจดังเช่นที่กล่าวมานี้ ก็เห็นว่าจะมองเห็น สัจจะคือความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จะทำให้พอมองเห็นเค้าความของ ปฏิจจสมุปปาตรวมเข้ามาเป็นวิฏฐะ ๓ สงเคราะห์ในอริยสัจ ๔ เมื่อเป็นสายสมุทัยวาร ก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๒ คือทุกข์และสมุทัย เมื่อเป็นสายนิโรธวารก็สงเคราะห์ เข้าในอริยสัจ ๒ คือนิโรธและมรรค โดยตรงก็สงเคราะห์เข้าในนิโรธ แต่ก็จะต้องมี มรรคเป็นทางปฏิบัติตั้งที่พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติมาในมรรค จึงทรงได้ปัญญาตรัสรู้ใน ปฏิจจสมุปปาต

การพยายามอธิบายให้ความเข้าใจในปฏิจจสมุปปาตนี้ได้มีการพยายามทำกัน มาช้านาน จนถึงพยายามอธิบายให้เข้าใจในอาการ ๑๒ โดยเขียนเป็นภาพก็มี ดังที่ ปรากฏอยู่ในภาพปฏิจจสมุปปาตที่เกิดมาทางสายมหายานช้านาน แสดงอาการทั้ง ๑๒ นั้นเป็นภาพ โดยที่ได้แสดงเขียนเป็นภาพไว้ดังนี้

ผู้หญิงแก่ตาบอดเดินหลังค่อมยันไปด้วยไม้เท้า ได้แก่ อวิชชา ก็เพราะว่าไม่รู้ ไม่เห็นจึงเทียบได้กับคนตาบอด

คนปั้นหม้อกำลังปั้นหม้อเทียบด้วยสังขาร เพราะว่าสังขารก็คือปรุงแต่ง จึงเทียบกับการปั้นหม้อ

วานรผู้กระโดดจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปยังต้นไม้อีกต้นหนึ่งเทียบด้วยวิญญาน เพราะวิญญานตามที่ได้อธิบาย เมื่อเป็นจุดวิญญานก็เคลื่อนออกจากอารมณ์หรือภพ ชาติอันหนึ่งไปอุปบัติ คือเข้าถึงอารมณ์หรือภพชาติอีกอันหนึ่ง ดังที่เรียกว่าปฏิสนธิ วิญญาน จึงเทียบได้กับวานรที่กระโดดจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปถึงต้นไม้อีกต้นหนึ่ง

คนพายเรือจ้างซึ่งรับคนโดยสารไปในเรือจ้างเทียบกับนามรูป ก็เพราะว่านาม รูปนั้นต้องอาศัยกัน นามก็ต้องอาศัยรูป รูปก็ต้องอาศัยนาม เหมือนอย่างเรือกับคน พายเรือและคนโดยสารต้องอาศัยกัน

บ้านที่มี ๖ หน้าต่าง หน้าต่างทั้ง ๖ เทียบด้วยสฬายตนะ เพราะต้องมีอายตนะ ๖ จึงจะรับอารมณ์เป็นสัมผัสต่อไปได้

บุรุษและสตรีที่รักใคร่กันเทียบด้วยผัสสะ เพราะผัสสะก็คือความกระทบจึงเทียบด้วยบุรุษและสตรี ซึ่งต้องการสัมผัสของกันและกัน

คนที่ถูกลูกศรติดลูกตาอยู่ เทียบด้วยเวทนา เพราะเวทณาก็คือการเสวยอารมณ์ จึงต้องการแสดงถึงลักษณะที่เสวยอารมณ์ให้เห็นชัด

คนติดสุราผู้กระหายหิวเทียบกับต้นหา เพราะแสดงถึงความกระหายต้องการอย่างแรง

คนกำลังปลิดผลไม้จากต้นไม้เทียบกับอุปาทาน เพราะแสดงถึงความยึดถือ

หญิงมีครรภ์เทียบด้วยภพ เพราะต้องการแสดงถึงภพคือกามภพเป็นต้น อันเป็นปัจจัยสืบต่อไปถึงชาติคือความเกิด จะมีชาติคือความเกิดก็ต้องตั้งครรภ์ขึ้นมาก่อน คือจะต้องมีภพขึ้นก่อน

หญิงที่กำลังคลอดบุตรเทียบกับชาติคือความเกิด

ภาพคนแก่และศพคนเทียบกับชรามรณะ

ภาพที่แสดงอาการทั้ง ๑๒ ในปฏิจจสมุปบาทนี้ได้มีมานาน ก็เพื่อต้องการที่จะให้ความเข้าใจให้ชัดขึ้นโดยภาพ.

๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๘

ครั้งที่ ๒๙

นิพพาน เหนือเหตุผล

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะแสดงแนะนำให้
รู้จักพระพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

ได้แสดงปฏิจจนุปบาทมาโดยลำดับ ทั้งสายสมุทัยวารและนิโรธวาร และได้
แสดงภาพเปรียบเทียบอาการทั้ง ๑๒ ที่ได้มีผู้เขียนแสดงอธิบายมา เพื่อให้เป็นที่เข้าใจ
ในปฏิจจนุปบาท อันแสดงว่าได้มีการพยายามอธิบายเพื่อให้เข้าใจง่ายมาตลอดเวลา
ช้านาน แต่แม้เช่นนั้นก็ยังไม่ใช่ที่เข้าใจกันได้ง่าย ในข้อนี้ก็เป็นที่ธรรมดานั่นเอง
เพราะถ้าเข้าใจได้ง่ายก็ต้องเป็นผู้บรรลุภูมิธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง เมื่อยังไม่บรรลุ จึงยัง
ไม่แจ่มแจ้งอยู่นั่นเอง ในบางพระสูตรแล้วว่า ท่านพระอานนที่ได้กราบทูลพระพุทธเจ้า
ว่าท่านมองเห็นเข้าใจแจ่มแจ้งในปฏิจจนุปบาท ซึ่งปรากฏว่าเป็นของง่ายสำหรับท่าน
พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น และก็ได้ทรงแสดงอธิบายความที่เป็น
ปัจจัยอาศัยกันบังเกิดขึ้นแห่งปฏิจจนุปบาทแก่ท่านพระอานนที่ดังนี้ เพราะฉะนั้น
เมื่อยังรู้สึกที่ไม่แจ่มแจ้งก็ให้ฟังเข้าใจอย่างทีกล่าวนี้นี้ แต่ว่าก็สมควรที่จะได้ศึกษา
พิจารณาเพราะจะทำให้มองเห็นความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะ
ก็จะทำให้มองเห็นเหตุผลอันเป็นสัจจะซึ่งรวมเข้าในอริยสัจจธรรม เมื่อหมั่นพิจารณา
อยู่เนือง ๆ แล้ว แม้จะไม่มองเห็นเข้าใจแจ่มแจ้งก็จะพอมองเห็นได้บ้าง แม้อย่างราว ๆ
และโดยเฉพาะจะทำให้เข้าใจในหลักของวิภูฏะ ๓ และในอริยสัจจทั้ง ๔ ได้มากขึ้น

เมื่อท่านพระสารีบุตรก่อนแต่เข้ามานับถือพระพุทธศาสนากำลังแสวงหาธรรม ได้พบท่านพระอัสสชีกำลังเดินบิณฑบาต ก็เลื่อมใสในกิริยาที่สำรวมของท่านพระอัสสชิจึงได้เดินตามพระอัสสชิไป และเมื่อเห็นมีโอกาสนสมควรจึงได้ขอให้ท่านพระอัสสชิสแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระอัสสชีก็กกล่าวว่า ท่านไม่อาจที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารได้ จะแสดงได้ก็แต่โดยย่อ ท่านพระสารีบุตรก็กล่าวตอบว่า ประสงค์จะฟังแต่โดยย่อ ท่านพระอัสสชิจึงได้แสดงธรรมแก่ท่านพระสารีบุตร สรุปเข้าในถ้อยคำเพียงคาถาเดียวว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภา	ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
เตสํ เหตุํ ตถาคโต	พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
เตสํ จ โย นิโรธํ จ	และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น
เอวํวาทิ มหาสมณเ	พระมหาสมณมีวาตะอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรได้ฟังก็เกิดธรรมจักขุคือดวงตาเห็นธรรมขึ้นทันที คาถานี้ได้เป็นที่นับถือว่าเป็นคาถาและหัวใจอริยสัจจ์ ตามถ้อยคำโดยตรงนั้น ก็เป็นคาถาแสดงปฏิบัติสมบูรณ์พาทนั่นเอง โดยตรงจึงเป็นคาถาแสดงหัวใจปฏิบัติสมบูรณ์พาท

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น ก็คือตรัสปฏิบัติสมบูรณ์พาทสายสมุทัยวาร และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น ก็คือตรัสปฏิบัติสมบูรณ์พาทสายนิโรธวาร อริยสัจจ์นั้นมี ๔ เมื่อเป็นที่นับถือว่าแสดงหัวใจอริยสัจจ์ ก็พึงทำความเข้าใจว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ ก็หมายถึงทุกขสัจจะ พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น ก็หมายถึงสมุทัยสัจจะ และความดับของธรรมเหล่านั้น ก็หมายถึงนิโรธสัจจะ ส่วนมรรคสัจจะนั้นไม่มีโดยตรง พระอาจารย์จึงได้แสดงไว้ว่า ในเวลาแปลให้เติมเข้าอีกคำหนึ่งว่า และทางหรืออุปายอันนำไปถึงความดับแห่งธรรมเหล่านั้น เพื่อให้เป็นอริยสัจจ์ ๔

อีกอย่างหนึ่ง แสดงอธิบายว่า คำว่า พระมหาสมณะมีวาตะอย่างนี้ ซึ่งเป็นพาทคาถาที่ ๔ ก็หมายถึงมรรคสัจจะนั่นเอง เพราะการที่ได้ตรัสแสดงสั่งสอน ก็คือเป็นการแสดงมรรคอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับ

คาถาของท่านพระอัสสชินี้ได้เป็นที่นับถือกันมาก ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็ได้ใช้คาถานี้จารึกลงในแผ่นศิลาเป็นอันมาก แม้ว่าจะเป็นข้อความที่สั้นมาก แต่ก็แสดงใจความแห่งพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์ เพราะพระพุทธศาสนานั้น คำสั่งสอนทั้งสิ้นประชุมรวมเข้าในอริยสัจจดังที่ได้กล่าวแสดงไว้ข้างต้น และตามหลักอริยสัจจนั้นก็คือหลักเหตุผลนั่นเอง หรือผลและเหตุ โดยแสดงผล แสดงเหตุและแสดงความดับแห่งผลพร้อมทั้งเหตุเหล่านั้น อันเป็นที่สุดทุกข์ เป็นที่พ้นทุกข์คือนิพพานอันเป็นที่สุด คาถานี้จึงบรรจุหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ทั้งสิ้น

อนึ่ง ก็พึงเข้าใจว่า แม้ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขารจนถึงชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง ดังที่กล่าวแสดงในสายสมุทัยวารนั้น แต่ว่าก็ไม่ใช่ว่าหมายความว่า จะต้องเป็นอย่างนี้ตลอดไป อวิชชาอาจดับได้ และเพราะดับอวิชชาก็จะดับไปโดยลำดับ จนถึงดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ดังแสดงในสายนิโรธวาร ก็เพราะว่ายังมีอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ อันทุกคนผู้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนาจะพึงทราบ ก็คือจิต ดังที่เราเรียกกันว่าจิตใจ

จิตนี้ ทุก ๆ คนมีอยู่ จิตเป็นวิญญานธาตุ คือเป็นธาตุรู้ เป็นธรรมชาติที่ประภัสสร คือผุดผ่องหรือผ่องใส แต่ว่าย่อมเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา แต่ว่าจิตนั้นก็วิมุตติหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้ ได้มีพระพุทธภักษิตแสดงไว้ดังนี้ บ่งความว่า บรรดาภิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ อันเรียกว่าวิตกกัมภกิเลส กิเลสที่ทำให้ก้าวล่วงละเมิด เป็นกายกรรม วจกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศล ที่เป็นอย่างกลางอันเรียกว่า ปริยฐานกิเลส คือกิเลสที่กลุ่มรมจิต ปล้นจิต ทำจิตให้กลัดกลุ้ม อันเป็นขั้นนิวรรณ์ คือกิเลสที่กั้นจิตไว้ ไม่ให้เกิดปัญญา และที่เป็นอย่างละเอียดอันเรียกว่า อาสวะ หรืออนุสัย อวิชชาก็รวมอยู่ในกิเลสชั้นละเอียดนี้ อันเรียกว่า อวิชชาสวะ หรืออวิชชาอนุสัย กิเลสทั้งปวงนี้ล้วนเป็นสิ่งที่จรเข้ามาดังเรียกว่า อุปกิเลส คือไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต เสมือนอย่างแขกที่จรมา ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน ถ้าหากว่ากิเลสเป็นเนื้อแท้ของจิต เหมือนอย่างเป็นเจ้าของบ้านแล้วก็ไม่สามารถที่จะละได้ แต่ว่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ กิเลสเป็นสิ่งที่จรเข้ามาเหมือนอย่าง เป็นแขก ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ จึงปฏิบัติละกิเลสได้จนถึงวิมุตติหลุดพ้นในที่สุด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพากเพียรปฏิบัติเพื่อโมกขธรรม คือเพื่อวิมุตติ หลุดพ้นจันทรงพบโมกขธรรม คือได้ตรัสรู้พระธรรมเป็นวิชา ความรู้แจ่มแจ้งขึ้น ทรงได้วิมุตติคือความหลุดพ้น ก็คือได้ทรงพบปฏิจจสมุพบาทนี้ ทั้งสายเกิดทั้งสายดับ และได้ทรงแสดงสั่งสอนไว้ จึงได้มีผู้ที่ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนโดยตรง ก็คือปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ประการ จนสมบุรณ์ จึงได้ตรัสรู้พระธรรมตาม บังเกิดเป็นพระสงฆ์สาวกขึ้นในโลก เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงไว้ว่า

บรรดาสัตว์บุคคลทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นยอด

บรรดาสังฆตธรรมและอสังฆตธรรมทั้งหลาย วิราคธรรมคือธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสเครื่องข่มใจ สิ้นติด สิ้นยินดี อันได้แก่นิพพานเป็นยอด

บรรดาสังฆตธรรมทั้งหลาย มรรคมีองค์ ๘ เป็นยอด

บรรดาหมู่คณะทั้งหลาย พระสงฆ์เป็นยอด

ฉะนั้น จึงพึงพิจารณาเห็นได้ว่า บรรดาผู้ที่ได้สดับตรับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนคือมรรคมีองค์ ๘ ก็ชื่อว่าได้ปรุงสังขารในมรรคมีองค์ ๘ ขึ้น เพราะว่ามีมรรคมีองค์ ๘ หรือกล่าวเป็นกลาง ๆ ว่า ปฏิบัติธรรมทั้งสิ้นนั้น ก็เป็นสังฆตธรรมหรือเป็นสังขาร คือเป็นสิ่งที่ต้องปรุงแต่ง คือต้องทำต้องปฏิบัติ ไม่ได้บังเกิดขึ้นเอง ซึ่งเป็นสังขาร แต่ว่าเป็นสังฆตธรรม หรือเป็นสังขารที่เป็นไปเพื่อทำลายอวิชชา ฉะนั้น เมื่อได้ปรุงแต่งสังขารคือมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวขึ้น ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติเพื่อทำลายอวิชชา เป็นการปฏิบัติที่ทำให้วิภูฏะสายสมุทัยวารอ่อนกำลังลงไป เพิ่มกำลังแก่ปฏิจจสมุพบาทสายนิโรธวาร จนกระทั่งในที่สุดก็จักได้พบธรรมเป็นตบัตถุญญา เป็นตบัตถุญญาขึ้นโดยลำดับ ซึ่งเมื่อปฏิบัติไปไม่หยุด ก็จะมีพบสายนิโรธวารในที่สุด อันนับได้ว่าเป็นวิชาวิมุตติ

ฉะนั้น จึงสรุปกล่าวได้ว่า เหตุและผลในปฏิจจสมุพบาทสายสมุทัยวาร ซึ่งวนเป็นวิภูฏะอยู่ตลอดเวลา ในปัจจุบันนี้ก็วนอยู่ในอดีตก็วนมาแล้ว และวนต่อไปในอนาคต ก็คืออาการ ๑๒ หรือว่า ๑๑ ห้วง รวมเข้าเป็นวิภูฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก รวมเข้าอีกเป็นอริยสัจจ ๒ เป็นเหตุเป็นผล หรือเป็นผลและเป็นเหตุที่วนอยู่ดังนี้ และ

สำหรับพระโพธิสัตว์ผู้ค้นคว้าหาโมกขธรรมเอง เพื่อพุทธภาวะหรือพุทธภูมิ และบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ที่มีได้ค้นคว้าหาโมกขธรรมเอง แต่ว่าได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ปฏิบัติอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ก็เป็นผู้ปฏิบัติสร้างเหตุและผลขึ้นอีกสายหนึ่ง คือสายนิโรธวาร ได้แก่ปฏิบัติในมรรค เป็นเหตุเพื่อนิโรธคือความดับเป็นผล เป็นอันว่าได้มีเหตุผลทั้งสองฝ่ายเป็นไปอยู่ คือเหตุผลฝ่ายสมุทัยวาร ได้แก่ทุกข์และสมุทัย ฝ่ายนิโรธวาร ได้แก่นิโรธและมรรค ดังเราทั้งหลายในบัดนี้ก็กล่าวได้ว่า ได้มีเหตุผลทั้งสองฝ่ายนี้ หรือว่ากำลังเป็นไปอยู่ในเหตุผลทั้งสองฝ่ายนี้ เพราะว่ายังมี อวิชชา ตัณหา อุปาทานอยู่ ก็เป็นไปในเหตุผลฝ่ายทุกข์และสมุทัยทางหนึ่ง มาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เป็นไปในเหตุผลฝ่ายนิโรธและมรรคทางหนึ่ง นี่เป็นเหตุผลทางทุกข์ เหตุผลทางนิโรธ คราวนี้ใครจะไปทางไหนมากหรือน้อยกว่ากันอย่างไรนั้น ก็สุดแต่ความประพฤติปฏิบัติ แต่รวมความเข้าแล้วก็ยังเป็นไปอยู่ในเหตุและผลหรือผลและเหตุ ไม่พ้นไปจากผลและเหตุหรือเหตุและผลดังกล่าวมานี้ได้ จนกว่าจะดับกิเลสได้หมดเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย คือว่าดับอวิชชาก็ดับสังขารจนถึงดับชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง ดังที่ได้กล่าวว่บรรลुวิชชาและวิมุตตินั้น

เมื่อเป็นดังนี้ ก็เข้าถึงวิวิฎฐะหรือบรรลุนิพพาน อันเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล คือว่าเหนือเหตุผลทั้งสายสมุทัยวาร ทั้งสายนิโรธวาร กล่าวคือ พ้นจากทุกข์ พ้นจากเหตุเกิดทุกข์ ดับทุกข์ ดับเหตุเกิดทุกข์ ไม่ต้องเป็นไปตามเหตุผลสายทุกข์ และอยู่เหนือนิโรธเหนือมรรค เพราะว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติเสร็จกิจ ไม่ต้องปฏิบัติในมรรคอีกต่อไป เหมือนอย่างว่าเดินทางมาถึงที่สุดทางแล้วก็พักการเดินทางได้ ไม่ต้องเดินทางอีกต่อไป การเดินทางนั้นเท่ากับมรรค การถึงที่สุดทางนั้นเท่ากับนิโรธ ฉะนั้น เมื่อเดินทางมาถึงก็เป็นอันว่าถึงที่สุด จึงไม่ต้องทำการเดินทางเพื่อให้ถึงที่ไหนอีกต่อไป ธรรมอันเป็นที่สุดนี้คือนิพพาน อันหมายถึงธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สิ้นอวิชชาสังขาร เป็นต้น ตลอดจนถึงชาติ ชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง นิพพานจึงเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลดังนี้ อันหมายถึงว่าอยู่เหนือเหตุผลทั้งสายสมุทัยวาร ทั้งสายนิโรธวาร เมื่อยังเป็นเหตุผลอยู่ไม่ว่าจะสายไหน ก็ยังต้องมีการดำเนินไปอยู่ ยังต้องปฏิบัติอยู่ แต่เมื่อเสร็จกิจทั้งปวงแล้วก็ป็นอันเสร็จสิ้น ไม่ต้องดำเนินไปในเหตุผลสายไหนทั้งนั้น

จึงเชื่อว่าอยู่เหนือเหตุผลดังนี้ นี่คือนิพพานและนิพพานนี้จึงบรรลุได้ในปัจจุบัน จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้รวมใจความว่า เพราะหน่าย สิ้นติด สิ้นยินดี วิมุตติหลุดพ้น ไม่ถือนั่นจากอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุกาทาน ภพชาติ ชรา มรณะ และโสกะปริเทวะ เป็นต้น ย่อมบรรลุทวิฏฐิธรรม นิพพาน คือนิพพานในปัจจุบันทันตาเห็น

และได้ตรัสไว้ถึงลักษณะเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ อีกเป็นต้นว่า ลักษณะที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท คือความอาศัยกันเกิดขึ้นด้วยกัน ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร เป็นต้น เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม คือเป็นความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นความกำหนดแน่แห่งธรรม พระตถาคตจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้น ข้อนี้ก็ตั้งอยู่ดำรงอยู่ แต่เมื่อพระตถาคตอุบัติขึ้น จึงได้ตรัสแสดงเปิดเผยกระทำให้แจ้ง ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร เป็นต้น ส่วนปฏิจจสมุปบันธรรม คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นได้แก่อวิชชา เป็นต้นนั้น เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นสังขตะคือเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง เป็นสิ่งที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความสลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา

ตามที่แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอันโยงมาถึงปฏิจจสมุปบาท อันนับว่าเป็นธรรมที่สูงยอดในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อที่จะให้ได้ทราบตามที่พระพุทธเจ้าและพระอาจารย์ทั้งหลายได้แสดงอธิบายไว้ และโดยเฉพาะต้องการที่จะให้เป็นที่เข้าใจว่า นิพพานนั้นเป็นยอดของพระพุทธศาสนา เป็นที่รวมของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดย่อมเอียงเทลงสู่พระนิพพานทั้งนั้น อันกล่าวได้ว่าหันหน้าไปสู่ทิศทางเดียวกัน คือทิศทางแห่งนิพพาน

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะยังไม่ได้ไปถึงนิพพาน แต่เมื่อมาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติหันหน้าไปสู่นิพพานทั้งนั้น นิพพานจะยังอยู่ไกลหรือใกล้ก็ตาม แต่ก็หันหน้าไปสู่นิพพาน และเมื่อได้ปฏิบัติไปก็ชื่อว่าได้เดินใกล้นิพพานเข้าไปทุกที

เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรทราบ และก็ไม่ใช่เป็นข้อที่ควรคิดว่าเหลือวิสัยที่จะได้จะถึง หรือเอื้อมไม่ถึง ดังที่ได้ปรารภกล่าวมาแล้วข้างต้น ก็เหมือนอย่างขึ้นบันได คือเหมือนอย่างการเดินขึ้นไปโดยลำดับ การปฏิบัตินี้เองจะได้ส่งให้ใกล้เข้าไป และ ความที่ได้บรรลุสันติสุข คือความสุขสงบเย็นจากการปฏิบัติธรรม ก็ชื่อว่าเป็นผลที่แผ่ออกมาจากนิพพานทั้งนั้น เช่นเดียวกับความร้อนที่ทุก ๆ คนได้ ก็เนื่องมาจากดวงอาทิตย์ทั้งนั้น

ฉะนั้น เมื่อเข้ามาปฏิบัติธรรม ก็ชื่อนำตนเข้ามาอยู่ในขอบเขตรัศมีของนิพพาน จึงย่อมได้รับความสงบความเย็นจากนิพพานอยู่ด้วยกันทั้งนั้น และเมื่อแสดงเรื่องนิพพานก็ทำให้ต้องแสดงเรื่องเหตุผลและธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ในการแสดงธรรมที่เป็นเหตุผลนั้นก็หมายถึงปฏิจสุมุขบาททั้งสองสาย แล้วจึงจะมาถึงธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน ก็ขอให้ท่านทั้งหลายได้หมั่นพิจารณาทบทวน แล้วจะได้ความเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นด้วยตัวเอง

๑๕ ตุลาคม ๒๕๑๘

ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา

พระโอวาท สอนนวกภิกษุ พ.ศ. ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑ ทบทวนคำสอนภาค

วันนี้เป็นวันเริ่มต้นที่พระอุปัชฌายะพบกับสัทธาวิหริกด้วยการแสดงโอวาทในวันต้นนี้จะได้ทบทวนโอวาทสอนภาค อันเป็นโอวาทที่ประมวลหลักปฏิบัติทั้งปวงแก่ผู้เข้ามาขอบวช เช่น จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับการบวช และเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรต่อไป ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการบวช จึงจะขอกล่าวทบทวนและเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ยินได้ฟังพร้อมกันไปตามสมควร

พระรัตนตรัย

อันผู้เข้ามาขอบวชนั้น ในเบื้องต้นสมควรที่จะได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โดยพระคุณ เพื่อให้บังเกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตั้งมั่นในพระคุณแห่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งรวมเรียกว่าพระรัตนตรัย อันพระคุณของพระรัตนตรัยนั้น กล่าวโดยย่อ พระพุทธเจ้าคือพระองค์ผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือความกรุณาจริง เพราะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงของจริง รวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไป จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์

กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจสิ้นเชิง และก็ได้มีพระมหากษัตริย์ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า เสด็จจาริกไปทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนโปรดเวไนยนิกร ให้บรรลุสุขประโยชน์ตาม ภูมิตามชั้น ได้ทรงแสดงธรรม บัญญัติพระวินัย ตั้งพุทธบริษัทคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นอันได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก นี่คือพระพุทธเจ้า

ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงสั่งสอน โดยเป็นพระธรรมคำสอน พระวินัยคำสั่ง อันเรียกว่าสัตตสุตที่แปลว่าคำสอนหรือคำสอนสั่ง คำสั่งสอนของ พระศาสดา สัตตสุตนี้เรียกว่าปริยัติธรรม คือเป็นธรรมที่ฟังเล่าเรียน อันได้แก่ฟัง อ่าน ทรงจำ ทำความเข้าใจ แล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ให้ตั้ง ขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ การปฏิบัติตามสัตตสุต คือพระธรรมพระวินัย ให้พระธรรมวินัย ตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ นี้เรียกว่าปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้รับผลตาม สมควรแก่ความปฏิบัติ ตั้งแต่เบื้องต้นยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่ว ขึ้นสู่โลกที่ดีโดยลำดับ จนถึงพ้นโลก เป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพาน กำจัดกิเลสให้สิ้นไปหมดไปบางส่วนบ้าง สิ้นเชิงบ้าง นี่คือปฏิเวธธรรม ธรรมคือปฏิเวธความรู้แจ้งแทงตลอด ปริยัติปฏิบัติปฏิเวธ ทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระธรรม

หมู่ชนที่ได้ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตาม ที่ทรงสั่งสอน ทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง รวมทั้ง ทำหน้าที่ปฏิบัติเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ ซึ่งท่านได้นำพุทธศาสนาและพุทธบริษัท สืบต่อมา จนถึงเราทั้งหลายได้บวชเรียนกันอยู่ในบัดนี้ นี่ก็คือพระสงฆ์

พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ที่แปลว่า รัตนะทั้ง ๓ เป็นสรณะคือที่พึ่งอันเอกอุตมในโลก ฉะนั้น พระอุปัชฌายะจึงได้เตือน นาคผู้เข้ามาขอบวช ตั้งใจว่า พุทฺธิ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุตม ถึงพระธรรม เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุตม ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุตม เมื่อได้ตั้งใจ ถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ดังนี้แล้วจึงสมควรบวช นี่เป็นข้อความที่พระอุปัชฌายะ สอนนาค ว่าให้ทำความตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นการ กระทำตนให้เป็นผู้สมควรบวช

สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

ต่อจากนั้นก็ได้อสอนให้รู้จักประโยชน์ของการบวชโดยย่อ ว่าประโยชน์ของการบวชนั้นเป็นโอกาสคือเป็นช่องว่างที่จะให้ได้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา เพราะเป็นคฤหัสถ์มีกิจกังวลห่วงใยอาลัยมาก ยากที่จะปลีกตนออกมาศึกษาปฏิบัติเหมือนดังผู้ที่บวชได้ ฉะนั้น เมื่อบวชแล้วก็ให้ถือเอาโอกาสคือช่องว่างนี้ศึกษาพระพุทธศาสนา ปฏิบัติพระพุทธศาสนา โดยตรงก็คือปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา อันเรียกว่าสิกขา ๓ หรือว่าไตรสิกขา สิกขานั้นก็คือศึกษาเป็นคำเดียวกัน ศึกษามาจากศึกษาที่เป็นภาษาสันสกฤต สิกขาเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี มีความหมายถึงทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ภาคปริยัตินั้นก็หมายถึงเล่าเรียนด้วยวิธีฟังด้วยวิธีอ่านทรงจำพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ ภาคปฏิบัตินั้นก็หมายถึงว่านำมาปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ดังที่กล่าวแล้ว

ศีลนั้นก็ได้อแก้ความตั้งใจต้งใจเว้นจากความประพฤติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงห้าม คือทรงบัญญัติห้ามไว้ ปฏิบัติตามข้อที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาต คือทรงบัญญัติอนุญาตไว้ คือประพฤติตามวินัยที่บัญญัติไว้นั่นเอง เว้นข้อที่ทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ศีลนี้เป็นเครื่องกำจัดกิเลสกองราคะโทสะโมหะ หรือโลกโอรถหลง ที่เป็นอย่างหยาบหรือว่าห้ามกันไว้มิให้หยาบออกมาจนเป็นถึงก่อเจตนากรรมทางกายทางวาจาทางใจ เป็นความละเมิดผิดต่างๆ สมาธินั้นได้อแก้ความตั้งใจมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบอันเป็นอารมณ์กรรมฐาน เป็นเหตุกำจัดกิเลสที่เป็นนิวรณ์ อันบังเกิดขึ้นทำจิตให้ก่ลัดกลุ่ม วุ่นวายไม่สงบไม่ตั้งมั่นอยู่ในทางที่ชอบ ทั้งกำบังปัญญาให้รู้แจ้งเห็นจริง ปัญญานั้นคือความเข้าถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง เป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกอย่างได้เป็นอย่างดี จนถึงกิเลสที่ต้องจิตสันดานอันนับว่าเป็นอย่างละเอียด ศีลนั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่ตั้งใจสมาทานศึกษาตามพระวินัยบัญญัติ คือตามสิกขาบทบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต สมาธินั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่มาตั้งใจปฏิบัติในสมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ ปัญญานั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการมาตั้งใจปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเกิดปัญญาให้เห็นแจ้งรู้จริง

สมณะ - ผู้สงบ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นข้อที่พระอุปัชฌายะสอนนาค ให้รู้ว่าเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ ซึ่งเมื่อสรุปลงแล้วก็เป็นการสอนให้รู้ ว่าการเข้ามาบวชนั้น อันประกอบด้วยภารกิจพิเศษเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ครองผ้ากาสาวพัสตร์ โคนผม และพระสงฆ์ได้ประกอบสังฆกรรมให้อุปสมบทตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ และเมื่อได้กระทำถูกต้องบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติของการอุปสมบท ก็สำเร็จเป็นภิกษุตามพระวินัยบัญญัติ นี้เรียกว่าเป็นการบวชกาย จึงต้องมีการปฏิบัติทางจิตใจ ให้จิตใจมีความสงบ สมกับที่ชื่อว่าเป็นสมณะคือเป็นผู้สงบ หรือที่เรียกว่าเป็นพระสมณะผู้สงบ หรือที่ไทยเราเรียกว่าพระก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ก็จะต้องปฏิบัติให้จิตใจเป็นศีล จิตใจเป็นสมาธิ จิตใจเป็นปัญญา คือให้จิตใจนี้ปกติสงบ ตั้งมั่นและรู้เข้าถึงธรรม ดังนี้เป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายตามพระวินัยบัญญัติ และมีการบวชใจคือปฏิบัติอบรมจิตใจของตนพร้อมทั้งกายวาจา ให้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาดังกล่าว ก็เป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายมีการบวชใจสมบูรณ์ทั้งสองนี้ จึงจะเป็นการบวชที่สมบูรณ์ทั้งกายทั้งใจ

มูลกรรมฐาน

ต่อจากนั้นพระอุปัชฌายะก็ได้สอนกรรมฐานที่เรียกว่าเป็นมูลกรรมฐาน คือกรรมฐานที่เป็นมูลเป็นรากเหง้าของกรรมฐานทั้งปวง คือตจปัญจกรรมฐาน ที่แปลว่ากรรมฐาน ๕ ข้อ มีหนึ่งเป็นข้อสุดท้าย โดยสอนให้พิจารณาเกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันดา ฟัน ตโจ หน้ง เริ่มต้นด้วยสอนให้รู้จักกำหนดผมขนเล็บฟันหน้ง ว่าสิ่งที่เป็นเส้น ๆ งอกอยู่บนศีรษะ เบื้องต้นจรดหน้าผาก เบื้องหลังจรดปลายคอต่อเบื้องขวางจรดก้นหูทั้ง ๒ ข้าง นี้เป็นผม สิ่งที่ยกอกอยู่เป็นเส้น ๆ เว้นจากผม อยู่ทั่วสรรพางค์กายนอกจากฝ่ามือและฝ่าเท้า เรียกว่าขน สิ่งที่เป็นเกล็ด ๆ งอกอยู่ที่ปลายนิ้วมือและนิ้วเท้าเรียกว่าเล็บ สิ่งที่เป็นซี่ ๆ งอกอยู่ที่กระดูกตามเบื้องล่างเบื้องบนในปากเรียกว่าฟัน สิ่งที่เป็นผืนหุ้มห่ออยู่ทั่วสรรพางค์กายเรียกว่าหนัง ให้กำหนดดูให้

รู้จักผมชนเล็บพันหนึ่ง ว่าทุกคนก็มีผมชนเล็บพันหนึ่ง อันเป็นอาการของร่างกายที่ตามองเห็นได้ จะเป็นกายตนกายผู้อื่นก็ย่อมมีผมชนเล็บพันหนึ่งที่ตามองเห็นได้อยู่ด้วยกัน แต่โดยปกตินั้นเมื่อมองเห็นร่างกายของกันและกัน ก็มักจะมีความยึดถือบางส่วนหรือทั้งหมด ว่าสวยงามน่ารักน่าชม จึงบังเกิดกิเลสกองระคะความติดใจยินดีเป็นต้นขึ้นในกายตนในกายผู้อื่น เมื่อเกิดกิเลสขึ้นดังนี้ หากประพุดิพรหมจรรย์อยู่ ก็ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมอง และไม่สามารถจะทำจิตให้เป็นสมาธิ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติในไตรสิกขาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ และกิเลสกองระคะความติดใจยินดีแสดงเป็นหัวหน้าของกิเลสทั้งปวง คือนาหน้า อย่างอภุศลมูล ๓ ก็ระคะโทสะโมหะ หรือโลภโกรธหลง ระคะนำคือความติดใจยินดีนี้ ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องมีวิธีปฏิบัติทำใจของตัวเอง สงบกิเลสกองระคะคือความติดใจยินดีนี้ให้ได้ ก็โดยที่กายตนและกายผู้อื่นนี้เป็นที่ตั้งของกิเลสกองระคะเป็นต้น เพราะไม่ได้พิจารณาโดยแยบคาย คือมิได้พิจารณาจับเหตุจับผลให้รู้ตามเป็นจริง จึงได้บังเกิดความหลงรักหลงชังขึ้น ฉะนั้น จึงต้องรู้วิธีที่จะปราบใจของตนเองคือปราบกิเลสตัวนี้จากใจของตัวเองลงให้ได้ โดยพิจารณาจับให้ถึงตัวต้นเหตุว่าตัวต้นเหตุนั้นก็คือผมชนเล็บพันหนึ่งนี้แหละ ที่แรกจึงต้องจับพิจารณาผมชนเล็บพันหนึ่ง ว่าเป็นผมนี่เป็นขนนี่เป็นเล็บนี่เป็นพันนี่เป็นหนึ่ง สิ่งที่ตามองเห็นทั้งหมดรวมเข้าก็เป็นผมชนเล็บพันหนึ่งทั้ง ๕ นี้ ซึ่งจิตใจนี้หลงยึดถือว่าสวยงามน่ารักน่าชมอยู่ แต่โดยที่แท้แล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าผมชนเล็บพันหนึ่งทั้ง ๕ ประการนี้เป็นสิ่งปฏิกูลไม่สะอาดไม่งดงาม จึงต้องมีการชำระมีการตกแต่งตามที่ตัวเองว่างดงามให้ดูงดงามอยู่เสมอ แต่ก็ไม่สามารถจะกระทำสำเร็จ จึงต้องกระทำอยู่ทุกวันทุกเวลาดังจะพิจารณาเห็นได้ว่าทุกคนเสียเวลาที่จะชำระที่จะตกแต่งร่างกายนี้ คือผมชนเล็บพันหนึ่งนี้ วันหนึ่ง ๆ สิ้นเวลาไปเป็นอันมาก แล้วก็ทิ้งไว้ไม่ได้ ก็ต้องชำระต้องตกแต่งกันอยู่เสมอ ๆ ความปฏิกูลความไม่งดงามนั้นย่อมปรากฏออกมาอยู่เสมอ

เมื่อพิจารณารวม ๆ กันนี้ หากยังไม่ปรากฏชัด ก็ให้พิจารณาแยกออกไปอีกโดยสี่ โดยสังเขปคือทรวดทรง โดยกลิ่น โดยที่ เกิด โดยที่อยู่ ว่าผมชนเล็บพันหนึ่งทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ โดยสี่ก็ไม่สะอาดไม่งดงาม โดยสังเขปหรือทรวดทรงก็ไม่สะอาดไม่งดงาม กลิ่นก็เหมือนกัน ที่เกิดก็เหมือนกัน เพราะเกิดอยู่กับปุพฺพ โลหิต ซึ่งเป็นปฏิกูลไม่สะอาด ให้พิจารณากลับไปกลับมาอยู่เสมอ ว่าผมชนเล็บพันหนึ่งปฏิกูล

ไม่สะอาดไม่งดงาม หนึ่งพันเล็บขนผมปฏิกุลไม่สะอาดไม่งดงามดังนี้ จนจิตสงบจากกิเลสกองราคะเป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมฐาน เมื่อเป็นกรรมฐานก็ให้รักษากรมฐานข้อนี้ไว้ ให้เป็นมูลกรรมฐานทั้งปวง ให้เป็นบาทของปัญญาที่จะอบรมปฏิบัติสืบต่อไป จนกระทั่งบรรลुวิชชาวิมุตติ ทำให้แจ้งนิพพานในที่สุด ท่านเรียกว่ามูลกรรมฐาน คือเป็นมูลเป็นรากเหง้า ก็เพราะกำจัดกิเลสกองราคะ ซึ่งกิเลสกองราคะนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นมูลหรือเป็นเบื้องต้นของบรรดากิเลสทั้งหลาย นำหน้ากิเลสทั้งหลายอยู่ จึงต้องกำจัดกิเลสกองนี้ให้ลงเสียก่อน เมื่อกำจัดลงได้แล้ว ก็จะทำให้มีความสุขอยู่กับการที่จะศึกษาพระธรรมพระวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะฉะนั้นพระอาจารย์อุปัชฌาย์จึงได้สอนกันมาตั้งแต่โบราณจนบัดนี้แก่นาคที่เข้ามาขอบวช ให้ถือปฏิบัติอยู่ในกรรมฐานทั้ง ๕ ข้อนี้อยู่เป็นนิจ

เพราะฉะนั้น จึงได้นำเอาข้อที่สอนนาคนี้มากล่าวทบทวนในวันนี้ เท่ากับว่าเป็นหลักที่จะต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ อันจะทำให้จิตใจมีความสุข จะทำให้สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ในพรหมจรรย์ตามกำหนดที่ตั้งใจ และทำให้มีกำลังใจที่จะศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ครั้งที่ ๒ นิสสัย ๔

เมื่อวานนี้ได้อธิบายทบทวนคำสอนภาค วันนี้จะอธิบายอนุศาสน์ซึ่งเป็นโอวาทที่พระบรมศาสดาตรัสให้สอนภิกษุผู้บวชใหม่ ให้รู้จักนิสสัย ๔ อกรรมกิจ ๔ ในเมื่อได้รับอุปสมบทแล้วทีเดียว คือเป็นคำสอนที่ให้สอนในเวลาที่ยังติดจากอุปสมบทเสร็จแล้ว ฉะนั้นเมื่ออุปสมบทเสร็จ พระอุปัชฌายะก็จะบอกอนุศาสน์เป็นภาษาบาลี และต่อมาพระอุปัชฌายะเองหรือพระอาจารย์ก็จะสอนเป็นคำไทยให้มีความเข้าใจ ซึ่งท่านผู้เข้ามาบวชแล้วก็ยอมได้ฟังคำอธิบายมาแล้ว ในวันนี้จะทบทวนเพียงนิสสัย ๔ ซึ่งมีเหตุผลสืบเนื่องมาจากการบวช ฉะนั้น จึงจะอธิบายคำว่า การบวชตามถ้อยคำเสียก่อน

อธิบายนิสสัย ๔

คำว่า บวช นั้น มาจากคำว่า ปพฺพชฺชา หรือบรรพชา มีความหมายว่าการออกคือการออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า สทุธา อคารสุมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา แปลว่า มีศรัทธาบรรพชาคือบวช คือออกจากเรือน มาเป็นอนาคาริยะที่แปลว่า ผู้ไม่มีเรือนไม่มีบ้าน จึงมีเหตุผลสืบต่อมาถึงนิสสัย ๔ คำว่านิสสัยนั้น เป็นนิสสัยทางจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นนิสสัยทางกายอีกอย่างหนึ่ง ทางจิตใจนั้น ดังที่พูดกันว่า มีนิสสัยดี นิสสัยไม่ดี ส่วนทางกายนั้น ก็หมายถึงเครื่องอาศัยดำรงชีวิตของร่างกาย อันชีวิตต้องอาศัยจึงดำรงอยู่ได้ และหมายเอาที่เป็นสิ่งจำเป็นอันชีวิตต้องอาศัย

จริง ๆ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย ก็ได้แก่บัจจัย ๔ นั้นเอง คำว่าบัจจัยนั้น ก็หมายถึง เครื่องอาศัยของชีวิตเหมือนกัน แต่ว่าเป็นค่ากลาง ๆ จะเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ ก็ได้ จะเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือยอำนวยความสะดวกสบายยิ่งขึ้นก็ได้ ก็คือจิวร ผ้านุ่มห่ม บิณฑบาต อาหารสำหรับบริโภค เสนาสนะที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ นี้คือบัจจัย ๔

ข้อที่ ๑ เทียบบิณฑบาต

เมื่อมาเรียกวานิสสัย ๔ ก็มีความหมายถึงเครื่องดำรงชีวิตเหล่านี้ที่จำเป็นจริง ๆ และที่จะพึงแสวงหาได้สำหรับผู้ที่ได้ออกบวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน แล้วจริง ๆ แต่ว่ายกเอาอาหารมาเป็นที่ ๑ คือเทียบบิณฑบาต ก็หมายถึงว่าถือบาตร เดินออกไปสู่ละแวกบ้านรับอาหารที่ชาวบ้านเขาใส่บาตรถวายในละแวกบ้าน ฉะนั้น จึงมีคำเรียกผู้ที่ถือบาตรเทียบรับอาหารที่เขาใส่บาตรถวายว่าภิกษุ หรือภิกษุ ที่แปลว่า ผู้ขอโดยปกติ อันหมายความว่าเทียบขออาหารด้วยวิธีถือบาตรอุ้มบาตรเดินออกไปใน ละแวกบ้าน ด้วยอาการที่มีความสละสลวย มีได้ออกปากขอ เป็นแต่เพียงว่าภิกษุที่ อุ้มบาตรเดินออกไปในละแวกบ้านนั้นก็เป็นการที่แสดงว่ารับอาหารที่เขาถวายเท่านั้น จึงเรียกว่าขอโดยปกติ คือเป็นผู้ขอโดยที่อุ้มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้านเท่านั้น มิใช่แสดงอาการอย่างยากหรือวณิก ยากหรือวณิกก็คือผู้ที่เทียบขอทานดังที่ เรียกกันกล่าววาจขอ หรือไม่กล่าววาจ แต่แสดงอาการขออย่างคนขอทานทั่วไป ทั้งหลาย หรือบางทีก็ขอโดยวิธีที่ร้องรำทำเพลง เอาการร้องรำทำเพลงนั้นแลกกับสิ่งที่ เขาจะให้เป็นการตอบแทน แต่ว่าภิกษุซึ่งเป็นผู้ขอโดยปกตินั้นมิได้ขออย่างนั้น อุ้มบาตร ด้วยภิกษุที่สละสลวยระว่างเดินผ่านบ้านเขาไป เมื่อเขาจะถวายเขาก็เอาอาหารออกมาใส่ บาตรถวายให้ เพราะฉะนั้น จึงได้มีคำเรียกสำหรับผู้นับถือพระพุทธศาสนา ว่าอาการ ที่พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกออกเทียบบิณฑบาตเป็นการเสด็จออกโปรดสัตว์ เป็นการเรียกด้วยความเคารพ แทนที่จะรู้สึกว่าเป็นผู้ที่ใส่บาตรเป็นผู้ที่สูงกว่า กลับยกย่อง พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกที่เสด็จออกบิณฑบาตว่าเป็นผู้ที่สูงกว่า คือเท่ากับว่า พระองค์และพระพุทธสาวกได้เสด็จออกไปโปรดพวกชาวบ้านชาวเมือง

นิสสัยข้อที่ ๑ คือการเที่ยวออกบิณฑบาตนี้ ก็สืบเนื่องมาจากการบวช คือ การออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อมาเป็นอนาคาริยะคือผู้ที่ไม่มีบ้านไม่มีเรือน จึงไม่มีผู้ที่จะประกอบอาหารให้และก็ไม่มีการประกอบอาหารเอง เพราะเมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือนก็ต้องไม่มีครัว แต่ว่าร่างกายนี้ต้องการอาหารสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยง ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ ฉะนั้น วิธีที่จะได้อาหารมาสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายก็คือออกบิณฑบาต อุ่มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้าน ผู้มีศรัทธาเขาก็ใส่บาตรถวาย ได้มาก็นำมาฉัน นามาบริโภค สำหรับที่จะดำรงชีวิต การออกบิณฑบาตจึงเป็นวิธีดำรงชีวิตของผู้ออกบวช แต่ว่าก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาม คืออาหารที่ผู้มีศรัทธานำมาถวายแก่สงฆ์ แล้วแจกกัน ไปก็ติดตาม หรือถวายส่วนบุคคลก็ตาม เมื่ออาหารที่เขานำมาถวายนั้นไม่ผิดวินัยข้อใด ข้อหนึ่งแล้วก็รับฉันได้ ก็นับเป็นอดิเรกลาม คือเป็นการได้อาหารที่เป็นอดิเรก คือ ที่เกินหรือที่ยิ่งไปกว่าอาหารที่จะพึงได้ด้วยวิธีการออกบิณฑบาตดังกล่าวนี้

ข้อที่ ๒ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๒ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ผ้าบังสุกุลนั้นแปลตามศัพท์ว่าผ้าเปื้อนฝุ่น หมายถึงผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในกองขยะก็ดี ในป่าก็ดี หรือแม้เป็นผ้าห่อศพก็ดี ผู้ที่ออกบวช ก็จำเป็นที่จะต้องมีย่านุ่งห่ม ดังที่ตรัสว่า ผู้ที่เข้ามาขอบวชนั้นจะต้องมีไตรจีวร และมีบาตรเอาไว้สำหรับออกบิณฑบาต ดังกล่าวในข้อ ๑ นั้น ไตรจีวรนั้นก็คือผ้านุ่ง เรียกว่า สบงหรืออันตราวาสก ผ้าห่มเรียกกันว่าจีวรหรืออุตตราสงค์ กับอีกผืนหนึ่งเรียกว่า ผ้าสังฆาฏิ เป็นผ้าที่เย็บ ๒ ชั้นสำหรับเป็นผ้าห่มในฤดูหนาว แต่ว่ามาในบัดนี้พระสงฆ์ ไทยเรามาใช้เป็นผ้าพาดบ่า สำหรับใช้ในสังฆกรรมและในพิธีทำบุญต่าง ๆ ในวัด เพราะฉะนั้น เมื่อผ้าไตรจีวรชุดที่ใช้อยู่เก่าไปขาดไปก็จะได้มาจากไหน ภิกษุไม่มีทรัพย์ที่จะซื้อหาและจะซื้อหาก็กไม่ได้ รับเงินทองก็ไม่ได้ ซื้อหาก็กไม่ได้ ขอเงินทองจากคนที่มิใช่ญาติหรือที่มิได้บวการณาก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องไปเก็บผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ที่โคนไม้ หรือในกองขยะ หรือแม้เป็นผ้าห่อศพในป่าช้ามาซักเย็บซ่อมเป็นผ้านุ่งห่ม พระพุทธเจ้าเองก็ได้มีประวัติเล่าไว้ ว่าได้เคยทรงไปนำผ้าห่อศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งในครั้งนั้นเมื่อมีผู้ตายลงเขาก็ให้นำเอาไปทิ้งไว้ในป่าช้า และมีผ้าห่อศพ พระพุทธเจ้า

ก็เคยทรงนำเอาผ้าห่อศพมาซักเย็บซ่อมเป็นผ้าที่ทรงนุ่มทรงห่ม และก็มานิยมเรียกกันว่าเป็นผ้ามหาบังสุกุล ซึ่งเป็นธรรมเนียมกันมาจนถึงในบัดนี้ เวลาจะเผาศพเจ้าภาพก็นำผ้ามาทอดที่หีบศพ นิมนต์พระไปซัก เรียกว่าซักมหาบังสุกุล แต่ว่าในครั้งโบราณนั้นท่านไปซักจริง ๆ คือไปเปลื้องมาจากที่เข่าห่อศพ เอามาทำเป็นผ้านุ่มห่มกันจริง ๆ แต่ก็ทรงอนุญาตอดิเรกลาม คือการได้ผ้าเป็นอดิเรก คือที่ยิ่งไปกว่าที่เกินไปกว่าผ้าบังสุกุลนั้น คือผ้าที่เขานำมาถวาย จะเป็นผ้าที่ยังไม่ได้เย็บซ่อมเป็นสบงจีวรก็ตาม หรือจะเป็นผ้าที่เย็บซ่อมมาแล้วก็ตาม ก็รับได้ ถ้าปฏิบัติตามพระวินัยที่ว่าด้วยการรับผ้าแล้ว ก็เป็นอันว่าใช้ได้

ข้อที่ ๓ อยู่โคนไม้

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๓ คืออยู่โคนไม้ นี่ก็สืบเนื่องมาจากการบวชเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อการบวชเป็นการที่ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือน จะอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น ก็ต้องอาศัยอยู่ที่โคนไม้นั้นแหละ เพราะไม่มีบ้านไม่มีเรือน และเดิมก็ไม่มีวัดวาอาราม โคนไม้จึงเป็นนิสสัยข้อที่ ๓ แต่ก็ทรงอนุญาตให้รับที่อยู่อาศัยที่เป็นอดิเรกลามได้ คือการได้ที่อยู่อาศัยที่เกินหรือที่ยิ่งไปกว่านั้น เป็นต้นว่ากุฏิวิหาร ที่เขาสร้างถวาย ซึ่งเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่กว้างออกไป ผู้มีศรัทธาก็ได้สร้างกุฏิวิหารให้พระอยู่อาศัย ตลอดจนถึงสร้างวัดวาอารามให้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลักเป็นฐาน หรือว่าอาศัยอยู่ในถ้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยได้โดยธรรมชาติก็ใช้ได้

ข้อที่ ๔ ฉันทายตองด้วยน้ำมูตรเน่า

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๔ คือฉันทายตองด้วยน้ำมูตรเน่า อันนี้ก็สืบเนื่องมาจากการบวชอีกเหมือนกัน เพราะเมื่อบวชก็ออกจากบ้านจากเรือน เป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ต้องเที่ยวบิณฑบาตรรับอาหารที่เขาใส่บาตรมาฉันเพื่อดำรงชีวิต ต้องนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ต้องอยู่โคนไม้ ฉะนั้น เมื่อร่างกายมีการเจ็บป่วยลงจะได้หยุดยามาจากไหน ก็ต้องใช้ผลไม้ที่เป็นยา เช่น ผลสมอ ผลมะขามป้อม มาตองด้วยน้ำมูตรเน่าสำหรับฉันบำบัด

อาพาธ คือความป่วยไข้ และก็ทรงอนุญาตอดิเรกลามคือการได้เภสัชคือยาที่ยิ่งหรือที่เกินไปกว่านั้น ที่ระบุไว้ก็คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ซึ่งทั้ง ๕ อย่างนี้ไม่ใช่เป็นยาโดยตรง ไม่ใช่เป็นอาหารโดยตรง แต่เมื่อร่างกายมีความอ่อนเพลีย เรียกว่ามีปัจจัย คือมีเหตุอันจะต้องใช้ในเวลากาลก็ดี ในเวลาวิกาลก็ดี ก็ใช้ได้ แต่ว่าเนยใส เนยขข้นนี้ต้องเข้าใจว่าไม่ใช่เนยอย่างที่เรารเรียกกันในปัจจุบัน อย่างที่ฝรั่งทำมาจำหน่ายที่เรียกว่าชีส (cheese) เป็นต้น เรามาเรียกกันว่าเนย แต่ความจริงแล้วเป็นอาหารชนิดหนึ่ง มีส่วนผสมเป็นอาหาร พวกชีสเหล่านี้ไม่ใช่เนยใสเนยข้น ใช้ฉันทเวลาหลังเที่ยงไม่ได้ เนยใสเนยขข้นนั้นต้องเป็นเนยใสเนยขข้นที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ชีสที่เป็นอาหารอย่างนั้น สิ่งที่ใช้ได้ทั้งในกาลทั้งในวิกาล คือ เนยใส เนยขข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และแม่ที่เป็นยาโดยตรงแก้ไข้ได้โดยตรงก็ใช้ได้

สรุปนิสสัย ๔

เพราะฉะนั้น คำว่านิสสัยนี้จึงหมายถึงปัจจัย ๔ นั้นแหละ แต่หมายเอาจำเพาะที่เป็นสิ่งจำเป็นจริง ๆ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าอย่างแร้นแค้นจริง ๆ อาหารก็ต้องขอเขาที่เขาใส่บาตรนำมาฉัน ไม่ว่าจะดีไม่ว่าเลว เลือกไม่ได้ ผ่านงุ่มง่ามก็เป็นผ้าเก่า เอามาเย็บซ่อมทำเป็นผ้านุ่งหม้ออันเรียกว่าผ้าบังสุกุล ที่อยู่อาศัยก็โคนไม้ ยาแก้ไข้ก็ยาตองด้วยน้ำมูตรเน่า เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่านิสสัย ให้ต่างกับคำว่าปัจจัย และก็มี ความหมายทำนองเดียวกันกับนิสสัยทางจิตใจ ดังที่เรียกว่านิสสัยทางจิตใจนั้น ก็หมายถึงภาวะทางจิตใจที่เป็นอย่างละเอียด ที่ปรากฏอยู่ในภายในเป็นตัวนิสสัย ซึ่งก็ไม่มีใครมองเห็น แต่อาการที่แสดงออกมาทางกายวาจาอันส่องให้เห็นว่าภายในมีนิสสัยอย่างไร นิสสัยดี นิสสัยเลวอย่างไร มาถึงเป็นนิสสัยที่เป็นวัตถุบำรุงกาย ก็เอาอย่างที่ว่าแร้นแค้นจำเป็นที่สุดที่ชีวิตจะพึงดำรงอยู่ได้ เพราะฉะนั้น นิสสัยทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งว่าให้บอกเมื่อบวชแล้ว เพราะมีเรื่องว่ามีผู้เข้ามาขอบวช เมื่อยังไม่ได้บวช ภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์ อาจารย์ก็บอก เมื่อผู้มาขอบวชรู้ว่าบวชแล้วจะเป็นอย่างไรก็ตกใจ ไม่บวช เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสสอนว่าให้บอกเมื่อบวชแล้ว ว่าบวชแล้วจะต้องเป็นอยู่อย่างไร แต่ก็ทรงอนุญาตอดิเรกลามอย่างนั้น

ในบัดนี้ได้มีอดีตรากมาก ดังที่ปรากฏว่าได้มีการสร้างวัดวาอารามสำหรับให้ภิกษุสงฆ์ได้อาศัย ได้มีการสร้างกันอย่างประณีตงดงามและดี ให้มีความสุขด้วยแรงศรัทธาของประชาชน อันจะพึงเห็นได้ว่าวัดทั้งหลายเป็นอันมากนั้นได้มีที่อยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสามเณรดียิ่งกว่าประชาชนที่อยู่รอบวัดโดยมาก ยิ่งในชนบทก็ยิ่งจะเห็นได้ง่าย ประชาชนที่อยู่รอบวัดนั้นเป็นชานาชาไว้อยู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นกระต๊อบหลังคามุงจากประกอบด้วยไม้เก่า ๆ ที่ผุพังก็มี แต่ว่าวัดในหมู่บ้านนั้นแต่ละวัดได้สร้างกันอย่างดี ที่อยู่อาศัยของพระเณรก็ดี เป็นอย่างนี้โดยมากในเมืองไทย จนถึงทำให้ผู้ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนาหรือไม่รู้จักพระพุทธศาสนาในเมืองไทย ไม่เข้าใจว่าทำไมจึงเป็นอย่างนี้ หรือบางทีก็เห็นไปว่าพระเป็นฝ่ายที่อยู่เป็นสุขมากกว่าชาวบ้าน และหาความไปต่าง ๆ แต่อันที่จริงนั้นเป็นความยินดีพอใจของประชาชนผู้นับถือพระพุทธศาสนาเอง ซึ่งการก่อสร้างวัดวาอารามนั้นก็เกิดขึ้นจากกำลังศรัทธาของประชาชนผู้ที่เป็นชาวไร่ชาวนาเป็นต้นเหล่านี้แหละ พร้อมใจกันบริจาคคนละน้อยบ้างมากบ้างตามกำลังมาสร้างขึ้น และอาศัยความที่รวมกำลังกันนั่นเอง จึงทำให้สามารถสร้างวัดประกอบด้วยกุฏิวิหารที่เรียบร้อยและมีความสุขและผู้ที่ช่วยกันสร้างนั้นก็มีความสุข มีความเบิกบานยินดีเมื่อเห็นว่าวัดในหมู่บ้านของตนนั้นเรียบร้อยงดงาม ไม่ได้มีความนึกคิดที่จะอิจฉาริษยาพระอย่างไร หรือที่จะเห็นพระว่าเป็นอย่างไรเกี่ยวกับความเป็นอยู่นั้น ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น ว่าผู้ที่มีศรัทธานั้นเมื่อพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกเสด็จออกบิณฑบาตก็กล่าวว่าเสด็จไปโปรดสัตว์ ก็กล่าวกันอย่างนี้ด้วยกำลังศรัทธาที่นับถืออย่างสูงสุดนั่นเอง แต่แม้เช่นนั้นบรรดาภิกษุสามเณรทั้งหลายก็ควรจะเป็นผู้ที่ไม่ประมาท และตั้งใจที่จะปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในปาริสุทธิศีลทั้ง ๔

ปาริสุทธิศีล

ข้อที่ ๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ คือพระบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันเป็นหลักใหญ่ของความประพฤติ ดังที่เรียก

กันว่าศีล ๒๒๗ นั้น และตลอดถึงปฏิบัติในพระบัญญัติที่เกี่ยวกับอาจารย์มารยาททั้งหลาย อันเรียกว่าอภิสมาจาร

ข้อที่ ๒ อินทรีย์สังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทรีย์ อันได้แก่มีสติที่จะสำรวมระวังตาหูจมูกลิ้นกายและใจ ทุกขณะที่ได้เห็นรูปอะไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะทางจมูกทางลิ้นทางกาย และารู้คิดเรื่องอะไรทางใจ มีสติสำรวมระวังจิตใจ ไม่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นสิ่งที่หูได้ยินเหล่านั้นเป็นต้น มาเป็นเครื่องก่อกิเลสกองราคะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจให้สิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นตกอยู่แค่ตาแค่หูเป็นต้นนั้น ไม่ให้เข้ามาก่อกิเลสในใจ นี้เรียกว่าอินทรีย์สังวร

ข้อที่ ๓ อาชีวะปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ คือการเลี้ยงชีวิต เช่นว่าปฏิบัติในนิสสัย ๔ และรับอดิเรกลาภที่เขาถวาย หรือที่ได้มาโดยชอบ โดยที่ไม่ได้ไปแสวงหาหรือได้มาโดยไม่สมควรต่าง ๆ

ข้อที่ ๔ บัจจยัจจเวกขณศีล ศีลคือการพิจารณาปัจจัย ๔ แล้วจึงบริโภค ดังที่เราได้สวดบท ปฏิสงฺขา โย ในเวลาเช้า อชฺช มยา ในเวลาเย็นหรือค่านั้น

ครั้งที่ ๓ ปารีสสุทธิศีล ๔

พิจารณาขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔

จะว่าถึงปารีสสุทธิศีล ๔ ที่ได้แสดงมาแล้ว ภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัย นี้พึงตั้งใจปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และจะได้แสดงขยายความในปัจจัยสันนิสิตศีล ข้อที่ ๔ ศีลที่อาศัยปัจจัย อันหมายความว่าตรัสสอนให้พิจารณาปัจจัยทั้ง ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยาแก้ไข้ ในขณะที่รับและในขณะที่บริโภคนั้น หากว่าในขณะที่บริโภคนั้นได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาเป็นส่วนอดีตในวันนั้น อันหมายความว่าพิจารณา ย้อนหลังในวันนั้น ดังนี้ก็ใช้ได้ พิจารณาในขณะที่รับนั้น คือในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ ให้พิจารณาโดยความเป็นธาตุ หรือโดยความเป็นปฏิภูล พิจารณาโดยความเป็นธาตุ นั้นก็คือพิจารณาโดยความว่า ปัจจัยทั้ง ๔ สักแต่ว่าเป็นธาตุ คือเป็นธาตุดินน้ำไฟลม และบุคคลผู้บริโภคนปัจจัยทั้ง ๔ ก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา พิจารณาโดยเป็นของปฏิภูลนั้นก็พิจารณาว่า ปัจจัยทั้ง ๔ เมื่อยังไม่มาถึงกายอันนี้ ก็ยังไม่ปฏิภูล แต่เมื่อมาถึงกายอันนี้ก็ เป็นของปฏิภูลไม่สะอาด ในขณะที่รับปัจจัยทั้ง ๔ ตรัสสอนให้พิจารณาดังนี้

พิจารณาขณะที่บริโภคน้ำจืดทั้ง ๔

ในขณะที่บริโภคน้ำจืด คือในขณะที่บริโภคน้ำจืดทั้ง ๔ คือในขณะที่นุ่งห่มผ้า นุ่งห่ม ฉันทดาหาร นุ่งนอนบนที่นึ่งที่นอน และฉันทยาแก้ไข้ ก็ให้พิจารณาว่า นุ่งห่มผ้า นุ่งห่มก็เพื่อปกปิดส่วนที่พึงละอาย ป้องกันลมแดดหนาวร้อนเหลือบุงเป็นต้น ฉันทดาหารหรือฉันทบิณฑบาตก็มีใช้เพื่อเล่น มีใช้เพื่อเปล่งปลั่งประเทืองผิว บริโภคน้ำจืดก็เพื่อที่จะดำรงกายให้เป็นไปได้เพื่อสงเคราะห์พรหมจรรย์ คือประพฤติพรหมจรรย์เป็นต้น นุ่งนอนบนที่นึ่งที่นอนก็เพื่อป้องกันแดดลมหนาวร้อนเหลือบุง เพื่อหลีกเลี่ยงเป็นต้น บริโภคน้ำจืดก็เพื่อระงับเวทนาที่เกิดจากอาหารต่าง ๆ ดังนี้ เป็นต้น ตามบทปฏิสังขยาที่สวดกันในเวลาทำวัตรเช้า รวมความว่า บริโภคน้ำจืดทั้ง ๔ ก็เพื่อที่จะทะนุบำรุงชีวิตร่างกายให้ดำรงอยู่ผาสุก เพื่อที่จะปฏิบัติความชอบ มีใช้เพื่อบำรุงกิเลสตัณหาเพื่อประพฤติชั่วต่าง ๆ และหากว่าในขณะที่บริโภคน้ำจืดได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาปัจเจกที่บริโภคน้ำจืดแล้วในวันนั้นย้อนหลังไปว่าได้บริโภคน้ำจืดแล้ว ก็เพื่อประโยชน์ที่ต้องการดังได้กล่าวมาข้างต้น ตามบทอชฌมยาที่สวดกันในเวลาทำวัตรเย็นหรือทำวัตรค่ำ

แสวงหาปัจเจกทั้ง ๔ โดยสมควร

ภิกษุผู้ที่ได้ปฏิบัติตามที่ได้ตรัสสอนไว้นี้ ก็ได้ชื่อว่าได้ปฏิบัติทำศีลอันอาศัยปัจเจก ๔ ข้อนี้ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ จะเห็นได้ว่าศีลที่เกี่ยวข้องด้วยปัจเจกทั้ง ๔ มีอยู่ถึง ๒ ข้อ คืออาชีวะปาริสุทธิศีลอันเป็นข้อที่ ๓ กับปัจเจกสันนิสิตศีลอันเป็นข้อที่ ๔ อาชีวะปาริสุทธิศีลนั้นก็เกี่ยวข้องด้วยการเลี้ยงชีพ ก็คือการที่แสวงหาปัจเจกทั้ง ๔ มาบริโภคใช้สอยโดยถูกต้อง เรียกว่ามีการแสวงหาอันสมควร มีใช้การแสวงหาอันไม่สมควร เมื่อมีการแสวงหาอันสมควรก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในอาชีวะปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ และในขณะที่รับปัจเจกทั้ง ๔ ก็พิจารณา และในขณะที่บริโภคน้ำจืดทั้ง ๔ ก็พิจารณา และแม้ว่ามิได้พิจารณาในขณะที่บริโภคน้ำจืด พิจารณาปัจเจกทั้ง ๔ ที่บริโภคน้ำจืดย้อนหลังไป เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในปัจเจกสันนิสิตศีลอันเป็นข้อที่ ๔ จึงจะพึงเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องกับปัจเจกทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุให้ภิกษุเป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์หรือมีศีลไม่บริสุทธิ์ได้ทั้ง ๒ ข้อ

เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ภิกษุทั้งหลายเห็นควรที่จะมีสติระมัดระวังในเรื่องนี้ และหากพิจารณาดูให้กว้างออกไปแล้วก็จะเห็นว่า วัตถุที่ปรากฏในพระพุทธศาสนาเป็นวัดวาอารามเป็นวิหารเป็นกุฏิและทุก ๆ อย่าง ย่อมเนื่องอยู่ในปัจจัยทั้ง ๔ นี้ และในบัดนี้ปัจจัยทั้ง ๔ นี้ได้มีมากมายเป็นอติเรกलग ภิกษุพระเณรไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยนิสสัยทั้ง ๔ เท่าไรนัก เพราะว่าได้มีประชาชนผู้มีศรัทธาได้จัดถวาย จนถึงสร้างเป็นวัดวาอารามเป็นกุฏิวิหารต่าง ๆ สำหรับให้พระเณรได้อยู่ผาสุก อันเป็นส่วนเสนาสนะ และยังมีการจัดอาหารจัดผ้าห่มจัดยาแก้ไข้ตลอดจนถึงสิ่งอื่นถวายอีกมากมาย

เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าไม่หมั่นพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็จะทำให้เกิดความประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลิน และเมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสตัณหา แสวงหาปัจจัยलगต่าง ๆ ในทางที่ไม่ถูกต้อง เป็นอนเสนาคือการแสวงหาอันไม่สมควร ก็เป็นอันว่าเสียปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ คืออาชีวปาริสุทธิ และในขณะที่รับในขณะที่บริโภค ในขณะที่บริโภคแล้ว ก็ไม่ได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ทำให้จิตใจไม่สำนึกถึงประโยชน์ที่ต้องการของการที่บริโภคใช้สอยปัจจัยทั้ง ๔ ว่าเพื่ออะไร คือเพื่อดารงกายดำรงชีวิต ดำรงกายดำรงชีวิตไว้ทำไม ก็ดำรงกายดำรงชีวิตไว้เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ เพื่อที่จะปฏิบัติความดีความชอบ ไม่ใช่เพื่อเพิ่มกิเลสตัณหาเพื่อประพฤติกามชู้ต่าง ๆ และก็จะทำให้ไม่หลงตน ทำให้ไม่ลืมนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ และโดยที่แท้แล้วตรัสสอนให้รู้จักสิ่งที่จำเป็นต้องการจริง ๆ สำหรับร่างกาย ซึ่งดูก็เป็นสิ่งที่แร้นแค้น แต่อันที่จริงก็เป็นสิ่งที่ร่างกายอาศัยได้ คือนิสสัยทั้ง ๔ นั้นสำหรับบุคคลซึ่งเป็นผู้บวช ออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้น ความต้องการจริง ๆ ก็คือนิสสัยทั้ง ๔ นั้นนั่นเอง ส่วนอื่น ๆ นั้นเป็นอติเรกलग ไม่ควรที่จะติดในอติเรกलग และมีความหลงตนมัวเมาอยู่ในอติเรกलगนั้น

หากว่าได้ตั้งใจเพ่งพินิจในอาชีวปาริสุทธิศีลและในปัจจัยสันนิสิตศีลทั้ง ๒ ข้อนี้ให้ดี และตั้งใจปฏิบัติควบคุมจิตใจแล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ที่รักษาใจตัวเองได้ ไม่ให้ประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเฟลินไปในอติเรกलगทั้งหลาย ไม่ให้ติดในอติเรกलगทั้งหลาย และจะมีความสำนึกตนอยู่ ว่าอันที่แท้แล้วสิ่งที่จำเป็นก็คือนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้นั่นเอง และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว แม้ว่าจะได้ปัจจัยทั้ง ๔ ดี

ก็ตามแล้วก็ตาม ก็จะไม่ตื่นตื่นยินดี จะไม่ฟูบแสบเสียใจ เพราะจะมีความสำนึกว่าถึงอย่างไร ๆ ก็ยังดีกว่าที่เป็นนิสสัยทั้ง ๔ อันพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็ทำให้มีความสำนึกตน เมื่อได้รับบารุงอดิเรกลาภดีเท่าใด ก็ยิ่งที่จะตั้งใจปฏิบัติความดีความชอบให้ยิ่งขึ้นไปเท่านั้น เพราะว่าอันสิ่งที่มีศรัทธาจัดถวายนั้นเขาต้องการจะถวายแก่ภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล ผู้ตั้งใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธรูปศาสนาอย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นเมื่อได้ใช้ปัจจัยของเขา ยิ่งเขาถวายดีเท่าไร ก็ยิ่งต้องตั้งใจปฏิบัติดีเท่านั้นและที่ตั้งใจแผ่เมตตาจิตแก่ผู้ที่ถวายนั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ตรัสสอนไว้เหมือนกัน ว่าการตอบแทนก่อนข้าวของชาวเมืองที่เขาถวายนั้นคือการตั้งใจแผ่เมตตาจิตไปให้เขา โดยตรงก็เมื่อฉันอาหารของเขาแล้วต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ

การบริโภค ๔ ประการ

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงการบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ไว้ว่ามี ๔ อย่าง คือ

๑. เถยยบริโภค แปลว่าการบริโภคของผู้ที่ทุศีล ซึ่งเป็นเหมือนอย่างว่ามาฆโมยของสงฆ์ไปบริโภค ก็เพราะว่าวัดวาอารามที่สร้างขึ้น กุฏิวิหารที่สร้างขึ้น ปัจจัยทั้งหลายมีอาหารผ้านุ่งหมยาแก้ไข้และอื่น ๆ ที่เขาถวายทั้งหมดนั้น ผู้มีศรัทธาต้องการถวายผู้ที่มีศีลตั้งใจรักษาศีล เพราะฉะนั้น เมื่อเป็นคนทุศีลคือมีศีลชั่วศีลขาดศีลต่างพร้อยไม่ตั้งใจปฏิบัติศีลให้ดี มาตรการผ้าเหลือง แล้วมาอยู่กุฏิที่เขาถวาย ฉันอาหารที่เขาถวายอะไรเหล่านี้เป็นต้น ก็เท่ากับว่ามาฆโมยของสงฆ์บริโภค จึงชื่อว่าเถยยบริโภค บริโภคโดยความเป็นฆโมย หมายความว่า ผู้ทุศีลมาบริโภคใช้สอยของสงฆ์ของวัดของที่เขาถวายด้วยศรัทธา

๒. อิดนบริโภค บริโภคโดยเป็นหนี้ ก็หมายความว่าถึงแม้ว่าไม่ใช่เป็นผู้ที่ทุศีลเหมือนอย่างนั้น ปฏิบัติดีอยู่ในศีล แต่ว่าในขณะที่รับกัถิ บริโภคกัถิ บริโภคแล้วมิได้พิจารณาในสิ่งที่ไม่ได้พิจารณาในขณะที่บริโภคกัถิ ก็ชื่อว่าบริโภคโดยความเป็นหนี้ คือเหมือนอย่างว่ากัถิมทรัพย์สินเขามาบริโภค

๓. ทายัชบริโศค บริโศคโดยความเป็นทายาท ท่านแก้ไว้สูง ว่าเป็นการบริโศคของพระเสขะทั้ง ๗ คือพระอรียบุคคล ๗ จำพวก ตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรค จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค แต่เมื่อพิจารณาแล้ว แม้ว่าจะยังมีใช้เป็นพระเสขะ แต่ว่าเป็นผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามบทพระสังฆคณฺ หรือปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพาน เพื่อทำทุกขให้สิ้นไป ดังนั้นก็เป็นทายัชบริโศค บริโศคโดยความเป็นทายาทได้ คือพระเสขะดังกล่าวก็ดี สรุปรเอาท่านที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ คือบวชมาแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนตั้งใจปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาหรือไตรสิกขาอยู่เพื่อสิ้นทุกข์ตามกำลังสามารถ ก็ชื่อว่าเป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นทายาทของพระองค์ที่เป็นสมณศากยบุตร เป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ก็มีสิทธิที่จะบริโศคใช้สอยสมบัติของบิดาได้

๔. สามิบริโศค บริโศคโดยความเป็นเจ้าของ ท่านแสดงไว้อย่างสูง ก็คือว่าการบริโศคของพระอรหันตชินาสพผู้สิ้นอาสวะแล้ว การบริโศคปัจจัยทั้ง ๔ ที่เขานำมาถวายนั้นเป็นการบริโศคอย่างเป็นเจ้าของโดยแท้ เพราะท่านเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยประการทั้งปวง

ท่านแสดงการบริโศคไว้ ๔ ประการดังนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจของพระเณรทั้งหลายให้มีความสำนึกอยู่เสมอ เพื่อจะได้ตั้งใจปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ และในขณะที่บริโศคก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ไม่ได้พิจารณาในขณะที่นั้นก็ให้พิจารณาย้อนหลัง คือพิจารณาถึงสิ่งที่ได้บริโศคไปแล้ว รวมความก็เป็นอย่างเดียวกัน

ศีลทั้ง ๔ ข้อนี้ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาติโมกข์ สำเร็จได้ด้วยศรัทธาคือความเชื่อฟัง อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ สำเร็จได้ด้วยสติ คือความระลึกรู้ อาชีวะปาริสุทธิ สำเร็จได้ด้วยความเพียร ส่วนข้อ ๔ ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่อาศัยปัจจัย สำเร็จได้ด้วยปัญญาพิจารณา และสำหรับปาติโมกขสังวรศีลนั้น หากว่าจะมีการล่วงละเมิด เมื่อแสดงอาบัติ กระทำคืนอาบัติ หรือว่าอยู่กรรม ในเมื่ออาบัติที่ล่วงละเมิดนั้นไม่เป็นอันติมะ ถึงที่สุดแล้ว ก็กลับบริสุทธิ์ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเทศนาสุทธิ บริสุทธิ์ได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติอะไรก็ไม่ปกปิดเอาไว้ แสดงเสียตามพระวินัยบัญญัติ อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์นั้น ก็อาจจะมีความบกพร่อง

บ้าง แต่แม้เช่นนั้นก็ให้ตั้งสำรวมขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นศีลที่บริสุทธิได้ด้วยสังวร คือความสังวร เรียกว่าสังวรสุทธิ ส่วนอาชีวปาริสุทธิ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธิอันเป็นข้อที่ ๓ นั้น บริสุทธิได้ด้วยการแสวงหา คือการแสวงหาที่เป็นธรรม การแสวงหาที่เป็นไปโดยชอบ ส่วนข้อที่ ๔ ศีลข้อที่อาศัยปัจจัยนั้น บริสุทธิได้ด้วยการพิจารณา

เพราะฉะนั้น เมื่อได้ปฏิบัติตามหลักเหล่านี้ เมื่อต้องอาบัติอะไรบ้างก็แสดงเสีย และเมื่อหย่อนสังวรอินทรีย์ไปบ้างก็ให้กลับตั้งสังวร คือตั้งสติสำรวมระวังขึ้นใหม่ และเกี่ยวแก่ปัจจัยทั้ง ๔ ก็ให้แสวงหาในทางที่ชอบ และปัจจัยทั้ง ๔ ก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้การปฏิบัติถูกต้อง เป็นปาริสุทธิศีล คือศีลบริสุทธิทั้ง ๔ ข้อ เมื่อตั้งใจปฏิบัติอยู่ตั้งนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าทำการบวชให้เป็นบุญเป็นกุศล

ครั้งที่ ๔

ลักษณะพระพุทธรศาสนา

จะแสดงลักษณะพระพุทธรศาสนา อันเกิดจากความศึกษาปฏิบัติเพ่งพิจารณา หากจะมีปัญหาถามว่า ศึกษาพระพุทธรศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบต่าง ๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพิจารณา และการตอบนั้นอาจจะอ้างข้อธรรม ข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะพิจารณาประมวลความเอาเอง ก็ได้ ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในวันนี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติ พิจารณาพระพุทธรศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่า ศึกษาพระพุทธรศาสนา เพื่อความจริง ความดี และความงาม จึงจะได้อธิบายไปตามความสำคัญพิจารณาว่า

๑. สัจจะ - ความจริง

ข้อแรก เพื่อความจริงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรม หรือธรรม ศึกษาที่ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่าง ๆ บรรยายต่าง ๆ ก็ดี หรือจะรวมเข้าทั้งหมดเป็น พระวินัยพระสูตรพระอภิธรรมอันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้นก็ดี ที่พระพุทธเจ้าทรง สั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจริงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควร พิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น หรือแม้ว่าจะคิดค้ำก็ต้องคิด พิจารณาแก่ แล้วก็จะพบความจริง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุก ๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับว่าไม่มีใครจะแสดงได้จริงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่าผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ หมวด ๒ คู่แรก มีธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัว และต่อ ๆ ไป เมื่อฟังเฝิน ๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้าหากว่าพิจารณาให้รู้จักว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่น ๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยิ่งศึกษาคือฟังอ่านทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะมีซาบซึ้ง เพราะจะยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุก ๆ ข้อ อันจะฟังค่านตามเหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้น ยิ่งศึกษาดังกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในด้านชีวิต ในด้านพฤติกรรม คือ การปฏิบัติของตนเองของแต่ละคน ตลอดจนถึงความจริงตามเหตุและผลของจิตใจของเจตนาของกรรม ที่ประกอบกระทำทางกายวาจาทางใจของตนเอง และในด้านอื่น ๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูก็แรกก็รู้สึกว่ามีเหตุผล ไม่น่าจะรู้สึกรับรองเท่าไรนัก หรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพิจารณาอย่าง ๆ ขึ้นไปแล้ว เมื่อยิ่งเข้าใจก็ยิ่งจะพบความจริง ว่าที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจจ์ คือที่มีใช้สามัญสัจจะความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ดังแสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้ อริยสัจจ์ ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อได้ยิ่งพิจารณาให้มีความเข้าใจ ก็ยิ่งจะเห็นความจริง

เพราะฉะนั้น ประการแรกของผู้ศึกษาพระพุทธานุภาพจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้หรือที่รู้นี้ มิใช่หมายความว่า เป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่า ต้องพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพระพุทธานุภาพประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพระพุทธานุภาพ

จะเป็นพระเก่าพระใหม่ จะเป็นเณรเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริง ให้เห็นจริง ให้รู้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่านตั้งใจที่จะทรงจำ แล้วก็ตั้งใจพิจารณาไปตามเหตุและผล ให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้วก็จะเห็นจริง จะพบความจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่นแม้ในข้อทุกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริง ๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริงให้เข้าใจจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ก็จะได้พบลักษณะพระพุทธศาสนาประการแรก

๒. ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี นี่เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมาและก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็ต้องเข้าใจว่าความดีนั้นตรงกันข้ามกับความชั่ว และอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดาครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์พระสอนต่าง ๆ และความดีความชั่วนี้ก็รู้กันอยู่ ว่าเกิดจากความประพฤติของบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ความดีก็เกิดจากการทำความดี ความชั่วก็เกิดจากการทำความชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้น ประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึงความดี ที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ก็สืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรกนั้นแหละ เพราะเป็นข้อที่พระพุทธศาสนาได้สอนไว้ทั้งนั้น ว่าอะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดีความชั่ว ก็คือความจริงของความดีและความจริงของความชั่ว พุทธสัน ๆ ก็คือให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริง อะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้น จึงมาถึงว่าจะต้องปฏิบัติละความชั่ว กระทบความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขต่าง ๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่าง ๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับทุกข์โทษต่าง ๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ควรกระทำ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติละชั่ว

ทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้มันต้องหมายถึงว่าทำดี อันที่จริงละชั่วก็นับว่าเป็นดีอย่างหนึ่งแต่ถ้าจะต้องทำดีที่เป็นคุณก็ยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้ายร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั่นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตาความมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข และความประพฤติก่อคุณอนุเคราะห์ต่าง ๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้น ๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่าง เป็นสุข เป็นความดี เพราะฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว สืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริง อะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่วทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้างทำความดีอะไรบ้างก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจจะไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ผีก็ตัวอยู่เสมอตั้งนี้ หัดให้ละชั่วทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกาย ทั้งทางวาจา ทั้งทางใจ นี่เป็นข้อที่ ๒ คือความดี

๓. ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริง และข้อความดี อันสิ่งทั้งสามซึ่งเป็นวัตถุย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลายของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอใจที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่ง บ้านเมืองก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงาม เรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนี้ก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายถึงความถึงความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เช่น การจะตั้งวางสิ่งของในห้องในหับก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนั่งจะห่มก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเรียกว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้น ก็เป็นศิลปะอย่างหนึ่ง

ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ทำแบบอย่างจีวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมนั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บต่อกันเข้า คล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะถูกขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื่อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้น เปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสาเยหรือกาสาเวฬุย้อมน้ำฝาดออกเสีย เพราะฉะนั้น จึงได้โปรดให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้น ๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปใช้นุ่งห่มไม่ได้ แต่ในขณะที่เย็บต่อกันเข้าก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนท์จึงได้คิดแบบจีวรขึ้นแบบคันทนาของชาวมคธ ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาทำเป็นคันทนา เป็นกระทงเล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงมาออกแบบตัดเป็นแบบจีวรเป็นกระทง ๆ เป็นกระทงเล็กกระทงใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ว่าทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ ว่าเป็นผู้มีศิลปะ ดังนี้ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้นก็เพื่อความงามเหมือนกัน เพราะเมื่อกิษุ์อยู่รวมกันเป็นหมู่ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอันเดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็นความงาม เพราะฉะนั้น คำว่า ความงามนั้นจึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงตกแต่งให้สวยสดงดงามดั่งแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่าง ๆ ที่สวยงาม บางทีเราก็เรียกกันนั้นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ในทางพระพุทธศาสนาก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้น ในข้อว่าความงามนี้ จึงมีความหมายถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึงพอใจชอบใจ พึงเลื่อมใส และก็มี ความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดี เห็นความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงว่า ศิลเป็นอารมณ์ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่ได้เห็นงามในศิลปะ ศิลเหมือนอย่างเป็นอารมณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศิลปะจริง ๆ ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติอยู่ในศิลปะเป็นประจำขาดไม่ได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศิลปะ อันนี้สำคัญ คนโดย

มากนั้นรู้จักความดีกันอยู่ รู้จักความชั่วกันอยู่ แต่ไม่เห็นงามในความดี แต่ไปเห็น
งามในความชั่ว จึงละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรกในความชั่ว และเห็นงาม
ในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติความดีกันยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้น ต้องเข้าไปถึงความงามของพระพุทธศาสนา คือข้อที่ ๓ นี้
จึงจะน้อมใจให้ละชั่วทำดีเห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้น จึงได้
มีหมวดธรรมอันสองให้เห็นความงามในพระพุทธศาสนาอยู่มาก ตั้งแต่พระรัตนตรัย
รัตนะก็คือแก้วรัตนะ เป็นสิ่งที่งดงามเป็นสิ่งที่มีความค่ามาก เพราะฉะนั้น พุทธกันเรื่อย ๆ
ว่าพระไตรรัตนหรือพระรัตนตรัย แต่ว่าใจไม่ถึงฟังดูก็เฝิน ๆ แต่ถ้าใจถึงแล้ว ก็จะได้เห็น
พระพุทธเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดงถึงความมีศรัทธา ความเชื่อ
ปลาทะ ความเลื่อมใส ตลอดถึงปัญญาในพระพุทธคุณพระธรรมคุณพระสังฆคุณที่
ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูง ยกย่องขึ้นเป็นของสูงงดงาม คือเป็นรัตนอันเป็น
ของมีค่ายิ่ง ในทุกหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง ชั้นดี ไสร้จจะ ต้องเห็น
ว่าชั้นดีงาม ไสร้จจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในชั้นดีไสร้จจะ และจะทำให้ทั้งชั้นดีทั้ง
ไสร้จจะไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะโทสะโมหะไม่ได้
ไม่งาม ต้องอดทนเอาไว้ สงบเสงี่ยมเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริง ๆ
ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่นว่าโพชฌงค์ ๗ ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนะทั้ง ๗ เหมือนกัน
สติสัมโพชฌงค์รัตนะ เป็นต้น ก็แปลว่าจิตใจถึงงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่า
พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึง
พระธรรม จะไม่เบื่อกับจะฟังธรรม ไม่เบื่อกับจะปฏิบัติธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งาม
ที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้วมีความเพลิดเพลิน
มีความสุข นี่แปลว่าใจถึงเห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง
งามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรม เห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้น ต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงามอันเป็น
ข้อที่ ๓ จึงจะถึงพระพุทธศาสนาดังที่กล่าวมาโดยย่อ

ครั้งที่ ๕

ลักษณะพระพุทธศาสนา (ต่อ)

จะแสดงลักษณะพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒๕๐๐ ปีเศษ และก็บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่น ๆ สืบสอนมาแล้ว เช่น ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัดนี้มักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่าง ๆ บังเกิดตามขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่าง ๆ ของบุคคลซึ่งเป็นที่นับถือกันในเมืองจีนก็เช่นขงจื้อเป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ถึงกับเป็นศาสนาเพราะฉะนั้น จึงมีคำสั่งสอนของศาสนาต่าง ๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ว่าในด้านสอนให้ทำดีทำชั่วทั่ว ๆ ไป คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไปคือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดีอะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่าง ๆ กัน และนอกจากนี้ ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่าง ๆ กันอีก

เมื่อมาพิจารณาในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้น ๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้นถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียงสิ่งเดียว คือมีความจริงเพียงอย่างเดียวในสิ่งนั้น ฉะนั้น จึงจะต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อเป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่าจะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกันอย่างเช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญาที่จะพึง

รู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พันวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็จะมีไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรจะทราบถึงลักษณะของพระพุทธานุภาพว่าแสดงอย่างไรในท่ามกลางของสิ่งที่เป็น ปัญหาเหล่านี้

ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก

เพราะฉะนั้น จึงได้มีปัญหายุ่ง ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้า ไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ คือตรัสตอบแก่ ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกัน ในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มักจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็ อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตาย ไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคตมีด้วยไม่มีด้วย ถัดจากตายไปตถาคตมีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัส พยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้

พิจารณาดูความก็จะเห็นได้ ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่ เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือโลกนี้ยังยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ยังยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็สืบมาจากยังยืนหรือไม่ยังยืนดังกล่าวมานั้น ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมี ศาสดาแสดงไว้ต่าง ๆ กัน ดังในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาล ก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พรหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีใน ภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน เรื่องชีวะกับเรื่องสรีระก็ เหมือนกัน ชีวะนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นก็คือร่างกาย ตัวชีวะหรือ ชีวิตหรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกันหรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากชีวะหรือสรีระ เป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวะก็ต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระ แตกสลาย ชีวะก็อาจจะไม่ดับ และชีวะหรือชีวิตนี้ก็รวมถึงอัตตาหรืออัตมัน อันเป็น ปัญหาที่เกี่ยวข้องไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้ มาถึงปัญหาของตถาคต ตถาคตนั้นที่ใช้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหาว่าถัดจากที่ตายไปคือดับขันธ์ องค์ตถาคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ อีกอย่างหนึ่ง ตถาคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่าสัตว์โลกหรือหมู่สัตว์ และคำว่าสัตว์นี้ก็มิได้หมายความว่าสัตว์เดียรัจฉานดังที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบคลุมทั้งมนุษย์ทั้งเดียรัจฉานทั้งเทพตามารพรหมทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องอยู่กับโลกก็ชื่อว่าสัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เราเรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่าทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเถียงกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์ และได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะได้คิดว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้น ก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถามและคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบ ถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก้ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรง ๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก้ทุกอย่างหนึ่งก็จะลาสิกขาคือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงชักชวนให้ท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ว่าถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ท่านมาลุงกยะเองก็ได้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหาเหล่านี้ ตนจึงจะบวช เพราะฉะนั้น ใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้องและเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนี้จากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไป ว่าปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่จะทรงพยากรณ์แก้ไข โดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่ามีบุรุษถูก

ยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้าย ญาณมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะฟังกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยิงไม่ผ่าตัดนำลูกศรนี้ออกเยียวรักษา จนกว่าเราจะรู้ว่าบุรุษนั้นถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูง เป็นคนดำ หรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำหรือผิวคล้ำหรือผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นเล่าเป็นแบบลูกศรมีแล่งหรือเป็นแบบเกาทัณฑ์ สายที่ใช้ยิงเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะฟังกล่าวดังนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่อง คนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวนั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็พึงตายเสียก่อนที่จะรักษา เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่พึงพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พึงพยากรณ์ อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ถอนทุกข์ ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือโสกะ ความแค้นใจ ปริเทวะ ความคร่ำครวญรณญาณ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ และในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหาที่จะถอนทุกข์เหล่านี้ได้ในปัจจุบันนี้แหละ ฉะนั้น ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้นจึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายความสันตติเจยินดี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในปัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสันตติเจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี้ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลงกะจะได้ฟังพระพุทธภาษิต ก็มีความอภินันทยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ว่าพระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นี้ก็กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีใครที่จะไปตามรู้ได้ เช่น ปัญหาว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ดังที่มีศาสนาหรือศาสนาก่อนพระพุทธศาสนาก็ตาม หลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่าง ๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่าเชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสนาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียว เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง แก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาทขัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่น ๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่าง ๆ และก็ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทขัดแย้งนั้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือไม่แสดงไม่แก้ไข การที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่าไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องกับทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธ แปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนต่างก็เพียบกันด้วยความทุกข์ต่าง ๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ฆราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกันอยู่ ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มแป้นแล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่าทุกคนเป็นบรูษะถูกยิงด้วยลูกศร ถูกลูกศรเสียบใจกันอยู่เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหม้อที่ผ่าตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไร เป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิดประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดเอาลูกศรออก เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ซึ่งให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์นี้ก็คืออริยสัจจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน

๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๖

ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา - อริยสัจจ์

ว่าถึงอริยสัจจ์ ๔ ก็มีข้อที่จะฟังพูดต่อไป แต่เพื่อให้มีความอนุสนธิ คือว่า ต่อเนื่องกัน จึงจะได้ทบทวนข้อที่พูดมาแล้วสักเล็กน้อยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่า พยากรณ์นั้น เดียวนี้ภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่น หมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้น ว่าอย่างนี้ แต่ที่นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็น หมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหา มา ก็ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่ยังรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา อย่างหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ด้วยตำราพยากรณ์ แต่อันที่จริง หมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยและก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์และที่หมอดู วินิจฉัย แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ อันที่จริงคำว่าพยากรณ์นั้น ก็ได้มีใช้มาในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่พยากรณ์นั้นที่ท่านแสดง ไว้ในพระสูตรเกี่ยวกับท่านมาลงกะนะนี้ ก็แสดงไว้ว่า ทรงพยากรณ์คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ตอบให้แจ่มแจ้ง แสดงให้แจ่มแจ้งในชื่อว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า อริยสัจจ์ หรืออริยสัจจะ แต่ว่าโดยปกตินั้น เมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจจ์กันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่าอริยสัจจ์ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตว์โลก

คราวนี้ มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนดังหมอตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้นคนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหมอตัดเป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่าอาการปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปไมย คือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่ามีอาการปางตายกันอยู่แล้ว คราวนี้ในข้ออุปมานั้น ก็ได้กล่าวถึงว่า ถ้าหมอตัดจะได้ถามสอบสวนถึงคนยิง ถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือรักษา ก็ย่อมจะไม่ทันการ คนไข่นั้นก็น่าจะต้องถึงแก่ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้น ยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้น หน้าที่ของหมอตัดก็ไม่ต้องมัวชักช้าได้ถามสอบสวน หมอควรที่จะต้องรีบผ่าตัดนำลูกศรออกทันที นี่เป็นอุปมาที่ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่าสัตว์โลกทั่ว ๆ ไปนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกลูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น หน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหมอตัดนั้น ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันที ไม่ต้องมัวไปสอบสวนได้ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์และก็ได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นข้อที่ควรจะทำให้ความเข้าใจ ว่าบัดนี้ทุก ๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อาการปางตายด้วยกันทั้งหมดหรือ ในข้อนี้จึงควรที่จะทราบลักษณะพุทธานุภาพว่าเป็นจริงอย่างนั้นทุก ๆ คนในบัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชนสามัญสัตว์นั้น ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้น และมีอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ค้นหา - ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่งที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือค้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ และ

เสียบแทงอะไร ก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีตัณหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ได้ตรัสแจกเอาไว้เป็นกามตัณหา ความดีนรรนปรารถนาไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจบ้าง ภาวตัณหา ความดีนรรนทะยานอยากไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ บ้าง วิภวตัณหา คือความดีนรรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ไม่พอใจอยากจะเป็นสิ้นไปหมดไป นี่ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้น กิเลสที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิต จำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียวเท่านั้นก่อน นี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่ และที่ว่ามีอาการปางตายนั้น ก็เป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดังที่ตรัสชี้ไว้ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่าต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมชาติของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมาก เป็นความแค้นใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ก็รวมเอาอาพาธเจ็บป่วยต่าง ๆ เข้าด้วยความไม่สบายใจความคับแค้นใจ รวมเข้าก็เป็นความประจวบกับสัตว์สังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีก ก็รวมอยู่ในชั้นที่ขันธ์ ๕ ประการนี้คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอันนี้ก็ต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันไป แต่วันนี้จะยังไม่อธิบายในตอนนี

นิพพาน - ความสิ้นตัณหา

ก็แปลว่าต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิดแล้วก็แก่แล้วก็ไม่สบายกาย ไม่สบายจิตต่าง ๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบปรารถนาไม่ได้สมหวังต่าง ๆ รวมเข้าก็ต้องมีขันธ์ ๕ ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็จะต้องแก่ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิตก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอดอนลูกศร ฝ่าตัดลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือก็คือมีดฝ่าตัดอันได้แก่ปัญญา โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง

ก็รวมอยู่ในเรื่องความจริงความดีความงามที่กล่าวมาในวันแรก ๆ นั้นนั่นแหละ และ ปัญญาที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัณหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียก ธรรมหรือสภาวะธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมดแล้ว และ ก็สิ้นทุกข์หมดแล้ว ว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพระพุทธานุภาพที่ พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ ปัญญาเป็นมีตัดถอนลูกศรออกจากพระหทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้ว ก็สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมาทรงสั่งสอน เพื่อที่จะโปรดสัตว์โลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ นี้ได้ปัญญาที่จะถอนลูกศร ออกแล้ว ก็พ้นทุกข์อย่างพระองค์บ้าง นี้เป็นพระมหากรุณา เป็นพระมหากรุณา จริง ๆ เพราะรู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ และก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายคำของนิพพาน ว่าออกจากภาวะ ภาษาสันสกฤตว่านิรวาณะ ภาษาบาลี ว่านิพพาน เป็นคำเดียวกัน ภาวะนั้น แปลว่าเครื่องเสียบแทง แปลว่าลูกศร นิรวาณะ แปลว่าออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรคือถอนลูกศรเสียได้ ไม่มีลูกศรเสียบ ใจ เพราะฉะนั้น ก็ให้เข้าใจคำนิพพานง่าย ๆ ดังนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้น ก็คือว่า สภาวะธรรมของจิตใจที่ถอนภาวะคือลูกศรอันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัวเป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน พ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พ้นจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข์ทั้งหลายหมดสิ้น

ทรงสอนให้ใช้ปัญญาถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้น นิพพานมีได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน พระปัญญานี้แหละช่วยผ่าตัด เอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ ก็พ้นทุกข์ได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้า ที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรีบกระทำ และพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้ เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เป็นการ

ประธานปัญญอันเป็นมิดผ่าตัด เพื่อให้ผ่าตัดลูกศรถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง และเมื่อเป็นดังนี้ ก็นำเข้าสู่รูปใน ๔ ข้อนั้นได้ ทุกข์ก็คือว่าอาการเป็นทุกข์ถึงปางตาย นี่เป็นตัวทุกข์ทั้งทางกายทั้งทางจิตใจที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลา ที่บุคคลทุก ๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลาและสิ่งที่เป็นลูกศรนั้นก็คือตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และก็ถอนลูกศรเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์หรือทุกข์นิโรธ และมีมิดสำหรับที่จะผ่าตัด พร้อมกับอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็คือมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

อันมิดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่าก็ต้องมีตัวมิด ที่ส่วนหนึ่งคม ผ่าตัดได้ และก็จะต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอปกันอยู่ที่เป็นสันของมิดเป็นส่วนของมิด เพราะ ว่าความคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่อย่างเดียวไม่ได้ แล้วก็ต้องมีด้ามมิด เหล่านี้เป็น อุปกรณ์ของมิดต่าง ๆ สำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ จำแนกสำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวงก็คือมรรคมืองค์ ๘ คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่ก็เป็นตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอบอื่นของมิด เช่นว่าสันมิด ด้ามมิด อะไรเหล่านี้ ก็เป็นสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเป็นมิดเล่มเดียวนี้แหละ

ส่วนที่คมสำหรับผ่าตัดจริง ๆ ก็คือสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นตัว ปัญญา ซึ่งจะต้องประกอบด้วยเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรง จำแนกไว้ดังนี้สำหรับที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวง แต่แล้วก็ต้องรวมเป็นมิดเล่มเดียวนี้แหละ ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาลูกศรออกจากจิตใจ และการปฏิบัติในมรรค มืองค์ ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เป็นการรักษาเยียวอาการถอนลูกศรออกจากจิตใจ ไปโดยลำดับ เพราะว่าที่แรกนั้นจะถอนพรวดออกไปจากจิตใจทีเดียวย่อมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อย ๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมด สิ้นแล้วก็รักษาเยียวแก้ไขแผลให้หาย เหล่านี้เป็นขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้า ก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่างสมบูรณ์แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลา ไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี้อะไรต่าง ๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดังนี้ และรีบ ช่วยให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทันที ได้ทรงปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้าก็ใน ข้อนี้เท่านั้น

ครั้งที่ ๓

ลักษณะพระพุทธศาสนา - อริยสัจจ์ (ต่อ)

ญาณในอริยสัจจ์ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บทคือ ๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้เรียกกันว่าอริยสัจจ์ ก็เรียกตามพระพุทธเจ้า ที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรกของพระองค์ ที่ตรัสว่าพระตถาคตคือพระองค์ ได้เฝ้าทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือทางกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกามและทางอัตตกิลมถานุโยค ทางทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติอยู่ในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือมรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรคหรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นเป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยสดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สัจจญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือวนรอบในสัจจะทั้ง ๔ นี้โดยเป็นสัจจญาณ คือความหยั่งรู้ ว่าจริง คือนี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคือ

ความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือทางดับทุกข์จริง ข้อที่ว่าเป็นทุกข์จริง ก็คือว่า ความเกิดเป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศกคือ ความแค้นใจ ความปริเทวะคือความรัญจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือสัตว์และสังขารไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือรูปชั้น์ กอรูป เวทนาชั้น์ กอเวทนา สัญญาชั้น์ กอสัญญา สังขารชั้น์ กอสังขาร วิญญานชั้น์ กอวิญญาน เป็นทุกข์จริง ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก อันประกอบด้วยนั้นก็คือ ความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ จำแนกออกเป็น กามต้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ฆาตต้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวต้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ดับต้นหาเสียได้ ทุกข์ดับไปหมด นี่เป็นความดับทุกข์จริง มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบดังกล่าวกว่าเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นความดับทุกข์จริง นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี่เป็นสัจจญาณ นี้ก็วนไปในสัจจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจจญาณ

กิจจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำ ได้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่า ทุกข์เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้อันเรียกว่าปริญญา สมุทัยเป็นข้อที่ควรละอันเรียกว่าปหานะ ความดับทุกข์เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้งอันเรียกว่าสัจจฉินระ มรรคคือข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอันเรียกว่าภาวนา นี่เป็นกิจที่พึงกระทำในสัจจะทั้ง ๔ เรียกว่ากิจจญาณ

กตญาณ

และกตญาณ คือความหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือว่าทุกข์นั้น พระองค์ก็ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว สมุทัยคือต้นหาพระองค์ก็ทรงละได้แล้ว นิโรธคือ ความดับทุกข์พระองค์ก็ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีให้ เป็นขึ้นครบถ้วนแล้ว เรียกว่ากตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ว่าจะได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้น พระญาณทั้ง ๓ สัจญาณ กิจญาณ กตญาณ ในอริยสัจ ทั้ง ๔ รวมเข้าก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบไปโดย เป็นสัจญาณ กิจญาณ และกตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุที่ พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ ซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ ในอริยสัจ ทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้อภิสัมโพธิคือความตรัสรู้ยิ่งเป็น ยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะ พึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

อธิบายอริยสัจ

นี่เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงที่แรก เพราะฉะนั้น ข้อความ ทั้ง ๔ บทนี้ จึงได้เรียกว่าอริยสัจตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น และ คำว่าอริยะนั้น แปลกันว่าประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่แสดงประวัติของประเทศอินเดีย คือชมพูทวีปใน ครั้งนั้น ว่าเดิมเป็นเผ่าของมัลลชะหรือทสสยุ และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็น ภาษาสันสกฤตว่าอารยะได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวกอริยะหรืออารยะนั้นมีความเจริญกว่า พวกทสสยุหรือมัลลชะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะหรืออารยะก็ได้เป็นผู้ปกครอง ประเทศถิ่นสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่แสดงมา และ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บท นั้นว่าอริยสัจจ์ในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงได้แปลคำว่าอริยสัจจ์ไว้ว่า

สังขะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้รู้แจ้งแทงตลอด คือได้ตรัสรู้สังขะของบุคคลผู้เป็นอริยะ คือพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สังขะที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่าเป็นสังขะที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สังขะที่เป็นอริยะเอง คือหมายความว่า เป็นสังขะที่แท้ เป็นสังขะที่ไม่ผิด เป็นสังขะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสังขะที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้อย่างนี้

และหากจะพิจารณาดู ถ้าแปลว่าสังขะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ หรือว่าสังขะของพระตถาคตพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ หรือว่าสังขะที่ทำให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้นตรัสรู้ก็เข้าใจ พิจารณาดูไม่ขัดข้อง แต่คำแปลที่ว่าสังขะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะในคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิดไม่มีที่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นก็เข้าใจ แต่ว่าถ้าแปลว่า เจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็น่าคิดเหมือนกัน ว่าสำหรับความดับทุกข์และสำหรับมรรค นั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้นเจริญประเสริฐได้อย่างไร เพราะฉะนั้น จึงน่าจะทำความเข้าใจได้ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือสังขะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่าประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่าประเสริฐเจริญก็จะต้องเข้าใจ ว่าเพราะเป็นสังขะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสังขะที่บังเกิดขึ้นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าว่าข้อนี้จริง คือเป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ได้ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ที่ปรากฏในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสังขะ

ฉะนั้น ทุกข์ที่จะเป็นอริยสังขะนั้นจะต้องเป็นทุกข์ที่ได้ปัญญาหยั่งรู้ว่าเป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสังขะขึ้นก็เพราะได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่าเป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสังขะก็เพราะได้มีปัญญาหยั่งรู้ ว่านิโรธเป็น

ความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณปัญญาที่หยั่งรู้ ว่าเป็น มรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจ จะแปลว่าเป็นสัจจะที่เจริญที่ประเสริฐ ก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสัจในปัญญาที่ตรัสรู้ของพระผู้รู้ดังกล่าวนั้น ถ้าไม่เป็นสัจจะบังเกิดขึ้นในปัญญาของผู้รู้ดังกล่าวนั้น แม้วานิโรทก็ดี มรรคก็ดี ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสัจจะในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสัจ และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสัจ แต่ว่าสำหรับในปัญญาที่บุคคลรู้ด้วยปัญญาที่เป็นสามัญ คือยังไม่บรรลุมรรคผล อย่างที่ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง ไม่ใช่ว่ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้าและของ พระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วยวนรอบ ๓ อากา ๑๒ นั้น นั้นเป็นอริยสัจ ในปัญญาของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล คือ รู้ด้วยปัญญาของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัย ก็ยังละไม่ได้แล้ว นิโรทก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ปฏิบัติให้มีให้ เป็นขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจของแต่ละบุคคล คือ เป็นแค่สัจจะเท่าที่ปัญญาของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อมีญาณปัญญาที่มีรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดั่งนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่ เป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ยังเป็นสัจจะคือความจริงอยู่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

กิจในอริยสัจ ๔

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกข์เป็นข้อที่ควร กำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสัจทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนด รู้นั้นเรียกว่าปริยญา ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่าปหานะ กระทำให้แจ้งในข้อที่ควร

กระทำให้แน่นเรียกว่าสังคิกรณะ ปฏิบัติอบรมในข้อที่ควรปฏิบัติอบรมนั้นเรียกว่าภาวนา ปริญาพึงปฏิบัติในข้อทุกข์ ปหานะพึงปฏิบัติในข้อสมุทัย สังคิกรณะปฏิบัติในข้อทุกขนิโรธ ภาวนาปฏิบัติในข้อมรรค ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ ว่ากุศลธรรมทั้งหลายสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งหมด อริยสัจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างว่า รอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายเปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนั้นย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันทใดก็ดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ฉะนั้น คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจที่เกิดจากปัญญา เกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจ เพราะฉะนั้น จึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญา ก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้าหากจะแยกจำเพาะบท ทุกข์และสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายดับทุกข์ ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสมให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอพยากธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรมว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอพยากฤต คือเป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอพยากธรรม ดังกล่าวนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า

ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขั้นธ อายตนะ ธาตุเป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็นอนิจจํ ทุกข์ อนตตา ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้า ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลานุสาสนี ย่อมเป็นไปมากกว่า รูปํ อนิจจํ รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจจา เวทนาไม่เที่ยง สมฺญา อนิจจา สัญญาไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญญาณํ อนิจจํ วิญญาณไม่เที่ยง รูปํ อนตตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา อนตตา เวทนาเป็นอนัตตา สมฺญา อนตตา สัญญาเป็นอนัตตา สงฺขารา อนตตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญญาณํ อนตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สฬฺเพ สงฺขารา อนิจจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สฬฺเพ ธมฺมา อนตตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี้เรียกว่าปริญา สรุปลงในข้อทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์

คำสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดาภิเลสทั้งปวง ยกเอาอกุศลมูล ๓ คือราคะหรือ โลกะโทสะโมหะก็ตาม ยกเอาต้นหาความดีนระนทะยานอยากก็ตาม หรือภิเลสข้อใด ข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติด้วยอำนาจ ของภิเลส นี่เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย ปหานะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับหรือในข้อทุกขนิโรธ นี่เป็นหมวดธรรมที่ตรัสสอนให้กระทำให้แจ้ง สัจฉิกรณะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทุกะหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาที่ดี มรรคมืองค์ ๘ กิติ เหล่านี้เป็นข้อที่ควร ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นทั้งนั้น รวมเข้าในข้อมรรค เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรม ทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจที่พึงปฏิบัติในพระพุทธานุชา นั้นก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวแก่ทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่าปฏิบัติ ให้เหมาะ เรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพระพุทธานุชา พระพุทธเจ้าทรง แสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมดก็อนุวัตตามหลักปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้ใน ข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีความสัมพันธ์ถึง ดังเช่นว่าในพระพุทธานุชานั้นไม่สอนให้ บุคคลทำอัตวินิบาตกรรมคือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ฆ่าคือชีวิต ชีวิต ร่างกายนี้ก็คือขันธ ๕ ซึ่งขันธ ๕ นั้นก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า กล่าวโดยย่อ ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ เป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำปริณญา คือ กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่า เป็นทุกข์ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดมา ก็ต้องแก่ ต้องตาย ต้องเจ็บ ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ดังนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยาก

ที่จะฆ่าตัวตายนั้นเป็นวิภวตัณหาหรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ก็ต้องฆ่าตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย อยากฆ่าตัวตายนั้นเป็นปหานะคือเป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้ว่าอย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวตัณหา ทำลายตัวตัณหาในใจ

คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี่ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่าไปทำร้ายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายชั้น ๕ ของเขา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าชั้น ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่าชั้น ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธเป็นกิเลส เป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลกขึ้นมาจะไปลักของของเขาก็เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้องละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้นก็เป็นเรื่องของสังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่ไม่อนิจจะทุกขะอนัตตา รวมเข้าในหมวดทุกขสังขารทั้งหมด

เพราะฉะนั้น เมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และทำความเข้าใจว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใดจัดเข้าในทุกขสังขารก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในข้อนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้แล้วจึงจะปฏิบัติพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่

ครั้งที่ ๘ ลักษณะพระพุทธรูปศาสนา - พระรัตนตรัย

พระพุทธรูปคุณ

พระรัตนตรัย รัตนทั้ง ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระบรมศาสดา ในพระพุทธรูปศาสนา คือ พระพุทธเจ้า คำว่า พระพุทธเจ้านี้มิใช่เป็นพระนามเดิมของบุคคล คือ สิทธัตถราชกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แต่ว่าเป็นนามติดกนาม คือ เป็นพระนามซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งนิมิตคือเครื่องกำหนดหมายแห่งความตรัสรู้ของสิทธัตถราชกุมาร เพราะคำว่าพุทธะแปลว่า ผู้ตรัสรู้ ผู้เบิกบาน ผู้ตื่น ผู้ปลุกให้ตื่น จึงมาใช้นามว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป ไม่ใช่พระนามเดิมว่าสิทธัตถะ เมื่อเรียกว่าสิทธัตถราชกุมารและเมื่อเรียกว่าพระพุทธเจ้า ความรู้สึกของบุคคลผู้เรียกย่อมต่างกัน ฉะนั้น จึงควรจะรู้จักลักษณะของพระพุทธรูปผู้พระบรมศาสดาในพระพุทธรูปศาสนา

พระพุทธรูปคุณซึ่งเป็นเครื่องแสดงลักษณะพิเศษที่เราสวดกันอยู่ก็คือ *อรหัง สมมาสมพุทโธ อรหัง* ก็คือพระอรหันต์หรืออรหันต์ ผู้ไกลกิเลส ผู้ควรไหว้บูชา *สมมาสมพุทโธ* ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำว่าสมมาสัมพุทโธนี้เป็นพระพุทธรูปคุณ เป็นนามที่แสดงลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าอยู่ในถ้อยคำอย่างสมบูรณ์ สัมมา ก็แปลว่า โดยชอบ สัม ก็แปลว่าเอง พุท ก็คือตรัสรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือตรัสรู้ชอบเอง เพราะฉะนั้น คำนี้จึงเป็นคำแสดงว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และตรัสรู้โดยชอบคือถูกต้องสมบูรณ์ และข้อนี้ก็ให้มีพระพุทธรูปไว้เองแล้วในปฐมเทศนา ซึ่งได้เคยย่อความมากแล้ว

ซึ่งในปฐมเทศนานั้นก็ได้แสดงไว้ชัดเจนตามเหตุและผลของการตรัสรู้ คือได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ก็โดยที่ตั้งแต่เสด็จออกผนวช ก็ปฏิบัติพระองค์เองอยู่ในศีล มีสัมมาวาจา เจริญชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ซึ่งเป็นส่วนศีลอยู่ และครั้งเมื่อได้ทรงระลึกได้ถึงสมานิติที่เคยทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารดังกล่าวมานั้น ก็ทรงเห็นว่าทางนั้นจะเป็นทางแห่งสมานิติอันถูกต้อง จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทำสมาธิไปตามทางนั้นกำหนดลมหายใจเข้าออกอย่างบริสุทธิ์ ก็เป็นอันว่าได้ทรงได้สัมมาสติได้ สัมมาสมาธิขึ้นโดยลำดับ สัมมาวายามะเพียรชอบนั้นเล่าก็ได้ทรงพากเพียรอย่างยิ่งมาโดยลำดับแล้ว แต่ว่าเมื่อยังไม่พบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ความเพียรนั้นก็ยังไม่เป็นสัมมาโดยแท้ คือยังไม่ชอบโดยแท้ แต่ครั้งเมื่อได้จับทางที่ถูกของจิตใจ เริ่มพบทางที่เป็นสัมมาสมาธิ มีสัมมาสติ ความเพียรก็เป็นสัมมาคือโดยชอบขึ้น ฉะนั้น จึงได้มีจักขุ คือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชชาคือความรู้ อาโลกคือความสว่าง ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อนในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คำนี้เองคือคำว่าจักขุดวงตาผุดขึ้นเป็นต้น ก็เป็นอันว่าทรงได้สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ นั้นเป็นตัวปัญญาในธรรมที่มีได้เคยสดับมาแล้วก่อน คำนี้ก็ชื่อว่ามิได้ทรงฟังมาจากใคร ผุดขึ้นเอง เมื่อเป็นดังนี้ ปัญญาที่ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ จึงเป็นปัญญาที่ผุดขึ้นแก่พระองค์เอง ไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนมาก่อน อันนี้เป็นความตรัสรู้เองและโดยชอบคือถูกต้อง นี่เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า ผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย

ความตรัสรู้ของพระองค์ผุดขึ้นเองในธรรมที่มีได้ทรงสดับมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ จึงไม่ทรงมีเทวดาไม่ทรงมีมนุษย์เป็นครูบาอาจารย์มาบอกกล่าวไว้ก่อน เป็นปัญญาผุดขึ้นเอง จึงเป็นสัมมาสัมพุทธโอรสผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และความตรัสรู้เองโดยชอบนี้ก็ปรากฏแก่พระองค์เอง และก็มาปรากฏแก่ผู้อื่นและแก่โลก ตั้งแต่เมื่อพระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นเมื่อได้ฟังปฐมเทศนาจบแล้ว จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะฉะนั้น คำว่าสัมมาสัมพุทธะนี้จึงเป็นคำเรียกพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนา แสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ โดยที่มีแสดงพุทธะไว้ ๓ คือสัมมาสัมพุทธะ ปัจเจกพุทธะ และอนุพุทธะ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในเมื่อถึงพระสงฆ์

ฉะนั้น พระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย จึงมิใช่เป็นศิษย์ของใคร ทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ แต่ทรงเป็นพระสยัมภูคือเป็นผู้เป็นเอง ผู้ตรัสรู้ขึ้นเอง ความตรัสรู้ขึ้นเองนั้นเล่าก็ด้วยได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา และได้ทรงปฏิบัติมาโดยสมบูรณ์ จึงมีปัญญาผุดขึ้นแก่พระองค์เองในอริยสัจจทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น อันปัญญาที่ผุดขึ้นเองนี้ ในเมื่อจับทางที่ถูกได้ ย่อมมีถึงในสมัยปัจจุบัน ดังที่ปรากฏแก่นักคิดค้นซึ่งได้พบความรู้ ซึ่งใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบันเป็นอันมาก ก็คล้ายกัน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในเมื่อจับทางปฏิบัติที่ถูก เพราะฉะนั้น อันความรู้ที่ผุดขึ้นเองนี้จึงเป็นสิ่งที่มิได้แก่นักปฏิบัติคิดค้นที่จับทางถูก จึงได้พบความรู้ที่ไม่เคยรู้กันมาก่อน แล้วนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ขึ้นได้ พระพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงผู้ที่ตรัสรู้เองชอบเท่านั้น และมีได้เป็นศิษย์ของเทวดาและมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์อีกด้วย ดังพระพุทธคุณบทที่ว่า *สตุถา เทวมนุสฺसानิ* เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงนับว่า พระพุทธเจ้าเป็นศาสดาเอกในโลก คำว่าเอกก็คือพระองค์เดียวซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้ขึ้นเอง ไม่มีใครมากระซิบบอกหรือไม่มีใครมาบอกธรรมแก่พระองค์ จะเป็นเทวดาก็ตามเป็นมนุษย์ก็ตาม แต่พระองค์กลับทรงเป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย นี่เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า

พระธรรมคุณ

คราวนี้มาถึงพระธรรม ลักษณะของพระธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ก็ตั้งต้นแต่เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ดังที่ยกขึ้นแสดงในปฐมเทศนาก็คืออริยสัจจทั้ง ๔ และในโลกจะรู้จักพระธรรมก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงนำพระธรรมมาแสดงสั่งสอน เพราะฉะนั้น พระธรรมในพระพุทธศาสนา ตั้งต้นแต่พระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ จึงได้มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ธาตุนั้นตั้งอยู่ เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม เป็นธรรมที่กำหนดได้แน่นอนด้วยปัญญา คือข้อที่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อดตาตัวตน ข้อนี้เป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ จึงเรียกว่าธรรมฐิติ พระตถาคตพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้น ข้อนี้ที่ตั้งอยู่ คือ

ข้อที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่า พระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้วจึงนำมาเปิดเผยแสดงกระทำให้แจ้งให้โลก ได้รู้จักความจริงข้อนี้ดังนี้

เพราะฉะนั้น ธรรมที่เป็นตัวความจริงที่ตั้งอยู่นี้จึงเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ตลอดมา พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้น ความจริงข้อนี้ก็ยังคงตั้งอยู่ดำรงอยู่ พระพุทธเจ้า ก็ได้มาตรัสรู้ความจริงข้อนี้อันเป็นความจริงที่ตั้งอยู่นั่นเอง แต่อาศัยที่ความจริงที่ตั้งอยู่นี้เป็นธรรมนิยาม คือกำหนดได้ด้วยปัญญาให้รู้จักได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสรู้ ได้ และเมื่อตรัสรู้แล้วก็นำมาแสดงสั่งสอนได้ เพราะฉะนั้น ธรรมในพระพุทธศาสนา นั้นจึงจับตั้งแต่ธรรมลัทธิ ความจริงที่ตั้งอยู่ที่ดำรงอยู่ ไม่มีกาลไม่มีเวลา ตั้งอยู่ดำรงอยู่ ตลอดไป ถึงแม้ว่าไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติขึ้นคือมาตรัสรู้ ธรรมลัทธินี้ก็ยังคงเป็นธรรมลัทธิ คือยังตั้งอยู่อย่างนั้นนั่นแหละ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้านั้นจึงเป็นผู้ที่มาตรัสรู้พระธรรม ที่ตั้งอยู่แล้ว ความจริงที่ดำรงอยู่แล้วนี้แหละ แล้วก็ทรงนำมาแสดงเปิดเผยชี้แจงแสดง ให้แจ้งให้โลกเข้าใจ และธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงสั่งสอนนี้ ก็ทรงแสดงสั่ง สอนในบุคคลนี้เองไม่ใช่ในที่อื่น ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตร^๑ หนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก บัญญัติเหตุเกิดโลก บัญญัติความดับโลก บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาววาหนึ่ง มีสัญญาใจนี้เอง

คำว่าโลกในที่นี้ท่านแสดงว่าหมายถึงทุกข์ที่แสดงโดยทั่วไป คือทรงแสดงให้ เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออริยสัจจ ๔ นี้เอง ทรงแสดงที่กายอันยาววาหนึ่ง มีสัญญาใจของทุก ๆ คนนี้แหละ ไม่ได้ทรง แสดงที่ไหน เมื่อทรงแสดงภายในดังนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้ และก็เป็นเหตุเป็นผลที่ ตรงตามให้เห็นจริงได้และปฏิบัติได้ เพราะว่าธรรมที่ทรงบัญญัติดังกล่าวนี้ โลกหรือ ทุกข์ก็เป็นผล เหตุเกิดโลกหรือเกิดทุกข์ก็เป็นเหตุ ความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นผล ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นเหตุ รวมความก็เป็นผลหรือเหตุในด้าน เกิดทุกข์หรือเกิดโลก เป็นผลและเป็นเหตุในด้านดับทุกข์และดับโลก ทั้งหมดนี้อยู่ใน

^๑ โรหิตัสสสูตร พระไตรปิฎก เล่ม ๑๕ หน้า ๘๙

กายยาววาหนึ่งซึ่งมีสัญญาณมีใจครองของทุก ๆ คน เพราะฉะนั้น อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจึงมี ๓ อย่างคือสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น สอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ สอนมีปฏิหารีย์คือปฏิบัติได้รับผลสมจริง

ประการแรก อันทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ก็เป็นผลและเหตุที่รู้ยิ่งเห็นจริงได้ เพราะมีอยู่ในตนเองในบุคคลนี้เอง ดับทุกข์และปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผลและเหตุส่วนนี้ ก็ยิ่งรู้เห็นจริงได้และก็เป็นเหตุเป็นผล โดยในอริยสัจจน์ัยกผลขึ้นก่อนแล้วจึงยกเหตุเป็นผลและเหตุที่ตรองตามให้เห็นจริงได้แล้วก็ปฏิบัติได้ คือปฏิบัติในการที่จะกำหนดรู้ทุกข์ ที่จะละเหตุเกิดทุกข์ จะทำให้แจ้งความดับทุกข์ และที่จะปฏิบัติอบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะฉะนั้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นจึงสั่งสอนอยู่ในภายใน ปฏิบัติได้อยู่ในภายใน รู้ยิ่งเห็นจริงได้เองทุก ๆ คน มีเหตุตรองตามให้เห็นได้จริงทุก ๆ คน ปฏิบัติได้ผลสมจริงทุก ๆ คน เพราะไม่ได้สอนในภายนอก สอนในภายใน แล้วก็เป็นเหตุเป็นผลที่ตรองตามให้เห็นได้ปฏิบัติได้ นี่เป็นลักษณะพิเศษของธรรมของพระพุทธเจ้า

อีกประการหนึ่ง พระพุทธศาสนานั้นได้แสดงธรรมที่เป็นเหตุและผล ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมคือปฏิจสุมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น หากจะจับตั้งแต่ชาติคือความเกิดเป็นเหตุและผลย้อนขึ้นไป ต้นเหตุก็จะพบอวิชชาคือความไม่รู้ เป็นตัวเหตุที่ทำให้เกิดสังขารเป็นต้น และทุก ๆ อย่างเป็นอันดับมา เพราะฉะนั้น ผู้สร้างที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ก็คือตัวอวิชชาคือความไม่รู้ และสืบมาเป็นต้นหาเป็นอุปาทานเป็นกรรม ฉะนั้น จะสิ้นทุกข์ได้ก็ต้องทำลายผู้สร้าง คืออวิชชาเสีย เมื่อทำลายอวิชชาเสียได้แล้ว ก็ดับสังขารดับต้นหาอุปาทานกรรมและทุก ๆ อย่าง สิ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งโยงกันไปอย่างละเอียด รวมความเข้าแล้วก็ถือว่าตัวผู้สร้างใหญ่ก็คืออวิชชา ซึ่งทางพระพุทธศาสนานั้นต้องละต้องดับเสียจึงจะพ้นทุกข์ได้ ก็ดับได้ด้วยอวิชชาคือความรู้ ก็ต้องปฏิบัติอบรมอวิชชาคือความรู้ให้เกิดมุคขึ้นมา

พระสังฆคณ

และมาถึงพระสงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่ผู้ฟังคือศิษย์ของพระพุทธเจ้านั้น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้นสูงสุดก็คือเป็นผู้ได้ปัญญาคือความรู้ในอริยสัจ ๔ ดับกิเลสและกองทุกข์ได้เหมือนพระพุทธเจ้า แต่ว่าต่างจากพระพุทธเจ้าโดยที่มีได้ตรัสรู้เอง เป็นผู้ตรัสรู้ตาม คือเมื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติแล้วก็ปฏิบัติตาม เมื่อปฏิบัติตามก็ได้ปัญญาารู้แจ้งขึ้น ตั้งต้นแต่ได้ปัญญาเห็นธรรม จนถึงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔ ตามพระพุทธเจ้า ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ตรัสรู้เองชอบและทรงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้นจึงได้ปัญญาที่ตัดกิเลสและกองทุกข์ตามพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน เป็นผู้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ได้เช่นเดียวกัน แต่ว่ารู้ตามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้รู้ด้วยพระองค์เองและทรงแสดงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ต้องปฏิบัติให้รู้ด้วยตัวเองเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้นจึงมิใช่เป็นผู้ที่มีแต่ศรัทธาคือความเชื่อแต่ไม่มีปัญญาคือความรู้ แต่ว่ามีปัญญาคือความรู้ได้ด้วยตนเอง คือรู้ตามพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามที่ทรงสั่งสอน และก็ปฏิบัติทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน ต่างแต่ว่าเป็นผู้รู้ตามพระองค์ เป็นสาวกของพระองค์ เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนานั้นจึงเป็นผู้ที่เข้าถึงมรรคผลนิพพานได้เช่นเดียวกัน จึงได้เรียกพระสงฆ์ว่าอนุพุทธะคือเป็นผู้รู้ตาม

พระพุทธรูปนั้นมี ๓ คือพระสัมมาสัมพุทธะ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือเป็นผู้ที่ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น พระปัจเจกพุทธะคือพระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง แต่จำเพาะพระองค์ ไม่สั่งสอนใครให้รู้ตาม ไม่ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น และพระอนุพุทธะคือพระผู้ตรัสรู้ตาม ได้แก่พระสงฆ์สาวกผู้ที่ได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าได้ นี่เป็นลักษณะแห่งพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์

ครั้งที่ ๙ ลักษณะพระพุทธรูปศาสนาที่เกี่ยวข้องกับกายและจิต

จะแสดงลักษณะพระพุทธรูปศาสนาเกี่ยวข้องกับกายและจิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ทรงสั่งสอนจากกายและจิตอันนี้ ดังที่ได้อ้างพระพุทธภาษิตว่าทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความดับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวาหนหนึ่ง มีสัญญาที่มีใจนี้ เพราะฉะนั้น จึงมาถึงที่ตั้งแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว อันได้แก่กายและจิตนี้เอง กายและจิตนี้ได้ตรัสแสดงโดยเป็นธาตุ ๖ ก็มี โดยเป็นขันธ์ ๕ ก็มี โดยเป็นกายและจิตโดยตรงก็มี โดยเป็นธาตุ ๖ นั้น ก็คือที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตร^๑ ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญานธาตุ ธาตุรู้ ธาตุ ๕ ข้างต้นคือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ เป็นธาตุที่รวมกันเข้ามาเรียกว่ากาย ส่วนวิญญานธาตุ ธาตุรู้ ก็คือจิต จะแสดงเรื่องจิตก่อน

จิตเป็นธาตุรู้

คำว่าจิตนี้เป็นภาษาบาลี มีคำเรียกสิ่งที่เป็นจิตใจอีก ๒ คำคือ วิญญาน มโน หรือมนะ คำว่าจิต วิญญาน มโน ทั้งสามนี้เอามาใช้ในภาษาไทย จนคนไทยได้ยินได้ฟังและเข้าใจ ในคำภาษาไทยว่าใจ แต่ว่ามีความต่างกันตามที่ใช้ในภาษาธรรม ในภาษา

^๑ ม.อ. ๑๔/๑๒๕, อภ. วิภังค. ๓๕/๑๐๑.

ธรรมนั้นส่วนใหญ่คำว่าจิตใช้หมายถึงตัวธาตุรู้ที่เป็นภายใน คำว่าวิญญาณใช้หมายถึง วิญญาณในชั้น ๕ ที่เป็นชั้นข้อที่ ๕ วิญญาณชั้น กงวิญญาณ คือเมื่อตา กับ รูปประจวบกัน เกิดความรู้คือเห็นรูปขึ้น ก็เรียกว่าจักขุวิญญาณ รู้ทางตา ดังนี้ เป็นต้นไป คำว่ามโนนั้นใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กายและมโนหรือมโน คือใจ อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖

ในพระสูตรที่ ๒ ของพระพุทธเจ้าคืออนัตตลักขณสูตร พระสูตรที่ว่าด้วย ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมายชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตามีใช้ตัวตน ก็ทรงแสดงชั้น ทั้ง ๕ คือรูปชั้น กงรูป เวทนาชั้น กงเวทนา สัญญาชั้น กงสัญญา สังขารชั้น กงสังขาร วิญญาณชั้น กงวิญญาณ ว่าเป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน และเมื่อผู้พิจารณา เห็นชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา พร้อมทั้งเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์คือเป็นสิ่งที่ทน อยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็หน่ายในชั้น ๕ หน่ายในรูป ในเวทนา ในสัญญา ในสังขาร ในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็สิ้นกำหนดยินดี และเมื่อสิ้นติดใจยินดี จิตก็วิมุตติคือหลุดพ้นจากอัสวกิเลสเป็นเครื่องตองจิตทั้งหลาย อันนี้แสดงว่าจิตต่าง จากวิญญาณ จิตนั้นจะเป็นผู้ที่วิมุตติหลุดพ้น

และในพระสูตรที่ ๓ อาทิตตปริยายสูตร พระสูตรที่ว่าแสดงสิ่งทั้งปวงเป็น ของร้อน ซึ่งสิ่งทั้งปวงนั้นก็ทรงยกเอาอายตนะภายในภายนอก อายตนะภายในก็คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและมโนคือใจ ว่าเป็นของร้อน ร้อนด้วยราคะโทสะโมหะ ร้อนด้วยความเกิดความแก่ความตายความโศกเป็นต้น และเมื่อพิจารณาเห็นว่าเป็นของร้อน จิตก็หน่าย เมื่อหน่ายก็สิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี จิตก็วิมุตติ หลุดพ้นเช่นเดียวกัน ก็แสดงว่าวิญญาณก็ดี มโนก็ดี เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งต้องเป็นอนัตตาและต้องเป็นของร้อนดังกล่าว เพราะฉะนั้น จึงต่างกับคำว่าจิต

จิตไม่มีสรีระสัณฐาน

คำว่าจิตนี้จึงมีความหมายถึงตัวธาตุรู้ที่มีอยู่ในบุคคล อันมีพระพุทธานุภาพแสดง ไว้ว่าไม่มีสรีระคือรูปร่างทรวดทรงสัณฐานอันเป็นเรื่องของรูป มีคู้หาคือถ้าเป็นที่อาศัย และคำว่ามีคู้หาคือถ้าเป็นที่อาศัยนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายมาแต่ดั้งเดิมรวม ๆ มาว่า

ร่างกายอันนี้ แต่ว่ามีพระอาจารย์อีกจำพวกหนึ่งมีความเห็นว่า จิตนี้ตั้งอยู่ที่หทัยวัตถุ คือว่าเนื้อหัวใจที่เต้นอยู่นี้ และมาถึงสมัยต่อมา เมื่อได้พบมันสมองว่าเป็นที่รวมของประสาททั้งหลาย ก็มีคนเข้าใจว่าจิตนี้อาศัยตั้งอยู่กับมันสมอง แต่ก็มีบุคคลบางคน เข้าใจว่า ตัวมันสมองนี้เป็นตัวจิตทีเดียว ดังนี้ก็มี แต่ว่าถ้าพิจารณาตามพระพุทธานุภาพ ที่ตรัสถึงจิตไว้โดยตรงตั้งที่ยกมากล่าวข้างต้นว่า จิตเป็นอสรีระ คือไม่มีรูปร่างสรีระ สันฐาน ก็จะเป็นหลักฐานที่ต้องเห็นว่าจิตกับมันสมองต่างกันเพราะมันสมองนั้นเป็น สิ่งที่มีสรีระสันฐาน จึงเป็นรูปกายส่วนหนึ่ง แต่ว่าจิตไม่มีสรีระสันฐาน เพราะฉะนั้น จิตจึงไม่ไขมันสมอง แต่จิตกับกายต้องอาศัยกัน เพราะฉะนั้น หากว่าจิตเป็นธรรมชาติ ที่ไม่มีสรีระสันฐาน อาศัยอยู่กับกายนี้ จะอาศัยอยู่กับส่วนไหน ก็น่าจะเห็นว่าอาศัย อยู่กับมันสมองเป็นหลักสำคัญ เพราะมันสมองนั้นเป็นที่ตั้งของประสาททั้งหลาย ให้เกิดความรู้ทางประสาททั้งปวง และจิตนี้ที่จรรู้อะไรออกมาทางภายนอกได้ เช่น รู้รูปทางตา รู้เสียงทางหู ก็ต้องอาศัยประสาทตาอาศัยประสาทสมองเป็นต้น ซึ่งศูนย์ รวมของประสาทก็รวมอยู่ที่มันสมอง ให้ไปดูรูปความสัมพันธ์กันของประสาทตาหูเป็นต้น กับมันสมอง ที่พิพิธภณฑ์ของวัดนี้ ซึ่งได้มีเขียนแสดงความสัมพันธ์เอาไว้ ฉะนั้น จิตก็น่าจะอาศัยอยู่กับส่วนนี้คือมันสมอง

คำว่ามีถ้าเป็นที่อาศัย มันสมองนั้นก็อยู่ในกระโหลกศีรษะ กระโหลกศีรษะ นั้นก็มีลักษณะเป็นถ้าเป็นคูลา เพราะฉะนั้น ก็เข้ากันกับถ้อยคำคูลาคือถ้า มีคูลาเป็น ที่อาศัย ส่วนพระอาจารย์ในสมัยก่อนที่เอาจิตไปอาศัยอยู่กับหทัยวัตถุคือเนื้อหัวใจ ที่เต้นอยู่นี้ ก็เนื่องด้วยเข้าใจว่าหัวใจที่เต้นอยู่นี้เป็นส่วนที่สำคัญในชีวิตของบุคคล เมื่อหัวใจยังทำงานอยู่คือเต้นอยู่ ชีวิตก็ยังคงดำรงอยู่ หยุดทำงานหรือหยุดเต้นชีวิต ก็สิ้นไป จึงเอาจิตมาอาศัยอยู่กับเนื้อหัวใจ นี่เป็นข้อที่น่าพิจารณาเทียบเคียงดังกล่าว และก็น่าพิจารณาต่อไปอีกว่า อันลักษณะของจิตนั้นกำหนดได้ ว่าอาการต่าง ๆ ที่เนื่อง มากับจิตก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีระสันฐานด้วยกันทั้งนั้น ดังเช่นว่าจิตที่แสดงอาการเป็น ราคะหรือโลภะโทสะโมหะ ตัวกิเลสเหล่านี้ก็ไม่มีรูปร่างสันฐาน หรือจิตที่แสดงอาการ ออกมาเป็นธรรมที่เป็นส่วนเกื้อกูล เช่นเป็นเมตตาเป็นกรุณา เมตตากรุณาก็ไม่มีสรีระ สันฐาน และจิตนี้ประกอบด้วยอารมณ์คือเรื่อง บรรดาอารมณ์คือเรื่องทั้งหลายก็ไม่มี สรีระสันฐาน อาการของจิตอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เป็นต้นว่าความรู้ทางอายตนะ เช่น รู้รูปทางตา รู้เสียงทางหูเป็นต้น ที่เราเรียกกันว่าเห็นรูปได้ยินเสียง ความรู้คือการเห็น

รูปได้ยินเสียงเป็นต้นนั้นก็ไม่มีสรีระสังขาร ตัวรูปที่เห็นตัวเสียงที่ได้ยินนั้นมีสรีระสังขาร แต่เมื่อมาเป็นอารมณ์ของจิตมาเป็นเรื่องที่จิตคิดถึงหมกมุ่นถึงกำหนดถึงมาเป็นเรื่องที่ตั้งขึ้นในจิต ตัวเรื่องเหล่านี้ก็ไม่มีสรีระสังขาร

อนึ่ง ความรู้ที่บุคคลได้เรียนศึกษาตั้งแต่ต้นมา ตั้งแต่ชั้นอนุบาลชั้นประถมชั้นมัธยมถึงชั้นอุดม หรือตลอดจนถึงความรู้ที่เล่าเรียนทางพระธรรมวินัยกันนี้ ก็ไม่มีสรีระสังขารอีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ที่กล่าวว่าคนนี้รู้มากเรียนมากสำเร็จถึงขั้นนั้นขั้นนี้ คนนั้นเรียนน้อยรู้่น้อยสำเร็จเพียงแค่ขั้นประถมชั้นมัธยมเป็นต้น ก็ไม่มีสรีระสังขารที่จะนำมาชั่งบอกได้ว่า ความรู้ที่ว่ำน้อยหรือมากนั้น มากน้อยแค่ไหน จะเอาเครื่องชั่งตวงวัดความรู้ของบุคคลว่าเท่านั้นเท่านั้น ก็ชั่งตวงวัดไม่ได้ เพราะฉะนั้น ในการที่จะตรวจสอบความรู้ของบุคคลจึงต้องจัดเกณฑ์ที่จะทดสอบหรือตรวจสอบความรู้ของบุคคลขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ให้บุคคลผู้ที่เล่าเรียนนั้น ๆ มาแสดงความรู้ด้วยการเขียนคำตอบที่ดี การแสดงข้อค้นคว้าที่ดีเป็นต้น แล้วก็เอาไปตอบเหล่านั้นมาตรวจอีกทีหนึ่ง แล้วก็ให้คะแนนกันไปให้ขั้นกันไปว่าสำเร็จเป็นขั้นนั้นขั้นนี้เท่านั้นเท่านั้น ทั้งนี้เพราะความรู้มันไม่มีสรีระสังขารที่จะมาวัดชั่งกันได้เหมือนอย่างวัตถุ และมันสมองนั้นเป็นกายส่วนหนึ่ง

เพราะฉะนั้น โรคของมันสมองก็เป็นอีกลักษณะหนึ่ง แต่เราก็เรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงนั้นไม่ใช่โรคจิต เป็นโรคสมอง เพราะฉะนั้น จึงมีการรักษาเป็นโรคอย่างหนึ่งของร่างกาย แต่เป็นโรคของส่วนที่เป็นมันสมอง จึงมีการแสดงออกมาทางประสาททั้งหลาย และจิตใจก็อยู่ใต้อำนาจของประสาท เพราะฉะนั้น จึงแสดงออกไปเป็นอาการที่วิปริตที่เราเรียกกันว่าเสียจริตและเรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงเรียกว่าโรคจิตนั้นไม่ถูก โรคเสียจริตนั้นพอได้ ต้องเป็นโรคสมอง โรคประสาท แต่ว่าโรคของจิตโดยตรงนั้นก็คือกิเลสนั่นเอง อันได้แก่ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากและบรรดาภิเลสทั้งปวง เป็นต้นว่าราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นโรคจิตโดยตรงซึ่งตั้งขึ้นในอารมณ์ เพราะจิตนี้เองไปยึดถืออารมณ์ แล้วก็ยึดอินทรีย์ทั้งหลายลงมลายไปในอารมณ์ต่าง ๆ แล้วก็ยึดมั่น เป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ นี่เป็นโรคจิตโดยตรงอันทำให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ เดือดร้อนใจต่าง ๆ เพราะฉะนั้น บรรดาคนที่มิมีกิเลสอยู่ยังละกิเลสไม่ได้ก็เรียกว่ามีโรคจิตทั้งนั้น คือโรคกิเลสนั้นแหละเป็นโรคจิตทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงไปเข้าเรื่องที่พระพุทธเจ้าต้องทรงรักษา ถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตให้ได้เสีย

ก่อน ไม่ต้องไปเสียเวลาที่จะสอบสวนอะไรต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยการที่ต้อง
รับทรงแสดงธรรมให้บุคคลเกิดปัญญา อันเป็นยาธรรมเรียกว่าธรรมโอสถที่จะรักษา
โรคจิตคือบรรดากิเลสทั้งหลาย

จิตเป็นวิญญาณธาตุ

เพราะฉะนั้น ธรรมโอสถคือธรรมนั่นเองที่เป็นยารักษาโรคกิเลสของบุคคล
สำหรับที่จะดับต้นเหตุ ดับรากะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตามที่ได้ยกมากล่าวนี้ก็เพื่อ
แสดงว่า ในบุคคลเรานี้ยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่าจิต ซึ่งไม่มีสรีระฐานฐาน อาศัยอยู่กับ
กายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าก็เป็นธาตุ ๖ และจิตนี้ก็เป็นวิญญาณธาตุ และธาตุอีก ๕ ข้อที่
กล่าวมาข้างต้นนั้นก็รวมกันเข้าเป็นกาย วิญญาณธาตุก็เป็นจิต กายและจิตนี้อาศัยกันอยู่
จึงเป็นบุคคล ถ้าหากว่ากายแตกทำลาย จิตก็ต้องเคลื่อนออกไป เพราะฉะนั้น เมื่อกาย
รวมเข้ามา ธาตุดินน้ำลมไฟอากาศรวมเข้ามาตั้งต้นแต่ในครรภ์ของมารดา จิตก็ปฏิสนธิ
เรียกว่าปฏิสนธิจิต และในที่สุดเมื่อร่างกายนี้แตกสลาย คือธาตุที่รวมกันเข้านี้ ธาตุดิน
ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศแตกสลาย จิตก็เคลื่อนออกไปเรียกว่าจุติจิต
ที่แรกก็เป็นปฏิสนธิจิต จิตปฏิสนธิประกอบเข้ามา และเมื่อกายแตกสลายจิตก็เคลื่อน
เรียกว่าจุติจิต จิตเคลื่อนหรือความเคลื่อนของจิตในที่สุด

ในบัดนี้ คนมักเข้าใจผิดไปเรียกเอาปฏิสนธิว่าจิตกันมาก เช่นว่าจิตในที่นั้น
ที่นี้ คือเกิดในที่นั้นที่นี้ ความจริงไม่ใช่เกิด จุตินี้คือเคลื่อนซึ่งเราเรียกกันว่าตาย เมื่อเกิด
ในที่นั้นที่นี้เราเรียกว่าปฏิสนธิ แต่ว่าเป็นคำที่ใช้สำหรับจิตเท่านั้น จิตปฏิสนธิและ
จุติจิตเคลื่อนออกไปในที่สุด

จิตนี้ท่านแสดงไว้ในตำราศัพท์ รวมเข้าก็มีความหมาย ๓ อย่าง คือ

๑. คิดหรือรู้
๒. สังสม และ
๓. วิจิตร คือแตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ

ครั้งที่ ๑๐ ลักษณะพระพุทธานุภาพที่เกี่ยวกับกายและจิต (ต่อ)

อธิบายลักษณะ ๓ ประการของจิต

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงเรื่องจิต ซึ่งได้กล่าวไว้แล้ว ว่าพระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้คำอธิบายศัพท์ของจิตไว้ แปลเป็น ๓ อย่าง คือ คิดหรือรู้ เก็บ และวิจิตร คือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ที่แปลว่าคิดหรือรู้นั้น ก็โดยอธิบายว่าจิตเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้ หรือว่ารู้อะไรได้ คำว่าคิดและคำว่ารู้นี้ที่มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน เพราะจะคิดอะไรได้ก็ต้องรู้อะไรนั้น หรือว่าจะรู้อะไรได้ก็ต้องคิดอะไรนั้น และในความคิดนั้นก็มีความรู้อยู่ด้วย ในความรู้ก็มีความคิดอยู่ด้วย ฉะนั้น จิตจึงเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้หรือว่ารู้อะไรได้

ลักษณะที่ ๒ เก็บ ก็หมายความว่าเก็บสิ่งที่ประสบผ่านต่าง ๆ ไว้ได้ และเก็บกรรมที่ได้กระทำแล้วไว้ได้ ที่ปรากฏเป็นเก็บดีที่เรียกว่าบารมี เก็บชั่วที่เรียกว่าอาสวะ และที่ว่ามีลักษณะวิจิตรคือหลายหลากหรือว่าหลายอย่างต่าง ๆ กัน ก็คือจิตมีลักษณะต่าง ๆ ดังเช่นที่มีจำแนกไว้ในอภิธรรม เป็นกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม รูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป โลกุตตรจิต จิตที่เป็นโลกุตตระ ฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่วิจิตรคือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ดังเช่นเราเรียกในภาษาไทยว่าวิจิตรพิสดาร หรือว่าวิจิตรงดงาม ดังคำว่าราชรถอันวิจิตร ราชรถที่งดงาม ที่ทำอย่างงดงามตกแต่งอย่างงดงาม จิตก็เป็น

ธรรมชาติที่งดงาม เพราะเหตุว่ามีลักษณะที่เหมือนดังตักแตงเอาไว้อย่างราชนั้น
นี่เป็นการให้คำอธิบายคำว่าจิต ดังที่พระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้เอาไว้

จิตตัวเดิมและจิตที่เป็นตัวอาการ

และก็พึงทราบไว้ ว่าคำว่าจิตท่านใช้เป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งใช้หมายถึงธรรมชาติ
ที่เป็นตัวเดิม กับอีกอย่างหนึ่งท่านใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวอาการ ที่ใช้หมายถึง
ธรรมชาติที่เป็นตัวเดิมนั้น ก็ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นธาตุรู้ อันเป็นธรรมชาติที่
ประภัสสรคือผุดผ่อง ดังที่ได้มีพระพุทธรูปภาพิตแสดงไว้ ว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสร
คือผุดผ่อง แต่ต้องเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา
แต่ว่าเมื่อปฏิบัติทำจิตตภาวนาคืออบรมจิต จิตก็จะบริสุทธิ์ คือหมดจดสะอาดผ่องใสได้
วิมุตติคือหลุดพ้นได้ และจิตที่เป็นตัวเดิมนี่ ที่มีพุทธรูปภาพิตแสดงไว้เป็นอันมาก เช่นว่า
ให้ฝึกจิต ให้ข่มจิต จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้ และเมื่อบุคคลอบรมให้ได้ปัญญารู้แจ้ง
เห็นจริง จิตก็หน่าย จะสิ้นความติดใจยินดีและวิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะ คือเครื่องดอง
จิตดองสันดานทั้งหลายได้ ดังนี้ เหล่านี้หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม

ส่วนจิตที่เป็นตัวอาการนั้นหมายถึงตัวความคิดต่าง ๆ คิดดีก็มีคิดไม่ดีก็มี
ตัวความคิดนี้เป็นจิตที่เป็นอาการ จิตที่เป็นอาการนี้เกิดดับอยู่ในอารมณ์ทุกขณะจิต
ทุกขณะอารมณ์ ดังจะพึงเห็นได้ ว่าทุกคนย่อมมีความคิดไปในอารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ
คิดถึงเรื่องนี้ ปล่อยเรื่องนี้ไปคิดเรื่องโน้น ปล่อยเรื่องโน้นไปคิดเรื่องนั้น เรื่องที่จิตจับ
คิดแล้วปล่อยไปครั้งหนึ่งก็เรียกว่าเกิดดับไปคราวหนึ่ง เพราะฉะนั้น จิตที่เป็นตัวความ
คิดนี้จึงเกิดดับอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเปรียบจิตที่เป็นตัวอาการนี้ ว่าเหมือน
อย่างวານที่กระโดดไปมาอยู่บนต้นไม้ กระโดดจับกิ่งไม้นี้ ปล่อยกิ่งไม้นี้ กระโดดไป
จับกิ่งไม้นั้น จากกิ่งไม้นั้นก็กระโดดไปจับกิ่งไม้อื่นต่อไปอีกอยู่ตลอดเวลา อาการที่จับ
และปล่อยอารมณ์ต่าง ๆ ของจิตนี้คือจิตที่เป็นตัวอาการ คือความคิดเหมือนอย่าง
อาการของวານที่กระโดดจับกิ่งไม้ กระโดดจับกิ่งโน้นกิ่งนี้กิ่งนั้นไปอยู่เสมอ อาการที่
จับปล่อย ๆ กระโดดไปตั้งนี้ของวานคือความคิด แต่ก็น่าจะต้องคิดดูตรงนี้ด้วยว่า

แม้ว่านรกกระโดดจับปล่อยกึ่งไม้ไปอยู่เสมอดังนี้ก็ตาม แต่ว่าตัววานรนั้นคงเป็นวานรตัวเดียวกัน ตัววานรที่อยู่ที่กึ่งไม้นี้ ตัววานรที่อยู่ที่กึ่งไม้นั้น ตัววานรที่อยู่ที่กึ่งไม้โน้น ซึ่งกระโดดไปโน้น ก็เป็นตัววานรตัวเดียวกัน จึงเทียบได้กับจิตที่เป็นตัวเดิม ก็เป็นจิตเดียวกัน แต่ว่าอาการคือความคิดนั้นเปลี่ยนไปต่างๆ และตัวความคิดนี้ก็คืออาการจิตมี ๒ อย่างดังนี้

ความอุปบัติและจุดิจของจิต

หากจะมีปัญหาว่า จิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เป็วจิตที่เกิดดับอยู่เสมอดังกล่าว แต่ว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นเล่า เป็นสิ่งที่เกิดดับหรือไม่ ปัญหานี้ก็เป็นข้อที่น่าพิจารณา ถ้าจะพิจารณาจำเพาะชาตินี้ ไม่ตั้งปัญหาไปถึงชาติหน้าหรือว่าชาติอดีตก็ตอบได้ง่ายว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่ว่าจิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ เกิดดับไปพร้อมกับอารมณ์อยู่ทุกขณะจิตอยู่ทุกขณะอารมณ์ดังกล่าวนั้น จิตที่เป็นตัวเดิมอันเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตายนั้นก็ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าเมื่อเกิดจิตมาปฏิสนธิที่เรียกว่าจิตปฏิสนธิ เมื่อตายจิตก็จุดคือเคลื่อนออกไป อันเรียกว่าเคลื่อนออกไปหรือว่าดับ จึงต้องเข้าใจคำนี้ ว่าคำว่าดับกับคำว่าจุดินั้นต่างกัน คำว่าดับก็เหมือนกับไฟดับไป แต่คำว่าจุดินั้นแปลว่าเคลื่อนคือว่าไม่ดับ เคลื่อนออกไป ในข้อนี้ก็ตรงกับพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ทรงได้ในปฐมยามแห่งราตรีที่ตรัสรู้ คือ *บุพเพนิวาสานุสสติญาณ* ความหยั่งรู้ระลึกได้ถึงนิवासน์คือขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน คำว่านิवासน์นั้นเราแปลกันว่าบ้าน คือเป็นที่อาศัยอยู่ ในที่นี้ใช้หมายถึงขันธคือขันธ ๕ นี้แหละอันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน เพราะว่าขันธ ๕ นี้เรียกว่านิवासน์แปลว่าเป็นที่อาศัยอยู่ หากจะถามว่าเป็นที่อาศัยอยู่ของใคร เหมือนอย่างบ้านก็เป็นที่อาศัยอยู่ของบุคคล มีคนมาอาศัยอยู่ในบ้านปลูกบ้านอยู่ ที่นี้มาเรียกว่านิवासน์อันหมายถึงขันธ ๕ นี้ ขันธ ๕ นี้เป็นที่อาศัยอยู่ของใคร

สำหรับในพระญาณที่ตรัสรู้พระญาณแรกนี้ ตรัสแสดงถึงพระองค์เองโดยใช้คำว่าฉันหรือข้าพเจ้าหรือว่าเรา ซึ่งได้อุปบัติคือเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็จุดิจคือว่าเคลื่อนจาก

ชาตินี้ไปสู่ชาติอื่นเคลื่อนจากชาติอื่นนั้นไปสู่ชาติอื่นต่อไปอีก เรื่อยมาดังนี้ ตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติจนถึงนับชาติไม่ถ้วน และระลึกได้ว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือว่าฉัน ได้มีชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ในชาตินั้นๆ มีความสุขทุกข์อย่างนี้ ๆ ในชาตินั้น ๆ ระลึกได้ถึงประวัติความเป็นไปของชีวิตในชาติหนึ่ง ๆ ด้วยตามพระญาณที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็แสดงว่าข้าพเจ้าหรือว่าฉันนั้น เป็นผู้ไม่ดับ และก็เป็นผู้ที่เข้าถึงชาตินี้เคลื่อนถึงชาตินี้ แล้วเข้าถึงชาตินั้นเคลื่อนถึงชาตินั้น และก็ต้องเข้าใจว่าคำว่าดับนั้นคู่กับคำว่าเกิด หรือคำว่าตายคู่กับคำว่าเกิด เกิดตายหรือว่าเกิดดับ เป็นศัพท์บัญญัติที่หมายถึง ชันธอันเป็นที่อาศัยอยู่ อันเป็นตวันิวาสน์หรือตัวบ้าน ชันธที่อาศัยอยู่อันเป็นตวันิวาสน์ หรือเป็นตัวบ้านนี้ ในชาติหนึ่ง ๆ ก็สร้างขึ้นมาจากที่หนึ่ง เช่น เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์นี้ก็ เริ่มสร้างตั้งแต่ในครรภ์ของมารดา เป็นกลละหนึ่ง แล้วก็แตกเป็นปัญจสาขามีอายตนะ บริบูรณ์ ได้กำหนดก็คลอดอกออกมาแล้วก็เติบโตใหญ่ขึ้นมา จนในที่สุดชันธนั้นก็แตกสลาย คือตายหรือว่าดับ คำว่าเกิดตายหรือเกิดดับนี้เป็นชื่อของชันธ เรียกชันธหรือว่าบ้าน สร้างบ้านที่หนึ่งก็เกิด บ้านพังที่หนึ่งก็ดับหรือว่าตาย แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่ก็เป็นเกิด บ้านพังไปอีกที่หนึ่งก็เป็นดับหรือตาย เพราะฉะนั้น คำว่าเกิดตายก็เกิดดับก็เกิดเป็นชื่อ หรือเป็นศัพท์บัญญัติ หมายถึงนิวาสน์เป็นที่อาศัยอยู่

แต่ว่าตัวผู้มาอาศัยเหมือนเช่น คนที่มาอยู่บ้าน ไม่ใช่ตัวบ้าน ซึ่งเรียกในพระญาณที่ ๑ ว่าข้าพเจ้าหรือว่าเราหรือว่าฉัน นี้ไม่เรียกว่าเกิดดับหรือว่าเกิดตาย แต่เรียกว่าอุปบัติ เรียกว่าจติ อุปบัติแปลว่าเข้าถึง จติแปลว่าเคลื่อน คือเมื่อบ้าน สร้างขึ้น ผู้ที่มาอาศัยบ้านก็เข้าถึงบ้านที่สร้างขึ้นนั้น คือเข้ามาอยู่บ้านนั้น ก็เป็นอุปบัติ แล้วก็เหมือนบ้านพัง ตัวผู้อาศัยบ้านนั้นก็เคลื่อนคือย้ายออกไป เพราะที่บ้านพังแล้วก็ต้องย้ายออกไป นี่แปลว่าจติคือเคลื่อน ซึ่งในพระญาณที่ ๑ นี้ได้เรียกผู้ที่เข้าอาศัยบ้าน อุปบัติเข้าอาศัย และจติคือย้ายบ้าน เรียกว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือว่าฉัน คือหมายถึงพระองค์เอง คือทรงระลึกถึงพระองค์เองว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้าเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็เคลื่อนจากชาตินี้ แล้วก็เข้าถึงชาตินั้น แล้วก็เคลื่อนจากชาตินั้นแล้วเข้าถึงชาตินั้น แล้วเคลื่อนจากชาตินั้น เห็นทยอยมาโดยลำดับดังนี้ ด้วยพระญาณที่ระลึกได้ ซึ่งเรียกกันง่าย ๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ แต่ว่าตามศัพท์แสงของท่านนั้น ระลึกถึงชาติคือระลึกถึงบ้านเก่าคือบ้านที่อาศัยอยู่ในปางก่อนมีความหมายดังที่กล่าวมานี้

สัตว์โลกหรือสัตตภาวะ

คราวนี้ มาถึงในพระญาณที่ ๒ เรียกว่า *จุดูปปาตญาณ* ทรงหยั่งรู้ถึงความเข้าถึงและจุดคือความเคลื่อนไหวของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งในพระญาณที่ ๒ นี้ แสดงว่าได้ทรงระลึกได้ถึงสัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ที่ประกอบกรรมที่ชั่วไว้ คือประกอบกรรมที่เป็นทุจริตที่เป็นอกุศลที่เป็นบาปทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ กายแตกสลายทำลายไปแล้วตายไปแล้วก็อุปบัติ คือว่าเข้าถึงชาติที่ชั่ว ที่เป็นทุจริตคือคติที่ชั่ว ที่เป็นอบายเป็นนรก เป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ แต่ว่าสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบกรรมที่ดีไว้เป็นกุศลเป็นสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ กายแตกทำลายตายไปแล้วก็ถึงสุคติโลกสวรรค์ แต่ว่าก็ไม่ได้อยู่ยั่งยืนในสุคติในทุคนั้น เมื่อสิ้นบาปสิ้นบุญที่ให้ไปเกิดในสุคติหรือในทุคนั้นแล้ว ก็ต้องจุติ คือเคลื่อนจากชาติที่เป็นสุคติหรือทุคนั้นไปตามกรรมที่กระทำไว้ต่อไปอีกดังนี้ ในพระญาณที่ ๒ นี้ ทรงแสดงถึงผู้สร้างบ้านขึ้น เข้าถึงบ้าน และเมื่อบ้านพัง ก็เคลื่อนออกจากบ้าน ว่าเป็นสัตว์ ซึ่งคำว่าสัตว์นี้มีใช้หมายถึงสัตว์เดียรัจฉานดังที่เราเรียกเพียงอย่างเดียว แต่หมายความคลุมหมดยังถึงสัตว์โลก จะเป็นเทวดาเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุรกายหรือเป็นอะไร เมื่อยังมีกิเลสเป็นเหตุให้ข้องติดอยู่ในโลก ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น ดังที่เรียกสัตว์โลก เมื่อยังมีกิเลสที่ข้องติดอยู่กับโลก จึงต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในโลกทั้งปวง ความท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายอยู่นี้เรียกว่าสังสารวัฏ สังสาระก็แปลว่าท่องเที่ยวไป วัฏก็คือวัฏฏะ แปลว่าวนเวียน สังสารวัฏก็คือว่าท่องเที่ยววนเวียนหรือว่าวนเวียนท่องเที่ยว และคำว่าวนเวียนนี้ ท่องเที่ยวนี้ ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าวนเวียนท่องเที่ยวหรือท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย เพราะว่ามาจับความเอาง่าย ๆ ตอนที่ว่าต้องเวียนเกิดเวียนตายกันอยู่ สร้างบ้านขึ้นมาก็เกิด เข้าไปอาศัยอยู่ บ้านพังขึ้นมาก็ตาย ตัวบ้านพังก็ตาย ตัวผู้อาศัยก็จุติเคลื่อนออกไป และเมื่อเคลื่อนออกไป ก็เข้าถึงชาติใหม่ แปลว่าสร้างบ้านกันใหม่ เข้าอยู่ใหม่ บ้านพังก็คือตาย ผู้อาศัยก็เคลื่อนออกไป ก็วนเวียนอยู่เท่านี้ จะเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ก็ต้องขึ้นต้นด้วยเกิดแล้วลงท้ายด้วยดับหรือตาย หรือว่าขึ้นต้นด้วยเข้าถึงคืออุปบัติ ลงท้ายด้วยจุติคือเคลื่อนออกไปไม่จบสิ้น จึงเรียกว่าสังสารวัฏ ท่องเที่ยววนเวียนหรือ

วนเวียนท่องเที่ยวไป ในพระญาณที่ ๒ นี้เรียกว่าสัตว์ เพราะฉะนั้น ตามที่เล่ามานี้ ที่แรกนั้นก็คือจิต จิตที่เป็นตัวเดิม แล้วมาถึงว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉัน และในพระญาณที่ ๒ ที่อ้างมานี้ก็สัตว์ ซึ่งแสดงว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวเดิมและดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกคนก็มีจิตที่เป็นตัวเดิม แล้วก็มีตัวเราหรือตัวฉันตัวข้าพเจ้าอยู่ด้วยกันทุกคน และก็มีภาวะที่เป็นสัตว์ คือเป็นผู้ข้องติดอยู่ในโลกเป็นสัตว์โลก เรียกว่ามีภาวะที่เป็นจิตตัวเดิม มีภาวะที่เป็นเรา เป็นข้าพเจ้าเป็นฉัน แล้วก็มีภาวะที่เป็นสัตว์โลก หรือสัตตภาวะอยู่ทุกคนในบัดนี้

๒๑ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๑ ลักษณะพระพุทธศาสนา - สังสารวัฏ

วิญญาณธาตุ - จิตที่เป็นตัวเดิม

ได้กล่าวถึงบุรุษสตรีบุคคลว่ามีกายและจิตประกอบกันอยู่ และจิตนั้นในธาตุวิมังคสูตร^๑ เรียกว่าวิญญาณธาตุ แปลว่าธาตุรู้ หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม และจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นในพระญาณที่ ๑ ของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะตรัสรู้ในราตรีที่จะตรัสรู้ในที่ทรงได้ในปฐมยาม ที่ทรงระลึกถึงขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คำว่าขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนนั้นเรียกว่านิวาสน์ ที่มาใช้กันว่าบ้านที่อยู่อาศัย ตรัสเล่าถึงพระองค์เองก็ทรงใช้คำว่าฉันข้าพเจ้าหรือเรา และในพระญาณที่ ๒ ทรงใช้ว่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ส่วนที่หมายถึงในบุคคลทุก ๆ คน อันเป็นส่วนที่แม้เมื่อขันธเป็นที่อาศัยอยู่แตกสลาย ก็ไม่แตกสลายไป เป็นแต่ว่าเคลื่อนคือเคลื่อนออกจากขันธเป็นที่อาศัยอยู่ที่แตกสลายนั้น ไปเข้าถึงขันธเป็นที่อาศัยอยู่ใหม่ คือว่าเคลื่อนออกจากบ้านเก่าไปเข้าอาศัยอยู่ในบ้านใหม่ ในพระญาณที่ ๑ ตรัสเล่าถึงพระองค์เองก็เรียกว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้า ในพระญาณที่ ๒ ก็ตรัสเรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย และในส่วนที่แบ่งออกเป็นกายและจิต ก็เรียกว่าวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หรือเรียกว่าจิต แม้ในธาตุวิมังคสูตรนั่นเองที่ตรัสแสดงถึงธาตุ ๖ ก็ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๕ ข้างต้น คือปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือ

^๑ ม. อุ. ๑๔/๑๒๕.

ช่องว่าง บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงยึดถือ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนี่ เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ จึงแสดงวิญญานธาตุคือธาตุรู้ต่อไป ว่า ธาตุรู้ย่อมส่องใสควรแก่การงาน ในเมื่อได้พิจารณาเห็นธาตุ ๕ ข้างต้นตามที่เป็นจริงตั้งนั้น ฉะนั้น วิญญานธาตุที่เป็นธาตุรู้จึงหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม ดังที่ตรัสสอน ชี้ให้รู้ลักษณะของจิตว่า ไม่มีสรีรสังขาร มีคูหาเป็นที่อาศัย เทียบไปไกล และตรัสสอน ให้ฝึกจิต ให้ข่มจิต ให้รักษาจิต ให้อบรมจิต

จิต - อัตตภาวะหรือสัตตภาวะ

ฉะนั้น จึงสรุปว่า สิ่งที่มีอยู่อาศัยอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งแม้กายอันนี้จะแตกสลาย ก็เคลื่อนออกไป ไม่แตกสลายไปตามกาย เข้าถึงกายใหม่ซึ่งเป็นบ้านใหม่ต่อไป ก็เรียกว่าจิตบ้าง วิญญานธาตุ ธาตุรู้ หรือวิญญานบ้าง ถ้ามุ่งขึ้นมาถึงตัวเราเอง ก็เรียกว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้า โดยนัยนี้ เมื่อมุ่งถึงผู้อื่นเมื่อจะพูดถึง ก็เรียกท่านหรือเธอ เป็นต้น และเมื่อเรียกรวม ๆ ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งคำว่าสัตว์นี้ก็ได้อีกแล้วว่า ไม่ได้หมายจำเพาะถึงสัตว์เดรัจฉาน แต่หมายถึงทุกถ้วนหน้า จะเป็นมนุษย์สัตว์เดียรัจฉานเปรตอสุรกาย หรือเป็นเทวดามารพรหม ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหมด ในเมื่อยังมีกิเลสเป็นเครื่องข้องอยู่ ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงสรุปว่า ตามคติที่แสดงไว้ในพระพุทธานุภาพนั้น บุคคลทุก ๆ คนไม่ว่าชายไม่ว่าหญิงจึงมีกายและจิตอาศัยกันอยู่ หรือเมื่อแบ่งเป็นธาตุทั้ง ๖ ก็มีธาตุที่เป็นส่วนกาย คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และวิญญานธาตุหรือธาตุรู้ที่เป็นส่วนจิต และส่วนจิตนี้ก็เรียกว่าเราเขาหรือเรียกว่าสัตว์ จึงมีวิญญานธาตุหรือจิต มีอัตตภาวะ คือภาวะที่เรียกว่าเราหรืออัตตาตัวตน หรือเรียกว่าสัตตภาวะ ความเป็นสัตว์ อยู่ด้วยกัน ซึ่งสภาพที่เป็นจิตเป็นวิญญานธาตุ เป็นอัตตาหรืออัตตภาวะ ความเป็นเรา ดังที่เรียกเป็นกิเลสว่าอหังการ มมังการ กิเลสที่เป็นเครื่องกระทำให้เป็นเราเป็นของเรา ในที่นี้ไม่ใช่ค่านัน แต่ใช้คำว่า อหภาวะ ภาวะที่เป็นของเราหรือว่าเขาก็ได้ที่คู่กัน และสัตตภาวะ แต่ว่าภาวะเหล่านี้ไม่มีรูปสังขาร แต่ก็อาศัยอยู่ในกายอันนี้ เมื่อก่อเกิดกายอันนี้ขึ้นมา ก็เกิดปฏิสนธิหรืออุปัฏฐคือเข้ามาอาศัย และเมื่อกายอันนี้แตกสลาย ก็จืดคือว่าเคลื่อนออกไป แล้ว

ก็เข้าถึงกายใหม่หรืออุปบัติ แต่ว่าภาวะที่เข้ามาและภาวะที่เคลื่อนออกไป หรือว่าสภาพที่เข้ามาสภาพที่เคลื่อนออกไปอันเรียกว่าจิตหรือวิญญาณธาตุ หรืออหภาวะหรือว่า สัตตภาวะดังกล่าวนั้น เมื่อไม่มีสรีระฐานก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นสิ่งที่พิสูจน์ทาง วัตถุคือจะชั่งตวงวัดหรือจะพิสูจน์เหมือนอย่างพิสูจน์วัตถุทั้งหลายไม่ได้ เพราะไม่มีสรีระ เมื่อเป็นดังนี้ ผู้ต้องการที่จะพิสูจน์เหมือนอย่างผู้ที่มีสรีระ จึงกล่าวปฏิเสธว่าไม่มี เพราะ เมื่อคนเกิดก็ไม่ปรากฏเป็นสรีระเป็นวัตถุว่า มีสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณ หรือภาวะ เป็นเรา ภาวะเป็นสัตว์ ดังกล่าวนั้นเข้ามา และเมื่อตายก็ไม่ปรากฏเป็นวัตถุว่า มีอะไร เคลื่อนออกไป แต่ว่าแม้จะพิสูจน์ทางวัตถุไม่ได้ดังนั้นก็ควรจะพิจารณาว่า สิ่งที่เราเรียกว่าจิตหรือวิญญาณหรือภาวะเป็นเราหรือภาวะเป็นสัตว์ดังกล่าวนี้ คือในเดี๋ยวนี้สภาพ ที่เป็นวัตถุไม่มีสรีระฐานนั้น มีอยู่ในบุคคลหรือไม่ในบัดนี้ อย่างตัวเราเองในบัดนี้มี อยู่หรือไม่

อารมณ์คืออาการที่ปรากฏของจิต

ถ้าหากพิจารณาดูแล้วโดยรอบคอบ ทุกคนก็จะรู้ว่าทุกคนมีธาตุรู้หรือวิญญาณ ธาตุอยู่คือรู้อะไร ๆ ทางตาทางหูเป็นต้นได้ ซึ่งเป็นความรู้ทางประสาท สัตว์เดียรัจฉาน ทั้งหลายก็มีความรู้ทางประสาททางตาทางหูเป็นต้นเหมือนกัน และเมื่อว่าถึงความรู้ ทางประสาทตาประสาทหูเป็นต้นนั้น ประสาทหูประสาทตาบางอย่างของสัตว์เดียรัจฉาน ดีกว่าของมนุษย์ อย่างเช่นตามองเห็นอะไรในความมืด หูฟังเสียงอะไรที่ละเอียด ตาหูของสัตว์เดียรัจฉานบางจำพวกดีกว่าตาหูของมนุษย์ แต่ว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ ไม่ได้ ก็คือปัญญา ซึ่งเรามักจะเรียกกันว่าสมอง สมองของมนุษย์นั้นดีกว่าของสัตว์ เดียรัจฉาน สมองอันเป็นที่ตั้งของปัญญา แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่าสมองนั้นเป็นส่วน หนึ่งของร่างกายซึ่งมีสรีระฐาน มีอีกอย่างหนึ่งคือจิตหรือวิญญาณธาตุซึ่งอาศัยอยู่ใน ร่างกายอันนี้ และก็อาศัยสมองอันนี้เป็นที่ตั้งของประสาทรับรู้ต่าง ๆ และเป็นที่ตั้งของ ปัญญาต่าง ๆ สมองนั้นก็ เป็นเครื่องมือของจิตคือธาตุรู้ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีระฐาน

ควรจะต้องพิจารณาว่า บรรดาในร่างกายนั้นล้วนเป็นเครื่องมือของจิตหรือ วิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้ทั้งนั้น เพราะว่าจิตหรือวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้นั้นไม่มี

สรีรสังขาร อาศัยร่างกายนี้เป็นตัวสรีรสังขารสำหรับปฏิบัติงานการต่าง ๆ ไปตามต้องการ เช่น เกี่ยวแก่ประสาททั้งหลายก็ต้องอาศัยสมอง และเมื่อต้องการจะหยิบจับอะไรก็ใช้มือ จิตหรือวิญญาณธาตุรู้นั้นจะเดินเองก็ไม่ได้ต้องอาศัยร่างกายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าแล้ว จะดูอะไรก็ต้องอาศัยจักขุประสาท จะฟังอะไรก็ต้องอาศัยโสตประสาทเป็นต้น ซึ่งเป็นปรกตธรรมตา และอาการที่แสดงออกว่าเป็นอาการของจิต และธาตุรู้ นั้น ก็คืออาการที่ปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องที่ปรากฏเป็นกิเลส ที่ปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องนั้นก็คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตครุ่นคิดถึงทั้งหลาย เมื่อเป็นเรื่องรูปก็เรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เรื่องเสียงก็เรียกว่าสัทธารมณ์ อารมณ์คือเสียง เรื่องกลิ่นก็เรียกว่าคันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น เรื่องรสก็เรียกว่ารสารมณ์ อารมณ์คือรส เรื่องที่กายถูกต้องก็เรียกว่าโณภูมัพพารมณ์ อารมณ์คือโณภูมัพพะ เรื่องของเรื่องเหล่านั้นที่รู้ที่คิดอยู่ในใจก็เรียกว่าธรรมารมณ์ อารมณ์คือธรรม คือเรื่องราวของเรื่อง เช่น รูปเป็นต้นเหล่านั้น ที่ประสบพบผ่านมาแล้วและก็นำมาคิดนำมาระลึกถึง และอารมณ์บางอย่างที่เป็นที่ตั้งของราคะหรือโลภะ ก็เกิดเป็นราคะ ความกำหนัดยินดีติดอยู่ เป็นความโลภอยากได้ เรื่องที่เป็นที่ตั้งของโทสะ ก็เกิดความขัดแค้นโกรธเคืองอันเป็นตัวโทสะ เรื่องที่เป็นที่ตั้งของความหลง ก็เกิดความหลงที่เป็นตัวโมหะขึ้น บรรดาอารมณ์และกิเลสเหล่านั้นก็ไม่มีสรีรสังขาร ก็เป็นสิ่งที่มิอยู่ และในด้านปฏิบัติธรรม ที่เรียกว่าปฏิบัติกัตติ ที่เรียกว่าศึกษากัตติ ที่เป็นเมตตา เป็นกรุณา เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ก็ไม่มีสรีรสังขารอีกเหมือนกัน แต่ก็ เป็นสิ่งที่มิอยู่ แม้ว่าการศึกษเล่าเรียนในทางคติโลกก็ตาม ในทางคติธรรมก็ตาม ก็เป็น ความรู้ดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว ก็ไม่มีสรีรสังขาร

อารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่งของจิต

ในตอนนี้จะพิจารณาเห็นความแตกต่างกันได้ระหว่างสมองกับภาวะที่เรียกว่า จิตหรือวิญญาณธาตุ อาการของอารมณ์และกิเลสเหล่านี้เป็นเรื่องของจิตและวิญญาณธาตุ ไม่ใช่เป็นเรื่องของสมอง เรื่องของสมองนั้น สมองต้องการอาหารสำหรับเลี้ยงสมอง เป็นแบบอาหารสำหรับเลี้ยงร่างกาย และเมื่อสมองป่วยก็เป็นอาการป่วยทางร่างกาย

ซึ่งต้องใช้หยูกยาทางรูปกายรักษา แต่ว่าอาหารของจิต หรือวิญญาณธาตุคือธาตุรู้นั้นก็คืออารมณ์ จะฟังกล่าวได้ว่า จิตย่อมมีอารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่ง และจิตที่มีกิเลส กิเลสก็มีอารมณ์ที่เป็นอาหาร มีสิ่งที่กิเลสต้องการเป็นอาหาร อันนับว่าเป็นอาหารของอารมณ์และอาหารของกิเลส และเมื่อจิตมีกิเลส กิเลสนั่นเองต้องการ เช่นว่าเมื่อโลกเกิดขึ้น อยากรจะได้เงินอยากจะได้ทอง ก็ทำให้อารมณ์ในเงินในทองนั้นมาเป็นอาหารโลก ของจิตที่โลก เมื่อได้เงินได้ทองก็รู้สึกว่ามีอิมใจสบายใจ โทสะก็เหมือนกันต้องการอาหาร เมื่อโกรธขึ้นมาก็ต้องการทุบตีเขาทำลายเขา การที่ได้ทุบตีเขาก็เป็นอาหารแก้หิวของโทสะ โมหะก็เหมือนกันหลงสยบติดอยู่ ก็เพลิดเพลินสบายอยู่กับสิ่งที่หลงสยบติดอยู่ นั่นก็เป็นอาหารของโมหะคือความหลง แต่อันที่จริงไม่ได้เป็นอาหารของจิตหรือธาตุรู้โดยตรง แต่เป็นอาหารของกิเลส เหมือนดั่งว่าตัวพยาธิที่อาศัยอยู่ในท้องของบุคคล ตัวพยาธิก็ต้องการอาหารที่บุคคลบริโภคอาหารเข้าไป ตัวพยาธิก็แย่งบริโภค อาหารก็ไม่ได้บำรุงเลี้ยงร่างกายเท่าไร จิตก็เหมือนกัน โดยมากนั้นก็ต้องการอาหารที่เป็นอาหารของกิเลสดังกล่าวมานั้น เหล่านี้เป็นเรื่องของจิต เป็นเรื่องของธาตุรู้ที่เกี่ยวแก่กิเลส เป็นอาหารอีกอย่างหนึ่งที่ต่างจากอาหารของสมมอ

ธรรมะเป็นอาหารของจิตโดยตรง

คราวนี้อาหารที่เป็นของจิตโดยตรงนั้น ก็คือธรรมที่เป็นคุณเกื้อกูล เมื่อจิตได้ดูดดื่มธรรมที่เป็นคุณเกื้อกูล เช่นว่าเมื่อได้ทำทานก็ได้ปิติได้สุขในทาน จิตก็ดื่มปิติสุขที่เกิดจากทาน และเมื่อทานที่บริจาคที่ทำนั้นไปขัดเกลาโลภะมัจฉริยะในจิต เมื่อโลภะมัจฉริยะเบาบางลง จิตก็บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เกิดสุขเกิดปิติอันเกิดจากความบริสุทธิ์ จิตก็ได้ดูดดื่มปิติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา ก็เช่นเดียวกัน จิตบริสุทธิ์ จิตก็ได้ดื่มปิติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ก็ได้ความปิติได้ความสุขที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น คือธรรมปิติ ปิติในธรรมนั่นเอง นี่เป็นอาหารของจิตโดยตรง ทำให้จิตมีความสุขมีความอิมเอิบ เป็นความสุขเป็นความอิมเอิบยิ่งกว่าที่ได้อาหารของกิเลสเข้ามา เช่น ได้อาหารของกิเลสเป็นความโลภเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น เป็นความสุขเป็นความอิมเอิบที่บริสุทธิ์กว่าที่สงบกว่าที่เย็นกว่า ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมได้รับก็ย่อมจะ

รู้สึก ธรรมนี้แหละเป็นอาหารของจิตโดยตรง และยังเป็นธรรมโอสถหรือยารธรรมสำหรับที่จะแก้โรคกิเลส แก้โรคโลภหรือราคะ แก้โรคโกรธ แก้โรคหลง ได้ด้วย ดังที่ได้เคยกล่าวแล้ว ฉะนั้น ยาสำหรับแก้โรคทางจิตคือโรคกิเลสดังที่ได้กล่าวแล้วก็คือธรรมโอสถ ซึ่งต่างจากยาแก้โรคสมองที่เป็นเวชโอสถ โอสถของหมอทางร่างกายนั่นเอง เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาดูแล้วตั้งนี้จะเห็นได้ว่า ในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีสภาพที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้ หรือว่าภาวะเป็นเราหรือภาวะเป็นสัตว์ อันเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่แม้เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย แล้วก็เคลื่อนไปสู่ที่อื่นใหม่ภพใหม่ต่อไป

พระพุทธรูปไม่แสดงว่าตายเกิดหรือตายสูญ

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวเป็นทำนองว่าตายเกิด แล้วก่อนเกิดนั้นเล่าก็มีชาติภพในอดีตมาก่อนจึงมาถึงชาติภพนี้ และก็ต่อไปชาติภพอื่น เพราะเหตุว่ามีตัวที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้หรือว่าตัวที่เป็นเราหรือที่เป็นสัตว์ภาวะหรือภาวะเป็นสัตว์ อันเป็นสิ่งที่ไม่ตายไปตามกาย เป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่เมื่อกายแตกสลาย คือบ้านอันนี้พัง สภาพที่กล่าวนี้ที่เป็นตัวเรา เป็นสัตว์ภาวะ เป็นจิตหรือเป็นธาตุรู้ก็เคลื่อนออกไป ไปถือภพชาติใหม่ต่อไป ก็เป็นอันกล่าวไปในคำว่าตายเกิด และก่อนเกิดมาก็เคยเกิดในชาติภพอื่นมาก่อนสืบต่อมาถึงชาตินี้ภพนี้ แล้วก็สืบต่อไปถึงชาติหน้าภพหน้า ไม่ใช่ตายสูญ แต่อันที่จริงนั้นตายเกิดตายสูญนี้เป็นทิวฏฐิที่มีมาก่อนพุทธกาล และในบัดนี้ก็ยังมียุค คือ บางลัทธิแสดงว่าตายสูญคือไม่มีอะไรไปเกิดอีก เรียกว่าอุจเฉททิวฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อีกลัทธิหนึ่งแสดงว่าตายเกิดเรียกว่าสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง เพราะฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่าพระพุทธรูปแสดงอย่างไร ก็ตอบได้ว่า พระพุทธรูปนั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ คือปฏิเสธทั้งฝ่ายสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง กับอุจเฉททิวฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ แต่ว่าแสดงตามเหตุผลว่าเมื่อยังมีเหตุก็ยังมีเกิดอีก เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด ซึ่งจะแสดงต่อไป

ครั้งที่ ๑๒ ลักษณะพระพุทธานุภาพ สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงพุทธวาทะ ไม่รับรองสัสสตทิฏฐิและ
อุจเฉททิฏฐิ จึงจะกล่าวอธิบายสืบต่อไป

ทิฏฐิคือความเห็นที่ถือกันมาตั้งแต่เก่าก่อนพระพุทธานุภาพ เรื่องตายเกิดตายสูญ
ฝ่ายที่มีความเห็นยึดถือว่าตายเกิดเรียกว่าสัสสตทิฏฐิ แปลว่าความเห็นเที่ยง คือมีความ
เห็นว่าในชาตินี้ก็มิ้อตทาหรืออาตมมันตัวตน และเมื่อตายไป อตทาหรืออาตมมันตัวตน
ก็ไปถือภพชาติใหม่เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เรียกสั้น ๆ ก็คือว่าตายเกิด ก็เกิดกันเรื่อย ๆ ไป
อีกฝ่ายหนึ่งตายสูญที่เป็นพวกอุจเฉททิฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ ก็คือมีความเห็นว่า
มิ้อตทาหรืออาตมมันตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น ตายไปแล้วก็สูญ ไม่มีอตทาหรืออาตมมัน
ตัวตนสืบต่อไปอีก ส่วนพุทธวาทะ วาทะของพระพุทธเจ้านั้น ไม่รับรองทิฏฐิทั้ง ๒ นี้
และก็ถือว่าทิฏฐิทั้ง ๒ นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด โดยที่วาทะของพระพุทธเจ้า
นั้นแสดงว่าเป็นไปตามเหตุผล คือเมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด
แต่ว่าก็ไม่สูญ ฉะนั้น จึงจะต้องอ้างพุทธวาทะว่าตรัสไว้ที่ไหนอย่างนี้

กิเลส กรรม วิบาก

วาทะของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้อย่างนี้ โดยตรงก็คืออริยสัจจทั้ง ๔ และ
ปฏิจจสมุปบาท อริยสัจจทั้ง ๔ นั้นคือสภาพที่จริงคือทุกข เราทั้งหลายก็ได้สวดกันอยู่

ทุกวันแล้วว่า ชาติปี ทุกๆ ความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น คือว่าทรงชี้ตัวทุกข์ตั้งแต่ชาติ คือความเกิดเป็นต้นไป มาถึงสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ก็ทรงชี้เอาต้นเหตุคือความดิ้นรน ทะยานอยาก ฉะนั้น เมื่อยังมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหาอยู่ ก็ยังต้องมีทุกข์ อันเป็นส่วนผล ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด ตามหลักอริยสัจจ์นี้ จึงกล่าวได้ว่าวาทะของ พระพุทธเจ้านี้ทรงแสดงว่าเมื่อยังมีตัณหาเป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์อยู่ ก็ยังต้องมี ชาติคือความเกิด ก็หมายความว่าเมื่อชั้น ๕ นี้แตกหรือว่าบ้านนี้พัง สัตว์ก็ต้องจุติคือ เคลื่อนจากชาตินี้หรือว่าเคลื่อนออกจากบ้านที่พังนี้ ไปเข้าบ้านใหม่คือชาติภพใหม่หรือ ชั้นนี้เป็นที่ยึดถือใหม่ต่อไป เมื่อยังมีตัณหาอยู่ ชั้น ๕ นี้แตกสลาย จึงต้องไปถือชาติ ภพสืบต่อไป คราวนี้มาถึงทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ ก็คือดับตัณหา เมื่อดับตัณหา เสียได้ อันเป็นส่วนเหตุก็ดับทุกข์เสียได้ ก็คือดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด ไม่ไปเกิดอีก แต่ว่าก็ไม่สูญ อย่างไรก็ตามไม่สูญนั้น ก็จะต้องอธิบายต่อไป

แต่มากล่าวถึงตอนนี้อย่างนี้ก่อน เมื่อวาทะของพระพุทธเจ้าแสดงไว้ดังนี้ จึงกล่าวได้ว่าลักษณะของพุทธานุภาพที่แสดงเรื่องนี้ไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญเพียง ส่วนเดียว แต่แสดงว่าเมื่อยังมีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นก็ต้องเกิด เมื่อสิ้นตัณหาสิ้นกิเลส ก็ไม่เกิด แสดงตามเหตุผลดังนี้ และการที่เกิดนั้นก็เกิดตามกรรม พระพุทธเจ้าทรง ได้พระญาณคือความหยั่งรู้ในเรื่องนี้ ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ ทรงได้พระญาณที่ ๑ คือ บุปผเพนิวาสนญาณตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งได้ทรงระลึกหรือว่ารู้ระลึกถึงบ้านหนหลัง ได้ คือระลึกชาติหนหลังได้มีจำนวนมาก ว่าเราเข้าถึงชาตินี้ เคลื่อนจากชาตินี้ก็เข้าถึง ชาตินั้นต่อ ๆ กันมา พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ ของชาตินั้น ๆ มาถึงญาณที่ ๒ ก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ ว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ ตามกรรมที่ ได้กระทำไว้ ทำกรรมชั่วยุก็เข้าถึงชาติที่ชั่วยุทำกรรมดีก็เข้าถึงชาติที่ดีมีสุขดังนี้ พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ จนถึงญาณที่ ๓ ที่เรียกว่าอสาวิกขณญาณ คือความหยั่ง รู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ กิเลสที่ตองจิตสันดาน คือได้ตรัสรู้เข้าไปถึงว่าที่ยังต้องเวียนว่าย ตายเกิดไปในชาติทั้งหลายตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้นั้น ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุ ให้กระทำกรรม กิเลสที่ตองสันดานก็เรียกว่าอาสวะ คือมีกิเลสที่ตองสันดานอยู่ จึงเป็นเหตุให้กระทำกรรม เมื่อกระทำกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ตั้งต้นแต่ให้ไปถือ ชาติภพได้วิบากชั้น คือกายใจที่เป็นส่วนวิบากคือผลของกรรม ดังที่ทุกคนได้อยู่

เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสที่ต้องสันดานอยู่ก็ต้องประกอบกรรม กรรมก็ส่งผลตั้งแต่ให้ไปเกิดถือชาติภพ เกิดแล้วก็ต้องแก้ต้องตาย คือขันธเป็นที่ยึดถือได้แก่ตัววิบากขันธนี้เป็นสิ่งที่ต้องแก้ต้องตาย และขันธอันเป็นวิบากขันธนั้นก็เท่ากับเป็นตัวบ้านอันเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตที่เป็นตัวเดิม หรือว่าอหภาวะคือตัวเรา หรือที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน หรือที่เรียกว่าสัตว์คือเป็นผู้ที่ยังข้องติดอยู่นี้ และเพราะกิเลสนี้เองจึงทำให้จิตที่เป็นตัวเดิมนี่เป็นจิตที่แปลว่าคิดนึกรู้ ที่แปลว่าเก็บสังขม ที่แปลว่าวิจิตรหลายหลากต่าง ๆ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว และก็ทำให้มีอหภาวะคือความเป็นเรา ตลอดจนเป็นอหังการมมังการ อหังการก็คือว่าเครื่องกระทำให้เป็นเรา มมังการก็แปลว่าเครื่องกระทำให้เป็นของเรา หรือว่ามีตัวเราของเรา หรือว่ามีสัตตภาวะคือความเป็นผู้ซึ่งเป็นผู้ติดอยู่ และสภาพที่เรียกว่าจิตอันเป็นตัวเดิม สภาพที่เรียกว่าอหภาวะความเป็นเรา หรือสภาพที่เรียกว่าสัตว์ หรือสัตตภาวะความเป็นสัตว์ของผู้ติดนี้ ก็เป็นคำที่สมมติบัญญัติเรียกขึ้นมาถึงสภาพอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้ อันไม่มีสรีรสังขยาน อาศัยอยู่ในกายซึ่งเหมือนกับเป็นตัวบ้าน กายสร้างขึ้นก่อนก็เข้าอาศัย กายพังบ้านพังก็เคลื่อนออกแล้วก็ไปถือเอากายใหม่บ้านใหม่ตราบเท่าที่ยังมีกิเลสที่เป็นอาสวะต้องจิตสันดานอยู่ก็แปลว่าสภาพที่กล่าวมานี้ไม่ตาย ส่วนที่ตายนั้นก็คือตัวกายหรือตัวขันธรูปขันธ์นามขันธ์กายใจ ซึ่งเหมือนอย่างตัวบ้านดังที่กล่าวมานั้น สร้างขึ้นแล้วในที่สุดก็พังแล้วสร้างขึ้นใหม่เป็นบ้านใหม่ แล้วบ้านใหม่นั้นก็เก่าไป ๆ แล้วก็พัง แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่อีก แล้วเก่าไป ๆ แล้วก็พัง และบ้านที่สร้างขึ้นนี้ บางคราวก็ลักษณะเป็นมนุษย์ก็เรียกว่ามนุษย์โลก บางคราวก็ลักษณะเป็นเดียรัจฉาน เป็นช้างเป็นม้าเป็นวัวเป็นควายก็เรียกว่าเดียรัจฉานโลก ก็เป็นอบายอันหนึ่ง บางคราวก็เป็นพวกโอปปาติกะพวกลอยเกิด เช่น เป็นเปรตเป็นอสุรกายเป็นผีเป็นสัตว์นรกซึ่งเป็นอบาย เป็นฝ่ายดีก็เป็นเทพพวกกายทิพย์หรือเป็นพรหม บ้านก็มีต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นชนิดไหนก็ตามกรรม ถ้าทำชั่วไว้บ้านก็เป็นสัตว์เดียรัจฉาน เป็นช้างเป็นม้าเป็นวัวเป็นควายเป็นต้น หรือว่าเป็นเปรตเป็นอสุรกาย ถ้าทำกรรมดีก็เป็นบ้านมนุษย์ ก็มีหน้ามีตาเป็นมนุษย์อย่างนี้ หรือมีกายทิพย์เป็นเทพเป็นพรหมซึ่งคติทางพุทธศาสนานั้น จะเป็นเทพเป็นพรหมเป็นมนุษย์หรือเป็นพวกอบายต่าง ๆ ก็ต้องมีชาติ เมื่อมีชาติความเกิดก็ต้องมีความตายในที่สุดต้องแตกสลายทั้งนั้น ไม่มีที่จะยั่งยืนตลอดไป

เพราะฉะนั้น เมื่อยังมีชาติมีภพอยู่ คติทางพระพุทธานุภาพจึงแสดงว่ายังมีกิเลสมีตัณหายังเป็นสัตว์โลก ก็เป็นไปอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อพระญาณของพระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นปรุโปร่งตั้งนี้ก่อนตรัสรู้ จึงได้ทรงมองเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาชัดเจน ว่าบรรดาชาติภพทั้งหลายนับไม่ถ้วน ที่พระองค์เองก็ได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ จะเลวที่สุดหรือเลวปานกลางหรือเลวน้อย หรือดีน้อยดีปานกลางดีที่สุดก็ตาม ก็ล้วนอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ ทุกขณะเป็นทุกขังต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทนอยู่คงที่ไม่ได้ เป็นอนัตตามิใช่อดีตตัวตนแท้จริง ล้วนไปยึดถือทั้งนั้น เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงทรงหน่ายในทุกข์คือหน่ายในชาติภพทั้งหมด ไม่ว่าจะชาติภพเป็นมนุษย์เป็นเทพเป็นพรหม ซึ่งยึดถือกันว่ามีความสุขน้อยมีความสุขปานกลางมีความสุขมากก็ตาม ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งนั้น ต้องวนเวียนไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำนั้น ทำกรรมดีก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ดี ทำกรรมชั่วก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ชั่ว กรรมจึงเท่ากับเป็นผู้สร้าง เรียกว่าชนกกรรม กรรมที่ให้เกิดขึ้นไม่เมื่อไรมาสร้างให้เกิด แต่กรรมนี้เองเป็นผู้สร้างให้เกิด และกรรมนั้นก็ตนเองเป็นผู้กระทำไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ กรรมดีก็ตนเองกระทำ กรรมชั่วก็ตนเองกระทำ ไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ เพราะฉะนั้น ตัวเองจึงเป็นผู้กระทำ สร้างกรรมให้สร้างตัวเองขึ้นมาอีกในชาติภพต่อไป เพราะฉะนั้น ตัวเองจึงเท่ากับเป็นผู้สร้างตัวเอง เพราะสร้างกรรมขึ้นให้เป็นผู้สร้างตัวเองต่อไป ไม่ใช่ผู้อื่น แต่ว่าญาณที่ทรงระลึกได้ถึงชาติหนหลังและถึงกรรมที่ได้กระทำไว้อันเป็นเหตุให้เข้าถึงชาติทั้งหลาย ของพระองค์เองด้วย และของสัตว์ทั้งหลายด้วยกันเช่นเดียวกัน ยาวนักหนา เรียกว่าระลึกย้อนหลังขึ้นไป ๆ ก็ไม่รู้จักจบ จึงเรียกว่าอนมตตะคะ ที่แปลว่ามียอดหรือเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว คำว่าไม่ตามไปรู้แล้วนี้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ แต่ว่าตามไปรู้ได้ คราวนี้เมื่อตามไปรู้แล้วก็ไม่รู้สิ้นสุด เพราะว่าเบื้องต้นอันเป็นส่วนอดีตนั้นยาวไกลและมากมายนักหนา เพราะฉะนั้น เมื่อทรงระลึกได้มีจำนวนมากนักหนาแล้วแต่ยังไม่หมด ก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะว่าได้ความรู้ที่เป็นสัจจะจริงแท้แล้วที่มีความเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมมาแล้วนานนักหนา แล้วก็มีความเวียนว่ายตายเกิดจริง ๆ ตามกรรมจริง ๆ

ดับตัณหา ดับทุกข์

และก็สรุปได้แล้ว ว่าความที่เวียนว่ายตายเกิดตามกรรมไปนานนักหนานั้น รวมกันเข้าคำเดียวว่าเป็นตัวทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ไม่ดำรงอยู่คงที่ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ซึ่งเมื่อแยกทุกข์ออกไปแล้ว ย่อมจะได้ลักษณะเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ และลักษณะที่เป็นตัวทุกข์เอง คือเป็น ทั้งสิ่งที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เหมือนอย่างถูกความเกิดความดับ บีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และเมื่อเป็นสัตว์บุคคลก็เหมือนอย่างเป็นของร้อนอยู่ตลอดเวลา ต้องถูกเผาอยู่ตลอดเวลา สรุปเข้าก็รวมอยู่ในคำเดียวว่าทุกข์ ทุกข์สัจจะ สภาพที่จริง คือทุกข์ และที่มีทุกข์สัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์อยู่ดังนี้ เพราะมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ คือยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากนี่เองที่จับพิจารณาดูได้ที่จิตใจ มีลักษณะที่เป็น ความอยากความดิ้นรน ที่ปรากฏออกมาเป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะเป็นโมหะ แต่ก็รวมอยู่ในลักษณะที่เป็นความดิ้นรนเป็นความอยาก ราคะเองก็เป็นตัวดิ้นรน โทสะ ก็ดิ้นรน โมหะก็ดิ้นรน ไม่สงบทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงยกเอาตัณหาขึ้นเป็นตัวสมุทัย แต่ในปฏิจสุมุขปาทรธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนั้น ได้ทรงพิจารณาจับตั้งแต่ทุกข์ ทั้งหลาย มีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นที่เราสวดกันทุกวันอยู่ จับเหตุ บัจจัยย้อนขึ้นไป ก็ได้ทรงพบเหตุบัจจัยขึ้นไปโดยลำดับ ซึ่งรวมทั้งตัวตัณหาขึ้นด้วย ขึ้นไปถึงอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง คือจิตนี้เองที่เป็นธาตุรู้ แต่ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงเป็นเหตุบัจจัยให้เกิดตัณหาเป็นต้น เรื่อยไปจนถึงชาติชรามรณะโสกะปริเทวะเป็นต้น นี่เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำให้เกิดความหน่ายหน่ายในทุกข์ด้วยหน่ายในสมุทัยในตัวตัณหาทั้งปวงด้วย ก็แปลว่าเกิดคลายความติดใจยินดีคลายความรักในตัวทุกข์ คือหน่ายในชาติภพทั้งหลาย คลายความรักในสมุทัยในตัณหา อวิชชาก็เปลี่ยนเป็นวิชชาคือความรู้ขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ตัณหาก็ก็นับ เมื่อตัณหาดับทุกข์ก็ดับ ความดับทุกข์ก็ปรากฏขึ้น ตัววิชชาที่เองซึ่งเมื่อ เกิดขึ้นทำให้อวิชชาดับ ก็เพราะเหตุว่าทรงได้มัชฌิมาปฏิบัติ ขอบปฏิบัติที่เป็นหนทาง กลางดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้น รวมเข้าแล้วจึงเป็นตัวอวิชชา เมื่ออวิชชาเกิดขึ้น อวิชชาก็ดับ กิเลสก็ดับหมดพร้อมทั้งตัณหา ทุกข์ก็ดับ จึงทรงเป็นพุทธโธ ผู้ตรัสรู้แล้ว

ผู้ตื่นแล้ว ดังที่ตรัสเล่าไว้ในปฐมเทศนา ว่าเมื่อญาณความหยั่งรู้ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ สดับฟังมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ ก็ทรงปฏิญญาพระองค์ได้ว่าตรัสรู้ยิ่งแล้วซึ่งพระสัมมา- สัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบในโลก ดังนี้

เมื่อพุทธภาวะปรากฏ สัตตภาวะก็ดับ

เพราะฉะนั้น ภาวะเป็นสัตว์ซึ่งเป็นผู้ซึ่งคิดจึงได้หายไปดับไป ปรากฏเป็น พุทธภาวะ ภาวะเป็นพุทธะคือผู้ตรัสรู้ แม้เมื่อเป็นพระพุทธรูปขึ้นแล้วก็ยังต้องทรงใช้ สมบัติของโลก ว่าเราว่าเขาหรือว่าตัวว่าตน ตลอดจนถึงว่าจิตใจวิญญาณมโนเป็นต้น แต่ว่าคำเหล่านี้เป็นสมมติบัญญัติ สมมติธรรม บัญญัติธรรมทั้งนั้น เพราะฉะนั้น เมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน คือว่าพระพุทธรูปซึ่งเป็นวิบากขั้นดับคือแตก ที่คน สามัญเรียกกันว่าตาย จึงไม่เกิดอีกตามที่ตรัสเอาไว้ และสิ่งที่เรียกว่าจิตตัวเดิมก็ดี ตัวเราก็คือ อตตาทัตตนกิตี หรือสัตตภาวะคือภาวะเป็นสัตว์ ก็สิ้นสุดไปแล้วตั้งแต่ตรัสรู้ เป็นพระพุทธรูปเจ้า ทั้งหมดนี้ก็เป็นอย่างที่เลิกลืมกัน เพราะเมื่อไม่เกิดอีกก็สิ้นสมมติ บัญญัติ สมมติบัญญัติว่าเป็นจิต เป็นบุคคล เป็นเทพ เป็นมาร เป็นพรหมหรืออะไรก็ ไม่มีทั้งนั้น เลิกลืมถึง แต่ว่าแม้จะเลิกลืมถึง ก็ไม่ใช่หมายความว่าสูญ

ครั้งที่ ๑๓
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธแล้วไม่สูญ ก่อนที่จะกล่าวต่อไปถึงเรื่องนี้ ก็จะได้ทบทวนเรื่องที่กำลังกล่าวมาข้างต้นในข้อที่ควรทบทวน

สรุปและทบทวน

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า การเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก รวมทั้งองค์พระพุทธรูปเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ เป็นระยะเวลาที่นานนักหนา และชาติภพที่เวียนว่ายตายเกิดก็มากมายนับไม่ถ้วนที่เรียกว่าอสงไขยหรือสังเขยยะ ที่แปลว่านับไม่ถ้วน ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ญาณของพระพุทธรูปเจ้าไม่ตามไปรู้จนหมดสิ้น จึงเรียกว่า อนมตคคะ ที่แปลว่ามีที่สุดเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ ตามศัพท์นั้นแปลว่าไม่มีที่สุดที่ตามไปรู้ มีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ และคำว่าที่สุดนี้ อันที่จริงก็มีที่สุดอยู่ ๒ อย่าง คือที่สุดเบื้องต้น กับที่สุดเบื้องปลาย คติทางพระพุทธานุภาพนั้น ที่สุดเบื้องต้นอันหมายความว่าอดีต ก็ยืดยาวและมากชาติมากภพมากมาย จนถึงญาณของพระพุทธรูปเจ้าไม่ตามไปรู้ พิจารณาแล้วว่าพระพุทธรูปเจ้านั้นทรงได้พระสัมปตัญญุตญาณคือความรู้ธรรมทั้งปวง ซึ่งเข้าใจกันคลุมว่าทรงรู้ทั้งหมด ฉะนั้น จึงพิจารณาเห็นว่า หากว่าพระญาณของพระองค์จะตามไปรู้ คือระลึกย้อนหลังไปถึงชาติภพในอดีต ก็ย่อมจะรู้ได้เรื่อย ๆ ไป แต่ว่าก็ไม่หมดสักทีหนึ่ง

เพราะฉะนั้น จึงเป็นอันว่าได้ทรงระลึกย้อนหลังไปมากมาย เพียงพอที่จะยุติได้แล้ว ก็เป็นอันว่ายุติ ไม่ตามไปรู้ต่อไปอีก และพิจารณาดูว่าจะมีหลักเกณฑ์อะไรที่จะยุติได้ ก็พิจารณาเห็นว่าเมื่อทรงสรุปได้ว่าจะมีภพชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๑๐๐ ชาติ ๑๐๐๐ ชาติ ๑๐๐๐๐ ชาติ แสนชาติ ล้านชาติ โกฏิชาติ จนถึงนับไม่ถ้วนก็ตาม ทั้งหมดนั้นก็สรุปลงได้เป็นสอง คือสุคติ ไปดียวอย่างหนึ่ง ทุกคติ ไปช้อย่างหนึ่ง สุคติไปดีก็คือ ชาติที่เป็นมนุษย์ ชาติที่เป็นเทพ ชาติที่เป็นพรหม ทุกคติไปชั่วก็คือ ชาติที่เป็นเดียรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรตอสุรกายบรรดาที่เป็นอบายภูมิทั้งหลาย สรุปลงก็เป็นสุคติและทุกคติดังที่กล่าวมานี้ นี้ข้อหนึ่ง

และทรงจับเหตุได้แล้วแน่นอนว่าอะไรเป็นเหตุให้ไปสุคติ อะไรเป็นเหตุให้ไปทุกคติ ก็คือกรรมที่ตนเองได้กระทำไว้ กรรมดี กรรมชั่ว กรรมดีก็ให้ไปบังเกิดดีเป็นสุคติ กรรมชั่วก็ให้บังเกิดชั่วเป็นทุกคติ ก็ทรงจับเหตุได้ว่าคือกรรม และเมื่อได้ทรงระลึกย้อนดูมากมายก็ทรงเห็นกรรมชัดเจน เพราะเหตุว่าทรงทราบรายละเอียดว่าเกิดในชาติ นั้น ๆ ทำอะไร และเมื่อตายไปแล้วไปเกิดเป็นอะไร ก็จับได้ชัดเจนว่าไม่มีใครที่ไหนมาสร้าง เป็นไปตามกรรมที่ตนเองได้กระทำไว้เท่านั้น และในการที่จะรู้กรรมนี้ จำเป็นที่จะต้องระลึกไปได้มาก ๆ เหมือนอย่างว่าได้ตรวจทำสถิติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้มาก ๆ มากจนสามารถจะพิจารณาวิจัยได้ ซึ่งก็เป็นหลักปฏิบัติในทางที่จะค้นคว้าแม้สิ่งที่เป็นวัตถุ จึงจำเป็นที่จะต้องมียุติที่เป็นมาแล้ว และเพราะเหตุนี้จึงได้มีตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนึ่งหนเดียนั้น ยังมีมิจฉาทิฎฐิตีคือความเห็นผิดได้ เพราะว่าบุคคลบางพวกทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในทุคติ เช่น ไปนรกหรือไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย บุคคลบางพวกทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติ เช่น ไปเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลที่มีสุข หรือไปเกิดในสวรรค์ เมื่อเป็นดังนี้คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนึ่งหนนั้นอาจมีความเห็นผิดได้ ว่าทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดีคือว่าทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติดังกล่าว ทำดีได้ชั่วก็คือทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในทุคติดังกล่าว ระลึกชาติได้หนเดียว จึงอาจมีมิจฉาทิฎฐิตีคือความเห็นผิดได้ แต่ว่าพระพุทธองค์นั้น ทรงรู้ระลึกชาติได้มากมายดังกล่าวแล้ว นับว่าทรงได้สถิติที่ยืดยาวและมากมายเพียงพอ จนสรุปได้ว่ากรรมนั้นมีผลเป็น ๓ อย่าง

สรุปผลของกรรม

๑. กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน
๒. กรรมที่ให้ผลในภพชาติต่อไป
๓. กรรมที่ให้ผลในภพชาติที่สืบต่อไปอีกจากภพชาติหน้า

ทรงสรุปผลของกรรมได้เป็น ๓ ดังนี้ อันหมายความว่า เช่น คนทำดีในชาตินี้ ชาติหน้าก็ได้รับผลดีต่อไป แต่บางคนนั้นทำดีในชาตินี้ ในชาติหน้ายังไม่ได้รับผลของความดี เพราะจะต้องรับผลของความชั่วที่ทำไว้แล้วในชาติก่อนจากชาตินี้ก่อน และในชาติภพต่อ ๆ ไปอีกจึงจะได้รับผลดีที่ทำไว้ในชาตินี้ เพราะเหตุที่ได้ทรงระลึกถึงความเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกมากมาย จึงสรุปผลการให้ผลของกรรมได้เป็น ๓ ดังนี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่แน่นอน เพราะสถิติที่ทรงได้นั้นมากมายเพียงพอ และยังได้ตรัสรู้ถึงกรรมและการให้ผลของกรรมซึ่งมีรายละเอียดอย่างอื่น ๆ ซึ่งทรงวางเป็นหลักสั่งสอนได้อย่างแน่นอน และก็มีใช่ว่าจะต้องรอไปถึงชาติหน้า กรรมและการให้ผลของกรรมนั้นก็ปรากฏตั้งแต่ชาตินี้ ซึ่งก็ทรงแสดงสั่งสอนไว้อีกที่จะพิจารณาเห็นได้ก็เป็นอันว่าทรงจับเหตุของความเวียนว่ายตายเกิดในสุคติและในทุคติได้ว่าคือกรรม แล้วก็ทรงจับได้ว่าการให้ผลของกรรมย่อลงก็เป็น ๓ ดังนี้ และก็ทรงจับเหตุได้อีกว่า ทำไมจึงต้องทำกรรมอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในสุคติบ้างในทุคติบ้าง ก็เพราะยังมีกิเลส ตัณห์แต่อวิชชาคือความไม่รู้ และเป็นปัจจัยให้เกิดผล แล้วก็ปัจจัยให้เกิดเหตุสืบต่อกัน จนถึงเป็นภพเป็นชาติ เป็นภพต่าง ๆ เป็นทุกข์ต่าง ๆ วนเวียนกันอยู่ดังที่เรียกว่าปฏิจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งสรุปเข้าก็ในอริยสัจทั้ง ๔ อันทำให้ได้ตรัสรู้นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ กิเลสที่ต้องสั่นดาน นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

วิชาที่ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้นตามความเป็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ เรียกว่า ๒ สาย สายหนึ่งก็คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อีกสายหนึ่งก็คืออาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงได้ทรงเป็นพุทธโธ คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เห็นแล้ว เป็นความตรัสรู้

ขึ้นในธรรมที่มีได้ทรงสดับมาก่อน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นเอง จึงได้พระนามว่าสัมมาสัมพุทธะ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ที่เรียกว่าไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนก็หมายถึงตอนนี้ ตอนที่พระญาณที่อริยสัจทั้ง ๔ นี้ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ตรัสรู้มาก่อน คือไม่ได้สดับฟังมาก่อน จึงทรงบัญญัติพระองค์ว่า เป็นอภิสัมพุทธะ ตรัสรู้เองโดยชอบ พระสัมมาสัมโพธิญาณ ความหยั่งรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ เมื่อทรงจับเหตุแห่งความเวียนว่ายตายเกิดที่ทรงระลึกได้ในพระญาณที่ ๑ จนถึงที่สุดแล้ว

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่ายุติได้ ไม่ต้องไปหาสถิติต่อไปอีก สถิติคือชาติภพในอดีตมากมายนั้น ทรงระลึกกันไป ๆ ก็ไม่หมด แต่ว่าเมื่อมากจนมีสถิติเพียงพอให้ทรงจับเหตุได้ดังกล่าว ก็เป็นอันยุติได้แล้ว ไม่ต้องตามรู้ต่อไปอีก

เพราะฉะนั้น ความเวียนว่ายตายเกิดในอดีตคือในเบื้องต้น จึงเรียกว่าอนมตคคะ คือมียอดหรือมีที่สูงสุดที่ไม่ตามไปรู้ แม้พระพุทธานุภาพเองก็ไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ ตามไปรู้ได้ แต่ว่าไม่จบ คงมีเรื่อย ๆ เมื่อระลึกก็รู้ไป ๆ และเมื่อมีสถิติจับเหตุได้แน่นอนดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่ามีที่สูงสุดที่ไม่ตามไปรู้ คือแม้พระพุทธานุภาพก็ไม่ตามไปรู้ และเพื่อให้ชัดเจนเต็มคำในเบื้องต้น มีที่สูงสุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ แต่ว่าในที่สุดเบื้องปลายคือในอนาคตนั้นก็อาจตามไปรู้ได้ ไม่ยาวนานก็ได้หรือยาวก็ได้ คือผู้ที่ได้ตั้งอธิษฐานจิตที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นเอง คือที่ปรารถนาพุทธานุภาพ ปรารถนาความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็จับบำเพ็ญบารมี ก็อาจจะทำนายถึงที่สุดเบื้องปลายได้ และแม้ผู้ที่บำเพ็ญบารมีในส่วนที่จะเป็นสาวก คือฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็ปฏิบัติไปในมรรคมืองค์ ๘ ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปจริง ๆ มีความก้าวหน้าไปในทางปฏิบัติ ก็อาจจะทำนายรู้อนาคตในเบื้องปลายได้ว่าจะถึงที่สุดในเมื่อไหร่ อย่างสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงปรารถนาพุทธานุภาพ ทรงบำเพ็ญพระบารมี พระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงปรารถนาพุทธานุภาพด้วยนั้น ก็ได้เคยมีพุทธทำนายไว้ว่าเมื่อนั้น ๆ ท่านผู้นี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นอันว่ารู้ถึงที่สุดเบื้องปลายได้ แม้พระสาวกทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่อได้ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ จริง ๆ ก็สามารถที่จะกำหนดเบื้องปลายได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อใด หมายความว่ากำจัดกิเลสและอาสวะได้สิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์ ก็เป็นอันสิ้นชาติสิ้นภพไม่เกิดอีก ก็เป็นถึงที่สุด คือที่พระอรหันต์ดับขันธแล้วไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญ ดังที่ได้กล่าวถึงไว้แล้ว

ตามที่กล่าวมานี้ ก็มาทบทวนทำความเข้าใจในคำว่าอนมัตตคະ ที่หมายถึงสังสารวัฏความเวียนว่ายตายเกิด มีที่สูงสุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว แม้พระพุทธานุญ ก็ไม่ตามไปรู้ แต่ในเบื้องปลายนั้นอาจจะรู้ได้ ยาวก็ได้สั้นก็ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ นั้น ก็คงยาวมากคล้าย ๆ หรือเหมือนในเบื้องต้นเหมือนกัน แต่ถ้าปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ แล้ว ก็ยังอยู่ในเขตที่เรียกว่าตามไปรู้ได้ ยิ่งเป็นพระโสดาบันแล้ว ยิ่งมีกำหนดไว้ชัดเจนทีเดียวว่า จะเกิดอีกไม่เกินเท่านั้นชาติเท่านั้นชาติ จึงเป็นระยะเวลาไม่มาก ก็นับว่าถึงที่สุด พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมที่เรียกว่าธรรมนั้น ก็เป็นคำสั่งสอนที่คล้าย ๆ อย่างนี้เป็นอันมาก ดังบรรดาโรคทั้งหลายมีมากมาย โรคนั้นโรคนั้น พระพุทธเจ้าได้สรุปไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. โรคบางอย่างไม่รักษาก็หาย รักษา ก็หาย
๒. โรคบางอย่างรักษาก็ไม่หาย ไม่รักษาก็ไม่หาย
๓. โรคบางอย่างรักษาหายได้ ไม่รักษาก็ไม่หาย

ทรงสรุปไว้ ๓ อย่าง และธรรมที่ทรงแสดงถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงถึงธรรมมีข้อเดียว สองข้อเป็นต้น ต่างก็ล้วนเป็นข้อสรุปทั้งนั้น ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง คือบรรดาธรรมคือคุณอันจะเป็นเครื่องเกื้อกูลอุปการะมากทั่ว ๆ ไปนั้น ก็สรุปเข้ามา ๒ อย่าง คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ในข้ออื่นอีกก็เหมือนกัน เช่น เป็นบุคคลก็บุคคลหาได้ยากสอง คือ ๑. บุพการี ผู้กระทำอุปการะก่อน ๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้กระทำแล้ว และประกาศอุปการะของท่านที่ท่านทำแล้วให้ปรากฏคือตอบแทน ดังนี้ก็เป็นข้อที่สรุปเข้ามา สรุปเข้ามาให้บุคคลรู้และจะได้ปฏิบัติ

ทรงตรัสรู้เหตุและผลในอริยสัจจ์

ดังเช่นพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ระลึกถึงชาติหนหลังต่าง ๆ ได้มากมาย ดังกล่าวแล้ว ก็เป็นความระลึกที่รู้ที่รู้ไปว่าชาติไหนเกิดเป็นอะไรทำอะไร และชาติต่อไปเป็นอะไรทำอะไรระลึกไปก็รู้ไป ๆ เป็นสติที่ทรงจับได้ว่ารวมเข้าก็เป็นสุขคติเป็นทุกคติ

และรวมเข้าก็เพราะกรรม รวมเข้าก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม และกิเลสนั้นก็ทรงจับเริ่มต้นแต่อริยสัจเป็นเหตุปัจจัยเรื่อยไป จนถึงชาติภพต่าง ๆ รวมเข้าก็เป็นอริยสัจ ๔ สองสาย รวมเข้าก็เป็นข้อสรุปทั้งนั้น และเมื่อได้ข้อที่สรุปเข้าดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นปัญหาทั้งหมด แม้จะมีปริมาณมากมายนับไม่ถ้วน แต่ก็สรุปเข้าในหลักการในหัวข้อที่ตรัสรู้นั้น

ยกตัวอย่างดังเช่นว่า เมื่อยังมีทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ต้องมีทุกข์อันเป็นตัวผล และเมื่อมีเหตุคือสมุทัย ก็ต้องมีผล มีทุกข์สมุทัยก็ต้องมีทุกข์ ทุกข์สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์ก็เป็นผล และทุกข์นั้นก็ตั้งต้นเป็น *ชาติปิ ทุกฺขา* ชาติความเกิดเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกัน เพราะฉะนั้น ในชาติเดียวสองชาติสามชาติหมีนชาติแสนชาติล้านชาติ โกฎิชาติหรือนับไม่ถ้วนชาติ ก็รวมเข้าเป็น *ชาติปิ ทุกฺขา* ทั้งนั้น ไม่มีที่จะเป็น ชาติปิ สุขา ต้องเป็น ชาติปิ ทุกฺขา ทั้งนั้น แล้วก็เกิดทุกข์สมุทัยที่ตัดหา ซึ่งสืบขึ้นไปถึงอริยสัจเป็นต้นทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น เมื่อจับหลักอันแน่นอนได้ดังนี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องไปกังวลว่า ชาติใด ๆ เมื่อยังมีทุกข์สมุทัยอยู่ก็ต้องมีชาติทุกข์ อดีตก็เหมือนกัน อนาคตก็เหมือนกัน ปัจจุบันก็เหมือนกัน เป็นหลักอันเดียวกันหมด เหมือนอย่างวิชาการปัจจุบัน เช่นว่า ฝนตก หากว่าจะค้นหาสถิติว่าปีหนึ่งมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไปว่าปีที่แล้วมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไป ๆ อีก ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี ๑๐๐๐ ปี แสนปี ว่าปีหนึ่ง ๆ มีฝนตกกี่หน ก็ไม่สิ้นสุดอีกเหมือนกัน หรือแม้ว่าจะย้อนไปในอนาคตว่าปีหน้าฝนตกกี่หนก็เหมือนกัน แต่ว่าเมื่อพิจารณาหาเหตุว่าฝนตกเพราะอะไร เมื่อจับเหตุได้ตั้งหลักของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่จับเหตุของฝนตกได้ว่าเพราะอะไร ฝนจึงตก เมื่อจับเหตุได้ว่าเพราะอะไร เพราะเหตุนี้ฝนจึงตก ดังนั้นซึ่งเป็นตัวผลจึงบังเกิดขึ้น ก็เป็นอันว่าไม่จำเป็นจะต้องไปทำสถิติว่าปีที่แล้ว ๆ มาย้อนหลังไปฝนตกกี่หนเพราะว่าจับเหตุได้แล้ว และเมื่อจับเหตุได้แล้วจึงสามารถทำฝนเทียมได้ ทำฝนหลวงได้ ดังที่ทำกันอยู่ ก็ต้องการที่จะรู้เหตุรู้ผล นี้แหละซึ่งเป็นตัวหลัก

พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้นั้นก็คือตรัสรู้เหตุและผลซึ่งเป็นตัวหลัก ดูตรงที่จิตซึ่งเป็นตัวเดิมของอหังการที่เป็นตัวเรา หรือของสัตว์โลกหรือของอตตัตว์เราตัวเขาที่เป็นภายในนี้แหละ ทรงจับเหตุจับผลได้ และทรงแสดงเหตุผลที่ทรงจับได้นั้นมาสั่งสอน เพราะว่าเมื่อทรงรู้ได้แน่นอนแล้วว่าเมื่อยังมีตัวทุกข์ขมุกขมูญอยู่ ก็ต้องมีความเวียนว่ายตายเกิด มี *ชาติปิ ทุกขา* กันอยู่เรื่อยไปนั่นแหละ แล้วก็ที่จะมาถึงชาติภพอันนี้ที่มาก็คือเกิดเป็นมนุษย์ ก็นับว่าเป็นสุคติ ก็เพราะกรรมดี ฉะนั้น จึงได้ทรงสั่งสอนให้ทำกรรมดี ละกรรมชั่ว ดังโอวาทปาติโมกข์ว่า *สพฺพปาปสฺส อภฺรณํ* การไม่ทำบาปทั้งปวง *กุสลสุสฺสอพฺสมปทา* การยังกุศลให้ถึงพร้อมคืออุปสมบทกุศล พระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตั้งวินัยนั้น ก็ทรงสอนให้อุปสมบทแล้วตั้งแต่ต้น ให้อุปสมบทกุศลคือการทำกุศลให้ถึงพร้อม แล้วก็ *สจิตฺตปริโยทปนํ* การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ให้ผ่องใสจากบรรดากิเลสทั้งหลาย เมื่อผ่องใสได้หมด จิตบริสุทธิ์เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าบรรลุถึงที่สุด คือว่าถอนลูกศรคือกิเลสออกจากจิตได้หมดแล้ว จิตสิ้นกิเลสสิ้นอาสวะที่ต้องสันดาน ก็เป็นพระอรหันต์ ก็สิ้นชาติสิ้นภพกัน ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงเอาธรรมที่ตรัสรู้แล้วนี้แหละ มาสั่งสอนและธรรมที่ตรัสรู้นั้นก็ทรงจับเหตุจับผลจากความตรัสรู้นั้นเองไปโดยลำดับ จนถึงสรุปยอดสุดคือทำกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไปหมด จึงทรงเป็นพุทธโชนที่ตรงจุดนั้น

ครั้งที่ ๑๔

ลักษณะพระพุทธานุภาพ - สังสารวัฏ (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพ ถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธุ์ ที่เรียกว่าตายไม่เกิด และไม่สูญ แต่ยังไม่ได้อธิบายประกอบ ขอกล่าวทบทวนเพิ่มเติมในข้อสังสารวัฏ ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย เวียนตายเวียนเกิด มีที่สุดอันไม่ตามไปรู้ ซึ่งได้อธิบายเพิ่มเติมว่า

ที่สุดในเบื้องต้นไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่เพราะพระสัพพัญญุตญาณไม่อาจที่จะระลึกได้ แต่ว่าพระสัพพัญญุตญาณนั้นระลึกได้ เมื่อระลึกไปมากมาย ทรงจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็ป็นอันว่ายุติ เพราะว่าระลึกไปก็ยิ่งรู้ไปยืดยาว เมื่อจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็ยุติได้ ไม่ต้องระลึกไปจนถึงที่สุด จับเหตุจับผลที่สรุปลงได้แน่นอนว่าสรุปลงแล้วก็ป็นสุดตอย่างหนึ่งและทุกตอย่างหนึ่ง และจะไปสุดติหรือไปทุกติก็เป็นไปตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้ ถ้าป็นกรรมดีก็ให้ไปสุดติ คติที่ดี ถ้าป็นกรรมชั่วก็ให้ไปทุกติ คติที่ชั่ว เมื่อจับเหตุคือกรรมได้ ก็จับเหตุของกรรมต่อไปได้ ว่าคืออาสวะ กิเลสที่ต้องจิตสันดานอยู่ อันป็นตัวเหตุสำคัญที่ต้องให้ประกอบกรรม อันจะนำไปสู่สุดติหรือทุกติ ท่องเที่ยววนเวียนไปไม่จบสิ้นดังกล่าวนั้น ฉะนั้น เมื่อปัญญาญาณที่จับถึงอาสวกิเลสที่ต้องจิตสันดานป็นวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพล่งขึ้น อวิชชาที่ดับ กิเลสทั้งปวงก็ดับหมด เมื่อสิ้นอาสวะก็สิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นความที่จะต้องท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายไปอันป็นตัวผล ผู้ที่สิ้นอาสวกิเลสแล้ว เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ตัวชีวิตนี้พร้อมกับร่างกายจิตใจก็เรียกว่าป็นวิบากขันธุ์ คือขันธุ์ที่ป็นผลของกรรมเก่า ก็ดำรงอยู่ต่อไปจนแตกดับไปตามธรรมดา แต่ท่านผู้สิ้นอาสวะที่เรียกว่าชีณาสพหรือพระอรหันต์ เมื่อดับขันธุ์ก็ไม่เกิดอีก แต่ก็ไม่สูญ

อธิบายสังสารวัฏเพิ่มเติม

จะยังไม่อธิบายประกอบถึงเรื่องไม่สูญนี้ แต่ว่าจะจับกล่าวถึงเรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อย แล้วจะต่อไปถึงเรื่องจิต เรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อยนั้นก็คือ อันที่จริงสุดก็คืออยู่เพราะเป็นชาติที่มีสุข แต่ว่าความที่จะเกิดในสุดตินั้นจะต้องเพราะกรรมดี คราวนี้ เมื่อยังมีอัสวกิเลสที่ต้องสั่นดาน ก็ยังไม่แน่ว่าจะทำการมดีเรื่อยไปในเมื่อมีความประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลอเพลิน เมื่อส่องเสพมิตรชั่วหรือที่เรียกว่าส่องเสพคนพาลอันจะนำไปประพุดิชั่วประกอบกรรมที่บาปเป็นอกุศล ก็จะต้องไปทุกคติคือคติที่ชั่ว เมื่อไม่ประมาทเพราะเหตุต่าง ๆ เช่น เหตุที่ส่องเสพบัณฑิต เป็นต้น ก็จะนำไปประกอบกรรมที่ดีก็ให้ไปสุดติ เพราะฉะนั้น ภาวะของบุคคลที่ยังมีกิเลสที่ต้องจิตสั่นดานอยู่ดังกล่าวนี จึงเรียกว่าปุถุชน แปลว่าคนหนา คนหนานั้นก็มักจะอธิบายว่าคนที่มีกิเลสหนา มีกิเลสยังไม่บางเบา หรืออีกอย่างหนึ่งหนาแปลว่ามาก ปุถุชนคือคนหม่มาก หรือคนกลุ่มใหญ่ ก็เพราะว่าคนหม่มากหรือคนกลุ่มใหญ่ในโลกนี้ยังมีกิเลสที่ทำให้บางคราวก็ประมาท บางคราวก็ไม่ประมาท ก็ตกอยู่ในอรรถคือเนื้อความว่ากิเลสหนานั้นแหละ ปุถุชนจึงเป็นบุคคลที่อยู่ในจำพวกอนิยต อนิยตแปลว่าไม่แน่ คือไม่แน่ใจว่าจะดีเรื่อยไปหรือว่าจะชั่วเรื่อยไป ไม่แน่ว่าจะไปสุดติเรื่อยไป ฉะนั้น จึงมีโอกาสที่จะต้องไปทุกคติ เมื่อเป็นดังนี้ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายนั้น จึงยังหวังไม่ได้ว่าจะไปสุดติเรื่อยไป ต้องเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำ แต่เมื่อรวมเข้าแล้วก็ถือว่าไปสุดติบ้างไปทุกคติบ้างสลับกันไป

และอีกประการหนึ่ง แม้ว่าจะไปสุดติคติที่ดีก็ไม่ใช่สิ่งที่แน่นอนว่าจะมีสุขเสมอไป จะต้องมึทุกข์เพราะสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะเหตุที่ว่าเมื่อยังมีความปรารถนาอยู่แล้ว ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะต้องสมปรารถนาเรื่อยไป จะต้องสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะว่าความสมปรารถนานั้นมิใช่บังเกิดจากความปรารถนา บังเกิดจากข้อหนึ่ง ก็คือว่าสิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นวิสัยที่จะพึงได้ และสองก็ต้องประกอบเหตุให้ถูกต้องแก่ผลที่ต้องการ จึงจะได้ประสพผล เช่นว่าต้องการผลมะปร่างก็ต้องปลูกต้นมะปร่าง และการปลูกต้นมะปร่างนั้นก็จะต้องมีความพากเพียรในการปลูก ทำการปลูกให้ถูกต้อง รักษาต้นไม้ให้เติบโตจนมีผล ทั้งไม่มีเหตุอะไรมาตัดทอนในระหว่าง ก็จะได้บริโภคผล ถ้าไปปลูกต้นอื่นด้วยต้องการได้ผลมะปร่างก็ยอม

ไม่ได้ ฉะนั้น จึงต้องประกอบเหตุให้เหมาะ กับผลที่ต้องการจึงจะได้ผล และการได้ผลนั้นก็ต้องได้ตามกาลเวลา เช่นว่าต้องการจะได้ผลมะปราง เริ่มปลูกเป็นระยะเวลาที่ปีจึงจะเกิดผล ผลบางอย่างก็ใช้ระยะเวลาสั้นๆ เช่นไม่ถึงปีก็ได้ การทำนาปลูกข้าวไม่ต้องถึงปีก็ได้ข้าว แต่ว่าก็ต้องใช้เวลาเป็นเดือน เท่านั้นเท่านั้นเดือน และเมื่อไม่มีอะไรมาทำลาย น้ำไม่ท่วมน้ำไม่ขาดและไม่มีสัตว์อะไรมากินเป็นต้น มีความสวัสดิมาโดยตลอด เมื่อถึงระยะเวลาก็ได้ผล เพราะฉะนั้น เมื่อมีความปรารถนาและตั้งความปรารถนาขึ้นแล้ว ก็จะต้องเป็นดังนี้ ได้บ้างไม่ได้บ้าง ไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ได้ก็เป็นสุข แต่สุขเพราะได้ก็สุขขระเดียวเดียว ทั้งภพชาตินั้น ๆ แม้จะเป็นสุขคติก็ตาม เมื่อยังมีชาติความเกิดก็ต้องมีดับ มีจุดคือเคลื่อนไปในที่สุด ไม่มีสิ่งใดที่จะตั้งอยู่ตลอดไปเป็นนิรันดร

วิชา วิมุติ

เพราะฉะนั้น เมื่อได้พระญาณระลึกรู้ จับเหตุจับผลได้โดยตลอดแล้ว จึงทำให้เกิดนิพพิทา คือความหน่ายหน่ายในชาติภพหน่ายในกิเลสตัณหาเอง เห็นทุกข์ในกิเลสตัณหา เป็นวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพล่งขึ้น เมื่อรู้ชัดว่านี่เป็นตัวสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ รู้ชัดว่าตัวชาติภพต่าง ๆ เป็นตัวทุกข์จริง และสมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ก็หน่ายไม่ต้องการ ตัวหน่ายไม่ต้องการนี่ก็คือความสละ สละไปเอง ท่านจึงมีเปรียบเหมือนอย่างว่า ที่แรกก็คบศัตรูเป็นมิตร ไม่รู้ว่าเป็นศัตรู นึกว่าเป็นมิตรซึ่งเป็นความรู้ผิดก็คบเอาไว้ มีความชอบพอใจรับว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรูเพราะเขามุ่งที่จะฆ่ามุ่งที่จะทำลาย ความที่เข้าใจศัตรูว่าเป็นมิตรนี่คือตัววิชา เป็นตัวโมหะ แต่ว่าตัวบุคคลนั้นไม่รู้ว่านี่เป็นอวิชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะ คือไม่รู้ตัวเอง ไม่รู้ความรู้ของตัวเองว่าเป็นอวิชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะคือความหลง แต่ครั้งเมื่อมารู้ชัดว่าความทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับนั้นเป็นตัวทุกข์จริง ซึ่งเกิดจากบุคคลนั้นที่ตนเข้าใจว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรูไม่ใช่มิตร รู้ชัดว่าเป็นศัตรู เมื่อเป็นดังนี้จึงได้หน่ายในตัวบุคคลนั้น แล้วก็หน่ายในความรักบุคคลนั้นก็แปลว่าหมดรัก จึงได้ปล่อยวางคนนั้นไม่ยึดเอาไว้ ไม่คบต่อไป นี่คือตัววิชาคือความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง แล้วก็วิมุติหลุดพ้นคือหลุดพ้นได้จากความเข้าใจผิดรู้ผิดหลงผิด รู้แจ้งเห็นจริงขึ้นแล้วก็จะได้ ไม่คบอีกต่อไป ไม่ให้เข้าใจอีกต่อไป นี่คือตัววิชา และเมื่อเป็นวิชาความรู้แจ่มแจ้งขึ้นแล้ว อวิชาคือความไม่รู้ความหลงที่มีอยู่ก็หายหมด เป็นวิชาคือความรู้ที่ถูกต้อง

เพราะฉะนั้น เมื่อรู้จักหลุดพ้นคือพ้นดั่งนั้นแหละ พ้นจากความยึดถือว่าคนนั้น เป็นมิตรต่อไป สละได้หมดไม่คบเป็นมิตร คลายความรักความยึดความติดหมัดใน บุคคลนั้น เพราะรู้ชัดว่าเป็นศัตรูผู้ทำลาย เมื่อรู้จริงแล้วก็ละสิ่งที่ไม่รู้มันได้ ละสิ่งที่ถือ เอาผิดนั้นได้ อันนี้เป็นตัววิมุตติคือความหลุดพ้น

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำธรรมที่ตรัสรู้นี้แหละมาทรงแสดงสั่งสอน แต่ว่าธรรม ที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้นก็ถือเป็นประมวลหรือเป็นย่อ เพื่อเป็นแบบปฏิบัติได้ทีเดียว หรือเป็นแบบคติพจน์ทีเดียว ได้ตรัสรู้อถึงความเป็นไปของสังสารวัฏของสัตว์บุคคล ที่เวียนว่ายตายเกิด ที่ประกอบกรรมดีบ้างชั่วบ้าง ที่ต้องเป็นทุกข์อยู่ ได้ตรัสรู้อแจ้งแทงตลอดทั้งหมด แล้วก็ทรงแสดงสั่งสอน การที่ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ก็ทรงแสดงสั่งสอน ให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังให้เหมาะกับอินทรีย์ของบุคคลผู้ฟัง เพื่อให้บุคคลผู้ฟังรู้ แจ่มเห็นจริงขึ้นมา ฉะนั้น ในบางครั้งก็ทรงเล่าประวัติที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมา เช่นในปฐมเทศนา ในบางครั้งก็ทรงยกเอาเหตุผลที่ได้ตรัสรู้อขึ้นมาแสดง ในบางครั้ง ก็ทรงแสดงเป็นคติพจน์หรือคตินิยมสำหรับปฏิบัติทีเดียว เช่นที่ได้ยกมาแล้วหลายข้อ หลายบท ตลอดจนถึงข้อที่ทรงแสดงถึงพระโอวาท ๓ ข้อ ว่าไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศล ให้ถึงพร้อม และทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ทรงสอนให้ฝึกจิตอบรมจิตที่เป็นตัวเดิม

ก็จะทบทวนเรื่องจิตนี้อีก ที่ได้เริ่มกล่าวมาแล้วว่าจิตนี้เป็นหลักสำคัญ และ ทางพุทธศาสนาก็สอนให้อบรมจิตให้ฝึกจิตให้เข้มจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิมนี่เอง และในบางแห่งก็เรียกว่าวิญญานธาตุคือธาตุรู้ในธาตุ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว และในข้อ ที่กล่าวถึงจิตนี้บางที่ก็กล่าวว่า ตัวฉันหรือตัวเราหรือตัวข้าพเจ้าหรืออัตตาตัวตน และ ก็ได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสสอนอีกเหมือนกัน ให้รักษาตนให้ฝึกตนให้มีตนเป็นที่พึ่ง และเมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ ก็กล่าวว่าสัตว์หรือสัตว์โลกดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และก็ ได้กล่าวมาแล้วว่าในบุคคลทุก ๆ คนนี้มี ๒ อย่างที่ประกอบอาศัยกันอยู่ คือส่วนที่มี สรีรสังขาร กับส่วนที่ไม่มีสรีรสังขาร ส่วนที่มีสรีรสังขารนั้นก็รวมทั้งรูปธรรม นามธรรมที่ประกอบกันเป็นขันธ ๕ และส่วนที่ไม่มีสรีรสังขารนั้นก็คือจิตที่เป็น ตัวเดิมหรือธาตุรู้ และแม้นามธรรมนั้นที่อาศัยกายบังเกิดขึ้นหรืออาศัยจิตบังเกิดขึ้น

ก็ไม่มีสรีรสังขารเหมือนกัน แต่ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับไปกับสรีรสังขาร แต่จิตที่เป็นตัวเดิมหรือเป็นสภาวะอัตตา ดังที่ตรัสสอนว่าตนเป็นที่พึ่งของตนให้ฝึกตน และจิตที่เป็นตัวเดิมนี่ก็ตรัสสอนว่าให้ฝึกจิตให้อบรมจิต หรือว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉันดังที่แสดงไว้ในพระญาณที่ ๑ ดังกล่าวแล้ว หรือสัตว์ที่เรียกว่าสัตว์โลก เมื่อขันธเป็นที่ยึดถือหรือนามรูปนี้ดับ ที่เรียกว่าตาย ส่วนที่เรียกว่าจิต วิญญาณธาตุ ตัวเราหรืออัตตา หรือสัตว์ก็ไม่ดับไม่แตกสลายไม่ตายไปตามรูปธรรมนามธรรม แต่จุดคือเคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งที่ส่วนหนึ่งตายส่วนหนึ่งไม่ตาย ส่วนที่ไม่ตายนั้นก็เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรม จึงมาสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้

และเมื่อสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้แล้ว จึงใคร่ที่จะได้แสดงเสียตอนนี้เลยทีเดียวว่า *อันสภาพที่ไม่ตายที่เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่นั้นก็จำเป็นที่จะต้องสมมติชื่อขึ้นเรียกว่าสภาพนั้นคืออะไร เพราะฉะนั้น ชื่อที่สมมติขึ้นเรียกก็ดังที่ได้กล่าวมานั้นนั่นแหละ จิต วิญญาณ อัตตา หรือเมื่อเพ่งเข้ามาจำเพาะก็ตัวเราตัวข้าพเจ้าหรือตัวฉันหรือภาวะที่เป็นสัตว์ ก็สมมติเรียกสิ่งนั้นว่าอย่างนี้*

อนุสสติญาณเกิดจากสมาธิ

คราวนี้ เมื่อมีสภาพอันหนึ่งที่ยังไม่ตาย ยังไปถือภพชาติใหม่อันสมมติเรียกชื่อต่าง ๆ กันนั้น ก็สภาพอันนี้เองที่ได้ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมาก และสภาพที่ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมากนี้ ก็เป็นธรรมชาติที่เก็บไว้ได้ เพราะฉะนั้น จิตจึงแปลว่าเก็บ สังขม ซึ่งอย่างหนึ่งก็คือสังขมาสวะอันเป็นส่วนชั่ว สังขมบารมีอันเป็นส่วนดีไว้ได้ พอกพูนไว้ได้เรื่อย ๆ ไป ตลอดถึงเก็บเรื่องราวที่ผ่านมาไว้ได้ด้วย เหมือนอย่างที่เราเรียกอย่างสามัญว่าจำได้ จารึกไว้ได้ อยู่ในสภาพอันนี้ ซึ่งอย่างหนึ่งก็สมมติเรียกว่าจิต ซึ่งแปลว่าเก็บหรือสังขม ฉะนั้น ทุก ๆ คนจึงยังมีสิ่งที่เก็บไว้ในจิตอันเป็นตัวเดิมนี่ หรือเป็นสภาพที่ยังไม่ตายอยู่ได้ทุกอย่างในจิตของตนเอง จิตของทุก ๆ คนในบัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ยังเก็บเอาไว้ได้ อย่างเช่นเหตุการณ์ของทุก ๆ คนในบัดนี้ตั้งแต่เกิดมาจำความได้จนบัดนี้ ทำอะไรทุก ๆ วัน เห็นอะไรทุก ๆ วัน ได้ยินอะไรทุก ๆ วัน เป็นต้น จิตอันนี้ก็เก็บไว้ได้ทุกอย่าง แต่ว่าเรานึกไม่ได้หรือระลึกไม่ได้ บางทีเหตุการณ์เมื่อวานนี้เองก็รู้สึกว่ามีไปแล้ว ระลึกไม่ได้นึกไม่ได้ ยิ่งย้อนหลังไป

หลาย ๆ วันก็ยิ่งนึกไม่ได้ที่เรียกว่าลืมนั้น แต่อันที่จริงนั้นไม่ลืมไม่ได้หายไป ยังคงเก็บไว้ในจิตของตนของทุก ๆ คน คราวนี้ในชาติอดีตที่แล้วมากก็เหมือนกัน ได้เกิดเป็นอะไรมาทำอะไรไว้ที่ไหน ก็ยังเก็บเอาไว้ในจิตของตนเช่นเดียวกัน แต่ว่านึกไม่ได้ระลึกไม่ได้

พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงทำสมาธิ ดังที่กล่าวแล้วว่าทรงทำอานาปานสติ จนทรงได้อัปปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น จึงได้ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิที่แนบแน่นนั่นเองระลึกไป ซึ่งตัวระลึกไปนี้ก็คือตัวสตินี้เอง ซึ่งท่านเรียกในพระปฐมว่าอนุสสติ ระลึกย้อนไประลึกตามไป คราวนี้เมื่อนึกย้อนไปนึกตามไปก็รู้ รู้ถึงบ้านเก่าคือชั้นรับที่ยึดถืออยู่ในปางก่อน ที่เรียกว่าระลึกชาติหนหลัง ก็คือระลึกได้ถึงสิ่งที่ผ่านไปแล้ว แต่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ ไม่ได้เก็บไว้ที่ไหน ระลึกได้ถึงทุก ๆ อย่างที่เก็บไว้ในจิตอันนี้ที่ผ่านมาแล้วทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงใช้คำว่าอนุสสติญาณ คือพระญาณความหยั่งรู้ที่เกิดจากระลึกตามไปหรือระลึกย้อนไปถึงหนหลัง ก็ระลึกสิ่งที่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ

ในบัดนี้ที่ศึกษาค้นคว้าทางจิตก็ยังมีแสดงเอาไว้ในคำที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้นั้น ซึ่งมาแสดงเป็นจิตในสำนักจิตใต้สำนึก จิตในสำนึกก็คือจิตที่อยู่ในภาวะพื้นผิวที่ปรากฏแก่ทุก ๆ คนนี้แหละ ที่คิดอะไรและมีเรื่องอะไรปรากฏขึ้นมาและบรรดากิเลสที่เป็นนิเวศทั้งหลาย ก็ปรากฏอยู่ในจิตในสำนึกที่เป็นพื้นผิวนี้อันนี้แหละ และอีกอันหนึ่งที่เรียกว่าจิตใต้สำนึก นี้ลึกลงไป ซึ่งใช้วิธีปฏิบัติในปัจจุบันที่สะกดจิตลงไปเมื่อสะกดจิตลงไปถึงจิตใต้สำนึกแล้ว ก็ให้บุคคลที่ถูกสะกดจิตอยู่ใต้สำนึกนั้นได้แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ของตน เช่น สั่งให้ย้อนไป ว่าเมื่ออายุ ๕ ขวบเขียนหนังสือได้อย่างไร ก็ให้เขียน อายุ ๔ ขวบเขียนได้อย่างไร ก็ให้เขียน เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งทุกคนที่ได้ผ่านการกระทำของตนมาในอดีตแล้ว เมื่อถูกสะกดจิตให้ถึงระยะเช่นนั้น และให้แสดงออกไปก็แสดงเช่นนั้น แต่ว่าจะผิดถูกอย่างไรก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่ากระทำกันอยู่ และสำหรับที่ย้อนหลังไปในชาตินี้ของตนเองนั้น ก็อาจสอบสวนได้ง่าย แต่เขาก็สะกดลงไปจนถึงก่อนที่จะมาเกิดชาตินี้อีก ๑ ปี ว่าไปเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ซึ่งได้มีชาวต่างประเทศผู้หนึ่งที่สนใจในการระลึกชาติได้ของคนทั้งหลายในประเทศ ได้ค้นคว้าและเขียนเป็นหนังสือขึ้นได้เคยเข้ามาในเมืองไทย มาสืบหาคนที่ระลึกชาติได้ในเมืองไทย แล้วก็จดบันทึกเอาไปเป็นบางคน และฝรั่งคนนี้ก็เคยมาพักที่วัดนี้เมื่อนานปีมาแล้ว แต่บัดนี้ได้ทราบมาถึง

แก่กรรมไปแล้ว ได้เขียนหนังสือเรื่องระลึกชาติได้ โดยที่ไปรวบรวมจากคนที่ระลึกชาติได้พร้อมทั้งพยานหลักฐานต่าง ๆ ไว้หลายเล่ม

ตามที่เราเล่ามานี้ ก็แสดงว่าแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการศึกษาค้นคว้ากันเรื่องสภาพจิตนี้เป็นอันมาก ซึ่งเราทุกคนก็มีจิตใจของเราแน่แท้ แต่ว่าเป็นสภาพที่เราอยากรู้ยังไม่ถึง ยังไม่รู้ถึงอำนาจจิตใจของตัวเอง ยังไม่รู้ถึงภาวะจิตใจของตนอย่างแท้จริง และเพียงที่ได้ศึกษาแล้วก็จับเป็นจิตใต้สำนึก จิตใต้สำนึกดังที่กล่าวมานี้ ก็อยู่ในเค้าเดียวกับอนุสติญาณ ญาณที่ระลึกย้อนหลังของพระพุทธเจ้า นั่น ท่านปฏิบัติให้ระลึกย้อนหลังได้ด้วยอำนาจของอัปนาสมาธิในพุทธศาสนา ไม่ใช่วิธีสะกดจิต วิธีสะกดจิตนั้นให้คนหนึ่งไปสะกดจิตของอีกคนหนึ่ง แต่ก็สามารถที่จะพอยกขึ้นมาพิจารณาได้ว่าจิตส่วนลึกของทุก ๆ คนนี้เมื่อเข้าถึงได้แล้ว จะได้พบความรู้ต่าง ๆ อีกมาก ความรู้ที่เกิดจากตัวเองได้พบผ่านมาแล้วในอดีต ตลอดจนถึงในปัจจุบัน

และก็ได้มีคณะแพทย์ของไทยคณะหนึ่งมาสนใจเรื่องนี้อยู่ครั้งหนึ่ง บัดนี้จะเลิกแล้วหรือยังไม่ทราบ แต่ขณะที่เขายังสนใจอยู่นั้นเคยมาพบแล้วมาเล่าให้ฟัง คือใช้วิธีสะกดจิตอันนี้แหละนำเอาคนตาบอดมาหัดให้ทำสมาธิ และเมื่อได้สมาธิแล้ว คณะแพทย์ที่ทำเรื่องนี้ก็สะกดจิตเด็กคนนั้น ช่วยสะกดจิตเด็กคนนั้นด้วย เพื่อทดลองดู ว่าเมื่อจิตอยู่ในสภาพนั้นจะแสดงถึงสิ่งที่เก็บไว้ได้เพียงไร เด็กที่ได้รับฝึกหัดคือเด็กตาบอดบางคนสามารถเหมือนอย่างเห็นอะไรที่วางอยู่ในห้องของตนได้ และคน ๆ หนึ่งนั้นเมื่อได้อ่านาฬิกาพิเศษอย่างนี้แล้วเกิดขโมยขึ้นมา ขโมยของหนีไปนั้นก็รายหนึ่ง

ส่วนอีกรายหนึ่งนั้นพาไปพิสูจน์ในโรงหนัง พาเด็กตาบอดไปดูภาพยนตร์ และคณะแพทย์ก็ถามเด็กว่าภาพยนตร์แสดงเรื่องอะไรเป็นอย่างไร เด็กก็เล่าให้ฟังว่ากำลังว่าถึงเรื่องนั้น ๆ ก็ถูกต้อง แต่ว่าพอถึงบทไฮโลมปฏิโลมเด็กตามืดไม่เห็น ทั้งนี้ก็เพราะเกิดนิรโรคขึ้นมา และเมื่อเกิดนิรโรคขึ้นมาก็เสียสมาธิ เสียสมาธิแล้ว ความรู้ที่เคยได้ก็เลยไม่ได้

อันนี้แสดงว่าจิตเป็นธาตุรู้และแม้ว่าจักขุประสาทที่เป็นดวงตาสำหรับเห็นตามปรกติจะเสีย แต่ถ้าฝึกปฏิบัติให้จิตเข้าถึงภาวะอันเหมาะสมแล้ว แม้ตาบอดก็อาจจะเห็นได้โดยอาศัยประสาทอื่นของร่างกาย

ครั้งที่ ๑๕

ลักษณะพระพุทธรศาสนา

สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม

ได้แสดงลักษณะพระพุทธรศาสนา และทบทวนถึงจุดที่ว่ามีสิ่งที่ยั่งยืนและสิ่งที่ไม่ยั่งยืน ประกอบกันอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน และสิ่งที่ไม่ยั่งยืนนั้นก็ยังมีคำสมมติบัญญัติเรียกว่าจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม หรือเมื่อหมายจำเพาะเข้ามาถึงในตัวบุคคล ก็เรียกว่า เจ้าหรือฉัน เรียกว่าอัตตา เรียกว่าสัตว์ อันหมายถึงสัตว์โลกหรือสัตว์ตถภาวะ ความเป็นสัตว์ และก็จะได้กล่าวถึงจุดนี้ต่อไปเพราะจะทำให้เข้าใจถึงเรื่องอะไรที่ยังอยู่ พร้อมทั้งข้อที่ ควรคิดว่าจะถือเอาทางไหน

ฉะนั้น ในเบื้องต้นนี้ ก็จะได้กล่าวสรุปเข้ามาเสียก่อนว่า ในสัตว์บุคคลตัวตน เราเขาที่ยึดถือกันอยู่นี้ ตลอดจนถึงในโลกธาตุทั้งหมดหรือในสากลโลกทั้งหมด ย่อมลง ก็มีอยู่ ๒ ส่วน ที่ทางพุทธศาสนาบัญญัติชื่อเรียกไว้เป็นหลักฐานว่า *สังฆตธรรม* กับ *อสังฆตธรรม* หรือ *สังขาร* และ *วิสังขาร* ได้มีอธิบายไว้ว่า ธรรมอันปัจจัยปรุงเรียกว่า *สังฆตธรรม* ธรรมอันปัจจัยไม่ได้ปรุงเรียกว่า *อสังฆตธรรม* และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาค ปริจเฉท ๒ ว่าสิ่งหรือ สภาพมีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง มีดับในที่สุด เป็นสังฆตธรรม อีกอย่าง หนึ่ง สภาพเกิดแต่เหตุทั้งปวงจัดเป็นสังฆตธรรม พระนิพพานจัดเป็นอสังฆตธรรม ในพระสูตรได้มีแสดงไว้ ว่าธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นสังฆตธรรม ทั้งที่เป็นอสังฆตธรรม มีวิราคะธรรม ธรรมเป็นที่สิ้นราคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องข่มใจให้ติดให้ยินดี คือนิพพาน

เป็นยอด ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังฆธรรม มีมรรคเป็นองค์ ๘ คือ สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมัตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นยอด ในพระสูตรแสดงอธิบายไว้ดังนี้

ข้อที่พึงสังเกตก็คือว่า ทั้งสังฆธรรมทั้งอสังฆธรรม ท่านใช้คำเป็นพหูพจน์ ว่าธรรมทั้งหลาย เมื่อใช้คำเป็นพหูพจน์ว่าธรรมทั้งหลาย ก็ต้องหมายความว่าไม่ใช่มีสิ่งเดียวทั้ง ๒ อย่าง และ เพราะฉะนั้น จึงได้มียอด ถ้าหากว่ามีอย่างเดียวก็น่าจะต้องกล่าวว่ามียอด ที่กล่าวว่ามียอดนั้นก็ต้องแปลว่ามีที่ไม่ใช่ยอด เช่น ต้นไม้ก็มีส่วนทั้งหลายของต้นไม้ เช่น ราก ลำต้น กิ่งใบ ขึ้นไปตั้งแต่โคนต้นจนถึงยอด เพราะฉะนั้น ต้นไม้มียอดแปลว่าต้นไม้ต้นนั้นต้องมีโคน มีลำต้นเป็นต้น ฉะนั้น ที่แสดงว่ามียอด ดังที่แสดงว่าวิราคะ คือนิพพานเป็นยอดทั้งสังฆธรรมทั้งอสังฆธรรม และตรงที่แสดงเป็นอสังฆธรรม ก็แสดงเป็นพหูพจน์ว่า *อสงฺขตา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นอสังฆตะสังฆตะก็เหมือนกัน *สงฺขตา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังฆตะ แปลว่ามีมาก เพราะฉะนั้น เมื่อหมายความว่ามียอด ถ้าเป็นอสังฆตะก็ไม่ใช่นิพพานเพียงอย่างเดียว จึงควรพิจารณาดูว่าอะไรเป็นสังฆธรรม อะไรเป็นอสังฆธรรม

สังฆธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง

ว่าถึงสังฆธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุงเสียก่อน คำว่าธรรมอันปัจจัยปรุงนี้ก็หมายความว่าธรรมที่มีเหตุทั้งปวงปรุงให้บังเกิดขึ้น คือเป็นส่วนผลที่เกิดจากเหตุ จึงมีเหตุเป็นตัวปัจจัย คือเป็นเหตุเป็นเครื่องอาศัยให้บังเกิดขึ้น นี้เรียกว่าสังฆธรรม ดังเช่นขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการนี้ของบุคคล คือกายและใจอันนี้ นามรูปอันนี้ ว่าถึงรูปอันเป็นส่วนรูปกายซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้งหลาย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง เหล่านี้ก็บังเกิดขึ้นจากเหตุ นามกายหรือนามธรรม อากาโรจจิตที่แสดงออกเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เหมือนกัน ที่ปรากฏเป็นเวทนาเป็นต้นนั้น ก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุ มีเหตุปรุงให้บังเกิดขึ้น เหตุที่ตามองเห็น หรือที่ทราบได้ในปัจจุบันก็มี เหตุที่ทราบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ของพระพุทธเจ้าและ

ของท่านผู้รู้ก็มี เหตุที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่ตามองเห็นและที่ทราบได้ ก็เช่นรูปกายอันนี้ต้องอาศัยอาหารที่เป็นธาตุ ๔ นั่นแหละ ซึ่งบุคคลบริโภคใช้สอยสำหรับที่จะทะนุบำรุงกายให้ดำรงอยู่ได้ ถ้าขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ นามธรรมก็เหมือนกัน ก็ต้องอาศัยเหตุซึ่งเป็นอาหารสำหรับที่จะให้เกิดขึ้นและบำรุงให้เป็นไปอยู่ เช่น ตัวเวทนาเองที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือว่าเป็นกลาง ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็เกิดจากผัสสะหรือสัมผัส สัญญาก็เหมือนกัน ก็เกิดสืบมาจากเวทนา สืบมาจากสัมผัสหรือผัสสะ วิญญาณนั้นแล้วก็เกิดมาจากนามรูปนี้แหละ และโดยตรงก็คือเมื่ออายตนะภายใน อายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เกิดเป็นจักขุวิญญาณเป็นต้น เช่น ตากับรูปมาประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือมองเห็น การเห็นนี้ก็เป็นตัวจักขุวิญญาณ การเห็นรูป และก็เป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่ามีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง และมีดับในที่สุด ฉะนั้น จึงต้องมีอาหารมาบำรุงกันอยู่เป็นส่วนเหตุ นามรูปนี้ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้ ดังเช่นที่รูปกายอันนี้ก็ต้องบริโภคอาหารกันอยู่ วันหนึ่งหนหนึ่งสองหนสามหนเป็นต้น และอาหารบางอย่างก็ต้องบริโภคอยู่ตลอดเวลา คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก หายใจไม่ออกเสียสักนาทีสองนาทีก็จะอยู่ไม่ได้แล้ว นี่ต้องมีอาหารบำรุงอยู่ตลอดเวลา

นามธรรมก็เหมือนกัน การที่อายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่ นี่เป็นอาหารของนามธรรม ทุกคนตั้งแต่ตื่นขึ้นมามากก็ประจวบกับรูป หูก็ประจวบกับเสียง จมูกก็ประจวบกับกลิ่น ลิ้นก็ประจวบกับรส กายก็ประจวบกับสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจก็ประจวบกับธัมมะคือเรื่องราว ตั้งแต่ตื่นจนหลับ จึงได้มีเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณกันอยู่ตลอด แม้ในขณะที่หลับอันที่จริงนั้นอายตนะ ๕ ข้างต้นพักสนิทสักหน่อยหนึ่ง คือตาหูจมูกลิ้นกาย แปลว่าตาไม่รับรูป หูไม่รับเสียง จมูกไม่รับกลิ่น ลิ้นไม่รับรส กายไม่รับสิ่งถูกต้อง คือไม่รับรู้อะไรทาง ๕ นี้ แต่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวนั้นยังไม่หยุด จึงปรากฏเป็นความฝัน

ความฝันนั้นก็เกิดขึ้นในขณะที่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวอันเป็นข้อที่ ๖ นี้ ยังไม่พัก คือแปลว่ายังไม่หลับ ถ้ามโนคือใจหลับละก็ไม่ฝัน แต่นักจิตวิทยาแม้ในปัจจุบันก็บอกว่าคนเราฝันอยู่มากมาย แต่ว่าตื่นขึ้นมาลืมเสียมาก จึงรู้สึกว่ามีบ้างที่ก็ไม่ฝัน บางทีก็ฝันน้อย จำได้เลือนรางบ้าง จำได้แน่นอนบ้าง แต่ว่าอันที่จริงนั้นฝันอยู่เรื่อย ก็คือมโนอันนี้ไม่หลับหรือหลับไม่สนิท ไม่ค่อยจะได้พัก ถ้ามโนพักละก็ไม่ฝัน

สังขตลักษณะ

เพราะฉะนั้น เหล่านี้จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยปรุงทั้งนั้น และรอบกายของบุคคล สิ่งก็ตามมองเห็นโดยเป็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นบุคคล เสียงที่ได้ยิน กลิ่นรสและสิ่งที่ถูกต้องที่ได้ทราบ เรื่องราวที่คิดนึกทางใจ ซึ่งปรุงขึ้นมา เหล่านี้ก็เป็นสังขตธรรมทั้งนั้น ธรรมมีปัจจัยปรุงทั้งนั้น ตลอดจนถึงโลกที่เราอาศัยอยู่นี้ ดินฟ้าอากาศอะไรทั้งหมด ผนตกแดดออกอะไรเหล่านี้ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ทั้งหมด นี่เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงทั้งนั้น เกิดจากเหตุทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างนี้จึงตกอยู่ในลักษณะของสังขตลักษณะ คือลักษณะที่ปัจจัยปรุงทั้งนั้น อันได้แก่

๑. อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ
๒. วโย ปญญาติ ความเสื่อมดับไปปรากฏ
๓. จิตฺตสฺส อภยตฺตํ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ

ไตรลักษณ์หรือสามัญญลักษณะ

หรือว่าที่แยกออกมาเป็นไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนด ๓ หรือเรียกว่า สามัญญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง อันได้แก่อนิจจะไม่เที่ยง ทุกขะเป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่มิได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และอนัตตามีโช้อตตาดัตตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ แต่ว่าความตั้งอยู่ในระหว่างเกิดและเสื่อมดับในที่สุดนั้น มีระยะเวลาที่เร็วและช้าต่างกัน ชีวิตของบุคคลทุกคนก็เร็วและช้าต่างกัน แต่ว่าพอที่จะกำหนดได้ว่าส่วนมากนั้นสักเท่าไร ดังเช่นที่กำหนดว่า กบฏ หนึ่งหรือ กบฏหนึ่ง ดังที่มีพระพุทธภาษิตแสดงว่า หากเจริญอิทธิบาทภาวนา ก็จะมีเจริญอายุ กบฏหนึ่งหรือเกินกบฏหนึ่ง เป็นพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่พระอานนท์ที่แสดงถึงบุคคลผู้เจริญอิทธิบาทภาวนา เมื่อได้ปลงอายุสังขารแล้ว พระอานนท์จึงได้กราบทูลอันเชิญ

ให้อย่าเพิ่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้ทรงเจริญอุทฺธิบาทภาวณาเพื่อมีพระชนม์มียืนไป
กับหนึ่งหรือเกินกับหนึ่ง แต่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว ไม่ทรง
กลับคำ

คำว่ากับหนึ่งหรือเกินกับหนึ่งนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายว่า หมายถึง *ชีวิตกบฏ*
ซึ่งประมาณ ๑๐๐ ปีสำหรับคนในยุคปัจจุบัน ปัจจุบันก็ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั้นเรื่อยมา
หรือก่อนพุทธกาลนั้นเรื่อยมา ไม่ใช่หมายถึงกับกัลป์นับอายุไม่ถ้วนดังที่บางคนเข้าใจ
ชีวิตปัจจุบันก็อยู่ในรานั้นเป็นอย่างมาก ที่มากไปกว่าก็มีน้อย แต่โดยมากก็ไม่ถึง
๑๐๐ ปี ๘๐ ปีก็นับว่ามาก ชีวิตของสัตว์เดรัจฉานก็มีวสันต์ต่าง ๆ กัน ดังที่ทราบ
กันอยู่ นี่เป็นระยะของเวลาที่ตั้งอยู่ ขณะตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ
และก็ได้มีแสดงไว้ตั้งแต่เก่าก่อนพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และเมื่อพระพุทธศาสนา
บังเกิดขึ้นก็รับรองเอามาแสดงไว้เหมือนกัน คืออายุของโลก เมื่อโลกเรานี้ก็มีอายุเหมือน
กัน มีเกิดมีดับเหมือนกัน แต่ว่าระยะเวลาที่ตั้งอยู่ของโลกนั้นยาวมาก แมื่อดวงจันทร์
ดวงอาทิตย์ดวงดาวต่าง ๆ นักคิดค้นในปัจจุบันนี้ก็ยังรับรองว่าเป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ
แต่ระยะเวลาที่ตั้งอยู่นั้นยาวมาก สำหรับระยะเวลาเกิดดับของโลกนั้นยาวมากจนเรียก
ว่าหลายสิบกัลป์ เป็นอสงไขยที่แปลว่านับไม่ถ้วนปีคือว่ายาวมาก และโลกนี้เมื่อถึง
คราววินาศก็จะวินาศไป แตกสลายไปดับไป ด้วยไฟด้วยน้ำด้วยลม นี่เป็นคติที่แสดง
ไว้ตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และเมื่อพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรอง
สิ่งนี้เข้ามาแสดงไว้เหมือนกัน

โอกาสโลกและสังขารโลก

เพราะฉะนั้น ทุกอย่างก็เป็นสังขตธรรม คือเป็นสิ่งที่ปัจจัยปรุงทั้งนั้น มีเกิดมี
ดับมีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น โลกทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็น *โอกาสโลก* โลกคือ
พื้นปฐพี และก็แยกออกมาเป็นภูเขาเป็นต้นไม้พวกพืชต่าง ๆ เป็นร่างกายมนุษย์
เป็นสัตว์เดรัจฉาน ก็เรียกว่า *สังขารโลก* โลกคือสังขาร คือว่าร่างกายของมนุษย์ของ
สัตว์เดรัจฉานตลอดถึงของต้นไม้ทั้งหลายก็แบ่งส่วนธาตุดินน้ำลมไฟมาจากโอกาสโลก

คือพื้นฐพีนี้มาประกอบกันขึ้น ผสมปรุงแต่งกันขึ้นเป็นคนเป็นสัตว์เป็นต้นไม้ ก็เรียกว่าสังขารโลก และก็เรียกว่าสัตว์โลกหรือสัตตโลกซ่อนอยู่ในสังขารโลกของมนุษย์ของเดรัจฉาน คือว่ามีจิตใจที่เป็นธาตุซึ่งยึดถืออยู่ มีกิเลสอาสวะอยู่ ก็เป็นสัตว์โลกซ่อนอยู่ในสังขารโลกอันนี้ ซึ่งหากจะกล่าวดังที่กล่าวมาแล้วก็กล่าวได้ว่า เมื่อสังขารโลกของคนของสัตว์นี้แตกสลาย ส่วนที่เรียกว่าสัตตโลกนั้นก็จืดคือเคลื่อนออกไปถือสังขารโลกใหม่ ทุกคนเรานี้จึงเป็นโลกน้อย ๆ ซึ่งแบ่งส่วนมาจากโลกใหญ่คือโอกาสโลก และก็ตกอยู่ในลักษณะเดียวกันคือเกิดดับ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวน

ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ

คราวนี้ ก็จะต้องคิดเหมือนกัน ว่าตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเป็นรูปธรรมนามธรรมที่รวมกันเป็นอัมภพร่างกายจิตใจของทุก ๆ คนตลอดถึงสัตว์เดรัจฉาน ตลอดจนถึงสังขารโลกทั้งหมด โอกาสโลกทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรมฝ่ายที่เป็นรูปหรือฝ่ายที่เป็นวัตถุ คราวนี้ฝ่ายที่เป็นรูปหรือที่เป็นวัตถุนี้อันเป็นอสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยไม่ปรุงจะมีอีกหรือไม่ คือว่าบรรดาส่วนที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปซึ่งมาปรุงแต่งกันขึ้นก็มาจากเหตุ และบรรดาส่วนที่มาปรุงแต่งกันนั้น ก็จะต้องมีที่มาว่าเอาอะไรมาปรุงแต่ง เพราะฉะนั้น ในทางพระพุทธศาสนาจึงมีสอนให้แยกธาตุ และการแยกธาตุที่ต้องการเป็นการปฏิบัติเพื่อสมาธิเพื่อปัญญา อันเป็นสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐานนั้น ก็คือว่าก่อนกายอันนี้เอาส่วนที่เป็นรูปก่อน ก็เป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็มาเป็นก่อนอยู่อย่างนี้ มันก็ควรจะเห็นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราได้ จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลาย โดยมากก็คือธาตุ ๔ คือประกอบขึ้นจากปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และในที่บางแห่งก็มีสอนให้แยกออกไปเพิ่มอีกธาตุหนึ่งคืออากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง เป็นที่ ๕ สอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นก้อนดอก แต่ว่าแยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือเป็นธาตุ ๕ เพื่อที่จะได้กระจายออกไปว่าไม่ใช่เป็นก้อนเป็นแห่ง จะได้มองเห็นว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่อัตตาดัตถน ไม่ใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่แยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕

เพราะฉะนั้น คำว่าธาตุนี้จึงเป็นคำที่แสดงถึงส่วนสิ่งที่เป็นที่มาประกอบกับของ
สิ่งที่เรียกว่าสังขารหรือส่วนผสมอันนี้ คือว่าร่างกายอันนี้ของทุกคนที่เป็นสังขารหรือ
สังขตธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาประกอบกันเข้า เหมือนอย่าง
ว่าบ้าน ที่เรียกว่าบ้านนั้นก็คือว่าเครื่องที่พหุสัมภาระทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นบ้าน
แต่อันที่จริงนั้น บ้านก็มาจากสิ่งที่ประกอบทั้งหลาย เช่น มาจากไม้จากอิฐจากปูน
จากเหล็ก ที่เป็นบ้านตึกราม สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาประกอบกันเข้ามาปรุงกันเข้าก็เป็นบ้าน
บ้านจึงเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งอันที่จริงนั้นไม่มีตัวบ้านจริง ๆ คือตัวตนไม่มี
ไม่มีตัวตนจริง ๆ แต่มาจากส่วนผสมปรุงแต่ง ร่างกายอันนี้ก็เหมือนกัน ตัวตนร่างกาย
ไม่มี มีมาจากธาตุที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้น

เพราะฉะนั้น เพื่อที่จะให้ละความยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงได้ตรัสสอนให้
แยกธาตุ ให้พิจารณาแยกธาตุ อันแสดงว่าธาตุ คำว่าธาตุนี้เป็นส่วนที่แยกมาจาก
คำว่าสังขาร สังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้นก็เป็สิ่งที่ยึดถือกันว่า สมมติบัญญัติกันว่า
เป็นตัวเราของเรา นี้ ก็มาจากบรรดาธาตุทั้งหลายที่มาปรุงแต่งกันขึ้น ตรัสสอนให้แยก
ออกไป

ครั้งที่ ๑๖
ลักษณะพระพุทธรูป
สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

ความหมายของธาตุในธาตุกรรมฐาน

ได้แสดงลักษณะพระพุทธรูป มาถึงธาตุและสังขาร อันเป็นการแสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมด้านวัตถุในเบื้องต้น สังขารสิ่งผสมปรุงแต่งที่กำลังแสดงยกขึ้นเป็นตัวอย่างคือรูปกายนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาแยกธาตุ อันเรียกว่าธาตุกรรมฐาน ในด้านปฏิบัติในสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน หากว่าจะเปรียบเทียบรูปกายอันนี้ก็เปรียบเหมือนบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง คือประกอบขึ้นจากทัฬหสัมภาระทั้งหลาย และที่ให้พิจารณาแยกธาตุนั้นก็เหมือนอย่างให้พิจารณานำแยกออกเป็นทัฬหสัมภาระทั้งหลายที่มาประกอบปรุงกันขึ้นเป็นตัวบ้านนั้น ที่ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุกรรมฐาน ก็เพื่อที่จะให้เห็นว่ากายนี้ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาสักแต่ว่าเป็นธาตุมาประชุมปรุงแต่งกันขึ้น เช่นเดียวกับว่าบ้าน ไม่ใช่เป็นบ้านเป็นเรือนที่แท้จริง หรือว่าไม่มีบ้านไม่มีเรือนที่แท้จริง มีแต่ทัฬหสัมภาระที่มาปรุงกันขึ้นเท่านั้น เพื่อที่จะได้ดับความยึดถือรูปกายอันนี้ว่าเป็นตัวเราของเรา หรือดังที่เรียกกันทั่ว ๆ ไปว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ฉะนั้น จึงต้องเข้าใจ ว่าคำว่าแยกธาตุ ธาตุในทางกรรมฐานนี้จึงมีความหมายดังกล่าว แต่ถึงดังนั้นก็มีความหมายอันเป็นที่รวบรวมเข้ามาดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ ณ ธาตุวิภังคสูตร เป็นต้น ที่มีคำอธิบายคำว่าธาตุแต่ละธาตุ และอาการของกาย ส่วนไหนต้องด้วยลักษณะของธาตุข้อใด ก็จัดเข้าในธาตุข้อนั้น

ปฐวีธาตุ ธาตุดิน

ตั้งต้นแต่ปฐวีธาตุ ธาตุดิน หมายถึงสิ่งที่แน่นแข็งอันมีอยู่ในกายอันนี้คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หนิง มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระดุก อัญฐิมิณูซัง เยื่อในกระดุก วักกัง ไต หทยัง หัวใจ ยกนัง ตับ กีโลมกัง พังผืด ปิหกัง ม้าม บัพผาสัง ปอด อันตัง ใสใหญ่ อันตคณัง สายรัดไส้ อุทรียัง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า มัตถเกมัตถลุงคัง ขมองในขมองศีระชะ และส่วนอื่นใด ที่แน่นแข็งมีอยู่ในกายอันนี้ เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ส่วนที่เอิบอาบเหลวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ปิตตัง น้ำดี เสมหัง น้ำเสลด ปุพโพ น้ำหนองน้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มันข้น อัสสุ น้ำตา วสา มันเหลว เซโฟ น้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลสิกา ไชข้อ มุตตัง มูล และสิ่งใด สิ่งหนึ่งที่เหลวเอิบอาบบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

ส่วนที่อบอุ่นที่ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ไฟที่ทำร่างกายให้อบอุ่น ไฟที่เผา ร่างกายให้ซำรุดทรุดโทรม ไฟที่ทำร่างกายให้เร่าร้อน และไฟที่ช่วยในการย่อยอาหาร ที่กิน ที่ดื่ม ที่เคี้ยว ที่ลิ้ม และสิ่งที่อบอุ่นที่ทำให้อบอุ่นให้ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ

วาโยธาตุ ธาตุลม

ส่วนที่พัดไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็คือลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ลมที่พัดผ่านไปทั่วอวัยวะร่างกาย ทั้งปวง ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม

อากาศธาตุ ธาตุอากาศหรือช่องว่าง

และอีกธาตุหนึ่งที่มีแสดงไว้ในพระสูตรเช่นในธาตุวิภังคสูตร คืออากาศธาตุคืออากาศ ช่องว่าง ได้แก่ช่องว่างทั้งปวงบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ คือช่องหู ช่องจมูก ทวารปากหรือช่องปาก ช่องที่อาหารกลืนลงไป ช่องที่อาหารที่บริโภคที่ดื่มที่เคี้ยวที่ลุ่มบรรจุอยู่ และช่องที่อาหารขับถ่ายออกไปในกายล่าง และช่องว่างอื่นทั้งหมดที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุอากาศ

พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๔ คือธาตุดินน้ำลมไฟ หรือธาตุ ๕ ธาตุดินน้ำไฟลมอากาศคือช่องว่าง ด้วยปัญญาโดยชอบตามเป็นจริง ว่านั่นไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา คือไม่ใช่ตัวเราของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ เพื่อที่จะได้ละความเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ในรูปกายอันนี้ การพิจารณาดังนี้ เรียกว่าธาตุกรรมฐาน ที่ท่านแสดงว่าเป็นกรรมฐานที่แก่นิรวรณข้อที่ ๕ คือวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะวิจิกิจฉาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายนั้น ก็ตั้งขึ้นที่ตัวเราของเราเป็นข้อสำคัญ เช่น ตัวเราของเราในอดีตเป็นใคร มาอย่างไรเป็นต้น ตัวเราของเราในอนาคตจะเป็นอย่างไร เป็นอะไรต่อไปเป็นต้น และตัวเราในปัจจุบันมีหรือไม่มี และเป็นอย่างไรเป็นต้น ความสงสัยทั้งปวงเหล่านี้เกิดขึ้นจากความเห็นยึดถือขั้นที่ ๕ ซึ่งสรุปเป็นรูปธรรมนามธรรมหรือรูปกายนามกายนี้เองว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น ขั้นที่ ๕ จึงได้เรียกว่า อุปาทานขั้นที่ ๕ แปลว่าขั้นที่เป็นที่ยึดถือ ฉะนั้น เมื่อมาหัดพิจารณาธาตุกรรมฐาน พิจารณารูปกายอันนี้ซึ่งเป็นส่วนหยาบ เป็นวัตถุ และเป็นส่วนสำคัญแห่งความยึดถือ ว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุ มาประกอบกันเข้า ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอยู่ที่ไหน มีแต่ธาตุมาประกอบกันเข้าเท่านั้น ก็จะทำให้ความเห็นยึดถือดังกล่าวนี้หายไป ความเห็นยึดถืออันนี้เรียกว่า *อึดตัญญา* ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา เมื่อมาพิจารณาทำธาตุกรรมฐานให้เห็นว่าสักแต่เป็นธาตุ *ธาตุสัญญา* ความสำคัญหมายว่าเป็นสักแต่ธาตุก็จะปรากฏขึ้น

อรรถสัจจะ ก็หายไป เมื่อเป็นดังนี้ บรรดาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายที่ตั้งขึ้นบนฐานคือความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราทั้งปวงก็จะหายไปหมด อันนี้เป็นหลักสำคัญ เพราะความสงสัยเคลือบแคลงทั้งปวงนั้น ส่วนสำคัญส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนฐานคือความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราในรูปกายนามกายนี้แหละ ฉะนั้น เมื่อมาพิจารณาเห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุได้แล้ว อรรถสัจจะหายไป ธาตุสัจจะปรากฏขึ้นแทน อรรถสัจจะหายไป ความสงสัยทั้งปวงที่ตั้งอยู่บนความเห็นยึดถือตัวเราของเรา ก็หายไป จะมีความสงสัยต่อไป ก็ความสงสัยที่ตั้งขึ้นบนธาตุนั้นแหละ แต่ก็เป็นเรื่องของความสงสัยในธรรมซึ่งเป็นทางเจริญปัญญา อันจะนำไปสู่ปัญญาที่ยิ่งขึ้นต่อไป

คราวนี้ มาจับพิจารณาถึงคำว่าธาตุที่ตรัสสอนไว้ให้พิจารณา อันเป็นธาตุกรรมฐานนี้ ก็จะเห็นได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น คือกล่าวมาแล้ว ว่าก็เป็นความหมายที่รวมเข้ามาหาส่วนที่เป็นสาระคือแก่นสาร ดังที่มีอธิบาย ว่าส่วนที่แน่นแข็งเรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำว่าธาตุนี้ จึงมีความหมายที่รวมเข้ามาถึงส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร แต่อันที่จริงนั้นก็ยังมีใช้สิ่งที่ เป็นสาระแก่นสารอย่างละเอียดทีเดียวในทางวัตถุ แต่ก็ได้กล่าวแล้วว่าที่ได้ตรัสแสดงแยกธาตุตั้งที่มีความหมายดังกล่าวนี้มุ่งจะให้ปฏิบัติเป็นการแยกธาตุกรรมฐาน เพื่อผลคือความที่จะได้แยกธาตุทางจิตใจ ทำให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ของจิตใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งจะได้กล่าวต่อไปในด้านสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตใจ

ทรงแสดงว่าอากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด

ส่วนที่กำลังกล่าวนี้กำลังกล่าวถึงด้านวัตถุ และด้านวัตถุก็เป็นอันว่าได้มีการแสดงธาตุที่ทำให้เห็นถึงความหมายของคำว่าธาตุ คือเป็นที่รวมเป็นส่วนที่เป็นสาระแก่นสารเป็นอย่าง ๆ ไป คือเป็นส่วนที่แน่นแข็ง ส่วนที่เหลวเอิบอาบ ส่วนที่อบอุ่น รุ่มร้อน ส่วนที่พัดไหว และส่วนที่เป็นช่องว่าง อันส่วนที่เป็นช่องว่างอันเรียกว่าอากาศธาตุนั้น หมายถึงช่องว่างในร่างกายอันนี้ แต่อันที่จริงนั้น อากาศธาตุคือช่องว่างนอกกายอันนี้อันเป็นส่วนของโลกธาตุมีอยู่เป็นอันมาก ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่าเป็นอนันตคือไม่มีที่สุด ได้ตรัสแสดงที่เป็นอนันตคือไม่มีที่สุดไว้ ๒ อย่าง

คืออากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด และอากาศคือช่องว่างนี้ไม่ได้หมายถึงธาตุที่มีอยู่ในอากาศคือช่องว่าง คำที่เราเรียกกันว่าอากาศที่หายใจเข้าหายใจออก อันหมายถึงเป็นตัวธาตุละเอียดที่มองไม่เห็นด้วยตา หายใจเข้าหายใจออกเราเรียกว่าอากาศ

อันที่จริงสิ่งที่หายใจเข้าหายใจออกที่เราเรียกอากาศคืออากาศเสียนั้นไม่ใช่ตัวช่องว่าง ถ้าตัวช่องว่างจริง ๆ แล้วไม่มีอะไร ดังที่เราบัญญัติเรียกกันว่า สูงขึ้นไปมากที่ไม่มีลมหายใจเข้าลมหายใจออก ไม่มีอากาศหายใจเข้าหายใจออก เป็นบรรยากาศหรืออวกาศเป็นต้นนั้น นั่นก็เป็นคำที่สมมติเรียกขึ้นมาและก็อาจจะนั่นแหละที่เป็นช่องว่างจริง ๆ ก็ได้ คือไม่มีอะไร แต่ว่าต่ำลงมานี้ที่อยู่ใกล้โลกเรานี้มีสิ่งที่หายใจได้คือมีอากาศ เราเรียกกันว่าอย่างนั้น คือขอยืมคำนี้ไปเรียก เพราะเหตุว่าสิ่งที่เราหายใจนั้นมองไม่เห็น จึงขอยืมเรียกว่าอากาศ

แต่อันที่จริงนั้นไม่ตรงกับความหมายในทางธรรม ที่เรียกว่าอากาศธาตุนี้ ความหมายของธรรมในคำว่าอากาศธาตุนี้ มุ่งถึงช่องว่างดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเป็นช่องว่างดังนี้ ท่านจึงไม่แสดงไว้ในธาตุทั่วไป ในธาตุทั่วไปนั้นท่านแสดงไว้เป็น ๔ เท่านั้น คือ สิ่งที่แข็งแข็ง สิ่งที่เหลวเอิบอาบ สิ่งที่อยู่อุ่นรุ่มร้อน และสิ่งที่พัดไหว ซึ่งบรรดาสิ่งทั้ง ๔ เหล่านี้ ก็จะพึงกล่าวได้ว่าเป็นวัตถุทั้งนั้น เป็นวัตถุที่หยาบ เป็นวัตถุที่ละเอียด หรือเป็นวัตถุที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ก็ธาตุเหล่านี้เองที่มาประชุมกันก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังที่เรียกว่าสังขารโลก และเมื่อมีวิญญาณธาตุเข้าประกอบเป็นวิญญาณที่ยังมีกิเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ ก็เป็นสัตว์โลก สัตว์โลกจึงเป็นตัววิญญาณนั่นเอง ที่ยังมีกิเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ประกอบกันอยู่ก็เป็นธาตุ ๖ ก็มาเป็นบุคคลนี้ ดังที่ตรัสไว้ในธาตุวิภังคสูตร

อธิบายธาตุ และสังขาร

คราวนี้ แม้นวิชาการศึกษาโลก เมื่อรวมเข้ามาแล้วก็ป็นธาตุและสังขาร ส่วนที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขาร ส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งถูกนำมาผสมปรุงแต่งก็เป็นธาตุ ดังเช่นร่างกายอันนี้เป็นสังขาร ธาตุ ๔ ที่มาผสมปรุงแต่งเป็นร่างกายอันนี้ นั่นก็เป็นธาตุ

คราวนี้ มุ่งวิชาการทางโลกที่อาจแยกให้ละเอียดออกไปอีก เมื่อยังพบว่าเป็นสิ่งที่ผสมปรุ้งแต่งอยู่ สิ่งใดก็ตาม สิ่งนั้นก็เป็นสังขาร และสิ่งที่ถูกแยกออกไปเป็นตัวแทนสารอันมาผสมปรุ้งแต่งกันขึ้น สิ่งทีคั่นพบอันเป็นตัวแทนสารนั้นก็เป็นธาตุ และสิ่งที่พบกันว่าเป็นธาตุนั้น ครั้นเมื่อความรู้เจริญขึ้น ก็ยังพบว่ายังไม่ใช่ธาตุแท้ ยังเป็นส่วนผสมปรุ้งแต่งอีก นั่นก็เป็นสังขาร ยังไม่ใช่ธาตุแท้ และสิ่งที่ได้คั่นพบว่าเป็นตัวแทนสารทีละเอียดทีสุด นั่นก็เป็นธาตุ และหากว่าต่อไปถ้าได้มีความรู้ พบว่าสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นธาตุนั้นยังเป็นส่วนผสมปรุ้งแต่งอยู่อีก ก็ยังเป็นสังขารอยู่นั้นแหละ ส่วนสิ่งที่เป็นสาระแก่นสารทีสุดจนถึงไม่สามารถจะแยกออกไปได้อีก อันเป็นตัวทีเป็นสาระแก่นสารทีเดียวแยกออกไปไม่ได้ก็ ถ้าสิ่งนั้นมีจริง ๆ นั่นก็เป็นธาตุแท้ ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ไปโดยลำดับ จนนับว่าละเอียดทีสุด อันนี้ก็แสดงว่าตรงกับหลักของสังขตธรรมกับอสังขตธรรมสังขตธรรม ธรรมทีมีปัจจัยปรุ้งแต่งก็คือสังขาร

คำว่าธรรมนี้ได้ทั้งวัตถุได้ทั้งทีไม่ใช่วัตถุ มีความหมายถึงสิ่งท้งปวงได้ท้งหมดก็เป็นสังขาร ส่วนสิ่งที่เป็นธาตุ ตัวธาตุทีเป็นสาระแก่นสารจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุ้งแต่งเป็นตัวเดิมจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุ้งแต่งซึ่งนับว่าละเอียดทีสุด อย่างไรก็ตาม นั่นเป็นตัวธาตุทีเป็นอสังขตธรรม ธรรมทีปัจจัยมิได้ปรุ้งแต่ง ถ้ายังเป็นสังขตธรรมคือสิ่งที่ปรุ้งแต่งอยู่ทีประกอบอยู่ ก็เป็นสังขารท้งนั้น สิ่งทีไม่ถูกปรุ้งแต่งจริงๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ แยกออกไปไม่ได้จริง ๆ ไม่มีอะไรมารุ้งแต่งจริง ๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ นั่นเป็นอสังขตธรรม ดังทีได้กล่าวมานี้ เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุทีมีอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้และได้ทรงสั่งสอน แต่ทีทรงสั่งสอนมุ่งในด้านปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้พ้นทุกข์ ไม่ได้ทรงสั่งสอนในด้านทางโลก จึงได้ตรัสสอนให้แยกกายอันนี้ แยกธาตุออกไปเป็นธาตุ ๔ ธาตุ ๕.

ครั้งที่ ๑๗
ลักษณะพระพุทธรักษา
สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

รูปกายและนามกาย

ได้แสดงลักษณะพระพุทธรักษามาถึงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุ
จากนี้จะได้แสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตหรือวิญญาณธาตุ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าบุรุษสตรีบุคคลทั้งปวง พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีธาตุ ๖
สำหรับธาตุทางวัตถุนั้นก็คือธาตุ ๕ ข้างต้นประกอบกันเป็นรูปกาย ส่วนธาตุที่ ๖ คือ
วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ก็มาประกอบเข้า วิญญาณธาตุนั้นเมื่อมาประกอบเข้ากับรูปกาย
คือธาตุ ๕ ข้างต้น ก็ปรากฏเป็น นามกาย ซึ่งเป็นอาการของวิญญาณธาตุหรือจิตใจ
สำหรับรูปกายคือกองรูปโดยเฉพาะนั้น เป็นสิ่งที่มีสรีรสังฐานเป็นวัตถุ และเมื่อมา
ประกอบกันก็เป็นสังขาร คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาจากธาตุทั้งหลาย และธาตุนั้นได้
แสดงแล้วว่า ทางพระพุทธรักษาพระพุทธเจ้าแสดงไว้อย่างไร ได้มุ่งอะไร แต่ก็ได้เป็น
ต้นฉบับหรือต้นทางที่จะให้มองเห็นได้ว่า ส่วนที่เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้น
ที่ปรากฏเป็นรูปกายของทุก ๆ คนจะต้องมาจากสิ่งที่มาผสมปรุงแต่งเข้า และสิ่งนั้น
คือธาตุ และธาตุนั้นมุ่งถึงส่วนที่เป็นสสาระแก่นสาร เช่น ปฐวีธาตุ ธาตุดิน ก็หมายถึง
สิ่งที่แน่นแข็งเป็นต้น และสิ่งที่แน่นแข็งนั้นเมื่อแยกออกไปอีก ๆ ก็ย่อมจะพบละเอียด
เข้า ๆ ไปโดยลำดับ จนถึงที่สุด แปลว่าแยกไปอีกไม่ได้ นั่นเป็นตัวธาตุแท้ดั้งเดิม
แต่บัดนี้จะค้นพบหรือยังไม่ทราบ นี่เป็นด้านวัตถุ ซึ่งด้านวัตถุแม้ที่กล่าวมาแล้วนี้ก็สรุป

ลงได้ว่า ส่วนที่เป็นสังขารนั้นก็ป็นสังขตธรรม และส่วนที่เป็นธาตุแท้ก็เป็นอสังขตธรรม เพราะเมื่อแยกออกไปอีกไม่ได้ เมื่อมีอยู่ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง เป็นตัวเดิมแท้ ๆ ของวัตถุ

คราวนี้ มาว่าถึงวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ก็เหมือนกัน อันวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ที่มาประกอบอยู่ในกายนี้อันหมายถึงรูปกายอันนี้ ก็ย่อมจะมีตัวเดิมซึ่งเป็นตัวธาตุแท้ และมีตัวอาการซึ่งเป็นสังขารหรือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งเช่นเดียวกัน บุคคลทุก ๆ คน นั้นย่อมรู้สึกได้หรือว่าจับได้ในส่วนที่เป็นอาการ ดังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในชั้น ๕ ที่เป็นส่วนนามกาย คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เวทนา

นามข้อที่ ๑ คือเวทนานั้น ได้แก่ความรู้สึกสุขทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ที่ทุก ๆ คนได้มีความรู้สึกอยู่ คำว่าเวทนานั้นมักจะแปลกันว่าเสวยอารมณ์ คือ กินอารมณ์หรือว่าเอาสุขทุกข์มาใส่เข้าว่า เสวยสุขเสวยทุกข์เสวยเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ในเมื่อเสวยสุขทุกคนก็รู้สึกว่าจะสบายกายสบายใจ เมื่อเสวยทุกข์ทุกคนก็รู้สึกว่าจะไม่สบายกายไม่สบายใจ เมื่อเสวยภาวะเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็รู้สึกปรกติเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างไรเมื่ออยู่ในที่มีอากาศเป็นกลาง ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว รู้สึกเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างไรที่ไม่มีเวทนา แต่ความจริงนั้นมี คล้าย ๆ กับว่าบริโภคอาหาร ที่มีรสเป็นปรกติธรรมดา ก็ไม่รู้สึกว่าอร่อย แต่ก็ไม่รู้สึกว่าจืดชืดไม่ชอบรส ซึ่งความจริง ก็เคี้ยวอาหารและก็กลืนอาหารลงท้องไปเรียกว่ากินเหมือนกัน แต่เมื่อรสเป็นธรรมดาก็รู้สึกเป็นปรกติธรรมดา อร่อยก็ไม่ใช่ ไม่อร่อยก็ไม่ใช่ ดังนี้คือเวทนาที่เป็นกลาง ๆ จึงได้แบ่งเวทนาเป็น ๓ คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข และก็มีแบ่งพิสดารออกไปเป็น ๕ คือสุขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือสุขเวทนาทางกาย สุขเวทนาทางใจ ทุกขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือทุกขเวทนาทางกาย ทุกขเวทนาทางใจ ส่วนเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้นเรียกอเบกขาเวทนา เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข แบ่งเป็น ๕ เวทนา นี้ก็เป็นอาการของจิตหรือของธาตุรู้ ซึ่งนับว่าเป็นตัวสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน จึงเป็นเวทนาขึ้นมา แต่ว่าเป็นสังขารอย่างไรนั้น จะยังไม่อธิบาย

สัญญา

นามข้อที่ ๒ คือสัญญา ความรู้จำ ก็คือจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูมิจิตที่กายถูกต้อง และจำเรื่องราวทางใจ แม้ความรู้จำคือสัญญานี้ก็เป็นสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน

สังขาร

นามข้อที่ ๓ คือสังขาร ซึ่งเป็นคำที่ซ้ำกันกับคำว่าสังขาร แต่ว่าสังขารในชั้นที่ ๕ นี้ มุ่งถึงสังขารทางใจเท่านั้น คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็คิดปรุงหรือปรุงคิด รูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โณภูมิจิตที่กายถูกต้องบ้าง ธรรมะคือเรื่องราวทางใจบ้าง หรือว่าแบ่งสรุปลงเป็น ๓ คิดดี คิดชั่วหรือคิดไม่ดี และคิดเป็นกลาง ๆ อันนี้เรียกว่าสังขาร ได้แก่ปรุงหรือปรุงคิด คือคิดปรุงหรือปรุงคิด อันนี้ก็เห็นได้ชัดว่าเป็นตัวสังขารโดยตรง คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง

วิญญาณ

นามข้อที่ ๔ คือวิญญาณซึ่งเป็นความรู้ ในเมื่อตาจากรูปประจวบกันก็รู้อรูปคือเห็น ในเมื่อหูกับเสียงประจวบกันก็รู้เสียงคือได้ยิน เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกันก็รู้กลิ่นคือทราบกลิ่น เมื่อลิ้นกับรสประจวบกันก็รู้รสคือทราบรส เมื่อมโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวประจวบกันก็รู้เรื่อง คือความรู้ที่เราเรียกว่าเห็นรูป ความรู้ที่เราเรียกว่าได้ยินหรือฟังคือได้ยินเสียงฟังเสียง ความรู้ที่เราเรียกว่าทราบคือทราบกลิ่นทราบรสทราบโณภูมิจิตที่กายถูกต้อง และความรู้ที่เราเรียกว่ารู้หรือคิดคือรู้หรือคิดเรื่อง ในขณะที่อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันเข้านี้คือวิญญาณ เป็นวิญญาณในชั้นที่ ๕ ไม่ใช่เป็นวิญญาณในวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่กล่าวมาโดยลำดับ

อธิบายทบทวนสังขารและวิญญาณในความหมายต่างกัน

เพราะฉะนั้น มาถึงตอนนี้แล้วจะพบคำที่ซ้ำกัน แต่ความหมายต่างกันอยู่ ๒ คำ คำหนึ่งก็คือคำว่าสังขาร ที่พูดมาโดยลำดับตั้งแต่ต้นแล้วว่าสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนี้คลุมทั้งหมด ทุกอย่างที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขารทั้งนั้น และมาถึงสังขารอีกคำหนึ่งก็คือสังขารในชั้นที่ ๕ ก็หมายถึงผสมปรุงแต่งเหมือนกัน แต่ว่าเฉพาะที่เป็นทางจิตใจ คือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ

อีกคำหนึ่งคือคำว่าวิญญาณ ที่กล่าวมาโดยลำดับนั้น วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งหมายถึงรู้ที่เป็นตัวเดิมหรือว่าจิตที่เป็นตัวเดิม แต่ว่าวิญญาณในชั้นที่ ๕ นี้มุ่งถึงการเห็นการได้ยินเป็นต้นดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อมุ่งอธิบายต่างกันดังนี้ ก็จะพียงเห็นว่าวิญญาณนี้เป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หมายถึงรู้ที่เป็นตัวเดิมในบุคคลทุก ๆ คนนี้ มีรู้ที่เป็นตัวเดิมประกอบอยู่ จะนอนหลับหรือว่าจะตื่นหรือว่าสลบไปยังไม่ตาย ละก็ ตัวรู้ที่เป็นตัวเดิมนี้อยู่ นี่คือนิวินญาณธาตุ ธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิม ส่วนวิญญาณในชั้นที่ ๕ นี้ ถ้าหากว่าตากับรูปไม่มาประจวบกัน จักขุวิญญาณรู้ทางตากก็ไม่เกิดไม่มีเหมือนอย่างหลับตาอยู่ไม่ได้ดูอะไรไม่ได้มองอะไร ยิ่งคนตาบอดก็แปลว่าจักขุวิญญาณไม่มี ทางอื่นก็เหมือนกัน เช่นว่าหูกับเสียงถ้าไม่มาประจวบกัน โสตวิญาณรู้ทางหูก็ไม่มี คนหูหนวกก็ยอมไม่มีข้อนี้ คนตาบอดหูหนวกนั้นก็แปลว่าไม่มีจักขุวิญญาณไม่มี โสตวิญาณ จมูกกลิ่นกายนั้นก็เหมือนกัน คนที่เป็นอัมพาตเอาเข็มแทง ก็ไม่เจ็บตรงที่เป็นอัมพาตนั้น หรือว่าคนที่เขาฉีดยาชาผ่าตัดไม่เจ็บก็แปลว่าดับกายวิญญาณ ดับรู้ทางกายในส่วนนั้น มโนวิญญาณ ถ้าหากว่ามโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวไม่มาประจวบกัน มโนวิญญาณก็ไม่เกิด เช่น ขณะที่หลับสนิทหรือสลบไปทีเดียว แต่ว่าแม้คนตาบอดหูหนวกคนที่สลบไปสลบคนที่ถูกฉีดยาชาดังกล่าวมานั้น ตัววิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้ คือรู้ที่เป็นตัวเดิม ยังอยู่ เขาจึงสะกดจิตที่หัดกันมาแล้วให้คนตาบอดเห็นได้ ในขณะที่จิตถูกสะกดเข้าสู่สภาพที่จะเรียกว่าเป็นสมาธิหรือเป็นจิตส่วนลึก ให้รู้สึกเห็นได้เหมือนอย่างอาศัยทางประสาทกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะว่ายังมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่เป็นตัวเดิมคือตัวรู้ รู้ที่ยังเป็นตัวเดิมอยู่

เพราะฉะนั้น เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณทั้ง ๔ นี้จึงเป็นความรู้ ซึ่งเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งมาจากรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้ เมื่อรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้ นั้นมาประกอบกันอยู่กับรูปกาย ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้คือเป็นวัตถุ แล้วก็ได้รับความรู้ที่เป็นตัวอาการทั้ง ๔ นี้ เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ รู้สุขรู้ทุกข์รู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข รู้จำ รู้คิดปรุงปรุงคิด และรู้เห็นรู้ได้ยิน เป็นต้น ดังที่สามัญชนทุก ๆ คนได้อยู่มีอยู่ ความรู้เหล่านี้เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมาจากธาตุรู้ที่เป็นตัวรู้เดิมมาประกอบกันกับรูปกาย

กายมีความหมายอย่างเดียวกับขันธ

ตรงนี้จะอธิบายคำว่า กาย ซึ่งมักจะเข้าใจกันว่าหมายถึงรูปกายอย่างเดียว และบางทีเราก็เรียกรูปกายว่ากาย เช่นคำว่ากายใจ คำว่ากายในคำว่ากายใจนี้หมายถึงรูป ใจก็ใจ แต่บางทีคำว่ากายนั้นก็มาใช้กับนามด้วย เช่นรูปกาย นามกาย คือคำว่ากายนี้แปลว่าประชุม เหมือนกับคำว่าขันธที่แปลว่ากอง กองก็คือสิ่งทั้งหลายหลายอย่าง มากองรวมกัน กายก็แปลว่าประชุม ก็หมายถึงสิ่งหลายอย่างมาประชุมกัน เพราะฉะนั้น คำว่ากายกับคำว่าขันธจึงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน และอาจใช้ได้ทั้งแก่รูป เรียกว่ารูปกาย ทั้งแก่นาม เรียกว่านามกาย และคำว่านามนั้นก็บ่งอยู่แล้ว ว่าไม่ใช่รูปสักแต่ว่าเป็นนาม และคำว่านามนี้แปลว่าอะไร มีความหมายอย่างไร จะต้องอธิบายอีกหนหนึ่ง เพราะฉะนั้น ให้เข้าใจคำว่ากายดังนี้ เวลาเรียกว่า รูปกาย นามกาย จะได้ไม่สงสัยคือใช้ได้ทั้งสอง แปลว่าประชุมแห่งรูป ประชุมแห่งนาม ก็คือกองรูปกองนาม

อุปาทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือ

คราวนี้คำที่เรียกโดยมากกว่าขันธ ๕ นั้น ขันธก็คือคำว่ากองตั้งที่กล่าวแล้ว รูปขันธ ก็คือกองรูป ก็หมายถึงหลาย ๆ สิ่งมารวมกันเข้า มากองอยู่เป็นรูป เวทนาขันธ กองเวทนา สัญญาขันธ กองสัญญา สังขารขันธ กองสังขาร วิญญาณขันธ กองวิญญาณ ก็หมายความว่าเวทนามก็มีหลายอย่าง สัญญาก็หลายอย่าง สังขารก็หลายอย่าง วิญญาณ

ก็หลายอย่าง มากองรวมกันอยู่เป็นกองจึงเรียกว่าขันธแต่ละข้อ และที่เรียกว่า *อุปาทานขันธ* ขันธที่เป็นที่ยึดถือ ก็หมายความว่า สัตว์บุคคลทั้งปวงนั้นย่อมยึดถือขันธทั้ง ๕ นี้ว่า *เอตัม มม* นี่เป็นของเรา *เอโสหสมสมิ* เราเป็นนี่ *เอโส เม อตตทา* นี่เป็นอัตตา ตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น ขันธทั้ง ๕ นี้จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ แปลว่าขันธที่เป็นที่ยึดถือ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนให้รู้จักสักจะคือความจริง ว่าอันที่จริง นั้นข้อที่บุคคลยึดถือกันอยู่ว่าอัตตา คือตัวตนก็ดี อัตตนิยะ คือที่จะพึงยึดถือว่าตัวตนก็ดี โดยมากนั้นก็เข้าใจหรือเห็นว่รวม ๆ กันอยู่ว่านี่แหละตัวเราของเรา เข้าใจและเห็นรวม ๆ กันอยู่ จึงได้ตรัสแยกออกไป ว่าอันที่จริงนั้นก็แยกออกไปได้เป็นขันธ ๕ รูปขันธ เวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ วิญญาณขันธ รูปขันธคือกองรูปนั้น ก็เป็นสังขารส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น แต่ว่าก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่งซึ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ธรรมดา เหมือนอย่างต้นไม้ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ก็เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติธรรมดา ที่ว่าธรรมชาติธรรมดานั้นก็หมายความว่าเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย คือเมื่อมีเหตุปัจจัย ก็ย่อมเกิดเป็นผลขึ้นมา ธรรมชาติทั้งหลายในโลกก็เป็นอย่างนี้ ซึ่งที่ปรากฏเป็นฝนตก แดดออกเป็นผล ก็เกิดขึ้นจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา ฟ่ำผ่าก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา กลางวันกลางคืนเป็นต้นก็เหมือนกัน โลกธาตุดาวเดือน ทั้งหมดก็เหมือนกัน สัตว์บุคคลทั้งหมดก็เหมือนกัน และมาเฉพาะจิตใจก็โดยสิ่งที่เรียกว่าเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นเดรัจฉานก็ดี ย่อมมีธรรมชาติธรรมดาที่ประกอบกันอยู่ ๒ ส่วนดังกล่าวมาแล้ว คือส่วนที่ไม่รู้คือส่วนที่เป็นวัตถุ ได้แก่ส่วนที่เป็นรูปกาย และส่วนที่เป็นธาตุรู้คือตัวรู้ ส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้มาประกอบกันเข้าก็เป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ มนุษย์นั้นก็มิชาติกำเนิดเกิดในครรภ์ สัตว์เดรัจฉานนั้นก็มิชาติกำเนิดต่าง ๆ เกิดในไข่ก็มี เกิดในถ้ำไคลก็มี เกิดในครรภ์อย่างมนุษย์ก็มี ตลอดไปถึงอีกจำพวกหนึ่งเรียกว่าโอปปาติกะ คือพวกที่ลอยเกิด ไม่ได้เกิดในครรภ์เกิดในไข่เกิดในถ้ำไคลเหมือนอย่างมนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ได้แก่พวกเทพทั้งหลาย พวกผีทั้งหลาย พวกอสุรกายทั้งหลาย เรียกว่าพวกเทวดามารพรหม เปเรตอสุรกาย นรกอะไรทั้งหมดนี้เป็นพวกโอปปาติกะหรือพวกลอยเกิด แต่ก็มีกายทิพย์ที่เป็นกายส่วนละเอียด กับมีตัวรู้หรือมีธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิมอีกเหมือนกันมาประกอบกัน จึงได้รวมกันเข้าเรียกว่าสัตว์โลก นี่เป็นธรรมชาติธรรมดากันมาทั้งนั้น

คราวนี้ อย่างภูเขาที่เป็นภูเขาขึ้นมา แม่น้ำเป็นแม่น้ำขึ้นมา นี่เป็นแต่วัตถุ วัตถุที่ไม่มีรู้ ต้นไม้ทั้งหลายท่านแสดงว่าเป็นสิ่งที่มีอินทรีย์เดียวคือชีวิตินทรีย์ อินทรีย์ คือชีวิต แต่ก็ไม่นับว่ามีธาตุรู้หรือรู้ที่เป็นตัวเดิม แต่อันที่จริงนั้นต้นไม้ก็มีตัวรู้เหมือนกัน แต่เราไม่เรียกว่ารู้เหมือนอย่างมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย อย่างต้นไม้บางอย่างไปถูกเข้า ใบจะหุบทันที เหมือนอย่างมีรู้เหมือนกัน หรือเช่นที่เขาทดลองดูแล้ว ว่าต้นไม้ที่คน หมั่นไปเยี่ยมและคนแผ่เมตตาให้อยู่เสมอ ๆ มักจะงอกงามดีกว่าต้นไม้ที่ปล่อยปลະ ละเลยไม่สนใจ แม้ว่าจะให้น้ำให้อาหารคล้าย ๆ กันก็ตาม ก็เหมือนอย่างว่ารับรู้เหมือนกัน แต่ว่าไม่มากจนเรียกว่ามีธาตุรู้หรือที่เรียกว่ารู้ที่เป็นตัวเดิม คราวนี้ที่จะมาถึงจุด ของความรู้ซึ่งเป็นตัวสังขาร กับรู้ที่เป็นตัวเดิมที่เรียกว่าธาตุรู้ อันจะพึงเรียกได้ว่าวิสังขาร ความรู้หรือรู้ที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งนั้นเป็นสังขตธรรม รู้ที่เป็นตัวเดิมนั้นหรือที่เรียกว่า ธาตุรู้ นั่นคือที่เป็นธาตุแท้ เรียกว่าอสังขตธรรม แต่คราวนี้ที่จะเป็นสังขตธรรมขึ้นมา ตลอดจนถึงทำให้ธาตุที่ไม่รู้คือที่เป็นวัตถุเป็นสังขตธรรมไปด้วยนั้น ก็เพราะมีอีกสิ่งหนึ่ง ที่เรียกว่ากิเลสเข้ามาผสมปรุงแต่งอยู่กับความรู้หรือธาตุรู้ดังกล่าวนี้ด้วย

ครั้งที่ ๑๘

ลักษณะพระพุทธานุภาพ สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงสังฆตธรรมกับอสังฆตธรรม และได้แสดงทางฝ่ายวัตถุมาแล้ว กำลังแสดงถึงฝ่ายจิตใจ ซึ่งได้กล่าวว่าเป็นธาตุรู้ อันใช้เป็นภาษาบาลีในพระสูตรหนึ่งว่า วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งมาประกอบเข้ากับฝ่ายธาตุที่ไม่รู้ จึงเป็นสัตว์บุคคลชายหญิงดังที่ปรากฏอยู่ และเพราะเหตุที่ยังมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่งคือส่วนกิเลส วันนี้จะได้นำความบางประการเพื่อให้ชัดเจน

สังฆตธรรมฝ่ายวัตถุ

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นพระสัมพันธัญญ คือเป็นผู้ตรัสรู้ทั้งหมด ตรัสรู้จบสากลธรรมธรรมทั้งสิ้น สากลโลก โลกทั้งสิ้น อันรวมทั้งสากลสัตว์โลก สัตว์โลกทั้งสิ้น ดังนั้นจึงได้ทรงประมวลทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างทั้งฝ่ายที่เป็นวัตถุ และทั้งฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุคือจิต เข้าเป็นสังฆตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง อสังฆตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง และสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ที่เป็นฝ่ายวัตถุล้วน ๆ ก็มี ๒ อย่าง ดังกล่าวนั้นเช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าเรียกกันถึงสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งว่าสังฆตธรรมว่าสังขาร และสังขารนั้นก็คือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ว่าถึงฝ่ายที่เป็นวัตถุนั้น ไม่มีจิตใจเข้าประกอบ ก็เป็นฝ่ายสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง เอาอะไรมาปรุงแต่ง ปรุงแต่งจากอะไร ก็จากธาตุทั้งหลายคือส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร ซึ่งจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวเดิม ดังเช่นปรุงแต่งมาจากธาตุทั้ง ๔ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วว่าแสดงในทางวิปัสสนา

กรรมฐานสำหรับจัดขึ้นพิจารณาแยกธาตุ แต่ก็ได้ประโยชน์ตั้งแต่ทางสมถกรรมฐานขึ้นไปด้วย สิ่งที่แน่นแข็งก็เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน ที่เหลวเอบอบก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่อบอุ่นก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ ที่พัดไหวก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม และเมื่อทั้ง ๔ นี้มาผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขาร เช่น เป็นภูเขา เป็นก้อนดิน ท่อนไม้ ก็ย่อมมีอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง อยู่ในสิ่งเหล่านี้อีกด้วย และนี่คืออากาศธาตุ ช่องว่างความจริงในช่องว่างนั้นต้องหมายถึงว่าไม่มีอะไร แต่ในทุกอย่างก็มีช่องว่างอยู่ทั้งนั้น อย่างหยาบอย่างละเอียด คราวนี้เมื่อค้นลงไป ๆ ถ้าสามารถจนถึงธาตุที่เป็นอย่างละเอียดที่สุดที่แยกออกไปไม่ได้อีก นั่นก็เรียกว่าเป็นต้นเดิม และที่เป็นต้นเดิมนั้น ก็กล่าวได้ว่าไม่มีปัจจัยอะไรมาปรุง เพราะเมื่อยังมาปรุงอยู่ก็ยังเป็นสังขารอยู่ จนกว่าจะได้พบถ้ามี ส่วนที่เป็นวัตถุนั้นที่ไม่มีอะไรมาปรุง แยกออกไปไม่ได้อีก นั่นแหละถึงจะเป็นอสังขตธรรมคือสิ่งที่ไม่มีปัจจัยปรุง ซึ่งก็น่าจะต้องมีอยู่ แต่จะละเอียดไปอย่างไรหรือจะกลายเป็นอะไรไป นั่นก็ไม่ทราบได้ทางด้านวัตถุ

สังขารฝ่ายวัตถุมีเกิดมีดับ

คราวนี้ได้มาถึงต้นไม้นี้ด้วย ว่าต้นไม้นั้นก็มีเกิดมีเติบโตและก็มีตาย แต่ก็ไม่รับรองว่ามีจิตหรือวิญญาณ ท่านแสดงไว้ว่ามีอินทรีย์เดียวคือมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต และก็ดูเหมือนว่าจะมีความรับสัมผัสอยู่บ้าง ซึ่งน่าจะคล้าย ๆ กับเริ่มจะมีกายประสาทหรือมีกายประสาทอยู่บ้าง เพราะว่าเมื่อมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต อินทรีย์เดียวก็น่าจะต้องมีประสาทอยู่บ้าง เช่นว่ากายประสาท ประสาทส่วนกาย ที่รับสัมผัสหนาวร้อนเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น จึงยังไม่จัดเป็นสัตว์มีชีวิตที่เข้าในข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตามศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาโต ปาณาติปาตา เวรมณี ปาณาติปาโตก็คือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลงเมื่อเป็นศีลก็เป็นเวรมณี คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง และสัตว์ที่มีชีวิตนี้ท่านใช้คำว่าปาโณหรือปาณะ ที่แปลว่าสัตว์ที่มีลมหายใจ มีปาณะ มีปราณ มีลมปราณ ลมปราณก็คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก ซึ่งในศีลข้อที่ ๑ นี้ก็รับรองว่า อะไรเป็นปาโณ คือสัตว์มีปราณหรือมีชีวิต เอาถึงบรรดามนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ทั้งใหญ่ทั้งเล็กตลอดจนถึงมดปลวก แต่ทำไมไม่รับรองไปจนถึงเชื้อโรค ซึ่งในบัดนี้พบบรรดาเชื้อโรคต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหวเป็นต้นเหมือนอย่างตัวน้ำหรือ

อะไรที่เป็นชนิดเล็กที่สุด แต่ว่าถ้าจะเป็นสัตว์มีชีวิต ก็ไม่ได้รับรองเข้าในศีลข้อที่ ๑ นี้ หรือว่าจะไม่ถึงเป็นปาณ สัตว์มีปราณมีลมหายใจเข้าออก ก็เป็นอันว่าไม่ใช่เข้าจำพวกนี้ เพราะฉะนั้น จึงมีอนุญาตให้ใช้ยาได้ ซึ่งยานี้ก็ใช้ทำลายเชื้อโรคนั่นเอง เพราะฉะนั้น บรรดาพวกนี้จึงไม่รับรองว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ซึ่งนับเข้าในข้อห้ามศีลข้อที่ ๑ เอาแต่ที่ปรากฏทั่ว ๆ ไป สัตว์ใหญ่สัตว์เล็กจนถึงมดปลวกลูกน้ำเป็นต้น นั้นนับว่าเป็นสัตว์มีชีวิต เพราะฉะนั้น โลกนี้จึงไม่เล็กลง ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาสิ่งที่เป็นสังขารนั้น ซึ่งมีลักษณะแห่งสังขารที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ และเมื่อมีความเสื่อมสิ้นไปนั้น เช่นว่าต้นไม้อายุชราต้องสลายไป ต้นไม้ก็ตายไปผู้ไป ก็เป็นอยู่ดังนี้ แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ เพราะหากว่าบรรดาสังขารที่มารวมกันแล้วก็แตกสลายหรือแยกกันออกไปนั้น ถ้าหากว่าหมดสิ้นไป โลกก็จะเล็กลง ๆ ทุกที แต่นี้ก็ไม่เล็กลง ก็เพราะว่าบรรดาธาตุทั้งหลายไม่ได้สลายไป เป็นแต่เพียงว่าเมื่อธาตุทั้งหลายมารวมกันเข้าเป็นสังขาร และเมื่อสังขารแตกสลาย ธาตุทั้งหลายก็แยกย้ายกันไป เช่น ธาตุที่แข็งแข็งก็ไปเป็นส่วนที่แข็งแข็ง ธาตุที่เอิบอาบก็ไปเป็นธาตุที่เอิบอาบ อบอุ่นก็ไปเป็นธาตุอบอุ่น พัดไหวก็ไปเป็นธาตุที่พัดไหว แต่ว่าความสำคัญของธาตุเหล่านี้ก็น่าจะรวมกันอยู่ในส่วนที่แข็งแข็ง และมีส่วนอื่น ๆ เข้ามาประกอบ จะเล็กเท่าไรก็ตามก็แปลว่ายังอยู่ และเมื่อถึงเวลาก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังขารอีก และเมื่อสังขารแตกสลายก็แยกกันไปอีก ก็ไปรวมกันอยู่ในโลกธาตุที่เรียกว่า โอกาสโลก อันนี้เอง ไม่ใช่ไปทางไหน โลกจึงไม่มีเล็กลง

เมื่อรูปกายดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนไปตามกรรม

คราวนี้ มากล่าวถึงที่มีทั้ง ๒ ส่วนร่วมกัน คือว่าส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้มารวมกันประกอบกัน อันหมายถึงสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนี้แหละที่ไม่เป็นวัตถุทั้งหมด หรือวัตถุล้วน ๆ แต่ว่ามีธาตุรู้มารวมอยู่ด้วย ดังเช่นบุรุษบุคคลชายหญิงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ส่วนที่เป็นร่างกายหรือรูปกายเป็นส่วนที่ไม่รู้ แต่เป็นส่วนที่เป็นนามกายคือส่วนที่เป็นจิตใจนี้มีตัวรู้ ก็แปลว่าทั้ง ๒ ส่วนนี้มาประกอบกัน ก็มาเป็นสัตว์โลก คราวนี้ทั้ง ๒ ส่วนที่มาประกอบกันนี้ ว่าถึงส่วนที่ไม่มีตัวรู้คือส่วนรูปกายนั้น ก็เป็นส่วน

ที่เป็นวัตถุและก็ประกอบมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ เช่นเดียวกับสิ่งที่เป็นวัตถุล้วน ๆ ทั้งหลายเช่นต้นไม้ภูเขาก้อนดินก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร แต่ว่ามีส่วนที่เป็นนามกายหรือนามธรรมเข้าประกอบ จึงนับว่าเป็นสังขารพิเศษขึ้นไปอีกส่วนหนึ่งในโลกนี้ คือมีส่วนที่เป็นธาตุรู้เข้าประกอบ และส่วนที่เป็นวัตถุก็มาจากธาตุทั้งหลายที่เป็นวัตถุ ส่วนที่เป็นนามธรรมหรือนามกายคือเป็นความรู้ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็มาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ เพราะว่าเมื่อส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งมาประกอบกันเป็นรูปกายอันนี้ก็เป็นสังขาร เมื่อมาจากธาตุทั้งหลายมาประกอบกันเข้าซึ่งเป็นธาตุที่เป็นวัตถุนั้นแหละ ตัวความรู้ต่าง ๆ ก็เช่นกัน ก็ต้องมาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ จึงเป็นอันว่าธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวหรือธาตุที่ไม่รู้ กับธาตุที่เป็นธาตุรู้มาประกอบกัน ก็เป็นบุรุษสตรีบุคคลอันเป็นสัตว์โลกนี้

และก็ต้องทำความเข้าใจเช่นเดียวกัน ว่าส่วนที่เป็นรูปกายนั้นก็ก็เป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ เข้ากับลักษณะของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งดังกล่าวแล้ว และเมื่อดับก็ไม่หมดสิ้นไปอีกเหมือนกัน ดังคนเรานี้เมื่อตาย ตัวธาตุรู้ดังจะเรียกว่าจิตก็ตาม วิญญาณก็ตาม จุตีเคลื่อนออกไปแล้ว ทั้งร่างกายอันนี้ไว้ ร่างกายอันนี้ก็เหมือนอย่างก้อนดินก่อนไม้ไร่วิญญาณ ก็กลายมาเป็นสังขารที่เป็นวัตถุเหมือนอย่างสังขารที่เป็นวัตถุทั้งหลาย และก็แตกสลายไป ลมก็ดับไป ธาตุน้ำก็แห้งเหือดหายไป ธาตุไฟก็ดับไป ธาตุที่เป็นธาตุดินก็เน่าเปื่อยไป แต่ว่าตัวธาตุนั้นก็ไม่หมดสิ้นไม่หายไปไหนอีก เพราะฉะนั้น เมื่อเกิดขึ้นมาก่อนเกิดร่างกายขึ้นมาใหม่ ธาตุเหล่านั้นก็มาประกอบกันเข้าใหม่ แต่เมื่อกายอันนี้แตกสลายไป ธาตุอันนี้ก็แยกย้ายกันไป ก็อยู่ในโอกาสโลกนี้แหละ โลกจึงไม่เล็กลง เพราะฉะนั้น เมื่อคนตายหรือสัตว์ตายเน่าเปื่อยไปหรือว่าเผาไป ตั้งแต่ครั้งติดดาบรพก็นับไม่ถ้วน โลกก็ไม่เล็กลง ก็คงอยู่เท่านั้นนั่นแหละ และธาตุทั้งหลายก็มารวมกันเข้าใหม่ ก็เป็นสังขารขึ้นมาใหม่

คราวนี้ ส่วนจิตก็เหมือนกัน คือความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ก็ดับไป แต่ว่าตัวธาตุรู้ก็ไม่ดับ คือรู้ที่เป็นตัวธาตุก็ไม่ดับ ก็เหมือนกับวัตถุที่เป็นตัวธาตุนั้นก็ไม่แตกไม่หายไปหมดไม่สิ้น ตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ที่มาปรากฏเป็นความรู้ก็เช่นเดียวกัน ตัวความรู้ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นเป็นสังขาร เป็นสังขารฝ่ายธาตุรู้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดมีดับเช่นเดียวกับสังขารที่เป็นฝ่ายวัตถุ และเมื่อดับในที่สุดแล้ว ตัวธาตุรู้คือสิ่งที่เป็นตัวธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวธาตุก็ไม่ดับ ก็เคลื่อนไปตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว

วิญญานธาตุอุปบัติหรือจุติเพราะกิเลส

คราวนี้ การที่ธาตุส่วนที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้มาประกอบกันอยู่ อาศัยกันอยู่นี้ ก็เป็นสังขารอีกอย่างหนึ่ง คือเป็นส่วนผสมปรุงแต่ง และก็ต้องมีเหตุปัจจัยเหมือนกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้พบ ว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้ธาตุที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้ต้องมาพบกันมาประกอบกัน ดังที่ทุก ๆ คนเรานี้ก็มีทั้ง ๒ ส่วนนี้แหละมาประกอบกันอยู่ มาเป็นสังขารซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุกับสังขารจากธาตุที่เป็นตัวรู้ แล้วก็สมมติชื่อเรียกกันไปทั้ง ๒ ฝ่ายต่าง ๆ กัน

ทำไมจึงต้องประกอบกัน เมื่อแยกจากกันแล้วทำไมไม่แยกจากกันไปเสียเลย ทำไมต้องมาพบกันอีกมาประกอบกันอีก และความที่มาประกอบกันอีกนั้นก็เรียกว่ามาเกิดอีกนั่นเอง และเมื่อแตกสลายก็แปลว่าเคลื่อนออกไป เป็นภาษาเรียกฝ่ายที่เป็นธาตุรู้ ตายหรือแตกสลายก็เป็นภาษาเรียกสำหรับธาตุที่ไม่รู้ คือภาษาเรียกตัวสังขารที่มาจากธาตุที่เป็นวัตถุที่ไม่ใช่เป็นธาตุรู้ ก็เรียกว่าเกิด และเมื่อแตกสลายก็เรียกว่าตาย หรือว่าดับ ส่วนที่มาจากธาตุที่เป็นตัวรู้นั้น ถ้าเกิดก็เรียกว่าอุปบัติ ซึ่งแปลว่าเข้าถึง และเมื่อจะไปก็เรียกว่าจุติ คือเคลื่อนไป อันเป็นคำที่มีความหมายว่าไม่ตาย ยังมีตัวที่ไม่ตาย และตัวที่ไม่ตายนี้มาแล้วก็ไป ก็มาอาศัยอยู่ในกายอันนี้ซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับคือตาย แต่ตัวที่เป็นธาตุรู้นั้นเป็นตัวที่เข้าถึงมาประกอบเป็นสังขารขึ้น และเมื่อสังขารอันนี้แตกแยกก็เคลื่อนออกไป เรียกว่าจุติคือเคลื่อน สุดแต่จะตั้งชื่อเรียกกันว่าจิต ว่าวิญญาน ว่าสัตว์ ว่าเรา ว่าเขา

คราวนี้ เมื่อมาประกอบกันเข้าเป็นบุรุษสตรีเราเขาดังนี้แล้ว ก็มีกระบวนการทางร่างกายทางจิตใจไปตามธรรมชาติธรรมดา เช่น มีตามีหูมีจมูกมีลิ้นมีกายและมีมโนคือใจประกอบกันอยู่ แล้วก็มึรูมีเสียงมีกลิ่นมีรสมีโผฏฐัพพะและมีสิ่งที่ใจรู้ใจคิดเรียกว่าธัมมะ มาประจวบกันอยู่ แล้วก็เกิดเป็นนามธรรม คือเป็นนามธรรมที่ไปตามลำดับตามขั้น ๕ ก็เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน รวมทั้งรูปก็เป็นรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน เรียกว่าขั้น ๕ ตามที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งก็เป็นธรรมชาติธรรมดา

แต่ว่ายังมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่ง อันเรียกว่ากิเลส ที่แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง และกิเลสอันนี้ก็อาศัยขั้น ๕ นี้แหละบังเกิดขึ้น หรือว่าอาศัยรูปกายอาศัยนามกาย อาศัยรูปนามอันนี้แหละบังเกิดขึ้น

ตั้งที่มีตรัสเอาไว้ในปฏิจสมุปาบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ว่าเพราะเวทนา เป็นปัจจัยเกิดตัณหา และตรัสไว้ในพระสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่า ในเมื่อ อาศัยรูปกายและนามกายประกอบกัน ก็เกิดเวทนาคือความรู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คราวนี้เมื่อเป็นสุขเวทนา เป็นสุขได้ กินสุขได้เสวยสุข ก็เกิดความยินดีพอใจ และความยินดีพอใจนี้ก็มาเป็นราคานุสสัย อนุสสัยคือราคะ ความติดใจยินดี อนุสสัยก็แปลว่านอนจม คือหมายความว่ายังจมเข้าไป อยู่ในจิตส่วนลึก ติดอยู่ในจิตส่วนลึก เป็นราคานุสสัย อนุสสัยเครื่องที่นอนจมอยู่ในจิต ส่วนลึกคือราคะความติดใจยินดี คือยินดีอยู่ในสุขเวทนานั่นเอง ตลอดจนถึงในสิ่งทั้งหลายที่ทำให้เกิดสุขเวทนาด้วย คราวนี้เมื่อได้รับทุกข์เวทนา ได้กินทุกข์เสวยทุกข์เป็นทุกข์ต่าง ๆ ก็ไม่ชอบไม่พอใจในตัวทุกข์ด้วย และในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วย ก็ทำให้บังเกิดปฏิฆานุสสัย ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งนอนจมติดอยู่ในจิตส่วนลึก เมื่อประสบ อทุกข์มสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เมื่อไม่พิจารณาก็เกิดโมหะคือความหลง ก็ทำให้บังเกิดเป็นอวิชชานุสสัย อนุสสัยคืออวิชาคือความไม่รู้ ยังนอนจมติดอยู่ในจิต ส่วนลึก เพราะว่าจิตนี้ที่เรียกว่าจิต คือเรียกตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ที่นั่นว่าจิต ก็เพราะเหตุว่า คิด รู้ เก็บ และวิจิตรคือหลากหลายต่าง ๆ กันมาตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้น จึงเก็บเอาไว้ เก็บเอาไว้เป็นราคะความติดใจยินดีอยู่ในสุขเวทนาและในสิ่งที่ทำให้เกิด สุขเวทนา เก็บตัวไม่พอใจกระทบกระทั่งในทุกข์เวทนาและในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์เวทนา เก็บเอาอวิชาคือตัวความไม่รู้อันมีอาการให้หลงในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งในสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนาเช่นนั้น ก็เป็นอวิชาชั้นมา

อันนี้แหละเป็นตัวกิเลสที่เข้ามาประกอบเข้าอีก ก็เป็นสังขารคือส่วนผสม ประชุมแต่งเข้าอีก คือว่าปรกตินั้นก็มีการผสมปรุงแต่งจากส่วนที่เป็นธาตุวัตถุไม่รู้ กับส่วน ที่เป็นธาตุรู้คือตัวรู้ มารวมกันเข้ามาเป็นบุรุษสตรีบุคคลสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย แล้วยังมีกิเลสเข้ามาปรุงแต่งเข้าอีกส่วนหนึ่งประกอบเข้าอีก เพราะฉะนั้น จึงเป็นสังขาร คือ ส่วนผสมปรุงแต่งที่มีกิเลสเข้าผสมอยู่ด้วย

ครั้งที่ ๑๙

ลักษณะพระพุทธานุภาพ การรับรู้อารมณ์ของจิต

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาจนถึงกิเลส ที่มีส่วนเข้ามาผสมปรุงแต่ง ภายคือรูปกายและจิต ซึ่งเป็นสังขตธรรมส่วนหนึ่งของโลก ซึ่งมีส่วนวัตถุกับส่วนจิตเข้า ประกอบกัน ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องกิเลสต่อไปจากที่ได้แสดงแล้ว จะได้กล่าวถึง กระบวนการของกายและจิตที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา กับที่มีบุคคลเข้าไปมีส่วน ปรุงแต่ง และก็จะกล่าวเทียบกับทางฝ่ายวัตถุก่อน ซึ่งทางฝ่ายวัตถุนั้นก็มีกระบวนการ ของตนเอง กับมีกระบวนการที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังเช่นต้นไม้ก็มีทั้ง ๒ อย่าง คือที่เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตนเอง กับที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ส่วนที่มีบุคคลเข้าไป เกี่ยวข้องนั้น ก็คือการทำบุคคลทำการเพาะหว่านปลูก เช่น ทำนา ทำสวน ก็มี การเพาะ หว่านปลูกข้าวและต้นไม้ต่าง ๆ ตามต้องการ และการให้น้ำการบำรุงต่าง ๆ การรักษา ต่าง ๆ เหล่านี้บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง กับอีกส่วนหนึ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ที่เรียกว่า ตามสภาพ คือการที่ต้นไม้เริ่มงอกเป็นต้นขึ้นจากเมล็ดแล้วก็เติบโตขึ้นไปโดยลำดับ ออกดอกออกผล นี้ต้นไม้เป็นไปตามภาวะของตนที่เรียกว่าสภาพ

อธิบายความหมายของสภาพกับภาวะ

เพราะฉะนั้น จึงใคร่จะอธิบายคำว่าสภาพ ว่ามาจากคำว่าสภาวะในภาษาบาลี ไทยเรามาใช้ทับศัพท์ว่าสภาพ เอา “ว” เป็น “พ” แปลตามคำก็แปลว่าภาวะของตัว เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะเรียกว่าสภาพนั้นคือสิ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ดังเช่นสภาพ

ของต้นไม้ดั่งที่กล่าวมานั้นบุคคลไม่ได้เป็นผู้ไปทำ แต่ต้นไม้เขาทำของเขาเองคือเป็นไปเอง การที่แตกเป็นหน่อขึ้นจากเมล็ดแล้วก็เติบโตขึ้นมา มีลำต้น มีเปลือก มีกิ่ง มีใบ มีผล เป็นต้นเหล่านี้ เขาเป็นไปของเขาเอง เรียกว่าเขามีภาวะของเขาเอง ไปตามภาวะของตนเอง ความเป็นของตนเอง ภาวะแปลว่าความเป็น ลักษณะดั่งนี้เรียกว่าสภาพ หรือสภาวะ แต่การที่บุคคลเข้าไปทำเข้าไปตกแตงนั้นไม่เรียกว่าสภาพ แต่อาจเรียกว่าภาวะได้ เช่นว่าการที่เป็นบ้านเป็นเรือนนี้ไม่ใช่เป็นสภาพ คือมิได้เป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นมาเอง คนไปตัดเอาไม้มา เอาทัพพสัมภาระอื่น ๆ มาปลูก มาสร้างขึ้น จึงเป็นบ้านเป็นเรือน ฉะนั้น บ้านเรือนจึงมิได้เป็นไปตามสภาพ คือมิได้เกิดขึ้นตามสภาพตามภาวะของตน แต่มีคนปรุงแต่ง ถ้าหากว่าบ้านเรือนเป็นไปเอง เช่นว่าเราเพียงแต่หาไม้ มากอง ๆ เอาไว้ เอาทัพพสัมภาระมากอง ๆ เอาไว้ แล้วบ้านเรือนเขามาปรุงของเขาเอง เสาก็ตั่งขึ้นเอง ฝากก็มาประกอบกันเอง หลังคาจะมาประกอบกันเอง กระเบื้องก็มุงเอง ถ้ำดั่งนี้จึงจะเป็นสภาพ แต่คนทำทั้งนั้น ส่วนต้นไม้ที่คนทำแต่เบื้องต้น คือว่าปลูก หว่านบำรุงรักษา เหล่านี้เป็นภาวะคือเป็นเรื่องของคน แต่ความที่ต้นไม้แตกขึ้นมา เป็นต้นไม้ นี้เป็นไปตามภาวะของตน ของตนก็คือของต้นไม้เอง เป็นไปเองดั่งนี้ เรียกว่าสภาพ นี้เป็นความต่างกันของถ้อยคำที่เรียกว่าสภาพหรือเรียกว่าภาวะเฉย ๆ

กระบวนการของกาย

คราวนี้ ในบุคคลเองก็เหมือนกัน ว่าถึงในส่วนกาย เอรูปรูกายเช่นว่าอาหาร คนก็ต้องแสวงหามา แล้วก็ต้องมาหุงมาต้มมาบริโภคนำเข้าปากเคี้ยวกลืนลงไป ที่คนทำ แต่เมื่อกลืนลงไปถึงในท้องแล้ว อาหารนั้นถูกย่อยแล้วนำไปบำรุงเลี้ยงร่างกาย แล้วเป็นส่วนที่ขับถ่ายออกมาเหล่านี้เป็นสภาพคือเป็นไปเอง ลมหายใจก็คล้าย ๆ กับเป็นสภาพ เพราะว่าการหายใจเข้าหายใจออกนี้ ก็หายใจไปตามเรื่องของร่างกาย และลมที่เข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกายอย่างไร แล้วก็หายใจออกเอาอากาศที่ไม่ดีออกมาอย่างไร นี้ก็เป็นไปเองตามสภาพตามภาวะของตนของร่างกาย แต่ว่าส่วนหนึ่งนั้นบุคคลทำ เช่นว่ามีเจตนาคือความจงใจขึ้นมา ทำทางกายทำทางวาจาทำทางใจขึ้นมา เป็นกรรม เหล่านี้ไม่ใช่สภาพ คือว่าคนใช้ร่างกายอันนี้ทำพร้อมทั้งจิตใจ

คราวนี้ เมื่อทำเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมและการให้ผลของกรรมนี้เป็นสภาพของกรรมที่เป็นไปเอง เมื่อทำเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมและการให้ผลของกรรมนี้เป็นสภาพของกรรมคือเป็นไปเอง กับมีปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาประกอบ นั่นก็สุดแต่จะเป็นอย่างไร อันนี้ก็จะปรารภกล่าวกันอีกเรื่องหนึ่ง แต่นี้เพียงยกมาเป็นตัวอย่างเท่านั้นก่อนว่ากระบวนการของสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนี้ เมื่อผสมปรุงแต่งขึ้นมาแล้ว ก็เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตณนั้นส่วนหนึ่ง แล้วก็มิบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องนั้นอีกส่วนหนึ่ง ดังเช่นตัวอย่างที่กล่าวนั้น

กระบวนการของจิต

คราวนี้ มาถึงกระบวนการของจิต กายและจิตที่อาศัยกันอยู่นี้ ก็มีกระบวนการที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาส่วนหนึ่ง และที่มิบุคคลเข้าเกี่ยวอีกส่วนหนึ่ง จะว่าถึงที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดาดังที่เรียกว่าสภาพนั้นก่อน คือว่าจิตนี้ตั้งที่ได้กล่าวแล้วก็อาศัยอยู่ในกายนี้ และกายนั้นในที่นี้ก็หมายถึงแค่รูปกายก่อน หรือว่าธาตุ ๕ ที่เป็นฝ่ายรูปหรือฝ่ายวัตถุมารวมกันเข้า จิตก็มุ่งถึงตัววิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ที่มาอาศัยอยู่กับกายนี้ ที่นี้เมื่อมาอาศัยกันแล้ว ก็มีกระบวนการที่อาศัยกันไปตามธรรมชาติธรรมดา อันหมายถึงว่ากายจิตของใคร ๆ ก็จะต้องเป็นอย่างนั้น คือว่าความที่อาศัยกันนั้นก็ตั้งต้นแต่ที่ตรัสแสดงไว้ถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ประกอบกันที่คู่กัน คำว่าอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อคือต่อกัน อายตนะภายในก็ได้แก่จักขุคือตา หมายถึงที่เป็นจักขุประสาท โสตะคือหู หมายถึงที่เป็นโสตประสาท ฆานะคือจมูก หมายถึงที่เป็นฆานประสาท ชิวหาคือลิ้น หมายถึงที่เป็นชิวหาประสาท กายะคือกาย หมายถึงที่เป็นกายประสาท และมโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ อายตนะภายนอกก็คือรูปที่คู่กับตา เสียงที่คู่กับหู กลิ่นที่คู่กับจมูก รสที่คู่กับลิ้น โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่คู่กับกาย และธรรมะ นี้ก็ใช้คำว่าธรรมะอีกเหมือนกัน แต่หมายถึงเรื่องราวที่คู่กับมโนคือใจ

นี่เป็นการแสดงถึงกระบวนการของกายและจิตอาศัยกัน อันนับว่าเป็นก้าวแรก ก็คือว่าตากับรูปประจวบกัน หูกับเสียงประจวบกัน จมูกกับกลิ่นประจวบกัน ลิ้นกับรสประจวบกัน กายกับโผฏฐัพพะประจวบกัน มโนคือใจและธรรมะคือเรื่องราวประจวบกัน

ดังที่ทุกคนได้มีอยู่เป็นไปอยู่ และเมื่อมาประจวบกันแล้วก็เกิดวิญญูณ กล่าวคือ เมื่อตากับรูปประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญูณ ความรู้ทางตา อันได้แก่เห็น หูกับเสียงประจวบกันก็เกิดโสตวิญญูณ ความรู้ทางหู คือได้ยิน จมูกกับกลิ่นประจวบกันก็เกิดความรู้อันเรียกว่าฆานวิญญูณ ความรู้ทางฆานะคือจมูก อันได้แก่ทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบกันก็เกิดชีวหาวิญญูณ คือความรู้ทางลิ้น ได้แก่ทราบรส กายและโณภูฐัพพะประจวบกันก็เกิดกายวิญญูณ ความรู้ทางกาย คือทราบสิ่งที่ถูกต้อง มโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวประจวบกันก็เกิดความรู้อันเรียกว่ามโนวิญญูณ คือความรู้ทางมโนคือใจ

เมื่อเกิดเป็นวิญญูณ ๖ ขึ้นดังนี้แล้ว เมื่อทั้ง ๓ อย่างมาประชุมกันขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ คือว่าเมื่อตากับรูปและจักขุวิญญูณมาประชุมกัน ก็เกิดจักขุสัมผัสความกระทบทางจักขุ เมื่อหูกับเสียงและโสตวิญญูณมาประชุมกัน ก็เกิดโสตสัมผัส ความสัมผัสคือความกระทบทางหู เมื่อจมูกกับกลิ่นและฆานวิญญูณมาประชุมกัน ก็เกิดฆานสัมผัสคือสัมผัสทางจมูก เมื่อลิ้นกับรสและชีวหาวิญญูณมาประชุมกันมาประจวบกัน ก็เกิดชีวหาสัมผัสคือสัมผัสทางลิ้น เมื่อกายกับโณภูฐัพพะและกายวิญญูณทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกัน ก็เกิดกายสัมผัสคือสัมผัสทางกาย เมื่อมโนคือใจกับธรรมะคือเรื่องราวและมโนวิญญูณทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกัน ก็เกิดมโนสัมผัสคือสัมผัสทางใจ

เมื่อมาถึงสัมผัสดังนี้แล้วจึงเกิดเวทนา คือเพราะสัมผัสทางตาก็เกิดเวทนาอันเกิดจากสัมผัสทางตา เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา และเพราะสัมผัสทางหูก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางหู เรียกว่าโสตสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางจมูกก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก เรียกว่าฆานสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางลิ้นก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เรียกว่าชีวหาสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางกายก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เรียกว่ากายสัมผัสสชาเวทนา เพราะสัมผัสทางมโนคือใจก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ เรียกว่ามโนสัมผัสสชาเวทนา

จึงเกิดสัญญาคือความจำได้หมายรู้ซึ่งเกิดถัดมาจากเวทนานั้น เป็นสัญญาในรูปก็เรียกว่ารูปสัญญา สัญญาในเสียงก็เรียกว่าสัททสัญญา สัญญาในกลิ่นก็เรียกว่าคันธสัญญา สัญญาในรสก็เรียกว่ารสสัญญา สัญญาในโณภูฐัพพะก็เรียกว่าโณภูฐัพพะสัญญา สัญญาในเรื่องราวก็เรียกว่าธัมมสัญญา

และก็เกิดสังขารคือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไป ในรูปบ้าง ในเสียงบ้าง ในรสบ้าง ในโณภัพพะบ้าง ในธรรมะคือเรื่องราวบ้าง เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดที่เป็นฝ่ายดีบ้างฝ่ายชั่วบ้าง หรือฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่วบ้าง

และเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วยที่รู้เป็นวิญญูณ ก็เป็นวิญญูณเวียนขึ้น ๆ มาอีก เพราะฉะนั้น กระบวนการของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่จึงเป็นดังนี้ ตามที่มีแสดงไว้ตามลำดับในธรรมวิภาคในนวโกวาทนั้นแล้ว

รูปนามหรือนามรูป

ในเบื้องต้นก็ให้ดูและกำหนดจำไว้ แล้วก็ทำความเข้าใจ คราวนี้ก็จะได้อธิบายเพิ่มเติมจากที่ท่านวางไว้เป็นแบบดั่งนั้น ก็คือว่าในฝ่ายอายตนะภายในภายนอกนั้น ๕ ข้อข้างต้นก็เป็นวัตถุ หรือเป็นรูปกายเป็นรูปขันธ์โดยตรง ส่วนข้อที่ ๖ คือมโนกับธัมมะคือเรื่องราวนั้น ก็เป็นสิ่งที่เชื่อมเกี่ยวกันอยู่ในระหว่างรูปซึ่งเป็นวัตถุ กับจิตที่เป็นฝ่ายทางจิตใจ เหตุฉะนั้น จึงจะสามารถทำให้กายและจิตใจนั้นมาประสานกันได้ มาเป็นสังขารคือปรุงแต่งด้วยกันได้ และในฝ่ายที่เป็นส่วนรูปนั้นก็ เป็นรูป ในฝ่ายที่เป็นวิญญูณ เป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารแล้วก็กลับมาเป็นวิญญูณขึ้นอีก นั้นรวมเรียกว่าเป็นนาม ย่อเข้าจึงเป็นรูปนาม แต่เรียกว่านามไว้ต้นเป็นนามรูป

ตามลำดับที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า เรียงลำดับต่างจากขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ นั้นเรียงลำดับว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ แต่ว่าตามที่ได้อธิบายถึงกระบวนการเกิดขึ้นของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่ เรียงว่ารูปคืออายตนะทั้ง ๒ แล้วก็วิญญูณ แล้วก็สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เวียนมาวิญญูณต่อไป ถ้ายังไม่กล่าวถึงวิญญูณที่เวียนต่อไป ก็เอาแค่สังขาร เพราะฉะนั้น จึงต่างจากขันธ์ ๕ โดยที่ในขันธ์ ๕ นั้นเรียงวิญญูณไว้ท้ายทีเดียว ไม่เรียงวิญญูณเอาไว้ต่อจากรูป และไม่ได้แสดงสัมผัส

พิจารณาดูแล้วว่าท่านเรียงขันธ์ ๕ ไว้อย่างนั้น ไม่ได้มุ่งแสดงตามกระบวนการที่เกิดขึ้นของกระบวนการทางจิตใจ แต่ว่ามุ่งแสดงขันธ์ ๕ สำหรับให้พิจารณาทางด้าน

วิปัสสนา คือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง คือตรัสสอนให้กำหนดแยกก่อนอันนี้ที่ยึดถือกันว่า ตัวเราของเราอยู่นี้ออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ได้รวมเป็นก้อนเดียวกันแต่แยกออกเป็น รูปฝ่ายหนึ่ง เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณแต่ละฝ่ายเป็น ๕ เพื่อให้พิจารณาเห็นได้ง่าย เพราะว่ารูปร่างนั้นเป็นส่วนหยาบเห็นได้ง่าย ตรัสสอนให้พิจารณาก่อน ว่านี่รูป เวทนานั้น ก็เป็นความที่ปรากฏอาการเป็นทุกข์เป็นสุขหรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขของกายใจ นี้แปลว่าคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างกายและใจ เวทนาทางกายก็มี เวทนาทางใจก็มี นี่จึงมาเป็นที่ ๒ เพราะเมื่อพบกายก็พบเวทนา คือเมื่อพบรูปก็พบเวทนา เพราะเวทนาทาง รูปมีทางกายมี จึงให้จับพิจารณาเวทนาต่อไปเลย แล้วจึงมาสัญญาสังขารซึ่งเป็น อารมณ์ทางใจ เพราะว่าสัญญาสังขารทางรูปไม่มี รูปจำอะไรไม่ได้ รูปคิดอะไรไม่ได้ นั้นต้องใจหรือจิต แต่ว่ารูปมีเวทนาได้เป็นสุขได้เป็นทุกข์ได้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขได้ เพราะฉะนั้น จากเวทนาจึงมาสัญญาสังขารแล้วก็กลับมาวิญญาณซึ่งเป็นตัวที่ละเอียด ก็แปลว่าตรัสเรียบเรียงลำดับจากหยาบมาละเอียดก็เป็นรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ และก็ไม่จำเป็นจะต้องมาพิจารณาตัวสัมผัสซึ่งเป็นตัวสำคัญ แต่ก็เป็นตัวที่แฝงอยู่ใน ระหว่างของวิญญาณและเวทนา ต่อเมื่อมาจับพิจารณาถึงกระบวนการเกิดทางจิตใจที่ อาศัยกาย จึงได้ทรงแสดงดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นการแสดงถึงกระบวนการเกิดทางจิตใจ กับร่างกายที่อาศัยกัน

จิตน้อมออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖

คราวนี้ มาถึงคำที่ย่อลงว่าเป็นนาม นามนั้นอะไร คำว่านามนั้นเรามากจะเข้าใจ กันเพียงว่าไม่ใช่รูป เป็นแต่เพียงชื่อที่เรียก เหมือนอย่างคนที่ชื่อนั้นชื่อนี้ เป็นชื่อที่ไม่มีรูป เป็นสักแต่ว่าชื่อ แต่ว่าความหมายในทางความเกิดขึ้นนั้น คำว่านามแปลว่าน้อม เหมือนอย่างคำว่านโม แปลว่าความนอบน้อม คำว่านามนั้นก็มิมีมูลธาตุเหมือนกับคำว่า นโม คือแปลว่าน้อม ก็คือว่าอาการที่จิต ที่เป็นตัวธาตุรู้อันอาศัยอยู่ในกายส่วนที่เป็นรูป น้อมออกรู้ รู้โลก คือรู้สิ่งภายนอก อาศัยอายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน เพราะว่า จิตนั้นถ้าหากว่าอายตนะภายในภายนอกยังไม่ประจวบกัน จิตก็ไม่น้อมออกรู้ และ เมื่อไม่น้อมออกรู้ก็เหมือนว่าไม่รู้ ต่อเมื่ออายตนะภายในภายนอกประจวบกัน จิตจึง

น้อมออกรู้ เพราะฉะนั้น จึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่ามีบ้านอยู่บ้านหนึ่ง จิตเป็นเจ้าของบ้านอยู่ภายในบ้าน และบ้านนั้นมีประตูนอกอยู่ ๕ ประตู ประตูในอยู่ ๑ ประตู เมื่อจิตจะรู้อะไรในภายนอกก็ต้องรู้โดยประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ดังกล่าวนั้น โดยที่จิตออกไปรู้ก็ตาม คือจิตออกประตูออกไปรู้ก็ตาม หรือสิ่งที่จิตรู้นั้นเข้าประตูมาให้จิตรู้ก็ตาม จิตน้อมออกไปรู้ ฉะนั้น จึงรู้ได้ คือว่าน้อมออกรู้รูปก็ทางประตูตา น้อมออกไปรู้เสียงก็ทางประตูหู กลิ่นรสโผฏฐัพพะเรื่องราวก็ทางประตูจมูก ประตูลิ้น ประตูกาย ประตูมโนคือใจ แต่อยู่ในขณะที่ยังไม่รู้เรื่องอะไรเข้าประตูเข้ามา จิตก็เหมือนอย่างไม่รู้อะไร และในขณะที่จิตยังไม่รู้อะไรทางประตูดังกล่าวนั้น อันนี้แหละที่เรียกว่า *ภวังคจิต* นี้เป็นภาษาในอภิธรรม ภวังคจิตตามศัพท์ ภวังค์แปลว่าองค์ของภพ ภาวะ อังคะ แปลว่าองค์ของภพ เป็นจิตที่ยังไม่ออกรับรู้อะไร เพราะฉะนั้น ท่านจึงเปรียบเทียบดังว่าน้ำในมหาสมุทรที่ไม่มีลม ก็ไม่มีคลื่นสงบอยู่เฉย ๆ นี้คือภวังคจิต แต่เมื่อเกิดลมเกิดคลื่นขึ้นมา นั่นก็แปลว่าน้ำที่ออกจากภาวะปรกติไปสู่ภาวะที่มีคลื่นที่เป็นคลื่น เพราะลม จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ออกรู้อะไรทางตาทางหูเป็นต้นดังนั้นก็ เป็นภวังคจิตเหมือนอย่างน้ำที่สงบเงียบไม่มีลมไม่มีคลื่น

เพราะเหตุนี้ จึงได้เรียกกายตนะภายในทั้ง ๖ ว่าทวาร เช่น จักขุทวารก็คือ ประตูตา โสตทวารก็ประตูหู ฆานทวารก็ประตูจมูก ชิวหาทวารก็ประตูลิ้น กายทวารก็ประตูกาย มโนทวารก็ประตูใจ เป็นประตูสำหรับที่จะรับเรื่องเข้าสู่จิต หรือสำหรับจิตจะออกรับเรื่อง และสิ่งที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ นี้จึงเรียกว่า *อารมณ* คำว่าอารมณ หมายถึงเรื่อง เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ในอภิธรรมเรียกว่า *อาลัมพะ* แปลว่าเป็นเครื่องหน่วงจิต ก็เพราะว่าที่จิตรับเรื่องนั้นคือน้อมออกไปรับเรื่อง อันหมายความว่าสิ่งที่จิตรับได้นั้นเป็นเพียงแต่เรื่องไม่ใช่วัตถุ อย่างเช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน รูปที่ตาเห็นเป็นภูเขา ต้นไม้ บุคคล หรือเป็นอะไรก็ตาม ซึ่งล้วนเป็นวัตถุ จิตจะรับเอาต้นไม้ภูเขาเขาเอานุคคลเอาอะไรต่ออะไรเข้ามาในจิตไม่ได้ จิตรับได้แต่เรื่อง คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตก็รับเอาแต่เรื่องของรูปที่เข้ามาทางจักขุทวารคือ ประตูตา เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่ารูปารมณ อารมณคือรูป คือรับอารมณคือรูปเท่านั้นเอง ไม่ใช่รับเอาต้นไม้ภูเขาบุคคลเข้ามา เสียงก็เหมือนกัน ก็รับแต่เรื่องที่เรียกว่าสัททารมณ

อารมณ์คือเสียง กลิ่นก็เหมือนกัน เรียกว่าคันธอารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น รสอารมณ์ อารมณ์คือรส โผฏฐัพพอารมณ์ อารมณ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมารมณ์ อารมณ์คือเรื่องราวของสิ่งเหล่านั้น จิตรับได้แต่เรื่องที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ นั้น และโดยเฉพาะ ๕ ช่องข้างต้นนั้น สิ่งที่ได้รับล้วนแต่เพียงวัตถุ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ จะเอามาใส่ในจิตไม่ได้ จิตรับแต่เรื่องเข้ามา เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอารมณ์ เมื่ออธิบายในแนวที่แสดงถึงจิตน้อมอกรับอารมณ์ดังนี้ อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่าทวารทั้ง ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จึงเรียกว่าอารมณ์ ๖ เพื่อให้ชัดขึ้นชื่อว่า จิตน้อมอกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นทางทวารทั้ง ๖ ก็ไม่ต่างอะไรจากอายตนะภายในภายนอกนั้นแหละ แต่ว่ามาเปลี่ยนชื่อเป็นทวาร ๖ เป็นอารมณ์ ๖ ก็โดยมุ่งที่จะแสดงถึงกระบวนการของจิต ที่น้อมอกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นี้ทางทวารทั้ง ๖ รับมาเป็นวิญญูณ เป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร

ครั้งที่ ๒๐

ลักษณะพระพุทธานุภาพ การรับรู้อารมณ์ของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพถึงเรื่องอายตนะภายในอายตนะภายนอกสัมผัสกับจิตหรือธาตุรู้ ซึ่งมาประกอบกับนามรูป ทวาร อารมณ์ ภาวังจิต ซึ่งบรรดาชื่อทั้งปวงเหล่านี้ต่างมีความหมายตามลักษณะจำเพาะของแต่ละชั้น และที่สัมพันธ์กันอยู่ซึ่งเมื่อไม่เข้าใจก็ดูจะยุ่ง แต่ถ้าเข้าใจแล้วก็ไม่ยุ่ง และจะทราบกระบวนการของจิตตามลักษณะที่แสดงไว้ในพุทธานุภาพที่ขึ้น

อินทรีย์ หรืออายตนะภายใน หรือทวาร ๖

จะได้กล่าวอธิบายทบทวนบ้าง ต่อไปบ้าง ในข้อที่ควรจะกล่าว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการของจิตตามทางพระพุทธานุภาพที่ขึ้น จะเริ่มด้วยอายตนะภายในหรือทวาร ๖ ตามที่กล่าวแล้ว โดยจะเพิ่มชื่อของทั้ง ๖ ข้อนี้ ขึ้นอีกชื่อหนึ่งคือ อินทรีย์ ที่แปลว่าเป็นใหญ่ คือทั้ง ๖ ข้อนี้นอกจากเรียกว่าอายตนะ ซึ่งแปลว่าที่ต่อ เรียกชื่อว่าทวาร ที่แปลว่าประตูหรือช่องทาง ยังเรียกชื่อว่าอินทรีย์ ที่แปลว่าเป็นใหญ่ด้วย คือจักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักษุหรือตา ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการเห็นรูป สโตนทรีย์ อินทรีย์คือหู ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการฟังเสียง ฉานินทรีย์ อินทรีย์คือจมูก ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือลิ้น ชื่อว่า อินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการลิ้มรส กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย

ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบโณบัญญัติสิ่งถูกต้อง มนินทรีย์ อินทรีย์คือ มนะหรือมโนคือใจ ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการคิดหรือรู้ธรรมะคือเรื่องราว และเป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย คือในการเห็นรูป ในการฟังเสียง ในการทราบกลิ่น ในการทราบรส ในการทราบสิ่งถูกต้อง

ตามท้อธิบายนี้ มนินทรีย์ อินทรีย์คือมนะหรือมโนคือใจ จึงเป็นใหญ่ในทาง ของตนโดยจำเพาะด้วย คือในทางรู้หรือคิดเรื่องอันเป็นข้อ ๖ และเป็นใหญ่ในแต่ละข้อ ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย มนินทรีย์ อินทรีย์คือมนะหรือใจ เป็นอายตนะข้อที่ ๖ และทวาร ข้อที่ ๖ จึงเป็นใหญ่ครอบงำในอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ในทวาร ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย ในข้อนี้ท่านให้คำอธิบายไว้ว่า ในขณะที่ตาและรูปประจวบกัน มโนต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป หูกับเสียงประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการได้ยินเสียง จมูกกับกลิ่นประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบรส กายและสิ่งถูกต้องคือโณบัญญัติประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไป ประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบสิ่งถูกต้อง ตามนัยนี้มโนต้องเข้าไปประกอบด้วย แต่ละข้อทุกข้อ ถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบด้วยทุกข้อแล้ว แต่ละข้อนั้นจะไม่สำเร็จ เป็นการเห็นรูปเป็นต้นได้ และโดยเฉพาะในข้อที่ ๖ มโนก็ประกอบกับธรรมะคือ เรื่องราว ก็รู้และคิดคือเรื่องราวอีก เป็นประการที่ ๖ นั้นด้วย

เพราะฉะนั้น ตามอธิบายนี้จึงทำให้ท่านผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาหลายท่าน ซึ่งได้ศึกษาวิชาสรีรวิทยาปัจจุบัน ให้คำอธิบายว่ามโนได้แก่มันสมอง แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็ประทานคำอธิบายไว้ว่า มโน คือมันสมอง ท่านทั้งหลายที่ขึ้นไปดูห้องกรรมฐานที่ตึก ภปร. ซึ่งได้มีแสดงถึงประสาท ทั้ง ๕ เมื่อกระทำหน้าที่เห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้นนั้น ดำเนินไปอย่างไร คือเมื่อ จักขุประสาทกับรูปมาประจวบกัน จะต้องวิ่งไปถึงมันสมองส่วนที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการ เห็นรูป จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป ทางเสียงก็เหมือนกันเมื่อประจวบกับโสตประสาท ก็วิ่งไปถึงมันสมองที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการได้ยินเสียง จึงจะสำเร็จเป็นการได้ยินเสียง ทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน เมื่อกลิ่นรสและสิ่งถูกต้องมาประจวบกับ ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็ต้องวิ่งไปถึงมันสมอง ส่วนที่จะให้ทราบ

กลืนทราบรสทราบโณภูริัพพะสิ่งถูกต้อง จึงจะสำเร็จเป็นการทราบกลืนทราบรสทราบโณภูริัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ฉะนั้น ตามระบบสรีรศาสตร์ตามที่กล่าวมานี้ จึงต้องมีมันสมองส่วนที่เกี่ยวกับประสาททั้ง ๕ นั้นเข้ามาประกอบเข้าอีกส่วนหนึ่งด้วย ก็ตรงกับคำอธิบายของพระอาจารย์และตรงกับพระพุทธศาสนาที่ท่านอธิบายไว้ดังกล่าวมาแล้วด้วย ถึงหน้าที่ของมโนซึ่งเป็นมโนทริย์ อินทริย์คือมโน ซึ่งเป็นใหญ่ในการช่วยให้สำเร็จการเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส การทราบโณภูริัพพะตลอดจนถึงในหน้าที่เฉพาะของตัวเอง คือรู้คิดเรื่องอันเป็นข้อที่ ๖ นั้นก็ตรงกับระบบของมันเป็นสมองตามหลักสรีรศาสตร์ปัจจุบันนี้ ไปดูบนตึก ภปร. นั้นมีแสดงไว้ไปกดปุ่ม ถ้าไฟไม่เสียบก็จะมองเห็นชัด เช่น ตอนที่รูปมาประจวบกับจักขุประสาท แล้วจึงแล่นปราดไปถึงมันสมองจึงจะเห็นรูป และการได้เห็นรูป การได้ยินเสียง การได้ทราบกลิ่น การได้ทราบรส การได้ทราบโณภูริัพพะสิ่งถูกต้อง และการรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง นี้แหละคือจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ขานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ

ฉะนั้น หากมีปัญหาว่า เห็นรูปด้วยอะไร เราพูดตามภาษาสามัญว่า เห็นรูปด้วยจักขุคือดวงตา แต่เมื่อว่าตามกระบวนการจิตแล้ว ต้องตอบว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ได้ยินเสียงด้วยอะไร ได้ยินเสียงด้วยหู ถ้าตอบตามกระบวนการของจิตละก็ ต้องตอบว่าได้ยินเสียงด้วยโสตวิญญาณ ข้ออื่นก็เหมือนกัน ทราบกลิ่นด้วยขานวิญญาณ ทราบรสด้วยชิวหาวิญญาณ ทราบโณภูริัพพะด้วยกายวิญญาณ ทราบเรื่องที่เรียกว่าธัมมะเรื่องราวด้วยมโนวิญญาณดังนี้ นี่เป็นการตอบที่ถูกต้องตามกระบวนการของจิต แต่เราก็พูดตามสามัญว่าเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู เป็นต้น

จิตรู้ได้เพราะต่อกับอายตนะภายในภายนอก

คราวนี้ ตามที่ได้อธิบายแล้ว ตาหูลิ้นจมูกกายและใจทั้ง ๖ นี้เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ คือว่าต่อกับอายตนะภายในนอกที่คู่กัน รูปเสียงกลิ่นรสโณภูริัพพะและธรรมะคือเรื่องราวเป็นอายตนะคือที่ต่อ นอกจากต่อกันในระหว่างภายในและภายนอกทั้ง ๒ นี้แล้ว ยังเป็นอายตนะของจิต คือธาตุรู้ คือต่อจิตหรือธาตุรู้ จิตหรือธาตุรู้ นั้น

ต่อกับอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๒ นี้จึงรู้ภายนอกได้ และเรียกว่าทวาร แปลว่าช่องหรือประตู ก็คือเป็นช่องหรือประตูสำหรับที่จิตจะได้รู้อารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวอธิบายไว้แล้ว ว่าจิตนั้นไม่มีสรีระคือรูปร่างสีสัณฐาน มีคอกายนี้เป็นที่อาศัย หรือจะพิจารณาว่ามันสมองนั้นเป็นที่อาศัยของจิตสำหรับที่จะรู้สิ่งต่าง ๆ ก็อยู่ในกะโหลกศีรษะ ก็คล้าย ๆ อย่างคอกายคือถ้าเหมือนกัน แต่ถ้าพูดทั้งหมดคลุมเสียหมดเลยว่ามีกายนี้เป็นที่อาศัยอย่างท่านพระอาจารย์ก็ไม่มีผิด คือจิตรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในวันก่อนนั้น และในวันก่อนนั้นก็ได้อธิบายแล้วว่า สิ่งทั้งหลายที่ตาได้เห็น ที่หูได้ยิน ที่จมูกที่ลิ้น ที่กายได้ทราบ คือรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมิจิตต่าง ๆ นั้น เป็นวัตถุทั้งนั้น เพราะฉะนั้น จึงเข้าไปอยู่ในจิตไม่ได้ ได้เพียงเห็นเพียงได้ยินได้ทราบ จะเอาใส่เข้าไปในจิตไม่ได้เพราะเป็นวัตถุ เห็นบ้านหลังหนึ่ง จะเอาบ้านหลังนั้นใส่เข้าไปในจิตไม่ได้ ดังนี้เป็นต้น แต่ว่าจิตรับได้เพียงเรื่อง เรื่องของสิ่งเหล่านี้ซึ่งเรียกว่าอารมณ์ เพราะฉะนั้น จึงมีคำแปลอารมณ์ว่าเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตอนุสัยคือหมกมุ่นถึงครุ่นคิดถึงที่เข้ามาอนเนื่องอยู่ในจิตใจ คือว่าบรรดาเรื่องเหล่านี้ที่จิตคิด คือว่าคิดแล้วก็แล้วไป ที่จิตดำริคือดำริแล้วก็แล้วไป ที่จิตอนุสัยคือเก็บเข้ามาไว้ในจิตอีก นอนอยู่ในจิตอีก เหล่านี้คืออารมณ์ ซึ่งได้อธิบายแล้วว่าทางอภิธรรมเรียกอภิมันนะ แปลว่าเครื่องหน่วงของจิต คือหน่วงคิดนั่นเอง แต่ทางพระสูตรเรียกว่า อารัมมณะ อารมณฺเ อารมณฺมฺ อารมณฺ เหล่านี้ก็มี ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้วตามอายตนะภายนอกทั้ง ๕ ประการ อารมณฺคือรูป รูปารมณฺ อารมณฺคือเสียง สัททารมณฺ อารมณฺคือกลิ่น คันธารมณฺ อารมณฺคือรส รสสารมณฺ อารมณฺคือสิ่งถูกต้อง โณภูมิจิตารมณฺ อารมณฺคือเรื่องราว ธรรมารมณฺ จิตที่รับอารมณ์คือกิริยาที่จิตรับอารมณ์นี้เอง เรียกว่านาม ที่แปลว่าน้อมไป

คราวนี้ ก็ควรจะอธิบายถึงลักษณะจิตหรือธาตุรู้ ที่ท่านอธิบายไว้ในอภิธรรมว่าจิตคือธาตุรู้ที่ยังไม่ได้รับอารมณ์อะไรทางทวารทั้ง ๖ เรียกว่าภวังคจิต ก็ได้อธิบายแล้วเหมือนกัน แต่มาทบทวนเพราะต้องการชี้แจงให้แจ่มแจ้งขึ้นอีกในที่นี้ ภวังคะ แปลว่าองค์ของภพ ภพแปลว่าความเป็นความมี องค์ของภพคือองค์ของความเป็นความมี แต่ว่าตามความหมายนั้น ภวังคจิตคือจิตที่ยังไม่รับอารมณ์ ท่านจึงมีตัวอย่างว่า บุรุษนอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง ผลมะม่วงหล่นลงมา คนนอนหลับนั้นก็ตื่นขึ้นเอามือคว้า

มะม่วงมาบริโศค บริโศคเสร็จแล้วก็กลับไปใหม่ จิตที่เป็นภวังคจิตนั้นเปรียบเหมือนคนนอนหลับ ผลมะม่วงที่หล่นลงมานั้นเปรียบเหมือนอารมณ์ที่มากระทบกับทวารทั้ง ๖ คนนอนหลับนั้นตื่นขึ้น ก็เปรียบเหมือนจิตที่เคลื่อนออกจากภวังค์ และคนนอนหลับนั้นเอามือคว้ามะม่วงมาบริโศค ก็เหมือนจิตที่รับอารมณ์ การรับอารมณ์ก็คือการที่จิตบริโศคอารมณ์ เหมือนอย่างคนที่บริโศคผลมะม่วง ครั้นรับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ ก็เหมือนอย่างที่ท่านเปรียบคนคว้ามะม่วงมาบริโศคแล้วก็กลับไปใหม่ หลับไปใหม่คือว่าจิตที่รับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่

ฉะนั้น ตามอุปมานี้ จิตที่ยังไม่รับอารมณ์ก็อยู่ในภวังค์เป็นภวังคจิต ครั้นมีอารมณ์ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามา ซึ่งน่าจะอุปมาอีกอย่างหนึ่งเหมือนว่ามีคนมาเคาะประตูคนนอนหลับอยู่ในบ้าน แล้วก็มีคนมาเคาะประตูดังปัง ๆ ก็เปิดประตูออกรับแขกให้เข้ามา จิตก็ออกจากภวังค์รับอารมณ์ และเมื่อรับอารมณ์เสร็จแล้วก็ปิดประตู แล้วกลับไปใหม่ ก็คือตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีกก็ออกจากภวังค์มารับใหม่ แล้วก็ปิดประตูตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีก ก็เปิดประตูรับกันใหม่ ก็ตกภวังค์กันใหม่ ดังนี้

เพราะฉะนั้น จึงต้องให้อุปมาในตอนนี้อีกด้วยว่า ร่างกายอันนี้เหมือนอย่างว่าบ้านซึ่งมีประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ประตู แล้วจึงถึงจิตที่เป็นเจ้าของบ้านอยู่ในห้องใน ห้องในนั้นมีประตูเดียว ห้องนอกนั้นมีประตู ๕ ประตู ๕ ประตูนั้นคือประตูตาหูจมูกลิ้นกาย เมื่ออารมณ์คือรูปเข้ามา ก็เข้ามาทางประตูตา แล้วก็มาผ่านประตูมโน แล้วจึงจะถึงจิต หรือจะเปรียบในด้านตรงข้าม คือจิตออกไปทางประตูในคือมโนทวาร แล้วก็จักขุทวาร รับอารมณ์คือรูป เสียงก็เหมือนกัน เข้าทางประตูหูแล้ว ก็มาผ่านประตูหูแล้ว ก็มาผ่านประตูใจหรือมโน แล้วจึงถึงจิต กลิ่นก็ต้องผ่านประตูจมูกแล้วก็ต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต รสก็ต้องผ่านประตูลิ้น แล้วต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต ธรรมะคือเรื่องราวนั้นก็ผ่านตรงเข้าประตูใจอย่างเดียวแล้วจึงถึงจิต ที่เปรียบดังนี้ก็โดยอธิบายข้างต้น ว่าที่เรียกอินทรี ๖ สำหรับมโนอินทรี อินทรีคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น มีหน้าที่ครอบหมด หน้าที่ข้างต้นด้วยและหน้าที่จำเพาะของตนด้วย จึงเปรียบดังนี้ เพราะฉะนั้น กิริยาที่จิตรับอารมณ์จึงต้องผ่านทวารดังนี้

จิตรับอารมณ์ด้วยความรู้หรือน้อมไปรู้

และก็ควรทราบ ว่าอันกิริยาที่จิตรับอารมณ์นั้นคือรับอย่างไร ก็ตอบว่ารับด้วยความรู้เพราะว่าจิตนั้นดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ และมีอรรถคือความหมายว่ารู้หรือคิดอันเป็นลักษณะสำคัญ เพราะฉะนั้น วิธีรับอารมณ์ของจิตนั้นก็คือรับด้วยความรู้ แต่ว่าความรู้นั้นมีลักษณะต่าง ๆ กัน ในอภิธรรมนั้นส่วนหนึ่งยังไม่พูดถึง จะพูดถึงแต่นามธรรมในชั้นที่ ๕ ที่แสดงไว้ในทางปฏิบัติทั่วไป ก็คือว่ารับด้วยความรู้ที่เรียกว่า วิญญาณ ที่เรียกว่าสัมผัส ที่เรียกว่าสัญญา ที่เรียกว่าสังขาร

กล่าวคือจิตรับอารมณ์ขั้นแรกคือเป็นวิญญาณ คือการเห็น การได้ยิน การเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส การทราบโผฏฐัพพะ การทราบความรู้หรือคิดเรื่องราว ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหาวิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าที่จริงนั้นว่ากันว่าเห็นรูปด้วยตา แต่ที่จริงนั้นเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น นี่เป็นการรับรู้ การรับอารมณ์ ก็คือการรับรู้อารมณ์ความรู้อารมณ์เป็นขั้นแรกคือวิญญาณ ถ้าหากว่ายังไม่ดับไปเสียในขั้นนั้น ก็ต่อมาขั้นสัมผัสที่อธิบายมาแล้วเหมือนกัน ว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกและวิญญาณทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกันก็เป็นสัมผัส โดยความก็คือกระทบถึงจิต นี่เป็นขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ก็เวทนา คือเป็นความรู้สึกสุขทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เมื่อรับรู้ในขั้นวิญญาณ ก็เลื่อนขั้นมารู้ขั้นสัมผัส แล้วก็เลื่อนขั้นมารู้ในขั้นเวทนา จากนั้นก็รับรู้ในขั้นสัญญาคือรู้จำหรือจำหมาย จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรส จำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวเป็นต้น แล้วก็เลื่อนขั้นมารู้เป็นเรื่องสังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงแต่ง ก็คิดปรุงแต่งไปในรูปบ้างเสียงบ้างกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมะคือเรื่องราวเหล่านี้ คิดดีบ้างคิดชั่วบ้าง คิดเป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง ก็เป็นบุญเป็นบาปเป็นกุศลเป็นอกุศลหรือเป็นกลาง ๆ มาถึงในขั้นที่เป็นสังขารนี้ รับรู้ในขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดและตอนนี้แหละ ที่ในอภิธรรมท่านก็แสดงว่าก็ตกภวังค์กันไปเสียหนหนึ่ง คือในอารมณ์อันหนึ่งนั้น จิตจะออกรับรู้เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ในอารมณ์ ๑ นั้น แล้วก็ตกภวังค์ แล้วก็มารับอารมณ์เป็นที่ ๒ ใหม่ ที่ ๓ ใหม่ ที่ ๔ ใหม่

แต่ว่าบรรดาอารมณ์ที่จิตรับนี้ ก็ไม่ได้หมายความว่ารับมาถึงขั้นที่สุดทุกอารมณ์ บางอารมณ์ก็ตกหล่นในระหว่าง คือเป็นอารมณ์ที่ผิวเผินมากไม่กระทบใจมาก จิตก็ไม่รับอารมณ์เต็มที่ เหมือนดังว่าคนที่นอนหลับอยู่ในห้องดังกล่าวนั้นแหละ และมีใครมาเคาะประตูเบา ๆ แผลว ๆ บางทีก็ได้ยินนิดหนึ่งแล้วก็นอนหลับไปใหม่ ไม่ถึงกับตื่น เสียงนั้นก็ยังไม่ปลุกให้ตื่น เพียงแต่แว่วเจี๊ยงขึ้นมาหน่อยเท่านั้นแล้วก็หลับไปใหม่ แต่ว่าถ้าเป็นเสียงดังโครมครามเป็นอารมณ์ที่แรง ก็ปลุกให้ตื่นขึ้นมา ก็รับกันมาจนถึงขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ จะน้อยหรือมากก็ตามแต่ว่าจะมีความผูกพันที่เข้ามาเกี่ยวอีก น้อยหรือมากเพียงไร แต่ก็ผ่านไป ผ่านไปนั่นคือว่าตกทวงค์ไปใหม่

ดังจะพึงเห็นได้ ว่าที่มาจากกุฎิมาถึงที่นี่ หูก็ได้ยินอะไรมากมาย ตาก็เห็นอะไรมากมาย ก็อาจจะได้กลิ่นทางจมูกหลายอย่าง ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน ก็ถูกต้องกับหนาวร้อนแดดลมอะไรต่าง ๆ ใจก็คิดต่าง ๆ เหล่านี้คงจะหลายร้อยเรื่องเหมือนกัน หลายร้อยสิ่ง ถ้าไปคิดรายละเอียดของสิ่งที่ประสบพบผ่านตั้งแต่จากกุฎิมาที่นี่ และก็จะต้องเป็นวิญญานเป็นต้นในอารมณ์คือเรื่องเหล่านั้น ถ้าเป็นเรื่องที่มากกระทบแผ่วเบาและมีความสนใจน้อย ก็เป็นเรื่องที่ผ่านไป ๆ ๆ แปลว่าอาจจะเพียงวิญญาน เห็นแล้วก็ผ่านไป ได้ยินแล้วก็ผ่านไป ไม่ขึ้นไปถึงสัมผัสกระทบใจเป็นเวทนา เป็นสัญญาเป็นสังขารอะไร เพราะว่าจะเป็นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จะต้องผ่านสัญญา ผ่านเวทนา ผ่านสัมผัส ผ่านวิญญาน ถ้ากระทบนิด ๆ หน่อย ๆ ก็เพียงวิญญานเท่านั้น แล้วก็ผ่านไป ๆ ๆ เพราะฉะนั้น สิ่งที่ผ่าน ๆ มาคงจะตั้งหลายร้อยเรื่อง แต่ถ้าคิดเป็นรายละเอียดแล้วก็เพียงเห็นเพียงได้ยินแล้วก็ผ่านไป ๆ ๆ ไม่ได้จดจำเป็นสัญญาอะไรด้วยซ้ำ แต่สิ่งที่จะผ่านขึ้นมาจนถึงสังขารนั้น จะต้องผ่านมาโดยลำดับเป็นสัญญาจดจำแล้วก็มาเป็นสังขารปรุงแต่ง ถ้าหากว่าไม่มีจดจำแล้วละก็ ก็ไม่มีการปรุงแต่งเป็นสังขาร

นี่เป็นอาการที่จิตรับรู้อารมณ์ อาการที่จิตรับรู้อารมณ์นี้เรียกว่าน้อมไป คือจิตน้อมไปรู้ ถ้าจะเทียบเหมือนกับว่ามะม่วงอยู่บนต้น คนนอนหลับใต้ต้นมะม่วง เอื้อมมือไปคว้ามะม่วงเข้ามาใส่ปาก แล้วก็บริโภค ก็คืออาการที่จิตรับรู้อารมณ์ ก็เหมือนกับว่าเขา น้อมแขนไปจับผลมะม่วงมาใส่ปาก นี่ก็เหมือนกัน จิตก็รับอารมณ์

ก็เหมือนอย่างน้อมจิต จิตเอื้อมแขนออกไปจับอารมณ์ และแขนของจิตที่เอื้อมออกไป นี้ก็คือว่าเป็นวิญญานเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารดังกล่าวแล้วนั่นเอง แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่

เพราะฉะนั้น ลักษณะของจิตตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้น จึงรับอารมณ์ ก็คือเคลื่อนออกจากภวังค์รับอารมณ์อย่างหนึ่ง แล้วก็ตกภวังค์ แล้วก็เคลื่อนออกมารับอารมณ์ต่อไป แล้วก็ตกภวังค์ เรื่อย ๆ ไปตั้งนี้ทุกอารมณ์ อารมณ์หนึ่ง ๆ ก็ออกจากภวังค์ไปรับ แล้วก็ตกภวังค์ทุกอารมณ์ เพราะฉะนั้น ความเป็นไปของจิตที่รับอารมณ์นี้จึงรวดเร็วและละเอียดมาก ภวังค์ที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้นมีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นพื้นของจิตที่ไม่รับอารมณ์ เหมือนอย่างคนนอนหลับที่อยู่ใต้ต้นมะม่วงดังที่กล่าวนั้น ออกจากภวังค์ก็รับอารมณ์ แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ เป็นอยู่ตั้งนี้ตลอดเวลา

ครั้งที่ ๒๑

ลักษณะพระพุทธานุภาพ กระบวนการของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงกระบวนการของจิต ซึ่งก็อาศัยกายนี้ประกอบกัน เป็นอันว่าได้แสดงสังขตธรรม ธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง และอสังขตธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายธาตุรู้ อันสรุปลงในตอนนี้ก่อนว่า ได้มีอสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง อันหมายถึงตัวธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวเดิม ไม่มีอะไรปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายจิตใจหรือธาตุรู้ ทางฝ่ายวัตถุนั้นไม่มีตัวรู้ ส่วนทางฝ่ายจิตใจนั้นมีตัวรู้ สรุปแล้วก็คือ มีธาตุแท้ซึ่งไม่มีความรู้ในตัว กับธาตุแท้ที่เป็นตัวรู้ และธาตุแท้ที่ไม่มีตัวรู้ซึ่งเป็นวัตถุนั้นมาประสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงทางวัตถุ

ส่วนตัวรู้ซึ่งเป็นธาตุแท้ นั้น ก็อาจจะกล่าวได้ว่ามี ๒ จำพวก คือตัวรู้จำพวกหนึ่งยังมีอวิชชาคือยังมีได้อบรม ตัวรู้อีกจำพวกหนึ่งนั้นอบรมแล้ว เป็นตัวรู้จริงรู้แท้ ประกอบด้วยอวิชชา สำหรับตัวรู้ที่อบรมแล้วประกอบด้วยอวิชชาเป็นอสังขตธรรม ก็เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอีกต่อไป ไม่มาประกอบกับฝ่ายที่ไม่มีตัวรู้คือทางฝ่ายที่เป็นวัตถุอีก คือไม่เกิดอีก เมื่อไม่เกิดก็ไม่แก่ไม่มีตาย ก็ได้แก่ธาตุรู้ที่เป็นตัวรู้แท้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ไม่มีอวิชชาอีกแล้ว เป็นรู้ที่รู้พ้น ก็คงดำรงความเป็นอมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย คือสิ่งที่ไม่ตายอยู่นั่นเอง

แต่ว่าธาตุรู้ที่ยังเป็นตัวรู้หลงรู้ผิดคือยังไม่อบรม ย่อมมาประกอบเข้ากับธาตุที่ไม่มีความรู้อีกต่อไป จึงนับว่าเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง โดยที่ทั้ง ๒ ฝ่ายมาปรุงกันผสมกัน คือธาตุรู้กับธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว ฉะนั้น จึงได้มีพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ใน ดิกนิบาต ซึ่งแปลโดยความว่า *อาศัยธาตุทั้ง ๖ ความหยั่งลงแห่งครรภก็คือตั้งครรภจึงมี เมื่อมีความหยั่งลงแห่งครรภ ก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป*

ธรรมชาติแท้ของจิตประภัสสรคือผุดผ่อง

คำว่า *อาศัยธาตุ ๖* นั้น ธาตุ ๖ ก็ได้กล่าวแล้วคือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาสธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญานธาตุ ธาตุรู้ ๕ ข้อข้างต้นนั้นเป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว เป็นฝ่ายวัตถุ ส่วนวิญญานธาตุเป็นธาตุรู้ อาศัยธาตุทั้ง ๖ นี้มาปรุงแต่งกันขึ้นก็มีการตั้งครรภ และเมื่อมีการตั้งครรภขึ้นก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป ก็คือว่ามีชาติคือความเกิดมาเป็นบุรุษ บุคคลชายหญิงดังที่ปรากฏอยู่ที่นี่ ดังนี้ก็เป็นอันว่าธาตุทั้ง ๒ ฝ่ายนี้มาเป็นสังขาร คือมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาบรรดาสัตว์โลกก็คือทั้ง ๒ ฝ่ายนี้มาผสมปรุงแต่งกันขึ้นนั่นเอง และแม้เมื่อมาผสมปรุงแต่งกันแล้ว ก็มีกระบวนการฝ่ายธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวปรุงแต่งกันไปฝ่ายหนึ่ง มีกระบวนการทางจิตใจซึ่งเป็นตัวธาตุรู้ปรุงแต่งกันไปอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ก็ต้องอาศัยกันอยู่นั่นเอง ถ้าหากว่าวิญญานธาตุที่เป็นตัวธาตุรู้นี้เคลื่อนออกไปเสียแล้วเมื่อใดก็ตาม ส่วนที่เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวที่ปรุงแต่งกันเป็นรูปร่างก็แตกสลาย เพราะฉะนั้น เมื่อตั้งครรภยังอยู่ในครรภ วิญญานธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใด ก็ห่างเมื่อนั้น เมื่อคลอดออกมาแล้วตั้งแต่เป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ขึ้นมาโดยลำดับ วิญญานธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใด ก็ดับเมื่อนั้นแตกสลายเมื่อนั้นที่เรียกว่าตาย เพราะฉะนั้น จึงต้องมีวิญญานธาตุประกอบอยู่ด้วยเสมอ และวิญญานธาตุนี้ตรัสเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าจิต ตรัสแสดงไว้ว่า *จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา ปุณฺชนผู้มีได้สดับแล้วย่อมไม่รู้ตามเป็นจริงถึงจิตนั้น เราตถาคคกล่าวปุณฺชนผู้มีได้สดับแล้วนั้นว่าไม่มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิตดังนี้*

ตามพระพุทธภาษิตนี้ แสดงลักษณะของธาตุรู้ซึ่งเป็นธาตุรู้อันยังมีได้อบรม จึงต้องมาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่ง เป็นสัตว์บุคคลเป็นบุรุษเป็นสตรีเป็นชายเป็นหญิงอยู่ โดยชื่อว่าจิตแล้วตรัสว่าเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง อันเป็นธรรมชาติแท้ของธาตุรู้หรือของจิต ซึ่งผุดผ่องด้วยและเป็นตัวรู้ด้วย ตัวรู้และผุดผ่องนี้เป็นธรรมชาติของจิตหรือของธาตุรู้ และตรัสว่าเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา คำว่าอุปกิเลสนี้ อุปะแปลว่าเข้ามาหรือเข้าไป กิเลสะ แปลว่าเศร้าหมอง หากจะถามว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่อะไรหรือในอะไร ก็ตอบว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วอะไรเศร้าหมอง ก็คือจิตนั่นเอง คือเมื่อกิเลสอันแปลว่าเครื่องเศร้าหมองเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ก็ทำจิตให้เศร้าหมอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอุปกิเลส ชื่อนี้เรียกใช้ในที่นี้แสดงว่า กิเลสนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต ไม่ใช่เป็นธรรมชาติของจิต หากถามว่าธรรมชาติของจิตคืออะไร ก็ตอบได้ว่าคือรู้กับผุดผ่อง นี่เป็นธรรมชาติของจิต แต่เพราะเหตุที่ยังไม่ได้อบรม จึงยังมีอวิชชาคือรู้ไม่จริงหรือไม่รู้จริง รู้เหมือนกัน แต่รู้ไม่จริงหรือไม่รู้จริง เพราะฉะนั้น จึงยังเป็นความรู้หลงรู้ผิดเพราะยังไม่ได้อบรม แต่ว่าธรรมชาติของจิตนั้นก็คงเป็นธรรมชาติผุดผ่อง

จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส

คราวนี้ เมื่อมีกิเลสเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต จิตที่ผุดผ่องนั้นจึงเศร้าหมอง หากจะเปรียบก็เปรียบเหมือนอย่างทองคำธรรมชาติเนื้อบริสุทธิ์ เมื่อมีโลหะต่าง ๆ เข้าไปหลอมปน เช่น เงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ทองคำที่เป็นเนื้อบริสุทธิ์นั้นก็เนื้อที่ไม่บริสุทธิ์ไป หรือเหมือนอย่างเพชรน้ำหนึ่งซึ่งเป็นธรรมชาติที่ผุดผ่อง เมื่อมีสิ่งต่าง ๆ เข้าพอก ตั้งต้นแต่สิ่งที่พอกอยู่ตั้งแต่ดั้งเดิมของเพชรอันจะเป็นหินที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม เป็นเปลือกของอะไรที่หุ้มห่อเม็ดเพชรอยู่ก็ตาม เพชรก็เศร้าหมอง คือความผุดผ่องไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น บรรดาสิ่งที่มาหลอมปนเช่นว่าเงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ไม่ใช่เนื้อแท้ของทอง แต่เป็นสิ่งที่เข้ามาปน สิ่งที่หุ้มห่อเพชร จะเป็นเปลือกหินหรืออะไรที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม นั่นก็ไม่ใช่เป็นเนื้อเพชร ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของเพชร กิเลสก็เช่นนั้น ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิตใจ เพราะฉะนั้น จึงละกิเลสได้सारอกกิเลสออกได้ และ

การสำรอกกิเลสออกได้นั้นก็เป็นการที่จะทำให้จิตนี้ปรากฏความผุดผ่องตามธรรมชาติอย่างเต็มที่ และปรากฏความรู้ของธาตุรู้อย่างเต็มที่ ไม่มีรู้ผิดไม่มีรู้หลง ก็เหมือนอย่างหลอมทองคำเอาโลหะที่ปนออกไป ก็เหลือแต่เนื้อทองคำที่บริสุทธิ์ หรือว่าเพชรที่เจียรระโนแล้ว ก็เหลือแต่เนื้อเพชรที่บริสุทธิ์ ฉะนั้น จิตที่สำรอกเอากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมองนั้นพ้นไปได้หลุดไปได้ ก็ต้องเป็นจิตที่อบรมแล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ต่อไปอีกว่า จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้พ้นได้แล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา อริยบุคคลผู้ได้สดับแล้วย่อมรู้จักจิตนั้นตามเป็นจริง เรากล่าวอริยบุคคลผู้ได้สดับแล้วว่าผู้มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิตตั้งนี้ และคำว่าอุปกิเลสนั้นก็มิใช่ในหมวดอุปกิเลส ๑๖ ที่แสดงไว้ในหมวด ๑๖ ในนวกวาท ก็เป็นการแสดงจำแนกกิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมองในลักษณะต่าง ๆ กัน แต่ก็สรุปเข้าเป็นกิเลสกองราคะหรือโลภะ กิเลสกองโทสะ กิเลสกองโมหะนั่นเอง

การใช้คำว่าอุปกิเลสในที่นี้ได้กล่าวมาแล้ว ว่าแปลตามศัพท์ว่ากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมอง หรือว่าสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิตทำจิตให้เศร้าหมอง และเป็นการที่แสดงเพื่อให้ชัดเจนว่ากิเลสนั้นไม่ใช่เนื้อแท้ของจิต แต่เป็นอาคันตุกะคือสิ่งที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไป อาคันตุกะนั้นคือแขกผู้มาหา ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าแขกผู้เข้ามาหาคืออุปกิเลสนี้ เมื่อเข้ามาหาก็คือเข้ามายึดบ้านเป็นที่อยู่อาศัย เหมือนอย่างข้าศึกต่างบ้านต่างเมืองยกเข้ามายึดเอาบ้านเมืองของผู้อื่นเป็นของตน กิเลสก็เป็นเช่นนั้นเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วก็ยึดจิตเป็นที่อยู่อาศัยและก็ครอบงำจิตให้อยู่ในอำนาจเหมือนอย่างเป็นเจ้าของเป็นนายปกครองจิตนี้ให้อยู่ในอำนาจ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า ตณฺหาทาโส บุคคลเป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก และกัตฺตริสํ วัฏฏํ ในบ้านในเมืองมีตัณหาเป็นใหญ่ โดยตรงก็คือจิตนี้นั่นเอง เมื่อยังมีตัณหาเป็นใหญ่ครอบงำจิตอยู่ จิตตกเป็นทาสของตัณหา ก็มีระบอบการปกครองเรียกว่า ตัณหาธิปไตย แปลว่าตัณหาเป็นใหญ่ คำว่าตัณหาธิปไตยนี้เป็นพระพุทธภาษิตอยู่ในพระสูตรบางพระสูตร ทั้งนี้ ก็เพราะว่าจิตซึ่งเป็นตัวธาตุรู้ ซึ่งจะต้องมาเกิด เป็นจิตที่ยังมิได้รับการอบรมจึงเป็นจิตที่ยังรู้ผิดได้ เรียกว่ามีอวิชชาคือความไม่รู้จริงเพราะยังมิได้อบรม ถ้าหากมีความรู้จริงเพราะอบรมแล้วก็ไม่มาเกิดอีก ที่ยังต้องมาเกิดก็เพราะยังมีอวิชชาคือความไม่รู้จริง ยังมีได้อบรม เพราะฉะนั้น เมื่อมาผสมปรุงแต่งเป็นบุรุษ

สตรีชายหญิงเป็นสัตว์โลก จึงอาศัยกระบวนการทางจิตนี้เองรับกิเลสเข้ามา รับอาคันตุกะ คือกิเลสเข้ามาให้ยึดครอง และช่วงที่รับกิเลสเข้ามานี้ก็คือช่วงกระบวนการของจิต ที่ถึงเวทนา ความเสวยอารมณ์หรือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุขทางกายทางใจ ที่ทุกคนมีอยู่โดยปกตินี้เอง เมื่อเกิดสุขเวทณาก็ยินดีพอใจชอบ และความชอบนี้เองก็ตกตะกอนลงไปเป็นราคานุสัยอยู่ในจิต เมื่อเกิดทุกข์เวทนาคือได้ รับทุกข์เวทนา เสวยทุกข์ทางกายทางใจ ก็ไม่พอใจ ความไม่พอใจนี้เองก็ตกตะกอน เป็นปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง และเมื่อประสบเวทนาที่มีทุกข์มีไม่สุข มีได้พิจารณา ก็เกิดความไม่รู้ซึ่งเป็นตัวโมหะคือความหลง เพราะไม่รู้ตามเป็นจริงด้วย และเพราะสยบติดอยู่ด้วย ความไม่รู้นั้นก็ตกตะกอนเป็นอวิชขานุสัยอยู่ในจิต และกิเลส ที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้ก็ตกตะกอนไปพร้อมกับตัวอารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือจิตน้อมรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อารมณ์นั้นก็คือ เรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง

อารมณ์และกิเลสตกตะกอนพอกพูนในจิต

อันเรื่องที่จิตหมกมุ่นถึงนี้เรียกว่าอารมณ์อนุสัย หรืออรัम्मณานุสัย อารมณ์ ที่ตกตะกอนอยู่ในจิต อารมณ์ที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของราคะ มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของโทสะ มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของโมหะ และเมื่อมีทั้งอารมณ์ ทั้งกิเลสตกเป็นตะกอนอยู่ในจิตดังนี้ ในขณะที่ตกตะกอนอยู่ จิตนี้จะดูผ่องใส แต่อัน ที่จริงนั้นยังเป็นจิตที่มีตะกอน ตะกอนนั้นอาจพุ่งขึ้นมาอีกได้ และเมื่อตะกอนพุ่งขึ้นมา จิตที่ดูผ่องใสนั้นก็เปื้อนจิตขุ่น ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างน้ำในตุ่ม ในขณะที่ตะกอนนอน อยู่ก้นตุ่ม น้ำที่ในตุ่มเบื่องบนก็ดูใส แต่ว่าเมื่อตะกอนก้นตุ่มนั้นคลุ้งขึ้นมา น้ำในตุ่ม ก็ขุ่นจนถึงผิวน้ำเบื่องบน จิตก็เหมือนกัน ในขณะที่อารมณ์ที่เป็นตะกอนในขณะที่ กิเลสเป็นตะกอนนอนสงบอยู่ในจิต ก็ดูคล้ายไม่มีกิเลส ไม่มีโลภ ไม่มีโกรธ ไม่มีหลง คล้ายเป็นอย่างนั้น แต่ว่าเมื่อมีอะไรมากวตตะกอนนั้นให้คลุ้งขึ้นมาแล้ว จิตก็จะขุ่น ทันทันที จะปรากฏเป็นโลภหรือราคะบ้าง โกรธบ้าง หลงบ้าง จนถึงพื้นผิวของจิต ดังที่เรา เรียกกันว่าใจขุ่นหรือจิตขุ่น นี่แปลว่าตะกอนคลุ้งขึ้นมาแล้ว บางทีกว่าจะทำจิตให้สงบ

คือขบตะกอนนั้นให้ลงไปแช่ไว้ก้นตุ่มหรือในก้นจิตได้ ก็ต้องใช้เวลาานาน และเมื่อตะกอนลงไปอยู่ที่ก้นตุ่มได้ก้นจิตได้ จิตก็ผ่องใสก็สบาย คนสามัญก็มักจะเป็นดังนี้

และข้อที่ว่าในจิตส่วนลึกของบุคคลนี้มีตะกอนอารมณ์และตะกอนกิเลสนอนจมอยู่นั้น ดังจะพึงเห็นได้ เช่นว่ารสอาหารที่บริโภค อันรสนั้นที่เป็นตัวรสที่บริโภคจริง ๆ ก็เป็นวัตถุที่บริโภค เช่น ข้าว กับข้าว ของหวาน ผลไม้และอะไรต่าง ๆ ก็ตาม เป็นวัตถุที่เมื่อบริโภคก็เป็นรสปรากฏที่ลิ้น รสของสิ่งนั้นรสของสิ่งนี้ คนเราตั้งแต่เกิดมาก็บริโภคอาหารตามที่บิดามารดาเป็นต้นปรุงให้รับประทาน ก็เป็นไปตามนิยมของท้องถิ่นของชาตินั้น ๆ แต่ละแห่ง และเมื่อใครได้บริโภคแบบไหนอยู่ประจำตั้งแต่เกิดมานั้นแหละก็เป็นรสรสอารมณ์ อารมณ์คือรส ที่แม้จะบริโภคไปอ้อมหนึ่งแล้วตัวความชอบรสก็ยังตกเป็นตะกอน กับตัวรสเองอันหมายถึงตัวอารมณ์ของรสเองก็ยังตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต เพราะฉะนั้น เมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นที่เคยชอบ จึงได้บังเกิดความชอบใจใคร่ที่จะบริโภค อันเรียกว่าเอร็ดอร่อย ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีรสรสอารมณ์เช่นนั้นนอนจมเป็นตะกอนมาตั้งแต่แรก เมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นจึงได้เกิดชอบใจใคร่จะบริโภค บริโภคแล้วก็เอร็ดอร่อย บุคคลที่บริโภคอาหารเป็นประจำตั้งแต่เกิดมาในถิ่นหนึ่งในชาติหนึ่งก็ย่อมจะพอใจในอาหารที่ตนบริโภค เรียกว่าติดรสเช่นนั้น แล้วก็อาหารของบุคคลนี้กลุ่มนี้ชอบอย่างนี้ แต่ว่าอาหารของอีกบุคคลหนึ่งกลุ่มหนึ่งชอบอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน อย่างคนไทยจะไปบริโภคอาหารที่ฝรั่งว่าอร่อยของเขา คนไทยก็ไม่อร่อย หรือฝรั่งจะมาบริโภคอาหารที่คนไทยว่าอร่อย ฝรั่งก็ไม่อร่อย ดังนี้เพราะว่ามีตัวรสรสอารมณ์ความชอบในรสตกอยู่เป็นตะกอนในจิตใจของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนี้แสดงว่าตัวเวทนาตัวเองเป็นปัจจัยให้บังเกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ หรือบังเกิดตัณหาในอารมณ์นั้น ๆ และอารมณ์นั้น ๆ พร้อมทั้งตัวความชอบความชังความหลงหรือความดีนรนเหล่านี้ ก็ตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต ก็สั่งสมพอกพูนขึ้นมาโดยลำดับ ดังนี้เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียด

ครั้งที่ ๒๒
ลักษณะพระพุทธานุสสัย
กระบวนการของจิต (ต่อ)

อัสวะอนุสสัย - กิเลสอย่างละเอียด

ได้แสดงลักษณะของจิตมาถึงตะกอน ซึ่งสรุปลงเป็น ๒ คือ
กิเลสอนุสสัย อนุสสัยสิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคือกิเลส กับ
อาร์มมณฺณอนุสสัย สิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคืออาร์มมณฺ

ฉะนั้น กิเลสและอาร์มมณฺที่เบ็ญอนุสสัยนี้จึงเรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอน
จมอยู่ในจิต อีกชื่อหนึ่งเรียกว่าอัสวะ แปลว่าหมักหมม คือที่หมักหมมหรือที่ตองอยู่ในจิต
ก็หมายถึงกิเลสหรืออาร์มมณฺ ซึ่งเป็นอนุสสัยนั้นนั่นเอง แต่ว่าเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอัสวะ
แปลว่าหมักหมมหรือแปลว่าตอง เหมือนอย่างน้ำตองของเมาก็เรียกว่าอัสวะด้วย
เหมือนกัน เพราะว่าสิ่งที่เบ็ญน้ำเมาดังกล่าวนี้ใช้วิธีหมักตอง ก็เบ็ญน้ำเมาดังกล่าวนี้ ซึ่งดื่ม
เข้าไปก็เม้า แต่ว่าการแสดงจำแนกมีต่างกันบ้าง คืออนุสสัยนั้นจำแนกแสดงไว้เป็น ๓ คือ

๑. ราคะอนุสสัย อนุสสัยคือราคะความติดใจยินดี
๒. ปฏิฆานุสสัย อนุสสัยคือความกระทบกระทั่ง
๓. อวิชชานุสสัย อนุสสัยคืออวิชชา ความไม่รู้จริง หรือรู้ไม่จริง

ส่วนอาสวะนั้นก็จำแนกเป็น ๓ เหมือนกันคือ

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม ความใคร่
๒. ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่อัสมิมานะ ความสำคัญ
หมายความว่าเรามี เราเป็น และ
๓. อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา

สำหรับข้อที่ ๑ ของทั้ง ๒ หมวด รากานุสัย อนุสัยคือราคะ กามาสวะ อาสวะคือกาม กามกับราคะนั้นก็มอรรดอยู่ในกิเลสกองเดียวกัน ราคะ ความติดใจ ยินดี กามหรือกามะ ความใคร่ และข้อที่ ๓ ของทั้ง ๒ หมวด อวิชชานุสัยกับอวิชชาสวะ ก็ใช้ชื่อเดียวกัน เป็นอันเดียวกัน ส่วนข้อที่ ๒ อนุสัยคือปฏิกะ ความกระทบกระทั่ง ส่วนอาสวะนั้นได้แก่ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ก็ต่างกันโดยชื่อ แต่ว่าโดยความ ที่เกี่ยวข้องกันแล้วก็ย่อมเนื่องถึงกัน อันความกระทบกระทั่งนั้นจำเป็นจะต้องมีสิ่งกระทบ กระทบ ถ้าไม่มีสิ่งกระทบกระทั่ง ความกระทบกระทั่งก็ไม่มี เหมือนอย่างการที่มีมือทั้งสองมากระทบกัน เช่นว่าตบมือหรือปรบมือ อาการที่มีมือทั้งสองมากระทบกันนั้นก็เทียบ กับว่าเป็นปฏิกะ ความกระทบกระทั่ง จึงต้องมีมือทั้งสองมากระทบกัน ถ้าไม่มีความ กระทบกระทั่งกันของมือ ก็ไม่มีเสียง และถ้าไม่มีอะไรเลยความกระทบกระทั่ง ก็ไม่มี เลย จึงต้องมีอะไรขึ้นมาสำหรับเป็นที่กระทบกระทั่ง สิ่งที่จะฟังกระทบกระทั่งก็คือ ภพหรือภว ความเป็นนั่นเอง อย่างละเอียดก็ตั้งต้นแต่ความเป็นเราความเป็นของเรา เมื่อมีความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความเป็นเขามีความเป็นของเขา ฉะนั้น จึงมีความกระทบกระทั่งกันระหว่างเรากับเขา ความเป็นเราความเป็นของเรานั้นก็คือ ภพหรือภพนั่นเอง อันเป็นภวาสวะข้อที่ ๒ ซึ่งก็จะต้องมีความเป็นเขามีความเป็นของเขา จึงจะมีปฏิกะคือความกระทบกระทั่งกันขึ้นได้ ฉะนั้น แม้จะเรียกชื่อต่างกันออกไปใน ข้ออนุสัยเป็นปฏิกานุสัย อนุสัยคือปฏิกะ ในข้ออาสวะเป็นภวาสวะ อาสวะคือภพ แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความแล้วก็อยู่ในกิเลสกองเดียวกันนั่นเอง เพราะเมื่อกล่าวว่ ปฏิกะกระทบกระทั่ง ก็จะต้องมีภพคือความเป็นเราความเป็นของเรา อันเป็นที่ตั้งของ ความกระทบ และเมื่อกล่าวว่ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความกระทบกระทั่ง

นิวรรณ์ - กิเลสอย่างกลาง

ทั้งอาสวะและอนุสัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอนุสัย บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอาสวะ แต่ก็หมายถึงกิเลสที่เป็นอย่างละเอียด เพราะมีกิเลสที่เป็นอย่างละเอียดดังนี้ จึงมีกิเลสเป็นอย่างกลาง และมีกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ กิเลสที่เป็นอย่างกลางนั้นได้แก่กิเลสที่เป็นชั้นนิวรรณ์ คือที่ปรากฏขึ้นในจิตใจ ทำจิตใจให้กลัดกลุ้มให้ฟุ้งซ่านวุ่นวายกระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า *ปริยฎฐานะ* แปลว่ากิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ้มจิต หมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้ม และเป็นกิเลสที่เป็นเครื่องทำจิตให้ไม่สงบ กำบังปัญญาหรือกั้นมิให้เกิดปัญญารู้แจ้งเห็นจริงขึ้นได้ จึงเรียกว่า *นิวรรณ์* แปลว่าเครื่องกั้น คือกั้นจิตไว้มิให้บรรลุถึงความสงบ และมีให้ได้ปัญญาคือความรู้แจ้งเห็นจริง ซึ่งนิวรรณ์นั้นจำแนกไว้ในที่ทั่วไปก็เป็น ๕ ข้อ ดังที่แสดงไว้ในหมวด ๕ ในธรรมวิภาคในนวโกวาท ได้แก่

กามฉันทะหรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม หมายถึงรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือว่าความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกิเลสกาม คือกิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ให้ปรารถนา มีรากะเป็นต้น

พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายให้พินาศ หมายถึงบรรดากิเลสที่เป็นกองโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง

ถีนมิทธะ ความม่วงงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลไม่แน่นอนใจ

ย่อลงก็เป็นกิเลส ๓ กอง คือรากะหรือโลภะหนึ่ง โทสะหนึ่ง โมหะหนึ่ง กามฉันท์ก็เป็นรากะ พยาบาทก็เป็นโทสะ ส่วนถีนมิทธะ ความม่วงงุนเคลิบเคลิ้ม อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลใจไม่แน่นอน เป็นโมหะ แต่บางอาจารย์ท่านแยกเอานิวรรณ์ข้อที่ ๔ อุทธัจจกุกกุกจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ท่านแยกเอาอุทธัจจะความฟุ้งซ่านเป็นกิเลสกองโมหะ ส่วนกุกกุกจะ ความรำคาญใจเอาเป็นกิเลสกองโทสะ นิวรรณ์ทั้ง ๕ ข้อนี้ย่อมปรากฏอยู่ในจิต ในเมื่อ

มีขึ้นทุกคนก็รู้ว่าบัดนี้จิตของเรามีนิเวศน์ข้อนี้ ๆ แต่ก็กลุ่มกัลดอยู่ในจิต ทำจิตให้ไม่สงบ และกันมิให้ได้ปัญญาคือรู้แจ้งเห็นจริง ฉะนั้น ที่ทำสมาธิกันไม่ได้เพราะว่ายังสงบนิเวศน์เหล่านี้ยังไม่ได้นั่นเอง นี่เป็นกิเลสอย่างกลาง

อกุศลมูล - กิเลสอย่างหยาบ

ส่วนกิเลสอย่างหยาบนั้นก็ได้แก่กิเลสอันเป็นอกุศลมูล อันหมายถึงว่าราคะ โทสะโมหะนั่นเอง ราคะก็กำเริบขึ้น เป็นอภิชฌา ความโลภเฟื่องเล็งเอาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นมาเป็นของตน เห็นของของเขาก็อยากได้มาเป็นของของตน เรียกว่าอภิชฌาแรงกว่าโลภะธรรมดา โลภะธรรมดานั้นอยากได้ แต่ว่าไม่ถึงกับไปเฟื่องเล็งเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน แต่ถ้าเป็นอภิชฌาแล้วละก็แรงเข้าจนถึงไปเฟื่องเล็งที่จะเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ส่วนโทสะนั้นก็เป็นที่เป็นกิเลสอย่างกลาง แรงขึ้นก็เป็นพยาบาทความมุ่งร้าย หมายถึงให้พินาศ ดังที่แสดงในข้อนิเวศน์นั้น แต่อันที่จริงในข้อนิเวศน์นั้นเป็นอย่างกลางตามอธิบายนั้นก็ขึ้นโทสะ ซึ่งโทสะนั้นแปลว่าประทุษร้าย หมายถึงว่าประทุษร้ายใจของตัวเอง เพราะว่าทำให้ใจของตัวเองนั้นเดือดพล่าน ที่เรียกว่าเดือดคือประทุษร้ายใจของตัวเองให้รุ่มร้อน แต่ไม่ถึงกับจะมุ่งร้ายไปในผู้อื่น แต่เมื่อแรงเข้าจนถึงเป็นพยาบาทแล้ว ก็หมายถึงว่ามุ่งร้ายไปในผู้อื่นหมายถึงให้พินาศ เช่น อยากจะไปทำร้ายเขาต่าง ๆ ดังนี้เป็นพยาบาท ถ้าเป็นแต่เดือดปุด ๆ อยู่ในใจนี่คือโทสะ ประทุษร้ายใจตัวเอง และเมื่อมุ่งร้ายไปในผู้อื่น มุ่งที่จะไปทำร้ายหมายถึงให้พินาศก็เป็นพยาบาท ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบ กองโทสะ

คราวนี้โมหะคือความหลงนั้น เมื่อแรงเข้าก็เป็นมิจฉาทิฎฐิ ความเห็นผิด เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมไปทีเดียว เช่น เห็นว่าไม่มีบุญไม่มีบาป ทำบุญก็ไม่มีบุญ ทำบาปก็ไม่มีบาป บุญบาปไม่มี และบุคคลที่ได้รับสุขได้รับทุกข์ไม่มีเหตุให้ต้องได้รับสุขให้ต้องได้รับทุกข์ เป็นไปตามเรื่องราวเอง ไม่มีกรรมมาเป็นเหตุให้ต้องประสบสุขหรือต้องประสบทุกข์ หรือว่าไม่มีอะไรอย่างอื่นมาเป็นเหตุ เป็นไปตามคราวตามสมัยตามกระแสของคราวของสมัยเป็นต้น และเห็นว่าทุกอย่างไม่มี เช่นว่าบิดามารดาก็ไม่มีคุณ คือไม่มีบิดาไม่มีมารดาที่นับถือว่าเป็นผู้มีคุณ ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ

เหล่านี้เป็นต้น เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม อภิชฌา พยาบาท และมิจฉาทิฏฐินี้เป็นกิเลสอย่างหยาบ ที่เรียกว่า วิตีกกมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ล่องละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ เพราะฉะนั้น อภิชฌาพยาบาทและมิจฉาทิฏฐินี้จึงจัดว่าเป็นอกุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลที่เป็นฝ่ายมโนกรรม และเมื่อเป็นอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม คือเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ย่อมจะทำให้ประกอบกายกรรม วจกรรมที่เป็นอกุศล กายกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็ให้แก่ฆ่าเขา ลักขของของเขา ประพฤติผิดในกาม วจกรรมที่เป็นอกุศลกรรมนั้นก็ให้แก่พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ไม่มีสาระแก่นสาร ไม่ต้องด้วยกาลด้วยเวลา เพราะฉะนั้น จึงจัดเป็นกิเลสอย่างหยาบ เป็นเหตุให้ละเมิดออกไปเป็นมโนกรรม และทำให้เป็นกายกรรม วจกรรมฝ่ายอกุศลได้ทุกอย่าง

กิเลสกองราคะ

เพราะฉะนั้น จะพึงเห็นได้ว่าตามสายที่กล่าวนี้ กิเลสอย่างละเอียดเรียกว่า อนุสัย หรือเรียกว่าอาสวะ อนุสัยที่เป็นตะกอนนอนจมอยู่ในจิต อาสวะที่ตองจิต นี้เป็นอย่างละเอียด อย่างกลางก็มาเป็นปริยฐานะ กิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ่มมรุมจิต ทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวาย และที่เป็นอย่างหยาบก็เป็นวิตีกกมะ คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ล่องละเมิดออกไปทางใจทางวาจาทางกาย คือเป็นมโนกรรมวจกรรมกายกรรม หรือเป็นกายกรรม วจกรรมมโนกรรมฝ่ายอกุศล และชื่อที่เรียกนั้นสำหรับกองที่ ๑ คือกองราคะนั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าราคะบ้างกามบ้าง แต่ว่าหมายถึงที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิต ที่เรียกว่าอนุสัย หรือที่ตองจิตที่เรียกว่าอาสวะ เมื่อยังไม่ฟุ้งขึ้นมาก็ไม่ปรากฏ มีก็เหมือนอย่างไม่มี เหมือนอย่างตะกอนที่นอนกันตุ่ม น้ำในตุ่มก็ดูใส คราวนี้เมื่อฟุ้งขึ้นมาเป็นอย่างกลาง คือเป็นปริยฐานะหรือเป็นนิรเวรดังกล่าวนั้น ก็เรียกว่าราคะ ความติดใจยินดี หรือเรียกว่าโลภะธรรมดาที่บังเกิดขึ้นในจิต แแรงออกมาอีกจนถึงเป็นอย่างหยาบก็เรียกว่าอภิชฌา ความโลภเฟื่องเลี้ยง คือไม่ใช่โลภธรรมดาเฉย ๆ ถ้าโลภธรรมดาเฉย ๆ ก็ยังเป็นชั้นกลาง แต่ว่าโลภเฟื่องเลี้ยงคือเฟื่องเลี้ยงเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที

กิเลสกองโทสะ

กองที่ ๒ ที่เป็นอย่างละเอียดนั้นเรียกว่าปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง หรือเรียกว่า ภว หรือ ภพ ความเป็น คือความเป็นเราเป็นของเรา เมื่อฟุ้งซ่านขึ้นมาก็เป็นโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองที่เกิดขึ้นในจิตใจ ที่ประทุษร้ายใจเองนี้แหละให้เดือดปุด ๆ ให้ออนครวนี้แรงขึ้นมาก็เป็นพยาบาท เป็นอย่างหยาบ แต่ว่ามุ่งร้ายออกไปหมายทำร้าย หมายล้างผลาญใคร ๆ ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที

กิเลสกองโมหะ

ส่วนกองที่ ๓ คือกองอวิชชา นั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าอวิชชา เป็นตะกอนนอนจมตองจิตสันดาน ฟุ้งขึ้นมาก็เป็นโมหะความหลงถือเอาผิดเข้าใจผิด และที่หยาบออกมาอีกก็เป็นมิจฉาทิฏฐิคือเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่า ไม่มีบุญไม่มีบาปเป็นต้นดั่งที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลขึ้นทันที และทุกคนนั้นเมื่อเกิดมา จิตเข้าปฏิสนธิเกิดมาในภพชาติต่าง ๆ ซึ่งในบัดนี้เกิดมาในภพชาติปัจจุบันนี้ ก็เป็นจิตที่มีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้วจึงมาเกิด ถ้าไม่มีอาสวะอนุสัยแล้ว ก็ไม่ต้องมาเกิด แต่ที่มาเกิดก็เพราะมีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้ว และมาอาศัยสังขารคือ ความผสมปรุงแต่งของรูปกายและของจิต เป็นกระบวนการทางกายเป็นกระบวนการทางจิตดั่งที่กล่าวมาแล้ว มาถึงเป็นเวทนา เวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดราคะโทสะโมหะคืออวิชชาขึ้น อันหมายความว่าเวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้กิเลสที่เป็นอาสวะอนุสัยที่นอนจมหมักหมมอยู่ฟุ้งขึ้นมา แล้วก็เพิ่มราคะปฏิฆะอวิชชาเพิ่มกิเลสกองละเอียดนี้ให้มากขึ้น แล้วก็เพิ่มอารมณ์เข้าไปเก็บไว้ให้มากขึ้น เป็นไปอยู่ดังนี้

อริยสังข์ ๒ สาย

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมก็ได้ตรัสรู้สังข์จะคือความจริง ดังที่ได้แสดงแล้วว่าทรงได้พระญาณมาโดยลำดับ จนถึงอัสวักขยญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้น

อาสวะ คือได้ตรัสรู้ริยสัจจ์ ๒ สาย สองสายนั้นก็คือ ตรัสรู้ว่านี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้ตรัสรู้ว่า นี่อาสวะ นี่เหตุเกิดอาสวะ นี่ความดับอาสวะ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

สำหรับสายที่ ๑ ที่ตรัสรู้ว่านี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ได้กล่าวโดยย่อแล้ว ในวันนี้จะกล่าวในข้ออาสวะ ก็คือได้ตรัสรู้ว่านี่อาสวะ คือนี้กามาสวะ อาสวะคือกามที่ต้องจิต นี้ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเราที่ต้องจิต นี้วิชชาสวะ อาสวะคือวิชชา ความรู้ไม่จริงหรือความไม่รู้จัก นี่เหตุเกิดอาสวะ ก็ตรัสชี้เอาต้นเหตุ คือความดิ้นรนทะยานอยากนั่นเอง ก็คือเวทนานั้นเองเป็นปัจจัยให้เกิดต้นเหตุความดิ้นรนทะยานอยาก ความดิ้นรนทะยานอยากนั้นก็เป็เหตุให้เกิดอาสวะ เพิ่มอาสวะให้มากขึ้น ก็ต้องเข้าใจว่าในที่นี้ท่านยกเอาต้นเหตุขึ้นมา แต่ก็รวมถึงกิเลสที่เป็นกองราคะโทสะโมหะดังกล่าว นั้นด้วย รวมอยู่ในคำว่าต้นเหตุความดิ้นรนทะยานอยาก นี่ความดับอาสวะก็คือดับต้นเหตุเสียได้ดับอาสวะได้ ดับต้นเหตุเสียได้นั้น ในที่อื่นได้ตรัสอธิบายไว้อีกว่าเป็นดับต้นเหตุหุนุสัย ต้นเหตุที่เป็นอนุสัยที่นอนจม หรือที่เป็นตัวอาสวะนั้นแหละ ก็ยกเอาต้นเหตุขึ้นมา แต่อันที่จริงนั้นก็รวมทั้งอาสวะอนุสัยทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี่ทางดับอาสวะก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ทั้งสองนี้สงเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา นี่เป็นปัญญาสิกขา และสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เป็นศีลสิกขา นี่เป็นศีลสิกขา และสัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ สงเคราะห์เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ นี่เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ เพราะฉะนั้น ทางปฏิบัติที่จะดับกิเลสจนถึงกิเลสที่เป็นชั้นอาสวะอนุสัย ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง รวมเข้าก็เป็นไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา

ครั้งที่ ๒๓
ลักษณะพระพุทธศาสนา
กิเลส

ได้แสดงลักษณะพระพุทธศาสนาถึงเรื่องจิตหรือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งสรุป
ลงว่าธาตุรู้ที่แบ่งออกเป็น ๒ คือธาตุรู้ที่อบรมแล้วที่พ้นแล้ว ก็เป็นธาตุรู้ที่ไม่มาเกิด
อีก แต่ว่าธาตุรู้ที่ยังมาเกิดอยู่นั้นเป็นธาตุรู้ที่ยังไม่ได้อบรม หรือว่าอบรมมาบ้างแล้วแต่
ว่ายังไม่ถึงที่สุด กล่าวคือยังชำระกิเลสที่นอนจมเป็นตะกอนหรือกิเลสที่ตองจิตไม่หมดสิ้น
ก็ต้องเกิดอีกต่อไป และก็ได้อีกกล่าวถึงขั้นของกิเลสซึ่งอาจแบ่งออกได้เป็นกิเลสอย่าง
ละเอียด อย่างกลาง และอย่างหยาบ ซึ่งจะชำระให้หมดได้ด้วยมรรคมืองค์ ๘ ย่อเข้า
ในศีล สมานิ ปัญญา พระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ก็ได้ทรงพบมรรคมืองค์ ๘ จึงได้ทรง
ปฏิบัติสมบุรณ์ ได้ตรัสรู้อรินัยสัจจ ๒ สาย สายที่ตั้งทุกข์ขึ้นเป็นข้อ ๑ กับสายที่ตั้ง
อาสวะเป็นข้อ ๑ แต่ว่าเมื่อสรุปถึงตัวเหตุ ก็ตรัสชี้แจงแสดงเหตุไว้เป็นอย่างดีเดียวกัน
คือต้นเหตุเป็นทุกข์สมุทัยหรือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอาสวสมุทัยหรือเหตุให้เกิดอาสวะ
และมรรคมืองค์ ๘ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นทางปฏิบัติให้ถึง
ความดับอาสวะด้วย ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ได้กล่าวในฝ่ายดีคือมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งย่อย่อ
เป็นศีลสมานิปัญญา เพราะฉะนั้น จึงสมควรที่จะกล่าวเพิ่มเติมต่อไป แต่ว่าจะกล่าวถึง
เรื่องกิเลสก่อน

กิเลสเป็นเรื่องของโลก

อันกิเลสนั้นเป็นเรื่องของโลก เมื่อเป็นโลกก็ย่อมจะมีกิเลส เช่น ตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก จึงได้มีการสืบทอดชีวิต คือว่าเป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดา บุตรธิดาก็เป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดา สืบทอดไป คือว่าสืบทอดพันธุ์ต่อไปทั้งมนุษย์ทั้งเดรัจฉาน และแม้ต้นไม้ทั้งหลายก็มีการสืบทอดพันธุ์ต่อไป ความสืบทอดพันธุ์ต่อไปนี้ต้องมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก และกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือราคะโทสะโมหะ หรือโลภะโทสะโมหะ ก็เป็นเรื่องของโลก เมื่อมีโลก ก็จะต้องมีตัณหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ถ้าหากว่าละเสียได้ ก็เป็นโลกุตตระ คืออยู่เหนือโลก เมื่ออยู่เหนือโลกแล้วก็แปลว่าไม่เกิดอีก ฉะนั้น เมื่อยังเป็นโลกอยู่ ก็จะต้องมีตัณหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นธรรมดาของโลกที่จะสืบทอดพันธุ์ต่อไป และที่จะได้ป้องกันรักษาตัวต่อไปให้ดำรงอยู่ในโลก

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วถึงบรรดากิเลสทั้งหลายนั้น เป็นนการกล่าวในด้านกิเลส ส่วนในด้านตรงกันข้ามก็มีเหมือนกัน เพราะว่าจิตนี้เป็นธาตุรู้ ฉะนั้น เมื่อได้อบรมความรู้ เพราะได้ผ่านโลกมามากเข้า ๆ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนมีการสังเกต ก็ย่อมจะมีความรู้มากขึ้น ๆ และความรู้ที่มากขึ้น ๆ นี้ก็ย่อมจะทำให้รู้จริงถึงเหตุผลตามความเป็นจริง และอีกประการหนึ่ง บรรดากิเลสดังที่กล่าวมานี้ ว่าถึงตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก หรือราคะหรือโลภะโทสะโมหะนั้น ก็ย่อมจะมีทั้งด้านที่นำเข้ามาและด้านที่ผลักออกไป เช่น กามตัณหา อยากจะได้สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา อยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ นี่เป็นตัณหาที่อยากนำเข้ามา คืออยากจะได้กามเข้ามา อยากจะได้ภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่เข้ามา อยากจะได้รูปได้เสียงเป็นต้นที่ชอบใจ อยากจะเป็นนั่นเป็นนี่ที่ปรารถนาพอใจ นี่เป็นความอยากที่จะนำเข้ามา และที่ผลักออกไปนั้นก็คือภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการที่จะผลักที่จะทำลาย สิ่งที่ไม่ชอบและภาวะที่ไม่ชอบนั้นให้ออกไปเสีย หรือทำลายให้ย่อยยับไปเสีย และกิเลสที่เป็นกองราคะหรือโลภะนั้น ก็เป็นกิเลสตัวที่นำเข้ามา ตัวราคะ ความติดใจยินดี โลภะ ความอยากได้ ก็อยากได้สิ่งที่เป็นกาม ก็คือที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นแหละเข้ามา เป็นของของตน แล้วก็อยากที่จะให้ตนเป็นนั่นเป็นนี่เช่นเดียวกับตัณหาเหมือนกัน

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ต้องการที่จะผลักออกไป ที่จะทำลายไปเสีย นั่นก็เป็นโทษะ และโมหะความหลงนั้นเล่า ข้อสำคัญก็คือหลงยึดถือว่ากายใจนั้นเป็นของเรา หรือว่าหลงยึดมั่นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เพราะฉะนั้น คนเราจึงมีความรักชีวิตของตนเองเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่าในบรรดาความรักทั้งหลาย รักตัวนี้เป็นอย่างยิ่ง ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ว่าได้ทรงตรวจดูไปทั่วทิศทั้งปวงแล้ว ก็ได้พบว่าตนเองนี่แหละเป็นที่รักของตน เพราะฉะนั้น เมื่อรักตนและเมื่อมีความยึดถือ ว่าที่ตั้งของตนก็คือชีวิตอันนี้จึงต้องมีความรักชีวิต และเมื่อมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่ง ดั่งนี้แล้ว สิ่งทีกลับนั้นก็คือกลัวตาย ความกลัวตายของสามัญชนนั้นมีเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าความตายนั้นเป็นสิ่งที่มาเค็ดเอาสิ่งที่รักเป็นอย่างยิ่งไป เมื่อเป็นอย่างนี้ก็เป็นอันว่ามาตัดรอนตนฆ่าตนนี้เองให้สิ้นไป และแม้ว่าจะมีความเข้าใจว่ารักสิ่งอื่นคล้าย ๆ กับว่ายิ่งกว่าชีวิต แต่ถ้าคิดดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่าความรักสิ่งอื่นนั้นก็รักเพราะเหตุว่า เพื่อที่จะให้สิ่งที่รักนั้นมาเป็นของตน เช่น สามิที่รักภรรยา ภรรยาที่รักสามิ ก็ต้องการที่จะให้แต่ละฝ่ายเป็นของของตนเท่านั้น ก็มาลงที่ว้ารักตัวนี้เอง คือต้องการให้เป็นของตน ไม่ต้องการที่จะให้เป็นของคนอื่น นี่ก็แปลว่าทุกคนมีความรักตัวรักชีวิตและมีความกลัวตาย จนถึงวิชาการปัจจุบันก็บอกว่าความกลัวตายนี้เป็นสัญชาติญาณของมนุษย์ อย่างหนึ่ง แต่มีความรักพิเศษ คือมารดาบิดารักลูก พ่อแม่รักลูก อันนี้ธรรมชาติ เท่ากับว่าธรรมชาติอันยวไว้เหมือนกัน จึงปรากฏว่าทั้งมนุษย์และเดรัจฉานก็รักลูก ทั้งนั้น แม้แต่สัตว์เดรัจฉานซึ่งดุร้ายเช่นเสือก็ยังรักลูก และก็ไม่ว่าลูกไม่กินลูก ความรักที่เสือรักลูกนี้เห็นได้ชัดว่าเท่ากับเป็นธรรมชาติของโลกได้สร้างไว้ให้ได้ทำไว้ให้ เพื่อว่าจะได้สืบพันธุ์ต่อไป

ปัญญาในสัจจะทำให้เกิดhiriและโหดตบปะ

ว่าถึงมนุษย์นั้น พ่อแม่ก็รักลูกเหมือนอย่างเป็นธรรมชาติเป็นธรรมชาติ แต่ว่า สำหรับมนุษย์นั้นย่อมมีระดับของปัญญาสูงขึ้น จึงรู้จักรักในทางที่ถูกต้องอีกด้วย เช่น ว่าลูกทำผิด ก็มีการว่ากล่าวตักเตือนหรือทำโทษเพื่อให้ลูกกลับเป็นคนดี ไม่ทำผิดอีกต่อไป แปลว่ามีปัญญาที่รู้ผิดชอบชั่วดียิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉาน นี่ก็เพราะเหตุว่าเป็นธาตุรู้ นั่นเอง คือจิตเป็นธาตุรู้ จึงได้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปถึงผิดชอบชั่วดีน้อยหรือมาก บรรดาสิ่ง

ที่มนุษย์มีอยู่ เช่น ความรักตัวรักชีวิตทำให้รู้จักรักษาชีวิตรักษาตัว และรู้จักรักลูก รู้จักที่จะเลี้ยงลูกที่จะรักษาลูกให้มีความสุขดี เหมือนกันทั้งมนุษย์และเดรัจฉาน

นักปราชญ์ในปัจจุบันนี้บางคนกล่าวว่า สัตว์เดรัจฉานที่มีความรู้่น้อยนั้นรู้จักกลัวเจ็บ แต่ไม่รู้จักกลัวตาย แต่ว่าสัตว์ที่มีปัญญาคือความรู้สูงขึ้น คือธาตุรู้ที่มีความรู้สูงขึ้นจึงรู้จักกลัวตาย แต่เขาจะทราบอย่างไรก็ไม่ทราบ เขาว่าอย่างนั้น ระดับของความรู้นั้นมีต่าง ๆ กันจริง แต่ก็มาจากมีธาตุรู้ดังกล่าวแล้วนั่นเอง คราวนี้เมื่อจิตเป็นธาตุรู้และเมื่อจิตได้ผ่านโลกมากขึ้น จึงได้รู้จักสัจจะที่เป็นตัวความจริงตามเหตุและผลมากขึ้นโดยลำดับ สัตว์เดรัจฉานนั้นรู้ได้น้อย แต่มนุษย์นั้นรู้ได้มากกว่า เมื่อเป็นดังนี้ปัญญาที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงโดยลำดับนั้น ทำให้บุคคลได้รู้จักอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกธรรมะคือความจริงและความดีที่ตรงกันข้ามกับความชั่วมากขึ้น และเมื่อเป็นดังนี้จึงเริ่มรู้จักมีหิริและโอตตปปะ ความละอายและความเกรงกลัว อันเป็นพื้นฐานของศีล คือความรู้จักงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

รู้จักทานรู้จักศีล

บรรดาบุคคลผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ จึงรู้จักมีหิริโอตตปปะ รู้จักนุ่งห่มผ้าและรู้จักเว้นในการที่ควรเว้น ประพฤติในการที่ควรประพฤติต่าง ๆ ยิง ๆ ขึ้นไป ละเอียดขึ้นไปเหล่านี้เป็นธรรมะทั้งนั้น จึงรู้จักทานรู้จักศีลนี้เป็น ๒ ข้อแรก ทานคือการให้เป็นการช่วยเหลือ ศีลก็คือการงดเว้นจากความประพฤติเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ว่าประพฤติตรงกันข้ามในทางเกื้อกูล สำหรับสัตว์เดรัจฉานนั้น โดยปกติสัตว์เดรัจฉานที่เป็นตัวพ่อตัวแม่รู้จักทำทานและมีศีลในลูก เช่น นกก็ไปหาอาหารมาเลี้ยงลูกนี้เรียกว่านกรู้จักทำทานแก่ลูก และนกก็ไม่จิกตีทำร้ายลูก นี้เรียกว่านกรู้จักมีศีลในลูก โดยปกติแล้วสัตว์เหล่านี้มักจะไม่รู้จักทำทานแก่ใคร ไม่รู้จักมีศีลต่อใคร เสือกก็เหมือนกันหรือว่าทุกชนิดก็มักจะเป็นเช่นนั้น แต่ก็มีเหมือนกันที่พ่อแม่อยู่ด้วยกันนาน ๆ ที่เป็นสัตว์พวกเดียวกัน เช่น เป็นนกด้วยกันเป็นเสือด้วยกันก็อาจจะไม่ทำร้ายกัน และก็อาจจะแบ่งอาหารกันกินบ้าง ก็แปลว่ามีความคุ้นเคย รู้จักเป็นมิตรหรือว่ารู้จักเป็นญาติกันขึ้นบ้าง

มีเมตตาแผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ

มนุษย์เราก็เหมือนกัน ก็รู้จักทำทานแก่ลูก รู้จักมีศีลแก่ลูก คือการแบ่งปัน อะไรต่ออะไรเลี้ยงดูลูก ตั้งต้นแต่แม่ก็เลี้ยงลูกมาพ่อก็เลี้ยงลูกมาตั้งแต่ต้นในทางต่าง ๆ ประคบประหงมมาและก็มีศีลในลูก ไม่เบียดเบียนลูก เสือก็มีทานในลูกมีศีลในลูก เช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดา เรียกว่ามีความรักในตัวและก็มีความรักในลูก รู้จักมีความรักในมิตรสหายอยู่บ้าง สัตว์เดรัจฉานก็เป็นเช่นนั้น คนก็เป็นเช่นนั้น แต่ว่าคนเรานั้นมีภูมิปัญญาที่สูงกว่า จึงรู้จักที่จะปฏิบัติทางความรักที่มีอยู่เป็นธรรมชาตินี้ให้เป็นเมตตาขึ้นมา คือความคิดที่จะแผ่ความรักความคิดเป็นมิตรเป็นสหาย ความช่วยเหลือออกไปในวงกว้าง กว้างมากขึ้น ๆ จนถึงไม่มีประมาณ แปลว่าในสรรพสัตว์ ทุกถ้วนหน้า ก็เป็น *อภัยมัญญา* คือไม่มีประมาณ เมตตานี้โดยปรกติเราเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพรหม แต่ที่แผ่ออกไปไม่มีประมาณก็เป็น อภัยมัญญาในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า และเมตตานี้เมื่อมีในจิตแล้วจะทำให้ได้สุขสัมฤทธิ์ คือความเห็นว่างดงาม งดงามไปในบุคคลและในสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดทุกจำพวก ไม่ซึ่งเคียดเกลียดแค้น และอีกอย่างหนึ่งนี่ที่เป็นอสุภกรรมฐาน พิจารณาว่าไม่งดงาม นั้นเป็นอีกกรรมฐานหนึ่งสำหรับที่จะกำจัดกิเลสกองราคะ แต่สำหรับที่เป็นเมตตา คือความรักนี้ ถ้าแผ่ความรักออกไปในมิตรสหาย ในมนุษย์ในสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ในวงแคบจนถึงวงกว้างที่สุดไม่มีประมาณ ก็จะมีความรู้สึกว่าบรรดาสัตว์ทั้งปวง นั้นงดงามทั้งหมด ไม่มีน่าเกลียดไม่มีน่าชัง นี่เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถปฏิบัติได้ โดยที่ปรับปรุงจากตัวความรักที่มีในธรรมชาตินั้นแหละให้เป็นธรรมะขึ้นมา เมื่อมีเมตตาเป็นพื้นอยู่ดังนี้แล้วที่จะมีทานมีศีลก็จะไปง่าย ก็จะต้องมีความช่วยเหลือเกื้อกูล แล้วก็จะต้องเว้นจากความเบียดเบียนทำลายในสัตว์บุคคลทั้งปวงที่มีเมตตานี้ แปลว่าทานศีล ก็มาเองด้วยอำนาจของเมตตานี้

บารมี ๑๐ หรือมรรค ๘ - เครื่องทำลายตะกอนในจิต

เหล่านี้เป็นธรรมะที่คนรู้จักเมื่อมีระดับปัญญาสูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ท่านแสดงว่าได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้

ศีล การงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิด อันเป็นการเบียดเบียนทางกาย ทางวาจา เนกขัมมะ ความออกคือความที่มีจิตเป็นสมาธิ สงบงามและอุทิศธรรม ทั้งหลายก็ได้เป็นการออกทางใจ ออกทางกายคือออกบวช ปัญญา คือความรู้ ความรู้ ที่อบรมขึ้นโดยลำดับ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ ความตั้งใจมุ่งมั่น เมตตา อุเบกขา ความที่ทำความรู้อันเป็นเหตุให้เฉยอยู่ได้ เฉยอยู่ได้ด้วยความรู้ เหล่านี้เป็นบารมีที่ พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และบารมีนี้ก็คือบรรดาทานศีลเป็นต้น ดังกล่าวนั้นที่ได้ปฏิบัติมา และเมื่อปฏิบัติแต่ละครั้ง ๆ นั้นความดีนี้ก็ยิ่งเก็บอยู่ในจิต ถ้าเป็นกิเลสก็เรียกว่า ตกตะกอนอยู่ในจิต แต่สำหรับบารมีนี้หากจะเปรียบว่าเป็นตะกอนก็จะเป็นกิเลสไป น่าจะเปรียบเหมือนเป็นเครื่องทำลายตะกอนที่ตกลงไปในจิตส่วนลึก จะเป็นสารส้ม หรือเป็นอะไรก็ตามที่เป็นเครื่องทำลายตะกอนให้หมดไปโดยลำดับ ตกไปในจิตส่วนลึก ก็เก็บเอาไว้อีกเหมือนกัน แต่เป็นส่วนตรงกันข้ามกับอาสวะอนุสัยซึ่งเป็นเหมือนตะกอน แต่นี้เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อมีบารมีคือความดีมีทานศีลเป็นต้นดังกล่าวนั้นบำเพ็ญ เรื่อย ๆ ไปแล้ว ความดีนั้นก็ไม่ใช่หายไปไหน ยังตกไปอยู่เก็บอยู่ในจิต แต่ว่าไม่ใช่เป็นตะกอน เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อความดีนี้ลงไปมากเท่าไร ก็ทำลายตะกอนไปได้มาก เท่านั้น ทำให้ตะกอนน้อยลง ๆ

พระโพธิสัตว์ก็บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ นี้มากขึ้น ๆ โดยลำดับ เมื่อสรุปเข้าเป็น มรรคมงคล ๘ ดังที่กล่าวแล้ว ก็ลงไปเป็นเครื่องทำลายตะกอนจนหมดสิ้น ตรงนี้แหละ ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรม เป็นผู้สิ้นกิเลส เพราะฉะนั้น จึงเรียกผู้สิ้นกิเลสว่า ชีณาสวะ แปลว่าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว หมายความว่าความดีที่ได้บำเพ็ญนั้นได้เป็นเครื่อง ทำลายตะกอนในจิตจนหมด จิตหมดตะกอนเป็นจิตที่บริสุทธิ์ตลอดดังนี้ จึงเป็นอันว่า หมดกิจ และเมื่อหมดกิจแล้วก็สิ้นบุญสิ้นบาป เพราะว่าเมื่อยังมีตะกอนอยู่ก็เรียกว่า มีบาป ก็ต้องทำบุญ คือการทำ ความดีนั้นก็เป็นการทำบุญนั่นเองหรือว่าทำกุศล การ ทำบุญทำกุศลทั้งปวงนั้นก็ลงไปกำจัดอาสวะแต่ละครั้งที่ทำ ก็รวมกันเข้าไปในจิตอีก เหมือนกัน กำจัดอาสวะกำจัดอนุสัยให้หมดไป ๆ โดยลำดับ จนถึงหมด และเมื่อหมด ก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิง ตรงนี้แหละที่เรียกว่า นิพพาน หรือเรียกว่าเสรีจกิจและเป็น จิตที่อบรมแล้ว

ครั้งที่ ๒๔
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
กิเลส (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาโดยลำดับ จนถึงสังฆตธรรมอสังฆตธรรม
ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งและธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งที่เป็นสังฆารส่วนผสมปรุงแต่ง
กับสิ่งที่เป็นวิสังฆารคือไม่มีการปรุงแต่ง ทั้งทางวัตถุและทางสิ่งที่มีใจวัตถุคือจิต หรือ
วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ มาจนถึงจิตที่เป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้คือตัวรู้ซึ่งยังมีได้อบรม
จึงมาผสมปรุงแต่งกับส่วนที่เป็นวัตถุ ก็เกิดเป็นกายจิตขึ้น และได้แสดงถึงความผสม
ปรุงแต่งของกายจิตนี้ เป็นกระบวนการปรุงแต่งทางกาย กระบวนการปรุงแต่งทางจิต
และกระบวนการปรุงแต่งของจิตที่ประกอบกับกายปรากฏเป็นขั้น ๕ ดังที่ได้แสดงแล้ว
และจิตนี้เมื่อยังไม่มีอารมณ์ก็เป็นภวังคจิต เมื่อเคลื่อนออกไปสู่อารมณ์ จึงเป็นจิตใน
วิถีที่เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร และก็มาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหากิเลส และ
ก็ตกเป็นตะกอนอยู่ในจิตเป็นอนุสัยต้องจิตเป็นอาสวะ จึงปรากฏเป็นกิเลสที่เรียกว่า
อุปกิเลส คือกิเลสที่เข้าไปนอนจมเข้าไปตองจิต และก็เป็นกิเลสที่กล่าวว่าเป็นอย่าง
ละเอียดเป็นขั้นตะกอน เมื่อประสบกับอารมณ์ที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ หรือที่อาจแบ่งเป็น
ประตูชั้นนอก ๕ ประตู ชั้นใน ๑ ตามที่กล่าวแล้ว ก็ไปกวนกิเลสที่เป็นตะกอนให้พุ่งขึ้น
ก็ปรากฏเป็นกิเลสที่เป็นขั้นนิรวณฺ์ หยาบออกมาอีกก็เป็นชั้นที่ทำให้ล่วงละเมิดทางกาย
ทางวาจาทางใจ ซึ่งกายวาจาใจนี้ก็เรียกว่าทวารอีกเหมือนกัน กายทวาร วจิตวาร
มโนทวาร ก็เป็นกายกรรม วจิตกรรม มโนกรรม ก็นับเป็นกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ

เพราะฉะนั้น จึงสรุปว่ากิเลสนั้นก็กล่าวโดยย่อก็อย่างหยาบอย่างกลางและอย่างละเอียด จึงต้องย้ำในที่นี้อีก ว่าการละกิเลสนั้นจะต้องละให้ได้จนถึงอย่างละเอียดละอาสวะอนุสัย จึงจะเป็นอันว่าละกิเลสได้

จิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงเพราะสิ้นอาสวะ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตชีนาสพทั้งหลายละกิเลสได้จนถึงอย่างละเอียด คือละอาสวะอนุสัยได้ จึงเรียกว่าชีนาสวะ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว นั่นแหละจึงจะเป็น พระอรหันต์ และเมื่อเป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ก็เป็นผู้ที่มีจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิง เมื่อมีจิตที่ บริสุทธิ์สิ้นเชิงดังนี้แล้ว เวลารับอารมณ์จึงไม่มีตะกอนที่จะฟุ้งขึ้นมาเป็นกิเลสอย่างกลาง เป็นกิเลสอย่างหยาบ และตะกอนใหม่ก็ไม่ลงไป เพราะว่าไม่รับเป็นความยินดีเป็น ความยินร้ายเป็นความหลงมกยต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าเป็นตะกอนใหม่ ไม่มีตะกอนใหม่ ที่จะตกลงไป ตะกอนเก่าก็สิ้นไปหมด เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นผู้ที่สิ้นกิเลสด้วยประการ ทั้งปวง และก็พึงทราบว่าจะทำกิเลสให้สิ้นไปได้ นั่น ก็เพราะจิตนี้เอง คือจิตนี้ เป็นธาตุรู้ คือเป็นวิญญานธาตุรู้ดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อได้ประสบกับผลที่เป็น ตัวทุกข์ต่าง ๆ อันเกิดจากกิเลส ก็มีความรู้จับเหตุจับผลได้โดยลำดับตามความเป็นจริง เพราะฉะนั้น จึงได้รู้จักเทียบเคียงในระหว่างความดีความชั่วบุญบาปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงได้รู้จักที่จะละความชั่ว ที่จะกระทำความดี และที่จะชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เป็นการที่ได้เอาตัณหาธรรมนี้แหละ จิตก็ประกอบเจตนาคือความตั้งใจ ประกอบความดี เป็นกรรมดีทางไตรทวาร คือกายวาจาใจ ก็เป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็น ส่วนกุศล คือเป็นความดีก็เก็บความดี นี้เป็นบารมีสั่งสมขึ้นในจิต ชำระตะกอนที่เป็น ฝายกิเลสนั้นให้น้อยลงไปโดยลำดับ

จิตสั่งสมทั้งบารมีและอาสวะอนุสัย

ทุกคนจึงมีทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่วที่เก็บในจิตใจของตน ส่วนดีนั้นก็เรียกว่าบารมี ส่วนชั่วนั้นก็เรียกว่าอาสวะหรืออนุสัยซึ่งเก็บอยู่ และความที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ท่าน

ก็แสดงว่าด้วยอำนาจของกุศล กิจของคนฉลาด โดยตรงก็คือตัวปัญญาตัวเอง ที่สูงขึ้น โดยลำดับและก็หมายรวมถึงกรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย หรือที่เรียกว่าบุญซึ่งได้สั่งสม กระทำมา เป็นเหตุให้กำเนิดเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้น ผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีใจสูง มีมโนะสูง หรือว่ามีความรู้สูง มโนะที่แปลกันว่าใจนั้น อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าความรู้ มีใจสูงก็คือมีความรู้สูง ก็คือมีปัญญานั้นเอง เพราะฉะนั้น จึงสามารถที่จะละอายแก่ใจ และสามารถที่จะเกรงกลัวต่อสิ่งที่ควรเกรงกลัว และรู้จักความดีความชั่ว รู้จักที่จะละความชั่วกระทำความดีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และสามารถที่จะศึกษาให้มีความรู้สูงขึ้น จนถึงได้ปัญญาคือตัวความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริงอันเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ได้ ดังเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก และพระอริยสาวกกับทั้งสาวกสาวิกาผู้ที่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็แปลว่า แม้ในการกระทำความดีนี้ก็เป็นสังฆธรรม ธรรมที่ปรุ่่งแต่งอีกเหมือนกัน คือต้องทำ ต้องปรุ่่งแต่งจึงจะเป็นความดี แม้ในด้านความชั่วก็เป็นสังฆธรรม คือต้องทำต้องปรุ่่ง แต่งจึงจะเป็นความชั่ว ความดีความชั่วนั้นต้องทำ เมื่อทำดีจึงจะเป็นความดี เมื่อทำชั่ว จึงจะเป็นความชั่ว เมื่อทำก็เป็นสังฆธรรมต้องปรุ่่งต้องแต่ง

ทุกสังขารมีวิภูฏะคือความวน

ฉะนั้น จึงควรเข้าใจในตอนนี้อีกด้วย ว่าอันคำว่าปรุ่่งแต่งคือสังฆธรรม สิ่งที ปรุ่่งแต่งหรือสังขารสิ่งทีผสมปรุ่่งแต่งนั้น ก็มีความหมายอันเดียวกับคำว่า วิภูฏะ คือ คำว่าวน และอยู่ในข่ายของกาลเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน กาลเวลาคืออดีต อนาคตและปัจจุบันก็ดี ความวนอันเรียกว่าวิภูฏะก็ดี ความเป็นสังขารคือผสมปรุ่่งแต่ง ก็ดี ย่อมสัมพันธ์กันอยู่กับ อนิจจตา คือความไม่เที่ยง ทุกขตา คือความเป็นทุกข์ อนัตตตา คือความเป็นอนัตตตามิใช่เป็นอัตตัตวตน ก็เพราะว่าสิ่งทีเป็นสังขารคือสิ่งทีผสมปรุ่่งแต่ง ทั้งทีมีชีวิตและทีไม่มีชีวิต จะต้องมีวิภูฏะคือความวน คือไม่นิ่ง ต้องปรุ่่งแต่งอยู่เสมอไม่หยุดไม่นิ่ง และความไม่หยุดไม่นิ่งนั้นก็คือไม่หยุดไม่นิ่งอยู่ด้วย ความเกิดความดับ ความทีปรุ่่งเข้ามาก็เป็นความเกิด และความทีเสื่อมสลายไปก็เป็น ความดับ แล้วก็ต้องปรุ่่งเข้ามาใหม่ และเมื่อปรุ่่งเข้ามาใหม่แล้วก็เสื่อมสลายไปอีก

แล้วก็ปรุงเข้ามาใหม่อีก ไม่มีหยุด ลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่าไม่เที่ยง และลักษณะที่กล่าวมานี้ก็เรียกว่าเป็นทุกข์ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่คงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และทั้งเป็นสิ่งที่เป็อนัตตามิใช่อัตตาตัวตน เพราะเหตุว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ จะบังคับให้เที่ยงคือคงอยู่คงที่ คือให้ดำรงอยู่คงที่ไม่เกิดไม่ดับ ก็บังคับไม่ได้ จะให้หยุดก็บังคับไม่ได้ ต้องเกิดต้องดับต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็อนัตตามิใช่อัตตาตัวตน คือเป็นไปตามคติธรรมตา

และเมื่อเป็นไปตามคติธรรมตาดังนี้ ก็ต้องมีกาลมีเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน อดีตก็คือว่าล่วงไปแล้ว ปัจจุบันก็คือบัดนี้ อนาคตก็คือเบื้องหน้า ทุก ๆ สิ่งต้องมีอดีตต้องมีปัจจุบันต้องมีอนาคต ดังที่สิ่งที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต ที่เกิดดับอยู่ในปัจจุบันก็เป็นปัจจุบัน ที่เกิดดับต่อไปก็เป็นอนาคต ก็สิ่งเดียวกันนี้เอง แต่เพราะมีสันตติ คือความสืบต่อ อันหมายความว่ายังไม่หยุดความเกิดความดับ ยังเกิดดับต่อไป เพราะฉะนั้น จึงมีอดีตมีปัจจุบันมีอนาคต และแม้ว่าจับเอาเพียงคำว่าเกิดดับเท่านั้น ถ้าเดี๋ยวนี้เกิดก็เป็นปัจจุบัน ดับก็เป็นอนาคต ครั้นมาถึงเวลาดับ ดับก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดสืบต่อก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้น อดีตอนาคตปัจจุบัน หรืออดีตปัจจุบันอนาคต จึงเนื่องอยู่กับสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และที่ว่าเป็นวิภูฏะคือความวนนั้น ก็เพราะว่าวนอยู่ในความเกิดความดับ ไม่นอกไปกว่าความเกิดความดับ เกิดดับ แล้วก็เกิดแล้วก็ดับ ก็วนอยู่ดังนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงวิภูฏะคือความวนของสัตวโลกไว้ ๓ อย่างคือ

๑. กิเลสวิภูฏะ วนคือกิเลส
๒. กรรมวิภูฏะ วนคือกรรม และ
๓. วิปากวิภูฏะ วนคือวิปาก

วนคือกิเลสนั้น ก็หมายความว่ากิเลสเป็นเหตุให้กระทำความกรรม ก็มาถึงกรรม และกรรมนั้นก็เป็เหตุก่อวิปากคือผล ก็มาถึงวิปาก วิปากคือผลนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก หรือจะกล่าวว่าเป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีกก็ได้ ก็เป็นกิเลสขึ้นมาอีก และเมื่อเป็นกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำความกรรม กรรมก็เป็นเหตุให้ได้ประสบวิปากคือผล และผลก็เป็นที่ตั้งหรือเป็เหตุของกิเลสขึ้นอีก ก็วนอยู่ใน ๓ ประการนี้ คือกิเลส กรรม

วิบาก แล้วก็วิบาก กิเลส กรรม วิบาก ก็วนเป็นวงกลมอยู่ดังนี้ อันนี้เรียกว่าวิภววิภวสังสาระ สังสาระแปลว่าความท่องเที่ยวไป คือความท่องเที่ยวไปของสัตว์โลก ก็ท่องเที่ยวไปในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิดเวียนดับดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อดูเข้าไปที่ความวนอันเป็นเหตุขั้นในแล้ว จึงจะพบว่าวนอยู่ในกิเลสกรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้

ส่วนที่ว่าเวียนเกิดเวียนตายหรือเวียนเกิดเวียนดับมาข้างต้นนั้น ก็ยกเอาข้อวิบากขึ้นมาเพียงประการเดียว วิบากคือผล ผลของกรรม จับเอาขั้นนี้เป็นที่อาศัยยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ หรือกายใจอันนี้หรือชีวิตนี้ ก็มีเกิดมีดับ และเมื่อเกิดดับแล้วก็เกิดในเมื่อยังมีกิเลสมีกรรมอยู่ เมื่อมีเกิดก็มีดับอีก และเมื่อมีดับก็มีเกิดแล้วก็มีดับอีก แม้ว่าดูแค่วิบากคือผลตัวชีวิตนี้เท่านั้น ก็วนอยู่ในเกิดในดับดังที่กล่าวมาแล้ว แต่นั่นยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่เมื่อจะยกทั้งหมดแล้วก็ต้องยกทั้ง ๓ อย่างคือกิเลสกรรมวิบาก เพราะเหตุว่ายังมีกิเลสมีกรรมอยู่ จึงต้องมีเกิดดับแห่งชีวิตหรือแห่งอัตภาพแห่งกายใจอันนี้ เมื่อไม่มีกรรมไม่มีกิเลสก็ไม่มีวิบากที่จะต้องเกิดดับ ดังกล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อจะยกขึ้นกล่าวถึงวิภววิภวสังสาระทั้งหมด จึงต้องกล่าวทั้ง ๓ คือกิเลสกรรมวิบาก

กิเลสกรรมวิบากนี้เองเป็นกุญแจของสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง คือเพราะมีวิภววิภวสังสาระคือความวนแห่งกิเลสแห่งกรรมแห่งวิบากอยู่ดังนี้ จึงยังเป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งอยู่ตลอดไป เพราะต้องปรุงต้องแต่ง กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิบาก วิบากก็แต่งกิเลส กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิบาก ก็วนเวียนกันดังนี้

พิจารณาวิภววิภวสังสาระในวงนอกหรือส่วนหยาบ

คราวนี้ การพิจารณาวิภววิภวสังสาระทั้ง ๓ ประการนี้ พิจารณาในวงนอกคือพิจารณาในวงของความเวียนว่ายตายเกิดชาตินี้ชาติหน้า ก็ให้พิจารณาในวงนอกดังนี้ ก็คือความที่ทุกคนต้องเกิดมา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง จิตหรือธาตุรู้ต้องมาถือปฏิสนธิในกายนี้ ก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้กระทำความกรรม และกรรมที่เป็นชนกกรรม กรรมที่นำไปเกิดก็ให้มาเกิด คือเกิดต่อกายนี้ทั้งรูปกายทั้งนามกาย รูปกายนามกายนี้เป็น

ตัววิบากคือวิบากขันธ์ และเมื่อได้วิบากขันธ์มาแล้วจิตเข้าอาศัย จิตยังมีกิเลส จิตก็ยึดถือรูปกายนามกายนี้ ยินดีพอใจอยู่ในรูปกายนามกายนี้ ไม่เบื่อหน่าย เพราะฉะนั้นรูปกายนามกายนี้ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ดังจะพึงเห็นได้ ว่ารูปกายนามกายนี้ย่อมมีที่ตั้งของกิเลสอยู่ในรูปกายนามกายนี้เองด้วย เพราะฉะนั้น จึงได้ก่อให้เกิดกิเลสได้ง่าย ตั้งแต่ตัวกิเลสที่เป็นเหตุให้สืบพันธุ์กันอีกต่อไป อันเป็นเรื่องของโลก ก็มีกายนี้เป็นที่ตั้งอยู่แล้ว และเมื่อเป็นดังนี้ กายนี้เองก็เรียกว่าวิบากขันธ์ เป็นตัววิบากเป็นที่ตั้งเป็นเหตุก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีก เพราะฉะนั้น กิเลสจึงได้ตั้งอยู่และได้งอกงาม ก็ก่อกรรม และกรรมก็ก่อวิบากคือผลต่าง ๆ ตลอดจนถึงเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิดชาติภพต่อไปอีก เพราะฉะนั้น เมื่อดูในวงกว้างก็จะเห็นได้ ว่ากิเลสกรรมวิบากเป็นวัฏฏะคือตัววน ก่อชาติก่อภพเวียนวนตายเกิดกันเรื่อยไป

พิจารณาวัฏฏะในวงในหรือส่วนละเอียด

เมื่อจะดูในวงในให้แคบเข้ามา ก็จะได้เห็นได้แม้ในตัวจิตและอารมณ์ที่ประกอบกันอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นว่ากิเลสเป็นเหตุให้อยากดูรูปที่สวยงาม ให้อยากฟังเสียงที่ไพเราะ นี่เป็นตัวกิเลส เป็นตัวรูปตัณหา สัทตตัณหา ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง เป็นตัวกิเลส เมื่อเกิดตัณหาในรูปเกิดตัณหาในเสียงขึ้น ก็เป็นเหตุให้กระทำความรู้ให้ทำการดู เช่น การแสวงหาสถานที่ที่มีรูปที่งดงาม สถานที่ที่มีเสียงไพเราะที่อยากจะดูอยากฟัง แล้วก็ไป แล้วก็ดู เหล่านี้เป็นกรรม ดังนี้จะเห็นได้ว่ากิเลสเป็นเหตุให้ทำการ และเมื่อเป็นกรรมขึ้นแล้วก็ให้เกิดผลเป็นวิบาก เป็นความสุขบ้างเป็นความทุกข์บ้าง ตั้งต้นแต่เป็นตัวเวทนาเป็นสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนา ตัวสุขเวทนาทุกข์เวทนา เหล่านี้เป็นวิบาก เป็นส่วนผลของกรรม คือการดูการฟังดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อเป็นเวทนา เป็นสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนาขึ้นมาดังนี้แล้ว เวทนานี้เองและผลอื่น ๆ ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสขึ้นอีก ถ้าเป็นสุขเวทนาเป็นวัตถุที่พอใจที่ได้มา ก็ก่อตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากในสิ่งนั้นมากขึ้น เป็นส่วนกามตัณหาบ้างภวตัณหาบ้าง ถ้าเป็นทุกข์เวทนา เป็นสิ่งที่ไม่พอใจ ก็ก่อให้เกิดวิภวตัณหา ความทะยานอยากที่จะทำให้สิ่งนั้นสิ้นไปหมดไป ต้องการที่จะผลัดออกไป ถ้าเป็นกามตัณหาภวตัณหาที่ต้องการที่จะตั้ง

เข้ามา ก็เป็นอันว่าวิบากคือผลก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีกดังนี้ กิวนอยู่ดังนี้ เป็นวิภว
 ของกิเลสกรรมวิบาก และถ้าดูเข้ามาที่จิตและอารมณ์ดังนี้ เป็นการดูเข้ามาอย่างละเอียด
 จิตที่พบกับอารมณ์ทั้งหลาย ตรวจสอบก็จะเห็นดังนี้ ว่าจิตของตนเป็นเช่นนี้ เป็นกิเลส
 ถ้าเป็นตัณหาขึ้นมา ก็อยากจะได้นั่นได้นี้ ก็ทำให้ประกอบกรรมเพื่อที่จะได้มา เมื่อได้
 มาแล้ว สิ่งที่ได้มาก็เป็นวิบากคือผล จะได้สิ่งที่ต้องการหรือจะได้สิ่งที่ไม่ต้องการก็ตาม
 คือทั้งการได้และการไม่ได้เป็นผล เป็นวิบากคือผล และถ้าเป็นการได้ ก็ก่อกิเลส
 ด้านกามตัณหาภวตัณหา ถ้าเป็นการไม่ได้หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบ ก็ก่อให้เกิดกิเลส
 กองวิภวตัณหา ก็เป็นไปอยู่ดังนี้เป็นประจำ เพราะฉะนั้น แม้จิตในใจนี้เองก็วนอยู่ในกิเลส
 กรรมวิบากทั้ง ๓ ประการนี้อยู่เป็นประจำ สำหรับสามัญชนทั่วไป

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงสิ่งสอนชี้ให้รู้จัก ว่าความวนอยู่ดังนี้เป็นความวน
 อยู่ในทุกข์ เมื่อจะพ้นทุกข์ ก็จำเป็นต้องพยายามปฏิบัติตัดความวนเหล่านี้ และการ
 ที่จะตัดความวนเหล่านี้ ก็ต้องตัดด้วยการปฏิบัติเพื่อละกิเลส อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ
 เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพระพุทธานุภาพทั้งหมดนั้นให้ตั้งใจว่าเพื่อละกิเลส ไม่ใช่ปฏิบัติ
 เพื่อสะสมกองกิเลส จะเป็นขั้นศีลก็ตาม ขั้นสมาธิก็ตาม ขั้นปัญญาก็ตาม เป็นการ
 ปฏิบัติเพื่อละกิเลส จะทำบุญทั้งหลาย เช่นทาน จะให้สิ่งนั้นจะให้สิ่งนั้นก็ตาม ก็ต้อง
 ตั้งใจว่าให้ทานเพื่อละกิเลส ให้มีความตั้งใจไว้ดังนี้ และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว การกระทำ
 ทุก ๆ อย่างก็จะได้รับผลเป็นความพ้นทุกข์ น้อยหรือมากตามแต่ที่จะปฏิบัติได้

ครั้งที่ ๒๕

ลักษณะพระพุทธศาสนา วิภวของกิเลส

ได้แสดงลักษณะพระพุทธศาสนาถึงสิ่งที่เรียกว่าปรุงแต่ง อันคู่กับไม่ปรุงแต่ง ส่วนซึ่งเกี่ยวกับเรื่องปรุงแต่งนั้นก็มาถึงวิภวคืออน ๓ ได้แก่กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งเป็นวิภวคือความวนที่สัตว์โลกย่อมวนอยู่ในกิเลสกรรมและวิบาก ทั้งที่เป็นความวนส่วนหยาบ ทั้งที่เป็นความวนส่วนละเอียด และจิตนี้ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ แต่เมื่อยังอยู่ในความปรุงแต่งก็เป็นธาตุรู้ที่ยังมิได้อบรม หรือว่าอบรม แต่ว่ายังไม่เต็มที่ เพราะฉะนั้น จึงยังมีวิชาคือความไม่รู้ อันหมายความว่าไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ยังเป็นความรู้ที่ไม่จริง ฉะนั้น จึงยังเป็นตัววิชาคือตัวไม่รู้ในความจริง หรือรู้ไม่จริง เพราะฉะนั้น จึงต้องปรุงแต่งไปต่าง ๆ แต่ก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ ฉะนั้น เมื่อปรุงแต่งไปก็ย่อมได้ความรู้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้น แม้จะยังต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นความปรุงแต่งที่เป็นวิภวอยู่ดังกล่าวนั้น จึงเป็นความเวียนว่ายที่กล่าวได้ว่าเพื่อศึกษา คือเพื่อเพิ่มเติมความรู้อยู่เสมอ

รู้จักทุกข์ และเหตุเกิดทุกข์

ฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่า คนเราเกิดมาทำไม ก็อาจจะตอบได้อย่างหนึ่ง ว่าเกิดมาเพื่อศึกษาคือเพื่อความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั้นก็คือความรู้ที่เข้า

ถึงสัจจะ อันเป็นตัวความจริง กล่าวได้ว่าทุกคนจึงมีความรู้เข้าถึงความจริง ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แม้ว่าในเบื้องต้นจะยังเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง แต่แล้วก็พอจะจับหลักได้ถูก คือจับหลักได้ถูกว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และเมื่อได้ประกอบในเหตุอันเป็นเหตุให้เกิดผล จึงได้รับผลซึ่งเกิดจากเหตุอันประกอบนั้นบ่อยเข้า ๆ ก็ทำให้จับความจริงได้ถูกต้องยิ่งขึ้นไป ว่าอะไรเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นตัวทุกข์จริงยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ ดังเช่นทุกคนต้องการความสุขและต้องการเหตุให้เกิดสุข เพราะฉะนั้น จึงได้แสวงหาความสุขกันต่าง ๆ คือว่าประกอบเหตุที่เห็นว่าจะทำให้เกิดความสุขกันต่าง ๆ ซึ่งคำว่าความสุขและเหตุให้เกิดสุขนั้นก็เป็นการกล่าวในทางที่กลับกันกับทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั่นเอง คือว่าในการกล่าวทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั้น อาจจะเรียกว่าเป็นการกล่าวยกผลในทางแง่ร้ายขึ้นเป็นที่ตั้งก็ได้

ส่วนการกล่าวว่าความสุขและเหตุให้เกิดสุขนั้น เป็นการกล่าวที่เรียกว่ายกผลในแง่ดีขึ้นมาก็ได้ แต่ว่าจะยกผลในแง่ดีหรือยกผลในแง่ร้ายดังกล่าวก็ตาม อรรถคือเนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกัน เหมือนอย่างว่ามีแก้วอยู่แก้วหนึ่ง และมีน้ำอยู่ครึ่งแก้ว อาจจะกล่าวว่าแก้วนี้มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ อาจจะกล่าวว่าแก้วนี้มีน้ำพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ซึ่งผลก็เป็นอันเดียวกัน คือว่าคงมีน้ำอยู่ครึ่งแก้วนั่นเอง จะเรียกว่าเต็มอยู่ครึ่งแก้วหรือว่าพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ฉะนั้น แม้จะกล่าวว่าทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ หรือสุขและเหตุให้เกิดสุข อรรถแม้ถ้อยคำจะตรงกันข้าม แต่ก็ชี้ให้เห็นเหตุผลเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าเมื่อรู้จักทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์ และปฏิบัติดับเหตุให้เกิดทุกข์นั้น ทุกข์ก็ไม่เกิดขึ้น ดังนั้นก็เป็นตัวความสุขที่ตรงกันข้ามกับความทุกข์นี้เอง หรือว่ารู้จักสุขและเหตุให้เกิดสุข ปฏิบัติในเหตุให้เกิดสุขนั้น ก็ได้ความสุข ดังนั้นก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ซึ่งตรงกันข้าม

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าที่กล่าวว่าสุขก็ตรงกันข้ามกับทุกข์ เมื่อกกล่าวว่าสุขก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ หรือกล่าวว่าทุกข์ก็ตรงกันข้ามกับคำว่าสุข เมื่อกกล่าวว่าพ้นทุกข์ ก็คือว่ามีความสุขนั่นเอง ความก็เป็นอันเดียวกัน จะกล่าวในทางยกเอาแง่ดีขึ้นมา หรือจะยกเอาแง่ร้ายขึ้นมาก็ได้เหมือนกัน แต่ว่าข้อสำคัญนั้นอยู่ที่การปฏิบัติ การปฏิบัติใน

เหตุให้เกิดสุข หรืออีกอย่างหนึ่ง การปฏิบัติดับเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คงได้พ้นความทุกข์ หรือได้ความสุขเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จิตที่เป็นธาตุรู้เมื่อได้ปฏิบัติไป ๆ และได้เสวนากับบัณฑิตคือคนดีซึ่งเป็นผู้ฉลาดรู้ ที่ให้คำแนะนำสั่งสอนให้ใคร่ครวญพิจารณา ก็ย่อมจะจับความจริงได้โดยลำดับว่าอะไรเป็นตัวทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อเกิดบ่อยๆ เข้าและได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ มากเข้า ได้มีการเสวนาคือคบหากับบรรดาผู้รู้ผู้ฉลาดมากขึ้น ก็ทำให้จิตนี้ได้รับการอบรม และได้ปัญญา คือความรู้ที่วิเศษมากขึ้นทุกที ๆ เพราะฉะนั้น จึงกล่าวว่าเกิดมาก็เพื่อศึกษา เพื่อให้มีความรู้ความฉลาดยิ่งขึ้น และเพื่ออบรมจิตยิ่งขึ้นนั่นเอง และการที่ต้องมีความวอนอันเป็นความวอนเวียนอยู่นี้ จิตที่ต้องประสบกับความเวียนเกิดเวียนตาย ประสบกับวิภูฏะ คือความวอนทั้ง ๓ ดังกล่าวมานั้นมากขึ้น ๆ ก็ได้รับความฉลาดและความรู้มากขึ้น ว่านั่นเป็นตัวทุกข์ นั่นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

นิพพาน - ความดับวิภูฏะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ได้ทรงศึกษาเพื่อพระโพธิญาณ คือเพื่อความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริงให้ยิ่งขึ้นโดยลำดับนั่นเอง และได้ทรงปฏิบัติ ละบาปอกุศลทุจริต ประพฤติอยู่ในบุญกุศลสุจริตในทางไตรทวาร คือกายวาจาใจ ยิ่งขึ้น ๆ อันนี้ก็บุญเป็นกุศลเป็นบารมีที่ได้ทรงปฏิบัติยิ่งขึ้น ๆ จนถึงได้ทรงพบทาง ที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคที่เป็นองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้พระโพธิญาณ คือได้ตรัสรู้ พระธรรม ก็คือวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพล่งขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ โดยความก็คือว่า ความที่ต้องวนเวียนอยู่ในกิเลสในกรรมและในวิบากคือผล อันเป็นวิภูฏะทั้ง ๓ นั้นเป็นตัวความทุกข์ อันมีต้นหาความดิ้นรนทะยานอยากคือ ตัวกิเลสนี้แหละเป็นตัวเหตุ วิชาคือความรู้แจ่มแจ้งได้แทงตลอดลงไป จนถึงทรงพบ ตัณหานุสัย ตัณหาที่เป็นอนุสัยคือที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน วิชาความรู้แจ่มแจ้งจึงโพล่งตลอด วิชาความไม่รู้ก็ดับไปหมด เมื่อเป็นดังนี้ ตัณหานุสัยพร้อม ทั้งกิเลสทั้งปวงก็ดับไปหมดสิ้น ก็เป็นอันว่าได้ทรงตัดกิเลสวิภูฏะ วนคือกิเลส เมื่อตัด

วิญญะวนคือกิเลสเสียได้ ก็เป็นอันว่าตัดกรรมตัดวิบากคือผลได้ เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นผู้หักวิญญะผู้หักวน หยุตวน เมื่อเป็นผู้หยุตวนแล้ว ก็เป็นอันว่านั่นแหละคือตัวอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุง จิตก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์เต็มที ปราศจากกิเลสกรรมวิบากด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุด เป็นจิตที่สงบ และเมื่อเป็นจิตที่หยุดเป็นจิตที่สงบดังนี้ จิตนี้ก็จะเป็นจิตที่อบรมดีแล้ว เป็นจิตที่ไม่มีกิเลสแล้ว สิ้นความปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง

อันนี้แหละเป็นตัวอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุง เป็นตัววิสังขาร มีสังขารไปปราศแล้ว ซึ่งเรียกว่า นิพพาน ก็คือจิตที่บริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่งนั่นเอง ปราศจากกิเลสทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงทรงประสอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุง ก็คือจิตสิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุดเป็นจิตที่ไม่หมุนไม่วนไม่ปรุงไม่แต่ง อันนี้แหละจึงไม่เกิดอีก และเมื่อวิบากขันธ์คือขันธ์ที่อาศัยอยู่ อันเป็นชาติสุดท้ายของพระองค์แตกสลาย ดังที่เรียกว่าดับขันธปรินิพพาน จึงไม่เกิดอีกต่อไป แต่ก็ไม่ดับสูญ เพราะสภาพที่หยุดไม่ปรุงแต่งต่อไปนั้น เป็นสภาพธรรมอันเรียกว่าธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่ และธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่นี้ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีย่อยคำอันเป็นสมมติบัญญัติที่จะเรียก ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าอัตตาตัวตน และไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด เข้าสู่ความเป็นสภาพธรรมหรือสภาพที่เป็นธาตุแท้ ที่หยุดที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหมด ดังนี้คืออสังขตธรรมหรือวิสังขารในพระพุทธานุภาพ พ้นสมมติบัญญัติด้วยประการทั้งปวงและไม่เกิดอีก และก็เป็นที่ไม่สูญไม่สิ้นไป

เพราะฉะนั้น เมื่อมีภิกษุกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ ท่านจึงกล่าวว่าความเห็นเช่นนั้นเป็นความเห็นผิด เพราะว่าอะไรเป็นพระอรหันต์ ขันธ์ ๕ คือรูปเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณี่ก็เป็นขันธ์ ๕ ไม่ใช่พระอรหันต์ และพระอรหันต์ก็ไม่ใช่ขันธ์ ๕ แต่ว่าเมื่อพระอรหันต์ยังดำรงอยู่ พระอรหันต์ก็อาศัยอยู่ในขันธ์ ๕ นี้ และเมื่อขันธ์ ๕ นี้แตกสลาย พระอรหันต์ก็ไม่แตกสลาย เพราะพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ เมื่อพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ พระอรหันต์จึงไม่แตกสลายไปตามเบญจขันธ์ที่แตกสลายไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น การกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญจึงไม่ถูก และก็สมควรแก่ถ้อยคำที่จะพูดทั้งนั้น จะว่าเกิด จะว่าไม่เกิด จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ไม่เกิดก็ไม่ใช่ ดังนี้

ก็ไม่ถูกทั้งนั้น เพราะไม่ควรที่จะพูดถึงด้วยสมมติบัญญัติอะไรทั้งสิ้น เพราะว่าอนธรรมทั้งปวงขึ้นหมดสิ้นแล้ว นี่เป็นคติในพระพุทธศาสนาซึ่งแสดงดังนี้

และตามที่กล่าวมานี้ก็จะพึงเห็นได้ ว่าคติในพระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ ถ้าตายเกิดก็แสดงว่าเมื่อชั้น ๕ อันนี้แตกสลาย ยังมีอตตาคือตัวตนที่ไม่ตายซึ่งจะไปเกิดในภพชาติใหม่อีกต่อไป เป็นไปอยู่ดังนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง แต่อีกด้านหนึ่งที่ตรงกันข้าม เห็นว่าตายสูญ คือเห็นว่าม้อตตาคือตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น เมื่อเบญจขันธ์อันนี้แตกสลายไป อตตาคือตัวตนก็แตกสลายไปด้วย ดังนี้เรียกว่าตายสูญ พระพุทธศาสนานั้นไม่มีวาทะว่าตายเกิดหรือตายสูญดังนี้

แต่ว่ามีวาทะที่แสดงตามเหตุและผล คือแสดงว่าเมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด แต่เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด แต่เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดแล้วดังพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย เมื่อเบญจขันธ์ดับไปแล้วก็ไม่สูญ เพราะว่าภาวะที่เป็นพระอรหันต์นั้นไม่ใช่ชั้น ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่เมื่อไม่มีเหตุให้เกิดอีก ก็ไม่มีที่ตั้งของสมมติบัญญัติที่จะเรียกว่าอะไรทั้งสิ้น เพียงแต่กล่าวได้ว่ามีเป็นสภาพธรรมคือธาตุแท้ อันเป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงอันดำรงอยู่

มรรคมืองค์ ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม

เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงแก่พระเบญจวัคคีย์ เมื่อเสด็จไปจะทรงแสดงปฐมเทศนาโปรด ว่าพระองค์ทรงบรรลุอมตธรรม ธรรมที่ไม่ตายแล้วคือธรรมของบุคคลที่ไม่ตายแล้ว ดังนี้แหละ และได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ว่า บรรดาสังขตธรรมคือธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลายนั้น มรรคมืองค์ ๘ เป็นยอด และบรรดาอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ปรุงแต่งทั้งหลายนั้น ก็มีวิราคธรรม ธรรมที่สิ้นความติดใจยินดีคือนิพพาน เป็นยอดดังนี้ ในข้อนี้จะเห็นได้ว่ามรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นสังขตธรรม เพราะต้องปรุงแต่ง อันหมายความว่าต้องปฏิบัติอบรมจึงจะเป็นมรรคมืองค์ ๘ ขึ้น แต่ว่ามีมรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นไปเพื่อตัดความปรุงแต่งทั้งหมด กล่าวคือเมื่อปฏิบัติใน

มรรคมืองค์ ๘ ได้เต็มที่แล้ว จะตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลสได้หมดสิ้นก็จะบรรลุถึงอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุง คือนิพพาน เพราะฉะนั้น มรรคมืองค์ ๘ นั้น จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง อันนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรมทั้งหมด เพราะเป็นเหตุให้ตัดสังขตธรรมทั้งหมด ให้บรรลุถึงอสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุง คือนิพพานได้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าสิ้นความปรุงแต่งทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อยังไม่บรรลุถึงยอดของสังขตธรรมคือมรรคมืองค์ ๘ นี้แล้ว ก็ยังต้องปรุงแต่งกันเรื่อยไป และจะปรุงแต่งกันไปนานเท่าไรนั้น ก็สุดแต่ว่าเมื่อไรจะได้มรรคมืองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์ เมื่อได้มรรคมืองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นปรุงแต่งด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้น จึงนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหมด ก็ทำให้หยุดปรุงแต่งได้ บรรลุถึงที่สุดคือความไม่ปรุงแต่งได้ นี่เป็นคติในพระพุทธรูปศาสนา

เพราะฉะนั้น คติในพระพุทธรูปศาสนาจึงเป็นคติที่กล่าวสัจจะคือความจริง ซึ่งไม่กล่าวว่ายตายเกิด ไม่กล่าวว่ายตายสูญ แต่กล่าวเป็นกลาง ๆ ว่าเมื่อมีเหตุให้เกิด ก็เกิด เมื่อดับเหตุให้เกิดได้ก็ไม่เกิด การดับเหตุให้เกิดได้นั้นก็ต้องดับในมรรคมืองค์ ๘ นั้นเอง เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธรูปศาสนาจึงตรัสสอนให้ศึกษาในไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิปัญญา เพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้เป็นการอบรมจิต อันเรียกว่า จิตตภาวนา

เพราะฉะนั้น ในโอกาสต่อไปจะได้แสดงถึงจิตตภาวนาคือการอบรมจิตโดยตรง

ครั้งที่ ๒๖

ลักษณะพระพุทธานุศาสตร์ จิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุศาสตร์มาถึงจิตตภาวนา คือการอบรมจิต จึงจะอธิบายจิตตภาวนาและจะฝึกปฏิบัติอบรมจิตต่อไปด้วย

ความหมายของจิตตภาวนา

จิตตภาวนา แปลว่าการอบรมจิต การอบรมจิตนี้มีความหมายไปได้ในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา หรือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา เพราะว่าไตรสิกขาต้องปฏิบัติให้ถึงจิตจึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ถ้าปฏิบัติไม่ถึงจิต ก็ไม่เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา แต่อาการของไตรสิกขานั้น ในขั้นศีลก็ปรากฏที่กายที่วาจาที่ใจทั้ง ๓ เหมือนกัน แต่ว่าปรากฏออกไปภายนอกให้คนอื่นเห็นก็เพียงกาย เพียงวาจา ส่วนใจนั้นไม่ปรากฏออกไปโดยตรง ตนเองย่อมรู้ใจตนเองว่าเป็นอย่างไร และผู้อื่นที่อ่านใจได้ก็ย่อมรู้ได้ อาการของสมาธินั้นปรากฏที่จิตใจโดยตรง อาการของปัญญานั้นปรากฏที่ความรู้ เป็นความรู้ความเห็นอันถูกต้อง แต่ความรู้ที่ตั้งที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นความรู้ของจิตนี้เอง หรือจิตก็คือธาตุรู้

ศีลเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา

เพราะฉะนั้น จิตตภาวนาจึงครอบงำหรือว่ามีความหมายไปทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันศีลนั้นจะต้องมีเป็นภาคพื้นเหมือนอย่างเป็นแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีหรือจำเป็นที่จะต้องมี สมาธิและปัญญาจึงจะตั้งขึ้นมาได้ ท่านจึงเปรียบศีลเหมือนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งเป็นที่ ยืนของสรรพสิ่งและของบุคคลทั้งหลาย ฉันทไคย กุศลธรรมทั้งหลายเมื่อมีศีลเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดและเจริญขึ้นได้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติในศีลจึงจำปรารถนาของผู้ปฏิบัติ ธรรมทั้งปวง ศีลนั้นท่านแสดงไว้ว่าย่อมเกิดขึ้นจากการสมาทาน คือความตั้งใจรับศีล ก็ได้ เกิดขึ้นในขณะที่ประจวบกับวัตถุที่จะพึงล่วงศีลได้ และถึงดวงจันทร์ได้เองในปัจจุบัน ดังนี้ก็ได้ และเกิดขึ้นจากกรรมปฏิบัติ ซึ่งเมื่อได้กรรมปฏิบัติข้อนั้น ๆ แล้ว ศีลก็บังเกิดขึ้น มาเอง และธรรมที่ได้ที่ถึงหากเป็นขั้นมรรคผลที่ท่านแสดงว่าโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หากได้แล้ว ศีล ๕ ก็มาเอง ดังนี้ก็มี ศีลที่เกิดจากการสมาทานคือการรับ จะรับจากผู้ที่ มีศีล อย่างศุภัสถ์รับศีลจากภิกษุสามเณร หรือแม้ที่ผู้เข้ามาขอบวชรับศีลจาก พระอาจารย์สำเร็จเป็นสามเณร หรือว่าไม่รับจากผู้อื่น ตั้งใจสมาทานขึ้นด้วยตัวเอง ดังเช่นวันอุโบสถ พอตื่นเช้าขึ้นก็ตั้งใจว่าวันนี้จะสมาทานอุโบสถศีลตั้งแต่เช้าด้วยตัวเอง ดังนี้ก็ได้ศีล ศีลที่ได้จากการสมาทานจากท่านผู้อื่นก็ดี ด้วยตัวเองก็ดี ดังนี้เรียกว่า *สมาทานวิริตี* ความงดเว้นได้ด้วยการสมาทาน

ส่วนศีลที่ได้ในขณะที่เมื่อไปประสพวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิดแต่ยังไม่ล่วงละเมิด งดเว้นได้ในปัจจุบันนั้น เรียกว่า *สัมปัตตวิริตี* ความงดเว้นในขณะที่วัตถุมาถึงเข้า งดเว้นได้ เช่น ไม่ได้สมาทานศีลมา แต่เมื่อไปประสพวัตถุที่จะพึงฆ่า แต่ก็ไม่ฆ่า งดเว้นได้ ไปประสพวัตถุที่จะพึงลักขโมย แต่ก็ไม่ขโมย งดเว้นได้ ดังนี้ก็เป็นสัมปัตตวิริตี

ส่วนศีลที่ได้จากกรรมปฏิบัติ ท่านยกเอามรรคผล เช่นได้โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ศีล ๕ ก็มาเอง ดังนี้เป็น *สมุจเฉทวิริตี* ความงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ท่านแสดงว่าพระโสดาบันนั้น จะไม่มีล่วงละเมิดศีล ๕ เลย และก็ไม่ได้สมาทาน เป็นศีลที่มาจาก งดเว้นได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว เป็นสมุจเฉทวิริตี แต่ว่าแม้กรรมข้ออื่น เมื่อปฏิบัติได้กรรมข้อนั้น จะไม่ถึงมรรคผลก็ตาม ศีลก็มาเองเหมือนกันในขณะที่ธรรม

ข้อนี้ยังมีอยู่ เช่นว่าเจริญเมตตา เมื่อจิตมีเมตตา ก็ย่อมจะมีศีลตามมาด้วย เพราะว่าเมื่อมีเมตตาในสัตว์บุคคลใด ย่อมจะไม่ประพฤติเบียดเบียนสัตว์บุคคลนั้น มีแต่เกื้อกูลอุดหนุน ฉะนั้น ผู้ที่มีเมตตาจึงไม่ทำอันตรายแก่บุคคลหรือสัตว์ที่ตนเองมีเมตตา อย่างเช่นมารดาบิดาที่มีเมตตาต่อบุตรธิดา ย่อมจะไม่ทำอันตรายแก่บุตรธิดาเป็นการละเมิดศีล เพราะมีธรรมคือเมตตานี้ทำให้เกิดศีลขึ้นมา

ศีลมุ่งความงดเว้นจากอกุศลเจตนา

เพราะฉะนั้น แม้ธรรมปฏิบัติดังกล่าวก็ทำให้เกิดศีลขึ้นได้ และศีลนี้ท่านมุ่งเอาตัววิรัติคือความงดเว้นเป็นหลักสำคัญ คือจงใจงดเว้นได้ไม่ทำ ดังนี้เป็นศีล ถ้าศีล ๕ กิ่งงดเว้นจากเจตนาคือความจงใจที่จะฆ่า ที่จะลัก ที่จะประพฤติผิดในกาม ที่จะพูดเท็จ และที่จะดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานของความประมาท ซึ่งความงดเว้นได้จากอกุศลเจตนาดังกล่าวนี้เป็นตัวศีล ที่วางงดเว้นจากอกุศลเจตนาดังกล่าวนี้ ก็เพราะว่ากรรมที่ประกอบกระทำออกไปเป็นการละเมิดศีลนั้นต้องเกิดจากเจตนา ก่อน คือต้องมีความจงใจเสียก่อน เมื่อจงใจขึ้นแล้วจึงเป็นเหตุให้บังเกิดการกระทำ เป็นการฆ่า เป็นการลัก เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อวิรัติคืองดเว้นจากเจตนาขึ้นได้ ก็เป็นอันวางงดเว้นจากกรรมนั้นได้ ความงดเว้นดังกล่าวนี้จะต้องถึงใจ คือจิตจะต้องมีความงดเว้น และความงดเว้นที่เป็นตัวศีลที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องงดเว้นจากนิรณันท์ อันหมายความว่าอกุศลจิตในการนั้นด้วย กล่าวคือการงดเว้นที่เป็นศีลนั้น ที่จะทำให้ศีลขาดก็ต้องประกอบกระทำออกไป เช่น การฆ่า ก็จะต้องทำให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตาย จึงจะเป็นปาณาติบาต ดังนี้ศีลจึงขาด ถ้าหากว่าสัตว์หรือบุคคลไม่ตาย ศีลก็ไม่ขาด

แต่ว่าในประโยคคือการประกอบกระทำนั้น บางทีจิตก็กลัดกลุ้มด้วยความโกรธคิดที่จะฆ่าเหมือนกัน คือเรียกว่าเป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ แต่ว่าก็บังเกิดขึ้นในใจ ยังยับยั้งไว้ได้ในใจไม่ประกอบกระทำออกไป แต่ใจนั้นก็พยาบาทคิดมุ่งร้ายขึ้นมาแล้วดังนี้ ก็เรียกว่าเสียศีลทางใจ ใจไม่บริสุทธิ์ ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่เสียศีลทางกายทางวาจา คือยังไม่ได้ทำ

บางทีก็ประกอบกระทำออกไป แต่ไม่ถึงให้ตาย เช่นว่าทุบตีทำร้ายให้ร่างกาย บอบช้ำลำบากหรือว่าทรมานต่าง ๆ ไม่ตาย ดังนี้ศีลก็ไม่ขาด ยังไม่เป็นปาณาติบาต แต่ว่าการปฏิบัติกระทำซึ่งเป็นการทำร้ายทางกายทางวาจานั้น ก็เสียศีลทางกายทาง วาจาออกไปแล้ว เพราะฉะนั้น ศีลก็ไม่บริสุทธิ ไม่ขาด แต่ไม่บริสุทธิ ฉะนั้น แม้ศีล จะไม่ขาดที่เรียกว่าไม่เป็นท่อน แต่ก็เป็นช่องต่างพร้อย

อันศีลที่จะบริสุทธินั้นต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย ศีลที่เป็น ท่อนนั้นคือศีลที่ขาด เหมือนอย่างผ้าที่เป็นผืนเดียวแล้วก็ขาดออกจากกันเป็น ๒ ผืน ดังนี้เรียกว่าขาด ศีลที่ขาดนั้นคือศีลที่ได้ละเมิดออกไปอย่างเต็มที่จนบรรลุถึงที่สุด ดังเช่นข้อปาณาติบาตนั้น ฆ่าสัตว์ตั้งต้นแต่มีอกุศลเจตนาที่จะฆ่า แล้วก็ทำการฆ่า แล้วสัตว์นั้นตายด้วยอกุศลเจตนา นั้น แปลว่าครบองค์ ยกตัวอย่างเช่นศีลข้อ ๑ นี้ ที่ท่านแสดงไว้ว่ามีองค์ ๕ คือ ๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต ๒. ปาณสมุภิตา ตนรู้ถือว่าสัตว์ มีชีวิต ๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า ๔. ตชฺโช วายาโม ความเพียรที่เกิดจากเจตนา นั้น และ ๕. เตน มรณํ สัตว์นั้นตายด้วยความเพียรนั้น ดังนี้ศีลขาด

ที่นี้หากสัตว์นั้นไม่ตายด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม แต่ว่าได้มีจิตคิดจะฆ่า ได้มี ความเพียรที่จะฆ่า น้อยหรือมากก็ตาม แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดังนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คือ เหมือนอย่างผ้าที่ขาดเป็นช่องเล็กช่องใหญ่ แต่ไม่ถึงกับขาดออกจากกันเป็น ๒ ท่อน แต่ว่าเป็นช่อง ๆ ทะลุเป็นช่อง ๆ ดังนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง

คราวนี้หากว่ามีจิตคิดที่จะฆ่าและไม่ถึงกับได้ประกอบความเพียรออกไป คิดงุ่นง่านอยู่ในใจลวงละเมิดอยู่ในใจ ไม่ถึงกับจะทำออกไปดังนี้ เรียกว่าศีลต่าง ศีลพร้อย เหมือนอย่างผ้าที่ไม่ขาดเป็นท่อน ไม่ทะลุเป็นช่อง แต่เปราะเปื้อน ต่างพร้อย ไม่เป็นผ้าที่สะอาด ฉะนั้น แม้มีจิตงุ่นง่านคิดที่จะฆ่าอยู่ดังนี้ ก็เรียกว่า ศีลต่างศีลพร้อย คือถ้าคิดว่าจะฆ่าอย่างแรง ถ้าหากว่าไม่ถึงคิดว่าจะฆ่า แต่จิตเดือดร้อน คิดที่จะทำร้าย ก็แปลว่าไม่ถึงกับต่างทีเดียว แต่พร้อย ก็เป็นอันว่าไม่บริสุทธิ

มีความสำรวมใจคู่กับศีล

เพราะฉะนั้น ที่จะเป็นศีลถึงจิตใจนั้นจะต้องทำจิตใจให้สงบ ซึ่งจะต้องอาศัยความคอยสำรวมใจอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น แม้ว่าศีลนั้นจะชี้เอาตัววิริติคือความงดเว้นได้ เป็นข้อสำคัญก็ตาม ก็ต้องอาศัยมี *สังวร* คือความสำรวม เป็นข้ออาศัยหรือเป็นเครื่องอาศัยอย่างใกล้ชิดอีกด้วย คือจะต้องมีความสำรวม ต้องมีความระมัดระวังใจที่จะไม่ให้เกิดอกุศลเจตนาออกไป ในอันที่จะฆ่าหรือในอันที่จะทำร้ายสิ่งมีชีวิต อันรวมทั้งบุคคลและสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงไม่คิดที่จะทำร้ายด้วย ต้องพยายามสำรวมใจที่จะดับใจได้ เพราะฉะนั้น นอกจากวิริติอย่างหยาบแล้วต้องมีวิริติอย่างละเอียดอันหมายถึงความสำรวมระวังดังกล่าวนี้ด้วย อันความสำรวมระวังนี้เรียกว่า *สังวร* หรือเรียกว่า *สังกม* แปลว่าความสำรวมระวัง เพราะฉะนั้น ความสำรวมระวังนี้จึงต้องอยู่คู่กับวิริติ จึงจะปกครองวิริติให้เป็นไปด้วยดี และตัวความสำรวมระวังนั้นก็คือสตินั่นเอง คือความระลึกได้ เพราะฉะนั้น เมื่อสอนให้มีความสำรวมระวังคู่กันไปกับวิริติที่เป็นศีลโดยตรงดังนี้แล้ว การปฏิบัติในศีลจะต้องอาศัยธรรมะอีก ๒ หมวด หมวดหนึ่งคือhiri โอตตปปะ hiriก็คือความละอายใจ โอตตปปะก็คือความเกรงกลัว

มีhiriและโอตตปปะ

อันhiriความละอายใจ และโอตตปปะความเกรงกลัวนี้ หมายถึงละอายใจต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความชั่ว คือละอายใจต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาทางใจทั้งหลาย เกรงกลัวต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาและทางใจทั้งหลาย hiriและโอตตปปะนี้อันที่จริงพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนจากความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่นี้เอง แต่ว่าความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่เป็นประจำ เรียกว่าโดยมีต้องปฏิบัตินี้ เป็นความละอายและความกลัวต่อความรู้ของผู้อื่นและต่อบุคคลผู้อื่น เช่นว่าละอายที่เขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้น กลัวต่อโจรผู้ร้าย หรือว่ากลัวเขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้นจึงได้หลบซ่อนดังนี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละอายต่อตัวเอง ที่จะรู้เห็นตัวเองประกอบความชั่วต่าง ๆ เกรงกลัวต่อตัวเองที่ตัวเอง

จะประกอบความชั่วต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ความที่เป็นหิริโอดตบปะนี้ จึงเป็นความละอาย และเกรงกลัวที่สูงกว่าความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่ ก็ปรับปรุงความละอาย และเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่นั้นเอง มาทำให้เป็นความละอายและความเกรงกลัวที่เป็นทางธรรม และข้อนี้จะพึงเห็นได้ง่าย ดังที่คนต้องซ่อนเร้นกระทำความชั่วทั้งหลาย เพราะละอายแต่คนอื่นจะเห็น แต่หากว่าถ้าตนเองมีความละอายต่อตัวเองแล้ว ว่าตัวเองจะต้องรู้เห็นตัวเองอยู่ทุกขณะ ไม่มีความลับอะไรต่อตัวเองดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเองดเว้นการกระทำความชั่วได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง

ความเกรงกลัวก็เหมือนกัน อย่างเช่นความเกรงกลัวทั่วไปก็คือเกรงกลัวโจร ผู้ร้ายว่าจะมาฆ่าตน จะมาลักขโมยของตน แต่ว่าลี้มไปที่จะกลัวตัวเองที่จะไปเป็นโจร ผู้ร้ายสำหรับผู้อื่น ที่จะไปลักขโมยของเขา ที่จะไปฆ่าเขา เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าได้ปรับปรุงความเกรงกลัวนี้มาให้เป็นความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้าย โดยที่เมื่อมีความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้ายดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเองละความเป็นผู้ร้ายได้ ตัวเองก็จะไม่เป็นผู้ร้ายได้ คือว่าจะไม่ไปฆ่าใครไม่ลักขโมยใครเป็นต้น ดังนี้ก็เป็นโอดตบปะขึ้นมา

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม เอาธรรมดานี้แหละ เอาความละอายความเกรงกลัวที่คนมีอยู่เป็นธรรมดานี้แหละ มาปรับปรุงให้เป็นธรรมชั้น ให้เป็นหิริโอดตบปะขึ้น ดังนี้เรียกว่าเป็นการที่ทำให้เจริญขึ้น พัฒนาให้เจริญขึ้น เมื่อยังเป็นความละอายความเกรงกลัวที่เป็นสามัญอยู่ดังกล่าวมานั้น ก็เหมือนอย่างว่าเป็นคนป่า คราวนี้ก็มาพัฒนาให้เป็นคนเมืองขึ้น ให้เจริญขึ้น ให้รู้จักละอายให้รู้จักเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งหลาย และก็ให้งดเว้นตัวเองได้ ดังนี้ก็เป็นหิริเป็นโอดตบปะขึ้นมา หิริโอดตบปะนี้เรียกว่าเป็นเหตุใกล้ของศีล ทำให้ปฏิบัติในศีลได้ดีขึ้น

มีอินทริยสังวร

ธรรมอีกหมวดหนึ่งหรืออีกข้อหนึ่งก็คือ อินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์ หรือสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย สำรวมใจ ในขณะที่ตา

เห็นอะไร หูได้ยินอะไร จมูกลิ้นกายได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะอะไร ใจได้รู้เรื่องราวอะไร ก็มีสติรักษาเหมือนอย่างรักษาตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่เสมอ โดยตรงก็คือรักษาใจอยู่เสมอ ที่จะไม่ไปยึดถือสิ่งที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ มาก่อกิเลส เป็นราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ คอยป้องกันไว้ ให้สิ่งที่ได้เห็นที่ได้ยินที่ได้ทราบ นั้นอยู่แค่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ ให้ตกอยู่แค่นั้น ไม่ให้ก่อกิเลสเข้ามา เหมือนอย่างสติเป็นนายประตุคอยรักษาทวารทั้ง ๖ นั่นคือรักษาจิตนั่นเองอยู่เสมอ ไม่ให้สิ่งเหล่านั้น ก่อกิเลสเข้ามาในจิตใจ คือไม่ยึดถือไว้นั่นเอง ให้เห็นสักแต่ว่าได้เห็น ให้ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน ให้ทราบสักแต่ว่าได้ทราบ ให้รู้ให้คิดสักแต่ว่าได้รู้ได้คิด แปลว่าถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งหลาย ไม่ก่อให้เกิดโทษเข้ามา ถ้าหากว่า จะเป็นชนวน ก็ให้รู้ว่านี่จะเป็นชนวนแล้ว คือจะเป็นชนวนแห่งราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ก็คอยห้ามใจบอกว่าอย่าไปรับชนวนนั้น อย่าให้จิตอันนี้เป็นข้างไม้ขีดแล้ว อย่าให้ชนวนนั้นเป็นตัวไม้ขีด มาขีดให้เป็นไฟลุกขึ้นมาในใจ คอยป้องกันเอาไว้อยู่ดังนี้ คือไม่ยอมที่จะให้ชนวนนั้นมาเป็นตัวไม้ขีด ไม่ให้จิตเป็นข้างไม้ขีดที่จะก่อไฟขึ้นมา คอยดับไว้อยู่เสมอ ดังนี้แล้วก็เป็นการระมัดระวังจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องที่จะทำให้การปฏิบัติศีลเป็นไปได้

ครั้งที่ ๒๓/
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
จิตตภาวนา (ต่อ)

จะแสดงจิตตภาวนา ซึ่งได้ใช้คำนี้ในการปฏิบัติอบรมจิต และได้ใช้ตามพระพุทธานุภาพที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ซึ่งมีปรากฏในเอกนิบาตอังคตตรนิกาย แปลความว่า ภิกษุทั้งหลายจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ว่าจิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาไม่มีแก่ปุถุชนผู้มิได้สดับแล้ว ดังนี้ และได้ตรัสไว้อีกว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา แต่ว่าจิตนี้ก็บริสุทธิ์ได้ พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาย่อมมีแก่อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ดังนี้

สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า จิตตภาวนา ในพระพุทธานุภาพที่อ้างมานี้ ย่อมมีความหมายถึงการอบรมจิตที่เศร้าหมองแล้วให้บริสุทธิ์ได้ ในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์ได้นี้ ก็จะต้องอาศัย*สัมมัปปธาน* วิธีสำรวมระวังซึ่งได้แก่สติ และ*ทมะ* วิธีฝึกตัดอันได้แก่ปัญญาหรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ต้องอาศัยสมถกรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้จิตให้สงบ และวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้ได้ปัญญาเห็นจริงรู้แจ้งหรือรู้แจ้งเห็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ก็ได้แก่สมาธิและปัญญาในไตรสิกขา ตามข้อธรรมที่อ้างมานี้

จะรู้สึกว่ายากเกินไป แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้น เพราะศีลนั้นตรัสเปรียบไว้ว่าเหมือนอย่างพื้นดิน ซึ่งจะต้องมีเป็นภาคพื้นไว้ ถ้าไม่มีพื้นดินก็ไม่มีที่ขึ้น ไม่มีที่ตั้ง สิ่งของทั้งหลาย ฉันทะ ไม่มีศีลก็ไม่มีที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย ฉันทะ เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมีศีลอันเป็นกุศลธรรมข้อที่เป็นพื้นฐาน กุศลธรรมอื่น ๆ จึงจะอาศัยศีลเกิดขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น จึงตกลงว่าต้องปฏิบัติให้มีขึ้นทั้งศีลสมาธิและปัญญา ครบไตรสิกขา หรือจะกล่าวขยายออกไปอีก ก็ให้ครบมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ เป็นสมาธิ และในไตรสิกขาได้ใช้คำว่าจิตในชั้นสมาธิคือเรียกว่า สีสสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา จิตตสิกขาที่เป็นชั้นสมาธิ หากจะนำคำว่าภาวนามาแทน สิกขาในไตรสิกขา เป็นสีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาก็ได้ แต่ก็จะต้องเข้าใจ ว่าจิตตภาวนาในไตรสิกขานี้ก็มีความหมายแค่ว่าสมาธิ แต่ว่าจิตตภาวนาตามพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ อันสืบมาจากที่ตรัสว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่องนั้น ย่อมมีความหมายไม่ใช่จำเพาะแต่จิตตสิกขาหรือสมาธิ แต่มีความหมายครอบคลุมไปทั้งหมด คือ จิตตสิกขา ปัญญาสิกขาหรือสมาธิปัญญา หรือสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน หรือ สัจญญวิธี ทมวิธี รวมทั้งศีลอันเป็นภาคพื้นอีกด้วย เพราะฉะนั้น ก็พึงเข้าใจความหมายของคำว่าจิตตภาวนาที่ได้กล่าวมานี้

อันวิธีอบรมจิตที่แสดงอธิบายกันทั่วไปนั้น ก็มักจะยกเอาสัจญญวิธีและทมวิธี แต่ว่าก็มีความหมายถึงกรรมฐานทั้งสอง เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะสัจญญะนั้นก็อยู่ในชั้นของสมาธิ ทมะนั้นก็อยู่ในชั้นของปัญญา ได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่องจิต จิตที่อบรมแล้ว จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว และก็ได้อบรมแล้ว ว่าจิตที่เป็นธรรมชาติธรรมดา คือเป็นตัวธาตุรู้ดังที่ตรัสแสดงไว้ธาตุ ๖ ก็ล้วนเป็นจิตที่ไม่ได้อบรม จึงได้มาเป็นสังขาร คือผสมปรุงแต่งกับธาตุไม่รู้เกิดเป็นสัตว์โลกเป็นต้นว่ามนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนจนถึงโอปปาติกะทั้งหลาย และจิตที่ไม่ได้อบรมนี้ก็ย่อมมีวิชาคือความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้จริง ฉะนั้น จึงได้เศร้าหมองไปได้ด้วยเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา อันเรียกว่าอุปกิเลส ก็คือกิเลสนั่นเอง แต่ในที่นี้เรียกว่าอุปกิเลสเพื่อจะชี้ให้ชัด

ว่าบรรดาภิเลสเหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา คือเป็นอาคันตุกะที่เราแปลกกัน ว่าผู้เข้ามาหาหรือแขก ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าเมื่อจรเข้ามาแล้วก็ไม่ยอมออกไป ยึดอยู่ในจิต เป็นอาสวะ เป็นอนุสัย เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ประกอบกรรม กรรม ก็ส่งวิบากคือผล ผลนั้นก็ก่อให้เกิดกิเลสขึ้นอีก ก็เป็นอันว่าเกิดวิภูฏะคือวน จิตที่มีได้ อบรมจึงต้องท่องเที่ยววนอยู่ในกิเลส กรรม วิบาก อันเรียกว่าวิภูฏสังสาระหรือ วิภูฏสงสาร ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา

ปุถุชนผู้ยังมีได้ระดับ คำว่า ปุถุชน นั้นแปลว่าคนหนา มีความหมาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง คือเป็นคนมีกิเลสหนา เพราะว่ายังมีสังโยชน์ที่เป็นเครื่องประกอบผูกไว้อยู่ครบ ทั้ง ๑๐ ประการ ละไม่ได้สักประการเดียว อีกอย่างหนึ่ง ปุถุชนแปลว่าคนจำนวนมาก หรือว่ามีมาก ผู้มีได้ระดับแล้วหมายถึงผู้ที่ยังมีได้ระดับฟังคำสั่งสอนที่พระอริยะประกาศ ไว้แล้ว ยังไม่เข้าถึงธรรมะจนถึงตัดกิเลสได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ย่อมไม่มีจิตตภาวนา หรือการอบรมจิตตามวิธีที่พระอริยะประกาศไว้ เพราะฉะนั้น จึงทำจิตให้บริสุทธิ์ไม่ได้

ส่วนอริยสาวกผู้ได้ระดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา คำว่า อริยสาวก นั้นแปลได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่ง แปลว่าศิษย์ของพระอริยะ ตามศัพท์ สาวก แปลว่า ผู้ฟังหรือ ผู้สดับฟัง ก็รวมแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ อีกอย่างหนึ่ง แปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ คือ ศิษย์ผู้เป็นอริยะด้วยตนเอง คำว่า อริยะ ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้ตัดกิเลสได้แล้ว บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง คือโสดาบันบุคคลผู้ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี บุคคลผู้ตัด สังโยชน์ได้ ๓ เหมือนกัน กับทำกิเลสกองราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางยิ่งขึ้นไปกว่า โสดาบันอีก อนาคามีบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๕ อรหันตบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๑๐ สังโยชน์ นั้นมี ๑๐ กิเลสทั้งหมดก็รวมอยู่ในสังโยชน์ ๑๐ นี้แหละ ฉะนั้น เมื่อตัดสังโยชน์ ได้หมดก็เป็นอันว่าตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ถ้าแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ ก็ต้องหมายถึงสาวก ของพระพุทธเจ้าผู้ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วตัดกิเลสได้ตั้งแต่ขั้นพระโสดาบัน ขึ้นไปจนถึงขั้นพระอรหันต์ แต่ถ้าแปลว่าสาวกแห่งพระอริยะคือศิษย์ของพระอริยะ ก็ย่อมรวมถึงศิษย์ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำ

สั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้น คือตั้งแต่เป็นปุถุชนอยู่ เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป ก็ขึ้นชื่อว่าเป็นอริยสาวกได้ ผู้ได้ระดับแล้วก็คือผู้ที่ได้ระดับรับฟังได้เรียนได้ศึกษาธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติ อริยสาวกผู้ได้ระดับแล้ว มีจิตตภาวนา คือการอบรมจิต ปฏิบัติในสัญญาวิธี ทมวิธี ปฏิบัติในสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติอบรมจิตนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเครื่องประกาศว่าได้เป็นอริยสาวกผู้ได้ระดับแล้ว ถ้ายังไม่ได้ปฏิบัติก็ยังไม่ได้ชื่อว่าอริยสาวกผู้ระดับแล้ว แต่ชื่อว่าเป็นปุถุชนผู้ยังมีได้ระดับ เป็นการแสดงชี้ให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติอบรมทางจิตใจว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ และเมื่อได้ปฏิบัติอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์แล้วอย่างเต็มที่อย่างสิ้นเชิง คือเป็นอรหันตบุคคล ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตอันได้อบรมแล้ว จิตที่ได้อบรมแล้วนี้ย่อมไม่มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกับธาตุที่ไม่รู้ทั้งหลายอีก หยุดวิภูฏะคือหยุดวน เพราะเมื่อไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำการกรรม ก็ไม่ประกอบกรรม เมื่อไม่มีกรรมอันเป็นเหตุส่งวิบาก ก็ไม่มีวิบาก และความไม่มีวิบากนั้น ก็เริ่มต้นแต่ไม่มีวิบากชั้นร์คือชั้นร์ที่ไม่เป็นวิบากอีกต่อไป ที่เรียกว่าไม่เกิดอีกเพราะความที่เกิดอีกนั้นเป็นการก่อวิบากชั้นร์ขึ้นอีกต่อไป เมื่อตัดกิเลสออกได้ ก็ตัดกรรมก็ตัดวิบาก จึงหยุดวิภูฏะคือหยุดวน เป็นวิภูฏะคือไม่วน มีความวนไปปราศแล้ว ซึ่งสภาพธรรมดังนี้เรียกว่า นิพพาน

สรุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพาน

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีวิบากชั้นร์เหลืออยู่คือยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ว่าวิญญูณธาตุหรือจิตก็ไม่มาปรุงแต่งเป็นสังขาร คือไม่ปรุงแต่งเป็นกิเลส ไม่ปรุงแต่งเป็นกรรม ไม่ปรุงแต่งเป็นวิบาก หยุดวิภูฏะคือหยุดวน ยังเหลือแต่วิบากชั้นร์ ซึ่งท่านก็ใช้วิบากชั้นร์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อย่างพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิบากชั้นร์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อันเรียกว่า *อตถจริยา* ประพฤติประโยชน์ คือ *โลกัตถจริยา* ประพฤติประโยชน์ต่อโลก *ญาติัตถจริยา* ประพฤติประโยชน์ต่อพระญาติ *พุทธัตถจริยา* ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า

โลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อโลกนั้นก็คือเสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรม สั่งสอนโปรดสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า โปรดเวไนยนิกรคือหมู่ชนที่ฝึกรบมสั่งสอนได้ ให้บรรลุปริโยชนปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้างประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรค ผล นิพพานบ้าง ตามภูมิตามชั้น

ญาตัดถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อพระญาตินั้นก็คือ โปรดพระญาติใน โอกาสพิเศษเป็นบางคราวหรือเป็นบางประการ เพราะพระญาตินั้นก็นับตั้งแต่พระพุทธ- บิดาพระพุทธรมารดาย่อมมีอุปการคุณแก่พระองค์มา และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน อยู่ในฐานะเป็นพระญาติ

พุทธัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ได้แก่ได้ทรง แสดงธรรม บัญญัติพระวินัย ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัททั้ง ๔ ชั้นในโลก พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์อยู่ถึง ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพาน ที่เรียกว่า *ดับขันธปรินิพพาน* ดับขันธก็คือดับวิบากขันธทั้ง ๕ นี้ซึ่งเป็นวิบากขันธครั้งสุดท้าย ของพระองค์ ความดับขันธคือขันธ ๕ อันเป็นความแตกดับหรือที่เรียกว่าตายในวัฏหาร โลกทั่วไปนั้น ก็เป็นความแตกดับหรือเป็นความตายของขันธ ๕ ครั้งสุดท้าย จึงเรียกว่าปรินิพพาน แปลว่าดับโดยรอบ

คำว่านิพพานนั้นมี ๒ อย่าง คือ *สอุปาทิเสสนิพพาน* ดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ เหลือ เป็นความดับกิเลสของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ยังมีเบญจขันธ อยู่ อีกอย่างหนึ่ง *อนุปาทิเสสนิพพาน* ดับกิเลสที่ไม่มีเบญจขันธเหลือ คือดับขันธชั้น ปรินิพพานดังกล่าวมานั้น ดังโฆหารสามัญญเรียกว่าตายหรือแตกดับ ดับขันธ แต่ก็พึงทราบ ด้วยว่าอธิบายในดับขันธทั้ง ๒ นี้ก็ยังมีต่างกันอีก อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่าดับกิเลสของ พระโสดาบัน ของพระสกทาคามี ของพระอนาคามี เป็น*สอุปาทิเสสนิพพาน* ดับกิเลส ของพระอรหันต์ คือดับกิเลสทั้งหมด เป็น*อนุปาทิเสสนิพพาน*

ก็เป็นอันว่าอธิบายตามนัยหลังนี้ นิพพานทั้งสองก็เป็นดับกิเลสด้วยกันทั้งหมด ในขณะที่วิบากขันธยังเหลืออยู่นั้น วิบากขันธก็เป็นสังขารที่ปรุงแต่ง เพราะว่ามีนามรูป ก็ยังปรุงแต่งกัน ยังมีรูปที่ต้องหายใจเข้าหายใจออก ต้องผลัดเปลี่ยนอิริยาบถ มีอาการ

๓๒ มีธาตุทั้ง ๔ ประกอบกันทำงาน ต้องอาศัยอาหาร ยังมีเวทนา สัญญา สังขาร แปลว่าขั้น ๕ ที่ยังเหลืออยู่นั้นก็ต้องเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ยังผสมยังปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา โดยที่เป็นที่อาศัยของจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ได้อบรมแล้ว จิตที่บริสุทธิ์แล้ว

ประโยชน์สุขที่บริสุทธิ์เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์

จิตที่บริสุทธิ์แล้ว จิตที่อบรมแล้วของพระอริยเจ้า คือของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เมื่อยังอาศัยอยู่ในวิบากขั้น ก็ออกมาปฏิบัติประโยชน์ต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้มีความยึดถือมุ่งหวังประโยชน์ตนแม่แต่น้อย ประกอบด้วยกรุณา อันบริสุทธิ์คือมุ่งจะช่วยให้พ้นทุกข์ ฉะนั้น พระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็นปุเรจาริก คือนำไปข้างหน้า จึงได้ทรงใช้พระสัพพัญญุตญาณ พระทศพลญาณและพระปฎิภาหริย์ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความทุกข์แก่โลก แก่เวไนยนิกรทั้งสิ้น โดยไม่มีมุ่งลาภยศ สรรเสริญ สุขเพื่อตนแม่แต่น้อย เพราะว่าพระองค์ไม่มีตนที่ยึดถือ ไม่ยึดถือว่ารูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณของเรา ไม่ยึดถือว่าจะอะไรเป็นของเรา หรือไม่ยึดถือว่าเราเป็นอะไร จึงไม่มีความเห็นแก่ตนแม่แต่น้อย มุ่งประโยชน์สุขแก่โลก เวไนยนิกรเพียงอย่างเดียว ด้วยพระมหากรุณา เพราะฉะนั้น สิ่งที่พระองค์ปฏิบัติกระทำนั้นจึงเป็นตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นกรรมที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้ว่าประโยชน์ที่กระทำอย่างบริสุทธิ์นั้นจะเข้าใจกันว่าเป็นกรรมดี เป็นกรรมเกื้อกูล แต่สำหรับพระองค์แล้ว ไม่เป็นตัวกรรม เพราะว่าไม่ได้มีกิเลสสร้างขึ้นมา เพราะฉะนั้น จิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่งนี้ ทำอะไรออกไปก็เป็นตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ และทรงประกอบกระทำด้วยพระญาณปัญญา จึงเป็นสิ่งที่มิคุณโดยส่วนเดียว ไม่มีโทษแม่แต่น้อย เป็นประโยชน์แก่ผู้รับไปปฏิบัติทั้งนั้น ถ้าเป็นคนที่ยังมีกิเลสจะกระทำไม่ได้ เพราะคนที่มีกิเลสนั้นจะต้องมีความเห็นแก่ตัว ถ้ามีตัว เมื่อมีตัวก็ต้องมีความเห็นแก่ตัวแม่เล็กน้อย จะไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ต้องไม่มีตัว และจะไม่มีตัวได้ก็ต้องไม่มีอุปาทาน ความยึดถือตัวเราทั้งหมด เป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นจิตที่มีอิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง อิสระเต็มที่เสรีเต็มที่ ส่วนอิสระเสรีประการอื่นนั้นอันที่จริงไม่ใช่อิสระ ไม่ใช่เสรี เพราะยังเป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น รู้สึกว่าจะเป็นอิสระเสรีอยู่ข้างนอก แต่ข้างในนั้นไม่ใช่ เป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น

พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกว่าตัณหาธิปไตย ตัณหาเป็นใหญ่ ถ้าไม่ใช่เป็นตัณหาธิปไตย ก็ต้องเป็นธรรมาธิปไตย ธรรมะเป็นใหญ่ ท่านผู้มีจิตที่บริสุทธิ์นั้นไม่เป็นตัณหาธิปไตย แต่ว่าเป็นธรรมาธิปไตย ธรรมะเป็นใหญ่

ดังที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเองนั้น ได้ทรงพิจารณาไปในทิศทั้งหมด ว่าจะมีใครบ้างที่เป็นบุคคลหรือเป็นเทพก็ตามที่จะทรงให้ความเคารพ ก็ไม่ทรงเห็นว่ามีบุคคลหรือมีเทพหรือมีอะไรที่จะทรงให้ความเคารพได้ ก็ได้ทรงเห็นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ที่พระองค์ทรงพึงเคารพคือธรรมะหรือธรรม พระพุทธเจ้าจึงทรงเคารพพระธรรม และก็ตรัสว่าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเคารพพระธรรม และวิธีเคารพพระธรรมของพระองค์เป็นอย่างไร พระองค์ก็ได้ทรงบอกไว้ด้วยคือตรัสว่า ได้ทรงมีพระมหากุณาแผ่ทั่วเหมือนกันไปหมด ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระกรุณาแผ่เหมือนกันไปหมด คือว่าจะทรงสั่งสอนแก่คนจน มั่งมีหรือว่าคนชั้นต่ำหรือว่าคนชั้นสูงทุกชั้นในโลก ทั้งมนุษย์ ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทรงมีพระกรุณาแผ่เสมอเหมือนกันหมด แล้วทรงแสดงธรรมเพื่อให้ทุกคนได้บรรลุสุขประโยชน์เหมือนกันไปหมด ทั่วกันไปหมด ไม่มีความลำเอียง ไม่มีความลดหลั่น ตามสมควรแก่อัธยาศัยนิสัยของแต่ละบุคคล ทรงปฏิบัติดังนี้คือทรง *เคารพพระธรรม*

เพราะฉะนั้น ระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลายได้ปฏิบัติประโยชน์นั้น จึงเป็นประโยชน์ที่แท้จริง เป็นประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่ได้บังเกิดจากกิเลส เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นกรรมที่จะส่งวิบากอันเป็นวิฎฎะคือความวนต่อไป ไม่มีความยึดถือด้วยประการทั้งปวง จนดับขั้นในที่สุด และเมื่อดับขั้นแล้วก็เป็นอันว่าสิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกต่อไป ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ไม่เรียกว่าดิน ไม่เรียกว่าน้ำ ไม่เรียกว่าลม ไม่เรียกว่าไฟ ไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด ไม่มีความมา ไม่มีความไป ไม่มีความตั้งอยู่ ไม่มีการมถ์ เป็นอันว่าถอนธรรมทั้งหลายขึ้นทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงสิ้นสมมติบัญญัติ ไม่มีถ้อยคำที่จะพูดถึง แต่จะไม่สูญ หากว่าจะสมมติถ้อยคำขึ้นเรียก ก็เรียกว่าดำรงอยู่เป็นธรรม หรือเป็นสภาพธรรมดาหรือเป็นตัวธาตุแท้ซึ่งสิ้นสมมติบัญญัติ สิ้นถ้อยคำที่จะพูดถึงทั้งสิ้น

ครั้งที่ ๒๘
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
วิสุทธิ ๗ ข้อสี่วิสุทธิ

แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพมาถึงจิตตภาวนา และได้แสดงอธิบายความหมายของคำว่าจิตตภาวนา จึงจะเริ่มแสดงวิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนา เห็นว่าวิสุทธิ ๗ เป็นหลักธรรมที่จะแสดงอธิบายเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนาได้ เพราะว่าการทำจิตตภาวนานั้นก็มุ่งทำจิตให้บริสุทธิ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า จิตนี้ประภัสสรคือ ผุดผ่อง เสร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา และพระองค์ก็ตรัสว่า ปุณฺณผู้มีได้สติไม่มีจิตตภาวนา และได้ตรัสว่าจิตที่ประภัสสรคือผุดผ่องซึ่งได้เส้าหมองไปนี้ปฏิบัติทำให้บริสุทธิ์ได้ ให้หลุดพ้นได้จากเครื่องเส้าหมองทั้งปวง พระองค์ตรัสว่า อริยสาวกผู้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา ดังนี้ อันส่องความว่าจิตตภาวนานั้นเป็นวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์จากเครื่องเส้าหมองทั้งหลาย ก็แหละวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็เป็นวิธีปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น อันทำให้จิตบริสุทธิ์จากความเส้าหมองไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงจะแสดงอธิบายวิสุทธิ ๗ เป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

วิสุทธิ ๗ ก็คือ

๑. สี่วิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
๓. ทิณฺฐวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิณฺฐิ

๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางหรือไม่ใช่ทาง
๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ

โดยที่วิสุทธิทั้ง ๗ นี้เป็นทางปฏิบัติ จับตั้งแต่ศีลไปสู่สมาธิและปัญญา ฉะนั้นจึงรวมทางปฏิบัติทั้งหมดจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะจะได้แสดงข้อที่ ๑ คือ สीलวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งศีล

ศีลและวินัย

ศีลนั้นได้แก่ความประพฤติงดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัยเป็นเวร ความประพฤติที่ไม่งดตามตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ตลอดจนถึงความที่ควรงดเว้นทั้งปวง อันเป็นเครื่องทำกายวาจาตลอดถึงใจให้เป็นปรกติเรียบร้อยดีงาม ศีลนี้เนื่องด้วยวิริติคือความงดเว้น ฉะนั้น จึงต้องมีวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นตามภูมิตามขั้นของตน เช่น เมื่องดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้น ๕ ประการ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ประการก็เรียกว่าศีล ๘ ๑๐ ประการก็เรียกว่าศีล ๑๐ ๒๒๗ ประการก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ฉะนั้น จึงเนื่องด้วยวินัย

วินัยนั้นก็ได้แก่พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเครื่องห้ามกันความประพฤติที่ไม่เหมาะไม่ควรไม่งดตามต่าง ๆ ที่ไม่ถูกไม่ชอบต่าง ๆ ดังเช่นศีล ๕ ก็คืองดเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้ เป็นการห้ามมิให้กระทำ ๕ ประการ ดังนี้เป็นต้น ข้อที่ทรงบัญญัติไว้ห้ามมิให้กระทำก็เรียกว่าเป็นสิกขาบท คือเป็นทางแห่งการศึกษาข้อหนึ่ง ๆ ดังที่ตามกฎหมายเรียกว่ามาตราหนึ่ง ๆ และในพระวินัยของภิกษุ ก็ได้ทรงมีบัญญัติข้อที่พึงปฏิบัติ คือทรงบัญญัติไว้ให้กระทำอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่น ทรงบัญญัติไว้ให้เก็บอดิเรกจีวรไว้ไม่ให้เกิน ๑๐ วันโดยมิได้วิกัป ต้องทำการวิกัปคือทำการอนุญาตให้ภิกษุหรือสามเณรเป็นต้นมาร่วมเป็นเจ้าของด้วย เรียกว่าเป็นสองเจ้าของ เมื่อเป็น

ดังนี้ ผ้าที่วิกัปแล้วจึงจะเก็บเอาไว้มากิน ๑๐ วันได้ การที่ตรัสสั่งให้ทำวิกัปนี้เป็นการบัญญัติให้กระทำ ฉะนั้น จึงมิใช่เป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างเดียว บัญญัติให้กระทำด้วย สำหรับที่เป็นพระวินัยสำหรับภิกษุ ฉะนั้น เมื่อรวมความเข้าแล้ว พระบัญญัติที่เป็นพระวินัยของพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างหนึ่ง เป็นการบัญญัติให้กระทำอีกอย่างหนึ่ง

พระวินัยนี้เป็นที่ตั้งของศีล ฉะนั้น จึงต้องมีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อจะรักษาศีล ๕ ก็ต้องมีความเชื่อฟัง ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเอาไว้ ๕ ลิกขาบท หรือที่เรียกว่า ๕ มาตรา คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการเป็นขโมย เว้นจากประพฤติดินอกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท

ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ จึงต้องมีวิริติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น เพราะฉะนั้น อะไรชื่อว่าศีล ก็อาจจะจับเอาวิริติคือความงดเว้น ว่าวิริติชื่อว่าศีลก็ได้ จับเจตนาคือความตั้งใจงดเว้นว่าชื่อว่าศีลตั้งนี้ก็ได้อีก หรือว่าจับเอาตัวความสังวรคือความระวังความสำรวมชื่อว่าศีล ตั้งนี้ก็ได้อีก แต่ว่าศีลตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมานี้ ย่อมมีหลายประเภท เมื่อย่นลงไปแล้วก็ย่อมเป็นอาคิริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ก็เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์ คือศีล ๕ ศีล ๘ อนาคาริยวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต ก็เป็นศีลสำหรับบรรพชิต ก็ได้แก่ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เพราะฉะนั้น ศีลที่กำหนดด้วยพระวินัยบัญญัติเป็นข้อ ๆ ดังนี้ จึงมีจำนวนและก็มีหลายประเภท แต่ก็อาจจะรวมเข้าเป็น ๑ ได้ ศีลนั้นมีลักษณะรวมกันเข้าเป็นอย่างเดียวกัน ได้แก่ความเป็นปกติ คือความที่กาย วาจา ใจเป็นปกติ อาการที่กาย วาจา ใจเป็นปกตินี้เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวง และลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวงคือความเป็นปกตินี้ ย่อมเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ความที่กาย วาจา ใจของบุคคลเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ตั้งนี้ก็เป็นลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล ฉะนั้น เมื่อเพ่งการที่กาย วาจา ใจเป็นปกติก็เรียกว่าความปกติ นี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล เมื่อเพ่งความที่อาการของกายวาจาใจเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ก็เรียกว่านี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล

อริยกัณฑ์ศีล

ความที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นจึงต้องรักษาศีลให้ถึงใจ อันหมายความว่าจิตนี้ต้องเป็นศีลด้วย จิตที่เป็นศีลนี้ ก็คือจิตที่เป็นปกติที่เป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้พร้อมไปกับกายวาจาที่เป็นปกติที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่มีอยู่ในกาย วาจา จิต คือกาย วาจา จิต เป็นศีล เป็นปกติเป็นที่รองรับกุศลธรรมทั้งหมดได้นี้ชื่อว่าเป็นความหมัดจดแห่งศีล เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้มีการแสดงลักษณะแห่งศีลดังกล่าวนี้ไว้ว่า คือศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลที่มีลักษณะดังนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า *อริยกัณฑ์ศีล* คือศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนา

ฉะนั้น ก็ควรจะทำความเข้าใจในลักษณะของศีลดังกล่าวนี้ไปที่ละเอียด คือข้อที่ไม่ขาดนั้น ก็คือไม่ประพฤดิละเมิดศีลอย่างรุนแรงจนถึงกับศีลขาด ยกตัวอย่างข้อปาณาติบาต คำว่าปาณาติบาตนั้น แปลว่าการทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกลง ท่านแสดงไว้ว่าการฆ่าสัตว์หรือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ   สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสมุยิตา   ตนรู้ว่่าสัตว์มีชีวิต
๓. วธกจิตต์   จิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกุกโม   ทำความเพียรที่จะฆ่า
๕. เตน มรณั   สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น

เมื่อปฏิบัติละเมิดศีลข้อที่ ๑ ครบทั้ง ๕ องค์นี้ คือสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า ทำความเพียรที่จะฆ่า สัตว์ก็ตายด้วยความเพียรนั้น ดังนี้เรียกว่าละเมิดศีลอย่างแรง ศีลขาด ฉะนั้น ศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นจึงต้องเป็นศีลที่ไม่ขาด คือไม่มีการละเมิดศีลจนถึงทำสัตว์ให้ตายครบองค์ ๕ ของการฆ่า

ข้อว่าไม่เป็นช่อง ก็คือละเมิด แต่ไม่ถึงที่สุด ที่กล่าวข้างต้นว่าไม่ร้ายแรงคือไม่ถึงที่สุด สัตว์ไม่ตาย เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่่าสัตว์มีชีวิต ทำความเพียรที่จะฆ่า

แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดังนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดเป็นท่อน ก็ต้องไม่เป็นช่องดังกล่าว

ข้อว่าไม่ต่าง ก็คือละเมิดศีลที่อ่อนลงไปกว่านั้น เช่นว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าทำความเพียรที่จะฆ่าอ่อน ๆ หรือแค่ทำให้ร่างกายบอบช้ำลำบากไปบ้าง ดังนี้เรียกว่าศีลต่าง ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดไม่เป็นช่อง ก็ต้องไม่ต่าง

ข้อว่าไม่พรัอย ศีลพรัอยนั้นก็คือมีการละเมิดศีลชนิดที่ไม่รุนแรง เพียงในใจ เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าได้ประกอบกระทำอะไร คิดอยู่ในใจเท่านั้น ยังไม่ประกอบกระทำอะไรออกไป ดังนี้เรียกว่าศีลพรัอย ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้นจึงต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง และไม่พรัอย ดังกล่าวนี้นี้ด้วย

ปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส

อนึ่ง ยังต้องประกอบด้วยลักษณะอื่น ๆ อีก คือว่าเป็นไท หมายความว่าไม่เป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อันหมายความว่าปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส เพื่อกำจัดกิเลส ไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังความสำเร็จในลาภในผลเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า *สีลัพพตปรามาส* ลูบคลำในศีลในวัตร เช่น การปฏิบัติเป็นการถือของขลัง เพื่อให้เกิดลาภเพื่อให้เกิดยศดังกล่าวนั้นเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าศีลยังไม่เป็นไท ยังเป็นทาสของตัณหา ตัณหาเข้ามาบังการให้รักษาให้ปฏิบัติ ยังไม่เป็นไทแก่ตน การปฏิบัติในศีลต้องปฏิบัติด้วยจิตที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยตัณหาอีกด้วย จึงจะชื่อว่า เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญก็คือผู้รู้สรรเสริญ จะเป็นตนเองก็ตามผู้อื่นก็ตาม ซึ่งเป็นวิญญูคือผู้รู้ ก็ติเตียนตนโดยศีลมิได้ เพราะเป็นศีลที่มีลักษณะไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พรัอย แต่เป็นไท ดังนี้

ปฏิบัติในศีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ

อีกข้อหนึ่ง คือ เป็นไปเพื่อสมาธิ ก็หมายความว่า เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ได้สมาธิยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น ในข้อนี้จึงควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษอีกสักหน่อยหนึ่ง ก็ต้องอธิบายเพิ่มเติมในข้อที่เป็นไทอีกด้วย คือว่าศีลที่ไม่เป็นไปเพื่อสมาธินั้นเพราะเหตุหลายอย่าง ดังเช่นผู้ที่เข้ามาบวชที่แรกก็มีสมาธิดี แต่ว่าเมื่อใกล้จะออกพรรษา บางทีก็รู้สึกว่าการออกพรรษาไม่ทัน ก็อดัดในศีล จิตใจลุ่มกมล ดั่งนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เพราะการปฏิบัติในศีลนั้นจะต้องปฏิบัติเพราะยังไม่ถึงกำหนดที่จะลาสิกขา แต่ว่าจิตอยากจะลาสิกขา รู้สึกว่าพอ เมื่อเป็นดั่งนี้แล้วก็รู้สึกอดัด ดั่งนี้ศีลก็ไม่เป็นไท เป็นทาสของตัณหาแล้วเหมือนกัน และศีลก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ คือไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ความสงบใจ ต้องอดัดรำคาญ แต่ก็มีหิริโอตตัมปะ ความละอายใจไม่ละเมิดศีล รักษาศีลได้ ไม่ใช่รักษาไม่ได้ แต่ว่ารักษาด้วยความจำใจหรือว่าต้องต่อสู้ใจอย่างรุนแรง ก็อยากจะทำศีล แต่ว่าทำไม่ได้เพราะยังไม่ถึงกำหนด ก็ต้องรักษา แต่ก็ลุ่มกมล ดั่งนี้เรียกว่าศีลไม่เป็นไท และก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ฉะนั้น จึงต้องให้เป็นไทคือไม่ให้ เป็นทาสของตัณหา ต้องข่มตัณหาได้ แล้วก็ต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือใจต้องให้ได้ ความสงบด้วย ดั่งนี้จึงจะใช้ได้

สรุปศีลวิสุทธิ

ศีลที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ทั้งหมด ที่ท่านเทียบหรือใช้ถ้อยคำว่าไม่เป็นก่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อยนั้น ก็เทียบด้วยผ้าขาว ผ้าขาวที่เป็นก่อนก็คือว่าขาดจนถึง หลุดเป็น ๒ ท่อน ๓ ท่อน และที่เป็นช่องนั้นก็ถือว่าไม่ถึงกับขาดแต่ว่าทะลุเป็น ช่อง ๆ ต่างก็คือเหมือนอย่างผ้าต่าง พร้อยก็คือเหมือนอย่างผ้าพร้อยหรือต่างที่ อ่อนลงมา เทียบกับผ้าขาวได้ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น **ศีลวิสุทธิ** ความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือ ความหมดจดแห่งศีล จึงต้องเป็นศีลที่ไม่เป็นก่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็นทาสของตัณหา อันวิญญูชนสรรเสริญ และเป็นไปเพื่อสมาธิ และศีล ที่กล่าวมานี้ก็มีชื่อว่า **อริยกัณตศีล** ศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนาอีกชื่อหนึ่งด้วย

การที่จะรักษาศีลให้เป็นศีลวิสุทธิได้นั้นก็ต้องอาศัยความมีหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว จะต้องมั่งงวรคือความสำรวมระวัง จนถึงอินทริยสังวร ความสำรวมอินทริย์เป็นต้น และจะต้องมีจิตใจที่มีสมาธิเข้าช่วยอีกด้วย ศีลจึงจะเป็นไปเพื่อสมาธิ และเมื่อได้สมาธิ สมาธิก็ช่วยศีลให้ดำรงอยู่ด้วยดีอีกด้วย เพราะฉะนั้น จึงได้มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบท ว่าภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกอึดอัดว่าศีลมีมากมายเหลือเกิน จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอประทานเพื่อจะลาสิกขาออกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อเธอเห็นว่ามากมายหลายข้อ จะรักษาเพียงข้อเดียวได้ไหม ท่านก็กราบทูลว่าถ้าข้อเดียวพอรักษาได้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้รักษาจิต เมื่อรักษาจิตได้เพียงข้อเดียวแล้ว ก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นก็รับเอาพุทธโอวาทนั้นไปปฏิบัติรักษาจิตใจให้สงบ เมื่อรักษาจิตใจให้สงบได้แล้ว การรักษาศีลก็ง่ายเข้าไม่ลำบาก

๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๙
ลักษณะพระพุทธานุศาสนนา
ธรรมบรรยายพิเศษ เรื่องชาติ - ความเกิด

ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์

ทางพระพุทธานุศาสนนา พระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงทุกขอริยสัจ ตั้งต้นแต่ “ชาติปิ ทุกขา” แม้ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ชาติคือความเกิดจึงเป็นตัวทุกข์ ซึ่งเมื่อมีชาติคือความเกิดก็มีทุกข์ข้ออื่น ๆ ติดตามมา และความเห็นว่าคุณเกิดเป็นตัวทุกข์นี้เป็นสิ่งสำคัญ อันนำไปให้พระพุทธานุเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม เมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ทรงตรัสรู้ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ ก็เพื่อพระโพธิญาณ คือความตรัสรู้พระธรรม และเมื่อทรงเป็นพระสิทธัตถะราชาขุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตคือคนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะ จึงได้ทรงพิจารณาน้อมเข้ามาถึงพระองค์ ว่าแม้พระองค์จะทรงเป็นอะไรในโลก ตลอดจนถึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ดังที่ได้ทรงรับถวายพยากรณ์ แต่ก็ไม่ทรงพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตายไปได้ เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงน้อมพระหฤทัยไปในทางที่เป็นสมณะ คือผู้ที่หลีกออกจากบ้านเรือน เป็นอนาคาริยะคือเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อที่จะตัดกังวลห่วงใยทั้งปวง พ้นความประพฤติปฏิบัติ แสวงหาโมกขธรรมคือธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ทรงเห็นว่าธรรมะที่เป็นโมกขธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอมตธรรม ธรรมะของผู้ที่ไม่ตายหรือธรรมะที่ไม่ตายจะต้องมีอยู่ เพราะเมื่อมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นคู่กัน เหมือนอย่างมีมืดก็มีสว่าง จึงได้ออกทรงผนวช

นิพพาน - ภาวะที่พ้นสมมติบัญญัติ

ในพุทธประวัติตอนนี้ไม่ได้กล่าวถึง ว่าทรงเห็นเหตุทุกความเกิดว่าเป็นตัวทุกข์ด้วย และโมกขธรรมที่ทรงต้องการพบนั้นก็ปรารถนาว่าพ้นจากแก่ เจ็บ ตาย ยังมีได้ แสดงว่าพ้นจากเกิด จึงน่าจะเป็นเหมือนอย่างความต้องการของคนทั่วไป ที่ต้องการที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่ไม่ได้กล่าวว่าไม่ต้องการที่จะไม่เกิด เพราะส่วนใหญ่นั้น ยังไม่ได้นึกถึงเรื่องไม่เกิด แต่นึกถึงเรื่องว่าทำอย่างไรจึงจะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย จึงได้มีลัทธิปฏิบัติที่จะให้ประสบผลเป็นความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายมาแต่โบราณกาล และบางลัทธิที่แสดงว่าสามารถที่จะบรรลุถึงผลนั้น ๆ ได้ทั้งที่เป็นมนุษย์ เช่น ในลัทธิของจีนที่มีผู้ออกประพาดในป่าเขา จนสำเร็จเป็นเซียนและกัณฐะเหมือนจะเป็นผู้ที่เรียกว่าไม่ตาย คือดำรงอยู่อย่างนั้น หรือว่าคล้าย ๆ กับไม่ตาย อยู่ได้นานมาก แต่ว่าส่วนใหญ่ก็ยังเห็นว่ายากที่จะปฏิบัติให้เป็นผู้ที่ไม่ตายในมนุษยโลก คือเป็นมนุษย์มีร่างกายเป็นมนุษย์อยู่ดังนี้ ยากจะปฏิบัติให้ดำรงอยู่ไม่ตายได้ จึงได้มีลัทธิแสดงว่าต้องปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนี้แล้ว ก็จะไปเกิดในชาติภพที่ไม่ตาย เช่น ในสรวงสวรรค์อยู่กับเทพผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงสุดและก็เป็นผู้ไม่ตาย

แม้ในพระพุทธศาสนาเองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนไว้ชัดเจนแล้วถึงความที่เมื่อมีเกิดก็ต้องมีตาย เมื่อไม่ตายก็ต้องไม่เกิด และเมื่อไม่เกิดก็คือบรรลุนิพพานในพระพุทธศาสนา และก็ต้องพ้นสมมติบัญญัติที่จะกล่าวถึงว่าเป็นอะไรทั้งสิ้น แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่สูญ ภาวะที่ไม่เกิดและพ้นสมมติบัญญัติดังนี้ ก็ต้องขอยืมคำมาพูดถึง เรียกว่านิพพาน หรือว่าอมตธรรม อมตธาตุ แต่ชื่อว่าอะไรนั้นไม่ได้เป็นอันว่าได้สิ้นสุดกันเสียทีหนึ่ง ไม่ต้องพูดถึงว่าเป็นอะไรต่อไป แต่ตัวที่เป็นอมตธรรมอมตธาตุนั้นมีอยู่ แต่ว่าเป็นอะไรนั้นพูดไม่ได้ทั้งนั้น จะเป็นดิน เป็นน้ำ เป็นไฟ เป็นลม เป็นต้นไม่ได้ ภาพนี้ภพหน้า เทพดา มาร พรหม อะไรไม่ได้ทั้งสิ้น ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาแล้ว เป็นอันว่ายุติกันหมด กระนั้นก็ไม่จบ

แต่แม้เช่นนั้น ก็ได้มีลัทธิในพระพุทธศาสนาเอง ซึ่งแยกออกไปและเรียกตัวเองว่ามหายานหรืออากิริยวาท เราเรียกทางฝ่ายที่ยังนับถือตามคำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นมา ว่าฝ่ายหินยานหรือฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายานหรือฝ่ายอักษริยวาท นี้ก็มาแสดงเมืองนิพพานขึ้นใหม่ เหมือนอย่างว่าตั้งอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าองค์ต้นเดิมประทับอยู่ และบรรดาพระอรหันต์พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ก็ไปเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้น และเมื่อถึงกาลเวลาก็ส่งพระมนุษย์พุทธเจ้ามาเกิดในโลกมนุษย์ ให้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์เป็นครั้ง ๆ คราว ๆ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง และเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็เสด็จไปอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นนั้นอีกเป็นนิรันดร

ก็เข้าใจว่าการแสดงแบบเถรวาทนั้นเป็นอนัตตา ไม่มีอัตตาตัวตน คนเข้าใจยากและรู้สึกว้าวุ่น เพราะปฏิบัติเพื่อไปสู่สมถธรรม อมตธาตุ ซึ่งไม่มีอัตตาตัวตนที่จะสัมผัสได้ ที่จะเห็นได้ ได้ยินได้ ก็ทำให้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจยากนั้นอย่างหนึ่ง หรือทำให้เข้าใจว่าปฏิบัติไปเพื่อไม่เป็นอะไรหรือไม่มีอะไร คล้าย ๆ กับละลายไปหมด ซึ่งคนจำนวนมากนั้นก็จะยังไม่ชอบไม่พอใจ พอใจที่จะไปเป็นอะไรชนิดที่เต็มไปด้วยความสุข ไม่มีทุกข์ คือแปลว่าให้มีเกิดชนิดที่ไม่ต้องมีทุกข์ ไม่ต้องมีเจ็บ ไม่ต้องมีแก่ ไม่ต้องมีตาย สุขกันตลอด มีตัวมีตนที่สัมผัสได้ คนส่วนใหญ่ในโลกจะต้องการอย่างนี้

เพราะฉะนั้น จึงได้แตกเป็นฝ่ายมหายาน แสดงนิพพานเป็นบุคลาธิษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เพราะว่าตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเดิมนั้นเป็นธรรมาธิษฐาน ยกธรรมะเป็นที่ตั้ง จึงมาแสดงเป็นบุคลาธิษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง สร้างให้เป็นเมืองนิพพานขึ้นมา และให้ธรรมะเป็นบุคลลตัวตนขึ้นมาให้สัมผัสได้ ให้เห็นได้ ให้ได้ยินได้ แต่อันที่จริงนั้นก็ไม่เห็น ไม่ได้ยิน สัมผัสไม่ได้ อยู่นั่นเอง เป็นแต่เพียงว่าทำให้บุคคลที่พอใจในทางนี้มีศรัทธาคือความเชื่อเท่านั้น

แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงต้องการให้ใช้ปัญญาคือตัวความรู้เป็นหลักสำคัญ แม้จะเชื่อก็ให้เชื่อด้วยความรู้ ในขณะที่ยังไม่เชื่อก็ให้รู้ไว้ก่อน ในขณะที่ยังไม่รู้ก็ให้เชื่อไว้ก่อน ในบุคคลที่ควรเชื่อ ในวัตถุที่ควรเชื่อ แต่ก็ให้ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงและก็รู้ด้วยใจของตนเอง และการที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงด้วยปัญญานี้เป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ทำได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า อายตนะนั้นมีอยู่ คำว่า อายตนะ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน ไม่ใช่ดิน ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่ภพนี้ ไม่ใช่ภพหน้า

ไม่ใช่อะไร ๆ ทั้งสิ้นที่เป็นภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง และที่ใช้คำว่าอายตนะก็น่าฟังน่าคิดว่าทำไมจึงใช้คำว่าอายตนะหมายถึงนิพพาน เพราะอายตนะนั้นก็ใช้หมายถึงอายตนะภายในภายนอกที่ต่อกัน คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ตรงนี้เองที่น่าคิด คือความหมายของอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อได้ เช่น ตากับรูปที่ต่อกันได้ หูกับเสียงที่ต่อกันได้ แล้วก็ต่อเข้าไปถึงจิต ดังนี้ เป็นต้น

ฉะนั้น แม้นิพพานจะเป็นอมตธาตุ อมตธรรมก็เป็นอายตนะคือต่อได้ ต่อได้นั้นหมายความว่าบรรลุถึงได้ ถ้าต่อไม่ได้ก็บรรลุถึงไม่ได้ การที่ต่อได้นั้นก็บรรลุถึงได้ คำนี้จึงเป็นเครื่องแสดงว่านิพพานนั้นแม้จะเป็นอมตธาตุ อมตธรรมก็บรรลุถึงได้ ไม่ใช่บรรลุถึงไม่ได้ และอายตนะคือนิพพานนี่ก็เป็นทีสิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง และจะสิ้นกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวงได้นั้นก็ต้องละกิเลสได้ทั้งหมด ฉะนั้น การปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นจึงเน้นอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อจะละกิเลส หรือว่าที่สรุปเข้าในพระโอวาท ๓ ข้อคือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ขำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส และเมื่อได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทที่ตรัสโดยย่อนี้ จิตได้เป็นศีล เป็นสมาธิ เป็นปัญญาขึ้นแล้ว ตัวปัญญานี้เองก็จะทำให้เกิดความรู้แจ่มแจ้งในสังขารธรรมทั้งปวง และเมื่อเป็นวิชาชาขึ้นแล้ววิชาชาที่ดับ บรรดาภิเลสทั้งปวงก็ดับ จะเป็นโลก โกรธ หลง เป็นตัณหา เป็นอะไรก็ดับหมด เพราะฉะนั้น ปัญญาหรือวิชาหรือวิญญาณที่หยั่งรู้จึงเป็นยอดปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา และเมื่อได้ปัญญาได้วิชาขึ้นมาแล้ว กิเลสทั้งหมดก็ดับ โลก โกรธ หลง ตัณหา อุปาทาน เป็นต้น มีขึ้นเพราะอวิชา ไม่รู้ตามเป็นจริงหรือรู้ไม่จริงทั้งนั้น จึงทำให้เกิดโมหะคือความหลง หลงโลกหลงโกรธและก็หลงหลงเองด้วย และก็หลงดีนรนเป็นตัณหา เป็นอุปาทานเป็นทุกอย่าง เมื่อได้วิชาขึ้นแล้วกิเลสทั้งปวงก็ดับ และเมื่อกิเลสทั้งปวงดับแล้ว ก็เป็นอันว่าดับกิเลสวิญญูะ ตัดกิเลสวิญญูะได้ กรรมวิญญูะก็เป็นอันว่าตัด วิบากวิญญูะก็เป็นอันว่าตัด เมื่อตัดวิบากได้ก็เป็นอันว่าไม่เกิดอีก ซึ่งความไม่เกิดอีกนี้เป็นตัวที่สืบเนื่องมาจากการตัดกิเลสได้ เป็นอันว่าไม่เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่ไปบังคับให้ไม่เกิด บังคับไม่ได้ เมื่อตัดกิเลสวิญญูะได้แล้ว ก็เป็นอันว่าตัดกรรมวิญญูะ วิบากวิญญูะได้ ก็ไม่เกิดขึ้นเองเป็นธรรมดา

สรุปเรื่องความเกิดในพุทธศาสนา

เมื่อพระพุทธเจ้าเป็นพระโอรสตัวนั้น แม้พุทธประวัติที่แสดงไว้ตอนนั้นก็ยังไม่แสดงว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูต แต่เมื่อมาปรากฏว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูตคือเห็นสัจจะว่า “ชาติปิ ทุกฺขา” ขึ้นนั้น เมื่อได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมา ทรงทำสมาธิศีลทรงมีเป็นภาคพื้นแล้ว และก็ได้ทรงได้ทำปัญญาในอริยสัจจ์ จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ตั้งต้นแต่ชาติปิ ทุกฺขา ชาติความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์นั้น จึงเป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน นับว่าเป็นพิเศษ เรียกว่าไม่มีในศาสนาอื่นก็ได้ ศาสนาอื่นนั้นยังเกิดทั้งนั้น คือว่าอย่างดีที่สุดก็ไปเกิดอยู่ในสรวงสวรรค์กับเทพผู้เป็นใหญ่ ศาสนาที่เกิดก่อนพระพุทธศาสนา ศาสนาที่เกิดทีหลังพระพุทธศาสนาก็ไม่มีชาติปิ ทุกฺขา เหมือนกัน มีเกิดทั้งนั้น พระพุทธศาสนาเท่านั้นเป็นพิเศษ แม้เป็นพิเศษดังนี้แล้วก็ยังมาแก้ไขฝ่ายมหายานสร้างให้เป็นบุคลาธิษฐานขึ้นมาดังที่กล่าวแล้ว เพื่อที่จะได้เรียกร่องศรัทธาของคนให้แน่นถือมาก ๆ ขึ้น เพราะฉะนั้น จึงเรียกตัวเองว่าเป็นมหายาน ยวดยานพาหนะที่ใหญ่โต แต่ว่าเรียกฝ่ายที่ถือตามพระพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนนั้นว่าหินยาน แปลว่ายวดยานพาหนะที่คับแคบ ที่เล็ก เพราะฉะนั้น เรื่องความเกิดในพระพุทธศาสนาจึงมีแสดงไว้ดังนี้

และที่เรียกว่าวันเกิดเป็นมงคลสำหรับที่จะทำบุญนั้น ก็เป็นอันว่าเป็นเหตุปรารภวันใดวันหนึ่งสำหรับบำเพ็ญกุศลเท่านั้น เพราะว่าในการบำเพ็ญกุศลนั้นก็ต้องปรารภวันใดวันหนึ่งเป็นที่ตั้งที่จะทำบุญทำกุศลกัน และก็ถือว่าอายุล่วงไปปีหนึ่ง ๆ รอดพ้นอันตรายต่าง ๆ ไปได้ ก็เป็นอันว่าได้ผ่านพ้นไปด้วยดีปีหนึ่ง ๆ และก็ที่จะดำรงต่อไปก็ให้ผ่านพ้นไปด้วยดีเช่นเดียวกัน ก็ย่อมจะมีความตั้งใจต่อกันดังนี้ และการที่ปรารภเหตุใดเหตุหนึ่งหรือว่าวันใดวันหนึ่งสำหรับทำบุญทำกุศลนี้ ก็ต้องเป็นธรรมดา และก็เป็นที่นิยมเมื่อยังมีชีวิตอยู่ของแต่ละบุคคลนั้น ก็มักจะปรารภวันเกิดเป็นวันที่บำเพ็ญกุศลให้ สำหรับคนที่ยังอยู่ ยังไม่ตายก็ปรารภวันเกิดสำหรับคนที่กำลังจะตายต่อกัน ที่ยังอยู่ด้วยกัน ก็แสดงความยินดีกัน ถ้าตายไปแล้วก็ปรารภวันตาย สำหรับคนที่ยังอยู่บำเพ็ญกุศลให้ ก็เป็นวันสำหรับที่จะกำหนดทำบุญ เพราะฉะนั้น จึงได้เป็น

ธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา และในวันนี้ก็ปรารถนาถึงเรื่องชาติคือความเกิดแสดงเป็นข้อ
ธรรมบรรยาย และก็ขออำนาจพรให้แก่ณวกภิกษุทุกท่าน

เต อตถลหฺธา สุชิตา

วิรุฬฺหา พุทฺธสาสเน

อโรคา สุชิตา โหถ

สหสฺสเพหิ ฌาติภิ

๒ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๐
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
วิสุทธิ ๗ ข้อจิตตวิสุทธิ

ได้แสดงลักษณะพระพุทธานุภาพโดยลำดับถึงจิตตภาวนา และได้แสดงวิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนาด้วยวิสุทธิ ๗ ในวิสุทธิ ๗ นั้นเริ่มด้วยศีลวิสุทธิ ความหมัดจดบริสุทธิ์แห่งศีล ซึ่งได้แสดงแล้ว จึงถึงข้อ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งจิต ข้อนี้หมายถึงสมณะหรือสมาธิ ฉะนั้น จึงจะได้อธิบายศัพท์ทั้ง ๒ นี้ก่อน

คำว่า สมณะ นั้นใช้ในคำว่า สมณกรรมฐาน แห่งกรรมฐาน ๒ คือสมณกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามศัพท์แปลว่าความสงบ หรือกรรมฐานที่เป็นเหตุทำให้ใจสงบ ส่วนสมาธิใช้ในคำว่า ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในไตรสิกขานั้น เมื่อใช้คำว่าสิกขาที่แปลว่าศึกษา สำเนียง ปฏิบัติ ก็ใช้ว่า ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งคำว่า จิตตสิกขา นั้นก็หมายถึงสมาธินี้เอง คำว่า สมาธิ แปลว่า ตั้งจิตมั่น และคำว่า จิตตสิกขา ในไตรสิกขานั้น ก็หมายถึง จิตตวิสุทธิ ความหมัดจดบริสุทธิ์แห่งจิตนี้เอง อันเป็นขั้นสมาธิหรือขั้นสมณะ

อารมณ์ ๖

อันจิตนี้ตั้งที่ได้กล่าวอธิบายมาในตอนต้น ๆ แล้ว เป็นจิตที่ต้องรับอารมณ์คือเรื่องมีเรื่องรูป เรื่องเสียงเป็นต้น รวมกันเข้าเป็นอารมณ์ ๖ โดยสรุปตามอายตนะภายนอก ซึ่งต้องผ่านทวาร ๖ ทวารก็คือประตูหรือช่องทาง ทวาร ๖ ก็เป็นทวารแห่ง

จิตนั่นเองที่รับอารมณ์ เพราะว่าจิตนั้นจะรับเอาวัตถุมาใส่เข้าไปไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์ คือเรื่องของวัตถุนั้น ๆ เช่นว่ารูปอารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็คือรูปที่ตาเห็น เป็นคน เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา จิตจะรับเอาคนเอาต้นไม้เอาภูเขา เป็นต้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์คือเรื่อง คือเรื่องของรูปที่ตาเห็น รับเอาเรื่องเข้ามา เรื่องนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐาน เหมือนอย่างจิตเองก็ไม่มีสรีรสัณฐาน เรื่องที่จิตรับเข้ามา ก็ไม่มีสรีรสัณฐาน เช่นเดียวกัน และกิจการที่รับนั้นก็ไม่ใช่เหมือนอย่างที่เรากรายรับ เช่นว่ารับด้วยมือ เป็นต้น แต่ว่ารับด้วยรู้ เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ ก็รับรู้รูปที่ประจวบทางตา เรื่องของรูปที่รับรู้นั้นก็ป็นรูปอารมณ์ อารมณ์คือรูป เพราะว่ากรรับรู้มัน ก็จะต้องถามว่ารับรู้ซึ่งอะไร รับรู้ซึ่งรูป ก็คือซึ่งเรื่องของรูปนั่นเอง รับตัวเรื่องเข้ามาเป็นรูปอารมณ์ รับรูปนั้นแหละ แต่ว่าอันที่จริงรับเรื่องของรูปเข้ามา รูปเป็นสิ่งที่จิตรู้ คราวนี้เมื่อเป็นเสียงที่ประจวบทางหู ก็รับรู้ซึ่งเสียง ก็รับรู้ซึ่งกลิ่นทางประตุจุมุก ก็รับรู้ซึ่งรสทางประตุลิ้น ก็รับรู้ซึ่งโณภูฏัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางประตุกาย ก็รับรู้ซึ่งเรื่องของเรื่องเหล่านั้นทางประตุใจคือมโน ใจในที่นี้คือมโน แต่ว่าใจนั้นจะเห็นได้ว่าบางทีก็หมายถึงจิต บางทีก็หมายถึงมโน ก็สุดแต่ว่าถ้อยคำที่พูดนั้นจะมีความหมายถึงอะไร เพราะว่าใจนี้เป็นภาษาไทย เราใช้เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้น อารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นเรื่องที่จิตรับรู้ รับรู้ซึ่งรูปซึ่งเสียงซึ่งกลิ่นซึ่งรสซึ่งโณภูฏัพพะซึ่งธรรมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้น สิ่งที่จิตรับรู้นี้เราเรียกว่าเรื่องคืออารมณ์

นิวรรณ์ ๕

จิตมีกิเลสคือมีอาสวอนุสัยนอนจมหมักหมมอยู่ ดองจิตสันดานอยู่ เมื่ออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะอันเป็นตัวกิเลสเกิดขึ้น ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะ ความโกรธเกิดขึ้น โทสะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลงเกิดขึ้น โมหะก็เกิดขึ้น ก็มาเป็นนิวรรณ์อันทำจิตให้กลัดกลุ้ม วุ่นวาย ไม่สงบ กระสับกระส่าย ดิ้นรน กวัดแกว่งไปด้วยอารมณ์และกิเลสทั้งหลาย ดังกล่าวมานั้น ซึ่งท่านก็จัดนิวรรณ์นี้ไว้เป็น ๕ คือ

กามฉันท์ ความยินดีรักใคร่อยู่ในกาม คือรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

พยายาม ความกระทบกระทั่ง หงุดหงิด โกรธแค้น ชัดเคือง ซึ่งพยายาม
 ในนิวรรณ์ ๕ นี้มีความหมายเพียงที่เป็นความโกรธ ชัดเคือง อยู่ในจิตใจ ยังไม่มุ่งร้าย
 ออกไป อันเรียกว่าโทสะที่แปลว่าประทุษร้ายใจ คือประทุษร้ายใจตัวเอง ยังไม่คิดออก
 ไปประทุษร้ายผู้อื่น นี่เป็นแค่นิวรรณ์

ถิ่นมิถิระ	ความว่างงุ่น เคลิบเคลิ้ม
อุทธัจจุกุกุจจะ	ความฟุ้งซ่าน รำคาญใจ และ
วิจิกิจฉา	ความเคลือบแคลงสงสัย

นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้กามฉันทกัจัดเข้าในกิเลสกองราคะ พยายามกัจัดเข้าในกิเลส
 กองโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อกัจัดเข้าในกิเลสกองโมหะ แต่พระอาจารย์ท่านอธิบายว่า
 สำหรับกุกุกุจจะ ความรำคาญใจ จัดเข้าในกิเลสกองโทสะ เป็นปริยฎฐานะ คือกิเลส
 ที่กลุ่มรุมจิตใจ อันหมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบ เพราะฉะนั้น
 จิตจึงเป็นจิตที่ไม่บริสุทธิ์คือไม่เป็นวิสุทธิ ไม่สงบคือไม่เป็นสมถะ และไม่ตั้งมั่นคือ
 ไม่เป็นสมาธิ อันหมายความว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวอันเป็นอารมณ์ที่ดี
 เพราะฉะนั้น เมื่อจิตเป็นดังนี้ การที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็ยาก เพราะว่าเมื่อจิต
 ไม่บริสุทธิ์ ไม่ตั้งมั่น ไม่สงบดังนี้ จึงง่ายที่จะก่อเจตนาคือความจงใจประกอบกรรม
 ทางกาย ทางวาจา ทางใจ อันเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ทำให้
 ศีลไม่บริสุทธิ์ ทำให้ศีลเป็นท่อน เป็นช่อง ต่าง พร้อย ไม่เป็นไท เพราะยังเป็น
 ทาสของกิเลส และวิญญูชนยังไม่สรรเสริญ เพราะยังถูกกิเลสลูปคล้ำจับต้องและ
 ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิได้

ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์ ตั้งต้นแต่ทำจิตให้สงบเป็น
 ปกติ เพื่อให้ศีลนั้นเป็นศีลที่สนับสนุนสมาธิ ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อสมาธิดังที่กล่าว
 มาแล้ว ให้ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ และกัปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิด้วยวิธีที่เป็น
 สมถกรรมฐานหรือกรรมฐานที่ำจิตให้สงบ อันกรรมฐานนั้นแปลว่าที่ตั้งของการงาน
 เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องทราบกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการงาน คือการงาน
 อันได้แก่การทำจิตให้สงบให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นการงานทางจิตใจ การปฏิบัติทำจิตให้สงบ
 ก็เป็นการงานทางจิตใจอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นการงานก็จะต้องมีการตั้งการงานขึ้นมา คือ

ว่าจับกระทำจับปฏิบัติ ความจับกระทำจับปฏิบัติ นั้นเรียกว่า *วิริยารัมภะ* เริ่มความเพียร โดยที่ศึกษาให้รู้จักกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการงานทางจิตนั้น ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็นำมาปฏิบัติคือทำจิตให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ การที่นำจิตมาตั้งไว้ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ นี้แหละเรียกว่าทำกรรมฐาน เมื่อเป็นสมถกรรมฐานก็คือว่าทำสมถกรรมฐานหรือปฏิบัติในสมถกรรมฐาน

กรรมฐานสำหรับแก้จิต ๖

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมฐานไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งพระอาจารย์ผู้รวบรวมเรียบเรียงวิสุทธิมรรคได้นำมาแสดงไว้ ๔๐ ประการ ก็คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ สัจฉญาณ ๑ คืออาหาเรปฏิกูลสัจฉญาณ ความกำหนดหมายว่าปฏิภูลในอาหาร วัตถถานะคือความพิจารณากำหนด ๑ คือจตุธาตววัตถถานะ ความกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ และท่านแสดงว่าคนเรานั้นจัดเป็นจิตทางจิตใจ ๖ คำว่าจิตนั้นคู่กับคำว่าจริยา

คำว่าจริยา แปลว่าความประพฤติ เป็นคำที่เป็นกิริยาอาการ และถ้าเป็นบุคคลผู้ประพฤติเรียกว่าจิต

คำว่าจิต จึงหมายถึงบุคคลผู้ประพฤติ และเราเรียกกันในภาษาไทยว่าจิต ๖ ก็คือบุคคลบ้นออกเป็น ๖ พวกตามจริยาคือความประพฤติทางจิตใจของตน ๆ

จำพวกที่ ๑ *ราคะจิต* คือคนที่ประพฤติทางจิตใจด้วยอำนาจของราคะคือความติดใจยินดีอยู่เป็นปกติ

๒. *โทสะจิต* คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโทสะอยู่เป็นปกติ

๓. *โมหะจิต* คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโมหะคือความหลงอยู่เป็นปกติ

๔. *วิตกจิต* คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของวิตกคือความคิดมากอยู่โดยปกติ

๕. *สัทธาจิต* คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของความเชื่ออยู่โดยปกติ และ

๖. *พุทธิจิต* คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของความรู้ที่อยู่โดยปกติ

และพระอาจารย์ได้แสดงว่า

คนที่เป็นราคะจริตนั้นมักจะรักสวยรักงาม ท่านแนะนำให้ปฏิบัติในกรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑

คนโทสจริตมีปกติโกรธง่ายใจน้อย ท่านสอนให้ปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ และ วัณณกสิณ กสิณที่เกี่ยวข้องสี่ ๔ รวมเป็น ๘

คนโมหจริตที่ปกติหลงใหลง่าย และ

คนที่เป็นวิตกจริตคือคนมีปกติคิดมาก เรื่องเล็กคิดเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสั้นคิดเป็นเรื่องยาว ท่านสอนให้ทำอานาปานสติ

คนที่เป็นสัทธาจริตมักจะเชื่อง่าย ชอบที่จะใช้ศรัทธามากกว่าจะใช้ปัญญา ท่านสอนให้ปฏิบัติในอนุสสติ ๖ ข้างต้น

ส่วนคนที่เป็นพุทธิจริต มีปกติชอบใช้ปัญญา ไม่ยอมที่จะเชื่ออะไรนอกจากจะต้องรู้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในมรณสติ ในอุปสมานุสสติ ในจตุธาตววัตถานะ และ ในอาหาเรปฏิกูลสัญญา คือความกำหนดหมายพิจารณาให้เห็นปฏิภูลในอาหาร

ส่วนกสิณที่เหลือกับอรูปรูป ๔ ท่านแสดงว่าอนุภูลแก่จริตทั้งสิ้น ในที่นี้จะไม่อธิบายกรรมฐาน ๔๐ ประการและจริตทั้ง ๖ กับกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตทั้ง ๖ ตามที่พระอาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ในวิสุทธิมรรค แต่ว่าจะกล่าวโดยสรุป

จริต ๔ และสติปัฏฐาน ๔

สำหรับในกรรมฐาน ๔๐ ประการนี้ไม่มีสติปัฏฐานทั้ง ๔ สำหรับในสติปัฏฐาน ทั้ง ๔ นั้น พระอาจารย์ได้แสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือแบ่งว่าบุคคลเป็นจริตทั้ง ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกอีกนัยหนึ่งนั้นไม่ใช่หมายความว่า เป็นอีกจำพวกหนึ่งจากจริต ๖ ก็บุคคลที่เป็นประชาโลกหรือสัตว์โลกด้วยกันทั้งหมดนี้แหละ ท่านแสดงว่าเป็นจริต ๖ ไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งท่านแสดงไว้เป็นจริต ๔ คือ ตัณหาจริตอย่างหยาบ ตัณหาจริตอย่างละเอียด ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด

ตัณหาจริตอย่างหยาบนั้น คือคนที่มีปรกติติดอยู่ในกาย ชอบแต่งกายให้งดงาม ชอบความมั่งคั่งของร่างกาย ท่านสอนให้ปฏิบัติในกายนุปัสนาสติปัฏฐาน

ตัณหาจริตอย่างละเอียดนั้น คือคนที่ติดเวทนา ไม่ค่อยจะติดร่างกายเท่าไร คือต้องการสุขเวทนาให้สบายก็แล้วกัน ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงาม เครื่องแต่งกาย จะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ใคร่จะว่า ต้องการให้สบาย ให้อยู่อย่างสบาย ๆ ท่านสอนให้ปฏิบัติในเวทนานุปัสนาสติปัฏฐาน

ทิวฐิจริตอย่างหยาบ คือคนที่มีความเห็นผิด อันหมายความว่ามีความเห็นยังไม่บริสุทธิ์นั้นแหละ ยังติดโน้นติดนี้อยู่มาก มักจะเป็นคนที่ชอบเอาใจตนเองเป็นประมาณ ต้องการให้ถูกใจตนเอง และการถูกใจตนเองนั้นก็หมายความว่าถูกกับความเห็น ความชอบใจของตนเองนั่นเอง อันนี้ก็เป็นทิวฐิจริตอันหนึ่ง ก็ไม่ได้เป็นความเห็นผิดอะไรมากมาย เป็นความเห็นผิดชนิดที่เอาแต่ใจตนเอง ชอบที่จะทำตามความเห็นของตนเอง ตามความชอบใจของตนเองดังนี้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในจิตตานุปัสนาสติปัฏฐาน

ทิวฐิจริตอย่างละเอียด ซึ่งยังมีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเราเป็นต้น ท่านสอนให้ปฏิบัติในธรรมานุปัสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าแม้สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็เหมาะสำหรับทุก ๆ คน ที่จะปฏิบัติ และทุก ๆ คนนั้นอันที่จริงก็ต้องมีจริต ต้องเป็นจริตทั้ง ๔ นี้อยู่ด้วยกัน น้อยหรือมาก บางทีก็ติดกาย บางทีก็ติดเวทนา บางทีก็ติดจิต บางทีก็ติดธรรมะคือเรื่องในจิต ซึ่งจะพูดง่าย ๆ สรุปเข้ามาอีกคือติดกายก็ชอบให้ร่างกายสวยงามก็แล้วกัน ติดเวทนาจึงคือชอบสบาย ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ว่าอะไร ให้สบายก็แล้วกัน ติดจิตก็คือว่าให้ถูกใจก็แล้วกัน บางทีก็ไม่ทำให้ร่างกายสวยงามนัก บางทีก็ไม่ต้องเป็นสุขนัก แต่ถูกใจชอบใจก็แล้วกัน ติดธรรมะก็คือติดเรื่องราวในจิตใจ เมื่อเป็นเรื่องที่จิตชอบละก็เป็นอันว่าใช้ได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็ใช้แทนกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการนั้นได้ด้วย

ครั้งที่ ๓๑
ลักษณะพระพุทธรูป
จิตตวิสุทธิ (ต่อ)

กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐

จะแสดงจิตตวิสุทธิต่อ กรรมฐาน ๔๐ ประการและสติปัญญา ๔ ได้แสดงแล้ว ก็เป็นอันว่ายังไม่หมดกรรมฐานแม้สำหรับเพื่อสมาธิอันเรียกว่าสมถกรรมฐาน พระอาจารย์ผู้อธิบายกรณีเมตตสูตรได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนกรรมฐานแก่มิถุนันท์ทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน อันจำนวน ๘๔,๐๐๐ นี้เป็นคำที่พระอาจารย์ได้แสดงจำนวนพระธรรมชั้น เรียกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น โดยที่ได้แสดงไว้ว่าพระไตรปิฎกคือพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก ที่แบ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันจารึกไว้เป็นตัวอักษรเป็น ๓ หมวด คำว่า *ปิฎก* แปลว่าตะกร้า ไตร แปลว่าสาม ตี - ปี - ฎะ - กะ ไตรปิฎก ก็แปลว่า ๓ ตะกร้า เหมือนอย่างว่าเอาพระวินัยมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่า *วินัยปิฎก* เอาพระสุตตมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่า *สุตตันตปิฎก* เอาพระอภิธรรมมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่า *อภิธรรมปิฎก* ความหมายก็คือว่าหมวดหรือกอง เช่นเดียวกับคำว่าธรรมชั้นที่แปลว่ากองของธรรม อันหมายความว่าธรรมะหลาย ๆ ข้อที่เป็นเรื่องเดียวกัน ก็รวมอยู่เป็นหมวดเดียวกัน ก็เป็นธรรมชั้นอันหนึ่งเรียกว่ากองแห่งธรรม สมมติว่าธรรมะที่มีอุปการะมากในทุกๆ หมวด ๒ ก็มี ๒ ข้อ คือสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ก็เป็นธรรมชั้นหนึ่ง คือกองแห่ง

ธรรมกองหนึ่ง ดังนี้ เป็นต้น และ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์นี้เอา ๒ หาร ก็เป็น ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ สำหรับบอภิรรมปิฎกนั้นว่ามีถึงครึ่งหนึ่งของพระธรรมขันธ์ทั้งหมด ก็คือ ๔,๒๐๐ พระธรรมขันธ์ คราวนี้ส่วนของวินัยปิฎกกับสุตตันตปิฎกนั้นก็เหลืออีกครึ่งหนึ่งมาแบ่งเป็น ๒ เมื่อแบ่งเป็น ๒ ส่วนหนึ่งก็เป็น ๒๑,๐๐๐ เพราะฉะนั้น พระวินัยปิฎกจึงมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ พระสุตตันตปิฎกก็มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ รวมเข้าก็เป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่ว่าจะมีใครเคยนับหรือเปล่าไม่ทราบ แต่ก็เห็นจำนวนที่พระอาจารย์ท่านตั้งเอาไว้ ก็เห็นจะต้องถือเอาความหมายว่ามีมากนั่นเอง และพระอาจารย์ผู้อธิบายพระสูตรดังกล่าวข้างต้น ท่านบอกว่า พระพุทธเจ้าสอนกรรมฐานภิกษุทั้งหลายนั้น ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน หรือ ๘๔,๐๐๐ ข้อ ก็เป็นอันว่าพระธรรมขันธ์ทั้งหมดนี้เป็นกรรมฐานทั้งนั้น

อันที่จริง พิจารณาดูแล้วก็เห็นว่าทุก ๆ อย่างผู้ที่เป็นบัณฑิตถือเป็นข้อกรรมฐานได้ทั้งนั้น คือว่าอารมณ์ทั้ง ๖ ซึ่งจิตรับทางทวารทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วอยู่ทุก ๆ วัน ทุก ๆ เวลานั้นก็เป็นกรรมฐานได้ทั้งหมด รูปที่ตาเห็นทั้งหมด เสียงที่หูได้ยินทั้งหมด กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่จมูก ลิ้น กาย ได้ทราบทั้งหมด และธรรมะคือเรื่องราวที่ใจ ได้รู้ได้คิดทั้งหมด บัณฑิตถือเป็นกรรมฐานได้ทั้งนั้น เพราะว่าเมื่อมีสติกำหนดในอารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นอยู่ทุกอิริยาบถ อารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น

ดังเช่นที่มีเรื่องเล่าว่า ภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านไปบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตก็เอาน้ำล้างเท้า น้ำที่เทล้างเท่านั้น เมื่อเทลงไปทีแรกก็ปรากฏเป็นน้ำไหล แล้วค่อย ๆ ซึมไหลไปในแผ่นดินหมด ท่านก็มาจับอาการที่น้ำไหลซึมลงไปแผ่นดินหมดนั้นมาพิจารณาว่าทุกอย่างที่เป็นสังขารก็เป็นสิ่งที่เกิดและดับ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม อันที่จริงนั้นเมื่อเข้ามาบวชก็ต้องบิณฑบาตกันอยู่ทุกวัน ๆ และก็ต้องมีน้ำล้างเท้ากันอยู่ทุกวัน ๆ แต่ในวันอื่นนั้นไม่ได้ตั้งสติที่จะพิจารณา สติไม่เกิด ก็ไม่เป็นกรรมฐาน แต่เมื่อสติเกิดขึ้น จิตที่กำหนดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นจิตวิสุทธิขึ้นในขณะนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ปัญญามองเห็นเกิดดับจากน้ำที่เทล้างเท้า ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลแล้วก็ค่อย ๆ ซึมหายไปแผ่นดินหมด อันแสดงว่าสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดดับชีวิตนี้ก็เกิดดับดังนั้น ก็เป็นตัวปัญญาซึ่งเป็นวิปัสสนาขึ้นมา

หรือแม้แต่ในสมัยหลังนี้ที่ท่านแสดงถึงพระเถระรูปหนึ่งที่มีชาวบ้านหลังวัดเขา
ด่ากัน ท่านก็เอารูปเทียนมาจุดพนมมือฟังว่านาน ๆ จะได้ยินเสียงด่าแบบนี้สักทีหนึ่ง
เพราะฉะนั้น แม้ที่เสียงด่ากันนี้ก็เป็นการรบกวนเหมือนกัน ในเมื่อกำหนดพิจารณา
ลงไปว่าคนเราเมื่อโทสะเกิดขึ้นก็เป็นดังนี้ ด่ากันโครมครามอย่างนี้ ตีกันด่ากัน
เพราะฉะนั้น ถ้าใครเห็นเป็นการรบกวนในคำด่าได้ก็แปลว่าโทสะก็สงบ จิตก็บริสุทธิ์

แม้เสียงเพลงที่ร้องก็มีเล่าไว้ว่าพระเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาต ได้ยินเสียงเพลง
ที่ชาวบ้านร้อง ก็กำหนดเสียงเพลงและเนื้อเพลงที่แสดงถึงความเกิดดับ คือว่าท่านไป
จับความไปในความเกิดดับ แต่เนื้อเพลงนั้นจะว่าอย่างไรท่านไม่ทราบ แต่ว่าท่านจับ
ความไปในทางสิ่งที่แสดงถึงการเกิดดับ ก็เป็นการรบกวนขึ้นได้เหมือนกัน ก็เกิดดวงตา
เห็นธรรมขึ้นได้เหมือนกัน

ก็เป็นอันว่าทั้งเสียงด่าทั้งเสียงร้องเพลงนั้นบัณฑิตถือเป็นการรบกวนได้ทั้งนั้น
ให้สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่ากรรมฐานนั้นมีอยู่รอบตัว
เมื่อรู้จักที่จะคิดให้ถูกทางของกรรมฐานแล้ว ก็เป็นการรบกวนทั้งนั้น เพราะฉะนั้น
ที่พระอาจารย์ว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน ๘๔,๐๐๐ แก่ภิกษุทั้งหลายนั้นก็มิใช่เหตุผล
คือว่าทรงจับเรื่องที่ยังเกิดขึ้นเป็นกรรมฐานทั้งนั้น ผู้ที่ได้อ่านเรื่องธรรมบท หากมาคิด
ในแง่นี้แล้วก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนั้น

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่กล่าวไว้ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม
๓ อย่างในนวโกวาท คือ ๑. ทรงแสดงธรรมเพื่อให้อำนาจ ๒. ทรงแสดงธรรมมีนิทาน คือ
เหตุที่ตรงตามให้เห็นจริงได้ และ ๓. ทรงแสดงธรรมที่มีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังยอมได้
รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ อันนี้เป็นความจริง ปฏิบัติได้ผลจริง และข้อที่ว่าทรง
แสดงธรรมเพื่อรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้า
ทรงแสดงทั้งสิ้นนั้น ทรงแสดงในตนเอง ไม่ใช่ทรงแสดงที่อื่น เหมือนอย่างนายแพทย์
ที่ศึกษาวิชาแพทยนั้นก็ศึกษาภายในร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ทั้งนั้น และเมื่อ

ประกอบยารักษา ก็ประกอบยารักษาร่างกายของสัตว์และคนทั้งนั้น ไม่ใช่ที่อื่น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมภายในดังนี้ จึงรู้ได้เห็นได้ด้วยตัวเอง ถ้าทรงแสดงที่อื่น ข้างนอก เช่น ทรงแสดงเรื่องโลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด เป็นต้น ผู้ฟังก็ได้แต่เชื่อเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาเสียเลย ที่จะรู้นั้นไม่มี ได้แต่เชื่อ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์ในเรื่องภายนอกทั้งหลายดังกล่าว ทรงพยากรณ์คือแสดงแก้ไขแต่ ภายในดังที่แสดงว่าทรงบัญญัติทุกข์ บัญญัติเหตุเกิดทุกข์ บัญญัติความดับทุกข์ บัญญัติ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในกายอันยาวาวหนึ่ง มีสัญญาใจนี้เอง ในพระบาลีนั้น ท่านใช้คำว่า ทรงแสดงโลก ทรงแสดงเหตุเกิดโลก ทรงแสดงความดับโลก ทรงแสดง ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ก็หมายถึงทรงแสดงทุกข์เป็นต้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงรู้ได้ เห็นได้

ทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ คำว่า นิทาน นี้เป็นคำบาลี ที่ท่านใช้ว่าทรงแสดงธรรมมีนิทาน แต่ว่าไม่ได้หมายความว่า เป็นนิทาน ที่เล่าอังกั้นเป็นเรื่อง แต่หมายความว่า มีเหตุที่ทรงปรารภ และเหตุที่ปรารภนั้นมีแสดง ไว้ในธรรมบทมาก คือบางทีก็เสด็จไปบิณฑบาต เห็นเด็กกำลังตีงูกัน ก็ทรงจับขึ้นมา แสดงเป็นธรรมะสั่งสอน ซึ่งโดยความก็คือว่าทุก ๆ สัตว์บุคคลต่างก็รักชีวิตของตน ต้องการความสุขอยู่ด้วยกัน จึงไม่ควรทำร้ายกัน ไม่ควรจะก่อทุกข์ให้แก่กัน ก็ทรง ปรารภเอาเหตุที่เกิดขึ้นมาจับเป็นธรรมะสั่งสอน ก็เหมือนอย่างที่เราที่แรกว่า ภิกษุหรือ ภิกษุณีรูปหนึ่งท่านกลับจากบิณฑบาตล้างเท้า ก็เห็นน้ำซึมหายไปโดยลำดับ ก็ได้ ความคิดถึงความเกิดดับของสังขารทั้งหลายดังที่เราเล่ามานั้น เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอา เรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้แหละเป็นต้นนิทานคือตัวเหตุ มาแสดงเป็นธรรมะแล้ว ทุก ๆ เรื่องนั้นก็เป็นที่มั่นทั้งนั้น และก็โดยเฉพาะทุกคนเมื่อเป็นบัณฑิตคือเป็นผู้ฉลาด ได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ย่อมสามารถจับเอาเหตุการณ์เหล่านั้นมาสอนตัวเอง เป็นกรรมฐานขึ้นได้ทุก ๆ อย่างเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เรื่องที่เป็นกรรมฐานนั้น จึงมีมากมาย ใช้ได้ทั้งนั้น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าด่าก็ใช้ได้ ร้องเพลงก็เป็นได้ ดังนี้ เป็นต้น

สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกปริยายหนึ่ง สรุปข้อที่ปฏิบัติเป็นกรรมฐานในการที่จะทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตวิสุทธิไว้เพียง ๕ ประการ เป็นหลัก คือ

ประการที่ ๑ เพื่อสงบกิเลสของราคะ อันกิเลสของราคะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าสวยงาม เพราะฉะนั้น ก็ใช้กรรมฐานสำหรับพิจารณาว่าไม่สวยงาม เช่นกายคตาสติ สติพิจารณากาย ดังที่ในสติปัฏฐานแสดงไว้ในหมวดปฏิกุศลปัมพะ ข้อที่ว่าด้วยสิ่งปฏิกุศลที่พระอุปัชฌาย์เอามาสอนนาค ผม ขน เล็บ ฟัน หนังกว่าเป็นสิ่งปฏิกุศล ไม่สวยงาม หรือว่าพิจารณาอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังที่ได้เคยแสดงมาแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้จิตสงบจากราคะได้ เพราะว่ารากะนั้นมันเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่เห็นว่าสวยงาม หรืออารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้น ก็ต้องพิจารณาว่าไม่งามในทางตรงกันข้าม ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริง เพราะว่าสิ่งที่ยึดถือว่างามนั้นอันที่จริงไม่งาม เพราะมองในแง่ที่ปฏิกุศลต่าง ๆ ของผม ขน เล็บ ฟัน หนิง เป็นต้น

ข้อที่ ๒ เพื่อจะสงบกิเลสของโทสะ อันกิเลสของโทสะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าไม่งามอันตรงกันข้าม เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องใช้กรรมฐานที่จะทำให้เห็นว่างาม จึงได้ตรัสสอนให้เจริญเมตตาแผ่จิตออกไปให้มีความสุข ไม่มีภัย ไม่มีเวร ไม่มีทุกข์ รักษาตนให้สวัสดิ์ อันตรงกันข้ามกับโทสะ เพราะเมตตานั้นจะทำให้จิตกลับอ่อนโยน เห็นว่างามในบุคคลหรือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะนั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า คนที่มีเมตตาต่อกันนั้น จะมองเห็นกันด้วยสายตาที่เป็นมิตร จิตใจที่เป็นมิตร ไม่ขัดลูกตาก็คืองาม เหมือนอย่างพ่อแม่เห็นลูก พ่อแม่เต็มไปด้วยเมตตาในลูก เพราะเห็นว่าลูกงาม ไม่ขัดลูกตา มีความรัก แม้ว่าหน้าตาจะเขลอะขละอย่างไรหรือว่าลูกจะเจ็บป่วยน่าเกลียดอย่างไร ก็ยังเห็นว่างามอยู่นั่นเองด้วยความรัก อายบ้ำน้ำให้ได้ ปฏิบัติได้รักษาให้ได้ ไม่รังเกียจในสิ่งไม่สะอาดต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้ลูกได้ นี่เป็นข้อ ๒ และเมื่อทำในข้อ ๒ นี้ก็จะดับโทสะได้

เพราะฉะนั้น ให้เทียบเคียงกันในระหว่าง ๒ ข้อก่อน คือข้อ ๑ นั้นให้เห็นว่าไม่งามในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของราคะ เพราะว่ารากะนั้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้น ก็ต้องแก้ด้วยกรรมฐานที่พิจารณาว่าไม่งาม แต่อันที่จริงก็ไม่งามคือมองในแง่ที่ไม่งาม ในส่วนที่ไม่งาม เพื่อจะดับกิเลสของราคะ คราวนี้มาถึงข้อ ๒ กิเลสของโทสะกลับใช้กรรมฐานข้อเมตตาให้เห็นว่างาม เพราะวาโทสะนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เห็นว่าไม่งาม ชัดลูกตา ทำให้ชัดใจ เพราะฉะนั้น เมื่อได้เมตตาแล้วก็จะดับโทสะได้ ความที่เห็นว่าไม่งามอันเป็นที่ตั้งของโทสะก็หายไป เพราะฉะนั้น จึงตรงกันข้าม

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๓ ให้หัดทำกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือว่าในอารมณ์บางอย่างนั้นเป็นที่ตั้งคือชวนให้เกิดโทสะก็มี เป็นชวนให้เกิดราคะก็มี เพราะฉะนั้นก็หัดทำกรรมฐานในอารมณ์เช่นนั้นว่าเป็นสิ่งที่ไม่งามได้คือให้สงบได้ ทั้งราคะ ทั้งโทสะ เพราะวาแม้กรรมฐานที่กำหนดพิจารณาว่าไม่งาม เช่น กายคตาสติดังกล่าว หรือ อสุภกรรมฐาน พิจารณาซากศพก็ย่อมระงับได้ทั้ง ๒ เหมือนกัน ระงับของราคะก็ได้ ระงับของโทสะก็ได้ อันหมายความว่าเมื่อปฏิบัติในกรรมฐานสำหรับระงับกิเลสของราคะโดยตรงคือกายคตาสติ สติที่พิจารณากายว่าไม่งดงาม ก็สงบกิเลสของราคะลงไปได้ แต่ว่าก็อย่าให้กิเลสของโทสะเกิดขึ้นด้วย เพราะบางทีกิเลสของโทสะนั้นบังเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว ไม่รู้ว่าเป็นโทสะ แต่อันที่จริงเป็นโทสะ เป็นการประทุษร้าย ดังเช่นที่มีเล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนกรรมฐานก็กายคตาสตินี้แหละ ทำให้ภิกษุทั้งหลายมองเห็นว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งปฏิญกุลไม่สะอาด เต็มไปด้วยของปฏิญกุลไม่สะอาดต่าง ๆ กิเลสของราคะก็สงบ แต่คราวนี้มันเกินไป คือเกิดรังเกียจร่างกายขึ้นมาว่าสกปรก อยู่กับสิ่งที่สกปรกทุกวัน ทำลายมันเสียดีกว่า ก็เลยฆ่าตัวตาย ดังนี้ไม่ถูก เพราะฉะนั้นจึงต้องมีเมตตาประกอบด้วย เพราะวาชีวิตร่างกายนี้ต้องเมตตา พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ฆ่า แต่ให้เลี้ยงเอาไว้เพื่อทำประโยชน์ต่อไป อย่างเมตตาที่สอนนั้นก็สอนให้มีเมตตาเอ็นดูอยู่ในชีวิตทั้งหลาย ในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ฆ่า ไม่ให้ทำลาย การฆ่าตัวตายนี้ก็เป็นโทสะเหมือนกัน แต่เป็นโทสะอย่างละเอียด มันเป็นโมหะนั่นแหละมากกว่า แต่อากาที่ทำลายนั้นก็เป็นเรื่องคล้าย ๆ ของโทสะที่แปลว่าเครื่องประทุษร้าย เพราะฉะนั้น ต้องอย่าให้เลยเถิดไป ต้องมีเมตตามากำกับไว้ด้วย บางทีถ้าเบื่อ ๆ หนักเข้าไปก็โยนทิ้ง นี่ก็ไม่ได้ ไม่ควรที่จะโยนทิ้ง ต้องเลี้ยงไว้ต้องรักษาไว้

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๔ ก็เหมือนกัน คือว่ามุ่งเพื่อที่จะทำลายโทสะดับโทสะ ก็เจริญเมตตา แต่เมื่อได้เมตตาแล้วอย่าให้เมตตานั่นกลายเป็นราคะขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงให้พิจารณาให้เห็นความปฏิญญาคู่กันไปด้วย ดังเช่นเจริญเมตตาไปในสัตว์บุคคล ทั้งหลาย ก็เกิดจิตเมตตาที่มีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข แต่บางทีก็เลยเกิดราคะ ในสัตว์บุคคลนั้นด้วย ดังนี้ก็ไม่ถูกต้อง เมตตาก็กลายเป็นราคะไป เพราะฉะนั้น ก็ต้อง ให้พิจารณาในข้อที่เป็นของไม่งามประกอบกันไปด้วย เพราะฉะนั้น จึงต้องแบ่งกันว่า ส่วนไหนควรพิจารณาไปในทางที่ไม่งาม ส่วนไหนควรพิจารณาว่างาม อย่าให้เป็นกิเลส ทั้ง ๒ ฝ่าย และเพื่อให้ไม่เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น จึงต้องมีกรรมฐานคู่กันอยู่ตั้งนี้ สำหรับที่จะช่วยกัน เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติกรรมฐานจึงต้องหัดไว้ทั้ง ๒ ส่วน หัดทำ กรรมฐานในด้านพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม เช่น กายคตาสติ อสุภกรรมฐานด้วย และ ก็หัดพิจารณาในด้านว่างามคือเมตตาไว้ด้วย เพราะเมตตาจะเห็นว่างาม แม้ในวัตถุ สิ่งเดียวกันนั้น เช่น มุ่งที่จะสงบราคะก่อน พิจารณาว่าไม่งาม แต่ก็ให้มีเมตตากำกับด้วย เพื่อจะได้ไม่ทำลาย แล้วก็ในส่วนที่เพื่อทำลายโทสะก็เหมือนกัน แม้เมตตาไปเพื่อ ที่จะระงับโทสะ ทำลายโทสะ ก็ต้องหัดที่จะพิจารณาในด้านที่เป็นกายคตาสติหรือ อสุภกรรมฐาน คือในทางที่เห็นว่าไม่งามนั้นด้วย เพื่อไม่ให้เมตตากลายเป็นราคะ ดังนี้เป็นข้อที่ ๔

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๕ เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้แล้วก็เว้นได้ทั้ง ๒ คือไม่ต้องใช้กรรมฐาน เพื่อระงับราคะ คือในทางพิจารณาว่าไม่งาม และกรรมฐานเพื่อระงับโทสะ คือในทาง พิจารณาว่างามอันเป็นทางตรงกันข้ามกันนั้น เว้นได้เสียทั้ง ๒ อย่าง และทำจิตให้เป็น อุเบกขา คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่ในกลาง ในภายใน มีสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวกำกับอยู่ เป็นการตั้งสงบอยู่ภายใน เป็นอุเบกขา ดังนี้เป็นข้อที่ ๕

นี่เป็นวิธีปฏิบัติทำจิตวิสุทธิ คือทำจิตให้บริสุทธิ์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรง สั่งสอนสรุปเอาไว้ ว่าวิธีปฏิบัตินี้มี ๕ ประการดังนี้ กรรมฐานทั้งหมดจะมีที่ข้อก็ตาม ก็เพื่อให้ได้ผลตามหลักปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้

ครั้งที่ ๓๒
ลักษณะพระพุทธรูป
ทิวทัศน์วิสุทธิ

การชำระทิวทัศน์เป็นวิปัสสนากรรมฐาน

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๓ คือทิวทัศน์วิสุทธิ ความหมจดแห่งความเห็น วิสุทธิข้อที่ ๑ คือ สิววิสุทธิ ความหมจดแห่งศีล ข้อที่ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมจดแห่งจิต ก็คือศีลและสมาธิ ข้อที่ ๑ คือศีลนั้นต้องมีเป็นภาคพื้น ข้อที่ ๒ คือสมาธิต้องมีเป็นบาทของวิปัสสนา คือของปัญญา และตั้งแต่ข้อที่ ๓ ไปจนถึงข้อที่ ๗ เป็นตัวปัญญา หรือเป็นตัววิปัสสนา เพราะฉะนั้น การแสดงอธิบายวิปัสสนากรรมฐานหรือปัญญาในไตรสิกขา จึงอธิบายได้ด้วยวิสุทธิตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อที่ ๗ รวมเป็น ๕ ข้อ

ข้อที่ ๓ นี้เป็นตัววิปัสสนาข้อแรก คือจะต้องปฏิบัติ ทำทิวทัศน์คือความเห็นให้หมจดบริสุทธ์ก่อน อันทิวทัศน์คือความเห็นนั้น สำหรับขั้นที่ทำให้บริสุทธ์ในที่นี้ ก็คือความเห็นในตัววิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา คำว่า “ภูมิ” นั้นเราใช้เรียกกันว่าภูมิชั้น หรือว่าภูมิแผ่นดิน ภูมิของวิปัสสนานั้นก็คืออารมณ์ของวิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะต้องได้วิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนาเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อันเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ และวิปัสสนาภูมิในที่นี้หมายถึง การปฏิบัติชำระทิวทัศน์คือความเห็นเสียก่อน อันการชำระทิวทัศน์คือความเห็นเสียก่อนนั้น ก็จะต้องมีศีลมีสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นบาทมาโดยลำดับ คือว่าศีลนั้นเป็นเครื่องกำจัด

กิเลสอย่างหยาบ ราคะ โทสะ โมหะ ที่เป็นอย่างหยาบ อันเป็นเหตุให้ละเมิดออกไปทางกาย ทางวาจา ทางใจ และก็ต้องมีสมาธิสำหรับที่จะสงบหรือชำระกิเลสอย่างกลาง คือนิรวณ ก็คือราคะ โทสะ โมหะซึ่งเป็นชั้นนิรวณที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อเป็นดังนี้จิตก็จะสงบตั้งมั่นลงได้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธิอันมีศีลเป็นพื้นฐานนี้ซึ่งเป็นจิตที่สงบ มากำหนดพิจารณาอรรถภาพนี้ คือความเป็นอรรถาตัตตวนนี้ ว่าอรรถาตัตตวนนี้คือความเป็นอรรถาตัตตวนนี้เป็นอรรถตัตตวน ความสำคัญหมายว่าตัวตน เป็นสัตตตัตตวน ความสำคัญหมายว่า เป็นสัตว์บุคคล อรรถตัตตวนกับสัตตตัตตวนนี้ กล่าวรวมกันในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ก็คือความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

รูปร่าง ๕ หรือนามรูป

อันความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่กองทั้ง ๕ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าชั้น ๕ คือรูปชั้น กองรูป เวทนาชั้น กองเวทนา สัญญาชั้น กองสัญญา สังขารชั้น กองสังขาร วิญญาณชั้น กองวิญญาณ เพราะเหตุที่มีความยึดถืออยู่ในชั้น ๕ นี้ว่า *เอต มม* นี้เป็นของเรา *เอโสหมสมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตตา* นี้เป็นอรรถาตัตตวนของเรา หรือกล่าวสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น ชั้น ๕ จึงชื่อว่าอุปาทานชั้น แปลว่าชั้นเป็นที่ยึดถือดังกล่าว ฉะนั้น อรรถาตัตตวนนี้ก็คือตัวอรรถตัตตวน *สัตตตัตตวน* ซึ่งตั้งขึ้นที่ชั้น ๕ นี้ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงเรียกว่าอุปาทานชั้น เพราะฉะนั้น จึงกำหนดพิจารณาให้รู้จักชั้น ๕ ว่ารูปเป็นอย่างนี้ ก็คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อันได้แก่ธาตุทั้ง ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เรียกว่ามหาภูตรูป และอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คืออาศัยซึ่งมหาภูตรูปนั้นอยู่ เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ขานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท วิสัยคือสิ่งที่ต่อกันกับประสาททั้ง ๕ นั้น ก็คือรูป เสียง กลิ่น รสโณภูฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง ดังนี้ เป็นต้น ก็เป็นกองหนึ่งเรียกว่ารูปชั้น กองรูป เวทนาเป็นอย่างนี้ คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าเวทนาชั้น กองเวทนา สัญญาเป็นอย่างนี้ คือความจำหมายต่าง ๆ จำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโณภูฐัพพะ จำเรื่องราวทั้งหลาย ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสัญญาชั้น กองสัญญา สังขารเป็นอย่างนี้ คือความปรุงคิดหรือ

ความคิดปรุงต่าง ๆ คิดปรุงรูป คิดปรุงเสียง คิดปรุงกลิ่น คิดปรุงรส คิดปรุงโณฏฐัพพะ คิดปรุงเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสังขารชั้นร์ กองสังขาร วิญญาณเป็น อย่างนี้ คือว่ารู้เห็น คือรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยินหรือได้ฟัง ทราบกลิ่นทางจมูก ทราบรสทางลิ้น ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย และรู้เรื่องที่คิดที่นึกทาง มโนคือใจ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าวิญญาณชั้นร์ กองวิญญาณ เรียกว่ารูปก็เพราะ เป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรยไป และอีก ๔ กองนั้นรวมเรียกว่านาม ก็เพราะเป็นสิ่งที่ น้อมไปของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เพราะว่าจิตที่น้อม ออรับอารมณ์นั้นก็คือรับรู้นั่นเอง เป็นเวทนามก็เป็นรู้อย่างหนึ่ง คือว่ารู้เป็นสุขเป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญาที่รู้อย่างหนึ่งคือรู้จำหมาย เป็นสังขารก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้คิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นวิญญาณก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้ที่เรียกว่าเห็น ที่เรียกว่า ได้ยินเป็นต้น จึงเรียกว่านาม ดูให้รู้จักว่ารูปเป็นอย่างไร เวทนามเป็นอย่างไร สัญญาเป็น อย่างนี้ สังขารเป็นอย่างไร วิญญาณเป็นอย่างไร รวมเข้าก็คือว่ารูปเป็นอย่างไร นามเป็น อย่างนี้ ดูให้รู้จัก

รู้อยายตนะ ๑๒

และก็ดูให้รู้จักสืบไปถึงอายตนะ ๖ ก็คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ต่อกัน ว่าตาเป็นอย่างไร รูปเป็นอย่างไร หูเป็นอย่างไร เสียงเป็นอย่างไร จมูกเป็น อย่างนี้ กลิ่นเป็นอย่างไร ลิ้นเป็นอย่างไร รสเป็นอย่างไร กายเป็นอย่างไร โณฏฐัพพะ สิ่งที่ยกถูกต้องเป็นอย่างไร มโนคือใจเป็นอย่างไร ธรรมะคือเรื่องราวเป็นอย่างไร อายตนะ ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ก็เป็น ๑๒

รู้จักธาตุ ๑๘

ต่อจากนี้ ก็ดูให้รู้จักธาตุทั้ง ๑๘ ธาตุทั้ง ๑๘ นั้นก็คือ จักขุ ตา รูปและ จักขุวิญญาณ โสตะ หู เสียงและโสตวิญญาณ ฉานะ จมูก กลิ่นและฉานวิญญาณ ชิวหา ลิ้น รสและชิวหาวิญญาณ กาย โณฏฐัพพะและกายวิญญาณ มโน ใจ ธรรมะ

เรื่องราวและมโนวิญญูณ ๖ กับ ๓ ก็เป็น ๑๘ เรียกว่าธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่าธาตุ ๑๘ นั้นก็โดยอธิบายว่า ทั้งหมดนี้ทรงหรือดำรงภาวะของตนอยู่ตามประเภท เช่น จักขุคือ ตาก็ทรงภาวะเป็นตา ดำรงภาวะเป็นตาอยู่ รูปก็เช่นเดียวกัน จักขุวิญญูณก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงมีจักขุคือตา มีรูปและมีจักขุวิญญูณ ถ้าหากว่าไม่มีความทรงภาวะของตนอยู่แล้ว ก็จะไม่ปรากฏว่ามีจักขุคือตา ไม่ปรากฏว่ามีรูปและมีจักขุวิญญูณ

ฉะนั้น จึงเรียกว่าธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่หมายความว่าทรงอยู่หรือดำรงอยู่ตลอดไป หมายความว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ในขณะที่ตั้งอยู่ เพราะว่าทั้งหมดนี้ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น หรือเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งตั้งที่ได้อธิบายมาแล้ว ซึ่งมีลักษณะ ๓ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ ๒ คือความตั้งอยู่ปรากฏนั้น ก็เพราะมีความเป็นธาตุคือยังตั้งอยู่ได้ แม้ว่าจะตั้งอยู่แล้ว ก็จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แล้วในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปก็ตาม แต่ก็ยังมีภาวะที่ตั้งอยู่ ตรงนี้แหละที่มีความเป็นธาตุ จึงรู้ว่าธาตุ ๑๘

รัฐสภาพหรือสภาวะธรรม

ต่อจากนี้ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความที่มากำหนดดูให้รู้จักขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป และอายตนะ ๑๒ กับธาตุ ๑๘ ดังนี้ เรียกว่าเป็นวิปัสสนาภูมิ คือเป็นภูมิของวิปัสสนา และกำหนดให้รู้จักว่าทั้งหมดนี้เป็น สภาวะธรรม สภาวะธรรมนั้น แปลว่าธรรมที่มีภาวะของตนเอง ที่เรียกว่ามีภาวะของตนเองนั้นก็คือว่ามีความเกิดขึ้น มีความตั้งอยู่ และเมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปของตนเอง คือมีลักษณะของตนเองดังที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ นั้น และคำที่ว่าของตนเองนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่ว่ามีเหตุมีปัจจัยซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป สำหรับในข้อนี้ยังไม่กล่าวถึงเหตุถึงปัจจัย ก็เพราะเหตุและปัจจัยนั่นเอง จึงทำให้มีความเกิดขึ้นปรากฏเป็นต้น ดังที่กล่าวมานั้น และเหตุปัจจัยนี้ก็เป็นเหตุปัจจัยที่เนื่องกับสัตว์บุคคล ไม่ใช่ว่าไม่เนื่องกับสัตว์บุคคล แต่ความที่มีสัตว์บุคคลมาเนื่องนี้ ก็มาเนื่องตามความเป็นไปที่เรียกว่าสภาพภาวะของตนนั้น คือต้องมาเข้าในวงของเหตุผลที่เป็นตัวสภาพคือตัวภาวะ

ของตน มาเข้าวงจรหรือวงกลมหรือเข้าทางของเหตุผลที่เป็นภาวะของตน เอาแต่เพียงว่าความเกิดขึ้นของขันธ์ อายตนะ ธาตุ ดังกล่าวนี้นี้ แม้ว่าจะมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด ก็ยังต้องประกอบกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาอีก เช่นว่าจะต้องมีสัตว์ที่เรียกว่าคันธัพพะ เข้ามาถือปฏิสนธิ โดยที่สัตว์ผู้มาถือปฏิสนธินั้นยังมีกิเลสและมีกรรม ซึ่งเป็นวิญญะ มีกรรมเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด จึงมาถือปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา และก็มีความก่อกำเนิดขึ้นมาไปตามภาวะของตน

รู้สามัญลักษณะ

ฉะนั้น คำว่า *สภาพตามภาวะของตน* นั้นจึงหมายความว่าตามเหตุปัจจัยของตนเอง เหมือนอย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้น คนอาจจะเป็นผู้ปลูกคือปลูกเพาะเมล็ดหรือว่าตนเอามาปลูก รดน้ำ พรวนดิน ให้อายุ เป็นต้น แต่ว่าความแตกออกของเมล็ดเป็นหน่อหรือว่าเป็นต้นโดยลำดับนั้น ต้นไม้แตกเป็นหน่อจนถึงเป็นต้นตามภาวะของตนเอง คือตามเหตุปัจจัยของตนเองหรือของต้นไม้ตัวเอง คนคอยแต่เพียงรดน้ำเป็นต้น คอยบำรุงเท่านั้น แต่ความเกิดของต้นไม้เป็นไปตามสภาพตามภาวะของตน หมายความว่าตามเหตุปัจจัยของต้นไม้ตัวเอง ดังนั้นเรียกว่าสภาพ และความเป็นสภาพนี้ก็ไม่ได้หยุดเพียงความเกิดขึ้นปรากฏเท่านั้น ยังมีความตั้งอยู่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ก็ยังไม่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏอีก ดังนั้นก็เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตน คนเราจะไปฝืนสภาพของขันธ์ อายตนะ ธาตุ ไม่ได้ คือจะไปฝืนให้เป็นไปตามที่พอใจไม่ได้ ขันธ์ อายตนะ ธาตุเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็เติบโตใหญ่ขึ้น เรียกว่าเจริญขึ้นมา เมื่อเรียกตามถ้อยคำธรรมดาของร่างกายก็เรียกว่าเป็นเด็กเล็ก เป็นเด็กใหญ่ เป็นหนุ่มเป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ แล้วก็แก่ลงไปห่อหมกลงไป แล้วก็แตกสลายในที่สุดนี้เป็นสภาพคือเป็นไปตามภาวะของตนเองทั้งนั้น ที่เราเรียกว่า*คตัตถรรมดา* อันนี้แหละคือตัวสภาพ มีกำลังแข็งแรง ไม่ต้องการที่จะแก่จะห่อหมกที่จะแตกสลาย แต่ว่าก็แก้ไขห้ามไม่ได้ ก็ต้องเป็นไปตามสภาพ และความที่เป็นไปตามสภาพดังนี้ตั้งแต่เกิดความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ คือปรากฏให้กำหนดรู้ได้ ให้เห็นให้สัมผัสได้ว่าเป็นอย่างนั้น ให้รู้ได้ และความ

ที่ปรากฏเกิด ตั้งอยู่ และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น แต่เมื่อรวมขึ้นโดยทั่วไปแล้ว คือดูที่ตรงกันหมดของสิ่งที่เป็นสังขารที่ปรุงแต่งทั้งหมดแล้ว ก็รวมเข้ามาได้เป็นลักษณะ ๓ อันเรียกว่า สามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปของสังขาร ทั้งปวง ก็คืออนิจจลักษณะ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณะ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักษณะ ลักษณะที่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอันนี้ก็ได้อธิบายมาบ้างแล้ว ก็จะยังไม่พูดไม่อธิบายในสามัญลักษณะนี้

พิจารณาให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะที่ตรงกันหมดเหมือนกันหมดของ สิ่งที่เป็นสังขารทุกอย่างให้รู้จัก ส่วนลักษณะที่ต่างกันไปนั้น ก็อาจจะมีที่ต่าง กันไปเป็นอย่างไรนั้นเป็นอย่างนี้ เช่นว่าขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ มีความเกิดปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ที่ลักษณะที่ต่างกันไปก็มีมาก เช่นว่าโดยรูป ก็อาจจะมีบางคนเตี้ย บางคนสูง บางคนปานกลาง บางคนผิวดำ บางคนผิวขาว อะไรเหล่านี้ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ก็เหมือนกัน ก็ต่างกันอย่างนั้นบ้าง ต่างกันอย่างนี้บ้าง ตามลักษณะเฉพาะตัว ๆ ไป แต่ว่าก็รวมกันได้ว่า ทุก ๆ ขันธ ๕ ทุก ๆ อายุตนะ ๑๒ ทุก ๆ ธาตุ ๑๘ นั้น ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็นอนัตตามิใช่ ตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เป็นแต่เพียงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้นว่าอุปาทานขันธหรือสัตตสัจญญาอตตสัจญญานั้นเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นไม่มีตัวเราของเราที่แท้จริงอะไรเลย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ ทั้งนี้ ต้องเป็นไปตามสภาพดังที่กล่าวมาแล้ว

สรุปการชำระทิฏฐิ

ผู้ทำวิปัสสนานั้นเมื่อได้มีศีลและได้ทำสมาธิให้ใจสงบ แล้วก็มาจับพิจารณา ชำระทิฏฐิคือความเห็น ความเห็นที่ยังยึดถืออยู่ในตัวตนของเรานี้ โดยกำหนดดูให้รู้จัก

ประการที่ ๑. ก็คือให้รู้จักขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าต้องเป็นไป

ตามสภาพคือภาวะเหตุปัจจัยของตัวเอง ตั้งแต่ความเกิดปรากฏ ตั้งแต่ความตั้งอยู่ปรากฏ ตั้งแต่เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏดังที่กล่าวมาแล้ว ให้รู้จักสภาพว่าสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามสภาพคือภาวะเหตุผลของตนเองของแต่ละสิ่งเหล่านี้ และความปรากฏนั้นย่อมปรากฏให้เห็นได้ให้สัมผัสได้เป็นต้น ให้กำหนดพิจารณาให้รู้ได้ โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ซึ่งลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายนั้นปรากฏ ความปรากฏนั้นปรากฏโดยที่มีลักษณะนั้นเป็นเครื่องกำหนดหมาย ถ้าไม่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายแล้ว ก็ปรากฏให้รู้ไม่ได้ให้พิจารณาไม่ได้ ที่ปรากฏคือปรากฏให้รู้ได้พิจารณาได้ ซึ่งรวมเข้ามาแล้วก็คือว่าในไตรลักษณ์ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมาย กำหนดให้รู้ได้พิจารณาได้ ว่าไม่เพียงอย่างนี้ เป็นทุกขอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ถ้าไม่ปรากฏก็พิจารณาให้รู้ไม่ได้ นี่ปรากฏ เหมือนอย่างว่าจะร้องบอกด้วยซ้ำว่า ฉันไม่เที่ยงนะ ฉันเป็นทุกข์นะ ฉันเป็นอนัตตานะ อย่ามายึดถือเมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็คล้าย ๆ กับว่าชั้น ๕ ที่ย่อเป็นรูปนาม आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ จะตะโกนบอกอยู่ตลอดเวลาว่าอย่ามายึดถือ อันที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่เที่ยง ข้าพเจ้าเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าเป็นอนัตตา

ประการที่ ๒ ก็ให้รู้จักสภาพ

ประการที่ ๓ ก็คือให้รู้จักสามัญลักษณะ

รวมเป็น ๓ ประการ ประการที่ ๑ ให้รู้จักชั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ประการที่ ๒ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ และประการที่ ๓ ให้รู้จักสามัญลักษณะของสิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติตั้งนี้เป็น การปฏิบัติทำปฏิญญาความเห็นให้หมดจดให้หมดจดจากความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเมื่อพิจารณาไปจนรู้จักทั้ง ๓ ประการนี้ ก็ย่อมจะได้ *ทิววิวิสุทธิติ* คือความหมดจดแห่งความเห็น อันเป็นวิสุทธิติข้อที่ ๓ อันนับว่าเป็นวิปัสสนาข้อที่ ๒

ครั้งที่ ๓๓
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
กัณฑ์ไตรปิฎก

ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๔ กัณฑ์ไตรปิฎก ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่อง
ข้ามพ้นความสงสัย เมื่อได้เริ่มทำปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐาน ชำระทวิฤทธิคือความเห็น
ให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ถึงขั้นที่ปฏิบัติชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น เพราะว่าย่อมจะ
มีความสงสัยถึงตัวเราในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง เพราะว่าเมื่อยังมี
อึดอัดสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเรา ของเรา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์
ดังที่จะเรียกรวมกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมื่อยังมีความสำคัญหมายอยู่ ว่าสัตว์
บุคคลตัวตนเราเขายังเกิดขึ้น เพราะความยึดถือในขันธ อายตนะ ธาตุ ดังที่ได้
กล่าวแล้ว ก็ย่อมจะมีกัณฑ์ความสงสัยเกี่ยวแก่ตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น
และแม้ว่าจะชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยกำหนดพิจารณาให้พบขันธ อายตนะ
ธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวเราของเรานั้น กำหนดให้รู้จักหน้าตาของขันธ
อายตนะ ธาตุ และกำหนดให้รู้จักสภาพคือภาวะความเป็นของขันธ อายตนะ ธาตุ
ที่มีที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตน ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไป
ซึ่งความเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไปนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของขันธ อายตนะ
ธาตุนั้นเอง ปรากฏอยู่

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า อุปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ วโย ปญญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ จิตสูส อญญตตฺตํ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ ยกเอาข้อเสื่อมดับไปเป็นข้อที่ ๒ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นข้อที่ ๓ แต่ว่าที่อธิบายนั้นจับตามลำดับเพื่อให้เข้าใจง่าย คือว่าความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ก็ปรากฏ และความเปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปในที่สุดก็ปรากฏ เอาความตั้งอยู่มาเป็นข้อที่ ๒ เอาความเสื่อมสิ้นไปมาเป็นข้อที่ ๓ ก็มีความเป็นอันเดียวกันกับพระพุทธภาษิตนั้น นี่เป็นสภาพของขันธ์ आयตนะ ธาตุ คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเอง และก็กำหนดให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของขันธ์ आयตนะ ธาตุ ก็คือที่ปรากฏทั้ง ๓ นั้นนั่นเอง เมื่อรวมเข้าแล้วก็มีลักษณะทั่วไปก็คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา กำหนดให้รู้จักไตรลักษณ์ ดังนี้เป็นวิธีชำระทวิญญูความเห็นให้บริสุทธิ์ แต่ว่าในขั้นนี้ก็ยังคงอุปาทานไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะมีความสงสัยอยู่เกี่ยวกับตัวเราของเราที่ฝังลึกอยู่ในกาลทั้ง ๓ ตัวเราของเรานี้แหละเป็นที่ตั้งของ“กัณฑา”คือความสงสัยอย่างยิ่ง และวิจิกิจฉา ในนิวรรณ์ ๕ ก็มีตัวเราของเรานี้แหละเป็นที่ตั้งของวิจิกิจฉาเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับเป็นมูลฐานของวิจิกิจฉาทั้งปวง

ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

อันความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น ก็คือความสงสัยที่ปรารภกาลที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว ว่าตัวเราได้มีแล้วได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราไม่ได้มีแล้วไม่ได้เป็นแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอะไรแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอย่างไรแล้วในอดีตหรือหนอ ตัวเราได้เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกต่อไปในอดีตหรือหนอ ดังนี้ นี่เป็นกัณฑาความสงสัยในอดีตหรือปรารภส่วนที่เป็นอดีตสรุปเข้าแล้วก็ เป็น ๕ ประการ ส่วนความสงสัยที่ปรารภอนาคตกาลข้างหน้าที่ยังไม่มาถึง รวมเข้าแล้วก็ได้แก่ความสงสัยว่า เราจักมีจักเป็นต่อไปในอนาคตหรือหนอ เราจักไม่มีไม่เป็นในอนาคตหรือหนอ เราจักเป็นอะไรหรือหนอในอนาคต เราจักเป็น

อย่างไรหรือหนอในอนาคต เราจักเป็นอะไรแล้วจึงจะเป็นอะไรต่อไปในอนาคตหรือหนอ ส่วนความสงสัยที่ปรารถนาปัจจุบันรวมเข้าก็คือ เดียวนี้เรามีเราเป็นอยู่หรือหนอ เดียวนี้เราไม่มีไม่เป็นอยู่หรือหนอ เดียวนี้เราเป็นอะไรหรือหนอ เดียวนี้เราเป็นอย่างไรอยู่หรือหนอ เดียวนี้สัตว์นี้คือตัวเรานี้มาจากไหนหรือหนอ เดียวนี้สัตว์นี้คือตัวเราจักไปในที่ใหนต่อไปหรือหนอ ดังนี้ รวมเข้าก็เป็น ๖ ประการ เหล่านี้เป็นความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

พิจารณาจับเหตุปัจจัยของขันธ ๕ หรือนามรูป

เพราะฉะนั้น เมื่อชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวมาแล้ว เมื่ออัตตสัญญาสัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเราสงบลงไปได้ ปรากฏเป็นขันธอายตนะ ธาตุขึ้นมาแทน แม้ว่าจะได้พิจารณาให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของขันธอายตนะ ธาตุ ตามเหตุปัจจัยของตนคือเกิดขึ้นตั้งอยู่เสื่อมดับไปดังกล่าวนั้น และรวมเข้ามาให้รู้จักสามัญลักษณะคือลักษณะที่ทั่วไปของขันธอายตนะธาตุ แม้อย่างนั้นก็ย่อมจะมีความสงสัยว่าขันธอายตนะธาตุนี้มาจากไหน ปรารถนาทุก ๓ ได้เช่นเดียวกันในอดีตขันธ อายตนะ ธาตุได้มีหรือไม่มี ในปัจจุบันขันธ อายตนะ ธาตุมีอยู่หรือไม่มี ในอนาคตขันธ อายตนะ ธาตุมีอยู่หรือไม่มี และถ้ามีอยู่ก็มาจากไหน เหมือนอย่างว่ามองเห็นเด็กที่เขามาวางทิ้งเอาไว้ที่หน้าบ้านของตน หรือที่ถนนหน้าบ้าน ก็ย่อมจะต้องมีความสงสัยว่าเด็กคนนี้ลูกใคร ใครเอามาทิ้งไว้ ฉันทก็ดี เมื่อพิจารณากำหนดแม้ว่าเห็นขันธ อายตนะ ธาตุว่าเป็นอย่างนี้ ๆ เห็นหน้าตาของขันธอายตนะธาตุ แต่ก็ย่อมจะมีความสงสัยได้ว่าขันธอายตนะธาตุนี้มาจากไหน ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันและต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้น ทางพุทธศาสนาและโดยเฉพาะในข้อปฏิบัติวิธีทำวิปัสสนาถัดจากชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวแล้ว จึงได้สอนให้พิจารณาจับเหตุปัจจัยของนามรูปก็ขันธ ๕ นั้นแหละ ก็คือขันธ อายตนะ ธาตุดังกล่าวมานั้นยกเอาขันธ ๕ ที่ย่อเป็นนามรูปขึ้นเป็นที่ตั้ง จับเหตุปัจจัยของนามรูป และก็ได้แสดงเหตุปัจจัยของนามรูปไว้สำหรับผู้ปฏิบัติวิปัสสนาธุระจะพึงจับขึ้นพิจารณา คือให้รู้จัก สามัญปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ทั่วไปของนามรูปทั้ง ๒ อย่างหรือของขันธ ๕ ทั้งหมด ตามที่พระพุทธเจ้า

ได้ตรัสแสดงไว้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม เป็นสามัญปัจจัยแห่งนามรูป อวิชชาก็คือความไม่รู้ในสังขารที่เป็นตัวความจริง ความไม่รู้ในสังขารที่เป็นตัวความจริง ก็คือไม่รู้ในอริยสังขาร ตัณหาก็คือความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานก็คือความยึดถือ กรรมก็คือการงานที่บุคคลกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ เป็นกรรมที่ดีก็มี เป็นกรรมที่ชั่วก็มี เป็นกรรมที่เป็นกลาง ๆ ก็มี อวิชชา ตัณหาอุปาทาน กรรมทั้ง ๔ นี้เป็นสามัญปัจจัยแห่งนามรูป และได้สอนให้รู้จัก *วิสามัญปัจจัย* คือเหตุปัจจัยที่ไม่เป็นสามัญคือทั่วไปแก่นามรูปเหมือนกันทั้งหมด แต่ว่าเป็นเหตุปัจจัยจำเพาะของแต่ละข้อ ในชั้น ๕ หรือย่อเป็นนามรูป ก็คือให้รู้จักว่าอาหารที่บริโภคเข้าไปเป็นวิสามัญปัจจัย แห่งรูป อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นก็เช่นข้าวสุกและอาหารทั้งปวงสำหรับที่จะทะนุบำรุง ร่างกาย รวมเข้าก็คือว่าธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมนั่นเอง เป็นอาหารที่บุคคลบริโภค เข้าไปสำหรับทะนุบำรุงร่างกาย เพราะว่ารูปกายนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุดิน น้ำ ลม ไฟที่ประกอบเข้าเป็นรูปกายนี้ก็สิ้นไปเสื่อมไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีอาหารคือธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ใหม่เข้าไปทะนุบำรุงเพิ่มเติมเอาไว้ รูปกายนี้ จึงดำรงอยู่ได้

เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ดูเข้ามาสักหน่อยก็จะเห็นได้ ว่าเป็นสภาวะธรรมอย่างไร เป็นสามัญลักษณะอย่างไร ซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ที่เป็นไปตามสภาพ หรือที่เป็นตัวสภาพคือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนนั้น ก็ได้กล่าว มาแล้ว เกิดขึ้น ตั้งอยู่และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไป นี่เป็นตัวสภาวะธรรมและก็เป็น ไปตามสภาวะธรรมดังนี้ ธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นรูปกายอันนี้ ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ แปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไปอยู่ทุกขณะจิต จึงต้องการอาหารเข้าไปบำรุงเพิ่มเติมอยู่ ทุกขณะเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดก็คือว่าทุกคนต้องบริโภคลมอยู่ทุกขณะลมหายใจ เข้าออก คือต้องหายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ทุกขณะ หยุดไม่ได้ เพราะว่าการธาตุ ลมนี้เข้าไปเพิ่มเติมส่วนที่เสื่อมสิ้นไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก และในธาตุลมอันนี้ อันที่จริงก็มีธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ รวมเข้าอยู่ในธาตุลมนี้ด้วยที่เป็นอย่างละเอียด ถ้าหากว่าต้องหยุดหายใจสักครู่เดียว ชีวิตก็จะดับแล้ว ก็แสดงว่าธาตุที่เข้าไปดำรงเลี้ยง ชีวิตอันเป็นส่วนรูปกายนี้ต้องเสื่อมดับอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว ต้องเข้าไป

ข้อมแทนกันให้ได้ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว จะเว้นเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้นอาหารรวมเข้าก็คือธาตุทั้ง ๔ นี้จึงเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป ซึ่งต้องการอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

คราวนี้ มาถึงนาม आयตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยแห่งวิญญาณอันเป็นส่วนจิต ก็คือว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นี้ต้องประจวบกัน จึงจะเกิดวิญญาณ รูปร่างก็คือเห็นรูป รู้เสียงก็คือได้ยินเสียง เป็นต้น ถ้าหากว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ไม่ประจวบกัน วิญญาณก็ไม่บังเกิดขึ้น ถ้าคนหลับตาเสียไม่ดูอะไร จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด คนที่ตาบอด จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด หูหนวก โสตวิญญาณก็ไม่เกิด หรือคนที่ตาดีหูดี ถ้าหากว่าไม่ดูไม่ฟัง คือไม่ทำให้อายตนะภายในภายนอกในข้อตาข้อหูนั้นมาประจวบกัน จักขุวิญญาณโสตวิญญาณก็ไม่เกิดเช่นเดียวกัน แต่ว่าคนเรานั้นแม้ว่าจะพิการ ตาบอด หูหนวก แต่อายตนะคู่ที่ ๖ นั้นยังอยู่คือมโนกับธรรมะ และอาจจะใช้ทดแทนได้ เช่น ใช้กายอันเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๕ กับโณภูมิมโน คือสิ่งที่กายถูกต้องทดแทนได้บ้าง ทดแทนตาได้ ดังเช่นที่เคยเล่าแล้วถึงคนตาบอดและมาหัดปฏิบัติทางจิตให้อ่านหนังสือได้ หรือดูอะไรได้บ้าง เป็นต้น ที่ท่านกล่าวสันนิษฐานกันว่าใช้กายส่วนใดส่วนหนึ่งทดแทน ถ้าไปปิดกายส่วนนั้นเสียแล้วก็มองไม่เห็น แต่นั่นต้องใช้อาศัยอำนาจสมาธิจิตเข้ามาช่วย แต่โดยปรกติแล้วอายตนะภายในและภายนอกดังกล่าวเป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ ผัสสะอันเกิดเพราะวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนา สัญญา สังขาร

รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย

เพราะฉะนั้น ก็ให้พิจารณาจับปัจจัยหรือเหตุปัจจัยของขั้นที่ ๕ ย่อเข้าเป็นนามรูปดังกล่าวมานี้ ให้รู้จักทั้งที่เป็นสามัญปัจจัยทั้งที่เป็นวิสามัญปัจจัยดังกล่าวมานั้น และเมื่อพิจารณากำหนดอยู่ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ความรู้ที่สรุปเข้ามา ว่านามรูปที่มีมาในอดีตก็ตาม ที่จะมีในอนาคตก็ตาม หรือที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ตาม ย่อมมีสามัญปัจจัยคือเหตุปัจจัยที่เป็นสามัญ อันได้แก่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และย่อมมีวิสามัญ

ปัจจัย ก็ได้แก่อาหารเป็นวิสามันัญปัจจัยของรูป อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ เป็นวิสามันัญปัจจัยของวิญญาณ และผัสสะอันเกิดจากวิญญาณประกอบทั้งอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามันัญปัจจัยทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อมแห่งเวทนา สัญญา สังขาร โดยตรงนั้นก็ถือเป็นวิสามันัญปัจจัยแห่งเวทนา โดยอ้อมนั้นก็คือตลอดถึงสัญญา และสังขาร และทั้ง ๓ นี้ย่อมเป็นปัจจัยของกันและกันอีกด้วย ก็คือเวทนามีเป็นเหตุปัจจัยแห่งสัญญา สัญญาก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งสังขาร ก็คือว่าเมื่อมีเวทนาย่อมจะมีสัญญาคือความจำหมายได้ในอารมณ์ของเวทนานั้น คือเวทนาบังเกิดขึ้นอาศัยผัสสะที่สืบเนื่องมาจากวิญญาณ ประกอบด้วยอายตนะภายในอายตนะภายนอก สัญญาก็ย่อมจำหมายในอายตนะภายในอายตนะภายนอกเหล่านั้น และในวิญญาณเหล่านั้นได้ด้วย และเมื่อมีสัญญาความจำหมาย ก็ย่อมมีสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดอยู่ในอารมณ์ที่สัญญาจำหมายได้แล้วนั้น ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาจำหมายไว้ได้ สังขารก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ สังขารจะปรุงแต่งอะไรได้นั้น ก็ปรุงแต่งได้ในอารมณ์คือเรื่องที่สัญญาจำไว้ได้ ดูกาย ๆ ก็คือว่าเราจะคิดปรุงแต่งอะไรที่เราลืมแล้วย่อมไม่ได้ เราจะปรุงแต่งอะไรได้ก็ต้องในเรื่องที่เราจำได้กำหนดไว้ได้ จึงจะปรุงแต่ง คือคิดปรุงแต่งอะไรต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้น สังขารก็ต้องอาศัยสัญญา แต่ก็สืบเนื่องมาจากตัวผัสสะนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา แล้วก็สืบมาถึงสัญญาสืบมาถึงสังขาร จะยกเอาผัสสะนั้นขึ้นมาขอเดี๋ยว ว่าเป็นวิสามันัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือเวทนา โดยอ้อมก็คือตลอดถึงสัญญา สังขาร แต่ว่าสัญญา สังขารนั้นก็ต้องอาศัยสืบมาจากเวทนาดังกล่าวนั้น

เพราะฉะนั้น ก็ให้จับพิจารณากำหนดเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานี้ให้เห็นชัด ว่านามรูปพร้อมทั้งอายตนะธาตุนั้นย่อมมีเหตุปัจจัยของตนดังนี้ และเหตุปัจจัยของนามรูปดังที่กล่าวมานั้นนั่นเอง ทำให้นามรูปบังเกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรดับไป เพราะฉะนั้นการที่กำหนดจับให้รู้เหตุปัจจัยของนามรูปนี้ จึงทำให้รู้จักตัวสภาวะธรรมดีขึ้น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสภาวะนั้นคือสภาพ ภาวะความเป็นความมีตามเหตุปัจจัยของตน นี้เรียกว่าสภาพ ความมีความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน จำเอาไว้ว่าสภาพแปลอย่างนี้

คราวนี้ ตัวนามรูปก็เป็นตัวสภาวะธรรมเอง คือเป็นสิ่งที่มีขึ้นเป็นขึ้นตามเหตุปัจจัยของตน และตัวนามรูปนี้เมื่อเป็นตัวสภาวะธรรมในตัวเอง ก็ต้องเป็นไปตามสภาวะธรรมคือเป็นไปตามภาวะตามเหตุปัจจัยของตน เพราะฉะนั้น ที่แล้วมานั้นยังไม่ได้จับอธิบายว่าอะไรเป็นตัวเหตุปัจจัย ที่เป็นที่ตั้งของคำว่าสภาวะธรรมนี้ มาวันนี้จึงมาอธิบายถึงตัวเหตุปัจจัยอันได้แก่สามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และวิสามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อาหาร อายตนะภายในอายตนะภายนอก และผัสสะดังที่กล่าวมานั้น นี้แหละคือตัววิสามัญปัจจัยแห่งนามรูป รวมเข้าแล้วสามัญปัจจัย และวิสามัญปัจจัยแห่งนามรูปทั้ง ๒ นี้ ก็คือเหตุปัจจัยของนามรูป นามรูปจึงเป็นตัวสภาวะธรรมและต้องเป็นไปตามสภาวะธรรม กล่าวคือเมื่อมีเหตุปัจจัย นามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุปัจจัย นามรูปก็ดับ เมื่อมีอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นอวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นามรูปก็ดับหมด ไม่เกิดอีก เมื่อมีอาหาร รูปก็ตั้งอยู่ เมื่อสิ้นอาหาร รูปก็ดับ และที่เห็นง่ายก็ดังกตัวอย่างเช่นธาตุลมที่กล่าวมานั้น ลมยังเดินเข้าออกอยู่ทุกกลมหายใจเข้าออก รูปก็ตั้งอยู่ และเมื่อสิ้นลมเสียเมื่อใด รูปก็ดับ อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน วิญญาณก็เกิด เมื่ออายตนะภายในภายนอกไม่ประจวบกัน วิญญาณก็ดับ เมื่อผัสสะเกิด เวทนา สัญญา สังขารก็เกิด เมื่อผัสสะดับ เวทนา สัญญา สังขารก็ดับ

และในข้อหลังนี้ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเปรียบเทียบไว้ในที่อื่น ว่าเหมือนอย่างไม้สีไฟ ๒ อันที่มาสีกัน ก็เกิดไฟ ก็คือเมื่อมีผัสสะ อันสืบเนื่องมาจากวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน เวทนาจึงเกิด เมื่อไม้สีไฟ ๒ อันนั้นแยกกันเสีย ไฟก็ไม่เกิด และขณะที่สีกัน ไฟเกิด เมื่อแยกกันเสีย ไฟก็ดับ เมื่อผัสสะดับเวทนาจึงดับ และสัญญาสังขารก็ดับไปตามกัน เพราะฉะนั้น ความเกิดขึ้นของนามรูปนี้ก็เพราะปัจจัยของนามรูปเกิด คือเมื่อมีปัจจัย นามรูปก็เกิด เมื่อไม่มีปัจจัยหรือว่าปัจจัยนั้นดับ นามรูปก็ดับ จะเป็นในอดีตก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ในปัจจุบันก็ตาม ก็เป็นอยู่ดังนี้ ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นนอกไปจากนี้ มีเหตุปัจจัยอยู่เพียงเท่านั้น

เหมือนอย่างว่าเมื่อจับเหตุปัจจัยของฝนตกได้ ฝนที่ตกในอดีต ฝนที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้ ฝนที่ตกต่อไปข้างหน้า ก็เพราะเหตุปัจจัยอันเดียวกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยให้ฝนตก

เมื่อใด ฝนก็ตกเมื่อนั้น ในอดีตล่วงไปก็พ่นก็หมื่นก็แสนปีก็อย่างนี้ เดียวนี้ก็อย่างนี้ ต่อไปข้างหน้าก็อย่างนี้ เป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องไปค้นหาถึง เหตุปัจจัยของฝน ว่าเมื่อล้านปีมาแล้วเพราะอะไรจึงตก เดียวนี้เพราะอะไรจึงตก ต่อไป ข้างหน้าอีกล้านปีเพราะอะไรจึงตก แล้วก็ตกมาก็ครั้งไม่จำเป็น ไม่จำเป็นจะต้องไปรวม บัญชี เมื่อจับเหตุปัจจัยได้แน่นอนแล้วก็เป็นอย่างนี้ นี่เป็นเรื่องฝนที่ยกมาเป็น ตัวอย่าง

เรื่องของนามรูปก็เช่นเดียวกัน นามรูปในอดีตจะนานเท่าไรก็ตาม ปัจจุบัน เดียวนี้ก็ตาม ในอนาคตก็ตาม ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ในอนาคตนานเท่าไรก็ตาม ก็เหตุ ปัจจัยอันเดียวกันนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันไปอย่างอื่น เมื่อเหตุปัจจัยเกิด นามรูป ก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยดับ นามรูปก็ดับ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาจับเหตุปัจจัยให้ได้ แน่นนอนอย่างนี้เป็นอันเดียวกันอย่างนี้แล้ว ก็สิ้นความสงสัยในนามรูป จิตก็ไม่พะวัภวะวน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าได้ *กัณฑ์ชาวิทธรณวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่อง ข้ามพ้นความสงสัย

ครั้งที่ ๓๔
ลักษณะพระพุทธรูป
มัตคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ

กำหนดพิจารณานามรูป

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๕ มัตคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง เมื่อได้ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้บริสุทธิ์ จากนิวรณ์ทั้งหลาย อันนับว่าได้ปฏิบัติศีลให้เป็นภาคพื้น เป็นที่รองรับ เป็นที่ทรงไว้ แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ทำจิตให้บริสุทธิ์คือให้เป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบาทของวิปัสสนา จึงได้จับปฏิบัติในวิปัสสนา ตั้งต้นแต่ชำระความเห็นให้บริสุทธิ์และกำหนดจับเหตุปัจจัยแห่งนามรูป จนข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวแก่นามรูปทั้งหลาย เพราะจับเหตุปัจจัยได้แล้ว จึงปฏิบัติกำหนดพิจารณาขั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กำหนดจับพิจารณารวมเข้ามาในขั้นที่ ๕ ย่อลงเป็นนามรูปโดยลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อตามที่พระอาจารย์ได้แนะนำไว้ เช่น กำหนดจับพิจารณารูปว่าเป็นสิ่งที่ชำรุดทรุดโทรม กำหนดจับพิจารณาเวทนาว่าเป็นความรู้สุข ทุกข์และเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดพิจารณาสัญญาว่าเป็นความรู้ที่จำหมาย กำหนดพิจารณาสังขารว่าเป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง กำหนดจับพิจารณาวิญญานว่าเป็นความรู้ที่เป็นความเห็นรูป ได้ยินเสียง ทราบกลิ่น รส โผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราวของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ กับรู้เรื่องราวของรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะเหล่านั้นที่ประสบพบผ่านมาแล้ว หรือที่คาดคิดล่วงหน้าไปข้างหน้าและก็กำหนดรวมเข้ามาเป็นรูปนาม โดยที่รูปก็คือเป็นสิ่ง

ที่ต้องชำระทุกข์โทรมดังกล่าวนั้นและสิ่งที่ชำระทุกข์โทรมนั้น ก็คือ เป็นมหาภูตรูปคือ รูปที่เป็นส่วนใหญ่ คือที่เป็นธาตุทั้ง ๔ ปรวิธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม กับอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และเป็นอุपाทายรูป รูปอาศัย ก็คือประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และเป็นวิสัยคือเป็นอารมณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้น คือรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ ตลอดจนถึงที่เป็นเพศชายเพศหญิงเป็นต้น บรรดาที่อาศัยอยู่กับ มหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องชำระทุกข์โทรม และเป็นนามก็คือเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นความรู้ดังกล่าว ก็คืออาการที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์ คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็สมมติเรียกว่าเป็นวิญญาณ ที่แรกก็คือความรู้ที่เป็นความเห็น รูป ได้ยินเสียงเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น แล้วก็สัมผัส ก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันก็เป็นสัมผัส แล้วก็เวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็วิญญาณขึ้นอีก รวมก็เป็นความรู้ คือที่จิตน้อมออกรู้อารมณ์ที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ จึงเรียกว่านาม ที่แปลว่าอาการที่จิต น้อมออกไปรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ปรากฏเป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็วิญญาณขึ้นอีก

แต่ว่าในชั้น ๕ นั้นไม่กล่าวถึงสัมผัส และเอาวิญญาณไปไว้เป็นข้อท้าย เอาเวทนาไว้เป็นข้อต้น จึงนับว่าเป็นเวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งพิจารณาแล้วที่ท่าน เรียงอย่างนี้ก็สะดวกแก่การพิจารณา เพราะว่าเมื่อจับพิจารณารูป ซึ่งเป็นของหยาบ กำหนดได้ง่าย แล้วก็มาเวทนา ซึ่งเวทนานั้นก็บังเกิดขึ้นทั้งทางกายทั้งทางใจ เวทนา ก็เป็นของหยาบแม้จะเป็นนามธรรม คือเป็นตัวความรู้ดังกล่าวนี้ แต่ก็บังเกิดขึ้นแก่ ทั้งกายทั้งใจ กำหนดได้ง่าย จึงเอามาไว้ในข้อที่ ๒ แล้วก็จับกำหนดพิจารณาสัญญา ซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียวกัน แล้วก็สังขาร แล้วก็จับพิจารณาวิญญาณ เพราะว่า การพิจารณาสังขารนั้น คือการพิจารณาความรู้ที่เป็นการปรุงแต่งของใจ ปรุงแต่งรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฐัพพะ และธรรมะคือเรื่องราว และเมื่อจับพิจารณาการปรุงแต่ง อย่างนี้ ก็เป็นการง่ายที่จะจับพิจารณาวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวความรู้เห็น รู้ได้ยินเป็นต้น ดังกล่าวนั้น เพราะว่าวิญญาณนี้ก็เกิดจากความปรุงแต่ง คืออายตนะภายในอายตนะ ภายนอกมาประจวบกัน หรืออีกอย่างหนึ่งท่านแสดงว่านามรูป

เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอานามรูป ก็นามรูปนี้เองเมื่อมาประจวบกันเข้าก็ให้เกิดเป็นวิญญาน และหากจะพิจารณาให้ชัดขึ้นก็อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน เช่น ตากับรูปมาประจวบกันเข้าก็เกิดเป็นจักขุวิญญาน คือว่าความรู้ที่เรียกว่าความเห็นคือเห็นรูปทางตาอันนี้ ก็เป็นความปรุงแต่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อจับพิจารณาสังขาร ก็จับพิจารณาวิญญานได้สะดวกขึ้น แล้วเป็นการจับพิจารณาให้พบต้นทางของนามธรรมทั้งหลายด้วย คือนามธรรมทั้งหลายนั้นก็มาจากอายตนะภายในอายตนะภายนอกที่ประจวบกัน หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกิดจากนามรูปก็ได้ รูปก็รูปนั่นเอง นามก็คือบรรดานามทั้ง ๔ หรือว่าเอาตัวมโนคือใจนั้นก็ได้ ซึ่งเป็นทวารในของจิตตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ ซึ่งต้องมีประกอบอยู่ในอายตนะภายในทุกข้อ เช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็ต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วย จึงจะทำให้เกิดจักขุวิญญานความรู้เห็นรูป อันตัวมโนที่มาประกอบนั้นก็คือตัวนามนั่นเอง ก็แปลว่าทั้งรูปทั้งนาม หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญานเป็นต้น เพราะฉะนั้น การที่มีแสดงเอาไว้ ๒ อย่างว่า นามรูปเป็นเหตุปัจจัยของวิญญาน อีกอย่างหนึ่งแสดงว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญานนั้น ถ้าหากว่าอธิบายไม่เอามโนเข้ามาประกอบด้วย ก็เห็นได้ยาก ถ้าหากว่าอธิบายเอามโนเข้ามาประกอบด้วย ก็จะเห็นได้ง่ายว่าเรียกว่า นามรูปก็ได้เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาน ก็เพราะว่าจะต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วยทุกข้อดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญานขึ้นได้

วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้น ก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักลักษณะจำเพาะข้อของแต่ละข้อดังที่กล่าวมานี้ และก็จับพิจารณารวมกันเข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็คือรวมกันเข้าขั้นที่ ๕ ทุกข้อ นามรูปทั้งหมดซึ่งมีลักษณะจำเพาะ ๆ ดังที่กล่าวมานั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องไม่เที่ยงคือเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และต้องเป็นอนัตตา คือไม่เป็นอัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ แม้ว่าขั้นที่ ๕ หรือนามรูปซึ่งมี

ลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อดังที่กล่าวมานั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่อนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มิใช่อดีตตาวัตถุณ ดังที่กล่าวมานั้นทุกข้อไปเหมือนกัน เช่นว่าในข้อรูป ทั้งที่เป็นมหาภูตรูป ทั้งที่เป็นอุปาทายรูป ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีลักษณะเป็นความรู้ของจิตที่น้อมออก รู้อารมณ์ ก็ล้วนเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะและเป็นอนัตตา และเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดเป็นหมวดเป็นหมู่ทั้งสิ้น ก็เป็นอนิจจะ เป็นทุกขะและเป็นอนัตตาทั้งหมด และเมื่อประมวลเข้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นส่วนอดีตทั้งที่เป็นส่วนอนาคตทั้งที่เป็นส่วนปัจจุบัน อดีตก็คือว่า ที่เกิดมาแล้วที่มีมาแล้ว อนาคตก็คือว่าที่จะเกิดจะมีต่อไป ที่เป็นปัจจุบันก็คือที่เกิดตั้งอยู่ในปัจจุบัน และทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก และทั้งที่เป็นส่วนหยาบทั้งที่เป็นส่วนละเอียด ทั้งที่เป็นสิ่งที่ดีหรือประณีต ทั้งที่เป็นสิ่งที่หยาบหรือเลว ทั้งที่อยู่ไกล ทั้งที่อยู่ใกล้ทั้งหมด ก็ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ทุกขะคือเป็นทุกข์ อนัตตาคือมิใช่อดีตตาวัตถุณทั้งนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาไปในไตรลักษณ์ดังนี้ ที่แรกก็ต้องอาศัย สัญญาคือความกำหนดหมาย ความกำหนดหมายหรือว่าความจำ ตามที่พระพุทธเจ้า ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้และนำเอาความจำนั้นมากำหนดพิจารณาดู ตั้งแต่ชำระทิฐิฐิคือ ความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้วโดยลำดับ ก็เกิดวิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่เป็นตัวความเห็นแจ้งขึ้นในขั้นที่ ๕ ในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ เป็นอนัตตาคือมิใช่ตัวตนอย่างนี้ ๆ ปรากฏชัดขึ้น อันกล่าวได้ว่าเป็นวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาที่บังเกิดขึ้น

วิปัสสนูปกิเลส

เมื่อได้พบกับวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาจากการปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานมาถึงขั้นนี้ ท่านแสดงว่าจะเกิด **วิปัสสนูปกิเลส** ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำวิปัสสนาให้เศร้าหมองขึ้น ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลสดังที่กล่าวนี้ก็คือ **โอภาส** แสงสว่าง **ญาณ** ความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้ง หรือว่าแจ่มแจ้ง **ปีติ** ความอิมใจ **ปัสสิทธิ** ความสงบ **สุข** คือความสุข ความสบายกาย ความสบายใจ **อริโมกข์** ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง

ปัดคาหะ ความเพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้นอย่างเข้มแข็งชนิดที่ว่า จะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกันอีกนานเท่าไร จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้ อุပ္ปฐฐาน คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคง แม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นกลางอยู่ได้ ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย นิกันติ ความพอใจ คือมีความพอใจต้องการจับจิตจับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างดี

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปรกติหรือเป็นเรื่องสามัญทั่วไปของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้เห็นแจ้ง ในขั้น ๕ ในนามรูปโดยไตรลักษณ์ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะว่าจะข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็จะเกิดอาการเหล่านี้เป็นผลที่ได้รับในขั้นนี้ เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่าผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะกำจัดกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ซึ่งบังเกิดขึ้นและเมื่อได้รับประสบผลเช่นนี้ ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่านี่เป็นตัวมรรคตัวผลที่ต้องการและบัดนี้ ได้บรรลุมรรคบรรลุผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดังนี้ อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง อันผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้

บางท่านที่เคยได้ฟังมา ปรากฏเป็นเสียงมาร้องบอกก็มีว่าเธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียงมาตะโกนบอกว่าสำเร็จแล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว เพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้รู้หลักก็ชี้แจงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จ ที่เป็นดังนี้ก็มี หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิตเห็นเป็นพระพุทธรเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่งเห็นพระพุทธรเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำ ครั้งแรกก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นาน แต่ยังไม่ยอมฉัน เมื่อถึงเวลาก็ฉัน แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธรเจ้ามาประทานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉัน เมื่อถึงขนาดนี้เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วยให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จในการแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้เป็นวิปัสสนูปกิเลสทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น อาการเหล่านี้ที่จริงไม่ใช่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็นสามัญของผู้ปฏิบัติ เมื่อเข้าถึงขั้นก็จะเกิดอาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำญาณคือความหยั่งรู้ว่าอาการที่ปรากฏเหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นมรรค ยังไม่ใช่เป็นผล คือไม่ใช่เป็นทางที่บรรลุนั้นเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล แต่เรียกว่าเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็นสิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่ติดอยู่ในอาการเหล่านี้ มีความรู้ว่าไม่ใช่เป็นตัวมรรคไม่ใช่เป็นตัวผล แต่เป็นอาการที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามขั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็นดังนี้แล้วก็ไม่ติดไม่ยินดี ก็ปฏิบัติต่อไป บรรณกษัตริย์อายุตนะ ธาตุ หรือขั้น ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้เรียกว่า *มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง

ครั้งที่ ๓๕
ลักษณะพระพุทธรศาสนา
ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิต

ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง

จะแสดงวิสุทธิตข้อที่ ๖ ปฏิบัติทาญาณทัสสนวิสุทธิต ความหมตจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทาง อะไรมิใช่ทาง ตามอธิบาย ในวิสุทธิตข้อที่ ๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้ดำเนินตรงแนวไป สู่ทางแห่งวิปัสสนา คือปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริงในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิดเห็น ผิดที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่งวิปัสสนาไป

เพราะฉะนั้น ในขั้นที่จะปฏิบัติแนวไปตรงทางแห่งวิปัสสนาอันแท้จริงนั้น ก็ใคร่ จะกล่าวย้ำตรงหัวต่อนี้ ๒ ข้อ ข้อหนึ่ง ก็คือหลงผิดในทางแห่งวิปัสสนาตามที่กล่าวมา แล้วเป็นอันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติก้าวหน้า วิปัสสนูปกิเลส สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไป ที่ท่านยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้น ก็เป็นข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีก อันหมายความว่าความเห็นผิดเข้าใจผิดในนิมิตเป็นต้น ซึ่งดู เหมือนจะนอกไปจากนั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้าในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาแล้วแล้วที่พระผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทธรเจ้ามาแสดงและแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็น นิมิตคือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็นภาพมายาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะว่า ข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติมิได้ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความรู้ล่วงหน้าไว้

แม้ว่าจะเกิดนิมิตมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่างโน้นอย่างนี้อะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อแนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่านั่นเป็นภาพมายา และภาพมายานี้ ถ้าไปปฏิบัติด้วยความหลงผิด ก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระรูปหนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติ อยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่าจะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไหนไม่ทราบ แต่ก็ได้ปิติได้สุขในการปฏิบัติ ซึ่งปิติสุขในการปฏิบัติ นั้น แม้ในขั้นสมาธิก็ยอมได้ ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌานคือ วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารณ์ก็คือความที่ระคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานไม่ให้เกิด ตก ปิติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจแล้วก็เอกัคคตา นี้ในขั้นสมาธิ ก็ได้มีนิมิตเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และก็เสด็จออกไปทางหน้าต่าง ก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูปนั้นตกมาสลบอยู่ที่ข้างกุฏิตรงหน้าต่างนั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล พยาบาลแก้ไขกันไป ดังนี้อาจจะเป็น *สมณูปกิเลส* ก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมณกรรมฐานเศร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติ วิปัสสนา นี้ ก็ยอมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่งดังที่แสดงแล้ว ในวิปัสสนูปกิเลสนั้นเหมือนกัน

เพราะฉะนั้น จะปรากฏนิมิตเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตาม ซึ่งนอกทางวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่าไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตราย แก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา กล่าวคือจับพิจารณาขั้น ๕ หรือนามารูปโดยไตรลักษณ์ต่อไปเป็นประการสำคัญ คือไม่ทิ้งวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติ นั้นเอง ต้องถือวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัตินั้นเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวักพะวง กับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้วว่า อันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติเรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาดีขึ้นโดยลำดับ ก็ชำระฟอกจิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้จิตที่เคยดิ้นรนกวัดแกว่งกระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้

จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนั้นผ่องใสขึ้น จึงได้ความสงบได้ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมาเป็นความสุขเวทนา กายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบายนั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั้นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทาง หรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุขเป็นความสงบพอแล้ว ดังนั้นก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น ตัวของภาวะนั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส ไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัติตนเอง เพราะฉะนั้น ในตัวเองของสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติได้หลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไปหลงติดเข้าเมื่อใด ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้นก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไปยึดถืออย่าไปติด ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิปัสสนาต่อไปคือเดินทางปฏิบัติต่อไปไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิमितอะไรปรากฏเห็นโน่นเห็นนี่ก็ตาม จะเห็นพระพุทธเจ้าเห็นเทวดามารพรหม ผีสิง เห็นป่าเห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิमितทั้งนั้น อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงตื่น อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิเวศน์ที่แวบเข้ามาในใจก็ได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นมารอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้น ปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมากี่ช่วง ก็จับปฏิบัติคือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์

อีกข้อหนึ่งก็คือ ให้ทำความเข้าใจว่าอารมณ์ของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนากรรมฐานหรือวิปัสสนาภูมิจนนั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาขั้นที่ ๕ อดทน อดทน อดทนมาพิจารณา หรือว่ายกเอาแต่เพียงขั้นที่ ๕ ย่อมมาเป็นนามรูป ก็สรุปหมดนั้นแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้นมาเป็นที่รวมสรุป

คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั้นแหละรวมเข้าในคำว่าสังขารได้ ทั้งชั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป ทั้งอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดรวมเข้าในคำว่าสังขารนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่าสังขารเป็นบทสรุปก็มี หรือเรียกว่าพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ตั้งนี้ก็ได้อีก หรือว่าเรียกว่าสภาวะธรรม พิจารณาสภาวะธรรมโดยไตรลักษณ์ตั้งนี้ก็ได้อีก คำว่าสภาวะธรรมนั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกันทั้งหมดนั้นแหละ สภาวะธรรม ชั้น อายตนะ ธาตุ สังขาร ยกเอาคำใดคำหนึ่งขึ้นมาก็ได้ทั้งนั้น คลุมถึงกันทั้งหมด เพราะฉะนั้น แม้ว่าอะไรจะปรากฏ เป็นเวทนามาร พรหม เป็นต้นไม่ภูเขา เป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย อะไรที่เป็นนิमितไหลเข้ามาในการปฏิบัติแล้วละก็จับเข้าในสังขารนี้ทั้งหมด เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น รวมอยู่ในชั้นอายตนะ ธาตุนี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติว่าเป็นเวทดาเป็นมารเป็นพรหม เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย เป็นภูเขาเป็นต้นไม้ เพราะว่ามาถึงขั้นวิปัสสนาแล้ว แปลว่าชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ตั้งแต่ทิวสิริวิสุทธิแล้ว ไม่ใช่สัตตสัจจะอัตตสัจจะ ความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา แต่ว่าพิจารณาจับเข้ามาถึงชั้น อายตนะ ธาตุ ถึงสภาวะธรรม ถึงตัวสังขารนี้ ก็ต้องจับอันนี้แหละเป็นหลัก อย่าให้กลับไปหาอัตตสัจจะสัตตสัจจะ ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาขึ้นมาอีก ถ้าปรากฏอะไรขึ้น เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอะไรขึ้น ก็ให้ปล่อยวางทั้งหมด แปลว่าจะดึงให้ผิดทางไปเสียแล้ว ต้องกลับมาเข้าสู่ชั้น อายตนะ ธาตุ สภาวะธรรม สามัญลักษณ์ สภาวะธรรม สังขาร โดยสามัญลักษณ์นั้นแหละทั้งหมด อันนี้แหละเป็นทางตรงโดยตรง เดินต่อไปในทางนี้

เพราะฉะนั้น อารมณ์หรือภาวะอะไรที่บังเกิดขึ้นอันจะทำให้หลงผิดทางไปนั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่องบังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตามขั้นตามตอน เป็นผลพลอยได้ก็มี เป็นนิเวศน์หรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้น ก็อย่าไปหลง สำคัญที่ผู้ปฏิบัติเองอย่าไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทางของวิปัสสนา คือจับชั้น อายตนะ ธาตุ สังขาร สภาวะธรรม เดินไปทางสามัญลักษณ์นี้แหละทั้งหมดตรงแนวไปทีเดียว ไม่พะวงอะไรทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้แล้ว วิปัสสนาญาณ ๙ จะบังเกิดขึ้น

วิปัสสนาญาณ ๙

๑. อุทยัพพยานุปลัสสนาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ
๒. กังคานุปลัสสนาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความดับ
๓. ภยตูปัญฐานญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๔. อาทีนวานุปลัสสนาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งเห็นโทษ
๕. นิพพิทานุปลัสสนาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย
๖. มุญจิจตุกัมมตาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งด้วยใครจะพ้นไปเสีย
๗. ปฏิสังขานุปลัสสนาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งด้วยพิจารณาหาทาง
๘. สังขารุเปกขาญาณ   ปรีชาค้ำนึ่งด้วยความวางเฉยเสีย
๙. สัจจานุโลมิกญาณ   ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้ร้อยสัจจ

ข้อ ๑ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ ก็คือจะได้ความรู้เห็นสังขารทั้งหลายทั้งความเกิดทั้งความดับ คือจะเห็นสังขารสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ว่ามีความเกิดขึ้นมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อจับพิจารณารูปหรือขันธ์ ๕ ก็เห็นว่าขันธ์ ๕ นั้นเกิดดับไปอยู่ เมื่อจับพิจารณาอายตนะจับพิจารณาธาตุก็จะเห็นว่าสิ่งทั้งปวงนี้เกิดดับไปอยู่ อันหมายความว่า สังขารข้อใดไหลขึ้นมา ก็ให้เห็นเกิดเห็นดับของสังขารข้อนั้นพร้อมกันไปทีเดียว ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจว่า เช่น มีบุคคลหนึ่งเดินมามองเห็นด้วยตาก็ดี ด้วยใจคือคิดไปถึงก็ดี ความรู้ความเห็นของผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนานั้นจะไม่เห็นว่าคนเดินมา แต่จะเห็นว่าขันธ์ ๕ มาหรือนามรูปมาหรือสังขารมา และจะไม่เห็นแค่นั้น จะเห็นว่าเกิดว่าดับพร้อมกันไปทีเดียว คือสิ่งที่มานั้นเกิด สิ่งที่มานั้นดับอะไรที่เห็นทางตาก็จะเห็นอย่างนี้ทั้งหมด อะไรที่ได้ยินทางหูก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด อะไรที่ทราบทางจมูกทางลิ้น ทางกาย ก็ให้เห็นดังนี้ทั้งหมด อะไรที่เกิดขึ้นทางใจด้วยความคิดก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด คือว่าเห็นขันธ์ ๕ เห็นว่าอายตนะ เห็นว่าสังขารไม่ยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งหมด คือไม่ยึดถือว่าเป็นชายเป็นหญิงเป็นช้างเป็นม้าเป็นบ้านเป็นเรือนเป็นโคเป็นกระบือทั้งหมด แต่จะเห็นเป็นขันธ์เป็นธาตุ

เป็นอายตนะเป็นสังขาร แล้วขณะที่ได้เห็นที่ได้ยินที่นึกขึ้นนั้น สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขารทั้งหมด และเกิดดับทั้งหมด อันนี้จะรู้สึกว่าเป็นต่างจากผู้ที่มีได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ คือ ผู้ที่มีได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ นั่น สิ่งที่ปรากฏทางอายตนะทั้งหมดนี้ดังเช่นทางตาก็จะเป็นชายเป็นหญิงเป็นต้นไม้เป็นภูเขา เป็นแก้วแหวนเงินทอง เป็นสิ่งนั้น เป็นสิ่งนี้ทั้งหมด ทางหูก็เป็นเสียงนั้นเสียงนี้ เสียงสรรเสริญ เสียงนินทา เสียงเล่าเรื่องอะไรต่าง ๆ ทางจมูกก็เป็นกลิ่นที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง รสก็เป็นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ถูกลิ้นบ้าง ไม่ถูกลิ้นบ้าง ทางกายก็ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ทางใจก็เป็นเรื่องโน้นบ้างเรื่องนี่บ้างอะไรต่าง ๆ เป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ทั้งนี้ เพราะว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาไปทั้งนั้น แล้วก็ปรากฏความดับความเกิด ปรากฏเป็นความดำรงอยู่ตั้งอยู่ เกิดข้างต้นก็ไม่เห็น ดับข้างปลายก็ไม่เห็นทั้งนั้น ปกติเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อเป็นวิปัสสนาแล้วจะไม่เห็นเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นสังขารทั้งหมด จะเป็นรูป เป็นเสียงเป็นกลิ่น เป็นรส เป็นโณภูมัพพะ เป็นเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด ไม่เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งนั้น และเป็นสิ่งเกิดดับทั้งนั้น แปลว่าเกิดปรากฏดับปรากฏ เห็นเกิดเห็นดับทันทีพร้อมกันไป ดังนี้แหละจึงจะเป็นข้อที่ ๑ ปริชาตคามังเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

และเมื่อได้ข้อ ๑ นี้แล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณนี้แก่กล้าขึ้น ก็จะเห็นว่าดับ ดับไปแต่เพียงอย่างเดียว อะไรโผล่ขึ้นมากก็เห็นดับทั้งนั้น ไม่มีความตั้งอยู่ปรากฏ เห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่ามารดาที่มีบุตร ๓ คน ที่ทำความผิด ถูกเขาตัดสินประหารทั้ง ๓ คน เวลาเขานำบุตร ๓ คนไปประหารก็ประหารทีละคน มารดาที่ไปยืนดูอยู่ด้วย เห็นเขาประหารคนที่ ๑ ไปแล้ว และก็กำลังประหารคนที่ ๒ และคนที่ ๓ นั้นกำลังรออยู่ แต่มารดาที่รู้สึกเหมือนอย่างถูกประหารไปแล้วเหมือนกัน แม้ว่าสังขารนั้นจะตั้งอยู่ แต่ก็รู้สึกว่ามีหวังเสียแล้วที่จะตั้งอยู่ ต้องถูกประหารเป็นอันดับที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้น การที่เห็นดับก็เห็นอย่างนี้ แม้ว่าจะเห็นสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นรูปเป็นเสียงเป็นต้น แต่เราก็จะต้องดับ เพราะฉะนั้น เมื่อวิปัสสนาญาณอันนี้แก่กล้าขึ้นแล้วก็จะเห็นแต่ดับ ๆ ทั้งนี้ แม้จะตั้งอยู่ก็ดับ ความดับก็จะมาอยู่แล้ว เหมือนอย่างมารดาที่รอบุตรคนที่ ๒ กำลังจะถูกประหาร ยังไม่ถูกประหารก็จริง แต่เราก็จะถูกประหารเป็นอันดับต่อไปแล้ว ความหวัง

ที่จะตั้งอยู่ไม่มีแล้ว จึงเห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด ดังนั้นก็เป็นข้อที่ ๒ ปริชาคานังเห็นความดับ

คราวนี้ มาถึงข้อที่ ๓ เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ก็โดยที่เมื่อมีความเห็นว่าต้องเกิดต้องดับอยู่ดั่งนั้น ก็จึงเป็นเหมือนอย่างว่าเป็นเรือนที่ถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น เรือนที่ถูกไฟไหม้นั้นก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่ไม่กลัวก็เพราะมายืนดูอยู่ข้างนอก ไม่ได้ตั้งอยู่ในเรือนไม่ได้ยืนอยู่ในเรือนที่กำลังไฟไหม้ แปลว่าดูอยู่ข้างนอก ก็เห็นเรือนกำลังถูกไฟไหม้หมดไปเป็นของน่ากลัว ไม่ควรที่จะเข้าไปใกล้เรือนที่กำลังถูกไฟไหม้นั้น ต้องถอยห่างออกมา

ฉะนั้น จึงได้ญาณข้อต่อไปก็คือคานังเห็นโทษ เมื่อเป็นของน่ากลัวอย่างนั้น ก็เป็นสิ่งที่มิโทษ ไม่มีคุณ ก็เป็นข้อที่ ๔ และเมื่อคานังเห็นโทษดั่งนั้น แล้วก็จะเกิดความเบื่อหน่าย ก็เป็นข้อที่ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็เป็นข้อที่ ๖ เมื่อใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็พิจารณาหาทาง ก็เป็นข้อที่ ๗ การพิจารณาหาทางนั้นก็คือเดินทางปฏิบัติวิปัสสนานั้นต่อไปนั่นเอง และเมื่อได้พบทาง ก็ย่อมจะได้ข้อที่ ๘ คือว่าวางเฉยเสียได้ในสังขารทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าคนจับปลาวางข้องจับปลาไปในแม่น้ำ เมื่อรู้สึกว่าจะปลาจะเข้าข้องก็ยกขึ้นมา ก็เอามือล้วงไปจับที่คอของปลา แล้วก็ยกขึ้นมา ก็ปรากฏว่าไม่ใช่ปลาเสียแล้ว เป็นงู เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เกิดความกลัว มองเห็นโทษของงูว่ากัดเข้าก็ตาย ฉะนั้น ก็เกิดความหน่ายในงู ก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย จึงได้จับงูนั้นให้มันไม่ให้กัดได้แล้วก็ชูขึ้น แกว่งไปแกว่งมาให้งูอ่อนกำลังลง แล้วก็เหวี่ยงทิ้งไป เมื่อเหวี่ยงทิ้งไปแล้วก็ได้ความสบาย พ้นภัย

ท่านเปรียบไว้ว่า ความที่จับยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเป็นตัวเราของเรานั้น ก็เปรียบเหมือนว่าจับงูด้วยความหลง ก็คือด้วยความไม่รู้ เหมือนอย่างล้วงลงไปในห้องนี้กว่าปลา จับมันแต่เมื่อยกขึ้นมามองแล้วปรากฏว่าไม่ใช่ปลาแต่เป็นงู เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นงูก็เปรียบเหมือนอย่างว่าความที่ยึดถือสังขาร เมื่อได้ปัญญามองเห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นสิ่งที่ดับ ๆ ไปโดยส่วนเดียว ก็เกิดความรู้เห็นขึ้นมา ว่าความที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานั้นยึดถือผิดแต่ว่ายังปล่อยไม่ได้ เพราะว่ายังยึดเอาไว้อยู่ ถ้าปล่อยไม่ดีก็จะเป็นอันตราย ปัญญาที่จะปล่อยก็ยังไม่ถึงในขณะนั้น

แต่ก็เรียกว่าได้มองเห็นแล้วว่ายึดถือผิด และก็ปรากฏว่าเป็นของที่น่ากลัวเพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นดังนี้จึงเห็นโทษ เหมือนอย่างว่าจับงูขึ้นมาก็เห็นโทษว่างูมันกัดให้ตายได้ จึงมีความหน่ายงู ก็เหมือนอย่างมีความหน่ายในสังขารทั้งหลาย มีความใคร่จะพ้นจากสังขารทั้งหลาย ก็เหมือนใคร่ที่จะพ้นจากงู คราวนี้พิจารณาที่จะพ้นก็คือพิจารณาหาทางที่จะปล่อยวางสังขารนั่นเอง ก็เหมือนอย่างพิจารณาว่าจะหาทางเหวี่ยงงูออกไปอย่างไร งูจึงจะไม่หวนมากัดเอา เพราะฉะนั้น เมื่อหาทางที่จะปล่อยงูได้ ก็ชูขึ้นเหนือศีรษะแล้วก็เหวี่ยงงูทิ้งไปเสียให้ไกล ก็เหมือนอย่างความที่วางสังขารได้ ก็มีความเฉย คือความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อน มีความเบาสบาย อันเรียกว่าวางเฉย อันเป็นข้อที่ ๘ เพราะเมื่อเหวี่ยงงูไปพ้นแล้ว ก็แปลว่าวางเฉยในงูนั้นได้ เมื่อวางสังขารได้ ก็แปลว่าวางเฉยในสังขารทั้งหลายได้

จึงมาถึงข้อที่ ๙ ที่เมื่อได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว ก็พิจารณาโดยสมควร กำหนดรู้ริยสัจ ก็คือพิจารณาถึงความรู้ความเห็นที่ได้มาจนถึงขั้นวางสังขารทั้งหลายลงได้ ได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว กับที่ได้ปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่เบื้องต้น ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินมาถูกต้องตามแนวอริยสัจ หรือตามแนวโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางที่ถูกต้อง และที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เป็นทางที่ถูกต้องแก่โพธิปักขิยธรรมหรือแก่อริยสัจที่ท่านมีอุปมาเหมือนอย่างว่า มีมหาอมตย์ ๘ คนผู้มีหน้าที่วินิจฉัยบรรดคดีของพระราชา ได้ถวายข้อวินิจฉัย พระราชาก็ทรงอนุมัติไปตามข้อวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ คนนั้น และข้อที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติไปนั้น ก็สอดคล้องกับหลักของนิติธรรม อันเป็นพระราชนิติหรือกฎหมายของแผ่นดิน แปลว่าพระราชาทรงอนุมัติไปตามวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ และก็โดยถูกต้องต่อหลักนิติธรรมของบ้านเมืองอีกด้วย นี่ก็เป็นข้อที่ ๙ เรียกว่าปริชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้ริยสัจ

วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้เรียกว่าปฏิบาทญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ อันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๖

ครั้งที่ ๓๖
ลักษณะพระพุทธานุภาพ
ญาณทัสสนวิสุทธิ

วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณทัสสนะคือ ความรู้ความเห็น ญาณทัสสนวิสุทธินี้ได้แก่ญาณในอริยมรรค ๔ วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นญาณทัสสนะ ความรู้เห็นในอริยมรรค ๔ อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค จึงเป็นญาณทัสสนะที่เป็นโลกุตระ อันแปลว่าอยู่เหนือโลก ฉะนั้น วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ จึงเป็นวิสุทธิซึ่งเป็นโลกุตระธรรม ที่อยู่เหนือโลก หรือว่าเป็นโลกุตระวิสุทธิ วิสุทธิที่อยู่เหนือโลก ส่วนวิสุทธิ ๖ ข้อข้างต้น ตั้งแต่ศีลวิสุทธิจนถึงปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิเป็นวิสุทธิที่ยังเป็นโลกิยธรรม ที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือเป็นโลกิยวิสุทธิ วิสุทธิที่ยังเกี่ยวกับโลกหรือยังเป็นชั้นโลก

ฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าขั้นแห่งธรรมปฏิบัติในพระพุทธานุภาพนั้น เบื้องต้นก็ยัง ชั้นโลกหรือชั้นโลกิยธรรม ส่วนขั้นที่กำจัดกิเลสได้เรียกว่าชั้นโลกุตระธรรมที่แปลว่าพ้นโลกหรือว่าเหนือโลก และแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ คือเป็น ชั้นบุคฺคชน ที่แปลว่าคนที่ยังมี กิเลสหนาแน่น บุคฺค แปลว่าหนาหรือมาก ฉะนั้น จึงหมายถึงคนจำนวนมากก็ได้ กับ ชั้นอริยชน คือคนที่เป็นอริยะ อันหมายถึงว่ากำจัดกิเลสได้ และคำว่าอริยะนี้ก็ใช้เป็น ชื่อของหมู่คนที่มีความเจริญ ดังที่แสดงไว้ในพุทธประวัติ ว่าในชมพูทวีป ในชั้นแรกก็

เป็นที่อาศัยของหมู่ชนอันไม่มีความเจริญเรียกว่า *มิลักขะ* หรือว่า *ทัสสยุ* แต่ต่อมามีชนที่เรียกตัวเองว่า *อริยะ* ได้ยกเข้ามาอาศัยอยู่ และก็ปราบพวกมิลักขะหรือทัสสยุนั้นให้พ่ายแพ้ไป และทำพวกนั้นให้เป็นทาส พระพุทธเจ้าก็ได้ประสูติขึ้นในหมู่ชนเหล่าอริยะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง และได้ทรงประกาศพระพุทธศาสนาสั่งสอนธรรมะให้หมู่เวไนยนิกรได้ดวงตาเห็นธรรมและกำจัดกิเลสได้ และก็ได้อธิบายหมู่ชนที่ยังกำจัดกิเลสไม่ได้ว่าปุถุชน และก็เรียกเหล่าชนที่กำจัดกิเลสได้ว่าอริยชน แต่คำว่าอริยะนี้ ภาษาสันสกฤตว่าอารยะ ดังที่เรามาเรียกกันในบัดนี้ว่าอารยประเทศ หรือเรียกหลักธรรมที่ปฏิบัติสำหรับชนที่มีความเจริญหรือหมู่คนที่มีความเจริญว่าอารยธรรม ก็คือคำว่าอริยะในภาษาบาลีนั่นเอง เป็นคำเดียวกัน

อริยบุคคล

อริยชนนั้นก็มาจากปุถุชนนั่นเอง ในเบื้องต้นก็ยังเป็นปุถุชน และปุถุชนนี้เอง ถ้ายังมีกิเลสหนาแน่นมาก ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมะแม้ในขั้นต้นขั้นต่ำ ก็เรียกว่า *อัมมชาลาปุถุชน* ปุถุชนที่เป็นอัมมชาลา คือเป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ไม่ใช่หมายความว่าตาบอดหรือตาเนื้อบอด แต่หมายความว่าตาใจบอด คือไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นธรรมะแม้ที่เป็นขั้นต้นขั้นต่ำ พุดง่าย ๆ ว่าไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไร เมื่อปุถุชนผู้ได้ระดับธรรมะของพระอริยะคือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและได้มีศรัทธา ได้มีปัญญาปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ แต่ยังไม่ตัดกิเลสได้ ก็เรียกว่า *กัลยาณปุถุชน* ปุถุชนที่ติงาม ต่อเมื่อตัดกิเลสได้จึงจะเรียกว่าอริยชน และสำหรับที่ตัดกิเลสได้นี้ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือที่ตัดกิเลสได้บางส่วนกับตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตัดกิเลสได้บางส่วนนั้นก็มี ๓ คือ โสดาบัน แปลว่าผู้ถึงกระแสแห่งธรรม ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี แปลว่าผู้มาอีกก็เพียงครั้งเดียว ก็ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่างโสดาบันนั้นแหละ แต่ทำกิเลสให้เบาบางลง คือทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลงยิ่งขึ้นได้อีก อนาคามี แปลว่าผู้ไม่มาอีก ที่ท่านแสดงว่าไปเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและนิพพานในพรหมชั้นนั้น ตัดสังโยชน์ได้ ๕ กับอรหันตบุคคลหรือพระอรหันต์ ตัดสังโยชน์ได้ ๑๐

บุคคล ๔ จำพวกนี้เรียกว่า *อริยบุคคล* ดังที่ได้สวดในบทสังฆคณาว่า *ภควโต สาวกสงโฆ* หมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า *ยทิท จตตาริ ปุริสยุคานิ* คือคู่แห่งบุรุษบุคคล ๔ คือ บุคคล ๔ คู่ *อฏฺฐ ปุริสบุคคลา* นับเรียงตัวก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ บุรุษบุคคล ๔ คู่ก็คือ คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล คู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล คู่ที่ ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล นับรายบุคคลก็เป็น ๘ นับเป็นคู่ก็เป็น ๔ คู่ดังนี้ และท่านผู้ที่ได้บรรลุโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผลแล้ว ก็เรียกว่าโสดาบัน พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่าสกทาคามีหรือสกทาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่าอนาคามีหรืออนาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรคอรหัตตผลแล้ว ก็ชื่อว่าพระอรหันต์หรืออรหันตบุคคล

โลกุตตรธรรม

อันมรรคผลดังกล่าวกับนิพพานอีกหนึ่ง เรียกว่า *โลกุตตรธรรม* ธรรมะที่อยู่เหนือโลกหรือธรรมะที่พ้นโลก และนิพพานอันเป็นข้อที่ ๙ นี้ ท่านเรียกว่าอนุปาทาปรินิพพานก็มี คำว่า *อนุปาทาปรินิพพาน* นี้แปลว่าปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ คือดับกิเลสได้หมดสิ้น อนุปาทาไม่ยึดมั่น คือไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งสิ้น เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพาน แต่ก็เรียกสั้นคำเดียวว่า *นิพพาน* อันหมายความว่าดับกิเลส แต่ที่เป็นนิพพานอย่างสูงสุดก็คือดับกิเลสได้ทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาดูนิพพานที่ท่านใช้ในที่ต่าง ๆ แล้วก็สรุปลงได้ ว่าอันมรรคผลที่ตัดกิเลสก็ยังมีแบ่งเป็น ๒ คือตัดกิเลสได้บางอย่าง กับตัดกิเลสได้ทั้งหมด นิพพาน ก็เป็นอย่างเดียวกัน ตัดกิเลสได้บางอย่างก็เป็นนิพพาน ตัดกิเลสได้ทั้งหมดก็เป็นนิพพาน และที่ตัดกิเลสได้ทั้งหมดนี้แหละจึงเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้น *โลกุตตรธรรม* ธรรมะที่อยู่เหนือโลกในพระพุทธานุภาพนั้น จึงมี ๙ อันได้แก่มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

อันมรรคผลนิพพานนี้ท่านแสดงไว้ว่า มรรคนั้นเมื่อตั้งเป็นมรรคจิตขึ้น ก็ดับ ผลนั้นเมื่อเป็นผลจิตขึ้น ก็ดับ ส่วนนิพพานนั้นเป็นอมตธรรม ไม่เกิดไม่ดับ เป็นธรรมะที่บรรลุล่วง ตามที่ได้เคยอธิบายแล้วว่า นิพพานนั้นตามศัพท์แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่าเครื่องร้อยรัดนั้นมาจากคำว่าวานะ คือนิพพานนั้นประกอบขึ้นด้วยศัพท์ว่า นิ แปลว่าออก กับวานะ แปลว่าเครื่องร้อยรัด หรืออีกอย่างหนึ่งแปลว่าลูกศร มาประกอบเป็นคำว่านิพพาน ก็แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดหรือว่าออกจากกิเลสที่เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น เมื่อดับกิเลสได้ทั้งหมด สภาพจิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด หรือไม่มีลูกศรคือกิเลสเสียบแทงทั้งหมด ถอนลูกศรคือกิเลสเสียบแทงจิตทั้งหมดแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่มีทุกข์ด้วยประการทั้งปวง นี่คือนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เป็น *นิรามโย* ไม่มีโรคคือกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด เป็นจิตที่มีอนามยสมบุรณ์ มีเสรีอย่างสมบุรณ์ คือไม่มีโรคสิ้นเชิง โรคคือกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงให้เจ็บข้ำลำบาก ไม่มีลูกศรเสียบแทงใจให้เป็นทุกข์ทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นดังนี้เป็นสภาพจิตที่เป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิต ซึ่งดำรงอยู่ตลอดไป แต่ว่ามรรคนั้นทำหน้าที่กำจัดกิเลส เมื่อทำหน้าที่กำจัดกิเลสได้แล้วก็สิ้นหน้าที่มรรค ผลนั้นเล่าก็เป็นผลของการกำจัดกิเลส เมื่อเป็นผลขึ้นแล้วก็หมดหน้าที่ เพราะฉะนั้น สภาพนิพพานจึงดำรงอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น จึงมีเปรียบเทียบว่าเหมือนอย่างการเดินทางไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่าการเดินทางไปสู่พระปฐมเจดีย์ ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์นั้นเป็นที่ไปเพื่อนมัสการ การไปนั้นเป็นมรรค จะไปด้วยรถยนต์ จะไปด้วยรถไฟ หรือจะไปด้วยพาหนะอะไร ตลอดจนถึงเดินไปก็ตาม เป็นการไปที่เทียบได้กับมรรค การถึงพระปฐมเจดีย์เทียบได้กับตัวผล และที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์นั้นก็คือนิพพาน อันการไปนั้นเมื่อไปจนถึงก็สิ้นหน้าที่ของการไป เรียกว่าการไปก็ดับ ก็ถึง ถึงนั้นก็มิหน้าที่เท่าที่ไปถึง เมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่ของผล ผลก็ดับ จึงอยู่แต่ที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์เท่านั้น เพราะฉะนั้น การไป เมื่อถึงก็หมดหน้าที่ของการไป และเมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่ามรรคกับผลนี้เป็น *สังฆตธรรม* ธรรมะที่มีปัจจัยปรุง เพราะจะต้องปรุงต้องแต่งคือต้องปฏิบัติ ปุ่ดูชนหรือ

สามัญชนหรือแม้แต่กัลยาณบุรุษก็ต้องปฏิบัติ เมื่อยกเอาวิสุทธิ ๗ นี้ขึ้นเป็นทางปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ตั้งแต่ศีลวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงข้อที่ ๖ คือปฏิบัติทาน ทสสนวิสุทธิ ซึ่งข้อที่ ๖ นี้เมื่อปฏิบัติจนถึงวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือ สัจจานุโลมิกญาณ ปรีชาเป็นไปตามสมควรแก่การกำหนดรู้หรือริยสัจจ์ ท่านแสดงว่าเป็นวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของความเป็นบุรุษ คือเมื่อปฏิบัติในศีลวิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และจับปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน จับตั้งแต่ทิวฐิวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงปฏิบัติทาน ทสสนวิสุทธิ อันเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งทุกข้อนี้คือตั้งแต่ทิวฐิวิสุทธิมาจนถึงปฏิบัติทาน ทสสนวิสุทธิ รวมเป็น ๔ ข้อ นี่คือการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิปัสสนาโดยตรง และเมื่อปฏิบัติมาจนถึงปฏิบัติทาน ทสสนวิสุทธิ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ ถึงข้อที่ ๙ คือ สัจจานุโลมิกญาณดังกล่าวนั้น ก็เป็นอันว่าได้ถึงที่สุดของวิปัสสนาญาณในภูมิของบุรุษ

วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น

เมื่อได้บรรลุถึงขั้นวิปัสสนาญาณที่สุดของภูมิของบุรุษดังนี้แล้ว สืบขึ้นไป จะบรรลุ *โคตรญาณ* อันแปลว่าญาณครอบโคตร อันหมายความว่า เป็นญาณที่อยู่ในระหว่างแห่งภูมิบุรุษและภูมิอริยชน เทียบได้เท่ากับเส้นขีดคั่นพรมแดนระหว่างประเทศ เมื่อจะก้าวข้ามประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง ก็จะต้องผ่านเส้นขีดคั่นพรมแดนนี้ ฉันทก็ดี ความที่จะก้าวข้ามจากภูมิบุรุษไปสู่ภูมิอริยชนก็จะผ่านโคตรญาณ แปลว่า ญาณครอบโคตรคือครอบระหว่างโคตรของบุรุษกับโคตรของอริยชน โคตรก็คือโคตรตระกูลนี้แหละ ใช้ในความหมายถึงความที่จะข้ามไปจากโคตรคือภูมิบุรุษไปสู่โคตรคือภูมิของอริยชน และท่านแสดงว่า อันที่จริงนั้นโคตรญาณนี้เองเท่ากับเป็นที่สุดของภูมิบุรุษจริง ๆ และวิปัสสนาญาณคือตัวโคตรญาณนี้ก็เป็วิปัสสนาญาณนั่นเอง แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่ครอบโคตร เพราะฉะนั้น จึงสูงกว่า เข้าไปสู่โคตรอริยบุคคล จึงบรรลุ *มัคคญาณ* คือวิปัสสนานั่นเองซึ่งเป็นตัวมรรค กำจัดกิเลสได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง และเมื่อได้มัคคญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวมรรคกำจัดกิเลสได้ ก็ได้ *ผลญาณ* คือวิปัสสนาที่เป็นตัวผล และต่อจากนั้นก็ได้อัจจะเวกขณญาณ คือญาณที่พิจารณา รู้ว่ากำจัดกิเลสอะไรได้แล้ว และจะต้องกำจัดกิเลสอะไรต่อไป หรือว่ากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือเมื่อได้มัคคญาณผลญาณที่เป็นขั้นโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล

สกทาคามีมรรคสกทาคามีผล อนาคามีมรรคอนาคามีผล อรหัตตมรรคอรหัตตผล หากได้มรรคผล ๓ ข้างต้น ปัจจุบันขณะญาณก็พิจารณากิเลสที่ได้แล้วและกิเลสที่จะละต่อไป เพราะว่ามรรคผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นละกิเลสได้บางส่วนแล้ว และจะต้องละต่อไป แต่ว่าเมื่อได้อรหัตตมรรคอรหัตตผลแล้ว ปัจจุบันขณะญาณก็พิจารณากิเลสที่ ละไปแล้วทั้งหมด

มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจุบันขณะญาณ ทั้ง ๓ นี้เป็นโลกุตตระ ก็นับรวมเข้า ในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็น เพราะฉะนั้น ญาณทัสสนวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ เมื่อจะกล่าวรวมทั้งหมด ก็นับตั้งแต่โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจุบันขณะญาณ เป็น ๔ ญาณทั้ง ๔ นี้รวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ

และท่านได้แสดงวิปัสสนาญาณทั้งหมด คือนับจากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้ รวมเป็นญาณ ๑๖ ชั้น กล่าวคือ ทิฏฐิวินิวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความเห็นเป็นวิปัสสนา ญาณข้อแรก เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า นามรูปวัตถานญาณ ญาณเป็นเครื่องกำหนด นามรูป กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า ปัจจยปริคคหณญาณ หรือ ปัจจยปริคคหญาณ ญาณเป็นเครื่อง กำหนดรู้เหตุปัจจัย ก็มาถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้ ความเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง ก็เรียกว่า มัคคามัคคญาณ หรือ สัมมสนญาณ ญาณที่ เป็นเครื่องพิจารณาให้รู้ว่าทางหรือมิใช่ทาง นี้รวมเป็น ๓ กับปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ ความหมัดจดแห่งความรู้ความเห็นในปฏิบัติคือทางปฏิบัติ อันได้แก่วิปัสสนาญาณ ๙ ๙ กับ ๓ ก็รวมเป็น ๑๒ และมาถึงวิสุทธิข้อที่ ๗ ก็ได้ญาณ ๔ ข้อคือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจุบันขณะญาณ อีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๖ ก็ได้แก่ญาณ ๑๖ ก็เป็น วิปัสสนาญาณทั้งหมด แต่ว่าในวิสุทธิข้อ ๗ นี้ท่านมักจะยกแสดงเพียงมัคคญาณ ว่าได้แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ อันที่จริงนั้นก็รวมเข้าทั้ง ๔ นั้นแหละ คือ โคตรภูญาณ มัคคญาณ ผลญาณ และปัจจุบันขณะญาณ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าวิสุทธิ ๕ ข้อ ข้างหลัง ตั้งแต่ทิฏฐิวินิวิจรจนถึงญาณทัสสนวิสุทธินี้เป็นตัววิปัสสนาญาณทั้งหมด

และท่านได้มีแสดงเป็นอุปมาไว้ถึงญาณที่กล่าวในชั้นสูงข้างหลังนี้ ว่าเหมือน อยางว่าเจ้าของเรือน บริโภคในเวลาเย็น ก็ขึ้นสู่ที่นอนแล้วนอนหลับไป เรือนก็ถูก

ไฟไหม้ขึ้นมา เจ้าของเรือนตื่นขึ้นเห็นไฟไหม้เรือนก็กลัว จึงได้คิดอยู่ว่าทำอะไรจึงจะออกไปได้ไม่ต้องถูกไฟไหม้ เห็นทางแล้วก็รีบหนีออกไป ก็ไปยืนอยู่ในที่ที่พ้นไฟโดยเร็ว การที่มีความยึดถืออยู่ในขั้น ๕ ของปุถุชนทั้งหลายว่าตัวเราของเรา ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนที่บริโภคแล้ว ก็ขึ้นไปสู่ที่นอนและก็หลับไป การที่ได้มีญาณโดยที่ปฏิบัติทางปฏิบัติที่ชอบ ได้เห็นไตรลักษณ์ ได้ญาณ คือความหยั่งรูปร่างว่าขั้น ๕ เป็นของน่ากลัว ก็เหมือนอย่างเวลาที่เจ้าของเรือนตื่นขึ้นมา เห็นไฟกำลังไหม้เรือนก็กลัว ญาณที่ทำให้ใครจะพ้นออกไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนใครที่จะออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ ก็มองเห็นทางที่จะออก สัจจานุโลมิกญาณ คือญาณที่อนุโลมแก่สัมมาปฏิบัติมาปฏิบัติมาแล้ว และแก่อริยสัจหรือโพธิปักขิยธรรมที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนเห็นทางที่จะหนีออกจากเรือนที่ไฟไหม้ โคตรภูญาณ ก็เหมือนอย่างการที่เจ้าของเรือนที่ไฟไหม้นั้นออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ได้ มัคคญาณ ก็เหมือนอย่างการที่ออกไปได้โดยเร็ว ผลญาณก็เหมือนการที่ออกมาได้แล้วและยืนอยู่ในที่ที่ปลอดภัย ท่านเปรียบไว้อย่างนี้

โลกุตตรธรรมเป็นธรรมะที่บรรลุถึงได้

คราวนี้ ก็ใครจะได้กล่าวว่าการที่กล่าวถึงโลกุตตรธรรมหรือกล่าวถึงอริยบุคคลนั้น ก็ไม่ใช่หมายความว่า เมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นธรรมะที่สุดเอื้อม เมื่อเป็นปุถุชนหรือเป็นสามัญชนก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่อันที่จริงนั้นความเข้าใจดังนั้นไม่ถูก เพราะว่าการที่จะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอริยบุคคลบรรลุถึงโลกุตตรธรรมได้ ก็ต้องปฏิบัติมาตั้งแต่ในขั้นธรรมปฏิบัติที่ยังอยู่ในขั้นโลกหรือสำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเอง เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้แสดงวิสุทธิ ๗ นี้มาตั้งแต่ในข้อ ๑ คือตั้งแต่ในข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นี้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามัญชนหรือปุถุชนทั้งนั้น และเมื่อได้ปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับแล้ว ก็จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคลหรือก้าวขึ้นสู่โลกุตตรธรรมได้เอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงถึงโคตรภูญาณ ก็แปลว่าต้องก้าวขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือนอย่างจะก้าวจากเขตประเทศหนึ่งไปอีกประเทศหนึ่ง ก็ต้องเดินไปโดยลำดับ เมื่อถึงเส้นกันเขตแดนอันเป็นโคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าก้าวข้ามเส้นนี้แล้ว ก็ไปสู่อริยภูมิ ไปสู่โลกุตตรธรรม

ได้โดยลำดับ ก็เป็นขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง รวมความเข้าแล้วเวไนยชนคือชนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำได้ก็พึงปฏิบัติได้ทั้งนั้น

เพราะฉะนั้น ท่านจึงเปรียบวิสุทธิ ๗ นี้ไว้ก็อย่างหนึ่ง ว่าเหมือนอย่างเป็นรถ ๗ ผลัด คือมาจากกรณินิตสูตร ที่พระสารีบุตรเถระได้สนทนากับพระปุลณณมันตานีบุตร พระสารีบุตรได้ถามท่านพระปุลณณมันตานีบุตร ว่าท่านประพฤติพรหมจรรย์เพื่อสืลวิสุทธิหรือ ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรก็ตอบว่าไม่ใช่ พระสารีบุตรก็ถามไปที่ละข้อว่าเพื่อจิตตวิสุทธิหรือเป็นต้นไปจนถึงข้อญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าท่านปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ คราวนี้ท่านพระสารีบุตรก็ถามอีก ว่าท่านปฏิบัติเว้นไปจากหรือนอกไปจากวิสุทธิตั้ง ๗ นี้หรือ ท่านพระปุลณณะท่านก็ตอบว่าไม่ใช่อีกเหมือนกัน ท่านพระสารีบุตรก็ถามต่อไป ว่าถ้าเช่นนั้นท่านปฏิบัติพรหมจรรย์นี้เพื่ออะไร ท่านพระปุลณณะก็ตอบว่าเพื่ออนุปาทาปรินิพพาน คือเพื่อความดับกิเลสโดยรอบคือสิ้นเชิงทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อท่านถามว่าท่านปฏิบัติเพื่อสืลวิสุทธิหรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ เมื่อถามไปทุกข้อทั้ง ๗ ข้อท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ และเมื่อท่านถามอีกว่าท่านปฏิบัตินอกไปจากหรือเว้นจากวิสุทธิตั้ง ๗ นี้หรือ ท่านก็บอกว่าไม่ใช่อีก ท่านอธิบายอย่างไร

ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรก็ตอบว่าคือว่า การปฏิบัติพรหมจรรย์นี้มิใช่ยุติลงแค่วิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น แต่เพื่อให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และที่ท่านตอบว่าท่านปฏิบัติไม่นอกไปจากทั้ง ๗ ข้อนี้ ก็หมายความว่าท่านก็ต้องปฏิบัติอยู่ในทั้ง ๗ ข้อนี้โดยลำดับนั่นเอง แต่ว่าไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่เพื่อให้บรรลุอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และถ้าหากว่าท่านตอบว่าไม่ใช่แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ต้องปฏิบัติกัน เมื่อไม่ต้องปฏิบัติกันแล้ว ใคร ๆ ก็บรรลุอนุปาทาปรินิพพานกันได้ แต่ว่าไม่ใช่เช่นนั้น ต้องปฏิบัติ แต่ว่าไม่ใช่ยุติลงเพียงข้อใดข้อหนึ่งเพียงเท่านั้น คือไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่จะต้องให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุปาทาปรินิพพานเป็นที่สุด จึงเปรียบเหมือนอย่างการเดินทางด้วยรถ ๗ ผลัดของพระเจ้ากรุงสวตถิ คือเมื่อพระเจ้ากรุงสวตถิจะเสด็จจากกรุงสวตถิไปสู่เมืองสาเกตโดยรถม้าพระที่นั่ง ก็จะต้องเปลี่ยนกันถึง ๗ ผลัด คราวนี้เมื่อเสด็จโดยรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๑ ไปจนถึงผลัด

ที่ ๒ ก็ขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ก็เรื่อย ๆ ไปดังนี้จนถึงผลัดที่ ๗ ก็เสด็จขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๗ ก็ไปถึงประตูเมืองสาเกต ก็ลงจากรถม้าพระที่นั่งเข้าสู่เมืองสาเกต ฉันทใดก็ดี การปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติไปทั้ง ๗ ข้อโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๗ ก็จะบรรลุดำเนินไปถึงอนุบาทาปรินิพพานอันเป็นข้อที่สุดของพรหมจรรย์ ท่านสอนไว้ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในพระรชกาลนี้ได้สอนลักษณะพระพุทธานุภาพโดยลำดับ จนถึงวิสุทธิ ๗ ก็เป็นการที่กล่าวลักษณะพระพุทธานุภาพในด้านสรุปเข้าในไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา อันศีลสิกขานั้นก็ได้แก่การปฏิบัติทำศีล ให้บริสุทธิ์เป็นศีลวิสุทธิ จิตตสิกขาเป็นการปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตตวิสุทธิ ปัญญาสิกขานั้นก็ได้แก่ตัววิปัสสนาปัญญาอันได้แก่วิสุทธิอีก ๕ ตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ก็เป็นอันว่าหลักปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติจิตตภาวนา จะเป็นเครื่องอบรมจิต ทำจิตนี้ให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้ามาทำจิตให้เศร้าหมองไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ถึงจิตตภาวนาว่า “จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสรคือ ผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา อันทำจิตให้เศร้าหมอง จิตนี้บริสุทธิ์หมดจดหลุดพ้นได้จากอุปกิเลส พระองค์ตรัสอธิบายผู้ได้ สดับแล้วว่าเป็นผู้มีจิตตภาวนา”

เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันยุติการอบรมในพระรชกาลนี้ในวันนี้เพียงเท่านี้ ก็ขอให้มีความเจริญในพระธรรมวินัย ในสัมมาปฏิบัติ พร้อมด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ ยิ่ง ๆ ขึ้นไปทุกท่าน เทอญ

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมีมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒ ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓ ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกาศีก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ้อยแถลงของหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖